

T.C.
HARP AKADEMİLERİ KOMUTANLIĞI
STRATEJİK ARAŞTIRMALAR ENSTİTÜSÜ

REPUBLIC OF TURKEY
TURKISH WAR COLLEGES COMMAND
STRATEGIC RESEARCH INSTITUTE

1914'TEN 2014'E 100'ÜNCÜ YILINDA BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NI ANLAMAK

ULUSLARARASI SEMPOZYUM
20-21 KASIM 2014
İSTANBUL

UNDERSTANDING THE FIRST WORLD WAR AT ITS CENTENARY, FROM 1914 TO 2014

INTERNATIONAL SYMPOSIUM
NOVEMBER 20-21, 2014
İSTANBUL / TURKEY

**1914'TEN 2014'E 100'ÜNCÜ YILINDA
BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NI ANLAMAK**

Uluslararası Sempozyum
20-21 Kasım 2014 – İstanbul

Editör

Dr.Öğ.Alb. Zekeriya TÜRKMEN

Editör Yardımcısı

Tnk.Bnb. Serkan ER

Redaktör

İng.Müt. Dilek KARABACAK

Sayfa Düzeni

İng.Müt. Dilek KARABACAK

Bu kitabın yayın hakları Stratejik Araştırmalar Enstitüsü'ne aittir.
Kısmen veya tamamen yeniden basımı ve yeniden yayını için
Stratejik Araştırmalar Enstitüsü'nden yazılı izin alınmalıdır.

Harp Akademileri Komutanlığı
Stratejik Araştırmalar Enstitüsü
Yenilevent /İSTANBUL

Telefon : 0 (212) 398 01 00

Web : www.harpak.edu.tr/saren

E-posta : saren@harpak.edu.tr

BASKI

Harp Akademileri Basımevi

ISSN: 978-975-409-702-3

Bildirilerdeki düşünce, görüş, varsayım, sav veya tezler eser sahiplerine aittir;
Harp Akademileri Komutanlığı ve Stratejik Araştırmalar Enstitüsü sorumlu tutulamaz.

**UNDERSTANDING THE FIRST WORLD WAR
AT ITS CENTENARY, FROM 1914 TO 2014**

International Symposium
November 20-21, 2014 – İstanbul

Editor

Col. Zekeriya TÜRKMEN, Ph.D.

Vice Editor

Maj. Serkan ER

Copy-Editor

Translator Dilek KARABACAK

Page Layout

Translator Dilek KARABACAK

The publication rights of this book belongs to the Strategic Research Institute.
Written permission shall be received from the Strategic Research Institute
for partial or full re-publication of this publication.

Harp Akademileri Komutanlığı
Stratejik Araştırmalar Enstitüsü
Yenilevent /İSTANBUL / TURKİYE

Telephone : +90 (212) 398 01 00
Web Site : www.harpak.edu.tr/saren
E-mail : saren@harpak.edu.tr

Published by

Harp Akademileri Basımevi

ISSN: 978-975-409-702-3

The opinions, thoughts, postulations or proposals within the articles are but reflections of the authors and do not, in any way, represent those of the Turkish War Colleges Command or of the Strategic Research Institute.

Sempozyum Dzenleme Kurulu

Dr.Öğ.Alb. Zekeriya TÜRKMEN
Topçu Alb. Atahan Birol KARTAL
Dr.Per.Yb. Mustafa ŞAHİN
P.Bnb. Özgür KÖRPE
Tnk.Bnb. Serkan ER
J.Yzb. Hakan ŞAHİN

Sempozyum Bilim Kurulu

Prof.Dr. Adnan SOFUOĞLU
Prof.Dr. Ahat ANDİCAN
Prof.Dr. Ahmet TAŞAĞIL
Prof.Dr. Ali AKYILDIZ
Prof.Dr. Ali ARSLAN
Prof.Dr. Ali Fuat ÖRENÇ
Prof.Dr. Cemil ÖZTÜRK
Prof.Dr. Emre BAĞCE
Prof.Dr. Enis ŞAHİN
Prof.Dr. Ercüment TEZCAN
Prof.Dr. Esra HATİPOĞLU
Prof.Dr. Feridun EMECEN
Prof.Dr. Gülnihal BOZKURT

Prof.Dr. Hale ŞIVGIN
Prof.Dr. İhsan GÜNEŞ
Prof.Dr. İlber ORTAYLI
Prof.Dr. Mahir AYDIN
Prof.Dr. Mesut Hakkı CAŞIN
Prof.Dr. Selami KILIÇ
Prof.Dr. Süleyman BEYOĞLU
Prof.Dr. Temuçin Faik ERTAN
Prof.Dr. Vahdettin ENGİN
Prof.Dr. Yusuf SARINAY
Doç.Dr. Barış METİN
Doç.Dr. Bayram AKÇA
Doç.Dr. Bekir GÜNAY

Doç.Dr. Bülent BAKAR
Doç.Dr. Ercan KARAKOÇ
Doç.Dr. Fatih YEŞİL
Doç.Dr. Fuat AKSU
Doç.Dr. Gültekin YILDIZ
Doç.Dr. Hikmet KIRIK
Doç.Dr. İsmail TÜRKOĞLU
Doç.Dr. Vişne KORKMAZ
Yrd.Doç.Dr. Ali KARACA
Yrd.Doç.Dr. Cemil ÇELİK
Yrd.Doç.Dr. M. Mert SUNAR
Yrd.Doç.Dr. Rıfat UÇAROL
Yrd.Doç.Dr. Şamil MUTLU

Symposium Organizing Committee

Col. Zekeriya TÜRKMEN, Ph.D.
Col. Atahan Birol KARTAL
Lt. Col. Mustafa ŞAHİN
Maj. Özgür KÖRPE
Maj. Serkan ER
Cpt. Hakan ŞAHİN

Symposium Science Committee

Prof. Adnan SOFUOĞLU, Ph.D.	Prof. Hale ŞIVGIN, Ph.D.	Assoc.Prof. Bülent BAKAR, Ph.D.
Prof. Ahat ANDİCAN, Ph.D.	Prof. İhsan GÜNEŞ, Ph.D.	Assoc.Prof. Ercan KARAKOÇ, Ph.D.
Prof. Ahmet TAŞAĞIL, Ph.D.	Prof. İlber ORTAYLI, Ph.D.	Assoc.Prof. Fatih YEŞİL, Ph.D.
Prof. Ali AKYILDIZ, Ph.D.	Prof. Mahir AYDIN, Ph.D.	Assoc.Prof. Fuat AKSU, Ph.D.
Prof. Ali ARSLAN, Ph.D.	Prof. Mesut Hakkı CAŞIN, Ph.D.	Assoc.Prof. Gültekin YILDIZ, Ph.D.
Prof. Ali Fuat ÖRENÇ, Ph.D.	Prof. Selami KILIÇ, Ph.D.	Assoc.Prof. Hikmet KIRIK, Ph.D.
Prof. Cemil ÖZTÜRK, Ph.D.	Prof. Süleyman BEYOĞLU, Ph.D.	Assoc.Prof. İsmail TÜRKOĞLU, Ph.D.
Prof. Emre BAĞCE, Ph.D.	Prof. Temuçin Faik ERTAN, Ph.D.	Assoc.Prof. Vişne KORKMAZ, Ph.D.
Prof. Enis ŞAHİN, Ph.D.	Prof. Vahdettin ENGİN, Ph.D.	Asst.Prof. Ali KARACA, Ph.D.
Prof. Ercüment TEZCAN, Ph.D.	Prof. Yusuf SARINAY, Ph.D.	Asst.Prof. Cemil ÇELİK, Ph.D.
Prof. Esra HATİPOĞLU, Ph.D.	Assoc.Prof. Barış METİN, Ph.D.	Asst.Prof. M. Mert SUNAR, Ph.D.
Prof.Dr. Feridun EMECEN, Ph.D.	Assoc.Prof. Bayram AKÇA, Ph.D.	Asst.Prof. Rıfat UÇAROL, Ph.D.
Prof.Dr. Gülnihal BOZKURT, Ph.D.	Assoc.Prof. Bekir GÜNAY, Ph.D.	Asst.Prof. Şamil MUTLU, Ph.D.

Sunuş

Günümüzden bir asır önce gerçekleşen, siyasi, askerî ve toplumsal sonuçları itibarıyla yakın döneme kadar dünyamızı etkileyen Birinci Dünya Savaşı, 100'üncü yıldönümü münasebetiyle Harp Akademileri Komutanlığınca uluslararası bir sempozyumda ele alınıp yeniden değerlendirilmiştir.

Genel çerçeveden bakıldığında, Birinci Dünya Savaşı birçok sorunu belki çözümlenmiş gibi görünse de aslında daha fazla sorunun ortaya çıkmasına da zemin hazırlamıştır. Bu büyük savaş, siyasal sistemlerde köklü değişimlere yol açmış; imparatorlukların sonunu getirmiş, hanedanlıkları ortadan kaldırmış; diğer taraftan totaliter rejimle yönetilen ülkelerle demokratik ülkeler arasında ideolojik savaşların çıkmasına da zemin hazırlamıştır. Diğer taraftan sömürgeciliğin tasfiye edilmesine giden koşulları yarattığı gibi soğuk savaş dönemine uzanan süreci de tetiklemiştir. Öte yandan Birinci Dünya Savaşı, 1919'dan 1990'lara kadar yayılacak olan ulusal kurtuluş savaşları dönemini de başlatan bir süreç olmuştur.

20-21 Kasım 2014 tarihleri arasında gerçekleştirilen "1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak" konulu uluslararası sempozyumda, Birinci Dünya Savaşı disiplinler arası bir bakış açısıyla ele alınarak; savaşın öncesinde, sırasında ve sonrasında meydana gelen siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmeler hakkında yeni ve ilgi çekici tespitler yapılmış ve bu alanda gerçekleştirilen çalışmaların paylaşılması için uygun bir akademik ortam sağlanmıştır. Askerî tarih, güvenlik stratejileri ve uluslararası ilişkiler alanlarında çalışmalar yapan sekiz ülkeden (ABD, Azerbaycan, Bulgaristan, Hindistan, Kırgızistan, Macaristan, Pakistan ve Türkiye'den) 27 akademisyenin katılımıyla dört oturum halinde gerçekleştirilen sempozyumda toplam 27 bildiri sunulmuştur.

"1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak" konulu uluslararası sempozyuma bildiri ile katılıp değerli fikirlerini bizlerle paylaşan akademisyenler başta olmak üzere, bildirilerin kitap haline getirilmesinde ve basımında emeği geçen tüm personele teşekkür ederim.

Abdullah RECEP
Orgeneral
Harp Akademileri Komutanı

Preface

Taking place a century ago and affecting the world through its political, military and social consequences until recently, the First World War has been re-evaluated and discussed in the international symposium held by the Turkish War Colleges Command on its centenary.

Considering in a general framework, the First World War seemed to solve many problems, but, in fact, it has set the ground for many more problems to emerge. This Great War has led to fundamental changes in the political systems, brought the end of the empires, eliminated the dynasties, and also paved the way for ideological wars between the countries ruled by totalitarian regimes and democratic countries. On the other hand, it has created the conditions leading to the end of the colonialism and also triggered the process towards the Cold War period. The First World War has been also a process, which started the period of national liberation wars, spreading from 1919 to 1990's.

The international symposium titled as “Understanding the First World War at its Centenary, from 1914 to 2014” was held on November 20-21, 2014 and First World War was handled with an interdisciplinary approach, new and interesting findings were made about the pre-, through-, and post-war social, political, and economical events, and a convenient academic occasion was provided in order to share the studies in this area. Hosting 27 speakers from eight countries (Azerbaijan, Bulgaria, Hungary, India, Kyrgyzstan, Pakistan, Turkey and the USA) who work on military history, security strategies and international relations, the symposium was held in four sessions and a total of 27 papers were presented.

I'd like to thank the academics who shared their valuable opinions with us by presenting papers in this international symposium titled as “Understanding the First World War at its Centenary, from 1914 to 2014”, and also all the staff who contributed in publishing this book.

Abdullah RECEP
General
Commandant of
Turkish War Colleges

İÇİNDEKİLER

SAREN Müdürü'nün Açış Konuşması / Welcome Speech of SRI Director Dr.Öğ.Alb. Zekeriya TÜRKMEN	1
Harp Akademileri Komutanı'nın Konuşması / Speech of the Commandant of the Turkish War Colleges Org. Abdullah RECEP	7
Sempozyum Açış Konuşması / Opening Speech 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti The WWI at its Centenary and the Ottoman State Prof.Dr. İlber ORTAYLI	15

BİRİNCİ OTURUM / SESSION ONE BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NA UZANAN SÜREÇTE ULUSLARARASI GÜÇ DENGELERİ INTERNATIONAL BALANCES OF POWER IN THE PROCESS LEADING TO THE FIRST WORLD WAR

Oturum Başkanı / Chairperson
Prof.Dr. Esra HATİPOĞLU

Oturum Açış Konuşması / Keynote Address Birinci Dünya Savaşı Öncesi Siyasi Gelişmeler ve Günümüze Etkileri The Political Situation before First World War and the Present Effects Prof.Dr. Deniz Ülke ARİBOĞAN	23
Understanding the Balance of Power and its Impacts to World War One in Modern European Security / Modern Avrupa Güvenliğinde "Güç Dengesi"ni ve Birinci Dünya Savaşı'na Etkilerini Anlamak Prof.Dr. Mesut Hakkı CAŞIN	31
Petrolün Birinci Dünya Savaşı'ndaki Yeri ve Savaş Sonrası Düzenlemelere Etkileri The Role of Oil in the WWI and its Effects on Regulations after the War Dr.Hv.Per.Bnb. Atasay ÖZDEMİR	61
From Enemies to Allies: Bulgaria and the Ottoman Empire on the Eve of the First World War, 1914-1915 / Düşmanlıktan İttifaka: Birinci Dünya Savaşı'nın Arifesinde Bulgaristan ve Osmanlı İmparatorluğu, 1914-1915 Dr. Voin BOJINOV	85
Birinci Dünya Savaşı'na Uzanan Süreçte Türk-Alman Yakınlaşması Turkish-German Affiliation in the Process Leading to the WWI Prof.Dr. Selami KILIÇ	91
Alman Kaynaklarına Göre Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Girmesi The Entrance of the Ottoman Empire in the First World War According to German Sources Prof.Dr. Necmettin ALKAN	157
Birinci Oturum Soru – Cevap Bölümü.....	179

İKİNCİ OTURUM / SESSION TWO
BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA OSMANLI ORDUSU,
YÖNETİM-TOPLUM İLİŞKİLERİ VE EKONOMİK DURUM
OTTOMAN ARMY, ADMINISTRATION-SOCIETY RELATIONS
AND ECONOMIC CONDITIONS DURING THE FIRST WORLD WAR

Oturum Başkanı / Chairperson
Prof.Dr. Mahir AYDIN

Oturum Açış Konuşması / Keynote Address Administration in the Ottoman Army and its Relationship to Society and Economic Conditions in the First World War / Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nda Yönetim ve Toplumsal ve Ekonomik Şartlarla İlişkisi Prof.Dr. Edward J. ERICKSON	185
Birleşik Harekât Tecrübesi Olarak Cihan Harbinde Türk-Alman Askeri İttifakı Turkish – German Military Alliance in the World War as Experience of Combined Operations Doç.Dr. Gültekin YILDIZ	191
Bulgaristanlı Müslümanların Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'na Katılımı / Participation of the Bulgarian Muslims to Ottoman Army in the WWI Dr. Georgi ZELENGORA	203
Osmanlı Ordusu'nda Kadın Askerler: 1. Kadın İşçi Taburu (1917-1919) Female Soldiers in the Ottoman Army: First Female Workers' Battalion (1917-1919) Yrd.Doç.Dr. Yavuz Selim KARAKIŞLA	215
The Indian Medical Mission in Turkey during the World War I / Birinci Dünya Savaşı Süresince Türkiye'deki Hindistan Tıbbi Yardım Heyeti Doç.Dr. Kazi Sufior RAHAMAN	263
Birinci Dünya Savaşı Sürecinde Meclis-i Umumi'de Görüşülen Başlıca Askerî Meseleler / Main Military Issues Discussed in the General Parliament during the World War One Prof.Dr. Mehmet OKUR ve Serdar GÖKTAŞ	283
İkinci Oturum Soru – Cevap Bölümü	311

ÜÇÜNCÜ OTURUM / SESSION THREE
BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI CEPHELERİ VE MUHAREBELERİ
FRONTS AND BATTLES IN THE FIRST WORLD WAR

Oturum Başkanı / Chairperson
Prof.Dr. Temuçin Faik ERTAN

Oturum Açış Konuşması / Keynote Address Western Fronts in the First World War Birinci Dünya Savaşı'nda Batı Cepheleeri Prof.Dr. Hasan KÖNİ	315
Sarıkamış-Kafkas Cephesinden Sonra Yerli Halk ve Esirlerin Durumu The Situation of Local People and Prisoners of War after Sarikamish-Caucasian Front Prof.Dr. Bingür SÖNMEZ	319
Birinci Dünya Savaşı'nda Trablusgarb/Libya Cephesi, Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'da Yürüttüğü Askerî Faaliyetler Tripoli/Libya Front in WWI: Military Activities of the Ottoman State Carried out in North Africa Dr.Hv.Öğ.Alb. F.Rezzan ÜNALP	337
Birinci Dünya Harbi'nde Irak Cephesinde Türk-İngiliz Mücadelesi Turkish-British Struggle in the Iraqi Front during the First World War Dr.Öğ.Alb. Zekeriya TÜRKMEN	381
Bir ABD İstihbarat Ajanının Gözünden Suriye'deki 4'üncü Ordu ve Gazze Muharebeleri / Fourth Army in Syria and Gaza Battles through the Eyes of a US Intelligence Agent Prof.Dr. Esat ARSLAN	435
Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nun Avrupa Cepheleeri European Fronts of the Ottoman Army in the First World War Doç.Dr. Kemal ÇELİK	463
Birinci Dünya Savaşı'nda Rus Cephesi ve Cephe Gerisinde Türkistan İsyanı: Kırgızistan Örneği / The Russian Front in the First World War and the Turkestan Insurgency behind the Facade: Case of Kyrgyzstan Doç.Dr. Gülnisa AYNAKUL	503
Üçüncü Oturum Soru – Cevap Bölümü	515

DÖRDÜNCÜ OTURUM / SESSION FOUR
BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI YENİ DÜNYA DÜZENİ
NEW WORLD ORDER AFTER THE FIRST WORLD WAR

Oturum Başkanı / Chairperson
Prof.Dr. Gülnihal BOZKURT

Oturum Açış Konuşması / Keynote Address

Disastrous Effects of War in Turkey and the Middle East

Birinci Dünya Savaşı'nın Türkiye ve Orta Doğu Üzerindeki Yıkıcı Etkileri

Prof.Dr. Justin McCARTHY 527

Birinci Dünya Savaşı'nda Rusya'daki Türk Esirleri Konusunda Bazı Tespitler

Some Findings about the Turkish PoWs in Russia during the First World War

Yrd.Doç.Dr. Ali ASKER 543

The Evolving Systemic Transformations: Echoes of the World War One

Gelişen Sistemik Dönüşümler: Birinci Dünya Savaşı'nın Yankıları

Beenish SULTAN 577

The Habsburg Issue of Central Europe: The Inter-War Period

Orta Avrupa'da Habsburg Sorunu: İki Savaş Arası Dönem

Doç.Dr. Arpad HORNJAK 601

Birinci Dünya Savaşı Sonrası Orta Doğu'daki Gelişmeler ve Günümüze Etkileri

Developments in the Middle East after the First World War
and its Present Effects

Prof.Dr. Levent ÜNER 611

Mustafa Kemal Atatürk: From Tactical to Strategic Thought

Taktikten Stratejik Düşünceye Mustafa Kemal Atatürk

Prof.Dr. George GAWRYCH 617

Dördüncü Oturum Soru – Cevap Bölümü 625

Sempozyum Kapanış Konuşması / Closing Speech

Prof.Dr. Zafer TOPRAK 631

Sempozyum Fotoğrafları 643

SAREN Müdürü'nün Açış Konuşması

Zekeriya TÜRKMEN*

Sayın Komutanım, Komutanlarım, Değerli Akademisyenler, Kıymetli Konuklar, Harp Akademileri Komutanlığının değerli personeli,

Harp Akademileri Komutanlığı himayelerinde Stratejik Araştırmalar Enstitüsü (SAREN) tarafından düzenlenen ve iki gün süreyle icra edilecek olan “1914’ten 2014’e, 100’üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı’nı Anlamak” konulu uluslararası sempozyuma hoş geldiniz. Sempozyuma yurt dışından ve yurt içinden bildiri ile katılarak bizleri onurlandıran değerli bilim insanları başta olmak üzere, kıymetli komutanlarımız ve siz değerli dinleyicileri saygıyla selamlıyorum.

Günümüzden 100 yıl önce 28 Temmuz 1914 tarihinde başlamış olan ve siyasi sonuçları itibarıyla yakın döneme kadar dünyamızı etkileyen bu büyük savaşın yıldönümünde, bilimsel zeminde onu yeniden değerlendirmek üzere bir araya gelmiş bulunuyoruz. Sempozyum dolayısıyla ABD, Azerbaycan, Bulgaristan, Hindistan, Kırgızistan, Macaristan ve Pakistan’dan Türkiye’ye gelerek etkinliğimize katılan değerli bilim insanlarından farklı konularda bildiriler dinleyerek Birinci Dünya Savaşı’yla ilgili bilgilerimizi pekiştireceğiz. Ayrıca bizlere bilimsel anlamda destek vermek üzere yurt içinden ve şehrimizden katılan değerli öğretim üyelerimiz belgelere dayalı olarak hazırladıkları bildirimleri sizlerle paylaşacaklardır. Bu sempozyumda Birinci Dünya Savaşı cephelerinden biri olan ve biz Türkler için kader muharebelerinin yapıldığı Çanakkale cephesi ele alınmamıştır. Çanakkale muharebelerinin 100’üncü yıldönümü münasebetiyle 2015 yılı Nisan ayında burada ayrı bir sempozyumda konu ele alınacaktır. Bu sempozyum sonunda ulaşacağımız yeni bilgi ve belgeler, zamanımızdan tam bir asır önce gerçekleşen bu büyük savaş daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır. Nitekim bugünün sorunlarının çözümleri geçmişin derinliklerinde gizlidir. Bundan dolayı da bugünü iyi anlamak için dünü unutmamak gerekir. Milletlerin hafızası ölçüsünde olan tarih, bugünü kavrama ve geleceği tasarlama imkânı veren bir bilim dalı olarak bize yol göstermektedir. Tarihe dönüp

---

* Dr.Öğ.Kd.Alb., Stratejik Araştırmalar Enstitüsü (SAREN) Müdürü.

bakarken sadece zaferlerine, başarılarına değil, felaket ve hezimetlerine, yıkılış ve çöküşlerine, bozgunlarına da bakarak dersler çıkarmak önemlidir. Bu sempozyumdaki asıl amaç, hayali bir tarihle övünmek değil, yaşanmış tarihin gerçeklerinin gizli olduğu belge ve tanıkların söylemlerine eğilerek tarihi bilimsel ve tarafsız bir gözle ortaya koymaktır.

Tarih boyunca egemen güçler siyasetin zorunlu kıldığı doğrultuda çözüm üretmişler veya savaş yoluyla sorunları çözmeye çalışmışlardır. Strateji uzmanlarına göre savaş, siyasetin başka araçlarla devamıdır. Devletler siyasetleri gereği savaşır; belirledikleri hedeflere ulaşmak için siyaset yaparlar. Harp tarihiyle ilgili belgeler, eskiden bu yana gerçekleşen savaşların çok yönlü ve çok cepheli olduğu göstermektedir. Bu yönüyle bakıldığında savaş, salt askerî gücün çatışması değil; bir milletin topyekûn ateşe girmesidir. Eğer bir savaşta bu topyekûn bütünlük sağlanamamışsa, zafer tesadüfî, yenilgi ise değişmez kader olmuştur.

İnsanlığı 20. yüzyıl başında büyük bir savaşın eşiğine getiren gerekçeler nelerdi? Özetle belirtmek gerekirse, 19. yüzyılın son çeyreğinde devletler arasında giderek artan çıkar çatışmaları 20. yüzyılın başlarında çıkacak büyük savaşın adeta habercisi olmuştur. Birinci Dünya Savaşı, iki kutuplu dünyanın birbiriyle her alanda kıyasıya savaşlarına sahne olduğu gibi, sonuçta büyük imparatorlukların sonunu hazırlayan bir süreci, dahası siyasi, askerî, ekonomik ve toplumsal alanda köklü değişim ve dönüşümleri de başlatmıştır. Avrupa, Asya ve Afrika cepheleri itibarıyla bakıldığında pek çok devlet Birinci Dünya Savaşı'na zorunlu olarak katılmıştır. Bu genel savaşta toplam 65 milyondan fazla (65.038.810) asker seferber edilmiş; bunların 8,5 milyondan fazlası (8.556.315) hayatını kaybetmiş, 21 milyon küsur (21.219.452) kişi yaralanmış, 7,5 milyondan fazla (7.750.945) kişi kaybolmuş ya da esarete mahkûm olmuştur. Dört yıl süren bu uzun savaş boyunca 35 milyondan fazla insan kaybedilmiştir.

Osmanlı Devleti, Balkan savaşlarındaki yenilginin tesiriyle ordu ve donanmasının ıslahına girişirken, bir yandan da iki bloka ayrılan Avrupa'da kendini siyasi yalnızlıktan kurtarmak için birtakım ittifak girişimlerinde bulunmuştur. 1913 yılı ortalarında personel açısından 300.000 kişiye yaklaşan Osmanlı ordusu, Enver Paşa'nın Harbiye Nazırlığı döneminde sayıca artırılmaya çalışılmıştır. Osmanlı ülkesi 13 kolordu bölgesine ayrılmıştır. Ordu genel olarak her biri üçer tümenli kolordulardan, tümenler de üçer piyade ve birer topçu alayı ile diğer sınıflardan ibaret bağlı birliklerden teşkil edilmesi planlanmıştır. Tasarlanan bu kadroların tamamlanabilmesi için 450.000 kişiye ihtiyaç

duyulmuştur. Hâlbuki ordunun iâşe kadrosu ancak 200.000 kişiye yetebilecek düzeydedir.

Osmanlı Devleti ilk ittifak teşebbüsünü, -eşik dostu- İngiltere nezdinde yapmış ancak olumsuz cevap almıştır. Aynı teklif Fransa'ya yapılmış; Fransa ise Rusya razı olmadıkça ittifak yapmayacağını bildirmiştir. O günün siyasi-askerî koşulları Osmanlı idarecilerini -adeta-Almanların safında yer almaya zorlamıştır. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu aracılığıyla üçlü ittifaka davet edilen Osmanlı Devleti, 2 Ağustos 1914'te Türk-Alman Gizli İttifak Antlaşmasını imzalayarak tarafını belli etmiştir. İttifakın ertesi günü (3 Ağustos 1914) Osmanlı Devleti tarafından seferberlik ilan edilmiş, -Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinin Seferberlik Şubesi ile Harbiye Nezareti daireleri arasında tam bir iş birliği ve koordinasyonun bulunmaması birtakım aksaklıklara yol açmışsa da- 53 günlük hazırlıktan sonra, (25 Eylül 1914'te) ordunun yığınak planları, iâşe ve ikmal durumunun harbe hazır hale geldiğine kanaat getirilmiştir. Buna göre, kara ordusunun seferberlik kadrosu, 780.282 kişiye, binek ve yük hayvanı sayısı 195.000'e, tüfek sayısı 464.708'e, ağır makineli tüfek sayısı 222'ye top sayısı da 1661'e ulaşmıştır.

Birinci Dünya Savaşı, kısa sürede sınırları aşmış kıtalara yayılan etkisiyle bütün cihanı bir yangın evine dönüştürmüştür. Avrupa cephelerindeki muharebeleri diğer sahalara da yaymak isteyen Alman askerî heyetinin talepleri üzerine, Enver Paşa'nın çok gizli kayıtlı emriyle 4 Ağustos 1914 tarihinde Çanakkale Boğazı'ndan Marmara Denizi'ne giren iki Alman gemisi, savaşa girişimize hız vermiştir. Bir süre sonra Karadeniz'e açılan -iki Alman gemisinin de dâhil olduğu-Türk donanmasının 29 Ekim'de Odesa ve Sivastopol'u bombardımana tutması, Rus kuvvetlerinin 1 Kasım 1914'te Doğu cephesinden (Pasinler ve Eleşkirt) saldırıya geçmesine, İngilizlerin önce Akabe sonra Çanakkale Boğazı girişindeki tahkimatı bombardımana tabi tutması Osmanlı Devleti'nin 11 Kasım 1914'te Rusya ve İngiltere'ye karşı cihat fetvasını neşrederek, topyekûn harbe katılmasına zemin hazırlamıştır.

Birinci Dünya Savaşı sürecinde (1914-1918) aynı anda pek çok cephede muharebelere katılmak zorunda kalan Osmanlı Devleti, ilerleyen yıllarda iktisadi açıdan derinden sarsılmış; harbin son yıllarına doğru cephedeki askerinin iâşe ve ikmalinde büyük sıkıntılar yaşanmıştır. Osmanlı ülkesinde 19. yüzyılın sonlarında, yani 1890-1900 (Rumî 1305-1315) tarihlerinde doğan gençlerin pek çoğu, delikanlılık çağlarının en güzel yıllarını Kafkasya, Çanakkale, Irak, İran, Sina-Filistin, Kuzey Afrika, Suriye, Hicaz ve Yemen, Makedonya,

Romanya ve Galiçya Cephelerinde kimi zaman zafer coşkusu, kimi zaman da onulmaz mağlubiyet acısı içinde geçirmişlerdir. Bahse konu cephelerde başlayan o kahramanların hikayeleri genelde şehadet haberi, kimi zaman gazilik beratı, bazen de ölümden beter olan esaret acısıyla noktalanmıştır. Pek çoğu geride genç eşini, sözlü ya da nişanlısını bırakarak vatan savunması için seferberliğe koşmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın ve Kurtuluş Savaşı'nın muharip neslinin harp hatıralarını dinleme bahtiyarlığına erişmiş olmaktan dolayı bizim kuşağın şanslı olduğunu düşünüyorum. Aslında geriye dönüp de tarihin son 100 yıllık kesitine geniş bir çerçeveden bakılırsa, ülkeleri için hiçbir kuşağın yapamadığı fedakârlığı yapan, toprağa al kanlarını akıtarak gerektiğinde canını veren bu âbide şahsiyetlerin hikayeleri toplumsal hafızada derin izler bırakmıştır. Son yıllarda yayımlanan hatırat türü eserlerde, o muharip neslin savaş meydanlarında yaşadıkları sıkıntı, sevinç ve kederler tüm canlılığıyla gözler önüne serilmektedir. Aslında Birinci Dünya Harbi, Orhan Şaik Gökyay'ın ifadesiyle, “Ardına bakmadan yollara düşen, şimşek gibi çakan sel gibi coşan, cepheden cepheyi soranların” hikayeleriyle doludur. Bugün, o muharip/kahraman neslin torunları dedelerinden miras madalyaları gururla taşımaktadırlar. Ancak bizler o kahramanları her zaman hatırlıyor muyuz? Unutmayalım ki, tarihini ve kahramanlarını unutan milletler kahraman yetiştiremezler!

Genel bir çerçeveden bakıldığında, Birinci Dünya Savaşı, birçok sorunu belki çözümlemiş gibi görünse de aslında daha fazla sorunların ortaya çıkmasına da zemin hazırlamıştır. Bu büyük savaş imparatorlukların sonunu getirmiş, hanedanlıkları ortadan kaldırmış; ancak diğer taraftan faşizm ve komünizm ile batı demokrasileri arasında ideolojik savaşların çıkmasına da zemin hazırlamıştır. Diğer taraftan da sömürgeciliğin tasfiye edilmesine giden koşulları oluşturduğu gibi soğuk savaş dönemine uzanan süreci de tetiklemiştir. Birinci Dünya Savaşı ayrıca 1919'dan 1990'lara kadar yayılacak olan ulusal kurtuluş savaşları dönemini de başlatan bir süreç olmuştur.

Harp tarihi açısından bakıldığında, Birinci Dünya Savaşı, muharebe yöntem ve teknikleri bakımından büyük değişim ve dönüşümlere yol açmıştır. Özellikle kara orduları tahkim edilmiş ve ağır silahlarla donatılmış mevzilerde muharebelere katılmışlar; piyade tüfeklerinin atış hızı artırılmış, seri ateşli silah teknolojisinde gelişmeler olmuştur. Almanlar Avrupa cephesinde klor gazı kullanarak tarihteki ilk kimyasal harbi başlatmışlar; topçulukta önemli gelişmeler olmuş, topların etkili menzili artırılırken, zırhlı muharebe araçları da savaş alanlarında etkili olmaya başlamıştır.

Denizcilik alanında da önemli gelişmeler olmuş, uçak gemileri de dâhil olmak üzere hareket kabiliyeti yüksek savaş gemileri muharebe sahasında boy göstermeye başlamıştır. Ayrıca denizaltılar da muharebe alanında etkin olarak kullanılmış; geliştirilen denizcilik teknolojileri ve sonar cihazlarıyla denizaltıların muharebe gücü artırılmıştır.

Havacılık ve uzay teknolojilerinde de önemli atılımlar yapılmış; daha savaşın başında zeplinin harbe dayanıksızlığının tespiti uçak teknolojisine büyük yatırımlar yapılmasını gerekli kılmıştır. Savaş boyunca uçakların muhabereden ziyade muharebe aracı olarak kullanımı yönünde önemli teknolojik gelişmeler olmuştur.

Sayın Komutanım, Değerli Konuklar,

İki gün süreyle devam edecek olan “1914’ten 2014’e, 100’üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı’nı Anlamak” konulu uluslararası sempozyumda sunulacak bildirimler askerî tarih, uluslararası ilişkiler ve güvenlik stratejileri olmak üzere birçok sahayı ilgilendirmekte, savaş öncesi ve savaş boyunca devam eden gelişmelerle savaş sonrasındaki askerî-siyasi, toplumsal ve kültürel değişim ve dönüşümleri içermektedir. Özellikle Harp Akademileri müdavimleri ile öğrencilerimizin bildirimleri dikkatle takip etmelerini rica ediyorum. Sempozyumun hazırlanmasında değerli fikirleriyle bizleri her zaman destekleyen Sayın Harp Akademileri Komutanımız ve Kurmay Başkanımız olmak üzere işin mutfağında görev alan Stratejik Araştırmalar Enstitüsü’nde görevli mesai arkadaşlarıma, öğrencilerime en içten teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca yurt dışından ve yurt içinden bildiri ile katılan, bilim kurulunda yer alarak bize destek veren değerli bilim insanları, sizlerin bilimsel katkıları olmasa bu etkinlik gerçekleştirilemezdi. Bundan dolayı sizlere de şükranlarımızı arz ederiz.

Sempozyumun askerî tarih, uluslararası ilişkiler, uluslararası güvenlik konuları başta olmak üzere tarih çalışması yapanlara ve bilim dünyamıza önemli katkılar sağlayacağı ümidiyle hepinizi saygıyla selamlarım.

Harp Akademileri Komutanı'nın Açış Konuşması

Abdullah RECEP*

Sayın Komutanım, Değerli Konuklar,

“1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak” konulu uluslararası sempozyumumuza hoş geldiniz. Sempozyuma yurt dışından ve yurt içinden katılan seçkin akademisyenlerimizi, kıymetli komutanlarımızı, üniversitelerimizin değerli rektör ve öğretim üyelerini, Silahlı Kuvvetlerimizin kıymetli muvazzaf ve emekli personelini ve değerli dinleyicileri bir arada görmekten büyük bir mutluluk duyduğumu huzurlarınızda özellikle belirtmek istiyorum. Katılımınızla bizleri onurlandırdığınız için şahsım ve tüm personelim adına tekrar “Hoş Geldiniz” diyor, en derin saygılarımı sunuyorum.

Hepinizin bildiği üzere, zamanımızdan 100 yıl önce, 28 Temmuz 1914'te başlayıp 11 Kasım 1918'de sona eren ve bütün dünyayı büyük bir kargaşa ve çatışma ortamına sürükleyen, uluslararası dengeleri kökünden sarsan, siyasal sistemlerin değişim ve dönüşümüne zemin hazırlayan, cephe hattında olduğu kadar cephe gerisinde de milyonlarca insanın kaybına yol açan Birinci Dünya Savaşı'nı daha iyi anlamak için bir araya gelmiş bulunuyoruz. İlk küresel savaş olma niteliğindeki I. Dünya Savaşı, II. Dünya Savaşı'na kadar; Dünya Savaşı ve Büyük Savaş olarak, Osmanlı İmparatorluğunca ise Harb-i Umumi ve halk arasında Seferberlik olarak adlandırılmıştır. Atlantik Okyanusu'nun diğer tarafında ise savaş, Amerika Birleşik Devletlerinin katılımına kadar Avrupa Savaşı olarak anılmıştır.

Büyük Savaş'ın üzerinden bir asır geçmesine rağmen savaşın sebepleri ve sonuçları ile günümüze etkileri bugün hâlâ yoğun bir şekilde tartışılan bir konu olma özelliğini korumaktadır. I. Dünya Savaşı'na gösterilen bu ilgi, tarih olarak günümüze yakınlığının yanı sıra ve hatta daha da önemlisi, 1914-18 arasında fitili ateşlenen ideolojik, ulusal ve uluslararası çatışmaların yüzyılım geri kalanına egemen olmasından kaynaklanmaktadır. Hatta bazı tarihçiler II. Dünya

---

* Orgeneral, Harp Akademileri Komutanı.

Savaşı'nı I. Dünya Savaşı'nın devamı olarak görmekte ve 1914-45 arası dönemi ikinci bir Otuz Yıl Savaşı olarak nitelendirmektedirler.

Birinci Dünya Savaşı askerî tarih açısından da bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Savaş, sanayileşmiş devletler arasında dünyanın tamamını saran silahlı bir çatışma, tarihteki ilk topyekûn harp olarak tanımlanmaktadır. Bu savaşla birlikte artık cephe ve cephe gerisi kavramları iç içe geçmiştir. Devletler kitlesel orduları savaş alanına sürmüşler; askerler, çoğu 19. yüzyılda ortaya çıkan zorunlu askerlik hizmetinin ürünü olarak birliklerde yer almışlardır.

Bütün dünyayı etkisi altına alan, insanlığı büyük bir felakete sürükleyen bu savaşın gerekçeleri, cepheleri, sonuçları ve günümüze etkileri bugün ve yarın icra edilecek oturumlarda birbirinden değerli bilim insanları tarafından belgeleriyle sizlere sunulacaktır.

Burada sizlere, değerli akademisyenlerimiz tarafından ayrıntılarıyla açıklanacak olan bu savaşa dair birkaç önemli hususa dikkatinizi çekmek istiyorum. Prusyalı ünlü askerî stratejist Carl von Clausewitz (1780-1831) "Savaş Üzerine" adlı eserinde, "savaş, siyasetin başka yollardan devamıdır" der. Diğer bir ifadeyle savaş, düşmanı irademizi kabule zorlamak için kuvvet kullanma eylemidir. İnsanlığı, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde acımasız bir kavganın içine sürükleyen bu savaşın sebepleri ne idi? Hepinizin bildiği üzere 19. yüzyıl devletler arasında siyasi, askerî ve iktisadi çıkar çatışmalarının doruk noktasına ulaştığı bir dönemdir. Sanayi Devrimini gerçekleştiren büyük devletlerin hammadde arama, yeni pazarlar bulma ihtiyaç ve kaygıları zaman içinde sömürgeciliğin yayılmasına yol açmıştır. Egemenlik alanlarını genişletmek isteyen devletler, silahlanma yarışına hız vermişler, bu durum siyasi kutuplaşmalara ve sonuçta büyük savaşların çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Müsaadenizle konuyu biraz daha açmak gerekirse, 1870'de Prusya ile Fransa arasında gerçekleşen Sedan Savaşı, 1815'de tesis edilen Viyana Kongresi statükosunu ve güçler dengesini büyük ölçüde değiştirmiştir. Bundan sonraki gelişmeler Avrupa'daki güçler dengesini sarsmış, yeni blokların ortaya çıkmasına ve bunların birbirleriyle çatışmasına yol açmıştır. Bloklar arasındaki gerginlik ise karşılıklı silahlanmayla sonuçlanmıştır. Bu da o dönemin ifadesiyle "silahlı barış" dönemini ortaya çıkarmıştır. Bu dönemde bloklar ve devletler arası ilişkilerde çok yönlü gelişen çatışmalar, zaman içinde gerginliği daha da artırmış ve devletlerin iki kutup halinde bölünmesine yol açıp dünyayı büyük bir savaşın eşiğine getirmiştir. İki kutuplu dünyada, devletler çıkarlarına göre yerlerini almışlar; Osmanlı Devleti de 19. yüzyılın son çeyreğinde başlattığı yakın ilişkilerle

Almanların safında yer aldığını belli etmiştir. Bu genel çerçeve içinde bakıldığında Birinci Dünya Savaşına, kutuplar arasındaki iktisadi, siyasi ve askerî çıkar çatışmaları yol açmıştır.

Savaşa uzanan sürece bakıldığında, Osmanlı idaresindeki Orta Doğu, sömürgeci devletlerin çıkar kavgalarına sahne olabilecek bir kaynağa, yani petrole, sahip olmasından dolayı büyük güçlerin iştahını kabartan bir konumda idi. Osmanlı devrinde tarihin en huzurlu dönemini yaşayan Orta Doğu, özellikle Sanayi Devrimi sonrası Batı dünyasının başlattığı sömürgecilik hareketinde ilgi odağı olmuştur. Gelişen sanayi ve teknoloji ile üretimin artması Batı dünyasını yeni pazarlar aramaya yöneltmiştir. 19. yüzyılda petrolün sanayide kullanılmaya başlanması ile bu ilgi daha da artmıştır. 20. yüzyıl petrol savaşlarının yaşandığı yüzyıl olarak tarihe geçmiştir. Nitekim geçtiğimiz yüzyılda İngiliz devlet adamlarından Winston Churchill, “...bir damla petrolün, bir damla kandan daha değerli olduğunu” ileri sürerek petrolün İngiltere için önemine dikkat çekmiştir. Sadece petrolün Birinci Dünya Savaşı yangınına yol açtığını söylemek yanlış olmasa gerektir. Orta Doğu coğrafyası, sahip olduğu petrol ve gaz rezervlerinden dolayı günümüzde de büyük güçlerin ilgisini çeken bir konumdadır ve hâlâ Birinci Dünya Savaşı’nda çözümlenemeyen siyasi-iktisadi sınırlardan dolayı çatışmaların bitmediği bir coğrafya durumundadır.

Birinci Dünya Savaşı’nın çıkışına dair görünen ve arka planda kalan gerekçeleri burada değerli akademisyenler bizlere aktaracaklardır. 28 Haziran 1914’te Saraybosna’da Avusturya Arşidükü Ferdinand’ın öldürülmesiyle fitil ateşlenmiştir. Osmanlı İmparatorluğu ise bu esnada tarafsızlık planlarıyla meşgul olurken, bir taraftan da büyük devletlerin hedefi olabileceklerini önceden kestirebilen kimi Osmanlı idarecilerinin bilgisi dâhilinde 2 Ağustos 1914 tarihli Türk-Alman Gizli İttifak Antlaşmasını imzalamıştır. Bunu takiben, 3 Ağustos tarihinde genel seferberlik ilan edilmiş; Osmanlı Devleti de bir süre sonra kaçınılmaz olarak kendini bu büyük savaşın içinde buluvermiştir. Bu savaşta Çanakkale, Kafkas, Sina-Filistin ve Suriye cephelerinde tümen, kolordu ve ordu komutanı olarak görev yapmış olan Mareşal Gazi Mustafa Kemal Atatürk “Savaş zorunlu ve kaçınılmaz olmalıdır; milletin hayatı tehlikeyle karşı karşıya kalmadıkça, harp bir cinayettir!” der. Bu kısa konuşmada savaşın nedenleri ve cepheleri konusunda ayrıntılardan bahsetmek tabii ki mümkün değil, bu ayrıntıları hep birlikte değerli bilim insanlarından dinleyeceğiz.

Kısaca ifade etmek gerekirse, Osmanlı Devleti bu büyük harpte pek çok cephede savaşmak zorunda kalmıştır. 1914’ten 1918’e uzanan

dört yıllık sürece bakıldığında istatistikler net olmamakla birlikte yaklaşık 20 küsur milyonluk bir nüfusa sahip olan Osmanlı Devleti, toplam 2.850.000 askeri cepheye sürmüştür. Çanakkale’de, Irak Cephesinde, Sina-Filistin cephesinde başlangıçta başarılı savunma savaşları verilerek zaferler kazanan Türk ordularının cephe sayısı arttıkça personel, silah, araç-gereç ihtiyacı da karşılanamadığından zorunlu olarak taktik geri çekilme planları uygulamaya konulmuş; ancak savaşın sonlarına doğru mukadder yenilgiden kaçmak mümkün olamamıştır. Hatta sadece ülke savunmasıyla yetinilmemiş; Rusya’ya karşı zor durumda kalan Alman, Avusturya-Macaristan ordularını rahatlatmak üzere 15. Kolordu emrinde 25.000 vatan evladı Galiçya cephesine gönderilmiştir. Bu kolordumuz aslında Çanakkale’de ve Irak cephesinde zaferler kazanmış deneyimli birliklerimizden kurulmuştu. Ülkenin savunmaya ihtiyacı varken başka ülke topraklarına asker göndermenin gerekçesi akademik anlamda belki bugün tartışılabilir. Ancak şu bir gerçek ki, bugün Galiçya’da 15.000 şehit, bize ait onlarca şehitlik vardır. Ne hazindir ki, Türklerin bu fedakârlığı karşısında ne Almanya’dan, ne de Avusturya-Macaristan’dan o dönemde en ufak bir vefa örneği gösterilmemiştir.

Sayın Komutanım, Değerli Katılımcılar,

Atatürk’ün yakınında bulunmuş yazarlarımızdan Falih Rıfkı Atay bizzat katıldığı Birinci Dünya Savaşı esnasında yaşadıklarını kaleme aldığı “Ateş ve Güneş” adlı kitabında, “Son muharebe senelerinde şu iki ismi öğrendik: Cephe ve cephe gerisi” der ve “Savaşları ordularla milletler beraber yaptı. Herkes kuvvetine, zekâsına, işine göre hissesini aldı. Herhangi bir cepheyi bize anlatmak isteyenler, ilk olarak o cephenin gerisinden bahsetmelidir” tespitinde bulunurken aslında önemli bir noktaya dikkat çekiyordu. Gerçekten de cephe gerisi biz askerler için de çok önemlidir. Muharebede asker bir kere ölür, ardında kalanlar ise bin kere. Cephedeki askerin bütün külfeti aslında bir yerde topyekûn millete yüklenir. Cephe gerisi bu bakımdan son derece önemlidir. Nitekim cephedeki askerin ihtiyaçlarının giderilmesi, savaşın finansmanının karşılanması, üretimin aksatılmadan sürdürülmesi, iç güvenliğin sağlanması çok önemli konular arasındadır. Burada tekrar hatırlatmak gerekirse Clausewitz’in savaş ilkeleri içinde en önemli olanı “Topyekûn savaş” teorisidir. Buna göre, “sadece ordular değil, sivil halk da kendini savaşın içinde bulur.” Bundan dolayı bir savaşta sivillerin ve devleti yöneten siyasilerin hayatta kalma şansları askerlerden fazla değildir. Bu esasa, komutanların ve karargâh subaylarının yetiştirilmesinde Geri Bölge Emniyeti Harekâtı öğretimin ve harbin icrasının bir parçası olmuştur.

Savaşın tarafları, tüm insan gücü ve ekonomik kaynaklarını bir topyekûn savaş için seferber etmeye çalıştıklarından sivillerin durumu da cepheler kadar çalkantılı olmuştur. Savaşın sona ermesiyle büyük devletlerden dördü; Alman, Rus, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı imparatorlukları tarihe karışmıştır. Bunlardan Alman ve Rus imparatorluklarının halefleri çok büyük toprak kaybı yaşamış; Avusturya-Macaristan ile Osmanlı imparatorlukları ise tarihin sayfalarındaki yerini almıştır. Avrupa ve Orta Doğu başta olmak üzere dünya haritası daha küçük parçalardan oluşacak şekilde yeniden çizilmiştir.

Avrupa, Asya ve Afrika cepheleri itibarıyla bakıldığında pek çok devlet Birinci Dünya Savaşı'na katılmıştır. Yeni teknolojiler sayesinde silahların öldürücülüğünde görülen muazzam ilerlemeye karşılık, savunma teknolojisinde aynı miktarda gelişme olmaması sonucu yaklaşık 35 milyon insan zayi edilmiştir. Birinci Dünya Savaşı, dünya tarihindeki en çok zayıat verilen savaşlardan biri olmuş ve savaşa katılan devletlerde siyasi, askerî ve toplumsal yönden büyük ve köklü değişim ve dönüşümlere yol açmıştır. Hatta psiko-sosyal açıdan bakıldığında, savaşta yenilen milletlerde büyük travmalara neden olduğu gibi, toplumsal hafızada derin ve silinmez izler bırakmıştır.

Daha sonra bu tarz çatışmaların yaşanmasını önlemek ümidiyle Milletler Cemiyeti kurulmuştur. Avrupa'da milliyetçiliğin bu savaşla ve imparatorlukların yıkılmasıyla yeniden canlanması, Almanya'nın yenilgisinin yan etkileri ve Versay Antlaşması'nın yarattığı problemler İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasına katkıda bulunan etkenler olarak kabul edilir. Aslında ülkeler arasındaki savaşla çözümlenememiş sorunlar bir yana, ağır yaptırımlar içeren antlaşmaların etkisi, diğer taraftan aşırı milliyetçilik, yeni oluşan faşizm ve nasyonal sosyalizm gibi ideolojiler İkinci Dünya Savaşı'na zemin hazırlamıştır.

Sayın Komutanım, Değerli Bilim İnsanları, Saygıdeğer Katılımcılar,

Şair Mehmet Akif “Tarih tekerrürden ibarettir derler. Hiç ibret alınsaydı tekerrür mü ederdi?” diyor. Geçmişin muhasebesi olan tarihten dersler çıkartabilirsek geleceğe güvenle bakabilir, emin adımlarla gidebiliriz. Geçmişte olduğu gibi bugün de milli gücün unsurlarını, devletin diğer kurumlarını, sivil toplum kuruluşlarını, hatta uluslararası, kurum ve kuruluşları bir araya getirerek ileri-sinerji oluşturacak şekilde kullanılmasını içeren ve “müşterek ötesi” olarak da adlandırılan Kapsamlı Yaklaşım artık global bir yöntem olarak kabul edilmektedir.

Günümüzün güvenlik ortamında savaşlar; amaçları, izlenen stratejisi, süresi, planlama usulleri, uygulama yöntemleri, aktörleri, teknolojinin kullanımı ve coğrafi çerçevesi gibi geçmiştekinden çok daha farklı boyutlarda meydana gelmektedir. 21. yüzyıl, belirsizliklerin arttığı, çok boyutlu, çok yönlü, öngörülmesi güç ve sınır tanımayan asimetrik tehdit ve risklerin yaşandığı yüzyıl olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu bağlamda daha fazla karmaşık, asimetrik, tahmin edilemez bir hal alacak olan muharebe sahasının boyutlarının genişleyeceği; uzay ve siber ortamın önemini/etkisini artıracığı; ekonomi, enerji ve nüfus gibi faktörlerin silahlı kuvvetlerin teşkil ve teçhizinde önemli hususlar olarak karşımıza çıkacağı; ileri teknoloji ürünü silah sistemlerinin yoğun olarak kullanılması sonucu çok iyi eğitilmiş insan gücü ihtiyacının ortaya çıkacağı; ülkelerin yalnız başına bir harekât icra etmekten kaçınacakları ve kendi başlarına harekât icra etseler de müşterekliğin kaçınılmaz olacağı değerlendirilmektedir.

Bu düşüncelerle muhteşem geçmişinden aldığı güçle, geleceğe emin adımlarla yürüyen Harp Akademileri, Genelkurmay Başkanımızın emirleri doğrultusunda, bilgi çağının bizlere sağladığı mükemmel eğitim ve öğretim ortamında, güçlü kadrosu ve çağdaş donanımıyla, teknolojinin tüm yenilik ve avantajlarını kullanarak, öğrenmek için araştıran, öğrendiği bilgi ve beceriyi etkili kullanan, kullandıkça yeni bilgiler üreten, gelişime açık, değişime süratle uyum sağlayabilecek ve değişimi yönetebilecek nitelikte geleceğin komutan ve karargâh subaylarını yetiştirmektedir. Yetiştirilen nitelikli insan gücü ve liderler ile TSK'nın ve Türkiye'nin uluslararası ortamda saygın bir konuma getirilmesi gayretlerine katkı sağlanmaktadır. Bu husus, 1. Dünya Savaşı öncesinde Harp Akademilerinde yetişen ve savaş süresince kahramanlıklar sergileyen komutan ve devlet adamlarını tarih sahnesinde görmemizle açıkça ortaya çıkmıştır.

Sayın Komutanım, Değerli Katılımcılar,

Birinci Dünya Savaşı'nı anlamak, geçmişten dersler çıkarmak, hafızamızdaki bilgileri tazelemek için bu sempozyumu düzenlemiş bulunuyoruz. Birbirinden değerli bilim insanlarından savaş öncesi genel durum, savaşın cereyanı, savaş sonrası gelişmeleri hep birlikte dinleyeceğiz. Unutmayınız ki, devletimizin kurucusu Mareşal Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün dediği gibi, millet hayatı tehlikeye girmedikçe harp bir cinayettir. Konuşmamın sonunda sempozyuma yurt dışından ve yurt içinden katılarak bizleri onurlandıran, bilgilerini paylaşan, burada sunum yapmasa da bildirimleri sonuç raporunda yayımlanacak değerli bilim insanlarına, sempozyumun hazırlanmasında

Açış Konuşması

emeği geçen Harp Akademileri Kurmay Başkanlığı'na, Stratejik Araştırmalar Enstitümüzün idareci, öğretim üyeleri ve sempozyum bilim kuruluna, sempozyuma iştirak eden siz değerli katılımcılara ve kıymetli konuklarımıza teşekkür eder, sempozyumun tarih, uluslararası ilişkiler ve siyaset bilimi çalışmalarına önemli katkılar sağlayacağı umuduyla en içten saygılarımı sunarım.

Sempozyum Açış Konuşması

100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti

İlber ORTAYLI*

Sayın Harp Akademileri Komutanı, sayın komutanlarımız, çok değerli öğrenci arkadaşlarım ve Harp Akademilerinin değerli aday subayları

Birinci Cihan Savaşı hiç şüphesiz ki çıkış nedenleri itibariyle bugün hâlâ tartışılan bir konudur. Beşeriyetin bu büyük felakete nasıl girdiği, ileri sürülen nedenlerin hiçbirisiyle izah edilememektedir. Hatta şunun üzerinde durmak gerekir; harbe girerken Genelkurmayların tahminlerinin ve savaş planlarının realite ile bağdaşmadığı bir yana, daha evvelki savaş tecrübelerinin şaşılacak derecede ordular tarafından bilinmediği gözlenmektedir.

Daha feci bir şey, Birinci Cihan Savaşı'nın bugün daha iyi değerlendirilirken eksik kalmasıdır. Size bazı örnekler vermeme müsaade ediniz. Birinci Cihan Harbi ile ilgili İngilizce, Fransızca ve Almanca literatüre baktığımızda buranın (Osmanlı İmparatorluğu'nun) cephelerinde büyük eksiklikler olduğunu görürsünüz. Mesela Osmanlı İmparatorluğu, ordularının faaliyetleri ve savaştığı cepheler itibariyle hemen hemen hiç ele alınmamaktadır. Son zamanlarda Avusturya'da çıkan bir resimli tarih kitabında, Osmanlı ordusundaki Türk asker ve subaylar ile Avusturyalıların, her ikisinin de oryantal karakterli olması nedeniyle Almanlara nazaran daha iyi kaynaştıkları belirtilmektedir. Ne var ki bu kitapta, ne Galiçya'da savaşan iki kolordudan ne Süveys cephesinden, ne de Suriye'deki Avusturyalı subaylardan bahsedilmemektedir. Bu savaşın sonucunda Avusturya bilim dünyasının en azından üç tane ünlü arkeolog ve tarihçi kazandığı bile zikredilmemektedir. Ünlü Osmanlı tarihçisi Paul Wittek şayet batı cephesinde başarısız bir yedek subay olarak Suriye'ye gönderilmeseydi, Türk dünyası bir Türkolog kazanamayacaktı. Yine aynı şekilde Avusturya-Macaristan ordusunun yedek subaylarından Çek Profesör

---

* Prof.Dr., Galatasaray Üniversitesi.

Bedrich Hrozny şayet bu cephelere gelmeseydi, Boğazköy değil ama Kültepe'deki kazıları yapamayacak ve Hititoloji kurucusu bir profesörün isminden mahrum kalıncaktı.

Literatürde çok belirgin bir şekilde bu savaşın Germen ırkının bir harbi olduğu ısrarla belirtilmektedir. İsveç'in ünlü seyyahı ve bilinmeyen ülkelerin kâşifi ve tarifçisi diye anlatılan Sven Hedin savaş boyunca barış içindeki İsveç'ten nedense büyük bir aşkla sık sık Almanya'ya geliyordu ve orada kaleme aldığı ve ifade ettiği şu söz hatırlardadır: "Bu savaş, Germenlerin savaşıdır." Yani kocaman bir Rusya, kocaman bir Türkiye İmparatorluğu, Bulgaristan, Sırbistan ve Romanya gibi küçük ülkeler ve savaşa son zamanda katılan Yunanistan, hatta belki İtalya bile bu zihniyetin dışında kalmaktadır. Bu savaş aslında bizim savaşımız değildir. Bunu Türkiye'de ve imparatorluğun içinde savaş sırasında bile sık sık tekrarlamışlardır.

Birinci Cihan Harbi'ne girilirken, o zaman çok büyük bir nüfusa sahip olan İngiltere İmparatorluğu 450 milyonluk bir nüfusla savaşa girmiştir. İlk defa bu savaşta küçümsenen, hatta 1853-56 Sipahi Ayaklanması'ndan beri saf dışı tutulan Hindistan alt kıtasının askerleri muhtelif cephelerde görülmektedir. Vakıa, bunların sayısını abartmak doğru değildir. Milli tarihçiliğimizde kendisini sık sık hayranlıkla andığımız Profesör Hikmet Bayur, Atatürk'ün sevdiği milli eğitim bakanlarından biri olarak, yazdığı tarihte hilafetin ilan ettiği cihadın hiçbir işe yaramadığını ve karşımızda Müslüman askerleri gördüğümüze dair verdiği rakamlar doğru değildir. Hiç şüphesiz ki cihat ilanının Almanların beklediği ve bizde de bazılarının umduğu gibi pek fazla işe yaradığını söyleyemeyiz. Ama Osmanlı imparatorluğu ordularının karşısında Müslüman askerlerin de büyük bir gayretle savaşmadığı, cepheyi terk ettikleri sık sık görülmektedir.

Birinci Cihan Harbi'nin en büyük özelliği o vakte kadar imparatorlukların kozmopolit yapısı içinde hayatlarını sürdüren etniklerin aslına dönmeleridir. Her gün Avusturya-Macaristan ordusundan birtakım Slovakların, Çeklerin, Hırvatların Rus ordusuna iltihak ettikleri, Rus ordularındaki Müslümanların kitleler halinde teslim oldukları, bunların Türk ordularına katıldıkları, hatta ve hatta Avusturya'da bunlar için daha konforlu bir esir kampı bile ihdas edildiği bilinen gerçeklerdendir. Bu harbin, karşı tarafa katılan askerleri içerisinde yer alan Bekir Çobanzade daha sonraki yıllarda, mesela Macaristan'da kalmış orada komünist Bela Kun hükümetinde müşavirlik yapmış ve 1918'den sonra Rusya'ya bir Bolşevik Türk olarak geri dönmüştür.

Harbin en ilginç safhası, cephe gerisinin bu savaşa katılmasıdır. Genelkurmaylar cephe gerisinin bu kadar geniş miktarda savaşa

katılacağını, savaştan zarar göreceğini ve bütün siyasi ve içtimai yapıyı değiştireceğini fark edememişlerdir. Bir kartpostalda, her zaman zikrettiğim gibi, Viyana'yı anlatan bir kartpostalda ayakkabısız delikanlılar görüyorsunuz. Birinci Cihan Harbi'nden evvel Avrupa'nın en zengin başkentlerinde bile ayakkabısız gezen delikanlılar, kılığı bozuk gençler ve mietskaserne veyahut slum dediğimiz büyük binaların içinde odalara yığılı yaşayan aileler, alışılmış bir manzaraydı. İstatistikler korkunçtur. Oda başına 2,8 kişi düşmektedir. Bu Avusturya İmparatorluğu ve Rusya için geçerlidir. Bu insanların hepsinin birdenbire silah altına alınması, donatılması ve hiç şüphesiz ki milli ekonomilerin altını üstüne getirecektir.

Birinci Cihan Harbi'nden evvel stabil bir dünya mevcutken; harpten sonra bitmeyen enflasyonlar, darlıklar, iktisadi krizler birbirini izlemeye başlayacaktır. Kapitalist sistemin içine girdiği bu dağımlık maalesef bugüne kadar devam etmektedir ve bu krizler dünyanın nasıl düzeleceğine dair elimizde veriler yoktur. Son zamanlarda ve Türkiye'de çok acele çevrilen Fransa'nın ilginç ekonomistlerinden Thomas Piketty'nin eserinde çok açıkça görülmektedir ki, Birinci Cihan Harbi'ne giren iki büyük kuvvet yani Rus İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu konvertibl sistemin içinde değillerdir. Buralarda para dolaşımı, banknota sözde dayanmaktadır. Sınırların dışında bu banknot hiçbir kıymet ifade etmemektedir. Altına dayalı bu büyük iki nüfus kitlesinin savaşa girmesi ülkelerin altüst olacağına delildir. Nitekim Rusya İmparatorluğu savaşa girdiği zaman üç askere bir tüfek hesabıyla muharebe etmiştir. Şehirlerde yiyecek kıtlığı safhadadır. Yaşayan sınıfların, fakir sınıfların, sıkıntı çeken insanların, monarşiye karşı olan ananevi bağlılığı sona ermiş ve bir düşmanlık başlamıştır.

Orduların subay sınıfının gelişmelerden haberi olmadığı, hatta bunların yakın tarihteki savaşları bile tanımadığı açıktır. Savaşa giren orduların içerisinde Almanya ve Rusya Genelkurmayları Noel'de muzaffer olarak eve döneceklerini söylüyorlardı. Bu nasıl olacaktı? Tek akıllı adam Kont Witte idi. Kont Witte "savaş bütün dünyanın, ananelerin ve monarşilerin sonunu getirecek" diye bağırdı.

Burada yapılacak iş şundan ibarettir. İnsanlar ne 1860-64 Amerikan iç harbinin şartlarını etüt etmişlerdir; ne de Silezya savaşında yeni tüfeklerle ve silahlarla yapılan piyade savaşını etüt etmişlerdir. Savaşın zaferle ve çok kısa zamanda biteceğini inanmak, düpedüz cehalet yanında bir büyük intihardır. Savaşa çekince ile sokulan devletler vardır; galiba bir ölçüde Rusya ve büyük ölçüde Osmanlı İmparatorluğu bunlardandır. Askerî reformlarının çok büyük ölçüde ilerlemesine, ordunun gençleşmesine rağmen maalesef Türk

ordusu ve Türkiye'yi yönetenler savaştan çekinmektedir ve sonuç şudur: "bunlar bizi parçalayacak". Bu teori son zamanlarda yine ortaya çıkmıştır. Doğrudan doğruya İstanbul'un Rusya'ya bırakılacağı, ordularımızın bunu karşılayamayacağı, dolayısıyla bu savaşa girmenin kaçınılmaz olacağını yeniden historiografimiz tekrarlıyor.

Hiçbir şekilde, savaşa karşı olan askerlerin, yani Mustafa Kemal Bey'in, İsmet Bey'in, Kazım Karabekir Bey'in, Fevzi Paşa'nın ve Esat Paşa'nın notları, mülakatı ve hatıratı değerlendirilmiyor. Savaşa girmeye karşı olan bu kişiler tecrübeli askerlerdir. Her birinin defterinde Trablusgarp savaşı, Balkan Savaşı, Yemen'deki isyanları bastırmak ve Suriye'de Bedeviler ile savaşmak gibi muasır ordulardaki kurmayların yaşamadığı tecrübeler vardır. Bunlar, 19. yüzyılda büyük devletlerle birlikte ordusunu kurarken kurmay eğitimini getiren bir memleketin bilgili kurmaylarıdır. Türk ordusu da bu döneme ancak 1950'lerden hatta 1960'lardan sonra dönebilmiştir. Bugün tekrar dünyada, eğitim verebilen, seçkin komuta heyeti olan ordulardan birine dönüşmüştür.

Bunların söylediklerine çok dikkat edilmesi gerekir. Ekim'de İsmet İnönü Genelkurmay İkinci Başkanı'dır ve amiri olan Fritz Bronsart von Schellendorf Paşa'yı aşarak Enver Paşa'ya, Başkomutan Vekiline doğrudan bir rapor vermektedir. "Bu vakte kadar kuvve-i askeriyesinden ve fennî askeriyesinden çok emin olduğumuz Alman ordularının Marne cephesindeki duraklaması ve Mareşal Joffre'nin karşısındaki askerî başarısızlığından sonra bu Almanya ile ittifak halinde savaşa girmemiz çok sorunludur. Sorulabilecek, tahkik edilebilecek bir konudur" diyerek "savaşa girmemeliyiz" diye rapor yazıyor. İsmet Paşa'nın bu raporu tek başına düşünüp kaleme almadığı da çok açıktır. İsmet Paşa'nın bu raporu yakın temasta olduğu bütün subaylarla, en başta Esat Paşa, Kazım Karabekir Bey ve Mustafa Kemal Bey ile yakın istişarede bulunarak kaleme aldığı ve üstünü atlayarak başkomutana takdim ettiği çok açıktır.

Ordularımız tarihte görülmeyecek bir sayıya ulaşmıştır. Bu bütün dünya için bir gerçektir. Avusturya-Macaristan 59 milyon nüfusu olmasına rağmen bir milyon kadar bir asker toplanmıştır. Bu ordunun silah ve donanımı fevkaladedir, üniforma ve teçhizatı da mükemmeldir. Mükemmel olmayan şey, ortak bir ruhtur. Monarşinin milletleri, küçük subayları ve neferleri birbiriyle gırtlaklaşmaktadır.

Az önce örneğini verdiğim Paul Wittek'in, yani topçu gözcüsü olan genç subayın bile, Macar meslektaşları tarafından "Pis Avusturyalı! Sen bizi mahv mı edecektin? Böyle mi gözlem yapılır?" diye Arşidük Joseph'e şikâyet edilerek Şam'a sürdürülmesi bir örnektir. Savaşın bu gibi örneklerinin incelenmesiyle ve geniş hatırat taraması ile

gerçekleştirileceği açıktır. Genel kanaat, Birinci Cihan Harbi'ndeki komutanlarımızın başarısız olduğudur. Ancak Filistin cephesinde Cemal Paşa'ya bakarak böyle bir kanaat edinemeyiz. Genç zabitlerin çok önemli komutanlar olarak büyük başarılar sağladığı görülmektedir. Nihayet bir Noel'de adeta müttefiklerimizle anlaşarak erkenden terk ettiğimiz Kudüs'e rağmen civar tepelerde savaş üç ay daha devam etmiştir.

Nihayet Birinci Büyük Harbin üç safhası üzerinde ısrarla durmamız gerekir. Bunların ilki Gelibolu diye bilinen Çanakkale Savaşı'dır. Buradaki durdurma, müttefiklerin İstanbul'a geçişini durdurma en önemli olaydır. Bir toplantıda çok sonraları Churchill'in Enver Paşa'nın oğlu Ali Enver Bey'e, "Sizin yüzünüzden siyasi hayatım 20 yıl geriye gitti" demesi çok manidardır. Amirallik Birinci Lordu, yani Bahriye Nazırı olan Churchill'in kariyeri bu savaşla ve başarısız Çanakkale çıkarması ile bitmiştir. Aslında Avustralya ve Yeni Zelanda'nın ortaya çıkışı da Britanya İmparatorluğu'nun içinde İngilizlere yani Londra'ya duyulan nefret bu harpte ortaya çıkmıştır. İkinci safha, Kut'ül Ammare'dir. Maalesef çok iyi yazmadığımız bu savaş ve zaferi doğrudan doğruya son bir haftada buraya komutan olan Halil Paşa'ya mal etmemiz aceleciliktir.

Son zamanlarda Doğu kaynaklarını ve Türk kaynaklarını etüt etmedikleri için Osmanlı cephesini ve savaşın Orta Doğu, Balkan ve Kafkasya cephesini çok iyi yazamayan Batı tarihçiliği içinde bazı istisnalar ortaya çıkmaktadır. Bu istisnalar bugün bizim aramızda bulunuyor. Profesör Erickson ve Profesör Gawrych bunlardan ikisidir. Profesör Erickson, Kut'ül Ammare zaferinde evvelki komutan Nurettin Paşa'nın rolünü gayet etraflı bir şekilde anlatmıştır. Halil Paşa'nın üstünlüğü ise kendinden evvelki üstadın ve meslektaşının reçetesini yani harekât planını harfi harfine değiştirmeden tatbik etmesidir. Bu yüzden Britanya kara ordularına karşı, kolorduya karşı ikinci büyük zafer kazanılmış, Londra hükümet çevrelerinde ve halk arasındaki intiba değişmiştir.

Üçüncü önemli safha doğrudan doğruya gönüllülerden ve sözde gönüllülerden oluşan Kafkas İslâm Ordusu'nun hem de savaşın son anında Kafkasya'da kazandığı zaferdir. Bunun raporu için yazılanlarda ben maalesef Şevket Süreyya'nın hatıratını bile görmedim. Hâlbuki ordunun içinde o bir yedek subaydı ve yazdıklarının öneme alınması gerekirdi. Son zamanlarda Türk yayın hayatında Birinci Dünya Savaşı'na ait nefer, çavuş, kurmay subay ve genç subayların raporlarının yayınlanmaya başladığını görüyoruz. Bunların okunmasıyla dünyanın ve bizim dünyamızın asıl değişimini ortaya çıkmaktadır.

Savaşı Noel'de bitirecek adamların işi bitiremedikleri görülmektedir. Hakikaten Rus İmparatorluğu bitmiş; Bolşevizm ortaya çıkmıştır. Bu ittifak ve bölüşme anlaşmalarının gereğinden çok fazla bir kâbus haline getirildiği görülmektedir. Son zamanlarda yapılan bir anlaşma var ancak size tam künyeyi veremeyeceğim. Sazanof'un daha 1915 Çanakkale Savaşı sırasında İngilizlerle Churchill'le çok fena atıştığı görülüyor. Rusya Britanya'yı harpten çekilmekle tehdit ediyor. Britanyalılar boğazı geçecekler ve İstanbul'u alacaklardı. Sazanof "Hani İstanbul bize bırakılacaktı?" diyor. Burada bir aldatmacayla Sazanof yatıştırılıyor ve harbe devam ediliyor. Besbelli ki dünyayı paylaşma konusunda harpten sonra da, çok iyi anlaşıldığı gibi, İtilaf Devletleri arasında kesin bir bağlantı yoktur. Yaratılan bu halüsinasyona, daha doğrusu bu illüzyona Türkiye'yi yöneten komutanların ve hükümetin çok erkenden şiddetle kapıldığı açıktır.

Donanmalar zayıftır. Birinci Cihan Harbi'nde donanması kuvvetli olan tek devlet Britanya idi. Karşısında bu güçle savaşacak donanma yoktu. Alman donanması, donanımına rağmen ehliyetsizdi ve Almanya denizci bir devlet değildi. Hatta kara ülkesi olan Avusturya'nın sadece Trieste ve Rieka limanlarına güvenerek Arşidük Franz Ferdinand'ın girişimiyle üç adet zırhlı yapmaları, bazı denizaltıları almalarına rağmen bu donanmanın da büyük bir varlık gösteremeyeceği açıktır. Vakıa, Avusturya-Macaristan donanması birkaç başarı kazanmıştır. Ama bunların dışında bu donanmadan duyulan şey Amiral Horti'nin komünist Bela Kun hükümetini devirmesi -harpten sonra- ve Macaristan'ı diktatör olarak bir müddet idare etmesidir. Kendisine donanmasız amiral ve kralsız naip deniyordu.

Burada bir olayın üzerinde durmak gerekir. Savaşlarda ordular içinde çözümler başlamıştır. İlk defadır ki psikolojik hastalıklar ve çözümlerinden bahsedilmektedir.

Birinci Cihan Harbi maalesef Türkiye'de yeterince ele alınmamaktadır. Yazılanların çok sınırlı kaynaklara dayandığı bir gerçektir. Bunların dışında bir de kasti olarak karartma ve yanlış tarih yazıldığı görülmektedir. Britanya ordularının Genelkurmay Başkanı olan Marshall-Cornwall'in hatıratıyla bağdaşmayan iddialar, Filistin Cephesi ve Çanakkale için popüler dergilerde ileri sürülebilmektedir. Bunların üzerinde durmak için hiç şüphesiz ki mahkemelere değil, doğrudan doğruya ilmin kalemine müracaat etmek gerekir.

Savaş içinde dikkati çeken iki tip asker vardır ve bunun üzerinde durmalıdır. Bunlar Rus orduları ve Türk ordularıdır. Bu orduların askerlerinin bütün imkânsızlıklara ve zorluklara rağmen çok iyi direndiği görülmektedir. Eğer bunların başında iyi komutanlar olursa,

Galiçya cephesinde General Brusilov veya bizde Kut-ül Amare'de, Gelibolu'da ve Kafkasya'da olduğu gibi, önemli komutanlar ortaya çıkarsa, asker çok iyi savaşır ama bunun dışında da dirençlidir, dayanıklıdır.

Size sivil ve yabancı bir kaynağı zikrederek konuşmamı tamamlayacağım. 1912'den beri 30 yıl kadar Türkiye'de Robert'de hoca olarak kalan Amerikalı Profesör Scipio savaş içinde tıbbi yardım için gönüllü olmuşlardır. Bu sırada birtakım ameliyatları görmüş, Türk ordusundaki kötü sıhhi şartları, doktor hemşire yetersizliğini ve maalesef çok az kullanılan veya hiç kullanılmayan anestetik materyalin kıtlığı dolayısıyla askerın şaşılacak kadar dirençli olduğunu ifade etmektedirler. Siviller kadar müttefik orduların askerî personelinin ve gelen giden gazetecilerin raporları da bunu doğrulamaktadır. Bu ordunun direncini -yenilgiye rağmen- İstiklal Savaşı'nda da sürdürdüğü görülüyor. 10 yıl boyunca yenilgilere rağmen nihai zafere ulaşan, imkânsızlıklar dolayısıyla zaman zaman yenilgilere rağmen arada önemli zaferlere imza atan nihayet de Cumhuriyeti'ni kuran bir ordunun bu yönü çok önemlidir.

Çalışmalarımızda ümit ediyorum ve sempozyum listesine bakıyorum ki birtakım konular yeniden ele alınacaktır. Bu sempozyumun bu nedenle çok faydalı olacağını ümit ediyorum, iyi çalışmalar temenni ediyorum. Bu yüzyılın tarihi çok esaslı bir şekilde devam edecek, aşağı yukarı 30 yıldır, daha evvel oldukça sessiz kalan ATASE askerî tarih enstitümüz fevkalade önemli çalışmalara imza atmıştır.

Hepinizi saygıyla selamlarım.

Oturum Açış Konuşması

Birinci Dünya Savaşı Öncesi Siyasi Gelişmeler ve Günümüze Etkileri

Deniz Ülke ARIBOĞAN*

Türk Silahlı Kuvvetlerinin değerli mensupları ve saygıdeğer konuklar hepinizi saygıyla selamlıyorum. Müsaade ederseniz ben kürsüden konuşmayacağım, böyle kendimi daha rahat hissediyorum.

Ben bir uluslararası ilişkiler bilimciyim. Türkiye'nin en önemli tarihçilerinin birinin ardından elbette ki tarih konusunda konuşma yapmak niyetinde değilim, ancak uluslararası ilişkiler disiplininin ana gövdelerinden bir tanesinin geçmiş olduğunu da unutmamamız gerekiyor. Bu bakımdan Birinci Dünya Savaşı'nı analiz ederken ve onun uluslararası ilişkiler disiplini açısından öneminden bahsederken, ister istemez o dönemlere, o dönemdeki yapısal değişimlere, ekonomik ve sosyal devinimlere biraz parmak basmak istiyorum. Biz uluslararası ilişkiler bilimciler, daha ziyade geleceğe dönük yaşarız. Marksist filozof Althusser'in 'gelecek çok uzun sürer' ifadesi bizim açımızdan çok önemli bir yol göstericidir. Gelecek bizim için çok önemlidir. Geleceğe dair tasarımlar, çıkarımlar yapmaya çalışırız ama bunu yaparken de doğal olarak tarihsel tecrübelerden faydalanırız, yani uluslararası ilişkiler açısından tarih ve geçmiş tecrübeler bir geleceği okuma aygıtıdır. Bizim yönümüz gelecektir, tarihe olan merakımız sadece gelecekte kaybolmamak, geleceğin bize neler getirebileceğini daha rahat çıkarabilmek açısından önemlidir. Biz, uluslararası ilişkiler bilimciler, Birinci Dünya Savaşı'nı şu anlamda çok önemli buluruz: Bu, tarihteki ilk küresel çaplı savaştır, değerli Komutanımız da bundan bahsetti. Bu öylesine önemli, öylesine büyük bir savaştır ve öylesine büyük dönüşümlere yol açmıştır ki; uluslararası ilişkiler biliminin kuruluşuna da yol açmıştır.

1919 yılında Galler'de Aberystwyth Üniversitesi'nde ilk defa uluslararası ilişkiler departmanı açılır, hemen arkasından 1920'lerde

---

* Prof.Dr., İstanbul Üniversitesi.

London School of Economics kendi departmanı, yani uluslararası ilişkiler bölümü hayata geçirilir. O tarihten itibaren yani Birinci Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda artık uluslararası ilişkiler bilimi sosyal bilimlerin yeni bir alanı olarak, yeni bir disiplin olarak hizmet etmeye başlar. Elimizde çok fazla veri, çok fazla denek, laboratuvar yoktur, tarihe döner, gider bakarız. Ama bizim tarihe bakış açımızın şöyle farklılıkları vardır: Detaylardan daha ziyade sistem analizi yapmaya çalışırız ve biz Birinci Dünya Savaşı'na bakarken doğal olarak o dönemde ortaya çıkan sosyal, ekonomik, siyasi dengeler açısından durumu değerlendirmeye çalışırız.

Her şeyden önce Birinci Dünya Savaşı'nın bir küresel savaş olduğunu gösteren ana verilere bakmamız gerekir. Bu savaş ilk defa Atlantik'in öbür yakasından Amerika Birleşik Devletleri'nin ve Pasifik'in öbür yakasından Japonya'nın dünya sistemine eklemeliği, üzerinde güneş batmayan imparatorluğun sahibi olan Britanya'nın bütün sömürgeleriyle sürecin içine dâhil olduğu ve savaşın içerisinde yaklaşık 15 milyon sivilin ve 8,5 milyon askerin hayatını kaybettiği bir dönemden bahsediyoruz. Çok ağır bir savaş ve beklenmedik bir savaş, aslında çok büyük bir tecrübesizlik var, yani devletler savaşa girerken, büyük ittifak sistemleri kurulurken beklenmedik devletler, aslında o güne kadar kendi aralarında husumet olan devletler bir anda ittifak ve müttefik ilişkisi içerisine girerken gelecekte karşılıklarına ne çıkacağına bilgisi de yoktur. Böylesine bir küresel savaş hali hiç daha önce yaşanmamıştır; nasıl bir tahribat doğuracağı bilinmemektedir; o dönemde belli birtakım değişimler vardır ve bu savaşlara doğru devletleri sevk etmektedir.

Her şeyden önce o dönemin koşulları, sanayi toplumunun ilk defa hayata geçmeye başladığı 19. yüzyıl koşullarının aktarıldığı dönemlerdir. Sanayinin ve sanayi toplumunun oluşumu 1760'larda yani 18. yüzyılda başlatılır, ama büyük etkileri 1800'lü yıllarda yani 19. yüzyıl boyunca sürecektir. 1700'lerde başlayan bu endüstriyel üretim, toplumsal hayatta çok büyük değişiklikler getirecektir. Köylülükten, tarımsal alandan ciddi bir biçimde kapitalizmin doğmaya başladığı yıllarda, şehirlere ve üretim, fabrika tarzı üretim hayatına giren nüfuslardan söz etmeye başlıyoruz. Öyle ki 1800'lü yılların başında 187 milyon olan Avrupa nüfusu 1900'lere geldiğinde 400 milyona kadar çıkmış durumda; Rusya'yı da katarsanız 700 küsur milyona kadar çıkmış durumdadır. Büyük bir nüfus patlaması var, üstelik Avrupa dışarıya göç veriyor o yıllarda ve yeni sömürge alanları açılıyor. Amerika Birleşik Devletleri keşfedilmiş böyle bir dönemin içerisinde. Avrupa nüfusu patlayarak artıyor ve büyük sağlık devrimleri var. İnsanların yaşam süreleri uzatmaya başlıyor,

hastalıklarla mücadele edilmeye başlanıyor ve yeni bir nüfus tipolojisi ortaya çıkıyor, üretken ve çalışkan bir nüfus tipolojisi ortaya çıkıyor. 1800'lü yılların başında Avrupa'da yaşayan nüfusun %90'ı tarımla uğraşılıyor, 1900'lere gelindiğinde bu oran %50'nin altına düşmüş durumda. Artık şehirler insan kaynıyor ve bu insanların beklentilerini karşılayacak herhangi bir sistem kurgulanmamış. Henüz gerçek anlamda devlet mekanizmaları hayata geçirilmemiş; sosyal güvenlik mekanizmaları yok; sanayi toplumuyla nasıl baş edileceği ve yeni düzenin neye göre kurgulanacağı belli değil. Yoksulluklar, umutsuzluklar, mutsuzluklar ve büyük isyan dalgalarıyla sallanıyor, o yıllarda Avrupa. Öylesine bir sallanma, öylesine bir ayaklanmalar çağı ki bu; Eric Hobsbawm'ın 'Devrimler Çağı' olarak nitelendirdiği ilk iki dalgası 1820'lerde başlayan, üçüncü dalgası 1848'den sonra devam eden ve ondan sonra bütün Avrupa'yı ve zaman içinde bütün dünyayı yeniden yapılandıracak olan bir düşünce sıçraması yaşanıyor.

Devletlerin sanayi toplumuna girişinde üç tane temel -izm'le yani üç temel düşünce akımıyla bu dünyaya reaksiyon veriyor, halklar aynı zamanda: Nasyonalizm, Sosyalizm ve Liberalizm. Aslında bunlar Fransız Devrimi'nden kalma söylemler olan "libernite, egalite ve fraternite"nin 1800'lü yıllarda birer düşünce akımına dönmüş halidir. Liberte liberalizme, egalite sosyalizme, fraternite (kardeşlik) nasyonalizme doğru dönmüş durumda. Yüzyıl boyunca bu düşünce akımları Avrupa'nın bütün imparatorluklarını ve bütün siyasal yapılarını sarsmaya başlıyor. Liberal dünyanın prensleri, Liberalizmin kurucu babaları Adam Smith ve David Ricardo gibi isimler çok net bir biçimde bir yandan Britanya'nın çıkarlarına, bir yandan Amerika'nın ticari çıkarlarına hizmet edecek teoriler ortaya koyuyorlar. '*Laissez-faire, laissez-passer*' 'bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler' denizlerde seyrüsefer serbestliği olsun, gümrükler ortadan kaldırılsın deniliyor, çünkü üreten ülkeler bunlar.

Britanya o dönemdeki dünya imalatının %35'ini yapıyor. Dünya topraklarının %20'sine sahip olan Britanya bunu 1870 ve 1900'lu yılları arasında, yani o 30 yıllık bir süreç içerisinde maksimize ediyor. O 30 yıl dünya tarihinin en önemli dönemlerinden biridir. Avrupa'nın büyük güçleri, Almanya'nın da devreye girdiği 1871'den sonra büyük bir sömürge yarışına giriyorlar, milyonlarca kilometre karelik topraktan söz ediyoruz. 25 milyon kilometre karelik toprak alanın sömürgeleştirilmesi sadece 30 yılın içinde gerçekleşiyor ve Afrika'nın toprakları 1870'de sadece %10'u sömürge halindeyken, 1899'a gelindiğinde %90'dan fazlası sömürgeleştirilmiş duruma geliyor. Sadece İngiltere, bu süre içinde kendisine 12 milyon kilometre karelik bir alan sağlıyor. Fransa dokuz milyon kilometre kare, Almanya

milyonlarca kilometre kare, yaklaşık 12 milyon kilometre kare civarında alan elde ediyor ve bir anda inanılmaz bir sömürge patlaması oluyor. Çünkü bu ülkeler endüstriyelleşiyorlar, sanayi üretimine geçiyorlar ve hammaddeye ihtiyaçları var, bu hammadde açlığı ve bulabildikleri her yeri sömürgeleştirme çılgınlığı inanılmaz bir rekabet doğuruyor.

Aslında Birinci Dünya Savaşı'nı ortaya çıkaran şartlar, bu 30 yıllık süreç içerisinde yaşanıyor. Yapısal olarak büyük dönüşümler var; ama kontrolsüz, kuralsız bir 30 yıl yaşanıyor. Büyük bir iştahla her yere saldırılan bir 30 yıldan bahsediyoruz ve 1900'e geldiğinde artık ortada sömürgeleştirilecek doğru düzgün bir alan kalmamış. Almanya sistemi değiştirmek ve dönüştürmek istiyor. Büyük bir deniz gücüne karşı sistemi dengeleyecek şekilde büyük bir kara gücü oluşturmaya ve aynı zamanda Berlin-Bağdat demir yolunu inşa etmeye çalışıyor. Balkanlar aniden çok önemli bir hale geliyor: bir yandan Rusların sıcak denizlere inme stratejileri, bir yandan Almanların kara hâkimiyeti stratejileri, bakıldığı zaman da bir yandan ulusçulukla, Sırp ulusçuluğuyla güçlenen bir ortam ve Balkanlar bölgesinde başlayan büyük bir çatışma, Bosna-Hersek buhranından sonra Balkan Savaşları ve onun arkasından gelen Birinci Dünya Savaşı.

O yıllarda sadece sömürge arayışlarıyla açıklanamayacak bazı başka şeyler de var, yani Liberal doktrinle açıklanamayacak şeyler de var. Her ne kadar sömürgecilik faaliyetleri uluslararası ilişkiler bilimine emperyalizm teorileriyle girse de ve Hobbs'un 1902'de yazdığı '*Emperyalizm Kitabı*' gerçek anlamda bir sosyalist içerik sağlamasa da, 1900'lü yıllara geldiği o 100 yıllık dönemde Sosyalizm akımının da çok güçlü bir dinamik olduğunu göz ardı etmemek lazım. Sanayi toplumunun ortaya çıkışı, büyük bir işçi nüfusuna sahip olmaya da yol açıyor. Bu işçi nüfusu çok hareketli, çok ideolojik ve çok mutsuz, çok agresif. 1864'te Birinci Enternasyonal toplanıyor. Sosyalist Enternasyonelle ilk defa küresel bir hareket, küresel bir ideolojik hareket doğmuş oluyor. İlk Enternasyonal toplantısı çok fazla siyasi bir aktivite sağlanmasına izin vermiyor, ama İkinci Enternasyonal, 1889'da, artık dünyadaki bütün işçi partileri, bütün işçi sendikaları, temsilcileri oluşturmaya ve bir arada dünya çapında söylemler üretmeye başlıyorlar. Marks ve Engels'in "İşçiler, emekçiler zincirlerinizi kırın, bir araya gelin. Zincirlerinizden başka kaybedecek hiçbir şeyiniz yok" söylemi, o dönemin işçi hareketleri açısından çok önemli ve büyük bir küresel şemsiyeye dönüşüyor. İşçiler, emekçiler ve partiler bir yandan aristokrasileri, monarşileri yerinden oynatacak kadar cumhuriyetçi söylemler geliştirmeye başlıyorlar; ama bir yandan da savaşın ayak seslerinin geldiği dönemleri yaşıyorlar.

Stuttgart Kongresinde alınan Stuttgart Kararı şunu söylüyor: “işçiler, aslında işçi sınıfı bir bütündür, savaşa yol açan faktör Kapitalizmin kendisidir ve sömürü düzenidir, aslında savaş denilen şey işçi sınıfını bölmek ve bu sömürü düzenini devam ettirmek için kapitalizmin ürettiği bir araçtır. Bu nedenle de savaşa karşı direnmek zorundayız, bütün işçiler savaşa karşı direnmek sizin sorumluluğunuzdur”. Stuttgart kararında ortaya çıkan şey, bu. İşçiler o dönemlerde kendi aralarında tartışırken bu vizyon etrafında birleşmeye çalışıyorlar, fakat bu o kadar kolay değil. 1900’lü yıllara doğru gelinen dönem, yavaş yavaş artık Nasyonalizmin devletlere, işçilere, halklara sirayet ettiği yıllar. İlk defa nasyonalist birtakım çarpışmaların Sosyalist Enternasyonalde hayata geçtiğini görüyoruz. Nitekim üzerlerindeki işçi tulumuyla bütün dünyadaki krallara, monarşilere meydan okuyan ve bir arada duran bu aktif kitleler, Birinci Dünya Savaşı geldiğinde üstlerindeki işçi tulumlarını çıkartıp, savaş üniformalarını giyip birbirlerine karşı savaşmaya başlıyorlar. Yani sınıfsal kimliğin çok ötesinde, yeni bir kimliklerinin olduğunu o dönemde görüyoruz, çünkü o dönemde Liberalizm ve Sosyalizmin yanı sıra bir başka çok önemli akım daha var ki o da Nasyonalizm hareketi.

Nasyonalizm, bugünkü dünyamızı da şekillendiren ve hâlâ etkileri sürmekte olan ana akımlardan bir tanesi ve kendi içinde yavaş yavaş dönüşümler yaratıyor. Ama o dönemde Nasyonalizmin ortaya çıkışı, yani kimlik kavramının, ulusal kimlik kavramının gündeme gelişi, bütün Avrupa’da iki farklı etki yaratıyor; bir yandan çok uluslu imparatorlukların parçalanmasına yol açıyor, bir yandan küçük prensliklerin ve küçük yapıların dil birliği içerisinde bir araya gelmesini sağlıyor. Nitekim İtalya ve Almanya’nın sistemin içerisine dâhil olması, Avrupa’daki dengeyi ve 1815 Viyana Kongresi döneminde oluşturulmuş olan Avrupa ahengini bozacak ana faktör haline geliyor. Avrupa ahengi/sistemi çok önemli, yaklaşık 100 yıllık bir suskunluk dönemini sağlayabiliyor. 100 yıllık bir dönemde büyük devletler birbirleriyle savaşmıyorlar ve kendi içlerinde mücadelelerine devam ediyorlar.

Avrupa ahenginin ne kadar süreceği ve gerçek olup olmadığı, bir vizyondan ibaret olup olmadığı zaten Birinci Dünya Savaşı’na gelindiğinde görülüyor. O ahengi sağlayan şey çok net: karşıda üç tane büyük akım var, devrimler çağında yaşanıyor ve halk ayaklanmış durumda, imparatorlar birbirlerine tutunmak zorundalar zaten, karşılarında bir öteki ve bir düşman var. O düşman istikrarsızlığın ta kendisi, devrimler döneminin ta kendisi ve imparatorları büyük bir dayanışmaya sevk ediyor, tabii doğal olarak. O dengeyi ve istikrarı kendi aralarında durarak sağlıyorlar, ta ki o denge sağlanamaz hale gelinceye kadar. Artık başka bir dünyaya doğru yüzyıl içerisinde

sistem evrilmeye başlayınca kadar yeni lider kitleler, yeni nüfuzlar yeni taleplerde bulunmaya başlıyorlar. Gelişme arayışı, sömürgeleştirme arayışı, emperyalizm doktrini ve herhangi bir uluslararası kurumun var olmaması, böyle bir sistemi durduracak, böyle bir çatışma ortamını durduracak herhangi bir yapının, o sistemin içerisinde o anda var olmaması... Bu doğal olarak devletleri çok ağır bir çatışma ortamına doğru sürüklüyor ve uluslararası ilişkiler açısından Birinci Dünya Savaşı çok önemli bir kırılma olarak tanımlanıyor.

Bu üç önemli akım, yani Sosyalizm, Nasyonalizm ve Liberalizm, 20. yüzyılın dünyasını bütünüyle şekillendiriyor, sadece bir tek yüzyılda, sadece son yüzyılda hayatını siyasi nedenli çatışmalarda kaybeden insan sayısı 200 milyonun üzerinde. Bunun mikro milliyetçilikler, makro milliyetçilikler, zaman zaman bastırılan ve zaman zaman alevlenen dönemleri var; ama bugün geldiğimiz nokta, aslında Birinci Dünya Savaşı'nın henüz tamamlanmadığını da bizlere gösteren bir noktadır. Nitekim zaten bazı tarihçiler ve bazı siyaset bilimcileri Birinci Dünya Savaşı ile İkinci Dünya Savaşı'nı bir tek savaş olarak, bir büyük savaş olarak tanımlarlar; aradaki yirmi yılsa sadece bir ateşkes döneminden ibarettir. Belki bundan 100–150 sene sonra bir başka tarihçi oturacak ve bundan sonra karşılaştığımız savaşın da o savaşın bir devamı olarak ortaya çıktığını ve aradaki sadece 60 yıllık bir ateşkes döneminden bahsedebileceğini söyleyecek.

Belki 11 Eylül'le başlayan bu yeni düzen, Birinci Dünya Savaşı'nın devamı niteliğinde, yeni bir dünya, yeni bir yapılandırma ve yeni bir istikrar arayışının sonucu olarak ortaya çıkacak. Sanayi toplumunun ürettiği o devinime, sanayi toplumunun ürettiği o gerilim ve çatışmalar dönemine baktığımızda, bundan sonraki yüzyılda, yani 21. yüzyılda da büyük bir uygarlık sıçraması olduğunu görmemiz mümkün. Sanayi toplumu yerine artık sanayi sonrası toplumdaki söz ediyoruz; artık Twitter devrimlerinden söz ediyoruz; insanların yeni enformasyon sistemlerinin içerisine girdiğinden, yeni enformasyon sistemleriyle bilgiye egemen olan sistemlerin yeni dünyalar ürettiğinden söz ediyoruz ve bunun bir gerilim yaratmamasına imkân yok. Birinci Dünya Savaşı'nda ortaya çıkan durumdan ders almanın dışında ve ona doğru gelişen noktalarda, gerilimlerden uzak durmanın dışında fazla da yapacak bir şey yok. Sistemi iyi takip etmek gerekiyor. Birinci Dünya Savaşı bittiğinde uluslararası ilişkiler bilimcileri çok net olarak bunun bütün savaşlara son veren savaş olacağını söylüyorlardı: 'The war to end all wars' deniliyordu.

Nitekim 1919'dan sonra ortaya çıkan dünya sistemi ve ortaya çıkan ekonomik büyüme, 1921 krizinin dışında 1929'a kadar gelen

sürede inanılmaz pembe bir tablo ortaya koyuyordu. Devletlerin o liberal sistemin içinde kapitalizmi barış içinde geçirecekleri ve geliştirecekleri; demokratik unsurların, cumhuriyetlerin birbirleriyle savaşmayacağı; ticaret yapan devletlerin birbiriyle savaşmayacağı gibi teoriler üst üste geliyordu, birbirinin arkası sıra. O dönemde idealizmin inanılmaz bir rüzgâr olarak bir fırtınaya dönüştüğü uluslararası ilişkiler teori dünyasında bir dönemden söz ediyoruz. Bir daha asla olmayacak bir savaştı; bu kadar ağır bir kaybın yaşandığı ama sonucunda çok da büyük kazanımların olmadığı böyle bir savaşın bir daha gerçekleşmesine imkân yoktu, uluslararası ilişkilercilere göre. Nasıl olacaktı ki? Bu kadar büyük savaş kayıplarına rağmen, üstelik devletler barış ortamında çok da mutlu biçimde kendilerini geliştirme fırsatı buluyorlardı.

Amerika 1917’de sistemin içine girdikten sonra hemen kendi kıtasına çekilmişti; Monroe Doktrini’nin devamını sağlamaya yönelik olarak Milletler Cemiyeti’nin üyesi olmayı da reddetmişti.

Avrupa kendi içerisinde barışı sağlayabilirdi; hem Britanya’dan hem Amerika’dan akan nakit akışıyla Avrupa yeniden imar ediliyordu. Tarihçi Kaar, o 20 yıllık dönemi çok değerli bir dönem, bilimsel anlamda çok değerli bir dönem olarak tanımlar; 1929 buhranının doğurduğu sonuçlar böyle bir ruh halinde nasıl yeni bir savaşa doğru gidildiğini anlatır. Hâlâ işçi sınıfıyla ilgili sorunlar vardır; hâlâ haklarla, özgürlüklerle ilgili sorunlar vardır; hâlâ sınır problemleri vardır; hâlâ ulus devletleşme problemleri vardır. Birinci Dünya Savaşı ve Wilson’un ilkeleri, çok uluslu imparatorlukların ortadan kalkışının deklarasyonu olmuştur. İmparatorluklar dağılır; ulus devletlerin inşası için de aşağı yukarı bir direktif verilmiştir; ulus devletlerin inşa süreci devam edecektir. Nitekim bu self determinasyon prensibi çerçevesinde gelişecek olan yeni ulusçuluk, yeni bağımsızlık hareketleri 1950’li yıllarda sömürgelerin uluslaşma süreciyle devam eder. İmparatorlukların parçalanması bugüne kadar süren bir süreçtir ve henüz bitmemiştir. Daha nereye kadar parçalanacağı ve bunun nereye kadar devam edeceği henüz tam olarak kestirebileceğimiz bir şey değildir. Yeni dünyalar, yeni kimlikler ortaya çıkarmaktadır; yeni tasarımlar, yeni yapılar, yeni ekonomiler, yeni dünyalar oluşturmaya başlamıştır.

Bu bakımdan Birinci Dünya Savaşı, kanımca uluslararası ilişkiler bilimcileri açısından da en az tarihçilerin değerlendirdiği kadar dikkatle değerlendirilmesi gereken bir süreçtir, çünkü bir başlangıç noktasıdır. Aslında onun başlangıç noktasını sanayi devrimine ve onun da başlangıç noktasını belki 1500’lü yıllara, 1492’de Amerika’nın keşfine kadar götürebiliriz. Yani 15. yüzyılda başlayan Wallerstein’in ‘kapitalizmin ilk adımları’ dediği süreci, bugün getirdiğimiz noktada

daha zaman içerisinde, insanlık tarihi içerisinde 500 yılın çok kısa bir dönem olduğunu söylememiz mümkün. Şimdilik sadece 500 yıldan söz ediyoruz, ama Althusser'in dediği gibi 'gelecek çok uzun sürer'. Hepimiz açısından geleceği okumanın tek yolu da tarihe ve köklerimize daha doğru, daha objektif, daha rasyonel bir bakış açısıyla yaklaşmaktan geçiyor. Hepimiz tarihi bilim tarihi üzerinden, bilimsel yaklaşım üzerinden okumakla zorundayız, aslında. Buralar akademik kurumlar, tarih kimi zaman resmi ideolojilerin bir aygıtı enstrümanı haline geliyor; tarih çok da masum bir disiplin değil, üzerinde çok manipülasyon ve çok oynama söz konusu olabiliyor. Ama gerçekten geleceği okumaya niyetliyseniz, genel olarak kamuoyunun neyi tartıştığının çok fazla önemi yok, ama bilim ortamlarında tarihi ideolojiden, şovenizmden uzak, bilimsel bir rasyonalite içerisinde tartışılması çok önemli.

Bu bakımdan bu toplantının çok verimli geçmesini, akademik hayatımıza da katkısı olmasını umut ediyorum, toplantıyı organize eden Harp Akademileri Komutanlığı'na hem teşekkür ediyorum, hem de tebrik ediyorum. Teşekkür ederim.

Understanding the Balance of Power and its Impacts on World War One in Modern European Security

Mesut Hakkı CAŞIN*

Summary

Understanding the outbreak of WWI or namely the “Great War” after one century in the light of international relations from both dimensions of theoretical presuppositions and military history, scholars need to re-examine the causes of war, political reasons and dramatic lessons that dominated European continent security dilemma. Essentially, as summarized in this study, the WWI policies shaped the 20th century of the global Major Powers based on political grounds have lead to a *confrontation between different and conflicting national interests of the actors* despite the fact that they are members of the same alliance. The fact that the WWI was a *global war*¹ was itself the product of a global order, shaped by the European great powers and held together by an embryonic economic system.² Despite Big Powers decided on the establishment of the League Nations organization, which aim to prevent one more war accident, what kind of **long-term causes was the greatest threat to world peace?** End of the war and peace treaties has emerged politically and also economically after the 1929 disaster that resulted in ideological revolutions impact in Russia-Germany-Italy. From the military-

---

* Prof., Ph.D., Özyeğin University.

¹ The first fire has started on 28 June, in Sarajevo when Gavrilo Princip (a Slav nationalist) assassinated Archduke Franz Ferdinand, heir to the throne of the Austro-Hungarian Empire. Austria-Hungary blamed Serbia for the killing and because Europe was linked by a series of diplomatic alliances -Austria-Hungary/Germany/Italy (Central Powers) and Britain/France/Russia (Triple Entente/Allied forces)- the affair escalated into full-scale war. Although the war in Europe was the main focus -as with the first battle of Ypres (October)- the conflict soon truly became a ‘world war’: Japan was allied to the Entente forces and the Ottoman Empire soon joined the Central Powers. Conflict between the imperial forces of these competing power-blocs in Africa and South America aggravated the situation. http://www.bbc.co.uk/history/worldwars/wwone/summary_01.shtml.

² Hew Strachan: “The First World War as a Global War”, First World War Studies, Issue I, 2010, p.3-14.

technological perspective, the belligerent parties' *war-plan makers* have decided new technological weapon systems used in dreadnoughts class big battle ships; submarines were surprise attack platforms in naval forces. In addition to these weapons, land and air forces had deployed aircraft in air power, tanks, chemical weapons,³ trench systems at the frontlines.⁴ Beyond the war, Europeans faced with millions of people dead and wounded; redrawing of national borders set the stage for decades of conflict; harsh reparation demands inspired the rise of Nazi Germany. In spite of the establishment of League of Nations, European Big Powers' new challenges resulted in the onset of bloodier World War II.

Introduction

At the European continent beyond the breakdown of the international order that had kept the "*long peace*" phenomenon of the 19th century and aim to change the balance of power by belligerent parties, using huge military power during the WWI was the defining key event that triggered the 20th century and even its effects continue. The WWI resulted in more than 37 million souls perished in what became known as the "*war to end all wars*". In political dimensions, the war has politically destroyed empires, transformed the geographic borders created fractious new nation-states, gave a sense of identity to the British dominions, and led directly more than democracy to totalitarian systems. Indeed, at the continent it led to the rise of Hitler, Mussolini, and 1917 Soviet Bolshevism. From the other side of Atlantic Ocean, sleeping new actor has emerged contrary to Monroe doctrine, the United States, to a world power. Today, similar divisions dominate effected headlines from Europe to the Middle East. In spite of Big Powers and G-8 or G-20 organizations working together, but the on-going world affairs is rapidly changing despite *NATO and EU*

---

³ The first large-scale use of a traditional weapon of mass destruction involved the successful deployment of chemical weapons during WWI. The development, production, and deployment of war gases such as chlorine, phosgene, and mustard created a new and complex public health threat that endangered not only soldiers and civilians on the battlefield, but also chemical workers on the home front involved in the large-scale manufacturing processes. Gerard J. Fitzgerald: "Chemical Warfare and Medical Response during WWI", Public Health, 2008 April; Vol. 98, No. 4, p. 611–625.

⁴ The belligerent parties have locked in 1916-1917, dominated by continued **trench warfare** in East and West fronts. Armies fought from dug-in positions, striking at each other with machine guns, Wireless Communication (telegraph), exploding shells (designed to do as much damage as possible with flying shrapnel), flame throwers, long range heavy artillery systems, also reconnaissance systems with combat aircraft and balloons.

enlargement, Russian-Ukraine crisis, recently the annexation of Crimea in Black Sea by Russian troops and Arab Spring such as in Libya-Egypt-Syria triangle, triggered limbo and blurred vision.⁵

In theoretical and methodological terms, when we look from the world affairs perspective, just after the Cold War and **bi-polar balances** in the norms of global politics, the rise of emerging new actors such as China, Japan, India, and Brazil beyond the West is pivotal to understanding how the global system is being **reshaped to a multi-polar** system in the first quarter of the 21st century. In this regard, considering through 2015, **global tension waves leading up to WWI historical heritages**, we should ask this would be the end for our world peaceful order. What is the most powerful explanation of the **war and impacts** on world policies? Thus, I think international community primarily needs to consider the **academic objections rethinking the main reasons** of the war and dramatic lessons for preventing repeating the same mistakes once more. Inside of the world affairs in modern world, **transition of power distribution**, perceptions toward Big Powers and the academic analysis needs recognition of differing approaches and mentalities. After the Cold War, could new world system turns to the inevitable, the question is whether there is now a **'one up and one down'** beginning to happen—namely, is **China 'up'** and the United States **'down'**? Or Russia Germany, Japan, India, Brazil, and other actors will try to **establish new revisionist alternative** politics? We try to analyze the topic on the theoretical experience of the major combatant actors from the perspective of international security policies and results in war battles of the military strategies side during the WWI.

Theoretical Framework the Balance of Power of the Great War

In this short essay, we try to explain how the theory and policy battles really impact from the international relations perspective on the **European security policies** as well as reasons and results of the WWI.

---

⁵ Like in 1914, extreme ideologies are currently on the march. In the early 20th century, basically, the furies of nationalism, imperialism and militarism undermined the tenuous geopolitical balance that had been struck between the nations of Europe in the aftermath of the conflicts of the late 19th and early 20th centuries. If we look carefully, from the 1887-1888 Russo-Turkish War until the 1912-1913 Balkan Wars. Recently, of course, ongoing the radical worldview of groups like al-Qaida and the Islamic State group threaten to ignite a sectarian conflagration in the Middle East. Ilan Berman: "The Great War, Again?", U.S. News, 25 July 2014, <http://www.usnews.com/opinion/blogs/world-report/2014/07/25/ukraine-russia-the-middle-east-and-the-return-of-world-war-i>.

The focus on the changes of European politics offered by these perspectives added an important dimension to the arguments about power and war regarding the analysis of WWI in theoretical perspective of the international system focusing initially on the classic balance of power system leading to the collapse of the Concert of Europe. Why Big Powers decided to establish alliances before WWI? Was the war misjudged and falsely calculated for the balances order of the battle plans by the military commanders of WWI? What were the belligerent parties' main war plans and political intentions? What kind of lessons shape today's foreign affairs on the war impacts? Consequently, in this article, we aim to search European Balance of Power using the military strategies of the belligerent parties in perspective of international relations theories. When we measure the balance of power hypothesis, we need to explain the main argument using the concept of equilibriums producing factor for stability and peace. Therefore, nations seek to maintain an approximate suspiciousness about the equilibrium of power among many rivals, thus preventing the preponderance of any state was caused by Big Powers to oppose in order to form significant alliances that divided into dual hostile camps. Thus, my thesis aim to answer these related questions under the realist doctrine perspective, from the conceptualized military balancing in terms of European States alliance formation. Generally, conventional diplomatic wisdom suggests that war occurred because the balance of power system collapsed owing to a "hardening of alliances" sometime after 19th century. If a balance of power system loses its flexibility because the participants have abandoned systemic alliance formation rules, Kaplan's theory predicts such a result. We therefore also ask the question: Why did a general European war in 1914 happen?⁶

---

⁶ The July 1914 crisis started with the diplomatic ultimatum that Austro-Hungary gave Serbia. The rest of the European powers has galvanized in the various alliance systems, where overwhelmed. Thus, Germany was offering unquestioned support to the Hapsburgs, even if it was to be military, whilst knowing that the Russians were objecting to any use of force against Serbia and threatening their intervention. France seemed confused, but was ready to support Russian intervention against Austria-Hungary. Britain, pressured by both France and Russia, was undecided until it officially announced its military support to them. Patrick J. McGowan, Robert M. Rood: "Alliance Behavior in Balance of Power Systems - Applying a Poisson Model to 19th Century Europe", University of South Carolina Scholar Commons, American Political Science Review, Volume 69, Issue 3, 1975, p. 859-870, "Critical Analysis of World War I", <http://www.directessays.com/viewpaper/57316.html>.

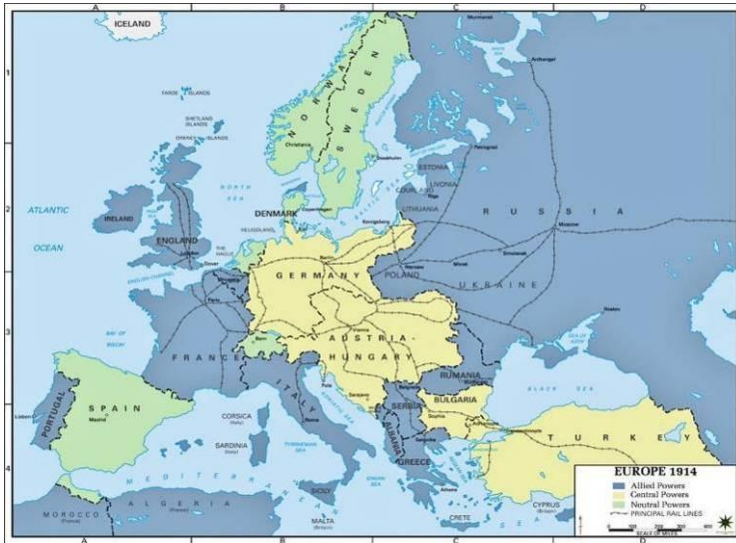
Answering this hard and highly sophisticated question needs the realization of the idea of the ***balance of power theory*** that a venerable concept in the study of international relations.⁷ In doctrinal framework, David Hume regarded it as a scientific law, Kenneth Waltz argued that “*if there is any distinctively political theory of international politics, balance of power is it,*” and Robert Jervis claimed that “balance of power is the best known, and ***perhaps the best theory*** in international politics.” Stephen Walt argued that states balance against the ***greatest threats to their interests, with threats defined as some combination*** of perceived intentions, ideology, and distance, as well as aggregate capabilities. Dramatic though these international history theoretical debates between balance-of-power theory and ***balance-of-threat theory*** were joined by historical case studies that explored whether states balance against power (or threat), bandwagon with it, or free ride and “***pass the buck***”.⁸

---

⁷ Scholars argued that there were four underlying long-term causes of the WWI:

- **Nationalism** - the belief that your country is better than others. This made nations assertive and aggressive.
- **Imperialism** - the desire to conquer colonies, especially in Africa. This brought the powers into conflict: Germany wanted an empire. France and Britain already had empires.
- **Militarism (Arms Race)** - the attempt to build up a strong army and navy gave nations the means and will to make war.
- **Alliances** - in 1882, Germany, Austria-Hungary and Italy formed the Triple Alliance. This alarmed, France, Britain and Russia. By 1907, they had all joined the Triple Entente. Europe was divided into two armed camps, to help each other if there was a war.

⁸ The European conception of the balance of power was systematized and passed on by Hans Morgenthau, Edward Gulick, Inis Claude, Jr., and Ludwig Dehio, and it is central in the writings of such contemporary *realist thinkers as Kenneth Waltz*, Stephen Walt, and John Mearsheimer. The argument here is that, with few exceptions, there is a ***strong great power, land-power, and Eurocentric bias*** in most of these formulations of balance-of-power theory in Western international thought. Diplomatic historians have generally followed Leopold von Ranke in treating European history as the history of great-power politics, and this great-power bias has pervaded most of the balance-of-power literature -or at least it did until the end of the cold war. Among the more specific manifestations of the Eurocentric bias is the concept of a “***balancer***” or “***holder of the balance***,” which, while generalizable in principle, is nearly always equated with Britain’s role in maintaining an equilibrium of power on the European continent; the principles of territorial compensation and partition, which serve the interests of the great powers at the expense of weaker states; and the idea that an open “***colonial frontier***” was stabilizing because it provided an area into which European great powers could ***expand their power at the expense of the weak without directly threatening each other’s vital interests***. In addition, most of the balance-of-power literature is written by Europeans (especially the British) and Americans (whose security outlook focused primarily on Europe until the late 20th century) and is

Figure-1: European Political Frontiers in 1914

The realists qualify to pay attention more than universal moral principles, nation states seek to maintain their autonomy and increase their wealth and power. Glenn Snyder stressed the balance of power as a core theoretical concept in international relations. Palmer and Perkins define “...*through shifting alliances and countervailing pressures, no one power will be allowed to grow so strong as to threaten the security of the rest*”. Fenelon defines, “actions by a state to *keep its neighbors becoming too strong*.” Hans Morgenthau argues as “*iron law of politics*”, but Henry Kissinger regarded the balance of power idea as more an art than a science.

Beginning from the European colonial politics, some of the major actors were powerful (such as the relative ***military power and economic resources*** or British making colonies on three continental lands determining the distribution of capabilities) and others aimed to have equality regarding himself comparatively weak. In this regard, from the doctrinal framework, Wattel says, “*no state shall be in a position to have absolute mastery and dominate the others.*” Since the

---

grounded in the European experience extending back to Westphalia (1648) and to the late 15th century Italian city-state system. Jack S. Levy & William R. Thompson: “Hegemonic Threats and Great-Power Balancing in Europe, 1495-1999”, Security Studies, Volume 14, Issue 1, 2005, p. 1-33.

lack of the equilibrium in the status quo or largely predominated by a single power beyond the 1878 Berlin Congress and Scramble for Africa competition; 1905 Russo-Japanese War and 1911-13 Balkan Wars triggered competing risk hazards in the relationships among European States. Essential European powers', Triple Entente-United Kingdom-France-Tsarist Russia, cooperation created by a strong defensive alliance was an offset against the counter-weight poles between the Triple Alliance states Germany-Austria-Ottoman Empires' allies. German military and political elites clearly believed that a sign of a great power was the possession of overseas colonies and expected to achieve to change traditional British hegemony in Europe. Germany was so powerful industrially and militarily and the German Army was so proficient in operational art that it could only be defeated by a coalition of three Great Powers –the British Empire, France, and Russia (supplemented and then replaced by the United States in 1917) during the WWI.⁹

On the other hand, while England has undertaken a very close watch on the German-Ottoman relations growing closer, it has exercised great care in noting that it is highly important to control Italy's naval power in the Adriatic. Especially, Italy's occupation of the twelve islands in the Aegean after Libya has lead to serious anxieties in England's Mediterranean and India policies. In this regard, England has intensified its effort to reinforce its alliance with Russia. However, as explained above, by supplying naval ships and assigning British commanders for Greece in the Balkan War, England has not found it contrary to its own political interests to set up its military policy against the Ottoman State by means of its naval power, as it has always done so.

In this complex political military environment, the interests of Major Powers had naturally come to a state where they conflicted with each other. The power catching the eye within this complex mosaic has been Russia who has rapidly reinforced its army and reinforced war preparations rapidly, despite its defeat against Japan 1905. However, the deep discordance between the national interests of Russia and the other Major Powers in the Balkan geography (especially, Austria, Germany, Italy, and France), have led to the uninterrupted continuation of the conflict of interests process.

---

⁹ John Mosier: "The Myth of the Great War: A New Military History of World War One", Profile Books, London, 2001, p. 32-112.

In spite of the English naval power's initiatives in the Aegean Sea, which were especially aimed at openly establishing superiority over Greece in the Aegean Sea, especially, the potential dominance Russia would establish over Turkey and the Straits has been taken under close scrutiny by London. On the other hand, during this process -and at the same time- England has also made efforts to prevent Russians unilaterally gaining major advantages against the Ottoman State. As a matter of fact, England has defined Russia's expansion policies to the South as a **major threat** to the critical crossing points of the English domination in the East Mediterranean and **that would disrupt the balances along the naval power routes' gateways** to Egypt and the Indian Ocean. The major powers have undertaken efforts to implement multilateral diplomacy combinations toward these ends.

Based on an approach similar to this, another critical approach has been the secret sharing plans over the center of attraction of the energy wars, which have marked the 20th century. The recovering of the **oil regions constituting** the inevitable source of **raw material for the industrial revolution** from the Ottoman rule has stood out as the main paradigm in Clausewitz's war and politics cycle. Actually, the **Baghdad-Berlin railway** has formed the road map for the energy wars extending from the Balkans to the Middle East. In this regard, **the military and economic alliance of the Ottoman State with Germany** has been defined as the most serious challenge **in the fight over sharing of the Arabian oil** through the elimination of the Ottoman State.¹⁰

From Ottoman Empire side, *Enver Paşa* has favored an alliance with *Germany* anyway, since they believed that Germany had the strongest army in Europe. Enver Paşa has closely supported to **create an alliance with justifying German-Hungary-Austria** powers considering winning would provide to prevent the threat of disintegration of Ottoman Empire. However, that is really the point that Minister of Navy Cemal Paşa, Minister of Finance Cavid Bey, and Ottoman Ambassador in London Tevfik Paşa supported an *alliance with Britain and France*, because they felt that these countries would reflect the greatest threat for the Bab-ı Ali. Talat Paşa and İzzet Paşa met with Russian Foreign Minister Sergei Sazonov aiming at the establishment of an alliance with Tsarist Russia at the Turkish battle ship in the Crimea. At the beginning of the **belligerent parties attack to each other's**

---

¹⁰ Robert Wilde: "The Anglo-German Naval Race", <http://europeanhistory.about.com/od/worldwar1/a/The-Anglo-German-Naval-Race.htm>.

territories, Turkish political and military leaders had initially to stay neutral in WWI. However, upon military assistance to Greece Navy by the Great Britain, Istanbul decided to conclude the **alliance treaty by the Germany and entered the war** on the side of the Central Powers in October 1918.¹¹ However, in counter views, the US President Woodrow Wilson disliked the balance because it was the main causality involving the violence in terms of **“determined by the sword”** element of war. More importantly, this complex fundamental challenge was not only in **industrial-political-military situation**, but also critical **economic subject matters** strongly contributed to great power tensions that was escalated leading to cooperation and an increase in total armed conflict within the international system at the non-accidental beginning of the 1914. According to John Mearsheimer, the United States entered the First World War because the **Wilson administration believed the Triple Entente was on the verge of defeat**. As a result, he claims, the Americans entered the war to prevent Germany from becoming a regional hegemony in Europe.¹² Despite the stalemate on both fronts in Europe, two important developments in the war occurred in 1917. In early April, the United **States, angered by attacks upon its ships Lusitania in the**

---

¹¹ In 1913, the Ottomans asked the Germans to assist in the development of a new military force, and the Germans sent officer Liman von Sanders in reply. Sanders established the Ottoman I Corps in the city of Constantinople. Initially, the Germans viewed a relationship with the Ottomans as purely a means to secure the trade of military arms. In the summer of 1914, the Ottoman Empire ordered two super-Dreadnoughts from the British. However, in August of 1914, Winston Churchill, the First Lord of the Admiralty, decided against the delivery of the dreadnoughts to the Ottoman Empire. The British feared a strong Ottoman Navy would be able to counter the navies of the Greeks, Italians, and Russians. At this same time, there were two German warships sailing in the Mediterranean. British forces had attempted to intercept these two ships, but were unsuccessful. The Germans gifted the two warships, the *Goeben* and the *Breslau* to the Ottomans. Once the two ships arrived at Constantinople, they were taken into the Ottoman Navy. The ships were renamed *Sultan Selim Yavuz* and *Midilli*, and their German crewmembers were outfitted in Ottoman navy uniforms. German officers remained in charge of the vessels. On October 29, 1914, the Ottoman Navy including the two warships (under German command) attacked Russian seaports in the Black Sea. On November 2, 1914, the Russians declared war on the Ottoman Empire in retaliation and the British followed suit three days later. “The German-Ottoman Alliance”, <http://islamandthegreatwar.umwblogs.org/germany-and-germany-bff/>, “Ottoman Empire Signs Treaty with Allies”, <http://www.history.com/this-day-in-history/ottoman-empire-signs-treaty-with-allies>

¹² Galen Jackson: “The Offshore Balancing Thesis Reconsidered: Realism, the Balance of Power in Europe, and America’s Decision for War in 1917”, *Security Studies*, Volume 21, Issue 3, 2012, p. 455-489.

Atlantic, declared war on Germany. Then, in November, the Bolshevik Revolution prompted Russia to pull out of the war.

War Plans of the Parties

The 1912 dispute involving Russia and Austria-Hungary in the Balkans was followed by another dispute that ended in the Great War. However, I think that the primary instrument to achieve these would necessarily be military victory. In parallel to this idea, Millman stressed that a statement of war aim is a political-military synthesis, which seeks to quantify exactly what a nation hopes to achieve from a conflict. War aims, in turn, produce a grand strategy. War aims and grand strategies, therefore, are necessarily dynamic. They change with conditions.¹³ Organski argues that the preponderance of the satisfied maintains peace, and “war is most likely when the power of the dissatisfied challenger and its allies begins to approximate the power of those who support the status quo.”¹⁴ The German general staff hoped for victory in the west within six weeks. Is it a big mistake? Other than Austria-Hungary’s offence against Serbia, other countries involved in World War One were not fighting an offensive war. Most were convinced that they were fighting a defensive war, one that was forced on them by someone else. The war plans of the belligerent parties’ military commanders’ expectations such as Schlieffen Plan or in 1915, General Sir Ian Hamilton to lead his planned assault on Gallipoli in Turkey and Major-General Townshend, siege of Kut that the intensity of modern firepower would serve the offense and sharply results the victory by superiority of modern weapons. War planners in both Germany and France get low marks from historians. In 1914, senior commanders in all countries elected to amalgamate worst-case political scenarios with best-case operational and tactical ones. Indeed, historians of Germany have debated whether Berlin had any plan at all in 1914. Historians of France agree that General Joseph Joffre had no ‘plan’ for winning the war. Plan XVII was simply a scheme of mobilization and concentration, ‘rather than a prescribed narrative for the campaign’, as was Field Marshal Count Alfred von Schlieffen’s product.¹⁵

---

¹³ Brock Millman, *ibid*.

¹⁴ Power Parity, Preponderance, and War between Great Powers, 1816-1989 Author(s): William Moul Source: *The Journal of Conflict Resolution*, Vol. 47, No. 4 (Aug., 2003), p. 468-489

¹⁵ Douglas Porch: “French war Plans, 1914: The ‘Balance of Power Paradox’”, *Journal of Strategic Studies*, Volume 29, Issue 1, 2006, p. 117-144.

Understanding the Balance of Power and its Impacts on World War One in Modern European Security

Figure-2: WWI Frontlines

Germany Aims to Land in Dual Fronts and at the Oceans to Challenge British Naval Supremacy

“I believe war is unavoidable; war the sooner the better. However, we ought to do more to press to prepare the popularity of a war against Russia. The Kaiser supported this. Tirpitz [head of the navy] said that the navy would prefer to see the postponement of the great fight for one and a half years.” General von Moltke¹⁶

Essentially, the theory predicts that strong powers believe that weak powers will not risk war because they will be crushed by superior force. On the surface, in 1914 **Germany was the stronger power with a more muscular military, larger population,** and more **developed industrial base** than France was.¹⁷ The Schlieffen Plan defined by some

¹⁶ “The Naval ‘War Cabinet’ of 1912”, From the Diary of Admiral Muller, 8 December 1912. Some historians say that this proves that Germany was wanting war in 1912, although others say that it records a general discussion of no great significance.

¹⁷ Therefore, it should have viewed its military power as a ‘deterrent’ to war, which, if it came, should have been fought with an attritional strategy. However, one may argue that, in the minds of German planners, geography, the Entente’s maritime supremacy, and the Franco-Russian alliance combined to make them feel like the weaker power.

scholars as **“an uncertain gamble”** was a tightly scripted strategy that failed to produce flexibility of options that allowed the German commander to adapt to emerging threats. A fundamental reason for this **specious thinking** was that, in both Germany and France, war planners attempted to **lift tactical theories** to the level of strategic application.¹⁸ Implementation of the Schlieffen Plan certainly did **not solve Germany’s problem of a two-front** war. Finally, the failure of the Schlieffen Plan helps to **explain the nature of the war** on the Western Front throughout the next four years -a war of trenches, a static war, a war where efforts to break the stalemate resulted in enormous loss of life. On the other hand, Germany felt that **Russian would stay out of the conflict in order to avoid internal revolution**. The German Kaiser was so confident that **Russia would not want to go to war** that he immediately left for vacation. Within the doctrinal framework, Fischer thesis that **Germany planned the war in advance to satisfy its expansionist ambitions** (Germany’s maximalist war aims were only developed after the fighting had begun), but she does see German militarism and the commitment of the general staff under Helmuth von Moltke to fighting a **two-front war that would require rapid and unstoppable mobilization** as catalytic. In addition, it was Germany that issued the infamous

---

Douglas Porch: “French War Plans, 1914: The ‘Balance of Power Paradox’”, Journal of Strategic Studies, Volume 29, Issue 1, 2006, p. 117-144.

¹⁸ In the West, Germany’s plan, by including the early violation of Belgian neutrality, rendered further diplomatic moves impossible and ensured that Britain would join her continental allies in the war against Germany. In the East, early Russian mobilization (encouraged by France) had an effect on the speed with which diplomacy gave way to mobilization and general war. The war plans explain the initial military moves made by the European powers. Nowhere did implementation of the plans lead to the results hoped for by their originators. Implementation of the Schlieffen Plan certainly did not solve Germany’s problem of a two-front war. The deficiencies of both plans are well known. The Schlieffen Plan was a tightly scripted strategy that failed to produce a flexibility of options that allowed the German commander to adapt to emerging threats. The plans lacked robustness because neither was adapted to the operational and tactical agencies meant to execute the plan. The planners’ visions of commanders using knowledge of the enemy’s critical vulnerabilities, information superiority, and tight planning to choreograph unwieldy, million-man, foot mobile conscript armies in intricate envelopment movements in the era before the radio and the internal combustion engine proved illusory. The General Helmuth von Moltke the Younger altered the ratio between right and left wings from 7:1 to 3:1. Joffre lacked the manpower and the firepower to both attack into Alsace-Lorraine and defend against Moltke’s move through Belgium, especially as he deliberately sidelined 25 reserve divisions that he believed were inadequately trained. Lyn Gorman: “Military Plans and World War 1”, Reasons for the Stalemate on the Western Front, Charles Sturt University.

“*blank cheque*” to Austria-Hungary offering unconditional support, whatever the consequences, for its punitive attack on Serbia following the assassination in Sarajevo.¹⁹ From the dimension of the balance of the naval forces, German naval officers may have anticipated a world war, but Alfred von Tirpitz, the head of the Reich’s naval armaments office, built a *German fleet designed overwhelmingly* for operations in the North Sea. He neglected the construction of cruisers for oceanic war despite the Kaiser’s wishes. For *Weltpolitik to be successful, the German Navy, which ranked only the sixth in the world* at the time, had to be strengthened at least to the point of equality, and if possible supremacy in relation to the British Navy. Germany began an intensive shipbuilding program that made its navy the second in the world by the start of the First World War.

British Policy on War –How to Stop Germany?

At the beginning the 20th century, according to Neilson for United Kingdom strategy evolution “A new view of strategy is required ... Britain did not fight alone. Instead, Britain was part of an alliance, a fact that meant that strategic decisions were made within the context of group endeavor... Considerations of France and Russia (and, later, the United States) affected nearly all aspects of Britain’s endeavors during the war.”²⁰ *Propaganda became a powerful arm in foreign policy, and became the essential backcloth to a successful British economic relation.* Firstly, they went to Russia. In the aftermath of its efforts in 1916, it was obvious to many that imperial Russia was in very poor shape. British grand strategy in the last years of the First World War, aim to still sought

- The defeat of Germany’s attempt to become a world power.
- Keep the German U-boats out of Britain sea routes.
- Prevent Russia to be dominated by Germany.

---

¹⁹ Its leaders were prepared to risk war. The timing was favorable (the German general staff feared that were it to wait, Russia’s rapid economic and military growth would soon make it very hard to beat) and if it came to fighting Austria-Hungary would be needed as an ally. The three men, who had the power to decide between war and peace, the Kaiser, von Moltke and Theobald von Bethmann-Hollweg, the Chancellor, saw opportunities rather than threats. “A leap into the dark”, said the Chancellor, “had its attractions.” “100 years after 1914-Still in the grip of the Great War”, The Economist, 29 March 2014, <http://www.economist.com/news/books-and-arts/21599798-first-world-war-was-defining-event-20th-century-thousands-books-have>.

²⁰ Keith Neilson, Britain and the Last Tsar: British Policy Towards Russia, 1894-1917, Oxford: Clarendon, 1995.

- Growing increasingly frightened by the German and Turkish advance into the Russian Empire, signaled their strong agreement.
- British leaders had declared from the beginning that they hoped that the war would end with the destruction of the Ottoman Empire.
- After Gallipoli the decision was effectively made to destroy the Ottoman state, and when British armies in the east received the resources and the green light to begin decisive operations.
- The armies in Mesopotamia and Egypt would attack in an attempt to finish off the Ottomans.
- Create a wide and powerful buffer zone between expanding Germany and British interests in the Near and Middle East and in the Indian borderlands.
- Against the Turks, renewed force was placed behind intrigues with the Arabs, Armenians, Kurds and dissident groups within the Committee of Union and Progress (CUP).
- Collapse of France would signal the Entente's defeat.
- The USA entered the war as a new ally with American Army shipping armaments and supplies.
- The decision to intervene in Russia; to occupy Persia; to undermine the Austro-Hungarian and Ottoman Empires through subversion rather than pursue their withdrawal from the war through diplomatic means; to seek a military decision against the Turks.²¹

United Kingdom plan was based on a main principle to keep the Middle East under British control and it was unacceptable to leave the region in the German and Ottomans hands. In order to accomplish this purpose, using Arab nationalism movement and counter propaganda which is used as a kind of principal weapon of offence against the Turk in that theatre.²² British control of the seas, and, with it, control of world shipping trade, was one of the pillars of a new British Empire. While Her Royal Navy, the world's largest, policed the major sea-lanes and provided cost-free "insurance" for British merchant shipping

---

²¹ Brock Millman, *ibid*, p. 413-440.

²² British Middle East Policy 1917-21: The Inter-Departmental Level Author(s): Helmut Mejcher Source: *Journal of Contemporary History*, Vol. 8, No. 4 (Oct., 1973), p. 81-101.

vessels. In 1882, petroleum had little commercial interest. Britain's Admiral Lord Fisher has insisted that oil-power would allow Britain to maintain decisive strategic advantage in future control of the seas. Sir John Fisher implemented a radical transformation that both altered the British Navy's force structure and diversified its energy sources. Because oil was a more efficient form of energy than coal, the British admiralty judged that it could secure savings in its most critical problem area -manpower- by shifting from a coal-based to an oil-based energy infrastructure. As the Royal Navy diversified its energy sources to include both coal and oil, its logistical infrastructure changed as well. Because Britain lacked domestic supplies of oil, some of the key issues that challenged this energy transformation were the diversification of suppliers, storage of the oil, and transport.²³

France's Tragedy with Stopping the Germans in front of the Trenches

The French, never able to *dispel the humiliating defeat* of 1871, put first and foremost in their plan the retaking of the *lost provinces of Alsace-Lorraine*. The plan was based on the teachings of Lieutenant Colonel Louzeau de Grandmaison, director of the Bureau of Military Operations and prominent member of the "School of Attack".²⁴ In France,

---

²³ Fisher argued the qualitative superiority of petroleum over coal as a fuel. A battleship powered by diesel motor burning petroleum issued no telltale smoke, while a coal ship's emission was visible up to ten kilometers away. It required four to nine hours for a coal-fired ship's motor to reach full power, an oil motor required a mere 30 minutes and could reach peak power within five minutes. To provide oil fuel for a battle ship required the work of 12 men for 12 hours. The same equivalent of energy for a coal ship required the work of 500 men and five days. For equal horsepower propulsion, the oil-fired ship required 1/3 the engine weight, and almost one-quarter the daily tonnage of fuel, a critical factor for a fleet whether commercial or military. The radius of action of an oil-powered fleet was up to four times as great as that of the comparable coal ship. Fisher pushed the risky oil program through with one argument: "In war, speed is everything". See, Nicholas A. Lambert: "Sir John Fisher's Naval Revolution", Columbia: University of South Carolina Press, 1999, Jon Tetsuro Sumida: "British Operational Logistics, 1914-1918", The Journal of Military History 57, no. 3, July 1993, p.447-480. Also see Erik J. Dahl, "Naval Innovation: From Oil to Coal", Joint Force Quarterly 27, Winter 2000-2001, p. 50-56.

²⁴ The plan was adopted by the General Staff in 1913 and further developed by Joffre right up to the summer of 1914. Plan XVII was based on the notion of *elan*, the utter spirit to win. The French plan provided for all-out offensive French action in Lorraine, that is, along the Franco-German border to France's northeast. The plan, which was full of flaws, had one major flaw in particular -it massed the French army to the south, away from where the brunt of the German attack would come. It could not have been worse for the French or better for the Germans. The most important features of Plan XVII

the visions of the planners outdistanced the army's organizational capacities. A coherent and realistic *tactical doctrine was lacking* in the French Army. In the French general's mind, the risks were not outsized. European civilization was not at stake. The war would be short and France could devise a strategy to leverage French gains to improve Paris' position in the European state system. France's interest in the Near East was, of course, no new phenomenon: Constantinople... was the heart of an Empire enmeshed by immense French political interests and financial investments amounting to 3,000 million francs. Organizations interested in the affairs of the Near East had proliferated in France and were constantly alert to anything that might undermine French predominance there. It was their apprehensions which were voiced in the Chamber in 1915 and 1916 and to which Briand and others proved responsive. In this general Mediterranean strategy, Greece occupied an important but not overriding position for France.²⁵ France had long tried to check the slow disintegration of the 'sick man of Europe', for there existed in Paris a genuine fear that, should the Turkish Empire collapse, the relative strength of France in the Near East might be reduced. As Delcasse stressed at the opening of the Dardanelles operation, the aim of France was not fatally to destroy the Ottoman Empire. Evidently, the taking of Constantinople would probably involve some loss of territory by Turkey, but Delcasse hoped that this would be compatible with the maintenance of the Turkish Empire, desirable for '*la sauvegarde des intrets politiques et economiques frangais*'. In the arrangements made after the treaty of

---

were that: it was based on French commitment to offensive action against Germany (regardless of the manner in which war began or where the main German assault occurred), it grossly underestimated the strength of Germany's army in the field because it ignored German use of reserve troops it misjudged the direction of Germany's initial assault -Joffre expected the main German attack in Alsace-Lorraine; he did not foresee the strong German right-wing strike through Belgium at the very beginning of hostilities. J. McDermott, "The Revolution in British Military Thinking from the Boer War to the Moroccan Crisis", in Kennedy, *ibid.*, p. 108-12.

²⁵ Bertie, the British ambassador in Paris, noted that the Quai d'Orsay had suggested that the French government would have been quite ready to take a firm line towards Russia if the British had shown any disposition to support them, but the latter had on the contrary hastened to yield everything to Russia. In addition, the Chamber Foreign Affairs Commission showed signs of dissatisfaction with any formal engagements to Russia. Many public figures in France hoped that the British and French forces would get to Constantinople before the Russians. See, D. J. Dutton: "The Balkan Campaign and French War Aims in the Great War", *The English Historical Review*, Vol. 94, No. 370, January, 1979, p. 97-113.

March 1915, however, the break-up of Turkey became well-nigh accepted as an allied war aim. At all events, France now found her concept of the *Mediterranean balance of power* in the post-war settlement overturned because the linchpin of her existing policy had fallen away. Naturally, she was anxious to compensate herself elsewhere in the area. Therefore, France secured inclusion in her adherence to the Russian agreement of a clause to the effect that the attribution of Constantinople was dependent on France and Britain realizing their own aims in the Near East and elsewhere.²⁶

Russian Army Mobilization and Turning Roulette to Civil War

While Russia has given support to Serbia's policies against Austria in the Balkans, on the one hand, it has not met the expansion of the Bulgarian and Balkan Coalition territories against the Ottomans so warmly, on the other. In addition, especially, by strongly opposing the *control of the Turkish Straits* by Germany and England, it has taken care in having the status quo maintained in the balance of powers in the Black Sea. As a matter of fact, when we consider the basic strategic approach followed by Russia in the 1877 Ottoman-Russian war, it can clearly be observed that Russia is in an endeavor to expand towards the South on an axis along the Balkan soils and Caucasia and attain superiority. As Clausewitz foresees it, at this point, while Russia naturally assesses the Balkans within its own potential political influence area, it has given support to the Slavian societies' struggles for independence against the Ottomans. Considering the new political map, which the Balkan Wars brought about, and the German, Turkish, Bulgarian, and Austrian alliance in World War I, it can be said that Clausewitz has been successful in implementing the political military he had highlighted. Did Turkey have a *hand on Russians throat* on the Straits²⁷ or two empires used it in the Black Sea balance of power instrument role, **which prohibited the foreign warships from passing through the Strait** against the naval states? The problem of Constantinople and the Straits for Russia had two main aspects: Constantinople as the *source of the religion and culture* of the Russian people, and Constantinople as the *commanding point* to the Straits, to those "keys to our house" as they were characterized by Alexander I.

---

²⁶ D.J.Dutton, *ibid*.

²⁷ See especially the documentary publications of the Soviet government: E. A. Adamov (Ed.), *IVonstantinopol i Prolivy*, 2 vols. (Moscow, 1925-26); M. N. Pokrovski (Ed.), *Tearskaia Rossfia v Mirovoi Foine*, Vol. I Leningrad, 1926.

A third aspect was tightly inter-locked with the first two: it was the problem of the *Slavs in the Balkans* under Turkish domination. The double-headed eagle flew from Constantinople to Moscow and was included in the arms of the Grand Prince of Muscovy, who took the title of Tsar.²⁸

It is in this light too that the *Russian decision to mobilize in Serbia's defense* should be seen. Although pan-Slavic solidarity was important in St. Petersburg it was probably not enough on its own to risk war. Mr. Clark shows that Russia had other geopolitical concerns. It was more and more worried about *British-built Turkish dreadnoughts arriving in the Black Sea that could block off Russian* exports. Control of the Balkans would help Russia *prevent unwanted intrusions* on the Bosphorus.²⁹ *Could Russia and Ottomans establish an alliance?* **Lenin wrote about World War I:** "...The war is going on between two groups of oppressors, between two robbers for the sake of how to divide the booty, and who shall rob Turkey and the Colonies."³⁰ Considering Lenin's view, could Russian Tsar and Ottoman Empire create an alliance? We must remember that Russia and Ottoman Empire *twice* was allied in 1798 and 1833 in the history. The British diplomacy prevented this combination of alliance between two neighbors in the Black Sea regarding London's vital interests in Middle East oil secret agenda and India's influence. Indeed, after 1917 Revolution, United Kingdom attack to Lenin's new state and see a big resistance by the Red Army.

In May 1914, Talat Paşa had offered Russia an alliance but did not realized circumstances, since the Sazonov had grounds to be suspicious regarding Armenia paradigm and lack of confidence to Enver Paşa. The proposal for Russo-Turkish alliance, based on territorial

---

²⁸ The Problem of Constantinople and the Straits Author(s): Samuel Kucherov Source: Russian Review, Vol. 8, No. 3 (Jul., 1949), pp. 205-220.

²⁹ The Russian mobilization, which triggered the war, supported two variations of war plans. One variation was to be used in the event of a war with Austria-Hungary and Germany only, and the other was to be used if Germany attacked France. The latter variation was the one used and was designed to attack East Prussia from concentrations in the Polish Salient by the 15th day after mobilization. It also mobilized four additional armies against Austria-Hungary in Galicia. The Northwestern Group concentrated in the Polish Salient was to consist of the First and Second Armies and their mission was to defeat the German forces in East Prussia and seize German territory as far as the River Vistula. McEntee, G.L. Military History of The World War, Charles Scribner's Sons, New York 1943, p. 27.

³⁰ Samuel Kucherov, *ibid*, p. 220.

compensations to Turkey, was resisted by England because it required concessions from Greece which neither the latter nor England desired to make. England did not care to see the Aegean Islands, which commanded the entrance to the Dardanelles; pass to a state controlled by Russia. Sazonov was obliged to abandon the plan of a Russo-Turkish alliance and to content himself a guaranty of the territorial integrity and independence of Turkey during the war, in return for the latter's neutrality and dismissal of the German Mission. This was far less liberal than Sazonov's original proposal and did not satisfy the Turks. To make the Russian position clear, the Tsar, on November 21, 1914, in a conversation with Paleologue the French ambassador, stated: "There are two conclusions to which I am always being brought back: first, that the Turks must be expelled from Europe; secondly, that Constantinople must in the future be neutral with an international regime... Western Thrace to the Enos-Midia line should be given to Bulgaria. The rest from that line to the shores of the Straits, but excluding the environs of Constantinople, would be assigned to Russia."³¹

The agreement had to remain secret for the time being. However, Milyukov, in his speech of March 24, 1916, in the Duma, on the occasion of the discussions concerning the budget of the Ministry of Foreign Affairs, said: "*In what consists, strictly speaking, our interest in the war?.. We need an outlet to a free sea. We entered this war not with that purpose. However, since we began the war, we cannot end it without this achievement. Our Russian interest in this war consists in the necessary incorporation of the Straits... The beginning of April 1915, is a date which deserves to be familiar to our broad masses in order that they may know for what cause they are fighting. That is the date of a concrete agreement concerning the Straits, concluded with our allies.*"³²

The Russian cruiser *Askold* (Аскольд)³³ sailed to the

---

³¹ M. Paleologue, *La Russie des Tsars Pendant La grande Guerre*, Paris, 1921, p. 200, cited in *Russia, the Straits, and Constantinople, 1914-15* Author(s): Robert J. Kerner Source: *The Journal of Modern History*, Vol. 1, No. 3 (Sep., 1929), p. 400-415.

³² Samuel Kucherov: "The Problem of Constantinople and the Straits", *Russian Review*, Vol. 8, No. 3 (Jul., 1949), p. 211.

³³ The Russian cruiser *Askold* (Аскольд) was a protected cruiser built for the Imperial Russian Navy by Deutsche Werft Kiel. She was launched on 3 March 1900 and served in the Russian Pacific Fleet during both the Russo-Japanese war and World War I. She was interned in Shanghai after the Battle of the Yellow Sea and became flagship of the Siberian flotilla in 1906.

Mediterranean in 1915 and participated in the Dardanelles operation with Russia's British allies was ordered to the Mediterranean to assist in the Gallipoli invasion. She remained in the Mediterranean after that military cock-up wound down, assisting in the almost-equally-scandalous Salonika campaign.³⁴ Askold had come to the Mediterranean from those waters. The Russian naval command agreed upon the participation of the ship in the Dardanelles operation, in which "Askold" was meant to support a diverting landing on the Southern coast of the passage. Her task was to shell the forts of Kum Kale and Orkanie from a close distance and, if not to silence them, at least, to divert their attention from landing transports. In the meantime, 3,000 riflemen of the French 6th colonial regiment would have to land on the coast. "Askold" also had to provide a launch and some boats for their transportation to the beaches. It was an uneasy task for the Russian cruiser. It was concluded that the shells of naval ships and especially light shells of the cruiser guns are not always effective against forts. Admiral Gepratt decided not to test fortunes and not to send "Askold" under the fire of coastal batteries anymore. The Russian cruiser was detached to hunt steamships-smugglers in the Mediterranean and never returned to the waters of Dardanelles. In 1916, after repairs in the French port Toulon, she joined the Arctic flotilla of the Russian fleet.³⁵

---

³⁴ Russian Protected Cruiser Askold: Only 5-Stacker in the Far East, 1900.

³⁵ She was a light one with no armor belt and she had to engage with the fort's 210-240 mm cannons. The main trick for "Askold" to avoid enemy's shells would be prompt, sharp maneuvers and permanent change of her position, but in the narrows of Dardanelles all that could become self-destructive: despite the regular trawling operations, the waters of the Narrows were merely teemed with mines. Nevertheless, Admiral de Roebek, the Commander of the Allied squadron, allocated the cruisers to provide a fire support for the landing troops. "Askold" was to operate along with a French cruiser "Jean d'Ark". In the morning of April 12, 1915, the ships were ferrying along the coast showering the Turkish positions with shells. However, the Orkanie fort and mobile batteries kept silent... An officer from "Askold" Lieutenant S.Kornilov led launches and boats to a transport "Van Long". French colonial soldiers began to jump down as during a drill. When the first echelon of the riflemen approached the beaches, the Turkish infantrymen suddenly filled disguised trenches, and bursts of excellent German-made machine guns tore the air. Simultaneously the fort guns opened fire. A shell explosion overturned a boat and black soldiers went to the bottom, but did not let the rifles out of their hands. "Askold" and "Jean d'Ark" were endlessly changing their positions, trying to impede the enemy's accurate aiming. The Russian cruiser managed to have it done but "Jean" was not so lucky: a 240 mm shell hit her forefront gun tower. All tower crew was lost, a fire set upon the forecandle deck of the cruiser. About 11 o'clock in the morning when a third wave of landing reached the coast, a large plane slipped above the squadron in a cloud of smoke and dropped four bombs. They fell next to "Askold". The deck command

Russia, meanwhile, put together two very different plans for war. Plan G assumed that **Germany would launch the war with a full-scale attack** against Russia; the opposite of what actually transpired. Unusually, Plan G was content to **permit German infringement of Russia's borders**, with the consequent loss of territory and large-scale casualties, pending completion of Russian army mobilization.³⁶ However, in 1918, Russia had all but withdrawn from the war as well, due to the **Russian Revolution and eventual civil war**. The Russian economy was in ruin and there were great **shortages of food and supplies**. Russia's military losses were quite heavy totaling nearly 5,000,000 men. By then, most civilians opposed Russia's involvement in the war. Soldiers were ill equipped, morale was at its lowest and many soldiers defected or mutinied.

---

had to frighten off the plane with the rifle fire for there was no AA artillery on "Askold" -she had been built prior to the beginning of the battle aircraft era. Good luck was with the Russian cruiser. She took part in the most risky action but had not received even a scratch. Nevertheless, the crew of "Askold" lost four seamen killed and nine wounded -all were from the landing craft... The firepower of the cruiser was not sufficient to silence the fort guns, but, on the April 12, her 6-inch guns made 500 Turkish soldiers surrender during the shelling of the town of Enisher. The Turks dropped their arms and went across the no man's land to surrender to the French landing troops. The Kum Kale landing diverted two forts and two artillery divisions. In the night of the April 13, the Command decided that the task had been carried out, and the ships of the squadron took the troops off the coast. Admiral de Roebek generously signed recommendations to award the heroes of the operation. The "Askold" Lieutenant S. Kornilov was awarded with three highest awards of all Allied powers at once. The French award of the Legion of Honor, English Victoria Cross and a Russian St George Cross decorated uniform of a young Russian officer. A day after, "Askold" entered the Narrows again. The cruiser had never had to shoot so much, even ten years before, during the defense of Port Arthur. The mobile Turkish batteries, having made some volleys, were constantly changing their positions and disappearing in the hilly landscape. It was necessary to search for them to provoke new volleys and to aim the guns anew. It was similar to a game with death, but the battle experience of the "Askold" crew and the phenomenal luck accompanying this wonderful ship since the first days of service saved her from heavy damage. Only once on a six-inch shell exploded next to it and hot splinters left some noticeable scratches on her skull. Fortunately, nobody from the crew was hurt. Having spent two thirds of her ammunition store and having burnt in boiler-houses almost all-available coal, "Askold" was let off by the Admiral to replenish the ammunition and fuel on the Lemnos Island. Firstly, Gepratt planned to give the crew a short rest and then to use the cruiser again against the Orkanie and Kum Kale batteries, but it had become known that the Turks had received reinforcements. Besides, the intelligence had been enabled to analyze the results of shelling of the Turkish forts. See, Svetlana Samchenko: "The "Askold" Cruiser in the Gallipoli Battle", www.argo.net.au/andre/ascoldeNFIN.

³⁶ <http://www.firstworldwar.com/features/plans.htm>.

Ottoman Army and Defensive War Plans

Ottoman Army defense strategy has planned in geographic long distances, which divide the four areas of operation, and the extraordinary imperfection of their inter-communications. Taking the four as (1) North-Westernmost Asia Minor with South-Easternmost Thrace; (2) North-Easternmost Asia Minor; (3) Southern-most Syria; and (4) Shatt el-Arab region, we note at a glance that each area lies, in round figures, about 1000 miles from all the rest. Since one of them, the first, includes the capital, it follows that on three fronts Turkey is fighting a thousand miles or more from the heart of her imperial life.³⁷ Defense of the Turkish Straits divided into Istanbul and Dardanelles frontlines that aims to prevent from Black Sea side Russian attacks and Aegean Sea side Allied Naval Fleet was soon supported by hidden sea mines, mobile howitzers and long-range shore defense guns. Liman von Sanders³⁸ was responding to the ideas of Enver Paşa, the Ottoman Minister of War, whose concept was to line both banks of the Sea of Marmara with troops, and not defend the Dardanelles Straits at all.³⁹ In addition, while Liman von Sanders wanted to stop the Allies on land, Enver Paşa had the idea of stopping the Allies on the beaches or even before landing. The success of the so-called Young Turk revolution of 1908-9 in forcing the Sultan to reinstate a constitutional monarchy with a parliament unleashed a series of destabilizing revolts in the Balkan provinces of the empire. British intelligence was actively engaged in

---

³⁷ D. G. Hogarth: "Geography of the War Theatre in the Near East", the Geographical Journal, Vol. 45, No. 6, June, 1915, p. 457-467.

³⁸ Liman von Sanders canvassed the actual landing site possibilities. First, on the Asiatic shore, the Allies would design any landings to attack the Asia Ottoman batteries from the rear. Thus, three potential landing sites were Besika Bay, near the island of Tenedos; Kum Kale (where the French did eventually land on April 25); and finally at Karanlık Liman (near Kum Kale, but judged unlikely because of the mines laid there). If the Allies landed at Kum Kale, Liman von Sanders recommended attacking them as they crossed the Mendere River, close to Kum Kale. However, his strongest recommendation was to combine 3 and 11 Divisions near Erenkeui Bay, where they could easily be deployed against any location. Meanwhile, well-instructed officers would be sent to the various possible landing sites, to judge whether any landings were real or decoy actions.

³⁹ Next, Liman von Sanders assessed the European shore. He selected Sedd el Bahir (roughly the southern cape of Helles, where the main British landings actually did take place on April 25), and Gaba Tepe (just south of the actual Anzac [Australian and New Zealand Army Corps] landing spot at Anzac Cove on April 25). These Allied landings would again be designed to take the Ottoman artillery batteries in the rear, and so 9 and 19 Divisions should be concentrated in the south to prevent this, with 19 Division located at Midos.

pushing events along. The Young Turk revolutions of 1908 and 1909, which ended the reign of Abdul Hamid in the Ottoman Empire, offered France and Great Britain an unprecedented opportunity to assume moral and political leadership in the Middle East.

Figure-3: Ottoman Empire Defense Lines and Strategic Railways

In 1908, as Constantinople was under the chaotic rule of the secular Young Turk Committee of Union and Progress (CUP), Anglo-Turkish relations were quite warm. The British Ambassador, Sir Gerald Lowther, at least in the initial days after the takeover in 1908, extended unlimited British support for the revolution. He told the Foreign Secretary, Sir Edward Grey, “Things have gone as well as they could.”⁴⁰ The role of the Young Turks, most of whom were members of various European freemason lodges, is a rich and important story beyond the scope of this brief essay. Initially, at least the Young Turk

---

⁴⁰ Gerald Lowther to Grey, 4 August 1908, Pte. Lowther Papers (FO800/193B), cited in Hasan Ünal, *Britain and Ottoman Domestic Politics: From the Young Turk Revolution to the Counter-Revolution, 1908-9*, Middle Eastern Studies, Vol. 37, No. 2, April 2001, p. 1-2.

regime viewed the agreements between the Sultan and the Germans on the Baghdad Railway and oil rights to be a symbol of the corruption and destruction of Turkish national resources. Regarding the Balkan War disaster, Ottoman Empire kept the neutrality politics at the beginning. However, balance of power conflicts reflected to international political and military projections resulted in an attack to Russia in the Black Sea Ottoman Empire joined to this bloody war in 1914, Sultan Mehmed V declared the last Jihad by a Caliph. It had very little impact on the Muslims. Internally, the Ottomans faced rebellion in many areas, propelled by Slavic nationalism, the Russians, the Greeks, and the Serbs supported the various Orthodox Christian communities within the Ottoman State to rise in revolt.

By 1912, the European great powers tied themselves in opposing alliance obligations. These dynamics has results to 1911 Austria-Hungary/Italy dispute, the 1912 Russia/Austria-Hungary disputes. After the 1911 Moroccan dispute, the friendly understanding between France and the United Kingdom engaged in a military arrangement against German. The continuing international tension and the strains of the armaments race results the Great War. The *arms race* in which all the major powers were involved had contributed to the sense that war were bound to come, sooner rather than later. Especially naval arms race and claims of naval superiority idea between United Kingdom and Germany sparked the war all over *the European continent and critical sea routes Turkish Straits*. The students of schools like the Civil Service Academy (Mülkiye) and War Academy (Harbiye) were attracted to liberal and constitutional ideas. The first Young Turk society was established in the Military Medical College (Tıbbiye) in 1899, later transforming itself into the Committee of Union and Progress (CUP). The Committee was put under considerable pressure by the Sultan's government, but the establishment of the Ottoman Freedom Society (Osmanlı Hürriyet Cemiyeti) and the union of the two groups (1907) made the committee a powerful and influential organization. Late in 1914, the Ottoman Empire was brought into the fray as well, after Germany tricked Russia into thinking that Turkey had attacked it. On October 29, 1914, the cruisers "Goeben" ("Yavuz Sultan Selim"), "Breslau" ("Midilli"), to replace the loss of the Turkish battle-ships sequestered by England and other ships of the Ottoman fleet under the command of the German admiral Wilhelm Souchon, launched a surprise attack on the Russian Black Sea coast. Four days later, the Tsarist government declared war on the Ottoman Empire, and the other Entente powers followed suit shortly thereafter. Turkey's participation in the war, long demanded by Berlin based on the secret German-

Turkish alliance of August 2, 1914, thus became an irrevocable fact.⁴¹

German military personnel and materiel had arrived in Constantinople, and German officers had been assigned to key positions in the Ottoman army and navy. The least the Turks could do was to demonstrate their “superiority vis-à-vis Russia through naval operations in the Black Sea,” to promote the “Islamic movement,” and to keep their army fully mobilized. German Supreme Army Command agrees with Enver Paşa’s operational plan in all points. Immediate naval action in the Black Sea and speedy execution of the operation against Egypt are still of the greatest interest to Germany. In general, the raid was carried out as planned. In the early morning hours of October 29, Odessa and other Russian ports were shelled and several Russian vessels were sunk at sea. As a result, much of 1915 was dominated by Allied actions against the Ottomans in the Mediterranean. First, Britain and France launched a failed attack on the Dardanelles. This campaign was followed by the British invasion of the Gallipoli Peninsula. Britain also launched a separate campaign against the Turks in Mesopotamia. Although the British had some successes in Mesopotamia, the Gallipoli campaign and the attacks on the Dardanelles resulted in British defeats. The Ottoman Empire was in shambles, disassembled and looted, the old body barely visible through the scars of imperial cleavers. Disputes that would live at least to see the light of the next century were born at the borders of Syria, Transjordan, Lebanon, Palestine, Iraq. The Turks were scrambling to maintain the little piece they had left, struggling to hold on to Anatolia. Armenians in the East and Greeks in the West had been granted land and ammunition by the Allied forces. The Syrian border was ever encroaching and the British were in İstanbul, trying to claim the straits they had failed to conquer at Gallipoli. In Anatolia, a group of Turks led by Gazi Mustafa Kemal Paşa planned resistance to the foreign occupation, planned a war of liberation, and condemned those who accepted the Sevres Treaty as traitors.⁴²

Arms Race and War Declarations of the Belligerent Parties

In this context, *first, the arms race* industrial revolutions were the productions and developments of *new weapons such as Dreadnought battle ships* with UK and German accelerated huge military

---

⁴¹ Ulrich Trumppener: “Turkey’s Entry into World War I: An Assessment of Responsibilities”, The Journal of Modern History, Vol. 34, No. 4, December , 1962, p. 369-380.

⁴² A. P. Firuz: “The poetics of History: Looking at Turkey and World War One”, Rethinking History: the Journal of Theory and Practice, Volume 11, Issue 2, 2007, p. 215-224.

mobilizations by using first in battles *submarines*, combat aircraft, tanks, *aircraft carriers*, most importantly chemical weapons that resulted in mass casualties of the civilians more than regular soldiers.

A naval arms race between Britain and Germany is often cited as a contributing factor in the start of the WWI. By 1914, Britain had long viewed their navy as the key to their status as the leading world power. While their army was small, the navy protected Britain's colonies and trade routes. There was huge pride in the navy and Britain invested a great deal of money and effort to hold to the 'two-power' standard, which held that Britain would maintain a navy as large as the next two greatest naval powers combined. In 1906, Britain launched a ship, which changed the naval paradigm (at least to contemporaries). Called HMS Dreadnought, it was so large and heavily gunned that it effectively made all other battleships obsolete and gave its name to a new class of ship. All the great naval powers now had to supplement their navy with Dreadnoughts, all starting from zero.

Germany intended to create a fleet to match the Royal Navy. Although the Kaiser denied this was his empire's aim, Germany hungered for colonies and a greater martial reputation and ordered large shipbuilding initiatives. Jingoism/patriotic sentiment stirred up both Britain and Germany, with slogans like "we want eight and we won't wait" used to try and spur the rival building projects, with the numbers produced rising as each tried to outdo each other. It is important to stress that although some advocated a strategy designed to destroy the other country's naval power, much of the rivalry was friendly, like competing brothers. Britain's part in the naval race is perhaps understandable -it was an island with a global empire- but Germany's is more confusing, as it was a largely landlocked nation with little that needed defending by sea. Either way, both sides spent huge sums of money. Before the Great War challenges of main parameters has been shaped control on the growing polarity between the United Kingdom⁴³ and Germany that result maximize their technological effectiveness in the *total war* not only land forces but also naval and air forces composed. German attack on Belgium and France in Western Front turned Russian involvement through the East. British-Russian secret plans intended to cutoff German influence in Ottoman Empire laid down Middle East and India also promise to Russian expectations

---

⁴³ Zara Steiner, Britain and the origins of the First World War, London, 1977.

controlling strategic sea routes linked with Turkish Straits.⁴⁴

Churchill stated, with regard to the Commission finding, “We must become the owners or at any rate the controllers at the source of at least a proportion of the oil which we require.” However, the conversion of the British Navy under Churchill to oil from coal meant a high-risk strategy, as England had abundant coal but no then-known oil. British policy has shaped to *keep the Germany out* of the strategic Mesopotamian oil-rich region.⁴⁵ For United Kingdom, Russia would be important key player in order to eliminate German-Ottoman alliance that real threat for Middle East oil resources. Indeed, London estimated modernized Ottoman Army with new German weapons and Naval Forces should establish *a big power* that control Mediterranean Sea routes and oil resources. Thus, this new Naval Forces would be within easy attack to British vital interests from Iskenderun to Egypt-Persian Gulf-Indian Ocean triangle strategic sea lines should be threatened. In other words, the future’s most important raw material oil resources may be controlled by the German-Ottoman Alliance naval power from the Turkish Strait until Mediterranean-Indian Ocean axes. Indeed, this military strategy applied in World War II against to Allied Forces by the German-Italian Navy. German U-boats’ attacks have been turned the balance of naval power and United Kingdom lost the naval superiority. From the real political interest principles, considering German-Ottoman Railway project and modernization the Ottoman Army has triggered the United Kingdom-Russian cooperation from competitive climate to cooperation strategy in contravention of relations with Ottoman Empire.

---

⁴⁴ C. Jay Smith, Jr.: “Great Britain and the 1914-1915 Straits Agreement with Russia: The British Promise of November 1914”, the American Historical Review, Vol. 70, No. 4, July, 1965, p. 1015-1034.

⁴⁵ As well in Serbia, British military and intelligence networks were most active prior to outbreak of war. Major R.G.D. Laffan was in charge of a British military training mission in Serbia just before the war. Following the war, Laffan wrote of the British role in throwing a huge block on the route of the German-Baghdad project: “If ‘Berlin-Baghdad’ were achieved, a huge block of territory producing every kind of economic wealth, and unassailable by sea-power would be united under German authority,” warned R.G.D. Laffan. Laffan was at that time a senior British military adviser attached to the Serbian Army. “Russia would be cut off by this barrier from her western friends, Great Britain and France.” Laffan added, “German and Turkish armies would be within easy striking distance of our Egyptian interests, and from the Persian Gulf, our Indian Empire would be threatened. The port of Alexandretta and the control of the Dardanelles would soon give Germany enormous naval power in the Mediterranean.” See, F. William Engdahl: “Oil and the origins of the ‘War to make the world safe for Democracy’”.

In spite of the United Kingdom had promised to *increase* the Turkish naval power with new warships and reorganization of the Turkish fleet by British officers, they did not delivered Sultan Reşad and Sultan Osman dreadnought class warships.⁴⁶ Attack by the cruisers Breslau and Goeben against Russia on October 29, 1914, Edward Grey later wrote: “Turkey by her own act had given the signal for her own destruction”.⁴⁷ I will describe the Great War disaster results new paradigm reflects A. F. K. Organski’s model of “*the power transition*” in which “*wars are most likely when there is an approaching **balance of power** between the dominant nation and a major challenger.*” Another views’ reflects is the common balance of power argument that parity preserves peace.⁴⁸ War aims and grand strategies, therefore, are necessarily dynamic.

They changed with conditions. From a British perspective it is not secret that after the Battle of **Verdun**, “**the worst battle in history**”, and “**The Battles of the Somme**”, first Lord of the British Admiralty Winston Spencer Churchill aimed to attack Ottoman Empire territory with opening a second front line his allies Russia in East Europe geography. British army has aimed in *Mesopotamia and Egypt* would attack in an attempt to finish off the Ottomans.⁴⁹ Their plans were to dispatch dreadnought class warships to force off the Turkish Straits and capitol of Empire Istanbul. However, his failure resulted because of the **lack of tactical preparation and the incompetence of the ground** shortened the war and triggered a new *world crisis* at the beginning of 20th century.

In short, although the war was sparked in Balkan Peninsula, sharply Germany invaded France near Paris in West and the *Russian territory till Ukraine* in the Eastern trenches. Allied Naval Fleet and Armies *stopped in Gallipoli* without assistance to Russia. British-German naval forces deployed the battle through Atlantic Ocean from *1914 Falkland Island to Jutland Battle* in cold North Sea waters. On May 7, 1915, *Lusitania was torpedoed off the southern coast*

---

⁴⁶ However, England’s sequestration of the two Turkish ships of war being completed in English shipyards produced intense indignation in Turkey, since they were paid for from public subscription.

⁴⁷ Grey to Bertie, note enclosed in dispatch 655, October 2, 1916, Cabinet/37/157, P.R.O.

⁴⁸ Balances of Power and European Great Power War, 1815-1939: A Suggestion and Some Evidence Author(s): William B. Moul Source: Canadian Journal of Political Science/Revue canadienne de science politique, Vol. 18, No. 3 (Sep., 1985), p. 481-528.

⁴⁹ Brock Millman: “A Counsel of Despair: British Strategy and War Aims, 1917-18”, *Journal of Contemporary History* 2001; Vol. 36; p. 240.

of Ireland by German U-20, *the United States* leaved the Monroe Doctrine and joined the war in Europe. Belligerent parties also aimed to capture Middle East and Caucasus oil resources in order to refuel their armed vehicles. Thus, WWI turned to a global total warfare in geographic battle landscape. *A second aspect of* the fundamental change in political perspective, the war caused to Lenin's accomplishment of becoming the winner of the 1917 October Revolution that changed the nature of the war and emerged a bloody civil war among the Soviet Communist Red Army-White Army.

Conclusion

Although Germany never fully paid the reparations that had been demanded, chiefly by France, in the post-war Versailles treaty, many in Britain felt that they were too harsh. "The Economic Consequences of the Peace", in which John Maynard Keynes, a British economist, criticized the treaty, became a worldwide bestseller and a handbook for the appeasement of "unfairly". Despite the 1919 Versailles Treaty and liberal framework of the international Disarmament Conferences and Locarno Security Pact of 1925, and also League of Nations institutions, reflected the end of optimism that European security could not accomplish to keep the live in peace. Indeed, Stalin's USSR challenged to world communism. The stock market crash of October 1929 led directly to the Great Depression in European continent, and these factors contributed to the crush of democracy and rising fascism in Italy-Germany with anti-Semitism. WWI helped the commonwealth countries like Canada, Australia, and New Zealand find a sense of national identity. WWI fueled the Russian Revolution and her ascent as the world's first communist state. The First World War helped occupied countries like Poland, Yugoslavia, and Hungary to gain their independence but it also set the stage for World War II only a couple decades later.

Figure-4: Europe after WWI

Petrolün Birinci Dünya Savaşındaki Yeri ve Savaş Sonrası Düzenlemelere Etkileri

Atasay ÖZDEMİR*

Öz

Bu çalışmanın amacı, Birinci Dünya Savaşı öncesi, savaş esnası ve savaş sonrasındaki dönemde, petrolün uluslararası politikalara olan etkilerinin analiz edilmesidir. Bu nedenle çalışma, 1912-1928 yılları arasındaki dönem ile sınırlandırılmıştır. İncelenmiş olan dönemin başlangıç ve bitiş tarihlerinin seçiminde, o tarihlerde yaşanmış olup daha sonrasını da etkilemiş olan önemli gelişmeler rol oynamıştır. Çalışmada, günümüzde de petropolitik açıdan etkin bir rol oynayan Mezopotamya¹ bölgesi mercek altına alınmış ve bu bölgede yaşanan gelişmeler incelenmiştir. Çalışmada veri toplama tekniği olarak “yazın taraması” yöntemi kullanılmış ve çalışmanın bütünlüğünü bozmamak amacıyla yaşanan olayların kronolojik sırasına dikkat edilmiştir. Çalışma sonucunda elde edilen verilere göre, dönemin güçlü devletleri arasında Mezopotamya petrollerine hâkim olma amacıyla yürütülen mücadelenin en önemli unsurlarından biri olan Birinci Dünya Savaşı'nın ve savaş sonrasındaki düzenlemelerin, petrolün uluslararası politikalar üzerinde oynadığı rolün önemini en iyi şekilde gösteren örneklerden biri olduğu değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Petrol, Mezopotamya, Musul, İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu.

---

* Dr.Hv.Per.Bnb., Terörizmle Mücadele Mükemmeliyet Merkezi Komutanlığı, e-posta: atasayozdemir@gmail.com.

¹ Mezopotamya, Suriye'nin doğusu ve Türkiye'nin güneydoğusu ile birlikte Fırat ve Dicle nehirlerinin arasında kalan bölgeyi (Musul, Bağdat gibi şehirlerin de içinde bulunduğu bölgeyi) tanımlamak için kullanılmıştır.

The Role of Oil in World War I and its Effects to Regulations after the War

Abstract

The purpose of this study is to analyze the effects of oil to the international politics, before, then and after World War I. For this reason, the study was limited within the period between the years 1912 and 1928. While determining the beginning and the ending dates of the investigated period, historic developments that happened those days and affected the periods after, played a big role. Mesopotamia, an area that also plays an effective role in oil policy today, was taken into consideration during the study. "Literature review" is used as a technic for collecting data and chronological order is taken into consideration while studying the events in order not to break the integrity of the study. According to the data gained, as a result of the study, World War I and the regulations made after the war is considered as a substantial example of the struggle between the powerful countries of that period in order to control the oil of Mesopotamia and clearly shows the important role of oil on international politics.

Key Words: *Oil, Mesopotamia, Mosul, England, Ottoman Empire.*

Giriş

Edward Drake tarafından 1859 yılında Pennsylvania'da yapılan sondaj sonucu yeraltında bulunan petrolün yeryüzüne çıkarılıp insanların kullanımına sunulabileceği dünya tarafından görülmüştür. Takiben 19. yüzyılın sonlarına doğru petrolün yakıt olarak kullanıldığı içten patlamalı motorların üretilip özellikle ulaşım sektöründe kullanılan araçlarda yerini almasından itibaren² petrol ve petrole sahip olma isteği, devletler arasında yaşanan büyük politik, ekonomik ve askerî mücadelelerin başlıca sebebi olmuştur. Petrolün ulaştırma ve endüstri sektöründe yaygın olarak kullanımı neticesinde ön plana çıkan petrol şirketleri, mensubu olduğu ülke hükümetlerinin gerek diplomatik, gerekse askerî desteğini alarak uluslararası pazarlarda etkin bir güç olmaya başlamışlardır.³ Bu şirketlerin o dönemde büyük rezerv barındırdığı bilinen ve/veya tahmin edilen petrol kaynaklarından en üst

---

² İçten patlamalı motorların keşfinden önce petrol, genellikle aydınlanma ve ilaç yapımı amaçlı olarak kullanılmıştır.

³ Valerie Marcel, *Oil Titans: National Oil Companies in the Middle East*, Chatnam House/Brookings Institution Press, Washington D.C., 2006, s. 14.

düzeyde yararlanmaya yönelik girişimleri neticesinde petrol piyasası genişlemiştir. Bu genişleme de önemli miktarlarda petrol rezervi bulundurduğu düşünülen Orta Doğu coğrafyasının siyasi ve idari olarak yeniden şekillenmesinde önemli bir etken olmuştur.⁴

Bu çalışmada, Birinci Dünya Savaşı'nın arkasında yatan önemli sebeplerden biri olduğu düşünülen “dönemin güçlü devletlerinin büyük rezerv barındıran petrol kaynaklarına hâkim olma isteği”nin, savaşı da içine alan 1912-1928 yılları arasındaki dönemde uluslararası politikalara olan etkileri analiz edilmiştir. Merccek altına alınan dönemin bu şekilde belirlenmesinin sebebi, Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesindeki ve sonrasındaki yıllarda petrol temelinde yaşanan ve daha sonraları dünya için büyük önem arz eden gelişmeler ile bu yıllarda dönemin güçlü devletleri arasında petrol uğruna yapılan mücadelelerin ortaya koyulması isteğidir. Çalışmanın kapsadığı başlangıç ve bitiş tarihleri, o tarihlerde petrol sektöründe gerçekleşmiş olan önemli gelişmeler nedeniyle seçilmiştir. 1912 yılında ABD’de “Standard Oil Şirketi (Standard Oil Company-SOC)” tekeli kırılmış ve şirket, birkaçının dünya petrol piyasasında her zaman için söz sahibi olup önemli rol oynadığı 30’un üzerinde şirkete bölünmüştür. Aynı yıl İstanbul’da, kısa süre içinde Mezopotamya petroleri üzerinde tek hâkim şirket konumunu almış olan “Türk Petrol Şirketi (Turkish Petroleum Company-TPC)” kurulmuştur.⁵ Birinci Dünya Savaşı sona erdikten sonra da ABD petrol şirketleriyle İngiliz ve Fransız petrol şirketleri ve tabii ki hükümetleri arasında özellikle Mezopotamya'nın zengin petrol kaynaklarından yararlanabilmek için ciddi bir çatışma ortamı oluşmuş ve bu çatışma ortamı 1928 yılında taraflar arasında Kırmızı Hat Anlaşması imzalanana kadar sürmüştür.

Çalışmada Mezopotamya olarak tanımlanan bölgenin merccek altına alınmasının sebebi, bölgenin sahip olduğu petrol yatakları nedeniyle, çalışmada belirtilen dönemdeki güçlü devletlerin, etkilerinde olan petrol şirketleriyle kendi çıkarları gereği sürdürdüğü “öncelikle kendi arz güvenliklerini⁶ garantilemek ve akabinde de güç elde etmek için petrol kaynaklarını ele geçirmek” mücadelesinin

---

⁴ Veysel Ayhan, *İmparatorluk Yolu: Petrol Savaşlarının Odağında Ortadoğu*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2006, s. 123.

⁵ 31 Ocak 1911 tarihinde kurulduğunda adı “Afrika'nın ve Doğu'nun İmtiyazları (African and Eastern Concessions)” olan şirket, 25 Eylül 1912’de TPC adını almıştır. Bkz. Volkan Ş. Ediger, *Osmanlı’da Neft ve Petrol*, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2006, s. 304.

⁶ Arz güvenliği; enerji kaynaklarının tedarikinin talebe göre arzulan miktar ve nitelikte sürekli ve öngörülebilir maliyetlerle karşılanmasıdır.

merkezi olmasıdır.⁷ Dolayısıyla çalışma 1914-1918 yılları arasında yaşanan Birinci Dünya Savaşı esnasında Mezopotamya'daki petrol kaynaklarını elde etmeye çalışan devletlerin yaptığı savaş manevralarını anlatmaktan ziyade, savaş öncesi durum ile savaş sonrası ortaya çıkan durumda devletlerin bölge petrolleri üzerinde hak elde etmek için giriştikleri mücadeleyi anlatmayı amaçlamıştır. Bu mücadelenin daha iyi anlaşılabilmesi için, bu çalışma, belirtilen dönemin önemli petrol şirketleri ve bu şirketlerin hangi ülkelerle ilişkili oldukları hakkında bilgiler verilmesi ile başlamış ve daha sonra ülkelerin bu şirketleri kullanması neticesinde dönem içinde ortaya çıkan gelişmeler anlatılmıştır. Çalışma sonucunda ortaya çıkarılan verilerin değerlendirmesi sonuç bölümünde yapılmıştır.

1. Dönemin Önemli Petrol Şirketleri ve İlişkili Oldukları Ülkeler

1912-1928 yılları arasındaki dönemde petrol sektörünün birbirleriyle rekabet halinde olan en büyük şirketleri; John D. Rockefeller'ın kurucusu olduğu ABD'li "Standard Oil Şirketi (SOC)", Jean Kessler'in kurucusu olduğu Hollandalı Royal Dutch ve Marcus Samuel'in kurucusu olduğu İngiliz Shell'in 1907 yılında birleşmesinden doğan "Royal Dutch/Shell Şirketi" ve William Knox D'Arcy'nin kurucusu olduğu "İngiliz-İran Petrol Şirketi (Anglo-Persian Oil Company-APOC)"dir. Bu şirketler yanında söz konusu dönemin en önemli şirketinin ise 1912 yılında Osmanlı İmparatorluğu tebaasından Ermeni bir işadamı olan Kalust Sarkis Gülbenkyan ile Deutsche Bank (Almanya), Türk Ulusal Bankası (İngiltere) ve Royal/Dutch Shell Şirketi ortaklığında kurulan çok uluslu Türk Petrol Şirketi (TPC) olduğu düşünülmektedir. Bu düşüncenin nedeni, TPC'nin bahsedilen büyük şirketlerin de belli oranlarda ortaklıklarıyla kurulan bir şirket olduğu için o şirketlerle rekabet halinde olmaması ve Mezopotamya'nın petrol imtiyazı (arama ve işletme faaliyetlerini içeren imtiyaz) açısından "nevi şahsına münhasır" bir önem arz etmesidir. Bu nedenle, TPC, dönemin rekabet halinde olan şirketlerinden ayrı bir başlık altında incelenmiştir.

Petrol sektörünün gerçek anlamda ilk şirketi, 1863 yılında bir petrol işleme şirketi kurup petrol işine giren John D. Rockefeller'ın Cleveland-Ohio bölgesindeki birçok küçük petrol rafinerisini sahiplerinden satın alıp birleştirerek 10 Ocak 1870 yılında kurduğu

---

⁷ Valerie Marcel, a.g.e., s. 18.

SOC'tur.⁸ SOC, kurulduktan sonra sahip olduğu güçlü nakit para pozisyonuna dayanarak, rakiplerini tasfiye edecek önlemler⁹ almış ve bunlar neticesinde kısa sürede ABD'de tekel konumuna ulaşmıştır. Kurulduğu yıl ABD petrol endüstrisinin %10'unu kontrolü altına alan şirket, 1872 yılında 40 milyon dolarlık petrol ihraç ederek ABD'nin toplam petrol ihracatının %25'ini gerçekleştirmiştir. 1882 yılında diğer eyaletlerde kurulu birçok şirketin birleştirilmesi sonucunda ülkedeki petrol işleme sanayinin %80'i ile boru hattı taşımacılığının %90'ını kontrol eder hale gelen SOC, özellikle işleme ve dağıtım sahalarında ABD içinde tam anlamıyla tekel statüsü kazanmıştır.¹⁰

1880'li yıllar boyunca tekel konumu ABD yönetimi yanında kamuoyu tarafından da sıklıkla eleştirilen şirketin bu konumunu kırmak için 1890 yılında "Sherman Antitröst Yasası" adıyla bilinen federal bir kanun çıkarılmıştır. Kartelleri ve tekelleri sınırlandırmak amacıyla çıkarılan bu kanun, eyaletler veya ülkeler arasında ticareti engelleyecek ya da sınırlandırabilecek şekilde olan her türlü şirket birleşmesini yasaklamıştır.¹¹ Buna rağmen Rockefeller'ın şirketin tekel konumunu kaybetmemek için yaptığı çeşitli manevralar¹² nedeniyle şirketin bu konumu ancak 1912 yılında Amerikan Yüksek Mahkemesinin verdiği karar sonucunda 38 ayrı şirkete¹³ bölünmesiyle kırılabilmiştir.¹⁴ Bu şirketlerden Standard Oil of New Jersey (Jersey Standard),

---

⁸ Cenk Pala, *20. Yüzyılın Şeytan Üçgeni: ABD-Petrol-Dolar*, Kavram Yayınları, İstanbul, 1996, s. 33.

⁹ Demir yolu taşıma şirketleriyle anlaşıp kendisi indirimli tarifelerden yararlanırken rakiplerine ek taşıma maliyetleri yükletmesi, satın almak istediği rafineriler kendisine satılmayınca uyguladığı fiyat baskısı sonucu bu rafinerileri iflasa sürüklemesi ve petrol sevkinde kullanılan variller üzerinde denetim kurarak rakipleri için varil açlığı yaratması söz konusu önlemlerdendir. Bkz. Suat Parlar, *Barbarlığın Kaynağı Petrol*, 3. Baskı, Bağdat Yayınları, İstanbul, 2008, s. 18.

¹⁰ Cenk Pala, a.g.e., s. 34.

¹¹ "Sherman Antitrust Act", *Cornell University Law School İnternet Sayfası*, http://www.law.cornell.edu/wex/sherman_antitrust_act, Erişim tarihi: 27.06.2014.

¹² Kamuoyunda artan rahatsızlık ve ardı ardına açılan davalar sonucunda Rockefeller, Standard Petrol Şirketi'ni bir tröst olarak elinde tutmaktan vazgeçmiş ve şirketini yeniden organize ederek Standard Oil of New Jersey adlı bir holdinge çevirmiştir. Bkz. Cenk Pala, a.g.e., s. 34.

¹³ Standard Petrol Şirketi'nin 30'un üzerinde ayrı şirkete bölündüğü konusu kesin olmakla birlikte net sayı hakkında farklı kaynaklarda farklı bilgiler bulunmaktadır. Örneğin Exxonmobil'in kendi internet sayfasında bu sayı 34 olarak belirtilmiştir. Bkz. "Our History", *ExxonMobil Şirketi İnternet Sayfası*, <http://corporate.exxonmobil.com/en/company/about-us/history/overview>, Erişim tarihi: 17.07.2014.

¹⁴ Çağdaş Acar; Sevtaç Bülbül; Fevzi Gümrah; Çiğdem Metin; Mahmut Parlaktuna, *Petrol ve Doğal Gaz*, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2007, s. 47.

Standard Oil of New York (SOCONY) ve Standard Oil of California (SOCAL) daha sonraki yıllarda “Yedi Kız Kardeş”¹⁵ olarak nitelendirilen dünyanın en büyük yedi petrol şirketinden üçünü oluşturmuşlardır.¹⁶ Standard Petrol Grubu içindeki en güçlü şirket olan Jersey Standard Şirketi, Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki ortamda ABD hükümetinin desteğini de arkasına alarak, Mezopotamya’da petrol imtiyazı sağlama konusunda en çok çabalayan ABD şirketi olmuştur.

Dönemin bir diğer önemli şirketi; Jean Kessler adında Hollandalı bir tüccar tarafından kurulan Royal Dutch Şirketi ile Yahudi bir İngiliz olan Marcus Samuel tarafından kurulan Shell Taşımacılık ve Ticaret Şirketi’nin birleşmesinden doğan Royal Dutch/Shell Şirketi’dir.¹⁷ Royal Dutch Şirketi, Hollanda nüfuzundaki Sumatra’da 1880 yılında petrol bulduktan sonra ülke petrolünü işletmek amacıyla 1890 yılında Hollanda Kralı’ndan ferman çıkartılarak kurulmuş olan bir şirkettir.¹⁸ Hollanda hükümeti, dünyanın en büyük petrol şirketi olan ABD’li SOC’un koloniye girişini engellemek için gerçek değerinin 25 milyon dolar olduğu düşünülen koloni petrol imtiyazını 45 bin dolara Royal Dutch Şirketi’ne satmıştır. Bunun üzerine Royal Dutch Şirketi 1893 yılında üretime başlayarak SOC’a uluslararası düzeyde meydan okuyan ilk şirket olmuştur.¹⁹ Royal Dutch Şirketi’nin kurucusu olan Kessler, Hugo Loudon ve Henri Deterding adında iki genç Hollandalı ile birlikte çalışmıştır.²⁰ Bu kişilerden Henri Deterding, zekâsı, çalışkanlığı ve hırslıyla öne çıkmış ve Kessler öldükten sonra

---

¹⁵ Bu şirketler; Jersey Standard (Exxon), SOCONY (Mobil), Royal Dutch/Shell, APOC (BP), SOCAL (Chevron), Gulf ve Texaco’dur. Bu gruba bazen sekizinci kardeş olarak “Fransız Petrol Şirketi (La Compagnie Française des Petroles-CFP)” de ilave edilmektedir. Bkz. Valerie Marcel, a.g.e., s. 19.

¹⁶ Jersey Standard olarak anılan şirket 1972 yılında “Exxon” ismini; SOCONY olarak anılan şirket 1966 yılında “Mobil” ismini almıştır. Bkz. “Our History”, **ExxonMobil Şirketi İnternet Sayfası**, <http://corporate.exxonmobil.com/en/company/about-us/history/overview>, Erişim tarihi: 17.07.2014.

Kurulduğu yıllarda SOCAL olarak anılan şirket ise 1930’lardan itibaren “Chevron” ismini de kullanmaya başlamıştır. Chevron, 1984 yılında Gulf Şirketini, 2001 yılında da Texaco Şirketini bünyesine katmıştır. Bkz. “A New Blueprint 1980-2001”, **Chevron Şirketi İnternet Sayfası**, <http://www.chevron.com/about/history/1980/>, Erişim tarihi: 17.07.2014.

¹⁷ Suat Parlar, a.g.e., s. 28.

¹⁸ Anthony Sampson, **Petrol Oyunu**, Çev. Aziz Üstel, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1976, s. 68.

¹⁹ Cenk Pala, a.g.e., s. 35.

²⁰ Anthony Sampson, a.g.e., s. 68.

onun vasiyeti üzerine şirketin yöneticisi olmuştur.²¹

Shell Taşımacılık ve Ticaret Şirketi ise Uzakdoğu ile Avrupa arasında ithalat (deniz kabukları ve süs eşyaları ithalatı) ve taşımacılık yapmak amacıyla 1833 yılında Londra'da kurulmuş bir şirkettir. Bu şirket, 1892 yılından itibaren Rusya'dan Uzak Doğu'ya petrol taşımacılığı yapmaya başlayarak petrol piyasasına girmiştir.²² Şirketin en önemli özelliği, büyük gemilerden oluşan taşıma filolarıyla deniz ticareti üzerinde kurduğu hâkimiyet olmuş ve özellikle taşımacılık alanındaki kabiliyetleri sayesinde SOC'u fazlasıyla zora sokmuştur. Shell, Royal Dutch ile birleşmeden önce deniz yollarıyla yürütülen petrol ticareti dışında, petrol arama ve rezerv geliştirme işleri ile ilgilenmemiş ve SOC'un hâkimiyetinde olan Avrupa piyasalarından özellikle uzak durmuştur.²³ Royal Dutch ve Shell şirketleri 16 yıl boyunca birbirleriyle rekabet ettikten sonra petrol sektöründe daha büyük bir oyuncu olmak için ortak çıkarları doğrultusunda 1907 yılında²⁴ birleşmiştir. Bu birleşmeden Henri Deterding başkanlığında Royal Dutch'ın %60, Shell'in ise %40 hisse oranına sahip olduğu İngiliz-Hollanda ortak şirketi olan Royal Dutch/Shell Şirketi ortaya çıkmıştır.²⁵

İngiliz hükümeti bu birleşmeden sonra Alman etkisi altına girdiğini düşündükleri Shell (ve dolayısıyla Royal Dutch/Shell) Şirketi'ne eskisine oranla daha mesafeli davranmaya başlamıştır. 1911'de Donanma Bakanı olan Winston Churchill, donanmanın ihtiyaç duyduğu petrolü sağlayan bu şirketin yaptığı fiyat artışlarından sıkça şikâyet etmeye ve bu fiyat artışının ana nedeninin de şirketin üzerindeki Alman etkisi olduğunu ifade etmeye başlamıştır. Churchill bu nedenle Shell ile rekabet edebilecek başka bir şirket olan APOC'u desteklemiş ve özellikle parlamentoda yaptığı konuşmalarda Shell'e yüklenirken APOC'u ön plana çıkarmıştır.²⁶

Dönemin petrol sektörü için en önemli şirketlerinden bir diğeri de APOC'tur. Bu şirketin kurucusu William Knox D'Arcy adında

---

²¹ Antoine Zischka, *Petrol Savaşının Kirli Tarihi*, Çev. Fatma Zehra Arslan, Selis Kitaplar, İstanbul, 2007, s. 26.

²² Çağdaş Acar ve diğerleri, a.g.e., s. 48.

²³ Anthony Sampson, a.g.e., s. 68.

²⁴ Bazı kaynaklarda bu birleşmenin 1906 yılında gerçekleştiği ifade edilmektedir. Bkz. Anthony Sampson, a.g.e., s. 68; Cenk Pala, a.g.e., s. 36.

²⁵ Daniel Yergin, *Petrol: Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü*, 3. Baskı, Çev. Kamuran Tuncay, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2003, s. 737; Çağdaş Acar ve diğerleri, a.g.e., s. 34.

²⁶ Anthony Sampson, a.g.e., s. 73-74.

Kanadalı bir mühendistir.²⁷ D’Arcy, 1901 yılında İran Şahi’ndan 60 yıllık bir süre için aldığı maden imtiyazı²⁸ sayesinde bölgede petrol aramaya başlamış ve 1908 yılında Mescid-i Süleyman’da Orta Doğu’daki ticari açıdan önemli ilk petrol yatağını bulmuştur.²⁹ Petrol aramaları için İngiliz hükümeti tarafından desteklenen³⁰ D’Arcy, petrolü bulduktan bir yıl sonra ortağı olan Burma Petrol Şirketi ile birlikte APOC’u kurmuştur.³¹ Şirket daha sonraki yıllarda Royal Dutch/Shell Şirketi ile ettiği rekabet sonucunda zayıflamış ve İngiliz hükümeti, Alman etkisi altında olduğunu düşündükleri için güvenmedikleri Royal Dutch/Shell Şirketi’nin APOC’u satın almasını engellemek için şirkete yeniden yardım ederek, 1914 yılının Haziran ayında APOC’un %51 hissesini satın almıştır.³² Bu satın almada Donanma Bakanı Winston Churchill’in gayet mantıklı olan isteği³³ kadar İngiliz donanmasının 1912, 1913 ve 1914 yılında üç ayrı program uygulayarak gemilerinin hepsini petrolle çalışacak biçime dönüştürmesi de etkili olmuştur.³⁴ Dolayısıyla bu alımın asıl amacı, donanmanın hâlihazırda ihtiyaç duyduğu ve ileride daha çok ihtiyaç duyacağı petrolün belli bir kısmının teminini garantilemek olmuştur.³⁵ Bu satın alma ile başka bir şirketin APOC’a³⁶ ortak olarak İran petrollerinden yararlanmasının da kesin olarak önüne geçilmiş ve İran petrolünün tek hâkiminin İngiltere olduğu tescillenmiştir.

---

²⁷ Antoine Zischka, a.g.e., s. 12.

²⁸ D’Arcy bu imtiyazı 20 bin sterlin nakit, 20 bin sterlin karşılığı hisse senedi ve kârın %16’sı karşılığında almıştır. Bkz. Anthony Sampson, a.g.e., s. 76.

²⁹ Çağdaş Acar ve diğerleri, a.g.e., s. 47.

³⁰ Petrol arama esnasında yaşanan mali sıkıntının atlatılması için İngiliz hükümeti D’Arcy’i kendi kontrolünde olan Burma Petrol Şirketi (Burma Oil Company-BOC) ile ortak yapmış ve D’Arcy ile BOC arasında 1905 Mayıs’ında D’Arcy’nin başkanlığında İmtiyaz Sendikası (Concessions Syndicate) adında bir şirket kurulmuştur. Bkz. Veysel Ayhan, a.g.e., s. 134.

³¹ Leonard Mosley, *Petrol Savaşı*, Çev. Halim İnal, E Yayınları, İstanbul, 1975, s. 45.

³² Veysel Ayhan, a.g.e., s. 134-135; Valerie Marcel, a.g.e., s. 16.

³³ İngiltere’nin petrole olan ilgisinin mimarı sayılabilecek kişi olan Churchill, birçok defa 20. yüzyılın petrol yüzyılı olacağını ve petrole sahip olmanın İngiltere’ye rakipleri üzerinde stratejik ve ekonomik avantaj sağlayacağını belirtmiştir. Valerie Marcel, a.g.e., s. 17.

³⁴ Volkan Ş. Ediger, a.g.e., s. 283.

³⁵ Cenk Pala, a.g.e., s. 50.

³⁶ APOC, 1935 yılında İngiliz-İran Petrol Şirketi (Anglo-Iranian Oil Company-AIOC), 1954 yılında da Britanya Petrol Şirketi (Britanian Petroleum-BP) adını almıştır. Bkz. Valerie Marcel, a.g.e., s. 16.

2. Mezopotamya'nın Petrol İmtiyazını Elde Etmek Amaçlı Girişimler ve TPC'nin Kuruluşu

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı İmparatorluğu toprakları üzerinde Alman ve Fransız uzmanlar tarafından yapılan araştırmalar sonucunda, bölgede önemli petrol yataklarının olduğu ispat edilmiştir.³⁷ Bunun üzerine Osmanlı hükümeti tarafından petrol de dâhil olmak üzere madenlerden gelir elde etmek ve konuyla ilgili yasal düzenlemeleri sağlamak amacıyla 1861 yılında ilk “Maden Yasası” çıkarılmıştır.³⁸ İlerleyen zamanlarda yapılan çeşitli incelemeler sonucunda petrol bulunma olasılığı en yüksek olan yatakların özellikle Musul ve Bağdat vilayetleri çevresinde yer aldığı belirtilmesi üzerine, dönemin padişahı II. Abdülhamit tarafından 1888 ve 1889 yıllarında çıkarılan fermanlarla bu vilayetler padişahın şahsi arazisi haline getirilmiştir.³⁹

19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu ile Almanya arasında yaşanan yakın ilişkiler neticesinde, bu ülkeyle demir yolu hattı yapımı imtiyazı konusunda anlaşmalar imzalanmıştır. Bu anlaşmalardan biri olan 14 Haziran 1904 tarihli anlaşmayla, Alman sermayesini simgeleyen Deutsche Bank tarafından kurulan Anadolu Demiryolu Şirketine imparatorluk sınırları içindeki Mezopotamya'da Bağdat Demiryolunun geçeceği hat⁴⁰ üzerinde, hattın 20 mil sağ ve 20 mil solunda kalan alanda, petrol arama ve işletme imtiyazı da verilmiştir.⁴¹ Bu imtiyaz Bağdat ve Basra'da liman kurma hakkını da içermiştir.⁴²

Anadolu Demiryolu Şirketi'ne petrol imtiyazı verilmeden önce İngilizler, 1901 ve 1903 yıllarında D'Arcy grubu aracılığıyla Osmanlı İmparatorluğu'ndan Musul ve Bağdat vilayetlerinde petrol imtiyazı talebinde bulunmuşlarsa da bu girişimler olumlu sonuçlanmamıştır. İngilizler, söz konusu imtiyaz Anadolu Demiryolu Şirketi'ne verildikten

---

³⁷ Veysel Ayhan, a.g.e., s. 125.

³⁸ Söz konusu yasa ülkede maden üretimini artırıp devlet gelirlerinde artış sağlamak amacıyla 1869, 1886 ve 1906 yıllarında revize edilmişse de tam olarak amacına ulaşamamış ve maden imtiyazlarına sahip olan yabancıların ayrıcalıklı durumları daha da güçlenmiştir. Bkz. Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, 18. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2005, s. 15.

³⁹ Raif Karadağ, *Petrol Fırtınası*, 3. Baskı, Truva Yayınları, 2004, İstanbul, s. 74.

⁴⁰ Anlaşmada belirtilen hat Konya'dan başlayıp Adana-Halep-Musul üzerinden geçip Bağdat'a ulaşacak olan hattır. Bkz. Volkan Ş. Ediger, a.g.e., s. 194-199.

⁴¹ Halil Nebiler ve Suat Parlar, *Petrolün Ekonomi Politikası (Petropolitik)*, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1996, s. 25.

⁴² Veysel Ayhan, a.g.e., s. 129.

sonra da hâlihazırda verilmiş olan imtiyazın geçersiz kılınıp yeni imtiyazın sadece kendilerine verilmesi için 1904 ve 1907 yıllarında tekliflerde bulunmuştur. Doğal olarak bu tekliflerin de hiçbiri Osmanlı yönetimince kabul edilmemiştir.⁴³

24 Temmuz 1978 tarihinde İkinci Meşrutiyet'in ilanını takiben daha önce II. Abdülhamid'in özel mülkiyetinde olan topraklar 8 Eylül 1908 tarihinde kendisi tarafından devlet hazinesine aktarılmıştır.⁴⁴ Aynı yılın Aralık ayında yapılan seçimler sonucunda İttihat ve Terakki Fırkası, Osmanlı Mebusan Meclisi'nde çoğunluğu sağlayıp bir "denetleme iktidarı" kurmuştur.⁴⁵ 13-24 Nisan 1909 tarihleri arasında yaşanan "31 Mart Ayaklanması"nı takiben İttihat ve Terakki Fırkası liderleri, 27 Nisan 1909'da meclisten çıkardıkları kararla II. Abdülhamid'i tahttan indirmiştir. II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesini takiben 1904 yılında imzalanan anlaşmayla Anadolu Demiryolu Şirketine demir yolu yapımı ve petrol arama konularında verilmiş olan imtiyazların geçerliliğinin kalmadığı da ilan edilmiştir. Ancak Anadolu Demiryolu Şirketi yetkilileri bu kararın tek taraflı olarak alındığını öne sürerek imtiyazların geçersizlik kararını kabul etmeyeceklerini belirtmiştir.⁴⁶

Padişahın özel mülkiyeti olan toprakların hazineye devredilmesi konusunda alınan karardan yaklaşık altı ay sonra (1909 yılının Şubat ayında) İngilizler, D'Arcy grubu aracılığıyla Osmanlı yönetiminden Musul ve Bağdat vilayetlerinde kendilerine petrol imtiyazı verilmesi konusunda yeni bir başvuruda bulunmuştur. Ancak 31 Mart Ayaklanması nedeniyle bu başvuruya padişah tarafından yanıt verilmemiştir.⁴⁷

İkinci Meşrutiyet'in ilanından önce 1908 yılı ilkbaharında ABD'nin eski Türkiye Deniz Ataşesi olan Koramiral Colby M. Chester da Musul ve Kerkük yöresinde petrol imtiyazı elde etmek için girişimlerde bulunup sadrazam ile yaptığı anlaşmalar neticesinde bazı imtiyazlar elde etmiştir. Ancak İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihat ve Terakki Fırkası tarafından bu imtiyazların da Anadolu Demiryolu Şirketi'nin iddiaları gibi geçersiz olduğu ifade edilmiştir.⁴⁸ 1909 yılında ABD menşeli bir şirket olan Osmanlı-Amerikan Kalkınma

---

⁴³ Volkan Ş. Ediger, a.g.e., s. 250-252.

⁴⁴ Veysel Ayhan, a.g.e., s. 127.

⁴⁵ *Yakınçağ Türkiye Tarihi 1 (1908-1980)*, Hazırlayanlar: Sina Akşin, Bülent Tanör, Korkut Boratav, Milliyet Doğan Gazetecilik A.Ş. Yayınları, İstanbul, s. 13.

⁴⁶ Veysel Ayhan, a.g.e., s. 256.

⁴⁷ Volkan Ş. Ediger, a.g.e., s. 258.

⁴⁸ Leonard Mosley, a.g.e., s. 48.

Şirketi (Ottoman-American Development Company)⁴⁹ tarafından da Bağdat Demiryolu Projesine benzer projeler öne sürülerek demir yolu güzergâhında petrol imtiyazı talep edilmiştir. Ancak Osmanlı Meclisi tarafından Anadolu Demiryolu Şirketi'nin (Alman hükümetinin) itirazları bahane edilerek bu projelere ve imtiyaz taleplerine net bir cevap verilmemiş ve konu uzun süre süruncemede bırakılarak ABD'nin bölgede petrol imtiyazı elde etmesinin önüne geçilmiştir.⁵⁰

Mezopotamya'nın petrol imtiyazı üzerindeki kilidi kıran kişi, sabrı, azmi, ileri görüşlülüğü ve insanları uzlaştırma konusunda ustalığı ile Kalust Sarkis Gülbenkyan olmuştur. Burada yeri gelmişken Gülbenkyan hakkında kısaca bilgi verilmesi de uygun olacaktır. 29 Mart 1869 tarihinde Üsküdar'da doğan Gülbenkyan, Osmanlı İmparatorluğu tarafından Rusya'dan alınan gaz yağının en büyük ithalatçısı olan bir babanın oğludur.⁵¹ İlköğrenimini Kadıköy'de Aramyan-Uncuyan okulunda yapan ve akabinde Saint Joseph Fransız Lisesi'ne giden Gülbenkyan, babası tarafından Fransızcasını ilerletmesi amacıyla Marsilya'daki bir ortaokula gönderilmiştir. Gülbenkyan, Marsilya'da öğrenimini tamamladıktan sonra Londra'daki King College'da maden mühendisliği üzerine eğitim görmüş ve "Yeni Petrol Endüstrisi Teknolojisi" konulu tez çalışmasıyla mühendislik dalında en üst dereceli diplomayı alarak buradan mezun olmuştur.⁵²

Maden mühendisi Gülbenkyan, petrol sanayisinin işleyişi hakkında bilgi sahibi olması amacıyla babası tarafından Aşşeron yarımadasının güney kıyısındaki Bakü'ye gönderilmiş ve bu sayede Nobel Kardeşler⁵³ ve petrol kralı Ermeni işadamı Alexandre Mantachoff'la tanışması sağlanmıştır.⁵⁴ Bakü'de Nobel kardeşlerin ve Mantachoff'un petrol kuyularıyla rafinerilerini gezen Gülbenkyan gördüklerinden oldukça etkilenmiş ve bol bol notlar almıştır. Bakü gezisi Gülbenkyan'ın

---

⁴⁹ Osmanlı-Amerikan Kalkınma Şirketi, Colby M. Chester ve ortakları tarafından 1909 yılında kurulmuş bir şirkettir.

⁵⁰ Bülent Bilmez Can, *Demiryolundan Petrole Chester Projesi (1908-1923)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s. 135-146.

⁵¹ Kaynakların genelinde Gülbenkyan'ın doğduğu yer olarak Üsküdar belirtilirken, Volkan Ediger yazdığı kitapta Gülbenkyan'ın Erzurum'da doğduğunu ifade etmektedir. Bkz. Volkan Ş. Ediger, a.g.e., s. 301.

⁵² Daniel Yergin, a.g.e., s. 181.

⁵³ Nobel Kardeşler, 1917 yılında yaşanan Bolşevik İhtilali öncesi Rusya'da önemli petrol kuyularına sahiptirler. Benzer şekilde Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı 1914 yılından önce de Rothschilds ailesi Romanya'da önemli petrol alanlarına sahip olmuşlardır. Bkz. Valerie Marcel, a.g.e., s. 16.

⁵⁴ Halil Nebiler ve Suat Parlar, a.g.e., s. 17.

yaşamında önemli bir dönüm noktası teşkil etmiş; özellikle Mantachoff'la geçirdiği günler ona zengin yatakların olduğu bir petrol bölgesine hâkim olmanın insana sağladığı güç ve zenginliği göstermesi bakımından iyi bir gösterge ve yön verici olmuştur.⁵⁵

Gülbenkyan, Bakü gezisi sonrasında İstanbul'a döndüğünde gezi sırasında aldığı notları kullanarak seri halinde makaleler yazmış ve bu makaleler 1889'da ünlü bir Fransız dergisi olan "Revue des Deux Mondes"te yayınlanmıştır.⁵⁶ Yazdığı makaleleri 1891 yılında kitap haline getiren Gülbenkyan, kitabını "Kafkasya ve Apşeron Yarımadası: Yolculuk Anıları" adıyla yayımlamıştır.⁵⁷ Ciddi bir araştırma ürünü olarak görülen bu kitap ilgiyle karşılanmış ve Gülbenkyan'a büyük bir itibar kazandırıp onu 21 yaşındayken dünyanın sayılı petrol uzmanlarından biri haline getirmiştir.⁵⁸

Kitap yayınlandıktan sonraki günlerde babasının yakın arkadaşlarından olan Hazine-i Hassa Nazırı Agop Paşa'nın iki adamı Gülbenkyan'ı ziyaret ederek Mezopotamya'daki petrol potansiyeli hakkında dönemin padişahı II. Abdülhamit'e sunulmak üzere bir değerlendirme raporu yazmasını istemişlerdir.⁵⁹ Gülbenkyan, 1892 yılında bölgeye hiç gitmeden sadece başka uzmanlarca Mezopotamya hakkında kaleme alınmış eserleri ve Alman demir yolu mühendisleriyle yapılan konuşmaları kaynak olarak kullanarak padişaha sunulmak üzere kapsamlı bir rapor hazırlamıştır.⁶⁰ Yazdığı rapordan sonra Gülbenkyan'ın ömür boyu devam eden Mezopotamya tutkusu başlamış ve 60 yılı aşkın bir süre bıkip usanmadan olağanüstü bir çaba ve inatla kendisini bir şekilde bölge petrolünden yararlanmaya adanmıştır.⁶¹

Gülbenkyan, 1902 yılında Londra'ya giderek İngiliz vatandaşlığına geçmiş ve Shell Taşımacılık ve Ticaret Şirketi'nde ticari müşavir olarak çalışmaya başlamıştır. 1907 yılında Mezopotamya'nın petrol imtiyazıyla ilgili olarak İstanbul'a dönüp kendi idaresinde bir büro açmak için Samuel kardeşleri ikna eden Gülbenkyan'ın uğraşları sayesinde Shell, Orta Doğu ile ilgilenmeye başlamıştır. İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra yönetim üzerinde ana etki sahibi olan İttihat ve Terakki Fırkası'nın İngilizlere karşı takındığı yakın tutum neticesinde, 1908 yılının

---

⁵⁵ Leonard Mosley, a.g.e., s. 30.

⁵⁶ Daniel Yergin, a.g.e., s. 182; Volkan Ş. Ediger, a.g.e., s. 302.

⁵⁷ Leonard Mosley, a.g.e., s. 30.

⁵⁸ Daniel Yergin, a.g.e., s. 182.

⁵⁹ Volkan Ş. Ediger, a.g.e., s. 302.

⁶⁰ Daniel Yergin, a.g.e., s. 182.

⁶¹ Daniel Yergin, a.g.e., s. 182.

Kasım ayında İngiliz hükümetinin girişimi sonucu İngiliz sermayesiyle, Sir Ernest Cassel'in genel müdür olduğu "Türk Ulusal Bankası (TUB)" kurulmuş ve yılmak bilmeyen çabaları sayesinde Gülbenkyan da bankanın yönetim kurulu üyelerinden biri olmuştur.⁶²

1910 yılında Osmanlı hazinesinin acilen ihtiyaç duyduğu bir miktar parayı borç olarak karşılamak için İngiltere ve Fransa yetkilileri ile görüşen Maliye Nazırı Cavid Bey'e karşı takınılan sömürgeci ve onur kırıcı tavır, ikili ilişkilerde soğukluk yaratarak yönetimde bu ülkelere karşı bir aleyhtarlığın oluşmasına neden olmuştur.⁶³ Almanlar ise Osmanlı'nın içinde bulunduğu duruma karşı anlayışlı bir tavır takınarak Deutsche Bank tarafından ülkeye borç verilmesini sağlamışlar ve ellerine geçen fırsatı mantıklı bir şekilde değerlendirerek ikili ilişkilerin iyileşmesi yönünde ilk adımı atmışlardır. Almanlarla ilişkilerin yeniden başlaması ile Bağdat Demiryolu Projesi yeniden gündeme gelmiş ve 1911 yılında projeye kaldığı yerden devam edilmesi konusunda uzlaşa sağlanarak Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu arasında anlaşma imzalanmıştır.⁶⁴

Gülbenkyan'ın yönetim kurulu üyesi olduğu TUB'u sürekli olarak petrol işine girmeye ikna etmeye çalışması sonucunda, banka Bağdat Demiryolu'nun finansmanı konusunda nakit sıkıntısı çekmekte olan Anadolu Demiryolu Şirketi ile temasa geçmiş ve TUB ile Deutsche Bank arasında iş birliği sağlanmıştır.⁶⁵ Bu iş birliği sonucunda Afrika'nın ve Doğu'nun İmtiyazları (African and Eastern Concessions) adında bir şirket kurulmuş ve şirket hisseleri %40'ı Gülbenkyan, %35'i TUB, %25'i de Deutsche Bank'ta olacak şekilde paylaşılmıştır.⁶⁶ Bir sonraki aşamada Gülbenkyan kendi hisselerinin büyük bir kısmını (toplamın %25'ini) Royal Dutch/Shell Şirketine satarak onları da İngiliz-Alman anlaşmasının içine çekmiş ve şirket, 25 Eylül 1912 tarihinde "Türk Petrol Şirketi (TPC)" adını almıştır.⁶⁷ Böylece Gülbenkyan, İkinci Meşrutiyet sonrası Osmanlı İmparatorluğu ile Almanya ve İngiltere arasında çekişmelere yol açan, Mezopotamya'ya kadar uzanan 1500 kilometrelik hattın altında kalan madenleri ve petrolü arama ve işletme imtiyazını, kurulmasında en büyük pay sahibi olan kişi olarak TPC'ye sağlamıştır.⁶⁸

---

⁶² Volkan Ş. Ediger, a.g.e., s. 303.

⁶³ Volkan Ş. Ediger, a.g.e., s. 272.

⁶⁴ Volkan Ş. Ediger, a.g.e., s. 274.

⁶⁵ Volkan Ş. Ediger, a.g.e., s. 304.

⁶⁶ Leonard Mosley, a.g.e., s. 52.

⁶⁷ Veysel Ayhan, a.g.e., s. 128.

⁶⁸ Leonard Mosley, a.g.e., s. 53.

TPC, kurulmasını takiben Musul ve Kerkük petrolleriyle ilgili olarak elde edilen imtiyazın kullanımı konusunda çalışmalarına başlamıştır. Bu esnada İngiliz Donanma Bakanı Winston Churchill ve yakın dostu eski Donanma Komutanı Amiral Fisher, TPC'nin elindeki imtiyazın bir şekilde APOC'a devredilmesi için harekete geçmiştir. İngiliz hükümeti amaçlarına ulaşmak için Royal Dutch/Shell Şirketi ile Gülbenkyan'ın aradan çıkarılmasına karar vermiş ve bu nedenle Sir Cassel'a TUB'un TPC'deki hisselerini APOC'a devretmesi için baskı uygulamışlardır.⁶⁹ APOC'un Sir Cassel'dan sonra Royal Dutch/Shell Şirketi ve Gülbenkyan'ın da hisselerini satın alıp toplam TPC hisselerinin %75'ini elinde bulundurarak Musul ve Kerkük petrolleri üzerinde neredeyse tek söz sahibi olması planlanmıştır.⁷⁰

Sir Cassel'ın kendisine uygulanan baskı sonucunda, TUB'un TPC'deki hisselerini APOC'a devretmesi ve aynı şeyin çeşitli yöntemlerle Gülbenkyan ve Royal Dutch/Shell Şirketi'nin başkanı Deterding'den de istenmesi, İngiltere ve Almanya arasında da gerginliğe yol açmıştır. Bu gelişmeler yaşanırken mali sıkıntılar yaşayan Osmanlı İmparatorluğu, İngiliz hükümetinden ithal edilen mallardan alınan gümrük vergisinin artırılmasına rıza göstermesini istemiştir. Bu istek üzerine İngiliz Dışişleri Bakanlığına çağrılan Osmanlı büyükelçisine TPC ya da birtakım ABD şirketlerine petrol imtiyazı verildiği sürece bu yönde bir isteğin karşılanamayacağı bildirilerek, eğer söz konusu imtiyazlar APOC'a verilirse bu isteğin olumlu bir açıdan incelenebileceği ifade edilmiştir.⁷¹ Çeşitli kurumlardaki casusları sayesinde bu durumu öğrenen Gülbenkyan, konuyu Deterding'e anlatmış ve ikilinin ortak fikirleri doğrultusunda mücadele etmek yerine bir şekilde İngiliz hükümetiyle uzlaşılmasının daha uygun olacağı yönünde bir karar alınmıştır. İngilizlerle yapılacak pazarlıklarda güç kazanabilmek için Gülbenkyan büyük bir fedakârlıkta bulunarak TPC'deki hisselerinin büyük bölümünü (kendisi hisselerinin %66'sını, yani toplam hisselerin %10'unu) Royal Dutch/Shell Şirketi'ne satmıştır. Böylece Royal Dutch/Shell Şirketi'nin İngilizlerle aynı güce sahip olarak pazarlık masasına oturması sağlanmıştır.⁷² Bu hareket sonucunda TPC'de APOC %35, Royal Dutch/Shell Şirketi %35, Deutsche Bank %25 ve Gülbenkyan da %5 hisseye sahip duruma gelmişlerdir.

---

⁶⁹ Veysel Ayhan, a.g.e., s. 128.

⁷⁰ Leonard Mosley, a.g.e., s. 53.

⁷¹ Leonard Mosley, a.g.e., s. 57.

⁷² Leonard Mosley, a.g.e., s. 58.

Royal Dutch/Shell Şirketi ile APOC (İngiliz hükümeti) arasında TPC hisseleri konusunda Londra’da yapılan pazarlıklar sonucunda 19 Mart 1914 tarihinde “Dışişleri Bakanlığı Anlaşması” olarak anılan anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre TPC’nin hisseleri %50’si APOC’un, %25’i Deutsche Bank’ın ve %25’i de Royal Dutch/Shell Şirketi’nin olacak şekilde paylaşılmıştır. APOC ve Royal Dutch/Shell Şirketi kendi paylarından verdikleri toplam hisselerin %2,5’lerinden oluşan bağışlarla Gülbenkyan’a da %5’lik bir pay oluşturmuşlardır.⁷³ Böylece Gülbenkyan’ın hisselerinin oranı korunmuşsa da bu hisse payına karşılık oy hakkına sahip olması engellenmiş ve sadece ortaklığın parasal gelirlerinden yararlanması sağlanmıştır.⁷⁴

Dışişleri Bakanlığı Anlaşmasının en önemli özelliği, tarafların, içlerinden herhangi birinin diğerleri ile ortak hareket etmeksizin Osmanlı İmparatorluğu içinde kalan hiçbir alanda (Mısır, Kuveyt Emirliği ile İran sınırındaki değiştirilen bölgeler hariç) doğrudan ya da dolaylı olarak tek başına herhangi bir petrol imtiyazı elde etme girişiminde bulunmayacaklarını taahhüt etmeleridir.⁷⁵ Anlaşma imzalandıktan sonra, 28 Haziran 1914 tarihinde Sadrazam Sait Halim Paşa tarafından Alman ve İngiliz büyükelçiliklerine gönderilen mektupla Bağdat ve Musul civarında hâlen keşfedilmiş ya da keşfedilmemiş bulunan bütün petrolerin arama ve işletme imtiyazlarının TPC’ye verildiği belirtilmiştir.⁷⁶ Bu durum üzerine ABD hükümeti Osmanlı hükümetini protesto etmiştir. 10 Temmuz 1914 tarihinde Osmanlı hükümeti, İngiltere’nin onayıyla gümrük vergilerini %8’den %13’e çıkardıysa da Ağustos’ta başlayan Birinci Dünya Savaşı nedeniyle bunun pek bir önemi kalmamıştır.⁷⁷

Birinci Dünya Savaşı çıkmadan önce petrol sektöründe yaşanan son gelişme, İngiltere Hükümeti tarafından donanmasının ihtiyaç duyacağı petrol gereksiniminin belli bir kısmını karşılamayı garanti altına almak amacıyla 1914 yılının Haziran ayında APOC’un %51 hissesini satın alması olmuştur.⁷⁸ Ayrıca 1914 yılında savaş başlayana kadar, Anadolu Demiryolu Şirketi tarafından, Mezopotamya petrol imtiyazının kilit unsuru olan Bağdat Demiryolu Projesi kapsamında, Konya’dan

---

⁷³ Veysel Ayhan, a.g.e., s. 129.

⁷⁴ Daniel Yergin, a.g.e., s. 183.

⁷⁵ Veysel Ayhan, a.g.e., s. 129.

⁷⁶ Volkan Ş. Ediger, a.g.e., s. 312; Daniel Yergin, a.g.e., s. 184; Veysel Ayhan, a.g.e., s. 129.

⁷⁷ Leonard Mosley, a.g.e., s. 60.

⁷⁸ Cenk Pala, a.g.e., s. 50.

itibaren 887 kilometrelik demir yolunun yapımı da tamamlanmıştır.⁷⁹

3. Birinci Dünya Savaşı'nda Petrolün Önemi ve Petrol Paylaşımında Yaşanan Gelişmeler

Birinci Dünya Savaşı ile birlikte zengin petrol yataklarına sahip olan Orta Doğu ve Mezopotamya savaşın önemli alanları haline gelmiştir.⁸⁰ Savaş modern teknolojiyle donatılmış kendi endüstrisini çok hızlı bir şekilde geliştirmiş; denizler savaş gemileri, gökyüzü ise bombardıman uçaklarıyla dolmuştur.⁸¹ Devletlerin ordularını yoğun bir şekilde motorize etmesi sebebiyle, petrol elde etmek için petrolün yoğun biçimde kullanıldığı savaş, dünya petrol tüketiminin de eskiye oranla birkaç kat artmasına sebep olmuştur.⁸²

Almanlar savaş esnasında motorize birliklerinin ihtiyacı olan petrolü Romanya'dan rahatlıkla temin edebileceklerini düşündüklerinden kendi müttefiki olan Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içindeki Musul'dan yararlanmayı pek düşünmemişlerdir. 1918 yılının kışına doğru ellerindeki petrol stoğunun tükenmekte olduğunu fark eden Almanlar, bu konuda ne kadar yanlış bir seçim yaptıklarını da acı bir şekilde tecrübe etmişlerdir.⁸³ Almanların elindeki kısıtlı miktardaki petrole karşılık İngiltere, ihtiyaçlarını tam olarak karşılamamışsa da, savaş boyunca APOC sayesinde İran, Royal Dutch/Shell Şirketi sayesinde de Meksika ve Doğu Hint Adalarından gelen petrole sahip olmuştur.⁸⁴ 1912-1918 yılları arasında İran'ın petrol üretimi günde 1600 varilden 18.000 varile çıkmış, 1916 yılının sonunda APOC, İngiliz donanmasının toplam petrol ihtiyacının beşte birini tek başına karşılayacak duruma gelmiştir.⁸⁵ Savaş tüm ülkelere petrolün artan önemini göstermiş ve petrole bağlı dış politikanın doğmasına neden olmuştur.⁸⁶

1916 yılından itibaren görülmeye başlanan petrol kıtlığı, 1917 yılından itibaren kendisini iyice hissettirmiştir. Aynı yılın sonbahar aylarında İngiltere petrol bulmakta bir hayli zorlanmaya başlamış; Fransa ise petrol stoğunun tükenmek üzere olduğunu belirterek petrol tedariki konusunda ABD'den yardım istemiştir.⁸⁷

---

⁷⁹ Volkan Ş. Ediger, a.g.e., s. 278.

⁸⁰ Halil Nebiler ve Suat Parlar, a.g.e., s. 35.

⁸¹ Volkan Ş. Ediger, a.g.e., s. 337.

⁸² Antoine Zischka, a.g.e., s. 79.

⁸³ Volkan Ş. Ediger, a.g.e., s. 335.

⁸⁴ Anthony Sampson, a.g.e., s. 82.

⁸⁵ Daniel Yergin, a.g.e., s. 169.

⁸⁶ Anthony Sampson, a.g.e., s. 82.

⁸⁷ Daniel Yergin, a.g.e., s. 173.

Fransa Başbakanı Clemenceau'nun özel isteği üzerine, ABD yönetimi tarafından daha önce Büyük Okyanus'ta Alman denizaltıları olmadığı için petrolünü risksiz bir kazanç sağlayacak şekilde Çin'e satmayı uygun gören Jersey Standard Şirketi'nin geçici bir süre Doğu piyasasından çekilerek Avrupa piyasasına yönelmesi sağlanmıştır.⁸⁸

Savaş esnasında İngiltere ve Fransa'nın petrol konusunda yaşadıkları sıkıntının en büyük sorumlusu, savaş araçların ihtiyaç duyduğu petrol yüzünden artan petrol tüketimini karşılayacak kaynakları olmaması yanında, bu ülkelere petrol taşıyan gemilere karşı Almanların düzenlediği denizaltı saldırıları olmuştur. ABD, Alman denizaltılarının düzenlediği bu saldırılar sonucunda uğradığı kayıplar nedeniyle tarafsızlığını bozarak 1917 yılında Almanya'ya savaş ilan etmiş ve bu durum savaşta Almanları daha da zora sokmuştur. ABD'nin savaş boyunca müttefiklerin petrol ihtiyacının %80'ini karşıladığı öne sürülmektedir.⁸⁹ Müttefiklerin savaşta kullandığı tüm petrolün %25'i tek başına ABD'li Jersey Standard Şirketi tarafından tedarik edilmiştir.⁹⁰ Savaş esnasında yaşanan petrol kıtlığı, Mezopotamya'yı ve özellikle de Musul'u, savaş sonrası için, savaş esnasındaki çok daha önemli bir hale getirmiştir.

Birinci Dünya Savaşı, İngiliz-Alman iş birliğine son verdiğinden TPC'yi de doğrudan etkilemiştir. Savaş nedeniyle şirket, Mezopotamya bölgesinde elde ettiği petrol imtiyazı ile ilgili olarak hiçbir faaliyette bulunamamıştır.⁹¹ 1915 yılında TPC'deki Alman hisseleri İngiliz hükümeti tarafından Düşman Malları Emaneti'ne devredilmiştir.⁹² Böylece, Birinci Dünya Savaşı, 1914 yılından önce dünya petrol hâkimiyetinde üçüncü sıranın sahibi olan Almanya'nın bu hâkimiyetini ortadan kaldırmıştır.⁹³

Savaşın sonuçlanmasını beklemeden 1916 yılında İngiltere ile Fransa arasında bir anlaşma imzalanarak (Sykes-Picot Anlaşması) Osmanlı İmparatorluğu içindeki Arap topraklarında savaş sonrası etki alanı paylaşımı yapılmıştır. 16 Mayıs 1916 tarihli anlaşmaya göre Akka-Kerkük hattının kuzeyi Fransız, güneyi ise İngiliz nüfuz alanı olarak belirtilmiştir ve böylece Musul da Fransızlara bırakılmıştır.⁹⁴

---

⁸⁸ Antoine Zischka, a.g.e., s. 80.

⁸⁹ Daniel Yergin, a.g.e., s. 174.

⁹⁰ Anthony Sampson, a.g.e., s. 82.

⁹¹ Anthony Sampson, a.g.e., s. 89.

⁹² Volkan Ş. Ediger, a.g.e., s. 329.

⁹³ Antoine Zischka, a.g.e., s. 78.

⁹⁴ Veysel Ayhan, a.g.e., s. 140.

Musul'un Fransızlara bırakılması, İngiltere hükümetindeki birçok yetkilinin tepkisini çekmiş ve bu kişiler anlaşmanın geçersiz sayılması için yoğun faaliyet içine girmişlerdir.⁹⁵ Sykes-Picot Anlaşması'na rağmen savaşın sonuna doğru İngilizler Musul'u işgal ederek burada petrol kuyuları açıp demir yolu döşemeye başlamıştır. Bu durum diplomatik bir krize yol açmak üzereyken, İngiltere Başbakanı Lloyd George ile Fransız Başbakanı Clemenceau 1918 yılında Londra'da bir araya gelerek aralarındaki sorunları çözüme kavuşturmuşlardır. Alınan karara göre, Fransızlar, Suriye üzerinde mandaterlik hakkı ve Musul'dan çıkarılacak petrolerden alınacak belli bir miktar karşılığında Musul'u İngiliz nüfuzuna bırakmışlardır.⁹⁶

Musul, 1919 yılında düzenlenen Paris Barış Konferansı'nda Fransa ile İngiltere arasında yeniden tartışma konusu olmuştur. İngilizler ile Fransızlar arasındaki bu sorun ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarının paylaşılması amacıyla yapılacak olan Sevr Antlaşması'nın şartlarının belirlenmesi için toplanan San Remo Konferansı'nda varılan antlaşmayla çözülmüştür. 26 Nisan 1920 tarihinde varılan antlaşma ile Mezopotamya İngiltere'nin manda yönetimi altına girmiş; bölgede petrol arama ve işletme imtiyazının sadece TPC'ye ait olduğu belirtilmiş; Almanların TPC'de bulunan hisseleri (toplam hisselerin %25'i) Fransa'ya devredilmiş⁹⁷ ve Fransa Musul üzerindeki haklarından vazgeçmiştir.⁹⁸ TPC'nin geri kalan %75 hissesinin sahipleri İngiliz uyruğunda olduğundan,⁹⁹ savaş sonrasında şirket doğrudan İngilizlerin hâkimiyetine girmiştir. İngiliz hükümeti TPC'nin en büyük hissedarı ve hâkimi olduğundan, ele geçirilen Mezopotamya'da petrolle ilgili çalışmaları, kimse tarafından engellenmeden istediği gibi yürütebileceğini düşünmüştür. Ancak kısa zaman sonra ortaya çıkan gelişmeler, daha önce Mezopotamya petroleri konusunda paylaşım dışında bırakılan ABD'nin bu durumu kabul etmediğini ve paylaşım doğrudan dâhil olmak istediğini göstermiştir.

4. Kırmızı Hat Antlaşması

ABD yönetimi, Birinci Dünya Savaşı sonrasında San Remo'da yapılan konferansa davet edilmemesi ve Orta Doğu konusundaki

---

⁹⁵ Daniel Yergin, a.g.e., s. 184.

⁹⁶ Volkan Ş. Ediger, a.g.e., s. 332.

⁹⁷ Fransa, TPC'den payına düşen hisseyi 1924 yılında kurduğu Fransız Petrol Şirketi (CFP) ile işletmiştir. Bkz. Valerie Marcel, a.g.e., s. 17.

⁹⁸ Veysel Ayhan, a.g.e., s. 140; Daniel Yergin, a.g.e., s. 185.

⁹⁹ Gülbenkyan 1902 yılında, Henri Deterding ise 1915 yılında İngiliz vatandaşı olmuştur. Bkz. Leonard Mosley, a.g.e., s. 61.

görüşmelerde saf dışı bırakılması nedeniyle İngiltere ve Fransa'ya ciddi bir tepki göstermiştir.¹⁰⁰ Bu tepkide 1911-1918 yılları arasında ABD petrol tüketiminin %90 oranında artması ve ülke içindeki çeşitli kuruluşlar tarafından yeni kaynaklar bulunmadan tüketimin mevcut hızıyla devam etmesi halinde petrol açlığının ortaya çıkacağına belirtilmesinin de büyük payı olmuştur.¹⁰¹ ABD hükümeti, ülkenin refahının sürdürülebilir olması için son derece önemli olan yeni petrol kaynakları sağlanması gereksinimi nedeniyle bir kampanya başlatarak kendi petrol şirketlerine dünya çapında petrol üretimi için destek olmaya başlamıştır.

İngiltere ve Fransa, ABD'nin konu üzerindeki hassasiyetine rağmen San Remo Anlaşması gereğince Orta Doğu petrol sahalarının paylaşımı konusunda ABD şirketlerini paylaşım dışında tutmuşlardır.¹⁰² Bunun üzerine ABD yönetimi, İngiltere'nin dünyanın Amerika kıtası dışında kalan yerlerdeki petrol kaynaklarını kendi denetimi altına aldığı ve bu tutumun yanlış olduğunu belirterek savaş öncesi TPC'ye verilen petrol imtiyazının geçerliliğinin olmadığını ifade etmiştir. Böylece Mezopotamya petroleri bir anda İngiliz, Fransız ve Amerikan çıkarlarının çatıştığı bir savaş alanı haline gelmiştir.¹⁰³ ABD'nin bu tür meydan okumaları ile Türkiye'nin Musul üzerinde hak talep etmesi ve hatta bu uğurda ABD'yi kendi yanına çekme çabaları¹⁰⁴ üzerine İngiltere, TPC ile "ABD şirketleri"¹⁰⁵ arasında ortaklık görüşmelerinin başlamasına razı olmuştur.

1920'lerin başından 1925 yılına kadar sürdürülen görüşmeler, yapılması planlanan anlaşmanın ABD'nin "açık kapı ilkesine"¹⁰⁶ ters

---

¹⁰⁰ Leonard Mosley, a.g.e., s. 63.

¹⁰¹ Daniel Yergin, a.g.e., s. 190-191.

¹⁰² Veysel Ayhan, a.g.e., s. 143.

¹⁰³ Valerie Marcel, a.g.e., s. 18.

¹⁰⁴ Türk yetkililer, ABD'li yetkililere Musul bölgesinin Türkiye'ye ait olduğunu ve Musul davasında Türkiye'ye destek verdikleri takdirde buranın petrol imtiyazının Colby M. Chester başkanlığındaki ABD menşeli Osmanlı-Amerikan Kalkınma Şirketi verileceğini belirtmişlerdir. Bunun göstergesi olarak 1908 yılından itibaren Musul ve Kerkük bölgesinde demir yolu ve petrol imtiyazı elde etmeye çalışan Osmanlı-Amerikan Kalkınma Şirketi ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti arasında anlaşmaya varılmış ve bu anlaşma 1923 yılında TBMM'de onaylanmıştır. Bkz. Halil Nebiler ve Suat Parlar, a.g.e., s. 49-50.

¹⁰⁵ ABD petrol şirketleri görüşmeleri yürütmek için kendi aralarında Jersey Standard Şirketi'nin başkanı Walter Teagle'ın önderliğinde Yakın Doğu Kalkınma Şirketi (Near East Development Company-NEDC) adı altında bir konsorsiyum oluşturmuştur. Bkz. Veysel Ayhan, a.g.e., s. 146.

¹⁰⁶ Açık kapı ilkesi, aslında 19. yüzyılın ikinci yarısında ABD'nin Uzakdoğu pazarlarını

düştüğü gerekçesiyle başarıya ulaşamamıştır.¹⁰⁷ 1925 yılında TPC, Irak hükümeti ile 75 yıllık bir imtiyaz anlaşması imzalamış; ABD yönetimi bu anlaşmayı da açık kapı ilkesine ters düştüğü gerekçesiyle geçerli bulmamıştır.¹⁰⁸ Bu dönemde İngiliz hükümetinin aksine TPC ortakları olan diğer şirketler, Orta Doğu'da istikrarın sağlanması için ABD'nin TPC'ye ortak olması gerektiğini düşündüklerinden İngiliz hükümetine bu konuda baskı yapmışlardır.¹⁰⁹ Bu baskılar ABD'nin de baskısıyla birleşince, İngiliz hükümeti geri adım atmak zorunda kalmış ve yeniden görüşme masasına oturmuştur.¹¹⁰ Taraflar arasında pazarlık devam ederken 15 Ekim 1927 tarihinde Kerkük civarındaki Baba Gurgur denilen yerde büyük bir petrol yatağının bulunması pazarlıkları hızlandırmış ve 31 Temmuz 1928 tarihinde Belçika'nın Ostend kentinde taraflar arasında anlaşmaya varılmıştır.¹¹¹

Bu anlaşmanın ortaya çıkmasında en büyük pay sahibi Gülbenkyan olmuştur. Görüşmeler esnasında yıkılan Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırlarının nereleri olduğu tam olarak bilinmediği için görüşmelerin neredeyse kilitlenmek üzere olduğu bir durumda, Gülbenkyan eline aldığı bir kırmızı kalemle haritada tasfiye edilmiş Osmanlı İmparatorluğu sınırları boyunca baştan sona kalın bir çizgi çekerek anlaşmanın sınırlarını belirlemiştir.¹¹² Anlaşmaya göre İngiliz APOC, Amerikan Yakın Doğu Kalkınma Şirketi (NEDC), Fransız Petrol Şirketi (CFP), İngiliz-Hollanda ortaklığı Royal Dutch/Shell Şirketi eşit olarak toplam %23,75 hisseye sahip olurken Gülbenkyan'ın şirketteki

---

serbest ticarete açabilmek için zaman zaman donanmasına da başvurarak uyguladığı politikadan gelmektedir. Fakat sonradan dünyanın her yerinde pazarların ülkelerarası rekabete açık olması şeklinde uygulanmaya başlamıştır. Bkz. Volkan Ş. Ediger, a.g.e., s. 265. Açık kapı ilkesi, yapılacak imtiyaz anlaşmalarında ABD petrol şirketlerine ve sermayesine diğer şirketlerle eşit şans verilmesini içermektedir. Bkz. Daniel Yergin, a.g.e., s. 191.

¹⁰⁷ Veysel Ayhan, a.g.e., s. 143-145.

¹⁰⁸ Suat Parlar, a.g.e., s. 432.

¹⁰⁹ Bu baskının en önemli sebeplerinden biri de ABD'li petrol şirketlerinin Jersey Standard başkanlığında oluşturdukları konsorsiyumla anlaşılmaması durumunda ABD'nin Türkiye'nin Musul üzerindeki taleplerini desteklemesinden duyulan çekincedir. Türkiye'nin Musul'u kendi topraklarına katması durumunda TPC buradaki petrolden mahrum kalırken Osmanlı-Amerikan Kalkınma Şirketi ile Türkiye arasında yapılan ve 1923 yılında TBMM'de onaylanan anlaşmalar geçerlilik kazanacaktır. Bu da bölge petrolünün bir başka şirket eliyle de olsa tamamen ABD'nin inisiyatifine geçmesine neden olacaktır.

¹¹⁰ Veysel Ayhan, a.g.e., s. 146. Bu durumun Musul uzlaşmazlığının İngiltere lehine sonuçlanmasında ciddi bir payı olmuştur.

¹¹¹ Suat Parlar, a.g.e., s. 432.

¹¹² Suat Parlar, a.g.e., s. 433; Veysel Ayhan, a.g.e., s. 147; Daniel Yergin, a.g.e., s. 201; Valerie Marcel, a.g.e., s. 18.

%5 hissesi korunmuş ve Gülbenkyan'ın deyimiyle “kapı bir daha açılmamak üzere kilitlenmiştir”.¹¹³

Anlaşma, daha önce olduğu gibi, hissedarların hiçbirinin ortaklarının izni olmaksızın anlaşma sınırları içerisinde kalan topraklarda petrolle ilgili faaliyetlerde bulunmayacaklarını yeniden teyit etmiştir.¹¹⁴ Bu anlaşma neticesinde Mezopotamya petrollerinin dönemin büyük güçleri arasındaki paylaşımı tamamlanmış ve bu konu bir daha gündeme getirilmemek üzere sonlandırılmıştır. Musul'da petrolün bulunması neticesinde ortaklarda oluşan “bir gün gelir Türkler de buradan çıkarılan petrolden pay istemeye kalkarlar” kaygısı sonucunda, Kırmızı Hat Anlaşması sonrasında TPC şirketinin ismi “Irak Petrol Şirketi (Iraq Petroleum Company)” olarak değiştirilmiştir.¹¹⁵

Sonuç ve Değerlendirme

Petrol, 19. yüzyılın sonlarından itibaren artan önemiyle birlikte, uluslararası politikalar üzerindeki temel şekillendiricilerden biri olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasının asli nedeni olmasa da, bu savaşın dünyada yaşanmış en kanlı savaşlardan biri durumuna gelmesinin temel nedeni petroldür. Savaşın bu denli yıkıcı olmasındaki en büyük sorumluluk, petrole ve petrol yollarına hâkim olma isteği ile hareket eden dönemin güçlü devletlerine aittir. Bu devletler, savaş esnasında kullandıkları petrole bağımlı modern savaş araçları sayesinde daha savaş zamanında petrolün önemini tüm dünyaya göstermişler; petrolün savaş sonrası dönemde devletlerin refahının ve güvenliğinin sağlanması için daha da önemli hale geleceğinin sinyallerini vermişlerdir. Lloyd George başkanlığındaki İngiliz Savaş Kabinesi'nin önemli bir üyesi olan Lord Curzon'un savaş sona erdikten sonra 21 Kasım 1918 tarihinde söylediği “Müttefik güçler zafere bir petrol dalgası üzerinde ilerledi”¹¹⁶ cümlesi, petrolün devletler için artan önemini en iyi şekilde vurgulayan örneklerden biri olmuştur.

Mezopotamya, sahip olduğu petrol yatakları nedeniyle, 1912-1928 yılları arasındaki dönemde, dönemin güçlü devletlerinin ilişkili oldukları petrol şirketleriyle sürdürdüğü “devletin ihtiyaçları için petrol elde etme ve petrolün arz güvenliğini sağlama” mücadelesinin merkezi olmuştur. Birinci Dünya Savaşı öncesindeki dönemde, Almanya, İngiltere, Fransa ve ABD'nin Mezopotamya petroleri

---

¹¹³ Suat Parlar, a.g.e., s. 433.

¹¹⁴ Leonard Mosley, a.g.e., s.70; Valerie Marcel, a.g.e., s. 18.

¹¹⁵ Anthony Sampson, a.g.e., s. 91.

¹¹⁶ Daniel Yergin, a.g.e., s. 179.

üzerindeki mücadelesi, Osmanlı yönetiminden bölgede petrol arama ve işletme faaliyetinde bulunabilmek için imtiyaz sağlama şeklinde gerçekleşmiş ve bunu sağlamak için ana araç da demir yolu yapım projeleri olmuştur. Savaş sonrasında bu mücadele, savaşın galiplerinden olan İngiltere ve Fransa tarafından aralarında yapılan anlaşmalarla, Mezopotamya'nın nüfuz bölgelerine ayrılarak paylaşılması ile şekillenmiş ve bölgede petrolün aranması, işletilmesi ve ticareti, bölgedeki mandater devletler olan İngiltere ile Fransa yanında, savaştaki müttefikleri ABD'nin de sonradan ortak edildiği TPC şirketinin denetimine verilmiştir. Dolayısıyla dönemin güçlü devletlerinin Mezopotamya petroleri üzerindeki mücadelesinin siyasi açıdan en büyük sonucu, eskiden Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliği altında olan Arap topraklarının siyasi ve idari olarak yeniden şekillenmesi olmuştur.

Sonuç olarak, çalışma boyunca anlatılan dönemde, dönemin güçlü devletleri tarafından Mezopotamya petrolerine hâkim olma amacıyla yürütülen mücadelenin ve bunun sonucunda ortaya çıkan gelişmelerin, petrolün, devletlerin izlediği uluslararası politikalar üzerinde oynadığı rolün büyüklüğünü göstermesi açısından en iyi örneklerden biri olduğu değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

ACAR, Çağdaş; BÜLBÜL, Sevtaç; GÜMRAH, Fevzi; METİN, Çiğdem; PARLAKTUNA, Mahmut (2007), Petrol ve Doğal Gaz, ODTÜ Yayıncılık, Ankara.

AYHAN, Veysel (2006), İmparatorluk Yolu: Petrol Savaşlarının Odağında Ortadoğu, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

CAN, Bülent Bilmez (2000), Demiryolundan Petrole Chester Projesi (1908-1923), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

EDİGER, Volkan Ş. (2006), Osmanlı'da Neft ve Petrol, ODTÜ Yayıncılık, Ankara.

KARADAĞ, Raif (2004), Petrol Fırtınası, 3.Baskı, Truva Yayınları, İstanbul.

KEPENEK, Yakup ve YENTÜRK, Nurhan (2005), Türkiye Ekonomisi, 18.Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul.

MARCEL, Valerie (2006), Oil Titans: National Oil Companies in the Middle East, Chatnam House/Brooking Institution Press, Washington D.C.

MOSLEY, Leonard (1975), Petrol Savaşı, Çev. Halim İnal, E Yayınları, İstanbul.

NEBİLER, Halil ve PARLAR, Suat (1996), Petrolün Ekonomi Politikası (Petropolitik), Sarmal Yayınevi, İstanbul.

PALA, Cenk (1996), 20. Yüzyılın Şeytan Üçgeni: ABD-Petrol-Dolar, Kavram Yayınları, İstanbul.

PARLAR, Suat (2008), Barbarlığın Kaynağı Petrol, 3.Baskı, Bağdat Yayınları, İstanbul.

SAMPSON, Anthony (1976), Petrol Oyunu, Çev. Aziz Üstel, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul.

YERGİN, Daniel (2003), Petrol: Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü, 3. Baskı, Çev. Kamuran Tuncay, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

ZISCHKA, Antoine (2007), Petrol Savaşının Kirli Tarihi, Çev. Fatma Zehra Arslan, Selis Kitaplar, İstanbul.

Yakınçağ Türkiye Tarihi 1 (1908-1980), Hazırlayanlar: Sina Akşin, Bülent Tanör, Korkut Boratav, Milliyet Doğan Gazetecilik A.Ş. Yayınları, İstanbul.

İnternet Kaynakları

“A New Blueprint 1980-2001”, Chevron Şirketi İnternet Sayfası, <http://www.chevron.com/about/history/1980/>, Erişim tarihi: 17.07.2014.

“Our History”, ExxonMobil Şirketi İnternet Sayfası, <http://corporate.exxonmobil.com/en/company/about-us/history/overview>, Erişim tarihi: 17.07.2014.

“Sherman Antitrust Act”, Cornell University Law School İnternet Sayfası, http://www.law.cornell.edu/wex/sherman_antitrust_act, Erişim tarihi: 27.06.2014.

From Enemies to Allies: Bulgaria and the Ottoman Empire on the Eve of the First World War, 1914-1915

Voin BOJINOV*

Abstract

The article examines the relations between Bulgaria and the Ottoman Empire in times when the Great War has already started and the two states have to decide which side they will fight on. Because of the loss in the Second Balkan War, the only possible ally for the Bulgarians, who are surrounded by hostile countries, seems to be the Ottomans. As a result and under the protection of Germany and Austria-Hungary, Sofia tries to settle its relations with the Sublime Porte, which will open the opportunity for revenge against Serbia.

The treaties of Bucharest (28.7./10.8.1913) and Constantinople/Istanbul (16/29.9.1913) determined a completely new situation in Southeastern Europe after the end of the Balkan wars. Their clauses gave an international sanction of the Bulgarian loss in the conflict with Serbia, Greece, Romania and the Ottoman Empire, which caused the Bulgarians the so-called first national catastrophe and led the country to a total isolation toward the neighbors.¹ The Bulgarian defeat also catalyzed a big political crisis in Sofia as a result of which the Russophile parties were removed from power and the governance of the Tsardom was taken by the Liberal (Pro-German) formations. Of course, the change happened with the support of Tsar Ferdinand, who saw in the Liberals the full guarantee for the implementation of his own plans for rapprochement with Germany and Austro-Hungary -plans, whose realization the Monarch would begin to fulfill immediately after the shots in Sarajevo.

After the outbreak of the Great War, Bulgaria declared its *neutrality*, waiting for the territorial offers of the Entente and the

---

* Ph.D., Bulgarian Academy of Sciences, Institute of History.

¹ **Clark, C.** *The Sleepwalkers. How Europe went to war in 1914.* Penguin Books, 2012, p. 258.

Central Powers. The results of the Second Balkan War, however, left a profound imprint on the Bulgarian behavior. For the Bulgarian society, Macedonia, and the fate of the Bulgarians, there remained a bleeding wound. This fact receded Sofia from London, Paris and St. Petersburg, which took Serbia under their protection. So gradually, the Bulgarian neutrality became more and more favorable to Berlin and Vienna, which spared no effort to draw in the Tsardom. At the same time, Sofia started to search for an ally among the neighboring countries, trying to avoid an eventual conflict against all states on the peninsula as happened in the summer of 1913.

Because of the serious contradictions with Serbia and Greece about Macedonia (after the Balkan Wars Serbia took Vardar Macedonia, while the Aegean part of the region became a component of the Greek Kingdom) and the complex relations with Romania (the problem of Dobrudja), the most acceptable partner for Bulgaria at that time was the Ottoman Empire. The base of this eventual collaboration laid in several directions:

- After the end of the Balkan Wars, the main rival of Bulgaria was not the Ottoman Empire, but the Kingdom of Serbia.
- One union between Sofia and Istanbul could be on an anti-Greek basis.
- There was not a national question between Bulgaria and the Ottoman Empire (as a defeated country, Bulgaria had to admit the Ottoman possession of Eastern Thrace).
- The Sublime Porte maintained close relations with the Central Powers (especially Germany) to which Bulgaria was inclined.

For these reasons, a month after the beginning of the Great War, Bulgaria and the Ottoman Empire signed an agreement, which guaranteed the borders between the two countries and secured to the government in Sofia more time for maneuvering.² By the way, exactly time was one of the most valuable political tools in the hands of the Bulgarians. The neutrality gave them an argument to wait for the offers of the both sides and for the appropriate moment to enter into the war.³ As far as the Ottoman Empire was concerned, it concluded a treaty with Germany (2/15.8.1914), which practically defined its place in the

---

² Трифонов, Ст. Тракия. Административна уредба, политически и стопански живот 1912-1915. С., 1992, с. 131.

³ Илчев, Ив. България и Антантата през първата световна война. С., 1990, с. 63.

war.⁴ Soon the Ottoman/German battle cruisers *Goeben* (*Yavuz Sultan Selim*) and *Breslau* (*Midilli*) attacked the Russian ports at the Black sea,⁵ while the forces of the Sultan were assaulted by the British army in Mesopotamia (6.11.1914), which turned the state of the Sultan into an active belligerent country.⁶

The Entente had its plans not only for the outlands of the Empire, but also for its heart. At the end of April 1915, the united British and French forces landed on the Gallipoli peninsula, but the Entente army met the stiff resistance of the Ottomans,⁷ which immediately raised the price of Bulgaria. This fact was well realized in Sofia, where the politicians started to search for options, which would satisfy their aspirations. The so-called *Bulgarian summer* began.

After weeks of secret negotiations between Sofia, Berlin, and Vienna, Bulgaria increasingly leaned to the Central Powers. They promised to the Bulgarians the Vardar region of Macedonia immediately after an eventual victory over Serbia. At the same time, the Bulgarian joining to the union depended on the regulation of the Bulgarian-Ottoman relations, which would secure the back of the Tsardom. So on 5/18May 1915, the Bulgarian Prime Minister Radoslavov telegraphed to the ambassador of the Tsardom in Istanbul, Kolushev, asking him to present in front of the Grand Vizier Said Halim Pasha the Bulgarian demand for a change of the borders between the two states, which would guarantee the future allied collaboration between them. The motive of the Bulgarian government for this act was the wish to possess the entire rail line Mustafapasha-Dedeağaç (it had strategic importance for the authorities in Sofia), which at that time was divided between the Tsardom and the Empire. Radoslavov did not omit to mention in a telegram to Kolushev that the German government stood behind the Bulgarian demand, which had to convince the Ottoman diplomacy that Bulgaria had the support of the most powerful country in the union.⁸

Kolushev met the Grand Vizier on 19 May/1 June, insisting for all Ottoman territories west from the line Midye (Kıyıköy)–Enez, drawn by the Treaty of London two years ago. Logically, Said Halim Pasha

---

⁴ Macfie, A. *The End of the Ottoman Empire*. Taylor & Francis, 1998, pp. 119-122.

⁵ Гунев, Г., Ив. Илчев. Уинстън Чърчил и Балканите. С., 1989, с. 22, 30-31.

⁶ Macfie, A. *The End of the Ottoman Empire...*, p. 140.

⁷ Cf. the book of Erickson, E. *Gallipoli. The Ottoman Campaign*. Pen & Sword Military, 2010.

⁸ Дипломатически документи по намесата на България в Европейската война. Том I 1913-1915. С., 1920, с. 701.

refused to negotiate at these conditions. According to his words, submitted by Kulushev, none Ottoman government would agree with the Bulgarian demand. Its fulfillment would mean that Adrianopol (Edirne) would become a Bulgarian city and the Ottoman-Bulgarian border would pass only 50 km from the Ottoman capital. If this became a reality, as the Grand Vizier shared with the Bulgarian ambassador, all the members of the Young Turk government would not stay alive.⁹ Of course, nobody in Sofia expected that the Sublime Porte would agree with the Bulgarian demand. It was just a diplomatic drilling before the start of the formal negotiations. Besides, Berlin and Vienna, which played the role of an arbiter in the Bulgarian-Ottoman dispute, clearly showed how far the Ottoman concessions to Bulgaria should be.¹⁰ According to the Austro-Hungarian Foreign Minister Baron von Burian, a treaty between the Tsardom and the Sublime Porte would be successful only if the Ottoman Empire ceded to Bulgaria *the left bank of the river Maritsa* and nothing more,¹¹ which sharply limited the Bulgarian insistences. On the other hand, Germany and Austro-Hungary exerted pressure over the Sublime Porte to make faster the concession to Bulgaria and to eliminate even the theoretical possibility for the joining of Sofia to the Entente. So pressed by Berlin and Vienna, the Porte agreed to negotiate with the Bulgarians about the rectification of the border in Thrace, trying to minimize the eventual losses.¹²

The start of the official talks between Bulgaria and the Ottoman Empire was given in Istanbul on 8/21 July 1915. From the Bulgarian side three delegates took part in the negotiations -the Ambassador Kulushev, Colonel Zhekov, and Doctor Tochkov. The leader of the Ottoman delegation was Halil Bey -chairman of the Ottoman Parliament, characterized by Kulushev as *the most relentless Young Turk*.¹³ In the very beginning of the negotiations, he exposed the standpoint of his government, regarding the problem in two major points: a) the Ottoman Empire was ready to make a territorial concession to Bulgaria; b) the maximum size of the concession would be the right bank of the river Maritsa except for a part of the fortification facilities of Edirne,

---

⁹ Дипломатически документи..., с. 702.

¹⁰ Радославов, В. България и световната криза. С., 1993, с. 115.

¹¹ България в Първата световна война. Германски дипломатически документи. Том I 1913-1915. С., 2002, с. 311.

¹² Дипломатически документи..., с. 709.

¹³ Трифонов, Ст. Тракия. Административна уредба..., с. 133.

which the Empire needed to defend the city.¹⁴ Halil Bey also raised three other subquestions. If the Porte gave this territory to Bulgaria, the Tsardom a) had to pass the German ammunitions for the Ottoman army through its territory; b) had to conclude an alliance with Germany, i. e. to join the Central Powers; c) had to enter into the war, invading in Macedonia.¹⁵ After a consultation with Sofia, the Bulgarian envoys replied to the Ottoman demands. The answers could be summarized in four points: a) the Bulgarians were satisfied by the fact that the Porte was ready to make a concession; b) the territorial compensation was not enough; c) on the issue about the ammunitions an agreement would be reached quickly; d) for Bulgaria, the question about an alliance with Germany stood open. To these replies, the Bulgarian delegation added new demands. The Ottoman Empire had to cede to the Tsardom the left bank of Maritsa and the cities of Lozengrad (Kirkklareli) and Bunarhisar. In return, Sofia was obliged to observe benevolent neutrality toward the Empire and to let pass the military shipments for it.¹⁶ After hearing the Bulgarian demands, Halil Bey promised to tell them to his government, emphasizing that any transfer of territories could cause a riot among the army of the Sultan, threatening the stability of the Ottoman Empire and so the security of the Central Powers on the Balkans.¹⁷ With this argument, the talks were interrupted. It seemed that the negotiations reached a dead end.

This difficult situation created a new direction of the events. The both sides gave a priority to the secret diplomacy. Naum Tyufekchiev, a trusted man to the Bulgarian Prime Minister, arrived on a special mission in Istanbul.¹⁸ Tyufekchiev sent a letter to the Ottoman War Minister Enver Pasha with another suggestion. This time, Sofia wanted only the right bank of Maritsa and one little strip of land on the left side of the river. This new proposal, however, did not move the talks forward, which caused an anxiety in Berlin and Vienna. Striving to prevent a failure of the negotiations, Germany and Austria-Hungary decisively interfered. Berlin warned the Sublime Porte that it had to be more conciliatory to the Bulgarian wishes. On the other hand, the German diplomacy reminded to Sofia that its demands could not be

---

¹⁴ Дипломатически документи..., с. 719.

¹⁵ **Трифонов, Ст.** Тракия. Административна уредба..., с. 134.

¹⁶ Дипломатически документи..., с. 719-720; **Трифонов, Ст.** Тракия. Административна уредба..., с. 133-134.

¹⁷ Дипломатически документи..., с. 722.

¹⁸ **Лалков, М.** Балканската политика на Австро-Унгария 1914-1917. С., 1983, с. 293.

maximalistic.¹⁹ As far as Vienna was concerned, the Austro-Hungarians now were more prone to Sofia, asking from the Ottomans to give the Bulgarians Lozengrad.²⁰ In both cases, however, the two German Empires were highly concerned that the Bulgarian-Ottoman negotiations were at an impasse. Therefore, the German diplomacy decided to be more active. Berlin sent in Sofia Baron von Neurath (the future Foreign Minister of the Third Reich and Protector of Bohemia and Moravia), who had to give more arguments to the Bulgarian side to finish the talks.²¹ The presence of the German envoy in the Bulgarian capital quickly brought results. With his “help”, Bulgaria specified its demands now wanting from the Porte only the right bank of Maritsa and a strip of two kilometers inside the Ottoman territory from the left bank of the river.²² Advised by Berlin and Vienna to accept the offer, the Porte agreed with the Bulgarian demands. On 21 August/3 September 1915 in Sofia, the Bulgarian Prime Minister Radoslavov and the Ottoman Ambassador in the Bulgarian capital, Fehti Bey, initialed the agreement between the two states.²³ Three days later (27 August/6 September), the convention was signed. According to its terms, the Ottoman Empire ceded to Bulgaria around 2500 km² -the right bank of the Maritsa river and a strip of land on the left bank two kilometers wide. Thus, the river valley of Maritsa became Bulgarian together with the strategic railway. Therefore, Bulgaria increased its territory with 160 settlements, including the cities of Dimetoka (Didymoteicho), Kuleliburgaz (Pythio), and Karaağaç (the region of Edirne), reaching its greatest territorial expansion in the Bulgarian modern history.²⁴

On the same day (27 August/6 September), Sofia signed a treaty with Berlin, which made Bulgaria a part of the Central Powers -a union, which brought the Bulgarians the second national disaster.

---

¹⁹ **Трифонов, Ст.** Тракия. Административна уредба..., с. 136-137.

²⁰ **Трифонов, Ст.** Тракия. Административна уредба..., с. 137.

²¹ България в Първата световна война..., с. 421.

²² България в Първата световна война..., с. 435.

²³ **Радославов, В.** Дневни бележки 1914-1916. С., 1992, с. 156.

²⁴ **Георгиев, В., Ст. Трифонов.** История на българите в документи 1878-1944. Том II. С., 1996, с. 383-384.

Birinci Dünya Savaşı'na Uzanan Süreçte Türk-Alman Yakınlaşması

Selami KILIÇ*

Giriş:

Almanya'nın Doğuşu ve Osmanlı Devleti-Almanya İlişkileri

Prusya Almanya'sı 19. yüzyılın sonlarına doğru Avrupa'nın en genç, en dinç ve en hırslı çocuğu olarak sahneye çıktı. Sömürgecilik yarışına geç katılmasına rağmen, Afrika'da hiç de azımsanmayacak kazanımlar elde etti. Ancak bu, genç Almanya'nın yayılmacı hırslını dizginleyecek ve doyuracak genişlikte olmadığı gibi, gereksinimlerini karşılayacak verimlilikte de değildi. Bu ve buna bağlı nedenler, Almanya'yı dünyanın her yerinde İngiltere ile çıkar kavgasına sürükledi. Bu baş döndürücü gelişme ve buna bağlı olarak Almanya'nın ortak en büyük düşman görülmesi, İngiltere'yi geleneksel rakipleri Fransa ve Rusya ile uzlaşmaya yöneltti.¹

Almanya geleneksel sömürgeci ülkelere oranla, üretim teknolojisi yanında, siyasal ve ekonomik yayılma konusunda da daha modern ve değişik yöntemler izliyordu. Bir başka söylemle Almanya, hiçbir toprak istemi olmadığını, sömürgeciliğe karşı olduğunu, ülkelerin bağımsızlığına saygı gösterdiğini, aslında yatırımlar yaparak yarı sömürge ülkelerin gelişmesine yardımcı bulunmak istediğini belirterek, “barışçı yayılma” yöntemleri izliyor ve böylece çağdaş sömürgecilik anlayışının ilk uygulayıcısı oluyordu. Bu propaganda özellikle Yakın Doğu'da işlendi. İngiltere'nin, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün savunulması politikasından vazgeçmesi üzerine, bu politikayı sahiplenen Kayzer Wilhelm Almanya'sı oldu. Diğer taraftan Almanya, İngiliz Sömürge İmparatorluğu'na karşı yürütülen Panislamizm ve Pantürkizm propagandalarını alkışlamaya dahası, alevlendirmeye ve/veya kışkırtmaya başladı. Daha sonraları Hitler Almanya'sı da benzer amaçlar doğrultusunda Orta Doğu'da İngiliz ve Fransızlara karşı Arap milliyetçiliğini destekleyecekti. Öte yandan Almanya ile

---

* Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Başkanı, e-posta: drselami@atauni.edu.tr

¹ Lothar Rathmann, *Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi*, Çev: Ragıp Zaralı, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1976, (Önsöz), s. 7-8.

Yakın Doğu Devletleri -özellikle ve öncelikle Osmanlı Devleti olmak üzere- arasındaki “tarihsel ve geleneksel dostluk bağlarının” özü ise dünyanın yeniden paylaşım kavgasının maskelenmesiydi.²

Almanya'nın “barışçı nüfuz-barışçı yayılma” politika ve propagandası askerî, siyasi, sosyo-kültürel ve iktisadi açılardan ele alındığında; önce Prusya, daha sonra Kayzer Almanya'sının Osmanlı üzerinden gerçekleştirmek istediği Doğu politikaları daha iyi anlaşılır.³ Öte yandan 18. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak çeşitli aralıklarla Osmanlı topraklarında bulunan Alman subaylarını, devlet memurlarını, büyükelçi ve konsoloslarını, bilim adamlarını, iş adamlarını ve üstlendikleri misyonlarını da bu bağlamda değerlendirmek gerekir. Hedef çok büyük ve kutsaldı: Almanya büyük devlet olduktan sonra, dünya devleti olmayı da planlıyordu. Daha doğrusu Almanya, bu amaç doğrultusunda tek engel ve en önemli rakip olarak gördüğü İngiltere'nin elinden unvanını almak istiyordu. Yöntem aynıydı, sadece adı değişmişti: Almanya'nın “barışçı nüfuz ve/veya yayılmacı” politikaları.

Hedef büyük, amaç kutsal olunca, diğer milletlerin (Türkler, İranlılar, Gürcüler, Ermeniler, Araplar v.d.) Almanya için önceliği de bu büyük planın uygulanmasındaki etki ve katkılarıyla doğru orantılı olacaktı.

Almanya, gittikçe artan nüfusuna Afrika'nın buğulu ormanlarından ya da Pasifik'in ıssızlıklarından başka bir yer, sağlam bir yer, sunmanın arayışı içindeydi.⁴ Bu sağlam yer arayışı, Almanları Doğu'ya, Doğu'nun renkli dünyasına, daha doğrusu zengin ve az kalabalık Osmanlı topraklarına yöneltti. Genç ve dinamik Almanya'nın ekonomik geleceğinin Osmanlı topraklarında yattığı iddialarına gün geçtikçe daha çok Alman inanmaya başladı. Geçmişte parlak uygarlıklar barındırmış olan bir zamanın verimli Mezopotamya toprakları, çalışkan Almanların elinde Büyük Almanya'nın ekme sepeti olabilirdi. İleride bu bölgeye göç edecek insanlara Batı Afrika ve

---

² Rathmann, *Alman Emperyalizminin...*, s. 8.

³ Asya Türkiyesi ve bölgedeki Alman çıkarları, Almanya'nın Doğu'da özellikle Osmanlı Devleti'ndeki kültür politikasının hedefleri için bkz: Hugo Grothe, *Die asiatische Türkei und die deutschen Interessen*, Halle a.d.s., Gebauer-Schwetschke Druckerei und Verlag m.b.H., 1913.

⁴ Almanya, Avrupa'da en kalabalık köylü nüfusuna sahip ülkeydi, nüfusu hızla artmaktaydı. Birçok Alman'ın gözünde, en iyi çözüm, bu fazla nüfusu Ukrayna gibi Slav topraklarına ve Anadolu ile Mezopotamya'ya yerleştirmektir (Rathmann, *Alman Emperyalizminin...*, s. 9).

Pasifik'in sıtmalı bataklıklarından daha çok şey sunulabilirdi.⁵

Osmanlı coğrafyasına karşı Almanlar daha Prusya Krallığı zamanında yakın bir ilgi duymuşlardı. Büyük Friedrik (Friedrich II der Große)'in 18. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı ile yakından ilgilendiği ve askerî bir ittifak girişiminde bulunduğu biliniyor.⁶

Büyük Alman İmparatorluğu'nun kurulmasını, herkesten önce kendisine amaç edinen ve bu uğurda çaba harcayan Prusya Kralı Büyük Friederik, daha oluşum ve gelişme aşamasında bulunan devletin gereksinim duyduğu kaynakların günden güne artan biçimde güney doğuya kaydığını kavramıştı. Anılan kralın Der-Saadet'e birbiri ardına gönderdiği özel görevliler, Osmanlı Devleti ile Prusya arasında askerî bir antlaşma imzalanması ve iktisadi ayrıcalıklar alınabilmesi için senelerce uğraşmışlardır. Aradan yarım asır geçtikten sonra, Osmanlı ordusu ilk askerî danışmanı kabul etti. Ünlü Mareşal Moltke'den başka biri olmayan bu kişi, burada yapılabilecekler konusunda fikir edinmek üzere Osmanlı topraklarında ayrıntılı ve etkin gözlemleriyle derinlemesine inceleme ve araştırmalarını yapmış, gözlem ve öngörülerini 1840 senesine doğru "Türkiye'de neler görülüyor ve oluyor" adını verdiği mektuplarıyla Berlin'e bildirmiştir. Aynı dönemde Almanya'nın en büyük iktisat bilimcisi Frederich List (1789-1846), Osmanlı Asyası'nın Avrupa'nın bilim ve teknolojik gelişiminden yararlanarak, yakın gelecekte tekrar yaşama döneceğini ve güçleneceğini, Almanya'nın bu konuda bütün Batı Devletlerine önderlik edeceği ve Doğu'da egemen bir rol oynayacağı yolunda dâhice bir saptama ve önermede bulundu. Yarım asır sonra Alman İmparatoru, kendisinden öncekiler tarafından belirlenen yönü izleyerek, Der-Saadet'e ve Kudüs'e gitmiş; Şam'da Selahaddin Eyyubi'nin mezarı başında yeni bir siyasi yönerge niteliğinde olan, "Ben 300 milyon Müslüman'ın dostu olmak isterim" sözlerini dile getirerek, temelde gerçekçi ve olumlu sonuçlara ulaşılmasını sağlayan Doğu seyahatini şairane bir gösteriyle taçlandırmıştır.⁷ Dile getirilen bu maddi kazanımların en önemlisinin

---

⁵ Peter Hopkirk, *İstanbul'un Doğusunda Bitmeyen Oyun*, Çev: Mehmet Harmancı, Sabah Kitapları, İstanbul, 1995, s. 9. Osmanlı Devleti'nin ekonomik açıdan Almanya için değeri hakkında bkz: Hugo Grothe, *Türkisch Asien und seine Wirtschaftswerte*, Frankfurt am Main, 1916.

⁶ Osmanlı-Prusya ilişkileri için bkz: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi (XVIII. Yüzyıl)*, IV/2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983, s. 232-238.

⁷ 1898'deki ikinci İstanbul gezisinden sonra Şam'da Selahaddin Eyyubi'nin türbesini ziyaret eden ve kariyerinde birçok meşhur konuşma yer alan Wilhelm, hafızalara yer eden söylevinde İslam'ın Ortaçağ kahramanına ateşli övgüler yağdırarak, "Muhteşem

daha sonra birkaç sözleşmeyle imzalanıp onaylanan Bağdat ayrıcalık haklarının Almanya'ya verilmesinden ibaret olduğu bilinmektedir.⁸

1830'larda Türkiye'de genç bir subay olarak hizmet gören sonraki Genelkurmay Başkanı Helmuth von Moltke,⁹ daha o zamandan bu ülkeyi sadece bir asker olarak değil, bir siyaset adamı ve âdetta bir iktisatçı gözüyle incelemişti. Hatta Moltke, özellikle Tuna eyaletlerine Alman göçmenlerin yerleştirilmesini öneriyordu.¹⁰

Türkiye'nin doğusunda 1838 ilkbaharında yolculuk eden biri, genç bir Prusyalı subaya rastlayabilir ve buna da çok şaşardı. Ancak kaderinde Almanya'nın en büyük askerlerinden biri olmak bulunan Yüzbaşı Helmuth von Moltke, orada keyfinden bulunmuyordu. Dicle bölgesinde görevliydi. Üç yıl önce Osmanlı sarayına askerî danışman olarak gönderilmişti; görevi Türklerin ordularını en son Prusya örneklerine göre modernleştirmelerine yardım etmektir. Ancak çok geçmeden fikirlerinin önemsenmediğini görmüş ve aklını başka konulara çevirmişti. Genç Moltke, Osmanlı topraklarında aylarca süren yolculuklar ve incelemeler sonunda Osmanlı Devleti'nin son çöküş aşamasına geldiğine inanmış bulunuyordu. Devlet o kadar çürümüştü ve reforma o kadar dirençliydi ki sonunda çökmesi kaçınılmazdı ve bu da diğer devletlerin en leziz lokmaları kapma yarışına yol açacaktı.

Osmanlı Devleti'nin kaderi, diğer bir deyişle, Doğu sorunu, Avrupalı devlet adamlarının zihinlerini meşgul etmeye başlamıştı. Ancak askerî dehası Bismarck tarafından hemen fark edilip dizginlenecek olan geleceğin mareşali, yanıtı bulduğuna emindi. 1839'da Sultanın hizmetinden Berlin'e dönüşünde, amirlerine Türkiye'yi daha

---

Sultan Selahaddin tüm zamanların en yiğit hükümdarlarından biridir... O korkusuz ve kusursuz bir şövalyedir” dedi. Selahaddin Eyyubi'den şimdiki Sultan Abdülhamid'e bariz bir sıçrama yapan Wilhelm, hemen sonrasında muhteşem Abdülhamid'i selamladı. “Yüce Sultanı,” diye söze başlayıp etkileyici jestlerle “ve onu halife olarak bağırlarına basan tüm dünyaya yayılmış üç yüz milyon Müslüman halkını temin ederim ki Almanya'nın Kayzeri ilelebet onların dostu olacaktır” dedi (Sean McMeekin, *Berlin-Bağdat Demiryolu: Almanya'nın Dünya Hâkimiyeti Mücadelesi ve Osmanlı İmparatorluğu 1898-1918*, Çev: Azize F. Çakır, Picus Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 30-31).

⁸ Bonyar Waylet- Ernst Jackh, *İmparatorluk Stratejileri ve Ortadoğu: Doğu'da İngiliz Alman Rekabeti ve Balkan Savaşından Sonra Almanya*, Çev: Vedat Atıla, Chiviyazıları Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 146-147.

⁹ Helmuth Graf von Moltke için bkz: Jehuda L. Wallch, *Anatomie einer Militär Hilfe-Die preußisch-deutschen Militär Hilfe in der Türkei 1835-1919*, Düsseldorf, 1976, s. 15-29; Mareşal H. von Moltke, *Türkiye Mektupları*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1967, s. 3-23.

¹⁰ İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s. 55.

dikkatle izlemeleri gerektiğini rapor etti. Ülkenin Alman nüfuzuna hazır duruma geldiğini iddia ediyordu. Osmanlı Devleti, Balkanlardan geçecek bir demir yoluyla, ekonomik ve askerî açıdan Berlin'e bağlanabilirdi. Bu, hem Doğu'ya doğru giden en kısa yol olacak, hem de İngiliz yönetiminde olan deniz yollarından uzak bulunacaktı. Ayrıca Almanların sonraki kuşaklar için sömürgeleştirebilecekleri iki alanı da çevreleyecekti: Mezopotamya'daki Dicle ve Fırat arası ile Filistin. Moltke burasının Almanya için çok sağlam bir yer olduğunu söylüyordu. Ancak zaman çok kısaydı. Öteki Avrupa Devletleri parçalanmakta olan Osmanlı toprakları üzerinde akbabalar gibi dolaşırken, kendi ülkesi görünürlerde yoktu.

Can çekişmekte olan Osmanlı ülkesinde Alman göçmenleri için bir gelecek gören sadece Moltke değildi. Alman iktisatçı Friedrich List, 1846'da Tuna'nın alt kısmının, Karadeniz'in batı kıyılarının ve Türkiye'nin kuzeyinin "Alman sömürgecileri için boş ve verimli topraklar olduğunu" söylemişti. O da Moltke gibi Berlin'den Bağdat'a uzanacak bir demir yolu yapımını öneriyordu. Bütün bunların "barışçı nüfuz" politikasıyla başarılacağını ve kâşiflerin, doktorların, diplomat ve işadamlarının başını çektikleri dünya çapında bir Töton yayılmasının¹¹ parçası olacağını iddia ediyordu. List'in Töton yayılcılığı konusundaki görüşleri, kendisine daha sonraları "ilk Alman emperyalisti" unvanını kazandıracaktı. Benzer görüşlere sahip bir diğeri de, Leipzig Üniversitesi'nden Profesör Wilhelm Roscher'di. Roscher, Osmanlı Devleti sonunda parçalanınca, Alman halkının ganimetten pay olarak Asya Türkiyesi'ni alması gerektiğini savunmaktaydı. Doğu dilleri profesörü Paul Lagarde da bu koroya eklenince, yayılmacı hareket entelektüeller ve akademisyenler arasında hız kazandı. 1871'de artık, büyük ölçüde Prusya liderliğinde, genç bir dinamizme ve hırsla sahip yeni bir millet Avrupa'da yerini almıştı. Bundan böyle, Alman yayılcılığı çağrısı bir avuç hayalci ve akademisyen ile sınırlı kalmazdı. Yeni milletin Britanya, Fransa, Rusya ve diğer devletlerle rekabet etmesi için hammaddeye ve denizaşırı pazarlara erişmesi gerektiğini artık herkes görebiliyordu.¹²

---

¹¹ Alman kapitalizminin "Doğu'ya yayılma dürtüsü"nü ardında, Ortaçağlarda Töton şövalyelerinin Slav topraklarında yaptığı fetihlere dek uzanan tarihsel tortular vardı. Almanya bir yandan Orta Avrupa, Balkanlar ve Osmanlı Devleti'ni ekonomik ve siyasal açıdan kendine bağımlı kılarken, diğer yandan da Doğu'daki uçsuz bucaksız Slav topraklarına gözünü dikecekti. Her iki Dünya Savaşında da yayılma hırslarının ana yönelimi bu topraklara çevrilecekti (Rathmann, *Alman Emperyalizminin...*, s. 9).

¹² Hopkirk, *İstanbul'un Doğusunda Bitmeyen Oyun*, s.7-8.

Ancak Bismarck bu gösterişli planlara katılmıyor ve yayılmacılara fazla bir destek sağlamıyordu. O kendisinin yarattığı yeni Almanya'nın en üst noktasına vardığına inanıyor, rolünün onun sınırlarını pekiştirmek ve diğer büyük Avrupalı Devletlerle çatışmaya girmekten kaçınmak olduğuna inanıyordu. Osmanlı Devleti'ne karşı tedbirli olmasına ve kayıtsız görünmesine karşın,¹³ Almanya giderek Türkiye'nin bataklığına çekilmeye başlanmıştı.

Bismarck'ın hakkını yememek için, bu yaklaşımın ilk olarak sultanın kendisinden geldiğini belirtmek gerekir. Üstün askerî yapısı ve Abdülhamid'in topraklarında gözü olmayışıyla Bismarck'ın dinamik yeni Almanya'sı, koruma ve öğüt için başvurulacak en uygun Avrupa devletiydi. Bismarck yine de Londra ve St. Petersburg'la olan iyi ilişkilerini tehlikeye atmak istemiyordu.¹⁴ İstanbul'a ancak çok sıkı koşullar altında danışman göndermeyi kabul etti. Bunlardan birincisi ve en önemlisi, bu kişilerin kendi hükümetleriyle her türlü ilişkilerini kesmeleri ve sultanın hizmetine girmeleri idi. Böylece Bismarck, gerektiği takdirde, onlarla ilişkisi olmadığını iddia edebilecekti.

İstanbul'a gönderilenler arasında Osmanlı yönetimini Avrupa modeline göre modernleştirme görevini üstlenmiş Prusyalı devlet memurları da vardı. Bunları üstün bir komutan olan General Colmar von der Goltz¹⁵ liderliğinde bir Prusya askerî misyonu izledi. Onun

---

¹³ Bismarck, Almanya'nın Prusya liderliği altında 1871'de birleşmesinden bu yana yeni Alman İmparatorluğu'nun sınırlarını istikrara kavuşturduğu için memnundu ve gereksiz bir dış maceradan kaçınmak için her şeyi göze alabilirdi. Balkanlar ile ilgili olarak söylediği, "Tüm bölgenin bir Pomeranya erinin saç teli kadar kıymet taşımadığı" cümlesi gerçekten yanlış alıntılanmıştı ve onun asıl ifade ettiği şey "Tüm Doğu'nun" -yani Osmanlı Devleti'nin tamamının- Alman dış politikasının ilgi alanı dışında kalması gerektiği idi (McMeekin, *Berlin-Bağdat Demiryolu...*, s. 23-24).

¹⁴ Bismarck, Alman nüfuzunun Osmanlı topraklarına yayılmasına karşı olmaması ve Abdülhamid'in 1883'teki isteği üzerine Tümgeneral Otto Kaehler tarafından yönetilen askerî göreve bizzat onay vermişti. Ancak iştahlı gözlerle Boğazlara bakan Rusya ile ülkesi arasındaki hassas ilişkiyi zedelemekten korktuğundan bunu mümkün olduğu kadar hızlı bir şekilde yapmıştı. Bismarck, 1887 senesinde Rusya'nın endişelerini 'Reasürans Anlaşması' ile gidermeyi denedi. Buna göre, her iki devlet başka ülkelerle (Osmanlı Devleti de dâhil olmak üzere) bir savaş durumunda tarafsız kalmayı taahhüt etmişti. Fakat diğer taraftan 1889 Kasımının ilk haftasında Kayzer Wilhelm'in beylenmedik İstanbul ziyareti, Almanya'nın Orta Doğu planlarıyla ilgili Rusya'nın duyduğu korkunun asılsız olmadığını da doğruluyordu (McMeekin, *Berlin Bağdat Demiryolu...*, s. 24).

¹⁵ Colmar Frhr. von der Goltz: İlk defa 18 Haziran 1883'te İstanbul'a geldi. 1885'te General Kaehler'in ölümü üzerine, Sultan tarafından Alman askerî heyetinin başına getirildi. Özellikle genç subayların eğitiminde etkin rol oynadı. Kasım 1895'te Almanya'ya dönünceye kadar kontratı üç kere uzatıldı. Askerî Okullar Müfettişliği,

görevi de, Türk ordusunu benzer bir şekilde modernleştirmektir. General İstanbul'da on yıldan fazla bir süre kaldı ve bu dönem içinde sultanın büyük ama eğitimsiz ve kötü donanımlı ordusunu büyük ölçüde modernleştirmeyi başardı.

Askerî heyet resmen Osmanlı yetkililerin hizmetindeyse de, Berlin, General von der Goltz'un İstanbul'daki varlığından yararlanacaktı. General sadece imparatorluğun dört bir yanından istihbarat toplamakla kalmıyor, Alman üreticileri için çok değerli silah anlaşmaları da yapıyordu.¹⁶ Böylece Essenli Krupp, sultana ağır toplar; Berlinli Loewe tüfek ve makineli tüfek sağlıyor; Kielli Germania, donanmasını en son torpidolarla donatıyordu. Bu arada başlarında, büyük Deutsche Bank'ın bulunduğu Alman Bankaları da İngiliz ve diğer Avrupalı rakiplerinden daha düşük faizli borçlar önererek yüksek makamlardaki kişilere yaklaşılmaktaydılar. Alman ihracatçıları bunları izlemekte gecikmediler.

Bazı uzak görüşlü Almanlar, yeni pazarlar ve hammaddeler aramak için daha şimdiden Türkiye'nin doğu sınırlarına göz dikmişlerdi. Orada, onca zamandır İngiliz-Rus rekabetinin hedefi olan İran Şahı'nın dağılmakta olan toprakları yer almaktaydı. Ancak Almanya bu çok duyarlı bölgede İngiltere ve Rusya'nın nasırına basmak istemediğinden ilişkiler fazla ileri gitmedi.

Bismarck, Almanya'nın dış politikasının başında olduğu sürece, bu durum böyle kalacak ve yayılmacıları düş kırıklığına uğratacaktı. Ancak 1888 yazında kader yayılmacıları yardımcı oldu. O yılın Haziran ayında Kayzer II. Wilhelm babasının yerine Alman İmparatoru oldu.

Genelkurmay İkinci Başkanlığı görevlerini yürüttü. Türk subaylarının Almanya'da eğitim görmeleri konusunda sultanı ikna etmeyi başardı. Alman yetkililerinin de belirttiği üzere Osmanlı ordusunun durumu hakkında Alman askerî makamlarına günü gününe bilgi vermekten çekinmeyen bir reformcu idi. 1908 Devrimi'nden sonra tekrar İstanbul'a çağırıldı ve 1909-1915 yılları arasında Osmanlı ordusunda değişik görevlerde bulundu ve 1916'da VI. Ordu Komutanı iken Bağdat'ta tifüsten öldü. Helmuth von Moltke gibi bir efsane haline geldi. Osmanlı subaylarına karşı beslediği olumsuz duygulara rağmen, diğer Alman subaylarından farklıydı. Alman askerî heyeti içinde Türkiye'yi ve Türkleri en iyi anlayan o idi. Bu nedenle de etkili bir uzman ve öğretmen oldu. Osmanlı subayları arasında Alman hayranlığının oluşmasında önemli rol oynadı ve Osmanlı ordusunun Alman silahlarıyla donatılmasında da etkili oldu (Wallach, *Anatomie einer Militär Hilfe...*, s. 42-71, 165-169; Ortaylı, *Alman Nüfuzu...*, s. 113-116). Son Kurmay Subayı Yarbay Hans von Kiesling'in kaleminde von der Goltz Paşa'nın Mezopotamya ve İran'daki faaliyetleri için, bkz: Hans von Kiesling, *Mit Feldmarschall von der Goltz Pascha in Mesopotamien und Persien*, Leipzig, 1922.

¹⁶ Osmanlı ordusunun Alman silahlarıyla donatılması, verilen silah siparişleri ve Prusya subaylarının özellikle Goltz'un bu ve diğer konulardaki girişimleri için bkz: Rathmann, *Alman Emperyalizminin...*, s. 33-40.

Yeni hükümdar kısa zamanda ateşli bir yayılmacı olduğunu gösterdi.¹⁷ 29 yaşındaki Wilhelm, tedbirli Şansölye'nin aksine, diğer Avrupa devletlerini kendisine düşman etme riski olmaksızın ülkesine sağlam bir yer bulacağına inanıyordu. Bismarck'ın temkinli günleri artık sona ermek üzereydi.¹⁸

Kasım 1835'te Türkiye'ye gelen Helmuth von Moltke heyetiyle beraber nerdeyse aralıksız olarak Osmanlı Devleti'nde görev yapan Alman askerî heyetlerinin amacı, ordunun yeni baştan ıslahı ve teşkilatlandırılmasıydı.¹⁹ Bu heyetler, salt modern askerî sistemi Osmanlı ordusuna kazandırmak maksadıyla sayıca az, daha çok eğitim kurum ve birliklerinde görev yapan danışman-öğretmen misyonu ile çalışmaktaydı.²⁰

Alman askerî heyetlerinin talim ve eğitim alanında Osmanlı ordusunu ne derece modernleştirdikleri sorusu tartışılabilir. Ancak tartışılmayacak bir konu, bu heyetlerin gelişi ile birlikte Ruhr'daki Alman silah fabrikaları üretiminin, Osmanlı ordusunun alımlarında ön sıraya yükselmesidir.

Esasen Almanya'nın reformcu subaylar göndermeye devam etmesinin başlıca nedenlerinden biri de, silah ticaretini ayakta tutabilmektir. II. Abdülhamid ise Almanya'dan silah alımına dur demeksizin bu işi

---

¹⁷ Kayzer II. Wilhelm ve dönemi, Almanya'nın emperyalist girişimleri, dünya devleti olma (Weltpolitik) yolundaki plan ve gayretleri, Doğu sorunu, Alman-İngiliz rekabeti, çıkar çatışmaları ve denge politikaları hakkında bkz: Werner Conze, *Die Zeit Wilhelms II. und die Weimarer Republik (Deutsche Geschichte 1890-1933)*, Tübingen, 1964; Wolfgang J. Mommsen, *Bürgerstolz und Weltmachtstreben unter Wilhelm II. 1890 bis 1918*, Propyläen Verlag, Berlin, 1995; Gregor Schöllgen, *Imperialismus und Gleichgewicht (Deutschland, England und die orientalische Frage 1871-1914)*, R. Oldenbourg Verlag, München, 1984.

¹⁸ Hopkirk, *Bitmeyen Oyun*, s. 9-11. İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ndeki nüfuzunun kırılması: II. Wilhelm'in tahta çıkması, Weltpolitik ve Osmanlı Devleti, Bismarck'ın istifası ve değişen Alman dış politikası, Osmanlı Devleti'nin yeni müttefiki Almanya ve bu yeni müttefike İngiliz tepkisi ve tüm bu konularda detaylı ve bilgilendirici araştırmalar için bkz: H. Bayram Soy, *Almanya'nın Osmanlı Devleti Üzerinde İngiltere İle Nüfuz Mücadelesi (1890-1914)*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2004.

¹⁹ Türkiye'ye Alman askerî yardımı konusunda, sadece Alman kaynaklarını inceleyerek en değerli toplu çalışmayı yapan İsraili tarihçi Jehuda Wallach'dır. Bkz: Jehuda L. Wallach, *Anatomie einer Militär Hilfe-Die preußisch-deutschen Militär Hilfe in der Türkei 1835-1919*, Düsseldorf, 1976. Türkçesi: *Bir Askeri Yardımın Anatomisi-Türkiye'de Prusya-Almanya Askeri Heyetleri 1835-1919*, Çev: Fahri Çeliker, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1977.

²⁰ Hayrullah Gök-Mesut Uyar, "Birinci Dünya Savaşı'ndaki Alman Askerî Yardım Heyeti'nin Bilinmeyen Bir Yönü: Bir Arşiv Yağmasının Hikâyesi", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 83, Kasım 2000, s. 4.

âdeta Alman ittifakının bir bedeli olarak sürdürmüş, Alman danışmanları deyim yerindeyse silah fabrikaları komisyonculuğuna teşvik etmişti. Balkan bozgunu ve Birinci Büyük Savaşa giriş gibi olaylar, Alman askerî heyetinin üye sayısını artırdı. İstanbul'daki Avusturya Macaristan askerî ataşesi Joseph Pomiankowski,²¹ Büyük Savaş başında 40'ı aşkın Alman subayının Osmanlı ordusunda görev yaptığını belirtiyordu.²²

1912 Balkan bozgunundan sonra, orduda Alman askerî heyetinin etkisi ve uzman subaylarının sayısı artırıldı. İmparatorluk Birinci Büyük Savaş'a Alman komutasında girdi denilebilir.

1913'te General Otto Liman von Sanders'in²³ başkanlığındaki

---

²¹ Joseph Pomiankowski (1866-1929): Yüzbaşı ya da daha doğrusu Kolordu Kurmay Yarbayı sıfatıyla Belgrad'da askerî ataşe (1 Kasım 1901-1 Kasım 1907); İstanbul'da askerî ataşe (7 Aralık 1909-Sonbahar 1918) ve 21 Ağustos 1914'ten itibaren Kolordu Kurmay Yarbayı rütbesiyle tam yetkili askerî temsilci olarak savaş sonuna kadar İstanbul'da bulundu (Wolfdieter Bihl, "Das im Herbst 1914 geplante Schwarzmeer-Unternehmen der Mittelmächte", *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, Neue Folge/Bd. 14 (1966), Otto Harrassowitz-Wiesbaden, s. 363).

²² Ortaylı, *Alman Nüfuzu*, s. 119-121. Pomiankowski, Türkçeye de çevrilen "Der Zusammenbruch des Ottomanischen Reiches-Erinnerungen an die Türkei aus der Zeit des Weltkrieges-, Amalthea-Verlag, Zürich-Leipzig-Wien, 1928" adlı eserinde; "bildiğim kadarıyla savaşın sonunda 800 subay ile 12.000 kadar asker deniz yoluyla memleketlerine gönderildi. Buna Odesa ve Ukrayna üzerinden yurduna dönenler ile savaş sırasında çeşitli nedenlerle memleketlerine gönderilenler de katılırsa, Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren Almanların sayısının 18 ile 20 bin civarında olduğu anlaşılır" diyor (Joseph Pomiankowski, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü: 1914-1918 Birinci Dünya Savaşı*, Çev: Dr. Kemal Turan, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1990, s. 52).

²³ Otto Liman von Sanders (1855-1929): Osmanlı ordusunu en son Prusya örneklerine göre yeniden yapılandırmak üzere Aralık 1913'te İstanbul'a gelen "Alman Askerî Yardım Heyeti"nin başkanı idi. Savaş öncesinde ve esnasında sırasıyla 1'inci Kolordu Komutanlığı, Ordu Genel Müfettişliği, Çanakkale'de 5'inci Ordu Komutanlığı yaptı. Son olarak da Filistin Cephesi'nde Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı'na atandı. Sanders heyetinde ilk başlarda, çoğunluğu yüzbaşı ve binbaşı olmak üzere 42 Alman subayı bulunuyordu. Bu sayı sonradan gelenlerle 70'e, savaşın sonlarına doğru da 800'e kadar yükseldi. Prusya disiplini ile yetişmiş olan von Sanders, ödün vermez tutumuyla Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Wangenheim ve Harbiye Nazırı Enver Paşa ile zaman zaman ileri boyutlara varan sürtüşmelere girdi. Mütareke sonrası bir süre İstanbul'da gözaltına alındı ve daha sonra Türkiye'deki Alman askerlerinin ülkelerine geri gönderilmesi çalışmalarını üstlendi. Bir süre Malta'da savaş suçlusu olarak tutuldu ve ancak 1919'da Almanya'ya dönebildi (Liman von Sanders, *Türkiye'de Beş Sene*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 4; Mustafa Çolak, *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2006, s. 30). Liman von Sanders ve Türkiye'deki misyonu hakkında geniş bilgi için, bkz: Wallach, *Anatomie einer Militär Hilfe...*, s. 126-246. Liman von Sanders'in kişiliği, tutum ve davranışları, Türk ve Alman subayları ile ilişkileri için bkz: Friedrich Freiherrn Kress von Kressenstein, *Son Haçlı Seferi: Kuma Gömülen İmparatorluk*, Çev: Tahir Balaban,

yeni Alman askerî yardım heyetiyle, sadece Osmanlı ordusunda değil, imparatorluğun her örgüt ve köşesinde Alman nüfuzu artmaya başladı²⁴. Osmanlı Genelkurmay Karargâhı Kıdemli Başkanlığı görevine getirilen Prusya Albayı Bronsart von Schellendorf,²⁵ 20 Ağustos 1914'ten itibaren olası savaş durumunda açılacak cephelerle ilgili planları hazırlamaya başladı. Savaş başladığında artık denetim mutlak olarak von Schellendorf'un, başka bir deyişle Alman Genelkurmayı'nın elindeydi.

Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın Yanında Birinci Dünya Savaşı'na Girmesi

1914 yazında gökyüzünü aniden savaş bulutları kaplamaya başladığında²⁶ Osmanlı Devleti kendine acilen müttefik bulma arayışını sürdürüyordu. İttihatçılara göre, Osmanlı Devleti'nin gündemindeki en acil konu, güçlü bir Avrupalı müttefikin bulunmasıydı. Avrupalı bloklardan birinin, hatta İngiltere, Fransa ya da Almanya'nın Osmanlı Devleti'ni daha fazla toprak kaybına karşı koruyabileceğine inanılıyordu.

İngiltere'ye yapılan ittifak teklifine olumlu bir cevap verilmedi.

Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 14-16; Ali İhsan Sabis, *Birinci Dünya Harbi*, 1. Cilt, Nehir Yayınları, İstanbul, 1990, s. 76-86. Liman von Sanders başkanlığındaki Alman askerî misyonunun 1913 yılında İstanbul'da görevlendirilmesi ile ilgili olarak, bkz: Sanders, *Türkiye'de Beş Sene*, s. 23-35; Carl Mühlmann, *İmparatorluğun Sonu 1914*, Çev: Kadir Kon, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009, s. 13-55.

²⁴ Ortaylı, *Alman Nüfuzu*, s. 125.

²⁵ Oldukça saygın ve başarılı bir subay olan Bronsart von Schellendorf, 119. Humbaracı Alay Komutanıyken Miriliva rütbesiyle Osmanlı ordusunda görevlendirildi. Türkiye'de, Genelkurmay Karargâhı Kıdemli Başkanlığı görevine getirilen Schellendorf, daha sonra yapılan bir düzenleme ile 1917 yılına kadar fiilen Genelkurmay Başkanlığı görevini yürüttü. Genelkurmayın harbin idaresine yönelik olarak aldığı ağır eleştiriler ve Liman von Sanders ile arasındaki anlaşmazlık sonucu, Almanya'ya geri çağırılmasına karar verildi. Yerine ise uzun görüşme ve araştırmalar sonrasında Tuğgeneral Hans von Seeckt atandı -Aralık 1917- (Gök-Uyar, "Bir Arşiv Yağmasının Hikâyesi", s. 5-10). Hans von Seeckt hakkında geniş bilgi için bkz: Friedrich von Rabenau, *Seeckt: Aus seinem Leben 1918-1936*, Leipzig, 1941.

²⁶ Birinci Dünya Savaşı'nın çıkışı, Almanya'nın savaşa girişi ve Avrupa cepheleri ile Kayzer Almanyası'nın Doğu'daki savaş hedefleri, politika ve propagandaları hakkında geniş bilgi için bkz: *Deutschland im Ersten Weltkrieg, I-III (Vorbereitung, Entfesselung und Verlauf des Krieges von Juli 1914 bis November 1918)*, Leitung: Fritz Klein u.a., Akademie-Verlag, Berlin, 1970; Dr. C.H. Becker, *Deutschland und der Islam*, Deutsche Verlags Anstalt, Stuttgart und Berlin, 1914; Dr. Carl Anton Schäfer, *Der Deutsche Krieg/Deutsch-türkische Freundschaft*, Heft: 13, Deutsche Verlags Anstalt, Stuttgart und Berlin, 1914; Dr. A. Rapp, *Durch Kampf zum Frieden/Die Entwicklung unserer Orientpolitik*, Heft: 15, Verlag der Buchhandlung Kloeres, Tübingen, 1916; Dr. Albrecht Wirth, *Die Geschichte des Weltkrieges, I-II*, Union Deutsche Verlagsgesellschaft, Stuttgart-Berlin-Leipzig, 1917; Richard Schäfer, *Islam und Weltkrieg*, Verlag von Krüger&Co. Leipzig, 1915.

Daha doğrusu İngiliz Dışişleri Bakanlığı, İngiltere'yi diğer büyük devletlerle karşı karşıya getireceği endişesiyle bu teklife yanaşmadı. Ancak arayışlarını sürdüren İttihat ve Terakki liderleri giderek artan bir hızla 1914 Mayıs ve Temmuz arasında Avrupa'nın diğer üç büyük gücüne gizlice başvurular. Fransa'ya ve hatta büyük bir ümitsizlik içinde Rusya'ya yapılan ittifak tekliflerinden de²⁷ herhangi bir sonuç alınmadı. Bu defa Almanya'ya yapılan teklif, Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Hans von Wangenheim tarafından reddedildi. Osmanlı Devleti'nin diplomatik yalnızlığı kesindi; hiçbir Büyük Güç onu korumayı kabul etmiyordu.²⁸

1914 yılı yaz ortalarına kadar İstanbul'daki Alman Askerî Misyonu'nun "Osmanlı Devleti ile olası bir ittifak" konusundaki raporları kararsızlık ve umutsuzluk içermekteydi. Alman Askerî Misyonu Başkanı General Liman von Sanders, Nisan 1914'te Berlin'e gönderdiği Osmanlı ordusunun o zamanki durumuyla ilgili raporunda "savaş ve benzeri bir karışıklıkta hızlı bir askerî çöküşün meydana geleceği mutlak" diyordu. Alman Genelkurmay Başkanı ise 18 Mayıs 1914'te von Sanders'in raporu doğrultusunda olsa gerek, öngörülebilir bir zamanda üçlü ittifak veya Almanya lehine Osmanlı Devletiyle bir ittifakın tam manasıyla yersizliğine işaret ediyordu.²⁹ Hatta Temmuz ortalarına kadar Almanya'nın Osmanlı politikasında herhangi bir kesinliğinin bulunmaması tuhaf karşılanmamalıydı.³⁰

Almanya'nın İstanbul Elçisi Wangenheim 18 Temmuz 1914'te "şüphesiz bugün için Türkiye müttefiklik konusunda tamamen yetersizdir. Bu ittifak bize yükten başka bir şey getirmeyecektir. Dolayısıyla hiç bir avantajı yoktur" diyordu.³¹

---

²⁷ Bu konuda geniş bilgi için bkz: Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, s. 216-242; *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, I'inci Cilt, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askerî Hazırlıkları*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1970, 34-36; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, III/1, TTK. Yayınları, Ankara, 1991, s. 133-140.

²⁸ David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış 1914-1922*, Çev: Mehmet Harmancı, Sabah Kitapları, İstanbul, 1994, s. 38-40; Osmanlı Devleti'nin ittifak denemeleri için bkz: *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, I'inci Cilt, s. 33-47; Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, III/1, s. 133-144.

²⁹ Carl Mühlmann, *İmparatorluğun Sonu 1914*, s. 75.

³⁰ Wolfdieter Bihl, *Die Kaukasus Politik der Mittelmächte "Ihre Basis in der Orient-Politik und ihre Aktionen 1914-1917"*, I, Hermann Böhlhaus Nachf., Wien-Köln-Graz, 1975, s. 47.

³¹ *Die Deutschen Dokumente zum Kriegsausbruch 1914*. Vollständige Sammlung der von Karl Kautsky zusammengestellten amtlichen Aktenstücke mit einigen Ergänzungen. Im Auftrage des Auswärtigen Amtes nach gemeinsamer Durchsicht mit Karl Kautsky ed. von Graf max Montgelas und Walter Schücking, Bd. I, Berlin, 1917,

Almanların olası bir Türk-Alman ittifakına olumsuz yaklaşımlarına rağmen Harbiye Nazırı Enver Paşa, Bâb-ı Âli'nin arzusu doğrultusunda 22 Temmuz 1914'te Osmanlı Devleti'nin "Üçlü İttifaka" katılma isteğini Alman Elçiliğine ilettili.³² Bu ilk girişimde, Almanya ile doğrudan bir ittifak yapılmasına değinilmedi. Sadrazam Sait Halim Paşa'nın oluruyla yapılan bu tekliften muhtemelen Osmanlı kabinesindeki İtilaf yanlısı nazırların haberi yoktu. Bu sadece Türk-Bulgar ittifakının Merkezi Devletler tarafından desteklenmesi isteğiydi. Amaç ise Almanya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı tutumunun belirlenmesine yönelik bir nabız yoklamasıydı. Bu aynı zamanda herhangi bir olumsuzluk karşısında Osmanlı Devleti'nin Üçlü İtilafa yöneleceğinin açık bir göstergesiydi.³³

Savaş bunalımının 23 Temmuz'da ortaya çıkması, Berlin'de Osmanlı Devleti'nin bir müttefik olarak değerinin yeniden gözden geçirilmesine yol açtı. Kayzer II. Wilhelm 24 Temmuz 1914'te İstanbul'daki büyükelçisinin olumsuz kararını bizzat geçersiz kılarak Enver Paşa'nın ittifak isteminin araştırılmasını emretti. Bir gece önce Avusturya, Sırbistan'a savaş bunalımını başlatan kesin bir uyarıda bulundu ve Kayzer de 'uygun olacağı kanısıyla' Osmanlı'nın ittifak yapma isteğinden 'o anda' yararlanılmasına karar verdi.³⁴

Türkler Birinci Dünya Savaşı arifesinde o kadar yalnız ve çaresizlerdi ki, müttefiklik arayışıyla tüm devletlere yanaşmışlar ancak

---

Nr. 71; Bihl, *Die Kaukasus Politik der Mittelmächte...*, I, s. 47-48; Mühlmann, *İmparatorluğun Sonu...*, s. 76; *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, I'inci Cilt, s. 40-42. "Daha 1914 senesi başında Osmanlı Hükümeti, Almanya'ya ittifak teklifinde bulundu. Fakat o vakit gerek İstanbul'daki Alman Büyükelçiliği, gerekse Berlin'deki Alman Dışişleri Bakanlığı bir ihtilal ve üç talihsiz savaş neticesinde zayıf düşmüş olan Osmanlı Hükümetinin ittifak kudretinin yetersizliğini göz önüne alarak Osmanlı Devleti ile ittifak yapılmasının reddedilmesi görüşünü gütmüşlerdi. Fakat İmparatorun ileri görüşlülüğü sayesinde bu konudaki bütün bağlar koparılmamış ve uzatılan görüşmelerle savaş başlar başlamaz ittifakın yapılması mümkün olabilmişti (Kressenstein, *Kuma Gömülen İmparatorluk*, s. 1).

³² *Die Deutschen Dokumente zum Kriegsausbruch 1914...*, Bd. I, Nr. 117; Bihl, *Die Kaukasus Politik der Mittelmächte...*, I, s. 48. Mühlmann, *İmparatorluğun Sonu...*, s. 77; *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, I'inci Cilt, s. 42.

³³ Mühlmann, *İmparatorluğun Sonu...*, s.77-78; *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, I'inci Cilt, s. 42-44.

³⁴ Fromkin, *Barışa Son Veren Barış...*, s. 47-48; Mühlmann, *İmparatorluğun Sonu...*, s.78-80; *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, I'inci Cilt, s. 43-44. Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı'ndaki savaş hedefleri için hakkında geniş bilgi için bkz: Fritz Fischer, "Deutsche Kriegsziele. Revolutionierung und Separatfrieden im Osten 1914-1918", *Deutsche Kriegsziele 1914-1918 (Eine Diskussion)*, West-Berlin, 1964, s. 18-83.

sırasıyla bunların hepsi tarafından reddedilmekten başka bir şey elde edememişlerdi. Ruslarla İngilizlerin gücünü bir başka yöne çevirmek için Türkleri savaşa sokmakta her türlü kazancı olan Almanlar bile ayak diredi. Wangenheim, Enver Paşa'nın ittifak teklifini 22 Temmuz 1914'te reddetti. Ancak Kayzer tarihî sonuçlar doğuracak hamlesinde, İslam için duyduğu heyecanı ve bunun İngiltere ile yapılacak bir dünya savaşındaki muhtemel önemini birden hatırlayarak elçisi Wangenheim'in kararını iki gün sonra iptal etti ve ittifak görüşmelerini tekrar başlatması için emir verdi. Sadrazam tarafından 28 Temmuz'da usulüne uygun olarak Berlin'e gönderilen ittifak taslağı Almanları tekrar tereddüde düşürdü, çünkü onların şimdiden iki cephede birden çarpışırken daha fazla stratejik yükümlülük almaları aptalca görünüyordu. Almanya Rusya'ya savaş ilan etmeden bir gün önce, 31 Temmuz'da Şansölye Bethmann Hollweg, Wangenheim'a bir telgraf göndererek sadece "Türklerin Rusya'ya karşı kayda değer bir eyleme girişmeleri ya da girişebilecekleri" bir durumda Osmanlı Devleti ile ittifak antlaşması imzalaması yetkisini verdi.³⁵

Görüşmelerin en önemli günü 1 Ağustos'tu. Alman tarafında Wangenheim doğrudan doğruya başbakanın direktifiyle hareket ediyordu: Berlin'deki Şansölye, Türklerin savaşta Alman davasına önemli bir katkıları olmadığı takdirde ittifak teklifinin reddedilmesini açıkça söylemiş bulunuyordu. Gerçekte Türkler savaşa girmek istemiyordu. Daha doğrusu savaşa sürüklenmeyeceklerini umuyorlardı. Bu nedenle sunacak fazla şeyleri yoktu. Sonuçta sadrazamın Rusya'ya karşı Almanya ile gizli ittifak önerisi 1 Ağustos'ta Alman Başbakanı tarafından kabul edildi ve ertesi gün, 2 Ağustos 1914'te, Türk-Alman gizli ittifak antlaşması imzalandı.³⁶ Görüşmeler gizli yapılmakla kalmamış, 8. Madde ile antlaşmanın da gizli tutulması karara bağlanmıştı. İttihat ve Terakki liderlerinin aradıkları 4. Maddedeydi: "Almanya, Osmanlı topraklarını, tehdit edildiği takdirde gerekirse silahla savunma yükümlülüğünü almıştır." Almanya'nın yükümlülüğü 31 Aralık 1918'de sona erecekti. Buna karşılık Osmanlı Devleti, Sırbistan ve Avusturya-Macaristan arasındaki çatışmada kesin olarak tarafsız kalacağına söz veriyordu. Türkler savaşa, Almanya'nın Avusturya ile olan antlaşması hükümlerince savaşa girmesi halinde katılacaktı. Osmanlı Devleti ancak

³⁵ McMeekin, *Berlin-Bağdat Demiryolu...*, s. 139; Mühlmann, *İmparatorluğun Sonu...*, s. 77- 84; *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, 1'inci Cilt, s. 44-47.

³⁶ 2 Ağustos 1914 tarihli Türk-Alman gizli ittifak antlaşması ve daha sonraki Türk-Alman antlaşmaları için bkz: Mühlmann, *İmparatorluğun Sonu...*, s. 77-93,167-185; Bihl, *Die Kaukasus Politik der Mittelmächte...*, I, s. 48-49.

bu durumda müdahale edecek ve İstanbul'daki Alman askerî heyetinin, ordularını yönetmesine izin verecekti. Kısaca Almanya önceden hareket ederek, 1 Ağustos günü Rusya'ya savaş ilan etmiş ve günler sonra Avusturya ona katılmış olduğundan 2 Ağustos tarihli antlaşma Türklere bir savaş yükümlülüğü getirmemişti. Antlaşmanın imzalanmasının ertesi günü Osmanlı Devleti genel seferberlik ilan etti ve Avrupa çatışmasında tarafsız kalacağını bildirdi.³⁷

Almanya ve İttihatçı liderler arasında 1 Ağustos'ta yapılan gizli görüşmeler sırasında, Harbiye Nazırı Enver Paşa, Alman Büyükelçiliği'nde Wangenheim ve Liman von Sanders ile özel bir görüşme yaptı. Üç adam, Osmanlı Devleti ile Bulgaristan'ın Almanya'nın yanında Rusya'ya karşı savaşmak üzere anlaşmaları durumunda, ülkeleri arasında gerçekleşecek askerî iş birliğini tartıştı. Ortak harekâtın başarısı için denizde üstünlük gerekli görünüyordu. Goeben ve Breslau gemilerinden oluşan Alman Akdeniz filosunun Karadeniz'deki Osmanlı filosunu desteklemek amacıyla İstanbul'a gelmesi ve böylece Türk-Bulgar ordularının Rusya'yı istilasına destek vermesi kararlaştırıldı. Alınan karar Wangenheim tarafından Alman Hükümetine önerildi. Berlin önce bu öneriye yanaşmadıysa da daha sonra kabul etti ve 3 Ağustos'ta Alman Amiralliği, filo komutanı Tümamiral Wilhelm Souchon'a gerekli emri gönderdi.³⁸

Dönemin parlayan yıldızı ve devletin bir numaralı adamı hiç şüphesiz ki Enver Paşa'ydı. Özellikle Harbiye Nazırı ve Başkomutan Vekili olduktan sonra ülke içinde ve -başta Almanya olmak üzere- yurt dışında nüfuzu gittikçe artmaktaydı. Enver Paşa'nın her geçen gün büyüyen nüfuzu iki Alman savaş gemisinin Türk kara sularına varmasıyla birlikte daha da artacaktı.

Ancak Bâb-ı Âli şimdi hayati bir kararla yüz yüzeydi. Osmanlı Hükümeti gemilerin girişine izin vermezse Enver Paşa'nın yakın vakitte geniş kapsamlı ittifak antlaşması imzaladığı Almanya yönetimini

---

³⁷ Fromkin, *Barışa Son Veren Barış...*, s. 48-49; McMeekin, *Berlin-Bağdat Demiryolu...*, s. 140-141; Edward J. Erickson, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu*, Çev: Kerim Bağrıaçık, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009, s. 22-23; Kress von Kressenstein, Ağustos 1914'teki siyasi ve askerî gelişmeleri "1914 Ağustos'unda İstanbul" başlığı altında değerlendirmekteydi (Kressenstein, *Kuma Gömülen İmparatorluk*, s. 1-21). Türk-Alman ittifak görüşmeleri ile ilgili geniş bilgi için bkz: Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, II/4, s. 626-644; *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, I'inci Cilt, s. 40-47.

³⁸ Mühlmann, *İmparatorluğun Sonu...*, s. 114-116; Pomiankowski, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü...*, s. 67-68; Fromkin, *Barışa Son Veren Barış...*, s. 52; Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, III/1, s. 75-76; Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, II/4, s. 647-648.

kendisinden uzaklaştırma riskini alacaktı. Diğer taraftan boğazların açılması durumunda tarafsızlık ilkesini ihlal edecek olan Osmanlı Devleti, İtilaf Devletlerine karşı savaşa girme riski ile karşı karşıya kalacaktı. Bu sancılı bir açmazdı; karar ne olursa olsun Avrupa savaşındaki taraflardan birini kendine düşman edecekti. Ancak bu durum aynı zamanda bir fırsat da doğurdu. Gemilere geçiş izni verilmezse, İngiliz donanması er ya da geç onları sulara gömecekti. Yani Osmanlı Devleti geçiş için bir bedel talebinde bulunabilirdi. Osmanlı Devleti'ni savaşa sokmaya hevesli olan Enver Paşa, Alman savaş gemilerine ücretsiz geçiş izni verilmesini istiyordu, fakat onun bu düşüncesi sadrazam tarafından reddedildi.³⁹

Her şeyin bir bedeli vardı ve sadrazam tarafından açıklandığında bu bedelin uzun vadeli bazı ağır koşulları olduğu görüldü. Koşullar, İttihat ve Terakki Hükümetinin diğer Avrupalı güçlerin yanı sıra Alman egemenliğinden de kaçınmak istediğini kanıtlıyordu. Bâb-ı Âli Almanya'nın altı uzun vadeli öneriyi⁴⁰ kabul etmesini istiyordu: İttihatçıların önceliklerinin en üst sırasında kapitülasyonların kaldırılması vardı. Diğer öneriler, Almanya'nın savaşı kazanması durumunda kazanımlardan Osmanlı Devleti'ne verilecek payın garanti edilmesiyle ilgiliydi. Almanlar açısından bu öneriler kabul edilemezdi. Ancak Wangenheim'in bunu kabul etmekten başka bir seçeneği de yoktu.⁴¹

---

³⁹ McMeekin, *Berlin-Bağdat Demiryolu...*, s. 142-143; *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, I'inci Cilt, s. 61-63; Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, III/1, s. 79-81.

⁴⁰ Osmanlı Devleti'nin Almanlardan istediği bu altı uzun vadeli öneri için bkz: Mühlmann, *İmparatorluğun Sonu...*, s. 171-172; Bihl, *Die Kaukasus Politik der Mittelmächte...*, I, s. 48; Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, III/1, s. 98-99; *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, I'inci Cilt, s. 50-51.

⁴¹ Fromkin, *Barışa Son Veren Barış...*, s. 54; Kâzım Karabekir, *Birinci Cihan Harbine Neden Girdik*, 1. Cilt, Emre Yayınları, İstanbul, 1994, s. 76-78. 11 Ocak 1915 tarihli Türk-Alman gizli ittifak antlaşması Bâb-ı Âli'ye Fransa, İngiltere ve bir Balkan koalisyonunun taarruzuna karşı da güvence veriyordu; ancak İngiltere'nin taarruzu karşısında verilen koruma sözü, sadece Osmanlı Devleti'nin İngiltere ile birlikte aynı zamanda ikinci bir Avrupa devletine karşı da çatışmaya girdiğinde geçerli olabilecekti. 28 Eylül 1916 tarihinde, Bulgaristan'ın merkezi devletlere katılmasından (Eylül 1915) ve Sırbistan'ın mağlubiyetinden, İtilaf Devletlerinin Çanakkale'den çekilmesinden (Ocak 1916), Romanya'nın savaşa girmesinden ve Türk birliklerinin Avrupa'daki savaş cephelerine gönderilmesinden sonra bir Türk-Alman gizli antlaşması imzalandı. Bu, 11 Ocak 1915 tarihli Türk-Alman gizli antlaşmasına ek olarak düzenlendi. Söz konusu antlaşma bağlaşıklara, barış yapıldığında muhtemel toprak kazanımlarını, savaştaki verimlilikleri ve/veya performansları ölçüsünde paylaşabilme garantisi veriyordu; eğer bağlaşıkların bir kısım toprakları hâlen düşman işgali altında bulunuyorsa barış yapılmamalıydı; madde 3 ile Osmanlı Devleti ve Almanya ayrı barış yapmamayı üstleniyorlardı. Hem 8/11 Ocak 1917 tarihli Türk-Alman hukuki

Osmanlı Devleti'nin savaş gemilerini kabul etme kararı Londra'da, Berlin ile İstanbul arasında danışıklı bir dövüş olarak görülüyordu. Winston Churchill'in olup bitenlerin gerçekte bir şantaj olduğunu bilmesi mümkün değildi. Öfkeye kapılan Churchill birliklerine Çanakkale'yi ablukaya almalarını emretti. Emrin yerine getirilmesi savaş ilanı olarak kabul edilebilirdi. Bunun üzerine bakanlık bir yazım hatası olduğunu ve abluhanın söz konusu olmadığını açıkladı.

İngiltere, Osmanlı Devleti'nin tarafsız bir ülke olarak Alman gemilerini geri göndermek ya da enterne etmek durumunda olduğunu bir protesto ile bildirdi. Osmanlı Hükümeti bunların ikisini de yapmadı. Bu hukuki durum Bâb-ı Âli'yi Almanlardan yeni ödünler almaya yöneltti. Sadrazam 9 Ağustos'ta Alman Büyükelçisine, Osmanlı Devleti'nin Yunanistan ve Romanya ile tarafsızlık paktı imzalayabileceğini ve böyle bir durumda tarafsızlığın korunabilmesi için iki Alman gemisinin Türkler tarafından satın alınmış gibi gösterilmesi önerisinde bulundu. Almanya'nın bu öneriyi kabul etmemesi ve Osmanlı Devleti'nin derhal savaşa girmesini istemesi üzerine Osmanlı Hükümeti tek taraflı bir bildiri yayınlayarak iki Alman kruvazörünü seksen milyon marka satın aldığını açıkladı. Wangenheim 14 Ağustos'ta buna uymaktan başka çare olmadığını Berlin'e bildirdi ve 16 Ağustos'ta yapılan bir törenle gemiler resmen Osmanlı donanmasına kabul edildi.

Türklerin bu modern gemileri işletecek donanıma sahip olmamaları nedeniyle bunun kısa bir süre için Almanlar tarafından yapılmasına karar verildi. Amiral Souchon Osmanlı Karadeniz Filosu Komutanlığı'na getirildi. Tayfalarına Osmanlı üniforması ve fes giydirilerek Osmanlı donanmasına katılmaları sağlandı. Ancak Alman Amiralin hem Osmanlı donanmasının birinci komutanı, hem de Akdeniz'deki Alman deniz kuvvetlerinin komutanı olması taraflar arasında birtakım sorunların yaşanmasına neden oldu. Gemiler, yani

---

antlaşmaları, hem de 11 Ocak 1917 tarihli kapitülasyonların kaldırılmasını öngören Türk-Alman gizli antlaşması (bununla Almanlar, İtilaf Devletleriyle yapılacak barış görüşmelerinde Türklerin görüşünü desteklemeyi üstleniyordu) ile Osmanlı Devleti, devletlerarası hukuk kuralları doğrultusunda eş değerde başlık devlet olarak tanınmayı sağlıyordu/elde ediyordu. 27 Kasım 1917 tarihli Türk-Alman gizli ek antlaşmaları, 11 Ocak 1915, 28 Eylül 1916 ve 11 Ocak 1917 antlaşmaları, Osmanlı Devleti'nin tam bir güvencesiydi: Alman yardımı, bir İngiliz taarruzu durumunda, eğer İngiltere tek başına taarruza kalkırsa geçerli olabilecekti; kapitülasyon rejimi yeniden kurulursa Alman İmparatorluğu barış yapmayacaktı; bundan başka Osmanlı Devleti, kazanım ortaklığı ve toprak edinim güvencesi elde ediyordu (Bihl, *Die Kaukasus Politik der Mittelmächte...*, I, s. 48-49).

yeni adlarıyla Yavuz ile Midilli, Osmanlı bayrağı taşımakla birlikte gerçekte Almanlara aitti ve bu yüzden amiral bunları Berlin'den alacağı buyruklarla istediği gibi yönetebileceğini iddia ediyordu. Konu taraflar arasında uzun ve sert tartışmalara neden oldu. Hatta Alman Büyükelçisi Wangenheim'ın Sadrazam Sait Halim Paşa'ya yazdığı 26 Eylül 1914 tarihli gizli mektupta⁴² amiralin sadece Alman askerî makamlarından buyruk alabileceği ve Berlin'den verilecek direktifler doğrultusunda hareket edeceği açıkça belirtilmekteydi. Bu mektuptan “Osmanlı deniz kuvvetlerinin sırf Alman çıkarları doğrultusunda kullanılacağı ve Almanya'nın istediğinde bu kuvvetler vasıtasıyla, Osmanlı Devleti'ni istese de istemese de savaşa sokabileceği” anlaşıyordu.⁴³

Almanların konumu Ağustos'tan Eylül'e geçerken daha güçlü görünmeye başladı. Bu kısmen Tannenberg'de Rusya'ya karşı kazanılan muazzam zaferden kaynaklanıyordu ve bu arada İstanbul'da hummalı bir savaş hazırlığı yapılıyordu: Doğu Ekspresi İstanbul'a askerî birlikler, mühimmat, telsiz tesisatı, tıbbi malzeme ve hatta altın taşıyordu. Ağustos ayının son haftasında en az 700 Alman denizci ile kıyı savunma uzmanları -ve muhtemelen Çanakkale'yi korumak için bataryalar- taşıyan özel bir trenin Bükreş ve Sofya üzerinden Sirkeci Garı'na doğru yol aldığı gözlemlendi. Tüm bu hummalı askerî hazırlıklar, doğal olarak İngilizleri endişelendiriyor ve kaygılandırıyor.

İngilizler Enver Paşa ile Amiral Souchon'un Rusları savaş açmaya kışkırtmak için dolaplar çevirmeye başladığını bilselerdi, daha da çok korkarlardı. Çanakkale hisarlarının yeni Alman karargâhlarıyla güçlendirilmesi ile birlikte Enver Paşa kendini Ruslarla savaş riskini göze alacak kadar güvende hissetti. Paşa, 14 Eylül'de Souchon'a

---

⁴² Mektubun içeriği hakkında bkz: Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, III/1, s. 88-89.

⁴³ Fromkin, *Barışa Son Veren Barış...*, s. 54-55; Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, III/1, s. 84-92; McMeekin, *Berlin-Bağdat Demiryolu...*, s. 143-147; Carl Mühlmann, *Das deutsch-türkische Waffenbündnis im Weltkriege*, Verlag Koehler& Amelang, Leipzig, 1940, s. 18-19; Pomiankowski, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü...*, s.67-68; Kâzım Karabekir, *Birinci Cihan Harbine Nasıl Girdik*, 2. Cilt, Emre Yayınları, İstanbul 1994, s. 267-271; *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, I'inci Cilt, s. 64-68. “Çanakkale boğazında sıkışıp kalan Amiral Souchon uygun manevraları yapmak için yeterli kідeme sahip değildi. Emir-komuta zinciri belirsizdi: Alman subayı mıydı, yoksa Osmanlı subayı mı? Belli değildi. Souchon'un sınırlarını yatıştırmak için Bâb-ı Âli onu 23 Eylül 1914'te Osmanlı donanması koramiralliğine atadı. Bahriye Nazırı Cemal Bey'e doğrudan bağlı olarak onun altında yer alacağından dolayı diğer Osmanlı subaylarının Souchon'un emirlerini iptal edememeleri de böylece giderilmiş oldu. Souchon bunun neticesinde Karadeniz'de manevra yapma iradesini elde etti” (McMeekin, *Berlin-Bağdat Demiryolu...*, s. 152).

Karadeniz'e çıkıp Rus filolarıyla çarpışma yetkisi verdi. Ancak sadrazam, Souchon'un şansını denemeden önce müdahale ederek Harbiye Nazırını verdiği kararı geri almaya zorladı.⁴⁴

Yukarıda da belirtildiği üzere 1914 yılı Temmuz sonlarına kadar Almanlar, Osmanlı Devleti ile bir ittifakı yersiz ve gereksiz görüyorlardı. 1914 Ağustos ve Eylülünde ise Osmanlı Devleti'ni bir an önce savaşa sokmaya çalışan Alman subayları öfke ve umutsuzluk içindeydi.⁴⁵

Goeben ve Breslau'nun varlığına karşın İngiltere'nin hâlen savaş ilan etmemesi Berlin'i hayal kırıklığına uğratmıştı. Alman ve Avusturya Büyükelçileri, Türkleri bir eyleme sürükleme yönünde devletlerinden sürekli baskı görüyorlardı. Ancak her iki büyükelçi de İttihatçıların nihai hedefleri her ne olursa olsun, sadrazam ve hükümet üyelerinin savaşa hemen girmemeleri için geçerli nedenleri olduğunu çok iyi biliyorlardı. Bu nedenlerden biri, Balkan savaşlarından henüz yeni çıkmış olan Osmanlı Devleti'nin böyle büyük bir savaşı kaldıracak durumda olmamasıydı. Diğer taraftan ordunun seferberliği henüz tamamlanmamıştı ve tamamlandıktan sonra da Osmanlı maliyesinin bunu nasıl kaldıracağı belli değildi. Yine seferberlik durumu ve askerî birliklerin kaydırılmasına yönelik hazırlık çalışmalarına ulaşım ile iletişimdeki illiklik de eklendiğinde savaş hazırlıkları haftalarca, hatta aylarca sürebilirdi. Aynı süre içinde donanmanın hazır hale getirilmesi ve o güne kadar ihmal edilen kaleler ile istihkâmların yanı sıra özellikle boğazların güçlendirilmesi gerekiyordu. Gerekli savaş hazırlıkları en rahat ve kapsamlı bir şekilde ancak silahlı tarafsızlık elbisesi altında gerçekleştirilebilirdi. Ayrıca Türklerin Balkan ülkeleri ve özellikle Bulgaristan ile görüşmeleri henüz bir sonuca varmamıştı.⁴⁶

---

⁴⁴ McMeekin, *Berlin-Bağdat Demiryolu...*, s. 150-151; Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, III/1, s. 90-91; Sabis, *Birinci Dünya Harbi*, 1. Cilt, s. 58-62; *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, I'inci Cilt, s. 71-72.

⁴⁵ Marne'deki geri çekilme ve daha çok Galiçya ile Sırbistan'daki Avusturya-Macaristan yenilgisi, Eylül ayı başında Almanları harekete geçirdi. Alman Başkomutanlığı, Osmanlı Devleti'nin derhal savaşa girmesini, bir ay önce istenen ani ve sürpriz saldırıyı artık gerçekleştirmesini istiyordu. 4 Eylül'de General von Moltke, Liman von Sanders'e, "Osmanlı Devleti'nin yakın zamanda ani bir taarruza geçmesi arzulanır" diyordu. Bu defa 7 Eylül'de Alman Şansölyesi, Baron Wangenheim'e gönderdiği telgrafta diyordu: "İngiltere'nin direncini kırarak, her türlü elverişli imkânı kullanmak mecburiyetindeyiz. Bu yüzden majesteleri ilk planda Osmanlı'nın Rusya'ya yapacağı ani bir taarruzu sağlamak için her şeyi yapacaktır." (Mühlmann, *İmparatorluğun Sonu...*, s. 126-127); Ayrıca bkz: *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, I'inci Cilt, s. 71-73.

⁴⁶ Mühlmann, *İmparatorluğun Sonu...*, s. 114-115; Fromkin, *Barışa Son Veren Barış...*, s. 58; Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 226-227.

Bâb-ı Âli daha başından itibaren Osmanlı Devleti'nin savaşa ancak Bulgaristan ile birlikte girebileceğini bildirmişti. Gerçekten de Alman Büyükelçiliğinde 1 Ağustos 1914'te yapılan plan, Osmanlı Devleti ile Bulgaristan'ın güçlerini birleştirmelerini öngörüyordu. Bulgaristan Osmanlı Devleti'nin Avrupa'ya açılan en büyük karayolu üzerindeydi ve daha da önemlisi genişlemek isteyen bir devletti. Osmanlı orduları Ruslarla savaşırken, Bulgaristan Osmanlı topraklarına girecek olursa imparatorluk çaresiz kalırdı. Hatta bir keresinde sadrazam Alman Büyükelçisi'ne, "herhalde Almanya Osmanlı'nın intihar etmesini istemez" demişti. Ancak Bulgaristan bir Rus-Alman savaşına henüz hazır değildi ve İstanbul'daki Almanlar da bunun Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığını koruyacağı anlamına geldiğini artık anlamışlardı.⁴⁷

Berlin ve Londra, İstanbul'u umutsuzlukla izliyordu. Bu arada Liman von Sanders Osmanlı Devleti'ni savaşa sokmaktan ümidini kesmiş durumdaydı ve Kayzer'den Alman askerî heyetini geri çekmesini istiyordu. Churchill gibi o da İttihatçılara ateş püskürüyordu. Enver ve Cemal Paşaları düelloya davet etmekten bile söz ediyordu. Kayzer'e başvurusunda, Enver'in son açıklamalarıyla İttihat ve Terakki'nin Osmanlı Devleti'ni savaşın sonuna ya da Almanya'nın kazanacağı kesinleşinceye kadar tarafsız tutmaya kararlı olduğunu açığa çıktığını belirtiyordu. Ayrıca Bâb-ı Âli seferberlik durumunun devam etmesi halinde parasızlık ve yiyecek eksikliğinden Osmanlı ordusunun savaşa girmeden çökebileceğine işaret ediyordu. Aynı günlerde İngiltere'ye İstanbul'un neredeyse tümüyle Almanların elinde olduğu bildirilirken, Liman von Sanders de Kayzer'e İstanbul'un havasının Alman subaylarının görevlerini yapmalarını önleyecek derecede ağırlaştığını rapor ediyordu.⁴⁸

Kayzer, Liman von Sanders'in Almanya'ya dönme isteğini reddetti. Almanya'nın Batı Avrupa'da hızlı bir zaferle savaşı kazanma umutları Eylül başlarındaki I. Marne savaşıyla sona erdi. Bundan sonra Berlin, Osmanlı Devleti'ni savaşa sokmak için baskısını artırdı. Ancak Wangenheim, o anda İstanbul'da bu işin ne kadar zor ve gerçek dışı olduğunu bir türlü anlatamıyordu.⁴⁹

---

⁴⁷ Fromkin, *Barışa Son Veren Barış...*, s. 58; *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, 1'inci Cilt, s. 73-77.

⁴⁸ McMeekin, *Berlin-Bağdat Demiryolu...*, s. 149; Fromkin, *Barışa Son Veren Barış...*, s. 58-59; Sanders, *Türkiye'de Beş Sene*, s. 44-45.

⁴⁹ Fromkin, *Barışa Son Veren Barış...*, s. 59; Sanders, *Türkiye'de Beş Sene*, s. 45; *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, 1'inci Cilt, s. 71; Karabekir, *Birinci Cihan Harbine Nasıl Girdik*, 2. Cilt, s. 286-287. "İttifak Devletlerinin müttefiki olarak

Bu arada Osmanlı Devleti, büyük güçlerin onayını alma ihtiyacı bile duymadan ve savaş sonu için her iki tarafça yapılan birtakım sözlü vaatlere kanmadan oldukça keyif verici bir meydan okuma edası ile yürürlükteki tüm kapitülasyonları 8 Eylül 1914'te tek yanlı bir kararla kaldırdığını ilan etti. Alman Büyükelçisi haberi aldığı anda çılgına döndü ve askerî heyetini topladığı gibi yurduna döneceği tehdidini savurdu. Ancak ne kendisi, ne de heyeti bir yere gitmedi. Büyük güçler Osmanlı Devleti'ndeki ayrıcalıklı hukuki pozisyonlarına o kadar alışmışlardı ki, Alman ve Avusturya Büyükelçileri beklenmedik bir davranışla İngiliz, Fransız ve Rus Büyükelçileriyle birleşerek, Bâb-ı Âli'nin bu davranışını ayıplamak için ortak bir protesto verdiler. Fakat herkes bu ortak bildirin herhangi bir yaptırım gücü olmadığını farkındaydı. Osmanlı yönetimi savaşa girip girmeme konusunda hâlâ karar alma aşamasındayken hiçbir devlet onunla ilişkilerini kesme riskini göze almaya istekli değildi. Alman ve Avusturya Büyükelçileri Bâb-ı Âli ile özel görüşmelerinde bir süre konunun üstüne gitmeyeceklerini bildirirlerken, müttefik büyükelçileri de Osmanlı Devleti tarafsızlığını sürdürdüğü müddetçe alınan bu kararı kabul edeceklerini söylüyorlardı. Bâb-ı Âli kararı yürürlüğe koydu. Ekim başlarında Osmanlı topraklarındaki tüm yabancı postaneler kapatıldı; yabancılar Türk yasa ve mahkemelerine tabi oldular; ithal malları üzerindeki gümrük vergileri devralındı ve artırıldı. Hatta Osmanlı Hükümeti sanki elçilikleri kızdırmaya niyetlenmiş gibi diplomatik yazışmalara ve birçok bilgi içerdiği açığa çıkarılan Fransız Elçiliğinin evraklarına el koydu.⁵⁰

Eylül 1914'teki Rus çöküşü Enver Paşa'yı umutlandırdı. Ona göre artık Rusya'nın Osmanlı topraklarını işgal etmesi söz konusu

---

Osmanlı Devleti'nin en önemli meselesi, İtilaf kuvvetlerinin büyük bir kısmı ile Rusya ve müttefikleri arasındaki bağlantının kesilmesi için Boğazların kapatılmasıydı. Bu sorunun çözümü ancak Osmanlı Devleti'nin tarafsız kalması ve kuvvetlerini gizlice seferber etmesiyle mümkün olurdu. Bence acele bir savaş ilanı gereksiz yere hem Osmanlı Devleti'ni, hem de ondan yardım bekleyen İttifak Devletlerini büyük bir tehlikeye sokardı. Fakat bunlar, İstanbul'da bulunan Alman diplomat ve askerlerine makul sebepler olarak görülmedi. En genç subayından mareşaline ve hatta büyükelçiye kadar hepsi, Osmanlı Devleti'ni her ne pahasına olursa olsun hemen savaşa sokmak istiyordu. Mareşal Liman von Sanders ile Baron Wangenheim ise sadece Berlin'den aldıkları emirleri uyguluyorlar ve herhangi bir itirazda bulunmaya cesaret edemiyorlardı. Buna karşılık genç subaylar savaşmak için sabırsızlanıyordu. Anladığım kadarıyla faaliyetten uzak kalmakla terfi edemeyecekleri endişesi içindeydiler.” (Pomiankowski, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü...*, s. 73).

⁵⁰ McMeekin, *Berlin-Bağdat Demiryolu...*, s. 149; Fromkin, *Barışa Son Veren Barış...*, s. 59-60; Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, III/1, s. 161-173; Pomiankowski, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü...*, s. 71.

değildi. Hatta Osmanlı Devleti Rus topraklarından pay almak istiyorsa elini çabuk tutmalı ve Almanya zaferi tek başına kazanmadan müdahale etmeliydi. Enver Paşa kararını vermişti: Osmanlı Devleti yaklaşık üç ay kadar sürdürdüğü tarafsızlık politikasından vazgeçmeli ve bu büyük tarihi fırsatı kaçırmamak için Almanya'nın yanında savaşa girmeliydi.

Öte yandan Osmanlı Hükümeti savaşa girip girmeme, girilse de kimin yanında girileceği konusunda tam bir görüş birliğine sahip bulunmuyordu. Dolayısıyla tarafların birbirlerini ikna etmeleri için de zamana ihtiyaç vardı. Her ne kadar Enver Paşa ile Talat Paşa, Almanya'nın yanında savaşa girilmesi konusunda kararlıydırlarsa da, hükümetin diğer üyeleri ve İttihat Terakki Komitesi Merkez Teşkilatı üyelerinin bir kısmı aynı fikirde değildi.⁵¹

İstanbul'daki önemli Alman askerî varlığı ve Rusya'nın savaşı kaybetmek üzere olduğu düşüncesi, Enver Paşa'yı harekete geçirdi. Arkadaşlarına danışma gereği duymadan 26 Eylül'de Çanakkale Boğazı'nın tüm yabancı gemilere kapandığını ilan etti. Bir hafta sonra da Wangenheim'a kontrolün artık sadrazamda olmadığını bildiriyordu. Artık savaş için geri sayım başlamıştı.⁵²

Karar verilmesi gereken tek husus savaşa giriş koşullarının nasıl olacağıydı. Enver Paşa hükümeti ikna edip tamamen kendi tarafına çekmesine rağmen Sadrazam, Bâb-ı Âli'nin hâlâ tarafsızlığını koruduğuna İtilaf Devletlerini ikna etmek için düzenli bir şekilde konsolosluklarıyla görüşüyordu. Ancak Petersburg savaş ilanına kısıktırılabilirse bu tarafsızlığın herhangi bir önemi kalmayabilirdi. Enver Paşa, yukarıda da değinildiği üzere, 14 Eylül'de Souchon'a Rus filolarıyla çatışma için yetki verdiğinde kafasındaki düşünce buydu, ancak o zaman sadrazam tarafından engellenmişti. Bu arada Enver Paşa, sadrazam ile arasının bozulmasına hâlâ gönülsüz olsa da gün geçtikçe daha çok destekçi buluyordu. Diğer taraftan Harbiye Nazırı 8 Ekim'de Wangenheim'a, sadrazamın İtilaf Devletlerine gönderdiği uzlaşmacı mesajları ciddiye almamasını, çünkü sadrazamın konuyla ilgili herhangi bir yetkisinin bulunmadığını, daha doğrusu kalmadığını açıkça anlatıyordu.⁵³

---

⁵¹ Osmanlı Devleti'nin savaşa girip girmemesi ve/veya tarafsızlığını koruması konusundaki tartışmalar ve münakaşalar için bkz: Mühlmann, *İmparatorluğun Sonu...*, s. 100-113.

⁵² Fromkin, *Barışa Son Veren Barış...*, s. 60; McMeekin, *Berlin-Bağdat Demiryolu...*, s. 151-152. Çanakkale Boğazı'nın savaş gemilerine kapatılması hakkında geniş bilgi için bkz: Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, III/1, s. 92-97.

⁵³ McMeekin, *Berlin-Bağdat Demiryolu...*, s. 153; Fromkin, *Barışa Son Veren Barış...*, s. 61; Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, III/1, s. 89-92; *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, I'inci Cilt, s. 71-73.

11 Ekim 1914'te yapılan gizli bir görüşmede Enver, Talat ve Cemal Paşalar Meclis Başkanı Halil Bey ile birlikte sadrazam ikna olsun ya da olmasın savaşa girme kararı almışlardı.⁵⁴ Bu girişimin bedeli iki milyon altın lira olabilirdi ve Almanya bu tutarı göndermeye -Osmanlılar Souchon'u Karadeniz'e gönderme riskini göze alana kadar söz konusu altınlar ortaya çıkarılmayacaktı- çoktan hazırды.⁵⁵ Bunun yanı sıra, Osmanlı Devleti'ne savaşa girer girmez beş milyon liralık bir kredi ile birlikte Osmanlı seferberliğine karşılık her ay 500 bin liralık bir "teminat desteği" verilecekti. Dahası Almanya, Sırpaları savaş dışı bırakmak için Avusturya'ya da yardım sözü vermişti. Böylelikle Bâb-ı Âli'ye savaş malzemesi ulaştırmakta kesintisiz bir demir yolu hattı oluşturulabilecekti. Öte yandan Enver Paşa, Türklerin yer alacağı cephele hakkında Wangenheim ve Pallavicini'ye danışarak 25 Ekim 1914'te şu konularda uzlaşmaya vardı: Souchon'u Rusların Karadeniz filosu üzerine, özellikle de Avusturyalıların arzu ettiği gibi Odesa'ya gönderecek,⁵⁶ Ruslara karşı Kafkasya'da İngilizlere karşı da Mısır'da

⁵⁴ Osmanlı Devleti'nin savaşa girişi hakkında detaylı bilgi için bkz: Kâzım Karabekir, *Birinci Cihan Harbine Nasıl Girdik*, II, Emre Yayınları, İstanbul 1994, s. 265-377; Ali İhsan Sabis, *Birinci Dünya Harbi*, II, Nehir Yayınları, İstanbul, 1990, s. 24-117; *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986, s. 180-209; Ali Fuad Türkgeldi, *Görüp İştittiklerim*, TTK. Basımevi, Ankara, 1987, s. 113-137; Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, III/1, s. 194-295; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, IX [İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)], TTK. Basımevi, Ankara, 1996, s. 355-402; Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 225-258; Mühlmann, *Das deutsch-türkische Waffenbündnis...*, s. 9-25; Wallach, *Anatomie einer Militär Hilfe...*, s. 150-168. Pomiankowski, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü...*, s. 63-96; Cemal Paşa, *Hatıralar -İttihat ve Terakki, Birinci Dünya Savaşı Anıları-*, Tamamlayan ve Düzenleyen: Behçet Cemal, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1977, s. 127-182.

⁵⁵ 11 Ekim 1914'te gizli bir toplantıda Enver, Talat ve Cemal Paşalar ile Halil Bey, Almanlara artık savaşa girmeye hazır olduklarını ve İstanbul'a iki milyon altın Türk lirası gönderdikleri anda Amiral Souchon'a Rusya'ya saldırı emrini vereceklerini bildirdiler. Almanlar hemen 12 Ekim'de tarafsız Romanya'dan demir yolu ile bir milyon altını, 17 Ekim'de de ikinci milyonu gönderdiler. İkinci parti İstanbul'a 21 Ekim'de ulaştı (Fromkin, *Barışa Son Veren Barış...*, s. 61-62).

⁵⁶ Ağustos 1914 başlarında Osmanlı Devleti'nin bir an önce savaşa girmesi için baskılarını artıran Almanya, Türklerin Odesa'ya askerî bir çıkartma yapmasını istiyordu. Liman von Sanders Alman tarafının bu isteğini Enver Paşa'ya bildirdi. Bu plana göre Alman/Avusturya-Macaristan subaylarının komutası altında 50 bin kişilik bir Türk kuvveti gemilerle Odesa'ya çıkartılacaktı. Söz konusu askerî kuvvet Ukrayna'da Ruslara karşı bağımsızlık mücadelesi veren gruplarla birleşerek, önce Ukrayna'nın bağımsızlık mücadelesine yardımcı olacak, sonra da Kuzey Kafkasya'ya doğru harekete geçerek, Kuzey Kafkasya kavimlerini Ruslara karşı ayaklandıracaktı. Ancak hem Enver Paşa ve Liman von Sanders, hem de Pomiankowski böyle bir planın gerçekleştirilemeyeceği konusunda görüş birliği içindeydiler: Karadeniz'de deniz

operasyonlar düzenleyecek ve daha da önemlisi Almanya, Avusturya-Macaristan dışında tüm Avrupa ülkelerine karşı cihad ilan edecekti.⁵⁷

Enver Paşa bu eylem planı için ne sadrazamdan, ne de Osmanlı Hükümetinden onay alırken belki de sorunu bir oldu-bitti ile çözmek arzusundaydı. Osmanlı Harbiye Nazırı Enver Paşa ve -genel kanının aksine- Bahriye Nazırı Cemal Paşa hükümet desteği, olsun ya da olmasın, savaşa çoktan karar vermişlerdi. Enver Paşa 22 Ekim'de Souchon'a verdiği gizli emirde; "Türk donanması Karadeniz'de deniz hâkimiyetini sağlamalıdır. Rus filosunu arayın ve nerede bulursanız savaş ilan etmeksizin saldırın" diyordu. Osmanlı Başkomutan Vekili'nin bu girişimi, Alman savaş yönetiminin ruhuna tamamıyla uygun düşmekteydi. Türk Başkomutanlığı'nın 22 Ekim tarihli "hedeflenen girişimler" hakkındaki raporuna, General von Falkenhayn ertesi gün şu cevabı veriyordu: "Karadeniz'de derhal eyleme geçilmesine ve/veya bir filo eylemine, dün olduğu gibi bugünde büyük bir önem verilmektedir". Bu defa Alman Büyükelçisi, Amiral Souchon'a gönderdiği telsiz telgrafta; "siyasi durum savaşın başlamasını gerektiriyor" diyordu.⁵⁸

27 Ekim 1914'te -ikinci Alman altın sevkiyatından altı gün sonra- Amiral Souchon komutasındaki Osmanlı filosu Boğaziçi'nden çıkıp Karadeniz'e doğru yol almaya başladı. Osmanlı filosu verilen emirler doğrultusunda Karadeniz'e girdikten sonra kesinlikle başka bir talimat gönderilmeyerek karar tamamen Almanlara bırakılıyordu. Böylece Amiral Souchon'un dolayısıyla Almanların emir ve komutası altındaki Osmanlı filosu, 29 Ekim günü erken saatlerde Rus gemilerini ve liman şehirlerini top ateşine tutuyordu. Alman Amirali üstlendiği görevden memnun bir şekilde Boğaz'a mayınlar düşüyor; bir Rus mayın gemisini batırıyor ve sonrasında Rusya'nın Odesa, Sevastopol, Novorossiysk ve Feodosiya Limanlarını bombardımana tutuyordu. Odesa'da bazı Rus savaş gemileri vuruluyor, yakıt ve petrol tankları ateşe veriliyordu. Novorossiysk'de ise bazı tahıl gemileri batırılarak

---

üstünlüğü hâlâ Rusların elinde olduğu gibi Osmanlı Devleti asker sevki için gerekli gemi ve teknik donanımına sahip bulunmuyordu. Her şeyden önemlisi de Osmanlı Devleti henüz daha savaşa aktif olarak katılma kararını vermemişti (Bihl, "Das im Herbst 1914...", s. 362-363; Pomiankowski, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü...*, s. 74-77; Sabis, *Birinci Dünya Harbi*, I, s. 253-255; Mühlmann, *Das deutsch-türkische Waffenbündnis...*, s. 19).

⁵⁷ McMeekin, *Berlin-Bağdat Demiryolu...*, s. 154-155; Pomiankowski, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü...*, s. 77-87; Cemal Paşa, *Hatıralar...*, s.169-178; Sabis, *Birinci Dünya Harbi*, II, s. 68-83; Mühlmann, *Das deutsch-türkische Waffenbündnis...*, s. 23-28.

⁵⁸ Bihl, *Die Kaukasus Politik der Mittelmächte...*, I, s. 48; Sabis, *Birinci Dünya Harbi*, II, s. 83; Mühlmann, *Das deutsch-türkische Waffenbündnis...*, s. 23.

petrol tankları havaya uçuruluyordu.⁵⁹

Türk donanmasının baskın şeklinde yapmak istediği bu girişimden askerî yönden hiçbir kazanç elde edilemedi. Ancak diğer taraftan Karadeniz olayı⁶⁰ büyük ve önemli siyasi gelişmelere yol açtı. Türk savaş gemilerinin bu kışkırtıcı hareketlerine Rusya ve müttefikleri tarafından karşılık verileceği kesindi. Nitekim Rus Elçisi Mihail de Giers 2 Kasım 1914'te İstanbul'dan ayrıldı. Aynı tarihlerde Fransız Elçisi Maurice Bompard ile İngiliz Elçisi Sir Louis Mallet de İstanbul'dan ayrıldılar. Rusya tarafından Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilanı Çar II. Nikolay'ın bir "manifesto"sunu ile Rus halkına duyuruldu.⁶¹ Birkaç gün ara ile İngiltere ve Fransa da Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ettiler. Böylece 12 Kasım 1914'te Osmanlı Devleti artık İtilaf Devletleriyle savaş halinde bulunuyordu.⁶²

Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki diplomatik ilişkilerin kesilmesi ve savaş durumuyla sonuçlanan harekât ile Alman Genelkurmayı'nın ve Enver Paşa'nın 2 Ağustos'tan bu yana hedefledikleri plan gerçekleşmiş oluyordu. Artık Osmanlı Devleti Almanya'nın yanında İtilaf Devletlerine karşı savaştaydı. 14 Kasım 1914'te ilan edilen "cihad-ı ekber" ile birlikte Almanya şimdilik istediğine ulaşıyor ve Kayzer sonunda sevgili kutsal savaşına kavuşuyordu.⁶³

Savaşın başlaması ve büyük umutlarla çıkılan Sarıkamış seferinin büyük bir felaketle sonuçlanması, Enver Paşa'nın ordu ve savaşın denetimini gittikçe artan düzeyde Alman subaylarına bırakmasına neden oldu. Osmanlı Devleti büyük Avrupa savaşının bir yan cephesi olarak görülmekteydi. Osmanlı ordusu Alman

---

⁵⁹ Sabis, *Birinci Dünya Harbi*, II, s. 100-108; Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, III/1, s. 237-247; Karabekir, *Birinci Cihan Harbine Nasıl Girdik*, II, s. 359-369; McMeekin, *Berlin-Bağdat Demiryolu...*, s. 155-156; Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 242-245; Mühlmann, *Das deutsch-türkische Waffenbündnis...*, s. 22-23.

⁶⁰ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, I'inci Cilt, s. 81-108; Sabis, *Birinci Dünya Harbi*, II, s. 91-117.

⁶¹ Rusya Çarı II. Nikolay 2 Kasım 1914'te Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilan etti. İlanda Türkiye'nin cezalandırılacağı ve Karadeniz kıyılarındaki tarihi emellerin gerçekleştirileceği vurgulanıyordu. Rus basınında çıkan yazılarda, savaşın sonra Türkiye'nin Avrupa'dan silineceği, Çargrad'ın (İstanbul'un) alınacağı gibi sloganlar başlık yapılıyor ve hatta Çarlığın Bizans İmparatorluğu'na varis olacağı belirtiliyordu (A. Suat Bilge, *Güç Komşuluk*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1992).

⁶² Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 229, 242-245; Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, III/1, s. 258-260.

⁶³ Mühlmann, *Das deutsch-türkische Waffenbündnis...*, s. 22-23; Kadir Kon, *Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın İslam Stratejisi*, Küre Yayınları, İstanbul, 2013, s. 40; McMeekin, *Berlin-Bağdat Demiryolu...*, s. 156-157.

Başkomutanlığı'na bağlı bir ordu, Osmanlı Genelkurmayı ise Alman Genelkurmayı'na bağlı bir ordu karargâhı olarak muamele görüyordu. Alman denetimindeki Osmanlı Genelkurmayı bütün önemli kararları, sefer planlarını ve her türlü yığınağı artık Alman Genelkurmayı'nın emir ve denetimi altında yapmaktaydı.⁶⁴

Durum böyle olunca; Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı coğrafyasındaki siyasi ve askerî gelişmeleri, Türk kaynaklarının yanı sıra Alman arşiv belgeleri ve o sırada Osmanlı topraklarında bulunan Alman subaylarının rapor ve anıları ışığında değerlendirmek gerekir.

Öte yandan savaş yıllarında Osmanlı topraklarında istenmeden yaşanan olayları, karşılıklı çekilen acıları, çatışma ve boğazlaşmaları ve bugün gereğinden fazla irdelenen Ermenilere yönelik “zorunlu göç” kararının alınmasındaki etkenleri yukarıda değinilen kaynaklar doğrultusunda ele almak ve tarafsız değerlendirmelerle ciddi ve kapsamlı çalışmalar yapmak da artık bir zorunluluk haline gelmiştir.

Büyük Savaşta Almanya'nın Çılgın Projesi: Cihad Propaganda ve Politikası

1914'te, İstanbul'da, Orta Asya'daki Ruslara ve Hindistan'daki İngilizlere karşı cihad bayrağı açıldı. Tüm İslam dünyasını ayaklanmaya çağıran bu büyük hareketin beyni, aslında Hıristiyan Almanya idi. Başta Kayzer Wilhelm olmak üzere Alman şahinleri, Doğu'da bir Töton imparatorluğu kurmak için, Osmanlı Sultanıyla cihad bayrağı altında ittifak yapıp, Müslümanların gazabını düşmanlarının üstüne salmayı planlamışlardı. Öte yandan Enver Paşa da kendini Orta Asya'daki Müslümanların kurtarıcısı olarak görmek ve Osmanlı Devleti'nin sınırlarını genişletme hayalleri kurmaktaydı.

Alman Kayzeri Wilhelm, 1914 yazında çok yanlış bir hesap yaptığını ve İngiltere ile kanlı bir çatışmanın kaçınılmaz olduğunu anladığında, İngiltere'ye karşı, onun doğudaki gücünü sonsuza kadar yok edecek bir cihad başlatmaya yemin etti: “Konsoloslarımız ve temsilcilerimiz tüm İslam dünyasını bu yalancı ve vicdansız millete karşı ayaklandırmalıdır” emrini verdi.⁶⁵

1896 Eylülünde Osmanlı Sultanı ile kurduğu yeni dostluğu pekiştiren Kayzer Wilhelm'in bir zafer gösterisine dönüşen Doğu ziyareti 18 Ekim 1898'de İstanbul'da başladı. Osmanlı başkentinde gösterişli bir kabul gören ve coşkuyla karşılanan Kayzer'in bu ziyaretinin uzun

⁶⁴ Gök-Uyar, “Bir Arşiv Yağmasının Hikâyesi”, s. 4-7.

⁶⁵ Hopkirk, *İstanbul'un Doğusunda Bitmeyen Oyun*, s. 1.

vadeli hedefleri ve/veya amaçları da vardı. Osmanlı topraklarını Alman nüfuzu altına almak ve gizli emelini kolaylaştırmak amacındaydı. Bu hayalin ana noktası, günün birinde Berlin'den Basra Körfezi'ne ve belki de oradan doğuya, İngiliz Hindistanı'na kadar uzanacak olan Bağdat demir yoluydu. Herkes böyle bir bağlantının mantıklı bir fikir olduğunu kabul ediyordu: Avrupa ile Asya arasında böylece en kısa yol sağlanmış olacaktı. Bu düşünce karşısında Hindistan'ı mülk edinmiş olan İngilizler dehşete kapılmışlardı. Demir yolu sadece Kraliyet donanmasını saf dışı bırakmak ve Hindistan ile Uzakdoğu'nun kârlı deniz yolları ticaretini tehdit etmekle kalmayacak, aynı zamanda Alman ihraç ürünleriyle olası bir savaş durumunda silahlı kuvvetlerini de taşıyabilecekti. Dolayısıyla Wilhelm, İstanbul'a, demir yolunun Bağdat'a kadar uzatılması imtiyazını koparmaya gelmişti. Ancak karşısındaki Sultan iyi bir diplomat olduğu kadar kurnaz da bir insandı. Dost imparatorun kafasındakileri merak ediyordu. Almanların beklentilerini ve hedeflerinin ne olduğunu anlayabilmesi için zamana ihtiyacı vardı. Böylece Wilhelm ile beraberindekiler Kudüs'e gitmek için İstanbul'dan ayrıldıklarında, imparator henüz istediği ve özlediği imtiyazı alamamıştı. Bunun için bir yıl daha beklemesi gerekiyordu.⁶⁶

Diğer taraftan Kayzer Wilhelm'in İstanbul ziyaretinden birkaç ay önce, 5 Temmuz 1898'de, Baron Max von Oppenheim⁶⁷ Alman

---

⁶⁶ Hopkirk, *İstanbul'un Doğusunda Bitmeyen Oyun*, s. 15-16.

⁶⁷ Freiherr (Baron) Max von Oppenheim (1860-1946): Diplomat ve arkeolog. 15 Temmuz 1860'ta Köln'de doğdu. Prusya devlet hizmetine girdikten (1883) kısa bir süre sonra, İspanya ile Fas'tan başlayarak, Akdeniz'deki bütün Müslüman ülkelerini kapsayan uzun gezilerine başladı (1891). Bundan sonraki araştırma gezileri onu, Atlantik'ten 1891'de Suriye ve Mezopotamya'ya, 1894-1896'da İstanbul ve Anadolu'ya kadar götürdü. Kahire'de ilahiyat ve Arapça eğitimi aldı. 1896-1910 yılları arasında Kahire'deki Alman Başkonsolosluğu'nda ataşe olarak bulundu. Alman Dışişleri Bakanlığı'na bazen de Başbakan'a gönderdiği raporlar İngiltere ve Rusya'ya karşı Doğu'da uygulanacak politika ve propagandaların oluşumunda çok etkili oldu. Dışişleri Bakanlığı'ndan kendi isteği ile ayrıldıktan sonra, Tell Halaf'ta araştırma gezilerini ve arkeolojik kazılarını devam ettirdi (1911-1913). Osmanlı Devleti ile Almanya arasında gizli antlaşmanın imzalandığı gün (2 Ağustos 1914) Alman Dışişleri Bakanlığı'nda yeniden göreve başladı. "Nachrichtenstelle für den Orient (Doğu İstihbarat Dairesi)"i kurdu ve bir süre başkanlığını yaptı. Nisan 1915'te Alman Büyükelçiliği'nin kontrolünde özel bir istihbarat (haber alma) bürosunun kurulması için İstanbul'a gönderildi. Arap ülkelerini çok iyi tanıyan ve mükemmel derecede Arapça bilen Oppenheim; savaş sonrası arkeolojik kazılarına devam ettiği gibi, İran-Afganistan ve Hindistan'ı tanımamasına ve/veya oralarda pek tanınmamasına rağmen, Alman Hükümetinin asla vazgeçemeyeceği bir Doğu uzmanı ya da danışmanıydı (Fritz Fischer, *Griff nach der Weltmacht-Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914-18*, Droste Verlag, Düsseldorf, 2000, s. 111; Bihl, *Die Kaukasus Politik der Mittelmächte...*, I, s. 254).

Başbakanı'na gönderdiği bir raporda⁶⁸ “Müslümanlar arasında bağlılık ve yardımlaşma duygusunun çok güçlü olduğunu ve eğer Osmanlı Sultanı'na ‘cihad’ ilan ettirilebilirse, 260 milyon Müslümanın Almanya'nın Doğu politikası (Doğudaki hedeflerine ulaşması) için yararlı olanaklar sunabileceğini” belirtiyordu.⁶⁹

Bir “dünya devleti-Weltmacht” olmayı planlayan ve bu yolda en güçlü rakip olarak gördüğü İngiltere'yi; İslam ülkelerindeki sömürgelerinde vurmaya ve/veya zayıf düşürmeyi hedefleyen Kayzer Wilhelm de buna çoktan hazırды. 1898 sonbaharında, Osmanlı topraklarında, İstanbul'dan başlayan gezi planlandığı gibi devam ediyordu: Kayzer 1898'de Şam'da, Selahaddin Eyyubi'nin mezarı başındaki ünlü nutkunda “300 milyon Müslümanın koruyucusu ve dostu olduğunu ve bunun bu şekilde devam edeceğini” söylüyordu.⁷⁰

Dünya Savaşı'nın başlamasından kısa bir süre önce, 29 Temmuz 1914'te, İstanbul'daki Alman Askerî Misyonu'ndan gelen ve olası bir savaş durumunda Osmanlı topraklarında bulunan Alman subaylarının ülkelerine dönmeyi arzuladıklarını bildiren Liman von Sanders'in telgrafına Kayzer “(Onlar) kalmalıdır. İngiltere'ye karşı ayaklanmayı ve savaşı körüklemeliler. Türkiye ile yapılması planlanan ittifaktan henüz daha habersiz...”⁷¹ notunu düşmekteydi.

Bundan bir gün sonra, 30 Temmuz'da bu defa Petersburg'dan, Alman Büyükelçisi Graf Pourtalès'ten gelen telgrafın kenarına yine Kayzer tarafından şu not düşülmüştü: “Artık bundan böyle İngiltere'nin girişimleri (politikaları) her yönüyle açığa çıkarılmalı ve onun Hristiyan

---

⁶⁸ 1896'da Kahire'deki Alman Başkonsolosluğu'nuna ataşe olarak atanan Max von Oppenheim, 13 yıllık hizmeti esnasında Berlin'e 467 rapor ve memorandum gönderdi. Bunlar, duruma göre hemen hemen her defasında başbakanlara iletildi. Söz konusu rapor ve memorandumların büyük çoğunluğu doğal olarak Mısır'daki politik gelişmeleri ve Arabistan'ın çeşitli İslami cereyanlarını konu ediniyordu (Maren Meyer zur Capellen, *Die Nachrichtenstelle für den Orient-Fallstudie einer Propagandainstitution im Ersten Weltkrieg*, VDM Verlag Dr. Müller, Saarbrücken, 2011, s. 20). Almanya'nın İslam stratejisi mimarlarından Oppenheim'in üç önemli memorandumunu için bkz: Kadir Kon, “Almanya'nın İslam Stratejisi Mimarlarından Max von Oppenheim ve Bu Konudaki Üç Memorandumu”, *Tarih Dergisi*, Sayı 53 (2011/1), İstanbul 2012, s. 211-252.

⁶⁹ *Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (PA-AA)*, Orientalia Generalia, Nr. 9 Nr. 1, Acten betreffend: Berichte des Freiherrn von Oppenheim über orientalische Verhältnisse, R. 14556, Bd.3. Oppenheim Bericht Nr. 48, 5. Juli 1898; Bihl, *Die Kaukasus Politik der Mittelmächte...*, I, s. 40; Fischer, *Griff nach der Weltmacht...*, s. 109-110.

⁷⁰ Fischer, *Griff nach der Weltmacht...*, s. 109; Bihl, *Die Kaukasus Politik der Mittelmächte...*, I, s. 40.

⁷¹ Bihl, *Die Kaukasus Politik der Mittelmächte...*, I, s. 40; Fischer, *Griff nach der Weltmacht...*, s.110.

barışçıl maskesi düşürülerek, barış konusundaki ikiyüzlülüğü ortaya konulmalıdır. Türkiye ve Hindistan'daki konsoloslarımız, ajanlarımız, İslam dünyasını bu nefret edilen, yalan söyleyen, vicdansız, alçak halka (İngilizlere) karşı ayaklandırmaya başlamalılar, çünkü savaşa bulaşacaksak eğer, İngiltere de en azından Hindistan'ı kaybetmelidir."⁷²

Bu arada Osmanlı Devleti ile Almanya arasında imzalanan 2 Ağustos 1914 tarihli gizli antlaşmadan hemen sonra Kayzer II. Wilhelm, 8/9 Ağustos'ta Avusturya-Macaristan'ın Almanya'daki askerî temsilcisi General Josef Grafen Stürgkh'den Avusturya-Macaristan filosunun boğazlardan geçerek, İstanbul'daki iki Alman savaş gemisinin -Goeben /Breslau- yardımıyla Odesa'yı bombalayıp oradaki Rus filosunu yok etmelerini istedi. Böylelikle Güney Rusya'da panik çıkarılarak, bölgeye Osmanlı Devleti'nin askerî çıkartma yapması sağlanacaktı.

Ağustos 1914 sonlarında ise bu defa bir başka proje gündemdeydi: Avusturya-Macaristan Genelkurmay Başkanı Conrad von Hötzendorf, Galiçya'ya karşı operasyonlar düzenleyen Rus ordusunu kısıp almak için 50 bin kişilik bir Türk kolordusunun Besarabya'da karaya çıkartılması önerisinde bulundu. Ancak Türk nakil filosunun yetersizliği nedeniyle kolordunun bölgeye sevki aşağı yukarı üç ay sürebileceğinden, plan Avusturya-Macaristan'ın İstanbul'daki tam yetkili askerî temsilcisi Joseph Pomiankowski ve Türkiye'deki Alman Askerî Misyon Başkanı Liman von Sanders tarafından reddedildi. Eylül 1914 başlarında da Avusturya-Macaristan Orduları Başkomutanlığı'nın bir Türk kolordusunun Odesa'da karaya çıkartılması önerisine yine Pomiankowski sadece olumsuz bir cevap vermekle yetindi. Çünkü Osmanlı Devleti 50 bin kişilik bir kuvveti bir araya getiremediği gibi henüz aktif olarak savaşa katılma kararı da vermemişti.

Eylül/Ekim 1914'te Pomiankowski, Conrad'dan Türkleri bu defa Kuban-Kazak bölgesine 50 bin kişilik bir kolordu göndermeye teşvik etmesi emrini aldı. Kolordunun komutanı da Avusturyalı Albay Stanislaw Graf Szeptycki olmalıydı.⁷³

Joseph Pomiankowski hatıralarında konu ile ilgili olarak "Eylül ya da Ekim 1914'te çok ilginç bir emir aldım. General von Conrad,

---

⁷² *Die Deutschen Dokumente zum Kriegsausbruch 1914...*, Bd. II, Berlin, 1919, Nr. 401.; Fischer, *Griff nach der Weltmacht...*, s. 110. Ayrıca bkz: Ulrich Gehrke, *Persien in der Deutschen Orientpolitik während des Ersten Weltkrieg*, Bd. I, W. Kohlhammer GmbH, Stuttgart, 1961, s. 1.

⁷³ Bihl, "Das im Herbst 1914..." s. 362-363; Pomiankowski, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü...*, s. 74-75.

Rusya'ya karşı ayaklandırmak için Kuban Kazakları bölgesine General Graf Szeptycki komutasında sevk edilecek 50 bin kişilik bir kolorduyu Türkiye'nin Karadeniz kıyılarında toplamak istiyordu. Kuban Kazaklarının Rutenya ya da Ukrayna asıllı oldukları söylenebilir. Avusturya-Macaristan Genelkurmayı, Kazakların -ister küçük ister büyük Rus kazakları olsun- ekonomik nedenlerden dolayı çarların en sadık uyuğu olduklarını ve onları çarlık rejimine karşı isyana sevk edecek herhangi bir hareketin boşuna olacağını da göz önünde bulundurmalıydı. Ayrıca Kuban ve Terek Kazakları, çarlık rejiminin himayesinde, topraklarını zorla ellerinden aldıkları ve böylece yıllar boyu Türkiye'ye göçe zorlanan Müslüman halkın da can düşmanıydılar. Dolayısıyla Türkler ve Kuban Kazakları arasında doğal olarak şiddetli bir düşmanlık sürüp gitmekteydi. Kuban Kazaklarıyla bir ittifak kurma teklifini hem Enver Paşa'nın, hem de komitenin kabul etmeyeceğine ve ayrıca böyle uygunsuz bir isteğin Türk yetkili çevrelerinde aksi tesir yapacağına kanaat getirdim. Bu görüşümü bildirdikten sonra Conrad planın uygulanmasından vazgeçti" diyordu.⁷⁴

Kayzer Almanyası'nın İngiltere, Fransa ve Rusya'ya karşı planladığı devlet düzenini sarsıcı ve yıkıcı girişimlerin sevk ve idaresi, Dışişleri Bakanlığı ile Genelkurmay Başkanlığı Siyasi Kısım Şefliği arasında kurulan irtibat sayesinde yürütülmekteydi. Bunda Başbakan Bethmann von Hollweg⁷⁵ ve Dışişleri Müsteşarı (Dışişleri Bakanı) Gottlieb von Jagow'un⁷⁶ yanı sıra, özellikle ve öncelikle Dışişleri Müsteşar Yardımcısı Arthur Zimmermann'ın⁷⁷ dinamik kişiliği ve ikna yeteneği

⁷⁴ Pomiankowski, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü...*, s. 75-76.

⁷⁵ Bethmann Hollweg, Theobald von, Doğumu 29.11.1856, ölümü 2.1.1921. Kısa biyografisi için bkz: Werner Frauendienst, "Bethmann Hollweg, Theobald Theodor Friedrich Alfred von", *Neue Deutsche Biographie (NDB)*, Bd. 2, Duncker&Humblot, Berlin, 1955, s. 188-193; *Ploetz Geschichts-Lexikon Weltgeschichte von A bis Z*, Verlag Ploetz, Freiburg-Würzburg, 1986, s. 59.

⁷⁶ Jagow, Gottlieb von, Alman diplomat, doğumu 22.6.1863 Berlin, ölümü 11.1.1935 Potsdam; 1909-1913 Roma'da büyükelçi; 1913-1916 Dışişleri Bakanı; O, "Rechtfertigung der dt. Politik bei Ausbruch des 1. Weltkrieges - Ursachen u. Ausbruch des Weltkrieges (1. Dünya Savaşı'nın Çıkışında Alman Politikasının Müdafası-Dünya Savaşının Çıkışı ve Nedenleri)'ni yazdı (Hellmut Seier, "Jagow, Gottlieb von", *Neue Deutsche Biographie (NDB)*, Bd. 10, Duncker&Humblot, Berlin, 1974, s. 299; *Ploetz Geschichts-Lexikon*, s. 262).

⁷⁷ Arthur Zimmermann: Doğumu 1864; hukuk eğitimi; 1896 Viskonsolos Şangay; 1898-1899 Kanton Konsolosluğu yöneticisi; 1900-1901 Tientsin'de Konsolos; 1904-1905 Dışişleri Bakanlığı Siyasi Kısımına atanması (Doğu ve Doğu Asya İlişkileri); 1906 Elçilik Sekreteri; 1910 Siyasi Kısım Şefliği; 1911 Dışişleri Müsteşar Yardımcısı; Dışişleri Bakanlığı Politik Arşivi kayıtlarına göre (Fischer, *Griff nach der*

önemli rol oynadı. Almanya'nın bu savaşta İngiltere ve Rusya'yı aynı anda mağlup etmek zorunda olduğu ve bunun da ancak Alman ordusunun Berlin'den doğuya ve batıya hızla ilerleyip, yayılmasının itici gücüyle gerçekleşebileceği kanısındaydı. Başbakan ile Dışişleri Müsteşarı Jagow, Genelkurmay Karargâhı'nda bulunurlarken, daha savaşın ilk aylarından itibaren Wilhelmstraße'de (Dışişleri Bakanlığı'nda) tek başına görev yapması, onun 1914 yılındaki politik etki alanını göstermesi açısından anlamlıydı. Daha da önemlisi, Zimmermann, gözü pekliği ve başkalarına pek aldırmayan tavırlarıyla, II. Wilhelm'in kişisel yaradılışına daha çok benzediği, bu haliyle hem Bethmann Hollweg, hem de Jagow'un kişisel özelliklerinden çok uzak olduğu için imparatorluğun sivil kanadında Wilhelm'in en fazla güvendiği adamdı.

Misyon olarak Zimmermann ile eş konumda olan kişi, Genelkurmay Başkanlığı Siyasi Kısım Şefi Rudolf Nadolny'di.⁷⁸ Dışişleri Bakanlığında görevliyken, Falkenhayn tarafından bu göreve atanmıştı. Zimmermann gibi aynı hamurdan yaratılmış olup, onunla tam bir uyuşma ve uzlaşma içindeydi.

Daha savaş henüz patlak verdiğinde İslam dünyasının uyarılması, harekete geçirilmesi ve/veya ayaklandırılarak Almanya tarafına çekilmesi çalışmalarını koordine etmek üzere Freiherr (Baron) Max

---

Weltmacht..., s. 110; Bihl, *Die Kaukasus Politik der Mittelmächte...*, I, s. 255). 5 Mayıs 1911-22 Kasım 1916 Dışişleri Bakanı Yardımcısı, 22 Kasım 1916- 6 Ağustos 1917 Jagow'dan sonra Dışişleri Bakanı (Paul Lindenberg, *Es lohnte sich, gelebt zu haben*, Berlin, 1941, s. 268-274).

⁷⁸ Rudolf Nadolny: 12.7.1873-18.5.1953. 20. yüzyılın Alman diplomatları arasında Büyükelçi Rudolf Nadolny'nin ayrı bir yeri vardır. Kariyeri ona kritik zamanlarda sık sık önemli görevlere atanma fırsatları sundu. Petersburg'da viskonsolos; Dışişleri Bakanlığında memur; İran'da özel görevli; Arnavutluk'ta diplomat (maslahatgüzar); Genelkurmay'da siyasi kısım şefi; İran'da diplomat; Dışişleri Bakanlığında Rusya Şubesi Başkanı; Stockholm'de orta elçi ve Ankara ile Moskova'da büyükelçi idi. Ancak resmî kariyeri, Hitler'le olan dramatik bir zıtlık üzerine aniden sona erdi. Nadolny, çöküşten sonra, ilk olarak Almanya'nın Ruslar tarafından işgal edilen Doğu bölgesinde, Ruslarla olan temas ve bağlantılarından yararlanarak, Almanya ve Almanlara yardım etmeye çalıştı. Daha sonra Batı bölgesine geçti ve Almanya'nın birleşmesi gerektiğini savunan ilk sözcüsü oldu. Hatıraları, özellikle Weimar Dönemi Almanya'sı ile Stockholm, Ankara, Cenevre ve Moskova'dan bugüne kadar hemen hemen hiç bilinmeyen birçok şeyi açıklığa kavuşturdu (Rudolf Nadolny, *Mein Beitrag*, Limes Verlag, Wiesbaden 1955, s. 5-6). Öte yandan Almanya'nın ilk Ankara Büyükelçisi Nadolny'nin girişimleri ile 3 Mart 1924'te yapılan "Türk-Alman Dostluk Antlaşması" ile Türkiye ve Almanya arasında 1918'den beri -yaklaşık altı yıldır- kesik olan diplomatik ilişkiler yeniden kuruldu (Selami Kılıç, *Ermeni Sorunu ve Almanya "Türk-Alman Arşiv Belgeleriyle"*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003, s. 239-240).

von Oppenheim⁷⁹ 2 Ağustos 1914'te yeniden Dışişleri Bakanlığı'ndaki görevine çağrıldı. Oppenheim, Doğu hakkında oldukça bilgili ve deneyimli bir diplomat olarak, 5 Temmuz 1898'de Almanya'nın henüz kurgu aşamasındaki Doğu politikası hedefleri için Panislamist hareketin yaşama geçirilmesi olanakları hakkında kapsamlı bir rapor hazırlamıştı. Söz konusu rapor, Kayzer'in aynı yılın (1898) 8 Kasımındaki Şam konuşmasına da ilham kaynağı oldu. Kayzer bu konuşmasında; kutsal savaş anlamına da gelen ve günümüzde bile sonuçlarının ne olacağı hesap olunamayan "cihad"a gönderme yapmıştı.⁸⁰ Bu yüzden olası bir savaş durumunda, Sultan'ı (dolayısıyla Osmanlı Devleti'ni) sömürgelerinde çok sayıda Müslümanı barındıran devletlere karşı en değerli müttefik olarak göstermişti.⁸¹

Yine Oppenheim Ekim 1914'te, İslam dünyasını harekete geçirmede (ayaklandırmada) en etkili silah olarak gördüğü Panislamist propagandalardan oluşan "Kutsal Savaş (cihad)" planlarını hazırlamış, bundan sonraki adım olarak da İran ve Mısır'a "heyet-i seferiyeler" gönderilmesini önermişti.⁸²

O sıralar Berlin Üniversitesi'nde Türk tarihi profesörü ve liberal görüşün çalışkan gazetecisi Ernst Jäckh,⁸³ Alman Doğu politikasının

---

⁷⁹ Freiherr Max von Oppenheim: 15 Temmuz 1860-15 Kasım 1946. 86 yıllık dolu dolu bir yaşamın ayrıntısı için: Gabriele Teichmann-Gisela Völger, *Faszination Orient*. Max v. Oppenheim-Forscher, Sammler, Diplomat, Köln, 2001, s.418 vd.; Capellen, *Die Nachrichtenstelle für den Orient...*, s. 91-92. Bu konuda ayrıca bkz: Kon, *Almanya'nın İslam Stratejisi*, s. 52-62; McMeekin, *Berlin-Bağdat Demiryolu...*, s. 33-49.

⁸⁰ Bu mana ve anlayışta; yani bugün Batı'da "cihad" olgusunun anlayış ve kavrayışına güzel bir örnek olarak, görselliği de ön plana çıkan bir çalışma için bkz: Guido Knopp-Stefan Brauburger-Peter Arens, *Der Heilige Krieg "Mohammed, die Kreuzritter und der 11. September (Kutsal Savaş Muhammed, Haçlılar ve 11 Eylül)*, C. Bertelsmann Verlag, München, 2011.

⁸¹ Fischer, *Griff nach der Weltmacht...*, s. 110-112.

⁸² PA-AA, Der Weltkrieg. Nr. 11. Unternehmungen und Aufwiegelungen gegen unsere Feinde. Allgemein, R. 20937, Bd. 2, Die Revolutionierung der islamischen Gebiete unserer Feinde. Denkschrift Oppenheims: 136 Seiten, Ende Oktober 1914 (Oppenheim raporu; 136 sayfa, Ekim 1914 sonları). Oppenheim'in söz konusu raporu için ayrıca bkz: Kon, "Almanya'nın İslam Stratejisi Mimarlarından...", s. 230-238; Çolak, *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti...*, s. 34-36; Kon, *Almanya'nın İslam Stratejisi*, s. 62-75.

⁸³ Ernst Jäckh (1875-1959): Siyaset yazarı ve dönemin önde gelen oryantalistlerindendi (Doğu uzmanı veya Doğu bilimci). Friedrich Naumann ile temas ve birliktelik içindeydi. 1912'den itibaren Berlin Üniversitesi'nde Türk tarihi üzerine seminerler verdi ve 1915'te profesör oldu. "Alman Politikası"nı Rohrbach ve Stein ile birlikte yayınladı. Oryantalizm (şarkiyatçılık) üzerine birçok kitabı bulunan Jäckh, Büyük Savaş sırasında Oppenheim ve Matthias Erzberg ile birlikte Doğu'da Alman

en etkili propagandacısı olarak Oppenheim ile birlikte çalışıyordu. Ayrıca Jäckh, Matthias Erzberger ile birlikte yurt dışında Alman propaganda çalışmalarını düzenlemek ve planlamak için savaşın başlangıcında kurulmuş olan “Dışişleri İstihbarat Bürosu (Nachrichtenstelle für Auslandsdienst)”nda görevliydi.

Doğu uzmanı, bir başka söylemle bu konuda çok deneyimli ve bilgili olan İstanbul Büyükelçisi Hans Freiherr (Baron) von Wangenheim,⁸⁴ Zimmermann’ın da teyit ettiği üzere tamamen Kayzer’in “dünya politikası (Weltpolitik)” çizgisinde hareket ediyordu.

Rus egemenlik sahası, özellikle Ukrayna bölgesi için Jäckh ve Friedrich Naumann’ın yakın arkadaşı Baltık bölgesi Almanlarından Paul Rohrbach’ın⁸⁵ bulunması oldukça anlamlı olup büyük bir önem taşımaktaydı. Seyahat izlenimleri ile birlikte engin tecrübesi Rohrbach’ı Theodor Schiemann, Johannes Haller ve imparatorluk sınırları içinde yaşayan diğer Baltık kökenliler yanında bu düşüncenin asıl savunucusu yapmıştı. Bu düşüncede, Rusya’nın Doğu komşularıyla ilişkilerinin bozulması ile Rusya’yı erken Petro dönemi sınırlarına geri itmek ve böylece Rusya’yı tamamıyla zayıflatmaktı.

1919’dan 1943 yılına kadar Vatikan’da, Alman Büyükelçiliği yapan Diego von Bergen,⁸⁶ Rus egemenlik sahası için aktif bir güç

---

propagandalarını yürütecek olan “Nachrichtenstelle für den Orient” (Doğu İstihbarat Dairesi)’ni kurdu ve bu kurumun önde gelen elemanı olarak Osmanlı coğrafyasında propaganda girişimlerinde bulundu (Bihl, *Die Kaukasus Politik der Mittelmächte...*, I, s. 255; Fischer, *Griff nach der Weltmacht...*, s. 112).

⁸⁴ Hans Frhr. (Baron) von Wangenheim (1859-1915): 1904 Meksika’da Alman diplomatı; 1908 Tanca’da temsili diplomat; 1909 Atina’da Alman Elçisi; 1912-1915 yılları arasında Almanya’nın İstanbul Büyükelçisi ve aynı zamanda kordiplomatik çevrenin en güçlü kişiliğiydi. Aslında topçu subayıydı. Daha sonra ordudan ayrılarak diploması mesleğini seçti. Wilhelm’in güvenini kazandıktan sonra, önce Atina’da görev yaptı ve henüz daha elli yaşındayken İstanbul Büyükelçisi oldu. Osmanlı Devleti’nin Almanya ile imzaladığı ittifak antlaşmasında (2 Ağustos 1914) önemli rol oynayan Wangenheim, İstanbul’da göreve başladığında çok hastaydı. Rahatsızlığı gittikçe arttı ve Ekim 1915’te aniden öldü (Bihl, *Die Kaukasus Politik der Mittelmächte...*, I, s. 257; Pomiankowski, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Çöküşü...*, s. 47-48; Çolak, *Alman İmparatorluğu’nun Doğu Siyaseti...*, s. 33).

⁸⁵ Tanınmış bir Alman siyaset yazarı, teolog, sömürge yöneticisi ve seyahat yazarı olan, “Almanya’nın geleceğinin Doğu’da; Türkiye’de... Mezopotamya ve Suriye’de... olduğunu” belirten, Alman yayımcılığının önde gelen savunucularından Karl Albert Paul Rohrbach (1869-1956): Bkz: Josef Anker, “Rohrbach, Paul Carl Albert”, *Neue Deutsche Biographie (NDB)*, Bd. 22, Duncker&Humblot, Berlin, 2005, s. 5-6.

⁸⁶ Diego von Bergen (1872-1943): Doktorasını tamamlamış bir avukat olarak daha genç yaşta, 23 yaşında, Dışişleri Bakanlığı’nda işe başladı. Bir yıl sonra elçilik sekreteri olarak önce Pekin’de, üç yıl Brüksel’de ve 1906’dan 1911’e kadar da Almanya’nın

olarak Dışişleri Bakanlığında Zimmermann'ın yanında bulunmaktaydı.

Rus İmparatorluğu sınırlarındaki ulusların ayaklandırılması için etkili çalışmalar yapılmasını amaçlayanlardan genç Elçilik Sekreteri von Wesendonck'un⁸⁷ girişimleri de yabana atılamazdı.

Dışişleri Bakanlığında görevli söz konusu kişilerin yanında, imparatorluğun tarafsız ülkelerdeki üç diplomatik misyon şefinin bu konuda pek de az önemlerinin olduğu söylenemez. Bunlar Bern'de Baron Romberg, Kopenhag'da Brockdorff-Rantzau, Stockholm'de Baron Lucius von Stoedten idi. Görevleri ise İstanbul'daki büyükelçilik bünyesinde haberleşme ve casusluk ağının düğümünü oluşturmaktı. Almanlar bununla tüm Rus İmparatorluğunu nüfuzları altına almaya ve güçlerinin önemli bir kısmını da Alman ihtilal programının teşvik edilmesine ve/veya tamimine adanmışlardı.⁸⁸

Artık Almanya'nın Dünya Savaşında, İngiliz, Fransız ve Rus sömürgelerindeki Müslümanları bu devletlere karşı nerede ve nasıl kullanmayı düşündüğü netleşmeye başlamıştı. 2 Ağustos 1914'te Türk-Alman ittifakının yapıldığı gün, Alman Genelkurmay Başkanı General von Moltke⁸⁹ Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği yazıda "Eğer İngiltere olası bir savaşta rakibimiz olursa Hindistan'da İngilizlere karşı bir ayaklanma çıkarılmalı, aynıysa Mısır'da da denenmelidir. İran'ı da Rus nüfuzundan kurtarmak için mümkünse Türkiye ile birlikte uygun bir

---

Vatikan Elçiliği'nde çalıştı. Daha sonra 1919 yılına kadar kaldığı Dışişleri Bakanlığı'na geri çağrıldı (Fischer, *Griff nach der Weltmacht...*, s. 112).

⁸⁷ Otto Günther von Wesendonck (1885-1933): Hukuk eğitiminden sonra, 1908'de Dışişleri Bakanlığı'nda göreve başladı. Londra, Brüksel, İstanbul ve Tanca'da kısa süreli görevlerden sonra, 1914'te bir Portekizli ile evlenmesi, devlet hizmetinden ayrılmasına gerekçe oldu. Savaşın başlamasıyla birlikte yeniden Dışişleri Bakanlığı Politik Kısmında çalışmaya başladı (Fischer, *Griff nach der Weltmacht...*, s. 112).

⁸⁸ Fischer, *Griff nach der Weltmacht...*, s. 110-113.

⁸⁹ Helmuth Johannes Ludwig von Moltke (25.5.1848-18.6.1916): Genç Moltke diye anılmaktadır. 1835-1839 yılları arasında Osmanlı kara ordusunu Prusya modeline göre yeniden yapılandırmak üzere Türkiye'de bulunan Mareşal von Moltke'nin yeğenidir. Dünya Savaşı başladığında (1904'te Genelkurmay İkinci Başkanı, 1906'da Genelkurmay Başkanı) Alman Genel Kurmay Başkanıydı (Chef des Generalstabs). Kayzer Wilhelm'in yakın çevresinde yer alan Moltke, Alman ordularının savaşı kısa sürede kazanacağına inanıyordu. Ancak bu gerçekleşmediği gibi, tüm bunlardan özellikle Marne başarısızlığından kendini sorumlu gören Moltke, her ne kadar 1914 yılı sonuna kadar resmen Genelkurmay Başkanı olarak kaldıysa da 14.9.1914'ten itibaren Alman ordularının yönetimini General Erich von Falkenhayn'a devretti (Heinrich Walle, "Moltke Helmuth Graf von", *Neue Deutsche Biographie*, Bd. 18, Berlin, 1997, s. 17-18; Çolak, *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti...*, s. 31).

zamanda harekete geçilmesi gereklidir” diyordu.⁹⁰ Dışişleri Müsteşarı Gottlieb von Jagow da 3 Ağustos 1914’te İstanbul’a gönderdiği telgrafta diyordu ki “İslami parola-slogan/İslamcılık parolası-sloganı İngiliz kolonilerine, özellikle Hindistan’a ulaştırılmalı; Kafkasya’nın ayaklandırılması ise ‘şayan-temenni’ olmalıdır.”⁹¹ Bu defa Moltke, Dışişleri Bakanlığı’na 5 Ağustos’ta gönderdiği memorandumda yapılması gerekenlere açıklık getiriyordu: “En önemlisi... Hindistan, Mısır ve de Kafkasya’daki ayaklanmalardır. Dışişleri, Türkiye ile yapılan antlaşma doğrultusunda, bu düşünceleri gerçekleştirebilecek durumda olmalı ve İslam fanatizmini özendirmelidir.”⁹²

Almanya’nın savaş planları içinde Panislamizm’e büyük önem veriliyordu ve Alman liderler, savaş sonrasında hatıralarını yazarken olmasa bile, 1914 senesinde İslam’ın savaşın seyrini değiştirebilecek bir silah olduğunu düşünüyorlardı.⁹³

Wangenheim 14 Ağustos’ta İstanbul’dan Bethmann Holweg’e şöyle yazıyordu: “Majestelerinin İslam dünyasını ayaklandırma isteği ile ilgili çalışmalar büyük bir gizlilik içinde yürütüldü ve hazırlıklar tamamlandı. Osmanlı Devleti henüz savaşa girmemiş olsa da, tam olarak kazanılan Enver Paşa şimdiden Afganistan, Kafkasya, Bağdat, Bingazi, Kahire ve Kudüs’e ufuktaki cihadın haberini ulaştırmak için ajanlar gönderdi bile. Enver’in Panislamcı hareketin ateşlenmesine olumlu yaklaştığından şüpheniz olmasın.”⁹⁴

Ağustos 1914’te silahlar ateşlendiğinde Türk-Alman cihadının eylem planı hazırды ve bu konuda oldukça somut kanıtlar bulunuyordu. Büyükelçi von Wangenheim’in 18 Ağustos’ta Alman Dışişleri Bakanlığı’na bildirdiğine göre “...Belucistan’daki cihad hazırlıkları için güvenilir 8 Ermeni’den oluşan ve Almanların verdiği paralarla finanse edilen bir heyet daha savaş başlamadan 4-5 hafta önce bölgeye

---

⁹⁰ Gehrke, *Persien in der Deutschen Orientpolitik...*, Bd. I, s. 22; Bihl, *Die Kaukasus Politik der Mittelmächte...*, I, s. 40.

⁹¹ Jagow Tel. an Pera, 3. August 1914, *PA-AA, Der Weltkrieg*, Nr. 11, R. 20936, Bd. 1. Unternehmungen und Aufwiegelungen gegen unsere Feinde. Allgemeines; Bihl, *Die Kaukasus Politik der Mittelmächte...*, I, s. 40-41.

⁹² Fischer, *Griff nach der Weltmacht...*, s. 113; Bihl, *Die Kaukasus Politik der Mittelmächte...*, I, s. 41.

⁹³ McMeekin, *Berlin-Bağdat Demiryolu...*, s. 115.

⁹⁴ Der K. Botschafter an Auswärtiges Amt, Therapia (Tarabya), den 14 August 1914, *PA-AA, Der Weltkrieg*, Nr. 11e, R. 21028, Bd. 1. Unternehmungen und Aufwiegelungen... Afghanistan und Persien; Der K. Botschafter an Auswärtiges Amt, Therapia, den 18 August 1914, *PA-AA, Der Weltkrieg*, Nr. 11, R. 20936, Bd. 1. Unternehmungen und Aufwiegelungen...Allgemeines; McMeekin, *Berlin-Bağdat Demiryolu...*, s. 115-116.

gönderildi. Türkler kendi cihad provokatörlerini Sudan'dan Hint alt kıtasına kadar her yere yollarken Almanlar da kendi ajanlarını İran'a ve Rus yönetimindeki Dağıstan'a gönderiyorlardı. Suriye ve Trablusgarp (Şeyh Senusi'nin buradaki taraftarları) Mısır'a karşı bir eyleme hazırlanıyordu. Suriye'deki düzenli Türk birliklerinin Mısır'a karşı kullanımı tasarlanıyor ve hatta Mısır'daki İngiliz işgaline karşı olabildiği kadarıyla ırkçı bir eylem düşünülüyordu. Bölgedeki Türk birliklerinin subayları bu ayaklanmayı sistematik bir şekilde yürütebilirlerdi. Büyük bir komisyon İran'daki çalışmalarını başarıyla tamamlamıştı. Şimdi söz konusu komisyon kendisini oldukça kolay ve verimli bir görevin beklediği Dağıstan'a gidiyordu. Kafkasya'da da çoktan işbaşı yapılmıştı. Bölge ayaklanmaya tahrik ediliyor ve ihtilal ateşi gün geçtikçe alevleniyordu..."⁹⁵

Kuzey Afrika'yı ihtilale sürüklemesi ve bölgede Fransız yönetimine karşı ayaklanmalar çıkarması için Dr. Otto Mannesmann ve kardeşleri Trablusgarp'a gönderildi. Fas, Tunus ve Cezayir'de birtakım yerel güçlerin de (Şeyh Senusi, Şeyh Abdülkadir El Cezayiri'nin torunlarından Emir Said) desteği ile çalışmalarını yürüten Mannesmann kardeşler, ihtilal beyannameleri ve diğer propaganda malzemelerini balonlar kullanarak dağıtmayı planlıyorlardı.⁹⁶

Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında savaşa girme konusunda ayak sürümesine ve birtakım kuşklarına rağmen Ağustos 1914'te kutsal savaş coşkusu en yoğun halini aldı. Daha savaşın başlarında Almanya'nın önde gelen Arap Dili ve Edebiyatı uzmanlarından Bernhard Moritz, Kuzeybatı Arabistan'da bir keşif gezisi yaptıktan sonra Sina Çölü'nü geçerek 8 Ağustos'ta Şam'a vardı. Moritz, Osmanlı 8. Kolordu Komutanı Zeki Paşa'ya, İngiliz birliklerinin Süveys'te konuşlandığı yerler, Sina'yı geçmek için Filistin'den Mısır'a en iyi yollar, vaha ve su kuyularının yerleri, silah, cephane ve diğer donanımın nasıl sağlanacağı, iletişim olanakları ve yerel halkın tutum ve davranışları hakkında önemli bilgiler veriyordu.⁹⁷

---

⁹⁵ Der K. Botschafter an Auswärtiges Amt, Therapia, den 18 August 1914, PA-AA, Der Weltkrieg, Nr. 11, R. 20936, Bd. 1. Unternehmungen und Aufwiegelungen... Allgemeines; McMeekin, *Berlin-Bağdat Demiryolu...*, s.116.

⁹⁶ PA-AA, Der Weltkrieg, Nr. 11^e, R. 21028, Bd. 1. Unternehmungen und Aufwiegelungen... Afghanistan und Persien (Überblick über die in der islamitisch-israelitischen Welt eingeleitete Agitationstätigkeit. 16 August 1914).

⁹⁷ PA-AA, Der Weltkrieg, Nr. 11^e, R. 21123, Bd. 1, Unternehmungen und Aufwiegelungen... Ägypten, Syrien, Arabien (Bericht über die Strassen von Palästina nach Ägypten und die Möglichkeit einer türkischen Invasion 26 August 1914);

Almanya'nın İslam dünyasını düşmanlarına karşı kışkırtma ve ayaklandırma planları 1914 Ağustosunun ilk günlerinden itibaren uygulanmaya başlandı. Almanlar bu büyük oyunu hayatları pahasına oynuyorlardı. Genelkurmay Başkanı von Moltke, 5 Ağustos'ta İngiltere, Almanya'ya savaş açtıktan bir gün sonra- verdiği talimatta, Alman Dışişleri Bakanlığı'nın cihad için istihbaratçılar ve ajanlar toplamaya başlamasını bildirmekteydi.⁹⁸ Yine Moltke bu defa Harbiye Nazırı Enver Paşa'ya gönderdiği, Türk müttefikinin yapacağı ve/veya yapması gereken görevleri hakkındaki yazısında “mümkün olduğu kadar çok Rus ve İngiliz kuvvetinin bağlanması ve söz konusu birliklerin zor duruma düşürülmesi için İslam dünyasında ayaklanmalar düzenlemesini açıkça istiyordu.” Moltke devamlı, “bunun sağlanması için de Kafkasya'ya karşı askerî bir harekâtla birlikte, özellikle Mısır'a karşı bir girişimde bulunulması arzu edilmektedir. Avusturya'nın yükünü hafifletmek için Türk cepheleindeki askerî harekâtın mümkün olduğu kadar çabuk başlaması gereklidir” diyordu.⁹⁹

Almanlar cihad propagandası yapmak ve böylece İslam dünyasını İngiliz, Fransız ve Ruslara karşı ayaklandırmak için her çareye başvuruyorlardı. Başta İsviçre olmak üzere tarafsız ülkelerdeki elçilikleri seferber edilerek, büyük oyunun gerçekleşmesi için taraftarlar ediniliyor; Doğu uzmanları, istihbaratçılar ve propagandacılar toplanıyordu.

Dışişleri Bakanı von Jagow, 7 Ağustos 1914'te Almanya'nın Stockholm Orta Elçiliği'ne gönderdiği telgrafta “İsveçli jandarma subayları aracılığı ile İran'ın en azından Azerbaycan'ın Rusya'ya karşı ayaklandırılmasının arzu edildiğini” bildiriyordu. Dolayısıyla von Jagow, o sırada memleketlerinde izinlerini kullanmakta olan İran Şahı'nın jandarma birliğine bağlı İsveçli jandarma subayları ile bağlantı kurulması talimatını veriyordu.¹⁰⁰

Stockholm'den gelen cevap olumsuzdu. Alman Elçisi Franz von Reichenau, böyle bir istekle İsveç Hükümetine başvuruda bulunmadığını bildiriyor ve devamlı “İsveç Hükümeti ve vefakâr kralı bu önerilere kesinlikle yanaşmaz ve razı olmazdı, çünkü İsveç hem tarafsızdı, hem

---

McMeekin, *Berlin-Bağdat Demiryolu...*, s.116-117

⁹⁸ McMeekin, *Berlin-Bağdat Demiryolu...*, s. 117. Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, II/4, s. 651-652.

⁹⁹ Kressenstein, *Kuma Gömülen İmparatorluk*, s. 17; McMeekin, *Berlin-Bağdat Demiryolu...*, s. 117-118.

¹⁰⁰ Auswärtiges Amt an Deutsche Gesandtschaft Stockholm. Berlin, den 7. August 1914, PA-AA, Der Weltkrieg, Nr. 11e, R. 21028, Bd. 1. Unternehmungen und Aufwiegelungen... Afghanistan und Persien; McMeekin, *Berlin-Bağdat Demiryolu...*, s. 118.

de İsveçli subaylar İngiliz ve Rus Hükümetlerinin özel arzuları doğrultusunda İran'a gönderilmişlerdi. Öte yandan sadece yapacağımız bu öneri bile İsveçlilerin alınmalarına ve güvenmelerine neden olabilirdi. Çünkü böylelikle onlardan subaylarını oldukça tehlikeli ve hatalı bir duruma sokmalarını talep etmiş olacağız” diyordu.¹⁰¹

Her ne kadar bu girişim başlamadan sona erdiyse de, Almanların özellikle Wilhelm Waßmuß'un İran'daki faaliyetleri artarak devam ediyordu. Basra Körfezi kıyılarındaki aşiretleri bölgedeki İngilizlere karşı kışkırtıyor; cihad propagandası yaparak onları cinayet, şiddet ve sabotaj kampanyasına yöneltiyordu. Bu arada Orta ve Güney İran'da İsveçli subayların emrindeki yasa ve düzeni korumakla görevli 6000 kişilik jandarma gücünün¹⁰² de Almanlara yakınlık duymaları bölgede faaliyet gösteren Almanların elini güçlendiriyor, işlerini kolaylaştırıyordu. Dahası jandarmanın milliyetçi ve Alman yanlısı eğilimleri, savaşın ilk yılı ilerledikçe daha da belirgin hale geldi. İttifak Devletlerine doğrusu Sultan/Halife'nin cihad çağrısına destek toplama amacıyla İran üzerinden Afganistan'a yolculuk eden Zugmayer, Griesinger ve Niedermayer'in önderliğindeki gibi küçük Alman gruplarının yanı sıra İngilizlere karşı İran Körfezi kıyılarındaki aşiretleri ayaklandırma çabalarında Waßmuß, jandarmadan hatırı sayılır yardım, teşvik ve himaye gördü. Gerek İsveçli, gerek İranlı jandarma subayları, İttifak Devletleri lehine milliyetçi propaganda yürüttüler ve yerel aşiret reislerini körfezdeki ana İngiliz üssü Buşir'e karşı yürüyüşe geçmek üzere hazırlık yapmaya teşvik ettiler.¹⁰³

Tarafsız ülkelerdeki Alman Elçilikleri dünya çapındaki bir cihada katılacak kişilerin bulunması konusunda önde gelen yerlerdi.

---

¹⁰¹ Deutsche Gesandtschaft an Auswärtigesamt, Stockholm, den 13 August 1914, PA-AA, Der Weltkrieg, Nr. 11^c, R. 21028, Bd. 1. Unternehmungen und Aufwiegelungen... Afghanistan und Persien.

¹⁰² İran devlet jandarmasının kuruluşu: İsveç askerî misyonu ile birlikte jandarmanın büyüyüp gelişmesi ve nüfuzunu artırması, jandarma güçlendikçe bölgede İngiliz ve Rus kuşku ve rekabetinin artması, Birinci Dünya Savaşı'nın jandarma üzerindeki etkisi, savaşın ilk yılı ilerledikçe jandarmanın milliyetçi ve Alman yanlısı eğilimlerinin daha belirgin hale gelmesi, İngilizlere karşı İran Körfezi kıyılarındaki aşiretleri ayaklandırma çabalarında Wassmuss'un jandarmadan hatırı sayılır yardım, teşvik ve himaye görmesi, dahası Ağustos 1915'te Buşir ve civarında durumun iyiden iyiye kutuplaşarak, sonunda jandarma ile İtilaf kuvvetleri arasında silahlı çatışmalara kadar varması gibi konular ve daha fazla ayrıntı için bkz: Stephanie Cronin, “İran Milliyetçiliği ve Devlet Jandarması”, *İran ve Dünya Savaşı. Büyük Güçlerin Savaş Alanı*, Edit: Touraj Atabaki, Çev: Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010, s.45-69.

¹⁰³ Hopkirk, *İstanbul'un Doğusunda Bitmeyen Oyun*, s. 69-70; Stephanie Cronin, “İran Milliyetçiliği ve Devlet Jandarması”, s. 54-55.

İsviçre'dekiler başta olmak üzere destekçilerinin çoğu, Mısır'dan sürgün edilmiş veliahtlar, Arap şeyhleri ve Hint prensleriydi. Bunlar İngiltere'nin başına bir şey gelmesi durumunda Almanların desteğini garantilemek için hareket alanlarını genişletmek isteyenlerdi. Stockholm'deki Alman Elçisi Franz von Reichenau'yla Afganistan ve Hindistan coğrafyası, Afgan Emiri'nin kişiliği, beklentileri, İslam dünyasındaki yeri hakkındaki engin bilgisini paylaşan ve İngiltere yönetimindeki Hindistan'da cihad planının içinde yer alan dünyaca meşhur İsveçli kâşif Sven Hedin gibi bazı Avrupalılar da Alman cihadının cazibesine kapılmışlardı.¹⁰⁴

İsveç ve İsviçre'deki birçok girişime rağmen, Almanya'nın cihad politikasına yeni insanlar çekmenin ana üssü, Berlin'deki Wilhelmstraße'ydı. Ağustos 1914'te, daha önce Doğu'da yaşamış ya da çalışmış olup, şimdi bu eylemin içinde yer almaya can atan tüm Almanlarla birlikte gönüllüler, en az askeriye kadar, dışişlerine de hücum ediyordu. Bunların büyük bir kısmı şimdi şansını savaşta denemek isteyen ve hayatta pek başarılı olamamış işe yaramaz kişiler gibi görünüyordu. Almanların cihad gönüllüleri arasında bu tarz kimselerin yanı sıra, kutsal savaş coşkusu için Fas'a gönderilen Mannesmann kardeşler gibi çok saygın iş adamları da yer alıyordu. Yakın zamanda Basra Körfezi'nde faaliyet göstermeye başlayan Hamburg-Amerika armatörlük şirketinin sahibi Albert Ballin ve Basra bölgesinde küçük bir gemicilik acentesi olan Robert Wönckhaus da bu grubun içinde yer alıyordu. Öne çıkan gönüllülerden bir diğeri ise Berlin Üniversitesi profesörlerinden Otto Warburg idi. Alman yönetimine finansal destek sağlayan Hamburglu banker bir ailenin oğlu olan Warburg, dünyaca ünlü bir botanist olmanın yanı sıra hiç de tesadüf olmayan bir şekilde Berlin'deki Dünya Siyonist Örgütü'nün Yönetim Kurulu Başkanı'ydı.¹⁰⁵

Mannesmann kardeşler, Ballin, Wönckhaus ve Warburg'un da içinde bulunduğu müstesna bir siyaset planı 16 Ağustos'ta hazırlandı. "İslam ve Yahudi Dünyasında Düzenlenmesi Planlanan Propaganda Faaliyetlerine Bir Bakış" adını taşıyan bu çalışmada, İslam dünyasında Fas, Tunus, Cezayir, Mısır, Afganistan ile Hindistan'da yapılması öngörülen girişimler (aksiyonlar) hakkında bilgi veriliyor ve Yahudi

---

¹⁰⁴ Franz von Reichenau an Herrn Unterstaatssekretär Zimmermann, Stockholm. Den 25 August 1914, PA-AA, Der Weltkrieg, Nr. 11e, R. 21028, Bd. 1. Unternehmungen und Aufwiegungen... Afghanistan und Persien; McMeekin, *Berlin-Bağdat Demiryolu...*, s. 118.

¹⁰⁵ McMeekin, *Berlin-Bağdat Demiryolu...*, s. 118.

dünyasında gerçekleştirilmesi düşünülen faaliyetler ise şu şekilde sıralanıyordu: “...Başında Berlin Üniversitesi profesörü Dr. Warburg’un bulunduğu Dünya Siyonist Örgütü’nün davamıza kazandırılmasında başarılı olundu. 100 binden fazla aktif üyesi ve çok büyük sayıda gizli taraftarı olan söz konusu örgüt, dış dünyadaki istihbarat ve propaganda çalışmalarımıza olağanüstü derecede büyük bir katkı sağlayabilirdi. Kayzer Wilhelm’in İngiliz karşıtı cihad programı ile Rusya’daki Yahudi-Siyonist ayaklanmaları birleştirilmeliydi. Rusya’da yaşayan Yahudiler, Almanya’nın teşvikiyle hububat ambarlarına ve sevkiyatlara sabotaj düzenleyebilir ve böylelikle Rus ordusunu açlığa mahkûm edebilirlerdi. Ayrıca Rus ordusunun tüm gereksinimlerinin Yahudi tüccarlar tarafından karşılanması sağlanarak Siyonistler aracılığı ile Rus seferberliğinde ve ordusunun beslenmesinde ciddi birtakım sıkıntılar çıkarılabilirdi. Rejim bir kere sallantıya girdikten sonra Rusya Yahudileri bu defa dünyadaki tüm Yahudilerin amansız düşmanı Rus Çarı’nın tahttan indirilmesine önderlik edebilirdi. Öte yandan Wönckhaus ve hacıların Hicaz’a gidiş gelişlerini sağlayacak Hamburg-Amerika şirketinin gemileri aracılığıyla Türk-Alman cihadının propagandası yapılabilir ve ‘ayaklanma dalgalarını Mısır’dan başlayıp Mekke üzerinden Hindistan’a kadar tüm İslam âlemine yaymak’ mümkün olabilirdi.”¹⁰⁶

Wangenheim 14 Ağustos’ta Dışişleri Bakanlığı’na “Enver Paşa’nın Türk subayları aracılığıyla, Afganistan Emiri’nin İngiltere ve Rusya’ya karşı her türlü düşmanca girişime hazır olduğu güvenilir haberini aldığını, emirle bağlantının yine Türk subayları aracılığıyla sürdürülmeye devam edileceğini dahası Hint Müslümanlarıyla sürekli olarak temasta bulunulduğunu” ve “Kafkasya, Bağdat, Bingazi, Mısır ile Kudüs’te ayaklanma hazırlıklarının çoktan tamamlandığını” bildiriyordu.¹⁰⁷

İşte tam da bu sıralarda 15 Ağustos 1914’te, Kayzer II. Wilhelm, Harbiye Nazırı Enver Paşa’ya, Sultan/Halifenin bütün Müslümanları cihada çağırması gerektiğini acele kaydıyla bildiriyordu: “Türkiye derhal saldırıya geçmeli. Majesteleri Sultan aynı zamanda ‘emir-ül mü’minin’ sıfatıyla Asya, Hindistan, Afrika ve Mısır’daki Müslümanları

---

¹⁰⁶ Überblick über die in der islamitisch-israelitischen Welt eingeleitete Agitationstätigkeit. 16. August 1914, PA-AA, Der Weltkrieg, Nr. 11^e, R. 21028, Bd. 1. Unternehmungen und Aufwiegungen... Afghanistan und Persien; Bihl, *Die Kaukasus Politik der Mittelmächte...*, I, s. 41; McMeekin, *Berlin-Bağdat Demiryolu...*, s. 119.

¹⁰⁷ Der K. Botschafter an Auswärtiges Amt, Therapia, den 14 August 1914, PA-AA, Der Weltkrieg, Nr. 11^e, R. 21028, Bd. 1. Unternehmungen und Aufwiegungen... Afghanistan und Persien.

kutsal savaşa çağırmalıdır.¹⁰⁸ Oppenheim da 18 Ağustos'ta Başbakan Freiherrn von Bethmann Hollweg'e "eğer Türkler Mısır'a karşı harekete geçer ve Hindistan'da alevlenen ayaklanmalar körüklenebilirse, ancak o zaman İngiltere yıpranmış ve zayıflamış olur..." diye yazıyordu. Oppenheim söz konusu yazısında başbakana birtakım önerilerde de bulunuyordu: "Almanya Libya, Sudan ve Yemen'deki Müslümanları silahlandırması; tahta talip olan sürgündeki Araplara (Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa dâhil olmak üzere) maddi destek sağlamalı ve Fransa yönetimindeki Kuzey Afrika toprakları ile Rusya'nın kontrolündeki Orta Asya'da sömürgecilik karşıtı ayaklanmaların ölçüsünü artırmalı; İngiltere'ye karşı şu anda yürütülen savaşta en önemlisi Hindistan'daki hareket tarzı olmalı ve 40-50 bin silahlı adamı bulunan Afganistan Emiri İngiltere yönetiminde bulunan Hindistan'a saldırıya geçmek üzere kışkırtılmalıdır." Ayrıca Oppenheim, "Majesteleri Kral ile İmparator ve Sultan/Halifenin Afganistan'da somut bir iş birliği yaptığının işitilmesi, Kahire'den Kalküta'ya tüm Müslümanları İngiltere'nin egemenliğine karşı harekete geçirebilir ve isyancılar bunda başarısız olsalar bile, sadece Hint Müslümanlarının ayaklanma tehdidi dahi İngiltere'yi Almanların çıkarları doğrultusunda bir barış yapmaya yönlendirebilir" diyordu.¹⁰⁹ Diğer taraftan Alman Dışişleri Bakanlığı 27 Ağustos'ta, İstanbul'daki büyükelçiliğinden, "Panislamizm hareketinin İngiltere ve kolonilerine karşı da 'tahrik ve teşvik' edilmesini ve bunun acımaksızın, merhamet edilmeksizin, insafsızca yürütülmesini" istiyordu.¹¹⁰

Berlin'den 25 Ağustos 1914'te İstanbul'a gönderilen telgrafta ise Dışişleri Müsteşar Yardımcısı Zimmermann, "Her ne olursa olsun Mısır ayaklanmasın mutlaka düzenlenmesi, eğer Türkler ayak sürümeye ve/veya kararsızlık göstermeye devam ederlerse, hiç olmazsa küçük bir süvari birliğiyle olsa da Türkleri Mısır'a karşı taarruza sevk etmek için Enver Paşa'dan yararlanılması" gerektiğini Wangenheim'a bildirmekteydi. Zimmermann devamla "Hidiv'in görüş ve düşüncelerini büyük memnuniyetle karşılıyor ve Mısır'daki İngiliz egemenliğinin

---

¹⁰⁸ Auswärtigesamt an Pera, 15.8.1914, PA-AA, Der Weltkrieg, Nr. 11, R. 20936, Bd. 1. Unternehmungen und Aufwiegelungen...Allgemeines; Bihl, *Die Kaukasus Politik der Mittelmächte...*, I, s. 41; Çolak, *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti...*, s. 33.

¹⁰⁹ Oppenheim an Freiherrn von Bethmann Hollweg, Berlin, den 18 August 1914, PA-AA, Der Weltkrieg, Nr. 11, R. 20936, Bd. 1. Unternehmungen und Aufwiegelungen...Allgemeines; Bihl, *Die Kaukasus Politik der Mittelmächte...*, I, s. 41; McMeekin, *Berlin-Bağdat Demiryolu...*, s. 120-121.

¹¹⁰ Auswärtigesamt an Konstantinopel, 27.8.1914, PA-AA, Der Weltkrieg, Nr. 11, R. 20936, Bd. 1.

yıkılmasını hedefleyen her türlü girişimini destekliyoruz. Şimdilik her şeyden önce Mısır ve Sudan'daki yerli ordunun ve yine halkın ayaklandırılmasını öneriyoruz. Düşmanlara karşı mücadelede Sultan/Halifenin yaklaşmakta olan katılımını çok önemsedığımızı belirtmek isterim. Mısır yönetimindeki İngiliz subaylarının bertaraf edilmesinin yanı sıra, Süveyş Kanalı'nın kapatılması, Port Said tatlı su kanallarıyla birlikte su bentleri ve su tesisatının, radyo telgraf istasyonları, demir yolu köprüleri, telgraf tesisleri, Port Said, Süveyş ve İskenderiye liman binaları ve kışlalarının da tahrip edilmesi önemliydi. Hidiv'in Türklerle uzlaşması burada çok iyi karşılandı. Çok küçük birliklerle de olsa Sultan/Halifenin faaliyete geçmesinin büyük önemi vardı. Süveyş Kanalı'na özellikle Port Said ve Süveyş'e karşı bir süvari hücumu tüm Mısır'ı kargaşa ve isyana sürükleyebilir ve Türkler harekete geçemez de Alman subaylarının gönderilmesine başlanabilir" diyordu.¹¹¹

Ağustos sonlarına doğru, Almanların Doğu Prusya'daki Tannenberg yakınlarında Ruslara karşı kazandığı ezici zafer, İstanbul'da Türk-Alman cihadı için coşku dalgaları oluşturuyordu. Wangenheim 30 Ağustos'ta Berlin'e "Arabistan'ın önde gelen dört şeyhinin Enver Paşa'ya hediyeler getirdiğini ve İngiltere'ye karşı her türlü eylem ve girişimlerde yanında olacakları sözünü verdiklerini" yazıyordu. Büyükelçi, Alman zaferini tebrik etmek için Mekke ve Medine şeyhlerinin Arabistan'da çok nüfuzlu üç akrabasının dün kendisini ziyaret ettiğini belirtiyor ve devamla "Bütün Müslümanların kendilerini İngiliz ve Fransız boyunduruğundan Almanya'nın kurtaracağına inandıklarını ve Arabistan'ın tüm camilerinde aynen burada olduğu gibi Mekke ve Medine'de de halkın her gün Almanya'nın zaferi için dua ettiklerini" yazıyordu.¹¹²

Büyükelçi Wangenheim 4 Eylül'de Berlin'e "Arap şeyhlerinin Enver Paşa'yı ziyareti hakkındaki haberi Kapitän (Yüzbaşı) Humann'dan aldığını, ancak dün kendisine verilen habere göre, Enver Paşa'ya hediyeleri bizzat şeyhlerin değil babaları adına oğullarının getirdiğini ve hizmet için emrine hazır olduklarını" yazıyordu. Büyükelçi'ye göre, İngiltere karşısında eyleme geçmeye hazır olan şeyhlerden İbn-i Suud Basra ve Kuveyt üzerine; İbn-i Reşit Yemen'deki İmam Yahya ile

---

¹¹¹ Zimmermann an Botschaft Konstantinopel, Berlin, den 25 August 1914, PA-AA, Der Weltkrieg, Nr. 11^g, R. 21123, Bd. 1, Unternehmungen und Aufwiegungen... Ägypten, Syrien, Arabien.

¹¹² Der K. Botschafter an Auswärtiges Amt, Pera, den 30 August 1914, PA-AA, Der Weltkrieg, Nr. 11^g, R. 21123, Bd. 1, Unternehmungen und Aufwiegungen... Ägypten, Syrien, Arabien.

birlikte Aden'e karşı harekete geçmek istiyor; Seyyit İdris de Mısır için düşünüüyordu. Bunların dışında Ali Bey Başhampa¹¹³ Güney Tunus ve Cezayir'de görevliydi. Aynı zamanda Başhampa, Fransızların Marakeş'ten attıkları Faslılar ve hatta İran ve Hindistan ile de güvenilir adamlar vasıtasıyla temas halindeydi. Tüm Kafkasya'da da isyan hazırlığı enerjik bir şekilde sürüyordu. Faslıların silaha ihtiyaçları vardı ve bu silahlar Afrika silah kaçakçılığının merkezi Barselona'da temin edilebilirdi. Osmanlı Harbiye Nezaretinde bir cihad merkezi henüz oluşturulmuştu ve bu birim canla başla çalışıyordu. Öte yandan Enver Paşa'nın tek korkusu İslam dünyasını İtilaf Devletlerine karşı isyana sürükleyecek tüm bu cihad hazırlıklarının gerçekleşmeden savaşın sona ermesiydi.¹¹⁴

Oppenheim İslam dünyasını ayaklandırmak üzere cihad planları yaparken, savaş öncesinde Kahire'de himayesine aldığı Curt Prüfer, kusursuz bir zamanlama ile tam da Enver Paşa'nın Arap şeyhleriyle görüştüğü 3 Eylül tarihinde İstanbul'a vardı ve Türklerin Kahire'deki cihad hazırlıklarıyla ilgili raporunu Wangenheim'a sundu. Prüfer, İstanbul'a vardıktan sonra bu kez Büyükelçi Wangenheim'ın himayesi altına girdi ve bölgede kendi ajanları bulunan Alman Deniz Ataşesi Yüzbaşı Humann ile kısa sürede dostluk geliştirdi. Prüfer, Eylül 1914 sonlarına doğru İstanbul'dan ayrıldıktan sonra eski Bahriye Nazırı olup şimdi Şam'daki 4. Ordu'nun komutanlığına getirilen Cemal Paşa'nın vazgeçilmez tercümanı olacaktı.

Berlin'den Prüfer'e gönderilen emirler çok detaylandırılmamış görünse de asıl hedefin ne olduğu açıktı. Almanlar, her ne şekilde olursa olsun, İngilizleri Mısır'dan atmak ya da en azından Süveyş Kanalı'nı işlemez duruma getirerek Londra-Hindistan bağlantısını koparmak istiyordu.¹¹⁵

İşte tam da bu sırada Alman ordusunun Lüksemburg'daki karargâhında bulunan başbakanın yıldırım telgrafı Dışişleri Bakanı aracılığı ile İstanbul'a ulaştı. Marne'dan gelen kötü haberler hasıraltı edilirken, Dışişleri Bakanı Bethmann Hollweg şansölyenin direktiflerini

---

¹¹³ Ali Bey Başhampa hakkında bilgi için bkz: Serdal Balcı-Mustafa Balcıoğlu, "İdealist Bir Mücadele Adamı: Teşkilat-ı Mahsusa Başkanı Tunuslu Ali Başhampa-I", *Toplumsal Tarih*, 209 (Mayıs-2011), s. 68-73.

¹¹⁴ Der K. Botschafter an Auswärtiges Amt, Therapia, den 4 September 1914, PA-AA, Der Weltkrieg, Nr. 11g, R. 21123, Bd. 1, Unternehmungen und Aufwiegelungen... Ägypten, Syrien, Arabien; Çolak, *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti...*, s. 33 34; McMeekin, *Berlin-Bağdat Demiryolu...*, s. 122.

¹¹⁵ McMeekin, *Berlin-Bağdat Demiryolu...*, s. 122-124.

Wangenheim'a bildiriyordu: "İngiliz direnişini kırmak için her türlü olanağı kullanmak zorundayız. Bu yüzden Türkiye'nin Rusya'ya karşı saldırıya geçmesini teşvik etmek için her şeyi yapmalıyız. Rusya'ya karşı savaş bir kere başladı mı bundan sonra her şey riske edilebilir ve böylece Süveyş Kanalı'na karşı her türlü eylem çıkarlarımız açısından paha biçilmez kıymette olabilir. Enver Paşa ile ortaklaşa planlanan ve 20-30 bin askerin katılacağı bir Süveyş Kanalı harekâtı mümkün görünmekte ve harekât için gerekli silah ve mühimmatın bir an önce tedarik edilmesi gerekmektedir."¹¹⁶

Aynı gün İstanbul'dan Berlin'e ulaşan bir telgrafta, Mısır eylemi için tasarlanan aşağıdaki planın bugün Enver Paşa tarafından kabul edildiği bildiriliyordu: "Her vilayette (mudiria-mudirieh) 12-15 kişiden oluşan birkaç çete kurulmalı. Her çetenin başına bu görevi yerine getirmeye hazır çok sayıda Türk veya Mısır subayından biri geçmeli. Hedef, küçük askerî postalara (karakollara) baskınlar yapmak, demir yolları, telgraf istasyonları ile gemilere saldırı ve suikastlar düzenlemektir. Eylemden sonra çeteler başka yerlerde yeni birtakım faaliyetlerde bulunmak üzere dağıtılmalı. Tüm çetelerin yönetimi merkezi bir makamın emri altında olmalı. Enver Paşa'nın Trablusgarp savaşından bildiği ve/veya tanışık olduğu üzere ülkedeki silahlar gizli yerlerde daima kullanıma hazır bulundurulmalı. Bunların dışında çeteler arasındaki bağlantı kontra-çeteler vasıtasıyla sağlanmalı. Süveyş Kanalı'nın her iki tarafındaki İngiliz istasyon postalarına benzeri çete eylemleri tasarlanmalı..."¹¹⁷

Mısır'daki İngiliz yönetimine karşı tasarlanan bu eylem planlarının dışında, bunlardan hiç de alt kalmayacak şekilde Mısır polis teşkilatında Almanların kendi adamları da vardı. Söz konusu teşkilatta teğmenliğe kadar yükselmiş olan Alman uyruklu Robert Mors bunlardan biriydi. Mors savaş patlak verdiğinde İstanbul'da bulunuyordu ve şimdi Osmanlı ajanlarıyla birlikte Mısır polisi ve ordusunda genel bir isyan planını gerçekleştirmeye çalışacak, imkânlar doğrultusunda Süveyş Kanalı'na saldırılar düzenleyecekti. Mors aynı zamanda geçişi engellemek için kanala sabotaj yapmanın -kanalın dar bölümlerinde

---

¹¹⁶ Der K. Reichskanzler an Auswärtiges Amt, Luxemburg, den 7. September 1914, PA-AA, Der Weltkrieg, Nr. 11^g, R. 21124, Bd. 2, Unternehmungen und Aufwiegungen... Ägypten, Syrien, Arabien.

¹¹⁷ Der K. Botschafter an Auswärtiges Amt, Therapia, den 7. September 1914, PA-AA, Der Weltkrieg, Nr. 11^g, R. 21124, Bd. 2, Unternehmungen und Aufwiegungen... Ägypten, Syrien, Arabien.

gemi batırmak gibi- yollarını da arayacaktı.¹¹⁸

Öte yandan planlanan kanal harekâtı için Enver Paşa talepte bulunmakta gecikmedi. Süveyş Kanalı'nı ele geçirmek üzere Osmanlı 4. Ordusu'nun mükemmel bir şekilde donanımı gerekiyordu. Bundan başka Osmanlı Devleti'nin harekât için maddi desteğe de -Liman von Sanders bu meblağı 100 bin lira ya da pound olarak tahmin ediyordu-gereksinimi vardı. Enver Paşa'nın bu talepleri 13 Eylül'de Alman Genel Karargâhı tarafından kabul edildi. Aslında bu onay Osmanlı Devleti'nin bir an önce Rusya'ya karşı savaş ilan etmesi gibi makul bir koşula dayanıyordu. Enver Paşa kendi adına, her ne olursa olsun savaş girmeye hazır olduğuna dair Wangenheim'a bizzat güvence verdi. 16 Eylül'de Bethmann Hollweg, Kayzer Wilhelm'in belki de Almanya'nın savaşı kazanması için son şans olarak gördüğü kanal harekâtına fon tahsis etmek üzere harekete geçerken, Osmanlı Devleti henüz savaşa girmeye karar bile vermemişti.¹¹⁹

Türklerin savaşa girme konusunda ayak sürümesi, Almanları kızdırmaya başlasa da, bu durum aktif iş birliğini engellemedi. Prüfer, Enver Paşa ile ilk kez 7 Eylül'de, yani Bethmann Hollweg'in harekâtı hızlandırmak için Lüksemburg'dan yıldırım telgraf çektiği gün bir araya geldi. Enver Paşa herkes gibi bu genç Alman tercümana hayran kalırken, Prüfer de Paşa'dan etkilenmişti.

Prüfer, İstanbul'da çok iyi bir kabul gördü. Ancak Osmanlı Devleti'ni bir an önce savaşa sokmak için büyük çaba gösteren

---

¹¹⁸ Der K. Botschafter an Auswärtiges Amt, Therapia, den 4. September 1914, PA-AA, Der Weltkrieg, Nr. 11^g, R. 21123, Bd. 1, Unternehmungen und Aufwiegungen... Ägypten, Syrien, Arabien; Der K. Botschafter an Auswärtiges Amt, Therapia, den 7. September 1914, PA-AA, Der Weltkrieg, Nr. 11^g, R. 21124, Bd. 2, Unternehmungen und Aufwiegungen... Ägypten, Syrien, Arabien; Der K. Deutsche Gesandtschaft an den Reichkanzler Herr von Bethmann Hollweg, Athen, den 11. November 1914, PA-AA, Der Weltkrieg, Nr. 11g, R. 21125, Bd. 3, Unternehmungen und Aufwiegungen... Ägypten, Syrien, Arabien; McMeekin, *Berlin-Bağdat Demiryolu...*, s. 122.

¹¹⁹ Der K. Botschafter an Auswärtiges Amt, Therapia, den 8. September 1914, PA-AA, Der Weltkrieg, Nr. 11^g, R. 21124, Bd. 2, Unternehmungen und Aufwiegungen... Ägypten, Syrien, Arabien; Der K. Staatssekretär von Jagow an Auswärtiges Amt, Luxemburg, den 9. September 1914, PA-AA, Der Weltkrieg, Nr. 11^g, R. 21124, Bd. 2, Unternehmungen und Aufwiegungen... Ägypten, Syrien, Arabien; Der K. Botschafter an Auswärtiges Amt, Therapia, den 11. September 1914, PA-AA, Der Weltkrieg, Nr. 11^g, R. 21124, Bd. 2, Unternehmungen und Aufwiegungen... Ägypten, Syrien, Arabien; Der K. Staatssekretär von Jagow an Auswärtiges Amt, Großes Hauptquartier, den 12. September 1914, PA-AA, Der Weltkrieg, Nr. 11^g, R. 21124, Bd. 2, Unternehmungen und Aufwiegungen... Ägypten, Syrien, Arabien; McMeekin, *Berlin-Bağdat Demiryolu...*, s. 124-125.

Wangenheim'in kalabalık diplomatik ekibinin bulunduğu Osmanlı başkentinde, ne onun tercümanlık yeteneğinden, ne de bölgeyi en iyi tanıyan Oppenheim'in bu önemli vasfından yeterince faydalanıldı. Prüfer, Robert Mors'u dinamit, patlayıcı fünyeler, propaganda bildirileri ve birçok Mısırlı işbirlikçi ile birlikte 13 Eylül'de İskenderiye'ye gönderdi. Mors, Süveyş Kanalı'nda sabotaj düzenlemede veya Mısır'ın polis ve ordu teşkilatındaki Müslümanları isyana kıskırtmada, olmadı Kahire'deki İngilizlerin hayatını genel olarak çekilmez kılmada kendisine yardımcı olabilirdi. Mors misyonunun muntazam bir şekilde işlemeye başlaması ile birlikte Prüfer'in İstanbul'da kalması için bir sebep kalmadı. 20 Eylül'de İstanbul'dan ayrılan Prüfer, Osmanlı 4. Ordusu'nun yakında yapılması planlanan Süveyş Kanalı harekâtını yürütmek üzere gönderilen Bavyalı Yarbay Kress von Kressenstein'in komutasındaki askerî heyete tercüman ve danışman olarak atandı.¹²⁰

Her ne kadar Osmanlı Devleti henüz savaşa girmemiş ve Sultan/Halife tarafından cihad ilan edilmemişse de, Almanların cihad projesi gün geçtikçe ciddileşiyordu. Süveyş Heyeti Haydar Paşa'dan doğuya doğru yol alırken Afganistan'da kutsal savaşın yeşil bayrağını dalgalandırmak isteyen başka bir grup Boğaz'ın Avrupa yakasındaki Sirkeci Garı'ndan yola çıkıyordu. Savaştan önce İran'a keşif gezileri yapmış olan başka bir Bavyalı subay Oskar von Niedermayer,¹²¹ Afganistan Heyeti'nin başındaydı ve bu heyet Kress- Prüfer ekibinden bile kalabalıktı.¹²²

Niedermayer ile Prüfer başkalarıyla kıyaslanamayacak derecede, sırasıyla İngiliz yönetimindeki Hindistan ve Mısır hedef alan Almanya'nın en önemli cihad görevlileriydi. Fakat çevrede onlara yardımcı olan başkaları da vardı. Ağustos 1914 başlarında Kuzey Afrika'daki Fransızlara karşı ayaklanma başlatmak için Trablusgarp'a gönderilen Otto Mannesmann'a daha sonra Libya'daki Senusi aşiretlerini Mısır'daki İngilizlere karşı kıskırtma görevi verildi. Bernhard Moritz, Ağustos'ta Süveyş Kanalı'na en iyi ulaşım yollarıyla ilgili Şam'daki Osmanlı 4. Ordusu'na önerilerde bulunduktan sonra Sudan'a gönderildi. Oppenheim'in Ekim 1914'teki isteği üzerine İslam'ın ikinci kutsal şehri olan Medine'deki büroya tam da hac mevsiminde Alman

¹²⁰ McMeekin, *Berlin-Bağdat Demiryolu...*, s. 125-126.

¹²¹ Oskar von Niedermayer'in kapsamlı biyografisi için bkz: Renate Vogel, *Die Persien und Afghanistanexpedition Oskar Ritter v. Niedermayers 1915/16*, Biblio Verlag, Osnabrück, 1976, s. 23-24.

¹²² Hopkirk, *İstanbul'un Doğusunda Bitmeyen Oyun*, s. 36-43, 56-61; McMeekin, *Berlin-Bağdat Demiryolu...*, s. 126.

propagandası düzenlemekle görevlendirildi.¹²³ Almanya'nın önde gelen Afrika sömürge kâşifi Leo Frobenius da Habeşistan ile İngiliz-Mısır yönetimindeki Sudan'da cihadı yapılandırmak için Hicaz üzerinden eş zamanlı olarak gönderildi. Yine aynı günlerde Yüzbaşı Fritz Klein, Şiiilerin kutsal yerleri olan Necef ile Kerbela'nın önde gelen dini liderlerinin Türk-Alman cihadıyla ilgili onayını almak ve petrol bakımından zengin olan Basra Bölgesi'nin güvenliğini sağlamak, ya da İngilizlerin bu konuda kendisini geride bırakmaları durumunda petrol kuyularına saldırı düzenlemek için Güney Mezopotamya'ya gönderildi. Ekim ayı içerisinde ünlü Avusturyalı şarkiyatçı Profesör Alois Musil ise (her ne kadar raporlarını Viyana'ya gönderiyorsa da bu görevi tamamen Berlin tarafından finanse ediliyordu) önde gelen aşiret şeyhlerini Türk-Alman cihadına kazandırmak için Orta Arabistan'ın çöl bölgelerine gönderildi.¹²⁴

Tüm bu görevliler arasında en iddialı görev, savaştan önce Hollanda Endonezya'sında yaşayıp orada erken dönem İslam'ın meşhur üstadı Christiaan Snouck Hurgronje ile çalışmış bir Alman'a, Roloff-Breslau'ya, verildi. Roloff görevini Alman askerî istihbaratı dışında yerine getiriyor ve Oppenheim'in bürosu yerine kendisinin hacca gönderilme planı için 200 bin marklık fon sağlayan İstanbul'daki Deniz Ataşesi Hans Humann ile temas halinde bulunuyordu. Roloff için tasarlanan görev, Doğu Hindistan'a varmak üzere Eylül 1914'te Rotterdam'dan gemiyle yola çıkması ve Hollanda pasaportu ile seyahatini sürdürmesiydi. Sumatra'da Müslüman kılığına girecek ve tam zamanında diğer Endonezyalı hacıları taşıyan Hicaz bağlantılı bir gemiye binecekti. Roloff, Mekke'ye ulaşsa da ulaşmasa da (dışişlerinde bunu başarıp başaramayacağına konusunda ciddi tartışmalar yapılıyordu) hacı adaylarının Avrupa savaşına dair düşüncelerini sorup kamuoyu yoklaması yapabilir ve Kayzer Wilhelm ile Sultan/Halife tarafından İtilaf Devletlerine karşı ilan edilecek ufuktaki "cihad-ı ekber" hakkında olumlu görüşler yayabilirdi.¹²⁵

Ekim 1914'e kadar İstanbul'daki kutsal savaş ateşi yükseldikçe

---

¹²³ Curt Prüfer ile Bernhard Moritz'in görevleri hakkında bkz: Der K. Botschafter an den Reichkanzler Herrn von Bethmann Hollweg, Pera, den 30. November 1914, PA-AA, Der Weltkrieg, Nr. 11^s, R. 21126, Bd. 4, Unternehmungen und Aufwiegelungen... Ägypten, Syrien, Arabien.

¹²⁴ McMeekin, *Berlin-Bağdat Demiryolu...*, s. 127.

¹²⁵ Rapport über meine Reise nach Arabien, von Max Roloff-Breslau, 8. Januar 1914, PA-AA, Der Weltkrieg, Nr. 11^s, R. 21127, Bd. 5, Unternehmungen und Aufwiegelungen... Ägypten, Syrien, Arabien; McMeekin, *Berlin-Bağdat Demiryolu...*, s. 127-128.

yükseldi. Başkentteki Sirkeci Garı'na varan trenler her gün Alman altınları, silahları ve mühimmatıyla birlikte Orta Avrupa'dan gelen şüpheli görünümlü şahıslarla doluyordu. Pera Palas Oteli, İtilaf Devletleri ajanlarınca istila edilmişti ve çenesi düşük Alman cihad görevlileri sayesinde işlerini hiç zorlanmadan yapabiliyorlardı.

Tıpkı İsaac Deutscher'in Troçki'si gibi dünya çapındaki cihadın yaratıcısı Oppenheim, Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesine kadar İmparatorluk Almanya'sının tüm gücünü arkasına alarak silahlandı. Oppenheim, İngiliz işgali altındaki 100 milyon Müslümanla birlikte Fransa ve Rusya yönetimindeki 40 milyon kadar Müslümanın Almanya tarafında olacağını düşünüyordu. Kayzer tüm dünyadaki 300 milyon Müslümanın dostu olduğunu ilan etmemiş miydi? Oppenheim bölgeden yazdığı raporlarla dışişlerine, "sadece Osmanlı Devleti ile Mısır'da değil, İngiliz Hindistan'ında ve hatta İran'da bile tüm dünya Müslümanlarının Alman kuvvetlerinin zaferi için camilerde dua ettiğine" dair bilgi veriyordu. Baron, Almanya'nın İslami bir güç olmadığını kabul ediyordu. Dolayısıyla İtilaf Devletlerine karşı kutsal bir savaşın Sultan/Halifenin mührü ile ilan edilmesi gerekiyordu. Oppenheim, "dünyanın şimdiye kadar gördüğü bu en büyük savaşta tüm İslam dünyasının İttifak Devletlerinin yanında olacağına, Almanlarla Müslümanların omuz omuza ve canları pahasına çarpışacağına" gerçekten inanıyordu.¹²⁶

Oppenheim'in Ekim 1914 tarihli ve "İslam Dünyasının Düşmanlarımıza Başkaldırısı" başlıklı 136 sayfalık çok etkileyici raporunda;¹²⁷ İngiliz, Rus ve Fransız egemenliği altındaki bütün İslam ülkelerinde başlatılacak ayaklanmalar etraflıca açıklanıyordu. Mısır ve Hindistan'ın ayaklanması en önemli olanıydı. Raporda ikinci sırada Türklerin Kafkasya'da Ruslara karşı savaşı ve üçüncü sırada da Fas, Tunus ve Cezayir'deki Müslümanların ayaklanması yer alıyordu. Dinsel nedenlerden dolayı Türklerin komutası altında Süveyş Kanalı'na bir Türk-Alman ortak taarruzu başlatılmalı; Mısır ve Sudan'da

---

¹²⁶ PA-AA, Der Weltkrieg, Nr. 11, Untermehmungen und Aufwiegelungen..., R. 20937, Bd.2, Die Revolutionierung der Islamischen Gebiete..., Denkschrift Oppenheims; McMeekin, *Berlin-Bağdat Demiryolu...*, s. 128-129; Kon, *Almanya'nın İslam Stratejisi*, s. 62-63.

¹²⁷ PA-AA, Der Weltkrieg, Nr. 11, Untermehmungen und Aufwiegelungen..., R. 20937, Bd. 2, Die Revolutionierung der Islamischen Gebiete..., Denkschrift Oppenheims; Wilhelm Treue, "Max von Oppenheim- der Archäologe und die Politik", *Historische Zeitschrift*, 209 (1969), s. 61-63; Kon, "Almanya'nın İslam Stratejisi Mimarlarından...", s. 230-231; Çolak, *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti...*, s. 34; Kon, *Almanya'nın İslam Stratejisi*, s. 62-63.

ayaklanmalar çıkarılarak -Arap bedevileri ve Senusilerin yardım ve/veya destekleriyle- İngilizler buralardan kovulmalıydı (Mısırlılar ve Türkler İngilizleri yok etmelilerdi). Kutsal şehirler Mekke, Medine ve Cidde'de ayrıca Ma'an ve Hudeyde'de Alman postaları (haber akışını ve bağlantıyı sağlayacak haberleşme büroları) kurulmalı; Yemen'den Aden Körfezi'ne bir taarruz başlatılmalı; Rusya'nın Müslüman bölgelerinde de (Kırım, Kazan, Orenburg, Ufa, Kafkasya, Orta Asya) enerjik bir ihtilal propagandası yürütülmeliydi. Kafkasya'nın Müslüman halkları savaşı bir yapıya sahiplerdi. Öte yandan Ermeni ve Hıristiyan Gürcüler, Doğu'da "korkak ve entrikacı" olarak tanınıyorlardı. Dolayısı ile daha önce Türkiye'ye göç etmiş olan Çerkez, Çeçen ve Müslüman Gürcülerden 20-30 bin kişilik bir milis kuvveti oluşturularak Rusya'ya karşı kullanılabilirdi. Azerbaycanlı milyoner Hacı Zeynel Abidin Tagiyev'in¹²⁸ yardım ve desteği ile Bakü petrol yataklarının en azından bir kısmı tahrip edilmeye çalışılabilirdi. Çoğunluğu Şii olan İran, Türkiye ve Afganistan ile birlikte (İngiliz ve Rus karşıtı) bir birlik oluşturulmalıydı; bir heyet-i seferiye Karun'daki (Şatt-el Arap-Abadan) İngiliz-İran Petrol Şirketi'nin petrol boru hatlarını işgal edecekti. Hintlilerin de katılacakları heyet-i seferiyeler, Afgan Emirini İngilizlere karşı harekete geçirmek ve onun yardımıyla Hindistan'da kışkırtıcı faaliyetlerde bulunmak, karışıklıklar çıkarmak üzere Afganistan'a gideceklerdi. Hindistan 313 milyondan fazla nüfusuyla (217,6 milyon Hindu, 66,6 Müslüman) savaşın sonucunu doğrudan etkileyecek en önemli ülke konumundadır. Ülkede İngiltere'ye karşı içten içe bir hoşnutsuzluk olsa da halk yığınları ilgisizdi ve toplu bir Hint başkaldırısı ancak bir Afgan zaferinden (başarısından) sonra mümkün olabilirdi. Bengal Körfezi'ndeki Andaman Adası'nda tutuklu bulunan siyasi mahkûmlar, Alman donanmasının yardımıyla kurtarılıp, ayaklanmaları yönlendirmeye çalışacaklardı. Mekke'den Hint Müslümanlarına nüfuz edebilecek, İslam kardeşliği bağından da yararlanılabilecekti. Fransa karşıtı Fas, Tunus ve Cezayirli, hem İslam kardeşliği ve medreseler (Kur'an okulları), hem de Türk topraklarında yaşayan muhacirlerin yardımıyla ayaklanmaya teşvik

---

¹²⁸ Bakü ve çevresindeki petrol şirketlerinin ve "Kaspi" gazetesinin sahibi, sanatçı ve bilim adamlarının koruyucusu, "Bakü İslam Cemiyet-i Hayriyesi" nin kurucusu Azerbaycanlı milyoner Hacı Zeynel Abidin Tagiyev için bkz: Hilal Munsch, *Die Republik Aserbeidschan*, Berlin, 1930, s. 16; Gerhard von Mende, *Der Nationale Kampf der Rußland Türken*, Berlin, 1936, s. 69; Fahrettin Erdoğan, *Türk Elllerinde Hatıralarım*, Ankara, 1954, s. 47-48; 125-129. Ronald Grigor Suny, *Bakü Komünü*, Türkçesi: Kudret Emiroğlu, İstanbul, 1990, s. 30-32.

edileceklerdi. Türk-Alman “harp sevk ve idaresinde” Müslüman ve Hintli savaş esirlerinden de yararlanılacaktı.¹²⁹

Bu çok etkileyici ve ayrıntılı raporunda Müslümanların nasıl ve kimler aracılığı ile isyana özendirileceğini; yapılabilecek ve/veya yapılması gerekenleri en ince ayrıntısına kadar anlatan Oppenheim, “Kuzey Afrika’dan Hindistan’a kadar bütün Müslümanların ayaklandırılması şarttır. İngiltere’ye karşı en önemli silahımız İslam’dır” diyordu. Mısır ve Hindistan’ın İngiltere’nin “Aşıl topuğu” olduğunu, İslam’ın harekete geçmesinin İngiltere için “ölümcül bir darbe” olacağını savunan Oppenheim, Almanya’nın savaşı kaybetmesi durumunda Müslümanların her şeylerini kaybedeceklerini; buna karşılık galip gelmeleri durumunda Doğu’nun zenginliklerinden kimlerin kazançlı çıkacaklarını da şöyle ifade ediyordu: “Türkiye Kafkasya’da kaybettiği topraklara, Ege Adalarına ve özerk yönetilmek üzere Mısır’a yeniden sahip olabilecekti. İran ve Afganistan bağımsızlığına kavuşacak, Hindistan da en azından otonomi elde edebilecekti.”¹³⁰

Oppenheim’in söz konusu raporunda, “Kafkasya’nın ayaklandırılması ve/veya isyana sürüklenmesine” ayrı bir önem veriliyor ve bu bağlamda büyük toprak sahibi Dr. Max Zimmer’e¹³¹ atıfta

---

¹²⁹ PA-AA, Der Weltkrieg, Nr. 11, Unternehmungen und Aufwiegungen..., R. 20937, Bd. 2, Die Revolutionierung der Islamischen Gebiete..., Denkschrift Oppenheims; Bihl, *Die Kaukasus Politik der Mittelmächte...*, I, s. 41-42; Fischer, *Griff nach der Weltmacht...*, s. 113-115; Kon, *Almanya’nın İslam Stratejisi*, s. 65-74.

¹³⁰ PA-AA, Der Weltkrieg, Nr. 11, Unternehmungen und Aufwiegungen..., R. 20937, Bd. 2, Die Revolutionierung der Islamischen Gebiete..., Denkschrift Oppenheims; Bihl, *Die Kaukasus Politik der Mittelmächte...*, I, s. 42; Fischer, *Griff nach der Weltmacht...*, s. 114-115; Kon, *Almanya’nın İslam Stratejisi*, s. 74; Çolak, *Alman İmparatorluğu’nun Doğu Siyaseti...*, s. 35-36.

¹³¹ Dr. Max Zimmer: 1872 Weinheim (Baden), 1909’da itibaren Amasya’da (Samsun yakınında-civarında) çiftçilikle meşguldü. İstanbul’daki Alman Büyükelçiliği’nin direktifiyle Eylül-Aralık 1914 Çerkezler konusunda çalışmalarda bulundu ve sonra da Ukrayna meselesinde ve ekonomik konular üzerinde yoğunlaştı (Bihl, *Die Kaukasus Politik der Mittelmächte...*, I, s. 267ⁿ 210). Dr. Max Zimmer, Manheim’lı zengin bir sanayicinin oğluydu. 1909’da Samsun civarında (Amasya’da) büyük bir çiftlik alarak, buraya yerleşti. Savaş başlar başlamaz, İstanbul’daki Alman Büyükelçisi Wangenheim ile irtibata geçerek, Alman Dışişleri Bakanlığı adına çalışmalar yapmaya başladı. Samsun ve çevresindeki Çerkezlerle yakın ilişkiler kuran Dr. Zimmer, Kuzey Kafkasya’daki Çerkezlerle hâlâ bağlantısı bulunan söz konusu Çerkez gruplarının yardım ve aracılığıyla Kuzey Kafkasya’daki Çerkezleri Rusya’ya karşı ayaklandırmak için büyük çaba gösterdi (Kaiserlich Deutsche Botschaft an Reichkanzler Bethmann Hollweg, Pera, den 20 Januar 1915, PA-AA, Der Weltkrieg, Nr. 11d Secr. R. 21010, Bd. 3, Wangenheim Bericht 374; Bihl, *Die Kaukasus Politik der Mittelmächte...*, I, s. 57; Çolak, *Alman İmparatorluğu’nun Doğu Siyaseti...*, s. 63).

bulunuluyordu. O, Çerkezler ve Dağlı Müslüman halklarla iyi ilişkiler kurulmasını, Tuapse'ye silah gönderilmesini, Ermeni ve diğer Hıristiyan Kafkas halkları karşısında ise dikkatli davranmaktan başka bir şey yapılmamasını hatırlatmak istiyordu. İstanbul'daki Büyükelçilikte çalışan Dr. Max Zimmer, Alman Dışişleri Bakanlığı için hazırladığı çalışma raporunda (21 Ekim 1914); Tuapse'den Çerkez ve Dağıstanlıların ve yine Ukrayna Kuban Kazaklarının silahlandırılması gerektiğini belirttikten sonra devamlı “Ancak ana hedef Bakü petrol yatakları olmalı; sosyal ihtilalci ve sosyal demokrat işçilerle anlaşarak, grev yoluyla petrol üretim ve naklinin durdurulması sağlanabilirdi. Böylelikle petrolle işleyen Rus tren ve vapurları Volga bölgesine kadar felce uğratılmış olurdu. İstanbul merkez olmak üzere dört ana kanaldan (Odesa, Tuapse, Trabzon ve Bakü) Güney Rusya'ya tam donanımlı askerî kuvvetler gönderilebileceği gibi yine bu merkezlerden elde edilen silah ve malzeme ile Kuzey Kafkasya'daki Çerkezlerin, Dağıstanlıların ve Kuban Kazaklarının askerî donanımları sağlanabilir” diyordu.¹³²

Osmanlı Devleti, Almanların isteği daha doğrusu sıkıştırması ile adım adım savaşa sürüklenirken, E. von Bodemeyer, Liman von Sanders'e gönderdiği 23 Eylül 1914 tarihli bir yazısında: “...Bakü Vilayeti'nin Türk-Alman olacağı” iddiasında bulunuyordu.¹³³ İslami bilimler uzmanı Prof. Dr. Martin Hartmann,¹³⁴ “Deutsche Levante-Zeitung” Nr. 18/19'da ki “Savaş ve Doğu (Der Krieg und der Orient)” başlıklı bir makalesinde (1 Ekim 1914), Gümrü ve Erivan'a kadar bir

---

¹³² PA-AA, Der Weltkrieg, Nr. 11d Secr.. Unternehmungen und Aufwiegelungen... Allgemeines, R. 21008, Bd.1, Bericht über die in Konstantinopel Zusammenlaufenden Hauptadern für die Revolutionierung der Südrussischen Gebiete zwischen Dnjester und Kaspisches Meere sowie den sich daraus ergebenden Arbeits-Programm, Berlin, den 21 Oktober 1914; Bihl, *Die Kaukasus Politik der Mittelmächte...*, I, s. 57-58; Çolak, *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti...*, s. 63-64).

¹³³ Bihl, *Die Kaukasus Politik der Mittelmächte...*, I, s. 58.

¹³⁴ Martin Hartmann (1851-1918): 1876'dan itibaren Beyrut'taki Alman Başkonsolosluğu'nda imparatorluk tercümanı; 1878'den sonra Berlin'deki “Doğu Dilleri Semineri (Seminar für Orientalischen Sprachen)”nde Arap Dili ve Edebiyatı Profesörü; 1912 “Alman İslami Bilimler Derneği (Deutschen Gesellschaft für Islamkunde)” ve onun yayın organı “İslam Dünyası (Die Welt des Islams)”nın kurucularından (Johann W. Fück, “Hartmann, Martin”, *Neue Deutsche Biographie (NDB)*, 7 (1966) s. 745-46). Bu ünlü Alman şarkiyatçı hakkında detaylı bilgi için bkz: Semran Cengiz, “Martin Hartmann ve Şarkiyat Çalışmaları”, *Turkish Studies*, Vol: 6/3 Summer 2011, s. 1401-1413; Gotthard Jäschke, “Islamforschung der Gegenwart. Martin Hartmann zum Gedächtnis”, *Die Welt des Islams*, Bd. 23, H. 3/4, (1941) s. 111-121. Ayrıca bkz: Capellen, *Die Nachrichtenstelle für den Orient...*, s. 31-32.

Türk istilasını imkân dâhilinde görmekteydi.¹³⁵

Anlaşılan o ki, daha savaş başlamadan daha doğrusu Osmanlı Devleti savaşa girmeden önce cihad politikasının mimarları, yani Alman şahinleri, özellikle Kayzer II. Wilhelm, Sultan/Halifenin İslam dünyasında etkin bir rolü bulunduğuna ve bu nüfuzun kullanılarak İngiliz, Rus ve Fransız sömürgelerindeki Müslümanların ortak düşmana karşı ayaklandırılabilmesine inanıyorlardı.

Berlin tarafından tasarlanan, ama İstanbul'dan eyleme sokulacak olan cihadın başlıca hamlesi, İstanbul'dan doğuya doğru, tarafsız İran ve Afganistan üzerinden Hindistan'a inen geçitlere yönelecekti. Bu nedenle Berlin'in ilk hedefi İran Şahı ile Afganistan Emiri'nin desteklerini kazanmaktı. Eğer, bu başarılabilirse, o zaman bu ülkelerin Alman ve Türk subayları liderliğindeki baş döndürücü ganimet vaatleri ile kamçılanan orduları da Hindistan aleyhine döndürülebilirdi. Bütün gereken, savaştan sonra asla yerine getirilmeyecek vaatler ve sunulacak olan altındı. Bu arada Türkler, Kafkasya ve Orta Asya'daki Müslüman kardeşlerini Türk-Alman cihadının bayrağı altında toplamaya çalışacaklardı.

Ancak Kayzer, bir Hıristiyan olarak, Müslümanları cihada çağırarak yetkisine sahip değildi. Bu, altından, silahtan ve savaş sonrası vaatlerden çok daha fazla şey gerektiriyordu. Böyle büyük bir emri, ancak bütün Müslümanların Halifesi olan Osmanlı Sultanı verebilirdi. Bu nedenle Osmanlı'nın çıkarına bakılmaksızın Almanya ile ittifak içinde olması gerekliydi. Wilhelm'in savaş öncesinde Osmanlı Devleti ile kurduğu iyi ilişkilerde uzak görüşlü olduğu burada ortaya çıktı. Savaşın başlangıcından üç ay sonra Osmanlı Devleti, Almanya ile Avusturya-Macaristan tarafını seçti ve Sultan dünyadaki Müslümanları düşmanlarına karşı cihada çağırды.¹³⁶

11 Kasım 1914'te, Osmanlı Sultanı ve 300 milyon Müslüman'ın Halifesi V. Mehmet Reşat, ordu ve donanmaya gönderdiği iradesinde yıllardır İngiliz, Rus ve Fransız zulmü altında ezilen Müslümanları "cihada" çağırıyordu. Ardından 14 Kasım'da, Fatih Camisi'nde Şeyhülislam Mustafa Hayri Efendi'nin cihadın "farz-ı ayn" olduğunu vurgulayan fetvası¹³⁷ bir bayram havası içinde okundu. Beş bölümden

---

¹³⁵ PA-AA, Türki Nr. 167, Die türkische Presse. R. 13902, Bd. 8, Deutsche Levante Zeitung, Nr. 18/19 (Hamburg den, 1 Oktober 1914).

¹³⁶ Hopkirk, *İstanbul'un Doğusunda Bitmeyen Oyun*, s. 1-4; Kılıç, *Ermeni Sorunu ve Almanya...*, s. 23-25.

¹³⁷ Fetva hakkında geniş bilgi için bkz: Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi, III/1*, s. 320-322.

oluşan fetva, farklı diller konuşan Müslümanların anlayabilmeleri için dört değişik dilde (Arapça, Farsça, Tatarca ve Hintçe) 50 bin adet basılarak Hindistan ve Kuzey Afrika'da dağıtılmak üzere bir kısım Alman Dışişleri'ne gönderildi.¹³⁸

Cihad, bu defa İslam dinini yaymaktan çok, 90-100 milyonu İngiliz (bunun sadece 70 milyona yakını Hindistan'da), 19-20 milyonu Rus ve 15 milyonu Fransız esaretinde yaşayan yaklaşık 140 milyona yakın Müslümanı esaretten kurtarmak için İslam ülkelerine karşı saldırıya geçen düşmanlarla savaşmayı hedefliyordu. Ayrıca cihad bütün Hristiyanlara karşı değil, sadece fetvada adı geçen İngiltere, Rusya, Fransa, Sırbistan ve Karadağ hükümetlerine karşı ilan edildi. Öte yandan fetvada, bütün Müslümanlardan İslam ülkelerinin koruyucusu, halifenin dostu ve müttefiki Almanya ile Avusturya-Macaristan devletlerine yardımcı olmaları isteniyor, adı geçen devletlere karşı savaşıacakların cezalandırılacağı ve cehennem ateşinde yanacakları önemle vurgulanıyordu.¹³⁹

İstanbul'da Sultan/Halife tarafından yapılan cihad çağrısı, Almanya'da İngiliz, Fransız ve Rus egemenliğindeki Müslümanlara dinsel içerikli/ağırlıklı bildireler yayınlayarak bundan politik askerî kazanımlar sağlamayı hedefleyen çeşitli ve oldukça çok sayıda birtakım girişimler yapılmasını gerektirdi. Bütün bu girişimler, Dışişleri Bakanlığı bünyesindeki "Nachrichtenstelle für den Orient/NfO (Doğu İstihbarat Dairesi)"¹⁴⁰ tarafından yürütülmekteydi. NfO, ünlü Doğu uzmanı ve araştırmacı gezgin Baron Max von Oppenheim'in başkanlığında Berlin'de "Tauentzien" Caddesi'nde kurulmuştu.¹⁴¹ Bütün

---

¹³⁸ Türk-Alman cihadı ve buna bağlı olarak Arapça, Farsça ve Türkçe propaganda beyannameleri ve broşürleri için bkz: Gottfried Hagen, *Die Türkei im Ersten Weltkrieg: Flugblätter und Flugschriften in arabischer, persischer und osmanisch-türkischer Sprache aus einer Sammlung der Universitätsbibliothek Heidelberg*, Frankfurt am Main, 1990, 299 s.

¹³⁹ Çolak, *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti...*, s. 36-38. Dünya çapındaki ilk cihad: "Tüm kâfirlere ölüm! (Alman, Avusturyalı, Macar, Amerikan -ve belki de-İtalyan değilse)". Bu sloganla özdeşleşen ve İslam dünyasını, düşmanlarına karşı harekete geçirmeye çalışan Almanların kendi başlarına buyruk (sadece Oppenheim ve adamları değil) ve Arapça olarak kaleme alıp etrafa dağıttıkları ve Müslümanları kâfirleri katletmeye teşvik eden cihad broşürleri/el ilanları hakkında geniş bilgi için bkz: McMeekin, *Berlin Bağdat Demiryolu...*, s. 158-175.

¹⁴⁰ Söz konusu istihbarat dairesi ve faaliyetleri hakkında bkz: Capellen, *Die Nachrichtenstelle für den Orient...*, s. 24-49; Bihl, *Die Kaukasus Politik der Mittelmächte...*, I, s. 101-112; Kon, *Almanya'nın İslam Stratejisi*, s.77-93.

¹⁴¹ Alman Dışişleri Bakanlığı bünyesinde oluşturulan NfO, 1914 sonbaharında çalışmalarına başladı. Önceleri İmparatorluk Sömürge Bakanlığı (Reichskolonialamt)

bu girişimlerin askerî kanadının başında ise daha sonraları Ankara'da ve Moskova'da büyükelçilik yapacak olan Alman Genelkurmay Başkanlığı Siyasi Kısım Şefi Rudolf Nadolny bulunmaktaydı.¹⁴²

Doğu İstihbarat Dairesi'nin görevleri arasında İngiltere ve Fransa'nın Müslüman uyruklarını çeşitli girişimlerle isyana özendirmek; söz konusu bölgelerdeki siyasi, askerî ve ekonomik durum hakkında doğru bilgiler elde etmek; savaşın seyriyle doğru orantılı olarak tüm İslam dünyasında propaganda veya karşı propaganda yapmak; ayrıca İtilaf Devletlerinin yanında çarpışan Müslümanların propaganda beyannameleri veya yüz yüze görüşmeler yoluyla taraf değiştirmelerini sağlamak bulunuyordu. Organizasyon gereği veya daha çok politik nedenlerden dolayı Müslüman savaş tutsakları Potsdam yakınlarında bulunan Zossen'daki "Halbmondlager"da (Hilal Savaş Tutsakları Kampı) toplanmışlardı.

Bu kamptaki Müslümanların günlük dinsel yükümlülüklerini yerine getirmeleri için tam bir serbesti ve her türlü imkân bulunmaktaydı. Öte yandan buraya önemli bir propaganda merkezi olacağı düşüncesiyle küçük bir cami de inşa edilmişti. Hatta inşaat masraflarının bir kısmı bizzat Kayzer tarafından karşılanmıştı. Yine söz konusu tutsak kampındaki Müslümanlar arasında yoğun ve etkili bir cihad/Panislamist propaganda yapılması da mümkündü. Bu da Müslüman propagandacılar ve daha çok Arap ülkelerinin fanatik milliyetçileri tarafından yapılmaktaydı. Bu propagandacılar arasında en başarılı olanı da hiç şüphesiz Tunuslu Şeyh Salih et-Tunusi idi. Propagandacıların çalışmalarını desteklemek amacıyla Ocak 1915'te Müslüman savaş tutsakları için propaganda ağırlıklı bir gazetenin yayınlanması gündeme geldi. Kısa süre içinde Arapça, Farsça, Urduca ve Hintçe, yani çoğunluğu İngiliz ve Fransız kolonilerinden olan savaş tutsaklarının rahatlıkla anlayabilecekleri dillerde "El-Cihad" adıyla bir propaganda gazetesi çıkarılmaya başlandı.¹⁴³

---

binasında (Mauerstr. 45/46) faaliyet gösteren istihbarat dairesi, Nisan 1915'ten itibaren Tauentzienstraße 19a adresindeki kendine ait binada çalışmalarını sürdürdü (Capellen, *Die Nachrichtenstelle für den Orient...*, s. 19; Kon, *Almanya'nın İslam Stratejisi*, s.78).¹⁴² Kılıç, *Ermeni Sorunu ve Almanya...*, s. 25-26; Capellen, *Die Nachrichtenstelle für den Orient...*, s. 17-23.

¹⁴³ Peter Heine, "Al-Gihad-Eine Deutsche Propagandazeitung im 1. Weltkrieg", *Die Welt des Islams*, XX, 3-4, Leiden 1980, s. 197-198. Makalenin Türkçe çevirisi için: Kılıç, *Ermeni Sorunu ve Almanya...*, s. 26-31. Almanya'daki savaş tutsakları kampları, Müslüman savaş tutsakları ve yapılan etkin propaganda çalışmaları için bkz: Bihl, *Die Kaukasus Politik der Mittelmächte...*, I, s. 83-101; Capellen, *Die Nachrichtenstelle für den Orient...*, s. 49-56; Kon, *Almanya'nın İslam Stratejisi*, s. 113-185.

Ancak cihad Almanlar için de bir sorun yaratmıştı. Pek çok Müslüman, Hıristiyan bir hükümdarının kendi inancından olanlara yönelik bir cihadı neden başlatıp desteklediğini soracaktı. Wilhelm'in aralarında Ünlü Doğu uzmanları da olan danışmanları buna hazırdılar. Doğunun cami ve pazar yerlerinde, Alman İmparatoru'nun gizlice İslam dinini seçtiği söylentileri yayılmaya başlamıştı. Hatta kendisine verdiği adla "Hacı" Wilhelm Muhammed, kılık değiştirerek Mekke'ye hacca bile gitmişti. Daha sonraları, tüm Alman ulusunun imparatorlarının örneğini izleyerek toplu bir halde İslamiyet'i seçtikleri söylentisi de yayılacaktı. Bütün bunların amacı, sıradan Müslümanların kafalarında Almanya'nın rolünü meşrulaştırmaktı.

Bu arada, Berlin'de tek tek seçilmiş Alman subayları İslam âlemini ve en önemlisi İngiliz Hindistanı'nı baş döndürücü cihad çağrısı ile ateşe vermek üzere yetiştirilmekteydiler.¹⁴⁴

İstanbul'daki Alman Büyükelçiliği'nden Dr. Weber 6 Aralık 1914'te İslam dünyasını Almanya'nın düşmanlarına karşı ayaklandırmak için uygulanan planda birtakım can sıkıcı gelişmeler olduğu kanısına vararak, bu konudaki endişelerini Oppenheim ile paylaşmak istiyordu: "Gürcüler başaramayacak gibi görünüyor, Afganistan heyet-i seferiyesinin ileride herhangi bir zamanda hedefine ulaşamayacağı şüphelidir. Hintlilerle işler yolunda gitmiyor. Gözlenen ve bilinen o ki onlar bizi, biz onları yeterince tanımıyoruz..."¹⁴⁵

Bununla beraber, Almanlar gerek kendi ajanlarının, gerekse İstanbul'da iktidarda bulunan İttihatçıların girişimleriyle İslam dünyasında gerçekleştirilecek "cihad" propagandasından çok şey bekliyor; Müslümanların ayaklandırılmasıyla birlikte düşmanlarının büyük güçlüklerle karşılaşacaklarını ve dolayısıyla özellikle Batı Cephesi'nde yüklerinin azalacağını hesaplıyorlardı.

---

¹⁴⁴ Hopkirk, *İstanbul'un Doğusunda Bitmeyen Oyun*, s. 1-4; Kılıç, *Ermeni Sorunu ve Almanya...*, s. 23-25. İslam dünyasını düşmanlarına (İngiliz, Fransız ve Ruslara) karşı ayaklanmaya kışkırtmak amacıyla Alman Genelkurmayı ile Dışişleri'nin ortaklaşa planladıkları birçok askerî-politik girişimler ve yine aynı amaç doğrultusunda Belucistan, Afganistan, Karun (Abadan) ve Güney İran, Kafkasya, Kuzey İran, Arabistan, Mısır, Sudan, Libya, Fas, Tunus ve Hindistan'a gönderilen heyet-i seferiyeler ile cihad görevlileri hakkında bkz: Chef des Generalstabes des Feldheeres von Falkenhayn an den Herrn Militärrattache bei der Kaiserlichen Botschaft Konstantinopel, Großes Hauptquartier, den 9. Februar 1915, *PA-AA, Der Weltkrieg*, Nr. 11^g, R. 21128, Bd. 6, *Unternehmungen und Aufwiegelungen... Ägypten, Syrien, Arabien*.

¹⁴⁵ Dr. Weber (Deutsche Botschaft Konstantinopel) an Oppenheim, 6. Dezember 1914, *PA-AA, Der Weltkrieg*, Nr. 11, R. 20937, Bd. 2, *Unternehmungen und Aufwiegelungen... Allgemeines*; Bihl, *Die Kaukasus Politik der Mittelmächte...*, I, s. 43.

Yakın ve sıkı bir Türk-Alman ortak çalışmasının en önemli propagandacılarından Prof. Dr. Ernst Jäckh, 3 Ocak 1915'te Dışişleri Müsteşarı Arthur Zimmermann'a sunduğu dokuz sayfalık raporunda Almanya'nın doğusunda yapılacak ve/veya yapılması gereken çalışmalar hakkında ilginç bilgiler veriyor ve bunların geciktirilmeden derhal yerine getirilmesini önemle vurguluyordu: "Ukraynalılar, Prusyalı bir prensin yönetiminde Sosyalist bir devlet istiyorlardı". İstanbul'daki Ukrayna Komitesi, Rusya'ya karşı savaşmak için Almanya'daki Ukraynalı savaş esirlerinden bir milis kuvveti kurmayı öneriyordu. Güvenilir bir kaynak, 40 bin Kafkasyalı Müslümanın silahlandırılabilirliğini, Hristiyan Gürcülerle bugüne kadar yapılan görüşmelerin ise sonuçsuz kaldığını belirtiyordu. Konsolos Yüzbaşı Dr. Paul Schwarz¹⁴⁶ demir yollarını ve petrol yataklarını kullanılamaz hale getirmek için yola çıkmıştı. İran Hükümeti, aktif bir iş birliğini reddetmişti; ancak İran'daki Türk girişimlerini kolaylaştırmaya yanaşmaktaydı. Bugüne kadar sürgünde yaşayan İranlı Prens Ebu'lfeth Mirza Salar-üd Devle Kaçar,¹⁴⁷ Berlin'den çıkmak ve Türklerden kuşkulandırmaya başladığından Urmiye Gölü'ne ulaşmak niyetindeydi. Amcası da Hazar Denizi'nin doğusundaki Türkmenleri ayaklandırmak istiyordu. Afganistan Emiri, 60 bin adamıyla İngiltere'ye karşı savaşmak için söz vermişti. Bir Türk-Alman heyet-i seferiyesi üç ay içinde Afgan sınırına ulaşacaktı. Afganistan heyet-i seferiyesinden bir birlik de Belucistan yolundaydı (Zugmayer).¹⁴⁸ Kişisel ilişkilerine dayanarak Rusya Müslümanlarını etkilemek üzere bir Rabbiner (mücahit), Türkistan'a gönderilmişti. İngiliz Hindistanı'na istihbarat ve silahlar Hollanda Hindistanı'ndan ulaştırılmaktaydı. Bazı Müslüman Hintliler, Hintli hacıları etkilemek için Mekke'ye gitmişlerdi. Yüzbaşı Klein, Bağdat'ta 400 kadar Arap'ı eğittikten sonra Karun Nehri'ndeki İngiliz petrol yataklarına karşı harekete geçmek istiyordu. Arap

---

¹⁴⁶ Aynı zamanda petrol mühendisi olan Dr. Paul Schwarz, 29 Eylül 1914'ten 17 Şubat 1915'e kadar Almanya'nın Erzurum Konsolosudur (Kılıç, *Ermeni Sorunu ve Almanya...*, s. 35). Schwarz ve misyonu hakkında geniş bilgi için bkz: Paul Leverkuehn, *Posten auf ewiger Wache: Aus dem abenteuerreichen Leben des Max von Scheubner-Richter*, Essen, 1938, s. 22-25; Bihl, *Die Kaukasus Politik der Mittelmächte...*, I, s. 65-67.

¹⁴⁷ Salar-üd Devle için bkz: Gehrke, *Persien in der Deutschen Orientpolitik...*, Bd. I, s. 38-41.

¹⁴⁸ Erich Zugmayer (Prof. Dr.): Araştırmacı ve gezgin Zugmayer, Almanya'nın bir diğer önemli Doğu uzmanı (oryentalisti-şarkiyatçı) olup, 1904 ve 1906 yıllarında Ön Asya ile Orta Asya'yı baştan başa dolaştı ve izlenimlerini iki kitabında topladı: Erich Zugmayer, *Eine Reise durch Vorder-Asien im Jahre 1904*, Berlin, 1905 ve *Eine Reise durch Zentral-Asien im Jahre 1906*, Berlin, 1908.

Yarımadası (Mekke Şerifi) Şam'daki Alman Konsolosluğu tarafından yönetilmekteydi. Afrika kâşifi Leo Frobenius'un¹⁴⁹ görevi, Habeşistan ile bağlantı kurmak (temasa geçmek) ve oradan Anglo Mısır Sudan'ı İngilizlere karşı ayaklandırmaktı. Mısır'dan mevsuk (güvenilir, inanılır, doğru) bilgiler ulaşmıyordu. Aralık 1914 ortalarında İstanbul'a gelen Mısırlı bir tıp öğrencisinin ifadesine göre, 70 bin Bedevi Arap Türklerle birleşebilirdi. Libya'daki Senusiler ve İtalya arasında bir bağlantı (temas) sağlanmıştı. Fas'taki çeşitli girişimler ise hiçbir olumsuzluk olmadan ilerlemekte ve işler yolunda gitmekteydi.¹⁵⁰

Avusturya-Macaristan'ın Trabzon Konsolosu Kwiatkowski, 2 Ocak 1915'te Dışişleri Bakanı Burián'a düşman bölgelerindeki ayaklanmaları teşvik amacıyla düzenlenecek kapsamlı Alman harekâtını Dışişleri ile Genelkurmay'ın birlikte organize ettiğini; Dışişleri Bakanlığı'nın Kafkasları ayaklandırma çalışmaları başarılı bir şekilde ilerlerken, büyük endüstri kuruluşları tarafından da Fas ve Afganistan'daki ayaklanmaları desteklemek için (bugüne kadar 15-20 milyon) yeterince yardım yapıldığını belirtiyordu.¹⁵¹

Alman endüstrisinin önde gelen isimlerinden ünlü sanayici August Thyssen, 1914 Ağustos sonunda Başbakan'a sunduğu raporunda, Kafkas topraklarının ilhak edilmesini talep ederken,¹⁵² Eylül 1914'te yine Başbakan'a gönderdiği mektubunda da, "Bakü petrolü, zengin demir-kömür-manganez yatakları ve stratejik öneminden dolayı Kafkasya'nın Alman egemenliği altında olması gerektiğini" belirtiyordu. Alman sanayicilerinin Kafkasya'ya olan ilgileri Almanya'nın bu bölgeden kolay kolay vazgeçmeyeceğinin bir göstergesiydi. Öte yandan Alman Ekonomik Birliği de Meclisten ve Başbakan'dan bu yönde hareket edilmesini istiyordu.¹⁵³

---

¹⁴⁹ Leo Frobenius (1873-1938): 1925-1938 Prof. Frankfurt/Mainz'da etnolog (budunbilimci-etnologist); 1904-1905 Afrika'nın çeşitli yerlerine 12 araştırma-inceleme (keşif) gezisi düzenledi. Münih'te Kültür-Morfolojisi Enstitüsünü kurdu (Bihl, *Die Kaukasus Politik der Mittelmächte...*, I, s. 255).

¹⁵⁰ An das Auswärtige Amt, Herrn Unterstaatssekretär Zimmermann, Berlin, den 3. Januar 1915, PA-AA, Der Weltkrieg, Nr. 11, Unternehmungen und Aufwiegelungen..., R. 20937, Bd. 2, Bericht über die Organisation in Konstantinopel zur Revolutionierung feindlicher Gebiet; Bihl, *Die Kaukasus Politik der Mittelmächte...*, I, s. 42-43; Fischer, *Griff nach der Weltmacht...*, s. 113-115.

¹⁵¹ Wien, Haus-Hof- und Staatsarchiv (HHStA), PA I 943, Krieg 21a Türkei, Kwiatkowski Bericht Nr. 8/P an Burián (2.1.1915)'dan aktaran, Bihl, *Die Kaukasus Politik der Mittelmächte...*, I, s. 43.

¹⁵² Bihl, *Die Kaukasus Politik der Mittelmächte...*, I, s. 58.

¹⁵³ Lothar Rathmann, *Stoßrichtung Nahost 1914-1918*, Rütten&Loening, Berlin, 1963, s. 75-76.

Helmuth von Gerlach, 17 Ağustos 1914 tarihli “Die Welt am Montag” gazetesindeki “Not kennt kein Gebot (Mecburiyet Kanun Tanımaz ve/veya Zor Oyunu Bozar)” adlı makalesinde, Uralların Kırgızlarından Kırım Tatarlarına kadar Rusya Müslümanlarının Ruslara karşı kinlerinin hâlen devam ettiğini; bu kinin Kafkasya’da daha da güçlü olduğunu (Şeyh Şamil’in şimdiye kadar unutulmadığını) belirtiyor ve “Türkiye, Urallardan Kırım’a kadar tüm bölgeyi kapsayacak bir isyanı alevlendirmek üzere ‘Müslüman din adamlarını’ Kafkasya’ya göndermeli” diyordu.¹⁵⁴

Alman Sosyal Demokratlarından ihtilalci Parvus-Helphand, Şubat 1915 başlarında Rusya’nın ayaklandırılması ve/veya başkaldırlara sahne olması ile ilgili bir raporunda, Almanya’nın cihad ilanından beklentilerini dile getirirken diyordu ki “Kafkas Müslümanları, her ne olursa olsun, Hıristiyan Gürcüler ve Ermenilerle birlikte Rus Çarlığına karşı mücadele etmeliler. Gerekirse ve başka çare kalmazsa, Rus Sosyal Demokratları tek başlarına bu hareketin başına geçebilirlerdi. Kafkasya çoktandır pasifize olmuştu ve Müslüman halk da modern bir ihtilal girişimi için henüz yeterli kültürel düzeye ulaşamamıştı. Öte yandan dağlı halkların kabile örgütlenmeleri de tamamıyla yıpranmıştı.” Parvus’un bu kritik açıklamasının özeti şuydu: “Kafkasya’daki Müslüman halkın İslamcılık politika ve propagandasıyla büyük ölçüde bir gerilla-savaşına katılımlarını sağlamak düşünülemezdi bile.”¹⁵⁵

“Pancermen Birliği”nden (Alldeutschen Verband) Aralık 1914 başında gönderilen bir raporda “Bağımsız Ukrayna için Alman ve/veya Ukrayna hanedanından birinin atanması ve bütün Kafkasya topraklarının ilhak olunması öngörülüyor. İç Asya’nın bir kısmı bazı büyük bağımsız devletlere bölünmeli; diğer kısmı da Çin, İran, Hindistan ve Türkiye arasında paylaşılmalı” deniliyordu.¹⁵⁶

Silezya Eyaleti Birliği ve Yukarı Silezya Madencilik Sanayii adına Alman Kolonileri Birliği Breslau Bölüm Başkanı Maden Mühendisi Dr. Schmeißer, Kasım 1915’te İmparatorluk Koloni Bakanlığı’na gönderdiği raporunda “Petrolün güvence altına alınabilmesi için... Karadeniz ile Hazar Denizi arasındaki Türk sınırının, Kafkasya’nın zirvelerine kadar, öyle ki Bakü petrol

¹⁵⁴ PA-AA, Der Weltkrieg, Nr. 11, Unternehmungen und Aufwiegelungen... Allgemeines, R. 20936, Bd. 1, Welt am Montag. 17.8.1914.

¹⁵⁵ PA-AA, Der Weltkrieg, Nr. 11d Secr.. Unternehmungen und Aufwiegelungen im Kaukasus, R. 21010, Bd.3, Berlin, den 6 Februar1915.

¹⁵⁶ Werner Basler, *Deutschlands Kriegszielpolitik 1914-1918*, Kiel, 1951, s. 15.

bölgesiyle birlikte Apşeron Yarımadası Türkiye'ye geçecek şekilde ileriye doğru itilmesi" talebinde bulunuyordu.¹⁵⁷

Diğer taraftan İngiltere'nin egemenliği altındaki bölgelerde ayaklanmaları teşvik ederek İngilizlerin alt edilmesi düşüncesi, Prusya Generali ve Türk Mareşali Colmar von der Goltz'un 26 Şubat 1915 tarihli raporuna da yansımıştı: "İngiltere de bizim gibi varlığını sürdürmek ve en azından dünya hâkimiyetini korumak için savaşıyor. İngiliz adalarına yapılacak bir kara çıkarması soruna radikal bir çözüm getirebilir. Bunun yanı sıra, diğer bir çıkar yol da Türk-Alman ittifakından itibaren hazırlıkları yapılan Mısır ve Hindistan taarruzudur. Nadir Şah'ın 1738/1739 seferleri göz önünde bulundurulduğunda, -Bağdat demir yolunun tamamlanmasından sonra- bir Hindistan seferi hiç de olanaksız gözükmemektedir."¹⁵⁸

Alman İmparatorluğu'nun Libya Senusileriyle Fransız Kuzey Afrika'sında, Mısır'da ve Arap Yarımadası'nda (Üsteğmen Oskar Niedermayer,¹⁵⁹ Prof. Erich Zugmayer, Werner Otto von Hentig, Wilhelm Waßmuß,¹⁶⁰ Yüzbaşı Fritz Klein ve diğerlerinin)

---

¹⁵⁷ Rathmann, *Stoßrichtung Nahost...*, s. 65; Bihl, *Die Kaukasus Politik der Mittelmächte...*, I, s. 58-59.

¹⁵⁸ PA-AA, Großes Hauptquartier, Türkei Nr. 18, R. 22404, Bd. 3 u. 4, Colmar Frhr. v. d. Goltz, Gutachten über die Wichtigkeit des beschleunigten Ausbaues des kleinasiatischen Eisenbahnnetzes, Konstantinopel 26.2.1915; Bihl, *Die Kaukasus Politik der Mittelmächte...*, I, s. 43.

¹⁵⁹ Oskar Ritter von Niedermayer (1885-1948): Erlangen Üniversitesi'nde coğrafya ve jeoloji okurken, İran'a merak sardı. Tanıştığı İranlılardan Farsça öğrendi ve Bahai tarikatına girdi. İlk defa, 1912'de kazandığı bir bursla araştırmalar yapmak üzere İran ve Hindistan'a gitti. Aralık 1914'te Afganistan Emiri'ni ikna etmek ve İttifak Devletlerinin yardımlarıyla Hindistan üzerine yürümesini sağlamak için oluşturulan bir heyetle Afganistan'a gönderildi. Bu arada tarafsız İran'ı da İttifak Devletlerinin yanına çekmek için büyük çaba gösterdi. Haziran 1917'de Irak'taki Yıldırım Orduları Komutanlığı'nda subay olarak görev yaparken, Hicaz Bölgesi'nde İngilizlere karşı propaganda yapmak ve ayaklanmalar organize etmek üzere görevlendirildi. Böylece bölgede Lawrence'ın rakibi oldu. Hitler Almanyası'nda da subay olarak görev yapan Niedermayer, 1948'de cezaevinde öldü (Çolak, *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti...*, s. 43) Niedermayer'in yaşam öyküsü ve faaliyetleri hakkında bkz: Hans-Ulrich Seidt, Berlin, *Kabul, Moskau: Oskar Ritter von Niedermayer und Deutschlands Geopolitik*, München, 2002. Ayrıca kendi hatıraları için bkz: *Unter der Glutsonne Irans -Kriegserlebnisse der deutschen Expedition nach Persien und Afganistan von Oskar von Niedermayer*, Uhlenhorst-Verlag, Hamburg, 1925.

¹⁶⁰ Wilhelm Waßmuß (Alman Lawrence'ı 1880-1931): Waßmuß 1915 ilkbaharında tehlikeli bir yolculuktan sonra, Basra Körfezi kıyılarına vardı ve oradaki İngiliz topluluklarına karşı cihad faaliyetine girişti. İranlı gibi giyiniyor, Farsça konuşuyor ve İslam dinine girmiş gibi davranıyordu. Bir zamanlar Buşir'de Alman Konsolosu olarak geçirdiği günlerde çoğuyla iyi ilişkiler kurduğu aşiret reislerini İngilizlere karşı

1914/1915-1916 girişimleriyle İran ve Afganistan'daki keşif seyahatleri, heyet-i seferiyeleri ve benzeri girişimleri; yine aynı şekilde 1914-1917 (Berlin, İstanbul, İran ve Afganistan'dan Amerika Birleşik Devletleri'ne, Hollanda Hindistanı'ndan Siyam ve Çin'e kadar) Hindistan denemeleri; İrlanda planları genelde (heyet-i umumiyesiyle) sadece yerel birtakım ayaklanmalar ve kargaşalar çıkması dışında tamamıyla sonuçsuz kaldı.¹⁶¹

Almanlar, Sultan/Halife tarafından gösterişli bir şekilde ilan edilen “cihad-ı ekber”den (büyük cihad) çok şey bekliyor ve büyük bir beklenti içerisinde bulunuyorlardı. Cihad ilanı ile birlikte Müslümanların en kuvvetli silahı savaş terazisine konuluyordu ve bunun İslam âlemi üzerinde manevi açıdan çok büyük etkisi olacağı sanılıyordu. Ancak ümit edilen olmadı ve beklentiler boşa çıktı. Aslında Sultan/Halife uğrunda büyük bir cesaretle ölüme atılan inançlı Türk askerî için cihad ilanına gerek yoktu. Türklerin egemenliği altında bulunan Müslüman Araplar arasında ise cihad; kendileri ile Türkler arasında kökleşmiş ayrılık ve Osmanlı yönetimine karşı yeşermekte olan hoşnutsuzluk nedeniyle hiçbir etki göstermedi. Kendilerinden yardım beklenen İslam dünyası ya İtilaf Devletlerinin nüfuzu altında bulunan veyahut o zamanki İran gibi büyük bir savaşa girebilecek kuvvet ve kabiliyette olmayan hükümetlerden ibaretti. Aslına bakılırsa cihad; gerçek anlamına uygun olmayan bir şekilde yani Osmanlı Devleti'nin Hıristiyan Devletlerle ittifakı ve Osmanlı ordularında Alman, Avusturya-Macaristan subay ve erlerinin savaşa katılması tarzında gerçekleşti.¹⁶²

Dışişleri Bakanı Wilhelm Solf, daha başlangıcından beri Almanya'nın Mısır, İran ve Gürcistan'la ilgili planları hakkında olumsuz düşüncelere sahip olduğunu Avusturya-Macaristan'ın İstanbul Büyükelçisi Pallavicini'ye açıklamıştı. Yine İstanbul'daki Alman Askerî Ataşesi Tümgeneral von Lossow, 25 Aralık 1916'da Müslüman

---

kışkırtmaya ve böylece İngilizleri körfezden atmaya çalışıyordu. Tarafsız İran'ı İttifak Devletlerinin yanına çekmeye çalışan Waßmuß, İslamiyet'i seçtiğini açıklarken, Alman İmparatoru'nun da İslam dinini kabul ettiğini ve başta kendisi olmak üzere bütün uyruklarına aynı şeyi yapmalarını emrettiğini söylüyordu. Waßmuß, bu basit ve kolay etkilenen halk ile aşiret reisleri arasında, Kayzer'in kâfir İngilizlere karşı Türkiye ve Almanya ile “cihad bayrağı” altında birleşmelerini istediğini yayıyordu. İngilizlerin bölgedeki varlıklarını giderek daha çok tehdit etmeye başlayan eski Alman Konsolosu Waßmuß'a daha sonra İngilizler tarafından “Alman Lawrence”ı adı verildi (Hopkirk, *İstanbul'un Doğusunda Bitmeyen Oyun*, s. 69). Wilhelm Waßmuß hakkında geniş bilgi için bkz: Dagobert von Mikusch, *Waßmuß, der deutsche Lawrence*, Büchergilde Gutenberg, Berlin, 1938; Christopher Sykes, *Waßmuß, The German Lawrence*, New York, 1936.

¹⁶¹ Bihl, *Die Kaukasus Politik der Mittelmächte...*, I, s. 44.

¹⁶² Sanders, *Türkiye'de Beş Sene*, s. 56-57

lkelerdeki tüm kışkırtıcı propagandaların buralarda bizimle aynı çıkarları bulunan Türkler tarafından yapılması gerektiğini belirterek Alman girişimlerinden vazgeçilmesini öneriyordu.¹⁶³

Bununla birlikte daha savaşın başlarında 14 Ağustos 1914'te, dönemin önde gelen Doğu uzmanlarından, Alman İmparatorluğu'nun İslam politikasının ve yürütülen propagandaların mimarlarından Ernst Jckh, "Türkler karadan ve denizden Rusya'ya karşı saldırıya geçerek Kafkasya'dan Kırım'a tüm Müslümanların ayaklanmalarına ve esaretten kurtulmalarına yardımcı olabilir. İnan 10 milyon nüfusuyla Rusya'ya ve İngiltere'ye karşı harekete geçmeyi bekliyor. Rusya yaklaşık 20 milyon, İngiltere ise 100 milyona yakın Müslümana hükmediyor. İslam dünyası böyle bir değişimin gerçekleşmesine ve Alman silahlarının muzaffer olmasına dua ediyor"¹⁶⁴ derken, Almanya'nın Türklerden dolayısıyla İslam dünyasından çok şey beklediğinin altını çiziyordu.

Almanlar, çok geniş ve dağınık bir coğrafyada yaşayan Müslümanların Türklerle birlikte hareket edeceklerini ve aynı hedefe yöneleceklerini düşünüyor, cihadın ilanından ve uygulamasından çok şey bekliyorlardı. Ancak çok geçmeden, cihad ilanından sonra bu beklentilerin boşa çıktığı ve ümitlerin tkendiğı görüldü. Çünkü söz konusu coğrafyada yaşayan Müslümanlar arasında herhangi bir çıkar birliği olmadığı gibi çıkar birliğini sağlayacak güçlü bir halife de bulunmuyordu. Halifenin cihad çağrısına rağmen Mısır Müslümanlarının çoğu şu veya bu nedenle Sultan/Halifenin yanında değil, İngiltere'nin yanında bulunmayı tercih ederek çıkarları gereği İngilizlerle birlikte hareket etmeyi daha uygun görmüşlerdi.

Öte yandan silah ve organizasyon eksiklięi¹⁶⁵ İslam dünyasındaki

---

¹⁶³ Bihl, *Die Kaukasus Politik der Mittelmchte...*, I, s. 44.

¹⁶⁴ Rathmann, *Stoßrichtung Nahost...*, s. 82-83.

¹⁶⁵ Almanya'nın İslam dünyasında çıkarılmayı planladığı ayaklanmalara yaptığı parasal yardım her ne kadar yeterli olmadıysa da, savaş süresince artarak devam etti. 28 Eylül 1914'te Wangenheim, İstanbul'dan Alman Dışışleri Bakanlığı'na; Afganistan, Kafkasya ve Mısır'da başlatılması düşünülen ayaklanmalar için acilen silah ve cephaneye gereksinim olduğunu, büyük titizlikle hazırlanan bu ayaklanmaların silah ve cephane yardımı yapılmadan başarıya ulaşamayacağını bildiriyordu. Dışışleri Bakanlığı Müsteşarı (Dışışleri Bakanı) Zimmermann da 21 Ekim 1914'te başbakandan hem başın fonunun noksanlarını tamamlamak, hem de düşman ülkelerindeki ihtilalci girişimler için üç milyon mark istedi. 10 Aralık 1914'te Zimmermann, İstanbul'daki Alman Büyükelçisi'ne Süveyş Kanalı harekâtı için iki milyon mark; Kafkasya'daki girişimler için 100 bin frank; Salar d Devle için 300 bin frank; Dr. Schwarz'ın girişimleri için 300 bin frank ve Karun seferi için yine 300 bin frankın hazır olduğunu ve bu paranın Ocak ayı başına kadar İstanbul'a gönderileceğini bildiriyordu. 28 Mart 1915'te hazine (Reichskasse),

ayaklanmaların yerel nitelikte kalmasına neden oldu. Osmanlı ordusunun yerel nitelikte de olsa bu ayaklanmalara destek amacıyla başlattığı Kafkasya ve Kanal (Süveyş) harekâtındaki başarısızlığına bir de İngiliz, Fransız ve Rus karşı propagandası eklenince, gerek Almanya, gerekse Osmanlı Devleti cihad ilanından beklenen sonucu alamadı.

Almanya'nın da istediği cihad konusunda halife sıfatıyla Osmanlı Sultanı'nın belki de İslam âlemi üzerinde etkisi olurdu. Ancak halifenin Hıristiyanlarla ittifak yaptığı halde diğer Hıristiyan devletlere karşı cihad ilan etmesi büyük bir hataydı. Buna rağmen başarısızlığın nedenini daha çok manevi unsurlarda aramak doğru değildi, çünkü savaşın başlangıcında İngiliz, Fransız, İtalyan ve Rus egemenliği altında bulunan Müslümanların çoğu, yabancı boyunduruğundan kurtulmaya prensip itibariyle hazırды. Onlar, sadece maddi olanaklara kavuşturulmalıydı. Yani kendilerine zulmedenlere karşı mücadele etmek ve onları vatanlarından kovmak için para ve silah gerekiyordu. Hâlbuki Almanya, zenginliğine rağmen Kuzey Afrika, Arabistan, İran, Orta Asya ve Hindistan topraklarındaki ittifak harekâtına çok az para ayırmıştı. Silahlara gelince, silah nakliyesi, sayısından daha önemliydi. Deniz egemenliği itibariyle savaş malzemelerinin Kuzey Afrika ya da Hindistan'a gönderilmesi, İtilaf Devletleri tarafından engellenmekteydi. Bu durumda İran, Afganistan, Orta Asya ve özellikle Hindistan'a kara nakliyatı mümkün değildi. Diğer taraftan cihad ilan edilmesine rağmen Müslüman topluluklarından büyük ayaklanmaların beklenemeyeceği gayet doğaldı. İtilaf Devletlerine kin besleyen silahsız Müslümanlar dahi, her yerde seferberlik ile kolayca kontrol altına alındıkları takdirde, İtilaf Devletleri yanında yer alarak halifelerine karşı savaşmaktan çekinmezlerdi. Trablusgarp ve Libya'da olduğu gibi,

---

Kuzey Afrika ve Doğu'daki propaganda girişimlerinde ve ayaklanmaların desteklenmesinde kullanılmak üzere sekiz milyon mark daha gönderilmesini onayladı. Almanya'nın bu bölgeler için harcadığı para ve malzeme savaş süresince artarak devam etti. 15 Nisan 1915'te Wangenheim doğrudan doğruya başbakanı Karun, Kafkasya ve İran için tekrar para istedi. 15 Nisan 1916'da Dışişleri Bakanı von Jagow'un girişimiyle, 1 Nisan'dan itibaren aylık bir milyon markın Hindistan, Afganistan, Kafkasya, Arabistan, Fas, Tunus ve Cezayir ayaklanmalarında kullanılmak üzere Dışişleri Bakanlığı emrine verilmesi artık Almanya'nın bu ayaklanmalar için her ay düzenli olarak para ayırdığını göstermekteydi [*PA-AA, Der Weltkrieg, Nr. 11, Unternehmungen und Aufwiegelungen... Allgemeines, R. 20936/20937, Bd. 1-2, (28 Eylül, 21 Ekim, 10 Aralık 1914/28 Mart, 15 Nisan 1915); Auswärtiges Amt an Botschaft Therapia, Berlin, den 10 Dezember 1914, PA-AA, Der Weltkrieg, Nr. 11^s, R. 21126, Bd. 4, Unternehmungen und Aufwiegelungen... Ägypten, Syrien, Arabien; Bihl, Die Kaukasus Politik der Mittelmächte..., I, s. 44; Çolak, Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti..., s. 44-45].*

birkaç bin mutaassıp tarafından çıkarılan yerel ayaklanmanın da Avrupa'daki olaylar üzerinde pek etkisi olmayacağı açıktı.¹⁶⁶

Bilindiği üzere, Mısır'ın 1517'de fethinden sonra Hilafet Osmanlıların eline geçmiş ve bundan böyle Osmanlı padişahları Sultan/Halife olarak ülkeyi yönetmeye başlamışlardı. Osmanlı Devleti kuvvetli olduğu dönemlerde, hilafetin manevi gücünden yararlanmak gereksinimi duyulmamıştı. Ne zamanki Batı karşısında gerileme olmuş, yenilgiler üst üste gelmeye başlamış, o zaman bu “silah” kınından çıkarılmıştı. Fakat Osmanlı'nın pazısı, hilafet kılıcını sallamaya yetmemişti. Bununla birlikte 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında hilafet sorunu, uluslararası siyaset arenasında önemli bir yer tutmuştu. Sömürgeleri arasında Müslümanların da bulunduğu Batılı emperyalist devletler, Osmanlıya hilafetin manevi gücünden yararlanma imkânı vermek istememişlerdi. Ya hilafet kılıcını sallamaya çalışan bilek tutulmuş, etkisiz hâle getirilmiş ya da Osmanlı'nın iradesi dışında başka taraflara yönlendirilmişti. Onun için Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında ilan edilen “cihad-ı mukaddes fetvası” hiçbir zaman asıl amacına ulaşamadı. Hilafeti destekleyecek maddi güç, bu makamın arkasında bulunmuyordu. İslam Halifesi, zor durumda kalan Müslümanların yardımına koşacak yerde, bizzat kendisi için onlardan yardım istiyordu. Kısacası Osmanlı, Hilafeti yanlış zamanda ve yanlış koşullarda kullanmaya kalkışmıştı. Güçlü olduğu dönemde yapılması gerekeni zayıf zamanında denemişti.¹⁶⁷

Türk-Alman cihad politika ve propagandasından istenilen sonucun alınamamasındaki bir diğer gerçek de, İslam peygamberinin ardınının bir başka ifadeyle tüm Müslümanların halifesinin Arap soyundan daha doğrusu “Kureyş” kabilesinden olması gerektiği düşüncesiydi. Bu görüş özellikle Arap kabileleri arasında daha yaygındı. Dolayısıyla Mısır Memlûklularının yönetim ve kontrolü altında bulunan “son Abbasi Halifesinin” bu unvanı, Osmanlı Türklerine bırakmasına pek sıcak bakılmadığı gibi, Hilafetin İslam'ın en güçlü devletinin, Osmanlı Devleti'nin, eline geçmesi özellikle Arap dünyasında çok yankı buldu ve uzun süre bu realiteye karşı çıkıldı. Böylelikle daha Dünya Savaşı'nın başlarında Sultan/Halife sadece Şiiler tarafından değil, bir kısım Arap ve/veya Arap bölgeleri tarafından da (Fas, Sidi Muhammed bin Ali es-Senusi: Senusi tarikatı,

---

¹⁶⁶ Pomiankowski, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü...*, s. 87-88.

¹⁶⁷ Dursun Ali Akbulut, *Saltanattan Ulusal Egemenliğe: Saltanat, Hilafet ve Milli Hâkimiyet*, Temel Yayınları, İstanbul, 2006, s. 31.

Yemen ve de Mekke şerifi) tanınmadı.¹⁶⁸ Doğal olarak bu karşı çıkış, bölgedeki İngiliz ve Fransız karşı propagandaları ile de beslendi ve sonuçta Türk-Alman cihad politikasının İslam coğrafyasındaki etkisini azaltan faktörlerden birisi oldu.

Diğer taraftan Birinci Dünya Savaşı başladığında, İslam ülkeleri arasında Osmanlı dışında iki bağımsız devlet bulunuyordu: İran ve Afganistan. İran her ne kadar savaşın başlarında, 1 Kasım 1914'te tarafsızlığını ilan etmişse de; kuzeyde Rus, güneyde İngiliz baskısı altındaydı. Rusya'nın Osmanlı-İran sınırının her iki tarafındaki Kürt aşiretlerini, Ermeni ve Nasturileri ayaklandırmak için harekete geçmesi, güneyde de İngiliz nüfuzunun aratarak devam etmesi hem İran'ın tarafsızlığına gölge düşürüyor, hem de İran ve Afganistan üzerindeki Osmanlı-Alman projelerinin uygulanmasına engel oluşturuyordu.¹⁶⁹

Savaş süresince Almanya, cihad ilanına da dayanarak İran'ı -Şii olmasına rağmen- Osmanlının yanında savaşa girmeye zorlayarak hem Osmanlının Kafkasya'daki yükünü hafifletecek, hem de Afgan ve Hint Müslümanlarının ayaklanmalarına İran'ın da yardımcı olmasını sağlayacak politikalar üretmeye çalışıyordu.¹⁷⁰ Ancak İran ve Afganistan'daki Alman politikaları, diğer İslam ülkelerinde olduğu gibi başarılı olmadı. Bunun en önemli nedeni Almanya'nın realiteye ters düşecek kadar kendi askerî ve ekonomik gücüne aşırı derecede güvenmesi; İngiliz ve Rus güçlerini küçümsemesi; Panislamizm'in de etkisiyle cihad ilanına fazla ümit bağlaması ve bunun sonucunda da hayali beklentilere kapılmasıydı.¹⁷¹ Ayrıca İran ve Afganistan'da faaliyet gösteren hemen hemen tüm grup, müfreze ve heyetler arasındaki anlaşmazlıklar, Osmanlı-Alman çekişmesi, organizasyon bozukluğu, malzeme ve personel eksikliği, kara ve demir yolu ulaşımında yaşanan aksaklıklar bu girişimlerin başarıya ulaşmasını engelleyen diğer faktörlerdi.¹⁷²

Tarihi olayların yorumlanması ve değerlendirilmesinin "olsaydı, olsalardı, yapsaydı, yapılışaydı vs." gibi dilek kipleriyle yapılamayacağı biliniyor. Çünkü tarih gerçek bir olaydır; yaşanmış ve bitmiştir. Tarihçiye düşen görev olayın niçin ve nasıl yaşandığını o günün koşulları doğrultusunda birincil kaynaklar ışığında değerlendirmektir.

---

¹⁶⁸ Bihl, *Die Kaukasus Politik der Mittelmächte...*, I, s. 36.

¹⁶⁹ Çolak, *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti...*, s. 39-40.

¹⁷⁰ Fischer, *Griff nach der Weltmacht...*, s. 113-114.

¹⁷¹ Bihl, *Die Kaukasus Politik der Mittelmächte...*, I, s. 44.

¹⁷² Çolak, *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti...*, s. 44.

Ancak kimi zaman, vurguyu artırmak ve/veya pekiştirmeyi kuvvetlendirmek için olacak herhalde, tarihi olaylar yorumlanırken dilek kiplerine başvurmak da kaçınılmaz oluyor:

Modern Orta Doğu'nun siyasi ve insani yıkımlarını araştırırken, tarihin daha güzel olaylara tanıklık ettiği senaryoları hayal etmenin cazibesine karşı koymak zordur. Mesela Osmanlı Devleti savaşa girmemiş olsaydı, Hilafet yaşamaya devam edebilir ve böylece Suriye, Filistin, Irak ve Arabistan'daki hassas Sünni denge korunarak İslam âleminde bir asırdır süre gelen sert mücadele yaşanmayabilirdi. İngilizler ile Fransızlar, Osmanlı Devleti'nin Anadolu ve Arap vilayetlerindeki topraklarını Sykes-Picot Antlaşması'yla hoyratça kendi aralarında bölüşmemiş olsalardı, anti-emperyalistler ve sonrasında Araplar tıpkı Türklerin kendi bağımsızlıklarını kazandıktan sonra yaptıkları gibi kendi kendilerini yönetmeyi öğrenebilirlerdi.

Anlatılarda gözden kaçan husus, İmparatorluk Almanya'sının nerdeyse tamamen unutulmuş olan devasa rolüdür. Nitekim Almanların inşa ettiği Bağdat ve Hicaz demir yolu hatları fevkalade önemli bir fiziksel miras bırakmıştır ve günümüzde Türkiye, Suriye, Ürdün, Kuzey Arabistan ve hatta İsrail ve Filistin'in büyük bölümünde hâlâ kullanılmakta olan demir yolu sistemlerinin temelini bunlar oluşturur. Kayzerin desteklediği Panislamizm politikası dünya savaşında stratejik olarak başarısız olmasına rağmen, İslam dünyasında devrimci cihad hareketlerinin kıvılcımlarını tutuşturdu. Bu cihad ateşinin savaştan sonra tamamen sönmemiş olmasının en büyük nedenlerinden biri, İngilizlerin (ve Bolşeviklerin) onları bastırmak için aralıksız olarak uyguladığı sert önlemlerdi. Sonuçta Panislamcılık davasının Türk-Alman savaş seferberlikleri kadar güçlü olduğu ortaya çıktı. Bağdat demir yolu, Toros ve Amanos Dağlarındaki tünellerle birlikte 1915 ya da 1916 senesinde bitmiş olsaydı (gerçekte 1918'de tamamlandı), Süveyş Kanalı için öldürücü bir darbe yaratabilirdi. Bu durum İngiltere'nin kaderiyle oynayabilir ve Londra'yı barış yapmaya zorlayabilirdi ki, böyle olsaydı Almanya, Orta Doğu'da muhtemelen dünya lideri olurdu.

Doğu'da Alman "yayıma ve genişleme projesi"nin (Drang nach Osten) nihai başarısızlığının nedenleri araştırılırken, Temmuz 1908'deki devrimin stratejik sonuçları göz ardı edilmemeli. Ortaya çıkan siyasi çalkantı ve Sultan II. Abdülhamid'in otoritesinin zayıflaması, Almanlara Bağdat demir yolunda iki sene -Trablusgarp ve Balkan Savaşları da devrimden sonra hissedilen Osmanlı zayıflığının sonucu gibi düşünülürse beş sene bile denilebilir- kaybettirdi. Daha büyük hasar ise Nisan 1909'da Abdülhamid'in zorla tahttan indirilmesinin İslam âleminde oluşturduğu çatlaktı ve Şerif Hüseyin, Arabistan isyanı

sırasında bu bölünmenin hayati sonuçlarını ortaya koyacaktı. Hicaz demir yolu Mekke'ye kadar uzatılabilseydi, bu isyan söz konusu olamazdı; hatta Abdülhamid tahttan indirilmemiş olsaydı, bu hat kesinlikle tamamlanmış olurdu. Öyle ya da böyle Abdülhamid'in tahttan uzaklaştırılması Osmanlı Devleti'ni, Bağdat demir yolunu, Müslümanların birliğini ve Kayzer-Oppenheim kutsal savaşını dermansız bırakacak kadar zayıflattı.¹⁷³

---

¹⁷³ McMeekin, *Berlin-Bağdat Demiryolu...*, s. 414-416.

Alman Kaynaklarına Göre Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Girmesi

Necmettin ALKAN*

Özet

Goeben ve Breslau'nun önce 10 Ağustos 1914 tarihinde Çanakkale Boğazı'nı geçmesi ve ardından 29 Ekim'de Karadeniz'e açılarak Rus hedeflerini bombardıman etmesi, Birinci Dünya Savaşı'nın en önemli olaylarından biridir. Bu gelişmeyle birlikte, Osmanlı Devleti resmen Dünya Savaşı'na girmiştir.

Bu iki savaş gemisinin Osmanlı karasularına gelmesini 3 Ağustos'tan itibaren Alman Genelkurmayı istemiş; Amiral Souchon ise bunu uygulamıştır. Almanların bu savaş gemilerini İstanbul'a göndermesinin nedeni ise, Karadeniz'e açılarak Rus hedeflerini bombardıman etmek ve Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya karşı savaş sokmak istemeleriydi. Osmanlı Devleti ise, aslında Almanların bu planından başından beri haberdardı. Fakat İtilâf Devletlerinin, Osmanlı Devleti'nin ittifak tekliflerini reddetmesi üzerine Almanya'ya yanaşmak zorunda kalmıştı. Önce Almanya ile ittifak anlaşması imzalamış; ardından bu savaş gemilerinin İstanbul'a gelmesini ve en sonunda bunların Karadeniz'e açılarak Rus hedeflerine saldırmasını kabul etmiştir. Böylece Birinci Dünya Savaşı'na da girmiştir.

İngiltere bu iki geminin Çanakkale'ye gelmesine gerçekten engel olmak istememiş; Rusya ise bu saldırıdan bir ay önce haberdar olmasına rağmen, ciddi tedbir almayarak buna davetiye çıkarmıştır.

Anahtar Kelimeler: Goeben, Breslau, Amiral Souchon, Enver Paşa, Osmanlı Devleti.

---

* Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, e-posta: necmettinalkan@gmail.com

The Entrance of the Ottoman Empire in the First World War According to German Sources

Summary

Firstly, 10 August 1914, Goeben and the Breslau passed the Dardanelles and later on, 29 October, entered to Black sea, where the bombardment of the Russian positions was one of the most important events of the First World War. As a result of this development, the Ottoman Empire officially entered World War I.

The German General Staff demanded these two warships come into the territorial waters of the Ottoman Empire as of 3 August 1914 and Admiral Souchon had put into effect. Sending of these two German warships to Istanbul aimed to open new frontiers against Russia through the Ottoman Empire and to destroy the Russian positions in the Black Sea. In fact, from the very beginning, the Ottomans were aware of the Germans' plan. On the other hand, the Ottoman Empire was forced to make Alliance with Germany after the rejection of the Ottomans bids by the Triple Entente. Firstly, the Ottomans and Germany signed an Alliance Treaty; then Germany sent these warships to Istanbul and consequently the Ottomans accepted these warships to cross to the Black Sea, attacking the Russian positions. Therefore, the Ottomans entered in the First World War.

England had not really prevented the cross of two warships to the Dardanelles. Despite being aware of the attacks a few months before it, Russia gave way into the attack by not taking serious measures.

Keywords: *Goeben, Breslau, Admiral Souchon, Enver Paşa, Ottoman Empire.*

Giriş

Tarihî kökleri takriben 900 yıl öncesine kadar gerilere giden Türk-Alman ilişkilerinin finali, Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında, Almanların ifadesiyle "silah kardeşi" olarak Birinci Dünya Savaşı'na dâhil olmasıdır. Bu süreçte önce 2 Ağustos 1914 tarihinde Almanya ile ittifak anlaşması imzalanmış; ardından iki Alman savaş gemisi, Goeben ve Breslau, 10 Ağustos'ta Çanakkale Boğazı'ndan geçerek İstanbul'a gelmişti. 16 Ağustos'ta satın alındığı ilan edilen iki geminin, diğer Osmanlı gemileriyle birlikte Karadeniz'e açılarak 29 Ekim'de Rus hedeflerini bombalamasının ardından, Osmanlı Devleti 2 Kasım'dan itibaren ardı ardına Rusya, İngiltere ve Fransa ile resmen savaşa girmiştir.

Böylece Osmanlı Devleti'nin Birinci Cihan Harbi'ne iştirak etmesi, takriben üç ay gibi kısa bir zaman zarfında cereyan eden bu gelişmelerle gerçekleşse de; bu üç ay aslında çok yoğun, hareketli ve sıkıntılı, oldukça da sıkı ve çok yönlü karmaşık pazarlıklarla geçmişti. Aşağıdaki satırlarda da görüleceği üzere müttefik veya düşman fark etmeksizin herkesin herkesle gizlice yaptığı pazarlıklar ayrı bir çalışma konusu olarak ele alınmalıdır. Bu pazarlıklarda özellikle Almanya'nın çok istekli olduğu ve sürekli olarak bir an önce savaşa girmesini istediği Osmanlı Devleti, daha da bir temkinli davranarak bu süreci mümkün olduğunca uzatmaya gayret etmişti. Osmanlı Devleti istediğini elde ettikten sonra savaşa girmiştir. İlgili gelişmelerle alakalı hem dönemin ana kaynakları, hem de bu sürece şahitlik eden Türk ve Alman zevatı ilginç ve de farklı iddiaları gündeme getirmektedirler. Burada özellikle de Alman savaş gemileri Goeben ve Breslau'nun Çanakkale'den geçmesi ve daha sonrasında Osmanlı bayrağı altında Karadeniz'e açılarak Rus savaş gemilerini batırması ve Rus kıyılarını bombalaması hakkında çok farklı ve çelişkili iddialar gündeme getirilmektedir.

Bu iddialardan özellikle de Almanya tarafından olanları ele aldığımız bu çalışmamızda dört temel sorunun cevabı aranmaktadır: *Goeben ve Breslau gemilerinin Çanakkale Boğazı'na gelmesinin gerçek sebebi nedir? İki Alman gemisinin boğazdan geçip İstanbul'a gelmesi nasıl ve kimin kararıyla olmuştur? Bu gemilerin Karadeniz'e açılmasına ve Rusları bombalamasına kim karar vermiştir? Acaba İngiltere ve Rusya Karadeniz'deki bu saldırıları önceden biliyor muydu?*

Bu sorunların cevaplar ve konu hakkındaki yorumlar, sonuç bölümünde yer almaktadır. Çalışmada genel itibarıyla doğrudan birinci ve ikinci elden Alman kaynaklarına müracaat edilmesine karşın, Almanca'ya tercüme edilen İngiliz kaynakları da kullanılmıştır. Özellikle de bu süreçteki olaylarda doğrudan yer alan Alman zevatın raporları ve hatıratı çok önemli bir yere sahiptir. Bazı Türkçe eserlere de başvurulmuştur.

Konu ele alınırken bir sınırlamaya gidilmiştir. Zîrâ Osmanlı Devleti'nin Birinci Cihan Harbi'ne girmesiyle alakalı süreç, çok daha öncesinde başlatılabilecek uzun bir zaman dilimi ve olaylar silsilesidir. Bunların hepsini bir makalede ele almak mümkün değildir. Bundan dolayı, Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesini sağlayan ilgili son hâdiseleri tercih ettik. Yâni Goeben ve Breslau savaş gemilerinin Çanakkale Boğazı'ndan İstanbul'a gelmeleri ve daha sonrasında buradan Karadeniz'e açılarak Rusya kıyılarını topa tutmalarıyla alakalı hususlara burada yer vermekteyiz.

İttifak Arayışları ve Almanların Sabırsız Beklentileri: “Türkiye Hemen Savaşa Girmeli”

Alman savaş gemilerinin Osmanlı karasularına girmesi ve Karadeniz’deki harekâta teşebbüs etmesi, Türk-Alman Askerî İttifakı ile doğrudan alakalıdır. Osmanlı Devleti’nin daha öncesindeki farklı ittifak teşebbüsleri bir tarafa,¹ Birinci Dünya Savaşı’na girmesiyle alakalı süreçte Avrupalı Büyük Devletler indinde yaptığı ittifak arayışları vardır. İlk teşebbüs, Dâhiliye Nazırı Talât Paşa tarafından Mayıs 1914’te Rus Dışişleri Bakanı Sergey Sazonov’a yapılmıştı. Fakat Ruslar bunu reddetmişlerdi.² İkinci teklif Bahriye Nazırı Cemâl Paşa tarafından 13 Temmuz 1914’te Fransa’ya görülmüştü. Fransızlar da tıpkı Ruslar gibi buna alaka göstermemişlerdi.³

Bundan sonra ibre mecburen Almanlara çevrilir. Osmanlı Devleti’nin Almanya ile ittifak teşebbüsü Birinci Cihan Harbi’nin patlak vermesinden takriben bir hafta önce 22 Temmuz 1914 tarihinde bizzat Enver Paşa tarafından Alman Büyükelçisi’ne yapılmıştı. İlginçtir, Almanlar bu teklife başlangıçta pek de sıcak bakmamışlardı. Fakat batıdaki cephelerin yükünü hafifletmek için fikir değiştirmişler; uzun ve gizli müzakerelerin ardından 2 Ağustos 1914’te ittifak anlaşmasını imzalamışlardır.⁴ Almanya ile yapılan bu ittifak anlaşması, bundan sonraki gelişmelere hukuki zemin hazırlamıştır.

Bu arada zikredilmesi gereken bir ittifak teşebbüsü daha bulunmaktadır. Aşağıdaki sayfalarda anlatılan süreçte Rusya ile bir ittifak teşebbüsü daha vuku bulmuştur. 5-14 Ağustos arasında bizzat Dahiliye Nazırı Talât Paşa ve Harbiye Nazırı Enver Paşa tarafından yapılan müzakereler de tıpkı ilk deneme gibi sonuçsuz kalmıştır. Sadece “vakit kazanmak” için müzakereleri uzatan Rusya, böyle bir teklifin kabulünün “İstanbul’dan vazgeçmek” anlamına geleceği düşüncesiyle bu teklifi reddetmiştir.⁵ Aslında Osmanlı Devleti’nin bu hamlesini gerçekçi bir teşebbüsten daha ziyade diplomatik bir hamle

---

¹ Ekim 1911’de Mâliye Nâzırı Câvid Bey ilk ittifak teşebbüsünü İngiltere’ye yapmıştı. Fakat İngilizler bu teklifi kabul etmemişlerdi. Bkz.: Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1914-1980*, 6. Baskı, Ankara 1989, s. 107.

² Hermann Delfs, *Die Politik der Mächte beim Zerfall des Osmanischen Reiches*, Kiel, 1954, s. 152.

³ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt 2, Kısım IV, 3. Baskı, Ankara 1991, s. 552-558.

⁴ Bayur, a.g.e., s. 629-632.

⁵ Nimet Akdes Kurat, *Rusya Tarihi. Başlangıcından 1917’ye Kadar*, 4. Baskı, Ankara 1999, s. 418; Delfs, a.g.e., s. 154.

olarak değerlendirmelidir. Özellikle de Almanlarla yapılan pazarlıklara karşı bir denge olarak Rusya'ya tekrar dönüldüğü söylenebilir.

İttifak anlaşmasını takip eden gelişmeler, Almanların Osmanlı Devleti'nin yanlarında savaşa girmesi niyeti ve düşüncesinin fiiliyata geçirilmesinden başka bir anlama gelmemektedir. Söz konusu anlaşmayı takip eden süreçte Osmanlı'yla alakalı önemli bir ayrıntı, Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın saffında savaşa girmeye mecbur hissettiği; fakat bunun için pek de acele etmediği, mümkün olduğunca geciktirmeye çabaladığıdır. Almanya ise, tam tersine müttefikinin bir an önce savaşa girmesini hararetle istiyordu. Nitekim anlaşmanın imzalandığı gün 2 Ağustos'ta Alman Genelkurmay Başkanı Ludwig von Moltke, Alman Dışişleri Bakanlığı'ndan şu talepte bulunmuştu: "Türkiye, Rusya'ya hemen savaş ilan etmelidir."⁶ Bu kez Alman Başbakanı Theobald von Bethmann Hollweg 4 Ağustos'ta İstanbul'daki Alman Büyükelçi Hans Freiherr von Wangenheim'a çektiği telgrafta açık bir şekilde Türkiye'nin Rusya'ya karşı savaşa girmesini şöyle ister: "Muhtemeldir ki İngiltere bugün ya da yarın savaş ilan edecek. Bu İngiliz hareketinin baskısı neticesinde Bâb-ı Âlî'nin kaçmasına engel olmak için, Türkiye'nin mümkünse bugün Rusya'ya harp ilan etmesi büyük bir ehemmiyet arz ediyor."⁷

Gerek Alman Başkanı'nın ve gerekse Genelkurmay Başkanı'nın bu ifadeleri, Osmanlı Devleti'nin bir an önce kendi saflarında Rusya'ya karşı savaşa girmesindeki elzemiyeti ve âciliyetini çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Almanya'nın bu aşamadaki en önemli askerî-stratejik ve diplomatik amacının Türkiye'nin Rusya'ya harp ilan etmesi olduğu bu günlerde, Alman savaş gemileri Goeben ve Breslau'nun Osmanlı karasularına yönelmesi ve Karadeniz'e açılması bir anlam kazanmaktadır.

Goeben ve Breslau İstanbul Yollarında

Birinci Dünya Savaşı'nın tarihini ve akışını değiştiren SMS Goeben, 28 Mart 1911'te; SMS Breslau ise 16 Mayıs 1911 tarihinde denize indirilmişti. Alman Akdeniz Filosu'nun "en mükemmeli ve yenisi" olan bu iki savaş gemisi,⁸ farklı görevlerin ardından 1912-1913 Balkan Harbi sırasında Almanya'nın Akdeniz'deki menfaatlerini korumak

---

⁶ Carl Mühlmann, *Das Deutsch-Türkisches Waffenbündniss im Weltkrieg*, Leipzig 1940, s. 17.

⁷ Mühlmann, a.g.e., s. 18.

⁸ Wilhelm Souchon, "Der Durchbruch S.M. Schiffe "Goeben" und "Breslau" von Messina nach Dardanellen", Eberhard von Mantey, *Auf See unbesiegt*, Münih 1921, s. 17.

amacıyla teşkil edilen bu filoya katıldılar. 23 Ekim 1913’de Tümamiral Wilhelm Souchon bu filonun komutanlığını üstlendi.⁹ Böylece Osmanlı Devleti’nin fiilî olarak Birinci Dünya Savaşı’na girmesini sağlayacak olayların Alman vasıtaları ve aktörleri bir araya geldiler.

Akdeniz’deki Alman savaş gemileri yalnız değildiler. Almanya’nın iki önemli rakibi İngiltere ve Fransa bölgede fazlasıyla faaldi; savaşın patlak verdiği sıralarda Akdeniz’e “hâkimdiler”. Bu tespitin en güzel delili bu sıralarda Akdeniz’de bulunan savaş gemilerinin sayılarıdır. Amiral Sir Berkeley Milne komutasındaki İngiliz Donanması üç kruvazör, dört zırhlı kruvazör, dört hafif kruvazör ve 14 destroyer; Amiral Boue de Lampeyere komutasındaki Fransız Donanması 16 savaş gemisi, 6 kruvazör ve 24 destroyer bulundurmaktaydı.¹⁰ İki müttefik devletin irili ufaklı bütün savaş gemileri, bir hayli yüksek bir yekûna ulaşmaktadır.

Akdeniz’deki Alman Filosu, Cihan Harbi’nin patlak verdiği ilk aylarda farklı görevlerle Adria’da bulunuyordu. Fakat 1 Ağustos’ta Almanya’nın ve 3 Ağustos’ta Fransa’nın savaşa girmesiyle birlikte bu filonun rolü daha da bir ehemmiyet kazanmıştır. Nitekim aldığı ilk önemli görevi, Fransa’nın işgali altındaki Cezayir sahillerinde bulunan Bône ve Philippeville’deki 19. Fransız Kolordusu’nu bombalamak; yük tesislerini ve araçlarını mümkün olduğunca tahrip etmektir.¹¹ Bu önemli emri yerine getirmek isteyen Souchon, ertesi günü Cezayir’de olmak için 3 Ağustos’ta erkenden Sicilya’nın kuzeyindeki Messina’yı gizlice terk eder.

Aynı sıralarda İngiliz savaş gemileri 3 Ağustos’ta saat 8:30’da, Alman gemilerinin Cebel-i Târik Boğazı’ndan geçerek Akdeniz’i terk etmesini engelleme emrini almışlardı. Bir gün sonra öğleden sonra saat beşte ise, Almanların Cezayir üzerinden yapılan Fransız nakliyatına saldırması durumunda Goeben’e ateş açılması emri de verilmişti.¹² İlk emirden anlaşıldığı üzere İngilizler, Alman savaş gemilerinin Akdeniz’den çıkıp Atlantik’e açılmasına engel olmak; Almanları Akdeniz’de tutmak istiyorlardı. Normal şartlarda bu sayılara bakılırsa İngilizler ve Fransızlar, Almanlardan çok daha fazla sayıda savaş gemisine sahiptiler. Fakat her nasılsa, aşağıdaki sayfalarda anlatıldığı gibi,

---

⁹ Herman Lorey, *Der Krieg zur See 1914-1918. Der Krieg in den türkischen Gewässern*, Cilt 1, Berlin 1928, s. 1-2.

¹⁰ “Goeben. Türken Gebaut”, *Der Spiegel*, Sayı 40/1965, s. 60.

¹¹ Souchon, a.g.m., s. 22.

¹² Lorey, a.g.e., s. 12-13.

Goeben ve Breslau'nun Çanakkale'ye ulaşmalarına engel olamamışlardı.

Cezayir'deki bu askerî amacı gerçekleştirmek için yola çıkan Souchon, konumuzla doğrudan alakalı emri aldı. Kendi ifadesiyle, “bombardımandan iki saat önce şu çok yüksek emir iletildi: hemen İstanbul'a gidin.”¹³ Aynı bilgi, Alman Akdeniz Donanması'nda görevli subay Lorey tarafından da verilmektedir. Buna göre, 4 Ağustos'ta saat 2:35'te telsizle şu emir geldi: “3 Ağustos'ta Türkiye ile ittifak imzalandı. Goeben ve Breslau hemen İstanbul'a gitsin.”¹⁴ Bu bilgiden de anlaşıldığı üzere, Goeben ve Breslau'nun İstanbul'a gitmesiyle alakalı karar, Türk-Alman Askerî İttifak Anlaşması'nın imzalanmasıyla birlikte alınmıştı. Yapılan ise sadece bu emrin yerine getirilmesiydi.

Bu arada Berlin'deki Osmanlı Askerî Ateşesi Cemil Bey Enver Paşa'ya aynı gün 3 Ağustos'ta gönderdiği gizli bilgiyle Osmanlı tarafını da bu plandan haberdar etmişti. Cemil Bey, Alman Erkân-ı Harbiye Reisi ve Harbiye Nazırı ile yaptığı görüşmede “Göben zırhlısının donanma-yı hümayun ile beraber Bahr-i Siyah'a hareketine belki müsaade edeceği”ni Enver Paşa'ya bildirmişti.¹⁵ Bundan da anlaşıldığı üzere, Alman gemilerinin Çanakkale önlerine gelmesi bir oldubittiyle değil, aksine başından beri Türk tarafının bilgisi dâhilinde gerçekleşmiştir.

Alman savaş gemileri, başlangıçtaki plan gereği, Cezayir'deki ilgili hedefleri 4 Ağustos sabahının ilk ışıklarıyla birlikte başarılı bir şekilde topa tuttular. Bu görevi gerçekleştiren savaş gemilerinin herhangi bir şekilde durmadan veya dolaşmadan Çanakkale'ye varabilmesi için tekrar Messina'ya dönmesi ve buradan kömür alması gerekiyordu. Fakat aynı gün Messina'ya dönerken yolda İngiliz savaş gemileriyle karşılaştılar. İngiltere ile savaş girdiklerine dâir bir haber kendilerine henüz ulaşmadığı için bunlara ateş açamamışlardı. Aynı şekilde İngilizler de ateş açmamışlardı. Belli bir mesafede durup, telsiz konuşmalarını bozmaya çalışmışlardı. Devamında Alman savaş gemileri başarılı bir manevra ile akşam saat dokuzda bu İngiliz gemilerini atlatmayı başarmışlardı.¹⁶

Burada Goeben ve Breslau'nun İngilizlerin takibinden kurtulmasının nedeni olarak, Alman gemilerini takip etmekle görevli İngiliz gemileri arasındaki “yanlış anlaşılma” gösterilmektedir. Bu

---

¹³ Souchon, a.g.m., s. 23.

¹⁴ Lorey, a.g.e., s. 5.

¹⁵ Vahdet Keleşyılmaz, “Belgelerle Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'na Giriş Süreci”, *Erdem*, Cilt 11, Sayı 31, s. 140.

¹⁶ Souchon, a.g.m., s. 24.

iddiaya göre, Deniz Bakanı Winston Churchill, takip sırasında İngiliz Amirale çektiği telgrafta, “üstün kuvvetlerle savaşa girilmemesi”ni istemişti. İngiliz Amiral bunu, Almanlarla “sıcak çatışmaya girilmemesi”ne yönelik bir ikaz olarak yorumlamıştı. Bundan dolayı 5 Ağustos’ta Alman gemilerini uzaktan takip etmekle yetinmişlerdi.¹⁷ Bu ise Almanların işine gelmişti.

5 Ağustos’ta sabah 6:10’da Messina’ya gelen ve tekrar demirleyen Goeben, Breslau ve diğer Alman gemileri Çanakkale yolculuğu için gerekli kömür alımını 6 Ağustos saat 11:30’da yapmışlardı. Bu arada ilginç bir ayrıntı, Alman savaş gemilerine kömür temin eden firmanın İngiliz Stinnes’in mümessili olmasıydı. Lorey’in iddiasına göre, İngiliz konsolosu bu firmanın Alman gemilerine kömür satmasına engel olmak istemesine rağmen buna mâni olamamıştı ve gerekli kömür alımı devam etmişti. İngilizlerden kömür alımı yapılırken, 5 Ağustos’ta saat 9:37’de telsiz üzerinden “İngiltere, 4 Ağustos’ta Almanya’ya savaş ilan etti”, haberi de gelmişti.¹⁸ Burada İngiltere’nin Almanya’ya savaş ilan etmesinden bir gün sonra İngiliz Konsolosu engel olmak istemesine rağmen, bir İngiliz şirketinin Alman savaş gemilerine kömür satması ilginç bir ayrıntı olsa gerek.

Kömür yüklemesi sürerken, Souchon “düşman hakkında haberleri kesintisiz olarak her taraftan, Berlin, Roma ve Viyana’dan” alıyordu. Gelen haberlere göre, İngilizler Messina yolunun her iki çıkışını da kapatmışlardı. Aynı gün öğlenden önce saat 11’de, “siyasi nedenlerden dolayı İstanbul’a girişin henüz daha mümkün olmadığı” haberi gelmişti. Bunun üzerine Roma’daki Alman Askerî Ateşesi’nin Adria’ya doğru gitmeleri teklifine rağmen, gerekli değerlendirmeleri yapan Souchon, Çanakkale’ye gitme kararında ısrarcı oldu. Bu kararını kendisi şöyle anlatıyor: “Acil durumda Türkiye’nin istememesine rağmen, Çanakkale ve Boğaz’dan geçerek savaşı Karadeniz’e taşımaya karar verdim. Türkleri can düşmanları Moskova’ya karşı birlikte hareket etmeye kazanacağımızı ümid ediyorum.”¹⁹ Souchon’un bu ifadesinden, iki savaş gemisinin İstanbul’a gitmesinin asıl nedenin Karadeniz’e açılmak ve savaşı yaymak olduğu anlaşılmaktadır.

Lorey, Amiral Souchon’un bu kararı nasıl aldığını şöyle zikretmektedir: Siyasi durumu bilen ve nüfuz sahibi Türk siyasetçileri

---

¹⁷ Taha Niyazi Karaca, “Goeben ve Breslau’nun Kaçışı. Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı’na Giriş Öyküsü”, *Tarih Bilinci*, Sayı 28, s. 33.

¹⁸ Lorey, a.g.e., s. 8-9.

¹⁹ Souchon, a.g.m., s. 27-28.

“şahsi” olarak tanıyan Souchon,²⁰ “Türkiye’yi bizim tarafımızda savaşa çekebileceğini” anlamıştı. “Eğer, bu iki Alman kruvazörünün Çanakkale’den geçmesiyle Türkiye zor duruma düşürülebilirse, tarafsızlığını kaybetmesi ve Rusya ile İngiltere’ye karşı savaşa girmesi zorunlu olacaktır. Olası bir Rus ve İngiliz galibiyetinin Türkiye’nin sonu, en azından Türkiye’nin Avrupa’daki topraklarının kaybedilmesi anlamına geldiğinden kendisi emindi. Türk hükümetinde en net kafaya sahip ve kuvvetli Talat’ın ve Enver’in bunu aynı şekilde çoktan fark ettiklerine inanıyordu.” Bu mülahazalarla hiç tereddüt etmeden Akdeniz’in doğusuna gitmeye karar verdi.²¹ Lorey’in bu izahı çok daha gerçekçi görünmektedir. Ayrıca Souchon’un bu nihai kararı kendi kafasına göre almadığı; bir şekilde Berlin’den gelen nihai teyitlerle hareket geçtiği yorumu daha makuldür.

Sonuçları itibarıyla Çanakkale’ye girmeye karar veren Souchon İngilizlerin dikkatini çekmemek ve onları atlatmak için şu planı yapmıştı: İlk etapta Adria’ya gidilecekmiş gibi çıkılacak; geceleyin sağ istikamette doğuya dönülecekti. Gerçekten de planlandığı gibi, 6 Ağustos sabah saat beşte hareket emriyle Adria istikametine doğru yola çıkan Alman savaş gemileri sağa dönmüşler ve geceleyin Mora Yarımadası’nın güneyinde Matapan Burnu’na doğru gitmişlerdi. Bu şekilde Alman savaş gemileri istedikleri gibi Çanakkale yönüne doğru başarılı bir çıkış yapmışlardı. Fakat İngiliz hafif kruvazörü Gloucester kendilerini takip ediyordu. Ertesi güne kadar takipte olan İngiliz gemisi Alman gemilerine saldırmış; kısa bir atışmanın neticesinde sadece hafif bir zarar verdikten sonra takibi bırakmıştır.²² Böylece rahatlayan Goeben ve Breslau, 9 Ağustos’ta saat 5:32’de Donousa adasında demirleyerek ertesi günün sabahına kadar son kez kömür aldılar. 10 Ağustos’ta saat 5:45’te hareket ederek Çanakkale önlerine geldiler.²³

İki Alman savaş gemisinin kararlı bir şekilde Çanakkale’ye doğru ilerlediği günlerde, tam olarak 9 Ağustos’ta, bunların nihai olarak Karadeniz gitmeleri hakkında Kaiser II. Wilhelm (1888-1918) de çok önemli bir açıklamada bulunur. Viyana’ya gönderilen bir belgede II. Wilhelm şunları söylemektedir: “Donanmamızın teçhizat

---

²⁰ Amiral Souchon Türkiye’yi iyi tanıyordu; daha öncesinde de Alman Akdeniz Filosu’yla birlikte sıkça limanlarını ziyaret etmişti. Nitekim en son 15 Mayıs 1914’te Goeben’le İstanbul’a gelmişti. Bkz.: Jehuda L. Wallach, *Anatomie einer Militärhilfe. Die preußisch-deutschen Militärmissionen in der Türkei 1835-1919*, Düsseldorf 1976, s. 153.

²¹ Lorey, a.g.e., s. 14-15.

²² Souchon, a.g.m., s. 29.

²³ Lorey, a.g.e., s. 21.

bakımından hazır olup olmaması önemli değil; hemen İstanbul'a gitmeli ve Boğaz'dan Karadeniz'e açılmalı. Karadeniz'deki Rus Donanması'nı bulmalı ve yok etmeli. Güney Rusya'da panik meydana getirebilmek ve Türk askerî birliklerinin karaya çıkarma yapabilmesi için Alman savaş gemileriyle birleşerek Odesa'yı işgal etmelidir.²⁴ Avusturya'ya gönderilen belgede II. Wilhelm'in bu kadar açık ve kararlı bir şekilde bu isteğini dile getirmesi dikkat çekicidir. Böylece Alman İmparatoru, Genelkurmayı ve Büyükelçiliği arasındaki bu fikir ve plan birlikteliği bir kez daha doğrudan telaffuz edilmiştir.

9 Ağustos'ta ilginç bir gelişme İngiltere cenahında yaşanır. İngiltere Dışişleri Bakanı Edward Grey, Goeben ve Breslau gemilerinin varmasından bir gün önce İstanbul'daki İngiliz Maslahatgüzarı'na gönderdiği telgrafta, "savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesine müsaade edilmemesi" için Osmanlı hükümetine başvurmasını istemişti.²⁵ Fakat İngilizlerin bu isteği yerine getirilmemiştir.

Çanakkale açıklarına varan Alman savaş gemileri, içeri girebilmek için silah kullanmayı dahi düşünmüşlerdi. Lorey'in iddiasına göre, bu gemiler Boğaz'dan geçişi zorlamak için muharebeye de hazırıldılar ve buna kararlıydılar. Öğlenden sonra saat 12:10'da Almanya'dan şu telsiz konuşması yapılır: "Goeben'in mümkün olduğunca hızlı bir şekilde Çanakkale'den geçmesi, büyük bir öneme sahiptir." Saat birde yine telsiz üzerinden şöyle bir haber gelir: "Limana girin. İstihkâmların teslim olmasını talep edin. Çanakkale kılavuzunu alın." Bunları zikreden Lorey ayrıca Goeben ve Breslau'nun "muharebeye hazır bir şekilde" Boğazın girişine yaklaştığını ve "girişe zorlamaya" kararlı olduğunu da eklemektedir.²⁶ Fakat Türk tarafının gerekli müsaadeyi vermesiyle buna gerek kalmamıştı. Bu bilgilerden de anlaşıldığı üzere, eğer Osmanlı Devleti bu iki gemiye giriş müsaadesi vermesiydi, Almanlar zorla içeri girmeyi deneyeceklerdi.

Alman savaş gemilerinin Çanakkale Boğazı'ndan geçişleri de tıpkı Messina-Çanakkale seferinde olduğu gibi, ilginç bir şekilde cereyan etmiştir. Yarbay Kress von Kressenstein bu bağlamda çok önemli bir iddiada bulunmaktadır. Buna göre Kressenstein, 10 Ağustos'ta Enver Paşa'yı "baskı altına" alarak bu gemilerin boğazdan geçmesine "müsaade" etmesini ve hatta Alman gemilerini takip eden İngiliz

---

²⁴ Mühlmann, a.g.e., s. 19.

²⁵ Mathias Römer, *Die deutsche und englische Militärhilfe für das Osmanische Reich 1908-1914*, Frankfurt am Main 2008, s. 317.

²⁶ Lorey, a.g.e., s. 21.

gemilerine ateş edilmesine de izin verilmesini sağlamıştı. Bu ilginç gelişmeye ve görüşmeye bizzat şahit olan Kanengießer Paşa şöyle anlatıyor: “Kress: “Çanakkale'den, Alman savaş gemileri ‘Goeben’ ve ‘Breslau’nun Çanakkale’nin girişinde bekledikleri ve giriş müsaadesi ricasında buldukları; Kumkale ve Seddü’l-Bahir komutanlarının nasıl davranmaları gerektiği acil soruluyor.” Enver: “Buna ben karar veremem. Öncelikle Sadrazam’la görüşmek zorundayım.” Kress: “Hemen telgraf çekmek zorundayız.” Normalde karar verme kudreti büyük olan Enver Paşa için bu zor bir durumdu. Dıştan belli etmese de içten içe kendisiyle zor bir mücadele hâlindeydi. En sonunda kısaca söyledi: “İçeri bırakınsınlar.” Biz Almanların kalbinden büyük bir yük kalktı. Fakat Kress henüz tam memnun değildi. Şunu sordu: “Eğer İngilizler, Alman gemilerini takip edip içeri girerlerse bunlara ateş edilmeli.” Enver’i tekrar bir düşünce sardı. Normalde buna Bakanlar Kurulu’nun karar vermesi gerekti. Bu soru geçici olarak cevaplandırılmayabilirdi. Kress tekrar söz aldı: “Ekselansları, emrimiz altındakileri böyle bir durumda herhangi bir açık emir olmadan bırakamayız. Ateş edilmeli mi ya da edilmemeli mi?” Enver bir kez daha düşünceli olarak “Evet” dedi.”²⁷

Bu şekilde Osmanlı Harbiye Nazırı Enver Paşa’dan alınan izinle 10 Ağustos’ta öğleden sonra saat beşte Çanakkale Boğazı’ndan sorunsuz bir şekilde geçen Goeben ve Breslau, bir sonraki hamle için İstanbul’a doğru yoluna devam etmiştir. Artık Almanya, buraya kadar istediğini elde etmişti. Şimdi sıra bir sonraki hamleye gelmişti: Karadeniz’e açılıp Rus hedeflerini bombardıman etmek.

Goeben/Yavuz ve Breslau/Midilli Karadeniz’de

Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı’na girmesi sürecinin son halkasını Goeben ve Breslau’nun diğer Osmanlı gemileriyle birlikte Karadeniz’e açılarak Rusya’nın topraklarını ve gemilerini bombardımanı teşkil etmektedir. Bu süreç de tıpkı bu iki geminin İstanbul’a gelmesi gibi oldukça ilginç gelişmelerle başarıyla sonuçlanmıştır. Bu başlık altında ilgili olaylar ele alınmaktadır.

Nihai olarak Enver Paşa’nın müsaadesiyle 10 Ağustos’ta Çanakkale Boğazı’ndan geçen Goeben ve Breslau, 12 Ağustos’ta İstanbul’a vardılar. İngiltere, Fransa ve Rusya, Alman savaş gemilerinin bu şekilde Türk karasularına girmesine büyük tepki gösterdiler. İngiliz Dışişleri Bakanlığı, İstanbul’daki Maslahatgüzarı vasıtasıyla Osmanlı

²⁷ Hans Kannengießer-Pascha, *Gallipoli. Bedeutung und Verlauf der Kämpfe 1915*, Berlin 1927, s. 20-21; Gerhard Hermann, *Die Dardanellen*, Leipzig 1936, s. 40.

hükümetine “tarafsızlığını hatırlatılmasını” ve bu gemilerin “24 saat içinde ya geri göndermesini ya da silahsızlandırmasını” istemişti.²⁸ İngiltere takip eden günlerde iki gemi hakkındaki gelişmeleri yakinen takip etmiştir. Özellikle bunların Karadeniz’e açılıp Rusya’ya saldırmamaları için İstanbul’daki temsilciliği üzerinden Bâb-ı Âlî’yi ve özellikle de Sadrazam Said Halim Paşa’yı sıkıştırmaya gayret etmişlerdi. Örneğin 27 Ağustos’ta İngiltere Büyükelçisi Louis de Pan Mallet, bizzat Said Halim Paşa’yı ziyaret ederek bu savaş gemilerinin Karadeniz’e açılarak Rus sahillerini bombardıman etmesinden İngiltere’nin duyduğu “endişeyi” dile getirerek; böyle bir durum karşısında Osmanlı Devleti’ni “yıkılmakla” tehdit dahi etmiştir. Said Halim Paşa ise, söz konusu olan gemilerin Alman maiyetiyle birlikte Karadeniz’e açılmasına “asla müsaade” etmeyecekleri garantisini verir.²⁹

Bu arada İngiltere, Osmanlı Devleti’ne karşı yapılacak muhtemel askerî harekât planları üzerine çalışmaları yapmaktaydı. Eylül ayının başında Bahriye Nazırı Churchill, Harbiye Nazırı Lord Kitchener ve önemli askerî danışmalarla birlikte, Türkiye’ye karşı “yakında” yürütülecek savaşta takip edilecek “büyük strateji” üzerine planlar yapmıştır. Muhtemel planların başında “Çanakkale’nin alınması” yer alıyordu.³⁰

İngiltere, benzer tehdidi en son 26 Ekim’de yapmıştı. Karadeniz’deki Rus hedeflerine saldırılarak savaş girilmesine dair Türk-Alman pazarlığının sonlarına yaklaşıldığı bir sırada İngiliz Büyükelçi Mallet, Sadrazam Said Halim Paşa’ya, “Osmanlı Devleti müttefik devletlerden birine saldırması durumunda, bunun diğerine savaş ilan etmesi anlamına geldiği” ikazını yapmıştı.³¹

İngiltere Sefiri Ağustos’un ortasında Bahriye Nazırı Winston Churchill’e gönderdiği telgrafta Bahriye Nazırı Cemâl Paşa ile Dr. Nâzım’ın İtilâf Devletlerine meyilli olduklarını belirtmiş; Cemâl Paşa’ya “dostça bir haber” göndermesini istemişti. Burada özellikle de İngiliz hükümeti tarafından ele konulan iki savaş gemisi için tazminat ödenmesini teklif etmişti. Bunun üzerine şu teklif yapılır: Türkiye “tarafsız kaldığı” sürece el konulan savaş gemileri için günlük 1000 Sterlin her hafta ödenecekti. Fakat Enver Paşa bu teklifi reddeder.³²

---

²⁸ Römer, a.g.e., s. 319.

²⁹ Römer, a.g.e., s. 330.

³⁰ Alan Palmer, *Verfall und Untergang des Osmanischen Reichs, Münih 1992*, s. 326.

³¹ Römer, a.g.e., s. 349.

³² Palmer, a.g.e., s. 323.

İngiltere cephesinden bu tepkiler gelirken, Goeben ve Breslau'nun İstanbul'a vardıkları gün Berlin'deki Askerî Ateşe Cemil Bey İstanbul'a gönderdiği belgede, bu iki geminin asıl geliş nedenini bir kez daha açıklamıştı. Cemil Bey, Alman Bahriye Nazırı ile yaptığı görüşmede Türkiye'nin Almanya ile birlikte savaşmamasını eleştirdiğini ve daha da önemlisi şunları söylediğini yazmaktadır: “Hiç olmazsa Göben ile Breslav'ı bırakın. Bunlar yalnız başına da Karadeniz'i tutarlar. Eğer hükümetiniz ister ise zahiren protesto etsin. Hatta ister ise havaya ateş bile açsın. Göben'in Karadeniz'e gidip tekrar gelmesine göz yumsun. [...]” Enver Paşa ise cevaben 13 Ağustos'ta şunu vermişti: “Seferberliğimiz bitmeden ve Bulgaristan'la tamamıyla anlaşmadan Göben ve Breslav'ı Karadeniz'e çıkarmak, Çanakkale Boğazı'nın henüz hazırlamadan İngiliz filosu tarafından geçilmesini mucib olur. Maksat Rusların Kafkasya'da çok kuvvet bırakmalarını temin ise bu, bizim seferberliği başlamaklığımız ve Göben ile Breslav'ın Marmara'ya girmeleriyle hâsıl olmuştur.”³³

Gelen tepkiler üzerine iki geminin Türkiye tarafından satın alındığı ilan edildi ve 16 Ağustos'ta Türk bayrağı çekildi; birkaç Türk subayı ve mürettebâtı gemilere çıkarak sembolik bir merasim dahi yaptılar. Bahriye Nezareti bunları teslim alıp, Goeben'e “Yavuz Sultan Selim” ve Breslau'ya ise “Midilli” isimlerini koydu. Amiral Souchon ise, Türk donanma komutanlığına tayin edildi.³⁴ Bütün bu işlemlere ve merasimlere rağmen Mühlmann, farklı bir iddiayı gündeme getirmektedir: Gemiler Türkiye tarafından satın alınmasına rağmen, gerçek hakkı savaş sonuna kadar Almanlarda kalacaktı. Bu hak, ancak savaşın sonunda Türklere verilecekti.³⁵ Wallach da benzer bir tespitte bulunarak “gerçekte hiçbir şeyin” değişmediğini Alman belgelerine istinaden ispat etmektedir. Buna göre, bütün savaş boyunca yapılan Alman belgelerinde bu savaş gemilerinin “Alman isimleri” kullanılmıştı. 11 Eylül'de Amiral Souchon'un Türk Donanması'nın Komutanı olarak tayin edilmesine karşın, burada benzer bir iddiayı Wallach gündeme getirmektedir: Souchon'un kendisi “Türk amiralı olmayı ret etmiş” ve “Alman amiral olarak ilk etapta Alman deniz savaşı komutasına karşı kendini mesul hissediyordu.”³⁶ Bu ilginç iddialara ve gerçeklere rağmen, kamuoyu artık şunu biliyordu: Goeben ve Breslau Türkiye tarafından satın alınmış ve gemilere Türk bayrağı çekilmişti. Amiral

³³ Keleşyılmaz, a.g.m., s. 141.

³⁴ Lorey, a.g.e., s. 31.

³⁵ Mühlmann, a.g.e., s. 18.

³⁶ Wallach, a.g.e., s. 154.

Souchon da Osmanlı Donanması'nın komutanlığına getirilmişti. Bundan sonraki gelişmeler de bunun üzerinden cereyan etmiştir.

İki savaş gemisini istedikleri gibi Çanakkale Boğazı'ndan geçiren ve Müttefik Devletlerin tepkilerini bu aşamada bertaraf eden Almanlar, son aşamada Osmanlı Devleti'nin bir an önce savaşa girmesini sağlamak için sabırsızlanıyorlardı. Özellikle de Eylül ayının ilk günlerinden itibaren Berlin'de İstanbul'daki Alman zevata gelen telgraflarda ilgili hamlenin bir an önce yapılmasına dair istekler açıkça dile getirilmekteydi. Örneğin 7 Eylül'de Alman Genelkurmay Başkanı von Moltke tarafından Alman Askerî Heyeti Başkanı von Sanders'e gönderilen telgrafta şöyle deniliyor: "Türkiye'nin bir an önce artık saldırmasını arzu ediyoruz. Bu, en geç Çanakkale'nin istihkâmlarının hızlı bir şekilde tamamlanmasına kadar olabilir."³⁷ 7 Eylül'de Alman Başbakanı von Bethmann Hollweg, Alman Büyükelçisi'ne şu emri gönderir: "Uygun olan her türlü imkânı kullanarak İngiltere'nin mukavemetini kırmaya mecburuz. Bundan dolayı Türkiye'nin Rusya'ya karşı hücumu geçmesini teşvik etmek için her şeyi yapın." 17 Eylül'de von Moltke'nin halefi General von Falkenhayn, von Sanders'ten şunu talep eder: "Türkiye'yi hemen saldırmaya hareket ettirmek için, bütün imkânlarınızla Amiral Souchon'u ve Usedom'u etkileyen."³⁸

Almanların bu istek ve ısrarlarına karşın Osmanlı Devleti, Cihan Harbi'ne girme noktasında hâlâ pek de aceleci davranmıyordu. Almanların bu yöndeki ısrarlarına ve baskılarına rağmen Türk devlet adamları, temkinli davranıyorlardı. Mümkün olduğunca zaman kazanmak ve de pazarlık yapmak istiyorlardı. Kaldı ki bu noktada hükümet içinde farklı düşünenlerin bulunduğunu da unutmamak gerek. Özellikle de Sadrazam Said Halim Paşa savaşa girilmesi fikrine karşı çıkanların başında gelmekteydi. Bu arada savaş gemilerinin Çanakkale'de geçmesine müsaade eden Enver Paşa dahi hemen saldıralım havasında olmayıp temkinli davranıyordu. Enver Paşa'nın temkinli tavrı von Sanders'i kızdırmış; 19 Ağustos'ta Berlin'e gönderdiği raporunda Enver Paşa ile arasında olan "sürtüşmeyi" anlatmış ve Rusya ile "düşmanlığı" artık beklemediğini; Türkiye'nin askerî ittifak anlaşmasına rağmen "saldırmayacağını" belirterek Askerî Misyon Heyeti'nin geri çekilmesini Kaiser II. Wilhelm'den rica etmişti. Fakat II. Wilhelm bu isteğini kabul etmemişti.³⁹ Enver Paşa'nın savaşa

---

³⁷ Lorey, a.g.e., s. 44.

³⁸ Mühlmann, a.g.e., s. 20-21.

³⁹ Wallach, a.g.e., s. 159.

girilmesini bu şekilde sürüncemeye alması, Almanları fazlasıyla rahatsız ettiği görülmektedir.

Bu arada özelde Enver Paşa'nın ve genelde ise diğer Osmanlı devlet adamlarının sırasıyla İngiltere, Fransa ve Rusya'dan dolayı yaşadıkları hayal kırıklığını gündeme getirmek gerek. İlk hayal kırıklığı, Osmanlı Devleti'nin başlangıçta bu devletlerle ittifak yapmak istemesine karşın bunların bu isteği reddetmeleridir. İkinci olarak ise İngiltere'nin Osmanlı Devleti tarafından sipariş edilen iki savaş gemisini vermemesi ve el koymasıdır. Osmanlı Devleti'nin 3,5 milyon lira ödeyerek kendi parasıyla İngilizlere imâl ettirdiği "Reşâdiye" ve "Sultan I. Osman" savaş gemilerini teslim almak için İngiltere'ye giden 400 Osmanlı subayı ve maiyeti kötü bir sürprizle karşılaşmışlardı. İngiliz hükümeti, İngiliz seferberliğini bahane ederek bu iki Osmanlı savaş gemisine el koyduğunu 1 Ağustos'ta ilan etmişti.⁴⁰ Bu durum Osmanlı hükümeti ve devlet adamları indinde büyük bir hayal kırıklığına ve tepkiye neden olmuş; hükümetin İtilâf Devletlerine ve özellikle de İngiltere karşı tepkisini artırmıştı. Bundan bir gün sonra 2 Ağustos'ta Almanya ile ittifakın imzalanması tesadüfi olmasa gerek.

Yine bu bağlamda, Osmanlı devlet adamlarının indinde Rusya'ya karşı duyulan endişe ve korku da unutulmamalıdır. Devlet adamlarını özellikle de Rusya'nın Kafkasya ve Boğazlar üzerinden yapacağı saldırıyı Osmanlı Devleti için büyük bir tehlike olarak görmekteydiler. Bunu bertaraf etmek için önce Rusya ile ittifakı denemişler, fakat Rusya bunu reddetmişti. Geriye Rusya'ya karşı denge olarak Almanya'nın askerî ve iktisadi imkânlarının kullanılması kalmıştı. Bundan dolayı son çare olarak Almanlarla birlikte hareket etmeye karar vermişlerdi. Bu kararın alınmasında Enver Paşa öncü olmuştur denebilir. Enver Paşa'nın son çare olarak Almanları neden tercih ettiğini en güzel şekilde yine kendisi izah etmektedir. Amerika Büyükelçisi Morgentau, bu günlerde Enver Paşa ile bizzat yaptığı görüşmede şunları söylediğini zikretmektedir: "Menfaatimize olduğu için Almanlarla birlikte hareket ediyoruz. Onlar da menfaatlerinden dolayı bizimleler. Almanya, beklentilerine yardım ettiği sürece Türkiye'yi koruyacaktır. Türkiye, kendisine yardım ettiği sürece Almanya'yı destekleyecektir."⁴¹ Dolayısıyla burada karşılıklı bir menfaat ilişkisi ve beklentiler söz konusudur."

Nitekim Enver Paşa'nın Rusya'ya karşı bir hamle olarak Avusturya-Macaristan Donanması'nın bir kısmının da İstanbul'a

⁴⁰ Palmer, a.g.e., s. 321.

⁴¹ Zkr.: Wallach, a.g.e., s. 167.

gönderilmesinin mümkün olup olmayacağını 6 Ağustos'ta Berlin'deki Askerî Ateşesi vasıtasıyla sordurmasını da⁴² bu bağlamda değerlendirmek gerek.

Enver Paşa, Türkiye'nin Almanya'nın yanında savaş girmesi için Karadeniz'de yapılacak askerî harekâtı daha sonrasında onaylamıştır. Paşa, Sadrazam'ın “birlikte hareket” edebileceğini Eylül ayı başında Amiral Souchon'a açıklamıştı. Hatta Said Halim Paşa'nın ikna edilebilmesi için Enver Paşa'nın aracılığı ile Amiral Souchon'un da katıldığı bir toplantı 18 Eylül'de Sadrazam'ın konağında yapılmıştı. Souchon'un burada donanmanın Karadeniz'e çıkmasına “engel olunmamasını” istemesi üzerine aralarında tartışma çıkmıştı. Hatta Amiral, “Gelecek akşama kadar gerekli olan garantiyi almazsa, askerî vicdanı neyi emrediyorsa ona göre hareket edeceği”, tehdidinde bulunmuştur.⁴³ 24 Eylül'de Souchon karısına yazdığı mektupta, Türkiye'nin savaşa girme ihtimalinin azaldığını; bundan dolayı “yalnız başına Goeben ve Breslau ile birlikte Karadeniz'de savaşmaktan başka çare kalmadığını” yazıyordu.⁴⁴

Osmanlı ve Alman cenahının Rusya'ya saldırmak için gizlice yaptıkları pazarlıklar, aslında Ruslar tarafından başından beri biliniyordu. Rusya, Türk Donanması'nın Karadeniz'deki harekâtını öncesinden haber almıştı. Ruslar, Osmanlı Devleti'ndeki askerî ve siyasi faaliyetleri “yakından takip” etmekteydiler. Rus Büyükelçisi, zengin haber kaynaklarıyla elde ettiği istihbari bilgileri kuvvetli radyo vericileri sayesinde düzenli olarak Sivastopol'a bildirmekteydi. Bu saldırıyı da 19 Eylül'de öğrenmişti. Goeben ve Breslau'nun “Karadeniz'e çıkacağına dair söylentilerin” dolaştığını Rus Karadeniz Donanma Komutanı'na bildirmişti. 20 Ekim'de bu kez Rus Dışişleri Bakanı Sergey Sazonov, Türkiye'nin Almanya'dan aldığı altınlar karşılığında “yakında hareket geçeceği”ni öğrenmişti. Son olarak saldırıdan kısa bir süre önce, 27 Ekim'de Rus gözetleme vapuru aldığı telsiz mesajıyla, Türk Donanması'nın Karadeniz'e açıldığı, 28 Ekim ise “Türklerin aniden saldırıya geçeceği” öğrenilmişti. Hatta Rus basını dahi bu saldırıyı “haftalar öncesinden” yazıyordu.⁴⁵ Bütün bunlardan da anlaşıldığı gibi, Osmanlı Donanması'nın Karadeniz'e açılması ve

---

⁴² Römer, a.g.e., s. 317.

⁴³ Lorey, a.g.e., s. 43.

⁴⁴ BMA, M 156/2, 6.

⁴⁵ Tuncay Öğün/Alifna Sibgatulina, “Türklerin ve Rusların Gözüyle 100'üncü Yılına Giren Karadeniz Baskını ve Osmanlı Devleti'nin 1. Dünya Savaşı'na Girişi”, *History Studies*, Cilt 5, Sayı 6, s. 93-94.

Ruslara saldırması Rusya için bir sürpriz olmamıştı; hatta Rusya'nın buna hazırlandığı da söylenebilirdi.

Bu teşebbüslerin neticesinde Amiral Souchon, bekledikleri sözü 14 Ekim'de Enver Paşa'dan şifahî olarak alır. Paşa, Karadeniz'de çıkması için Donanma Komutanı Souchon'u görevlendirdi ve Ruslara karşı serbest hareket etmek yetkisini verdi. Enver Paşa daha sonrasında bu şifahî sözünü yazılı olarak kapalı bir zarfta 22 Ekim'de Souchon'a tevdi etti. Emir şöyle idi: "Türk donanması Karadeniz'de deniz hâkimiyetini elde etmelidir. Rus Donanması'nı arayın ve bulduğunuz yerde savaş ilan etmeden saldırın."⁴⁶ Bu sıralarda İstanbul'da görevli olan Alman Subayı Firl'e'nin iddiasına göre, Paşa'nın bu harekete nihai olarak evet demesinin nedeni, Almanya'dan istenen borcun tamamının alınmasıydı. Bunun üzerine Enver Paşa, 21 Ekim'de Alman Büyükelçisi'ne "önümüzdeki günlerde Rusya'ya karşı savaşa başlanacağını" bildirmişti. 22 Ekim'de ise "herhangi bir savaş ilanı olmadan Karadeniz'deki Rus Donanması'na saldırılmasıyla" alakalı savaş planını Alman Genelkurmay Başkanı'na göndermişti.⁴⁷ Ardından Bahriye Nazırı Cemâl Paşa tarafından 25 Ekim'de imzalanmış şu emir kendisine verildi: "Amiral Sultan'ın âli emirleriyle hareket etmektedir. Donanma ona itaat etmekle mükelleftir."⁴⁸

Bu şekilde Türk tarafından gerekli izni ve yetkiyi alan Amiral Souchon, nihai hamle için Almanya'dan haber bekliyordu. Haber, 27 Ekim'de Souchon'un komutasında Goeben ve Breslau dâhil irili ufaklı 14 parçadan oluşan Osmanlı Donanması'nın Karadeniz'e açıldığı sırada gelmişti. Alman Büyükelçisi, Souchon'u telsizin başına çağırarak şu haberi iletmişti: "siyasi durum savaşın patlak vermesini gerektiriyor".⁴⁹ Buradan, Karadeniz'deki askerî harekât için gerek Türkiye'deki ve gerekse Almanya'daki şartların oluştuğu anlaşılmaktadır. Bu haber üzerine Amiral Souchon, aynı gün öğleden sonra saat 15:45'de Goeben/Yavuz'da Alman ve Türk komutanların katıldıkları bir toplantı yaparak Ruslara karşı yapılması amaçlanan saldırıyı açıkladı. Ayrıca Türk komutanlardan kendilerine verilen emirlere uyulmasını istedi.

Souchon'ın raporunda anlattığına göre, üç günlük şu genel hareket planı bu toplantıda şöyle açıklanmıştı:

---

⁴⁶ Mühlmann, a.g.e., s.22-23.

⁴⁷ Römer, a.g.e., s. 348.

⁴⁸ Lorey, a.g.e., s. 45.

⁴⁹ Mühlmann, a.g.e., s. 23.

Düşman hakkındaki haberler: Birçok haberdan, Rusya'nın Karadeniz'deki donanması bir baskın yapmayı amaçladığı sonucu çıkarılmıştır. Niyet: Rusya'ya karşı kuvvetli bir düşmanlık çıkartmaktır. İlk etapta Rus askerî kuvvetlerini yok etmek. İkinci olarak savaş kumandası için kullanılan önemli Rus devlet ve özel malları ile savaş amacı için kullanılan ticarî gemileri tahrip etmek ya da toplamak. Gerçekleştirme: Saldırı sürpriz bir şekilde aynı anda farklı yerlerde olmalı. Mayın gemisi "Nilüfer" ve iki torpil botu Sivastopol'a; "Breslau" ve küçük savaş gemisi "Berk" Novorossiysk'e; küçük savaş gemisi "Hamidiye" Kırım'ın güney sahillerine, iki torpil botu ve mayın gemisi "Samsun" Odessa'ya ve Ostaşkov'a saldıracak. Küçük savaş gemisi "Peyk" Varna ve Sivastopol arasındaki kabloyu kesecek.

Üç günde uygulanacak bu planın günlük hareketleri ise şu şekilde düşünülmüştü:

Birinci gün; saldırı için tespit edilen gemiler, ortak talim yapmak bahanesiyle Boğazı terk ettiler. İkinci gün; tasarruflu bir hızla ilerlenmeli. Üçüncü gün; günün ilk ışıklarıyla birlikte emredilen yerlere saldırılmalı. Saldırıdan sonra kruvazörler stratejik savaş yapmalılar. Torpil botları ve mayın gemileri Boğaza geri dönmeliler. Yapılan planda muhtemel bir Rus saldırısına karşı Boğaz'ın korunması da bulunmaktadır. Bunun dışında her bir gemi için özel bazı emirler de yer almaktadır.⁵⁰

Lorey, Osmanlı Donanması'nın bu şekilde Karadeniz'e açılmasını yorumlarken, "böylece zarlar atıldı" ifadesini kullanmaktadır. Devamında şunlar demektedir: "Türkiye, takriben 40 yıldır Türk bir savaş gemisinin görülmediği denizde savaş ilan etti. Osmanlı donanmasına ait bazı gemiler kendilerine tevdi edilen görevleri yerine getirmek için hareket ettiklerinde Yavuz Sultan Selim gemisinden şu mesaj yayıldı: "Bütün imkânlarınızı sarf edin. Söz konusu olan Türkiye'nin geleceği!"⁵¹

Kendilerine tevdi edilen emirleri ve görevlerini 29 Ekim'de yerine getiren gemiler, 31 Ekim'e kadar İstanbul'a geri döndüler.⁵² Amiral Souchon'un emri altındaki Osmanlı Donanması'nın Karadeniz'de Ruslara karşı yaptığı bu askerî harekâtın bilançosu şöyle idi: Sivastopol, Odessa, Novorossiysk ve Feodosia topa tutulmuş; 50 petrol deposu ile birçok tahıl ambarı yakılmış ve 14 askerî nakliye gemisi batırılmıştı.⁵³

---

⁵⁰ Lorey, a.g.e., s. 49-50.

⁵¹ BMA, N 156/3, s. 2-18.

⁵² Lorey, a.g.e., s. 51-52.

⁵³ Kannengießler-Pascha, a.g.e., s. 32.

Osmanlı Donanması'nın Karadeniz'deki hedeflerine istediği gibi başarılı bir şekilde saldırması ve istediği sonucu almasının en önemli nedeni, Rusların buna çanak tutmasıydı. Ruslar, saldırıyı takriben bir ay öncesinde haber almalarına rağmen saldırıya göz yummuşlardı. Rus kaynaklarına istinaden bu süreci ele alan Ögün/Sıbgatulina'nın yazdıklarına göre, Türk Donanması Karadeniz'e çıktığında Rus Genelkurmay Başkanı Prens Nikolay Nikolayeviç "strateji" gereği Donanma Komutanı Amiral Ebergard'a Türk savaş gemilerini karşılamasını "yasaklayan bir emir" vermiş; bu emir üzerine Amiral Sivastopol'a geri dönmüştü. Yine Rus Donanması'nın merkezi Sivastopol'da da "aynı vurdumduymazlık" hâkimdi. Türk Donanması'nın Karadeniz'de olduğu bilindiği halde, mayın gemisi "750 mayınla yüklü olarak, hem de hiçbir güvenlik önemli almaksızın Ebergard'ın emriyle Yalta'dan Odesa'ya asker götürmek üzere gönderilmişti."⁵⁴ Rus kaynaklarına istinaden verilen bu bilgiler, Rusya'nın Osmanlı Donanması'nın Karadeniz'deki askerî hareketâtına bile bile göz yumduğunu göstermektedir.

Bu gelişmelerin haberini alan Sadrazam Said Halim Paşa, donanmanın harekâtının sorumluluğunu reddetmiş ve Harbiye Nazırı'ndan gemilerin hemen geri çağırmasını istemişti. Fakat Harbiye Nazırı Enver Paşa, başarısından dolayı donanma komutanına samimi bir tebrik telgrafi göndermişti.⁵⁵

Rusya, Fransa ve İngiltere'nin tepkisi çok sert olmuş; Büyükelçileri pasaportlarını istemişlerdi. O akşam Rus Büyükelçisi ve 1 Kasım'da Fransız ile İngiliz Büyükelçileri İstanbul'u terk etmişlerdi. Rusya bir adım daha atarak 2 Kasım'da Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiş, 5 Kasım'da İngiltere ve en son 6 Kasım'da ise Fransa kendisini takip etmiştir.⁵⁶ Böylece Almanya başından beri istediği şeyi elde etmiş ve Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'na resmen girmiştir.

Sonuç

2 Ağustos-2 Kasım 1914 tarihleri arasında üç aylık süre zarfında, Osmanlı Devleti'nin Birinci Cihan Harbi'ne nasıl girdiğinin ele alındığı bu çalışmanın girişinde tevdi edilen sorulara cevap verilmesi bâbında şu tespitler yapılabilir:

---

⁵⁴ Ögün/Sıbgatulina, a.g.m., s. 94.

⁵⁵ Lorey, a.g.e., s. 57.

⁵⁶ W. P. Potjomkin (Yay.), *Die Geschichte der Diplomatie. Die Diplomatie der Neuzeit 1872-1919*, Cilt 2, Moskova 1947, s. 321.

Goeben ve Breslau savaş gemilerinin komutanı Amiral Souchon'un 3 Ağustos'ta Berlin'den aldığı emir dâhil, daha sonrasında bu gemilerin 29 Ekim'de Karadeniz'de Rus hedeflerini bombardıman etmesine kadar geçen süreçte, başta Alman Kaiseri, Başbakanı ve Genelkurmay Başkanı olmak üzere birçok önemli zevatın bu yöndeki düşünceleri ve hatta emirleri yukarıdaki sayfalarda geçmektedir. Almanların batı cephesindeki durumunu kolaylaştırmak amacıyla, Rusların doğuda meşgul edilebilmesi için Osmanlı Devleti'nin Ruslara karşı savaş girmesi gerekiyordu. Bu askerî-strateji gerçeği dönemin Alman sivil ve askerî zevatı net bir şekilde itirâf etmişlerdir. Merkezinde Goeben ve Breaslau'nun olduğu savaş gemilerinin ısrarla Çanakkale'ye gelmek istemelerinin nedeni, bu amacın gerçekleştirilmesinden başka bir şey değildi. Bu bağlamda genel tarih kurgusunda bu iki geminin İngiliz ve Fransız savaş gemilerinden kaçarak Çanakkale Boğazı'ndan geçmek zorunda oldukları görüş kesinlik doğru değildir.

Osmanlı devlet adamlarının bu süreçte takip ettikleri diplomasi ve buna göre yaptıkları hamleler de belli savaş stratejisine dayanmaktaydı. Dönemin Osmanlı sivil ve askerî ekâbiri, bunlar aynı zamanda İttihat ve Terakki Fırkası'nın önemli isimleriydi; bu aşamada Almanya'nın yanında savaş girmeye mecbur kalmışlardı. Başlangıçtaki stratejileri İngiltere, Fransa ve Rusya'ya ile ittifak yapılması üzerine idi. Fakat bu devletler Osmanlı'nın ittifak tekliflerini net bir şekilde reddetmişlerdi. Bu yetmiyormuş gibi, İngiltere, Osmanlı Devleti'nin kendi parasıyla yaptırdığı iki savaş gemisine el koymuştu. Bütün bunlar, son çare olarak Almanların tercih edilmesini gerekli kılmıştır. Burada takriben 80 yıllık bir geçmişe sahip Alman Askerî Heyetlerinin Osmanlı Devleti'ndeki askerî faaliyetleri de böyle bir iş birliğine ciddi bir zemin hazırladığı; bunu kolaylaştırdığı da bir vakıadır. Dolayısıyla Müttefiklerin Osmanlı Devleti'nin ittifak teklifini reddetmeleri ve Osmanlı'yı âdeta Almanya'nın yanında savaş girmeye mecbur bırakmıştı.

Bu arada Osmanlı devlet adamlarının Almanların yanında savaşa apar topar girmedikleri de belirtilmelidir. Almanlarla sıkı bir pazarlık yaparak mali ve askerî olarak alabilecekleri şeyleri elde ettikten sonra savaşa girdikleri bilinmektedir. Özellikle de yukarıda geçtiği gibi, 10 Ağustos-29 Ekim tarihleri arasında ciddi pazarlıkların yapıldığı vakidir. Hatta bırakın Almanları, aynı anda Müttefik Devletlerle dahi son diplomatik pazarlıkları yürütülmekteydi. Örneğin Rusya'ya yapılan son ittifak teklifi veya İngiltere ile görüşmelerin son ana kadar devam ettirilmesi, yine bu süre zarfında cereyan etmiştir.

Sonuçları itibarıyla, başta Harbiye Nazırı Enver Paşa olmak üzere diğer İttihatçı devlet adamları, Osmanlı Devleti'nin istikbali için Almanya'yı son şans gördükleri anlaşılmaktadır. Bu şansı değerlendirmek için Cihan Harbi'ne Almanların yanında girmeye mecbur kalmışlardır. Müttefik Devletler karşısında Osmanlı Devleti'nin yaşaması için, Almanların Birinci Dünya Savaşı'nı kazanması gerektiğine inanıyorlardı. Bundan dolayı Goeben ve Breslau'nun bu hareketlerine göz yummuşlar; bunlara alan bırakmışlardı. Zîrâ İngiltere'nin ve özellikle de Rusya'nın Osmanlı Devleti hakkındaki gizli pazarlıklarını ve niyetlerini biliyorlardı.

İngiltere ve Rusya'nın bu gelişmelerden ve özellikle de Karadeniz'deki bu saldırılardan *önceden haberdar olup olmadıklarının* tespit edilmesi, bu çalışmada gündeme getirilen en önemli sorulardan biridir. Yukarıdaki sayfalarda da geçtiği gibi, başta İngiltere olmak üzere, Rusya aslında bu gelişmelerden veya Almanların askerî stratejilerinden bir şekilde *önceden haberdardılar*.

Dolayısıyla Rusların Almanya'nın Karadeniz'deki Rus hedeflerine saldırmasına, bile bile göz yumduklarını düşünüyoruz. Nitekim İngiltere ve Fransa'nın Akdeniz'deki donanmalarının gerek kalite, gerekse sayı bakımından Almanların fevkinde oldukları hâlde, Goeben ve Breslau'nun Çanakkale yolunda durdur[ma]malarını bu bağlamda değerlendirmek gerek. Ayrıca 3 Ağustos'tan beri telgraf üzerinden gelen emirlerde Çanakkale'ye gidilmesi ve ardından Karadeniz'e açılmaları isteği, kuvvetle ihtimal İngilizler tarafından öğrenilmişti. Kaldı ki, Rusların İstanbul'daki istihbaratının Karadeniz saldırısını tam bir ay öncesinde öğrendiklerini, yine Rus kaynaklarının itiraf ettikleri yukarıda geçmektedir. Rusların bildiğini İngilizlerin bilmemesi gibi bir durum söz konusu olamazdı. Yine yukarıdaki sayfalarda da zikredildiği gibi, Rus Genelkurmayı verdikleri emirlerle Osmanlı Donanması'nın Karadeniz baskınına çanak tuttuğu veya bunu kolaylaştırdığı da bilinmektedir.

Bu bilgiler dâhilinde, sadece şekil olarak Osmanlı bayrağı altında olan, fakat gerçekte hâlen Almanların kontrolündeki Goeben ve Breslau'nun Karadeniz hareketânı yeniden değerlendirmek ve yorumlamak gerek.

Kaynaklar:

Arşiv

BMA, M 156/2, 6.

BMA, N 156/3, 2-18.

Kitap

ARMAOĞULU, Fahir: *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1914-1980*, 6. Baskı, Ankara 1989.

BAYUR, Yusuf Hikmet: *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt 2, Kısım 4, 3. Baskı, Ankara 1991.

DELFS, Hermann: *Die Politik der Mächte beim Zerfall des Osmanischen Reiches*, Kiel 1954.

HERMANN, Gerhard: *Die Dardanellen*, Leipzig 1936.

KANENGİESSER-PASCHA, Hans: *Gallipoli. Bedeutung und Verlauf der Kämpfe 1915*, Berlin 1927.

KURAT, Nimet Akdes: *rusya Tarihi. Başlangıcından 1917'ye Kadar*, 4. Baskı, Ankara 1999.

LOREY, Herman: *Der Krieg zur See 1914-1918. Der Krieg in den türkischen Gewässern*, Cilt 1, Berlin 1928.

MÜHLMANN, Carl: *Das Deutsch-Türkisches Waffenbündniss im Weltkrieg*, Leipzig 1940.

RÖMER, Mathias: *Die deutsche und englische Militärhilfe für das Osmanische Reich 1908-1914*, Frankfurt am Main 2008.

PALMER, Alan: *Verfall und Untergang des Osmanischen Reichs*, Münih 1992

POTJOMKİN, W. P.: *Die Geschichte der Diplomatie. Die Diplomatie der Neuzeit 1872-1919*, Cilt 2, Moskova 1947.

WALLACH, Jehuda L.: *Anatomie einer Militärhilfe. Die preußisch-deutschen Militärmissionen in der Türkei 1835-1919*, Düsseldorf 1976.

Makale

“Goeben. Türken Gebaut”, *Der Spiegel*, Sayı 40/1965, s. 60-64.

KARACA, Taha Niyazi: “Goeben ve Breslau'nun Kaçışı. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Giriş Öyküsü”, *Tarih Bilinci*, Sayı 28, s. 29-37.

KEŞKEYILMAZ, Vahdet: “Belgelerle Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'na Giriş Süreci”, *Erdem*, Cilt11, Sayı 31, s. 139-153.

ÖĞÜN, Tuncay/SİBGATULİNA, Alifna: “Türklerin ve Rusların Gözüyle 100'üncü Yılına Girerken Karadeniz Baskını ve Osmanlı Devleti'nin 1. Dünya Savaşı'na Girişi”, *History Studies*, Cilt 5, Sayı 6, s. 90-111.

SOUCHON, Wilhelm: “Der Durchbruch S.M. Schiffe “Goeben” und “Breslau” von Messina nach Dardanellen”, Eberhard von Mantey, *Auf See unbesiegt*, Münih 1921.

BİRİNCİ OTURUM SORU – CEVAP BÖLÜMÜ

Prof.Dr. Esra HATIPOĞLU: Tartışma bölümüne geçmeden önce Prof.Dr.Mesut Hakkı CAŞIN'a iki dakikalık bir süre vereceğim.

Prof.Dr. Mesut Hakkı CAŞIN: Teşekkür ederim, Sayın Başkan. Bu çok önemli stratejik toplantıda üç önemli hadise var. Bunlar ittifaklar ve çıkarlardır. Gizli anlaşmalarla yapılan diplomasi ve icra edilen stratejik istihbaratın önemi, bu oturumda bir kez daha ortaya çıktı. Ancak manevra ve harp planlamasına liderlik ve komuta kontrolü şu şekilde izah edeceğim: İngiltere'nin planlaması önceden idi. Yunanistan'a Averoff sınıfı gemiler verip Yunan deniz kuvvetlerini eğiten İngiltere idi. Bu suretle hem Akdeniz, hem Ege'yi ve boğazları kontrol eden İngiltere, Rusya ile de gizli ittifaktan kaçınmadı. Zira daha 19. yüzyılda, İngiliz istihbaratı, Irak petrolünü biliyordu. Burada tarihçileri ve arkeologları kullanmışlardır, çok dikkat edin. Tespit ve teşhis planlamasında Arap milliyetçiliğini ve Siyonizmi kullanarak Yahudi milliyetçiliği ile Osmanlı'nın buradan çıkarılmasında iki planı kullandılar. Bunlar, Osmanlı subaylarının ve valilerinin bölgeden gönderilmesidir.

Bulgaristan'a gelince, Bulgaristan Edirne'ye giden demir yolunu kesmiştir. Bu suretle, Osmanlı'nın lojistik hattını keserek denizde ambargo uygulama fırsatı doğmuştur. Bunun gelecek bir savaşta Doğu Akdeniz'deki manevra alanımız için ne kadar önemli olduğunu son gelişmeler de ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, deniz lojistiğini kesmek isteyen bir İngiltere vardı. Burada en önemli kritik müttefikin Bulgaristan olduğu ortaya çıktı. Nitekim Mustafa Kemal Paşa, burada askerî ataşelik görevi esnasında bunu görmüştür ve görevi de bu devletin yanımızda kalmasına yöneliktir. Bunu da başarmıştır. Küçük bir anekdot var: Atatürk'ü öldürmeye kalktıklarında, Bulgar subaylar buna müdahale etmiştir, çünkü parlamentoya en önce giden o olmuştur.

Almanya ile ilgili çok önemli iki istihbarat durumunu açıklayacağım. Almanlar Kayzeri Kudüs'e gönderdiklerinde, Araplara savaş sonrasında ittifak teklif etmişlerdir. Petrolün kontrolünü sağlamak istemişlerdir. Donanmanın erken ateş açması konusuna gelince, benim incelediğim Genelkurmay dokümanlarında Genelkurmay'ın izni olmadan Amiral Souchon ateş açmıştır. Savaşta Yavuz ve Midilli'nin kullanılması, yani erken ateş açması söz konusudur. Bu niçin önemliydi? Bir an evvel doğu cephesini zayıflatmak amaçlanıyordu. Bu, felakete ve Sarıkamış'ta vatan evlatlarının şehit olmasına sebebiyet verdi. İkinci husus çok önemli: Alman komutanları Sina, Kanal ve Kudüs harekâtlarında güçlü İngiliz donanması karşısında Hint, Avustralya, Yeni Zelandalıların yıpratma harbine karşı Mehmetçığı kullanmıştır.

Devletin savaşa girmek gibi bir hayati tercihi çok önemlidir. Ekim ayında saldırı istihbaratını edinmesine rağmen Rusya neden tedbir almadı? Almanya'ya karşı 1905'te çok büyük bir yenilgi almıştı; donanması yeterli değildi. Ancak aynı Rusya İstanbul'un kontrolünü ve Fener Rum Patrikhanesini ele geçirmek amacıyla bu saldırıya engel olmamıştır. Başka bir konu daha var: Yunanlılar müttefiklere, İngilizlere bir kolordu teklif ettiler. Ruslar bunu kabul etmedi ve Atatürk'ün tuttuğu yerden Anafartalar'dan bize vurmak istedi. Niçin? Bu din meselesi yüzünden.

Son olarak devletin savaşa girmek gibi hayati tercihlerinde, Genelkurmay, askerî sivil bürokrasi ve istihbarat, stratejik istihbarat, milli güç unsurlarının bütün kaynaklarıyla beraber hareket etmemiz gerekir. Ortak hareket etmek, bilgiyi paylaşmak ve karar almada, liderin açık ve rasyonel tehdit ve risk analizini güçlü yapması ve neyi yapıp neyi yapamayacağımızı bilmemiz gereklidir. Bu bakımdan milletin iradesi ve gücü önemlidir. Zafer, barışın en kritik anahtarıdır.

Prof.Dr. Esra HATİPOĞLU: Toplantının ya da oturumun tartışma bölümüne geçelim. Önce soruları alalım, daha sonra hocalarımız sorularınızı cevaplayabilirler.

Prof.Dr. Esat ARSLAN: Bir de Amerikan boyutuna bakmamız lazım. Bu bölgedeki Amerikan boyutu çok önemli, Haziran 1914'e gittiğimizde görünen olay şu: Osmaniye'nin ve Reşadiye'nin verilmeyeceği artık ortada idi. Burada Amerika'nın devreye girişini görüyoruz. Amerika'nın Yunanistan'a iki tane büyük 'drenot' sınıfı gemi verdiğini görüyoruz. Bunlardan birisi, Mississippi; ikincisi, Idaho. Sonradan Yunanlılar lehine, bakın, denge nasıl bozuluyor. Bu çok önemlidir. 1905 yılında Rusya-Japon harbinde 2. Abdülhamit'in öngörüsü vardır. Amiral Togo bizi çok etkilemiştir. Halide Edip Adivar'ın oğlunun ismi Togo'dur. Ondan sonra ilk defa 2. Abdülhamit bu donanma cemiyetine kurban derilerinin bağışlanmasını o zaman yapmıştır. Daha sonra bu bağışlar Türk Hava Kurumu'na doğru geçmiştir. Bir şey unutuyoruz ve hesabı hep Enver Paşa'ya çıkartmaya çalışıyoruz. Bu, yanlış. O toplumun tatmin edilmesi, başka ne şekilde olabilirdi? Çünkü parasını verilmiş, donanma cemiyetinin müdüründe iki büyük geminin maketi var. Bu iki gemi bize teslim edilmiyor ve üstüne üstlük Yunanistan'a iki büyük gemi veriliyor. Siz toplumu psikolojik olarak nasıl tatmin edeceksiniz?

Prof.Dr. Temuçin Faik ERTAN: Ben komutanların sayısı kadar Almanların iktisadi yatırımlarının da önemli olduğunu düşünen biriyim. 28 Temmuz ile 4-5 Ağustos arası çok önemlidir. Tamamlayıcı bilgi olsun diye söylüyorum. Schliffen planı vardır, mesela. Bu planda

ilk altı hafta çok önemlidir. İlk altı haftada Almanya'nın Fransa'yı işgalini tamamlaması gerekmektedir. Almanların Bismarck'tan beri tek korkusu iki cepheli bir savaştır. Rusya ve Fransa ile aynı anda savaşmaktır. Rusya'nın seferberlik ilanı 31 Temmuz'dur. Almanya bundan bir gün sonra Fransa'ya savaş açar. Eğer o ilk altı haftada Fransa'yı yenseydi -varsayıma dayanmak istemiyorum ama-, Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesine mutlak olarak ihtiyacı olmayabilirdi. Goben ve Breslau'nun gönderilmesini, ben biraz da tedbir niyetli olarak görüyorum. O altı haftadan sonra, olası bir çaresizlikte Osmanlıyı devreye sokma girişimi olarak görüyorum. Benim bir sorum var. Yavuz ve Midilli daha sonra ne oldu? Teşekkür ediyorum.

Prof.Dr. Mehmet OKUR: Necmettin hocam, Osmanlı Devleti'nin savaşa girişinde İttihat ve Terakki'nin tamamını sorumlu tuttunuz. Bu konuda İttihat ve Terakki yalnızca Enver Paşa değildir. Bu açıdan acaba ben mi yanlış anladım, yoksa öyle mi iddia ediyorsunuz?

(E) Tuğğ. Ömer ESENYEL: Ben de Necmettin hocama bir soru sormak istiyorum. 1835'ten itibaren başlayan Alman yardımlarını göz önüne alırsak, özellikle Alman heyetlerinin ideolojik olarak Osmanlı ordusunu Alman ordusuna yaklaştırmasını ve silah tüccarlarının firma temsilcisi gibi çalışmalarını göz önünde bulundurarak, ideolojik ve silah olarak Osmanlı dönemi Osmanlı ordusunu özellikle 2. Abdülhamit döneminde Almanya'ya çok yaklaştırdığını düşünürsek, İttihat ve Terakki'nin ya da sizin deyişinizle Enver Paşa'nın herhangi bir ittifakı serbestçe seçme iradesi var mıydı? Yoksa ittifakı baştan itibaren 2. Abdülhamit seçmiş miydi?

Alb. Bülent DURGUN: Ben de şöyle söylemek istiyorum: 1880'den itibaren başlayan Alman ıslah heyetleriyle birlikte Balkan Harbi'nde Alman ıslah heyetlerine karşı ciddi bir eleştiri geliyor. Özellikle silah sistemlerine ve Alman ıslah heyetlerinin bilgi seviyelerine yönelik ciddi bir eleştiri var. Bu hem yerli, hem de yabancı basında var. İttihat ve Terakki başta olmak üzere, Türk idaresi de bir daha Alman heyeti istemiyor. Ancak Osmanlı'yı Almanya'nın yanında savaşa sokma girişimleri İtilaf Devletleri tarafından bu tarihte mi başlıyor? Ben hem Kılıç, hem de Alkan hocama sormak istiyorum.

Yzb. Süleyman ÖZKAYNAKÇI: Ben Selami Kılıç hocama sormak istiyorum. 1. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesinin anlaşılmasında Alman arşivlerinin ve kaynaklarının çok büyük önem arz ettiğinden kendisi de bahsetti. Baron Oppenheim sanırım altı-yedi yıl önce McMeekin'in "*Berlin Bağdat Demiryolu*" kitabında ön plana çıkan bir şahsiyettir. Onunla aynı yıllarda yine Orta Doğu'da önemli figürlerden Gertrude Bell'in anılarının olduğunu

görüyoruz. Baron Oppenheim'in yayınlanmamış eserleri var mı, savaşa girişi anlayabilmemiz adına? Ayrıca İngilizlerin Oppenheim'in veya Almanların bu tür bireylerin çalışmasında engelleyici rolü oldu mu?

Prof.Dr. Necmettin ALKAN: Bazı tespitlerde bulunmak isterim. Öncelikle şunu belirtmek isterim: Alman heyetleri 1835 devamında 1882'de geliyor. Daha sonra 1885'te Goltz, 1913'te de Sanders geliyor. Malumunuz Sanders'in gelmesiyle, Alman etkisi Osmanlı ordusunu Prusyavari dönüştürdüğü ve devamında Alman sempatisinin Osmanlı subayları arasında yerleştiği bir vakıadır. Bunu bütün ilgili kitaplarda belirtiyorlar. Ancak ondan sonraki süreçte özellikle Sultan Abdülhamit'in tahttan indirilmesi ve devam eden süreçte Osmanlı Devleti'nin bundan sonraki süreçte Almanya ile doğrudan askerî anlamda bir ittifak içerisine girme noktasında tereddütleri var. Özellikle 1911, 1913 ve 1914'teki İngiltere-Fransa ve Rusya ittifak anlayışlarının başarısız olmasından sonra, ibre mecburen tekrar Almanya'nın lehine dönüyor. Orada herhalde dönemin Osmanlı askerî ve sivil erkânı şunu görüyor.

Bir de bu arada tabi gizli anlaşmalar iddiası var. Önce Osmanlı'nın ekonomik anlamda Orta Doğu ve Anadolu'da bir kısım bölgelerinin demir yolu ve diğer noktalarda paylaşımı söz konusu. Bu ticari paylaşım, devamında siyasi, ondan sonra da fiili işgali getirir. Bu süreci dönemin Osmanlı devlet adamları birebir yaşıyorlar ve Osmanlı'da Anadolu'da ve Orta Doğu'da ticari nüfuz bölgeleri oluşturuluyor. Bunu belki de Çin'in işgali ile ilgili süreçlerle de mukayese edebilirsiniz. Bunu yaşayan Osmanlı devlet adamları herhalde şunu görüyorlar -bir yorum olarak düşünüyorum ben: Çıkabilecek bir savaşta bu devletler Osmanlı Devleti'ni her halükarda nüfuz alanlarına göre paylaşacaklar. Dolayısıyla geriye bir tek alternatif olarak Almanya kalıyor. Düşmanımın düşmanı dostumdur benzetmesinden hareket ederek mecburen Almanya'ya yanaştıklarını ben düşünüyorum. Bir ihtimal dahi olsa...

Enver Paşa'nın Amerikan büyükelçisi Morgenthau ile yaptığı bir görüşme var, bu ittifak görüşmeleri sırasında. Morgenthau bunu hatıralarında zikrediyor. Niye biz Almanya'ya yanaşıyoruz veya Almanya'yı tercih ediyoruz diye izah ederken büyükelçiye şunu söylüyor: "Almanlar bu savaşı kazandığında biz kazanacağız." Almanlar ile Türklerin menfaati örtüşüyor tarzında bir mantık geliştiriyor. Kafkas cephesinin açılması, Süveyş cephesinin açılması var; bu cephele tamamen Almanya'nın askerî hedefleri nokta-i nazarında onların stratejik hedefleri doğrultusunda belirlendi. Osmanlı şunu düşünüyor: Almanya kazanırsa biz de kazanırız. Yani Almanya'nın kazanması lazım. Bu nedenle de Osmanlı, Almanya'nın kazanması için bu cephelede bu savaşa giriyor. Böyle bir ortak payda var.

Mehmet Bey'in sorusuna gelince; Enver Paşa veya Talat Paşa vs. demek, İttihat ve Terakki demek değildir. Ama sonuçları itibariyle bu insanlar İttihat ve Terakki'nin sembol isimleri ve Osmanlı Devleti yönetiminin kritik noktalarında bulunan en önemli isimler. İttihat ve Terakki bir bütün yapı değil, içerisinde Cemal Paşa'nın Fransa'yla, Cavit Bey'in İngiltere'yle olan temaslarını az çok biliyoruz. Dolayısıyla İttihat ve Terakki içerisinde İngiltere ve Fransa'ya sempati ile bakan insanlar var; ancak elleri boş döndü bu insanlar. Almanya'dan başka bir alternatif kalmadı gibi gözüküyor. Dolayısıyla devletin yönetiminde stratejik ve önemli noktada bulunan ve İttihat ve Terakki adına görev yapan o makamları işgal eden zevatın iradesiyle savaşa girdiğimizi düşünüyorum. Onlar da devlet adamı, birisi Bahriye Nazırı, birisi Savaş Bakanı, vs.

Prof.Dr. Selami KILIÇ: Alman ıslah heyetleri ile ilgili bir soru gelmişti. Bu konuyla ilgili çalışmalar var; yok değil Türkiye'de; fakat bunlar tercümedir. Mesela Almanya'da yapmış olduğumuz çalışmalarda bakıyoruz, bu heyetlerle ilgili... Almanlar o kadar güzel şeyler yazmışlar ki. Bizden önce Oppenheim kimdir, raporu nedir, ne istiyor, cihadı propaganda olarak nasıl yapmıştır? Hepsini yazmışlar. *Berlin-Bağdat Demiryolu* harika bir kitap: onun dışında Jehuda Wallach adlı İsraili tarihçinin de kitabı var. Genelkurmayımız bunu Almanca'dan Türkçe'ye çevirmiş yıllar önce ve basmıştı; fakat neden tekrar basılmıyor, onu anlayamıyorum. Bu yazarın ıslah heyetleriyle ilgili böyle bir fikir ve böyle bir çalışma nereden aklına geldi dersiniz? 1967 Arap-İsrail savaşı sırasında Mısır askerlerini eğitmeye gelen Rus askerlerini görüyor. Bundan hiçbir sonuç çıkmayacağını, çünkü yabancı bir heyetin başka bir askeriye maddi anlamda donatabileceğini ancak disipline edemeyeceğini düşünür ve kendi kendisine bunun bir örneği var mı diye düşünür ve Osmanlı'yı görür. Wallach'a bakarsanız, Balkan yenilgisinde ve diğer olayların gelişiminde bu heyetlerin yetersiz olduğunu -ki bu doğrudur-, Wallach'ın kitabında açık ve net olarak yazılmıştır. Türkiye'de bu çevirilerin dışında bizlerin yani Türk araştırmacıların fazla bir ilgi duymadıklarını belirtmek isterim. Bunlar aAslında çok önemli konulardır. Teşekkür ediyorum.

Prof.Dr. Mesut Hakkı CAŞIN: Tebliğ 25 sayfa; bütün bu istihbarat bilgilerini anlattık; kitap olunca umarım bundan faydalanılır. Zamanı ve mekânı doğru okuyup komutanların o yaşadığı atmosferi doğru bilmek lazım. Benim araştırmalarımda ortaya koyduğum şeydu: Osmanlı'nın başka seçeneği yoktu. Rusya ile birlikte hareket etmek istiyor, olmuyor; Ermenistan gibi sebepler çıkıyor. Ancak burada Almanlar elbette kendi çıkarlarını düşüneceklerdir; burada petrolün kontrolü harp sebebi olmuştur. Nitekim Kafkasya cephesinde Bakü

petrolünü Nuri Paşa kontrol edebilecekti. Ancak Almanlar ve İngilizler ile birlikte Nuri Paşa'nın çıkması için hareket etmiştir. Bakü, dikkat edin, hem 1., hem de 2. Dünya Savaşı'nda Rus ordusunu ve Rus milletini kurtarmıştır. Gelelim Almanya'nın nasıl hareket ettiğine yani Sayın Bayazıt'ın sorusuna. Alman büyük stratejisi çok detaylı ve savaşın uzamasında Fransa'nın özellikle de Paris'e 60 kilometre yakına kadar siper muharebelerinde harekete geçmesi, Almanya'yı batıda kilitlemiştir. Rusya'nın bu tarafta, doğu cephesinde sıkışması, ikinci sebeptir. Üçüncü sebep, çok önemlidir: Almanya'nın Atlantik ve Güney Afrika deniz muharebelerinde Jutland'da mağlup olması denizde İngiliz galibiyetini getirmiştir. Akdeniz'e de, Güney Afrika'ya da yenilgiye uğramıştır. Dördüncüsü ve en önemlisi, Zimmermann telgrafıdır. Bu telgraf İngilizler tarafından Amerikalılara verilmiştir. Bu telgrafa göre Almanlar Meksika'yı kullanmak suretiyle Amerika'yı işgal edeceklerdi. Böyle bir plan vardı. Bunu ikinci sebebi ise Lusitania gemisiydi ki bunu zaten anlattım. Amerika savaşta tarafsızdı, ancak altın vuruş zamanı, yani 1917'yi bekledi. Aslında Amerika tarafsızdı ama gemide silah ve mühimmat vardı. Alman istihbaratı bunu haber verdi ve u-bot gemiyi batırdı. Fakat içinde 120 Amerikan vatandaşı vardı ki, bu da bir savaş sebebi oldu ve Amerika harbe girdi. 1. ve 2. Dünya Harbi'nde bu anlattığım güçler dengesi açısından Amerika'nın harbe girmesi dünyayı şekillendirmiştir. Dileriz ki bundan gerekli dersleri alırız. Teşekkür ederim.

Prof.Dr. Esra HATİPOĞLU: Oturumumuzun sonuna geldik. Ben de bu panelde konuşmacı olarak bulunan bütün meslektaşlarımıza çok teşekkür ediyorum.

Key Note Address

Administration in the Ottoman Army and its Relationship to Society and Economic Conditions in the First World War

Edward J. ERICKSON*

The Ottoman Army entered the First World War without modern administrative and logistical systems in place, which could withstand the demands of total war. Moreover, the army drew its strength from an under-educated and agrarian multi-ethnic society, which relied on a weak infrastructure and an asymmetric economy. In spite of these challenging handicaps, the Ottoman army fought a four-year, multi-front war and outlasted the Russians and the Austro-Hungarians. I have a life-long passion for military history and this fact was the magnet that first attracted my interest in the Ottoman army many years ago. I became fascinated with the idea that the Ottoman army in the First World War did not fit into any model of military or combat effectiveness, which we use today to explain why armies win on the battlefield. According to our contemporary notions of military effectiveness, the Ottoman army should have gone down in defeat early in the war. According to our contemporary notions about armies, the Ottoman army in 1914 had significantly more liabilities than it had strengths, especially when compared to Britain, France, and Russia.

I have written extensively about why I believe the Ottoman army was combat effective and why it remained resilient almost until the end of the war. The reasons for this, which I have already advanced elsewhere, include innovative organizations such as the triangular infantry division; sound institutional processes such as standardized doctrines, decentralized command, and reporting procedures; the growth of a corps of extremely capable general staff officers; and a unique system of expanding the number of divisions in wartime. However, these explanations are entirely operational and tactical -they deal

---

* Prof., Marine Corps Command and Staff College.

exclusively with warfighting. They do not explain how the administration of the Ottoman army sustained its forces fighting a multi-front war in the deserts of the Sinai Peninsula, in the frozen mountains of Caucasia, in the swampy lowlands of Mesopotamia, and in the temperate European theaters of Gallipoli, northern Greece, and Galicia.

Let's begin with the social and economic conditions in the Ottoman Empire as war approached in the fall of 1914. The empire had been badly defeated in the Balkan Wars and had virtually no financial reserves; likewise, its army had lost significant amounts of equipment and manpower. The European Great Powers imposed a punishing treaty on the Ottomans and were in the process of establishing an Armenian inspectorate system on six eastern vilayets. Demographically, one person in two was an ethnic Turk, while the remaining citizens were discontented minorities, some of whom were rebellious. In social terms, literacy levels were about 15% overall and the large mass of the ethnic Turkish population were either agricultural village peasants or tribal shepherds and herders. Universal education was nonexistent, although the Armenian and Jewish minorities were highly educated, and moreover there was no modern university system. Economically, the empire was very poorly developed in comparison to Europe, it mined little coal, it had underdeveloped railroads, it had no modern industrialized factory system, it had no prospects for economic growth, and it was reliant on imported goods of all kinds.

How do social and economic conditions such as these affect war and mobilization? The signature of alliance warfare in the 20th century was the spectacular growth of war making capability and capacity. The major combatants in the First World War, for example, developed new capabilities such as tactical aircraft, tanks, poison gas, ocean-going submarines, and radio communications. Moreover, capacity growth likewise produced armies that numbered in the millions and artillery inventories, which could deliver millions of shells on enemy trenches in a single day. These capabilities and capacities were, of course, the outcome of surplus financial, industrial and human capital resources. The Ottoman Empire had none of these surpluses. How then do we even begin to explain the fact that the Ottoman Empire fought to exhaustion through the end of October 1918? The explanation must surely go beyond such simple explanations as the indomitable will and fighting spirit of Ottoman soldiers or the leadership contributions of Mustafa Kemal.

How does all of this relate to the administration of an army? As force structure grew in the First World War, so too did the size of

headquarters and the size of the staffs increase. As these grew in order to control capability and capacity growth, administrative staffs qualitatively and quantitatively improved procedures and processes. In order to accomplish this, human capital somehow had to be mobilized to fill the administrative demands of modern staffs, which were largely organized around educated officers who came from a literate population. Moreover, staffs grew in specialization to include, for example, propaganda, motorization, chemical warfare and aviation divisions. Much of the labor to support these evolving and highly specialized functions came from the mobilization of manpower from civilian businesses, industry and the universities. This was especially true in Britain, Germany, and France.

As a military term, what does administration mean? Administration is synonymous with the “paperwork” that drives all staff work and staff processes. In addition, the creation of such “paperwork” demands deliberate attention to keeping track of requirements and anticipating shortfalls and outcomes. What are the “deliverables”? In wartime, for example, administration provides replacement soldiers, enables soldiers to get paid, insures that food, ammunition, and fuel reach units on the battlefield, insures that medical care is available for the wounded, and coordinates the allocation of resources in time and space. So one might well ask the question, “How did the administrative apparatus of the Ottoman army deal with the imperatives and demands of total war?” This is an especially compelling question given our notions about the efficiency of the Ottoman state.

Our contemporary understandings and conventional wisdom famously characterize Ottoman administration as inefficient, riddled with corruption, and unable to produce work in a timely manner. Western observers frequently and critically noted this aspect of the workings of the Ottoman government and its military machine. The German officers of the military assistance mission certainly believed that this was true and their memoirs are harshly critical of Ottoman officers. In truth, the Ottoman military did exhibit many of these problems. However, if this were true, given the pre-existing social and economic and social conditions in the empire, why didn't these problems result in the catastrophic and immediate collapse of the Ottoman army? Surely, there must have been some counter-balancing strengths, which compensated for these glaring problems.

First, let's look at the organization of Ottoman staffs. One of the things that we notice is the expansion and growing specialization of the staffs themselves. In January 1914, Ahmet Izzet Pasha reorganized the

Ottoman General Staff into four main divisions: operations, intelligence, training, and logistics and transportation. Subsequently, Enver Pasha reorganized the general staff in May and again in September 1914, into 10 staff divisions, including communications, medical, and documents and cipher divisions. The imperatives and complexity of 20th century multi-front alliance war forced further reorganization in 1917, culminating in the establishment of 27 staff divisions, including engineers, air operations, mapping, heavy artillery, military history, veterinary services, motorization, machine guns, tactical doctrine, assault troops (storm troopers), coastal defense, fortifications, jandarma, telegraph and postal divisions. Subordinate field army and army corps headquarters mirrored these functions and underwent similar expansions.

We must also consider Ottoman staff doctrines, procedures, and processes, which were almost entirely based on German models and methods -a result of 30 years of mentoring by the German military assistance group. Moreover, the three-year Ottoman War Academy used a German curriculum and its graduates, the highly trained general staff officer corps, who were extremely proficient administrators and planners. It is fair to say that Ottoman headquarters and their staffs were German in functionality.

How were these headquarters manned and where did the officers, who had the skills for such technical work, come from? The antiquated and under-developed Ottoman Empire certainly did not have enough educated and trained Turks available to man the headquarters of the general staff, the nine field armies, and the 22 army corps headquarters. Therefore, we must consider alternative sources of manpower.

We must begin with the German military assistance group. The tiny German mission, led by General Otto Liman von Sanders, grew from 70 men in 1914 to several thousand by 1917. The men sent by Germany included a small group of trained general staff officers. Because of their training in nearly identical staff procedures and processes as the Ottomans were using, they were able to integrate themselves rapidly and effectively into Ottoman staffs at every level. Many of these officers served as army and corps chiefs of staff. Colonel Fritz Bronsart von Schellendorff, for example, served as Enver Pasha's assistant chief of the general staff. Germany also provided hundreds of technical specialists, such as railroad experts, communications specialists, aviators, engineers and doctors. A few Austro-Hungarian officers also served in these capacities. In combination with their Ottoman counterparts, these officers enabled the expansion effort.

However, we must also look closely at other sources of non-German specialist officers, who served in the Ottoman headquarters. Like those serving in British, German, and French headquarters, these men would have been mostly university graduates and highly skilled professionals -men who would have come from Ottoman society itself. These men, like others of their class who went into tactical units, would have been commissioned into the army as reserve officers. While there were certainly large numbers of Turks in this category, we tend to ignore the contributions of the minority populations of the empire. In fact, there were numbers of highly educated Armenians, who filled staff positions in engineering, communications, railway operations, and medical and veterinary divisions. Ottoman Jews were also highly educated and filled positions in legal, technical, medical and veterinary divisions. I do not know this to be a fact, but my guess is that a large number of Armenians and Jews would have been assigned to Ottoman headquarters because of their civilian education and skill sets. There is no question that the contributions of Ottoman minorities were critical combat multipliers for the war effort, especially in the tactical environment in artillery, engineer, transportation, and medical battalions. Therefore, it would follow that minority officers assigned to high-level Ottoman headquarters staffs also made a similar impact. These contributions are under-researched today and deserve serious academic recognition.

Lastly, we come to economic conditions. The administrative proficiencies of the Ottoman staffs enabled the empire to overcome its economic liabilities in the First World War. The empire's railway system was streamlined and made more efficient, the tunnels in the Taurus and Amanus mountains completed, and more coal mined for its locomotives. Food scarcities were eased by rationing and the substitution of certain food items. Minor armaments production, supplementing German and Austrian arms imports, grew significantly. Obviously, the administrative base of the Ottoman military operated with some degree of efficiency throughout the war. While none of these advances was sufficient to insure victory, they most certainly increased the resilience and capacity of the Ottoman Empire, thereby extending and prolonging the war.

Taking all of these factors into consideration -how did the Ottoman army compensate for its challenging societal and economic conditions? I would maintain that effective administration by Ottoman staffs were largely responsible. I believe that this was possible because of three principal enablers -the use of German doctrines and practices, the effective integration of German officers into Ottoman staffs, and

the effective mobilization of the educated and skilled minority populations of the empire.

I would end by reaffirming that our understanding of the contributions of Ottoman minorities to the Ottoman war effort is a neglected and under-researched area of inquiry and it is my hope that Turkish historians will delve more deeply into this subject. My good friend, Professor Mesut Uyar, is already well on the way to explaining the magnificent contributions of Arab officers in the Ottoman army during the First World War. It is my belief that Armenians and Jews also played a critically important role in the Ottoman war effort and I encourage the academic community in Turkey to give this subject the attention that it deserves. Thank you for your attention and I look forward to reading your work in the future.

Birleşik Harekât Tecrübesi Olarak Cihan Harbinde Türk-Alman Askerî İttifakı

Gültekin YILDIZ*

Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı ordusunun son harbi ve dolayısıyla da son birleşik harekât tecrübesi oldu. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla başlayan düzenli ordu döneminin ilk birleşik harekâtı, 1853-56 Osmanlı-Rus Harbi (Kırım Harbi) idi. Kimi askerî tarihçiler tarafından “İlk Dünya Savaşı” olarak anılan bu harpte Osmanlı Devleti, Birleşik Krallık, Fransa İmparatorluğu ve Sardunya Krallığı ile, Çarlık Rusya'sına karşı askerî ittifak kurmuştu. Cihan Harbi'nde yakın düşman değişmedi, ancak eski müttefikler olan Birleşik Krallık ve Fransa bu kez Çarlık Rusya'sı ile ittifak kurmayı tercih etti. Osmanlı Devleti ise bu kez Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan Krallığı ile aynı tarafta yer aldı. Adı geçen bu devletler ve orduları II. Dünya Savaşı'na da katılırken, Osmanlı ordusunun vârisi olan Türk Silahlı Kuvvetleri'nin bir sonraki birleşik harekât tecrübesi, Kore Harbi (1950-53) oldu. Bu üçüncüsünde de ittifak kurulan güç değişti ve Türk Tugayı çatışmalarda Amerikan üst komutasına bağlı olarak yer aldı.

1853-1953 arasındaki 100 sene içerisindeki üç birleşik harekât tecrübesi içinde hiç şüphesiz en önemlisi, ilk modern topyekûn harp olarak tarihe geçmiş Birinci Dünya Savaşı'ndaki Osmanlı-Alman ittifakıdır. 100. sene-i devriyesini idrak ettiğimiz bu silah arkadaşlığının askerî açıdan tam bir muhasebesi ne Türkiye'de, ne de Almanya'da çıkarılmış değildir. Bu savaşta aldıkları mağlubiyet sonrası imparatorluk ve krallıktan cumhuriyetlere dönüşen dört ülkede de, Cihan Harbi'nin resmî tarihi yazılırken, mağlubiyetin faturası yerli siyasi ve askerî karar alıcılar kadar yabancı müttefiklere de çıkarılmıştır. Hiç şüphesiz ki Osmanlı Devleti'nin gizli bir ittifak antlaşmasının neticesinde sadece üç aylık bir seferberlik üzerine savaşa girmesinde, Batı cephesinde umduğu hızda ilerleyemeyen Almanya'nın baskılarının rolü büyük olmuştu. Bununla beraber, dört sene süren savaş iki devlet ve silahlı kuvvetleri arasında karargâhtan kıtaya, cephe gerisinden muharebe meydanlarına uzanan gerçek bir askerî iş birliğine sahne oldu.

---

* Doç.Dr., İstanbul Üniversitesi.

Söz konusu bu iş birliğinin stratejik ve politik açılardan olduğu kadar, günümüz harekât ortamında giderek daha fazla önem kazanan birleşik harekât konsepti çerçevesinde de incelenmesi gerekmektedir. Son 60 yıldır birlikte aynı askerî ittifak çatısı (NATO) altında bulunan bu iki devletin Dünya Savaşı'ndaki silah arkadaşılığının hikâyesi, bugün ve gelecekteki birleşik harekât açısından da geçerli dersleri bünyesinde barındırmaktadır. Bu kapsamda ele alınabilecek araştırma konuları şu şekilde sıralanabilir:

- a. Stratejik planlanmada tarafların karşılıklı faydalar üzerinde gerçekçi bir mutabakat içinde olmaları,
- b. Bilhassa uzun süreli harplerin stratejik planlanması sırasında müttefik silahlı kuvvetlerin millî ve askerî kuvvet potansiyellerinin gerçekçi olarak analizi,
- c. Stratejik ve taktik düzeydeki karar alma süreçlerinde müttefik silahlı kuvvetlerin karargâhları ve kurmayları arasında eşgüdümün sağlanması,
- d. Farklı silahlı kuvvetlerin kurumsal kültürleri ile personellerinin askerî formasyon ve doktriner alışkanlıkları arasındaki farklılıkların dikkate alınması ve bu konuda taraflarda bir karşılıklı farkındalık oluşturulması,
- e. Müttefik unsurlardan en az birinin personeline coğrafi ve kültürel açılardan yabancı harekât alanları hakkında oryantasyon eğitimi verilmesi ya da bu konuyla ilgili bir hususi talimname hazırlanması.

Uzun bir sıcak çatışma süresine ve üç kıtaya yayılmış çok cepheli bir çatışma çevresine yayılmış Birinci Dünya Savaşı, birleşik harekât yönetiminde çıkabilecek bu ve benzeri pek çok problem kaynağını gözler önüne sermiştir. Savaş boyunca her iki ittifak bloğu içinde de birleşik harekât yönetiminde sıkıntılar yaşanmış ve çatışma uzadıkça müttefik unsurların birbirlerine yönelik suçlama ve şikâyetleri giderek daha sesli dile getirilir olmuştur. Meseleye Merkez Kuvvetleri çerçevesinde bakıldığında, ittifakın en güçlü unsuru olarak lider rolünü üstlenen Alman Ordusu Başkomutanlığı'nın (*Oberste Heeresleitung*) 1916 yılından itibaren hem Viyana, hem de İstanbul ile ilişkilerinin gerginleştiği söylenebilir. Rusya karşısında daha savaşın ikinci senesinde hezimete uğrama tehdidiyle karşı karşıya kalan Avusturya-Macaristan Genelkurmayı da, Çanakkale Zaferi sonrasında özgüveni artarak daha fazla inisiyatif isteyen Osmanlı Başkomutanlık Vekâleti de Berlin'i rahatsız etmiştir. Bu, uzayan ve genişleyen savaşta müttefiklerine ihtiyacı artan Almanya'yı onları daha fazla kontrol etmeye yöneltmiştir. Müttefiklerinin karargâh ve kıtalarına başlangıçta öngörmediği kadar personel ve teçhizat göndermek zorunda kalan Alman Genelkurmayı'nın

komutada daha fazla söz sahibi olmak istemesi, kendisi açısından haklı olsa da, birleşik harekâtın icrasında taraflar arasındaki sürtüşmeleri arttırmıştır. Savaşın son iki senesinde artan problemler yukarıda maddeler halinde verdiğimiz konu başlıkları çerçevesinde incelediğinde, bir ittifakın tesisinden müttefiklerin birleşik harekâtı sonlandırmasına kadar hangi hususların dikkate alınması gerektiği hakkında bize önemli bilgiler sağlayabilir. Aksi takdirde, mevzu sadece 1914-18 arası Türk-Alman askerî ittifakının Almanya ya da Osmanlı Devleti'ne neler kaybettirdiğinin tek taraflı hikâyesine döner ki, bunun hem geçmişi doğru anlamak, hem de geçmiş tecrübeden dersler çıkarmak hususlarında bir fayda sağlamayacağı açıktır.

1. Birleşik Stratejik Planlamanın Kusurları ve İttifakın Asimetrik Yapısı

Birinci Dünya Savaşı'nın hemen arifesinde, 2 Ağustos 1914'te dış ve iç kamuoylarından gizli olarak imzalanan Osmanlı-Alman İttifak Antlaşması, hem millî, hem de askerî güç potansiyeli asimetrik bulunan iki devletin arasında stratejik düzeyde savunma iş birliğini öngörüyordu. Sonradan uzun yıllar hâkim olacak kanaatin aksine, Cihan Harbi öncesinde Merkez Kuvvetleri olarak bilinen Almanya'nın ve Avusturya-Macaristan'ın siyasi ve askerî karar alıcıları 1914 ortalarına kadar aralarında Osmanlı Devleti'ni görmeye istekli değildi. Benzer bir şekilde Osmanlı hükümeti de, Enver Paşa da dâhil, illa Almanya ile ittifak kurma arayışında değildi. Oysa Osmanlı Devleti'nde 1883'den beri neredeyse kesintisiz 30 yıldır Alman askerî danışmanlık heyetleri mevcuttu ve Osmanlı ordusunun teçhizatı ağırlıklı olarak Alman silah endüstrisinden temin edilmekteydi. Alman Dışişleri ve Genelkurmayı, Balkan Harbi'nde hezimete uğrayan Osmanlı silahlı kuvvetlerinin kendilerine bir katkı sağlayamayacağını düşünüyor; Osmanlı devlet adamları ise en yakın tehdit olarak gördükleri Rusya'ya karşı hem İtilaf Devletleri, hem de Merkez Kuvvetleri ile ittifak pazarlığı yaptıktan sonra birini tercih etmeyi istiyorlardı.

Avrupa siyasetinin giderek ısınması ile birlikte 1914 yazının sonlarında hem Alman, hem de Osmanlı taraflarında aceleci stratejik tercihler ağır bastı ve zoraki bir ittifak kurma yoluna gidildi. Berlin'de Osmanlı Devleti ile ortaklığa gidilmesini isteyen bizzat İmparator II. Wilhelm olmuştu, çünkü kendilerinin reddetmesi halinde Osmanlıların düşman bloğa katılmasından endişe ediyordu. Oysa ne Birleşik Krallık, ne Fransa, ne de Rusya Osmanlı Devleti'nin müttefiki olmayı kabul etmişti. İstanbul'da Almanya ile bir savunma iş birliğine gidilmesinin en büyük taraftarı Harbiye Nazırı Enver Paşa idi; çünkü hem o, hem de diğer kabine üyeleri Çarlık Rusya'sının yakın zamanda İstanbul ve

Boğazlara dönük bir saldırıda bulunacağına ve bunu tek başına def edemeyeceklerine kanilerdi. Oysa her ne kadar bazı Rus siyasetçi ve generallerinin bu yönde hazırladığı ve öne çıkardığı planlar olsa da, bunların hayata geçirilmesi sanıldığından çok daha zordu. İki ülkede de resmî ya da fiili liderlerin, kimi devlet adamları ve kurmaylarının uyarılarına rağmen, tek başlarına büyük strateji oluşturma arzuları, stratejik planlama ilkelerine aykırı olarak aceleyle hazırlanmış bir savunma ortaklığını ortaya çıkardı.

Gizli Osmanlı-Alman ittifak antlaşmasının imzalanmasından sadece üç gün önce, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Sırbistan'a harp ilân etmişti. Ancak o tarihte Osmanlı Devleti de dâhil Avrupa'daki hiçbir gücün sefer ve seferberlik planlarında dört senelik bir topyekûn harp öngörülmemişti. Hem Balkan Harbi hezimetinden yeni çıkmış olması, hem de seferberlik hızının Avrupa'daki rakiplerine nispetle düşüklüğü sebebiyle, Osmanlı ordusunun kısa süreli bir harbe dahi süratle girecek durumu yoktu. Buna karşılık, hem nüfus, hem de tabii kaynaklara erişim açılarından rakiplerine göre dezavantajlı bulunan Almanya'nın 1870-71 Savaşı'ndan sonra doktrinleşmiş millî askerî konsepti hızlı seferberlik ve taarruz ile kıtadaki düşmanlarını süratle etkisiz hale getirmek üzerine kuruluydu. Savaş çıkarsa bunun çok uzun sürmeyeceğini düşünen Alman ve Osmanlı karar alıcıları, birbirlerinden bekledikleri karşılıklı faydayı sıcak çatışmada destek vermek ve almaktan çok düşman blokta olmayarak köstek olmamak üzerine kurmuşlardı.

Bununla beraber, pek çok stratejik savunma antlaşmasında olduğu gibi, taraflardan birine saldırı halinde diğerinin de onunla birlikte harbe iştirak edeceği şeklinde bir madde burada da mevcuttu. Ancak İstanbul'daki hiçbir yetkili antlaşmanın hemen ertesinde seferberlik ilân edilmiş olmasına rağmen sadece üç ay sonra daha henüz hazırlıksız bir vaziyette savaşa girmeyi ummamıştı ve o vakit geldiğinde bunu geciktirmek için de bir hayli uğraştılar. Ancak savaşa girmek için Merkezî Kuvvetleri 1915 sonlarına kadar oyalamayı başaran Bulgaristan'ın aksine, Osmanlı hükümeti uzun süre diremedi. Osmanlı hizmetine alınmış Alman savaş gemileri Göben ve Breslau'ya komuta eden Amiral Souchon'un 29 Ekim 1914'te Karadeniz'deki Rus limanlarına, Berlin'in talimatı ve İstanbul'da Enver ve Cemal Paşaların bilgisi dâhilinde yaptığı bir emrivaki saldırı ile Kasım 1914'te savaşa girilmiş oldu.

Bu dakikadan sonra iki devlet ve ordunun asimetric yapısı yüzünden harekâtın stratejik planlamasında inisiyatif ister istemez Alman tarafına kaydı. İttifak Antlaşması öncesinde Osmanlı Devleti'ne

Liman von Sanders başkanlığında bir askerî danışman heyeti göndermiş ve iflas durumuna gelmiş Osmanlı maliyesini rahata kavuşturmak için ciddi bir kredi açmış olan Almanya, bunun karşılığında Osmanlı ordusunun Rusya ve İngiltere ile çatışacağı cepheler açmasını istedi. Böylelikle İtilaf Devletleri ordularının kuvvet tasarrufu yaparak sıklet merkezlerini Batı cephesine odaklamaları imkânsız hale gelecekti. İlk bakışta Almanya'nın lehine, Osmanlı Devleti'nin ise aleyhine gözüken bu stratejik harekât planı, orta vadede işleri Berlin'i de zora sokan bir hale getirdi. Her ne kadar Osmanlı ordusu Kafkas ve Kanal cephelerinde umulandan daha başarılı olup bir miktar Rus ve İngiliz kuvvetinin Batı Cephesi'nden buraya naklini sağlasa da, bu iki cephede çatışmaların 1917'ye kadar sürmesi ve Çanakkale'de yeni bir cephenin açılması, Almanya'nın Osmanlı ordusuna vermesi gereken desteği sürekli daha büyük boyutlara getirdi. Avusturya-Macaristan'ın Doğu cephesinde Ruslar karşısında düştüğü durumu düzeltmek için Mayıs 1915'de ortak komutayı üstlenen Almanya, beklentilerin terse döndüğü 1916 yılından itibaren Osmanlı cephelerine de doğrudan müdahil olmaya başladı. Osmanlı cephelerine para, silah, mühimmat ve teçhizat desteği yapan Almanya, Osmanlıların yeteri kadar teknik elemana sahip olmamasını da gerekçe göstererek, hava ve deniz kuvvetleri ile menzil teşkilatı, demir yolu ve kamyonlarla gerçekleştirilen nakliye işleri, telsiz haberleşmesi ve sıhhiye hizmetlerini ağırlıklı olarak kendi personeliyle yürütmeyi tercih etti.

Osmanlı harekât planlarını Osmanlı Erkân-ı Harbiyyesinin fiili reisi olarak daha 1914 Mayıs ayında hazırlayan Alman Tümgeneral Bronsart von Schellendorf ve muavini Yarbay Hafız Hakkı Paşa, bu planların Enver Paşa'nın başkomutanlığında icrasında yapılacak değişiklikleri de, savaşın bu kadar uzamasını da kestirmemişlerdi. Neticede Osmanlı ordusunun her iki cephede önce durup sonra çekilmek zorunda kalışında, birliklerin muharebe etkinliğindeki problem değil; harekâtın stratejik yönetimine dâhil olan lojistikten kaynaklanan zaaf lar rol oynadı. Stratejik savunma ortaklığının birleşik harekâta dönüşme sürecinde eleştirilmesi gereken esas husus, müttefiklerin birbirlerinden mümkün mertebe faydalanmaya çalışmaları değil; bunu hem kendi, hem de ortaklarının imkân ve kabiliyetlerini gerçekçi olarak değerlendirmeden yapmaya çalışmalarıdır.

Alman Genelkurmayı gönülsüz girdiği bir ittifakı şartların zorlaması ile sonradan fazla istismara yönelirken, Osmanlı silahlı kuvvetlerinin stratejik ve taktik karar alma süreçlerine de İstanbul'daki subay ve generalleriyle doğrudan müdahil olmuştur. Osmanlı ordusunun üst komutasında, yani Harbiye Nezareti ve Erkân-ı Harbiyye Riyaseti'nin o tarihteki yerli kadrosundaki zaaf lar elbette bu müdahalenin

boyutlarının artmasında etkili olmuştur. 1914 Ocak ayında henüz 33 yaşında ve Mirliva (Tuğgeneral) rütbesiyle hem Harbiye Nazırlığını, hem de Erkân-ı Harbiyye Reisliğini üstlenen Enver Paşa'nın büyük birlik sevk ve idaresinde tecrübesi olmadığı gibi, 1913 Aralık ayında İstanbul'da çalışmaya başlayan Alman danışmanların Osmanlı Genelkurmayı'nı yeniden yapılandırma çalışmaları da neticelenmiş değildi. Ayrıca 31 Mart Vakası (1909) ve Balkan Harbi (1913) sonrasında Enver Bey'in başını çektiği İttihatçı grubun çıkarttığı rütbe ve tekaütlük kanunları ile yüzlerce subay ve astsubay emekliliğe sevk edilmiş ya da görevinden uzaklaştırılmıştı. Kimileri siyasi sebeplerle kimileri ise meslekî açıdan yetersiz ya da yaşlı olduklarından tasfiye edilen bu komuta kadrosunun yerini bir anda doldurmak mümkün olamadı. Bunun bir neticesi olarak, Dünya Savaşı'nda tümen ve hatta kolordu mesabesinde büyük taktik birliklerin sevk ve idaresi genç yarbay ve albaylara emanet edilirken, Osmanlı hizmetine giren Alman subaylara da kendi ordularında sahip olduklarından bir ya da iki üst rütbe tevcih edilmesi kural haline geldi.

Terfi ve tayin işleri fevkalâde kurallı olan Alman ordusunda kıta komutanlığı verilmeyen pek çok Alman general ve subay, kendi başkomutanlıklarının da daveti ve teşvikiyle, bu yüzden Osmanlı hizmetine girmeyi kabul etti. Bunlar arasında en dikkat çekici olan, Irak'taki Osmanlı VI. Ordusu Komutanlığını Belçika valiliğine tercih edip 72 yaşında Bağdat'a giden von der Goltz Paşa'dır. İstanbul'daki Alman Askerî Misyonu'nun başkanlığından 1915 Nisanı'nda Çanakkale'deki V. Ordu Komutanlığına tayin edilen Liman von Sanders ile Suriye ve Filistin'de artan İngiliz tehdidine karşı kurulan Yıldırım Grup Komutanlığını (Heeresgruppe F) üstlenen eski Alman Genelkurmay Başkanı Erich von Falkenhayn ise kayda değer diğer generallerdir. Savaşın sonuna gelindiğinde von Sanders'e bağlı Askerî Misyona katılmış Alman subay ve katiplerin sayısı 800'ü; Misyondaki Osmanlı ordusu ve donanmasında komuta görevi almış kara ve deniz subaylarının sayısı ise 190'ı bulmuştur. Bunlardan 23'ü general, 10'u da amiraldir.

Çanakkale merkezli V. Ordu'da görev yapan Alman komutanların üstlendiği vazifelere bakıldığında, Berlin'in daha 1915'den itibaren Osmanlı cephelerindeki harekât yönetimine ne derece müdahil olduğunu gözler önüne serilir. Çanakkale Boğazı'nın gelecekteki bir saldırıya karşı savunulması için yapılan hazırlıklar, Eylül 1914'ten itibaren Alman Amiralleri Usedom ve Merten'e bırakılmıştı. Sahil Topçu ve Torpil Kıtaatı Umum Müfettişi Usedom ve Merten ile İstihkâmlar Umumi Müfettişi General Weber koordinasyon içinde çalışıyorlardı. Keza ağır topçu birliklerinin komutası da 1915 yazında Alman Albay Wehrle'ye verildi. Aynı yılın Eylül ayında bütün topçu

birliklerinin komutasını Avrupa'daki Batı cephesinden gelen Albay Grossmann aldı. Anafarta Grubu'ndaki ağır topçu komutanı, bir kolordu komutanı ve bir tümen komutanı da Alman subaylardı. Şimal (kuzey) grubunun kurmay başkanı da Alman'dı. Cenub (Güney) grubunda ise bir kolordunun komutanı, diğer bir kolordunun kurmay başkanı ve bir tümen komutanı Alman subaylardı. Deniz Yüzbaşı Pier ise Mayıs 1915'de İstanbul'daki mühimmat üreten fabrikaların idaresini üstlendi. Pier'in maiyetinde bulunan yüzlerce Alman personel içinde sadece subaylar değil, sivil memurlar, mühendisler, kimyagerler, ustabaşılar ve işçiler de mevcuttu. Çanakale'de muharebe halindeki V. Ordu'nun mühimmat ihtiyacı Pier'in idaresindeki bu birim sağlıyordu.

2. Birleşik Harekât Yönetiminde Personel Kaynaklı Problemler

Osmanlı-Alman stratejik ittifakının, şartların zorlamasıyla, kısa sürede birleşik harekâta dönüşmesi, birlikte çalışacak müttefik askerî personelin birbirlerini tanıması ve aralarındaki uyumun sağlanması açısından ciddi problemleri beraberinde getirmiştir. Buna bir de, savaşın Avrupa cephelerine göre çok farklı bir fizikî ve beşerî coğrafyaya sahip Doğu (Osmanlı) cephelerine Alman subayların yabancılığı eklenince birleşik harekât yönetimi zaman zaman içinden çıkılmaz bir anlaşmazlık ortamına dönüşmüştür.

Savunma işbirlikleri ve askerî ittifakların yürütülmesinde barış ve savaş zamanları arasında hiç şüphesiz önemli farklılıklar mevcuttur. Max Weber'in "hizmet disiplini" (*Dienstdisziplin*) olarak tanımladığı kurallı ve hiyerarşik bir çalışma tekniğine sahip modern ordularda, aynı millî ve kurumsal kültür içinde yetişmiş personeli dahi bir bütün haline getirmenin kolay bir iş olmadığı açıktır. Farklı ordulardan ve millî kimliklerden personelin görev yaptığı birleşik karargâh ve kıtaların yönetim ve organizasyonu ise daha da fazla emek ve mesai gerektirir.

Modern dönemde başta Avrupa olmak üzere dünyadaki askerî sektörün giderek daha fazla izomorfik hale geldiği söylenebilir. Bununla beraber, hemen her orduda personelinin farkında olduğu ya da olmadığı bir kendine özgülük ve yerellik de mevcuttur. İnsanın içinde yaşadığı ve yetiştiği toplumun kültürel kodlarından etkilenmemesi mümkün olmadığı için, rütbesiz personelde daha fazla olmak üzere, her askerin dünyaya bakışı ve meslekî hayatında kendi kültürünün damgaları mevcuttur. Buna ilâveten, ilk bakışta birbirine çok benzer gözüke de 19. ve 20. yüzyıl ordularının subay yetiştirmeye yönelik profesyonel askerî öğretim programları ve anlayışlarında da farklılıklar mevcuttur. Kaldı ki devletlerin jeopolitik konumları, millî güç potansiyelleri ve tehdit algılamalarında mevcut farklılıklar da, askerî

personelerle öncelikli olarak kazandırılmaya çalışılan bazı doktriner beceri ve alışkanlıkların (inisiyatif alma-almama, müdafaa ya da taarruz harekâtına yatkın olma vs.) diğer ordularınkinden farklılaşmasına tesir eder.

1826-1914 arası dönemde Geç Osmanlı Ordusunun teşkilat, teçhizat ve doktrin alanlarında Avrupa ordularını kendine model olarak aldığı bilinmektedir. Bilhassa 1870-71 Fransa-Almanya Harbi sonrasında, Osmanlı askerî yetkililerinin kara kuvvetlerinde ibreyi, dünyadaki pek çok başka orduda yapıldığı üzere, Fransa'dan Almanya'ya doğru çevirdiği görülür. Ordu kuruluşundaki değişikliklerden talimname çevirilerine, subay öğretim programlarından teçhizatın yenilenmesine kadar pek çok hususta, 1883-1914 arasında gelen çeşitli Alman danışmanlık heyetlerinin de katkısıyla, İstanbul-Berlin arası askerî alışveriş artmıştır. Almanya'daki harp okulları ve akademilerinde tahsil görüp Almanca'yı lâıkiyla konuşup yazabilen bir Osmanlı zabıt zümresi yanında, başta von der Goltz Paşa olmak üzere Osmanlı Devleti/Türkiye'nin şartlarına, insanlarına ve kültürüne aşina bir Alman subay grubu ortaya çıkmıştır.

Ancak Birinci Dünya Savaşı gibi bir topyekûn harpte ihtiyaç duyulan rütbeli ve rütbesiz asker ihtiyacı, daha önce birlikte çalışma tecrübesine sahip bu iki grubun toplamının çok üzerinde olmuştur. Almanya'dan ve Dünya Savaşı'nın Batı cephesinden gelip Osmanlı hizmetine giren pek çok Alman personel, Osmanlı insanı ve kültürünün yanı sıra Asya coğrafyasıyla da ilk kez bu vesileyle tanışmıştır. Tabir-i caizse bu onların ilk “Şark (*Orient*) tecrübeleridir”. Irak, Filistin, Kanal, İran ve Kafkasya bir tarafa; Çanakkale Cephesi'ndeki iklim ve beslenme tarzının alıştıklarından farklı olması yüzünden dahi hayatını kaybeden Alman personelin varlığı bilinmektedir.

Büyük bir kısmı sadece muharip bir kıta komutanlığı deruhte ederek mesleklerini gerçek anlamda icra edebilmek için gönüllü olarak gelen Alman subaylar ne ile karşılaşacaklarından habersiz halde yabancı bir harekât çevresine gelmişlerdi. Doğu hakkındaki bilgileri ancak Bin Bir Gece Masalları, romanlar, egzotik seyahatnameler ya da İncil'deki kadim kıssalarda anlatılanlardan ibaretti. İstanbul'a vardıklarında, eğer hemen cepheye gönderilmeyip de buraya daha önce gelmiş vatandaşlarından Osmanlılar ve Asya'daki savaş şartları hakkında bilgi alabilirlerse şanslılardı. Böylesi bir durumun ortaya çıkmasında hiç şüphesiz en önemli etken, savaşın ve dolayısıyla da askerî ittifakın boyutlarında ortaya çıkan genişlemenin başlangıçta öngörülememiş ve plana katılmamış olmasıydı. Liman von Sanders'in başkanlığındaki Alman Askerî Misyonu 1913 Aralık ayı başında İstanbul'a geldiğinde herhangi bir muharip görev üstlenmeleri söz konusu

değildi. Kaldı ki hem diğer büyük güçlerin baskılarından çekinen, hem de geleneksel olarak komuta kadrosunda yabancılara yer vermeye sıcak bakmayan Osmanlı idaresi, Alman subayların kıtalarda sevk ve idareyi üstlenmesine dahi açık kapı bırakmamıştı. Aslında 1914 Ağustos ayına gelindiğinde, yani iki taraf arasında gizli bir savunma antlaşma imzalandığında da bu tablo değişmiş değildi. Ancak ne olduysa birkaç ay içinde oldu ve Berlin'in İstanbul'a açtığı her cephe stratejik, taktik-operatif ve hatta teknik düzeydeki komuta-kontrol kadrolarına ihtiyacı şişirdi.

Britanya ve Fransa'dan farklı olarak Avrupa dışı çatışma ortamlarında pek boy göstermemiş Almanya Ordusu'nun, velev ki küresel askerî coğrafya ve topografya müktesebatı zengin olsa da, Avrupa dışı alanda harekâta mahsus çıkarılmış derslere dayalı bir talimname mevzuatı yoktu. Osmanlı Devleti'ne gönderilen personelin eline böylesi bir yazılı metin verilemediği gibi, daha önce bu topraklarda çalışmış Alman personelin rehberliğinde kısa süreli bir oryantasyon eğitimi verilmesi yoluna da gidilmedi. Savaştan sonra kaleme aldıkları hatıraları incelendiğinde, Alman subayların İstanbul'a gelişleri öncesi ya da sonrasında bu kâbil bir bilgilendirme sürecinden geçirildiklerine dair hiçbir karine mevcut değildir.

Peki, Osmanlı birliklerinde komuta makamlarına getirilen Alman personelin bu bilgi eksikliklerinin birleşik harekât yönetimi ve icrasına nasıl bir tesiri oldu? Yine hatıralar ışığında bu soruya bir cevap verirsek diyebiliriz ki, harekât alanının ve başta lojistik hatlardaki kopukluk olmak üzere altyapı hizmetlerinin köklü problemleri bir tarafa bırakılırsa harekât yönetiminde karşılaşılan en büyük sıkıntı karşılıklı iletişim alanında gerçekleşti. Tarafların çoğu kez tercüman vasıtasıyla anlaşmak durumunda kalması, Alman komutanların harekâtın işleyişi ve fiili halinden yeterince haberdar olmamasına yol açtı. Bir kısmı maksatlı olarak eksik ya da hatalı yapıldığı belirtilen çeviriler, taktik düzeyde emirlerin akim kalmasına ya da istenmeyen neticeler vermesine sebep oldu.

Emir-komuta zincirindeki iletişimsizliğin tek kaynağı, Alman üstler ve Osmanlı astların sözcükler anlamında değil, beden dilleri ve kültürel kodlar anlamında farklı dilleri konuşmalarıydı. Alman askerî geleneğinde normal karşılanan emir kipleri, başta rütbesiz personel olmak üzere Osmanlı askerî çevresinde zaman zaman hakaret ya da tahakküm olarak yorumlandı. Gündelik askerî mesaide tarafların ciddiyet, düzen ve disiplinden anladıkları, yani iki tarafın kurumsal askerî kültürleri arasındaki farklılıklar da, bu iletişimsizliği arttıran etkenler oldu. Rahatsızlıklarını açıkça ifade etmek yerine pasif bir

direnişini tercih eden Osmanlı astlarının bu tavırları Alman üstlerini daha da strese sokup sertleştirirken, kendi ülkelerinde başlarında yabancı komutanlar görmekten zaten pek memnun olmayan astların kırgınlığı ve direnişini de buna mukabil artış gösterdi. Bilhassa işlerin ters gitmeye başladığı 1916 yılı ortalarından itibaren, yaşları 30-40 arası yeni nesil Osmanlı zabıt zümresi birleşik harekâtın stratejik ve taktik karar alma süreçlerinde Alman meslektaşlarına verilen önceliği daha sesli olarak sorgular hale geldi. Kress von Kressenstein'in Kanal Harekâtı'nda gözlemediği türden karşılıklı suçlamalar bu tepkilerin bariz bir örneği olarak kayda değerdir.

Eğer hem Alman, hem de Osmanlı ordularının başkomutanlıkları, aslında her stratejik karargâhta gözlemlenebilecek türden, buyurganlık ve sahadan yükselen eleştirilere kayıtsızlık yerine iletişim ve yönetişime daha açık bir tavır sergilemiş olsaydı, belki de ters giden bazı şeyleri vaktinde değiştirmek kabil olabilirdi. Çünkü her iki tarafta da, sadece yabancı olan müttefikini değil, bizzat kendi ordusunun yüksek sevk ve idaresini de iyi niyetle tenkit eden, gerçekçi bir analizle ve uzlaşmacı bir dille alternatifler öneren subay ve generaller mevcuttu. Ancak gerek Berlin, gerekse de İstanbul'da bu sesler otoriteye muhalefet ya da mahalli unsurlarla fazla kaynaşma belirtileri olarak yok sayıldı ya da itham edildi. Osmanlı insanı ve askerinin farklı bir dünya tasavvuru ve formasyona sahip olduğuna dikkat çeken Alman subayları “Türkleşmiş” (*vertürkt*) olmakla suçlayan Alman Başkomutanlık Karargâhı, hem Berlin'in, hem de cephelerdeki Alman personelin stratejik ve taktik kararlarını eleştiren Osmanlı paşalarını da kolaylıkla “Alman düşmanı” şeklinde ötekileştirme yoluna gitti.

Hem İstanbul, hem de Sofya'da Alman irtibat subaylığı yapmış Yarbay von Bardenleben bu tavrı sonradan şu şekilde tenkit etmiştir:

“Maalesef biz müttefiklerimizin yapısı ve tarzını, bakış açılarını, iç siyasi hedef ve beklentilerini ve nihayet örf ve âdetlerini çok az tanıdık. Her şeyi kendi gözlüğümüzden değerlendirmeye çok daha meyilliydik ve sonunda bu gözlüğümüz çıkarılıp da gerçeğin çok farklı olduğunu görünce ağır bir hayal kırıklığına uğradık.”

Almanya'da genelkurmay başkanlığı yapmış bir figür olan Erich von Falkenhayn'ın savaşın son demlerinde bizzat Filistin Cephesi'ne gelerek kurmay heyetini tamamen Alman personelden oluşturduğu Ordu Grubu F/Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı'nın (*Heeresgruppe F*) başına geçmesi ve fakat daha harekât bitmeden başarısız bir şekilde cepheden ayrılıp gitmesi çok manidardır. Sadece bu son harekât dahi birleşik harekât prensipleri açısından neyin yapılabilmemesi gerektiği konusunda fevkalâde dersler içermektedir.

Birinci Dünya Savaşı'ndaki Türk-Alman askerî ittifakı, başarısız neticesinden etkilenmeden ve sadece bir tarafı günah keçisi haline getirmeden derinliğine incelenebilirse, özelde Osmanlı/Türk askerî tarihi genel olarak ise modern birleşik harekât tarihi açısından faydalı olacaktır.

Bibliyografya:

Aksakal, Mustafa, *Harb-ı Umumi Eşiğinde Osmanlı Devleti Son Savaşına Nasıl Girdi*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.

Erickson, Edward J., *Ordered To Die, A History of the Ottoman Empire in the First World War*. Westport, CT, USA: Praeger Publishers, 2001.

von der Goltz, Colmar Freiherr, *Yirminci Yüzyıl Başlarında Osmanlı-Alman İlişkileri "Golç Paşa'nın Hatıraları"*, haz: Faruk Yılmaz, İstanbul, 2012.

von der Goltz, Colmar Frieher, *Denkwürdigkeiten*, ed: W. Foerster, Berlin, 1932.

Guhr, Hans, *Anadolu'dan Filistin'e Türklerle Omuz Omuz*, çev. Eşref Özbilen, İstanbul, 2007.

Kerner, Robert J., "The Mission of Liman von Sanders", *Slavonic Review*, 6 (1927/1928).

Kiesling, Hans, *Mit Feldmarschall von der Goltz Pascha in Mesopotamien und Persien*, Leipzig, 1922.

von Kressenstein, Kress, *Son Haçlı Seferi: Kuma Gömülen İmparatorluk*, İstanbul, 2008.

Kurat, Akdes Nimet, *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'de Bulunan Alman Generallerinin Raporları*, Ankara 1966.

Mühlmann, Carl, *Deutschland und die Türkei, 1913-1914*, Rothschild, 1929.

-----, *Das Deutsch-Türkische Waffenbündnis im Weltkrieg*, Leipzig: Verlag Koehler&Amelag, 1940.

Pomianowski, Joseph, *Der Zusammenbruch des Osmanischen Reiches*, Graz: Akademische Druck-u. Verlagsanstalt, 1969 (first print: Wien, 1928).

Reichmann, Jan Christoph "Tapfere Askers" und "Feige Araber": *Der osmanische Verbündete aus der Sicht deutscher Soldaten im Orient 1914-1918*, Doktora tezi, Philosophische Fakultät der Westfaelischen Wilhelms-Universität zu Münster, 2009.

von Sanders, Liman, *Türkiye'de Beş Yıl*, çev. E. Özbilen, İstanbul, 2010.

- Soy, H. Bayram, “Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Osmanlı Devleti’nin Büyük Güçlerle Yaptığı İttifak Görüşmeleri ve Savaşa Girişi”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 18 (2005), 165-193.
- Wallach, Jehuda, *Bir Askerî Yardımın Anatomisi: Türkiye’de Prusya-Alman Askerî Heyetleri 1835-1919*, çev. Fahri Çeliker, Ankara, 1985.
- Yasamee, Feroz, “Colmar Freiherr von der Goltz and the Rebirth of the Ottoman Empire”, *Diplomacy of Statecraft*, 9 (1989), 91-128.
- Yıldız, Gültekin (ed.), *Osmanlı Askerî Tarihi 1792-1918*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.

Bulgaristan Müslümanlarının Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusuna Katılımı

Georgi ZELENGORA *

Bulgaristan ile Osmanlı İmparatorluğu, bir yıla yakın bir dönem, 1912-1913 yıllarında iki kanlı savaşta düşman olduktan sonra Birinci Dünya savaşında müttefik olarak savaşmışlardır. Her iki ülkenin de İttifak Devletleri tarafında savaşa girmesi, Almanya'ya olan ekonomik bağımlılık ve kısa bir diplomatik eğitim sonucudur. İki eski düşmanın seçimi Üçlü İtilaf çıkarlarıyla kendi çıkarlarına tamamen aykırı olduğundan kolaylaştırılmıştır. Bulgaristan her şeye rağmen, savaşın ilk yılında, dünya çatışmasında kendi tutumu konusunda ciddi tereddütler yaşamaktadır. Çıkarların örtüşmesi katılım için yeterli sebep değildir. Cephedeki çarpışmalarla ilgili gelişmeler de seçimde önemli rol oynamaktadır. Doğu Cephesi'nde Almanların taarruzu ve Çanakkale'de İtilaf ordularının yenilgisinden sonra seçim yapılmıştır.

Ancak Bulgaristan savaşa girmesiyle, bir dizi konu üzerinde İttifak Devletleri içinde anlaşmaya varılması gereklidir. Balkan Savaşları esnasında Bulgaristan ve Osmanlı İmparatorluğu arasında birikmiş olan sorunlar sağlam bir ittifak ilişkisi kurulması önünde ciddi engeldir. Bulgaristan'ın dış politikasındaki öncelik Doğu Trakya'yı terk edip Makedonya'yı ilhak etmektir. Osmanlı İmparatorluğu, 29 Eylül 1913'te imzalanan İstanbul Antlaşması ile kurulan toprak statükosundan memnun değildir. Antlaşmayı imzaladıktan sonra Bulgaristan'da kalabalık bir Müslüman azınlık kalmaktadır. Balkan Savaşı neticesinde, yoğun Müslüman nüfuslu toprakları ilhak etmesinden dolayı, Bulgaristan'da Müslümanların sayısı artmaktadır. 31 Aralık 1910'da Bulgaristan'da 602.078 Müslüman yaşamaktaydı. 31 Aralık 1920'de bunların sayısı artık 690.734'tür. Yani 10 yıl içinde sayı 88.656 kişi artmıştır. Bu azınlığın kaderi iki ülke arasındaki ittifak ilişkisi kurulması sürecinde önemli bir rol oynayacaktır. Pomakların zorla Hristiyanlaştırmasının durdurulması ve din özgürlüğünün sağlanması, Vasil Radoslavov hükümetinin bu yönde attığı ilk adımdır (İstanbul Antlaşması, 8 madde).

---

* Dr., Europomak Haber Ajansı.

Önümüzdeki savaşa bakıldığında, vatandaşlık en önemli konudur. Bu sorunun çözümü Bulgaristan Müslümanlarının hangi orduda görev alacaklarına bağlıdır. Eski Bulgaristan topraklarında yaşayan Müslümanlar için çözüm bellidir. Onlar Bulgaristan vatandaşlığına sahiptir ve Bulgar ordusunda hizmet etmelidir. Yeni Bulgaristan topraklarında yaşayanlar dört yıl içinde isterlerse Osmanlı vatandaşlık hakkı alabileceklerdir. Bulgar vatandaşlığından vazgeçerlerse, Bulgaristan'ı terk edecek ancak mülklerini koruyabileceklerdir. Yeni topraklarda Müslümanlar Bulgaristan'da askerlik hizmetinden kurtulmaktadırlar. Birçok Müslüman bu fırsattan yararlanıp 1913-1914 yılında Türkiye'ye göç etmekteydi.

Hangi orduda hizmet etme ve hangi ülkenin vatandaşlığını benimseme kararı, bu Müslümanlar için özgür seçim meselesidir. Bazıları Bulgaristan'da kalmayı tercih etmekteydi. Çünkü Bulgaristan başlangıçta tarafsızlığını ilan etmekteydi. Bazıları eve yakın olması ve yaşadıkları aynı iklim şartlarında mücadele etmek için Bulgar ordusuna hizmet etmeyi tercih etmekteydi. Bunların aksine, Bulgar Hükümeti ve Yüksek Komutanlığı, Müslüman askerlerin Osmanlı ordusuna teslim edilmesi gerektiğini düşünmekteydi. Bu, Bulgaristan'dan Türklerin etnik temizlik politikasının bir parçasıdır. Bu politika tarihsel olarak oluşan güvensizlik ve korku ile açıklanabilir. Aynı korku, Bulgar Ordusu için insan gücü sıkıntısına rağmen Balkan cephelerinde Osmanlı ordusunun katılımı konusunda da görülmektedir. Bulgaristan, Osmanlı İmparatorluğu'nun müttefik yardımı karşılığında toprak tazminatı isteyeceğinden korkmaktadır.

Bulgaristan Müslümanlarının Osmanlı ordusu katılımlarına ait bilgiler farklı kaynaklarda bulunmaktadır. Bu kaynaklar öncelikle iki ülke Yüksek Komutanlıkları arasındaki mektuplaşmalardır. Bu mektuplaşmanın bir kısmı “Birinci Dünya Savaşında Bulgar-Türk Savaş İlişkileri” adlı kitapta yayınlanmaktadır.¹ Belgeler, Veliko Tırnovo Merkez Savaş Arşivi'nden alınmaktadır. Bunların bir kısmı Osmanlı ordusuna katılan Bulgaristan Müslümanlarıyla bağlantılıdır.

Bulgaristan'ın savaşa girmesine kadar Osmanlı ordusuna sadece Bulgaristan göçmenleri katılmaktaydı. Bunlar arasında muhtemelen, Balkan savaşı için seferber olmuş ve savaştan sonra doğum yerlerine geri dönmemiş olanlar var. Bulgaristan'ın savaşa girmesinden sonra

---

¹*Bilgaro-turski voenni otnoşeniya prez Pırvata svetovna voyna (1914-1918). Sbornik ot dokumenti.* Sofya, 2004; (Българо-турски военни отношения през Първата световна война (1914-1918). Сборник от документи. София, 2004).

yeni topraklar ve 1915'te işgal edilen Makedonya'da yaşayan Müslümanlar Osmanlı ordusuna gönderilmeye başlanmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nda, Balkanlar'da, Osmanlı askerleri Bulgarlarla beraber Üçlü İtilaf ordularına karşı savaşıyordu. Makedonya cephesinde 20. Osmanlı Kolordusu, 2. Bulgar Ordusu faaliyetlerini desteklemekteydi. Dobruca'da ise 6. Osmanlı Kolordusu, 3. Bulgar Ordusu ile beraber savaşıyordu. Balkanlar'daki Osmanlı askerlerinin çoğu Balkanlarda doğmuştu. Askerler ve subayların büyük bir kısmı Bulgaristan vatandaşlığına sahiptiler. Rumeli Alayı hakkında daha çok bilgi vardır. 1917 Mayıs ayında 20. Osmanlı Kolordusunun çekilmesinden sonra Rumeli Alayı, Ohrid ile Prespa gölleri arasında hareket etmekteydi. Eylül 1917 sonunda Osmanlı Genelkurmayı Rumeli Alayına Türkiye'ye dönmelerini emreder. Fakat bir süre sonra alaydaki birçok asker ve subay Makedonyalı olduğu bahanesiyle bu fikrinden vazgeçer. Albay Marholev'un bir raporunda, resmi verilere göre, Rumeli Alayında 74 subay ve 3160 askerden 5 subay ve 441 asker Makedonyalı olduğunu açıklamıştır. Aslında Albay Marholev, sadece 5 subay ve 142 askerin Makedonyalı olduğunu tahmin etmektedir. Bu nedenle, bu raporun yazarına göre Rumeli Alayı Makedonya'da kalmamalıdır.²

20. Kolordu yeni Bulgaristan topraklardan gönüllü Müslümanlar ile tamamlanmaktaydı. 1916 Eylül'ü ortasında Drama, Kavala ve Pravişte Müslümanlarından gönüllü taburlar oluşturulmaktaydı. Bunlar Makedonya cephesine 50. Bölümüne bağlı olan 157., 158., ve 169. Osmanlı Alayına yardım için gönderilmekteydi.³ Benzer alaylar diğer cephelere de gönderilmiştir. Bir bilgiye göre 1916'da Ekim ile Aralık ayları arasında farklı yerlere 43.075 Makedonya ve Batı Trakya Müslümanları sevk edilmiştir.⁴ Asker toplanması bir sonraki yıl da devam etmiştir. 11 Mart 1917'de gönderilen Bulgar Ordusunun

---

² *Bulgaro-turski voenni otnoşeniya prez Pırvata svetovna voyna (1914-1918). Sbornik ot dokumenti.* Sofya, 2004, s. 278-279 ve 298-299; (Българо-турски военни отношения през Първата световна война (1914-1918). Сборник от документи. София, 2004, с. 278-279 и 298-299).

³ Fidan, N. "Sıvmestnite tursko-bılgarski operatsii prez Pırvata svetovna voyna". *Bılgarsko-turskite voennopolitičeski otnoşeniya prez pırvata polovina na XX vek.* Voенно izdatelstvo. Sofya, 2005, s. 67; (Фидан, Н. Съвместните турско-български операции през Първата световна война. В: Българско-турските военнополитически отношения през първата половина на XX век. Военно издателство. София, 2005, с. 67).

⁴ *Bulgaro-turski voenni otnoşeniya prez Pırvata svetovna voyna (1914-1918). Sbornik ot dokumenti.* Sofya, 2004, s. 199-200; (Българо-турски военни отношения през Първата световна война (1914-1918). Сборник от документи. София, 2004, с. 199-200).

Başkomutanı General Nikola Jekov'dan Enver Paşa'ya gönderilen bir telgrafta "Osmanlı ordusunu doldurmak için Makedonya, Drama ve Gümürçine bölgesinden askerlik hizmeti için tüm eli silah tutan Türk toplanması ve gönderilmesine emir verildiği" yazılmaktaydı.⁵

Bulgaristan'ın bu pozisyonu, müttefikleri arasında güvensizliğin artmasına ve Balkanlar'daki Osmanlı ordusunun artışı ise korku yansıtan bir değişime neden olmaktadır. 13 Ağustos 1917'de gönderilen telgrafta Albay Noikov Bulgar ordusundaki Osmanlı temsilcisine şunu bildirmekteydi: "İşgal olan topraklar olarak Seres, Drama ve Kavala bölgelerinde Osmanlı ordusunun tamamlanması için Türk gençlerini toplanma hakkınız yok. Ancak gönüllülerin toplanmasına izin verilir ama bu herhangi bir şiddet ve sindirme olmadan ve Bulgar askerî gücünün gözetiminde yapılmalıdır. Şartlar gerektirdiği takdirde, Gümürçine'deki Türk nüfusla ilgili olarak, askerlik için eli silah tutan gençler Bulgar ordusunda alınacaktır."⁶ 28 Ağustos 1917'de gelen Albay Ali'nin cevabı Bulgaristan'ın pozisyonundan memnuniyetsizliği ve bu sebeplerle Türk ordusundaki acil bir ihtiyaç için insan gücü gönderileceğinin umulduğunu ifade etmekteydi. Sonuç olarak, Bulgar Yüksek Komutanlığı bu alanlardaki tüm Müslümanların Osmanlı ordusuna hizmet etmek için gönderilmesini yeniden emretmekteydi.⁷ 8 Eylül 1917'de İkinci Ordu Komutanına gönderilen telgrafla, Genelkurmay Başkanı General Mayor Lukov, Drama bölgesinde Türk nüfusundan silahlarını alındıktan sonra Türkiye'ye gönderilmesini emretmekteydi. Dahası Bulgar Ordusu Genelkurmay'ındaki Osmanlı Temsilcisi Ali Bey Osmanlı ordusunun asker ihtiyacı olduğundan dolayı ısrar etmekteydi.⁸ 11 Eylül 1917'de Türk Milis Başkanı Binbaşı Fuat Bey, Drama Savaş Alanı Başkanı'na üç tabur askeri eğitimden geçirdiklerini ve cepheye göndermek için hazır hale getirdiklerini bildirmekteydi. 17 Eylül 1917'de, General Lukov, 3. Taburun Türkiye'ye gönderilmesini emretmekteydi.⁹ 10 Ekim 1917'de Savunma Bakanı'ndan Genelkurmay Başkanı'na gönderilen gizli bir mektuptan, Osmanlı ordusu tamamlamak için Drama'da 3026 Müslümanın toplandığı, İstanbul'a 968, Galiçya cephesine 3698 Müslümanın gönderildiğini anlaşılmaktaydı. Aynı mektupta Gümürçine bölgesine birçok Müslüman askerin kaçak olarak geri döndüğü ve bunların Bulgar

---

⁵ a.e., s. 232.

⁶ a.e., s. 268.

⁷ a.e., s. 271-274.

⁸ a.e., s. 273-274.

⁹ a.e., s. 276-278.

ordusuna alınması gerektiği yazmaktaydı.¹⁰

Belgelerden görüldüğü gibi, Bulgar-Türk askerî iş birliği çok samimi değildir. Bulgaristan'ın Müslümanlar ile ilgili pozisyonu tereddüt içermektedir. Bu tereddüt, 1 Ocak 1917'deki Makedonya Savaş Alanı Genel Müdür Yardımcısı Binbaşı Aleksandır Protogerov'un 13.864 numaralı gizli raporunda en açık şekilde ifade edilmektedir. Enver Paşa'nın Üsküp'ü ziyareti, raporun yazılmasına bahane olmuştur. Bu ziyaret hakkında gerçekler ve sunulan yorumlar, Protogerov'un Osmanlı İmparatorluğu'nun dostluğunda gizli niyetler gördüğünü göstermektedir. Protogerov, Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlarda kaybettiği pozisyonları geri almak için stratejik bir amacı olduğu konusunda uyarıda bulunmakta ve Osmanlı Ordusuna Bulgaristan Müslümanların gönderilmesinin durdurulmasını tavsiye etmekteydi.¹¹ Bu tür düşünce ve fikirleri, diğer Bulgar subaylar da ifade etmekteydi.

Konuyla ilgili bir başka değerli kaynak, savaştan sonra Bulgaristan Dışişleri ve Diyanet Bakanlığı ile Türkiye'deki Bulgaristan diplomatik misyonları arasındaki mektuplaşmalardır. O zamanlar Osmanlı Ordusunda hizmet eden Bulgaristan Müslümanlarının bir kısmı anavatanlarına dönmek için Bulgaristan konsolosluklara müracaat etmekteydi. Bu müracaat belgeleri, Sofya'da Devlet Merkez Arşivi Dışişleri Bakanlığı Fonunda korunmaktadır. Bunlar, birçok bireysel ve kolektif vakaları temsil etmektedir. Savaştan hemen sonra, 19 Kasım 1918'de Edirne'deki Bulgaristan Konsolosu, Dışişleri Bakanlığı'na, konsolosluğa bir haftadan beri Gümürçine ve Nevrokop bölgesine dönmek isteyen birçok Türk askerinin geldiğini bildirmektedir.¹² 18 Eylül 1920'de, İstanbul Bulgaristan Konsolosu'ndan Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen bir mektupta, Kırçali, Eğridere, Darıdere ve Koşukavaklı'dan 19 Türkün ailelerine dönmek için konsolosluktan belge istediği belirtilmektedir. Bu kişilerin Bulgar pasaportu yoktu ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Savunma Bakanlığı tarafından sunulan belgeleri göstermekteydiler. Bu belgelere göre onlar Osmanlı ordusuna hizmet etmek için gönderilmiş; sonradan İngilizler tarafından yakalanmıştı ve artık serbest bırakılmışlardı. Konsolos bu mektupla talimat istemekte ve mektuba askerlerin isim listesi

---

¹⁰ *a.e.*, s. 280-281.

¹¹ *a.e.*, s. 201-211.

¹² Tsentralen dirjaven arhiv, fon 176k, liste 4, belge 568, s. 42; (ЦДА, Ф. 176к, оп. 4, а.е.568, л.42).

eklemektedir.¹³

Bulgaristan, başlangıçta askerlerin Türkiye’de kalacağını ümit ederek onların dönüşü için çok çaba göstermemektedir. Bazı aşırı milliyetçiler ve bilhassa subaylar arasında, Müslümanların Osmanlı ordusundan kitlesel dönüşü panik yaratmıştır. 4 Ocak 1919’da Genelkurmay’dan Dışişleri Bakanlığı’na gönderilen bir mektupta, sadece Gümürçine’ye 500 yaralı asker geldiği ve Boşnak, Arnavut ve Makedonyalı çıplak ve yalınayak yaralı Müslüman askerlerin Bulgaristan’dan geçip burada kaldıklarını yazmaktadır.¹⁴

Bulgaristan’ın bu pozisyonundan dolayı, Türkiye’nin bazı baskılar uygulaması gerekmektedir. Özel bir notla Osmanlı İmparatorluğu’nun Savunma Bakanlığı 63 Bulgaristan Türkünün affedilip Bulgaristan’a gönderilmesini istemektedir.¹⁵ Mektuplaşma, bu olayın gelişimini göstermektedir. 18 Mart 1921’de gönderilen bir mektuba göre, 19 Müslüman Bulgaristan’a gönderilmektedir. Konsolos, diğer 63 Müslümanın çok kötü bir hale düşmelerinden dolayı Bulgaristan’a dönmelerinde ısrar etmektedir. Konsolos, bu talebini söz konusu kişilerin Bulgar hükümeti tarafından Osmanlı Ordusuna yollandığı gerekçesine dayandırmaktaydı. Bu kişiler Kasım 1920’de esirlikten dönmektedir. Bunların çoğunluğu Kırçalıdır, fakat aralarında Darıdere, Eğridere, Babyak ve Koçan’da yaşayan birçok Pomak da vardır. Sonuçta Dışişleri Bakanlığı 63 kişinin anavatanına dönmesine izin vermektedir.¹⁶

Diğer dokuz Pomak’ın kaderini Paşmaklı Kaymakamı’nın bir mektubundan öğreniyoruz. Kaymakam bu Pomakların Bulgaristan’a dönüşlerine yardımcı olmak için Bakanlığı etkilemektedir. Konsolosun cevabından, Konsolosluğun Salih Hasanov Küçükov, Zülfi Hüseyinov, Hasan Süleymanov Dukatov, İbrahim Büyükliiski ve Hüseyin Kadırov Lümanovski adlı kişileri Bulgaristan’a yolladığı anlaşılmaktadır. Diğer dört Pomak olan Murat Eyübov, Rasim Eminov, Salih Hasanov ve Faik Ferhadov Eminbeyski adlı kişiler Selimiye Kışlası’ndan çıkmış, fakat konsolosluğa gelmemiştir.¹⁷ Çoğu askerın askerî kimlikleri yoktur. Bu nedenle konsolosluklar belediyelerden bu kişilerin kendi ahali olduğunu ve Birinci Dünya Savaşı sırasında hizmet için

---

¹³ a.b., s. 1-2 (İlave 1).

¹⁴ a.b., s. 49.

¹⁵ a.b., s. 9 (İlave 2).

¹⁶ a.b., s. 12-15.

¹⁷ a.b., s. 33-36.

Osmanlı ordusuna gönderildiğini belirten sertifikaları istemekteydi. Mesela, Şehcumaya Belediyesi Kayrak Saidali Köyü'nde 28 yaşındaki İsmail Mümünov'a böyle bir sertifika verilmekteydi.¹⁸

Yavaş yavaş geri dönmek isteyen Müslümanlara karşı devletin tutumu değiştirmektedir. Devlet, bu kişilere mali yardım da dahil olmak üzere her şekilde yardımcı olmaya başlamaktaydı. Bu değişim, Bulgaristan'da Tarımcı Partisi'nin (BZNS) hükümete geçmesiyle ilgilidir. Diğer partilerin aksine, BZNS, Müslümanların hakları göz önünde bulundurmaktaydı. 3 Mayıs 1921'de gönderilen bir mektuptan, Darıdereli Hasan Ahmet Halilov, Balaryalı Sadık Hasanov ve Tiklalı Mehmet Habipov'un daha önce İngiltere'de esir olduklarını ancak şimdi Selimiye Kışlası'nda bulduklarını öğreniyoruz. Konsolosluk bu üç kişiye de pasaport çıkarmış; devlet ise akrabalarının yanına dönmeleri için kişi başına 500 leva vermişti.

Bulgaristan Müslümanları Osmanlı ordusunda, Makedonya ve Dobruca dışında, diğer cephelerde de savaşmaktaydı. Çanakkale Muharebesine birçok Bulgaristan göçmeni katılmaktaydı. Bu Müslümanların çoğu ölürken, kurtulanların bazıları sonradan Bulgaristan'a dönmekteydi. Nevrokop bölgesinde "Çanakkale içinde" türküsü çok popülerdir. Orta Doğu cephelerde savaşmış olan Bulgaristan Müslümanlar hakkında Bulgaristan'ın resmi kaynaklarda herhangi bir veri bulunmamaktadır. Bu cephelerin Bulgaristan çıkarlarıyla ilgisi yoktur. Beyrut'ta bulunan Orta Doğu'daki tek Bulgaristan Konsolos olan Milan Popov bile raporlarında bu konuyla ilgili hiç bilgi vermemekteydi. Fakat Bulgaristan Müslümanların Orta Doğu cephelerde katılması, Rodop Pomaklarının bellek ve folklorunda derin izler bırakmaktaydı. Bazı savaş hikayeleri Rodoplu yerel araştırmacılar tarafından toplanmaktaydı.

Sınır köyü olan Düşük Dereli (Vodni pad) köyünden araştırmacı Nikola Çuralski şunu anlatıyor: "Dedem İsmen Şerifov Çuralski askere alınmış. Yemen'de askerlik yapmış, cephede iz bırakmadan kaybolmuştur. İki genç yetim bırakmıştır: babam Recep İsmenov Çuralski ve amcam Halil İsmenov Çuralski. Amcam Halil İsmenov Çuralski Çanakkale cephesine gönderilmiştir. Orada Fransızlar tarafından esir alınıp Arnavutluk'a yollanmıştır. Arkadaşlarıyla beraber kaçış planlayıp bunu gerçekleştirmiştir."¹⁹

---

¹⁸ a.b., s. 30.

¹⁹ Çuralski, N. *Naşeto rodno selo Vodni pad*. Smolyan, 2011, s. 24-25 (Никола Чуралски Нашето родно село Водни пад. Смолян 2011, с. 24-25).

Diğer bir Rodoplu araştırmacı olan Vladimir Ardenski, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusunda savaşan Rodop Pomaklarına ilişkin çok değerli bilgiler toplamıştır. Çepelare Belediyesine bağlı Bogutevo Köyünde yaşayan Arso Şikov'un hikayesine istinaden, Ardenski, Osmanlı ordusunda seferber edilen 58 Bogutevoludan 46'sının şehit düştüğünü, sadece 12'sinin geri döndüğünü tespit etmekteydi. Peştera Belediyesine bağlı Kostandovo Köyünde yaşayan Ata Ingova'nın dokuz kardeşi de Osmanlı ordusunda şehit düşmüştür.²⁰

Breznitsalı Mehmet Boyukli, Bulgaristan Pomaklarının bellek ve folklorunun en aktif araştırmacılarından biridir.²¹ Breznitsa, büyük Pomak köyüdür. Komşu köyleri Kornitsa ve Ljnitisa ile birlikte Pirin eteklerinde küçük ama çok muhafazakâr bir Müslüman enklavını oluşturmaktadır. Bu üç köydeki Müslümanlar, Bulgar devletinin asimilasyon politikasına karşı direnişinde en aktif rolü oynayan kişiler olarak bilinmektedir. Mehmed Boyukli kişisel arşivlerinde Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusuna katılanlara ait hikayeleri ve fotoğrafları toplamıştır. Bu arşiv konumuyla ilgili en büyük koleksiyondur. Birinci Dünya Savaşı, Pirin eteklerinde yaşayan Müslümanların belleğinde "Birçok Asker" (Mlogoto Asker) ismiyle kalmaktadır. Balkan Savaşı'ndan önce Breznitsa, Kornitsa ve Ljnitisa köyünden Osmanlı ordusunda subaylar vardır. Onlardan biri olan Ljnitisalı İdris Çavuş, Birinci Dünya Savaşı başında Osmanlı ordusuna gönüllü askerler toplamak için üç köyü ziyaret etmiştir. İdris Çavuş misyonu hikayesi, geçen yıl vefat eden Breznitsalı İbrahim Kadiev tarafından anlatılmıştır. İdris Çavuş, üç köyden 150 gönüllü asker toplayıp İstanbul'a yollamıştır. Bu askerler Breznitsa'da "şehitler" ismiyle bilinmektedir. Çoğu Orta Doğu cephelere gönderilen bu 150 askerden sadece 30'u savaştan sonra geri dönmüştür. Diğerleri hayatlarını kaybetmiş; muhtemelen bazıları da savaştan sonra Türkiye'de kalmıştır. Geriye dönen bu 30 asker sonradan savaş hikayelerini anlatmıştır. Hikayelerde, Araplık, Yemen, Şam, Halep, Suudi Arabistan ve Mısır isimlerine rastlanmaktadır. Breznitsa'da yazılan bir şarkıda Şam ovası anlatılmaktadır. Şarkı Şam çöllerinde savaş sırasında öldürülen genç Breznitsalı askere adanmıştır. Nişanlısı, bu askerin

---

²⁰ Ardenski, Vl. *Zagasnali ogništa. İzselniçeski protsesi sred bulgarite mohamedani v perioda 1878-1944 g.* Sofya, 2005, s. 110; (Арденски,Вл. Загаснали огнища. Изселнически процеси сред българите мохамедани в периода 1878-1944 г. София, 2005, с. 110).

²¹ Boyukli, M. "Mlogoto asker i Breznitsa". <http://europomak.com/?p=2377>, (Бююкли, М. Млогото аскер и Брезница. <http://europomak.com/?p=2377>).

dönüşünü nafile beklemiştir. Şarkının adı “Gukai mi gukai gılıbçe” (“Öt güvercinim öt”) şeklindedir. Şarkının Pomakça sözleri şöyledir:

Mari gukay mi gukay gılıbçe
İ yaz sim taka le gukalo
İ gukalo dori le plakalo
Mari, deto me sırtse Ago tyeglyaşe
İ tamo ma mayka le ne dade
İ tamo le başta me ne dade
Mari, deto me sırtse neştyaşe
Tamo ma mayka yobdade
İ tamo si ma başta yobdade
Mari, deto me sırtse le Ago teglyaşe
Nego go tukana nemaşe
Nego go tuka nemaşe
Mari, otide ludo mlado
Otide i v Şamskoto pole le daleko
V Şamskoto pole le şiroko.

Hikayelere göre, Breznitsalı askerlerin düşmanları İngilizler, Fransızlar ve Araplardır. Yaşlı Breznitsalılar “İngilizler, çok savaşçı insanlar” demekteler. Mehmet Boyukli'nin anlattıklarına göre, Breznitsalılar esir olmaktaydı. Bazı esirler tifo hastalığına yakalanmıştır ve bu esirler ölümlerle birlikte bir kireç ocağına atılmıştır. Orada çoğunluğu vefat etmiş, fakat bazıları kireç ocağından çıkıp kaçmıştır. Kaçanlardan biri de Recep Nuriev'dir. Akraları Nuriev'in birkaç el ve ayak parmağının kireçten yandığını anlatmıştır. Breznitsa'dan en meşhur gönüllü asker, “Arapa” lakapla bilinen Şaban Groşarov'dur. Araplarla savaşmasından dolayı Groşarov'a “Arapa”, sülalesi ise “Arapovi” denmiştir. Groşarov'un hikayesine göre, esir olduktan sonra Araplar kendilerini hendekler kazmaya ve hendeklerde yatmaya zorlamakta, sonra da ayaklarını ısıtmak için ayaklarını Breznitsalı askerlerin üstüne koymaktaydı, çünkü çölde gece çok soğuktu. Müslüman olmalarına rağmen Araplar Breznitsalılara karşı zalim davranmıştı, çünkü savaşta düşmanlardı. Anlatılan başka bir hikayeye göre, Breznitsalı asker İbroşov'un altın yüzüğü varmış. İki Arap asker, yüzüğü görünce almak istemiş, fakat yüzüğü parmaktan çıkaramamışlar. Araplar İbroşov'un parmağını bıçakla kesmeyi denemişler. O zaman Şaban Groşarov Arapları öldürmüş ve böylece İbroşov'u da kurtarmış. Sonra Şaban Groşarov esaretten kaçmış ve savaştan sonra Breznitsa'ya

dönüp köy ve bölgenin siyasi yaşamına aktif olarak katılmıştır.

İngilizler, Breznitsalı, Kornitsalı ve Lijnitsalı esirleri Akabe’de gemiye bindirip Burma’ya götürmüşler. Esirler orada yedi yıl kalmıştır. Bir binaya yerleştirilen esirlere karşı İngiliz subayların davranışı iyiymiş; esirlere yatmaları için beyaz çarşafly yataklar vermişler. Fakat askerler Hindistanlıymış ve esirler onların dilini hiç anlamamışlar. Esirler arasında Kornitsalı bir Çingene varmış ve arkadaşlarına “Ben anladığım bazı kelimeler duydum. Bu Çingenece” demiş. Çingene esir daha sonra askerlerle temas edip esaret sırasında arkadaşlarına yardımcı olabilmıştır.

Necip Zaimov’un hikayesi çok ilginçtir. Zaimov, diğer bir Breznitsalı olan İsoviya Hoca ile birlikte Osmanlı Ordusuna Mısır’da hizmet etmiştir. Çölde bir barut hanesini korumuştur. Burada sadece Zaimov ve İsoviya Hoca vardır. Balkan Savaşı sırasında Breznitsa zorla Hristiyanlaştırıldığı zaman İsoviya Hoca da Hristiyanlaştırılmak istenmiştir, ancak İsoviya Hoca buna direnmiştir: “Öldürün beni! Dinimi vermeyeceğim” demiştir. Fakat komiteciler karısına tecavüz etmişler. İsoviya Hoca da diğer Breznitsalı kadınlarını kurtarmak için Hristiyan olmuştur. Birinci Dünya Savaşı’na İsoviya Hoca ile Necip Zaimov beraber katılmışlar. İkisi de 20-30 yaşındaymış. İsoviya Hoca biraz daha yaşlıymış. Bir gün çöl haydutları gibi davranan Arapların kendilerine saldıracağını ve baruthaneyi ele geçireceğini hissetmişler. Necip Zaimov “Ey Hoca, hadi kaçalım. Bu gece Araplar gelip bizi öldürecekler. Bu kumul arkasında gizlenelim!” demiş. Hoca “Hayır, gelemem. Ben yemin etmişim. Görevinden ayrılmak olmaz!” diye cevap vermiş. Buna rağmen Necip Zaimov “Nasıl istersen. Ben gidip gizleneceğim” demiş ve kumul arkasında bir delik yapıp gizlenmiştir. Sabahta dönmüş ve görmüş ki İsoviya Hoca öldürülmüş. Eşyalarını (defter, bıçak vs.) alıp savaştan sonra Breznitsa’ya getirmiştir. Bu hikayeyi iki ay önce vefat eden Ahmet Groşar-Butsata anlatmıştır.

Savaşa katılan tüm askerler, savaş sırasında yaşadıkları büyük kıtlıkları anlatmıştır. Çölde hayatta kalmak için bazen ot yemişler; ölü atların kemiklerini bıçaklarla kazmışlar; iliği çıkarmak için kemikleri taşlarla kırmışlar; vs. şeyler yapmışlar. Birinci Dünya Savaşına katılan diğer bir Breznitsalı da Mustafa Alim (Rusko Alimov)’dur. Alim, Arabistanlı Lawrence’e karşı muharebelere katılmıştır. Arabistanlı Lawrence Arap Yarımadası’nda Osmanlı İmparatorluğu’na karşı Arapları finanse ve organize eden bir İngiliz askerî danışmandır. Buradaki savaşlara katılan diğer Breznitsalılar, Komiser Aciev ve Kapetan Dalgıçev’tir. Mehmet Boyukli’ye göre, Breznitsalı askerler Osmanlı Ordusundaki uzun hizmetleri ve uzun süren esaretleri

nedeniyle birçok yabancı dil -Türkçe, Arapça, farsça, İngilizce, Fransızca, Yunanca vs.- öğrenmişlerdir.

Birçok Bulgaristan Müslümanı Birinci Dünya Savaşı'nın cephelerde hayatını kaybetmiştir. Bulgar istatistiklerine göre, Bulgar ordusundaki 88.106 şehitten 11.580'i Müslümandır (9604'ü Türk ve 1976'sı Pomaktır).²² Muhtemelen Osmanlı ordusundaki Bulgaristanlı şehitler daha çoktur. Geride kalanların kaderi bilinmemektedir. Akrabaları askerlerin dönüş umudunu kaybettikten sonra, onları kayıp ilan etmek için mahkemelere dilekçe göndermekteydiler. Bu gibi dilekçeler sonraki 20-30 yıl içinde "Devlet Gazetesi"nde yayınlanmıştır. Nevrokop, Debren Köyünden Mustafa İsmailov Gadirov ve Muharem Ahmedov Kamberov'un kaderi böyledir. Gadirov'un dilekçesinde "1915-1918'deki savaşta Bulgar Komutanlığı tarafından Romanya'da faaliyet gösteren Türk ordusuna hizmet için yollandığı" söylenmektedir. Kamberov'un dilekçesinde "Romanya'da Osmanlı ordusunun 6. Kolordusunda hizmet ettiği" açıklanmaktadır.²³

Birinci Dünya Savaşı büyük bir insanlık trajedisidir. Bu savaş tüm askerlere haksızlık etmiştir. Ancak Bulgaristan ile Türkiye arasındaki ilişkiler, dostluk ve dayanışma örneği olarak kalmaktadır. Bu nedenle, bu tarihi olayın üzerinde çalışılması ve kutlaması için ortak etkinliklerin organizasyonu gerçekleştirilmelidir. Bunun geçmişten devralınan önyargılardan ve güvensizlikten kurtulup ikili ilişkilerin geliştirilmesinde büyük faydası olacaktır.

Kaynaklar:

Ardenski, Vl. Zagasnali ogništa. İzselniçeski protsesi sred bilgarite mohamedani v perioda 1878-1944 g. Sofya, 2005 (Арденски,Вл. Загаснали огнища. Изселнически процеси сред българите мохамедани в периода 1878-1944 г. София, 2005).

Boyukli, M. "Mlogoto asker i Breznitsa". <http://europomak.com/?p=2377> (Бююкли, М. "Млогото аскер и Брезница". <http://europomak.com/?p=2377>).

---

²² *Statistiçeski godišnik na Bilgarskoto tsarstvo za 1926 g. Glavna direktsiya na statistikata.* Sofya, 1927, s. 555-556 (Статистически годишник на Българското царство за 1926 г. Главна дирекция на статистиката. София, 1927, с. 555-556).

²³ *Dırjaven vestnik*, 1947 g., sayı 124, 2 Haziran 1947, s. 4, sayı 277, 28 Kasım 1947, s. 4; (*Държавен вестник*, бр.124, 2.VI.1947, с. 4 и бр.277, 28.XI.1947, с. 14).

Bilgare-turski voenni otnoşeniya prez Pırvata svetovna voyna (1914-1918). Sbornik ot dokumenti. Sofya, 2004 (Българо-турски военни отношения през Първата световна война (1914-1918). Сборник от документи. София, 2004).

Dirjaven vestnik, 1947 g. (Държавен вестник, 1947 г.).

Statistiçeski godişnik na Bilgarskoto tsarstvo za 1926 g. Glavna direktsiya na statistikata. Sofya, 1927 (Статистически годишник на Българското царство за 1926 г. Главна дирекция на статистиката. София, 1927).

Fidan, N. "Sıvmestnite tursko-bilgarski operatsii prez Pırvata svetovna voyna". Bilgarsko-turskite voennopolitiçeski otnoşeniya prez pırvata polovina na XX vek. Voенно izdatelstvo. Sofya, 2005 (Фидан, Н. "Съвместните турско-български операции през Първата световна война". Българско-турските военнополитически отношения през първата половина на XX век. Военно издателство. София, 2005).

Çuraliski, N. Naşeto rodno selo Vodni pad. Smolyan, 2011 (Чуралски, Н. Нашето родно село Водни пад. Смолян 2011).

Tsentralen dirjaven arhiv, fon 176k, liste 4, belge 568 (ЦДА, Ф.176к, оп.4, а.е.568).

Osmanlı Ordusu'nda Kadın Askerler: Birinci Kadın İşçi Taburu (1917-1919)

Yavuz Selim KARAKIŞLA*

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nda Birinci Dünya Savaşı hazırlıkları için seferberlik ilanı, Sultan V. Mehmed Reşad'ın 2 Ağustos 1914 günü vermiş olduğu irade-i seniyye ile aynı gün başlamış oldu. Seferberliğin davul ve zurnayla ilan edilmesini izleyen günlerde, 20 ilâ 45 yaşları arasında yani askerlik çağında bulunan bir milyondan fazla Müslüman Osmanlı erkeği askerî yetkililere teslim oldu.¹ Lojistik destek ve ulaşım konusunda yaşanan bütün sıkıntılara rağmen, seferberliğin ilanından sonra kısa süre içerisinde, Osmanlı Ordusu 800.000 kişilik maksimum kapasitesine ulaştı. Erik J. Zürcher'e göre, Birinci Dünya Savaşı boyunca Osmanlı Ordusu tarafından askere alınan askerlerin toplam sayısı 1.600.000'in üzerindedir.²

Altını önemle çizerek hemen belirtmek gereklidir ki, Birinci Dünya Savaşı yıllarında silahaltına alınmış olan 1.600.000 Osmanlı askerinin tamamı da Müslüman Osmanlılardan oluşuyordu. Diğer bir deyişle, çok sınırlı bir deneme olmaktan öteye pek gitmemiş olan Amele Taburları dışında, Birinci Dünya Savaşı'nda askere alınmış olan bütün Osmanlı askerleri Müslüman Osmanlılardan oluşuyordu.³ Birinci Dünya Savaşı'nda cepheye ve savaş meydanlarına sürülen Osmanlı Ordusu yalnızca Müslüman Osmanlı erkeklerden oluştuğu için, savaş yıllarının bütün toplumsal yükü Osmanlı toplumunun Müslüman kesiminin omuzlarına yüklenmiş bulunuyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları küçüldükçe, Osmanlı toplumunun Müslüman nüfus yoğunluğu da giderek artmaya devam ediyordu.

Osmanlı Ordusu'nun yalnızca Müslüman Osmanlı erkeklerinden oluşması nedeniyle, Birinci Dünya Savaşı yılları boyunca Osmanlı

---

* Yrd. Doç. Dr., Boğaziçi Üniversitesi, Tarih Bölümü.

¹ Ahmed Emin Yalman. *Turkey in the World War* (New Heaven: Yale University Press, 1930), p. 107.

² Erik J. Zürcher. "Between Death and Desertion: The Experience of the Ottoman Soldier in World War I," *Turcica*, Cilt. XXVIII, 1996, pp. 241-258.

³ Erik J. Zürcher. *Arming the State: Conscription in the Middle East and Central Asia, 1775-1925* (Londra: I. B. Tauris, 1999).

İmparatorluğu'nun çoğu yerinde endüstriyel işgücü konusunda büyük bir kıtlık ya da darlık yaşanmamıştı. Cephe gerisinde gayrimüslim erkek işgücü arzının süreklilik arz eden varlığı, erkekleri cephede olan Müslüman Osmanlı kadınlarının Avrupa'da veya Amerika'da gözlenenlere oranla çok daha kısıtlı bir biçimde çalışma hayatına katılabilmesine neden olmuştu.

Örneğin, Birinci Dünya Savaşı yıllarında neredeyse yok denebilecek kadar az sayıda gayrimüslim Osmanlı kadını çalışma hayatına katılmak zorunda kalmıştır. İş aramak zorunda kalan da, bulamayan da Müslüman Osmanlı kadınlarıdır.⁴ Bu nedenle, Birinci Dünya Savaşı'nın Osmanlı İmparatorluğu'nda farklı etnik ve dinsel kesimlere mensup farklı kadın grupları üzerinde farklı etkilere yol açmış olduğu gerçeği asla göz ardı edilmemelidir.⁵

Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi

Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın başkanlığı ve karısı Naciye Sultan'ın himayesi altında 1916 yılının yaz aylarında kurulmuş olan Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi,⁶ Osmanlı toplumunun Müslüman kesimine mensup kadınların çalışma hayatına katılması yönünde büyük bir atılım gerçekleştirmişti.⁷

Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, İkinci Meşrutiyet

---

⁴ Osmanlı emek tarihine ilişkin ikincil literatürde “kadınlar ve çalışma hayatı” konusunda çok sınırlı bilgi bulunmaktadır. Bkz. Donald Quataert. “Labor History and the Ottoman Empire, c. 1700-1922,” yayınlanmamış makale, 2001, 14 s. Dönemin kaynaklarında ise Osmanlı İmparatorluğu'nda hiç Müslüman kadın işçi bulunmadığı belirtilir. Örneğin, bkz. Margaret E. Burton. *Women Workers of the Orient* (West Medford, MA: The Central Committee on the United Study of Foreign Missions, 1918), pp. 81-92.

⁵ Mabelle C. Philips. “Dul Kadınlar: Savaş Yüzünden Yardıma Muhtaç Olanlar Üzerine Bir Araştırma,” Clarence Richard Johnston (ed.). *İstanbul 1920* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995), ss. 247-277.

⁶ Yavuz Selim Karakışla. *Women and Work in the Ottoman Empire: Society for the Employment of Ottoman Muslim Women (1916-1923)*, (İstanbul: Ottoman Bank and Research Centre, 2005), 199 p.

⁷ Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi hakkında, bkz: Tülin Sümer. “Türkiye’de İlk Defa Kurulan Kadınları Çalıştırma Derneği,” *Belgelerle Türk Tarihi*, Cilt. II, No. 10, Temmuz 1968, ss. 59-63; Zafer Toprak. *Türkiye’de Millî İktisat* (Ankara: Yurt Yayınları, 1982), ss. 316-319, 341, 412-414; Zafer Toprak. “Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti: Kadın Askerler ve Millî Aile,” *Tarih ve Toplum*, Cilt. IX, No. 51, Mart 1988, ss. 34-38; Serpil Çakır. “Osmanlı Kadın Dernekleri,” *Toplum ve Bilim*, No. 53, Bahar 1991, ss. 139-159; Tiğınç Özkiper Oktar. “Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, 1920 senesi raporu,” *Toplumsal Tarih*, Cilt. IX, No. 54, Haziran 1998, ss. 19-22.

Dönemi'nde uzun süren savaşlar nedeniyle, çalışmak zorunda kalan Müslüman Osmanlı kadınlarına iş bulmak ve iş olanakları sağlamak amacıyla kurulmuştu. Ancak Birinci Dünya Savaşı, Müslüman Osmanlı toplumunun bazı kesimlerinde öylesine derin yaralar açmıştı ki, sorunlar bu kesime mensup kadınlara çalışacakları birer münasip iş bulmakla bile çözülecek gibi değildi. Bırakın kendilerine yeterli gelir sağlayacak birer iş bulup çalışmayı, bazı Müslüman Osmanlı kadınlarının kalacak yeri (*ibâte*), giyecek kıyafeti (*ilbâs*), yiyecek yemeği (*i'âşe*) bile yoktu.

Cemiyetin şubelerinde yatakhaneler ve yemekhaneler kuruldu ve acil ihtiyaç sahibi kadınlara yatacak, giyecek ve yiyecek yardımı sağlanmaya başladı. Ancak alınan bütün bu önlemler geçici birer çözüm olmaktan ileriye gidemiyordu. Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin acil ihtiyaç içinde bulunan ve çaresizlik içinde kendisine sığınmış olan bütün Müslüman Osmanlı kadınlarını kendi olanakları ile barındırması (*ibâte*), giydirmesi (*ilbâs*) ve yedirip içirmesi (*i'âşe*) hemen hemen imkânsızdı.

İşte bu hazin durum karşısında, Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi'nin geliştirmiş olduğu en ilginç uygulama, Osmanlı Ordusu bünyesinde yer alan ve gayrimüslim Osmanlı erkeklerinden oluşan Amele Taburları arasında, deneme mahiyetinde bir de Kadın Amele Taburu kurulması fikrini ortaya atmak olmuştur. Hem Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı, hem de Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi'nin Başkanı olan Enver Paşa ortaya atılan bu fikri hemen benimsemişti. Enver Paşa, yaveri Yüzbaşı Hasan Tahsin Bey aracılığı ile 26 Temmuz 1917 günü Birinci Kadın İşçi Taburu'nun kurulması görevini Birinci Osmanlı Ordusu Kumandanı Ferik Esad Paşa'ya vermişti.

Birinci Kadın İşçi Taburu (1917-1919)

Kadın İşçi Taburu'nun tarihçesini oluşturmak için daha sonra taburda hazırlanmış olan ve *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi* ismini taşıyan yazma kitapta, Enver Paşa'nın Birinci Kadın İşçi Taburu'nun kurulması konusunda 26 Temmuz 1917 tarihinde vermiş olduğu talimat şu şaşaalı sözlerle belirtilmişti:

Bir devr-i teyakkuz ve intibâha (*uyanma ve kendine gelme devresine*) dâhil olan Osmanlı kadınlığında dahi vatanın maddî hidemâtına mazhariyeti (*hizmet etme şerefî*), Harbiye Nazırı devletlû Enver Paşa hazretlerinin hafıza-i hissiyâtını okşamış ve Kadın İşçi Taburu nâmıyla bir tabûrun teşkilini emr ü irâde buyurmuşlardır. Mâder-i mihribân-ı vatanın (*şefkatli bir anne olan vatanın*) öz kerimelerinden (*kızlarından*) teşkil olunan bu taburun

sa'y ü gayret (*çalışma ve gayret*) ve fart-ı meziyetiyle pîrâyedâr (*yüksek üstünlüğüyle süslenmiş*) olması şâyân-ı arzû ve temennîdir.⁸

Enver Paşa'nın Kadın İşçi Taburu'nun kurulması için vermiş olduğu 26 Temmuz 1917 tarihli emir de yeni bir Amele Taburu'nun kurulması olarak algılanmıştı. Ancak kurulacak olan Kadın İşçi Taburu'nun bu kez tamamen Osmanlı kadınlarından oluşturulması ve merkezi İstanbul'da bulunan Birinci Ordu-yı Hümâyûn'a bağlı olarak kurulması düşünülmüştü. *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*'nde taburun kuruluş amacı şu sözlerle anlatılmıştı:

Kadınlarımızın bir sa'y-i namûskârî (*namuslu çalışma*) ile mübâreze-i hayât (*hayat mücadelesi*) yoluna girmeleri ve bu mübârezât (*mücadele*) ile vatana mâddî istifâdeler temin eylemeleri elbette Osmanlı İslam kadınlığının med-âr-ı iftihârî (*övünme vesilesi*) olacaktır.⁹

Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi'nin kuruluş amacı olan “kadınları bi'z-zât te'mîn-i maişete alıştırmak,” yani “kadınların kendi emekleri ile geçimlerini kazanmalarını sağlamak” ifadesi de Kadın İşçi Taburu'nun başlıca kuruluş amaçlarından birisi olarak gösterilmektedir.¹⁰

Böylelikle, dolaylı yoldan olsa da, Osmanlı tarihinde ilk defa olarak kadınların Osmanlı Ordusu'na katılmaları gündeme gelmişti. Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa, 26 Temmuz 1917 günü Birinci Kadın İşçi Taburu'nun kurulması için gerekli hazırlıkları yapma görevini yâveri Yüzbaşı Hasan Tahsin Bey aracılığıyla Birinci Ordu-yı Hümâyûn komutanı Esad Paşa'ya vermişti.¹¹ Daha sonra Kadın İşçi Taburu'nda el yazması olarak hazırlanan *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*'nde de aktarıldığı üzere, Birinci Ordu'ya telefonla ulaştırılan bu emir gayet kısa ve netti: “Birinci Ordu Kumandanı Paşa Hazretlerine, Nazır Paşa hazretleri kadınlardan mürekkep (*oluşan*) bir Amele Taburu teşkîliyle tecrübe yapılmasını emir buyurdular.”¹²

---

⁸ *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi* (İstanbul: Askeri Müze Kütüphanesi, 178 numarada kayıtlı yazma eser, 1333), s. 5. Yazma eserin tam metni şu makalemin ekinde yer almaktadır: Yavuz Selim Karakışla. “Enver Paşa'nın Kourdurduğu Kadın Birinci İşçi Taburu: Osmanlı Ordusu'nda Kadın Askerler,” *Toplumsal Tarih*, Cilt. XI, No. 66, Haziran 1999, ss. 15-24.

⁹ *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 5.

¹⁰ *ibid.*, s. 18.

¹¹ *Birinci Ordu-yı Hümâyûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemât-ı Dâhiliye Ta'limâtname* (İstanbul: Matbaa-i Orhaniye, 1333), s. 3.

¹² *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 6.

Bu emirin diğer bir sureti de Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin merkezine gönderilmişti.¹³

Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihiçesi'ne göre, Birinci Ordu Komutanı Ferik Esad Paşa kendine verilmiş olan bu görevin öneminin ve taşımakta olduğu anlamın farkındaydı. Görev başarılabilirse, Müslüman Osmanlı kadınlarının Osmanlı Ordusu içinde yer almaları tartışma konusu olacak; bu kadınların Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceği için barışta ve savaşta Osmanlı Ordusu'na yapabilecekleri katkılar gündeme gelecekti.¹⁴ Esad Paşa, Kadın İşçi Taburu için proje hazırlanması görevini Birinci Ordu-yı Hümâyûn Erkân-ı Harbiye İkinci Şubesi'ne devretti. Bu şubede yapılan tartışmalar ve planlama çalışmaları neticesinde, Birinci Ordu-yı Hümâyûn bünyesinde ve ordunun kendi imkânlarıyla bir Kadın İşçi Taburu kurulabileceği sonucuna varıldı.¹⁵

Kısa süre zarfında proje için gerekli ön hazırlıklar tamamlanmıştı. Enver Paşa'nın 26 Temmuz 1917 tarihli ilk emrinden yalnızca sekiz gün sonra, 3 Ağustos 1917 günü, Kadın İşçi Taburu'nun barınak, giyecek, yiyecek ve içecek ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik bir teklif paketi Harbiye Nezareti'ne bildirilmişti.¹⁶ Beş maddeden oluşan bu teklif paketinde, özetle, şu noktaların üzerinde durulmaktaydı:

i.) Kadın İşçi Taburu'nun üst kadroları daha sonra kadınlara devredilmek üzere şimdilik erkeklerden oluşacak, taburda görevlendirilecek olan erlerin arasında "sivil" hayatta da elinden iş gelen askerlerin seçilmesine özen gösterilecekti.

ii.) Kadın İşçi Taburu'nda çalıştırılacak kadın işçiler tabura gönüllü olarak kaydedilecek, taburda üst düzey görevleri yapacak olan kâtime ve memureler ise Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin aracılığıyla İstanbul'dan sağlanacaktı.

iii.) Kadın İşçi Taburu'na kaydedilecek işçilerin kucakta çocuğu olmaması, namuslu olması, aşılarının tamam olması, kalıcı ve bulaşıcı bir hastalığının veya sakatlığının bulunmaması, güç ve kuvvetinin yerinde olması ve son olarak 18-40 yaşları arasında olması gerekti.

iv.) Kadın İşçi Taburu'na katılacak olan bütün kadın işçiler diğer Osmanlı askerleri gibi Osmanlı Ordusu tarafından giydirilecek,

¹³ *ibid.*, s. 10.

¹⁴ *ibid.*, s. 6.

¹⁵ *ibid.*, s. 6-7.

¹⁶ T.C. ATESE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-51; Aynı metin *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihiçesi*'nin yedinci sayfasında da yer almıştır.

donatılacak, yedirilecek, içirilecek ve barındırılacaktı. Asker maaşının yanı sıra, emeklerinin karşılığında ayrıca yevmiye de alacaklardı. Kâtibe ve memureler de işçiler gibi ordu tarafından yedirilecek ve giydirilecekler, bunun yanı sıra belirli aylık maaşlara bağlanacaklardı.

v.) Kadın İşçi Taburu'nun yapısını ve işleyişini düzenlemek amacıyla bir "iç hizmet talimatnamesi" hazırlanacaktı.¹⁷

Harbiye Nezareti'ne sunulan bu teklifin bazı küçük değişikliklerle kabul görmesi üzerine, Birinci Osmanlı Ordusu'nda hemen gerekli işlemlere başlanılmıştı. Nihayet, Esad Paşa'nın çalışmaları kısa bir süre içerisinde semeresini verdi ve merkezi İstanbul'da bulunan Birinci Osmanlı Ordusu'na bağlı olarak oluşturulan Birinci Kadın İşçi Taburu 10 Eylül 1917 günü resmen kurulmuş oldu.¹⁸ Aynı günlerde, kapağında 10 Eylül 1333 tarihini ve *Birinci Ordu-yı Hümayûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemât-ı Dâhiliye Ta'limât-nâmesi* adını taşıyan bir "iç hizmet talimatı" da yayınlanmıştı.¹⁹

Osmanlı Ordusu'nda başka bir benzeri bulunmayan bu talimatnamenin yayınlanmasından hemen sonra, 24 Eylül 1917 günü, Birinci Ordu Erkân-ı Harbiye İkinci Şubesi'nde görevli yaver Yüzbaşı Nazmi Efendi Kadınları Çalıştırma Cemiyeti görevlileriyle bir toplantı yaptı. Toplantıda Kadın İşçi Taburu'na katılacak olan kadınlara verilecek olan maaşlar ve haklar da kararlaştırıldı. Toplantının sonucunda, Kadın İşçi Taburu'na katılmak isteyen kadınlara duyuruda bulunulmak üzere gündelik gazetelerde ilanlar yayınlanması fikrine varıldı.²⁰ Kadın İşçi Taburu'nun ilk ilanları 26 Eylül 1917 tarihinden itibaren çeşitli Osmanlı gündelik gazetelerinde yayınlanmaya başlandı.²¹

---

¹⁷ *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 7.

¹⁸ Birinci Kadın İşçi Taburu hakkında, Bkz. Yavuz Selim Karakişla. "Enver Paşa'nın Kurduğunu Kadın Birinci İşçi Taburu: Osmanlı Ordusu'nda Kadın Askerler," *Toplumsal Tarih*, Cilt. XI, No. 66, Haziran 1999, ss. 15-24. Ayrıca, iki kaynakta daha bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi bulunmaktadır: Zafer Toprak. "Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti: Kadın Askerler ve Millî Aile," *Tarih ve Toplum*, Cilt. IX, No. 51, Mart 1988, ss. 34-38 ve Meral Altındağ. "Kadın Birinci İşçi Taburu," *Toplumsal Tarih*, Cilt. VII, No. 41, Mayıs 1997, ss. 14-16. Birinci Kadın İşçi Taburu konusuna ilk kez değinen ise Ahmed Emin Yalman olmuştur. Bkz. Ahmed Emin (Yalman). *Turkey in the World War* (New Heaven: Yale University Press, 1930), p. 236.

¹⁹ *Birinci Ordu-yı Hümayûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemât-ı Dâhiliye Ta'limât-nâmesi* (İstanbul: Matbaa-i Orhâniye, 1333), 26 s, 6 pl.

²⁰ *ibid.*, s. 10.

²¹ *ibid.*, s. 10.

Gazete İlanları

Kadın İşçi Taburu'nun kurulması için Esad Paşa'nın liderliği altında Birinci Ordu Komutanlığı tarafından hazırlanan ilk taslaklarda, Kadın İşçi Taburu'na daha çok kendi kişisel zaruri ihtiyaçlarının ordu tarafından karşılanmasını isteyen kadınların başvuracakları düşünülmüştü. Bu nedenle, Kadın İşçi Taburu'na yapılacak olan başvuruları özendirme amacıyla, kadın işçilere ödenmesi düşünülen ücret ve ikramiyelerin yanı sıra, kendilerine verilecek olan yiyecek ve içeceklerin, sağlanacak yatacak yerin ve dağıtılacak giyeceklerin de gazetelerde ilan edilmesi kararlaştırılmıştı.²²

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti de, 8 Şubat 1918 günü gündelik gazetelere verdiği bir ilanla, Kadın İşçi Taburu'nda çalıştırılmak üzere işçi kadınlar aranmakta olduğunu Osmanlı kamuoyuna duyurdu.²³ Gazetelerde yayınlanmış olan ilanlara göre, ilan metninde yayınlanmış olan altı şarta uygun olan kadınların Birinci Kadın İşçi Taburu tarafından istihdam edilmek üzere Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin Çarşıkapı'daki genel merkezine başvurmaları gerekiyordu. Kadın İşçi Taburu'na alınacak olan kadın işçilerde aranan şartlar ise şunlardı:²⁴

1) Osmanlı tâbiyetinde olmak. Adaylar Osmanlı tâbiyetinde olduklarını beraberlerinde getirecekleri nüfus tezkereleriyle ispatlayabilmek zorundaydı. Kadın İşçi Taburu'nun iç hizmet talimatnamesinde bu madde yer almamakta, bunun yerine “güçlü ve kuvvetli olmak” şartı aranmaktaydı.²⁵

2) Aşılarını yaptırmış olmak. Kadın İşçi Taburu'nun kuruluş aşamasında hazırlanan taslakta, bu madde “mümkünse aşı yaptırmak” olarak geçmekteydi.²⁶ Ancak sonradan gazetelere verilen ilanlarda, bütün adayların aşılarının tamam olduğunu belgeleyen birer aşı kâğıdı getirmesi şart koşulmuştu.²⁷

3) Bulaşıcı ve müzmin hastalığı olmamak. Hazırlanan ilk taslaklarda bu madde yerel doktorlara muayene olmak ve bulaşıcı

---

²² T.C. ATESE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-51.

²³ “Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nden,” *Vakit*, No. 110, 26 Rebiyyülahir 1336 / 8 Şubat 1334 / 8 Şubat 1918, Cuma, s. 2.

²⁴ *ibid.*, s. 2.

²⁵ *Birinci Ordu-yı Hümâyûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemât-ı Dâhiliye Ta'limâtname'si*, s. 5.

²⁶ T.C. ATESE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-51.

²⁷ “Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nden,” *Vakit*, No. 110, 26 Rebiyyülahir 1336 / 8 Şubat 1334 / 8 Şubat 1918, Cuma, s. 2.

hastalığı olmamak şeklinde düzenlenmişti.²⁸ Ancak sonradan gazetelerde yayınlanmış olan ilanlara göre, adaylar hükümet veya ordu tabipleri tarafından yapılacak olan ayrıntılı bir sağlık muayenesinden geçirileceklerdi.²⁹

4) Namuslu ve iffetli olmak. Her aday namuslu ve iffetli olduğuna dair yaşadığı mahallenin muhtarı tarafından hazırlanmış ve o bölgenin zabıta yetkilileri tarafından onaylanmış bir belge getirmekle yükümlüydü.³⁰

5) En az 18 ve en çok 30 yaşları arasında olmak.³¹ Hazırlanan ilk taslakta, Kadın İşçi Taburu'na katılacak olan kadınların yaş sınırı 25 ilâ 35 olarak düşünülmüştü.³² Daha sonra, Harbiye Nazırı Enver Paşa bu yaş sınırının 20 ilâ 40 yaşlar arasında olmasını önermişti.³³ Kadın İşçi Taburu için hazırlanmış olan geçici iç hizmet talimatnamesinde de tabura kaydedilecek olan işçi kadınların yaşları 18 ilâ 40 ile sınırlanmıştı.³⁴ Ancak gazetelerde de ilan edildiği gibi, Kadın İşçi Taburu'na kabul edilecek olan kadın işçilerin yaş sınırlaması konusunda geline sonuç 18 ilâ 30 yaşları arasıydı.

6) Kucakta taşınır çocuğu bulunmamak.³⁵ Birinci Osmanlı Ordusu tarafından hazırlanan ilk taslakta bu madde “çocuklarını beraber getirmemek” olarak belirtilmişti.³⁶ Ancak daha sonra, Enver Paşa bu maddenin de yumuşatılmasını önermiş ve kısıtlamanın yalnızca bebekler ve yürüyemeyecek kadar küçük çocuklarla sınırlı kalmasını sağlamıştır.³⁷

Kadın İşçi Taburu'nun nasıl işleyeceği ve kadın askerlerin ne gibi işlerde çalıştırılacağını gazete okurlarına detaylarıyla anlatan başka yazılar da yayınlanmıştı.³⁸ Birinci Kadın İşçi Taburu'nun ilk ilanlarının gazetelerde yayınlanmasından üç gün sonra, 11 Şubat 1918

---

²⁸ T.C. ATESE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-51.

²⁹ “Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nden,” *Vakit*, No. 110, 26 Rebiyyülahir 1336 / 8 Şubat 1334 / 8 Şubat 1918, Cuma, s. 2.

³⁰ *ibid.*, s. 2.

³¹ *ibid.*, s. 2.

³² T.C. ATESE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-51.

³³ T.C. ATESE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-57.

³⁴ *Birinci Ordu-yı Hümayûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemât-ı Dâhiliye Ta'lîmâtname'si*, s. 5.

³⁵ “Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nden,” *Vakit*, No. 110, 26 Rebiyyülahir 1336 / 8 Şubat 1334 / 8 Şubat 1918, Cuma, s. 2.

³⁶ T.C. ATESE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-51 ve 1-57.

³⁷ T.C. ATESE Arşivi, Klasör: 2518, Dosya: 1-A/14, Fih: 1-14, 1-15, 1-18, 1-22.

³⁸ “Birinci Kadın İşçi Taburu,” *Vakit*, No. 113, 29 Rebiyyülahir 1336 / 11 Şubat 1334 / 11 Şubat 1918, Cuma, s. 2.

günü *Vakit* gazetesi, Birinci Ordu-yı Hümâyûn'a bağlı Birinci Kadın İşçi Taburu hakkında ayrıntılı bir yazı yayınlıyarak, Osmanlı kamuoyunun bu konudaki merakını biraz olsun giderdi.³⁹ Bu yazının Birinci Kadın İşçi Taburu için hazırlanmış olan talimatname taslağından yapılan alıntılardan özetlenerek hazırlanmış olduğu hemen anlaşılmaktadır. *Vakit* gazetesinin yazarına göre, Osmanlı kadınları "nihayet şimdi askerlik hayatına dâhil olmak üzere bulunuyorlar"⁴⁰ di. Kadın İşçi Taburu'nun kurulma amacı olarak, Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi'nin kuruluş amacı neredeyse kelime kelime aynen gösterilmişti: "Bu tabûru teşkilden maksad, kadınları bi'z-zât te'mîn-i mâîşete (*kendi geçimini kazanmaya*) alıştırma"dır."⁴¹

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti de İstanbul'da çeşitli yerlere ilanlar asarak, Birinci Ordu'ya bağlı Birinci Kadın İşçi Taburu'nun kurulmuş olduğunu halka duyurmaya ve kadın adayların tabura başvuruda bulunmasını özendirmeye çalıştı.⁴² Bu amaçla cemiyet, İstanbul şehrindeki mahalle muhtarları ve din görevlilerini de halkı bu konuda bilgilendirmeleri ve başvuruda bulunmak isteyen kadınlara yol göstermeleri için uyardı.⁴³

Kadın İşçi Taburu'na başvuruda bulunmak isteyenler İstanbul'da Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'ne, İstanbul dışında ise mülki amirliklere bağlı olan mahalli meclislere başvuruyordu. İlk ilanların sonucunda, ilk başta umulan sayının çok üzerinde başvuru gerçekleşti. 23 Ağustos 1917 tarihine kadar 149 kadın işçi kadın tabura kayıt yaptırmıştı.⁴⁴ Ön kayıtlar tamamlandığında, 30'u nakliye işlerinde ve 270'i de yol yapımı, siper kazmak, ziraat gibi çeşitli diğer işlerde çalıştırılmak üzere, toplam 300 kadın aday Kadın İşçi Taburu'na kayıt olmuştu. Kadın İşçi Taburu'na kabul edilen işçi kadınlar 1917 yılının Kasım ayı içinde bölüklerin emrine verilmeye başlandı.⁴⁵

Kayıt ve Kabul, Kişisel Kayıtlar

Birinci Kadın İşçi Taburu'na kesin kayıt için çağrılar ilk olarak 26 Eylül 1917 günü gündelik gazetelerle Osmanlı kamuoyuna duyurulmuştu. Ekim ayı başlarında da Kadınları Çalıştırma Cemiyeti

---

³⁹ *ibid.*, s. 2.

⁴⁰ *ibid.*, s. 2.

⁴¹ *ibid.*, s. 2.

⁴² T.C. ATESE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-53.

⁴³ *ibid.*

⁴⁴ *ibid.*

⁴⁵ T.C. ATESE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-61.

aracılığıyla kâtime ve memurelerin kayıt ve sınav işlemlerine başlanmıştı. Bu sınavlarda başarılı görülen kadın adayların kayıtları da 20 Ekim 1917 tarihinden itibaren yapılmaya başlanmıştı.⁴⁶ Tabura tayin edilen kâtime ve memureler 12 Kasım 1917 tarihinde Birinci Ordu Erkân-ı Harbiye İkinci Şubesi'nde Binbaşı Ziya Bey başkanlığında oluşturulan bir heyet tarafından 15 Kasım 1917 günü yeniden sınava alınmıştı. Bu sınavda da başarılı görülen kadın kâtime ve memurelerin sınav sonuçlarına göre kesin kayıtları ve memuriyetlerine atanmaları ise 25 Kasım 1917 tarihinde gerçekleşmişti. Kaydı kesinleşen kâtime ve memurelerin memuriyet vesikaları ve kimlikleri Birinci Ordu Kumandanlığı'nda aynı gün düzenlenmiş ve hemen Kadın İşçi Taburu'nda bulunan sahiplerine dağıtılmıştı.⁴⁷

Birinci Kadın İşçi Taburu kurulurken hazırlanan ilk taslakta “kadın amelenin Müslim veya gayrimüslim olmasında beis (*zarar*) yoktur” denilmekteydi.⁴⁸ Ancak Amele Taburları'nın dışındaki bütün Osmanlı Ordusu tamamen Müslüman Osmanlı erkeklerinden oluşmaktaydı. Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi gibi oldukça “Müslüman” bir isim taşıyan bir cemiyetin aracılığıyla kurulmuş olan Kadın İşçi Taburu'na gayrimüslim Osmanlı kadınların gönüllü olarak başvurmalarını beklemek, biraz safdillilik olurdu. Zaten cemiyete ulaşan başvuruların içinde hiçbir Osmanlı gayrimüslim kadınının başvurusuna da rastlanmamıştı. Kadın İşçi Taburu'nun karargâh binasının yakınlarındaki Hâce Hüsnâ Hatun Camii'nin Kadın İşçi Taburu'nda görevli olan kadın işçilerin ibadet ihtiyaçları için tamir ettirilmiş olması da, Kadın İşçi Taburu'nun yalnızca Müslüman Osmanlı kadınları için oluşturulmuş olduğunun bir kanıtı gibiydi.⁴⁹

Birinci Kadın İşçi Taburu'na kabul edilen bütün kadınların yanlarında getirmiş olmaları gereken nüfus tezkereleri, aşı kâğıtları ve oturdukları mahalle muhtarından namuslu ve iffetli olduklarına dair almış oldukları belgeler, imzalamış oldukları kontratla birlikte kendileri için hazırlanmış olan kişisel dosyalarda bulunmaktaydı.⁵⁰ Taburda görevli kâtime ve memurelerin kişisel dosyaları Birinci Ordu Kumandanlığı'nda, kadın işçilerin dosyaları da Kadın İşçi Taburu Kumandanlığı'nda tutulmaktaydı.

---

⁴⁶ *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 10.

⁴⁷ *ibid.*, s. 27.

⁴⁸ T.C. ATESE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-51.

⁴⁹ T.C. ATESE Arşivi, Klasör: 2623, Dosya: 419/1, Fih: 1-118 ve 1-138.

⁵⁰ *ibid.*, s. 5.

Bu dosyaların hazırlanabilmesi için, Kadın işçi Taburu'na kayıt yaptıran her kadının tabur içinde üniformalı olarak bir vesikalık (4x6) fotoğraf çekilmesi gerekiyordu.⁵¹ Taburda çekilen fotoğrafların ilk kopyası taburda görevli bütün kadınlara dağıtılan askerî hüviyet cüzdanlarına yapıştırılacaktı. Fotoğrafın ikinci kopyası taburun sicil defterine, üçüncü ve dördüncü kopyaları kadınların iki nüsha olarak imzalamış oldukları mukavelenamelere, beşinci ve altıncı kopyaları kadınların sicil belgelerine yapıştırılacak, yedinci, sekizinci ve dokuzuncu kopyaları da taburun genel koleksiyonunda kullanılacaktı.⁵² Bütün kadın işçilerin Birinci Kadın İşçi Taburu'nda üniformayla çekilmiş oldukları bu fotoğraflardan oluşan üç fotoğraf albümü düzenlenmiş ve bu albümlerin biri Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'ne, biri Birinci Ordu Kumandanlığına gönderilmiş, diğeri de Kadın İşçi Taburu'nda saklanmıştı.⁵³ Ne yazık ki bu fotoğraf albümlerinin hiçbirini günümüze ulaşmamıştır. Fotoğrafların birer nüshası da saklamaları için işçi kadınların kendilerine verilmişti.

Ayrıca tabura gelişlerinde imzalamaları gereken mukavelename ve benzeri kâğıtlarda kullanılmak üzere her kadın için birer mühür de kazdırılmaktaydı. Bu mühürlerde kadınların isimleri, memleketleri ve babalarının isimleri yer almaktaydı.⁵⁴ Kadın İşçi Taburu'nda görevli her kadın kendi fotoğrafını ve mührünü de taşıyan askerî bir hüviyet cüzdanını bedeli karşılığında satın almak zorundaydı. Bu hüviyet cüzdanları tabur tarafından kadın işçinin kayıtlarına uygun olarak hazırlandıktan sonra onaylanmakta ve mühürlenmekteydi. Cüzdanların içeriği tabur defterlerinde de ayrıca kayıt altına alınmıştı. Kadın işçilerden herhangi birinin hüviyet cüzdanını kaybetmesi halinde, yapılacak olan inceleme sonucunda, kendisine bedeli karşılığında yeni bir cüzdan verilecekti.⁵⁵

Tabura kayıt işlemlerini tamamlayan kadınlardan okur-yazar olanlara, Kadın İşçi Taburu'nun iç hizmet talimatnamesinden birer nüsha bedeli karşılığında verilmekteydi.⁵⁶ Bu uygulamayla, kadınların taburun iç işleyişini ve disiplin kurallarını iyice anlamaları ve ona göre davranmalarını sağlamak istenmekteydi.

---

⁵¹ *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 20.

⁵² *Birinci Ordu-yı Hümâyûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemât-ı Dâhiliye Ta'limâtname*, s. 5.

⁵³ *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 20.

⁵⁴ *Birinci Ordu-yı Hümâyûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemât-ı Dâhiliye Ta'limâtname*, s. 20.

⁵⁵ *ibid.*, s. 12.

⁵⁶ *ibid.*, s. 12.

Bina ve Eşyalar

Kadın İşçi Taburu'nun karargâhı olarak Üsküdar Sultantepeci'sinde bulunan Edip Bey Köşkü seçilmişti.⁵⁷ Ancak Edip Bey Köşkü "gayr-ı kâbil-i süknâ bir hâlde görüldüğünden," yani içinde oturulamayacak derecede harap olduğundan, bir an önce tamire alınması gerekmişti.⁵⁸ Edip Bey Köşkü hemen tamire alınmış olduğu için, Kadın İşçi Taburu'na kabul edilen işçi kadınlar önce Üsküdar Konaklar Müfettiş-i Umumîliği tarafından Bağlarbaşı'nda bulunan iki konakta misafir edildiler.⁵⁹

Ancak Birinci Ordu Menzil Müfettişliği tarafından 7 Ekim 1917 günü başlatılmış olan Edip Bey Köşkü'nün tamiri, beklenilenden çok daha uzun sürede ve gerçekten büyük masraflarla gerçekleştirilebildi.⁶⁰ Edip Bey Köşkü'nün tamirâtı uzayınca, Kadın İşçi Taburu'na kaydedilmiş olan ilk kadın işçilerin tabura katılmaları ertelenmişti.⁶¹ Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin de onayıyla, kadın işçilerin bina, elbise ve yiyecek ihtiyaçları tabur bünyesinde karşılanacak hale gelmeden tabura çağırılmamaları kararlaştırıldı.⁶² Sonuçta, Birinci Ordu Kumandanı Esad Paşa'nın sürekli ve şiddetli baskıları neticesinde, Edip Bey Köşkü'nün tamiri 15 Ocak 1918 günü ancak bitirilebildi.⁶³

Birinci Ordu Komutanlığı, Edip Bey Köşkü'nün tamiri için harcamış olduğu paraların en azından bir kısmını bu binalarda daha önce oturmuş ve daha sonra binaları harap bir şekilde terk etmiş olan eski kiracılardan tahsil etmek için girişimlerde bulundu.⁶⁴ Binanın tamirâtı tamamlanmış olmasına rağmen, binada su tesisâtı bulunmamaktaydı. İşçi kadınların su ihtiyacı musluklu tenekelerle binaya taşınan su ile giderilmeye çalışılıyordu.⁶⁵

Kadın İşçi Taburu'nda görevli kadın işçilerin koğuşlarda yemek yemeleri yasaktı. Bu amaçla, Edip Bey Köşkü'nün alt katında bir

---

⁵⁷ T.C. ATESE Arşivi, Klasör: 2623, Dosya: 419/1, Fih: 1-11, 1-31; *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 29.

⁵⁸ *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 29.

⁵⁹ T.C. ATESE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-50 ve Fih: 1-51; *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 29.

⁶⁰ *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 29.

⁶¹ *ibid.*, s. 11.

⁶² *ibid.*, s. 11.

⁶³ T.C. ATESE Arşivi, Klasör: 2623, Dosya: 419/1, Fih: 1-42, 1-53, 1-104; *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 30.

⁶⁴ *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 30.

⁶⁵ Sadık Sarısaman. "Birinci Ordu Birinci Kadın İşçi Taburu," *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt. XIII, No. 39, Kasım 1997, s. 696, dipnot 8.

yemekhane inşa edilmişti.⁶⁶ Kadın İşçi Taburu'nun karargâh binasına çok yakın olan Hâce Hüsnâ Hatun Camii de bu arada tamir edilerek işçi kadınların kullanımına sunulmuştu.⁶⁷

Eşyalara gelince, 23 Ekim 1917 günü Kadınları Çalıştırma Cemiyeti aracılığıyla sağlanmış olan memure ve kâtibeler göreve başlattırıldığında, Kadın İşçi Taburu'nun demirbaş eşyaları henüz karargâh binasına gelmemişti.⁶⁸ İmalat-ı Harbiye Müdüriyeti, Kadın İşçi Taburu tarafından kullanılmak amacıyla 307 el teskeresi, 50 çapa, yeterince portatif masa ve sandalye hazırlatmıştı.⁶⁹ Taburun diğer eşyaları da daha sonra karargâha getirildi.

Kadın İşçi Taburu'nda görevli kadın işçilerin tabur karargâhının etrafında bulunan tarla ve bahçe gibi çalışma yerlerine yaya olarak ulaştırılması düşünülmüştü. Taburun memure ve kâtibeleriye bu işyerlerine arabalar aracılığıyla taşınmaktaydı.⁷⁰ Kadın İşçi Taburu'nun elbise, donanım gibi ihtiyaçlarını karşılayan Ordu ve Menzil Levâzımı, taburun binek ve hasta nakil arabası ihtiyaçlarını ancak Ocak 1918 başlarında karşılayabilmişti.⁷¹

Personel

Kadın İşçi Taburu'nun kuruluş çalışmaları sırasında, taburda görevlendirilmiş olan kadın kâtime ve memurelerin ileride kazanacakları bilgi seviyesi ve gösterecekleri başarı düzeyine göre, taburun idaresinin tamamen kadınlardan oluşması hedeflenmişti.⁷² Bu amaçla, tabur içinde işbölümü kadın ve erkek görevliler arasında denk şekilde paylaştırılmıştı. Başta tabur komutanı olmak üzere, taburda görevli bütün subaylar kadın kâtime ve memureleri görevlerinde başarılı olabilmeleri için yetiştirmekle yükümlü tutulmuşlardı.⁷³ Harbiye Nezareti, “şimdilik” kaydıyla, komuta ve idaresi ordu mensubu erkek subaylardan ve diğer görevlileri de kadınlardan oluşmak üzere bir Kadın İşçi Taburu'nun bir Osmanlı zabitanın kumandasında kurulmasına izin vermişti.⁷⁴

---

⁶⁶ *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 29.

⁶⁷ T.C. ATESE Arşivi, Klasör: 2623, Dosya: 419/1, Fih: 1-118, 1-138.

⁶⁸ T.C. ATESE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-61; Klasör: 2623, Dosya: 419/1, Fih: 1-34.

⁶⁹ T.C. ATESE Arşivi, Klasör: 2623, Dosya: 419/1, Fih: 1-2, 1-5.

⁷⁰ *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 28.

⁷¹ *ibid.*, s. 30.

⁷² *ibid.*, s. 7.

⁷³ *ibid.*, s. 10.

⁷⁴ *Birinci Ordu-yı Hümayûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemât-ı Dâhiliye Ta'limâtname*, s. 3.

Kadın İşçi Taburu'nda görev alan subaylardan bazıları Birinci Ordu bünyesinden, bazıları da “muâmelât-ı zâtiye”den sağlanmıştı.⁷⁵ Taburun kumandanlık görevleri için Birinci Ordu tarafından önce emekli bir yüzbaşı ve bir de mülâzım (*teğmen*) önerilmişti.⁷⁶ Daha sonra, emekli bir subay olan Kıdemli Yüzbaşı Câvid Hilmi Bey, Kadın İşçi Taburu'nun kumandanlığına getirilmişti.⁷⁷ Nisan 1918'de Câvid Hilmi Bey'in yerine Eyüp Sultan Fes ve Dikimhânesi'nden emekli olan Yüzbaşı Hacı Osman Bey atandı.⁷⁸ 24 Mart 1918 tarihinde de Mostarlı Emekli Binbaşı Mehmed Ali Efendi tabur kumandanlığına getirildi.⁷⁹ Taburun son kumandanı Mostarlı Mehmed Ali Efendi 1278 (1861) doğumlu, Harbiye Mektebi'nden 1303 (1887) yılında mezun olmuş ve Osmanlı Ordusu'nda uzun yıllar Fransızca öğretmeni olarak çalışmış 58 yaşında bir subaydı.⁸⁰

Tabur kumandanının görevi, Kadın İşçi Taburu'nun işlemesi için hazırlanmış olan kanun, nizam ve emirler doğrultusunda tabur içindeki görevleri taburda görevli bulunan kadınlara yaptırmak ve taburda görevli bulunan kadınların bu idari işleri bir an önce öğrenmesini sağlamak şeklinde özetlenmişti. Zamanla erkek görevlilerin yerlerini kadın görevlilere bırakmaları ve erkek subayların kadın görevlileri bu görevlerde başarı gösterebilmeleri için eğitmesi gerektiği de düşünülmüştü. Taburda görevlendirilmiş olan bütün kâtime, memure ve hastabakıcıların gerektiği şekilde yetiştirilmesi tabur kumandanının sorumluluğu altındaydı. Ayrıca taburda yapılması gereken her türlü işi sorumlularına dağıtmak ve işlerin yapılmasını sağlamak da tabur kumandanının diğer sorumluluklarından bazılarıydı.⁸¹

Kadın İşçi Taburu'nda istihdam edilen kadın işçilerin idare ve komutası için, evli ve iyi hali ile tanınan “mazbût” subaylar seçilmişti.⁸² Taburda, tabur kumandanı yüzbaşının yanı sıra, iki tanesi tabur

---

⁷⁵ *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 8.

⁷⁶ T.C. ATESE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-51.

⁷⁷ T.C. ATESE Arşivi, Klasör: 2623, Dosya: 419/1, Fih: 1-42.

⁷⁸ *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 8; Sadık Sarısaman. “Birinci Ordu Birinci Kadın İşçi Taburu,” s. 696, dipnot 4; Meral Altındal. “Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi,” s. 15.

⁷⁹ *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 24.

⁸⁰ *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi* isimli yazmanın son sayfasında yer alan fotoğrafın altına, yazmada kullanılan başka bir el yazısıyla Mostarlı Emekli Binbaşı Mehmed Ali Efendi'nin kısa biyografisi eklenmiştir.

⁸¹ *Birinci Ordu-yı Hümâyûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemât-ı Dâhiliye Ta'limâtname*, ss. 6-7.

⁸² *ibid.*, s. 3.

karargâhında ve üç tanesi de bölüklerde olmak üzere, toplam altı subay görevlendirilmişti. Tabur mevcudunda görevlendirilmiş olan bu subaylardan başka erkek bulunmamaktaydı. Kadın İşçi Taburu'nda, bu altı erkek subayın yanı sıra, tamamı kadınlardan oluşan 1 büyük hanım, 2 takımbaşı, 15 manga başı, 6 kâtibe, 1 depo memuresi, 1 hesap memuresi, 3 hastabakıcı, 2 aşçı, 2 terzi, 3 saka, 1 marangoz ve 1 semerci görevliydi.⁸³ Kadın İşçi Taburu'nda yapılması gerekli muhafızlık görevleri için taburun emrine verilen erler ve taburun oluşumunda gerekli görülen marangoz, katırcı gibi meslek sahibi erler, kısmen Birinci Ordu'dan, kısmen Ordu Dairesi'nden özenle seçilerek gönderilmişlerdi.⁸⁴

Taburun idaresi hiyerarşik olarak şu şekilde oluşmuştu.⁸⁵ 1) Tabur kumandanı, 2) Bölük kumandanı, 3) Hesap memuru, 4) Tabur başkâtibi, 5) Bölükbaşı, 6) Takımbaşı, 7) Başçavuş, 8) Çavuş, 9) Onbaşı. Bu görevlerden ilk ikisi erkek subayların, geri kalanların hepsi de kadın görevlilerin elinde bulunmaktaydı. Kadın İşçi Taburu'na ilk başvuruyu yapmış olan Adile Süleyman Hanım, Kadın İşçi Taburu'na başkâtibe olarak atanmıştı.⁸⁶

Kâtibe ve Memureler

Kadın İşçi Taburu'na kabul edilen kadınlar iki ana gruba ayrılmıştı. İlk grup, maaşlı kâtibe ve memureler; ikinci grup bir er tayınının yanı sıra aylık ücret ve yevmiye kazanan kadın işçilerden oluşmaktaydı.⁸⁷ Kadın İşçi Taburu'nda görevlendirilen bütün kâtibe, memure ve hastabakıcılar, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti aracılığıyla seçilmiş ve Birinci Ordu tarafından bu görevlere atanmışlardı.⁸⁸ Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, Kadın İşçi Taburu'nda görevlendireceği kâtibe ve memureleri seçerken, “ehl-i san'at” yani bir meslek sahibi kadınları tercih etmiş, bu kadınların yanlarında çalışan diğer kadın işçileri de bu meslekte yetiştirebileceğini ve böylece taburun kolaylıkla genişletilebileceğini düşünmüştü.⁸⁹

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti tarafından seçilmiş olsun olmasın,

⁸³ T.C. ATESE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-65, 1-66.

⁸⁴ *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 9.

⁸⁵ *ibid.*, s. 4. *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 14'te bu sıralama şu şekilde yer almaktadır: 1) Tabur kumandanı, 2) Tabur başkâtibesi, 3) Tabur hesap memuru, 4) Birinci Bölük (bölükbaşı), 5) Birinci Bölük (kumandanı).

⁸⁶ Meral Altındal. “Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi,” s. 15.

⁸⁷ *Birinci Ordu-yı Hümâyûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemât-ı Dâhiliye Ta'limât-nâmesi*, s. 3.

⁸⁸ T.C. ATESE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-53.

⁸⁹ *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 19.

Kadın İşçi Taburu'nda yer alacak bütün kadınların atamaları, azledilmeleri, ihtiyaç fazlası olmaları halinde taburdan çıkarılmaları, hatta taltif ve terfileri Birinci Ordu'nun onayına bağlıydı.⁹⁰ Birinci Ordu Kumandanlığı tarafından onaylanmadıkça, bu tür kararların hiçbiri kesinlik kazanmayacaktı.⁹¹ Ayrıca taburda görevlendirilmiş olan hastabakıcı, kâtime ve memurlerin tamamının okur-yazar kişilerden seçilmesi şart koşulmuştu.⁹²

Birinci Ordu Kumandanlığı, Kadın İşçi Taburu'nda görevlendirdiği her kâtime ve memure için ayrı bir dosya tutmaktaydı. Tabur Kumandanlığı'ndan bu kişiler hakkında Birinci Ordu'ya aktarılan bilgiler ve belgeler bu dosyada toplanmaktaydı. Ayrıca Tabur Kumandanı tarafından bu kadınların sicilini oluşturmak için tabur içinde bir de sicil defteri düzenlenmişti. Tabur kumandanı tarafından kâtime ve memurelerin performansları, başarıları ve disiplin durumları hakkında gizlice tutulan bu defter, tabur kumandanının değişmesi halinde, yeni gelen tabur kumandanına devir ve teslim edilmekteydi.⁹³

Her yıl ocak ayı başlangıcında, taburda görevli bulunan kâtime ve memureler için birer sicil varakası düzenlenmekteydi. Fotoğraflı olarak iki nüsha halinde hazırlanan bu sicil varakalarının bir kopyası Birinci Ordu Kumandanlığı'na, diğer kopyası da Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi'ne gönderilmekteydi.⁹⁴

Kadın İşçi Taburu'nda görevlendirilmiş olan kâtime ve memureler, diğer askerî birliklerde kendilerine denk işleri yapan erkek subaylarla aynı görevlere bakmakla yükümlüydü.⁹⁵ Kadın İşçi Taburu'nda görevli bütün kâtime ve memurelerin görev ve iş dağılımını tabur kumandanı düzenlemekteydi. Her kâtime ve memurenin ayrı ayrı yapacağı işleri de tabur kumandanı belirlemekteydi. Tabur kumandanı, taburda görevli kâtime ve memureler arasında yapılmış olan işbölümünü ve iş dağılımını Birinci Ordu'ya bildirmek zorundaydı. Tabur kumandanı taburda düzenlenmiş olan bu işbölümünde yapılacak olan her türlü değişiklikleri de her ayın sonunda ayrıca Birinci Ordu'ya bildirmek durumundaydı.⁹⁶

Kâtibeler hesap tutmak ve yazı yazmak gibi masa başı işlerinde,

---

⁹⁰ *Birinci Ordu-yı Hümayûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemât-ı Dâhiliye Ta'limât-nâmesi*, s. 13.

⁹¹ *ibid.*, ss. 9-10.

⁹² *ibid.*, s. 6.

⁹³ *ibid.*, s. 10.

⁹⁴ *ibid.*, s. 10.

⁹⁵ *ibid.*, s. 6.

⁹⁶ *ibid.*, s. 12.

bölükbaşı ve takımbaşı olarak görev yapan memureler de kadın işçilerden oluşan birliklerin sevk ve idaresinde görevliydi. Kâtibe ve memurelerin taburla ilgili belgeleri tabur dışına çıkararak yanında bulundurması, üzerinde çalışmak amacıyla taburda kendi ikametlerine ayrılmış olan yere veya izinli olduğu günlerde kendi evine götürmesi kesinlikle yasaktı.⁹⁷

Kadın İşçi Taburu'nun ileride yalnızca kadınlardan oluşması düşünülmüş olduğundan, taburda görevli kâtibe ve memureler, Osmanlı Ordusu'nda görevli diğer erkek subaylar gibi, Kadın İşçi Taburu'nda gece ve gündüz nöbet tutmakla yükümlüydü.⁹⁸

Kadın İşçi Taburu'nda bir satın alma memuru bulunmasına veya bir satın alma komisyonu kurulmasına gerek duyulmamıştı. Taburun bütün satın alma işleri için, kâtibe ve memureler sırayla görevlendirileceklerdi. Satın alma yoluyla tabur bünyesinde oluşabilecek usulsüzlükler ve tabur giderleri harcanırken devlet hazinesinin zarara uğratılması gibi suçlar, taburda görevli bütün erkek subayların ve kadın kâtibe ve memurlerin ortak suçu sayılacaktı.⁹⁹

Kadın İşçi Taburu'nda bulunan yazı işleri ve diğer işler, üç kısma ayrılmış kadın kâtibe ve memurelere sorumluluk olarak dağıtılmıştı. Bu görevlerin zamanında ve eksiksiz olarak yerine getirilmiş olmasını sağlamak, tabur başkâtibesinin sorumluluğu altındaydı.¹⁰⁰

Kadın İşçi Taburu'nda görevlendirilmiş bulunan kadın kâtibe ve memurelerin işten ayrılmaları halinde, Osmanlı Ordusu'nun diğer birliklerinde görevli bulunan denklere gibi orduya tazminat ödemeleri gerekli görülmemişti.¹⁰¹ Taburun geçireceği tecrübeler ve yaşanacak olan teftişler sonucunda, taburda görevli kadın kâtibe ve memurelerin de Osmanlı Ordusu'nun diğer birliklerinde görevli subaylar gibi tazminat sorumluluğu gündeme gelebilecekti.¹⁰² Ancak kâtibe ve memureler şimdilik yalnızca yetkileri altındaki evrakların hatasız ve kusursuz olmasından ve emirleri altındaki kadın işçilerin tavrı ve itaatinden sorumlu tutulmuşlardı.¹⁰³

---

⁹⁷ *ibid.*, s. 12.

⁹⁸ *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 19; *Birinci Ordu-yı Hümâyûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemât-ı Dâhiliye Ta'limât-nâmesi*, s. 8.

⁹⁹ *Birinci Ordu-yı Hümâyûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemât-ı Dâhiliye Ta'limât-nâmesi*, s. 20.

¹⁰⁰ *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 19.

¹⁰¹ *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 10.

¹⁰² *Birinci Ordu-yı Hümâyûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemât-ı Dâhiliye Ta'limât-nâmesi*, s. 3.

¹⁰³ *ibid.*, s. 7.

Kâtibe ve memurelerin göreve atanmaları ve görevden ayrılmaları da Osmanlı Ordusu'ndaki subayların geçtiği işlemlerle aynıydı. Kâtibe ve memurelerin tabura kabul edildiklerinde imzalamış oldukları mukavelenamenin şartlarını yerine getirmemeleri nedeniyle azledilmeleri veya ağır disiplin suçları işleyerek taburdaki görevlerinden el çektirilmeleri gibi durumlarda, tabur kumandanı gerekçeli bir rapor düzenleyerek durumu Birinci Ordu'ya bildirmekle yükümlüydü. Kâtibe ve memurelerin işten atılması da kesinlikle tabur kumandanının değil; Birinci Ordu Kumandanlığı'nın vereceği karara bağlıydı. Olağanüstü hallerde, olayın önemi ve gelişimine göre, tabur kumandanı Birinci Ordu'nun kararını beklemeksizin ilgili kâtibe veya memureyi geçici olarak görevinden açığa alma yetkisine sahipti. Bu konuda hazırlanan raporların olayı gerçekten ayrıntılarıyla aydınlatması ve okuyan kişilerde kesin bir karar uyandırabilecek kadar kesin delillere dayanması gerekliydi.¹⁰⁴

Kadın İşçi Taburu'nun depo memuresi bölük komutanlarına değil, doğrudan doğruya tabur kumandanına bağlıydı. Taburda bölüklerin ayrıca kendi depolarının bulunmasına gerek görülmemişti.¹⁰⁵ Tabur deposunun güvenliğinin yanı sıra, depoda bulunan bütün eşyalar için ayrıntılı bir depo envanteri tutmak da depo memuresinin göreviydi.¹⁰⁶

İşçi kadınları işe başlatmak veya herhangi bir emri duyurabilmek amacıyla bölükbaşı ve takımbaşı memureler ile işçi kadınların arasından seçilmiş olan başçavuş ve çavuşlara birer düdük dağıtılmıştı.¹⁰⁷ Kâtibe ve memurelerin taburda görevli işçi kadınlarla her zaman resmî ve mesafeli bulunmaları gerekiyordu.¹⁰⁸

İşçi Kadınlar

Kadın İşçi Taburu'nun tasarlanması aşamasında, depo memuresi, hastabakıcı, terzi ve yazıcı gibi belirli görevlere alınacak olan nitelikli kadın işçilerin İstanbul'dan kolaylıkla temin edilebileceği düşünülmekteydi. Ancak kadın işçilerin tamamının İstanbul'dan sağlanması beklenmemekteydi. Bu nedenle, Kadın İşçi Taburu'nun taşradan getirilecek olan köylü kadınlardan oluşturulması planlanmıştı.¹⁰⁹ Hatta Kadın İşçi Taburu'nun çoğunlukla köylü kadınlardan oluşması

---

¹⁰⁴ *ibid.*, s. 10-11.

¹⁰⁵ *ibid.*, s. 6.

¹⁰⁶ *ibid.*, s. 20.

¹⁰⁷ *ibid.*, s. 7.

¹⁰⁸ *ibid.*, s. 9.

¹⁰⁹ T.C. ATESE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-51.

beklendiğinden, taburun yol ve siper inşasıyla tarımsal üretimde istihdam edilmesi de düşünülmüştü.¹¹⁰

Ancak Birinci Kadın İşçi Taburu'na işçi kadınların başvurması için Kadınları Çalıştırma Cemiyeti tarafından gazetelere verilen ilk ilanlar neticesinde, İstanbul'da beklenenden daha çok sayıda kadın cemiyete başvuruda bulunmuştu. Bunun sonucunda, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti Müdür-i Umumîsi İsmail Hakkı Bey tarafından 23 Ağustos 1917 günü Birinci Ordu Ümerası Reis Vekili Behiç Bey'e gönderilen bir yazıyla, cemiyete çok sayıda başvuru geldiği, bu kadınlardan 149'unun İnşaat Amele Bölüğü'ne kaydedildiği, diğerlerinin de buna benzer hizmetler için istihdam edileceği bildirilmekteydi.¹¹¹ Yazıya göre, bu durumda taburun yalnızca kâtime ve memurelerinin değil, işçilerinin de tamamen İstanbul'dan temin edilmesi mümkün olabilecekti.¹¹²

Kadın işçilerin ailelerini oluşturan fertlerin listesi ve ailelerinin ikamet adresleri taburda bu iş için hazırlanmış olan özel bir deftere kaydedilmişti. Kadın işçilerin zaman içinde aileleriyle ilgili adres değişikliklerini hemen tabura bildirmesi de zorunluydu.¹¹³ Ayrıca kadın işçilerin tabura kayıt olmalarından önce kendileri hakkında açılmış olan davaları öne sürerek Kadın İşçi Taburu'ndan izin istemeye hakları yoktu. Bu gibi durumlarda, işçi kadınların mahkemelerde taburdan bağımsız birer birey olarak yargılanmaları gerekliydi.¹¹⁴

Kadın İşçi Taburu'nda istihdam edilen bütün işçi kadınların taburun oluşturulması için hazırlanmış olan bütün kanun, nizamname ve emirlere, özellikle de taburun iç hizmet talimatnamesinde belirtilmiş olan hükümlere harfiyen uyması beklenmekteydi. Taburdaki bütün işçi kadınlar, ordu disiplininin bir gereği olarak, erkek veya kadın bütün amirlerin verecekleri "her türlü nizami ve kanuni emirleri" yerine getirmekle ve ellerinden geldiğince işlerinde emek ve gayret göstermekle yükümlüydü.¹¹⁵

Faaliyetler

Kadın İşçi Taburu, savaştan bir birlik olarak düşünülmemişti. Taburun talimatnamesinde Kadın İşçi Taburu'nun savaştan bir birlik

---

¹¹⁰ *ibid.*

¹¹¹ T.C. ATESE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-53.

¹¹² *ibid.*

¹¹³ *Birinci Ordu-yı Hümâyûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemât-ı Dâhiliye Ta'limâtname'si*, s. 11.

¹¹⁴ *ibid.*, s. 11.

¹¹⁵ *ibid.*, s. 7.

olarak tasarlanmadığı şu şekilde belirtilmişti: “Kadın İşçi Taburu cephelere sevk olunmayıp, gerilerde istihdam olunur.”¹¹⁶ Buna ek olarak, Kadın İşçi Taburu’nun yeri de -Osmanlı Ordusu’na bağlı diğer birliklerde olduğunun aksine- kolaylıkla değiştirilemeyecekti.¹¹⁷ Kadın İşçi Taburu’nun bu özellikleri nedeniyle, taburda görevli işçi kadınlara silah ve cephane de verilmemişti.¹¹⁸ Ayrıca Kadın İşçi Taburu’nda çalışan işçi kadınlar Osmanlı Ordusu’nun bütün mensuplarına verilmekte olan silahlı veya silahsız temel askerî eğitimden de kesinlikle geçirilmeyeceklerdi.

Kadın İşçi Taburu’nda bulunan kadın kâtime ve memureler, taburun iç hizmet ihtiyaçlarını karşılamak ve işçi kadınların çalışmalarını sağlamakla görevlendirilmişlerdi. Taburun erleri konumunda olan işçi kadınlar ise savaşmak değil, çalışmak üzere Kadın İşçi Taburu’na alınmışlardı. Kadın İşçi Taburu’nda görevli olan herkes için çalışma saatleri “istirâhat ve meşgûliyet-i zâtiye (*kişisel bakım*) saatleri hariç olmak üzere yirmi dört saat içinde sekiz saat” olarak belirlenmişti.¹¹⁹

Enver Paşa’nın Kadın İşçi Taburu’nun kurulması için Birinci Ordu’ya vermiş olduğu ilk emirde “kadınlardan mürekkep bir amele taburu” terimini kullanmış olması, Birinci Ordu’da şu şekilde anlaşılmıştı:

Teşkilât hakkındaki emr-i Nezaret-penâhîdeki (*Harbiye Nazırı’nın kuruluş hakkındaki emrindeki*) “amele” tabirinin ifade eylediği manâya nazaran bu teşkilâta tâbi’ (*bağlı*) kalacak kadınların arazi üzerinde ziraat ve yol işleriyle meşgûl bulunacağı anlaşılmış idi.¹²⁰

Kasım 1917’de Kadınları Çalıştırma Cemiyeti’nden gönderilen kadınlardan kâtime ve memure adayı olanlar karargâh binasının iç düzenlemesiyle uğraşmak ve çeşitli yazışma işlerini yerine getirilmekle görevlendirilmişlerdi. Kadın İşçi Taburu’na işçi olarak İstanbul’dan katılmış olan kadınların büyük çoğunluğu da Kadınları Çalıştırma Cemiyeti aracılığıyla gönderilmişlerdi. Bu kadın işçilerle taburun elinde bulunan malzeme kullanılarak, çeşitli ziraat işleri yapılmaya çalışılmıştı. Ancak Kadın İşçi Taburu’na mensup kadınların iş verimliliği beklenilenden oldukça düşüktü. Bir iki gün içinde çoğu

¹¹⁶ *ibid.*, s. 3.

¹¹⁷ *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 18.

¹¹⁸ T.C. ATESE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-66.

¹¹⁹ *Birinci Ordu-yı Hümayûn’a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemât-ı Dâhiliye Ta’limâtname*, s. 8.

¹²⁰ *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 6.

İstanbul'dan getirilmiş olan bu kadınların ziraat işlerinde pek kabiliyetli olmadıkları anlaşılmıştı. Dahası, bu kadınların mukavelenameleri daha imzalanmamış olduğundan, işin zorluğunu gören kadın işçilerin çoğu birer bahaneyle Kadın İşçi Taburu'ndan ayrılmaya ve kayıtlarının silinmesini istemeye başlamışlardı.¹²¹

Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi'ne göre, “şu hâl İstanbul'dan toplanan kadınların ziraat umûrunda (*işlerinde*) lüzumu kadar işe yaramayacaklarını ispat etmiştir.”¹²² Ziraat işlerinde pek başarılı olamayacakları anlaşılan kadın işçiler, bu sefer de Amele Taburları'nın başlıca uğraşısı olan yol inşaatına koşulmuşlardı. Yol yapımı amacıyla el arabası, teskere ve merkep arabasıyla kum, taş ve toprak taşıma işinde kullanılan, toprak düzlettirilen, düzledikleri toprağın üzerine taş ve kum döşetlenen Kadın İşçi Taburu'na mensup kadınların gösterdiği düşük performans da eleştirilere neden olmuştu. Yapılan gözlemler ve ölçümler sonucunda, bir erkek işçinin bir günde gerçekleştirdiği yol yapım işinin Kadın İşçi Taburu mensubu 10 işçi kadın tarafından ancak gerçekleştirilebildiği anlaşılmıştı. Buna çare olarak, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'ne İstanbul dışından getirilen kırsal kökenli kadınların da Kadın İşçi Taburu'na katılmasını teşvik etmesi önerilmişti.¹²³

Bu arada, kış gelmesine rağmen kadın işçiler dışarıda çalıştırılmakta olduğundan, kadınlara çamura dayanıklı tahta ayakkabılar verilmişti. Ayrıca 1917 yılının sonunda bastıran sıra dışı kış aylarının soğuşuna karşı da kâtime ve memurelere pelerinler ve kadın işçilere de mantolar dağıtılmıştı.¹²⁴

Ancak 1917 yılının sonunda bastıran ağır kış koşulları nedeniyle, işçi kadınlar Kadın İşçi Taburu'nun binasına hapsolmek zorunda kalmışlardı. Kadın işçilerin kış aylarında boş kalmamasını sağlamak amacıyla, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti tarafından Kadın İşçi Taburu'nda görevli kadın işçilere ham yün dağıtılmıştı. Dağıtılan ham yünler taburda görevli kadın işçiler tarafından bükülerek iplik haline getirilmekteydi. Kadınları Çalıştırma Cemiyeti Kadın İşçi Taburu'nda üretilen ipliklerin kıyyesine (1.300 gramına) kırk kuruş ödemekteydi.¹²⁵ Ayrıca Kadın İşçi Taburu'nda görevli kadın işçilere yaptırılmak üzere

---

¹²¹ *ibid.*, s. 15.

¹²² *ibid.*, s. 15.

¹²³ *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 17; Meral Altındal. “Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi,” s. 15.

¹²⁴ *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 28.

¹²⁵ *ibid.*, s. 28.

çeşitli dikiş işleri de sağlanmaya çalışılmıştı.¹²⁶

İaşe, Ücret ve İkramiyeler

Kadın İşçi Taburu ile ilgili olarak hazırlanan ilk taslakta “işçi kadınların birer asker gibi cihet-i askerîyeden iâşesi” kararlaştırılmıştı.¹²⁷ Aynı şekilde, kadınların yaptıkları işin miktarına göre ikramiye kazanmaları da öngörülmüştü.¹²⁸ Ancak Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa “işçi kadınların birer asker gibi iâşesi”nin yanı sıra, yaptıkları işe göre belirlenecek sabit ücretler de almalarını istemişti.¹²⁹ Yani, Birinci Kadın İşçi Taburu’na katılan kadın işçiler Osmanlı Ordusu’na mensup olan diğer askerler gibi ayda 10 kuruş er maaşı alacaklar; ayrıca yaptıkları işe göre 150 kuruşa kadar varan aylık ücretler kazanmaya hak kazanmış olacaktı.¹³⁰

Kadın İşçi Taburu’nda görevlendirilmiş olan bütün erkek subaylar, ücret olarak diğer askerî birliklerde bulunan benzeri rütbelerdeki denklere gibi devletten maaş, ödenek ve erzak almaktaydılar.¹³¹ Ayrıca taburda görevli subayların, maaş ve tahsisatlarının dışında, yapılan iş nispetinde %100’e varan miktarlarda ikramiyeyle ödüllendirilmesi de düşünülmüştü.¹³²

Kadın İşçi Taburu’nda hizmet eden kâtime ve memurelerin de subaylar gibi aylık almaları ve yine aylıklarından bağımsız olarak her ay ekmek, et, bulgur, yağ, şeker ve kahveden oluşan bir erzak paketi almaları önerilmişti.¹³³ Bütün kâtime ve memurelerin izinli oldukları günler haricinde her zaman tabur binasında kalmakla yükümlü olmalarından dolayı, kendilerine birer er tayını da çıkarılmaktaydı. Taburdan aldıkları erzak yerine bedelini nakit olarak almak istemeleri yasaktı.¹³⁴ Kadın İşçi Taburu’nda görevli bulunan kâtime, memure ve işçilerin aylık maaşları şu şekilde değişmekteydi.¹³⁵

---

¹²⁶ *ibid.*, s. 28.

¹²⁷ T.C. ATESE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-51.

¹²⁸ *ibid.*

¹²⁹ T.C. ATESE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-57.

¹³⁰ T.C. ATESE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-59, 1-61, 1-62.

¹³¹ *Birinci Ordu-yı Hümayûn’a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemât-ı Dâhiliye Ta’lîmâtname’si*, s. 19.

¹³² T.C. ATESE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-51.

¹³³ T.C. ATESE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-51 ve 1-57.

¹³⁴ *Birinci Ordu-yı Hümayûn’a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemât-ı Dâhiliye Ta’lîmâtname’si*, s. 20.

¹³⁵ *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 21; *Birinci Ordu-yı Hümayûn’a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemât-ı Dâhiliye Ta’lîmâtname’si*, s. 19.

	<u>Asgari Maaş (kuruş)</u>	<u>Azami Maaş (kuruş)</u>
Tabur başkâtibesi	600	800
Tabur ve bölük kâtibeleri	500	700
Tabur iâşe memuresi	600	800
Tabur depo memuresi	500	700
Bölükbaşı	600	800
Takımbaşı	400	600
Hastabakıcı	300	450
Terzi	500	600
Aşçı	250	350
İşçi	10	150

Kadın İşçi Taburu'na ilk girişte kadınlara verilmekte olan bu asgari ücretler, kâtime ve memurelerin kıdem kazanmaları ve görevlerini iyi yaptıklarının anlaşılması halinde azami hadlere kadar artırılabilir. İşçi kadınlara emeklerinin karşılığında ödenen aylık azami ücret de 150 kuruştur.¹³⁶ Ayrıca işçi kadınlara gördükleri işe göre miktarı Birinci Ordu tarafından belirlenmiş olan yevmiyeler de ödenmekteydi.¹³⁷

Kadın İşçi Taburu'nun maaş ödemeleri ve diğer para işlerinin idaresi için kâtibelerden biri, dönüşümlü olarak, görevlendirilmekteydi. Taburda bulunan işçilere ödenecek olan maaş, yevmiye ve ikramiyelerin herkesin önünde dağıtılması gerekiyordu. İşçi kadınların her ay aldıkları maaş, yevmiye ve ikramiyelerin miktarları kendilerine dağıtılmış olan hüviyet cüzdanlarına da işlenecekti. İşçi kadınlar kendilerine ödenen paraları makbuz karşılığında tabur kasasında tutabileceklerdi. Kadın işçilerin bütün paralarını üzerlerinde taşımaları yasaktı.¹³⁸

Kadın işçilerin maaşları ve gündelik yevmiyelerinin yanı sıra, birer er tayını da vardı. İşçi kadınların da aldıkları bu nefer tayını karşılığında kendilerine aynen erzak verilmesini istemesi veya erzak karşılığını nakit olarak almak istemesi yasaktı.¹³⁹ Parası annelerinin gelirinden kesilmek koşuluyla, taburda bulunan sekiz yaşından küçük bütün çocuklara yarım ve daha büyük çocuklara da birer nefer tayını

¹³⁶ T.C. ATESE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-59, 1-61, 1-62.

¹³⁷ *Birinci Ordu-yı Hümayûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemât-ı Dâhiliye Ta'limât-nâmesi*, s. 21.

¹³⁸ *ibid.*, s. 20.

¹³⁹ *ibid.*, s. 21.

verilmekteydi.¹⁴⁰ Kadın İşçi Taburu'nda bulunan kadın işçilerin mektep çağında bulunan çocuklarının tabur yakınlarındaki okullara getirilip götürülmesi ve bu çocukların her türlü eğitim masrafları da tabur tarafından karşılanmaktaydı.¹⁴¹ Ayrıca Kadın İşçi Taburu'nda görevli kadınların yanlarında bulundurdıkları çocukların bütün sağlık harcamaları da tabur tarafından üstlenilmişti.¹⁴²

Çeşitli nedenlerle ve taburun onayıyla taburdan ayrılan işçi kadınlardan Kadın İşçi Taburu'nda yemiş oldukları tayınlar için iâşe bedeli alınmayacaktı. Ancak çeşitli disiplin cezaları nedenleriyle taburla ilişkisi kesilen kadınların alacaklarından taburda geçirdikleri gün sayısına göre hesaplanacak bir iâşe bedeli kesilecekti.¹⁴³

Kadın işçiler, kendileri istedikleri takdirde, ulusal, dini ve toplumsal maksatlarla çeşitli hayır kuruluşları tarafından sürdürülmekte olan yardım kampanyalarına katılmak konusunda serbest bırakılmışlardı. Ancak tabur yönetiminin işçi kadınları herhangi bir yardım kampanyasına katılmaya zorlaması yasaktı.¹⁴⁴ Bu kuralın tabii ki önemli bir istisnası vardı: Kadın İşçi Taburu'nun kuruluşuna önyak olan Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin istihdam ettiği bütün kadın işçilerden kesilmekte olan %10'luk kesintiler. Kadın İşçi Taburu'nda görevli işçi kadınlardan yapılan %10'luk kesintiler bir defter halinde düzenlenmekte ve maaşlarından kesilmiş olan paralarla birlikte her ay Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin Çarşıkapı'daki genel müdürlüğüne gönderilmekteydi.¹⁴⁵

Kadın İşçi Taburu'na mensup kadın işçilerin de, tıpkı diğer Osmanlı askerleri gibi, toplu taşıma vasıtalarında ücretten muaf tutulması benimsenmişti.¹⁴⁶ Üniforması üzerinde olan işçi kadınlar, Kadın İşçi Taburu tarafından mühürlenmiş olan pazubandlarını ve hüviyet cüzdanlarını gösterdikleri takdirde vapur, tramvay, tünel, tren, köprü ve benzeri ulaşım araçlarından ücretsiz veya indirimli ücret ödeyerek yararlanabileceklerdi.¹⁴⁷ Kadın işçilerin mektupları da, bütün

---

¹⁴⁰ *ibid.*, s. 21; *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 21.

¹⁴¹ *Birinci Ordu-yı Hümayûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemât-ı Dâhiliye Ta'limâtname*, s. 21.

¹⁴² *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 21.

¹⁴³ *Birinci Ordu-yı Hümayûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemât-ı Dâhiliye Ta'limâtname*, s. 21.

¹⁴⁴ *ibid.*, s. 10.

¹⁴⁵ *ibid.*, s. 20.

¹⁴⁶ T.C. ATESE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-51 ve 1-57.

¹⁴⁷ *Birinci Ordu-yı Hümayûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemât-ı Dâhiliye*

Osmanlı askerlerinin mektupları gibi, Tabur Kumandanlığı tarafından denetimden geçirilecek ve tasdik edilecekti. Tabur Kumandanlığı'nın onayından geçen mektuplar, diğer er mektupları gibi posta ücretlerinden muaf tutulmuştu. Ancak işçi kadınlar tarafından hazırlanan kişisel dilekçelerden damga vergisi alınmaya devam edilmekteydi.¹⁴⁸

Kadın İşçi Taburu'nda kayıtlı bulunan kadınların vapur veya tren gibi toplu taşıma vasıtalarıyla bir başka şehre görevli olarak gönderilmeleri halinde, kâtibeye ve memureler ikinci; işçi kadınlar da üçüncü mevki ile seyahat edeceklerdi. Görevli olarak gönderilmiş olan kadınların vapur, tren, tünel, tramvay ve kayık ücretleri gibi her türlü yol masrafları ve gittikleri yerlerdeki bütün yiyecek ve konaklama masrafları da tabur tarafından karşılanacaktı. Kadın İşçi Taburu'na kayıt olmak üzere İstanbul dışından gelen kadınların, disiplin suçları nedeniyle taburdan çıkartılanların ve kendi arzusuyla taburdan kaydını sildirenlerin ulaşım giderleri kendilerine aitti. Ancak evlilik gibi “geçerli bir neden” ile taburdan ayrılmak zorunda kalan kadınların yol masrafları Kadın İşçi Taburu tarafından karşılanmaktaydı.¹⁴⁹

Kadın İşçi Taburu'nda görevli kadın işçilerin emeklilik hakları yoktu. Bu nedenle maaşlarından veya yevmiyelerinden emeklilik parası kesilmemekteydi.¹⁵⁰ Ayrıca işçi kadınların çeşitli nedenler öne sürerek alacakları maaşlardan daha sonra kesilmek üzere tabur kasasından kendilerine avans verilmesini istemeleri de yasaktı.¹⁵¹

Taltifat

Kadın İşçi Taburu için hazırlanmış olan ilk taslakta, gerçekten takdir edilecek derecede üstün hizmetleri görülen kadın işçilerin ikramiye ve ayrıca nişan ve madalya ile taltif edilmesi düşünülmüştü.¹⁵² Bu fikir Harbiye Nazırı Enver Paşa tarafından da kabul edildi.¹⁵³ Taltif ve terfi şu sırayla yapılacaktı: “takdîrnâme, madalya veya nişân,

---

Ta'limâtnâmesi, s. 23; *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 21.

¹⁴⁸ *Birinci Ordu-yı Hümayûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemât-ı Dâhiliye Ta'limâtnâmesi*, ss. 11-12; *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 21.

¹⁴⁹ *Birinci Ordu-yı Hümayûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemât-ı Dâhiliye Ta'limâtnâmesi*, ss. 20-21.

¹⁵⁰ *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 21; *Birinci Ordu-yı Hümayûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemât-ı Dâhiliye Ta'limâtnâmesi*, s. 23.

¹⁵¹ *Birinci Ordu-yı Hümayûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemât-ı Dâhiliye Ta'limâtnâmesi*, s. 23.

¹⁵² T.C. ATESE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-51.

¹⁵³ T.C. ATESE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-57.

zamm-ı maâş ve terfî' -i memuriyet.”¹⁵⁴

Uygulamaya göre, Kadın İşçi Taburu'nda görevli kadınların görev terfisine layık görülmesi, madalya ve nişanla onurlandırılması veya takdirnameyle teşvik edilmesi tabur kumandanın yetkileri dahilindeydi. Böylesi bir durumda, tabur kumandanı taltif edilmesini uygun gördüğü kadın işçiyle ilgili teklifi Birinci Ordu'ya sunacaktı. Sunulmuş olan taltif önerileri Birinci Ordu tarafından onaylanmadığı müddetçe geçerlilik kazanmış olmayacaktı. Bu nedenle, taltif ve terfi ettirilmesi düşünülen kadınların kesinlikle bu durumdan haberdar edilmemesi gerekliydi. Osmanlı Ordusu'nun diğer birliklerinde olduğu gibi, Kadın İşçi Taburu'nda da taltif ve terfi işlemleri her sene Ocak ve Haziran ayı başlarında yapılacaktı.¹⁵⁵

Kadın İşçi Taburu'nda görevli kadınlara, gayretlerini ödüllendirmek ve hizmetlerini teşvik etmek amacıyla basılı takdirnameler de verilmekteydi. Bu takdirnameler iki çeşitti. Taburda görevli kâtime ve memure kadınlara üstün hizmet ve gayretleri karşılığında verilecek olan fahri takdirnameler birer hatıra mahiyetindeydi. Bu takdirnameler Birinci Ordu tarafından ufak boyda kâğıtlara bastırılmıştı ve karşılığında ordu tarafından bir ikramiye ödenmesi beklenmiyordu.

İkinci çeşit takdirnameler ise işinde başarılı olan işçi kadınlara dağıtılmak amacıyla düzenlenmişti.¹⁵⁶ İşçi kadınlara verilecek olan her takdirname 10 kuruş karşılık taşımaktaydı.¹⁵⁷ Her ay sonunda işçi kadınlara dağıtılmış olan takdirnameler toplanacak ve her bir takdirnameye karşılık olarak 10'ar kuruş ödenecekti. Ay sonunda karşılığı ödenerek toplanmış olan takdirnamelerin arkasına “ikramiyesi verilmiştir” ibaresi yazılacak ve taburun resmi mührüyle mühürlendikten sonra makbuz karşılığında tabur kasasında tutulacaktı. Takdirnamelerinin karşılığında her ay kaç para aldıkları da kadın işçilerin hüviyet cüzdanlarına işlenecekti.¹⁵⁸

Kâtime ve memurelere verilecek olan fahri takdirnameler her ayın bitiminde; işçi kadınlara dağıtılan ve karşılığında kendilerine fazladan para ödenen takdirnameler de her haftanın sonunda Birinci

---

¹⁵⁴ *Birinci Ordu-yı Hümayûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemât-ı Dâhiliye Ta'lîmâtname*, s. 13; *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 21.

¹⁵⁵ *Birinci Ordu-yı Hümayûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemât-ı Dâhiliye Ta'lîmâtname*, s. 11.

¹⁵⁶ *ibid.*, s. 13.

¹⁵⁷ *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 21.

¹⁵⁸ *Birinci Ordu-yı Hümayûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemât-ı Dâhiliye Ta'lîmâtname*, s. 13.

Ordu'nun onayına sunulacaktı.¹⁵⁹

Taburda görevlerini gerçekten üstün başarıyla yerine getiren kadınlar da tabur kumanda heyetinin hazırlayacağı bir belgeyle taltif edilmeleri için Birinci Ordu Kumandanlığı'na bildirileceklerdi. Birinci Ordu Kumandanlığı'nın gerekçeleriyle birlikte yapılmış olan bu öneriyi kabul etmesi halinde, bu kadınlar ordu tarafından madalya veya nişanla taltif edileceklerdi.¹⁶⁰

Kadın İşçi Taburu'nda görevli kâtime ve memurelerin görev kâğıtları da Tabur Kumandanlığı'nın aracılığıyla Birinci Ordu Kumandanlığı tarafından hazırlanacaktı. Verilen imtihanlarda başarı göstererek onbaşı, çavuş ve başçavuşluğa yükseltilen kadın işçilerin ve görevlerini başarıyla yaptıkları düşünülen kâtime ve memurelerin terfileri de yine Birinci Ordu Kumandanlığı'nın onayına bağlıydı. Terfi eden kadınların yükseldikleri rütbeler kendilerine verilmiş olan hüviyet cüzdanlarına ve taburdaki sicil defterine işlenecekti.¹⁶¹

Evlilik ve İzinler

Kadın İşçi Taburu'na mensup işçi kadınların evli olmaları tercih ediliyordu. Kadın işçilerden bekâr olanların da taburda görevli buldukları süre içinde evlenmek hakkına sahip olmaları düşünülmüştü. Taburda görevliken evlenecek olan işçi kadınların Kadın İşçi Taburu'nda çalışmaya devam edip etmemeleri de kendilerinin (ve böylelikle belki de müstakbel kocalarının) istek ve arzularına bırakılmıştı.¹⁶²

Ayrıca tabura kayıtlı bulunan işçi kadınlardan evli olmayanların da Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin “zorunlu evlilik kampanyası” aracılığıyla bir an önce evlenmeleri teşvik ediliyordu. Cemiyetin “zorunlu evlilik kampanyası”na ilişkin olarak gündelik gazetelerle de ilan edilmiş olan yönetim kurulu kararname, Kadın İşçi Taburu'nun iç hizmet talimatnamesinde de aynen yayınlanmıştı.¹⁶³

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin aracılığıyla 8 Mart 1918 günü Üsküdar Şer'iyye Mahkemesi'nde gerçekleştirilmiş olan ilk nikâhta, Kadın İşçi Taburu'nda tabur kâtime olarak çalışmakta olan 21 yaşındaki İhsân Hanım, Osmanlı Seyr-ü Sefâin İdaresi'nde kaptanlık yapmakta olan 29 yaşındaki Mehmed Hakkı Kaptan ile evlendirilmişti. Kadınları Çalıştırma Cemiyeti ise yeni evli çifte düğün hediyesi olarak 50 lira

---

¹⁵⁹ *ibid.*, s. 11.

¹⁶⁰ *ibid.*, s. 13.

¹⁶¹ *ibid.*, s. 13.

¹⁶² *ibid.*, s. 11.

¹⁶³ *ibid.*, s. 15.

vermişti.¹⁶⁴ Kadın İşçi Taburu'nda, evleneceğini ispat eden kadın işçilere, 20 günlük yıllık izinlerine ek olarak, 20 gün de ayrıca balayı izni verilmesi kararlaştırılmıştı.¹⁶⁵

Kadın İşçi Taburu'nun iç hizmet talimatnamesine göre, Kadın İşçi Taburu'nda görevli bekâr kadınlar “yalnızca ebeveyni nezdinde” perşembe akşamı izine çıkıp evlerine gidecekler ve cuma akşamı da aynı şekilde tabura geri geleceklerdi. Ebeveyni İstanbul'da bulunmayan kadınlara ise hafta sonu izni verilmeyecekti. Evcı çıkmak isteyen kadın işçilerin de, ebeveynlerinin İstanbul'da yaşadığını, oturmakta oldukları mahallenin muhtarından alacakları bir ilmühaber ile kanıtlamaları gerekliydi.¹⁶⁶ Evli kadınlara ise, gündüz çalışma saatinin başlangıcında taburda hazır bulunmaları şartıyla, haftada dört gece izin verilecekti. Evinin taburdan uzak olması nedeniyle, sabah çalışma saatinin başlangıcına kadar tabura gelemeyecek durumda olan evli kadın işçilere de haftada bir gün izin verilebilecekti.¹⁶⁷

Kadın İşçi Taburu'nda görevli bütün kadınlar için cuma günü haftanın tatil günüydü. Cuma günleri ve dinî bayramlarda, işçi kadınların görevlerini aksatmayacak şekilde ve sıra ile gündüzleri izinli sayılmaları da tabur kumandanının sorumluluk ve yetkileri içinde yer almaktaydı.¹⁶⁸ İşçi kadınların her türlü kişisel temizlik ihtiyaçlarını da haftalık izin günü olan cuma günleri karşılamaları beklenmekteydi.¹⁶⁹

Kadın İşçi Taburu'na İstanbul dışından katılmış olan işçi kadınlara, aynen diğer er ve erbaşlar gibi, yılda 20 gün izin verilmesi düşünülmüştü. İşçi kadınların memleketlerine gidip gelmek için harcayacakları zaman da bu sürenin içindeydi.¹⁷⁰ İşçi kadınların yıllık izinlerini kullanabilmeleri için, en az altı aydır Kadın İşçi Taburu'nda çalışıyor olmaları gerekliydi.¹⁷¹ Yıllık izne çıkacak olan işçi kadınların Birinci Ordu tarafından hazırlanmış olan izin belgelerini yanlarına almaları gerekliydi. Ayrıca kadın işçilere izinleri verilmeden önce, izinlerin taburda görevli herkesin haklarını eşit olarak koruyacak

---

¹⁶⁴ “Kadınları Çalıştırma Cemiyeti Vâsıtasıyla Akd Edilen İlk İzdivaç,” *Vakit*, No. 146, 3 Cemâziyelahir 1336 / 16 Mart 1334 / 16 Mart 1918, Cumartesi, s. 2.

¹⁶⁵ *Birinci Ordu-yı Hümayûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemât-ı Dâhiliye Ta'limât-nâmesi*, s. 14.

¹⁶⁶ *ibid.*, s. 14.

¹⁶⁷ *ibid.*, s. 14.

¹⁶⁸ *ibid.*, s. 14.

¹⁶⁹ *ibid.*, s. 14.

¹⁷⁰ *ibid.*, s. 14.

¹⁷¹ *ibid.*, s. 14.

şekilde dönüşümlü olarak planlanması gerektiği de düşünülmüştü.¹⁷²

Kadın İşçi Taburu'nda yıllık izin kullanan kadınlara yol parası verilmeyecekti. İzinli buldukları süre içinde, işçi kadınların yevmiyeleri de ödenmeyecekti. Ancak taburdan izin alan kâtime ve memurelerin maaşları işlemeye devam edecekti. İzine çıkan işçi kadınlarla kâtime ve memureler için yemek çıkarılmayacak; izinli oldukları süre için yemek bedelleri de kendilerine aynen veya nakit olarak ödenmeyecekti.¹⁷³

Sağlık

Kadın İşçi Taburu bünyesine alınacak olan kadınların bulaşıcı ve müzmin hastalığı olmayan kadınlar arasından seçildiğine değinmiştik. Tabura kayıt olabilmek için aşlarını yaptırmış ve bunu bir aşı kâğıdıyla ispatlamış olmaları gerekiyordu.¹⁷⁴ Tabura alınacak olan kadınların önce yerel doktorlara muayene olması şartı getirilmiş,¹⁷⁵ daha sonra da yerel doktorların yerine hükümet tabiplerinin yapacakları sağlık muayenesinden sonra verecekleri raporlar doğrultusunda tabura kabul edilmelerine karar verilmişti.¹⁷⁶

Taburun iç talimatnamesinden anlaşıldığına göre, Kadın İşçi Taburu'na kabul edilen bütün kadınların tabura kabul edilmeden önce ordu tarafından gönderilen bir sağlık heyeti tarafından son bir kez etraflıca bir muayeneden geçirilmeleri istenmişti. Bunun sonucunda, tabura kayıt yaptıran bütün kadınlar, 2 Aralık 1917 tarihinde askerî sıhhiye heyeti tarafından kapsamlı bir sağlık muayenesinden geçirilmişlerdi.¹⁷⁷ Bu sağlık heyetinde bir “kâtime” yani kadın ebe de bulunmaktaydı.¹⁷⁸ Taburun sağlık açısından tamamen sağlam kadınlardan oluşturulmasına büyük özen gösterilmişti. Hasta, sakat ve malûle kadınlar tabura kesinlikle kabul edilmemişti.¹⁷⁹ Sağlık taraması sırasında hasta oldukları belirlenen ve tedaviye muhtaç durumda olan kadın işçilerin de kayıtları tehir edilmişti.¹⁸⁰

---

¹⁷² *ibid.*, s. 14.

¹⁷³ *ibid.*, s. 14.

¹⁷⁴ “Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nden,” *Vakit*, No. 110, 26 Rebiyyülahir 1336 / 8 Şubat 1334 / 8 Şubat 1918, Cuma, s. 2.

¹⁷⁵ T.C. ATESE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-51.

¹⁷⁶ “Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nden,” *Vakit*, No. 110, 26 Rebiyyülahir 1336 / 8 Şubat 1334 / 8 Şubat 1918, Cuma, s. 2.

¹⁷⁷ *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 19.

¹⁷⁸ *Birinci Ordu-yı Hümayûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemât-ı Dâhiliye Ta'limâtname*, s. 5.

¹⁷⁹ *ibid.*, s. 4.

¹⁸⁰ *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 19.

Kadın İşçi Taburu'nda kadın işçilere hizmet vermek üzere bir de revir kurulmuştu. Bu amaçla, taburun iç hizmet talimatnamesinde Kadın İşçi Taburu'na fahri, yani ücretsiz olarak, hastabakıcılar kabul edileceği yazılmıştı. Ancak Kadın İşçi Taburu'nda fahri olarak hastabakıcılık görevini üstlenmek isteyen hiçbir gönüllü çıkmadı.¹⁸¹ Bunun üzerine tabur revirine maaş karşılığında çalışan hastabakıcı kadınlar kabul edilmişti. Kadın İşçi Taburu'nun revirinde, erkek bir tabur tabibi ve tabur mensubu olan kadın hemşireler çalışmaktaydı. Hastabakıcı kadınlar askerî, resmi ve idari açıdan bölük komutanlarına, sağlık görevleri açısından da tabur tabibine bağlıydı.¹⁸² Kadın İşçi Taburu'nda çalışan bütün hastabakıcıların okur-yazar olmaları da şart koşulmuştu.¹⁸³ Ayrıca Birinci Kadın İşçi Taburu'nun karargâh binasının yer aldığı Üsküdar'a yakın civar hastahanelerden birisinde gereğinde tabur hizmetine verilmek üzere “tamamen tecrüt edilmiş vaziyette” bir veya iki koğuşun taburun kadın işçilerinden ağır hasta olanlar için ayrılması da sağlanmıştı.¹⁸⁴

Kadın İşçi Taburu'nun işçi kadınları çalışma yerlerine gönderildiklerinde taburun hastabakıcılarından biri bu kafileye eşlik edecek, beraberinde getirmiş olduğu sıhhiye çantasını da işçi kadınlardan birine taşıyacaktı. Taburun müfrezelere ayrılması gerektiğinde, tabur tabibi bütün müfrezeleri teftiş etmek ve hastabakıcıların bu dağınık grupların sağlık ihtiyaçlarına cevap vermesini sağlamakla yükümlüydü.¹⁸⁵

Taburdaki görevleri sırasında hastalanmaları halinde, kadın işçiler “tıpkı bir asker gibi tedavi olunur”du. Kadın işçilerden hastalıkları boyunca ilaç, tedavi ve iâşe masrafları alınmaması kararlaştırılmıştı. Ayrıca hastalıkları sürdüğü sürece kadın işçilerin maaşları da işleyecek, kendilerinden hastalık nedeniyle hiçbir kesinti yapılmayacaktı. Ancak hasta olarak revirde kaldıkları günler için kadın işçilere ayrıca yevmiye verilmemesi uygun görülmüştü. Hastalığın tedavisi sona erdikten sonra yapılacak olan sağlık muayenesinde, artık taburda hizmet edemeyecek durumda oldukları anlaşılan kadınlar derhal terhis edileceklerdi. Ayrıca hastalık nedeniyle işçi kadınlardan birine tedaviyi sürdürmekte olan askerî hekimler tarafından hava değişimi önerilmesi halinde, gerekli

---

¹⁸¹ *ibid.*, s. 19.

¹⁸² *Birinci Ordu-yı Hümayûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemât-ı Dâhiliye Ta'limâtname*sı, s. 4.

¹⁸³ *ibid.*, s. 6.

¹⁸⁴ *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 19.

¹⁸⁵ *Birinci Ordu-yı Hümayûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemât-ı Dâhiliye Ta'limâtname*sı, s. 4.

yol masrafları tabur tarafından ödenecekti.¹⁸⁶ İşçi kadınların yanlarında bulunan çocuklarına da, hastalanmaları durumunda, tabur revirinde ücretsiz olarak bakılmaktaydı.¹⁸⁷

Kadın işçilerden birinin işten kaytarmak amacıyla kendisini yaralaması veya yalandan hastalanması durumunda ilaç, tedavi ve iâşe masrafları kendisinden alınacaktı. Kadın İşçi Taburu'na kayıtlı bulunan kadın işçilerden birinin ölmesi halinde ise, gerekli kefen ve defin giderleri tabur tarafından ödenecekti. Ölen işçinin taburdan ücret alacağı varsa, bu paralar da yasal mirasçılara verilecekti.¹⁸⁸

Merasim

Kadın İşçi Taburu'nu oluşturan kadın işçiler, gerekli görüldüğü takdirde, ordu tarafından kendileri için uygun görülen özel merasimlerde hazır bulunacaklardı.¹⁸⁹ Kadın İşçi Taburu savaşan bir birlik olarak düzenlenmediği için, taburu oluşturan kadın işçiler silahlı veya silahsız herhangi bir askerî eğitime tâbi değillerdi. Ancak Osmanlı Ordusu'na mensup herhangi bir asker gibi, gerekli görgü kurallarını öğrenmeleri ve askerî amirlerinin önünde nasıl davranmaları ve konuşmaları gerektiği konusunda talim görmeleri gerekliydi.¹⁹⁰ Bu anlamda, Kadın İşçi Taburu'nu oluşturan kadın işçilerin en temel silahsız askerî talim ve terbiyeden geçtikleri söylenebilir. Örneğin, taburda sabah ve akşam içtimaları askerî nizam ve intizama uygun olarak, askerî kuralların gerektirdiği şekilde yapılmaktaydı.¹⁹¹ Ancak 25 Aralık 1917 günü kabul edilmiş olan bir Ordu Emirnamesi ile Kadın İşçi Taburu'na mensup kadınların Osmanlı Ordusu'na bağlı subayları selamlama zorunluluğu kaldırılmıştı.¹⁹²

Osmanlı Ordusu'na bağlı her birlikte yapılmakta olan “kuruluş günü” kutlamalarının Kadın İşçi Taburu'nda da uygulanması düşünülmüştü.¹⁹³ Bu amaçla, Birinci Kadın İşçi Taburu'nun resmi kuruluş

---

¹⁸⁶ *ibid.*, ss. 22-23.

¹⁸⁷ *ibid.*, s. 22.

¹⁸⁸ *ibid.*, s. 23.

¹⁸⁹ *ibid.*, s. 6.

¹⁹⁰ *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 19.

¹⁹¹ *Birinci Ordu-yı Hümayûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemât-ı Dâhiliye Ta'limâtname*, s. 9.

¹⁹² *Ordu Emirnamesi*, No. 68, 15 Kanûnievvel 1333, s. 407. Zikreden: Nicole A. N. M. van Os. “Women and Work during World War One: Did World War One Emancipate Ottoman Muslim Women?” unpublished paper presented at the workshop “The Ottoman Empire during World War I,” sponsored by Koç University, İstanbul, Turkey, 23-25 July 1998.

¹⁹³ *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 31.

günü olarak kabul edilmiş olan 10 Eylül 1917 tarihinin her yıl taburun “kuruluş günü” olarak kutlanması kararlaştırılmıştı.¹⁹⁴ “Kuruluş günü” kutlamalarının nedeni *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*’nde gayet ağdalı bir Osmanlıca ile anlatılmıştı:

Kıtaâtın tarih-i teşkiliyle hazar ve seferde gördüğü hidemât-ı fevkalâdenin şerefli günleri her sene tes’id etmesi mensûbîn-i hâzıra ve müstakbelesi için pek çok fevâid-i maddiye ve manevîyeyi te’min ve ahlâfî birçok hâtırât-ı ber-güzide ile tezyid-i sa’y ü gayrete teşvîk ve eslâfın dahi nâmını tezkîr ile hüsn-i kadir-şinâsîyi takvîye ve te’yîd edeceği nazar-ı dikkate alınarak Kadın İşçi Taburu’nda da şu usûlün tatbiki muvâfık görülmüş ve Harbiye Nezaret-i celîlesinin kabûl buyurduğu 10 Eylül 333 tarihi her sene tabur için yevm-i teşkil ve te’sîs tarihi olarak intihâb edilmiştir.¹⁹⁵

Bugünkü dille söylenecek olursa, kıtaların kuruluş tarihleri ile savaşta ve barışta görmüş oldukları özel hizmetlerin her yıl belirli bir günde kutlanması merasiminin amacı, birliği oluşturmakta olan askerler ile gelecekte birlikte görev alacak askerler için maddi ve manevi faydalar sağlamak ve birbirinin yerine görev alan bu askerlerde güzel anılar canlandırmaktır. Kuruluş yıldönümü merasimi, ayrıca askerleri daha çok çalışmaya ve gayret göstermeye teşvik edecek, kendilerinden önce o birlikte görev yapmış olanları hatırlamaları için de bir fırsat olacaktı.¹⁹⁶

Disiplin, Divân-ı Haysiyet, Suç ve Ceza

Osmanlı Ordusu’nun diğer bütün taburlarında olduğu gibi, Birinci Kadın İşçi Taburu’nda da tabur görevlilerinin uygunsuz davranışlarını incelemek ve onların disiplinsiz hareketlerini cezalandırmak amacıyla bir de haysiyet divanı kurulması gündeme gelmişti. Kadın İşçi Taburu, diğer Amele Taburları için düzenlenmiş olan bir disiplin yönetmeliğine tâbiydi.¹⁹⁷ Bu yönetmeliğin uygulanması için bütün askerî birliklerde olduğu gibi Kadın İşçi Taburu’nda da bir haysiyet divanı kurulmuştu. Kadın İşçi Taburu’nda kurulmuş olan haysiyet divanı, Osmanlı Ordusu’nun diğer askerî birliklerindeki divân-ı harb ile aynı yetkileri taşımaktaydı.¹⁹⁸ Haysiyet divanına tabur kumandanı reislik ediyordu.

---

¹⁹⁴ *ibid.*, s. 31.

¹⁹⁵ *ibid.*, s. 32.

¹⁹⁶ *ibid.*, s. 31.

¹⁹⁷ T.C. ATESE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-51.

¹⁹⁸ *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 14.

Bölük kumandanı ve bölük mülazımlarından biri de divanın diğer erkek üyelerini oluşturmaktaydı. Divanda bir bölükbaşı ve bir de takımbaşı olmak üzere, iki de kadın üye bulunmaktaydı. Kadın takımbaşı, haysiyet divanının sekreterliğini de üstlenmişti. Haysiyet divanı üyelerinin divan kararlarını imzalamakta kullandıkları imza ve kişisel mühürlerin birer örneği de çeşitli nüshalar halinde Birinci Ordu'ya gönderilmişti.¹⁹⁹

Olağanüstü haller dışında, haysiyet divanı haftada en çok üç kez ve bir iki saatlik süreler için toplanmaktaydı. Toplantı günleri ve saatleri aynı zamanda haysiyet divanının da reisliğini üstlenmiş olan tabur kumandanı tarafından belirlenmekteydi. Haysiyet divanına sunulan bütün şikâyet dilekçeleri önce tabur kumandanı tarafından incelenmekte ve disiplin açısından incelenmesi gerekli görülenler haysiyet divanına sunulmaktaydı. Yapılan şikâyetin haysiyet divanı üyelerinden biri hakkında olması durumunda ise, tabur kumandanı bu üyenin yerine yeni bir üye atayacak ve durumu hemen Birinci Ordu'ya bildirecekti.²⁰⁰

Haysiyet divanı üyeleri, Kadın İşçi Taburu'nun talimatnamesinde de açıkça gösterilmiş olduğu şekilde, haysiyet divanının yetkileri dâhilinde bulunan konularda vicdani kanaatlerine göre hüküm vermekle görevlendirilmişler ve “mes'eleyi bî-tarafâne (*tarafsız*) sûrette mütâlaa ve tedkîke mecbûr” tutulmuşlardı.²⁰¹ İşçi kadınlar tarafından işlenen bütün kusur ve kabahatler ile taburda oluşabilecek her türlü yolsuzluk taburun haysiyet divanında görüşülecek ve cezalandırılacaktı. İşlenen suçun haysiyet divanının yetki ve sorumluluklarını aşması halinde, bu suçu işlemiş olan kadınlar haklarında hazırlanmış olan evraklarla birlikte adliyeye sevk edileceklerdi. Kadın İşçi Taburu'nda görevli bulunan kâtibe ve memurelerin suç işlemesi halinde ise, hazırlanan evraklar önce Birinci Ordu Kumandanlığı'na gönderilecek ve oradan verilecek emre göre taburun haysiyet divanında yargılanacaklardı.²⁰²

Haysiyet divanında yargılamanın sonucunda gerçekleştirilen oylama, divanın en küçük rütbeli kadın üyesinden başlanarak, hiyerarşik sırayla yapılacaktı. Divanda kararlar çoğunluk usulüne göre alınacaktı. Haysiyet divanına başkanlık eden tabur kumandanı, kendi oyu veya şahsi kanaatiyle kendi başına hiçbir karar alamayacaktı.

---

¹⁹⁹ *Birinci Ordu-yı Hümâyûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemât-ı Dâhiliye Ta'limâtname'si*, s. 16.

²⁰⁰ *ibid.*, ss. 16-17.

²⁰¹ *ibid.*, s. 16.

²⁰² *ibid.*, s. 17.

Divanda birbirinden çok farklı oylar oluşması halinde karar alınmamış sayılacaktı.²⁰³

Suçun belirlenmesi ve kesinlik kazanması halinde, haysiyet divanı tarafından verilen cezalar derhal uygulamaya konulacaktı. Bu cezalar işçi kadınların sicillerine de işlenmekteydi.²⁰⁴ Şimdi de Kadın İşçi Taburu'nun iç hizmet talimatnamesine göre, kadın işçilerin işleyebilecekleri suçları ve haysiyet divanının bu suçların cezalandırılması için verebileceği cezaları inceleyelim. İzin almaksızın görevine gitmeyen veya görevine geç kalan işçi kadınlar haysiyet divanına verilecekler ve bu gibi günler için maaşlarından bir günlük kesinti cezasıyla cezalandırılacaklardı. Üç kez bu suçu işlediği sabit görülen işçi kadınların bir aylık maaşı ceza olarak kesilecekti. Aynı suçun tekrarı halinde, bu işçi haysiyet divanına yeniden verilirse, haysiyet divanı kararıyla işçinin taburdan kaydı silinecekti.²⁰⁵ Aynı şekilde, işbaşında kasten atalet gösteren veya arkadaşları çalışırken işini bırakan kadınların yevmiyelerinden “yapmadıkları işin bedeli kadar” kesinti yapılacaktı. Bu kesintiler tabur kasasında toplanacak ve başarılı işçi kadınlara ikramiye olarak dağıtılacak olan paranın finansmanında kullanılacaktı.²⁰⁶ Kadın İşçi Taburu'nda “tembelden al, çalışkana ver” biçiminde özetlenebilecek bir cezalandırma ve ödüllendirme sistemi uygulanmaktaydı.

Haysiyet divanının çeşitli suçlar için işçi kadınlara verebileceği cezalar da ayrıca belirlenmişti. Buna göre, haysiyet divanı en ağır ceza olarak bir haftaya kadar koğuşta zorunlu ikamet veya hapis cezası verebilecekti. Hapis cezalarının yanı sıra, para cezaları ve haysiyet divanı önünde sözlü uyarı cezaları da vardı. Taburun günlük emirleriyle bütün tabur mensuplarına bildirilmek üzere yazılı tekdir cezası da verilebilirdi.

Birinci Kadın İşçi Taburu'nda haysiyet divanının vereceği cezaların uygulanması tabur kumandanının sorumluluğu ve göreviydi. Kadın işçilere dayak cezası uygulanmıyordu.²⁰⁷ Hapis cezası alan kadın işçilerin maaş ve yevmiyeleri mahkûmiyetleri boyunca dondurulacaktı. Ayrıca çeşitli zamanlarda toplam 15 günden fazla hapis cezası alan kadın işçilerin Kadın İşçi Taburu'ndaki kayıtları hapis cezalarının

---

²⁰³ *ibid.*, s. 16.

²⁰⁴ *ibid.*, s. 17.

²⁰⁵ *ibid.*, s. 17.

²⁰⁶ *ibid.*, s. 18.

²⁰⁷ *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 15.

bitiminde silinmiş olacaktı.²⁰⁸

Kadın İşçi Taburu bünyesinde işlenebilecek en ağır suçların başında firar gelmekteydi. Taburdan firar ettiği anlaşılan işçi kadınların polis kuvvetleri tarafından takip edilmesi ve yakalanması gerekiyordu. Polis tarafından yakalanan ve tabura teslim edilen firari kadınlar hemen yazılı savunma verecekler ve sorgulanmak üzere haysiyet divanına çıkarılacaklardı. Kadın İşçi Taburu'ndan kaçan firari kadınlar yapılan sorgulamanın neticesine göre yargılanacaklar ve cezaya çarptırılacaklardı. Firar eden kadınlara haysiyet divanının verilebileceği en ağır ceza, Kadın İşçi Taburu'ndan ilişkilerini hemen kesmekti. Firar suçu işleyen kadınların isimleri, daha sonra cemiyetin başka bir kuruluşunda çalıştırılmaları olasılığını önlemek üzere, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'ne de bildirilecekti.²⁰⁹

Kadın İşçi Taburu'nun bünyesindeki haysiyet divanının verebileceği en ağır ceza da, firar suçunda görüldüğü gibi, kadın işçinin taburdan atılması cezasıydı. Kadın İşçi Taburu'ndan atılma cezası alan kadın işçiler, haysiyet divanı tarafından hazırlanmış olan belgeler ve tabur kumandanının tezkeresiyle birlikte, derhal Kadınlar Çalıştırma Cemiyeti'nin genel müdürüne teslim edileceklerdi. Kâtibe ve memurelerin bu cezayı almaları durumunda, bu işlemin gerçekleştirilmesinden önce kararın son bir kez daha incelenmesi için, bütün belge ve bilgiler Birinci Ordu'ya sunulacak, oradan gelecek emre göre ceza işleme konulacaktı.²¹⁰

Bütün askerî birliklerde olduğu gibi, Kadın İşçi Taburu'nda da işlenebilecek en ağır suçlar, askerî suçlardı. Bu suçlar şu şekilde sıralanmaktaydı:

Hıyânet, casûsluk, ayartıcılık, ferâiz-i askerîyeye (*askerliğin şartlarına*) muhâlefet, isyân, itâatsizlik ve mukâvemet, nüfûz-ı memuriyeti sû-i istimâl, eşyâ-yı askerîyeyi satmak, aşırmaq ve rehin etmek ve satın almak, sirkât (*hırsızlık*), yağma ve tahrîb, idare-i askerîyede sahtekârlık, istikâketsizlik ve irtikâb (*yalancılık ve yiyicilik*), işret (*içkicilik*), kumarbazlık, hizmetden savuşmak, arkadaşlarından karzen (*ödünç olarak*) para almak, dolandırıcılık, komisyonculuk,

²⁰⁸ *Birinci Ordu-yı Hümâyûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemât-ı Dâhiliye Ta'limât-nâmesi*, s. 17.

²⁰⁹ *ibid.*, s. 18.

²¹⁰ *ibid.*, s. 18.

simsârlık, uygunsuz erkek ve kadınlarla refâkat etmek, istifsâr-ı resmîye hilâf-ı vâki' (*alışılmış resmi usuller dışında*) cevâb vermek, tenbelliği ve batâeti (*ağırdan almayı*) veya vazifede ihmâl ve tekâsülü i'tiyâd (*üşengeçliği alışkanlık*) etmek, vazifenin hîn-i tevdî'inde veya esnâ-yı ifâsında temârüz etmek (*görev dağıtımı veya görev sırasında yalandan hastalanmak*), ale-melâü'n-nâs madâribe ve müşâteme etmek (*uluorta dövüşmek ve sövüşmek*), hastaya yanlış ilaç vermek veya bakmamak, fuşu tebeyyün etmek (*fuhuş yaptığı ortaya çıkmak*).²¹¹

Bir askerî nizamnameden olduğu gibi alınmış olduğu anlaşılan bu suç listesine sonradan eklenmiş gibi görünen bu “fuhuş tebeyyün etmek” suçu, tabii ki özellikle Kadın İşçi Taburu'na mahsus olarak buraya eklenmiş olan tek suçtu. Kadın İşçi Taburu'nun iç hizmet talimatnamesinin çeşitli yerlerinde, bu suçla ilgili olarak düşünülmüş olan çeşitli düzenlemeler de ayrıca göze çarpmaktaydı.

Haremlik – Selâmlık

Kadın İşçi Taburu'nun oluşturulması sırasında yapılan hazırlıklarda tabur bünyesinde yer alacak ve tabur dâhilinde çalışacak olan bütün kadın işçilerin “ahlaklı ve namuslu” kadınlardan oluşturulmasına büyük özen gösterilmişti. Dahası, kadın işçilerin taburda görev yapacakları süre içinde erkeklerle olan temaslarının en aza indirgenmesi için de büyük çaba sarf edilmişti. Kadın işçiler erkek subayların gözetimi ve denetimi altına verilmişlerdi. Ama tabur için hazırlanmış olan çeşitli belgelerden ve bu belgelerde yer almış olan çeşitli bilgilerden, Birinci Ordu'nun kendisinin özenle seçmiş ve görevlendirmiş olduğu bu yaşlı (*müsinn*) subaylara bile %100 güvenmediği açıkça anlaşılmaktadır. Kadın İşçi Taburu'nun günlük yaşamında erkek ve kadınların birbirlerinden ayrı bulunduğu bir “haremlik-selâmlık” uygulaması kesinlikle söz konusuydu.²¹²

Taburun çeşitli işlerini görmek üzere “müsinn neferlerden” yani yaşlı erler arasından askerler seçilmişti. Ayrıca “herhangi bir ihtimale karşı muhafızlık etmek üzere yine bu efrâd[ın] müselliân tertîbi (*silahlı olarak hazırlanması*)” de sağlanmıştı.²¹³ Bir başka deyişle, Kadın İşçi Taburu'nun etrafında, subaylar tarafından seçilmiş olan yaşlı erler silahlı olarak nöbet tutmaktaydı. İşçi kadınlara tabur dışından

²¹¹ *ibid.*, ss. 18-19.

²¹² Sadık Sarısamam. “Birinci Ordu Birinci Kadın İşçi Taburu,” s. 701.

²¹³ T.C. ATESE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-51.

“taarruz” (*saldırı*) veya “tasallut” (*sarkıntılık*) olması durumunda ise, bu ağır suçun failleri taburun haysiyet divanına değil, doğrudan doğruya taburun bağlı bulunduğu Birinci Ordu'nun divân-ı harbine verileceklerdi.²¹⁴

Ayrıca işçi kadınların tabur dışında bulunan ve işçi kadınların akrabası olmayan veya akrabası olduğu tabur tarafından resmen bilinmeyen erkeklerle görüşmesi ve “münâsebetsiz kadınlarla ülfet (*konuşması*) veya telefon, telgraf, mektûb ve tezkere ile muhâbere etmesi” de hemen taburdan atılmasıyla sonuçlanacak kadar ağır bir suçtu. İşçi kadınlardan birinin önceden amirlerine bilgi vermeksizin taburdaki odasına veya taburun ordugâhına bir erkek getirmesi halinde, bu erkek kadının yakın akrabalarından birisi olsa bile, bu suç işleyen kadın işçinin cezası derhal taburdan atılmasıydı.²¹⁵

Kadın İşçi Taburu'nda görevli erkek subayların kadın işçilerle olan ilişkileri de kontrol altındaydı. Taburda görevlendirilecek olan bütün subaylar ve erler iyi ahlakıyla tanınan özellikle de evli bulunan erkeklerden seçilmek zorundaydı.²¹⁶ Kadın İşçi Taburu'nda görevlendirilecek olan subaylar sürekli olarak vazife başında bulunacaklar ve işçi kadınların kalmakta oldukları tabur karargâhına yakın evlerde aileleriyle birlikte ikamet edeceklerdi. Subayların evlerinin, gereğinde tabura bir saat içinde ulaşabilecekleri kadar yakın olması da ayrıca şarta bağlanmıştı.²¹⁷

Kadın İşçi Taburu'nda görevli subaylar, kâtibeler ve memurelerle veya taburda görevli kadın işçilerle hiçbir zaman bir odada yalnız kalmayacaklardı. Taburda görevli subayların taburda bulunan kadın personelden herhangi birini evlerine götürmeleri de kesinlikle yasaklanmıştı. Aynı şekilde, taburda görevli kâtime ve memurelere de emir eri olarak görevli bir asker veya kadın işçi verilemeyecekti.²¹⁸

Kadın İşçi Taburu'nda görevli oldukları süre zarfında, kadın işçilerin dış dünyayla her türlü temasları kesilmişti. Dışarıdaki hiç kimseyle ticari veya şahsi bir ilişki kuramayacaklar ve memuriyet veya ticaret gibi başka bir görev de üstlenemeyeceklerdi. İşçi kadınlar tabur

---

²¹⁴ *Birinci Ordu-yı Hümayûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemât-ı Dâhiliye Ta'limât-nâmesi*, s. 18.

²¹⁵ *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 15; *Birinci Ordu-yı Hümayûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemât-ı Dâhiliye Ta'limât-nâmesi*, s. 18.

²¹⁶ *Birinci Ordu-yı Hümayûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemât-ı Dâhiliye Ta'limât-nâmesi*, s. 3.

²¹⁷ *ibid.*, s. 6.

²¹⁸ *ibid.*, s. 9.

dışında buldukları süreler içinde de, polis memurlarının gözetimi altında olacaklardı. Kadın İşçi Taburu'nun bulunduğu binanın çevresi de tabur tarafından görevlendirilen kadın ve erkek görevliler tarafından düzenli olarak kontrol altında tutulacaktı.²¹⁹

Üniforma ve Rütbeler

Kadın İşçi Taburu için hazırlanan ilk taslaklarda, bütün amele kadınların “cihet-i askerîye” tarafından birer şalvar, ceket, başörtüsü, potin ve çamaşır ile donatılması düşünülmüştü.²²⁰ Kâtibe ve memurelere de şalvar yerine entari ve yeldirme verilmesi uygun görülmüştü.²²¹ Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin tabura kadın işçi sağlamak amacıyla gazetelere verdiği ilanlarda da Kadın İşçi Taburu'nda görev alacak bütün kadınların giyecek ihtiyaçlarının “tarâf-ı mîrî”den, yani devlet tarafından karşılanacağı özellikle belirtilmişti.²²²

Kadın İşçi Taburu'na mensup kadın işçilerin elimize ulaşan fotoğraflarından da açıkça görülebileceği üzere, kadın işçilerin kıyafetleri tesettür kurallarına uygun olarak tasarlanmıştı. Kıyafetlerde gözlenen bütün bu kapalılığa rağmen peçe kullanılması hiç düşünülmemişti. İşçi kadınların kullandıkları beyaz başörtüler dışındaki bütün giysileri siyah renkteydi. Bu siyah üniformalar özellikle kadın işçilerin tüm vücut hatlarını ‘kem’ gözlerden gizleyecek şekilde tasarlanmışlardı. Kadın İşçi Taburu'nda kullanılan bütün giysiler, kaba siyah kumaştan ve vücut hatlarını kesinlikle göstermeyecek şekilde bol kesimli olarak yapılmıştı. Üniformayı giyen kadın işçinin yüzünden ve ellerinden başka hiçbir yeri kesinlikle görünmemekteydi.

Kadın İşçi Taburu mensubu kadınların her birine şu teçhizat ve giyim eşyaları verilmekteydi:²²³ ceket, şalvar, yeldirme, başörtüsü, çift çorap, takım çamaşır, çift tozluk, eşya çantası, matara, ekmek torbası, ot minder kılıfı, yastık kılıfı, portatif çadır, battaniye, kilim, pelerin (memureler için), manto (işçi kadınlar için).

Ayrıca arazide çalışacak olan kadın işçilere kışın arazinin çamuruna dayanıklı tahta ayakkabılar, taburda nöbetçi olarak bulunan

---

²¹⁹ *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 9; *Birinci Ordu-yı Hümayûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemât-ı Dâhiliye Ta'limât-nâmesi*, s. 6.

²²⁰ “Birinci Kadın İşçi Taburu,” *Vakit*, No. 113, 29 Rebiyyülahir 1336 / 11 Şubat 1334 / 11 Şubat 1918, Cuma, s. 2.

²²¹ T.C. ATESE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-51 ve 1-57.

²²² T.C. ATESE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-50, 1-51, 1-57.

²²³ *Birinci Ordu-yı Hümayûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemât-ı Dâhiliye Ta'limât-nâmesi*, s. 22.

kâtibe ve memurelere de tahta asalar verilmişti. Mavzer tüfeği boyutundaki bu tahta asaların Kadın İşçi Taburu'nun katılacağı tören ve merasimlerde o gün nöbetçi olan kâtibe ve memureler tarafından taşınması uygun görülmüştü.²²⁴

Harbiye Nezareti'nin kendilerine sağladığı bütün bu eşya, teçhizat ve giysiler için işçi kadınlar tabur kasasına belirli miktarda depozito yatırmak zorundaydı. Kadın İşçi Taburu'na geldiğinde yanında depozito yatıracak kadar parası olmayanların taburdan alacakları maaş ve yevmiyelerin onda biri kesilerek zaman içinde bu depozitoyu tabur kasasına ödemeleri sağlanacaktı.²²⁵

Kadın İşçi Taburu'na kabul edildikten sonra imzalamış oldukları kontratı sebepsiz yere iptal edenlerin, işini izinsiz olarak terk edenlerin ve işledikleri disiplin suçu sonucunda cezalandırılarak taburdan atılanların ödemiş oldukları depozitolarından elbise ve teçhizatlarının bedeli düşülecekti. Depozito bu miktarı karşılamaya yetmezse ve işçi kadının taburdan alacakları varsa, bu paraya da el konulacaktı. Kendisine verilmiş olan elbise ve teçhizatı kaybeden veya vaktinden önce tahrip edenlerin depozitolarından da kesinti yapılacaktı.²²⁶

Kadın işçi, kâtibe ve memurelerin hava değişimi gibi sağlık nedenleriyle veya izinli olarak geçici süre Kadın İşçi Taburu'ndan ayrılmaları durumunda, kendilerine tabur tarafından verilmiş olan bütün eşya ve elbiseleri tabur depocusu tarafından teslim alınacak ve tabura dönüşlerinde kendilerine geri verilmek üzere, kendi adlarına tabur deposunda saklanacaktı.²²⁷ Kadın işçilerin yanlarında tabura getirecekleri çocuklar için devlet tarafından elbise verilmeyecekti.²²⁸

Kadın işçilerin üniformaları, hepsi bir örnek olarak ordu tarafından üretilmiş olan pelerin, manto, ceket, şalvar, başörtü, tozluk, yeldirme ve fotinden ibaretti.²²⁹ Kadın İşçi Taburu'nun bütün kadın mensuplarının sol kollarında yine ordu tarafından bir örnek olarak kırmızı kumaştan hazırlanmış ve taburun resmi mührüyle mühürlenmiş bir pazuband bulunmaktaydı. Bu pazubandlarda taburun mührünün yanı sıra beyaz harflerle yazılmış “Birinci Kadın İşçi Taburu” yazısı ve

²²⁴ *Kadın Birinci İşçi Tabur Tarihçesi*, s. 28.

²²⁵ *Birinci Ordu-yı Hümayûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemât-ı Dâhiliye Ta'limâtname*, s. 22.

²²⁶ *ibid.*, s. 21.

²²⁷ *ibid.*, s. 23.

²²⁸ *ibid.*, s. 21.

²²⁹ Zafer Toprak. “Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti: Kadın Askerler ve Millî Aile,” ss. 34-38.

kadın işçinin kayıt numarası da yer almaktaydı.²³⁰

Kadın İşçi Taburu'nda görevli kâtime ve memurelerin kıyafetleri de aynen işçi kadınların kıyafetleri gibiydi. Ancak kâtime ve memureler işçi kadınların giydiği mantonun yerine pelerin giymektedirler. Ayrıca kadın işçilerle aynı üniformayı giymekte olan kâtime ve memureleri işçilerden ayırt edebilmek için üniformalarının yakalarına takılan yaldızlı veya kırmızı renkli rütbeler kullanılmaktaydı. Buna göre, bütün kâtime ve memurelerin her iki yakasında da kibrit kutusu büyüklüğünde kesilmiş ve etrafı bir santim eninde sıрма şeritle çevrilmiş olan bir kırmızı çuha parçası dikilmişti. Bölükbaşılar bu sırmayla çevrilmiş kırmızı çuhanın ortasına iki yıldız, takımbaşılar da bir yıldız takacaklardı. Kıdemsiz takımbaşılar sırmalı çuhanın içine yıldız takmayacaklardı. Bölükbaşı ve takımbaşılardan yıldız ve sırmaları sarı, diğer kâtime ve memurlerin yıldız ve sırmaları da beyaz renkteydi.²³¹

Başkâtibenin yakasında etrafı beyaz sırmayla çevrili kırmızı çuha üzerinde beyaz bir yıldız, diğer bütün kâtibeler, kıdemsiz takımbaşılar ve depo ve iâşe memureleri de yalnızca beyaz sırmayla çevrilmiş kırmızı çuha takacaklardı. Hastabakıcı ve terzilerin yakalarında bulunan kırmızı çuhaların etrafında sıрма yoktu. Terziler yıldız yerine beyaz madenî bir makas, hastabakıcılar da beyaz madenî bir hilal takacaklardı. Kadın İşçi Taburu bünyesindeki işçiler arasından seçilen onbaşı, çavuş ve başçavuş rütbesindeki kadınlar da kırmızı çuha ve sıрма kullanmasızın, yakalarına sırasıyla bir, iki ve üç sarı yıldız takacaklardı. Kadın işçiler ise yakalarına hiçbir şey takmayacaklardı.²³²

Tashîhler

Birinci Ordu-yı Hümâyûn'a bağlı olarak kurulan Birinci Kadın İşçi Taburu'nun Kadınları Çalıştırma Cemiyeti yetkililerinin de aktif katılımıyla hazırlandığı anlaşılan iç hizmet talimatnamesi çeşitli aşamalardan geçtikten sonra 10 Eylül 1917 tarihinde müsvette olarak bastırılmıştı.²³³ Ayrıca Kadın İşçi Taburu'nun çeşitli fotoğraflarla bezenmiş bir tarihçesi de yazma nüsha olarak elimize ulaşmıştır.²³⁴

---

²³⁰ *Birinci Ordu-yı Hümâyûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemât-ı Dâhiliye Ta'limâtname'si*, s. 24.

²³¹ *ibid.*, s. 24.

²³² *ibid.*, ss. 24-25.

²³³ *Birinci Ordu-yı Hümâyûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemât-ı Dâhiliye Ta'limâtname'si* (İstanbul: Matbaa-i Orhâniye, 1333), 25 s. 6 pl.

²³⁴ *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi* (İstanbul: Askeri Müze Kütüphanesi, yazma kitaplardan, No. 178, 1333), 33 s.

Kadın İşçi Taburu'nun iç hizmet talimatnamesinin altıncı maddesi, Birinci Kadın İşçi Taburu'nun gerek kadrolarının, gerekse projesinin uygulamada görülecek aksaklıklara göre değiştirilebileceğini önemle belirtmekteydi.²³⁵ Talimatnamede, ayrıca Kadın İşçi Taburu'nda yapılacak olan her türlü görev dağılımının tabur kumandanının yetki ve sorumluluğu altında olduğu, tabur kumandanının bu konuyla ilgili olarak yetkili kişilerin kendisine yapacakları önerileri işleme koymak ya da koymamakta serbest olduğu açıkça belirtilmişti.²³⁶ Talimatnamenin içeriği de uygulamanın göstereceği sonuçlara göre yeniden değerlendirilmeye açıktı. Bu iş için taburda bir heyet kurulacak ve talimatnamenin değiştirilmesi gerekli görülen kısımları ile yapılması istenilen değişiklikler ayrıntılarıyla birlikte Birinci Ordu'ya sunulacaktı. Talimatnamede herhangi bir değişiklik yapılabilmesi için Birinci Ordu'nun emri gerekliydi; tabur yönetimi talimatnamenin içeriğini kendi başına değiştirmeye yetkili değildi.²³⁷

Talimatnamenin 126. maddesi de ilgili her kurumun bu talimatnamede yer alan hükümlerin değiştirilmesi için teklif vermeye yetkili olduğunu kabul etmekte ve ilgili kurumları Kadın İşçi Taburu'nun iç hizmet talimatnamesinde yapılması istenen değişiklik tekliflerini hazırlamaya davet etmekteydi.²³⁸ Birinci Kadın İşçi Taburu'nun talimatnamesi “müsevete” kaydıyla basıldıktan sonra, istenen değişikliklerin yapılması amacıyla Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'ne, Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'ya, Birinci Kolordu Asker Alma Dairesi Başkanlığı'na, Beşinci Kolordu Komutanlığı'na ve benzeri yetkili mercilere gönderilmişti.

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti zaten talimatnamenin hazırlanmasında aktif bir şekilde rol almış olduğu için, hazırlanan talimatname müsvettesinde hiçbir konuda değişiklik yapılmasına gereksinim duymadı.²³⁹ Enver Paşa talimatnamenin kucakta taşınmayacak kadar büyük çocukların da anneleriyle birlikte taburda kalmasını engelleyen 109. maddesinde bir değişiklik yaparak bu çocukların da anneleriyle birlikte taburda barındırılmalarına izin verdi.²⁴⁰ Enver Paşa, ayrıca kadın işçilerin şalvar ve cekete ilave olarak kışın

---

²³⁵ *Birinci Ordu-yı Hümayûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemât-ı Dâhiliye Ta'limâtname'si*, s. 3.

²³⁶ *ibid.*, s. 7.

²³⁷ *ibid.*, s. 12.

²³⁸ *ibid.*, s. 25.

²³⁹ T.C. ATESE Arşivi, Klasör: 2518, Dosya: 1-A/14, Fih: 1-22.

²⁴⁰ T.C. ATESE Arşivi, Klasör: 2518, Dosya: 1-A/14, Fih: 1-14, 1-15, 1-18, 1-22.

yeldirme tarzında bir manto ile donatılmasını da emretti.²⁴¹

Birinci Kolordu Asker Alma Dairesi Başkanlığı da kadınların beraberinde getirecekleri çocuklar için ordunun yatacak yer ve yiyecek vermesi gerektiğinin talimatnameye eklenmesini istedi.²⁴² En detaylı değişiklik istekleri ise Beşinci Kolordu Komutanlığı'ndan gelmişti. Beşinci Kolordu Komutanlığı'nın ayrıntılı talepleri arasında şu öneriler hemen göze çarpmaktadır: sigara içmeyen işçi kadın adaylarının tercih edilmesi, sabahları 15 dakikalık bir spor programı uygulanması, hükümet tarafından kabul edilmiş olan diğer kadın örgütleriyle de iş birliği yapılması, işçi kadınlara çeşitli konularda konferanslar verilmesi, kadın işçilerin maaşlarından Kadınlar Çalıştırma Cemiyeti için yapılacak olan kesintilerin oranının %10'dan %1'e indirilmesi, ve benzeri gibi.²⁴³

Yankılar

Osmanlı İmparatorluğu gibi ataerkil ve Müslüman bir devlette kadınların orduya katılması, tabii ki Avrupa basınının da büyük ilgisini çekmişti. Viyana'da yayınlanmakta olan *Weiner Journal* dergisi Kadın İşçi Taburu'nu konu alan bir haber yayınlamıştı. Bu makeleden alıntı yapan *Vakit* gazetesi de yazının küçük bir bölümünün çevirisini okuyucularına sunmuştu:

Osmanlı Ordusu'nda vücuda getirilen kadın taburu kadınlığa hanel verecek bir mâhiyette (*nitelikte*) değildir. Bu tabur Rus kadın taburlarına teşbih edilemez (*benzetilemez*). Olsa olsa, İngiliz ve Amerika kadın taburlarıyla bir mukayese yapmak mümkündür. Teşkilâtın maksâd (*kuruluş amacı*) kadınları amele makamında kullanmaktır. Harb-i hâzır (*sürmekte olan savaş*) umumiyetle kadınların bu gibi roller ifa etmelerine zihnimizi alıştırmışsa da, Türk kadını bu vaziyette görmeği her hâlde kimse beklemezdi. Genç Türk hareketinin Türk kadınlarının hayatında büyük bir inkılâp hâsıl ettiğine bundan daha büyük bir delil olamaz.²⁴⁴

Aynı şekilde, *Der Neue Orient* adlı bir Almanca dergide de "Birinci Kadın İşçi Taburu" başlıklı bir yazı yayınlanmış ve Birinci

²⁴¹ T.C. ATESE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-54.

²⁴² T.C. ATESE Arşivi, Klasör: 2518, Dosya: 1-A/14, Fih: 1-15, 1-19, 1-20.

²⁴³ Sadık Sarısamam. "Birinci Ordu Birinci Kadın İşçi Taburu," s. 700.

²⁴⁴ "Türk Kadınlığı: Bir Viyana Gazetesinin Makalesi," *Vakit*, No. 133, 19 Cemâziyelevvel 1336 / 3 Mart 1334 / 3 Mart 1918, Pazar, s. 2.

Kadın İşçi Taburu okurlara tanıtılmıştı.²⁴⁵

Sonuç

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, İkinci Meşrutiyet döneminde uzun süren savaşlar nedeniyle, çalışmak zorunda kalan Müslüman Osmanlı kadınlarına iş bulmak ve iş olanakları sağlamak amacıyla kurulmuştu. Ancak Birinci Dünya Savaşı Müslüman Osmanlı toplumunun bazı kesimlerinde öylesine derin yaralar açmıştı ki, sorunlar bu kesime mensup kadınlara çalışacakları birer münasip iş bulmakla bile çözülecek gibi değildi. Bırakın kendilerine yeterli gelir sağlayacak birer iş bulup çalışmayı, bazı Müslüman kadınların kalacak yeri, giyecek kıyafeti, yiyecek yemeği bile yoktu.

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin en önemli faaliyetlerinden biri de bu acil sorunları ivedilikle çözebilmek için bir çare arayışı oldu. Cemiyetin şubelerinde yatakhaneler ve yemekhaneler kuruldu; acil ihtiyaç sahibi kadınlara yatacak, giyecek ve yiyecek yardımı sağlanmaya başladı. Ancak alınan bütün bu önlemler geçici birer çözüm olmaktan ileriye bir türlü gitmiyordu. Cemiyetin acil ihtiyaç içinde bulunan ve çaresizlik içinde kendisine sığınmış olan bütün Müslüman kadınları kendi olanakları ile barındırması, giydirmesi ve yedirip içirmesi hemen hemen imkânsızdı.

İşte bu durum karşısında, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin geliştirmiş olduğu en ilginç uygulama, Osmanlı Ordusu bünyesinde yer alan Amele Taburları arasında, deneme mahiyetinde bir de Kadın Amele Taburu kurulması fikrini ortaya atmak olmuştur. Hem Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı, hem de Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin başkanı olan Enver Paşa ortaya atılan bu fikri hemen benimsemişti. Enver Paşa, yaveri Yüzbaşı Hasan Tahsin Bey aracılığıyla 26 Temmuz 1917 günü Birinci Kadın İşçi Taburu'nun kurulması görevini Birinci Osmanlı Ordusu kumandanı Ferik Esad Paşa'ya vermişti. Birinci Ordu kumandanı Esad Paşa'nın çabaları çabuk semere verdi ve 10 Eylül 1917 günü Birinci Kadın İşçi Taburu resmen kurulmuş oldu.

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin kur(dur)muş olduğu Birinci Kadın İşçi Taburu, aslında, ilk örnekleri Almanya'da görülen bazı paramiliter uygulamalar üzerine Osmanlı İmparatorluğu'nda yapılmış

---

²⁴⁵ “Der erste weibliche Arbeiterbatallion,” *Der Neue Orient*, II. Band, No. 11-12, März 1918, s. 557. Zikreden: Nicole A. N. M. van Os. “Women and Work during World War One: Did World War One Emancipate Ottoman Muslim Women?” unpublished paper presented at the workshop “The Ottoman Empire during World War I,” sponsored by Koç University, İstanbul, Turkey, 23-25 July 1998.

kısa ömürlü bir denemeden başka bir şey değildi.

Kadın İşçi Taburu'nun İstanbul'da Enver Paşa tarafından kurulmasından beş ay kadar önce, Nisan 1917'de, Dördüncü Osmanlı Ordusu Kumandanı Cemal Paşa da Şam'da benzeri bir denemede bulunmuştu.²⁴⁶ Cemal Paşa'nın projesine göre, bir Kadın Amele Taburu kurularak Adana, Bekaa ve Bissen'de ziraî üretim yapılması sağlacaktı. Tarım alanında yoğun olarak çalışacak olan bu kadınlara hayatlarını onurlarıyla sürdürmeleri ve ailelerine destek olmaları için gereken her türlü yardım yapılacaktı.²⁴⁷

Cemal Paşa'nın Şam'da Kadın Amele Taburu kurma girişimi haberi dönemin İttihâdçılar'a yakınlığıyla tanınmış olan *İktisadiyat Mecmuası*'nda "işte Cemal Paşa'nın kadın hayatının gelişimine katkıda bulunacak bir girişimi" sözleriyle okuyuculara duyurulmuştu.²⁴⁸ 1915 yılında kabul edilen Arazi Kanunnamesi savaş nedeniyle boş kalmış bütün topraklarda tarımsal üretim yapma zorunluluğu getirdiğinden, Cemal Paşa kendi komutası altında kalan sahipsiz topraklarda kadınlara tarımsal üretim yaptırmak amacıyla bir düzenleme getirmişti. Kadınları Osmanlı Ordusu'na almak gibi bir iddiası bulunmayan bu düzenlemeye göre, Dördüncü Osmanlı Ordusu bölgesinde savaş nedeniyle sahipsiz kalmış olan topraklarda çalışmak isteyen kadınlara maaş bağlandı, yiyecek ve içecek sağlandı ve ekip biçtikleri topraklarda aileleriyle birlikte konaklamaları için gerekli düzenlemeler yapıldı.²⁴⁹

Cemal Paşa'nın kısa ömürlü Kadın Amele Taburu uygulamasından yer yer yüksek verim de alınmıştı. Ancak girişim genelde pek başarılı olamamıştı. Cemal Paşa daha çok siyasi olaylara ağırlık verdiği anılarında bu girişimine hiç değinmemektedir.²⁵⁰ Ama Osmanlı hükümeti savaş sırasında emeklerini Dördüncü Osmanlı Ordusu'nun emrine değilse bile ihtiyaçlarına sunmuş olan bu kadınları unutmamıştı. Hükümetin Kadın Amele Taburu'nu oluşturan bu isimsiz kadın tarım işçilerine duyduğu şükran duygularının bir ifadesi olarak 1917 yılında Konya'da bir anıt yapılmıştı.²⁵¹

---

²⁴⁶ "L'Agriculture et les femmes," *İktisadiyat Mecmuası*, No. 54, 3 Mayıs 1333, s. 4.

²⁴⁷ *ibid.*, s. 4.

²⁴⁸ *ibid.*, s. 4.

²⁴⁹ Charlotte Lorenz. "Die Frauenfrage im Osmanischen Reiche mit Besonderer Berücksichtigung der Arbeitenden Klasse," *Die Welt des Islams*, Band, 6, Heft 3-4, 1918, s. 135.

²⁵⁰ Cemal Paşa. *Hatıralar: İttihat ve Terakki, I. Dünya Savaşı Anıları* (İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1977), 468 s.

²⁵¹ Charlotte Lorenz. "Die Frauenfrage im Osmanischen Reiche mit Besonderer

Enver Paşa'nın kurdurmuş olduğu Kadın İşçi Taburu ise Amele Taburları arasında yer aldığı için, ismen “tabur” olarak anılmaktaydı. Ama Kadın İşçi Taburu aslında deneme olarak kurulmuş olduğu için, taburun kuruluşunda “tecrübe netâyicine (*sonuçlarına*) göre teşkilât tevsi’ olunmak (*genişletilmek*) üzere şimdilik bir bölüğü olmak tensîb (*uygun*) buyurulmuştu.”²⁵² Kadın İşçi Taburu'nun gerçek mevcudu da bir bölük oluşturmaya yetecek olan 100 kişiye bile ulaşamamıştı. Birinci Kadın İşçi Taburu, küçük ölçekli bir deneme olmaktan pek öteye geçememişti. Başlangıçta çok sayıda kadın tabura kayıt için başvurmuştu, ama bu kadınların çoğu zoru görünce taburdan ayrılmışlardı. Ön kayıtların 300'e ulaşmasına ve Ocak 1918'e kadar sıra numarası olarak 149 kadın işçinin kesin kayıt yaptırmış olmasına ve hemen her gün üç-beş yeni kadın işçi kaydedilmiş olmasına rağmen, Kadın İşçi Taburu'nun gerçek aktif mevcudu hiçbir zaman toplam 80-90 kadını aşmadı.²⁵³

Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı yıllarında, gayrimüslim yurttaşları askere alarak cephe gerisinde silahsız olarak çalıştırmak amacıyla kurmuş olduğu Amele Taburları hakkında yapılmış olan bir çalışmada şöyle denilmektedir:

Uzun süren savaş süresince Amele Taburları'nın insan kaynaklarında azalmalar meydana gelmişti. Harbiye Nezareti yeni kaynakları araştırırken, her zaman Türk erkeği gibi fedakârlıklar yapmasını bilen Türk kadınına insan açığını kapatabilecek yeni bir kaynak olarak düşünmüştür.²⁵⁴

Birinci Kadın İşçi Taburu'nun başlangıçta bir Amele Taburu olarak kurulmuş olduğu doğrudur. Çünkü Birinci Ordu Karargâhı'nın Birinci Kadın İşçi Taburu ile ilgili olarak Harbiye Nezareti'ne göndermiş olduğu bir yazı da, “telakkî olunan emir mûcibince tahrîri yapılmak üzere kadınlardan bir Amele Taburu'nun teşkîli için evvel emirde orduca bervech-i âtî husûsun arzına...”²⁵⁵ yani, “Harbiye Nezareti'nden alınan emir gereğince kadınlardan oluşan bir Amele Taburu kurulması için” sözleriyle başlamaktadır.

Berücksichtigung der Arbeitenden Klasse,” s. 135.

²⁵² *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 7.

²⁵³ *ibid.*, s. 15.

²⁵⁴ Zekeriya Özdemir. “Birinci Dünya Savaşı'nda Amele Taburları,” (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1994), s. 70.

²⁵⁵ T.C. ATESE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-51.

Bununla birlikte, “Amele Taburları’nın insan kaynaklarında azalmalar” görülmesi üzerine bu boşluğun “her zaman Türk erkeği gibi fedakârlıklar yapmasını bilen Türk kadını” tarafından doldurulması gibi bazı romantik önermeler, en azından bana biraz fazla abartılı görünmektedir.²⁵⁶ Gayrimüslim Osmanlı erkeklerinden oluşturulmuş olan ve mevcutları on binleri bulan Amele Taburları’nın personel açığını Birinci Kadın İşçi Taburu’nun 80-90 Müslüman Osmanlı kadın işçisi ile doldurmak ne derece mümkün olabilirdi?

Birinci Kadın İşçi Taburu hiçbir zaman doğru dürüst üretime geçmeyi bile başaramadı. Taburun kurulduğu ilk günlerde tarımsal üretim için çalışmalara başlandı, ama birkaç günlük bir çalışma sonrasında çoğunluğu İstanbullu olan kadın işçilerin bu işlere hiç de yatkın olmadığı görüldü. Dahası, henüz kontratlar imzalanmamış olduğu için, kadın işçilerden bir bölümü kendilerine verilmiş olan ağır işlerden çabucak yılarak taburdan hemen ayrılmak istediler. Ayrıca daha sonra girilen yol inşaatı da başarısızlıkla sonuçlandı. El arabalarıyla taş, toprak, kum taşıtılan, toprak düzleştirilmesi ve hendek açılması gibi ağır işlere koşulan kadın işçiler pek az iş yapabilmekteydi.²⁵⁷ Eldeki kaynaklardan, bastıran kış koşullarında kadın işçilerin araziye çıkarılmasına ara verildiği ve işçilerin kapalı alanda ham yünden iplik eğirmek ve dikiş dikmek gibi nispeten daha hafif işlerde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ancak eldeki bilgilerden taburda genelde ne üretildiği bile tam olarak anlaşılamamaktadır.

Birinci Kadın İşçi Taburu, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti Başkanı Enver Paşa’nın Alman modelini örnek alarak Kadınları Çalıştırma Cemiyeti aracılığıyla hazırlattığı deneme mahiyetindeki bir kişisel girişimdi. Osmanlı Ordusu’nun aslında bu kadın işçilere yönelik olarak ne bir ihtiyacı, ne de bir talebi vardı. Kadınları Çalıştırma Cemiyeti’nin 8 Haziran 1918 tarihli başarısız ikinci kongre denemelerinden sonra dağılma sürecine girmesi, Enver Paşa’nın 2 Kasım 1918 günü yurtdışına kaçmasıyla daha da hızlanınca, gelişen olaylar Enver Paşa’nın bu “şahsi” girişimin de sonunu hazırladı.

Diğer bir deyişle, Birinci Kadın İşçi Taburu, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti’nin Başkanı ve Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa’nın emriyle 10 Eylül 1917 günü Birinci Ordu bünyesinde oluşturulmuştu. Kadınları Çalıştırma Cemiyeti aracılığıyla toplanmış olan birtakım fakir kadınların gözlerden uzak bir kışlada Osmanlı

---

²⁵⁶ Zekeriya Özdemir. “Birinci Dünya Savaşı’nda Amele Taburları,” s. 70.

²⁵⁷ *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 7.

Ordusu tarafından yedirilmesi içirilmesi, giydirilmesi ve barındırılması amacıyla kurulmuştu. Enver Paşa 2 Kasım 1918 günü İstanbul'dan “gitmek zorunda” kalınca, onun kurdurmuş olduğu Birinci Kadın İşçi Taburu da 1 Ocak 1919 günü lağvedilerek tarihe karıştı.²⁵⁸

---

²⁵⁸ *ibid.*, s. 33. Bu yazmanın son sayfasında yer alan bir fotoğrafın üzerine, titrek bir el yazısıyla “Taburun tarih-i lağvı fi 1 Kanûnisânî sene 335” notu düşülmüştür.

The Indian Medical Mission in Turkey during the World War I

Kazi Sufior RAHAMAN*

Introduction

During the British regime, the Muslims of the present-day country of India, Bangladesh, and Pakistan, in spite of multi-cultural identity and heterogeneous ethnicity, constituted a single *ummah* on the basis of their common religion in Indian subcontinent. One-third of the Muslims of the world lived in Indian subcontinent and these innumerable Muslims occasionally started popular outcry and political activities against the British colonial governments for Islam and their community interests. Indeed, the presence of huge Muslims in Indian subcontinent often had kept the British colonial governments under pressure in both national and international politics and policies, particularly in connection with Islam or Muslims.

Although India was never ruled by the Ottoman Empire, the relations between Indian Muslims and Turkey were inseparable on the question of the Caliph. The Ottoman Empire was the only Muslim power that had maintained a semblance of authority in world politics and policies. Therefore, the Indian Muslims wanted in earnest to save the Islamic political power from extinction, when the Muslims of the subcontinent had no sovereign ruler of their own. When the Ottoman Empire fell into trouble in any way, the Indian Muslims expressed their agony and anxiety through press and public meetings. Similarly, they conveyed congratulations and communicated their joyful feelings with triumphant parties at the time of good news of the Ottoman Empire. In the early 20th century, the Muslims of India, for various reasons, fostered the spirit of “politics of romanticism” against the British administration on the question of the Ottoman Empire. This trend was, however, strongly visible in India throughout the days of Balkan Wars and Khilafat movements. During the period, the Muslims of India came to occupy the centre stage of national politics and their movements for the Ottoman Empire and against the colonial British

---

* Dr., Head and Associate Professor, Department of Islamic History and Culture, University of Calcutta, Kolkata, India.

governments had turned into a mass movement.

The Post Balkan Events (1854-1911)

The general impression among the Muslims of India was that the Western powers were waging wars against Islam throughout the world in order to diminish their power and prestige. Since the period of Crimean War (1854), the Indian Muslim press occasionally published reports on the affairs of Ottoman Empire, out of its ideological-political interests. During the Russo-Turkish War of 1877-78, the Muslims of India offered cordial supports to the Sultan of Turkey as a *Khalifatul Muslimin*. The Treaty of San Stefano (1877), which showed disrespect to the Sultan of Turkey, evoked deep sympathies among the Muslims that had been published in different forms of news in Indian Muslim press. One instance is enough to understand the inclination of love and sympathy of the Muslims of Bengal to the people of Turkey. Newspaper *Muhammad-i-Akhbari* published in Calcutta appealed to the Muslim readers to send money in newspaper office for helping the innumerable widows and orphans of the Turks, who had fallen victim in war with its issue on 15 June 1877.¹ C.E. Buckland, Lieutenant Governor of Bengal of that time, testified the fact and referred it in his book that *dua* or religious prayer for the success of Ottoman Sultan were held in Friday at *jumma* prayer in some of the mosques of Calcutta, and consequently subscriptions were raised for the war victims in Turkey.² Defeated by Russia in 1878, Sultan Abdul Hamid II of the Ottoman Empire as *Khalifatul Muslimin* or the Caliph of the Muslims was endeavored to take advantage of the sympathy of the Muslim world. Therefore, he sent emissaries to Egypt, India, Afghanistan, Indonesia (Java), and China to impress upon the Muslims of those countries to prove the fact that there was still a Caliph in Islam. Accordingly, in 1882, Jamaluddin Afghani arrived in India as an emissary of the Caliph. In course of tour in India, he delivered firebrand speeches in different parts of India on the subject of the conspiracy and disintegration policy of the Western powers and the Eastern Orthodox Coalitions against the Ottoman Empire. Indeed, the speech of Jamaluddin Afghani helped much in the process of infusing Panislamic ideas among the Muslims of India. Further, the Russo-Turkey War of 1897 and its consequences afflicted the minds of the Muslims of India with heavy shock. The Muslim newspapers and

---

¹ Mustafa Nurul Islam, *Muslim Bangla Sahitya*, Dacca, 1969, p. 26.

² E. Buckland, *Bengal under the Lieutenants Governor*, vol. 2, London, 1901, p. 691.

periodicals of India published articles on 'Turkey, Turks, and the Ottoman Empire'. They came out with special issues to commemorate the anniversary of the reign of Sultan Abdul Hamid II.

In 1911, the Italian forces marched on Tripoli, a province of Turkey in North Africa. The British government refused to allow the Turkish forces to reach Tripoli via Egypt, then under the British control. The Muslims of India expected that the British would favor Turkey, but the refusal of the British revealed its inclination on Italian side. This news stirred up Pro-Turkish and anti-British sentiments among the educated and non-educated Indian Muslims.

The Balkan Wars 1912-13

The slave people of the Balkan Peninsula mainly comprising Vlachos, Greeks, Serbs, and Bulgarians made an alliance, being inspired by the ideas of Pan Slavism, and they started revolting against the Ottoman authority for independence. Their movements gradually became stronger and, finally in October 1912, Montenegro, Bulgaria, Serbia and Greece declared war by turn against the Ottoman Empire. There were several reasons for the defeat of the Ottoman Empire. The outbreak of cholera spread rapidly over a large area of Turkey. Apart from the cholera, the migration of uncountable refugees from Bulgaria to Istanbul and to Anatolia had turned the situation to the worst. The combinations of three forces, i.e. the problem of the wounded soldiers, the outbreak of the cholera, and the overburden of the refugees who were left out under the open sky during the cold winter started a chain of disasters. There were so many wounded and sick in barracks, police stations, and government buildings of Istanbul, which were turned into hospitals. In addition, mosques were given to the refugees. These deplorable situations of the soldiers and people of Turkey strongly aggrieved the Indian Muslims. Above all, there was the implicit support of the European nations to the "rebellions" of Balkan Peninsula against the Ottomans during the Balkan Wars; the Muslims of India thought that the Western powers encouraged the people of the Balkans to revolt against the Muslim authority in the name of freedom.

The consequences of the Balkan Wars (1912-13) greatly disturbed the minds of the Indian Muslim *ulama*. As for example, Mohammad Ali, an eminent Indian leader, attempted to commit suicide aftermath the Balkan results.³ Maniruzzaman Islamabadi, an outstanding Islamic

---

³ Afzal Iqbal, Life and Times of Mohammad Ali, Lahore, 1979, p. 70.

scholar of Bengal, wrote a book defending the stands of the Ottoman Empire on Balkan issues. In the First Balkan War (1912), the Balkan league attacked Turkey, capturing most of her remaining territory in Europe. An amicable settlement in a peace conference in London took place to remove the grievances between the two groups. Next year, the Second Balkan War (1913) began, because the Bulgarians were dissatisfied with the peace settlement. The conspiracy of the European great powers against the Ottoman Empire behind the curtains of the Balkan Wars disappointed the Indian Muslims. English newspaper, *The Mussalman*, published in Calcutta, commented in its editorial for the jeopardizing attitude of the big powers of Europe on Balkan issues, stating that “the attitude of the powers clearly demonstrated to the world that the principle of ‘might is right’ was still determining the policy of those nations”. *The Mussalman* published in five weekly issues the text of ‘*Come over into Macedonia and Help Us*’ -a pamphlet on Bulgarian atrocities towards the Muslims, issued in Istanbul.⁴ In July 1913, British Indian government issued an ordinance, prohibiting publication of any copy of that pamphlet in India. In September, the office of *The Mussalman* was searched for the publication of the said pamphlet and seven of its issues were seized and forfeited.⁵

The casualties of Balkan Wars perturbed the Muslims of India in fear of future of the Ottoman Empire; therefore, they wanted desperately to help the victims in war by any means. In an emergency action, the Muslim leaders of India raised funds in the name of ‘Ottoman Red Crescent Society’ and made a kind appeal for financial help for Turkish war victims. People responded very quickly and sympathetically.⁶ Surprisingly, the students of Aligarh Mohammedan Anglo-Oriental College responded more positively. However, the founder of the said institution, Sir Syed Ahmad Khan, thought that these types of feelings by the guidance of Panislamic ideas are not beneficial for the Muslims of India.⁷ He warned his compatriots against a Panislamic adventure, which instead of helping Turkey, could complicate their own loyalty as

---

⁴ *The Mussalman*, 5, 23 May and 6, 13, 20 June, 1913.

⁵ Abul Fazal, *Sangbadik Mujibur Rahman*, Dacca, 1967, p. 24.

⁶ A sum of Rs 15 lacs were donated which was more than half of the total amount reached to the Ottoman Red Crescent Society from all over the world. Vide, Azmi Ozan, *Pan Islamism-Indian Muslims, the Ottomans and the Britain (1877-19240*, Leiden, 1997, p. 150).

⁷ Syed Ahmed believed that the conciliation attitude with the British would improve the deplorable conditions of the Indian Muslims.

subjects of the British government.⁸ However, the Balkan tragedy aroused Panislamic feelings of the students of Aligarh, in a way that they gave up their weekly special dishes and meat, and contributed that money to the fund organized by Ottoman Red Crescent Society, which they usually spent on their friends on the occasion of jublations.⁹

The pro-Turkish and anti-European feelings stirred the hearts of the Muslims and they dared to speak out even before the British authorities. The Indian Muslims felt so close and loved the Ottomans Turks so much that the students cut rations of their food and the women sold their gold and jewelerys to help the Ottomans. Just one of the donations that came from the Indian Muslims to the Ottoman Red Crescent Foundation was 185,000 Ottoman liras.¹⁰ The Ottoman Red Crescent Foundation received the donations of the Indian Muslims through the consulates and embassies. Some of the names who donated handsome amount during the Balkan Wars were respectively Shaikh Mehmed Ashaf and partners (Madras), Quamar Shah (Rampur), Hazi Ismail Khan, Hazi Noor Mohammad, and Hazi Quasim Arif (Calcutta), Zafar Ali Khan, owner of the paper *Zamindar* from Lahore, Mohammad Fazil, owner of the newspaper *Elmesir* from Moradabad, Encumen-i-Muhammad-ul Islam from Calcutta, Munira Khanum, head of the Arab and Turkish women, Bombay, Ekram Effendi, and Nafi Effendi from Delhi, political newspaper from Bombay, Serampur Red Crescent Foundation (Bengal), Mohammad Ibrahim Wazir, and Mehmed Efendi (Lahore), Hazi Abdullah Haroon (Karachi), the owner of the newspaper *Watan*, and Ali Tahsin, owner of the newspaper *Wakil* of Lahore, Bami Effendi, and Ahmed Minla Dawood Effendi (Bombay). The names of the people who donated money are listed in the Prime Minister's Ottoman Archives and the Yearbook of the Red Crescent Foundation.¹¹

Dr. M.A. Ansari and his Indian friends travelled through Anatolia extensively and worked together with the Ottoman statesmen to establish living quarters for the refugees, who had migrated to Turkey. Both Mohammad Ali and Zafar Ali Khan suggested for the foundation of the quarter of the 'Rumeli Refugees' immediately. Then Dr. M.A. Ansari and Zafar Ali Khan decided that Adana was the most suitable

---

⁸ To the British Empire the Panislamic movement became dangerous.

⁹ Afzal Iqbal, op.cit., p. 71.

¹⁰ Zuhail Ozaydin, The Indian Muslims Red Crescent Society's Aid to the Ottoman State during the Balkan war in 1912, JISHIM, Istanbul, 2003, vol 2, p. 13.

¹¹ Ibid. p. 14.

place and they sent Istanbul the money, which had been collected in India to finance the project.¹²

On 21 March 1912, Hajji Sahib of Turangzai, one of the greatest freedom fighters of the northwestern province at the foundation ceremony of *Dar-ul-Ulum-i-Islamia* (Islamia College) at Peshawar, arranged a meeting of prayer for the success of Turks. Following that, there were shouts of *amin* (amen), which bewildered the British chief commissioner, and a host of other British officials, who were present on the occasion.¹³ The British Indian government faced enormous difficulties on the question of dubious role of the British in the Balkan affairs. The intensity of the issue is evident from one British communiqué. In August 1913, Lord Hardinge, Viceroy of India, told Lord Crewe, the Secretary of State, that “he did not think the Foreign Office in London sufficiently appreciated the difficulties, which the Government of India were having with the Indian Muslims over Turkey”.¹⁴

During the Balkan Wars, when the Turks recaptured Edirne (Adrianople), the Indian Muslims for the first time celebrated the occasion with joyful events and illuminated with lights at mosques and homes. To commemorate the brilliant march of Enver Bey, the supporters of Turkey convened a meeting in Calcutta on 3 August 1913, and the participants expressed their joy and for this action and they applauded the Sultan of Turkey and the Turkish Nation. In view of the rumors of coercion of Turkey by the European powers, the meeting conveyed the British Indian government a warning message, expressing their hope that great Britain would respect not only her earlier ‘declaration of neutrality’ of London Peace Conference, but also the ‘feelings and sentiments’ of the Indian Muslims’.¹⁵

Mustafa Kamal Pasha, who on many occasions conducted successful attacks upon the enemies of Turkey, was eulogized by the Muslim newspapers as their national hero. During this period, colored pictures of Turkish military superiority were imported in India from Germany. It was reported that there was hardly a Muslim in India who did not decorate their house walls with these pictures.¹⁶ People gave financial support by collecting funds for Turkey. People were so

---

¹² Ibid. p. 13.

¹³ Abdul Rauf, Pan-Islamism and the North West Frontier Province of British India (1897-1918), *Perceptions*, Winter 2007, p. 32.

¹⁴ Ibid.

¹⁵ *The Mussalman*, 8 August, 1913.

¹⁶ Ibid.

enthusiastic about the fund. It had been reported that the wife of Khwaja Mohammad, having no money, donated her four-month-old baby to the Turkish fund in a meeting held at Islamia Club of Peshawar. The organizers fully utilized the occasion for the rise of peoples' enthusiasm. The baby was auctioned. The highest bidder was Khan Bahadur Seth Karim Bakhsh, who gave the money to the fund for Turkey. He returned the baby to the mother and gave her an allowance of two rupees for its upkeep.¹⁷ The mother contributed even these two rupees to the fund. Weekly newspaper *Afghan*, from Peshawar, published an interesting news that two men, Munshi Din Mohammad and Gulab Din, announced that they were ready to be sold as slaves and the money to be contributed to the Turkish fund.¹⁸

Medical Mission to Turkey

In a meeting held at Aligarh, the Muslim leaders decided in sympathetic spirit that a medical mission should be sent to Turkey to take care of the wounded soldiers. The Indian Muslims sent to Istanbul three separate medical teams of which they paid all their costs. The medical teams built mobile hospitals in tents near the war zones and provided necessary medicine and medical instruments. These teams were managed by either the Military Medical Corps or the Red Crescent Society, depending on which hospital they were working for treating the wounded and sick soldiers in Istanbul.¹⁹

The First Indian Medical Team

The first Indian medical team consisted of five young volunteers who were from rich families of India and Egypt, studying in London.²⁰ They paid for their own expenses including the costs of the Egyptian physician Selim Bey's travel Istanbul. They worked at the Haydarpasha Military Hospital at first and then they served at the front near Omreli.²¹

The Second Indian Medical Team

The Islamic Youth Foundation and the Ziyayi Islam Council of Bombay raised funds for assisting the poor Muslims and they sent the

---

¹⁷ Ibid. p. 33.

¹⁸ Afzal Iqbal, op.cit., p. 71.

¹⁹ Zuhul Ozaydin, op.cit. pp. 12-13.

²⁰ The first medical team consisted of one doctor and five Indian Muslim students those were studying in London. They were Dr. Selim Bey (Egyptian), Abdul Huq (South Hyderabad), Syed Al Imran (Sincor province), Syed Mehmud Hussein (South Hyderabad), and Syed Hasan Abid Zafri (Delhi). vide, Zuhul Ozaydin, op.cit., pp. 14-15.

²¹ ibid. p. 14.

second Indian medical team, which is commonly known as Bombay medical team. On 17 December 1912, this team arrived in Istanbul and was placed at the *Red Crescent Darulfunun* (Charitable) Hospital. During the negotiations, they stayed about one month and treated about 100 beds ridden and consulted with 135 patients.²²

The medical team had excellent tents and mobile hospital equipments. The team established a mobile hospital with 100 beds near Gatalca at the chief front of Omreli and treated sick and wounded soldiers. Many important people visited the mobile hospital and wrote down their gratitude in the Hospital ledger.²³ The above-mentioned medical team consisted of six expert doctors and five persons for medical managements, including 16 nursing staff.²⁴

The Third Indian Medical Team

The third medical team headed by Dr. Mukhtar Ahmed Ansari arrived in Istanbul on 9 January 1913. The team was known as *El vefdel tibbi min bilad-el Hind* and organized by the Indian Red Crescent society of Delhi. During the negotiation period, they stayed in a hospital in Kadirga and then they established a mobile hospital in Omreli. When the war started for the second time, a group of them went down to Gallipoli to establish another mobile hospital. The team consisted of the 24 members including seven specialist doctors, four pharmacists, 12 male nurses and two translators.²⁵

After his service at the front, Dr. Mukhtar Ahmed Ansari stayed in Turkey with a few of his friends and, together with Turkish statesmen, he searched for a suitable area in Anatolia to place the immigrants. He had been offered a white kalpak (fur cap) with a

---

²² *ibid.* p. 15.

²³ *ibid.* p. 14.

²⁴ *ibid.* p. 15. The names of the second medical team were Dr. Faizi (director), Dr. Mehmed Hussain (chief physician), Dr. Nimkar, Dr. Mulkan, Nisar Ahmed, Dr. Selim, Mr. Rusen (pharmacist), Syed Abdul Wazid (secretary), Syed Mehmed Serif (head nurse, man), Hakim Serajuddin (officer), Abdul Latif (cashier), 13 nurses and 3 vice-nurses.

²⁵ The members of the team were Dr. Mukhtar Ahmad Ansari, Dr. Mohammad Naim, Dr. Faizi, Dr. Bari and Dr. Mehmudullah, while the other members include Abdur Rehman Siddiqui, Abdul Aziz Ansari, Manzoor Mehmud, Mohammad Yousaf, Abdur Rehman Peshawari, Tawakal Hussain, Tufazzal Hussain, Qazi Bashiruddin, Wahiduddin, Noor-al-Hasan, Chiragh Ali, Shoiab Quraishi, Khaliqzaman, Raza Hussain, Ismail Hossain Shirazi, Tawangar Hussain, Hamid Rasul, and Ghulam Jilani. According to Afzal Iqbal, the delegation was comprised 84 people with fully qualified doctors, five of whom had European qualifications. Vide, Afzal Iqbal, *op.cit.* p. 76. Abdul Rauf, *op.cit.*, p. 30, Zuhul Ozaydin, *op.cit.*, p. 16.

crescent on it when he returned to India.²⁶

The medical mission rendered yeomen services to the wounded Turks at the war front. The team members were invited by the Sultan to the palace to thank them for a job well done.²⁷ The services of the medical mission had been constantly reported in the Indian press through the letters of the mission members.²⁸ They claimed that they rendered better services to the war-affected areas than many of the missions sent by other nations including the Europeans.

Ismail Hossain Siraji visited Turkey as a member of the third medical team. On his return from Turkey, he published a Bengali book *Turaska Bharaman* or 'Travels in Turkey'. Siraji got excited by observing the Ottoman civilization, the status of Turkey women; at the same time, he gave a pen picture of his war experiences in Turkey. He depicted the tragic condition of the Ottoman army fighting in Balkan Wars and the shabby treatment meted out to Turkey by the Western powers.²⁹

Some of the members such as Abdur Rehman Peshawari, Shaib Quraishi, Chowdhury Khaliqzaman,³⁰ and Manzoor Mehmud stayed in Turkey; but after four months, they returned to India except Manzoor Ahmad and Abdur Rehman Peshawari. Soon after, Manzoor Ahmad fell ill and had to return India, leaving only Abdur Rehman Peshawari in Turkey.³¹

Abdur Rehman Peshawari, son of Hazi Gulam Samdani of Peshawar at Khyber Valley, arrived Istanbul at the age of 26, leaving behind Aligarh College as a stretcher-bearer/nurse for third medical team in Balkan Wars under the leadership of Dr. Mukhtar Ahmad Ansari. Although he was from a wealthy and prominent family, he sold all his belongings to generate funds for his journey, as he was uncertain of his father's approval.³²

After the Balkan Wars, he decided to stay in Turkey to lend a hand to the ailing Ottomans. He was the first foreigner who joined as a journalist for the Anadolu Agency, the nascent Turkey's first news outlet. The founders of the Anadolu Agency were famous novelist

---

²⁶ Zuhul Ozaydin, op.cit., p. 18.

²⁷ ibid.p. 18.

²⁸ Ibid. p. 13.

²⁹ This book was published in Calcutta in 1913. In this book, he narrated his experiences while he was in Turkey during the period of Balkan wars.

³⁰ Chowdhury Khaliqzaman played a leading role in Pakistan movement and he elected as president of Pakistan Muslim League and Governor of West Pakistan.

³¹ Abdul Rauf, op.cit, p. 31.

³² Indian Muslim hero in Turkey's liberation war, englishnews@aa.com.tr.

Halide Edip (Adivar) and renowned Journalist Yunus Nadi (Abalioglu). Yunus Nadi pointed out in his memoirs that Abdur Rehman Peshawari used only one finger flying over a typewriter for typing stories of wartime atrocities, victories, etc. in his small chamber of the press.³³

In later years, he participated in World War I and War of Independence of Turkey. He was admitted for training in Istanbul and then in Beirut. He was inducted in the regular army as a lieutenant and sent to Dardanelles.³⁴ He served in the military with the capacity of commanding a military contingent; took part in many battles against the Allied Powers; and proved his gallantry. He took active part in Beirut and Gallipoli during World War I. He was injured three times while fighting at Gallipoli against the British imperial navy.³⁵

After the war, despite his family request him to return home, he choose to stay in Ankara, where the Turkish Republic was established in the midst of shattered and war torn Anatolia. He refused his mother's pleas of returning by saying that "I cannot come home while the Muslim nation is under invasion".³⁶

Peshawari earned the trust and confidence of the Turks. As a result, in 1921, Kemal Ataturk appointed him as an Ambassador of Turkey in Afghanistan. He enjoyed the post until his life ended tragically in 1925 when he was assassinated in Istanbul. His death was supposed to have been a case of mistaken identity. Rauf Bey, a prominent Turkish politician (later became the Prime Minister of Turkey), was rumored to be an actual target. Unfortunately, he bore a close resemblance to Rauf Bey, which led to his death.³⁷ He was buried in Istanbul. The premature death of Abdur Rehman Peshawari mourned the Indians, Afghans, and the Turks alike.

Mucahit Arslan, a Turkish history researcher, rightly commented that Indian Muslim community lent their support financially and morally to the Ottomans during the turbulent days of Turkey, i.e. Balkan War, World War I and War of Independence, and Abdur Rahaman Peshawari was one of the heroes in Indian Muslim community whose name must be remembered by the every Turk.³⁸

---

³³ *ibid.*

³⁴ Abdul Rauf, *op.cit.*, p. 31.

³⁵ Indian Muslim hero in Turkey's liberation war, englishnews@aa.com.tr.

³⁶ *ibid.*

³⁷ Abdul Rauf, *op.cit.*, (footnote, p. 31).

³⁸ Indian Muslim hero in Turkey's liberation war, englishnews@aa.com.tr.

In the same period, Kazi Mohammad Wali Khan, Vice President of the Frontier Muslim League, and a devoted and veteran freedom fighter, also fought along with the Turkish forces.³⁹ He also worked as a special correspondent for the *Comrade* of Calcutta and *Zamindar* of Lahore. Similarly, another Pakhtun, Amir Muhammad Khan,⁴⁰ was attracted to the call of religion and Panislamic feelings. He sold his entire belongings and left India via Bombay and Egypt for Turkey, where he fought alongside the Turkish army during Balkan Wars and later in World War I. However, after the defeat of Turkey, he became incommunicado and was considered a martyr.⁴¹ As per archival reports, some courageous educated Muslims left India for Turkey to participate in war against the enemy of Islam during the Balkan Wars and the period following it.

World War I

In August 1914, World War I broke out between Germany and the Allied Powers. Circumstances led Turkey to join the war in November 1914 as an ally of Germany, because the Allied Powers refused to provide protection against the Russian's threats in the Bosphorus region. The involvement of Turkey in the war circulated an unpleasant feeling among the Indian Muslims against the British, as they had traditionally good feelings for their Muslim brethren in Turkey. The Indian Muslims raised voice in support of Turkey. The Indian government, as a precautionary measure, arrested and interned a large number of prominent Panislamic leaders and political activists. The security deposit of newspaper '*The Mussalman*' was forfeited for its editorial, entitled as '*England, Turkey, and Indian Mussalman*'. The British government served notice to Maulavi Mujibur Rahman, the editor of '*The Mussalman*' with the order of depositing fresh security, and pre-censorship of its editorials. Despite of the warning notice of the government, he continued publishing of the news in favor of the Ottoman Empire, keeping its editorial column blank as a mark of protest against the action of the government until they withdrew the order.⁴²

Due to the fact that Britain had entered into war against Germany's ally, the Turkish Ottoman Empire, the seat of the Khilafat had angered some Muslims in India. There was a fear among the British that the

---

³⁹ Abdul Rauf, op.cit., p. 32.

⁴⁰ ibid.

⁴¹ Ibid.

⁴² *The Mussalman*, 6 Dec, 1926, p. 6 (20th Anniversary Publication).

Muslims of India could raise up against them. The British were particularly worried about nationalist material, such as the following German propaganda leaflet and the effect that it would have on their troops.

The role played by the Indian Muslims in World War I is a multi-facet story. It is correct that the Muslim masses supported the stand of the Ottoman Empire. But the government servicemen, army men, etc. favored the policy of the British government.

However, India was forced to participate in World War I as a part of colonial country of the British Empire and approximately 17,000,000 Indian soldiers were posted in different war fronts for fighting against the enemies of their colonial master. The poor Indian people joined in British army for various reasons. Among them, a good number of soldiers were Muslims and they were posted in different war fronts for fighting in favor of the British Empire. Most of the Indian Muslim soldiers remained steadfastly loyal to the British even against the pull of the religion. Even the Indian Muslim soldiers fought in Gallipoli against the Ottoman army. Some of them lost their lives in the battlefield and around 170 memorial stones of Indian soldiers were found at the Haydarpasha English Cemetery in Istanbul, Turkey.

Needless to say, sometimes, the Indian Muslim soldiers refused to fight against the soldiers of Turkey. Mesopotamia was such a war front, which tested the loyalty of a number of Indian Muslim soldiers, who were confronted with the choice, whether the troops would fight against the Caliph or remain loyal to the British King. In 1916, the Indian Muslim soldiers of 15 battalions mutinied in Basra and refused to march against the Turks.

Similarly, in 1915, the Muslim soldiers, including the Hindus and Sikhs, those in Singapore opposed the British interests and eventually revolted abiding by the fatwa of Sultan Mehmed V. A pro-Turkey Gujarati coffee-shop owner Kasim Mansur and a religious leader Nur Alam Shah visited the soldiers and infused anti-British feelings to rise up them against the British.

A leaflet was published by Germans, which was written in Urdu in Devnagari. Script warned the Indian Muslim soldiers not to fight for the British, French, and Russians. The leaflet says the following:

'The High Priest of Islam in Holy Mecca has, on the occasion of the Eid Festival, issued an edict to you that declares jihad against the English and French. The King of Turkey has

*gone on war against the barbaric English, French, and Russian nations and his allies are the Afghan people.*⁴³

Few letters written by the Indian Muslim soldiers are given below to understand the psyche of them during the World War I.

A letter of a Muslim soldier fighting in Europe raises some of the same sentiments as the propaganda leaflet in extolling soldiers to rebel against the British. An unnamed Muslim wrote in Urdu to the Risaldar-Major of the 6th Cavalry, Troop No.1, Karachi, in March 1916:

*You are entangled in a war in which no victory has been gained nor can any be gained in the future. What you ought to do is raise your fellow caste-men against the English and join the army of Islam (the Turks). If you die in its service, it would be better than living as you are doing now. Act as I have advised you or you will be sorry for if afterwards. God's orders have been received to the effect that the destruction of the British Raj is at hand. They are having to face great losses everywhere. You ought to think over this, for by sticking to the English you will gain neither this world nor the next (heaven). All the Muslims who have died in this war fighting for the British will spend an eternity in hell. Kill the English whenever you get a chance and join the enemy. If you do not win in this world, you will at all events gain Paradise. You will certainly be safe from this King of the traitors (George V). Everything out here is very clear and there is a regular famine. Be watchful, join the enemy, and you will expel the Kafir (get rid of the unbelieving British) from your native land (India). The flag of Islam is ready and will shortly be seen waving. You Indians make ready and we here in two days will rebel and imprison all the English. Please God, we shall do this, for every caste (class of Indian) out here complains of them.*⁴⁴

The majority of Muslim soldiers fighting in Europe did not share the same sentiments regarding the British and did not feel any close emotive religious affinity towards the Turks: A Muslim officer wrote in Urdu to his brother in Central India from France, in December 1914:

---

⁴³ Herbert A. Friedman, German WWI Psyop, [www.psywarrior.com/German WWIPSYOP.html](http://www.psywarrior.com/German_WWIPSYOP.html).

⁴⁴ David Omissi, *Indian Voices of the Great War, Soldiers' Letters, 1914-1918* (St.Martin's Press, Inc., 1999).

What better occasion can I find than this to prove the loyalty of my family to the British Government? Turkey, it is true, is a Muslim power, but what has it to do with us? Turkey is nothing at all to us. The men of France are beyond measure good, honorable, and kind. By God, my brother, they are gentlemen to the backbone! Their manners and morals are in absolute accord with our ideas. In war, they are as one with us and with the English. Our noble King knows the quality and the worth of his subjects and his Rajas alike. I give you the truth of the matter. The flag of victory will be in the hands of our British Government. Be not at all distressed. Without death, there is no victory; but I am alive and very well, and I tell you truly that I will return alive to India.⁴⁵

Soldier Sarfaraz Khan from France 18th Lancer 61st Camel Corps wrote in Urdu to Dafadar Alam Khan, a Baluchi Muslim in Lahore, Puncab, in April 1916:

Remember this, that you must always do the Sirkar's (British government) work faithfully. It is very difficult to get such a King. The Turks are not our nephews and nieces! I firmly rely on you, that you remain the well-wisher of the Sirkar (British government). Still it is proper that I should advise you. The Turks made war against our Sirkar without any cause. Our Sirkar repeatedly told the Turks before the war to remain neutral, and that their security would be arranged in every way. However, the Turks would not be advised and now they are giving away their country with their own hands.⁴⁶

Conclusion

Germany was defeated in the World War I and Turkey bore the consequences of a defeated nation. Turkey was humiliated in the Treaty of Sevres in 1920. The Allied Powers occupied Istanbul. All military activities by Turkey were to be abandoned. The Turkish Khalifa became a puppet in the hands of Allied Powers. This deplorable situation of the Ottomans evoked an emotional wave of anger among the Muslims of Indian subcontinent that turned into a movement for the restoration of the Caliphate. This movement was also joined by the Hindu communities and supported by almost all political parties under the leadership of Mahatma Gandhi. The last episode of protest and

---

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Ibid.

agitation among the Indian Muslims on the question of the Ottoman Empire since the period of Crimean War was Khilafat movement.

However, the Muslims of all over India launched an extraterritorial loyalty and community movement condemning the attitudes of Western powers to Ottoman Sultans. It was designed to create pressure on the British government of India. The main demands of the movement were laid down to the British government (a) to preserve the boundaries of the Ottoman Empire as they had been in 1914; (b) to preserve intact the spiritual and temporal authority of the Ottoman Sultan as Caliph of Islam; and (c) to protect the holy places of the Muslims.

The Khilafat movement leaders of Indian subcontinent had planned to mobilize the Muslims across the country under a PanIslamic set up to achieve their goal. The movement eventually spread through local mosques, madrashas, vernacular press and the branches of various *anjumans*. The movement fired the imagination of the young and old, men and women and compelled even the *ulama* to come out of their *hujras* and the wealthy from their portals to join the masses. It was the first countrywide agitation of the Indian Muslims with a central organization to guide its course. It transformed the psyche of the common Muslims, trained them in political agitation, and thought them how to press their demands. The sincere support of Mahatma Gandhi brought the Hindus within the fold of Khilafat movement. The movement earned spontaneity and became more powerful and popular irrespective of language, class, and community.

As soon as Kemal Ataturk rose to power in 1924 and declared Turkey a secular republic, the Muslims in India had switched their sympathies from Khilafat to him. Now as a pioneer of nationalism and anti-colonialism, Ataturk became a symbolic hero to the people of Indian subcontinent. The instance of Ataturk helped the Indian intellectuals to grow a new spirit of hope for the people of colonial country like India.

Pictures

Picture 1: Dr. Mukhtar Ahmed Ansari.
Source: Ottoman Red Crescent Yearbook, p. 210.

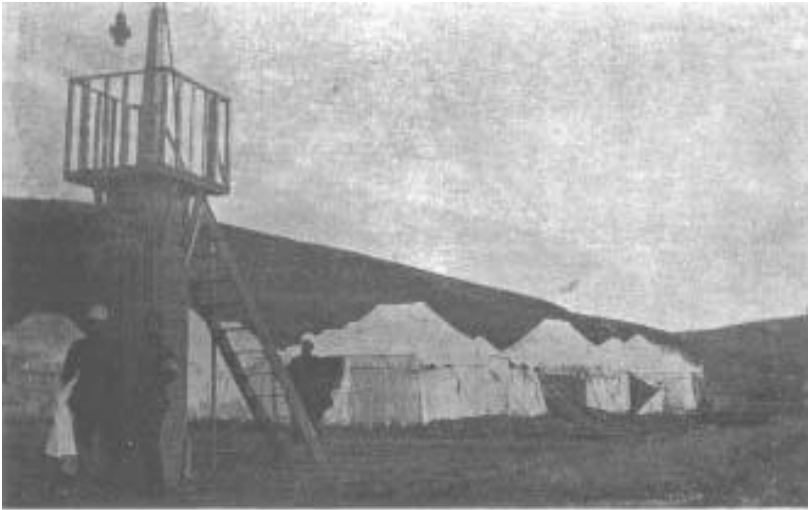
Picture 2: The Bombay Red Crescent Medical Team.
In the middle, Head Physician Mohammad Hussain.
Source: Ottoman Red Crescent Yearbook, p. 317.

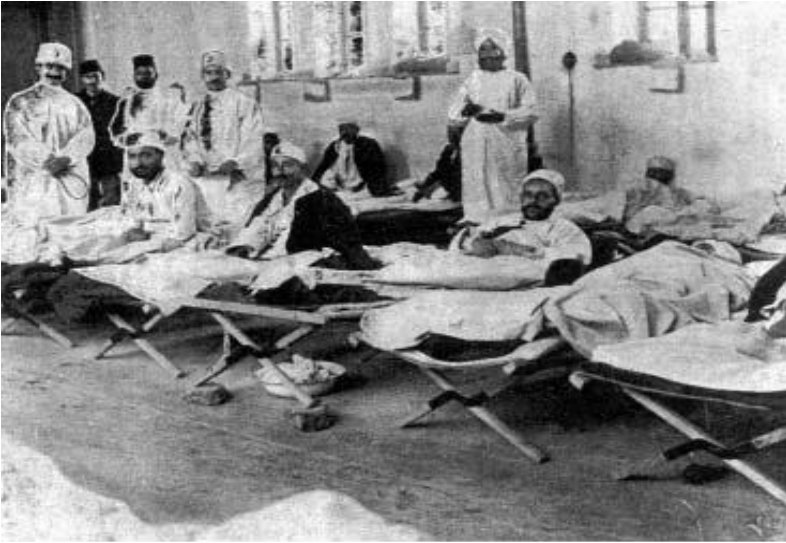
Picture 3: A tent of the Indian Red Crescent Mobile Hospital.
Source: Ottoman Red Crescent Yearbook, p. 238.

Picture 4: Patients and Staff
at the Second Red Crescent Mobile Hospital.
Source: Ottoman Red Crescent Yearbook, p. 230.

Picture 5: The Bombay Red Crescent Medical Team for assisting
the poor Muslims' mobile hospital, mosque and minaret.
Source: Ottoman Red Crescent Yearbook, p. 323.

Picture 6: A ward in the Indian Red Crescent Hospital.
Behind on the left, Dr. Mukhtar Ahmed Ansari with a white kalpak.
Source: Ottoman Red Crescent Yearbook, p. 221.

Picture 7: The Indian Red Crescent Medical Team at dinner.
Source: Ottoman Red Crescent Yearbook, p. 213.

Birinci Dünya Savaşı Sürecinde Meclis-i Umumi'de Görüşülen Başlıca Askerî Meseleler

Mehmet OKUR* ve Serdar GÖKTAŞ**

Fransız İhtilali'nin ve Sanayi İnkılâbı'nın neden olduğu köklü değişimler, Avrupa'da büyük rekabete yol açmış ve bu rekabet 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Avrupa devletleri arasında birbiri ardına imzalanan ittifak antlaşmalarına ve bloklaşmaya neden olmuştur. Bu blokların bir tarafında Almanya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve İtalya yer alırken diğer tarafında İngiltere, Fransa ve Rusya bulunmaktaydı.

Taraflar arasında giderek tırmanan gerginlik, 28 Haziran 1914'te Avusturya Veliahdı Arşidük François Ferdinand'ın Saraybosna'yı ziyareti esnasında Sırp milliyetçileri tarafından öldürülmesi ile silahlı çatışmaya dönüşmüş¹ ve Avusturya-Macaristan ile Sırbistan arasında başlayan savaş kısa sürede Avrupa'yı sarmıştır.

Sömürge veya nüfuz alanı oluşturmanın başlıca rolü oynadığı bu genel savaşın nedenlerinden biri de Osmanlı topraklarını paylaşmak olduğundan,² İttihat-Terakki Hükümeti, devletin varlığını sürdürmek ve savaş sonrası oluşacak ortamdan yararlanmak amacıyla bir taraftan orduyu modernize çalışmalarına hız vermiş, diğer taraftan da iki gruba ayrılmış Avrupa'da kendisini yalnızlıktan kurtaracak ittifak arayışlarına girmiştir.³ Ancak İtilaf Devletleri'nin Türk topraklarını kontrol etme

---

* Prof.Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

** Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

¹ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, İstanbul 2007, s. 100.

² David Fromkin, *Barişa Son veren Barış* adlı eserinde, Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti üzerindeki emellerini, bu emellerin gerçekleşmesi için yapılan girişimleri, 'karanlıktaki hayvanların saldırı hazırlıkları' olarak nitelendirmektedir. David Fromkin, *Barişa Son veren Barış, Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? 1914-1922*, (Çev.: Mehmet Harmancı), İstanbul, 1994, s. 35.

³ Mehmet Okur, *Milli Mücadele'de Karadeniz Bölgesine Yönelik İngiliz Faaliyetleri*, Ankara, 2006, s. 1. Sait Halim Paşa'ya göre, "en güçlü devletlerin ittifaksız yaşayamayacakları bir devirde Osmanlı Devleti'nin inifirat halinde bulunması kendini gayet tehlikeli bir mevkiye bulunduruyordu. Ve Rusya'nın daimi taarruzlarına karşı Osmanlı Devleti kendini müdafaa aciz bulunuyordu. Bu sebeple iki zümreden birini intihap eyleyip hayati menfaatlerini onunla müdafaa ve siyanet eylemek devlet

niyetleri ve bu politikalarında herhangi bir değişikliğe gitmek istememeleri, 19. yüzyılın sonlarında başlayan Osmanlı-Alman yakınlaşmasını daha da ileri düzeye taşıdı.⁴ İttifak antlaşmalarının imzalandığı dönemde Osmanlı Devleti ile kendisini bağlayıcı bir bağit yapmakta pek acele etmeyen⁵ Almanya ise savaşın beklediğinden erken patlak vermesiyle planlarında değişikliğe gitmek zorunda kalmış; İngiltere ile Rusya'ya yeni birer cephe açtırarak yükünü hafifletmeyi ve Osmanlı halifesinin gücünden faydalanmayı düşünmeye başlamıştır.⁶ Başta Enver Paşa olmak üzere Babıali'nin etkili isimlerinin Almanya'nın savaşı kazanacağı inancı ise iki ülkenin ittifak sürecine girmesinde önemli rol oynadı. Nitekim İtilaf Devletleri nezdinde yaptığı girişimlerden bir sonuç alamayan İttihat ve Terakki yönetimi, 2 Ağustos 1914'te Almanya ile bir ittifak antlaşması imzaladı.⁷ Bu antlaşmanın ikinci maddesine göre, eğer Rusya Avusturya ile Sırbistan

---

için kat'i bir mecburiyet halinde idi." M. Cemil Bilsel, *Lozan, Birinci Cilt*, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1998, s. 136. İttihat ve Terakki yönetimi, Avrupalı bloklardan birinin, hatta büyük güçlerden İngiltere, Fransa ya da Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na daha fazla toprak kaybına karşı koruyabileceğine inanıyordu. Fromkin, *a.g.e.*, s. 38.

⁴ Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki bir yıl içinde savaşa dâhil olmuş bulunan milletlerin hemen tamamı birer anlaşmayla barışa kavuşmuş oldukları halde, Türklerin yaklaşık dört yıl daha mevcudiyetlerini ve istikallerini muhafaza için savaşmak zorunda kalmaları, İtilaf Devletlerinin Osmanlı Devleti üzerindeki niyetlerini ortaya koyan en büyük delildir. *I. Dünya Savaşı'nda Türkiye* (Haz.: Mehmet Okur-Selçuk Ural), Erzurum, 2001, s. 7.

⁵ Hatta Almanya, Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşları sonrası artık ayakta kalıp kalamayacağına şüphe ile bakmaya başlamış ve bir ara İngiltere ve Rusya ile Osmanlı topraklarını paylaşma anlaşmaları dahi yapmıştır. Mustafa Koçak, *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)*, Ankara, 2006 s. 47; Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Ankara, 2001, s. 395-396.

⁶ Kayzer II. Wilhelm, Halifenin dinsel gücünü kullanarak Hindistan Müslümanların, Arapların ve diğer İslam ülkelerinin, İngiltere ve Fransa'ya karşı ayaklanma çıkarmasını umut ediyordu. Öyle ki, 30 Temmuz 1914'te Petersburg Alman elçisinin bir telgrafının altına yazdığı notta "Bizim, (Almanya'nın) Osmanlı Devleti ve Hindistan'daki konsoloslarımız, adamlarımız, bütün İslam âlemini bu dükkâncı menfur, yalancı, vicdansız ulusa (İngiltere) karşı vahşi bir ayaklanmaya kışkırtmalı." diyerek Halifenin gücünden istifade etmeyi planladığını ifade etmiştir. Başlangıçta Osmanlı-Alman ittifakına soğuk bakan Von Moltke ise, Alman Dışişleri Bakanlığı'na yolladığı 5 Ağustos 1914 günlü yazıda "Hindistan, Mısır ve Kafkasya'daki ihtilalci kışkırtmaların son derece önemli." olduğunu vurgulamıştır. Görülüyor ki, savaşın başında Almanya'nın Orta Doğu'da en büyük umudu, İslam dünyasında gerçekten manevi bir nüfuzu olduğunu sandıkları Halife'nin aracığı ile Müslümanları ayaklandırmaktı. Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi, Cilt III, Kısım I*, Ankara, 1991, s. 318.

⁷ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi Cilt II, Kısım IV*, Ankara, 1991, s. 642; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi IX. Cilt, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*, Ankara, 1996, s. 380-381; Bilsel, *a.g.e.*, s. 152.

arasındaki çatışmaya askerî olarak müdahale eder, Avusturya ile Rusya savaşı ve Almanya da Avusturya'nın yardımına gitmek zorunda kalırsa, Osmanlı Devleti de savaşa girecektir.⁸

Osmanlı üst düzey yöneticilerinden yalnızca Sultan Mehmet Reşat, Sadrazam Said Halim Paşa, Meclis-i Mebusan Reisi Halil Mentеше, Dâhiliye Nazırı Talat Paşa ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın bilgisi dâhilinde yürütülen bu ittifak anlaşmasından⁹ diğer hükümet yetkilileri ve Meclis-i Mebusan haberdar edilmemiştir. Hatta Türk-Alman İttifak Antlaşması'nın imzalandığı gün Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Âyan olağanüstü toplanarak 1914 yılı mali bütçe yasası ve savaş durumunda çeşitli sınıfların silahlaltına alınması kararını onaylattırdıktan sonra¹⁰ her iki meclisin de Padişah Mehmet Reşat'ın iradesiyle Kasım ayına kadar tatil edilmesine karar verilmiştir.¹¹

Meclis-i Umumi'nin tatilde olduğu bu sürede savaş, Osmanlı Devleti'ni de içine alacak şekilde hızla yayıldı. Osmanlı Hükümeti savaşa henüz hazır olmadığını ileri sürerek tarafsızlığını korumaya çalıştıysa da, Alman baskısı ve bu süreçte cereyan eden olaylar Osmanlı Devleti'ni hızlı bir şekilde savaşın içerisine çekti.¹²

Meclis-i Umumi ise belirlenen tarihten de sonra 14 Aralık 1914'te açıldı.¹³ Meclis toplantılarına başladığında Doğu Cephesi'nde Ruslarla şiddetli çatışmalar yaşanmakta, Çanakkale'de ise büyük savaşın ön

---

⁸ Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi II/IV*, s. 642.

⁹ Çolak, *a.g.e.*, s. 50.

¹⁰ Stanford J. Shaw-Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye II*, (Çev.: Mehmet Harmancı), İstanbul, 1983, s. 373.

¹¹ Meclis-i Mebusan'da Dâhiliye Nazırı Talat Paşa'nın ve Meclis-i Ayan'da Maliye Nazırı Cavit Bey'in okuduğu padişah iradesi şöyle idi: "Avusturya ve Macaristan ile Sırbistan arasında ahiren tahaddüs eden harp bir şekl-i umumi almış olmasına ve zaten Meclise mevdu kavanin-i mühimmenin hemen kâffesi tetkik ve ikmal edilmiş bulunmasına nazaran Kanun-ı Esasi mucibince önümüzdeki Teşrinisani iptidasında bila-davetin içtima etmek üzere Meclis-i Umuminin devre-i içtima-i fevkaladesinin bugünden itibaren tatilini irade ederim." *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 2, İçtima Senesi 1, s. 662; *Meclisi Ayan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 1, İçtima Senesi 1, s. 514.

¹² 10 Ağustos 1914'te Çanakkale Boğazı'nı geçip Türk sularına giren Goben ve Breslau adını taşıyan iki Alman gemisinin Amiral Souchon komutasında Karadeniz'deki Rus limanlarını 29 Ekim 1914'te topa tutmaları ile Osmanlı Devleti fiilen savaşa iştirak etmiş; 11 Kasım 1914'te İtilâf Devletleri'ne resmen harp ilan etmiştir. Liman Von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl* (Çev.: M.Şevki Yazman), İstanbul, 1979, s. 47; David Walder, *Çanakkale Olayı* (Çev.: M. Ali Kayabal), İstanbul, 1970, s.43; A. Nimet Kurat, *Rusya Tarihi*, Ankara, 1987, s. 418; *T.I.H.I*, s. 6.

¹³ *Meclisi Mebusan Zabıt Cerideleri*, Devre 3, Cilt 1, İçtima Senesi 1; *Meclisi Ayan Zabıt Cerideleri*, Devre 3, İçtima Senesi 1, Cilt 1.

hazırlıkları yapılmaktaydı.¹⁴ Meclis-i Mebusan Reisi Mentеше Mebusu Halil (Menteşe) Bey, meclis reisi seçildikten sonra yaptığı konuşmada savaşın başlaması ve yayılmasına dair kısa birkaç bilgi verdikten sonra Osmanlı Devleti'nin savaşa girişi ve savaşın seyri hakkında şu açıklamada bulundu:

“Nutku Hümayunda beyan buyrulduğu üzere Devletimiz de düşmanlarımız tarafından savaşa mecbur edildi. Balkan Savaşı'nın bitiminden ancak bir sene geçmiş olduğu halde ikinci bir savaşa girmek, memleket ve milletimiz için pek büyük fedakârlıkları davet etti ve ediyor. Hamdolsun ki önceki savaş ile bunun arasında zafer inancımızı arttıracak pek kuvvetli etkenler vardır... Bu defa tam zamanında okunan Padişah İradesi ile seferberliğimiz düzenli bir şekilde tamamlanmış bir halde memleketin zengini, fakiri, âlimi, cahili silahlı olarak savaşa giriyor.”¹⁵

“Osmanlıların, yenilmez müttefiklerinin birliğinde mevcudiyet ve istiklalini muhafaza edeceğine”¹⁶ inanan Halil Bey konuşmasına şöyle devam etti:

“Bugünkü savaş; bir meselenin çözülmesi, tecavüz edilmiş millet namusunun onarımı, bir vilayetin korunması gibi özel ve geçici bir savaş değildir; kalıcılık ve var olma mücadelesidir. Onun için sevgili Padişahımızın etrafında içten bağlılık ve vatanseverlik ile birleşmek, bütün varlığımızla, kuvvetimizle torunlarımıza medeniyet görevlerini yerine getirebilecek devamlı bir barış elde edinceye kadar güçlü müttefiklerimizle savaşta kararlı olmak lazımdır. Bir ayağını Boğazlara, İstanbul'a, diğer birini de Baltık Denizi'ne dayayarak Batıya hâkim olmak zalimce sevdasıyla iki buçuk asırdan beri üzerimize saldıran Moskoflara karşı, şimdiye kadar kendi silahımızla göğüs gerdik. Bundan böyle yalnız savaş meydanında değil, iktisat sahasında da değil, teşkilat fikri ve idarede de üstünlük dehasını kanıtlayan Almanlarla güçlü müttefik ve kahraman Avusturyalılar ile Macar kardeşlerle birlikte Rus istilasına karşı Batı'nın ve Doğu'nun medeniyetini, hürriyetini savunacağız.”

Almanlar, yükselişlerinin kuvvetle ezilemeyeceğini pek acı şekilde anlayacak olan Fransızlar ve İngilizler de eminim ki savaşın sonra bizimle birleşeceklerdir. Başlangıcında haçın hilale siyasi

---

¹⁴ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3. Ordu Harekâtı, Cilt I, Ankara, 1993, s. 101.*

¹⁵ *Meclisi Mebusan Zabut Cerideleri, Devre 3, Cilt 1, İçtima Senesi 1, s. 5.*

¹⁶ *Hüseyin Cahit Yalçın, Talat Paşa'nın Hatıraları, İstanbul, 1998, s. 31.*

aforozunu kaldıran bu savaş, sonuçta hayat hakkını kanıtlayan, sahip olduğu yerlerin korunmasında kabiliyetini gösteren bir milletin var olması ve hürriyeti için saadet bahş olacaktır. Müslümanlıkla Hristiyanlık müsaadekârlıkta ittihat ve ittifak eyleyecek, ırkın mevcudiyet ve bekası mevzu olunca Müslüman milletlerle Hristiyanlar yan yana savaşacaklardır.”¹⁷

Halil Bey’in Birinci Dünya Savaşı hakkında yaptığı konuşmadan sonra, Almanya Raystag Meclisi Reisi Doktor Kampf ve Macaristan Meclisi Reis Vekili Şarl Çaç tarafından Mebusan Meclisi’ne gönderilen telgraflar okunmuştur. Telgraf sahipleri Osmanlı Devleti’nin Almanya ve Avusturya-Macaristan yanında savaşa katılmasından dolayı şükran duyduklarını ve birlikte zafere ulaşılacağına olan inançlarını bildiriyorlardı.¹⁸

Meclis-i Âyan’ın 15 Aralık 1914 tarihli 3. Devre 2. Toplantısında ise Başkan Rifat Efendi’nin müttefik devletler meclislerine birer tebrik telgrafi gönderilmesine dair önerisi meclis üyelerince kabul edilmiştir.¹⁹ Nitekim Meclis-i Âyan’ın 21 Aralık 1914 tarihli toplantısında Alman meclisine gönderilen tebrik telgrafi ve buna cevaben Alman Başvekili’nden gelen yanıt mecliste okunmuştur.²⁰

Osmanlı Devleti’nin savaşa katılması Meclis-i Umumi’de siyasi yazışma ve görüşmeler dışında ilk toplantı yılından itibaren hemen her dönemde bir dizi kanun ve düzenlemeler gündeme gelmiştir. Askerlik hizmet yılının yeniden belirlenmesi, orduya ayni ve nakdi yardımda bulunulması, gönüllü katılımlar, maaşlar, vergiler, şehit ailelerinin durumu ve işe meselesi bu kanun ve düzenlemelerin başında gelmektedir. Nitekim Meclis-i Mebusan’ın 30 Ocak 1914 tarihli oturumunda gönüllü olarak orduya iltihak eden efradın ailelerine maaş tahsis edilmesi kabul edilirken,²¹ 10 Şubat 1914’te ise silahlı bulunan kara ve deniz kuvvetleri askerlerinin her türlü borçlarının ertelenmesi hakkında kanun mecliste görüşülmüş ve kabul edilmiştir.²²

¹⁷ *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 1, İçtima Senesi 1, s. 5.

¹⁸ *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 1, İçtima Senesi 1, s. 5-6.

¹⁹ *Meclisi Ayan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 1, İçtima Senesi 1, s. 8.

²⁰ *Meclisi Ayan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 1, İçtima Senesi 1, s. 18.

²¹ Bu kanunla; gönüllü olarak savaşa katılanların ailelerine Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu’nun 49. Maddesi gereğince maaş verilmesi kararlaştırılmıştır. *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 1, İçtima Senesi 1, s. 253. Bu Kanun, Ayan Meclisinde de kabul edilmiş, fakat kanunda bazı değişiklikler yapılması için Mebusan Meclisi’ne geri gönderilmiştir. *Meclisi Ayan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 1, İçtima Senesi 1, s. 355-357.

²² *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 1, İçtima Senesi 1, s. 318-319.

Meclis-i Mebusan'ın 3. Devre 1. Toplantı yılında alınan en önemli kararlardan biri de 20 Şubat 1914'te kabul edilen "*Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu*" dur. Bu kanuna göre "*21 Temmuz 1330 tarihinde ilan olunan Seferberliğe mahsus olmak üzere, 1302 ve daha önceki yıllarda doğanlardan yükümlülük sahibi arasındaki mekatibi aliyye ve sultaniyye ve yedi senelik resmi lise veya bu derecedeki özel ve yabancı okul mezunları ile resmi, özel ve yabancı yüksekokullara devam edenlerin ve Ahz-ı Asker Kanunu sabıki gereğince, altıncı sene imtihanını vermiş olan ilim talebesinin, İhtiyat Zabiti veya Küçük Zabıt yetiştirmeye mahsus kanunlar ve nizamlar hükmüne uygun olarak, kısmen veya kâmilen celp ve istihdamına*" (Madde 1) karar verilmiş ve bu işi yürütmek için Harbiye Nezareti görevlendirilmiştir.²³

Meclis-i Mebusan'ın 3. Devre, 2. Toplantı Senesi 2 Aralık 1915 tarihli toplantısında ise "*Gönüllü olarak hayvanatı ile Ordu'ya dâhil olanların hayvanlarının telefi halinde tazmin edileceğine dair Kanun layihası*" görüşülmüş ve bu layiha kanun hükmüne alınmıştır. Kanuna göre; savaş sırasında gönüllü olarak hayvanıyla savaşa katılanların hayvanlarının savaş sebebiyle öldüğünün baytar muayenesi ile tespit edildiği veya bu durumun askerî kıta mazbatasıyla kanıtlandığı takdirde, savaşa katılan kişiye hayvanının denginin veyahut hayvanın kıymetinin nakden verilmesi kararlaştırılmıştır.²⁴ Aynı toplantıda, "*İstanbul halkı ile her çeşit gayrimüslim milletten 1883-84 yıllarından önceki yıllarda doğmuş olup 45 yaşına kadar olanlar fiilen askerlik hizmeti ile*" sorumlu tutulacakları hususu da kabul edilmiştir.²⁵ Bu toplantıda, "*Seferberlikte uzaklaştırma cezasını gerektiren suçları işleyen ümera ve zabitanın askerlikle ilişkilerinin kesilmesi*"²⁶ ve "*Seferberlikte Jandarma askerleri, onbaşı ve küçük zabitanın kendilerine ait hayvanlarının ölmesi halinde zararlarının ödenmesine dair*" geçici kanunlar da meclisçe oybirliğiyle kabul edilip kanun hükmüne alınmışlardır.²⁷

Meclis-i Mebusan'ın 9 Aralık 1915 tarihli toplantısında; "*Yedinci Kolordu ile Asir ve Hicaz Fırkalarında ve Necit Kit'asında bulunan ümera, zabitan ve esnafı askeriyeye verilecek maaş zammı*"²⁸ ve "*Taht-ı silahta bulunan asakir-i berriye ve bahriye'nin emlak ve*

²³ Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt 1, İçtima Senesi 1, s. 418-420.

²⁴ Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt 1, İçtima Senesi 2, s. 75-76.

²⁵ Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt 1, İçtima Senesi 2, s. 75-76.

²⁶ Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt 1, İçtima Senesi 2, s. 82-83.

²⁷ Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt 1, İçtima Senesi 2, s. 88-89. Meclisi Ayan Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt 2, İçtima Senesi 2, s. 328.

²⁸ Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt 1, İçtima Senesi 2, s. 128.

temettü vergilerinden olan deynlerinin tecili”²⁹ hakkındaki geçici kanunlar kabul edilirken, 16 Aralık'ta “*Efradı asakir-i şahane namlarına çekilecek telgraf havalenameleri ücretleri*”,³⁰ 20 Aralık'ta da “*Maznun ve mahkûm olup savaşa sevk ve nizamları talep edilenler hakkında takibatı kanuniye icrasının ve hükümlerinin infazının teciline dair*” geçici kanunlar görüşülmüş ve oybirliğiyle kabul edilmiştir. 20 Aralık 1915'te kabul edilen son kanunla sanık ve mahkûm olan kişilerin *-namusa saldırı ve yüz kızartıcı suçlardan dolayı mahkûm olanlar hariç olmak üzere-* cephelere sevk edilmesi ve cezalarının savaştan dönüşlerine kadar ertelenmesi, söz konusu hükümlü ve sanıkların cephelerde yararlılık göstermeleri halinde ise cezalarının affı veya hafifletilmesi öngörülüyordu.³¹

Meclis-i Mebusan'ın 3. Devre, 2. Toplantı Senesinde ayrıca “*Dersaadet Merkez Kumandanlığı'nda bir Divan-ı Harp oluşturulmasına*”³², “*savaş meydanında şehit olan muvazzaf ve gönüllü kara ve deniz, jandarma küçük zabitan ve mücahidin onbaşı ve asker ailelerine ikramiye verilmesine*”³³ ve “*Hal-i harbin devamı müddetince Ordu Kumandanlarına aylık on beşer bin kuruş tahsisat verilmesine*”³⁴ dair kanunlar da kabul edilmiştir.

Meclis-i Mebusan'ın 17 Ocak 1916 tarihli toplantısında, Harbiye Nezareti'nin savaş dolayısıyla lüzum ve ihtiyaç görürse, şimdiye kadar gelmiş ve bundan sonra gelecek olan her çeşit göçmenleri, hizmet süreleri seferberlik süresine özel olmak üzere Osmanlı topraklarına geliş tarihlerinden itibaren üç ay sonra çeşitlerine göre diğer kişiler gibi silahlaltına çağırabileceğine dair “*Bilumum muhacirinin silahlaltına celb ve davetleri için Mükellefiyeti Askeriye Kanununa zeyl kanun*

²⁹ *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 1, İctima Senesi 2, s. 135.

³⁰ Bu kanuna göre “*Seferberlik zamanına özel olmak üzere, efradı asakir-i şahane namlarına kabul olunacak telgraf havalenamelerine ait olarak Posta ve Telgraf merkezleri arasında çekilmesi mutat olan telgrafnamelerden kelime sayısı her neye ne kadar olursa olsun yalnız yüz para*” (madde 1) ve “*beş kiloya kadar kabul edilecek kıymetsiz posta paketlerinin her kilo ya da küsuru için bir kuruş ücret*” alınacağı kararlaştırılmıştır. *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 1, İctima Senesi 2, s. 170-172. Bu kanun, Ayan Meclisi'nin 31 Aralık 1916 tarihli toplantısında onaylanmıştır. *Meclisi Ayan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 2, İctima Senesi 2, s. 413.

³¹ *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 1, İctima Senesi 2, s. 185-186. Belirtilen kanun, Ayan Meclisi'nin 25 Aralık 1916 tarihli toplantısında aynı şekilde kabul edilmiştir. *Meclisi Ayan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 1, İctima Senesi 2, s. 185-190.

³² *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 1, İctima Senesi 2, s. 212.

³³ *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 1, İctima Senesi 2, s. 212; *Meclisi Ayan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 2, İctima Senesi 2, s. 415.

³⁴ *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 1, İctima Senesi 2, s. 215.

lâyihası”³⁵; 7 Şubat 1916 tarihli toplantıda ise “*Kısmen veya büsbütün seferberlik halinde askerin veya askeriye ait hayvanların yerleşmesi ve barınması ve askeriye bağlı olan dairelere ait levazımın konulması ve korunması için şahısa, cemaate, cemiyetlere, şirketlere, vakfa, genele ve hükümete ait hane, ahır, ambar, antrepo ve dükkan gibi binalara ve gayri mezru araziye, çayırlara, fırın, değirmen ve fabrika gibi askeriye lüzumu olan imalathanelere*” askeriye tarafından el konabilmesi sağlayan “*Seferberlikte vaziyet edilecek emâkin ve sair mebani hakkında kanun layihası*”³⁶ görüşülmüş ve kabul edilmiştir.

Askerlik mükellefiyetini her şahıs için 50 yaşını bitirene kadar uzatan ve 20 Osmanlı Lirası nakit verenlerin seferberlik süresince askerliğe alınmamasını içeren “*Mükellefiyeti askeriyenin elli yaşına kadar temdidine dair kanun layihası*”³⁷, “*Askerlik hizmetiyle yükümlü olanlar dışında bulunan kişilerden silah kullanmaya kabiliyeti olanların askerliğe çağrılmalarına Harbiye Nezareti'nin mezun kılınması hakkında kanun layihası*”³⁸ ve Müttefik devletlerden Harbiye ve Bahriye Nezaretleri tarafından doğrudan doğruya Osmanlı Ordusu ve Donanması namına gönderilecek her çeşit savaş malzemesinin savaş sonuna kadar gümrük vergisi dışında tutulmasını içeren “*Ordu ve Donanma namına gönderilecek malzemenin gümrük resminden ve müttefik devlet zabitanları namlarına gelecek savaş evraklarının Posta üzerinden istisnasına dair kanun lâyihası*”³⁹ Meclis-i Mebusan'ın 3. Devre, 2. Toplantı Senesinde kabul edilen askerî hususlara dair diğer kanunlar olarak dikkati çekmektedir.

Savaş döneme mahsus düzenlemeler, Meclis-i Mebusan'ın ve Meclis-i Âyan'ın 3. Devre, 3. İçtima Senesinin başlıca gündem maddelerini oluşturmaya devam etmiştir. Nitekim Meclis-i Mebusan'ın 25 Aralık 1916 tarihli toplantısında, memuriyetten askerlik hizmetine

---

³⁵ Adı geçen kanunla, “*göçmenlerden askerlik yapabilecek durumda bulunup bu görevi yapmak istemeyenlere bedel ödemek suretiyle*” kolaylık da sağlanmıştır. *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 1, İçtima Senesi 2, s. 358.

³⁶ Ancak “*sahibi veya kiracıları tarafından işgal edilen yerler ve ticaretgâhlar ile tarihi değeri bulunan binalar*” (madde 1) bu kanunun dışında tutulmuştur. *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 1, İçtima Senesi 2, s. 492-497.

³⁷ *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 2, İçtima Senesi 2, s. 340-346. Bu kanun, Ayan Meclisi'nin 13 Mart 1916 tarihli toplantısında aynı şekilde kabul edilmiştir. *Meclisi Âyan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 2, İçtima Senesi 2, s. 397-398.

³⁸ *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 2, İçtima Senesi 2, s. 346-348; *Meclisi Âyan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 2, İçtima Senesi 2, s. 396-397.

³⁹ *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 1, İçtima Senesi 2, s. 451-452; *Meclisi Âyan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 2, İçtima Senesi 2, s. 404-405.

alınanların memurluktan ayrılma tarihinden itibaren azledilmiş sayılmaları, savaş sonunda açılacak ilk memuriyetlere tayin edilmeleri, bu memurların izinli sayılmaları ve maaşlarının 300 kuruş kadar olan kısmı tam ve üst tarafının ise üçte birinin verilmesine dair “*Silahaltına alınan memurin maaşlarına dair kanun lâiyhası*” karar altına alınırken,⁴⁰ 30 Aralık toplantısında “*Düşman tarafından bombardıman edilen yerlerde arazi ve bina vergilerinin affedilmesine dair*” kanun kabul edilmiştir.⁴¹

Meclis-i Mebusan'ın 8 Ocak 1917 tarihli oturumunda ise düşman işgalinde bulunan mahallerden diğer Osmanlı vilayetlerine göç eden Osmanlı tebaası ile ilgili durum görüşülmüş ve görüşme sonucunda düşman eline geçen yerlerden göç edenlerin elinde bulunan tekâlif-i harbiye mazbatalarından içeriği 10 bin kuruşa kadar olanları tamamen ve daha fazla olanların 10 bin kuruşu tamamen ve fazlasının yarısı, sahibinin müracaatı üzerine Seferberlik Tahsisatından ödenmesine kararlaştırılmıştır.⁴²

Bu dönemde Meclis-i Mebusan'ın kabul ettiği düzenlemelerden biri de şehit çocuklarının talim ve terbiyesi ile ilgilenmek üzere devlet tarafından bilim ve sanayi kurumlarının oluşturulmasına dair kanundur.⁴³

Meclis-i Umumi'nin üzerinde durduğu, yeni kanun ve düzenlemeler çıkardığı konulardan biri de ordunun iâşesi meselesi idi. Özellikle savaşın son yılında hat safhaya çıkan iâşe meselesi, Meclis-i Âyan'ın 26 Ocak 1918 tarihli toplantısında gündeme getirilmiş ve Harbiye Nezaretine bağlı olmak üzere bir “*İâşe Müdüriyet-i Umumiyesi*”nin kurulmasına dair bir kanun kabul edilmiştir. Bu kanunun 5. maddesine göre her çeşit gıda ve ürünün yabancı devletlere ihracı yasaklanırken, ihtiyaçtan fazla olduğu anlaşılan miktarın ihracı ise yine İâşe Müdüriyet-i Umumiyesi'nin uygun görmesine bağlı olacaktır.⁴⁴

Meclis-i Umumi'de bu kanunlar tartışılıp karara bağlanırken uzak memleketlerdeki mebuslardan bir kısmı ulaşımın kesilmesi, bir kısmı da bizzat çatışmalarda yer almak istemeleri nedeniyle İstanbul'a gelememişti. Bu durum da başlı başına gerek Meclis-i Âyan'ın,

---

⁴⁰ *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 1, İçtima Senesi 3, s. 220-221; *Meclisi Âyan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 1, İçtima Senesi 3, s. 332-333.

⁴¹ *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 1, İçtima Senesi 3, s. 245.

⁴² *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 1, İçtima Senesi 3, s. 306.

⁴³ *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 3, İçtima Senesi 3, s. 246-250; *Meclisi Âyan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 2, İçtima Senesi 3, s. 433-435.

⁴⁴ *Meclisi Âyan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 1, İçtima Senesi 4, s. 464-478.

gerekse Meclis-i Mebusan'ın gündemini meşgul eden meselelerden biri olmuştur. Nitekim Meclis-i Mebusan'ın 19 Aralık 1914 tarihli toplantısında Erzincan Mebusu Halet Efendi, Kerkük Mebusu Mehmet Ali Bey ve Van Mebusu Münip Efendi harp sahasında oldukları, Hudeyde ve Taaz mebuslarının da savaş nedeniyle ne karadan, ne de denizden gelmelerinin mümkün olmaması sebebiyle izinli sayılmaları talep edilmiştir.⁴⁵ Yine Dâhiliye Nezareti'nden meclise gönderilen “vazife-i vataniyyelerini ifa ile meşgul olan Bağdat mebuslarının mezun addedilmelerine dair” bir tezkereyle Divaniye Mebusu Doktor Sami Bey, Ammare Mebusu Abdülmecit Efendi, Kербela Mebusu Nuri Bey, Bağdat Mebusları Cemil Efendi, Fuat Efendi, Tevfik Efendi, Murat Bey ve Mehmet Şevket Paşa'nın izinli sayılmaları mebuslarca uygun bulunmuştur.⁴⁶ Aynı şekilde Meclis-i Mebusan'ın 23 Aralık 1914 tarihli toplantısında İzmit Mebusu Ziya, Havran Mebusu Şefik Ardan ve Lazistan Mebusu Sudi Beylerin⁴⁷; 24 Aralık'taki toplantısında ise Trablusgarp Mebusu Osman El-Hamd, Kerkük Mebusu Kazım ve Abdullah Efendilerin⁴⁸ fiili olarak savaşa katılmalarından dolayı izinli sayılmaları uygun görülmüştür. Ayrıca 28 Aralık 1914 tarihli toplantıda “Beyrut Mebusu Selim Selami Efendinin gönüllü toplayarak harbe girmek üzere bulunması sebebiyle bilâ müddet izin talebi” olumlu karşılanmış ve mebuslar tarafından kabul edilmiştir.⁴⁹

Muharebelere fiili olarak katılan mebusların izinli sayılmalarına veya izin verilmesine dair teklif ve müracaatlar, Meclis-i Mebusan'ın bundan sonraki toplantılarında da gündeme gelip ve ekseriyeti kabul edilirken;⁵⁰ bazı mebusların ise savaşa iştirak ediyoruz diye izin isteyip

⁴⁵ *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 1, İçtima Senesi 6, s. 13.

⁴⁶ *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 1, İçtima Senesi 3, s. 14.

⁴⁷ *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 1, İçtima Senesi 1, s. 30-31.

⁴⁸ *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 1, İçtima Senesi 1, s. 54.

⁴⁹ *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 1, İçtima Senesi 1, s. 80.

⁵⁰ 11 Ocak 1914'te Erzincan Mebusu Halet Efendi'ye, 20 Ocak 1914'te Kerek Mebusu Tevfik El-Mecali Bey'e, Divaniye Mebusu Doktor Sami Bey'e, Bağdat Mebusları Şevket Paşa ve Fuat Bey'e, 28 Ekim 1915'te Beyrut Mebusu Kamil El-Esad, Mekke-i Mükerrerme Mebusu Şerif Abdullah ve Cidde Mebusu Şerif Faysal Beylere, 20 Aralık'ta İzmir Mebusu Ubeydullah Bey'e, 8 Şubat 1917'de Asir Mebusu Seyyid Abdülvahap Bey'e fiili olarak katılmalarından dolayı izin verilmiştir. *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 1, İçtima Senesi 1, s. 137; *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 1, İçtima Senesi 1, s. 211; *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 1, İçtima Senesi 1, s. 494; *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 1, İçtima Senesi 1, s. 494-495; *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 1, İçtima Senesi 1, s. 516-517; *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 1, İçtima Senesi 2, s. 481; *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 1, İçtima Senesi 3, s. 399; *Meclisi*

evlerinde oturmaları ya da işleriyle güçleriyle uğraşmaları nedeniyle olsa gerek bu konuda yapılan müracaatların araştırılmasına karar verilmiştir. Nitekim Meclis-i Mebusan'ın 25 Ekim 1915 tarihli toplantısında Lazkiye Mebusu Abdülvahap Harun Efendi'nin gönüllü birlikler oluşturarak savaşa katıldığı, bu nedenle kendisine izin verilmesini talep eden dilekçesi doğruluğu araştırılmak üzere encümene havale edilmiştir.⁵¹ Aynı şekilde 28 Ekim 1915 tarihli toplantıda Beyrut Mebusu Mişel Sarsak Bey'in izin talebi yeterince inandırıcı bulunmadığından ilgili talep araştırılmak üzere encümene gönderilmiştir.⁵²

Meclis-i Mebusan'ın 21 Aralık 1914 tarihli toplantısında ise “*Ordu ve Donanmaya Tebliğ Edilmek Üzere Başkumandanlık Vekâlet-i Celilesi'ne*” gönderilmesi kararlaştırılan bir tebrik ve teşekkür beyannamesi okunarak kabul edildi. Beyanname şöyle idi:

“Ordu ve Donanmaya Tebliğ Edilmek Üzere Başkumandanlık Vekâlet-i Celilesi'ne:

Kahraman Osmanlı Askerleri!

Milletin ihtiyarından gencine, şehitlerinden dirilerine varıncaya kadar asırlardan beri beklediği intikam günü işte geldi.

Osmanlılığın ve Müslümanlığın en büyük düşmanı olan Moskoflarla ve müttefikleri İngiliz ve Fransızlarla karşıya bulunuyorsunuz. Onları tepeleyiniz. Ve şimdiye kadar söndürdükleri ocakların, açtıkları yaraların, ayaklar altında bıraktıkları şehitlerin intikamını alınız ki omuzlarımızı iki kat eden mağlubiyet lekeleri alnımızdan silinsin ve Allah ve Peygamber de bizden razı olsun.

Halife-i Zîşan düşmanlar aleyhinde cihad ilan etti. Dünyanın her köşesindeki Müslümanlar, Emirülümininin bu davetine uyararak silaha sarıldılar. Müslümanlar ve Osmanlılar için kurtuluş artık başladı. Siz bu hareketin önündesiniz. Göğüslerinizde iman ile kalplerinizde güven ile düşmana saldırınız. Arkada bıraktığınız çocuk ve eşinizi, ocaklarınızı hiç düşünmeyiniz. Onlar bize Allah'ın emanetidir. Şimdiye kadar düşman saldırılarına aslanlar gibi göğüs gerdiniz; onları taraf

---

Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt 2, İçtima Senesi 2, s. 236; *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 2, İçtima Senesi 3, s. 337.

⁵¹ *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 1, İçtima Senesi 1, s. 566.

⁵² *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 1, İçtima Senesi 1, s. 584-586. Encümene tetkik için gönderilen bu izin talebi yerinde görülerek kabulü için Tetkik-i Mezuniyet Encümeninden meclise bir telgraf gönderilmiştir. Bunun üzerine Meclis, 11 Kasım 1915 tarihli toplantıda, Mişel Sarsak Bey'in izin talebini kabul etmiştir. *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 1, İçtima Senesi 2, s. 714.

taraf sınır dışına sürdünüz. Millet Meclisi, bu kahramanlığınızı en yüksek saygıyla selamladığı sırada büyük atalarımızın şanlı çocukları sıfatıyla size şurasını hatırlatır ki, şan ve zafer daha ilerilerdedir. Gözlerinizi uzaklara kaldırınız ve sınır dışında kurtarılacak kardeşler, ezilecek düşmanlar, geri alınacak haklar bulunduğunu bir an unutmayınız.

Kahraman Ordu ve Donanma!

Bütün Osmanlı Milletiyle beraber bütün Müslümanlık dünyası gözlerini sana dikmiştir.

Allah'ın yardımı, Peygamberin ruhaniyeti sayesinde ilerleme ve kurtuluşu senden bekliyor. Üzerine düşen görevi, Allah uğrunda cihadı bütün kabiliyetinle yap ve yardımını Cenabı Haktan bekle."⁵³

Beyannamenin okunmasını müteakip mebuslar "pek güzel, muvafık" sesleriyle beğenilerini ifade ederken Rıza Paşa, beyannamede geçen intikam kelimesi yerine itila kelimesinin konulmasını, çünkü cihadın intikam için değil itila için olduğunu söylediye de bu öneri kabul görmedi ve beyanname bu haliyle Başkumandanlık Vekâleti'ne gönderildi.⁵⁴ Böylece Meclis-i Mebusan bu önemli mücadelede ordunun arkasında olduğunu göstererek askerlere güven vermeye çalıştı.

Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Âyan, (16 Şubat 1914) 1 Mart 1915 tarihinde, "devam eden savaş durumuna bağlı olarak Kanuni Esasinin 7. Maddesi hükmünce 15 Eylül 1331 tarihinde tekrar toplanmak üzere..." şeklinde başlayan Padişah iradesinin okunmasının ardından tatil edildi.⁵⁵

Bu İrade-i Seniyye'nin mebuslara duyurulmasından sonra Meclis-i Mebusan Reisi Halil Bey, savaşın başlangıcından itibaren gelişen olaylar hakkında ateşli bir konuşma yaptı. Halil Bey, konuşmasında Birinci Dünya Savaşı'na girmek zorunda kalan hükümetin bu önemli gelişmede halkın onayını almak için Meclis'i toplantıya çağırdığını, Meclis'in de toplanarak Padişah ve Hükümetin yanında olduğunu tüm dünyaya duyurduğunu, vatan tehlikede

⁵³ *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 1, İçtima Senesi 1, s. 26.

⁵⁴ *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 1, İçtima Senesi 1, s. 26.

⁵⁵ Meclis-i Umumi'nin tatil edildiğini açıklayan irade-i seniyyede şöyle denilmekteydi: "1 Kanunuevvel 1330 tarihinde küşad olunarak muvazene-i umumiye vetahsisat-i harbiyyeye müteallik kavanin-i mühimme ve müstacele tetkikatını ikmal eylemiş olan Meclis-i Umumi'nin filhal devam eden ahval-i harbiyyeye binaen, Kanun-u Esasi'nin yedinci madde-i muaddesi mucibince 15 Eylül 1331 tarihinde tekrar içtima eylemek üzere 16 Şubat 1330 tarihinde tatilini irade eyledim. Bu İrade-i Seniyyemizin icrasına Heyet-i Vükela memurdur." *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 1, İçtima Senesi 1, s. 480; *Meclisi Ayan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 1, İçtima Senesi 1, s. 409.

olduğunda siyasi görüş ayrılıklarının bir kenara bırakılması gerektiğini ifade etti. Balkan Harbi'nde yaşanan yenilginin bir kaza olduğunu söyleyen Halil Bey, ordunun Sarıkamış, Süveyş Kanalı ve Basra'daki çarpışmalarda gösterdiği gayretlerinden bahsederek⁵⁶ başarısızlığın devam etmeyeceğinin görüldüğünü söyledi. Konuşmasında Rusya'ya da değinen Halil Bey, bu devletin Osmanlı Devleti üzerinde emelleri olduğunu, Rus Duması'nda İstanbul ve Boğazları olarak açık denizlere çıkma zamanının geldiği şeklinde konuşmalar yapıldığını, ancak Osmanlı-Alman-Macar ve Avusturya ordularının Allah'ın yardımı ile onları kahredeceğine inandığını belirtti.⁵⁷

Halil Bey, İtilaf Devletleri donanmasının yavaş yavaş yüklenmeye başladığı Çanakkale Cephesi hakkında ise şunları söyledi:

"...Her cephede bu şekilde yenilmiş olan düşman, ümitsiz bir çaba ile Çanakkale Boğazı'na saldırıya başlamıştır. Dört-beş günden beri kuvvetli zırhlıları ile icra ettiği aralıksız bombardımanla, başarı sayılabilecek ufak bir sonuç bile elde edemeyen düşmanın, Osmanlı kahramanlığının en acı darbesini burada yiyeceğine hiç şüphe yoktur. Boğazları geçmesi muhtemel olmamakla beraber, geçse dahi bu başarının azim ve dayanıklılığımızı arttırmaktan başka bir sonuç vermeyeceğinden emin olsun. Ordumuzun en büyük kısmının burada hazır bulunduğunu ve her ihtimale karşı tedbirlerin alınmış olduğunu iyi bilmelidir; yerde sürünerek değil, aslanlar gibi dövüşerek, sefil ve korkaklar gibi alınmış yerde değil, asil ve büyük bağımsız milletler gibi başımız yüksekte olarak yaşamaya azmeylemiş olduğumuzu ve ölsek bile Sultan Osman'ın elimize verdiği kahramanlık ve cesaret kılıcının hakkını ödeyerek öleceğimizi dünya iyi bilsin.

*Bu yüce kürsüden haykırıyorum: Ölmeyeceğiz, yaşayacağız, yolumuz sonsuz kurtuluş yoludur..."*⁵⁸

---

⁵⁶ "...Savaşın ilk günlerinde, sınırimızı geçerek Köprüköy civarında yerleşmiş düşmanın bütün kuvvetleri, kahramanlarımızın süngülerinin ucu ile büyük bir özen ile kuvvetlendirdikleri mevzilerinden uzaklaştırılmış ve kırk günlük aralıksız bir saldırı ile Sarıkamış'a kadar sürülmüştür... Mısır'ın kurtuluşuna memur olan Ordumuz da büyük bir azim ile susuz çölleri aşarak kanalın doğu yönündeki düşman kuvvetlerini mağlup ede ede ilerlemiş ve keşif kollarımız düşman gemileri ve istihkâmlarının ateşi altında büyük bir kahramanlıkla kanalın batısına geçerek görevlerini başarıyla yapmış ve geri dönmüşlerdir... Basra civarında ise; gemilerinin koruması altında bir miktar asker çıkarmayı başaran düşman mücahitlerimizin hücum ve kahramanca baskınları karşısında siperlerinin içinde sıkışıp kalmıştır..." Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt 1, İçtima Senesi 1, s. 481.

⁵⁷ Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt 1, İçtima Senesi 1, s. 481.

⁵⁸ Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt 1, İçtima Senesi 1, s. 481.

Meclis-i Mebusan Reisi Halil Bey'in bu konuşmasından sonra tatile giren Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Âyan yaklaşık yedi ay sonra 15 Eylül 1331 (28 Eylül 1915)'de açıldığı ilk gün yine gündemde Çanakkale vardı. Meclis-i Mebusan açılır açılmaz daha birinci celsede, dönemin padişahı V. Mehmet Reşat'a ordunun Çanakkale'de kazandığı büyük zaferden dolayı "Gazi" unvanının verildiğine dair sadaret tezkiresi okundu.⁵⁹ Meclis-i Mebusan Reis Vekili Hüseyin Cahit Bey'in okuduğu tezkirede Padişah V. Mehmet Reşad'a "*Ordu ve Donanma-yı Hümayunun özellikle Çanakkale'de kazandıkları zaferlere dayanarak*" Şeyhülislam tarafından hazırlanan fetva-yı şerife ile "Gazilik" unvanının verilmesini Meclisin de memnuniyetle kabul ettiği ifade edilmekte ve bu vesileyle Padişah'a Meclisin tebriklerini arz etmek üzere özel bir heyetin oluşturulmasına karar verildiği belirtilmekteydi.⁶⁰

Meclis-i Âyan'ın 28 Eylül 1915 tarihli açılış oturumunda ise "*Gerek Çanakkale'de ve gerekse diğer cephelerde göstermiş oldukları kahramanlık sebebiyle*" Meclis namına Osmanlı Ordusu'na bir teşekkür telgrafi gönderilmesi kabul edilmiştir.⁶¹ Meclis-i Âyan'da ayrıca Meclis-i Mebusan'da olduğu gibi Padişaha "Gazi"lik unvanı verilmesi kararlaştırıldı.⁶²

Meclis-i Âyan'ın 28 Eylül 1915 tarihli toplantısında ayrıca Osmanlı Devleti'nin müttefiklerinin Âyan Meclislerine "*Müttefik*

---

⁵⁹ *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 1, İçtima Senesi 1, s. 484; Alaattin Uca, "Çanakkale Zaferi Osmanlı Parlamentosu'nda Nasıl Yankı Buldu?", *Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 19, Erzurum 2002, s. 259.

⁶⁰ Bu gelişmeler Meclis-i Mebusan Reis Vekili Hüseyin Cahit Bey'in şu sözleriyle ifade edilmekteydi: "*Ordu ve Donanma-yı Hümayunun bilhassa Çanakkale'de iktisap ettikleri muzafferiyete binaen, Nam-ı Maal-i İktisam-ı Cenab-ı Padişahiye (GAZİ) unvan-ı mefsharet iltisamının terdifî hakkında fetva-yı şerife sadır olması üzerine, bu babta İrade-i Seniye-i Cenab-ı Padişahi şerefsudur buyurulduğunu ve Nam-ı Nami-i Hazret-i Padişahiye (GAZİ) unvanı ita edildiğini müşîr tezkere-i samiyedir. Binaenaleyh iktisap olunan muzafferiyattan dolayı Zat-ı Hazret-i Padişahiye (GAZİ) unvanının izafe edilmesini Meclisimiz de memnuniyetle telakki eder. Bundan dolayı Hak-i Pay-i Şahane'ye Meclisimizin tebrikatını arz etmek üzere bir heyet-i mahsusa izamını kabul eder misiniz?*" Hüseyin Cahit Bey'in bu sözleri Meclis üyeleri tarafından "pek güzel" sesleri ile alkışlanmış ve kabul edilmiştir. *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 1, İçtima Senesi 1, s. 484; Uca, a.g.m., s. 259-260.

⁶¹ Meclis-i Ayan Reisi Rifat Bey, Çanakkale'de ve genel harp içerisinde askerlerimizin gösterdikleri kahramanlıktan dolayı Meclis-i Ayan adına Orduya teşekkür edilmesini teklif ettiğinde Meclis-i Ayan üyeleri "pek münasip" sesleri ile kabul ettiklerini belirtirlerken, Ayandan Mahmut Paşa, "Yalnız Çanakkale Cephesi için evet" diyerek cevap vermesi dikkat çekti. *Meclisi Ayan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 1, İçtima Senesi 1, s. 417; Uca, a.g.m., 274-275.

⁶² *Meclisi Ayan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 1, İçtima Senesi 1, s. 423.

orduların altı aydan beri ihraz eyledikleri başarılarından dolayı” birer tebrik telgrafi gönderilmesine karar verildi.⁶³ Macaristan Meclisi de, Çanakkale Cephesi’nde alınan başarılarından dolayı, Meclis-i Âyan’a ve Meclis-i Mebusan’a bir kutlama telgrafi gönderdi. Macaristan Meclisi Reisi Polde Bueti, telgrafında “*Kardeş Osmanlı Milletini ve İstanbul kapılarını aşmak isteyen düşmanlarının şiddetli saldırılarını denizlerde boğan olağanüstü kahramanlığını en samimi ve en sıcak muhabbetli duygularla*”⁶⁴ tebrik ettiğini bildirmekteydi.⁶⁵

Bu arada Kütahya Mebusu Abdullah Azmi Efendi’nin millî varlığımızı hayatları ile müdafaa eden Çanakkale müdafilerine Meclisin en samimi şükranlarının, saygı ve hürmetinin tebliğ edilmesine dair teklifi, mebusların hemen tamamının tasvibiyle kabul edilirken Müdafaa-i Milliye Cemiyeti tarafından resamlara yaptırılan ve Çanakkale Deniz Savaşlarını gösteren tablolar da Meclis-i Mebusan’a hediye edildi.⁶⁶

Meclis-i Mebusan’ın 22 Eylül 1331 (5 Ekim 1915) tarihli toplantısında ise önce uzun bir tatil döneminden sonra 15 Eylül 1331’de (28 Eylül 1915’te) yeniden açılan Meclis-i Mebusan’a rahatsız olduğu için katılamayan Halil (Menteşe) Bey, daha sonra da Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa bir konuşma yaptı. Konuşmasına ülkenin içinde bulunduğu genel durumdan bahsederek başlayan Halil Bey, sözü daha sonra Çanakkale Zaferi’ne getirdi ve bu zaferin özellikle müttefik ülkelerde oluşturduğu heyecanı yurtdışında iken bizzat gördüğünü söyledi. İstanbul ve Boğazlar önünde düşmanların ümitlerinin bir daha canlanmamak üzere ebediyen denize gömüleceğine dikkat çeken Halil Bey, şehit ve gazilerden iftiharla bahsederek konuşmasını bitirdi.⁶⁷

Meclis-i Mebusan Reisi Halil Bey’in bu konuşmasından sonra kürsüye gelen Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa,

⁶³ *Meclisi Âyan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 1, İçtima Senesi 1, s. 417.

⁶⁴ *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 1, İçtima Senesi 2, s. 72.

⁶⁵ Bu telgraf Meclis-i Mebusan’da okunduktan sonra başkan, bu mesaja “*bu kahraman kardeş kavmin özellikle Karpatlarda Rus hücumlarına geciktirme ve uzaklaştırma yolunda sarf edilmiş olan kahramanlığını ve İtalya cephesinde de bu kadar zamandan beri cihana hayret veren dayanıklılık ve savunma hususunda gösterdiği kahramanlığı takdir edici*” bir telgrafla cevap verilmesini teklif etmiş ve mebuslar tarafından alkışlarla kabul edilmiştir. *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 1, İçtima Senesi 2, s. 72-73.

⁶⁶ *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 1, İçtima Senesi 1, s. 484-485.

⁶⁷ *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 1, İçtima Senesi 1, s. 489-490; Uca, a.g.m., s. 259-260.

askerî durum hakkında uzun bir konuşma yaptı. Balkan Harbi'nin yaralarını sarmaya çalıştıkları sırada tahminlerinden hızlı gelişen olaylar sonucunda kendilerini yeni bir harbin içinde bulduklarını, ancak padişah iradesiyle hiç kimsenin tahmin ve hayal etmediği bir millet desteği ile büyük bir ordunun oluşturulduğunu söyleyerek sözlerine başlayan Enver Paşa, Osmanlı Devleti'nin harpten uzak kalmaya çalıştığını ancak Rusların saldırısı üzerine harbe girildiğini ve düşmanların Türkiye'yi parçalamak için önceden hazırlandıklarını ifade etti.⁶⁸

Enver Paşa, konuşmasında ülkenin her taraftan saldırıya maruz kaldığını, dolayısıyla bazı kısımların düşman işgaline uğradığını, ancak aradan bir ay geçtikten sonra Rusları kendi toprakları içinde takip edecek şekilde saldırıya geçerek onları hırpaladıklarını ve Rus Ordusunu artık tehlike oluşturamayacak bir hale soktuklarını söyledi.⁶⁹ Herkesin yapılamayacağını düşündüğü, düşmanların geçilemeyeceğini sandığı Sina Yarımadası'nı geçtiklerini ve Kanal'a kadar büyük bir bölgeyi işgal ettiklerini ifade eden⁷⁰ Enver Paşa, sözü Çanakkale Zaferi'ne getirdi ve konuşmasına şöyle devam etti:

"...Bu sıralardaydı ki İngiliz, Fransız Donanmaları Çanakkale'de ufak tefek saldırılara başlamışlardı. Zaten bizce savaş değeri olmayan dış mevziler yine tahminin üstünde büyük bir dayanıklılık gösterip sustular. Düşmanlarımız bundan cesarete gelmiş olacaklar ki, bildiğiniz gibi 5 Mart'ta dünyada kimsenin yenilemeyeceğini sandığı büyük donanmalarıyla boğaza saldırdılar; fakat Hakkın yardımıyla orada donanmalarının büyük bir kısmının batırıldığını görerek kahrolarak geri dönmeye mecbur oldular.

Bunda başarılı olamayan düşman, karada bizi yenerek bu şekilde Boğaz'ı açmak ve İstanbul'u zapt etmek fikrine düştü. Bunda da bizim tahminimiz düşmaninkine üstün geldi. Girişimlerinde kendilerinin pek mükemmel ve dehşetli araçlarına rağmen başarılı olamadılar. Bugüne kadar başarılı olamadıkları gibi bundan sonra da başarılı olmalarının hiç olanağı kalmamıştır.

*Ortalama bir tahmine göre İngilizler bu kara savaşı için şimdiye kadar beş yüz bin asker kullanmışlardır; fakat bu kuvvetin hemen yarısına yakın miktarı, yani iki yüz bin kadar ölü ve yaralı olarak burada gömülmüş ve geri dönmüştür..."*⁷¹

⁶⁸ Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt 1, İctima Senesi 1, s. 490.

⁶⁹ Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt 1, İctima Senesi 1, s. 490.

⁷⁰ Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt 1, İctima Senesi 1, s. 490.

⁷¹ Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt 1, İctima Senesi 1, s. 491.

Alman ve Avusturya ordularının başarılarından da bahseden ve bu ülkelerle yapılan ittifakın başarılı sonuçlar vereceğine inandığını söyleyen Enver Paşa, yaklaşık bir yıl kadar dışarıdan hiç yardım alamadıklarını, bu yüzden büyük sıkıntılar çektiklerini, ancak ileride bu yalnızlıktan ve sıkıntılardan kurtulma ümidi taşıdıklarını ifade etti.⁷²

Enver Paşa'nın bu konuşmasından sonra, daha önce Meclis-i Mebusan tarafından gönderilmesine karar verilen bir telgraf okundu. Başkumandanlık Vekâleti'ne hitaben yazılan bu telgrafta, Çanakkale'de zafer kazanan ordu ve donanma tebrik ediliyor ve nihai muzafferiyet temennisinde bulunuluyordu. Aynı oturum içerisinde Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın Meclisin bu tebrik telgrafını vatanın namus ve haysiyetini korumak için karada, denizde, silah başında düşmanla çarpışmakta bulunan askerlere bildirdiğine dair cevabi telgrafi da okundu.⁷³

Meclis-i Mebusan'ın yine aynı günkü yani 22 Eylül 1331 tarihli oturumunda ele alınan konulardan biri de, Çanakkale Zaferi nedeniyle Padişah'a "Gazilik" unvanı verilmesinden dolayı, Huzur-u Hümayun'a çıkılarak Padişah'ın tebrik edilmesi ve Meclis'in şükranlarını sunmak üzere kendisine bir heyet gönderilmesi idi.⁷⁴

Padişahı tebrik için saraya heyet gönderen Meclis-i Mebusan; Sivas Mebusu Emin Edip, Şam Mebusu Bedi EI-Müeyyet, Süleymaniye Mebusu Babanzade Hikmet, Antalya Mebusu Hamdullah Emin, Lazistan Mebusu Sudi, Konya Mebusu Şakir, Saruhan Mebusu Sabri, İstanbul Mebusu Salah Cimcoz, Kütahya Mebusu Abdullah Azmi, Biga Mebusu Kâzım, Bolu Mebusu Necati, Aydın Mebusu Veli, Muş Mebusu İlyas Sami, Urfa Mebusu Ömer ve Sinop Mebusu Hasan Fehmi'den oluşan bir heyeti de Çanakkale Karargâh-ı Umumisini ziyarete memur etti.⁷⁵

Heyet adına yapılan incelemeler hakkında meclise bilgi veren Kütahya Mebusu Abdullah Azmi Efendi, uzun bir tatilden sonra 15 Eylül 1331'de açılan meclisin ilk olarak milletin şükranlarını orduya tebliğ etme kararı aldığını, bunu yaptıktan sonra da Çanakkale'de mücadele eden kahramanları yakından ziyaret etmek ve milletin minnettarlığını tebliğ etmek üzere kendisinin de içinde bulunduğu bir heyetin bölgeye

⁷² *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 1, İçtima Senesi 1, s. 494.

⁷³ *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 1, İçtima Senesi 1, s. 496.

⁷⁴ *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 1, İçtima Senesi 1, s. 497; Uca, a.g.m., s. 263.

⁷⁵ *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 1, İçtima Senesi 1, s. 497.

gönderildiğini söyledi. Osmanlıların ilk defa Rumeli'ye geçişleri ile Çanakkale'de kazanılan başarı arasında benzerlik kuran Azmi Efendi, düşmanın Türk ordusundan kat kat üstün araç gerece sahip olduğuna dikkat çekti. Buna rağmen ordunun iase ve diğer ihtiyaçlarının çok iyi karşılandığını belirterek Harbiye Nezareti'ne teşekkür etti. Düşmanın uyanıklığını, gelişmeleri tayyareleri vasıtasıyla takip ettiğini de söyledikten sonra, sözü Mustafa Kemal'in Çanakkale Muharebelerindeki başarısına getirdi ve şunları söyledi:

“...Anafartalar'da Mustafa Kemal Bey'in Karargâhı'na gittiğimiz vakit, müşarünileyh 18 kişiden mürekkep olan heyetimizi siperlere sokmayarak tarassut mevkii yanında bir tepeye çıkardı. Kendisinin şecaat ve besaleti bizi sipere sokmaya mani oluyordu. Oradan düşmanın 27-28 parça kadar saydığımız gemilerini görüyorduk. Düşman gemileri deniz üzerinde geziniyordu. Düşman böyle gemilerinin ateşi altına sığınmış bir haldeydi.

Mustafa Kemal Bey'in gösterdikleri şecaat ve besâlete mebni kendi ismine izafe edilen tepede (Kemal yeri'nde) bize vukuat-ı harbiye hakkında malumat verdiler. Bu tepenin şanlı istirdadını anlattılar. Tabii bu menakıbı söylemenin yeri burası değildir.

Bu kadar mühim meşagil arasında bize vermiş oldukları ziyafette saha-i harbin haritasını tab ettirmiş ve herkesin isimlerini yazdırarak tevzi eylemişlerdi. Bu haritaları tabaklarımızın üzerinde bulmuştuk. Bunu hikâyeden maksadım Mustafa Kemal Bey'in vazifesindeki dikkatin bir numunesini göstermek ve bulunduğu mevkiin haritasını sizlere irade etmek üzere bize tevdi eylediğini bildirmektir.

Bu da 12 saatin içinde vaki oluyor. 12 saat evvel biz oraya gelmiştik. Öğle yemeğini burada yesinler diye kendileri haber gönderdiler. Ertesi gün öğle yemeğine kadar olan zaman zarfında 18 tane harita yaptırmış ve herkesin ismi ile yemek табаğının üstüne koydurtmuştu...⁷⁶

Liman Von Sanders Paşa ve diğer kumandanların tavırlarından duyduğu memnuniyeti de dile getiren Abdullah Azmi Efendi, bölgedeki bütün kumandanlara Meclis'in teşekkür etmesini teklif ederek konuşmasını bitirdi.⁷⁷ Heyette bulunanların da aynı düşüncede olması ve meclisin onay vermesi ile Başkumandan Vekili Enver Paşa ve 5. Ordu Kumandanı Liman Von Sanders'e birer tebrik telgrafı gönderilmiştir.⁷⁸

⁷⁶ Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt 1, İçtima Senesi 2, s. 48.

⁷⁷ Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt 1, İçtima Senesi 2, s. 48.

⁷⁸ Meclis-i Mebusan tarafından yazılan tebrik telgraflarına karşılık Enver Paşa ve

Çanakkale Zaferi, Meclis-i Mebusan'ın daha sonraki oturumlarında da gündeme geldi. Özellikle 27 Kânunuevvel 1331'de (9 Ocak 1916'da) İtilaf donanmasının Gelibolu Yarımadası'nı tamamen boşaltması Meclis-i Mebusan'ın başlıca gündemini oluşturdu. Mebusların Çanakkale Savaşları ve ordunun son durumu hakkında Başkumandan Vekili'nin bilgi vermesini istemeleri üzerine, Enver Paşa Osmanlı ülkesinde neden seferberlik ilan edildiği, Birinci Dünya Savaşı'na neden girildiği, Almanya ile neden ittifak yapıldığı, Savaş esnasında Osmanlı topraklarının bazı kısımlarının neden düşman istilasına uğradığı, Çanakkale Savaşlarının maksadının ne olduğu ve nasıl cereyan ettiği, Müttefikler tarafından Osmanlı Ordusuna yeterli yardım yapılıp yapılmadığı ve Bulgaristan'ın tutumu gibi hususlar hakkında çok uzun bir izahatta bulundu.

"...18 Mart'ta başlamış olan Gelibolu Meydan Muharebesi dün nihayete ermiş oldu. Hakkın yardımıyla düşmanlarımız son tutunmakta oldukları Seddülbahir kısmından da çekilmeye mecbur oldular..." diyerek konuşmasına başlayan Enver Paşa, daha sonra sözü Osmanlı'nın genel savaşa katılma olayına getirdi ve gelişmeleri şu cümlelerle izah etti:

"...Avrupa'da genel savaşın başlaması üzerine Osmanlı'nın durumu her halde büsbütün lakayt bulunmaya uygun olmayacak bir şekilde olduğu için, genel seferberliğin ilanına zorunluluk oluştu. Çünkü işin içinde bugün düşmanlarımız olan ve İtilaf devletlerinin en çok güvendikleri Rus Hükümeti ancak boğazların açık olması suretiyle kendini daimi surette iyi bir halde bulunduracak ve kuvvetli kalacaktır. Buna dayanarak biz tarafsız kalmak istesek de günün birinde herhalde Ruslar ve Rusların dostları bizi sıkıştırıp kendilerine daha uygun bir hale sokmaya çalışacaklardı. Bugün o devletlerin Yunanistan'a karşı almış oldukları vaziyet bu görüşün doğruluğunu kanıtıyor. Bununla birlikte, her halde hazırlıklı bulunmak lazım. Çünkü biz, istediğimiz zaman diğer hükümetler gibi kolay kolay kendimizi toplayamıyorduk. O zaman Almanya Hükümetinin Akdeniz filosunu oluşturan Yavuz ve Midilli savaş gemileri iki Hükümet arasındaki anlaşma üzerine donanmamıza katıldı. Ve bunu takiben İngiliz ve Fransızlar Boğazı daha yakından gözetlemeye başladılar... Karadeniz'de Rusların saldırısıyla başlayan iki donanma arasındaki savaş, bizi de bu genel savaşa sürükledi. Osmanlı'nın genişliği, sınırların hemen her taraftan düşman

---

Liman Von Sanders de meclisin takdir hislerinden duydukları memnuniyeti içeren birer cevabi telgraf göndermişlerdi. *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 1, İçtima Senesi 2, s. 229.

saldırısına maruz bulunabilmesi sebebiyle her yöne yetişebilmek olanağı tabi ki olamazdı. Memleketin en can alacak noktası neresiyse şüphesiz orada kuvvetler bulundurmak, diğer kısımlarda olabildiğince düşmanı durum uygun oluncaya kadar alıkoymak gerektiği üzere kuvvetin bölünmesi zorunluydu. Bunun üzerine elbette memleketin bazı kısımları zaman geçtikçe düşmanın istilasına uğradı...”

Kısıtlı imkânlarla rağmen ne yapmak mümkünse onu yaptıklarını, Almanya'nın yardımı ile elde ettikleri iki savaş gemisi sayesinde Osmanlı donanmasını düşman donanmasına Boğaz dâhilinde üstünlük kurabilecek hale getirdiklerini, alınan tedbirler sayesinde düşmanın Boğaz'dan geçmesini önlediklerini söyleyen Enver Paşa, daha ilk günden Boğaz'ın geçilemeyeceği ve karada da Türk ordusuna üstünlük kurulamayacağı kanaatinde olduğunu, hatta bu görüşünü daha o günlerde Amerikan elçisine de söylediğini ifade etti. Muharebenin cereyan tarzı hakkında da kısa bilgiler veren Enver Paşa, konuşmasının devamında o sıralarda baş gösteren cephane sıkıntısını ve Almanya ile Osmanlı Devleti'nin karadan bağlantısızlığını çözmek için Bulgaristan'ın kazanılması gerektiğini, Bulgaristan'ın ise Osmanlı'ya dostça bir yaklaşım göstermesine rağmen savaşa katılıp katılmama konusunda tereddüt içinde olduğunu anlattı. Bulgarların savaşa girmesiyle Osmanlı ordusunun rahatladığını, hem bir ordu daha kazanıldığını, hem de Osmanlı'nın Almanya'dan alacağı her türlü yardımın kara yoluyla gelme imkânına kavuştuğunu söyleyen Enver Paşa, konuşmasının devamında İtilaf Devletleri'nin binlerce kişilik ordularına rağmen Çanakkale'de büyük bir yenilgiye uğradıklarına dikkat çekti.

Ordunun zamanla daha mükemmel bir hale geldiğini, düşmanlar tarafından gasp edilmiş olan toprakların da tekrar geri almak azminde olduklarını ifade eden Enver Paşa, konuşmasının sonunda şehitleri rahmetle andı ve alkışlar arasında kürsüden ayrıldı.⁷⁹

Enver Paşa konuşmasını bitirdikten sonra söz alarak kürsüye gelen Sinop Mebusu Hasan Fehmi Efendi, konuşmasında öncelikle Çanakkale Zaferi'nden duyduğu memnuniyeti dile getirdi. Çanakkale'nin geçilemeyeceğinin tüm dünya tarafından anlaşıldığına dikkat çeken Fehmi Efendi, şehitleri rahmet, gazileri şükranla andığını belirterek meclisin bir kez daha orduya tebriklerini ve takdirlerini sunmasını teklif etti.⁸⁰

⁷⁹ *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 1, İçtima Senesi 2, s. 318-321; Uca, a.g.m., 267-268.

⁸⁰ *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 1, İçtima Senesi 2, s. 321-322.

Bu arada düşmanın Çanakkale'de uğradığı hezimetten sonra bölgeyi tamamen boşaltması üzerine Meclis-i Mebusan'da yaşanan büyük sevince Padişah da katılarak Meclise selamlarını ilettiler.⁸¹

Şüphesiz Çanakkale Zaferi, Meclis-i Âyan'da da geniş yankı buldu. Çanakkale Zaferi sebebiyle Meclis-i Âyan 28 Kânunuevvel 1331 (10 Ocak 1916) tarihli toplantısında Padişah ve Ordu'ya tebriklerini bildirmek üzere birer telgraf çekilmesi yolunda bir karar alınırken,⁸² Meclis Başkanı Rifat Bey'in "*Paşa Hazretleri! Seddülbahir Muharebesi hakkında bize de lütfen bir izahat verir misiniz?*" talebi üzerine kürsüye gelen Enver Paşa, İtilaf donanmasının Gelibolu Yarımadası'nı tamamen boşaltması üzerine Meclis-i Mebusan'da olduğu gibi Meclis-i Âyan'da da uzun bir konuşma yaptı.

"18 Mart'ta başlamış olan Gelibolu Muharebesi'nin dün (27 Kanunuevvel 1331 - 9 Ocak 1916) sona erdiğini, Allah'ın inayeti ile düşmanın son tutunmakta olduğu Seddülbahir kısmından da çekilmek zorunda kaldığını, Meclisin açılışı esnasında genel durum hakkında bilgi vermek için zaman bulamadığını ve bugün duyulan arzu üzerine birkaç söz söylemek istediğini..." ifade ederek konuşmasına başlayan Enver Paşa, Meclis-i Mebusan'da yaptığı ve yukarıda özetlediğimiz konuşmadaki konuların hemen hemen aynısına değindi.⁸³

Enver Paşa'nın yaptığı açıklamadan sonra Meclis-i Âyan üyelerinden Reşit Akif Paşa ve Rıza Paşa söz alarak başta Enver Paşa olmak üzere ordunun bütün mensuplarına ve bu başarıda rolü olan herkese Meclis adına şükranlarını sundular. Yapılan konuşmalarda, Çanakkale Muharebesi'nin büyüklüğüne dikkat çekilerek kahraman ordumuzun her türlü fedakârlıkla kazandığı bu başarının her Osmanlı vatandaşı için medar-ı iftihar ve şeref olarak kalacağı ve bu başarının tarihin en parlak sayfalarında yerini alacağı dile getirildi.⁸⁴

Âyan ve Mebusan Meclislerinin 3. Dönem 3. İçtima Senesi, 1 Kasım 1916 tarihli toplantılarla açıldı. Yeni dönemde Âyan Reisi olarak Rifat Paşa atanmış; Mebusan Reisi olarak ise Hacı Adil Bey seçilmiştir. Bu dönem ayrıca genel savaşın üçüncü senesinin başlangıcı olmuştur. Hacı Adil Bey, 18 Kasım 1916'da yaptığı açış konuşmasında üçüncü seneye giren harpte Osmanlı milletinin gösterdiği fedakârlıkları meclis kürsüsünden bir kere daha andığını ve bu fedakârlıkların hukuk ve

⁸¹ *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 1, İçtima Senesi 2, s. 337.

⁸² *Meclisi Âyan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 2, İçtima Senesi 2, s. 290.

⁸³ *Meclisi Âyan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 1, İçtima Senesi 2, s. 300-303.

⁸⁴ *Meclisi Âyan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 1, İçtima Senesi 2, s. 303-304.

adalet dairesinde bir sulh tesis edinceye kadar devam edeceğini söyledi.⁸⁵

Meclis-i Âyan'da ise Reis Rifat Paşa'nın önerisi üzerine öncelikli olarak Meclisin tatil olduğu dönemde ordunun almış olduğu başarılar dolayısıyla ordu namına Enver Paşa'ya bir kez daha tebrik telgrafi çekilmesi kararlaştırılmıştır.⁸⁶

Çanakkale Cephesi ve diğer bazı cephelerde alınan başarıların Meclis-i Umumi'de meydana getirdiği olumlu havaya rağmen savaş masrafları ve ordunun ihtiyaçları bu dönemin en önemli problemlerinin başında yer almıştır. Nitekim Meclis-i Mebusan'ın 30 Kasım 1916 tarihli toplantısında Harbiye Nezareti Bütçesi'ne 1,5 milyar kuruş tahsisat eklenmesine dair kanun gündeme gelmiştir. Adı geçen kanun hakkında ilk sözü alan Enver Paşa, "*Meclis-i Âlinizden şimdi okunan kanunla yeniden oldukça önemli tahsisat istiyoruz. Vakıta bunun sarfı ileriye aittir. Elbette biz bu savaşın bir an önce bitmesini arzu etmekle beraber, son zafere kadar dayanıklılıkla devam edebilmeye hazır bulunmamız lazım geldiği için bu kadar tahsisat istedik. Belki bu tahsisatı hepsini harcamaya da ihtiyaç kalmaz*" diyerek ek tahsisatın istenme sebebini belirttikten sonra devam eden savaş ve cephelerdeki son gelişmelere dair açıklamalarda bulundu.

Enver Paşa bir önceki seneden beri önemli gelişmeler olduğu, ordunun İran'da Hemedan'ın kuzeyinde ve Irak'ta ise bu coğrafyanın hemen büyük kısmını kapsayacak bir şekilde ilerlemiş olduğu bilgisini verdi. Kafkas Cephesi'nde ise nakliye araçlarının noksanlığı dolayısıyla Rus ordusu karşısında Erzincan'ın doğusuna kadar çekilmek zorunda kalındığını, ancak diğer taraftan Ruslar tarafından işgal edilmiş olan Bitlis ve o civardaki bir kısım arazi geri alındığını ifade eden Enver Paşa, Batı Cephesi'nde de büyük başarılar elde edildiğini, Alman ve Bulgar kıtaları ile beraber Tuna'yı geçmiş olan Türk kıtalarının Bükreş'e 12 kilometre yakın mesafeye kadar geldiğini söyledi.

Enver Paşa, Güney Cephesi'nde meydana gelen olaylar hakkında da şu bilgileri verdi:

"...Mısır ile Kanal'ın doğusunda oluşan harekâta da biz ileriye gitmiştik, oradaki düşman kuvvetlerini anlayıp sonra ona göre büyük harekâta girişmek için harekâtımız biraz geriledi. Fakat burada amacımızı terk etmiş değiliz. Belki biraz ertelenmiş denebilir..."

⁸⁵ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, İçtima Senesi 3, Cilt 1, s. 14.

⁸⁶ *Meclisi Âyan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 1, İçtima Senesi 3, s. 9. Bu telgrafa Enver Paşa 18 Kasım'da cevap vermiş ve bu cevap meclisin 20 Kasım 1916'daki toplantısında okunmuştur. *Meclisi Âyan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 1, İçtima Senesi 3, s. 13.

*Arabistan'ın diğer kısımlarında bulunan askerî kıtalar da gerçekten görevlerini Galiçya ve Kafkasya ve diğer yerlerdeki kıtalar gibi fedakârlıklarla yapmaya devam ediyorlar...*⁸⁷

Enver Paşa'nın bu konuşmasından sonra Harbiye Nezareti'nin bütçesi için istenen ek ödenek kabul edilmiş ve gündemin diğer maddelerine geçilmiştir.

Bu arada 12 Aralık 1916 tarihinde İttifak Devletleri'nin İtilaf Devletleri'ne sunduğu barış teklifini içeren bir nota Meclis-i Mebusan'ın 14 Aralık'taki gündemine alınmış ve Hariciye Nazırı Halil Bey bu konu hakkında mebusları bilgilendirilmiştir.⁸⁸

31 Mart 1917'de tatil edilen⁸⁹ ve 1 Kasım 1917'de yeni dönem çalışmalarına başlayan Meclis-i Mebusan'ın yine en önemli gündemini mali sorunlar ve Harbiye Nezareti'nin bütçesi oluşturmuştur. Meclis-i Mebusan'ın 26 Kasım 1917 tarihli toplantısında, "*Harbiye Nezareti bütçesine bir buçuk milyar kuruşluk tahsisatı fevkalade ilavesi hakkındaki kanun layihası*" görüşülürken, Harbiye Nazırı Enver Paşa daha önceki dönemlerde olduğu gibi ek bütçenin gerekçesi ve savaşın seyri hakkında bir konuşma yapmıştır.

Enver Paşa konuşmasına "*ordunun harcamaları için olduğundan kanun layihasında istenen söz konusu miktarın meclis tarafından esirgenmeyeceğini*" söyleyerek başlamış ve ardından da cephelerin durumu hakkında mebusları bilgilendirmiştir.

Doğu Cephesi'ndeki incelemelerinden daha birkaç gün önce döndüğünü; öncelikle Kafkasya sınırında birçok yokluk içinde mücadele edildiğini; havanın, mevsimin ve bunlara ek olan zorluklara ve devam eden savaşların şiddetine rağmen Osmanlı Ordusu'nun bundan böyle de gerek maddi ve gerek manevi kendilerine verilecek görevleri yerine getirecek durumda olduğunu ve Rusya'nın dâhili meselelerle

---

⁸⁷ *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 1, İçtima Senesi 3, s. 58-60.

⁸⁸ Hariciye Nazırı Halil Bey tarafından okuna nota şöyleydi: "*Müttefik Ordular, iki buçuk seneden beri devam eden zaferler ve başarılarını sürdürdüğü bir sırada yüce padişahımızın fazla kan dökülmesini engellemek üzere olan insanca düşüncelerine uyararak, gelecekteki gelişmemizle, millî varlığımızla, şerefimizle uzlaşılması mümkün barış şartlarımızı dinlemeye uygun oldukları halde, barışa girişebileceklerini düşmanlara teklife karar vermişlerdir. Ve Hükümetlerimiz de bildiğiniz notayı, geçen Salı günü, düşmanların yararını her memlekette korumayı üstlenmiş olan devletlerin sefirleri aracılığıyla düşmanlarımıza bildirdi.*" *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 1, İçtima Senesi 3, s. 127.

⁸⁹ *Meclisi Ayan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 2, İçtima Senesi 3, s. 448; *Meclisi Ayan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 2, İçtima Senesi 3, s. 542.

uğraşmasının bu cephede her şeyi değiştirebileceğini söyleyen Enver Paşa, Irak cephesinde ise şimdilik bir hareketlilik olmadığını ifade etti.

Suriye Cephesi'nde ise ordunun cepheden bir miktar geriye alındığını, fakat savaşın kesinlikle kendilerinin planladıkları şekilde devam ettiği söyleyen Enver Paşa, konuşmasına şöyle devam etti:

“...Sınırlarımızın diğer kısımlarından bahsetmeye gerek görmüyorum. Çünkü denizlerde büyük düşman girişiminin meydana geleceğini tahmin etmiyorum. Bununla birlikte geçen sene söylediğim gibi gerek Akdeniz’de, gerekse Adalar Denizi ve Karadeniz sahillerinde düşmanın yapabileceği her çeşit girişime karşı imkânın fazlasıyla lazım gelen tedbirler alınmıştır. Romanya cephesinde bulunan kıtalarımız şimdilik düşmanla yalnız, karşı karşıya bulunuyorlar. Burada düşmandan bir hareket beklenilmiyor. Oradaki kıtalarımız, her çeşit harekâta karşı hazır bir haldedirler. Galiçya’da devam eden savaşa gelince; bildiğiniz üzere orada bulunan kıtalarımız son defa Galiçya’nın geri alınması sırasında savunmada olduğu gibi saldırıda da görevlerini hakkıyla yapmışlardır. Rusların birbiri arkasına yedikleri darbelerle içişleri, orduları üzerinde bir etki oluşturduğu gibi İtalyanların da son defa uğradıkları felaket, bugün İtalyan ordusunu herhalde artık saldırı yapamayacak ve kendi müttefiklerinin büyük ölçüde yardımlarına muhtaç olacak duruma düşürmüştür... Düşmanlarımızın aralıksız gazeteleriyle yaydıkları tek ümitleri olan Amerika kuvvetlerinin de düşmanlarımızın kendilerine yiyecek taşımaya bile yetmeyen araçlarıyla Avrupa’ya gelip de savaşmaları adeta bir hayalden ibarettir. Bu yardımın genel durumu lehlerine değiştirebilmek olanağı olmadığı gayet basit bir şekilde düşünmekle pekiyi anlaşılabilir. Şu halde Amerika ve Japonya’nın yardımı, düşmanlarımızın bekledikleri sonucu almaktan uzaktır...”⁹⁰

Rusya’nın savaştan çekilmesi ve bu ülkeyle başlayan barış müzakereleri, 1917 yılı meclis görüşmelerinin en önemli konularından birini oluşturmuştur. Meclis-i Mebusan’ın 24 Aralık 1917 tarihli toplantısında Adliye ve Hariciye Nazırı Halil Bey, Rusya ile başlayan barış müzakereleri hakkında şu bilgileri vermektedir:⁹¹

“Efendiler, bildiğiniz üzere mütareke imzalandığı gibi önceki gün de bizim ve müttefiklerimizin elçileriyle Rus elçileri Brest-Litovsk’ta barış görüşmelerine başlamışlardır; hakkın yardımıyla başlamış olan barış görüşmelerinin iyi bir sonuca ulaşacağından ümitliyiz. Bununla

⁹⁰ Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt 1, İçtima Senesi 4, s. 119-121.

⁹¹ Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt 1, İçtima Senesi 4, s. 389-390.

beraber düşmanlarımız uyumuyorlar; Rus Hükümeti'nin tek başına barış imzalama kesin kararına rağmen onlar Rusya ile ilişkileri kesmediler. Sefirleri ve Rusya'nın içinde kurdukları kışkırtma şebekeleri oldukları yerde duruyor ve iç savaşı da körüklemek üzere karanlık görevlerini yapmaya devam ediyorlar..."

Halil Bey, Meclis-i Mebusan'ın 12 Şubat 1918 tarihli toplantısında yaptığı konuşmada *"Sadrazam Paşa Hazretlerinden Ukrayna hükümetiyle düvelî müttefik-i erbaanın sulh akdettiğine dair bir telgrafname aldık"* sözleriyle İttifak Devletleriyle Ukrayna arasında imzalanmış barış antlaşmasının imzalandığı bilgisini vermiştir.⁹² 23 Şubat'ta ise Hariciye Nazırı Ahmet Nesim Bey, Brest-Litovsk'ta Rusya ile İttifak Devletleri arasında yapılan barış görüşmeleri hakkında meclise bilgi vermiştir.⁹³ Brest Litovsk'ta yapılan ve siyasi, hukuki ve iktisadi maddeler üzerinde devam eden görüşmelerin Rus tarafının anarşiyi Avusturya'ya ve Almanya'ya da bulaştırarak, bundan meydana gelecek karışıklık ve zayıflıktan yararlanmak emelinden hiçbir zaman vazgeçmemeleri nedeniyle çok zorlu geçtiğini söyleyen Ahmet Nesimi Bey, konuşmasının devamında Ukrayna ile imzalanan barış antlaşmasına değinmiş ve bu barış antlaşmasını şöyle değerlendirmiştir:

"...Ukrayna barışına gelince; Ukrayna barışı birçok maddi ve manevi kazancı içerir. Ukrayna ile imzalanan barış antlaşması gereğince bu seneden itibaren yararlanmak üzere büyük bir miktarda tahmin edilen ürün fazlası ile beraber hayvanat, kömür ve demir gibi bir hayli tarım, sanayi ve askerî araç-gereçler de Müttefik Heyetimize katmak zorundadır. Bu şekilde, itilaf devletlerinin, övündükleri meşhur kuşatmanın doğuda önemli bir halkası kırılmış oldu. Diğer taraftan bu barış Müttefik Heyetimizin samimi, barışseverlik besleyen düşmanlarımızla barış imzalamak hususundaki iyi niyetlerini kanıtlamış olmakla beraber, bundan sonra imzalanacak olan hususlara da bir giriş olarak anlaşılabilir..."

Hükümetin cephelerdeki çatışmaların aksine barış görüşmeleri konusunda meclisi sık sık bilgilendirmesi dikkat çekmektedir. Adliye Nazırı ve Hariciye Nazır Vekili Halil Paşa, 4 Mart 1918 tarihinde Meclis-i Mebusan kürsüsünden Brest-Litovsk görüşmelerinde Osmanlı delegesi olan Hakkı Paşa'dan gelen bir telgrafi okuyarak, Rusya ile antlaşma imzalandığı bilgisini vermiş⁹⁴, ertesi gün de Rusya ile

⁹² Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt 2, İçtima Senesi 4, s. 284.

⁹³ Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt 2, İçtima Senesi 4, s. 440-446.

⁹⁴ Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt 2, İçtima Senesi 4, s. 656-659.

imzalanan antlaşmanın hükümleri hakkında bir konuşma yapmıştır. Konuşmasına Rusya tarafından işgal edilen Osmanlı topraklarının boşaltılması hakkındaki önerilerinin kabul edildiğini söyleyerek başlayan Halil Bey, ilgili maddeyi de şöyle açıklamıştır:

“...Rusya, Osmanlı Devleti'nin Doğu Anadolu Vilayetlerini düzenli bir halde bırakmak üzere derhal boşaltacak ve orada bulunan askerî kıtalarını, Kırmızı Alaylarını ve çeteleri geri çekecektir...”

Halil Bey, meclise verdiği bilgide üç sancakta (Kars-Ardahan-Batum) halkın kendi kaderlerini Osmanlı Hükümeti ile uzlaşma ile belirleyebilecekleri şartını da kabul ettirdiklerine dikkat çekti.

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında mevcut devletlerarası bütün antlaşma, sözleşme, sözler veya akid ve diğer görüşmelerin savaştan dolayı iptal ve yok hükmünde olduğunu söyleyen Halil Bey, bu son antlaşmanın onaylanmasından sonra en geç iki sene zarfında ticari, iktisadi ve hukuki ilişkilerin düzenlenmesi için lüzum göreceklere diğer sözleşmelerin imzalanacağını da ifade etti. İran ve Afganistan'a da değinen Halil Bey, konuşmasına her iki ülkenin de bağımsızlığının taraflarca kabul edildiğini; gerek Rusya, gerekse Osmanlı Devleti'nin İran topraklarındaki askerlerini geri çekeceklerini ve bu ülkedeki etki mntikaları oluşturulması amacıyla önceden akdedilmiş olan uluslararası bütün sözleşmelerin yok hükmünde olduğunun kabul edildiğini açıklayarak son verdi.⁹⁵

Alman İmparatorluğu, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Osmanlı Devleti ve Bulgaristan Krallığı'nın Rusya ve Ukrayna ile imzaladığı barış antlaşmaları 28 Mart 1918'de Meclis-i Mebusan'da⁹⁶ ve 30 Mart 1918'de de Meclis-i Âyan'da görüşülmüş ve kabul edilmiştir.⁹⁷

Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Âyan'da 31 Mart 1918'de sona eren 3. Dönem 4. İçtima Senesi⁹⁸ yeni döneme Meclis-i Mebusan'da 1 Ekim, Meclis-i Âyan'da ise 10 Ekim 1918'de başlamıştır.⁹⁹

Osmanlı Devleti'nin mütareke istemek zorunda kaldığı bu dönemde Talat Paşa Hükümeti istifa etmiş (8 Ekim 1918) ve hükümet

⁹⁵ Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt 2, İçtima Senesi 4, s. 709-710.

⁹⁶ Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt 3, İçtima Senesi 4, s. 408-431, 435-437.

⁹⁷ Meclisi Âyan Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt 2, İçtima Senesi 4, s. 356 ve 363-367.

⁹⁸ Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt 3, İçtima Senesi 4, s. 563; Meclisi Âyan Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt 2, İçtima Senesi 4, s. 443.

⁹⁹ Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt 1, İçtima Senesi 5, s. 1-6; Meclisi Âyan Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt 1, İçtima Senesi 5, s. 1-6.

kurma görevi Tevfik Paşa'ya verilmiştir.¹⁰⁰ Ancak Tevfik Paşa bütün çabalarına rağmen kabinesini oluşturamayınca bu kez Ahmet İzzet Paşa hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir.¹⁰¹

Hükümet kurma çalışmaları devam ederken 10 Ekim'de Meclis-i Mebusan'da Sultan Mehmet Vahdettin'in yemin töreni gerçekleşti. Yemin töreninde Padişah'ın söylevi Sadrazam Talat Paşa tarafından okundu ve daha sonra da Padişah başkanlık kürsüsüne gelerek yemin etti.¹⁰²

14 Ekim 1918'de Meclis-i Mebusan'da bir konuşma yapan Başkan Halil Bey ise yaklaşık dört yıl sonra gelinen durum hakkında şunları söyledi:¹⁰³

"...Dört seneden beri zaferden zaferle koşan, görevlerini şan ve şerefle yapan bizlere savaşın son safhası ne yazık ki yaver olmadı. Fakat sonuç ne olursa olsun varlığını koruma ve savunmada vatanperverliğini, fedakârlığını kanıtlamış, uluslararası ailede şerefli, devletler dengesinde kudretli ve önemli bir yere sahip olmuş bir millet sıfatı ile başımız yuksekte olarak tarihin huzuruna çıkıyoruz..."

"...Biz, büyük görevini pek şanlı şekilde yapan bir Millet'in fertlerine ve temsilcilerine yakışacak bir ağırbaşlılık ve sakinlikle sonucu bekleyelim. Şevketlü Padişahımız Efendimiz Hazretlerinin önerisi üzere umutsuzluk ve endişeden uzak durarak görevimize devam ile Milletimize örnek olalım."

Meclis-i Âyan Reisi olarak atanan Ahmet Rıza Bey de konuşmasında şöyle demiştir:¹⁰⁴

"Hükümetimiz şu zor zamanda gayet ağır ve güç bir vazifeyi üzerine alarak işe başladı. Mümkün olabildiği kadar ehven-i şeraitle akdi müsalahaya ve bilcümle devletlerle tecdidi münasebatı dostaneye bir an evvel muvaffak olmalarını temenni ederim..."

Meclis-i Mebusan'ın 19 Ekim 1918 tarihli toplantısında ise 14 Ekim 1918'de kurulan Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'nin programı okundu. Ahmet İzzet Paşa konuşmasında *"Müttefiklerimiz Almanya ve Avusturya-Macaristan Hükümetleriyle birlikte Amerika Cumhurbaşkanına*

---

¹⁰⁰ Ali Fuad Türkgeldi, *Görüp İştiklerim*, Ankara, 1987, s. 150-151; Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar Cilt I*, İstanbul, 1991, s. 10-15.

¹⁰¹ Ahmet İzzet Paşa, Feryadım (Yay. Haz: Süheyl İzzet Furgaç-Yüksel Kanar), İstanbul, 1993, s. 13-14.

¹⁰² Celal Bayar, *Ben de Yazdım, Milli Mücadeleye Gidiş I*, İstanbul, 1997, s. 9; Tansel, *a.g.e.*, s. 14.

¹⁰³ *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 1, İctima Senesi 5, s. 8-9.

¹⁰⁴ *Meclisi Âyan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 1, İctima Senesi 5, s. 8.

yapılan barış teklifinin ardından, Talat Paşa Kabinesinin istifası üzerine Padişah İradesi gereğince Heyetimiz iktidara geldi. Tarihimizin buhranlı devrinde, memleketimizin iç ve dış problemler ile boğuştuğu bir zamanda işi üzerine alan Hükümetimiz kendisini bekleyen görevin ağırlığına vakıf, tarihin yargılayacağı sorumluluğun derecesini anlayarak işe başlamıştır...” diyerek Osmanlı tarihinin en güç bir döneminde görevi devraldıklarını belirtmiş ve öncelikli hedeflerinin bir an önce mütarekenin imzalanması ve barışın sağlanması olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁵

Ahmet İzzet Paşa Hükümeti, Meclis-i Mebusan’da İttihat ve Terakki’nin desteğini almasına rağmen 30 Ekim 1918’de imzalanan Mondros Mütarekesi’ni müteakip İtilaf Devletleri’nin, azınlıkların ve İttihat ve Terakki karşıtlarının sert muhalefeti ve sarayın baskısı karşısında 8 Kasım 1918’de istifa etmek zorunda kalmış,¹⁰⁶ yerine Tevfik Paşa Hükümeti kurulmuştur.¹⁰⁷ Ancak Tevfik Paşa Hükümeti, mütareke şartlarının ihlal edilmesi karşısında hiçbir varlık göstermediğinden gerek kamuoyunda, gerekse Meclis-i Mebusan’da çok sert eleştirilere hedef olmaya başladı.¹⁰⁸ Bu eleştiriler karşısında hükümet aciz kalırken Sultan Vahdettin ise daha önce (10 Ekim 1918’de) Kanun-i Esasi’ye uyacağına yemin etmesine rağmen, bütün uyarıları göz ardı ederek muhalefetin ve İtilaf Devletleri’nin de desteğini alarak¹⁰⁹ 21 Aralık 1918 günü Meclis-i Mebusan’ı feshetti.¹¹⁰

---

¹⁰⁵ *Mebusan Meclisi Zabıt Cerideleri*, Devre 3, C. 1, İçtima Senesi 5, s. 28; Ahmet İzzet Paşa Hükümeti, 131 mebusan 121’inin kabulüyle güvenoyu almıştır. Oylamaya 91 mebus katılmazken 10 mebus da çekimser oy kullanmıştır. *Mebusan Meclisi Zabıt Cerideleri*, Devre 3, Cilt 1, İçtima Senesi 5, s. 37-39; *Rauf Orbay’ın Hatıraları*, Yakın Tarihimiz I (Haz.: Feridun Kandemir), İstanbul, 1964, s. 83-84; Ahmet İzzet Paşa, a.g.e., s. 22; Metin Ayıışı, *Mareşal Ahmet İzzet Paşa*, Ankara, 1997, s. 155-156.

¹⁰⁶ *Yenigün*, 10 Teşrin-i Sani 334/10 Kasım 1918; *Hadisat*, 10 Teşrin-i Sani, 334/10 Kasım 1918; *Ayıışı*, a.g.e., s. 181.

¹⁰⁷ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü I*, Ankara, 1993, s. 21.

¹⁰⁸ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, Mutlakiyete Dönüş (1918-1919)*, İstanbul, 1992, s. 112-115; Tansel, a.g.e., s. 44-45.

¹⁰⁹ Tevfik Paşa Hükümeti, İtilaf Devletleri nezdinde temaslarda bulunarak Meclis’in feshi karşısında tepkilerinin ne olacağını sormuş; bu temas sonunda İngilizler meclisin kapatılmasının çok uygun olacağını ve kendi nezdinde herhangi bir olumsuz tepkiye yol açmayacağını söyleyerek hükümete destek vermişlerdir. *Vakit*, 23 Kanun-ı Evvel 1334/23 Aralık 1918; Niyazi Karaca, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, Ankara, 2004, s. 14-15.

¹¹⁰ *Takvim-i Vakayi*, 21 Kânûn-i Evvel 1918; Akşin, *İstanbul Hükümetleri I*, s. 133-135; Ahmet Emin Yalman, *Gördüklerim ve Geçirdiklerim I*, İstanbul, 1997, s. 406.

İKİNCİ OTURUM SORU – CEVAP BÖLÜMÜ

Prof.Dr. Mahir AYDIN: Oturum başkanlığı hakkımı değerlendirme olarak kullanmak istiyorum. Tüm canlılar gibi Osmanlı imparatorluğu da ölmeden önce son bir çırpınışı gösterdi; bu süreç yaşanmalıydı. Osmanlı imparatorluğu 1774 yılında yani 148 yıl önce tek başına ayakta duramayacak haldeydi. Yıkılışı neden 148 yıl uzadı? Bunun nedeni, Osmanlı topraklarının paylaşılacak kadar önemli olmasındadır. Bunu Sevr Antlaşması'nın neden sonra imzalandığı ile de bağdaştırabiliriz. İkinci ve ilginç olan neden ise, millet olarak sınır tanımaz özelliklerimizle alakalıdır. Aynı durum Avrupa'da yaşanmış olsaydı, cam gibi kırılır giderdi. Osmanlı son döneminde reform yapıyor, tutunmaya çalışıyor, ayakta kalmaya çalışıyor, alfabe oluyor ama olmuyor; 20 yıl sonra 1886'da, bunu genç arkadaşlarıma özellikle söylüyorum, Mustafa Kemal çıktı karşımıza, içeriden ve olayların içerisinden; ama bir Türkiye Cumhuriyeti çıkmadı. Neden? Çünkü Roma İmparatorluğu yıkıldıktan 1400 yıl sonra İtalya devleti bağımsızlığını kazandı. Osmanlı İmparatorluğu 1922'de yıkıldı; 1923'te Cumhuriyeti kurduk. Bunun adı Türk mucizesi; bu, normal değil; bu, Avrupa standartlarına uymaz. Derlerse ki “biz yenilmemiştik efendim, biraz omuz verseydik Osmanlı yaşayacaktı” ya da “Türkiye Cumhuriyeti'ni kurmasaydık Osmanlı ölmeyecekti”. Bunlar doğru değil, ikisine de haksızlık olur. Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran tüm heyet, Osmanlının her cephesinde, cepheden cepheye koşan vatansever ve iyi niyetli insanlardı. Biz sadece Yunanlılarla mı savaştık? Hayır. Avrupa yorgun olduğu için başka destek verdi. 2 Ekim 1923 tarihinde General Harrington ve koalisyon işgalcileri İstanbul'u teslim belgesi imzalatırdıklarında Yunanlılar değil ve Türkiye geçiyor; yani savaşılan sadece Yunanlılar değil, Yunanlıları piyon olarak kullanarak Çanakkale'yi zorla geçemeyenler, o sömürge ve üçüncü sınıf vatandaş dediklerini getirenler ve sonra turistik gezi gibi elini kolunu sallaya sallaya ülkemize gireceklerdir.

Tümg. Tarık ÖZKUT: Sayın Profesör Kazi Sufior Rahaman'a Haydarpaşa'daki şehitlikte uyumakta olan Tıbbiyeli Hindistanlı doktor ve sağlık memuru dost ve kardeşlerimizin huzur içinde uyduklarını ve onlara göz kulak olduğumuzu belirterek konuşmama başlamak istiyorum. Sorum Sayın Profesör Mehmet Okur'a olacak. Meclis'teki anlaşmalardan ve görüşmelerden bahsettiniz. Acaba harbe girişle ilgili Meclis'ten geçen herhangi bir anlaşma var mı? Teşekkür ederim.

Prof.Dr. Mehmet OKUR: Meclis üçüncü devre seçimlerini 1913 sonunda ve 1914 başında bitiriyor; Mayıs'ta toplanıyor. Meclis

aslında Temmuz'da tatile girecekti; fakat geçmiş yılın bütçe görüşmeleri nedeniyle süre uzuyor ve Temmuz sonunda tatile giriyor ve savaşa dair herhangi bir husus Meclis'te tartışılmıyor. Öğleden önceki oturumda belirtmek istediğim şeylerden birisi de buydu: Meclis'in büyük bir kısmı İttihatçılardan oluşuyor, ama savaşa ve savaş sürecine dair herhangi bir görüşme Meclis'te söz konusu değildir. Yalnızca seferberlik ilanına dair bir görüşme var olup, ardından bütçe görüşmesi yapılıyor, sonra Teşri Nüshane'de toplanmak üzere Meclis tatile giriyor. Bu konuda başka bir görüşme söz konusu değildir. Savaşa girdikten sonra Meclis Başkanı Halil Bey'in yapmış olduğu konuşma var; niçin savaşa girildiğine dair uzun bir konuşma yapıyor. Burada bilinen Rusya'nın ve Müttefiklerin yapmış olduğu girişimler var. Enver Paşa da İngilizlerin, Fransızların, Rusların düşmanca politikaları nedeniyle ve gemilerin Karadeniz'de Rus saldırısı nedeniyle savaşa girildiğini bildiriyor. Bilgilendirme toplantısında kendisi Meclisi Mebusan'a ve Meclis-i Âyan'a bilgi veriyor.

(E) Org. Tuncer KILINÇ: Efendim ben soru sormayacağım. Ben bir konuyu düzeltmek istiyorum. Sayın Zelengora Bulgaristan Müslümanlarından bahsetti. Gördük ki gösterdiği birtakım çizelgeler içerisinde, Osmanlı ordusuna yardım yapanların hepsi Türk, ama nedense onların Türklüğünü değil de İslamlığını ön plana çıkarttı. Biz onların Türk olduğunun bilincindeyiz, ama Bulgar vatandaşı olabilirler, o ayrı bir olay. Bizde de başka ırklardan bazı vatandaşlarımız var, ama onların illaki dinlerini ön plana çıkartmak zannediyorum ki, tarihe yanlış bir anlatım olarak geçer, bunu düzeltmesini kendilerinden rica ediyorum. Başka bir sorum yok teşekkür ederim.

Prof.Dr. Mahir AYDIN: Özür dilerim, Komutanım. İmparatorluktan kopan milletlerin uluslaşma sürecince belki de bu türlü doğal refleksleri kısmen de olsa mazur görmek gerekir. Haklısınız. Çok teşekkür ederim.

Doç.Dr. Nesrin İspoma SİPAHİ: Ben de bu anlamda soru değil de, kısa bir açıklama yapacaktım. Evet, katılıyorum. Soru çok güzel. Sanırım Georgi Zelengora tam olarak anlayamadı; o da size cevap verecektir. Birinci Dünya Savaşı'na Bulgaristan Türkleri de katıldı, çünkü Bulgaristan'da çok yoğun bir Türk nüfusu vardı. Bulgaristan Türkleri genel anlamda Osmanlı sürgünü Türklerdir. Benim doğduğum köy Ustina, Filibe'nin köylerinden ve önemli bir Türk köyüdür ve üç kilometre bitişiğindeki Perushtitsa, bir Bulgar köyüdür. Osmanlı-Rus Savaşı öncesi ayaklanma burada başladı ve Osmanlı-Rus Savaşı'nın kanı topraklarımızda kurumadan Balkan Savaşı'na Ustina köyünden Türklerin de katıldığını vurgulamak istiyorum. Bizim köyümüzden

18 şehit verdik. Köyümüzün meydanında anıtımız var, ancak bu anıtta Türk askerlerinin adı yer almıyor, sadece Bulgar askerlerinin adı yer almaktadır. Teşekkür ediyorum, bu konulara çalışmaya başladığım zaman Bulgaristan, Romanya, Makedonya Kaf Dağı'nın ardındaydı, Bugün çok mutluyum ki sağımda Bulgar meslektaşım var, solumda Hintli meslektaşım var, Türk meslektaşlarım da burada. Dönem akıllı bilgi çağı; duygusallıkları geride bıraktık; bilgiyi kullanmak durumundayız.

Alb. Bülent DURGUN: Sorum Georgi Zelengora'ya olacak. Ben şunu merak ediyorum: Bulgar Müslümanlardan eli silah tutanları cepheye gönderdik. Bunun sosyal ve ekonomik etkileri de oldu. Mesela Müslümanlar cepheye gittiklerinde nüfusun yüzde kaçını oluşturuyorlardı? Döndükleri zaman demografik yapıya nasıl etkileri oldu? Bunlar saban sürüyorlardı, kazma tutuyorlardı. Sonucunda üretime nasıl etkileri oldu? Sosyal hayata bunların nasıl etkileri oldu? Bunlarla ilgili bir çalışma yapıldı mı? Ben bunları merak ediyorum.

Dr. Georgi ZELENGORA: Savaş sırasında Bulgaristan'da 1910 ve 1920 nüfus sayımları var. Şimdi tam rakam olarak hatırlamıyorum, ama aşağı yukarı Müslüman nispi oranı savaştan önce %13, savaştan sonra %14, yani biraz artmış. Neden? Biliyorsunuz ki, Bulgaristan Balkan Savaşları neticesinde ilhak ettiği topraklarda Müslümanlar çoğunluktadır; fakat savaş döneminde büyük etnik temizlik yapılmıştır. Mesela aşağı yukarı 200.000 Müslüman ya öldürülmüş ya da Türkiye'ye göç ettirilmiştir. Teşekkür ederim.

Prof.Dr. Selami KILIÇ: Her şeyden önce tüm katılımcılara teşekkür ediyorum. Hepsi birbirinden ilginç konulardı. Dünya Savaşı sırasında ve özellikle Türk Kurtuluş Savaşı sırasında Hint Müslümanlarının büyük yardımları ve destekleri var. Fakat Cumhuriyet ilan edilip 1924 yılı başlarına geldiğimiz zaman Hindistan'dan gelen bu yardımlar birdenbire bıçakla kesilmiş gibi sona erdi, sebebini soracaktım.

Doç.Dr. Kazi Sufior RAHAMAN: Are you sure that financial aid stopped after 1925? Are you sure that Indian Muslims stopped their financial support to Turkey after 1925? India always supported Turkey in the time of need and after the end of need. This support was related with perception of Indians towards Turkey, because they felt that the Western Powers tried to destroy Ottomans or Turkish people. In addition, help came during Balkan Wars and Independence War. After the establishment of Republic of Turkey, I think that it is no longer need.

Prof.Dr. Selami KILIÇ: Ben bunlara katılıyorum fakat bu Hilafetin kaldırılmış olmasıyla alakalı olabilir mi? Bunu sormak istiyorum.

Doç.Dr. Kazi Sufior RAHAMAN: Indians became anxious due to the abolition of caliphate, but there is no concrete correlation of the

Indian Muslims' support to the restoration or abolition of the caliphate.

Prof.Dr. Mahir AYDIN: Çok teşekkür ediyorum, Harp Akademileri Komutanlığı, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü'nün düzenlediği '1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşını Anlamak' konulu sempozyumunun birinci gün ikinci oturumunu burada kapatıyorum. Değerli Harp Akademileri Komutanım, çok değerli Komutanlarım, değerli Meslektaşlarım ve sevgili gençler, hepinize saygılar ve sevgiler sunuyorum.

Keynote Speech

Western Fronts in the First World War

Hasan KÖNİ*

Commander of the War Academy, generals, my Colleagues and dear guests,

This year, unbelievably, this is my eighth conference on the First World War. I hope it will be the last one, because it was too much. Although I am going to talk about the western fronts in the First World War, our fronts was mostly on the eastern side in the First World War. I do not know why this is headline in the western fronts in the First World War. I will talk about our fronts in the First World War.

First of all, if one observes the western and world historiography, he can easily see that the focus has overwhelmingly been on the Western Front in the First World War. For example, in German historiography, remembrance has been focused on the fronts in Belgium and Northern France, where grim trench warfare and material battles waged for four years. By contrast, memories of the war in the Balkans and against Russia have faded and the war arenas in the Middle East and Asia play lesser roles although German and British soldiers fought and died there. Also in the British historiography, Middle Eastern fronts were referred as military campaign areas and emphasis was also given to Western Fronts.

However, the 1914-1918 campaigns in the Middle East also left monumental social, economic and political imprints in the region. As one author rightly expressed in his study of the First World War, the fighting in the Middle East involved nearly every socio-economic group. Its cumulative impact for the people of the Middle East and regions were colossal. The logistical demands of industrialized warfare clashed with the largely pre-industrial lands in which the fighting took place, exacerbating the effects of famine, disease and political collapse to bring conditions close to total warfare.

---

* Prof. Dr., Kültür Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Devletler Hukuku Anabilim Dalı Başkanı.

Turkey's all major fronts; the Dardanelles, Canal Area and Palestine, Mesopotamia, Persia and Caucasus, which were the lands of the Ottoman Empire, became crucible of British, French, and Russian imperial ambitions.

On the other hands, for Australians and New Zealanders who were part of the British Empire, their remembrance of the Great War in Europe has been mainly on the Gallipoli Peninsula and the Dardanelles. Australian and New Zealanders suffered heavy losses and this experience led to the rise of their national self-awareness. English settlers became Australians and New Zealanders.

In Mesopotamian front, there were the soldiers of the Indian Army of the British Empire. The soldiers recruited by the British troops in what is today Pakistan and India were employed in the interests of powers that was increasingly foreign to them and this awareness became a source of anti-imperialism and anti-capitalism that impelled to leave the British Empire. The British and French who defined their spheres of influence in the region with the 1916 Sykes-Picot Agreement were not able to create a stable, developmentally capable order even today.

After their defeat in the Dardanelles, Allies have lived another defeat at the Mesopotamian front, in the area called Kut-Al Ammara. British General Townsend surrendered to Turkish Forces. After these events, suddenly Eastern fronts became more important for the warring sides. The Turkish soldiers and officers proved that they are on a part with their European hopes.

According to Swedish constitutional law expert Rudolf Kjellen, the Middle East was the geopolitical centre of the war, where three decision stakeholders in the war clashed and battled for their positions in the future of global dominance. These decision stakeholders were Russia, which would have been the winner in the great game for rule over Asia through control of this region; Great Britain, which was geographically dependent on the Middle East to safeguard its global empire, the Suez Canal and its crown jewel rule over India; and ultimately Germany, which had the chance here to transform from great European power to world power without having the naval supremacy of the British Empire.

The Ottoman Empire's sacrifices made to save even a small part of the Empire were great. Therefore, the Army participated to the European Eastern fronts. In 1916, 90,000 Ottoman soldiers were sent to Romania for the Balkan campaign. Ottoman 15th army corps was deployed to Bulgaria and Romania, and 177th Infantry Regiment was sent to Macedonia.

The sort of the War in the Eastern Front was decided in Palestinian Front. More than two years from 1915 to 1917, British and Anzac Forces could not penetrate Turkish defense lines in Gazza front. But with the joining of American Forces to the European front, Britain were able to deploy more men and material to the Middle Eastern Front and this deployment caused the collapse of the Turkish front in Palestine. On 30th of October, Ottoman command signed a cease-fire agreement that ended the war for them and also ended the Ottoman rule. Moreover, the new era hopefully started for the Turkish Nation.

Sarıkamış-Kafkas Cephesinden Sonra Yerli Halk ve Esirlerin Durumu

Bingür SÖNMEZ*

Öz

22 Aralık 1914 de başlayıp 5 Ocak 1915 de yıldırım hızı ile biten Sarıkamış Meydan Muharebesi ve Çevirme Harekâtı, Ocak sonuna kadar geri çekilme ile devam etmiştir. Bu dramı belgelerle günü gününe takip edebiliriz. Esir düşen askerler hakkında da döndükleri zaman yazdıkları anılarla mükemmel bilgiler edinebiliyoruz. Ama Osmanlı'nın geri çekilmesiyle geri dönen Rusların girdikleri her köyde "36 yıl boyunca tabyalarımızda Rus ekmeği yediniz, Osmanlı'nın askeri gelince alkış tuttunuz" diyerek yüzlerce insana karşı giriştikleri soykırım düzeyindeki katliam pek gündeme getirilmemiştir. Bir ay içinde 12-85 yaş arasındaki erkek nüfusun zulüm düzeyinde Sibiry'a sürgün edilmeleri; bu yerli halkın Rus vatandaşı olmaları nedeniyle vatan haini ilan edildiklerinden yapılan yargısız infazlar; gittikleri yerlerde askerî statüleri olmadığından İsveç ve Danimarka gibi tarafsız, Türk Kızılayı ve Alman Kızılhaçı gibi taraflı Kızılhaçların yardım edemedikleri hiç bir zaman gündeme getirilmemiştir. Bolşevik Devriminden sonra esirler serbest bırakılınca Kızılhaç servisleri, askerlere yardım ettikleri gibi, sivil esirlere yardım etmemişlerdir. Serbest kalan sivil esirlerin büyük bir bölümünün Rusya'nın karışık döneminde kendi imkânları ile yola çıkmayı göze alamadıkları için orada kalmayı tercih ettikleri; yola çıkanların birçoğunun yollarda yaşamlarını yitirdikleri; seyahatlerinin yedi yıla kadar çıkabildiği hiç konuşulmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Sarıkamış, Kızılay, Kızılhaç, sivil savaş esirleri.

---

* Prof. Dr., Sarıkamış Dayanışma Grubu Kurucu Başkanı, E-posta: drbingur@gmail.com.

***The Situation of Local People and Prisoners of War
after Sarikamish-Caucasian Front***

Abstract

Starting on December 22, 1914, the Battle of Sarikamish, ended abruptly on January 5, 1915, and the retreat lasted until the end of January. We can follow this drama on the present documents day by day. Memoirs written by the prisoners of war on their return are also perfect sources of information. After the retreat of the Ottomans, returning Russians saying “You ate Russian bread all through the past 36 years, but you cheered and applauded for the Ottoman soldiers when they come” and their genocidal execution of hundreds of people in every single village has never been brought to attention. In a month, all the male population aged between 12 and 85 were persecuted and exiled to Siberia. Since these local people were considered as Russian citizens, they were claimed to be traitors, and summarily executed. Having no military status they could not receive any aid from either the neutral countries like Sweden and Denmark, or the Turkish Red Crescent, or the biased German Red Cross. When the prisoners of war were set free after the Bolshevik revolution, the Red Cross services have not helped the civilian prisoner of wars, since they were not soldiers. After being released, most of the civilian prisoners of war did not have the opportunity to travel all the way back to their homes and rather chosed to stay. Those, who dared to travel, either perished on the way or suffered for up to 7 years of traveling back to their homes. None of these facts has been much discussed.

Key words: Sarikamish, Turkish Red Crescent, Red Cross, civilian prisoners of war.

Giriş

22 Aralık 1914’te başlayıp 5 Ocak 1915’te yıldırım hızı ile biten Sarıkamış Meydan Muharebesi ve Çevirme Harekâtı, Ocak sonuna kadar geri çekilme ile devam etmiştir. Üçüncü Ordu’nun “Sarıkamış Meydan Muharebesi” veya “Sarıkamış Çevirme Harekâtı” olarak tarihe geçen büyük savaş, aslında dört yıl süren Kafkas Cephesi’dir. Doğu Cephesi, Birinci Dünya Savaşı’nda ilk açılan ve elemle kapanan bir cephe dir.

Birinci Dünya Savaşı’nda Almanların bizi müttefik olarak kabul etmelerinin en önemli nedeni, dönemin Alman Merkez Bankası Müdürü olan Dr. Paul Rohrbach’ın şu cümlesinde özetlenmektedir:

“Wo ist die Zukunft von Deutschland? Im Osten... In der Türkei... Im Mezopotamien... in Syrien (Almanya'nın geleceği nerededir? Orta Doğu'da... Türkiye'de... Mezopotamya'da... Suriye'de...)”¹

Görüyoruz ki, bugün de değişen bir şey yoktur. Yüz yıl sonra bile dünyanın geleceği aynı coğrafyadadır. Tanrı'nın bize bağışladığı bu kutsal jeopolitik yapıyı hiçbir zaman gereği gibi kullanamadık.

Tamamen yardımsız kalan ve bir çıkış yolu bulmak isteyen tüm ülkeler ile yapılan görüşmelerden sonuç alınamayınca kabine üyeleri, Almanya'dan borç istenmesini gündeme getirdiler; belki de uzatılan tek el Almanya'dan oldu. Almanya, 19 Temmuz 1914 tarihinde teklifini Başbakan Said Halim Paşa'ya bildirdi. 22 Temmuz'da bir anlaşma imzalandı ve Almanya Devleti Türkiye'ye %6 faizle 5.000.000 Lira borç vermeyi kabul etti. Fakat 5.000.000 Lira borç karşılığında girdiğimiz Dünya Savaşı'nın Osmanlı'ya maliyeti dört yıl boyunca 398,5 milyon altın lira olmuştur.²

16 Ağustos 1914'te yapılan toplantıda seferberlik tamamlanınca savaşa girilme kararı alındı. Alman Orduları Marn'da Fransızlara yenilmişti ve Almanların acelesi vardı. Başlangıçta bizimle muhatap dahi olmayan Almanlar, bizim tarafımızdan açılacak bir Kafkas Cephesi'ne ihtiyaçları olduğu için müttefikimiz oldular. İttihat Terakki'nin kurmayları yenilmekte olan bir ülkeyle ittifak yaptığımızı ancak dört yıl sonra Malta sürgününde öğrendiler. 29 Ekim 1914'te Rus liman kentlerini bombaladık.³ 1 Kasım'da Rusya Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan etti ve Doğu Anadolu'ya saldırıya geçti. Türk harekât planının esası Batı Cephesi'nde Almanya'nın yükünü hafifletmekten oluşuyordu. Bunu açılan diğer cepheleler takip etti ve kendimizi birden dokuz cephede savaşıırken bulduk. Alman Genelkurmay Başkanı Orgeneral von Moltke, Enver Paşa'ya gönderdiği telgraflarda, “Mümkün olduğu kadar çok Rus ve İngiliz kuvvetinin bağlanması, İslam fanatizminin harekete geçirilmesi için mümkün olduğu kadar kısa sürede Kafkasya'ya ve Mısır'a karşı harekete geçilmesini” istiyordu.⁴

---

¹ Peter Hopkirk, *İstanbul'un Doğusunda Bitmeyen Oyun*, Çev. Mehmet Harmancı, Gençlik Yayınları, İstanbul, 1995, s. 5.

² Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1999, Cilt: 2, s. 560-561.

³ Th. Kraus-Karl Dönitz, *Yavuz Geliyor, Yavuz! Goeben ve Breslau'nun (Yavuz ve Midilli) Deniz Seferleri*, Çev. Mustafa Haydar Cümbüş, Çiğdem Kitap, İstanbul, 2007, s. 113-115.

⁴ Alptekin Müderrisoğlu, *Sarıkamış Dramı*, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2006, s. 123.

Sarıkamış dramını esir düşen askerlerin döndükleri zaman yazdıkları anılarla mükemmel bilgiler edinerek günü gününe takip edebiliyoruz. Ama Osmanlı'nın 5 Ocak'ta geri çekilmesiyle geri dönen Rusların girdikleri her köyde "Siz yıllarca tabyalarımızda barınıp Rus ekmeği yediğiniz halde Osmanlı ordusuna yardım ettiniz" diyerek yüzlerce insana karşı giriştikleri soykırım düzeyindeki katliam pek gündeme getirilmemiştir.⁵ Bir ay içinde 12-85 yaş arasındaki erkek nüfusun zulüm düzeyinde Sibirya'ya sürgün edilmesinin nedeni, bu yerli halkın Rus vatandaşı olmaları nedeniyle vatan haini ilan edilmesidir. Bu nedenle yargısız infazlara uğradıkları; gittikleri yerlerde askerî statüleri olmadığından can güvenliklerinin bulunmadığı; İsveç ve Danimarka gibi tarafsız veya Türk Kızılây'ı ve Alman Kızılhaç'ı gibi taraflı Kızılhaçlardan yardım alamadıkları, hiçbir zaman gündeme getirilmemiştir. Resimde Kafkas cephesinde esir alınan Türk subaylar gözükmektedir (Prof. Dr. Bingür Sönmez'in özel arşivi).⁶ (Resim 1)

Bolşevik Devriminden sonra esirler serbest bırakılınca olay başka bir boyut kazanmış ve Kızılhaç servisleri, askerlere yardım ettikleri gibi, sivil esirlere yardım etmemişlerdir. Serbest kalan sivil esirlerin büyük bölümü Rusya'nın karışık döneminde kendi imkânları ile yola çıkmayı göze alamadıklarından kalmayı tercih ettikleri gibi, yola çıkanların birçoğunun yollarda yaşamlarını yitirdikleri ve seyahatlerinin yedi yıla kadar çıkabildiği hiç konuşulmamıştır.

Tannenberg Muharebesi Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı'ndaki en kesin zaferidir; 23-30 Ağustos 1914 tarihinde 150.000 kişilik Rus ordusu Tannenberg bataklıklarında bir çevirme hareketiyle imha edilmiştir. Enver Paşa'nın kendisini Hindistan ve Afganistan'a kadar götürecek Napoleonvari projeleri başarısızlıkla sonuçlandı ve umulan "Osmanlı Tannenberg'i" büyük kayıplar getirdi. Sarıkamış Meydan Muharebesi ve Çanakkale Boğazı Savunması o kadar çok askerin canına mal oldu ki, sonraki savaş yıllarında ancak kötü donanımlı, zorlukla askere alınmış birlikler kullanılabilirdi.⁷

Her savaşın bittiği yer esir kamplarıdır. Bu vahşi coğrafyada esirlerin nakli tam bir dram haline gelmiştir. Sivil esirler çoğunlukla yürütülerek, trene binebilenler ise hayvan vagonlarında 1-1,5 aylık

---

⁵ İhsan Birinci, *Sarıkamış Kahramanları*, Hayat Tarih Mecmuası, Hayat Yayınevi, İstanbul, Sayı:1, Şubat 1967, s. 88.

⁶ Niva gazetesi, St. Petersburg, 1915, No. 7, s. 129.

⁷ Klaus Kreiser ve Christoph H. Neumann, *Küçük Türkiye Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 290.

yolculuktan sonra Sibiryaya da bulunan esir kamplarına ulaşabilmişlerdir. Seyahat boyunca günlerce vagon kapıları açılmamış; esirler insan dışkıları ve cesetler ile birlikte aç ve susuz olarak günlerce seyahat etmek zorunda kalmışlardır.

Enver Paşa'nın ilk karargâh kurduğu ve geri çekilirken de önemli bir karargâh olan Bardız (Gaziler) Köyü'nden Rafet Şeki Bey, Osmanlı tamamen çekildikten sonra yaşadıklarını şöyle anlatıyor: *“Zakim ve Göreşken köylerinden topladıkları yediden yetmişe kadar sivil halkı kurşuna dizmek üzere Kolordu Çeşmesi'nin bulunduğu boğaza doğru götürüyorlardı. İçlerinde ben de vardım. Yolda karşıımızdan seyisiyle gelmekte olan atlı bir Rus zabıtine rastladık. 197 kişilik masumlar kafilesini çeviren 35 Rus askerinin başında bulunanla aralarında şöyle bir muhavere geçti:*

- Bunları nereye götürüyorsunuz?
- Kurşuna dizmeye!
- Biraz bekleyin burada.

Zabit atını mahmuzlayarak yanımızdan ayrıldı. Üç saat kadar bir zaman ecel teri dökerek bekledik. Nihayet haber geldi. “Geri dönün” deniyordu. Sonradan adının Aydemir olduğunu öğrendiğimiz Türk asıllı bu zabit hayatımızı kurtarmıştı. Fakat bizi serbest bırakmadılar. Eski Sarıkamış'a götürülüp bir ahıra tıklandık. Gece yarısından sonra oradan çıkarılarak yine itile kakıla tren istasyonuna götürüldük. Ebubekirgilin Mehmed, hasta olan ağabeyi Muhiddin'i sırtında taşıyordu. Biraz sonra öldüğünü anladığımız ağabeyini yere bırakmasını söyledikse de razı olmadı. Gecedan bekleyen Rum ve Ermeniler tekrar etrafımızı çevirmişti. Bir kısmı Mehmed'i döverken biri de sopasını sırtındaki ölüye vura vura trene bindirip Kars'a götürdüler. Şehirde kapatıldığımız yerde bizlere yiyecek verilmiyordu. Parası olaninkini elinden almışlardı. Üç gün sonra içine tuz doldurulmuş siyah çamur gibi 150'şer dirhem çavdar ekmeği verdiler. Bu defa susamıştık. Aksakallı ihtiyarlarımızla yedi yaşını doldurmamış yavrularımızın “Ne olur, bir damla su!” diye yalvarmalarına karşı Kars Çayı'nın tezekle bulanmış kısmına müsaade edildi. Temiz suya koşanlarımız süngülerinin ucu ile dürtülüüyordu. Aramızda hastalık baş göstermiş; bu yüzden altı arkadaşımızı kaybetmiştik. Hastalananları Tiflis'te indirdiler. Biraz iyiye yönelenler Bakü'deki Nargin Adası'na sürüldü. Tiflis'ten sonraki yolculuğumuzda hastalananların bir kısmı

Rostof'ta bırakıldı. Böylece kırıla kırıla Ukrayna'nın Harkof şehrine varabildik. Burada da kaldığımız bir yılda 74 kişi firar fırsatını buldu."⁸

Kafkas Cephesinde Ruslara esir düşen Hüsamettin Tuğaç, esirlerin Rusya'ya nakledilişleri esnasında yaşadıkları olayları şöyle anlatmaktadır: "1915 yılının ilk ayının ikinci haftasında idik. Şimdi Kubişef adını taşıyan Samara istasyonuna gelmiştik. Bir Rus askerî doktoru vagonumuza geldi. Hasta olup olmadığımızı sordu. Şehirde tifüs hastalığı salgın halindeymiş. Esir trenlerini karantina altına almışlardı. Sonradan Rus gazetelerinden öğrendik ki, o sıralarda bu istasyonda müthiş bir dram oynanmış. Trenler dolusu Türk esiri karantina var diye buldukları hayvan vagonlarında kilitli kapılar altında haftalarca aç ve susuz bırakılmış; hepsi açlıktan, susuzluktan ve hastalıktan ölmüş gitmişlerdi."⁹ Bu olay, 3. Ordu Kurmay Başkanı Yarbay Gune'nin bir Alman gazetesine yaptığı röportajda aynen anlatılmıştır: "1914-1915 kışında Türk savaş esirlerinin kamplara taşınmaları sırasında yük vagonlarına tıka basa istif ediliyorlardı. Yük vagonlarının içinde ne olduğu unutulunca soğuk kış şartlarına bir o yana bir bu yana gönderilen vagonlar fark edilip açılınca içinde sadece üst üste yığılmış cesetler vardı."¹⁰

Buna benzer bilgileri Rus Bilim Akademisinden Prof. Dr. Alfina Tahirovna Silbगतullina'dan alıyoruz: "Kafkas cephesindeki askerî harekâtın başlangıcından bir hafta sonra ilk parti Türk askerî esirler gelmeye başladı. Sarıkamış operasyonu sonrası ise (1914 sonu-1915 başında) askerî esir sayısı defalarca artmıştır. Rus İmparatorluğu topraklarında onları trenlerle Tiflis ve Bakü'ye naklediyorlardı. Burada sağlık tarama noktaları, lazaretler (sahra sıhhiye birlikleri, hastaneler) bulunuyordu. Hasta ve yaralıları bir süreliğine bu şehirlerde bırakarak, sağlıklı olanları ülkenin içlerine veya Sibiryaya gönderiyorlardı. 1914-1915, tıka basa esir dolu yük vagonlarından oluşan çok uzun buharlı trenler ardı ardına geliyordu."¹¹

Tiflis ve Bakü halkı, garlara ilk parti gelen esirlerin kötü genel durumunu görünce dehşete kapılmışlardı. Birincisi, kış mevsimi olmasına rağmen çok hafif giyimliydi. Giysileri birbirlerinden farklıydı; çünkü Türk ordusunun herkese verebilecek üniforması yoktu.

---

⁸ Birinci, 1967, a.g.m., s. 88-89.

⁹ Hüsamettin Tuğaç, *Bir Neslin Dramı*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1975, s. 27.

¹⁰ Deutsche Allgemeine Zeitung, Dienstag, Berlin, 28 Juni 1921, Nr. 297.

¹¹ Alfina Tahirovna Silbगतullina, *Uluslararası İlişkilerin Güncel Sorunları*, Rus Bilim Akademisi, Bakü, 2008, Sayı:1, s. 65-69.

Sınıra yakın bölgelerden orduya katılan acemiler kendi giysileriyle gelmişlerdi ve bu giysiler dağlardaki zorlu operasyonlarda neredeyse pılı pırtı haline gelmişlerdi. İkincisi askerler çok yorgun, aç ve tükenmiş görünüyordular. Birinci Dünya Savaşı'nda Türk askerî esirlerin kaderi Rus ve Türk tarih biliminin yeteri kadar araştırılmamış konularından birisi olduğu gibi, sivil esirler hiçbir zaman yeterli ilgiyi görmemişlerdir. Çoğu zaman trenin durduğu her şehirde Türkler gösteriş için "Bunlar Türk esiridir" diye teşhir edilmek için dolaştırılıyordu. Bit istilasına uğramış hasta esirlerin durumu tahammül edilemeyecek haldeydi. Hastanedeki hastabakıcılar şunu anlatıyor: "*Türk esirlerin kirli ve yırtık elbiselerini yakarken ateşten, yanmakta olan parazit böceklerden sanki barut tozu atılmış gibi öylesine güçlü çığırta sesleri çıkıyormuş.*"¹²

Lev Kapitani (Kafkas'ın Sözü gazetesi muhabiri) izlenimlerini şöyle aktarıyor: "*Esir düşen yaralı Türkleri tamamen kapalı kafes vagonlarda uzun süren yolculuğun sonunda getiriyorlardı. İçeride kafesler dolusu insanların kimisi ateşli silahla, kimileri süngü, kılıç yaralarıyla çoğu pansumansız, uzuvları donmuş, aç, ızdırap içinde insanlar tek bir kitle gibi sıkıştırılmış; kanlar içinde inleyen insan varlıkları, küçücük pencerelere uzatılmış yalvaran eller... Ve böylece trenlerle naklediliyorlardı.*"¹³

Başka bir Kafkas'ın Sözü gazetesi muhabiri tifo lazaretini ziyaret etmiş: "*Hasta Türkler çok acınaklı bir görüntü sergiliyor. Zayıf, takatsiz, ateş gibi gözleriyle, inlemeleriyle, tüm barakayı dolduruyorlar. Türk hastaların arasında birçok aksakalları uzamış yaşlılar da bulunuyordu. Bunlar Rusya sınırındaki bölgelerden sivil halktan Rus ordusuna karşı silah ile çıkmış olanlardı. Onların hepsi sessizce yatmaktaydı, inlemeden sabırlı, sakin...*"¹⁴

Nargin Esir Kampı

Esirlerin ilk uğrak yeri olan Azerbaycan'da Bakü şehrinin Hazar/Kaspi Denizi'ne uzanan Zih Burnu'nun karşısında 900 dekarlık bir alana sahip olan Nargin Adası, Rus hükümeti tarafından Birinci Dünya Savaşı'na kadar ağır suçlular için hapisane olarak kullanılıyordu. Hiçbir su kaynağı ve bitki örtüsüne sahip olmayan adanın en meşhur yönü, hemen sahiline çıkılınca görülen yüzlerce yılanı idi. Bu yönü dikkate alınarak Nargin'e "Yılan Adası" da

¹² Bakinets gazetesi, Azerbaycan, 05.01.1915, No: 2.

¹³ Kavkazskoe Slovo gazetesi, Tiflis, 17.01.1915, No: 13.

¹⁴ Kavkazskoe Slovo gazetesi, Tiflis, 1915, No:29.

deniliyordu. Esaretlerini burada her türlü zorluk ve mahrumiyet içinde geçiren Türk esirlerinin adaya taktığı isim ise “Cehennem Adası” idi. Doğal bir hapisane görünümünde olan ada, 1915 yılının baharında Prens Oldenburg’un inisiyatifi ile harp esirleri için bir kamp durumuna getirilmişti. Bölgenin ikliminin Türkiye iklimine yakın olması sebebiyle, buradaki kampın özellikle Türk esirleri için uygun bir kamp olması düşünülmüştü. Bu meyanda, her biri iki katlı olmak üzere 40 tahta baraka inşa edilen Nargin Kampı’nda, her koğuştta 125 esir yerleştirmek suretiyle toplam 10.000 esir iskân edilmesi tasarlanmıştı. Kampın barakaları tahtadan yapılmış olup döşemesizdi. Duvarlar ise her türlü dış tesire açık, örtüsüz ve kireçsizdi. Bu sebeple şiddetli rüzgar bu barakaları kısa sürede örselemiş; pencerelerde kırılan camların yerine kağıt parçaları ve paçavralar sokuşturulmuştu. İklim şartlarına uygun çatılar yapılmadığı için yağmur ve şiddetli fırtınalar esnasında yağmur suları ve aşırı miktarda kum açık yerlerden içeri girerek koğuşların her tarafına nüfuz ediyordu. Geceleri petrol lambaları ile aydınlatılan kampın müstakil bir yemekhanesi ve çamaşırhanesi yoktu. Bu sebeple esir subaylar yemeklerini yattıkları yerde pişirmek ve yemek zorunda kalıyorlardı. Bundan dolayı kamp her türlü haşerat ve farelerin istilasına uğramıştı. Bu durumlarda periyodik olarak yapılması gereken tathirat/dezenfeksiyon işlemi yapılmadığından kamp sıhhi şartlardan son derece uzaktı. Doktor Aleksantrov bu durumu “*Pek kuvvetsiz ve ölüme yakın olan esirlerin üzerinde milyarlarca sinek vardı*” şeklinde ifade etmektedir.¹⁵

Amerika Birleşik Devletleri Kızılhaç’ından bir heyet gelmişti ve Rusların elindeki esirlere nasıl muamele ettiğini teftiş ve tahkik ediyordu. Kızılhaç yetkilileri, Türk esirleriyle de görüştüler. Bermutad ekseriyet sesini çıkarmadı. Susmayı tercih ettiler. Akıllılık ediyorlardı. Ne çıkardı şikâyetten? Kızılhaç ne yapacaktı şikâyet edilse bile? Amma Mülazım Ahmet Efendi, belki sesimizi dış dünyaya duyururuz diye Rusların yaptıkları kötü muameleleri, bakımındaki eksiklikleri, beynelmilel anlaşmalara aykırı davranışları dile getirdi, şikâyet etti. Hem de apaçık. Adaya gelen Kafkas Cephesi Komutanı Nikolay Nikolayeviç şöyle konuştu: “*Haşmetli Çar’ımızın müsamahasına hayatını borçlu olan sizler, Kızılhaç heyetine haşmetli çarımızı ve ordumuzu şikâyet etmişsiniz. Bu ne büyük nankörlüktür. Sizi eğer*

---

¹⁵ Cemil Kutlu, *1. Dünya Savaşı’nda Rusya’daki Türk Savaş Esirleri ve Bunların Yurda Döndürülmeleri Faaliyeti*, Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü, Erzurum, 1997 (Yayınlanmamış doktora tezi).

haşmetli Çar'ım yaşatmamak istese, onun elinden kim kurtarabilir? Kızılhaç mı? Yoksa başka bir devlet mi? Her ne kadar bu nankörler her türlü en ağır cezayı hak etmiş bulunmaktılarsa da, yine haşmetli Çar'ımızın merhameti galip gelmiş ve bu iki kendini bilmeze kırk gün katıksız hücre hapsi verilmeyle iktifa olunmasını uygun görmüştür.” Kararın böylece bildirilmesinden sonra 40 gün katıksız hapis cezası alan suçluların açıklanmasına sıra gelmiştir. Bütün esirler de suçluları merak etmektedir. Bir nefer ileri çıkmış ve iki isim okumuştur: Ahmet İzzet ve Hakkı Burhaniye.¹⁶

Neriman Nerimanov, Hümnet gazetesinde “*Her türlü açlık, sefalet ve hastalığın yaşandığı bu adada, yaşı 80’i geçmiş ya da 2 yaşından 15 yaşına kadar çocuklar nasıl mahkûmluk hayatı yaşayabilirlerdi?*” demektedir. Neriman Nerimanov makalelerinde değişik zamanlarda şunları yazmıştır:

“Keşke bu cezireye gitmez olaydım. Keşke bir deri bir kemik bedenleri, fersiz gözleri, ah u zar eden bu insanları görmez olaydım. Keşke, “Efendim, su!”, “Efendim, yemek!”, “Efendim, giyecek!” sözlerini işitmez olaydım. Keşke, çıplak, dudakları soğuktan titreyen, yüzleri morarmış anasız babasız çocuklarla konuşmamış olaydım. Keşke hastanede, başları kerpiç üstünde can veren yiğitlere rast gelmemiş olaydım. 1200 insan evladı şu anda ölüm nöbetinde bekliyor. 6000’i de bu nöbete hazırlanıyor. Tifo mu, veba mı ya da bulaşıcı olmayan başka bir hastalık mı bunları adaya kurban edecek olan acaba? Yok, yok! Açlık! Susuzluk ve soğuk! Asıl felaketi getirecek olan...

Müslümanlar! Size bakan, sizi düşünmeye çağıran bu gözlerde, bu sözleri okuyabiliyor musunuz? Okursanız yüreğiniz daralır, gözleriniz gayriihtiyarî yaşla dolar. Ben ağladım. Ben, hastalık ve marazlar içerisinde kıvranan, duçar oldukları türlü türlü hastalıkların pençesinde inleyen insanların ah u zarlarını işitip, birçoğunun hayattaki son anlarına şahit olunca dayanamayıp gayriihtiyarî ağladım. Ağlamamak mümkün mü? Zamanında ana-babasının göz nuru ve sonra çocukların nezdinde bir saygı abidesi ve daha sonra da vatan kahramanı olan bir insan, şimdi iskeletler meskeni olan susuz bir cezirede can verirken, susuzluktan kuruyup yarılmış dilini çıkarıp diyor ki: “Efendim su, efendim yemek, giyecek”.

“Bu, gözyaşı döktüren cezire sizi bekliyor, size ümit bağlıyor. Emin olunuz, siz de benim gördüğümü görse idiniz ve elinizden bir şey

¹⁶ Ergun Göze, *Rusya’da Üç Esaret Yılı Ahmet Göze’nin Anıları*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1991, s. 69-70.

gelmeyeceğini düşünseydiniz, siz de benim söylediklerimi söylerdiniz: Keşke, bu cezireye gitmeyeydim!"¹⁷

*"Ben sağlamlar için pişirilen yemeği gördüm: İtini seven bir insan itine vermez. Burada çoğu zaman su da bulunmaz. Burada insanlar susuzluktan can vermekteler."*¹⁸

Profesör Musa Qasımlı, Rusların Nargin Adası'nı neden yeniden eski işlevine dönüştürüp esir kampı hâline getirildiklerini şöyle izah eder: *"Osmanlı esirleri Güney Kafkasya'ya getirildiklerinde, Rusya İmparatorluğu'nun Nakil ve Sıhhiye Yüksek Komiseri A.P. Oldenburksi, hem onların ağır vaziyetinden, hem de halk arasında meydana getirebileceği tesirden rahatsız olmuştu. Bunun için de, Çarlık yönetimi, Türk esirlerinin tutulacakları kampları halkın gözünden uzakta inşayı tercih etti."*¹⁹

Esirler en çok da bir içim suya muhtaçtılar. Öyle zamanlar oluyordu ki, esirlere altı gün hiç su verilmiyordu. Şehirden kayık ve gemilerle gönderilen suyu ise öncelikle esir kampından sorumlu Ruslar kendileri kullanıyorlar; su ancak onlardan arta kalırsa esirlere dağıtılıyordu. Yiyecek durumu da tam bir facia manzarası arz ediyordu. Günde, yalnızca, içerisinde yağ ve et olmayan, kaynar sudan ibaret çorba ve 100 gram kara ekmek veriliyordu. Çok geçmeden ekmek istihkakı da yarı yarıya azaltılacaktır.²⁰

Bakü'de yaşayan varlıklı insanlar (şehir milyonerleri), zaman zaman adayı ziyaret ederek, esirleri hafta sonları evlerine davet ederek ve onların ihtiyaçlarını karşılayarak yardımcı olmaya çalışıyorlardı.

Nargin adasında bulunan esirlere yardım eden kişi ve ailelerin isimleri şunlardır (Prof. Dr. Bingür Sönmez'in özel Arşivi):²¹

- Hacı Zeynelabidin Tagiyev,
- Topçubaşı Ali Merdan Bey,
- Topçubaşı Ali Merdan Bey'in Hacı Zeynelabidin Tgiyev'in kızları,
- Ayşe Hanım, Aziz Bey,
- İsrafil Gacırof'un zevcesi Seniha Hanım,

¹⁷ Nermin Nerimanov, Hümmet gazetesi, Bakü, 28 Kasım 1917, No: 21.

¹⁸ Nermin Nerimanov, Hümmet gazetesi, Bakü, 11 Aralık 1917, No: 23.

¹⁹ Musa Qasımlı, *Azerbaycana Getirilmiş Osmanlı Harbi Esirlerinin Taleyi*, Ayna gazetesi, Bakü, 2 Ağustos 2000.

²⁰ Akif Aşırılı ve Bingür Sönmez, *Sarıkamış-Kafkas Cephesi Esirlerinin Dramı*, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2013, s. 311.

²¹ Aşırılı ve Sönmez, 2013, a.g.e., s. 100-101.

- Dr. Nerimanov ile Dr. Anebikyan,
- Abdülbaki Mehmedov,
- İsmail Bey Sefer Aliyev (Alebeyov),
- Gence Belediye Reisi Halil Bey,
- Naki Keykurun,
- Mehmet Emin Resulzade,
- Ağa Mehmet İbrahimov,
- Mrselov,
- Hacı Aslan Mecidova,
- Murtuza Muxtarov,
- Acar Aşurbeyov ve hayat yoldaşı Sona Hanım Hacıyeva,
- Ejder Aşurbeyov,
- Oruç Orucov,
- Hacı Ali Emircanov,
- Melik Mehemedoğlu,
- Haydar Zeynelov,
- Ağabala Guliyev,
- Genceli Alekber Refibeyli,
- Mehmet Yusuf Caferov,
- Mehmet Emin Resulzade,
- Mehmet Hasan Hacinski,
- Hosrov Paşaa Sultanov,
- Halil İbrahim.

Nargin Adası'nda bulunan esirlere yardım eden cemiyetlerin isimleri şunlardır (Prof. Dr. Bingr Sönmez'in zel Arşivi):²²

- Hilal-i Ahmer Cemiyeti,
- Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi,
- Bakü Müslüman Milli Komitesi,
- Bakü Müslüman İnas (Kadınlar) Cemiyet-i Hayriyesi,
- Kafkas Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi,

---

²² Aşırılı ve Sönmez, 2013, a.g.e., s. 99.

• Gence Milli Müslüman Komitesi ve Gence Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi,

- Necat Cemiyeti,
- Neşr-i Maarif Cemiyeti,
- Safa Cemiyeti,
- Erivan Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi,
- Amele ve Saldat Vekilleri Şürası'nın Hususi Komitesi,
- Muhtaçlara Kömek Cemiyeti,
- Kardeş Kömeği Cemiyeti,
- Türk Esirlerine Yardım komitesi.

1916 sonlarında Rusların cephelerde yediği ağır darbeler sebebiyle cephelerin çökmesi, Rus Çarlık İdaresinde Bolşeviklerin yarattığı merkezi sarsıntıların devamında gelen ihtilal sonucunda, esirler Rusya'nın birçok yerinde ve bilhassa Sibiry'a da kendi başlarına kalmıştı. Bu sebeple Sibiry'a'dan Kafkasya'ya doğru bir esir akını başlamıştı. Esirlerle ilgili faaliyetler, yalnızca Bakü'de Nargin Adası'ndaki esirlere yardım çalışmalarından ibaret değildi. Azerbaycan'ın diğer şehirlerinde, özellikle de Gence'de, birçoğu Sibiry'a'dan kaçarak gelen Türk esir askerlerine yardım için her türlü çaba gösteriliyordu. Başta Sarıkamış olmak üzere çeşitli cephelerde esir düşüp Sibiry'a'ya sevk edilen Türk subay ve erleri Kafkasya'ya doğru yola koyulmuşlardı. Bunların önemli bir kısmı da Gence'ye geliyordu. Naki Keykurun'un bildirdiğine göre, Sibiry'a'dan Gence'ye gelen ve sayıları oldukça kabarık olan Türk esirleri, burada "Milli Komite" ve "Gence Gençlik Teşkilatı" tarafından ihtiyaçları karşılandıktan sonra Türkiye'ye gönderiliyorlardı. Esirlerin Türkiye'ye gönderilmesi güzergâhı da merkez Gence, ikinci durak Yulak İstasyonu, üçüncü durak Karabağ, dördüncü durak Hudafрін Köprüsü, ardından da İran ve Türkiye şeklindeydi.

Her mıntka esirleri diğer mıntkaya teslim edecek ve böylece bir hafta sonra Türkiye'ye ulaştıklarına dair haber alınabilecekti. Yine teşkilat gönderdikleri Türk esirlerinin içinde güvendiklerine hazırladıkları mektupları da veriyorlardı. Bu mektuplarda, Rusya'nın iç durumu, cephelerin son şekli, sosyalist teşkilatların Çar idaresine karşı faaliyetleri, gayri Rus milletlerin istiklal hareketlerini, Rus ordusunun askerî kıymetinin kalmadığını ve bütün Rus milletinin büyük bir moral bozukluğu içinde buldukları gibi istihbarat bilgileri bulunuyordu.

İrfan oğlu İsmail Efendi'nin esaret yılları hatıralarını beyan eden "*Allahüekber Dağları'ndan Sibiry'a'ya*" adlı kitapta, Vladivostok kamplarındaki esirlerin hayatı anlatılır. İsmail Efendi, Rusya'da

ihtilalın patladığı günlerde diğer harp esirleri gibi vatana dönmek fırsatı bulur. 1920 yılının ilkbaharında trenle Kazan'a gelir. Burada Tatar Müslümanları Cemiyetini ve camileri ziyaret eder, şehri gezer. Tatarlarla konuşur. Onlar, İsmail Bey'e iç savaş bitinceye kadar Kazan'da kalmasını tavsiye ederler. Kazan'dan Astrahan'a gelen İsmail Efendi orada da Tatarların ve hemşerilerin yardımına muhtaç olur. Sağladığı Acem pasaportuyla Bakü'ye gelir, sonra İran üzerinden büyük güçlüklerle Türk kesimine geçer.²³

Bardız köylüsü Rafet Şeki Bey ise esaretten kurtuluşunu şöyle anlatıyor: *"Bizleri, serbest çalışma yerlerinde çalıştırdılar. Bu hal 1916 yılının 16 Mart'ına kadar devam etti. Nihayet Bakü'de Medhi Bey başkanlığındaki "Müslüman Hayır Cemiyeti" vasıtasıyla, ben ve bir arkadaşımın elime verilen İranlı deveci vesikası ile yurdumuza dönebildik."*²⁴

Azerbaycan Türklerinin esir Türk kardeşlerine yardımları 1918'de Azerbaycan'ın istiklalini kazanmasından sonra da devam etmiştir. Azerbaycan halkının özellikle Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi'nin o ana kadar sürdürdüğü esirlere yardım faaliyetlerini Azerbaycan Hükümeti üzerine almış; bu işlerle ilgili olarak "Umur'u Hayriye Nezareti" görevlendirilmiştir. Bununla birlikte Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi, Rusya'nın çeşitli yerlerindeki esir kamplarından Bakü'ye gelen Türk esirleriyle ilgilenmeye devam etmişti. Onları Bakü'de İsmailiye binasında misafir etmiş; ihtiyaçlarını karşılamış; Türkiye'ye gidebilmeleri için gerekli olan girişimlerde bulunmuş ve yol harçlıklarını dahi karşılamıştır. Aşağıdaki isimler Azerbaycan Türkleri tarafından esir kamplarından kaçırılan esirlerin listesidir.²⁵ (Tablo 1)

1915 yılının 2 Ocak günü, Sarıkamış'ta esir düşüp Sibirya'da esaretten firar ederek Çin, Japonya, Pasifik, Amerika ve Atlantik yoluyla Avrupa'ya ve oradan Türkiye'ye dönen 9. Kolordu Kumandanı İhsan Paşa bir eserinde şöyle demektedir: *"Cehennem ateşi içinde ve şarapneller altında her saniye ölümle burun buruna gelmek ne beni, ne askerlerimi yıldırılmıyordu. Ne var ki, tutsaklık hatır ve hayalimden bile geçmemişti. Böyle bir bela yıldırımına çarpılmak beynimi, kişiliğimi ve varlığımı paramparça etmişti; tutsaklık ölümden çok beterd!"*²⁶

²³ Ahmet Rıza İrfanoğlu, *Allahüekber Dağlarından Sibirya'ya İrfanoğlu İsmail Efendi'nin Esaret Yılları Hatıraları*, Tebliğ yayınları, İstanbul, 2011, s. 140.

²⁴ Birinci, 1967, a.g.m., s. 89.

²⁵ Aşırılı ve Sönmez, 2013, a.g.e., s. 103-107.

²⁶ Necdet Öklem, *İhsan Paşanın Anıları, 1. Cihan Savaşı ve Sarıkamış- Sibirya'da*

Sarıkamış Dramı ancak 1919 yılında esaretten dönenlerin verdikleri bilgilerle fark edilmiştir. Yaşanan açlık, dondurucu soğuk, moral çöküntü ve bozgunun etkisi, tıpkı Çanakkale gibi, derin bir uykuda bulunan ulusal bilincin uyanmasını sağlamış; direnme gücünü canlandırmış ve Kurtuluş Savaşı destanının yazılmasına büyük katkısı olmuştur.

“Sarıkamış bize büyük bir namus olduğu kadar, tarihimize parlak bir şerefli sayfadır.”²⁷

KAYNAKÇA

Kitaplar

AŞIRLI, Akif ve Bingür Sönmez. *Sarıkamış-Kafkas Cephesi Esirlerinin Dramı*, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2013.

AYDEMİR, Şevket Süreyya. *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1999.

GÖRÜRYILMAZ, Mustafa. *Birinci Dünya Harbi Başlangıcında 3.Ordu Sarıkamış Çevirme Manevrası ve Meydan Muharebesi; Em. Kur. Yrb. Şerif (Köprülü)*, Korza Yayıncılık, Ankara, 2009.

GÖZE, Ergun. *Rusya'da Üç Esaret Yılı Ahmet Göze'nin Anıları*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1991.

HOPKIRK, Peter. *İstanbul'un Doğusunda Bitmeyen Oyun*, Çev. Mehmet Harmanlı, Gençlik Yayınları, İstanbul, 1995.

İRFANOĞLU, Ahmet Rıza. *Allahüekber Dağlarından Sibiryaya İrfanoğlu İsmail Efendi'nin Esaret Yılları Hatıraları*, Tebliğ yayınları, İstanbul, 2011.

KRAUS, Th. ve Karl Dönitz. *Yavuz Geliyor, Yavuz! Goeben ve Breslau'nun (Yavuz ve Midilli) Deniz Seferleri*, Çev. Mustafa Haydar Cümbüş, Çiğdem Kitap, İstanbul, 2007.

KREISER, Klaus ve Christoph H. Neumann. *Küçük Türkiye Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

KUTLU, Cemil. *1. Dünya Savaşı'nda Rusya'daki Türk Savaş Esirleri ve Bunların Yurda Döndürülmeleri Faaliyeti*, Atatürk Üni. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Müd., Erzurum, 1997.

Esaretten Kaçış, Bilgehan Basımevi, İzmir, 1985, II. bölüm, s. 1.

²⁷ Mustafa Görüryılmaz, *Birinci Dünya Harbi Başlangıcında 3.Ordu Sarıkamış Çevirme Manevrası ve Meydan Muharebesi; Em. Kur. Yrb. Şerif (Köprülü)*, Korza Yayıncılık, Ankara, 2009, s. 262.

(Yayınlanmamış doktora tezi)

ÖKLEM, Necdet. *İhsan Paşanın Anıları 1. Cihan Savaşı ve Sarıkamış- Sibiry'a'da Esarettten Kaçış*, Bilgehan Basımevi, İzmir, 1985.

MÜDERRİSOĞLU, Alptekin. *Sarıkamış Dramı*, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2006.

SILBGATULLINA, Alfina Tahirovna. *Uluslararası İlişkilerin Güncel Sorunları*, Rus Bilim Akademisi, Bakü, 2008.

TUĞAÇ, Hüsamettin. *Bir Neslin Dramı*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1975.

Makaleler

Bakinets gazetesi, Azerbaycan, 05.01.1915, No: 2.

BİRİNCİ, İhsan. *Sarıkamış Kahramanları*, Hayat Tarih Mecmuası, Hayat Yayınevi, İstanbul, Şubat 1967, No:1.

Deutsche Allgemeine Zeitung, Dienstag, Berlin, 28 Juni 1921, Nr. 297.

Kavkazskoe Slovo gazetesi, Tiflis, 17.01.1915, No: 13.

Kavkazskoe Slovo gazetesi, Tiflis, 1915, No:29.

NERİMANOV, Nermin. Hümmet gazetesi, Bakü, 28 Kasım 1917, No: 21.

NERİMANOV, Nermin. Hümmet gazetesi, Bakü, 11 Aralık 1917, No: 23.

Niva gazetesi, St.Petersburg, 1915, No 7.

QASIMLI, Musa. *Azerbaycana Getirilmiş Osmanlı Harbi Esirlerinin Taleyi*, Ayna gazetesi, Bakü, 2 Ağustos 2000.

Tablo 1:**Azerbaycan Türkleri tarafından esir kamplarından kaçırılan esirlerin listesi**

	Adı	Doğum Yeri	Kaçış Tarihi	Yaşı
1	Abdul, Tufan oğlu	Trabzon	6 Kasım 1915	-
2	Osman, Ahmet oğlu	İzmir	9 Kasım 1915	-
3	Dursun, Ahmet oğlu	Erzurum	-	-
4	İbrahim, Ahmet oğlu	Trabzon	-	-
5	Halil, Hüseyin oğlu	-	-	-
6	Hasan, Ali oğlu	Edirne	-	-
7	Halil, Hasan oğlu	Erzurum	1 Kasım 1916	-
8	Dursun, Hasan oğlu	-	-	-
9	Ali, Abdullah oğlu	İzmir	-	-
10	Ali, Bayburt oğlu	Van	12 Aralık 1916	-
11	Ahmet, Mehmet oğlu	Sivas	13 Aralık 1916	-
12	Mehmet, Edkal? oğlu	Trabzon	26 Aralık 1916	-
13	Halil, Mehmet oğlu	Ankara	-	-
14	Abdul, Resul oğlu	Erzurum	30 Aralık 1916	-
15	Osman, Mehmet oğlu	Trabzon, Rize	6 Ocak 1917	-
16	Kadir, Yunus oğlu	-	-	-
17	Tufan, Abdulhan? oğlu	-	-	-
18	Alif (Arif?), İsmail oğlu	-	-	-
19	İlyas, Salih oğlu	Trabzon, Rize, Onaer? Köyü	-	-
20	İsmail, Enes oğlu	-	-	-
21	İbrahim, Ahmet oğlu	Trabzon, Rize, Cecenba köyü	-	-
22	Mevlad (Mevlud?), İbrahim oğlu	Trabzon, Rize, Holide? köyü	-	-
23	Mustafa, Ali oğlu	İstanbul, Bursa	7 Ekim 1917	27-28
24	Ali, Hüseyin oğlu	Sivas	-	-
25	Vahab, Osman oğlu	Harput	-	23-24
26	Hacı, Ali oğlu	-	2 Ekim 1917	-
27	Şakir, Kurban oğlu	-	-	-
28	Ali, Mustafa oğlu	-	-	-
29	Ziya, Arif oğlu	Erzurum, Bayburt, Kitra? köyü	4 Eylül 1917	27-28
30	Halis, Ahmet oğlu	Erzurum, Nerdivan köyü	-	20-22
31	Aledi (Alaeddin?) Sadi oğlu	Erzurum, İspir, Vardenik? köyü	29 Eylül 1917	20-22
32	Ali, Kadir oğlu	Kanzat? Köyü	-	30-33
33	Teflid (Tevfik?)	Erzurum, İspir, Kıtık köyü	21 Eylül 1917	23-25
34	Reşid, İbrahim oğlu	-	-	25-26
35	Osman, Ali oğlu	-	-	38-40
36	Hüseyin, Veli oğlu	-	13 Eylül 1917	-
37	Zakir, Kadir oğlu	-	-	-
38	Nazım, İbrahim oğlu	-	18 Eylül 1917	35
39	Veli, Ahmet oğlu	Erzurum, İspir Paşaki? köyü	24 Eylül 1914	25-30
40	Hasan, Mehmet oğlu	Sivas	27 Eylül 1917	-

Resim 1:

Kafkas Cephesinde teslim olan Türk Subayları.
(Prof.Dr. Bingür Sönmez'in özel arşivi)

Resim 2:

Kafkas Cephesinde Sivil Türk Esirleri.
(Prof.Dr. Bingür Sönmez'in özel arşivi)

Birinci Dünya Savaşı'nda Trablusgarp/Libya Cephesi, Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'da Yürüttüğü Askerî Faaliyetler

F.Rezzan ÜNALP*

Özet

Birinci Dünya Savaşı sırasında Kuzey Afrika'da verilen mücadele ele alındığında Osmanlı Devleti açısından bu mücadelenin ağırlık noktasını Trablusgarp oluşturmaktadır. Osmanlı Devleti her ne kadar 1912 yılında imzalanan Uşi Antlaşması ile Trablusgarp'ı İtalya'ya bırakmak zorunda kalmışsa da bölge ile irtibatını kesmemiş; başta Trablusgarp olmak üzere Kuzey Afrika'daki direnişi Müslüman Senûsîlerin desteğinden yararlanmaya çalışarak Teşkilât-ı Mahsûsa'ya bağlı gönüllü zabitan faaliyetleriyle yürütmeye çalışmıştır. Alman denizaltılarıyla taşınan Teşkilât-ı Mahsûsa'ya bağlı zabitan ve neferler Mondros Mütarekesi imzalanıncaya kadar buradaki faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

Alman Genelkurmayı'nın Almanya'nın Avrupa cephesindeki yükünü hafifletebilmek adına İngiltere'yi Mısır'da tutabilmek için Süveyş Kanalı'na bir harekâtın yapılmasını şiddetle istemesi ve bu yönde Osmanlı Devleti üzerinde yoğun baskı uygulaması, 1914 yılının sonuna doğru bölgeye olan asker ve cephane sevkiyatını artırmıştır. Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın da bu fikri desteklemesi neticesinde yapılan plana göre IV. Ordu'nun Sina Çölü üzerinden Süveyş Kanalı'na yapacağı taarruz harekâtı, Mısır'ın batı hududundan da Senûsîler ve Kuzey Afrika Grupları Kumandanlığına bağlı gönüllü taburlar tarafından desteklenecekti. Bu şekilde İngiltere Kuzey Afrika'daki can damarında, Süveyş'te vurulacak ve Mısır'ı terke zorlanacaktı. Bu amaca hizmet etmek üzere Nuri Bey (Killigil) maiyetinde Afrika Grupları Kumandanlığı teşkil edildi. Bu kumandanlığa verilen görev, Kuzey Afrika'da hem İtalyanlara, hem de İngilizlere karşı yapılacak harekâtı yürütmektir.

Bu bildiride Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp/Libya Cephesi

---

* Dr.Hv.Öğ.Alb., Gnkur. Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı, Askerî Tarih Şube Md. ve TATK Gensek., e-posta: rezzanunalp@gmail.com, runalp@tsk.tr.

ATASE Arşivi belgelerine dayanılarak açıklanmaya, diğer arşiv ve yerli/yabancı kütüphanelerde yapılan araştırmalar sonucunda sağlanan belge ve kaynaklarla desteklenerek değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Osmanlı Devleti, Trablusgarp, Senüsiler, Kuzey Afrika Grupları Kumandanlığı, Nuri Killigil.*

***Tripoli/Libya Front in World War I:
Military Activities the Ottoman State Carried out in North Africa***

Abstract

Considering the battles conducted in North Africa during World War I, Tripoli constitutes the pivotal point for the Ottoman State. Although the Ottoman State was compelled to leave Tripolitania to Italy, as it was stipulated in Ouchy Treaty of 1912, it did not break its ties with the region and tried to continue its relations by supporting the resistance movement emerging in North Africa, Tripolitania being the main locale, and by giving the Senoussis the backing they needed through the activities of the voluntary officers working under Teşkilat-ı Mahsusa (Secret Service). The officers and the soldiers, who were deployed with the German submarines, continued their activities until the signing of Mondros Armistice.

Germany's coercing the Ottoman State for the launching of a campaign on the Suez Canal to keep the English in Egypt and to alleviate the difficulties which the German Army faced at the European Fronts increased the dispatching of troops and equipment in the region towards the end of 1914. Plan devised upon the approval of the proposal by Enver Pasha, suggested that the campaign to be commenced by the 4th Army, through Sinai deserts towards the Suez Canal and to be supported by the Senoussis and the volunteer units affiliated to the North African Group Command from the western borders of Egypt. Thus, England would be hit in its vital point, Suez, and would be forced to leave Egypt. To this end, the African Group Command under the command of Nuri Bey (Killigil) was founded. The command was responsible for conducting the campaigns against both the Italians and English in North Africa.

In this presentation, Tripoli/Libya Front will be explained and evaluated under the light of documents discovered at the ATASE Archive, national and foreign archives.

Key Words: *Ottoman State, Tripoli, Senoussis, North African Group Command, Nuri Killigil.*

Giriş

Afrika adı, kıtaya Kartaca'ya ilk defa ayak basan Romalılar tarafından “Pön Savaşları”* sırasında verildi. MÖ 1. yüzyıl sonlarında bütün kıtaya yayılan bu terim, yerini daha sonra Arapça “Ifrikiya” kelimesine bıraktı. Roma'nın eski Afrika Eyaletine “El-Magrib/Batı Ülkesi” yani Mısır'ın batısındaki ülke, güneydeki çöl alanına ise “Sahra” adı verildi. Daha sonra buraya gelen Avrupalı sömürgeciler, “Afrika” terimini bütün kıta için kullandılar.¹

Türklerin Afrika kıtası ile ilişkileri Osmanlı Devleti zamanında başlamış, 16. yüzyılda Osmanlılar tarafından ele geçirildikten sonra ilk yıllarda müşterek, daha sonraları ise ayrı ayrı birer eyalet olarak yönetilen Cezayir, Tunus ve Trablusgarp'dan oluşan eyaletlerin tümüne “Garp Ocakları” adı verilmişti.²

19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Afrika'da İngiltere'nin Mısır'da nüfuzunu yaydığı ve Sudan'ı ele geçirmeye başladığı; Fransa'nın Batı Afrika'da yerleştikten sonra Kuzey Afrika'da Cezayir ve Tunus'u aldığı; Osmanlı Devleti'nin ise Trablusgarp vilayetinde egemen olduğu görülür.³ Fransa, Cezayir'i 1830 yılında zapt ettikten sonra Tunus'la yakından ilgilenmiş; 1881'de Tunus'un Fransa ve 1882'de Mısır'ın İngiltere tarafından işgal edilmesi ile Trablusgarp, Afrika kıtasındaki tek Osmanlı vilayeti olarak kalmıştır.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Kuzey Afrika'da yapılan savaşlar ve işgalci güçlere karşı verilen mücadele ele alındığında Osmanlı Devleti açısından bu mücadelenin ağırlık noktasını Trablusgarp oluşturmaktadır. 1835'ten itibaren doğrudan doğruya Osmanlı Devletince tayin edilen valilerce yönetilen Trablusgarp'ta başlıca uğraşı, Trablusgarp sahillerinden Büyük Sahra'ya kadar uzanan geniş topraklar üzerinde Osmanlı hâkimiyetini yeniden tesis etmek olmuş; özellikle Sultan II. Abdülhamit zamanında Osmanlı hâkimiyetinin Afrika içlerine doğru genişletilmesi için gayret gösterilmiştir.⁴ Libya

---

* Pön Savaşları, “Kartaca Savaşları” olarak da bilinir. Kartaca ile Roma Cumhuriyeti arasında MÖ 264-146 yılları arasında Akdeniz egemenliği için yapılan savaşlardır.

¹ Aydoğan KÖKSAL, *Afrika, Genel ve Ülkeler Coğrafyası*, Ankara, 1999, s. 22.

² İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. Cilt, 2. Kısım, Ankara, 1982, s. 293

³ Numan HAZAR, “Türklerin Afrika İle İlişkilerinin Kısa Tarihçesi”, *Türkler*, C 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 126

⁴ İsrail KURTCEPHE, *Türk - İtalyan İlişkileri (1911 - 1916)*, Türk Tarih Kurumu

ülkesi 20. yüzyıla Osmanlı Devleti'ne Trablusgarp vilayeti ve Bingazi müstakil sancağı olarak intikal etmiştir.⁵

1878'de toplanan Berlin Kongresi'nde İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Salisbury tarafından İtalya'nın dikkati Trablusgarp'a çekilmiştir. Fransa'nın 1881'de Tunus'u işgal etmesi üzerine, İtalya mecburen Trablusgarp'a yönelmiş ve burayı elde etmek için fırsat aramaya koyulmuştur. İtalyanlar bölgedeki en güçlü tarikat olan "Senûsîler"i elde ederek bölgede etkili olmaya çalışmışlar; buna karşılık Senûsîler, İtalyanları Fransız tehlikesine karşı kullanmak istemişlerdi. Osmanlı Devleti ise Senûsîleri İtalyan sömürgeciliğine karşı güçlü bir unsur olarak görmekteydi.⁶

İtalya, 29 Eylül 1911'de Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti. İtalyan donanması kale ve istihkâmları bombardımanla tahrip ettikten sonra, yerli Yahudilerin kılavuzluğu ile 5 Ekim 1911'de Trablusgarp şehrini Belediye Reisi Karamanlı Hasune Paşa'dan teslim aldı⁷ ve bunu 20 Ekim'de Bingazi'nin işgali izledi.⁸ Trablusgarp Savaşı başladığında

---

Basımevi, Ankara 1995, s. 5. Aslında Dayılar ve Karamanlılar devirleri de Osmanlı hâkimiyeti devri sayılırsa da, 1834'ten 1911'e kadar olan süreye ikinci Osmanlı devri demek adet olmuştur. Bk. Celal Tevfik KARASAPAN, *Libya-Trablusgarp, Bingazi ve Fizan*, Resimli Posta Matbaası, Ankara, 1960, s. 142.

⁵ Hale ŞİVGİN, *Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006, s.1

⁶ Özcan MERT, "Osmanlı Belgelerine Göre Banco Di Roma'nın Trablusgarp'taki Faaliyetleri", *Bellekten*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, C LI, S. 200, Ağustos 1987, s. 829 - 832.

⁷ Aziz SAMİH; *Şimali Afrika'da Türkler*, C I, İstanbul, 1936, s. 255. 1909'da Sadrazam olan Hakkı Paşa'nın Roma Elçiliği'nden Sadarete gelmesinden sonra savunma tedbirleri felce uğramıştır. İtalyan emellerini iyi bilmesi gereken Hakkı Paşa, İtalyan notası eline verilene kadar, İtalya'nın Trablus ve Bingazi'yi işgaline ihtimal vermemiş ve daha önce alınan savunma tedbirlerini yıkarak âdetâ İtalyanlara işgal davetiyesi çıkarmıştır. Dostluk politikasıyla Osmanlı Devleti'ni nüfuzu altına almaya çalışan Almanya, aralarındaki gizli anlaşmalarla Trablusgarp meselesinde İtalya'ya her türlü yardımı yapmayı taahhüt etmişti. Osmanlı Devleti ile ilişkileri açısından Almanya'nın İtalya'ya yapacağı yardımın askerî olması beklenemezdi. Alman yardımı politik ve ekonomik mahiyette olacaktır. Osmanlı Devleti, Seyyit İdris ve İmam Yahya isyanlarını bastırmak için Yemen'e kuvvet sevkini düşündüğünde, Türk ordusunun ıslahı için görevlendirilen Alman askerî danışmanları, Trablusgarp'taki 42. Fırka'nın birliklerinden bir kısmının Yemen'e sevk edilmesi tavsiyesinde bulunarak İtalyan işgalini kolaylaştırmıştır. Üst üste işlenen hatalar ve Roma'dan gelen haberlere rağmen işgale ihtimal vermeyen Hakkı Paşa hükümeti, İtalyanlardan gelen şikâyet üzerine Trablusgarp Vali ve Kumandanı İbrahim Paşa'yı görevden alarak vilayeti valisiz ve kumandansız bırakmıştır. İtalyan donanması Trablusgarp önlerine geldiğinde, ortalıkta ne vali, ne de kumandan vardır. Bk. İsrâfil KURTCEPHE, *a.g.e.*, s. 258.

⁸ İsrâfil KURTCEPHE, *a.g.e.*, s. 84.

Tümen Komutanı mevcut olmadığından, Tümen Kurmay Başkanı olan Albay Neşet, harekâtın sevk ve idaresini üstlenmişti. Bu durumda gönüllü olarak harbe gidecek Türk subaylarına başvurmaktan başka çare yoktu. Bu subaylar hiçbir suretle gönüllü gruplarının kadroları dâhilinde görevlendirilmeyecekler ve sadece kurmay subayların yapacağı vazifeleri görmeye yetineceklerdi.⁹

Savaş başladıktan bir-iki ay sonra bir kısmı Mısır, diğer kısmı da Fransa ve Tunus yoluyla cepheye gelen seçkin Türk subayları, burada Türk-Müslüman savunma cephesini canlandırmış ve teşkilatlandırmıştı.¹⁰ İtalyanlar kıyı bölgesini işgal etmekle birlikte, Türk subaylarının varlığıyla pekişen yerli halkın direnişi, İtalyanların içerilere girmesini önledi.¹¹ Türk subaylarına duyulan güvenin bir sonucu olarak, Tobruk civarında toplanan Senûsî şeyhleri, son İtalyan askeri Trablusgarp topraklarından atılana kadar savaşacaklarına dair bir ahitname imzaladılar. Senûsîlerin direnişe katkıları, Uşi (Ouchy) Anlaşması imzalanana kadar kesintisiz sürdü.¹² Osmanlı Devleti, Balkan Savaşı nedeniyle 15 Ekim 1912'de İtalyanlarla Uşi Anlaşması'nı imzalamak zorunda kalınca Trablusgarp boşaltıldı,¹³ bundan sonra Trablusgarp ve Bingazi'deki yerli halk, Osmanlılardan kalan silah ve gönüllü Türk subaylarıyla liderleri Seyyit Ahmet Şerif Es-Senûsî yönetiminde savaşı sürdürmüştür.¹⁴

---

⁹ İ. REVOL, Çeviren: Kadri Demirkaya, "1911-1912 Türk-İtalyan Harbi", *Askerî Mecmua*, Askerî Matbaa, S:58, Eylül 1940, s. 60-62

¹⁰ Celal Tefvik KARASAPAN, *a.g.e.*, s. 206.

¹¹ William HALE, *1789'dan Günümüze Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, Hil Yayınları, Ocak 1996, s. 47.

¹² İsrâfil KURTCEPHE, *a.g.e.*, s. 94 - 95.

¹³ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi- VI'ncı Cilt, Hicaz, Asir, Yemen Cepheleeri ve Libya Harekâtı 1914 - 1918*, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1978, s. 8.

¹⁴ Hale ŞIVGIN, *a.g.e.*, s. 144. "Senûsilik" esas itibarıyla İslâm'ın özüne dönmeyi öngördüğünden, dini esasların tatbikinde hoşgörüsüzdür. Bunun doğal neticesi olarak da genellikle gayrimüslimlere, özellikle Cezayir'e el koymuş olan Fransızlara karşıdır. Saf İslâm'ın temsilcisi olarak kendi hayat sahası addettiği Kuzey Afrika, Sahra ve Sudan'a Hıristiyanlığı sokmamak için elinden geleni yapmak istemektedir. Nitekim Sahra'ya Fransa'nın nüfuzunun uzun süre başarısız kalmasında, bu tarikatın büyük ölçüde rol oynadığı ve Müslüman memleketlerindeki faaliyetleri bakımından Fransızlarca da birinci derecede tehlikeli sayıldığı Fransız arşiv vesikalarından anlaşılmaktadır. Türkler de Fransızların bütün kıskırtmalarına rağmen bu tarikatın yabancı nüfuzuna karşı kıymetli bir destek olabileceğini fark etmişler; bu sebeple zaviyeleri vergiden muaf tutmuşlar; tarikatın ileri gelenlerine saygı göstermişlerdir. Senûsilik bilhassa Bingazi'ye sağlam bir şekilde yerleşmiş; Trablusgarp'ta da yayılmıştır. Ayrıca bazı Azger reisleri kanalıyla Sahra'ya da nüfuz etmiştir. Fakat Batı Sahra'da kendinden önce var olan tarikatlar onun karşısına dikilmiş ve ilerlemesine

1. Birinci Dünya Savaşı Başlarında Bölgedeki Durum

İtalyanlar, Uşi Anlaşması'ndan sonra sadece Trablusgarp'ı işgal ile yetinmiş olsalardı, Senûsîlerin onlara karşı harekete geçmesi söz konusu olmayabilirdi. Senûsîler, işgalden önce kıyıdaki Bingazi ve Derne Limanları sayesinde dışarı ile bağlantı kurabiliyorlar; ürünlerini de bu limanlardan ihraç edebiliyorlardı. Mısır ile Afrika arasında uzanan Libya çölünü ellerinde tutmakla da Mısır ile bağlantılarını sürdürebiliyorlardı. Bingazi limanlarının İtalyanların eline geçmiş olması, bu olanaklardan yoksun kalan Senûsîleri, onlarla çetin bir mücadeleye itmiş oluyordu. Gerçi İtalyanlar da Senûsîlerle iyi geçinmek istiyorlar, sadece bu ülkeye hükmetmek hakkına sahip olmak istediklerini bildiriyorlardı. Fakat Seyyit Ahmet, İtalya'ya bağlı bir beylik durumuna düşmek istemediğinden, görüşmeler bir sonuca ulaşmadan kesilmiştir. Bunun üzerine İtalyanlar, Seyyit Ahmet'in Bingazi'de yerleşmiş olan yeğeni Mehmet İdris ile anlaşma yoluna gitmişler ve iki Senûsî lideri arasındaki anlaşmazlıktan yararlanarak Mehmet İdris'e silah ve para yardımı yapmışlar ve kendisine Bingazi üzerinde bazı haklar da tanımışlardır.¹⁵

Sultan Mehmet Reşat'ın İtilaf Devletlerine karşı 14 Kasım 1914 tarihinde yaptığı cihat çağrısına ilk cevap verenlerden biri, Senûsî

---

mâni olmuştur. Bunların en önemlileri Kadiriye, Rahmaniye, Ticaniye tarikatlarıdır. Sahra'da Senûsîliğe rakip olan tarikatlardan olan Ticanlar özellikle Doğu Cezayir ve onun sahrası ile Tunus'ta çok yayılmıştır. Kadiriye Emiri Abdülkadir'e karşı Fransızları desteklemiş; Cezayir ve Sahra'da Fransızlara kıymetli derecede yardımcı olmuşlardır. Fransızların Hoggar ve Azger Tuaregleriyle irtibat kurmasında da onlara aracılık yapmışlardır. Bk. Abdurrahman ÇAYCI, *Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911)*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, No.: 73, Erzurum, 1970, s. 26-27. Batılı bir kaynaktan, Tican dergâhının şefi olan Ali bin Ahmed Ticani'nin müritlerine "Çok büyük üzüntü ile Türk hükümetinin barbar ve vahşi bir millet olan Almanların tarafında yer almış olduğunu öğrenmiş bulunuyoruz. Nasıl olabilir ki biz Rusya'nın, Fransa'nın ve İngiltere'nin karşısında yer alan Almanların yanına geçen Türkiye'nin bu tutumundan rahatsız olamayız? Bunun Osmanlı İmparatorluğu'nun mahvına sebep olabileceğinden emin olabiliriz. Ey Ticaniler! Türklerin boyunduruğu altında iken bize nasıl davrandıklarını unutmamız mı? Bu durumda hepimizin Türk hükümetinin düşmanı olmamıza neden şaşıyor? Fransa bizim iyi kalpli, bizim için iyilik ve anlayışla kalbi dolu anamızdır. Bize düşen önemli görev de onun düşmanları olan Almanya'ya, Avusturya'ya ve Türkiye'ye karşı bedenlerimizle, mallarımızla, evlatlarımızla yardım etmektir." şeklinde seslenerek çağrıda bulunduğu ifadeleri yer almaktadır. Aynı kaynağın yazarı, bu söylemlerin Rahmaniye tarikatı ve bağlı kollarının şefleri tarafından da tekrarlandığını belirtmektedir. Bk. Pierre Perreau-PRADIER-Maurice BESSON, *L'Afrique du Nord et la Guerre*, Bibliothequ D' Histoire Contemporaine, 1918, s. 223-224.

¹⁵ Hale ŞIVGIN, *a.g.e.*, s. 160-161.

lideri Seyyit Ahmet oldu.¹⁶ Şeyh, Türklerin sahili kontrol etmesiyle İtalyanların sahili kontrol etmesi arasındaki farkı iyi idrak ettiği için ikinci durumu pek hoş görmüyordu. Sudan merkezini kaybetmişti, kendi yolunun denize açık olmasına ihtiyacı vardı. Kendi çıkarları Türklerle beraber olmayı gerektirdiğinden, Enver Bey'e yardım sözü vererek ordusunu Enver Paşa'nın kumandasına tevdi etti.¹⁷

Osmanlı Harbiye Nezaretine bağlı Teşkilât-ı Mahsûsa'nın (Umûr-ı Şarkıyye Müdüriyeti) bölgedeki harekâtı planlaması ve yönlendirmesi de bu tarihlerden daha sonra olacaktır. Genellikle aynı harekât alanında ve birbirine yakın tarihlerde geçmesi nedeniyle çoğu kez 1911-1912 Osmanlı-İtalyan Savaşı ile 1914-1918 yılları arasında Teşkilât-ı Mahsûsa'nın,¹⁸ diğer adı ile Umûr-i Şarkıyye'nin, bölgede yürüttüğü harekât birbirine karıştırılmaktadır. Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Kasım 1913'te kurulmasından sonra katıldığı ve yerli halk ile yürüttüğü bu harekâta "Senûsî Harekâtı" veya taşıdığı anlam itibarıyla "İttihâd-ı İslam Hareketleri" denilmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu ile ittifak kurup onun toprak bütünlüğünü koruyacağı yolunda güvence veren Almanya, Müslümanların kendi tarafında mücadeleye coşkuyla katılacağı ve küçük bir bedel ödeyerek milyonlarca Müslüman müttefik kazanacağı yolunda planlar kuruyordu. İttihatçı yönetimse kendi adına hilafetin saygınlığından yararlanarak Hindistan ve Mısır'da ayaklanmalar çıkaracağı ve Osmanlı Devleti'nde savaştan etkilenmemiş Arap bölgelerinin desteğini kazanacağı konusunda hayli iyimserdi.¹⁹

Panislamizmin dostu görünen Almanya, bir yandan da Filistin topraklarında Araplar ve Müslümanlarla iyi geçinerek buraya Alman Protestan, Katolik ve Yahudilerinin yerleşmesine olanak sağlıyordu.²⁰

¹⁶ Hamit PEHLİVANLI, "Teşkilât-ı Mahsûsa Kuzey Afrika'da (1914-1918)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C XVI, S 47, Temmuz 2000, s. 423.

¹⁷ HÜSAMEDDİN (Mütercimi), *Senûsîler ve Garb-i Mısır* (Osmanlıca), Matbaa-i Amire, İstanbul, 1332, s. 10-11.

¹⁸ Kendisi de bir Teşkilât-ı Mahsûsacı olan Galip Vardar, hatıralarında, "Balkan Harbi sıralarında düşünülen ve Umumi Harp'ten biraz evvel kurulan ve bütün harp yıllarında var kuvvetiyle çalışan, uğrunda milyonlar sarf edilen, güzide insanları bir araya toplayan ve İslam dünyasına gönderen teşkilat, Talat Paşa ile Enver Paşa'nın karihasından doğmuş ve ortaya konmuştu" sözlerine yer vermektedir. Bk. Galip Vardar, Yazan: Samih Nafiz TANSU, *İttihat ve Terakki İçinde Dönenler*, İnkılap Kitapevi, İstanbul, 1960, s. 274.

¹⁹ Philip H. STODDARD, *Teşkilât-ı Mahsûsa*, Çeviren: Tansel DEMİREL, Arma Yayınları, İstanbul, Eylül 2003, s. 19-25.

²⁰ İlber ORTAYLI, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, İletişim Yayınları,

Dolayısıyla Almanya'nın yapılan ittifakla Osmanlı Devleti'nden beklediği, Türkiye'nin bütün güçlerini harp yönetiminin hizmetine hazır bulundurarak Mısır'da İngiltere ve Kafkasya'da Rusya'ya karşı yapacağı taarruz ve aldatma hareketleriyle düşmanı durdurması, Avrupa Cephesi'nde Rusya'ya karşı yardımda bulunmasıydı. Ayrıca Osmanlı padişahının halifelik nüfuzundan yararlanıp halkı Müslüman olan İngiliz sömürgelerinde isyanlar çıkartarak İngiltere'nin Batı Cephesi'ni sömürge askerleri ile takviyesine mani olmaktadır. Bu talepler gösteriyor ki, Alman-Osmanlı ittifakı, Osmanlı Devleti'ni savunmaktan çok, her cepheye taarruza yönelik bir tavır tutunmaya zorlamaktaydı.²¹

2. Osmanlı Devleti'nin Savaş Girişi ve Cihâd-ı Ekber

Birinci Dünya Savaşı'nın ilanından üç gün sonra, 14 Kasım 1914 tarihinde, Osmanlı sultanı tarafından "Cihâd-ı Ekber" ilan edildi.²² Başkumandan Vekili sıfatıyla Enver Paşa'nın orduya beyannamesi çok daha fazla dinî heyecanları tahrike yönelik bir mahiyet taşıyordu. Bununla birlikte çağrıya uyarak İran dâhil, Türkistan ve Afganistan'dan gelen çok az sayıda mücahit neticeye elbette tesir edememiştir.

Kuzey Afrika sahasında yer alan belli başlı tarikatların durumu genel olarak değerlendirildiğinde; nüfuz kazanma mücadelesinin aralarında rekabet yarattığı ve işe siyasi sebepler de girdiğinden Cezayir ve Fransız Sahrasında yayılmış olan tarikatların, Senûsilere karşı çıkararak bazen doğrudan doğruya, bazen de vasıtalı bir şekilde Fransızlara yardımcı oldukları görülmektedir. Buna karşılık Türkler, Avrupalı güçlerin nüfuzuna karşı Kuzey Afrika'daki Türk menfaati için Senûsîleri bir takviye unsuru olarak Osmanlı Devleti'nin yanında hesaba katılması gereken bir güç olarak görmüşler ve yapılacak iş birliğinde "Cihâd-ı Ekber"in yararlı olacağını ummuşlardır.

Senûsîlerin de Türklerin yanında yer alması; bölgede hem kendi nüfuzlarını korumak ve gelecekte de yaygınlaştırarak devam ettirmek gibi çıkarları gereği, hem de Trablusgarp'ın İtalyanlar tarafından işgal

---

3. Baskı, İstanbul, 2002, s. 180.

²¹ Veli YILMAZ, *1. Dünya Harbi'nde Türk-Alman İttifakı ve Askerî Yardımlar*, İstanbul, 1993, s. 69. Almanya'nın talepleri konusunda "Deutsche Wehr" dergisi, Mayıs 1928 tarihli nüshasında Cemal Paşa'nın komutanı olduğu II. Ordu'nun o dönemdeki Kurmay Başkanı Albay von Frankenberg'in "Alman Başkumandanlığı Türkiye'ye üç ödev vermişti: Çanakkale Boğazı'nı kapatmak, Kafkasya'ya taarruz, Kanal'a taarruz" sözlerine yer vermişti. Bk. Ali Fuad ERDEN, *Birinci Dünya Harbi'nde Suriye Hatıraları*, İstanbul, 1954, s. 20.

²² Fahri BELEN, *Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi 1914 Yılı Hareketleri*, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1964, s. 76.

edilmesi karşısında verdikleri mücadelede Türklerin kendilerine verdiği büyük desteğin üzerlerinde yarattığı manevi bağlılık duygusundan kaynaklanmış olabilir.

Cihat çağrısı, Osmanlı hükümetinin 1913'ten beri sürdürdüğü İslami propagandanın doruğuydu. Daha sonraki tarihçiler cihadın etkinliğini değerlendirirken İtilaf güçlerinin bunu hükümsüz kılmak için “ *padişahın kendisi Hıristiyan güçlerle ittifak hâlindeyken böyle bir çağrının meşruiyeti olamayacağını*” söyleyerek yaptıkları karşı propagandanın başarılı olduğunu söylemişlerdir. Ayrıca İtilaf güçlerince “*Müslüman tebaa boyunduruk altında olduğu için ne bu çağrıya uyma zorunluluğu, ne de cihada girişecek beceriye sahip olduğu*” ileri sürülmüştür.²³

Tunus ve Cezayir'de halifenin cihat ilanı her ne kadar bazı olaylar doğurmuşsa da, Fransa hiçbir zaman için buradaki Müslüman halktan ciddi bir rahatsızlık duymamıştır. Bu asayişin sağlanmasında Fransa'nın uzun bir süredir işgali altında bulundurduğu bu ülkelerde almış olduğu tedbirlerin büyük etkisi olmuştur. Mükemmel bir istihbarat hizmeti sayesinde Türk-Alman faaliyetleri hakkında geniş malumat elde etmiştir. Askerî kuvvet olarak Fransa, yoğun bir Müslüman kütleye sahip olan bu ülkeden Medine kuşatması ve diğer bazı cephelelerde kullanılmak üzere asker celbinde bulunmuştur.²⁴

Fransızlara yardım eden akvamdan harbin en çetin noktalarına yerleştirilmiş olan Cezayirli, Tunuslu, Faslı, Senegalliler harbin başlıca şiddetini yüklenmişlerdir. Fransız fırkaları ortasında hücum safları hâlinde taksim edilmiş olan ve beyaz Fransızlardan evvel tanklar arkasında hücumla kalkışan Senegalli taburlar vardı.²⁵ Diğer taraftan Cezayirli sipahiler Osmanlı safında ve İslam adına çarpışmak yerine Fransızlar yanında savaşmış; Almanlara esir düşenler kaçıp kurtulmak için Osmanlı ordusuna katılmayı kabul etmiş; fakat fırsat buldukları ilk

---

²³ Hasan KAYALI, *Jön Türkler ve Araplar*, Çeviren: Türkan YÖNEY, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Ağustos 1998, s. 211-212. Dipnotta adı geçen yazar, konunun devamında, Ulrich Trumpener'in “Germany and the Otoman Empire, 1914-1918” adlı eserini dipnot vererek cihadın amacına ulaşıldığını söylemekte ve şu satırlara yer vermektedir: “Cihat, her şeyden önce savaşa giren hükümete halkın desteğini artırmak için; ikinci olarak da İtilaf güçlerinin seferberlik kampanyasına engel olmak için planlanmıştı. Daha sonraki olayların da kanıtlayacağı gibi bu amaçların her ikisine de büyük ölçüde ulaşılmıştır.” Bkz. s. 212.

²⁴ M.Metin HÜLAGU, *Pan-İslamist Faaliyetler 1914-1918*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, Ocak 1994, s. 165-166.

²⁵ *ATASE Arşivi*, K.: 484, D.: 674-1899, F.: 1/1. (484 numaralı klasör, Tunus ahvaline ait 18/03/1334-10/09/1334 tarihleri arasındaki Türkçe gazete kupürlerini içermektedir.)

anda firar ederek tekrar Mezopotamya'daki İtilaf devletleri kuvvetlerine katılmışlardır. Cezayirli sipahilerin bu durumda bulunduğu bir sırada Fransız subayları kumandasındaki Cezayirli topçular ise 1918 Eylül'ünde Filistin'de Osmanlı kuvvetlerine karşı savaşmışlardır.

Almanya'nın büyük ümitler bağladığı Cihâd-ı Ekber ilanının Kuzey Afrika topraklarında yaratacağı etkiler düşünüldüğü gibi olmamıştır. Teşkilât-ı Mahsûsa elemanlarının ülkeleri kısa süre önce fiilen işgal edilmiş olan Fas Müslümanlarını Fransız idaresine karşı kıskırtmaları ve aktif faaliyetler içerisinde bulunmaları, onların İtilaf devletleri memurları tarafından gizli denetim altında tutulmalarını gerektirmiştir. Fransa'nın hâkim olduğu bölgelere ilave olarak İspanya hükümetinin Alman çizgisinde bir politika gütmesiyle Fas'ın İspanya'ya ait kısmı, Türk-Alman ajan ve propaganda heyetlerinin hareket noktası hâline gelmiş ve bu durum İtilaf devletleri için büyük bir tehlike kaynağı oluşturmuştur.

Fransa, Türk-Alman casus ve heyetlerinin faaliyetlerinin Fas'taki siyasi hâkimiyeti için ciddi tehlikeler arz ettiğini görmesi üzerine, ajanların İspanya Fas'ını oluşturan tarafsız bölge dışına çıkmalarına engel olmuş ve nihayet aldığı tedbirler karşısında İttihâd-ı İslam propagandacıları bu bölgenin dışına çıkmaya cesaret edememişlerdir. 1914 Ağustos'unda Fas'ın kargaşa ve karışıklık çıkan bazı bölgelerini kontrolü altına alan Fransa, buranın idaresini Mareşal Liyotey (Genel Vali General Hubert Lyautey) ve Sultan Mevla-yı Yusuf'un idaresine bırakmıştır.²⁶ Bölgede İttihâd-ı İslam adına çıkan karışıklıklar General Liyotey tarafından bertaraf edilmiştir.²⁷

Sudan bölgesinde yürütülen Alman propagandası 1915-1916 yılları arasında hız kazanmış; propaganda broşürleri Fransız Sudan'ı ile Eritre'ye yönelik olarak Ruanda havalisinde dağıtılmıştır. Cihâd-ı Ekber'in tahakkuku yolunda Türk-Alman propaganda heyetlerinin

---

²⁶ M.Metin HÜLAGU, *a.g.e.*, s. 168-171.

²⁷ Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in halifelik faaliyetleri Fransa'nın dikkatini çektiğinde, Fransa Dışişleri Bakanı Delcasse, 1915 yılı başlarında Fas Genel Valisi General Lyautey'e gönderdiği yazılarda, Genel Vali'nin hilafet konusundaki düşüncelerini sormuş ve oradaki güvendiği din adamlarına da danışarak bir rapor göndermesini istemiştir. Lyautey, 1915 Haziran'ında gönderdiği raporunda, Şerif Hüseyin'in İngiltere'ye dayanarak halife olması hâlinde, Fransa'nın Kuzey Afrika İmparatorluğu'nun (Fas, Cezayir ve Tunus) İngiltere'nin tehdidi altına gireceğini; Hüseyin'in bu üç Müslüman ülkeyi etkileyebileceğini; bunun çaresinin de Doğu hilafetine karşı bir Batı hilafeti kurmak olduğunu; Batı hilafetinin de Fas'ta kurulabileceğini bildirmiştir. Bk. Fahir ARMAOĞLU, "Hilafet'in Dış Cephesi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı: 41, C XIV, Ankara, Temmuz 1998.

çalışmaları bu yolda ilerlerken diğer taraftan Batı Sudan'ın yarı bağımsız sultanı Ali Dinar Mehdi, taraftarları ile birlikte İngiliz ve Fransızlara karşı silaha sarılmıştır.²⁸ Mısır Genel Valisi Reginald Wingate'in Darfur'un kuşatılması amacıyla düzenlediği seferde, Ali Dinar 6 Kasım 1916'da öldürülmüş ve binlerce Müslüman yerli katledilmiştir. Böylece Darfur'da bağımsızlık ve bunun Mısır ile Sudan için oluşturduğu tehdit tamamen yok edilmiştir. Sonuç olarak Darfur nüfusuna İngiliz misyonerler tarafından bölmek ve Ali Dinar'ın sultanlığını mağlup etmek için sokulan bölücülük unsurları, İngiliz emperyalizminin Orta Doğu'nun diğer bölgelerinde yol açtığı aynı ölüm ve tahribatla 21. yüzyıla kadar yaşamıştır.²⁹

3. Osmanlı Devleti'nin Seferberlik Öncesinde Yürüttüğü Faaliyetler

Trablusgarp Harbi 1912'de imzalanan Uşi Anlaşması ile sona ermemiştir. Osmanlı Devleti'nden kalan silahlar ve subaylarla teşkilatlanan Trablusgarp ve Bingazi yerlileri, liderleri Seyyit Ahmet Şerif es-Senûsî'nin yönetiminde savaşı sürdürmüştür. Bu topraklar için İtalyan-Osmanlı barışına daha başlangıcından karşı olan ve sonuna kadar savaş kararı veren bir ikinci lider, Süleyman El Bârunî'dir.³⁰ Cebeli Garbi Milletvekili Süleyman El Bârunî gibi meclisin diğer Libyalı milletvekilleri de savaş dönemi boyunca hep savaş bölgesinde kalmışlar; Trablusgarp milletvekilleri Mahmud Naci, Sadık ve Bingazi milletvekili Yusuf Şetvan, arada bir meclis oturumlarına katılmışlardır.³¹

Bölge ile ilgisini kesmeyen Osmanlı Devleti, seferberlik ilanından önce devletin Arap toprakları üzerindeki hâkimiyetinin korunması hususunda psikolojik harekât unsurlarından yararlanma yoluna gitti. Enver Paşa savaş başlamadan önce, farklı ekiplerle İstanbul'dan Suriye ve Filistin üzerinden Mısır istikametine planlanan uçuş seferlerinin

²⁸ M.Metin HÜLAGU, *a.g.e.*, s. 173.

²⁹ Bernard SHAW, *The Otoman Empire In World War I, Volume 2*, Triumph and Tragedy November 1914-July 1916, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2008, s. 1756-1758.

³⁰ Orhan KOLOĞLU, *Mustafa Kemal'in Yanında İki Libyalı Lider*, Libya Ankara Halk Bürosu Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1981, s. 1-2. Uşi Barışı'nı kabul etmeyen Bârunî, savaştan dönüştü Osmanlı Meclis Ayanı'na tayin edildi ve ilk fırsatta savaşmak üzere Libya'ya döndü. Cihatla beraber bir denizaltı ile Mısırata bölgesine geldi; kendisine "Paşa" unvanı verildi. Süleyman El Bârunî Türkçe'ye tam hâkim olmamasına karşılık eylemciliğiyle en çok isminden bahsettiren ve 1920'ye kadar bölgenin temsilcisi olarak mecliste kalan tek kişi olmuştur. Bk. Orhan Koloğlu, *a.g.e.*, s. 2.

³¹ Orhan KOLOĞLU, *Osmanlı Meclislerinde Libya ve Libyalılar*, Boyut Yayınları, Mart 2003, s. XXX.

gerçekleştirilmesini istemişti. Harbiye Nazırı'nın istekleri doğrultusunda İstanbul-Halep-Beyrut-Şam-Kudüs-El Ariş-Kahire-İskenderiye şeklinde belirlenen güzergâhı izleyecek olan tayyarelerle gerçekleştirilmesine çalışılan uçuşlarda görev alan pilot ya da rasit uçucu personel, taşıdığı postalarla bölge halklarının merkeze olan bağlılıklarının devamı konusunda özel görevler üstlenmişti.³² Birinci Dünya Savaşı'nın başında Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Bey'in emri altında Mısır, Habeşistan ve Sudan'a gizli görevle gönderilen subaylara Cihâd-ı Ekber'e bölge Müslümanlarının katılmalarını sağlamaları bildirilmişti. Ayrıca bu kişiler Mısır'da Nil üzerindeki su depoları, baraj ve mahzenleri havaya uçuracaklar; Nil'in Habeşistan ve Sudan içindeki mecralarını değiştirmeye çalışacaklardı. Fakat İngiliz İstihbarat Servisi, bu gizli emirleri ele geçirecek karşı örgütlerle bu fedailerin bir kısmını yakalamayı başarmıştır.³³

4. Teşkilât-ı Mahsûsa Mensuplarının Trablusgarp'a Gelişi ve Senûsîlerin Tutumu

Trablusgarp için teşkil edilen ilk Teşkilât-ı Mahsûsa³⁴ grubu

---

³² F.Rezzan ÜNALP, "İstanbul-Kahire Seferi ve Ardındaki Tarihi Gerçek", *Türk Hava Kuvvetlerinin 100'üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu (8-10 Şubat 2011)*, Ayrıntı Basımevi, Ankara, Mayıs 2013, s. 134.

³³ Orhan KOLOĞLU, *Mustafa Kemal'in Yanında İki Libyalı Lider*, Libya Ankara Halk Bürosu Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1981, s. 15.

³⁴ Teşkilât-ı Mahsûsa'nın kuruluş tarihi ve sonrasındaki süreçte başkanları şöyledir: Teşkilât-ı Mahsûsa Dairesi'nin ibtidâ teşkili (17 Teşrin-i sâni 329), Süleyman Askeri Bey'in Irak'a azimetini (Teşrin-i evvel 330 nihayesi), Hâil Bey'in I. Kuvve-i Seferiye ile hareketi (6 Kânûn-ı evvel 330), Cevad Bey'in infirâketi (ayrılması) (Mayıs 331 içinde), Ali Bey'in teslim alması (Mayıs 331 içinde), Ali Bey'in hastalanması (24 Teşrin-i evvel 334), Ali Bey'in vefatı (31 Teşrin-i evvel 334), Hüseyin Tosun Bey'in memuriyeti (31 Teşrin-i evvel 334), Dairenin ilgası (15 Teşrin-i sâni 334). Bu verilere göre 30 Kasım 1913 tarihinde kurulan Teşkilât-ı Mahsûsa'nın başkanlık görevinde sırasıyla Süleyman Askeri Bey, Halil Bey (Enver Paşa'nın amcası), Cevad Bey (Kızanlıklı), Ali Baş Hambe (Tunuslu) bulunmuşlardır. Mütareke dönemindeki tasfiye sürecinde ise Hüseyin Tosun Bey görev almıştır. Teşkilât-ı Mahsûsa'nın ortaya çıkışına etki eden gelişmeler şu şekilde cereyan etmiştir: Balkan Savaşları'nın ardından zuhur ettirilen Garbi Trakya Hükümet-i Muvakkatası Cemal Paşa'nın oralara gelerek bu havalinin tesliminin Osmanlı Devleti'nin çıkarı gereği olduğunu anlatması üzerine sona erdirilmiştir. Ali Fuat Bey ve arkadaşları Bulgarlar aleyhinde çalışmak üzere önlerine düştükleri halkın -vicdanları haricinde- Bulgarlara kolaylıkla teslim olmalarını sağlamışlardır. Batı Trakya Bulgaristan toprağı olduktan sonra Müslüman halkı ezdirmemek maksadıyla İskeçe'de Cemil, Hâlim ve Fuat Beyler, Gümülcine'de Sadık ve Arif Beyler, Dedağaç'ta Rıza Bey sivil bir surette bulunarak çalışmışlardır. Bu sırada 329 senesi Kânûn-ı evvel'inde Bulgaristan'da yapılan seçimlerde Radoslavof Partisi çoğunluğu sağlayamamıştır. Fakat Osmanlı hükümetine olan dostluğuna istinaden işgal ettiği Batı Trakya'dan Türk komitesinin yapacağı etkiyle çıkacak milletvekillerinin kendi tarafına katılmasıyla konumunu korumak hususunda, Türk komitesinin reisi olan Süleyman

İstanbul'da 1914 yılının Ağustos ayında Süleyman El-Bârûnî komutasında oluşturuldu. Kendisi Trablusgarp'ın Cebeli Garbi dağlık bölgesine

Askerî Bey'le yaptıkları müzakerede sağlanan muvafakat üzerine -16'sı Türk olmak üzere- 32 milletvekilinin Radoslavof partisine ilhakıyla bu parti Sobranya'da iktidarını muhafaza edebilmiştir. Bu şekilde Türk komitesi, Osmanlı Hükûmetine dost bir kabinenin Bulgaristan'da işbaşında kalmasını sağlamak gibi ilk ve en mühim hizmeti yapmıştır. Fakat Bulgarlar bu yapılan hizmeti unutmakta gecikmemişlerdir. Sobranya'da varlıklarının temini işi sona erer ermez İskeçe, Gümülcine ve Dedeağaç'taki Türk komitesi mensuplarını birer birer sınır dışı etmeye başlamışlar ve o zamanlar izinli olarak Türkiye'de bulunanlarının da Bulgaristan'a dönmesine müsaade etmemişlerdir. 330 (1914) senesi Haziran'ına kadar bu keşmekeş devam etmekle beraber, henüz Bulgarların sınır dışı etmeye muvaffak olamadıkları İskeçe'de Hâlim, Gümülcine'de Arif Beyler, Süleyman Askerî Bey'in emriyle silahlı olarak balkana çıkmışlardır. Bu kişilerin, nedensiz hiç kimseye ilişmemek suretiyle balkanda gezdikleri sırada Birinci Dünya Savaşı çıkmış ve yine Bulgarlarla anlaşmak imkânı hâsıl olmuştur. Bulgar komiteleri Sırbistan'da çalışırken oradaki Türkleri elde etmek üzere, Bulgarlar Süleyman Askerî Bey'e müracaat ederek Türk komitesinden yardım istemeye mecbur kalmışlardır. Böylece Bulgaristan'da Rodoslavof'un himaye ettiği Protokerof Partisi komitesi ile Türk komitesini idare eden Askerî Bey arasında uzlaşma sağlanarak müştereken Sırbistan ve Yunanistan aleyhine çalışmak kararı alınmıştır. Türk komitesinin gerçek amacı, Bulgaristan'dan Osmanlı hükûmetine bir zarar gelmeyecek surette Bulgaristan dâhilindeki Müslümanları da örgütleyip her iki amaç için çalışarak bütün Türkleri, Osmanlı hükûmetinin çıkarlarına hizmet ettirmektir. Makedonya muhtariyetini sağlamak için Türk İhtilal Komitesi adıyla yapılan talimat gereğince Bulgarlarla birlikte çalışılırken, işin Yunanistan kısmı Süleyman Askerî Bey tarafından Ali Fuat Bey'in uhdesine verilmiştir. Doğrudan doğruya İstanbul'dan Süleyman Askerî Bey'in emriyle subaylar ve çeteler sevkıyla Sırbistan muntkası içinde hareket başlatılmıştır. İşte yukarıda geçen Türk Komitesi, Teşkilât-ı Mahsûsa olarak tarihe geçen kurumun öncülü, çekirdeği ve hatta ta kendisidir. Reisi de, Süleyman Askerî Bey'dir. 29 Eylül 1913 tarihinde imzalanan Türk-Bulgar antlaşmasının sonrasında zaman diliminde Batı Trakya'nın Bulgarlara teslimi gönülsüzce gerçekleşmiş ve bu bırakma sonrasında, bir zamanlar Osmanlı topraklarını Bulgaristan'a ya da Yunanistan'a katmak için çalışan komiteler gibi örgütlenen Türk Komitesi faaliyete geçmiştir. Bunun kuruluş tarihi ise 30 Kasım 1913 olmalıdır. Özelde Batı Trakya, genelde ise Balkanlarla ilgili olarak kurulan örgüt, 2 Ağustos 1914 tarihli Türk-Alman İttifakının ardından daha geniş ölçekli faaliyetler için Teşkilât-ı Mahsûsa adıyla Harbiye Nezareti bünyesine alınmıştır. Yeni baştan kurulmuş herhangi bir örgüt söz konusu değildir. Yalnızca Harbiye Nezareti'nde resmî olarak bir devlet dairesi haline geçiş olmuştur. Teşkilât-ı Mahsûsa ilgi ve faaliyet alanı Meriç'in ötesine sınırlı olarak ortaya çıkmışken, bir anda Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla Harbiye Nezareti bünyesine alınarak önceden hazırlıklı olunmadığı açıkça anlaşılabilir olan etkinlikleri gerçekleştirebilme uğraşına girişmiştir. Örgütün kurucusu olarak Enver Bey'in adı konusunda tam bir ittifak vardır. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından sonraki süreçte, Balkanlarla ilgili faaliyetler kesintisiz devam etmekle birlikte Kafkasya, Hindistan ve Mısır gibi yerler de örgütün ilgi alanına girmiştir. Bkz. Vahdet KELEŞYILMAZ, "Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Kuruluşu, Başkanları ve Mustafa Kemal", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 13, Ankara, 2002, s. 316-319.

hâkim olan İbadi dinî mezhebi lideriydi ki, 1911 ve 1913 yılları arasında ilk İtalyan istilasına karşı geniş çaplı direnişe önderlik etmişti. 1914 yılının Eylül ayının başlarında ilk önce Mısır'a gitmiş; Kahire ve İskenderiye'de İngilizlere karşı yerel başkaldırıya ön ayak olmaya başlamış olan bir Panislamcı grubu organize eden diğer Teşkilât-ı Mahsûsa ajanlarına katılmıştı.

Kahire'deki İngiliz Yüksek Komiseri Kitchener, İstanbul'daki Büyükelçi Malet'in Bârunî'nin faaliyetleri konusunda Osmanlı hükümetine şikâyetçi olmasını sağlamıştı. Bu durum Bârunî'nin ve arkadaşlarının Mısır'dan ayrılıp 16 Eylül 1914 tarihinde Trablusgarp'a gitmelerine yol açtı. Ancak Bârunî orada daha işin başında güçlüklerle karşılaştı. Zamanının çoğunu İstanbul'da geçirmiş bir Osmanlı subayı olarak Trablusgarp'ta yerel güç zemininden yoksun kaldı.

Bir Teşkilât-ı Mahsûsa ajanı olarak Osmanlı'nın çekilmesinden bu tarafa bölgede etkin bir biçimde icra ettikleri liderliğe karşı bir meydan okumayı temsil ettiği için Senûsîler de ona muhalifti. Senûsîler İngilizlere karşı Bârunî liderliğinde değil de, kendi liderliklerinde bir taarruzda bulunmayı istiyorlardı. Sonunda Senûsîlerin Fizan eyaleti lideri Muhammad el-Abid, 1914 yılının Kasım ayında halkı galeyana getirdiği bahanesiyle Bârunî'nin tutuklanması emrini verdi. Bârunî, Sollum'daki Senûsî kampında birkaç ay hapiste tutuldu ve 1914 yılının sonuna doğru kendisini almak üzere gönderilen Alman denizaltısıyla İstanbul'a döndü.

İtalya'nın üçlü itilafa katılması tehdidi, Ahmed el-Senûsî'nin İstanbul'dan gönderilen yeni bir Teşkilât-ı Mahsûsa ajanı grubunu kabul etmeye ve onlarla iş birliği yapmasına neden oldu. Enver Paşa Mısır'daki İngiliz varlığına karşı Senûsîlerin iş birliğini sağlamanın tek yolunun Trablusgarp politikasına bulaşmamış ve bu nedenle Ahmed el-Senûsî için bir tehdit oluşturmayan ancak aynı zamanda Senûsî iş birliği ve sadakatini temin edecek olan Osmanlı ajanlarını oraya göndermek olduğuna karar verdi. Bu nedenle Enver Paşa'nın göndermeyi düşündüğü kişi, Teşkilât-ı Mahsûsa'da çalışmış olan ve bu ilişkileri sayesinde büyük bir nüfuzu tatbik edebilecek olan küçük kardeşi Nuri (Killigil) Paşa idi.³⁵

Birinci Dünya Savaşı sıralarında Osmanlıların Kuzey Afrika'ya yeniden bu kadar ehemmiyet vermelerinin bir başka sebebi de şu idi: Alman Genelkurmayı Avrupa cephelerinde çok kötü duruma düştüğünden

---

³⁵ Bernard SHAW, *a.g.e.*, s. 1746-1748.

siper savaşları ile durumu idare etmeye çalışıyordu. Mısır'da bulunan İngiliz sömürge kuvvetlerinin (Avustralya-Yeni Zelanda) buradan Avrupa cephelerine gönderilmesini önlemek istiyordu.³⁶

Mısır'ı boydan boya kesip geçen Süveyş Kanalı'nda İngiltere'yi en hassas yerinden vurmaya düşünen Alman Genelkurmay Başkanı von Falkenhayn, 23 Aralık 1914'te İstanbul'da bulunan von der Goltz Paşa'ya yazdığı mektupta, “Eğer Majesteleri Türk Orduları Başkumandanlığı üzerinde kıymetli şahsiyetlerini kullanarak Mısır seferi'nin bir tali sefer olmayıp esas sefer olduğunu kabul etmelerini temin ederse kendilerine özel teşekkürlerimi sunarım.” diyerek Almanya'nın bu cepheye diğer cephelerden daha fazla önem verdiğini teyit etmiş oluyordu.³⁷ Enver Paşa da bu fikre katılmakta ve Mısır'a saldırı planları yapmaktadır. 4'üncü Ordunun Mısır'a doğudan yapacağı saldırıyı desteklemek üzere Bingazi bölgesinden de Mısır'a saldırılacaktı. Bu planı gerçekleştirmek için bölgeye yeni kuvvetler gönderilecek; Şeyh Ahmet Senûsî birlikleriyle yapılacak ortak harekât ile İngilizler iki ateş arasında bırakılacak ve Mısır'ı terke zorlanacaktı. Bu amaca hizmet etmek üzere daha önce Enver Bey ile bölgede savaşan Yüzbaşı Nuri Bey,³⁸ Teşkilât-ı

³⁶ Hamit PEHLİVANLI, *a.g.m.*, s. 425.

³⁷ Veli YILMAZ, *a.g.e.*, s. 125.

³⁸ Nuri Killigil (325 - P. 7): 5 Mayıs 1890 tarihinde İstanbul'da doğmuştur. Kasım 1322 (1906) tarihinde girdiği Mekteb-i Harbiyeden 1325 (1909) yılında zabıt vekili olarak mezun olmuş ve 13 Ağustos 1325'te teğmenliğe nasbedilmiştir. İtalyan Harbi, Birinci Dünya Savaşı ve İstiklal Harbi'ne katılan Nuri Bey, Harbiye Nezareti yaverliğinde iken Bingazi'ye gönderilmiştir. Enver Paşa'nın kardeşidir. Bk. MSB Lodumlu Arşivi, Nuri Killigil'in şahsi dosyası. 1918 yılında Kafkasya İslam Ordusu Komutanlığı'na (Gence'ye) gönderilen Nuri Killigil, ateşkesten sonra tutuklanarak Ardahan Cezaevi'ne konmuştur. Ancak buradan iki İngiliz memur ile dört askerin öldürülmesiyle sonuçlanan 8-9 Ağustos 1919 tarihli firarının ardından, Kuzey Kafkasya'ya ve Azerbaycan'a gitmiştir. Burada da Teşkilât-ı Mahsûsanın birliklerini organize ederek istihbarat çalışmalarına devam etmiştir. Daha sonra Anadolu'ya dönmüştür. Bkz. *NTV Tarih Dergisi*; Sayı: 4, İstanbul, Mayıs 2009. s. 67. Milli Mücadele'de 1920 Haziran'ında Azerbaycan'dan emrindeki kuvvetlerle gelerek Doğu Cephesi Komutanlığı'na gönüllü olarak katıldı ve Ermenilere karşı yapılan taarruz harekâtında 12'nci Tümen'in sağ kanadını teşkil ederek Sarıkamış'ın geri alınmasında görev aldı. Daha sonra Doğu Cephesi imalathanelerinde hizmet etti. 4 Ekim 1923'te emekli oldu. Ancak daha sonra başvurusu üzerine 9 Kasım 1921'den itibaren istifasının kabulünü istemisi ve başvurusu 4 Aralık 1928 tarihinde onaylanmıştır. Bkz. *Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009, s. 352. Nuri Paşa, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra uzun yıllar Almanya'da yaşadı. Yurda döndükten sonra Killigil soyadını aldı. Önce 1938'de madeni eşya üreten bir fabrika kurdu. Bu fabrikayı 1945'de Sütlüce'ye taşıyarak silah üretmeye başladı. İkinci Dünya Savaşı sırasında Almanlarla pek çok görüşme yaptı. 2 Mart 1949'da Sütlüce'deki fabrikada meydana gelen patlama neticesinde hayatını kaybetmiştir.

Mahsûsanın hizmetinde yeniden buraya gönderildi. Kuzey Afrika'da Teşkilât-ı Mahsûsa birlikleri ve yerli kuvvetlerin hem İtalyanlara, hem de İngilizlere karşı birlikte yapacakları harekâtı yürütmekle görevlendirildi. Bir Yunan kaçakçı gemisiyle hareket eden Nuri Bey, Binbaşı Cafer El Askerî ve yanında yaklaşık 10 bin altın olduğu hâlde 21 Şubat 1915'te Bingazi'nin Tobruk-Sollum arasındaki Defne kıyılarına çıktı.

Nuri Bey Kuzey Afrika topraklarına geldikten sonra ilk iş olarak Sollum yöresinde bulunan Senûsî lideri Seyyit Ahmet'in yanına gitti ve görüşmelere başladı. Nuri Paşa görüşmeleri sırasında Seyyit Ahmet'e İngilizlere karşı neden bu zamana kadar harekete geçmediklerini sorduğunda, Seyyit Ahmet bunun cephane ve erzaksızlıktan olduğunu söylemiştir. Ayrıca İtalyanların tehditkâr bir vaziyette olduklarını, Fransızların Kufra üzerine yürümek teşebbüsünde bulduklarından onlara karşı kuvvet buldurmak zorunda kaldığını söylemiştir. Seyyit Ahmet'in, bundan başka, bölgeye daha önce gelen Teşkilât-ı Mahsûsa'ya mensup kişilerle arası açıktır. İngilizlere karşı yürüttüğü ihtiyatlı politikasını, yanında bulunan Süleyman El Bârûnî, Mülazım (Teğmen) Tarık ve Mehmet Ali Efendi birkaç yüz asker ile hücum etmek suretiyle bozmak istemişlerdir. O yüzden Seyyit Ahmet, Bârûnî'yi suçlamakta ve şikâyet etmektedir.

Seyyit Ahmet'i dinleyen Nuri Paşa, kendisinin niçin Trablusgarp'a geldiğini açıklayarak bundan sonra İngilizlere karşı yapılacak harekâta katılmasında ısrar etmiştir. Ancak Seyyit buna pek yanaşmamıştır, çünkü Nuri Paşa'nın Sollum'a gelişinden birkaç gün evvel İngilizlerle görüşmüş, İngilizler Seyyit'e her türlü yardımda bulunacağını ve bağımsızlığını tanıyacağını vaat etmiştir. Ancak İngiltere Seyyit'in çok miktardaki silah, cephane ve para talebini reddedince, Seyyit de tarafsız olduğunu söyleyerek İngilizlerle olan ilişkilerini bozmak istememiştir. Nuri Paşa'nın ısrarı üzerine, İngilizlere yaptığı gibi, bazı şartlar ileri sürmüştür.³⁹ Çünkü aynı dönemde İtalya ve İngiliz Hükümetleri Senûsîlerin arazilerini genişletmek arzularını ortadan kaldırmak hususunda kendilerini mecbur hissettiklerinden, Senûsîlere dinî imtiyazlar vaat ederek onları İtilaf hükümetleri tarafına çekmeye çalışıyorlardı.⁴⁰

Teşkilât-ı Mahsûsa elemanlarını burada bin bir zorluk ve güçlük beklemekte; bu zorlukların başında hem Senûsî lideri Seyyit Ahmet'in ikna edilmesi, hem de Teşkilât-ı Mahsûsa birliklerinin ihtiyacı olan silah, cephane, erzak tedariki işi gelmekteydi. Nuri Bey'e Trablusgarp'a

³⁹ Hamit PEHLİVANLI, *a.g.m.*, s. 425-428.

⁴⁰ *ATASE Arşivi*, K.: 1849. D.: 103, F.: 1-121.

ulaştıktan sonra “Fahri Ferik” (Tümgeneral) rütbesi verilmiştir. Böylece yeni rütbesiyle bölge halkı üzerinde daha etkili olabileceği düşünülmüştü.

5. Birinci Kanal Seferi

Osmanlı Devleti'nin seferberlik ilan etmesiyle beraber 2 Ağustos 1914'te Türk Başkomutanlık Karargâhı, Şam'daki 4'üncü Ordu Komutanı Zeki Paşa'ya Süveyş Kanalı'na karşı bir harekât için hazırlanması emrini verdi. Zeki Paşa'nın verdiği rapor, kendisinin böyle bir girişimin teknik güçlüklerini yenecek durumda olmadığını derhâl gösterdi. Bunun üzerine Enver Paşa, Şam'daki 8'inci Kolordu Komutanı Albay Cemal Bey'i (Bahriye Nazırı Cemal Paşa'dan ayırt etmek için Küçük Cemal de denirdi) sefer hazırlıklarıyla görevlendirdi ve onu desteklemek için askerî heyetten beş subayla birlikte Albay Kress von Kressenstein'i* Kurmay Başkanı olarak Şam'a gönderdi.⁴¹

Alman Genelkurmay Başkanı Orgeneral von Moltke'nin⁴² Enver Paşa'ya gönderdiği Türk müttefikinin yapacağı vazifeler hakkındaki 10 Ağustos 1914 tarihli yazısında, mümkün olduğu kadar çok Rus ve İngiliz kuvvetlerinin bağlanması ve sıkı bir faaliyetle İslam ihtilalinin

---

* Rütbesi albay olarak belirtilmişse de, Cemal Paşa'nın hatıralarında kendisinden kurmay yarbay olarak bahsedilmektedir.

⁴¹ Jehuda L. WALLACH, *Bir Askerî Yardımın Anatomisi (Çeviri) Türkiye'de Prusya-Alman Askerî Heyetleri 1835-1919*, Gnkur. Harp Tarihi Bşk.lığı Stratejik Etütler Yayını, Ankara, 1977, s. 186-187. Baron von Kress Kressenstein şahsi hatıra ve günlük harp notlarına dayanarak kaleme aldığı “Türklerle Beraber Süveyş Kanalı'na” adlı eserde, Şam'a gönderildiği söylenen beş subayın isimleri zikredilmektedir. Eserde, “...Heyeti İslahiye Başkanı yardımcı olmak üzere emrime birkaç Alman subayı verilmişti: Yüzbaşı von dem Hagen, çok muktedir ve sevimli bir piyade subayı idare memuru olarak tecrübeli ve itimada layık levazım kâtibi ve yedek üsteğmeni Kurt Sterke, Teğmen Erich Heiden becerikli, çalışmasını seven ve pek şumüllü vazifelerde istihdama elverişli bir sahra topçu subayı, büro şefi olarak da Baviera Genelkurmay Başkanlığı tarafından tayin edilen iktidar ve vicdaniyla tanınmış evrak memuru Wagner, siyasi müşavir olarak da İstanbul'daki Alman Elçiliği tarafından Vis Konsolos Dr. Prüfer verilmişti. Bu zat harpten evvel Kahire'de Alman Başkonsolosluğu'nda bulunduğundan memleketi ve Arap diline de hâkim bulunuyordu. İstanbul'da şimdiye kadar benim yanımda bulunan ve tercümanlık vazifesini yapan Türk subayları İstanbul'u bırakıp Suriye'ye gelmeyi kabul etmemişlerdi; buna mukabil Türk Yüzbaşısı Bay Ekrem'in şahsı, bu boşluğu tamamen ve çok kıymetli bir surette doldurmuştu.” ifadeleri yer almaktadır. Bk. Baron Kress von KRESSENSTEIN, Çeviren: Emekli Yüzbaşı Mazhar Besim Özalpsan, *Türklerle Beraber Süveyş Kanalı'na*, Askerî Matbaa, İstanbul, 1943, s. 16.

⁴² 1906-1914 yılları arasında Alman Genelkurmay Başkanlığı yapan Moltke, 1835 ile 1839 yılları arasında Osmanlı ordusunda askerî öğretmen ve tahkimat uzmanı olarak görev yapan ve “*Türkiye'den Mektuplar*” adlı eserle tanınan ünlü Prusyalı Mareşal Helmut Karl Bernhard von Moltke'nin (1800-1891) yeğenidir.

temini açıklanmıştı. Bu maksatların temini için Kafkasya'ya karşı bir hareketle özellikle Mısır'a karşı bir teşebbüse girişilmesi arzu olunuyordu.⁴³

Suriye ile Mısır seferi görevi birbirinden ayrılamazdı. Mısır seferi, Suriye'nin taarruzi savunması demektir. Başkomutanlığın 18 Kasım 1914 tarihli emri ile Bahriye Nazırı Cemal Paşa⁴⁴ hem Suriye, hem de Mısır seferinin sorumluluklarını üzerine aldı.

Cemal Paşa'nın Şam'a geldikten sonra Kanal Seferi'ne dair Başkomutanlığa verdiği 13 Aralık tarihli raporda durum çok açık olarak yazılmış ve bu raporda Cemal Paşa, “...*Yalnız başarı şüphelidir. Bu kuvvet ve vasıtalarla kanal boyunda sürekli bir muharebe veremeyiz. Bana kalırsa bu sefer çok uzun sürecek, İngilizler Mısır'ı ve Kanal'ı sonuna kadar savunacaktır. Bununla beraber taarruz kararına bütün varlığımla bağlıyım. Bence Mısır'ı almak; Kafkasya'yı almaktan, Odessa veya Batum'a kuvvet çıkarmaktan daha değerli bir iştir. Bunun için IV. Kolordu'nun bütün kuvveti ile buraya gönderilmesini teklif ederim. Ta ki bütün dünyanın beklediği kesin darbeyi İngilizlerin can evine indirelim.*” şeklinde ifade ettiği sözlerle görüş ve tekliflerini sunmuştur.⁴⁵

---

⁴³ Von Kress KRESSENSTEIN, *a.g.e.*, s. 13.

⁴⁴ Korgeneral Ahmet Cemal Necip (Büyük-Sakallı) (1309-P. 2): 1872 yılında İstanbul'da doğmuştur. Askerî Eczacı Mehmet Necip Efendi'nin oğludur. Harp Akademisi'nden mezun olduktan sonra Genelkurmay Dairesi 1'inci Şubesi'ne atanmıştır. Sonrasında pek çok görevde bulunmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve Osmanlı Devleti'nin seferberlik ilanından sonra II. Ordu ve daha sonra IV. Ordu Komutanlığı'na atanmıştır. Daha sonra Suriye ve Batı Arabistan Genel Komutanlığı yapmıştır. 1917 yılı sonunda İstanbul'a dönmüştür. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda yenilmesi üzerine ülkeyi terk ederek Berlin'e gitmiştir. Askerî Ceza Kanunu'nun ilgili maddesi gereği askerlikten tardedilmiştir. Berlin'den Münih'e geçen Cemal Paşa, burada bazı Bolşeviklerle tanışmış, sonra da İsviçre'ye geçmiştir. Bu arada İngilizlerin Afganistan'ı işgali söz konusu olunca İngiltere'ye karşı savaşmak ve Afgan kuvvetlerini düzenlemek amacıyla Afganistan'a gitmeye karar vermiştir. Tanıştığı Bolşevikler aracılığıyla Moskova'ya giderek Çiçerin'in yardımını sağlamış ve Taşkent'e gitmiştir. Taşkent'te Türkistan'a dağılmış bulunan Türk subaylarını toplayarak bir komite kurmuş, onları aydınlatmaya çalışmıştır. Bu arada Afganistan'a giderek Afgan Kralı Amanullah Han ile görüşmüş ve Afgan ordusunu ıslaha başlamıştır. Enver Paşa'nın Türkistan'a geleceğini haber almış, onunla görüşmek istemişse de bu mümkün olmamıştır. 5 Temmuz 1922'de Tiflis'e gelmiş, Afganistan yolculuğuna hazırlandığı sırada 22 Temmuz 1922'de oteline dönerken yanında yaveri Teğmen Süreyya Bey, Binbaşı Nusret Bey olduğu hâlde, Ermeni komitecilerden Keşkerin Lalayan ve Sergo Vartanyan tarafından atılan kurşunlarla öldürülmüştür. Bkz. *Balkan Savaşı'na Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri*, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayını, Ankara, 2004, s. 152-154.

⁴⁵ E.Albay MUZAFFER, *Büyük Harpte Mısır Seferi İçerisinde Birinci Kanal Akını*,

P.H. Stoddard, “*Teşkilât-ı Mahsûsa*” adlı kitabında, Eşref Kuşçubaşı'nın⁴⁶ Teşkilât-ı Mahsûsa birliğinin, Cemal Paşa'nın kendisine gönderdiği 10-11 Ocak 1915 tarihli bir mektupla Enver Paşa'dan harekâtteki rolüne ilişkin özel emirler aldığını, Cemal Paşa'nın Bedevi

---

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 2006, s. 13-14.

⁴⁶ Eşref Kuşçubaşı, 1873 yılında İstanbul'da doğmuştur. Babası Mustafa Nuri Bey, Kafkaslardan gelmiş bir Çerkez idi. Ailesi Ruslar bölgeyi işgal edince Kafkaslardan ayrıldılar; sayısız Çerkez'e sığınma imkânı sunan Sultan Abdülaziz'in daveti üzerine Bursa yakınlarında bir çiftliğe yerleştiler. Mustafa Nuri, sarayın Kuşçu Ocağı'na alınmış ve yıllar sonra Sultan Abdülhamit tarafından Kuşçubaşılığa terfi ettirilmiştir. Eşref Bey, Sultan Abdülhamit'in emriyle Kuleli Askerî Lisesi'ne, buradan sınıf arkadaşlarının örgütlediği harekete karışınca Edirne'ye sürgüne gönderilmiş; daha sonra İstanbul'a dönmüş, liseyi bitirmiş ve Mekteb-i Harbiye'ye girmiştir. Mezun olduktan sonra Makedonya'ya atanmıştır. Buradaki politik faaliyetleri sonucu yine sürgün edilmiş; bu defa babası ve kardeşi Selim Sami'yle Hicaz'a gönderilmiştir. Uzun yıllar devam eden sürgün, kaçış ve kovalamacıların ardından pek çok güçlükle karşılaşsa da Hindistan ve Türkistan'a, Afganistan ve İran'a gitmiş, en sonunda Hicaz'a dönmüştür. 1907 yılında Paris'e geçen Eşref Bey, buradaki Jön Türklerin gayretli çalışmalarına rağmen Paris'in ihtilalin anahtarını elinde tutmadığı inancıyla Makedonya'ya geçmiştir. Karadağ'a giderken yakalanmış; işkenceden geçirilmiş; başta Makedonya Umumi Valisi Mahmut Şevket Paşa olmak üzere yüksek rütbeli birçok subayın araya girmesiyle bağışlanmıştır. Ancak Sultan Abdülhamit'in kontrol altında tutulmasını istediği Eşref Bey, İzmir'de zorunlu ikamete memur edilmiştir. 1911 yılında Trablus ve Bingazi'ye giden gönüllüler grubuna katılmış, 1912 yılında Balkan Savaşı patlak verince Enver Bey'in emriyle Trakya'ya geçmiştir. Edirne'nin geri alınışında Enver Bey'in yanında yer almış; İstanbul'a döndükten sonra Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Arabistan faaliyetlerine katılmış; müfrezesiyle 1914 yılında Beyrut'taki Fransız Konsoloslugu'na baskınla birtakım belgeleri ele geçirmiş (Bu belgeler 1916 yılı ilkbaharında yargılanan ve Fransızlarla iş birliğinde bulunarak milliyetçilik davasını yürüten Arapların iddia makamının temel dayanaklarını oluşturmuştur); Kanal Harekâtı'nda görev almış ve daha sonra Yemen'e gönderilmiştir. Eşref Bey, Ocak 1917'de Emir Abdullah'ın kuvvetlerince esir alınmış ve İngilizler kendisini Malta'ya götürmüşlerdir. 1920 yılına kadar Malta'da kalan Eşref Bey, dönüştü “Yüz Ellilikler” listesine alınmıştır. Fevzi Çakmak tarafından ismi temize çıkartılmış, Kurtuluş Savaşı'nda Ali Fuat Paşa komutasında Geyve Cephesi'nde görev yapmış, Adapazarı yöresinde Kuvayımilliye'nin kumandanı olmuştur. Kurtuluş Savaşı sona erince yıllar önce Sultan Abdülhamit tarafından babasına verilen Manisa Salihli'deki çiftliğine çekilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Philip H. STODDARD, *a.g.e.*, s. 151-160. Stoddard eserinde Eşref Kuşçubaşı'nın Mekteb-i Harbiye'den mezun olduğunu yazmış olsa da, yapılan araştırmalarda Eşref Kuşçubaşı'nın KHO ve MSB Lodumlu Arşivinde dosyası mevcut değildir. Bu nedenle Harp Okulu'ndan mezun olduğuna dair şu güne kadar herhangi bir belgeye rastlanmamıştır. Cemal Kutay; “Sohbetler” adı altında yayımlanan seri kitaplarının 10. cildinde yer alan “Teşkilât-ı Mahsûsa” başlıklı yazısında, Eşref Sencer Kuşçubaşı'nın 93 yaşında vefat ettiğini belirtmektedir. Bu durumda Eşref Bey'in 1966 yılında vefat ettiği anlaşılmaktadır. Stoddard'ın da 1962 tarihli görüşmelerine dayanarak Eşref Bey'in yaşının 89 olduğunu zikretmesi, Kutay tarafından verilen vefat yaşını teyit etmektedir.

kuvvetinin yanı sıra Trablusgarp'tan gelen gönüllüler grubunu Eşref Bey'in komutasına verdiğini yazmaktadır.⁴⁷ Cemal Paşa döneme ilişkin hatıralarında, Suriye'ye geldiği sıradaki genel manzarayı tarif ederken Binbaşı Mümtaz Bey kumandasındaki Arap gönüllü müfrezesinin Elariş'i işgal etmiş ve oraya yerleşmiş olduğuna; Teşkilât-ı Mahsûsaya bağlı gönüllülerden mürekkep bir müfrezenin de İzmirli Eşref Bey kumandasında Sina Çölü'nün hemen merkezine düşen Kala'tülneh'i işgal etmiş bulunduğuna değinmektedir.⁴⁸

8'inci Kolordu sefer kuvvetinin Şam'dan Sille'ye demir yolu nakliyatı 14 Aralık 1914'te başladı ve kolordu karargâhı da birkaç gün sonra hareket etti. 8'inci Kolordu seferî kuvveti, kolordunun en iyi alay ve taburlarından özel bir kuruluşa göre teşkil edilmişti. Eratın tümü yerli (Suriyeli) idi. Sefer kuvvetinin telsiz telgraf ve uçağı yoktu. Kıtaların portatif çadırı yoktu. Mahrutî çadır da götürülmeyecekti. Subaylar ve kumandanlar da açıkta yatacaklardı.

Bu kuvvet birinci kademe idi. İzmir'den gelen seçme bir Türk tümeni olan 10'uncu Tümen ikinci kademeyi teşkil etmekteydi. Mevcudu yaklaşık 10 bin kişiydi. Merkez kolu 7 Ocak 1915'te Birüssebi'de toplanmış ve iki kademe halinde hareket etmişti. Cemal Paşa ordu karargâhının harp kademesiyle birlikte 18 Ocak 1915 günü Birüssebi'den hareket etti. İngilizler Kanal'ı Mısır'ın savunma hattı olarak kabul etmişlerdi. Sina (Tih) Çölü bu hattın önünde ve ilerisinde 300 kilometre genişliğinde bir engel bölgesiydi. Kuyuları tahrip ederek çölü tahliye etmiş olan İngilizler, bu engel bölgesinin zorluklarını Türklere terk ederek bütün kıtalarını Kanal bölgesine almışlardı. 20 Ocak 1915'te İbin denilen noktaya gelindi. İbin son telgraf noktasıydı. Bundan sonra artık muhabere, atlı muhabere postaları vasıtasıyla olacaktı.⁴⁹

Birinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde, Mısır'daki sivil telgraf iletişim merkezleri, hem yerel, hem uluslararası, temel olarak kablolu iletişim üzerine kurulmuştu. Bunlara Akdeniz ve Kızıl Deniz altından, Sudan ve Filistin'deki havadan teşkil edilen hatlar da dâhildi. Mısır, Anadolu'ya ve İstanbul'a, Port Said'den başlayan ve Kuzey Sina, Filistin ve Suriye kıyıları boyunca devam eden bir kabloyla bağlıydı. İstanbul'u Suriye ile beş, Halep ile Şam'ı iki ve Şam ile Kudüs'ü sadece bir hat birbirine bağlıyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nda bir tane

---

⁴⁷Philip H., STODDARD, *a.g.e.*, s. 104.

⁴⁸Behçet CEMAL, *Cemal Paşa/Hatıralar/İttihad ve Terakki, I. Dünya Savaşı Anıları*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, Nisan 1977, s. 195.

⁴⁹Ali Fuat ERDEN, *a.g.e.*, s. 10-11.

bile sivil kablosuz istasyon yoktu. Yakın Doğu'da birkaç tane vardı; bunların çoğu da İngilizlerin elinde bulunuyordu.

Bu istasyonlar; Lloyd George'un sahip olduğu Port Said'deki Bahriye Evinde (Navy House) ticari ve deniz trafiği amaçlı kullanılan bir telgraf istasyonu, Hürmüz Boğazı'ndaki Jask mevkinde kısa menzilli bir sivil istasyon ve İran'ın Bushir kentindeki İngiliz Bahriyesine ait küçük bir istasyondur. Osmanlıların ise sadece bir kablosuz muhabere istasyonu vardı. O istasyon da İstanbul'daydı ve 1911'de kurulmuştu. Bu zaafiyet dolayısıyla İngilizlerin bütün Türk karargâhlarının şifrelerini ele geçirdiklerine dair bilgiler, İngiliz istihbarat raporlarında yer almaktaydı.

Komuta-kontrolde çok sayıda zorluk içeren ve kaybedilen Kanal Seferi'nden alınan dersler neticesinde, Suriye'deki 4'üncü Ordu, ancak 1915'te bağımsız bir sinyal istasyonu kurabilmişti. Bu istasyon 2000 kilometrelik hat boyunca Şam'dan Beersheba (Birüssebi) ve Awja'ya ulaşıyordu. Üç kablosuz statik istasyon Haziran 1915'te açıldı; biri karargâh merkezi olan Şam'da, diğerleri Beersheba ve Medine'deydi. Bununla birlikte Osmanlılar bu istasyonları 1915 boyunca çok az kullanmışlar ve Sina'daki sınırlı harekâtları sırasında mobil sistemleri hiç işletmemişlerdi. Haziran başında Şam'da bir istasyonun faaliyete geçtiğini öğrenen İngilizler, Osmanlıların haberleşmelerini kesti ve yıl boyunca bu yoldaki bilgilere erişti. Hatta 26 Alman mobil telsiz setinin Osmanlı ordusuna dağıtılacağını bile öğrenmişlerdi. Bununla birlikte, yıl boyunca Osmanlı kablosuz muhaberesinin İngilizler tarafından engellendiğine dair ortada hiçbir kanıt yoktu.

İngilizler savaşın başında Alman haberleşme istasyonlarını ortadan kaldırdığından, Almanlar bu görevi savaş gemileriyle yerine getirmeye çalışmışlardı. Fakat İngilizler savaş süresince Alman gemileri aracılığıyla Almanya'nın doğudaki kendi birlikleriyle yaptığı haberleşmeyi dinlemeyi başarmışlardı.⁵⁰ Muhabere alanındaki bu sıkıntı nedeniyle, Nuri Paşa pek çok defa, karargâhını Mısır'a taşıdığı dönemler de dâhil olmak üzere, İstanbul'a Harbiye Nezaretine

---

⁵⁰ Yigal SHEFFY, *British Military Intelligence In The Palestine Campaign 1914-1918*, London, 1998, s. 219-222. 40. Oda (Room 40) ayrıca Berlin ile Osmanlı Donanması'nın Kumandanı Amiral Souchon arasındaki telgraf trafiğini deşifre ederek Çanakkale'yi koruyan topların cephanesinin az olduğunu keşfetmişti. Bu bilgiden cesaret alan müttefik donanması, Çanakkale Boğazı'nı adım adım katetmek yerine tek bir seferde Boğaz'ın en dar yerine kuvvet uygulayarak Kanal'ı geçmeye karar vermiş ancak adım adım katetmek teşebbüsü de Gelibolu Çıkartması'nda görüleceği gibi başarısızlığa uğramıştır. Bk. Yigal SHEFFY, *a.g.e.*, s. 222.

gönderdiği yazılarında muharebenin tanzim ve haberleşme vasıtalarının tedariki için taleplerini dile getirmiştir.

2-3 Şubat 1915 gecesi icra edilen Birinci Kanal Seferi, başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Kanal'ı geçmeyi başaran 600 mevcutlu bir Türk birliği İngilizlerce esir edilmiş; çıkarmada kullanılan bir tür çelik mavna olan "tombaz"lar yoğun İngiliz ateşi ile batırılmış veya kullanılamaz hâle getirilmiştir. Türk kuvvetlerinden kat kat üstün İngilizlerle büyük olasılıkla sefer kuvvetinin imha veya esareti ile sonuçlanacak bir meydan muharebesine girmeyen Cemal Paşa, kurmaylarının da önerisiyle birliklerini düzenli bir biçimde geri çekmiştir.

İngilizler Sina Çölü'nde Türklerin ileri harekâtını her günkü hava keşifleriyle adım adım takip etmişlerdi. Çölü 17 günde geçen sefer kuvveti 3 Şubat 1915 gecesi karanlıktan yararlanarak Kanal'dan çekilmeye başlamış; İngilizler çekilmenin hiç farkında olmamışlar ve taarruzun sabah tekrar edileceğini beklemişlerdi. Düşman takip için hiçbir teşebbüste bulunmamış; yalnız uçaklar toplu gördükleri kıtaları bombalamışlardır.⁵¹ İngiliz Generali Maxwell, Mısır'ın batı ve doğu sınırlarında icra edilen askerî harekâtın sonuçlarından bahsederken "*Batı hududunda Senûsîlere karşı elde edilen başarının, düşmanlığın bizzat Mısır'da patlak vereceği ihtimaliyle sürekli karıştırılan zihinleri teskin etmeye vesile olduğu; ayrıca Senûsîlerin şeyh ekberi olması dolayısıyla Seyyit Ahmet'e bağlı olan ve onun tesir ve nüfuzu altında bulunan birçok Arap'ın da sükûnet bulduğunu, dolayısıyla Türklerin batıda ve doğuda bir başarı kazanamamalarının kendi nüfuzlarının genişleyerek etkinleşmesine sebebiyet verdiğini*" ifade etmiştir.⁵²

Harekât planının Mısır'ı zapt etmek ve bir gösteriş hareketi ile İngiliz kuvvetlerini Mısır'da tutmak gibi birbirinden çok farklı iki maksat taşıması, her iki hedefin elde edilememesine sebep olmuştur. Türk sefer kuvvetinin Kanal'a dokunduktan sonra Tih (Sina) Sahrası'nı

---

⁵¹ Ali Fuad ERDEN, *Birinci Dünya Savaşı'nda Suriye Hatıraları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2003, s. 52.

⁵² RAHMÎ, *Mısır'ın Müdafası (Osmanlıca)*, Mütercimi: Başkumandanlık Karargâh-ı Umûmîyesi İstihbarat Şubesi'ne Memur Bahriye Erkânıharb Kalemi Yüzbaşılardan Rahmi, Matbaa-i Âmîre, İstanbul 1332, s. 10. (Bu dipnotta adı geçen eser, 1914 senesi Teşrinisani'sinden 1916 senesi Mart'ına kadar Mısır'da yapılan Harekât-ı Askeriyeye ait rapor olup İngiltere Hükümetince matbuatla neşredilmiştir.) Ayrıca bkz. Kanal Seferi'yle ilgili olarak İngilizler "Şaşılacak olan şey, teşebbüsün başarısızlıkla neticelenmesi değil, fakat kuvve-i seferiyenin felakete hatta mağlubiyete uğramamasıdır. Bizim tarafımızdan ciddi bir takip, hatta ricâtı güçleştirmek için bir teşebbüs bile vuku bulmadı ve Türklerin serbestçe çekilmelerine müsaade edildi." demişlerdir. Ali Fuad ERDEN; *Birinci Dünya Savaşı'nda Suriye Hatıraları*, 2003, s. 46.

tahliye etmesi ve sonra da çölde sıcakların başlaması İngilizlere Mısır'dan Çanakkale'ye üç tümen getirme fırsatı vermiştir.

Kanal Seferi harekât yönüyle incelendiğinde, tahsis edilen kuvvet ve eldeki vasıtaların taarruz etmeye yeterli olmadığı aşikârdır. Kanal Seferi'ne daha fazla kuvvet ayırmaya da genel durum müsait olmadığı gibi, o zamanki basit vasıta ve malzeme ile büyük bir kuvvetin çölden geçirilmesi de mümkün değildi. Fakat İngiltere'nin can damarı karşısında boş durmak da doğru olmazdı. Gösteriş, baskın ve taciz hareketlerinin İngilizleri Kanal önünde uzun müddet tutacak tarzda yapılmasında planı tanzim edenlerin maharet göstermeleri lazımdı. Bununla beraber subay ve erlerin çölü geçmekte gösterdikleri tahammül ve fedakârlık her türlü takdirin üstünde tutulmalıdır.

Kanal taarruzundaki muvaffakiyetsizlik Arap dünyası üzerinde olumsuz tesirini derhâl göstermiş; İngiliz propagandalarına da zemin hazırlamıştır.⁵³ Osmanlı'nın Sina'da yenilmesinin ardından İtilaf kuvvetleri, imparatorluğun beklenen çöküşünden sonra Osmanlı topraklarının siyasi geleceğini belirlemek üzere masaya oturmuşlardır.⁵⁴

Birinci Kanal Seferi'nden sonra Çöl Kumandanlığı teşkil edilmiş ve 8'inci Kolordu Kurmay Başkanı Albay von Kress Kolordu Kumandanlığı yetkisiyle Çöl Kumandanlığı'na tayin olmuştur. Çöl Kumandanlığının karargâhı İbin'di. Vazifesi, Kanal'a karşı taciz teşebbüslerini idare etmek ve çölde yapılacak Mısır Seferi hazırlıklarını -demir yolu ve şose inşaatını, su tesisatını, muhabere hatlarını- örtmek ve korumaktı.⁵⁵

Birinci Kanal Seferi'nde Türklerin Sina Çölü'nden büyük birlikler ve ağır topçu geçirebileceklerine ihtimal vermeyen İngilizler, Türklerin daha büyük bir kuvveti ve daha çok ağır topçuyu Kanal'ın önüne getirmelerini mümkün görmüşlerdi. Kress von Kressentein'in da belirttiği gibi Kanal'a yapılan Türk taarruzu neticesinde Kanal'ın emniyetine ilişkin endişe, İngiliz hükümet adamlarıyla generallerini

---

⁵³ Fahri BELEN, *a.g.e.*, s. 81-82.

⁵⁴ Hasan KAYALI, *a.g.e.*, s. 214. 20. yüzyılın ya da çağdaş Orta Doğu'nun tarihini anlatırken üç esaslı anlaşma ile başlamak âdettir: Şerif Hüseyin ile McMahon arasındaki Haşimi sülalesine büyük bir bağımsız Arap varlığı taahhüt eden anlaşma; Mayıs 1916'da imzalanan ve ilk akdi bozup Arap Orta Doğu'yu bölerek İngiltere ile Fransa arasında paylaştıran Sykes-Picot Anlaşması; Kasım 1917'de hazırlanan ve Filistin'de Yahudilere bir yurt vaad edip Arap-Siyonist çatışmasının tohumlarını atan Balfour Deklarasyonu. İşte bu anlaşmaları ve sonuçlarını, hatta onların öncesini odak alan tarihî anlatımların arasında Osmanlı tarihi kayıplara karışır. Bk. Hasan KAYALI, *a.g.e.*, s. 214-215.

⁵⁵ Ali Fuad ERDEN; *Birinci Dünya Savaşı'nda Suriye Hatıraları*, 2003, s. 73.

düşünmeye sevk eden önemli meseleler arasında önemli bir rol oynadı ve onları sürekli Mısır'a büyük kuvvetler sevk etmeye mecbur etti.⁵⁶

6. Afrika Grupları Kumandanlığının Teşkili

Nuri Paşa, Enver Paşa'nın Mısır'a karşı yapılmasını istediği yeni bir harekâtın bir an önce gerçekleştirilmesini istiyordu. Birtakım bahanelerle durumu idare etmeye çalışan Seyyit Ahmet'i⁵⁷ ve Senûsîleri Mısır'a karşı harekete geçirmede en etkili neden, 1915 yazında Alman denizaltılarının Bingazi sahillerinde görünmesi oldu.⁵⁸

Mısır için hazırlıklar yapılırken İstanbul'da kurulan (Teşkilât-ı Mahsûsa'dan) mürettep bir piyade taburu, bir Alman denizaltısı (U-35) eşliğinde olmak üzere iki yelkenli gemiyle Bodrum'dan Trablusgarp'a hareket etti (19/20 Ekim 1915). Kafile, Akdeniz'de (Bahr-i Sefid) maceralı geçen bir yolculuktan sonra 22 Ekim 1915'te Sollum'un batısında karaya çıktı. Tabur, ertesi gün buradan Sollum yakınlarında Bir-i Vaar yöresinde bulunan Senûsî ordugâhına intikal etti. Nuri Paşa, tabur subaylarını Senûsî lideriyle tanıştırdı ve *"komutan olarak yalnız kendisinin olduğunu ve emirlerinin aynen uygulanmasını"* istedi. İstanbul'dan gelen bu tabur, üç piyade bölüğü, bir ağır makineli tüfek takımı ve bir istihkâm takımından ibaretti. Türk ordusunun ikinci kez Mısır'a karşı yapacağı Kanal Harekâtı'na Batıdan Senûsîlerle yürümek için yapılan çalışmalar sonunda Senûsî kuvvetlerinin genel komutanlığa bağlı bir kuruluş hâline getirildiği anlaşılmaktadır.⁵⁹ Bu arada Almanlar da boş durmuyorlardı. Trablusgarp'a gönderilen Alman ajanı Mannesmann, Senûsîleri Mısır üzerine harekete geçirtmek için şeyhler nezdinde faaliyetlerini sürdürüyordu. Almanya'nın Fas Konsolosu Propester de her türlü yardıma hazır olduklarını belirtmiştir. Şeyh Ahmet Senûsî, Alman Konsolosu'ndan silah, cephaneye ve para yardımı yanında Mısır'ın fethi hâlinde sultan olabilmesi için destek istemiştir.

Trablusgarp'ta Alman nüfuzunun artmasından hoşlanmayan Enver Paşa, Senûsîlerin bağımsız bir devlet kurmalarından korkuyordu. Trablusgarp ve Bingazi'yi tekrar Osmanlı topraklarına katmayı amaçlayan Enver Paşa, bu nedenle kardeşi Nuri Paşa'dan Almanların Senûsîlerle irtibat kurmalarını önlemesini istedi. Diplomatik yollardan amacına ulaşacağına inanan Şeyh Ahmet Senûsî ise bir yandan İngilizlerle savaşmak istemiyor, diğer yandan da Türk ve Alman yardımının

⁵⁶ Kress von KRESSENTEIN, *a.g.e.*, s. 62.

⁵⁷ Hamit PEHLİVANLI, *a.g.m.*, s. 431.

⁵⁸ HÜSAMEDDİN, *a.g.e.*, s. 21.

⁵⁹ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Hicaz...*, s. 112-113.

kesilmemesi için Mısır üzerine harekete geçebileceğine dair ümit vermekten geri kalmıyordu.⁶⁰

Kasım 1915'te ortaya çıkan olaylar, Şeyh Senûsî'yi İngiltere'ye karşı harekete geçmeye zorlamıştır. Bu ay zarfında Alman denizaltıları Türk-Senûsî kuvvetleriyle yakından temas içindeydi. 5 Kasım'da İngiliz Kraliyet donanmasından Tara⁶¹ kruvazörü Sollum açıklarında 35 numaralı Alman denizaltısı tarafından torpito ile batırıldı; bir gün sonra denizaltılar Sollum mevkisinde bulunan İngiliz karakol mevzilerini topa tuttular. Limanda bulunan iki keşif karakol gemisinden biri (Abbas adlı gambot) demirli iken batırıldı; diğeri ise ağır hasara uğratıldı. 7 Kasım'da bir yük nakliye gemisi Bingazi sahillerinde batırıldı. 15 Kasım'da Sollum'da bulunan askerî kıtaların çadırları topa tutuldu. 17 Kasım'da Mısır hududunun 50 mil içerisinde bulunan Barani'deki Zavve tekkesi 300 Senûsî mücahidi tarafından işgal edildi ve takip eden günlerde kışlalar Senûsîlerin hücumuna maruz kaldı.⁶²

Mısır'a karşı icra edilecek askerî harekât, Cafer Paşa'nın idaresine bırakılmıştı. Seyyit Ahmet ile Nuri Bey, çoğunlukla büyük birliklerle bulunmaktaydı. Türk-Senûsî kuvvetinin miktarı ne olursa olsun, bu kuvvetin bir kısmı Bingazi, Derne ve Tobruk'ta İtalyanlara karşı bulunmak amacıyla geride kalmak zorunda kalıyordu.⁶³ Bu şekilde başlayan savaşta başlangıçta önemli başarılar elde edilmiş olsa da İngiliz uçak ve zırhlı araçlarının devreye girmesiyle Senûsî kuvvetleri ağır yenilgiler aldılar.⁶⁴ Cafer Askerî'nin yaralı olarak esir edildiği ve

---

⁶⁰ İsrail KURTCEPHE, *a.g.e.*, s. 252.

⁶¹ 5 Kasım'da batırılan Tara kruvazörü ile ilgili olarak 30 Ocak 1916 tarihli Tanîn gazetesinin Londra'dan bildirilen, Berlin ve Lozan'dan ulaşan bilgilere göre verdiği haberlerde, İngiltere Bahriye Nezaretinin "Tara" kruvazörünün hayatta kalan mürettebatından 95 kişinin Senûsîlerin elinde esir bulunduğunu ilan ettiği; bu kruvazörün 2 Aralık 1915'te (19 Teşrinisani 1331) bir Alman denizaltısı tarafından batırıldığı; mürettebatından kurtarılan ve 14'ü zabıt olan 95 kişinin en yakın sahile götürülerek Senûsîlere teslim edildiği öğrenilmiştir. Yine aynı tarihli haber yazısında, söz konusu esirlere Senûsîler tarafından çok iyi davranıldığıının İngiliz Bahriye Nezaretince bildirildiği yer almaktadır. Bkz. *Tanîn*, 30 Ocak 1916.

⁶² Hüsameddin, *a.g.e.*, s. 21-22. İngiliz Times gazetesinin harp tarihi kayıtlarına göre 17 Kasım'da yapıldığı belirtilen Sidi Barani baskın harekâtının, Gnkur. ATASE Yayınlarından olan "Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı" adlı eserde ve bu eseri kaynak gösteren diğer eserlerde 22 Kasım, İsrail Kurtcephe'nin "Türk-İtalyan İlişkileri 1911-1916" adlı eserinde ise ATASE Arşiv belgeleri dipnot gösterilerek 25 Aralık tarihinde cereyan ettiği belirtilmiştir. Hatta ikinci eserde olayın başkahrmanı olarak Teğmen Mümtaz yerine, Mülazım Ahmed Muhtar Efendi'nin adı zikredilmiştir.

⁶³ HÜSAMEDDİN, *a.g.e.*, s. 22-23.

⁶⁴ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Hicaz*, s. 661.

Mısır'daki Meadi Esir Karargâhına götürüldüğü, Hariciye Nezareti ile Harbiye Nezareti arasında yapılan yazışmalarda görülmektedir.⁶⁵ Nuri Paşa'nın öldüğü bildirilmişse de bu haberin doğru olmadığı öğrenilmiş, sekiz veya on saat devam eden bir firardan sonra Nuri Paşa'nın doğuda bulunan askerlerine katıldığı anlaşılmıştır.

Nuri Paşa, harbe devam etmeyerek Senûsîleri Bir-i Vaar ve Mesed tarafına çekmişti, çünkü orada Bingazi'den gelecek olan takviye birlikleri ile yakından temas edebilmek daha uygundu. Fakat Türk ve Senûsî kuvvetleri hissedilir derecede yenilgiye uğratılmış ve 28 Şubat'ta Barani mevkisi zapt edildikten sonra, General Peyton kumandasındaki İngiliz birlikleri, 24 Kasım'dan bu yana Türklerin elinde bulunan Sollum şehrini 14 Mart'ta ele geçirmişlerdi. Bu savaşta Türklerle Senûsîler arasındaki telefon muhaberatının Türkçe yapıldığı ve İngilizlerin Türklerin ordugâhları arasındaki muhaberatı elde etmeye muvaffak olduğu İngiliz istihbarat raporlarından anlaşılmaktadır.⁶⁶

Bu yenilgiler, en çok İtalyanların işine yaramıştır. İngilizlere karşı savaşa girilmeyip tüm kuvvetler, Avusturya'ya savaş ilan ettikten sonra Trablusgarp'taki kuvvetlerinin önemli bir bölümüne geri çekmek zorunda kalan, 1915 Temmuz ayı içerisinde uğradıkları yenilgiler karşısında altı yerleşim merkezini daha boşaltan ve dolayısıyla elinde çok az bir kuvveti kalan İtalyanlar üzerine sevk edilseydi, Trablusgarp'ı İtalyanlardan almak güç olmayacaktı.⁶⁷

Bir süre sonra yeni karargâhını Mısırata'da kuran Nuri Paşa, Seyyit Ahmet kuvvetleri yanındaki Türk subaylarını da Mısırata'ya almıştır.⁶⁸ Trablusgarp vilayetinde ihtiyaç duyulan telgraf-telefon makineleriyle muhabere memurlarının gönderilmesi hakkındaki yazışmalar, Nuri Paşa Mısırata'ya geçtikten sonra da devam etmiştir.⁶⁹ Harbiye Dairesi Riyâset-i Âliyyesi ile Harbiye Nezareti Umûr-i Şarkıyye Dairesi arasında yapılan yazışmalar neticesinde Teğmen İhsan'ın (Hava Tuğgeneral İhsan Aksoley) yeni kurulacak telsiz

---

⁶⁵ *BAO*, HR. SYS. D.: 2198, G.: 20, 9 Ağustos 1332. (Miladi 22 Ağustos 1916) Hariciye Nezaretinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 14 Teşrinisani 1332 (27 Kasım 1916) tarihli yazıda, Mısır Meadi kampında bulunan Mirliva Cafer Askerî Paşa'nın rütbesinin binbaşı olduğu ve maaşının binbaşı rütbesinden verilmesi konusunda bir notanın Londra'daki Amerikan Sefareti aracılığıyla İngiltere Hariciye Nezaretine bildirildiği yazılıdır. Bkz. *BAO*; HR. SYS. D.: 2199, G.: 43.

⁶⁶ HÜSAMEDDİN, *a.g.e.*, s. 36-37.

⁶⁷ İsrail KURTCEPHE, *a.g.e.*, s. 253.

⁶⁸ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Hicaz...*, s. 668-672.

⁶⁹ *ATASE Arşivi*, K.: 1842, D.: 63, F.: 2.

istasyonuna memur edildiği ve Nuri Paşa'nın Mısırata'ya geçtikten sonra oluşturduğu yeni karargâhında Afrika Grupları Telsiz İstasyonu Komutanı olarak görevlendirildiği anlaşılmaktadır.⁷⁰ Savaş sonunda Tunus'ta esarete kalan İhsan Bey,⁷¹ kurtulduktan sonra Anadolu'daki Millî Mücadele hareketine katılmış; 1920 yılında dâhil olduğu Felâh Grubu⁷² içerisinde faaliyetlerini sürdürmüştü.

İngilizler ise Seyyit İdris'i kendilerine olan yakınlığından dolayı Senûsîlerin lideri olarak tanıyacak ve Seyyit İdris de buna karşılık nihayetinde İngiliz isteklerini kabul edecektir.⁷³ Osmanlı Hükümeti ise Trablusgarp'ta devam etmekte olan direniş harekâtını destekleyerek İtalyanları bu topraklardan atmak gayesini takip etmekteydi. Bu maksatla Süleyman El Bârûnî'nin Trablusgarp valisi olarak tayin edilmesi kararlaştırıldı. Bârûnî, yerel direnişin başına geçerek İtalyanları püskürtüp Osmanlı hâkimiyetini yeniden tesis etmek göreviyle Haziran 1916'da

---

⁷⁰ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Hicaz...*, s. 706.

⁷¹ Tuğgeneral İhsan Aksoley (1332-25): 26 Nisan 1315 (1899) tarihinde İstanbul, Üsküdar'da doğmuştur. 1914 yılında girdiği Harp Okulu'ndan asteğmen olarak mezun olduktan sonra 2 Şubat 1916 tarihinde teğmenliğe nasbedilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda, Fizan'a gitmek üzere Ocak 1917'de denizaltı ile Trablusgarp'a gitmiş; Tunus'ta esir kalmış ve daha sonra Türkiye'ye döndükten sonra Kurtuluş Savaşı'na katılmıştır. Daha sonra Nasturi Harekâtı'na da katılan İhsan Aksoley, çeşitli görevlerin ardından 1949 yılında Hv.K.K.lığı Muhabere Grup Başkanı olarak atanmış ve 1953 yılında 3. Ordu Muhabere Şb.Md.lüğünden emekliye ayrılmıştır. İhsan Aksoley, diğer madalyalarının yanı sıra İstiklal Madalyası'na da sahiptir. Bkz. Hava Kuvvetleri Komutanlığı Arşivi; Tuğg. İhsan Aksoley'in şahsi dosyasından. İhsan Aksoley 31 Ekim 1975 tarihinde vefat etmiştir. Bkz. İhsan Aksoley; *Teşkilât-ı Mahsûsadan Kuvaymilliye-Kahraman Bir Türk Subayının Anıları*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009. İhsan Aksoley'in Birinci Dünya Harbi'nde Kuzey Afrika Cephesi ve Millî Mücadele dönemine ilişkin anılarının yer aldığı bu eserde, Afrika Gruplar Kumandanlığı'nda çalışan 46 subayın bilgileri yer almaktadır. Ayrıca Aksoley, anılarında, isimlerini ve haklarında bildiklerini yazdığı bu 46 kişiden başka tanımak imkânı bulamadığı 11 kişinin de mevcut olduğunu duyduğunu yazmaktadır.

⁷² 23 Eylül 1920 tarihinden itibaren Hamza, Mücahid, Muharip adını kullanan gizli direniş gruplarından biri olan Felâh Grubu, 31 Ağustos 1921 tarihinden sonra faaliyetlerini Felâh Grubu adıyla sürdürmüş ve Ankara'ya subay ve cephaneye gönderimi ile istihbarat teminine ağırlık vermiş; Millî Mücadele lehinde propaganda faaliyetinde bulunmuştur. İstihbarat konusunda özellikle Yunan ordusunun durumu ile ilgili haberleri Ankara'ya iletmıştır. Felâh Grubu, İngiliz taraftarı Damat Ferit Paşa tarafından Anadolu'ya gönderilen ajanların listesini de ele geçirerek Ankara'da Erkân-ı Harbiye-i Umumiyye Riyasetine göndermiştir. Felâh Grubunun faaliyetlerine 4 Ekim 1923 tarihinde son verilmiştir. Bkz. Erdal İLTER, *Millî İstihbarat Teşkilatı Tarihçesi Millî Emniyet Hizmetleri Riyaseti* (M.E.H./MAH) (1927/1965), MİT Basımevi, Ankara, Ocak 2002, s. 14.

⁷³ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Hicaz...*, s. 680.

Trablusgarp'a gitmek üzere İstanbul'dan yola çıktı. Beraberinde Teşkilât-ı Mahsûsa elemanlarından Hüsameddin Bey olduğu hâlde Viyana'ya gelen Süleyman El Bârunî, 26 Eylül 1916'da Avusturya'nın Pola limanından Trablusgarp'a doğru hareket etti.⁷⁴ Yanında Erkâniharp Reisi olarak tayin edilen Binbaşı Abdurrahman Nafiz Bey⁷⁵ (5. Gnkur. Bşk. Org. Abdurrahman Nafiz Gürman) de bulunuyordu.

7. İkinci Kanal Seferi

1915 yılı başında yapılan Birinci Kanal Seferi başarısızlığa uğradıktan sonra Kanal'a tekrar taarruz etmek üzere hazırlıklara başlandı. Almanlar, İngilizlerin Mısır'daki birliklerini Avrupa Cephesi'ne göndermeye başlamalarından dolayı rahatsız olduklarından, hareketin Temmuz ayında yapılmasının mahzurunu dikkate almayarak İngiliz kuvvetlerinin yerlerinde kalabilmesi için Kanal'a taarruz etmeye karar verdiler. Bu hareket Kanal'ın doğusunda Katya'ya kadar ilerleyen İngiliz kuvvetini geriye atarak Kanal'ın bir tarafına hâkim olmak maksadını sağlayacaktı.⁷⁶

Çanakale Seferi'nden sonra Mısır, İngilizler için yine bir üs ve eğitim merkezi olarak önemini koruyor ve zaman zaman burada her türlü ikmalî yapılan ve eğitilen kuvvetler, tümenler halinde çeşitli harekât alanlarına taşınıyordu. Bunu engellemek, İngilizleri Mısır'da büyük birlikler bağlamaya zorlamak ve Kanal'ı sürekli tehdit altında bulundurmak Türk-Alman başkomutanlıkları ile IV. Ordu Komutanlığınca çok önemli görülüyordu.⁷⁷

⁷⁴ İsrail KURTCEPHE, *a.g.e.*, s. 253-256.

⁷⁵ Orgeneral Abdurrahman Nafiz Gürman (1903-P.5): 1882 yılında Bodrum'da doğmuştur. 1903 yılında Harp Okulu'ndan teğmen, 1906 yılında Harp Akademisi'nden mümtaz yüzbaşı olarak mezun olmuştur. Trablusgarp ve Balkan Savaşları'na katılan Abdurrahman Nafiz, Birinci Dünya Savaşı sırasında, 17 Eylül 1916'da Trablusgarp'taki kuvvetlerin Kurmay Başkanlığına, 11 Eylül 1917'de 148'inci Alay Komutanlığına atanmıştır. Mondros Mütarekesi gereğince 8 Mart 1919'da Fransızlara, 20 Mart 1919'da İtalyanlara teslim edilmiş ve 8 Ekim 1919'da esaretten dönmüştür. İstiklal Savaşı'na katılan Abdurrahman Nafiz Gürman, 1940 yılında Orgeneralliğe terfi etmiş, 8 Haziran 1949'da Genelkurmay Başkanlığı'na, bir yıllık bu görevin ardından Yüksek Askerî Şûra üyeliğine atanmış ve 6 Temmuz 1950 tarihinde emekli olmuştur. Diğer madalyalarının yanı sıra İstiklal Nişanı ve Madalyası'na sahip olan Abdurrahman Nafiz Gürman, 6 Şubat 1966 tarihinde vefat etmiştir. Bk. *Balkan Savaşı'na Katılan...*, s. 395-396.

⁷⁶ *Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi; 1916 Yılı Hareketleri*, C III, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1965, s. 204.

⁷⁷ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi; IV'üncü Cilt, I'inci Kısım, Sina-Filistin Cephesi*, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 1979, s. 340.

23 Nisan 1916'da başlayan İkinci Kanal Seferi'nde cereyan eden Katya, Romani ve ardından 9 Ağustos 1916'daki Birülabd Muharebeleri neticesinde Birinci Sefer Kuvveti Komutanı von Kress geri çekilme emri verdi ve Ağustos sonunda Hicaz Cephesi'nin öneminden dolayı Kanal Seferi yapılmasından vazgeçildi. Sonuç olarak, İngilizler Ocak 1917'e gelindiğinde Türkleri Sina Çölü'nün tamamen dışına itip Filistin kapılarına dayanacaklardı.⁷⁸

Başarısızlıkla sonuçlanan İkinci Kanal Seferi'ni Alman Generali Liman von Sanders 13 Aralık 1917 tarihli raporunda şöyle tanımlamıştı: *"1916 Ağustos'unda, Mısır'ı fethetmek maksadıyla Süveyş Kanalı'na karşı yapılan ve başarılması imkânsız olan bir hareket-i seferiyye... Bu ilerleyiş teşebbüsü ancak 18.000 muharipten ibaretti. Bu harekât da baştan başarısızlığa mahkûmdu ve İngilizler başta ancak Süveyş Kanalı'nı müdafaa etmek niyetinde iken bu Türk hareketini takiple El Tih Çölü'nü geçtiler. Onların Filistin'de bugünkü ilerleyişlerine işte bu başarısız hareketle sebep verilmiştir."*⁷⁹

Nuri Paşa, sadık adamı olan Abdurrahman Azam'ın Senûsî lideri Seyyit Ahmet'in Batıya, Mısırata'ya gelmesini istediğinden Yarbay Nafiz'le anlaşmazlık içinde bulunuyordu. Karargâhta asli görevleri bulunmayan Pertev Tevfik ve Abdurrahman Azam da durmadan bu fikri savunuyorlardı. Yarbay Abdurrahman Nafiz ise bu fikre karşı idi. Zira Batıda Mısırata, Ziliten, Müsellata ve Urfele bölgelerine egemen olan Ramazan Bey, Senûsîlerle öteden beri anlaşmazlık hâlinde bulunuyordu. Kendisinin Terhunelilerle savaştığı bir sırada Senûsîlerin kendi üzerine asker sevk ettiğini unutamazdı. Vali Süleyman Bârûnî, Ramazan Bey ve kendisini destekleyen kabile başkanları bunu asla benimsemezlerdi. Bu nedenle Seyyit Ahmet'in Batıya gelerek Senûsî kuvvetleriyle Ramazan Bey kuvvetlerini bastırma fikri sadece tehlikeli bir gidişe yol açmaktan başka bir işe yaramazdı. Kurmay Başkanı Yarbay Nafiz de bu fikre itiraz etmekteydi ve son zamanlarda dayanılmaz bir hal aldığı anlaşılan bu tartışmalı durum nedeniyle de görevinden ayrılmıştı. 29 Temmuz 1917'de Trablusgarp'tan bir Alman denizaltısı ile hareket eden Yarbay Abdurrahman Nafiz'in yanında İstanbul-Afrika kuryesi Yüzbaşı Mümtaz da bulunuyordu.

⁷⁸ İsmet ÜZEN, *I. Dünya Harbi'nde Sina Cephesi ve Çöl Hatıraları*, Selis Kitaplar, İstanbul, Kasım 2007, s. 30.

⁷⁹ Akdes Nimet KURAT, *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'de Bulunan Alman Generallerin Raporları*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1966, s. 20-21.

8. Şehzade Osman Fuat'ın Afrika Grupları Komutanlığına Atanması

Yarbay Abdurrahman Nafiz'in İstanbul'a dönüşünden beş ay sonra Nuri Paşa da Afrika'daki görevinden alınmış; Kafkasya İslam Ordusu Komutanlığına atanarak Trablusgarp'tan ayrılmıştı. Enver Paşa, Nuri Paşa ile aralarındaki anlaşmazlık yüzünden İstanbul'a dönen Yarbay Abdurrahman Nafiz'i yanına çağırarak tekrar Afrika'daki eski görevine atandığını kendisine bildirdi.⁸⁰

Teşkilât-ı Mahsûsa ile ilişkili olan ve İtilaf devletlerine karşı Müslümanları ayaklandırma çabalarında bulunan Azzam Bey'in (daha sonralarının Arap Birliği Genel Sekreteri) önerisi ve Enver Paşa'nın onayı ile Osman Fuat Efendi'nin Trablusgarp'a gönderilmesine karar verildi. Nuri Paşa'nın yerine de kumandan olarak İshak Paşa atandı. Kendisi Trablusgarp Harbi (1911-1912) sırasında binbaşı rütbesinde, Süvari Alayı Komutanı olarak bulunmuştu ve yerli halk tarafından tanınan bir kişiydi. Osman Fuat Efendi, asıl rütbesi "Süvari Miralay" iken, kendisine paşalık verilmek suretiyle terfi ettirilen İshak Paşa ile Afrika'daki bütün birliklere kumandan olarak gönderildi.⁸¹

Osman Fuat Efendi, 9 Mayıs 1918'de Avusturya'nın Pola Limanı'ndan bir Alman denizaltısıyla Trablusgarp'a doğru yola çıktı. Beraberindeki 60 Türk subayı ile Trablusgarp'a ulaşan Osman Fuat, Mondros Mütarekesi'ne kadar İtalyanlara karşı sürdürülen mücadelenin liderliğini yaptı.⁸² Ama yine de İngiliz ve İtalyanlarla anlaşmış olan Seyyit İdris karşısında bir başarı sağlayamamıştır. Senûsîlerin liderliğini üstlenen Seyyit İdris bu mücadelede galip gelse de bunun avantajlarını da İngilizler kullanmıştır.⁸³

---

⁸⁰ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Hicaz...*, s. 707-709.

⁸¹ Orhan KOLOĞLU, *Mustafa Kemal'in Yanında...*, s. 2-4.

⁸² İsrail KURTCEPHE, *a.g.e.*, s. 256. Şehzade Osman Fuad Efendi ve beraberindeki Türk subaylarından oluşan heyetin içinde yer alan Teğmen İhsan Aksoley, hatıralarında bu yolculuğu detaylı anlatmaktadır. "...Bir Pazartesi günü U-73 numaralı Alman denizaltı gemisiyle hareket edecektim. Sabahleyin Polo sevk memurumuz ve Nuri Paşa Trablusgarp'ta iken Nuri Paşa'nın yanında Hazine Emni olan Binbaşı Hacı Kâmil Bey'le birlikte bir istimbotta denizaltı gemilerine ana gemi vazifesi gören Wien vapuruna geldik. Kâmil Bey içinde bir milyon İtalyan Lireti bulunan madeni bir bavul ile içlerinde 25 bin Türk altın lirası bulunan sandıkları bana teslim etti. Beraberce denizaltı gemisinde baş tarafta bize ayrılan kısma önceden istif edilmiş olan bize ait malzeme sandıklarının üstüne altın sandıklarını yerleştirdik." Bkz. İhsan AKSOLEY, *Teşkilât-ı Mahsûsadan Kuvayımiliyeye Kahraman Bir Türk Subayının Anıları*, Yayına Hazırlayan: Mehmet HASTAŞ, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009, s. 9.

⁸³ *BOA*; HR. SYS. D.: 201, G.: 35.

Şehzade Osman Fuat'ın Trablusgarp'a geldikten sonra Enver Paşa'ya gönderdiği raporlar bölgedeki durumu ortaya koyması açısından önemlidir. Şöyle ki, 31 Mayıs 1918 tarihli mektubunda, *“Hükümetle temas etmek üzere İstanbul'a gelmek isteyen Seyyit Ahmet'in ayrılmasında bir sakınca olmadığını; aksine yararlı olabileceğini işaretle yalnız İstanbul'da yapacağı teklifleri arasında bütün Libya'ya egemen olma koşulu yer alırsa bunun kabulünün mümkün olamayacağı; zira Batı Trablusgarp halkının Osmanlı yanlısı liderlerinden Ramazan Bey'in Senüsilerden nefret ettiklerini; böyle bir teklifin kabulü hâlinde kendilerinin de güç durumda kalacağını”* belirtiyordu. Yine 14 Haziran 1918 tarihli mektubunda ise *“Türk mücahit subaylarının partizan bir tutum içine girdikleri; bağlanmış oldukları şeyhlerin araları açıldıkça Türk subaylarının da aralarının açıldığı; yakında yapacağı gezide bu gibilerin tespit edilerek bildirileceği; buna göre yerlerine güvenilir subayların gönderilmesi”* teklifinde bulunduğu görülmektedir. Bu mektupta ayrıca Kurmay Başkanı Yarbay Abdurrahman Nafiz'in durumuna da değinen Osman Fuat, *“Yarbayın bölge ileri gelenlerinden bazılarını ön plana çıkararak onlarla fikir teatisinde bulunarak taraf tuttuğuna, bu durumun kendi tarafsız durumunu sarstığına”* özellikle dikkat çekmek istiyordu.

Başkomutanlığa gönderilen bu mektuplardan yurda döndükten sonra haberdar olan Yarbay Nafiz, Libya Harekâtı ile ilgili notlarında eleştirilen hususlara ayrı ayrı değinmiş ve şehzadenin tecrübesizliğinin çevresindekiler tarafından istismar edildiğini açıklamıştır. Hatta şehzadenin subaylar hakkındaki sözlerini affedilmez bir hata olarak görmüş ve *“...Senelerce Afrika çöllerinde uğraşan ve Fizan güneyinde Tibesti'de hükümet konağı inşası için sırtında taş taşıyacak kadar fedakârlık gösteren ve nihayet Afrika'da Harb-i Umûmi Mütarekesinde hayatını kaybeden Tabip Binbaşı Osman ile tek başına Fizan'ı Seyyit Âbid'in adamlarından temizleyen ve Osmanlı'ya bağlayan ve Trablusgarp hudutlarında senelerce çalışmış olan Yüzbaşı Sakıb'ı değiştirmeyi düşünmeyi”* aklın kabul etmeyeceği işler olarak değerlendirmiştir. Yarbay Nafiz'in Seyyit Ahmet hakkındaki görüşleri Şehzade Osman Fuat ile uyuşmamakla birlikte, ortaya çıkan görüş ayrılıklarında İtalyan propagandasının da etkisi olmuştur.⁸⁴

Şehzadenin Afrika Grupları Kumandanlığı'na gelişini hiç de hoş karşılamayan İtalyanlar, cephe kesimindeki hava kuvvetlerini takviye etmişler ve bu tayyarelerden atmış oldukları beyannamelerle bölge

⁸⁴ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Hicaz...*, s. 717-719.

halkı üzerinde tesir yaratmak istemişlerdi.⁸⁵ Bütün bunlara rağmen İtalyanların Trablusgarp kıyılarında sığındıkları müstahkem mevkillerinde donanma ve hava desteğine rağmen güven içinde olmadıkları, aksine pek sınırlı imkânlarla Türkler tarafından desteklenen mücahit karşısında başarılı olamadıkları anlaşılıyordu. İtalyanların sahildeki mevkillerinden yapmış oldukları çıkış hareketleri sonuç vermemiş ve 1918 Temmuz ayının başından beri kıyıları Alman denizaltılarıyla dövülerek İtalyanların denizden nakliye ve haberleşme imkânları ortadan kaldırılmıştır. Bu durumda İtalyanlar telsiz-telgrafla muharebeyi sürdürmüşlerdir.⁸⁶

Bu tarihlerde, Temmuz 1918'de, Sultan Mehmet Reşat vefat edince yerine VI. Mehmet Vahideddin geçti. 31 Ağustos için de geleneksel kılıç kuşanma töreni planlandı. Tam o günlerde de Ahmet Şerif, Yusuf Şetvan Bey'le⁸⁷ Türkiye'ye doğru yola çıkmıştı. İki ay boyunca İstanbul'da kalan Seyyit Ahmet Şerif'in barış akdedilinceye kadar maiyeti ile Bursa'da ikamet etmesi kararlaştırıldı ve bu nedenle 5 Kasım 1918'de gemi ile Mudanya'ya gönderildi.⁸⁸ Seyyit Ahmet'in Yunanların 8 Temmuz 1920'de Bursa'yı alışlarından önce Konya'ya geçtiği bilinmektedir. Ankara'ya varış tarihi ise 15 Kasım'dır. 2/3 Ekim-15 Kasım 1920 tarihleri arasında cereyan eden Konya'daki Delibaş ayaklanması sırasında nerede olduğu ve ne yaptığı hakkında bilgi bulunmamaktadır.⁸⁹

---

⁸⁵ *ATASE Arşivi*, K.: 1866, D.: 166, F.: 8.

⁸⁶ *ATASE Arşivi*, K.: 1897, D.: 84, F.: 1. *Tanin*, 28 Temmuz 1334 (28 Temmuz 1918).

⁸⁷ Yusuf Şetvan Bey (Bingazi Mebusu): Libyalı milletvekillerinin belki en yaşlısı ama hiç şüphesiz bürokraside en deneyimli idi. Babasının ulemadan olduğu ve hadis okuttuğunu bir milletvekili arkadaşı açıklamıştır. Beşiktaş Kahvehanesi'nde söylenmiş bir söz üzerine İttihatçılar tarafından seçim mazbatasının reddi, Abdülhamit'in adamı olduğu ve jurnalcilik yaptığı suçlaması, 1911 yılı sonuna kadar İttihat ve Terakki karşıtı bir tutum içinde davranmasına sebep oldu. Adliye Müfettişi olarak ciddi çalıştığını, bu sebepten sevilmediğini belirtenler çıkmış; onu suçlayanlardan Rıza Tevfik -kendisi muhalefete geçtiği için- özür dileyip iddialarını geri almıştır. Journallerinin araştırılarak ortaya çıkarılmasını öneren Hüseyin Cahit'e meclis kürsüsünden teşekkür edip isteğe katıldığını ve ispatlanırsa istifaya hazır olduğunu açıklaması, olgun bir kişiliği bulunduğunu kanıtlıyordu. Daha sonra Libya'daki mücahit ittihatçılara meclis kürsüsünden teşekkür etmiş ve ondan sonra hep onlarla ülkesinin kurtuluşu için çalışmıştır. Hayatının sonuna kadar Türkiye'de kalması, Osmanlı Devleti'nin Libya'yı İtalyanlara sattığı iddialarına katılmadığının kanıtıdır. Bkz. Orhan KOLOĞLU, *Osmanlı Meclislerinde...*, s. XLVI.

⁸⁸ *İkdam*, 6 Teşrinisani 1918.

⁸⁹ Orhan KOLOĞLU, *Mustafa Kemal'in Yanında...*, s. 114. Aynı yazar, "Fizan Korkusundan Libya Mücahitliğine" adlı eserinde Şeyh Ahmet'in Millî Mücadele'yi engellemek için Anadolu'da kışkırtılan ayaklanmaları Ankara lehine çevirmek için bütün Anadolu'yu dolaştığını ve Konya'daki Delibaş Ayaklanması sırasında esir

Orhan Koloğlu'na göre, Ahmet Şerif'in korkusu esir edilip İtalyanlara teslim edilmektir. Bu nedenle Mustafa Kemal'in Anadolu'da başlattığı kurtuluş hareketine katılmış ve Millî Mücadele taraftarlarına hizmet etmek için daha başlangıçta rıza göstermiştir.⁹⁰ Koloğlu Ahmet Şerif'in tutum ve düşünceleri hakkındaki açıklamalarını şöyle devam ettirmektedir: “*Ahmet Şerif tarafından Sultan Vahideddin'e gönderilen 7/8 Teşrin-i sâni (20/21 Kasım 1921) tarihli iki mektup, kendisinin neden Millî Mücadele'ye katıldığını açıkça ortaya koymaktadır. Bursa'da iken İstanbul'a dönmesi için Padişah tarafından gönderilen emir, mücahidi kuşkulandırmıştır. Bir yandan tüm ülke işgal edilirken diğer yandan ileri gelen kişiler tutuklanıp sürgüne gönderilmektedir. Bu durum karşısında Ahmet Şerif bir ara Antalya'ya gitmeyi tasarlamış, ancak orası da İtalyanların elinde olduğundan gidememiştir. Bu nedenle güvendiği ve kendisini de koruyacaklarına inandığı Kuvayimilliyenin ricasına uyararak Ankara'ya gittiğini mektubunda belirtmiştir. Bu süreçte Seyyit Ahmet kesin taraf tutmuş ve çabasını Ankara yanında göstermiştir.*”⁹¹

Ahmet Şerif'in İslam dayanışması ve birliği konuşmalarında hiçbir zaman Mısır, Libya ya da Türkistan konusu yoktur. Esasen Mustafa Kemal ve arkadaşlarının da beklentisi, halifenin desteklediği Kuvayı İnzibatiye ve Anzavur kuvvetlerince Orta Anadolu'da ayaklandırılan bölgelerde ve özellikle Doğu Anadolu'da İngilizlerce kışkırtılan Kürt ve Arap ayaklanmalarının parçalayıcı etkilerini bastırmaktı. Mustafa Kemal'in Ahmet Şerif şerefine verilen ziyafette yaptığı konuşmadan da anlaşılacağı gibi Mustafa Kemal “*gafletle düşmana hizmet eder duruma girenleri uyarmada*” kendisinden yararlanılabileceğini ve Ahmet Şerif'in bu konuda tüm İslam dünyası içinde en önde gelen kişilerden olduğunu belirtmiştir.

Millî Mücadele'nin başlangıçtaki bunalımlı döneminde Müslümanlar arasında dostluğu sağlamak amacıyla çalışarak katkılarda bulunan, padişahın yanı sıra İtalyan ve İngilizler tarafından düşman ilan edilen Seyyit Ahmet'in Türkiye dışında gidebileceği bir yer kalmamıştı. Anadolu Millî Mücadelesi'nin sağladığı güvence içinde yaşamaktan başka bir seçeneği yoktu. Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonraki bekleme döneminde artık kendisine düşen

---

edilenler arasında bulunduğunu yazmaktadır. Bkz. Orhan KOLOĞLU, *Fizan Korkusundan Libya Mücahidiğine*, Truva Yayınları, İstanbul, 2008, s. 248.

⁹⁰ Orhan KOLOĞLU, *Mustafa Kemal'in Yanında...* s. 123.

⁹¹ Orhan KOLOĞLU, *a.g.e.*, s. 135-137.

bir görev kalmamıştı. Tarsus'a yerleşti. Bundan sonra Ahmet Şerif Anadolu'nun değişik yerlerinde bulunmuştur. Şam'a yerleşmek istediği söylenmişse de Fransızların olumsuz tutumları nedeniyle Hicaz'a gittiği ve 1933'te Medine'de vefat ettiği bilinmektedir.⁹²

Savaşın sonuna gelinen dönemde hâlâ bölgeye subay istenmekte ve bu subayların bölgeye gönderilmeden önce Umur-i Şarkıyye Dairesine verildikleri bilinmektedir. Mondros Mütarekesi'nin 17, 18 ve 19'uncu maddeleri bölgeyi ilgilendiren hususları içermekteydi. Buna göre:

17. Madde, Trablusgarp ve Bingazi'deki tüm Türk subaylarının en yakın İtalyan garnizonuna teslim olmaları (Bunlar teslim olma buyruğuna uymazlarsa Türkiye bu subaylara ikmal gönderilmemesini ve kendileriyle haberleşmenin kesilmesini sağlamayı yükümlenir),

18. Madde, Mısırata'yı da kapsamak üzere Trablus ve Bingazi'de işgal edilen tüm limanların en yakın müttefik garnizonuna teslimi,

19. Madde, denizci, asker, sivil tüm Almanların ve Avusturyalıların bir ay içinde Türk ülkelerinden çıkartılması şartlarını taşımaktaydı.⁹³

Bu durumda Osman Fuad ve yanındakilerin mütareke hükümleri gereği İtalyanlara teslim olmaları gerekiyordu. Ancak Yemen ve Trablusgarp'taki birliklerin kumandanları İstanbul'dan resmen emir almadıkça İtilaf devletleri kuvvetlerine teslim olmayacaklarını bildirdiler. Bir seneye yakın bir süre Trablusgarp'ta kalan Şehzade Osman Fuad Efendi, komutayı İshak Paşa'ya teslim ederek Tunus'a geçti. Tunus-Trablusgarp sınırında İtalyan makamlarınca karşılanan şehzade ve yanındakiler önce Trablusgarp Limanında Porte Mari adlı gemide üç ay misafir edildiler.⁹⁴ 26 Haziran 1919'da Napoli'ye hareket eden Türk kafilesi, Napoli yakınındaki Ischia Adası'nda üç ay bekletildi. Ancak Garyan bölgesinde kalan ve geç teslim olan ikinci Türk kafilesi de geldikten sonra birleşen heyetlerin İstanbul'a gitmelerine izin verildi. Napoli'den trenle 2 Ekim'de Brendizi'ye hareket eden heyet, 3 Ekim'de vapurla (Praga adlı gemiyle) Brindizi'den ayrılarak Pire üzerinden

---

⁹² Orhan KOLOĞLU, *a.g.e.*, s. 145-150.

⁹³ İsmail SOYSAL, *Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C I, Ankara, 1989, s. 13-14. Mondros Ateşkes Anlaşması, İngiltere Hükümetinin müttefikleriyle anlaşmış olarak yetkili kıldığı İngiltere'nin Akdeniz Donanması Başkomutanı Oramiral Sir Arthur Cough Calthorpe ile Türk Hükümetinin yetkili kıldığı Donanma Bakanı Rauf Bey, Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Reşat Hikmet Bey ve Genelkurmay'dan Yarbay Sadullah Bey arasında 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanmıştır. Bkz. Soysal; s. 12.

⁹⁴ Metin AYIŞIĞI, "Trablusgarp Harbi ve Harpte Bir Osmanlı Şehzadesi Osman Fuad Efendi", *Tarih ve Medeniyet*, Ocak 1997, s. 42-43.

7 Ekim 1919'da İstanbul'a ulaştı. Teşkilât-ı Mahsûsa'ya mensup Türk birliklerinin buradan ayrılmasıyla büyük destekten yoksun kalan bölge halkı direncini büyük oranda kaybetti.⁹⁵ Mondros Mütarekesi'nin yürürlüğe girmesiyle birlikte Teşkilât-ı Mahsûsa'nın tasfiyesi gerçekleşmiş ve Hariciye Nezaretince Harbiye Nezaretinden Teşkilât-ı Mahsûsa evrak ve dosyalarıyla birlikte, nerelerde ve kimler vasıtasıyla çalıştığı ve ne gibi sonuçlar elde edildiğine dair ayrıntılı bir rapor gönderilmesi istenmiştir.⁹⁶

Mondros Mütarekesi imzalanınca cephelerdeki savaşın durdurulması emredilmişti. Bu durum karşısında İstanbul Hükümetini Trablusgarp'taki güç durumdan kurtarmak ve bu arada Trablusgarplılara İtalyanlarla başlayacak görüşmelerde bağımsızlıklarını savunma güç ve olanağı kazandırmak gerekiyordu. Bunun için çalışmalarla girişilmişti. Bu konuda büyük çaba sarf eden Yarbey Abdurrahman Nafiz, Trablusgarp'ta bir cumhuriyet idaresi kurulması fikrini savunuyordu. Bu nedenle Vali Süleyman El Bârûnî Mısırata'ya çağırılmıştı.⁹⁷

⁹⁵ Hamit PEHLİVANLI, *a.g.m.*, s. 438.

⁹⁶ **MSB Lodumlu Arşivi**; Hüsameddin Ertürk'ün şahsi dosyasında mevcut olup Müdafaa-i Milliye Vekâleti Muâmelât-ı Zatiyye Dairesinden Erkâniharbiyeumumiyye Riyâset-i Cellesine gönderilen 27 Kasım 1338 tarihli yazıda yer alan satırlar, Ertürk'ün hangi görevlerle ve hangi zamanda Teşkilât-ı Mahsûsa'da yer aldığını son derece anlaşılır bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu yazının bir bölümünde aynen şu satırlar yer almaktadır: “Erkâniharbiyeumumiyyeye memur Süvari Kaymakamı Hüsameddin Bey'in Üçüncü Kolordu Süvari Yedinci Alayında iken 2. Kânûn-ı sâni sene 329 tarihinde umum meyanında tekaüdü icra olunduğu ve ba'de-tekaüd terhis edilmeyerek Mülga Umûr-i Şarkıyye Dairesinde istihdam edildiği ve Afrika Grubları Kumandanlığı ile azami muhâllik içinde muhabere ve muvasalayı temin hususunda mesbak olan hidemat-ı fedakâranaye binaen 29 Teşrin-i sâni sene 332 tarihinde sınıfı ihtiyatta kaymakamlığa terfii icra olunmuş olduğu ve Trablusgarp Na'ib-üs Sultani Seyyit Ahmed eş-Şerif es- Senûsî Hazretlerinin 4 Muharrem sene 337(334) (10 Ekim 1918) tarihli tahriratında mir-i mûmâ-ileyhin Afrika sevahilinde mükerreren azimet ile esliha ve mühimmat-ı harbiyye ve zâhâir-i sâirenin düşman karşısında ihracına pek büyük yararlık göstermiş olmasından dolayı miralaylığa terfii iltimas edilmiş olduğu dosyasının tetkikinden anlaşılmıştır.”

⁹⁷ **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Hicaz...**, s. 726. Millî hükümet kurulduktan sonra İtalyanlara karşı direnişte bulunacak bir ordunun vücuda getirilmesine çalışılmıştı. Trablusgarp'tan çeşitli cephelerden çekilen Türk mücahit personelin yerine Türk ordusunda yetişmiş fakat Trablusgarplı olanları konmaya başlandı. Kurulan yeni millî hükümetin başkomutanlığında görevlendirilen Bingazili Paşalık verilen Yarbey Abdülkadir, İtalyanlarla anlaşmış ve bir kısım kuvvetiyle onlara katılmıştı. Abdülkadir Paşa'nın İtalyanlara kaçması üzerine, Genel Komutanlığa Trablusgarplı Yüzbaşı Ziya atanmışsa da kararsızlığı ve cesaretsizliği nedeniyle değiştirilmiş; yerine Çanakkaaleli Abdullah getirilmiştir. Direnişe devam eden Trablusgarplıları yenemeyeceklerini anlayan İtalyanlar görüşmeler yoluyla anlaşmayı daha uygun bulmuşlardır. Bkz.

Mısırda yapılan toplantıdan sonra, Kasım 1918'de Trablusgarp Cumhuriyeti ilan edildi. İtalya 1919'da bu cumhuriyetin iç otonomisini tanıdı. Bir anayasa yapıldı. İtalya, 1920'de yapılan yeni bir anlaşmayla Seyyit İdris'in işgal edilmemiş bölgede egemenliğini tanıdığını bir kez daha kabullenmekten başka, yabancıların elindeki kıyılarda yaşayan yerli halkı koruma görevini de üstleniyordu.

Bu anlaşmalar İtalyan parlamentosunca onaylanmadı. İtalyan hükümeti bir oyalama taktiği peşindeydi. Bir yandan da kabileler ve kabile başkanlarının arasını açmaya çalışıyorlardı. Bu koşullar altında, Aralık 1921'de Garyan'da bir liderler toplantısı daha yapılarak çatışan kabileler anlaşmaya gayret ettiler. Bu toplantı Libya'nın muhtelif bölgelerinin birleşmesi tezini benimsedi. Libya'da birleşme eğilimleri baş gösterdiğinde İtalya'da yeni bir rejim (Ekim 1922) kurulmuştu. Yeni, enerjik ve saldırgan hükümette Libyalılara karşı savaş hazırlıkları baş gösterince Seyyit İdris, Aralık 1922'de Mısır'a sığınmıştır. Liderlik Bingazi'de akrabalarından Muhammed er-Rida es-Senûsî ve Safiaddin es-Senûsî'ye; Trablusgarp'ta da Ahmed el-Muraddi'ye geçti. Askerî komuta ise Umar el-Muhtar'ın (Ömer Muhtar) elinde kalmıştı.⁹⁸

Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Hicaz..., s. 727-729.

⁹⁸ Türkkiye ATAÖV, *Afrika Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1975, s. 103-104. Ömer Muhtar, İtalyanlara karşı mukavemetin bayrak adamı oldu. Mart 1923'te Bingazi'deki Libya askerî kamplarını İtalyanlar bastı. Bir ay sonra, İtalyan Genel Valisi Senûsîlerle yapılan bütün anlaşmaların hükümsüz olduğunu ilan etti. İtalyanlar askerî harekâtın bir-iki hafta içinde biteceğini tahmin etmelerine rağmen, Libyalıların karşı koyması sonucu 1930'ların başına kadar sürdü. Mukavemeti kırmak için İtalyanlar köylüleri yer yer topraklarından attılar; kuyuları doldurdular; kadınları ve çocukları toplama kamplarına gönderdiler. Savaş Ömer Muhtar'ın yakalanıp 11 Eylül 1931'de asılmasıyla bitti. Libya'nın ulusal kahramanlarından Ömer Muhtar, El-Beyda yakınlarında bir İtalyan askerî taşıt kolunu vurmaya hazırlanırken İtalyanların hizmetinde bir yerli süvari jandarması tarafından yakalanmıştı. Ömer Muhtar Bingazi'ye getirildiğinde, Roma'da bulunan General Graziani Trablus'a gelmiş ve Genel Vali Mareşal Badoglio ile görüşüp çabuk bir divanıharp kararı sağlamıştır. Yetmişlik Muhtar, idam kararına "inna, ileyh racium" suresiyle cevap vermiş, hemen ertesi günü Soluk'ta 20 bin Bedevinin gözü önünde asılmıştı. Mareşal Badoglio bu olaydan sonra 24 Ocak 1932'de Libya'da iç savaşın bittiğini ilan etti. Mussolini de bu olayların sözünü ederken "bitkileriyle yemyeşil olan Sirenyka'nın kandan kıpkırmızı" olduğunu belirtiyordu. Bu topraklar, İkinci Dünya Savaşı sırasında Mısır'ı işgal için bir sıçrama tahtası olarak kullanıldı. İtalyanların çıkarılmalarıyla Libyalıların kurtuluşu sağlanmadı. Bingazi ve Trablusgarp'ı İngilizler, Fizan'ı Fransızlar işgal ettiler. Savaş durumundan faydalanan Amerika Birleşik Devletleri de buraya asker yollayarak Trablusgarp yakınında Wheelus Field adı verilen yerde bir askerî üs elde etti. Libya ancak Birleşmiş Milletler kararı ile 24 Aralık 1951'de bağımsızlığını elde edecektir. Ancak bağımsızlığın ilanından sonra bile bu ülkede yabancı kuvvetler ve askerî üsler

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı sırasında Kuzey Afrika'da verilen mücadele ele alındığında Osmanlı Devleti açısından bu mücadelenin ağırlık noktasını Trablusgarp oluşturur. 1911-1912 yıllarında cereyan eden Trablusgarp Harbi, Osmanlı Devleti'nin ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kaderinde etkili olan asker kökenli yöneticilerin liderlik tecrübesi kazandıkları bir savaş olmuştur. İtalyanlara karşı savaşmak üzere gönüllü olarak Trablusgarp'a giden Mustafa Kemal'in Millî Mücadele'deki başarısında Trablusgarp'taki teşkilatlandırma faaliyetlerinden edindiği tecrübenin önemli bir rolü olduğu muhakkaktır. Bu harple birlikte gerçekçi politikalardan uzak bir şekilde verilen kararlarla dâhil olduğumuz Birinci Dünya Savaşı'nda uğranılan kayıplar, Kurtuluş Savaşı'nda isabetli savaş stratejileri oluşturulmasına imkân tanımıştır.

Birinci Dünya Savaşı dönemi incelendiğinde, Kuzey Afrika sahasında yer alan belli başlı tarikatlar arasında nüfuz kazanma mücadelesi, aralarında büyük rekabet yaratmıştır. Siyasi sebeplerle birlikte batılı güçlerin müdahaleleri bu rekabeti körüklemiş olduğundan, Cezayir ve Fransız Sahrası'nda yayılmış olan tarikatların aynı dine mensup olmalarına rağmen Senûsilere karşı çıktığı, bazen doğrudan doğruya, bazen de vasıtalı bir şekilde Fransızlara yardım ettikleri görülmüştür. Senûsiler ise varlıklarını koruma ve arazilerini genişletme arzuları adına İtalyanlara karşı verdikleri mücadeyi Trablusgarp Harbi sonrasında da sürdürmüşler, bir taraftan Türklerin desteğini kabul ederek “İttihâd-ı İslam” hareketini desteklemişler, diğer taraftan da İngilizlere karşı ihtiyatlı bir politika takip etmişlerdir. Ama bir süre sonra Alman iş birliğiyle Teşkilât-ı Mahsûsa'ya bağlı elemanlarca Mısır'ın Batı hududunda gerçekleştirilen operasyonlar Şeyh Senûsî'yi İngilizlere karşı harekete geçirmeye mecbur kılmıştır.

Osmanlı Devleti her ne kadar 1912 yılında Uşi Anlaşması'yla Trablusgarp'ı İtalya'ya bırakmak zorunda kalmışsa da bölge ile

---

kalmış, İngiltere 1935'te, Amerika da 1954'te Libya'ya eşit olmayan anlaşmalara son verilmesini, yabancı kuvvetlerin çıkarılmasını ve yabancı üslerin kapatılmasını istemiştir. 1964'te Libya Parlamentosu İngiliz-Amerikan üslerini kapatma kararı aldı. Fakat İngilizler Bingazi ve Tobruk'ta kaldılar; Amerika da Wheelus Field Üssünü bırakmamakta direndi. 1 Eylül 1969'da Libya'da askerî bir darbe oldu. O sırada Türkiye'de sağlık tedavisi görmekte olan yaşlı hükümdar tahttan çekilmeyi önce reddettiyse de, yeni yönetime halktan karşı koyan olmadığını görünce darbeyi kabul etti. “Yurtta bir tek yabancı asker bile bulunsa özgürlüğün tamam olmayacağını” söyleyen genç subaylardan 27 yaşındaki Muammer Kaddafi (sonradan albaylığa yükseltilen) yönetimi devraldı. Bkz. Türkkiye ATAÖV, *a.g.e.*, s. 104-109.

irtibatını kesmemiş; başta Trablusgarp olmak üzere Kuzey Afrika'daki direnişi Senûsîlerin desteğinden yararlanmaya çalışarak Teşkilât-ı Mahsûsa'ya bağlı gönüllü zabitan faaliyetleriyle yürütmeye çalışmıştır. Askerî istihbarat örgütü niteliği taşıyan Teşkilât-ı Mahsûsaya bağlı kimseler Kuzey Afrika topraklarında da yerli halkı örgütleyerek direnişe geçirmek için büyük uğraş vermişlerdir.

Alman Genelkurmayı'nın Almanya'nın Avrupa cephelerindeki yükünü hafifletebilmek için İngiltere'yi Mısır'da tutabilmek gayesiyle Süveyş Kanalı'na bir harekâtın yapılmasını şiddetle istemesi ve bu yönde Osmanlı Devleti üzerinde yoğun baskı uygulaması, 1914 yılının sonuna doğru bölgeye olan asker ve cephane sevkiyatını artıracaktır. Enver Paşa'nın da bu fikri desteklemesi neticesinde, yapılan plana göre Cemal Paşa'nın komutasındaki 4'üncü Ordu'nun Sina Çölü üzerinden Süveyş Kanalı'na yapacağı taarruz harekâtı, Mısır'ın Batı hududundan da Senûsîlerle Kuzey Afrika Grupları Kumandanlığı'na bağlı gönüllü taburlar tarafından desteklenecekti. Bu şekilde İngiltere Kuzey Afrika'daki can damarında, Süveyş'te, vurulacak ve Mısır'ı terke zorlanacaktı. Bu amaca hizmet etmek üzere daha önce Enver Bey ile bölgede savaşan Nuri Bey (Killigil) Teşkilât-ı Mahsûsa'nın hizmetinde buraya gönderildi. Kuzey Afrika'da, Teşkilât-ı Mahsûsa birlikleri ve yerli kuvvetlerin hem İtalyanlara, hem de İngilizlere karşı birlikte yapacakları harekâtı yürütmekle görevlendirildi. Fakat ne yazık ki her iki Kanal harekâtındaki başarısızlık, Arap âlemi üzerinde menfi tesirler göstermiş ve İngiliz propagandasının güçlenmesine yol açmıştır. Bu propagandanın etkili olmaması mümkün değildi. Bir yandan İslam birliğini savunurken, diğer taraftan Hıristiyan milletlerle ittifak etmiş olmak, Osmanlı Devleti'ne karşı çok yoğun ve yaygın bir propagandaya zemin teşkil etmiştir.

Kuzey Afrika'da İngilizlere karşı yürütülen mücadele ancak 1916'nın ortalarına kadar sürdürülebilmiş; 1916 yılında Seyyit Ahmet'in yeğeni Seyyit İdris, İtalyan ve İngilizlerle anlaşınca Bingazi'de bulunan Osmanlı kuvvetlerinin bir kısmı Trablusgarp'a çekilmiştir. Mütarekeye kadar sürdürülen çetin bir direniş sonucunda İtalyanları kıyılarda belirli birkaç tahkimli alana sığınmak zorunda bırakmışlardır. Fakat bu süreçte yaşanan yerel lider ve tarikatların kendi aralarındaki çekişme ve rekabet, bölgedeki Türk yetkililer arasında da görüş ayrılıklarına neden olmuştur.

Özellikle Birinci Kanal Harekâtı'ndan sonra arzu edilen sonucu yakalamayan Seyyit Ahmet, Türklerle iş birliğinde çekingen davranmıştır. Seyyit Ahmet Şerif her ne kadar savaşın sonuna doğru bir Alman denizaltısıyla İstanbul'a getirilmiş ve Osmanlı Devleti'ne

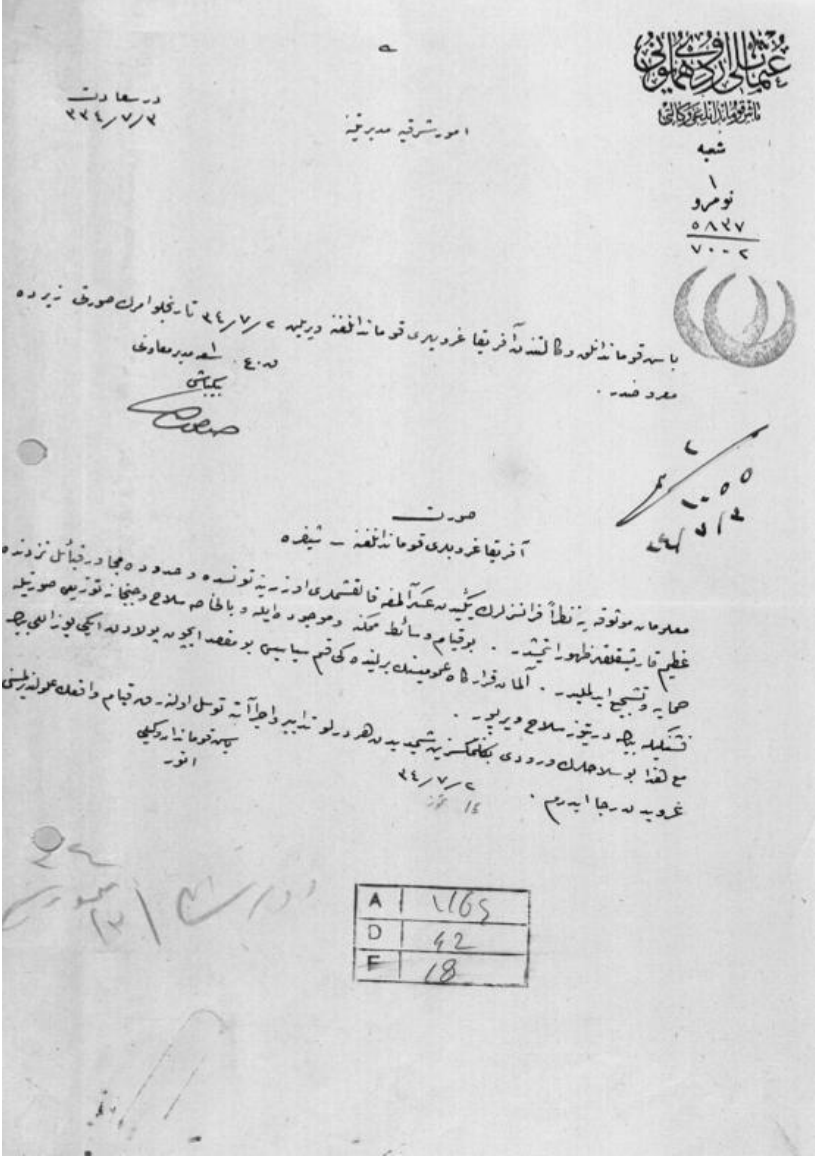
sığınmak zorunda kalmışsa da savaşın başında Türklerle iş birliğine yanaşmasının nedeni sadece ilan edilen Cihâd-ı Ekber'den kaynaklanmamaktadır. Senûsîlerin sundukları talepler İngilizler tarafından karşılanmış olsaydı, Senûsîlerin savaşta taraf oldukları cephenin değişmesi hususu kuvvetle muhtemeldir.

Teşkilât-ı Mahsûsa Kuzey Afrika'daki faaliyetleri ve icra ettiği operasyonlarla ilgili olarak Almanya'yla hem mali, hem de eylem birliği içinde bulunmuştu. Alman denizaltılarıyla Kuzey Afrika kıyılarına taşınan Teşkilât-ı Mahsûsa'ya bağlı zabitan ve neferler Mondros Mütarekesi imzalanıncaya kadar buradaki faaliyetlerini sürdürmüşlerdi. Bu faaliyetlerin savaşın genel gidişatını etkileyen en önemli sonucu, İtilaf devletlerinin yüz binden fazla askerini burada tutmasıyla Almanya'nın çıkarlarına hizmet etmiş olmasıdır. Ancak bununla birlikte, asıl Anadolu hareketinden sonra bu topraklarda güç kazanacak bağımsızlık fikrinin yeşermesinde de öncü bir rol üstlenmişlerdir.

30 Ekim 1918'de Osmanlı'nın Mondros Ateşkes Anlaşması'yla teslim olmasıyla birlikte, İstanbul Hükümetinin Arap vilayetlerindeki hâkimiyetini kaybettiği aşikârdı. Araplarla iş birliğine gitmek, Anadolu hareketinin antiemperyalist hedefleriyle tutarlıydı. Ancak milliyetçiler, Arap nüfusun yaşadığı topraklar üzerindeki tartışmalardan kendilerini uzak tuttular. Türk milliyetçileri gerçekçi politikalara önem vererek dikkatlerini Anadolu'yu kurtarmaya yoğunlaştırmışlardı. Kaybettikleri toprakları geri isteme hırından vazgeçmeye hazırlanarak belirlenen amaca ulaşabilmek için emperyalist kuvvetlerle nasıl mücadele edileceğinin üzerinde durmaya başlamışlardı.

Trablusgarp ve Balkan Harplerinin ardından yaşanan Birinci Dünya Harbi sırasında imparatorluğun farklı coğrafyalarında görev alan Teşkilât-ı Mahsûsa'ya bağlı zabitanın büyük bir bölümünün daha sonra Anadolu'daki Millî Mücadele Hareketi'ne katıldığı bilgisinden hareketle diyebiliriz ki, Harbiye Nezaretine bağlı olarak çalışan Teşkilât-ı Mahsûsa elemanları, imparatorluğun merkezden uzak diyarlarında verilen mücadelede, yöneticilerinin gerçekleştiremeyecek rüyalarının peşinde sürüklenmiş gibi gözükseler de taşıdıkları vatanseverlik duygusunun kendilerine yüklemiş olduğu tarihî sorumluluk anlayışı ve duyarlılıkla Anadolu'daki Millî Mücadele Hareketi'ne her şeyi göze alarak katılmışlardır. Bu kez verilen mücadele Türk'ün gerçek bağımsızlık mücadelesi olacak; kazanılan zafer, en önde gelen duygunun millî duygu olduğunu gözler önüne sererken zaferin haklı gerekçeleri pek çok mazlum millet gibi Kuzey Afrika'daki halklara da emperyalizme karşı verilecek mücadelede örnek teşkil edecektir.

EK-1*

* Başkumandanlık Vekaleti'nden "Baskumandan Vekili Enver" imzasıyla Afrika Grupları Kumandanlığı'na verilen 2/7/34 tarihli emir. Bkz. ATASE, BDH, K: 1866, D: 166, F: 18.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Arşivi

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Millî Savunma Bakanlığı Lodumlu Arşivi

Gazeteler

İkdam

Tanîn

Makale ve Kitaplar

AKSOLEY, İhsan; *Teşkilât-ı Mahsûsadan Kuvayimilliyeye Kahraman Bir Türk Subayının Anıları*, Yayına Hazırlayan: Mehmet HASTAŞ, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009.

ARMAOĞLU, Fahir; "Hilafet'in Dış Cephesi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı: 41, Ankara, 1998.

ATAÖV, Türkkaya; *Afrika Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri*, Ankara Üniversitesi Yayınları, 1975.

AYIŞIĞI, Metin; "Osman Fuad Efendi (Trablusgarp Harbi ve Harpte Bir Osmanlı Şehzadesi)", *Tarih ve Medeniyet*, İstanbul, Ocak 1997.

Balkan Savaşı'na Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri; Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2004.

BELEN, Fahri; *Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi, 1914 Yılı Hareketleri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1964.

BERNARD, Augustin; *L'Effort De L'Afrique Du Nord*, Bibliotheque Royale 51411, Paris, 1916.

Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, IV'üncü Cilt, I'inci Kısım, Sina - Filistin Cephesi, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 1979.

Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi; VI'ncı Cilt, Hicaz, Asir, Yemen Cepheleleri ve Libya Harekâtı 1914-1918, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 1978.

Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi; 1916 Yılı Hareketleri, C III, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1965.

Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri; Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009.

CELLUB, Hery; *Ali Baş Hambe (1876-1918)*, Münih Üniversitesi Yüksek Milliyetçilik Hareketi Ulusal Tarih Enstitüsü, Silsile: Direnişçi ve Eseri, Sayı: 3, Tunus, 2005. (Arapça/Fransızca)

CEMAL, Behçet; *Cemal Paşa/Hatıralar/İttihad ve Terakki*, I. Dünya Savaşı Anıları, Çağdaş Yayınları, İstanbul, Nisan 1977.

- ÇAYCI, Abdurrahman; *Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911)*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, No.: 73, Erzurum, 1970.
- ERDEN, Ali Fuat; *Birinci Dünya Savaşı'nda Suriye Hatıraları*, İstanbul, 2003.
- HALE, William; Çeviren: Ahmet Fehmi, *1789'dan Günümüze Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, Hil Yayınları, Ocak 1996.
- HAZAR, Numan; "Türklerin Afrika ile İlişkilerinin Kısa Tarihçesi", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.
- HÜLAGU, M.Metin; *Pan-İslamist Faaliyetler 1914-1918*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1994.
- HÜSAMEDDİN (Mütercimi); *Senûsîler ve Garb-i Mısır*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1332.
- İLTER, Erdal; *Millî Emniyet Hizmetleri Riyaseti (M.E.H/MAH) 1927-1965*, MİT Basımevi, Ankara, 2002.
- KARASAPAN, Celal Tevfik; *Libya - Trablusgarp, Bingazi ve Fizan*, Resimli Posta Matbaası, Ankara, 1960.
- KAYALI, Hasan; *Jön Türkler ve Araplar*, Çeviren: Türkan YÖNEY, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Ağustos 1998.
- KELEŞYILMAZ, Vahdet; "Teşkilât-ı Mahsûsanın Kuruluşu, Başkanları ve Mustafa Kemal", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt: 13, Ankara, 2002.
- ; "Türk Ordusundan Bir Vefa Örneği ve Teşkilât-ı Mahsûsa Belgeleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı: 44, Cilt: Xv, Temmuz, 1999.
- KOLOĞLU, Orhan; *Mustafa Kemal'in Yanında İki Libyalı Lider/Ahmet Şerif-Süleyman Baruni*, Libya Ankara Halk Bürosu Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1981.
- ; *Osmanlı Meclislerinde Libya ve Libyalılar*, Boyut Yayınları, Mart, 2003.
- ; *Fizan Korkusundan Libya Mücahitliğine*, Truva Yayınları, İstanbul, 2008.
- KÖKSAL, Aydoğan; *Afrika, Genel ve Ülkeler Coğrafyası*, Ankara, 1999.
- KRESSENSTEIN, von Kress; Çev: Mazhar Besim ÖZALPSAN, *Türklerle Beraber Süveyş Kanalı'na*, Askerî Matbaa, İstanbul, 1943.
- KURAT, Akdes Nimet; *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'de Bulunan Alman Generallerin Raporları*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1966.
- KURTCEPHE, İsrail; *Türk-İtalyan İlişkileri (1911-1916)*, TTK Basımevi, Ankara, 1995.

- MERT, Özcan; “Osmanlı Belgelerine Göre Banco Di Roma'nın Trablusgarp'taki Faaliyetleri”, *Bellekten*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, C LI, Sayı: 200, Ağustos, 1987.
- Muzaffer; *Büyük Harpte Mısır Seferi İçerisinde Birinci Kanal Akını*, Genelkurmay ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 2006.
- NTV Tarih Dergisi*, Sayı: 4, İstanbul, Mayıs 2009.
- ORTAYLI, İlber; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2002.
- PEHLİVANLI, Hamit; “Teşkilât-ı Mahsûsa Kuzey Afrika'da (1914-1918)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XVI, Sayı: 47, Temmuz 2000.
- PERREAU PRADIER, Pierre-BESSON, Maurice; *L'Afrique du Nord et la Guerre*, Bibliotheque D'Historie Contemporaine, Paris, 1918.
- Rahmi; *Mısır'ın Müdafası*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1332.
- REVOL, İ; Çeviren: Kadri DEMİRKAYA, “1911-1912 Türk-İtalyan Harbi”, *Askerî Mecmua*, Sayı: 58, Eylül 1940.
- SAMİH, Aziz; *Şimalî Afrika'da Türkler*, İstanbul, 1936.
- Bernard SHAW; *The Otoman Empire In World War I, Volume 2, Triumph and Tragedy November 1914-July 1916*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2008.
- SHEFFY, Yigal; *British Military Intelligence In The Palestine Campaign 1914-1918*, London, 1998.
- SOYSAL, İsmail; *Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.
- STODDARD, Philip H.; *Teşkilât-ı Mahsûsa*, Çeviren: Tansel DEMİREL, Arma Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, Eylül 2003.
- ŞİVGİN, Hale; *Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006.
- The Arab Bulletin (Bulletin Of The Arab Bureau In Cairo, 1916-1919)*; Cilt: III, No.:75, Cilt: II (1917), No.: 50, Cambridge Archive Editions, 1986.
- TÜRKİOĞLU, Mehmet; “Libya Hükümeti Nasıl Kuruldu”, *Tarih Dünyası*, 11/18, İstanbul, 1950.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1982.
- ÜNALP, F.Rezzan; “İstanbul-Kahire Seferi ve Ardındaki Tarihi Gerçek”, *Türk Hava Kuvvetlerinin 100'üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu (8-10 Şubat 2011)*, Ayrıntı Basımevi, Ankara, 2013.
- ÜZEN, İsmet; *I. Dünya Harbi'nde Sina Cephesi ve Çöl Hatıraları*, Selis Kitaplar, İstanbul, 2007.
- VARDAR; Galip; Yazan: Samih Nafiz TANSU, *İttihat ve Terakki İçinde Dönenler*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1960,

WALLACH, Jehuda L.; *Bir Askerî Yardımın Anatomisi/Türkiye'de Prusya - Alman Askerî Heyetleri 1835-1919*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayını, Ankara, 1977.

YILMAZ, Veli; *1. Dünya Harbi'nde Türk-Alman İttifakı ve Askerî Yardımlar*, İstanbul, 1993.

Birinci Dünya Harbinde Irak Cephesinde Türk-İngiliz Mücadelesi

Zekeriya TÜRKMEN*

Öz

Birinci Dünya Savaşının başlaması üzerine Osmanlı Devleti'ne savaş ilan eden İngiltere, 6 Kasım 1914 tarihinde Şattü'l-Arap ağzındaki Fav mevkiine asker çıkararak Basra Körfezinden kuzeye doğru ilerleyerek petrol bölgelerini ele geçirmek üzere Irak'a yönelik işgal harekâtını başlatmıştır. Irak cephesinde Arap kabilelerine ve ilan edilen cihada güvenilerek az sayıda Türk askeri (8000) bulundurulmaktaydı. Ancak bölgede çok yönlü propaganda faaliyetinde bulunan İngilizler Arap kabilelerinin önemli bir kısmını kendi yanlarına çekmeyi başarmışlardır. Bundan dolayı Türk kuvvetleri silah, personel ve teçhizat yönünden güçlü İngiliz ordusu karşısında pek tutunamamış, fazla kayıp vermeden taktik geri çekilme planını uygulayarak daha da kuzeye doğru çekilmek zorunda kalmıştır.

İngilizler 22 Kasım 1914'te Basra'yı işgal ettikten sonra ileri harekete geçerek 9 Aralık 1914'te Kurna'ya ulaşmışlardır. Irak ve Havalisi Komutanı olan Binbaşı Süleyman Askerî Bey, etrafına topladığı "Teşkilat-ı Mahsusa" gönüllüleriyle İngilizlere karşı durmaya çalışmıştır. İngilizlere karşı mevzii başarılar kazanan Osmanlı kuvvetleri, 14 Nisan 1915'ten itibaren ard arda gelen yenilgiler üzerine kuzeye çekilmek zorunda kalmış; Dicle nehri boyunca ilerleyen İngilizler, 21 Mayıs'ta Ammare'yi, 25 Temmuz'da Nasuriye'yi, 28 Eylül'de Kutü'l-ammare'yi işgal etmiştir.

Bu sırada Irak ve Havalisi Komutanlığına getirilen Albay Nurettin (Sakallı Nurettin Paşa) Türk ordusunu, taarruz fırsatını ele geçirebileceği yere kadar taktik geri çekilme planıyla daha fazla yıpranmadan kuzeye çekmeyi başarmıştır. Nitekim 22-24 Kasım 1915'de cereyan eden Selmanpâk Muharebesinde Türkler zafer kazanmış ve İngiliz ordusunu takibe koyulmuşlardır. Türk takibinden

---

* Dr.Öğ.Kd.Alb., Harp Akademileri Komutanlığı, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü (SAREN) Müdürü, e-posta: zturkmen@harpak.edu.tr.

kurtulabilmek için süratle güneye doğru çekilen İngilizler 3 Aralık 1915 sabahı Kutü'l-Ammare'ye sığınmışlardır. İngilizleri Kutü'l-Ammare'de sıkıştıran Türkler, yaklaşık 5 ay kadar yoğun kuşatma altında tutmuşlardır. Aralık sonunda Bağdat merkez olmak üzere VI. Ordu'nun teşkiliyle başına Alman Generali Von der Goltz (Golç) atanmış; bu duruma tepki gösteren Albay Nurettin görevden istifa ederek bölgeden ayrılmış; yerine Irak ve Havalisi Komutanı olarak Albay Halil (Kut) Bey atanmıştır.

Bir süre sonra Goltz'un tifüsten ölümü üzerine VI. Ordu Komutanlığına atanan ve Mirliva rütbesine yükseltilen Halil Paşa komutasındaki Türk ordusu İngilizleri teslim zorlamak için kuşatmanın şiddetini her geçen gün artırmıştır. Kuşatmayı yaramayan İngilizler, Türk ordu komutanlığına açık-gizli tekliflerde bulunarak muhasaranın kaldırılması için çaba harcamışlar; ancak bu teklifler VI. Ordu Komutanı Halil Paşa tarafından reddedilmiştir. 29 Nisan 1916 günü Halil Paşa komutasındaki VI. Ordu muzaffer olarak Kutü'l-ammare'ye girmiş, General Townshend komutasındaki İngiliz ordusu tüm personeliyle teslim alınmıştır.

Kütü'l-Ammare Zaferi; Osmanlı Ordusu'nun zor şartlar ve imkânsızlıklar içerisinde, Çanakkale'den sonra İngilizlere karşı kazandığı ve bir İngiliz tümeninin bütün personeli ile birlikte (13 general, 481 subay ve 13.300 er olmak üzere, toplam 13.794 kişi) esir alındığı eşsiz bir zaferdir. Bu zafer, başta İngiltere olmak üzere bütün dünyada büyük bir yankı uyandırmıştır. İngiltere bu yenilgiden sonra Irak cephesinin devam etmesi konusunda tereddüde düşmüş ve altı ay süreyle savunmada kalarak Türk birliklerini rahatlatmıştır.

Petrol bölgesine sahip olmak üzere Bağdat üzerine yürümek için Irak'a sürekli asker ve mühimmat yığınağı yapan İngilizler, Şattülarap'tan 13 Aralık 1916'da tekrar kuzeye doğru ileri harekâta geçmişlerdir. Taze kuvvet desteğiyle İngilizler kısa sürede Bağdat önlerine gelmişler; 11 Mart 1917'de şehri işgal etmişlerdir. Bağdat'ın düşmesi, Osmanlı devlet yöneticileri ile özellikle yöre halkının hafızasında derin izler bırakmıştır. Bağdat'ı ele geçiren İngilizler, 1917 yılında bu cepheden çok Filistin-Suriye Cephesindeki harekâta önem vermişlerdir. 1918 yılına gelindiğinde daha da kuzeye doğru ilerleyerek Mondros Ateşkes Antlaşmasının imzalanmasından sonra 8 Kasım 1918'de ateşkes hükümlerine aykırı olarak Musul'u işgal etmişlerdir.

Irak cephesinde sıcak iklimin olumsuz etkilerine kolera hastalığı ve gıdasızlık da eklenince Osmanlı ordusu İngilizler karşısında tutunamamıştır. İlaç, gıda ve cephane yokluğu Türk kuvvetlerinin

azmini kırarken, İngilizlerin yerel halka yaptıkları propaganda etkisini göstermiş ve cephedeki muharebelerin kaderini belirlemiştir.

***Anahtar Kelimeler:** Irak Cephesi, Kutü'l-Ammare zaferi, Albay Nurettin, Albay Halil (Paşa), Colmar von der Goltz, General Townshend, VI. Ordu, Dicle ve Fırat nehirleri, Türk ordusu, Bağdat.*

Turkish–British Struggle in the Iraqi Front during the First World War

Abstract

Upon the start of the First World War, the Britain declared war on the Ottoman Empire and began its occupation of Iraq in order to seize the oil fields by landing its troops in Fav located in the opening of the Şattü'l-Arap and moving towards north from the Persian Gulf. A small number of Turkish troops (8000) were stationed in the Iraqi Front due to the trust on Arab tribes and jihad declared. However, the British who made versatile propaganda in the region managed to pull the majority of the Arab tribes on their side. Therefore, Turkish troops could not hold a strong position against the British troops, which are more powerful in terms of arms, personnel and equipment, and was forced to withdraw further north by applying the tactical withdrawal plan without many loss.

After the occupation of Basra on November 22, 1914, the British troops moved forward and reached to Kurna on December 9, 1914. The Commander of Iraq and its Surroundings Major Süleyman Askeri Bey tried to stand up against the British troops with the volunteers from the “Teşkilat-ı Mahsusa” (Special Organization). Winning positional successes against the British troops, Ottoman forces were forced to retreated north due to the consecutive defeats as of April 14, 1915; the British troops which advanced along the Tigris River occupied Ammere on May 21, Nasırıye on June 25, and Kutü'l-Ammare on September 28.

Meanwhile, Colonel Nurettin (Bearded Nurettin Pasha) who was promoted as the Commander of Iraq and its Surroundings managed to retreat the Turkish army to north with a tactical withdrawal plan to a place in which it might acquire the opportunity to attack. Indeed, the Turkish army won a victory in Selmanpak Battle, which took place on November 22-24, 1915 and set to follow the British army. The British troops swiftly withdrew to south in order to escape from the Turkish troops and took refuge in Kutü'l Ammare in the morning of December 3,

1915. Turkish army constrained the British in Kutü'l-Ammare and kept it under heavy siege for about five months. With the start of formation of the Sixth Army whose center was in Baghdad as the end of December, German General von der Goltz (Golç) was appointed as the head of the army; Colonel Nurettin resigned as a protest to this situation and left the region; and Colonel Halil (Kut) Bey was appointed as the Commander of Iraq and its Surroundings.

After a while, upon the death of Goltz from typhus, Halil Pasha was appointed as the Commander of the Sixth Army and was promoted as Brigadier. Under the command of Halil Pasha, Turkish army increased the severity of the siege every day in order to force the British to surrender. Unable to break the siege, the British tried to lift the siege with many proposals, both openly and in secret. However, these proposals were rejected by the Commander of the Sixth Army Halil Pasha. On April 29, 1916, the Sixth Army under the command of Halil Pasha entered Kutü'l-ammere as victorious and captured all the personnel of the British army under the command of General Towshend.

The Victory of Kutü'l-Ammare was a unique victory after the Dardanelles due to the fact that the Ottoman army won a victory against the British in very difficult circumstances and that all the personnel of a British division (13 general, 481 officers, 13,300 private, a total of 13,794 prisoners) was taken prisoner. This victory raised a great echo in the whole world, especially in Britain. After this defeat, Britain has fallen in doubt about the continuation of Iraqi front and remained on the defensive side for six months, which, in turn, gave a relief to Turkish troops.

Continuously building up troops and ammunition to Iraq in order to reach Baghdad with the goal of acquiring the oil fields, the British troops began their advance move towards north once again on December 13, 1916. With the support of new forces, the British troops quickly reached to the outskirts of Baghdad and occupied the city on March 11, 1917. The fall of Baghdad left deep traces in the memories of the Ottoman government officials and especially of the local people. After the occupation of Baghdad, the British army gave much importance to the operations in the Palestine–Syria front than it gave to the operations in this front in 1917. In 1918, the British troops moved further towards north and occupied Mosul in November 8, 1918 in contravention of the provisions of the ceasefire after the signing of the Mondros Armistice.

Adding the cholera outbreak and malnutrition to the negative effects of the warm climate in the Iraqi front, the Ottoman army could not hold against the British army. While the lack of drugs, food and

ammunition broken the determination of Turkish forces, the British propaganda on the local people proved its effect and determined the fate of the battles at the front.

Key Words: *Iraqi Front, Victory of Kutü'l-Ammare, Colonel Nurettin, Colonel Halil (Pasha), Colmar von der Goltz, General Townshend, Sixth Army, Tigris and Euphrates rivers, Turkish Army, Baghdad.*

a. I. Dünya Savaşına Uzanan Süreçte Irak Coğrafyasında Yönetim-Toplum İlişkileri ve Irak'a Yönelik Sömürgeci Devletlerin Politikalarına Bir Bakış

Türklerin, Irak coğrafyası ile ilk tanışmaları Abbasî Halifeliği dönemine rastlar. 9. yüzyılın başlarından itibaren Abbasî ordularında görev alan Türkler, önceleri Bağdat yakınlarındaki ordugâhlara yerleştirilmişler; zaman geçtikçe sadece Abbasî ordusunda değil, devlet yönetiminde, bürokratik alanlarda etkin roller üstlenmişlerdir.¹ 11. asırda Büyük Selçuklu Devletine bağlı Irak Selçukluları yönetiminde bulunan ve Irak-ı Arap adıyla anılan coğrafya, IV. Murat döneminde imzalanan Kasr-ı Şirin antlaşmasından (1637) sonra yaklaşık 300 yıl (30 Ekim 1918) Osmanlı idarî ve mülkî yönetiminde Irak/Bağdat eyalet/vilayeti olarak halkın huzur ve güvende yaşadığı bir coğrafya olmuştur.

Irak coğrafyası İslamiyetin ilk fetih yıllarında (7. yüzyıl ortaları) İslam devlet yönetimine girdiğinden 16. yüzyılda Osmanlı idaresine bağlanmış olmasına rağmen mirî (tumar sistemi) rejimi burada uygulanamamış; bundan dolayı da merkezî otorite tam anlamıyla kurulamamış, ancak 1864'teki vilayet kanunuyla yapılan düzenlemelerden sonra Irak coğrafyası idarî-siyasi anlamda denetim altına alınabilmiştir.² Etnik ve dinî açıdan bakıldığında, tarih boyunca Irak'ın güney kesiminde Şii-Araplar, kuzeyinde ise Sünni/Şii Türkler çoğunluğu teşkil etmiştir. Diğer yerel unsurların nüfusu ise azınlıkta kalmıştır.³

Osmanlı Devleti, 1914 yılı istatistik rakamlarına göre, 1.937.900 km²'lik yüzölçümüne sahip, tahminlere göre 26.372.000 nüfusu barındıran bir ülke konumundadır. Musul, Bağdat ve Basra vilayetlerinin dahil

¹ Hakkı Dursun Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, İstanbul 1980, s. 50.

² Mustafa Öztürk, "Osmanlı Mirî Rejiminin Misak-ı Milli ile Münasebetleri", *Beşinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri*, c. I, Ankara 1996, Genkur ATASE Bşk.lığı Yay., s. 186.

³ Gökhan Çetinsaya, *Admiration Ottoman of Iraq*, Manchester Univ. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Londra 1994, s. 222.

olduğu Irak arazisi 326.300 km²'lik bir alandır ve bu coğrafyada 2.403.000 nüfus yaşamaktadır.⁴ Bu dönemle ilgili nüfus hakkında tahmini hesaplamalar yapıldığından rakamlarda çelişkiler olabilmektedir.⁵ Nitekim bir başka araştırmada Irak'ın genel nüfusu 3.650.000 gösterilmektedir.⁶ 19. yüzyılda iktisadi, siyasi, askerî ve toplumsal alanda büyük sorunlarla baş etmesine rağmen Osmanlı Devleti, uluslararası alanda yine de etkinliği olan bir devlet konumunda idi. 1881 yılında iktisadi yönden iflasını ilan eden devletin, 1914 yılındaki dış borçlarının itibari kıymeti 162.000.000 (162 milyon) Osmanlı lirası olarak tahakkuk etmiş; gelir-gider dengesindeki uçurum daha da açılmış; paranın diğer ülke paraları karşısındaki değeri düştüğünden alım gücü de azalmıştır. Birinci Dünya Harbine tekabül eden yıllarda ihracat ithalat dengesi bozulmuş; ithalat ihracatın hemen hemen iki katına yaklaşmıştır.⁷ 1914'ten 1918'e uzanan dört yıllık harp boyunca Almanya'dan alınan avanslarla birlikte dış borç 476.900.000 Osmanlı lirasına ulaşmıştır.⁸ Öte yandan harp ekonomisi, üretim-tüketim ilişkilerini derinden etkilemiş; fiyat artışları fakir halkı derinden sarstığı gibi, üretimdeki durgunluk zorunlu ihtiyaç maddelerinin teminindeki sıkıntıyı daha da artırmıştır. Özellikle iâşe meselesinin çözümlenmesi konusu savaş yıllarının başlıca sorunu haline gelmiştir.⁹

Sanayi Devriminin ardından 19. yüzyılda devletler arasında giderek artan ekonomik çıkar savaşları, buna bağlı Avrupa'nın büyük devletlerinin sömürgeci politikaları, Osmanlı Devleti gibi hammadde

---

⁴ Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1994, s. 4

⁵ Osmanlı Devleti'nin 1914 yılındaki nüfusu genelde 19-23 milyon arasında tahmin edilmektedir. Bu tahminler yapılırken 1908 nüfus sayımı temel alınmakta, Balkan Harbi'ndeki arazi ve buna bağlı nüfus kayıpları değerlendirilerek belirlenmektedir. Yabancı kaynaklarda da farklı rakamlar yer almaktadır. Dünya Almancağı'na göre nüfus 1913'de 22 milyon olarak verilirken İngiliz istihbaratı da 20 milyon olarak belirtmektedir. Bkz. *The World Almanac and Encyclopedia, 1914*, New York, Press Publishing 1913, p. 224; Intelligence Section Cairo, *Handbook of the Turkish Army*, Eighth Provisional Edition, February 1916, Nashville Battery Press, 1996, p. 9. Ayrıca bkz. Edward J. Erickson, *Size Ölmeyi Emrediyorum! Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordusu*, (Çev. Tanju Akad), Kitap Yay., İstanbul 2003, s. 33.

⁶ Selçuk Duman, *II. Meşrutiyet'ten İngiliz Mandaterliğine Irak*, Berikan Yay., Ankara 2010, s. 9.

⁷ Vedat Eldem, *Aynı eser*, s. 13-17.

⁸ Vedat Eldem, *Aynı eser*, s.116.

⁹ Osmanlı Tarihinde başta İstanbul'un iâşesi olmak üzere iâşe meselesi harp yıllarında her zaman büyük sorun olmuştur. Birinci Dünya Harbi yıllarında iâşe meselesinin çözümü için Harbiye, Dahiliye ve Maliye Nazırlıklarından müteşekkil bir komisyon kurularak çalışmalar yürütülmüştür. Bilgi için bkz. Vedat Eldem, *Aynı eser*, s. 39-47.

kaynakları üzerinde bulunan, gelişmemiş bir sanayiye sahip devletleri hem pazar, hem de işgal amaçlı hedef haline getirmiştir. Sahip olduğu zengin petrol kaynaklarından dolayı Irak coğrafyası, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren emperyalist devletlerin ilgi alanı olmuştur. Başta İngiltere, Fransa ve Almanya gibi ülkeler, Orta Doğu'ya yönelik siyasetlerinde Osmanlı Devleti idaresindeki Irak coğrafyasının petrol kaynaklarına sahip olmak için çok yönlü politika uygulayarak harekete geçmişlerdir. Irak'ın kuzeyinde yer alan Musul-Kerkük coğrafyası zengin petrol kaynaklarıyla sanayi devrimini gerçekleştiren Avrupa devletlerinin iştahını kabartan bir mekan olmuştur.¹⁰

Irak coğrafyası, 19. yüzyılda Hindistan'da denetimi ele geçiren İngiltere'nin Orta Doğu politikasının esası olan petrol kaynakları bakımından ekonomik, hem de doğu ile ulaşım bağlantısı açısından stratejik önem taşıyan sömürgesi Hindistan'ı güvencede tutmak için elde tutulması gereken önemli bir jeopolitik hedef idi.¹¹ Gerçi Birinci Dünya Savaşı öncesi Avrupa'nın sömürgeci devletleri arasında yapılan gizli protokollerde paylaşımı güç mekanlardan biri olarak Irak coğrafyası olmuştur. Ancak geleceğin önemli enerji kaynağı olan petrolü ele geçirme hırısından kaynaklanan gizli anlaşmalarda Irakla ilgili çeşitli senaryolar gündeme getirilmiştir. Osmanlı hükümetleri çıkarılan kanunlarla Musul ve Bağdat petrollerini Hazine-i Hassa idaresine bağlayarak padişahın mülkü haline getirmiştir.¹² Bölgeyi Osmanlı idaresinden koparmak için başta İngiltere, Fransa olmak üzere Osmanlı Devleti'nin müttefiki Almanya dahi araştırmacı görüntüsü altında casuslar göndererek yerel halkı kendi yanına çekmeye gayret etmiştir. Özellikle 1900'lerin başlarından itibaren bölgede giderek artan arkeolog ve doğa bilimcilerinin asıl hedefleri, mensubu oldukları devletlerin ihtiyacı olan petrol kaynaklarının yerlerini tespit etmeye yönelik çalışmalar yapmaktı.

b. Irak Cephesinde Harekât Bölgesinin Coğrafi Durumu ve İklimi

Coğrafi terim olarak Irak; Şam Çölü ile İran sınırı arasında kalan yaklaşık 200 km eninde, Basra Körfezinden kuzeybatı istikametine ortalama 700 km uzunluğundaki bölgedir. Irak adı 1921'den itibaren uluslararası hukukta devlet adı olarak kullanılmaya başlanmıştır.¹³

---

¹⁰ Edward Mead Earle, *Bağdat Demiryolu Savaşı*, (Çev. Kasım Yargıcı), İstanbul 1972, s. 27.

¹¹ Ömer Kürkçüoğlu, *Türk İngiliz İlişkileri 1919-1926*, Ankara 1978, s. 16.

¹² Selçuk, Duman, *Aynı eser*, s. 76.

¹³ Harp Akademileri Komutanlığı, *Türkiye-İrak İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul 1994, s. 1.

Osmanlı dönemi kaynaklarında Irak-ı Arap olarak adlandırılan bölge, Dicle, Fırat havzasında tarihteki Mezopotamya'yı (Verimli Hilal) içine alır ve Basra Körfezine kadar uzanır. Irak-ı Arap bölgesinde nehirlerin etrafında tarım alanları mevcuttur. Dicle Nehrinde nehir gemileriyle taşımacılık da yapılmaktadır. Bağdat'tan Basra'ya kadar yolcu taşıyan Linç kumpanyasına ait vapurlar düzenli seferler yaparak hem yolcu, hem de malzeme taşıyarak ticarî hayata da canlılık getirmiştir. Arazinin diğer bölümleri ise çöldür. Basra'dan Bağdat'a kadar olan kesimde rakım, genelde 30-40 metre arasında değişmektedir. Dicle ve Fırat nehirleri boyunca uzanan arazide 1-7 kilometrelik bir arazi taşkın mevsimlerinde (yağmurun çok yağdığı kış ve ilkbaharda) sular altında kalmakta; Kurna ile Basra arasındaki kesim ise tamamen bataklıklarla örtülü konumdadır.¹⁴

Kuzeyinde karasal iklim, batı ve güneyinde ise çöl iklimi görülmektedir. Kasım-Nisan ayları arasında yağış alan Irak'ta bu dönemde nehirlerde sıkça taşkınlar ve sel felaketi yaşanır. Bundan dolayı Mezopotamya havzasında bataklıklar pek çoktur; bu ise bulaşıcı hastalıklara özellikle de sıtmaya yol açan bir durumdur. Diğer taraftan yöre halkının zorunlu su ve temizlik ihtiyacını Dicle ve Fırat'tan karşılaması kolera hastalığına da yakalanma riskini artırmıştır.¹⁵ VI. Ordu Sıhhiye Reisi vekili olan Tabip Yüzbaşı Abdülkadir (Noyan) Bey, bölgede temizlik konusuna yeterince önem verilmediğinden kolera ve sıtma gibi hastalıkların yoğun olarak görüldüğünü belirtir.¹⁶ Temizliğe yeterince önem verilmemesinden dolayı bulaşıcı hastalıklar kısa sürede geniş alanlara yayılabilmektedir. Çöl iklimine sahip olan bölgede sıcaklık Nisan ortalarında artmaya başlar Temmuz-Ağustos aylarında tahammül edilmez bir hal alır ve gölgede 50 dereceyi aşar; bu dönemde gölgede sıcaklık ortalaması 46 dereceye ulaşır. Bu bakımdan yaz döneminde askerî harekâta kalkışmak oldukça külfet gerektiren bir durumdur. Irak'ın güney kesiminde yaz mevsiminde düzenlenecek askerî harekâta bu yüzden geceleyin yapmak tercih edilir.¹⁷

Arazi genel olarak kuzeyden güneye, doğudan batıya alçalan,

¹⁴ Behzat Balkış-Nezihi Fırat, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Irak-İran Cephesi*, c. III-1, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yay., Ankara 1979, s. 25-31.

¹⁵ Hikmet Özdemir, *Salgın Hastalıklardan Ölümler, 1914-1918*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2010, s. 255-261.

¹⁶ Abdülkadir Noyan, *Son Harplerde Salgın Hastalıklarla Savaşlarımız*, Ankara Ün. Tıp Fak. Yay., Ankara 1956, s. 71.

¹⁷ Behzat Balkış-Nezihi Fırat, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Irak-İran Cephesi*, C. III-1, s. 31-33.

kuzey ve kuzeydoğu kısımları dağlık, batı ve güneybatı kesimleri çöl, orta ve güney bölgeleri ise içinden geçen Fırat ve Dicle nehirlerinin meydana getirdiği geniş bir çöküntü görünümündedir. Fırat ve Dicle Nehirleri Irak topraklarını kuzey-güney istikametinde bölerek, Kurna Mevkiinde birleşip Şattü'l-Arap adını alarak Basra Körfezine dökülür.

c. Harekât Bölgesinin Jeopolitik ve Stratejik Önemi

Osmanlı Devleti'nin üç vilayetini (Musul, Bağdat ve Basra) içine Irak-ı Arap bölgesi, jeopolitik ve stratejik bakımdan son derece önemli bir konuma sahipti. Yaklaşık 11 asır Türk egemenliğinde kalmış olan bu coğrafya, iktisadi ve stratejik öneminden dolayı Alman-İngiliz rekabetinin en yoğun yaşandığı bir bölge olmuştur.

Irak bölgesi, Orta Doğu'yu Uzak Doğu'ya bağlayan yolların üzerinde yer almasından dolayı, Arap yarımadasını kuzeyden kontrol etmek isteyenlere avantaj sağlayacak bir konumdadır. Basra, Körfez'den yani Hindistan istikametinden yapılacak bir askerî harekâtın başlangıç noktası olma özelliğine sahiptir. 19. yüzyılda petrolün en çok bulunduğu yerlerden biri olması, Irak'a sömürgeci devletlerin ilgisini artırmıştır. Irak'ta, özellikle Musul vilayeti, büyük güçlerin, petrol arama ve işletme imtiyazları elde etme yarışına giriştikleri bölge olmuştur. II. Abdülhamit döneminde temelleri atılan, Osmanlı-Alman yakınlaşması sonunda Berlin-Bağdat demir yolu yapım işinin Almanlara verilmesi Irak bölgesinde Alman etkisinin artmasına yol açmıştır.¹⁸ Bu sırada İngilizler de bölgeye gönderdikleri biyolog, tarihçi, diplomat, zoolog vs. meslek gruplarından casuslar aracılığıyla kendi siyasetlerini kalıcı kılmaya, diğer taraftan küçük menfaatler temin ederek bölge halkı üzerinde -özellikle de aşiret reislerinde- İngiliz hayranlığını artırmaya gayret etmişlerdir. Hatta İngiltere bölgeye gönderdiği Yüzbaşı WHI Shakespeare aracılığıyla daha 1910'larda Basra Körfezi civarında tampon bir Vahabî devleti kurmayı ve onun aracılığıyla doğal kaynakları kullanmayı düşünmüştür.¹⁹ Aslında İngiltere, petrol bakımından çok zengin olan bu bölgede işi şansa bırakmak istememiştir. Nitekim uzun yıllardır Irak ve Hicaz coğrafyasında uzun yıllar faaliyet gösteren ünlü kadın casus Gertrude Bell kendisine aşkla bağlanan aşiret reisleri üzerinde çok büyük etkiler bırakmış, İngiliz idaresine karşı önemli bir ilgi-alâka uyandırmıştır. Bu

¹⁸ Zekeriya Türkmen, *Musul Meselesi, Askerî Yönden Çözüm Arayışları 1922-1925*, ATAM Yay., Ankara 2003, s. 11-13.

¹⁹ Briton Cooper Bush, *Britain, India, and the Arabs 1914-1921*, University of California Press, California 1971, pp., 74-80.

sırada bir yandan Kuveyt Emiri, diğer yandan İbn-i Suud ve Basra'da Seyyid Talip ile görüşülerek bu bölgede güçlü bir aşiret çoğunluğunun İngiltere'yi desteklemesi sağlanmıştır.²⁰

ç. İngilizlerin Irak'a Yönelik Askerî Harekâtı

19. yüzyılda petrolün en çok bulunduğu yerlerden biri olması, Irak'a sömürgeci devletlerin ilgisini artırmıştır. Irak'taki petrolerin işletilmeye başlanması ve Almanların elde ettiği imtiyazlar, İngilizleri harekete geçirmiştir. İngiltere, Basra körfezi sahillerinde elde ettiği petrol imtiyazını yeterli görmüyor; Arap kabilelerini de yanına çekerek daha kuzeydeki petrol sahasına da egemen olmak istiyordu. Alman nüfuzunda inşa edilmeye başlanan Bağdat demir yolunun Hindistan'daki İngiliz varlığını tehdit edebileceği endişesinin yanı sıra asıl önemli husus, Irak'ta zengin petrol yataklarının varlığı idi. Petrol aslında İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne karşı izlediği siyaseti yönlendiren en önemli etkenlerden biriydi. 1914'lerde İngiliz Hükümeti, Basra Körfezi ile Güney Irak'a müdahale ederek Bağdat'ın ele geçirilmesinden şu faydaları sağlamayı umuyordu²¹:

1. Osmanlı Devleti ile müttefiklerinin Irak ve İran petrollerinden faydalanmalarına engel olunacak,

2. İran üzerinden güneye incek Rus Kafkas Ordusu ile birleşerek, Türklerin Irak-Suriye ve Kafkas cephelerinin gerilerine düşülecek, böylece Türk Ordusu'nun imhası sağlanacak,

3. Arap Yarımadası'ndaki Arap emirlikleri üzerinde kurulan İngiliz etkisi pekiştirilecek,

4. Irak'taki Arap kabileleri Osmanlı Devleti aleyhine ayaklandırılacak, bölgedeki birliklerin lojistik tesislerine ve ikmal üstlerine saldırılar düzenlenecek,

5. Türk Ordusunun Irak ve İran cephelerinden Hindistan'a ulaşma, Hindistan'daki Müslüman halkı ayaklandırma düşünce ve tehlikesi bertaraf edilecek,

6. Osmanlı padişahı tarafından ilan edilen Kutsal Cihat (Cihâd-ı Mukaddes)'in etkisiyle Arabistan, İran, Afganistan ve özellikle

---

²⁰ Selçuk Duman, *Aynı eser*, s. 97-98.

²¹ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, Ankara 1984, s. 112; *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi (Irak-İran Cephesi)*, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yay., Ankara 1979, s. 372-375. Ayrıca geniş bilgi için bkz. Yavuz Ölçen, *Birinci Dünya Harbi Irak Cephesi Kutülammare Muharebeleri (29 Nisan 1916-16 Şubat 1917)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora tezi. Ankara 1992, s. 5.

Hindistan'daki Müslümanların harekete geçmeleri önlenecek,

7. Alman denizaltılarının, Basra Körfezi'nde üslenip Hint Denizi'ni kontrol etmelerinin önüne geçilecek,

8. İngilizlerin, Güney Irak'a egemen olmasıyla, Kuzey Irak ile Doğu Anadolu'daki Kürt, Nasturi, Süryani ve Ermenilerin ayaklanmaları sağlanacaktı.

İngilizlerin Irak Cephesini açmalarının bir değer nedeni ise İttifak Devletlerinin Hindistan'a yönelik bir harekâtının önünü kesmekti. Britanya Krallığı'nın bu öngörüsünü, askerî stratejide “*dolaylı tutum*” olarak bilinen ve düşmanın dengesini bozmak suretiyle yenilgiye uğratılmasını öngören strateji çerçevesinde değerlendirmek gerekir. Bu harekâtle ayrıca İngilizlerin Çanakkale yenilgisiyle kaybetmiş oldukları psikolojik üstünlüğün yeniden ele geçirilmesi amaçlanmıştı. Görüldüğü üzere İngilizlerin Irak seferi, onlara askerî açıdan olduğu kadar, politik ve ekonomik yönlerden stratejik çıkarlar sağlamayı hedefliyordu.

Osmanlı ordularını ıslah için gelen Alman askerî heyetlerinin çalışmaları sonucu²² imzalanan 2 Ağustos 1914 tarihli Türk-Alman gizli ittifak antlaşmasının²³ hemen ardından ertesi günü (3 Ağustos 1914) Türk orduları seferber duruma geçirilmişti. 25 Eylül 1914 tarihine gelindiğinde -seferberlikten 53 gün sonra- her alanda görülen büyük eksikliklere rağmen ordunun yığınaklanma planları, iaşe ve ikmal konuları büyük ölçüde tamamlanmış kabul edildi.²⁴ Bağdat'ta konuşlu bulunan IV. Ordu Müfettişliği²⁵, seferberliğin ilanından sonra yeniden düzenlendi ve Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı adını aldı. Irak ve

---

²² Colmar von der Goltz'le ve Liman von Sanders heyetinin 1913 yılında Osmanlı ülkesine gelmesiyle başlayan Alman Islah Heyetlerinin çalışmaları nihayetinde Osmanlı-Alman ittifakının imzalanmasına zemin hazırlamıştır. Liman von Sanders Askerî Islah Heyeti başlangıçta 42 kişi iken, bu sayı daha sonra 70 kişiye ulaşmıştır. Gelenlerin çoğunluğu yüzbaşı ve binbaşı rütbesindeki subaylardır. Bu sayı harbin devamı boyunca artmış ve 800 kişiye ulaşmıştır. Sanders heyetinin dışında ayrıca 1914-1918 döneminde 23'ü general, 10'u amiral olmak üzere kara ordusunda 130, donanmada 60, toplam 190 subay daha Osmanlı ordusunda görevlendirilmiştir. Ayrıntı için bkz. Jeduha L. Wallach, *Bir Askerî Yardımın Anatomisi*, (Çev. Fahri Çeliker), Gnkur. Basımevi, Ankara 1977, s. 129-136.

²³ Veli Yılmaz, *1'nci Dünya Harbinde Türk-Alman İttifakı ve Askerî Yardımlar*, İstanbul 1993, s. 64-66.

²⁴ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920)*, Birinci Kitap, C. III, Kısım IV, Gnkur. Basımevi, Ankara 1971, s. 225.

²⁵ IV. Ordu Müfettişliğine Musul'daki 12. Kolordu ile Bağdat'taki 13. Kolordu bağlı idi. Seferberlik ilanıyla 12. Kolordu Suriye'deki IV. Ordu'ya, 13. Kolordu da Doğu Cephesindeki III. Ordu'ya bağlanmıştır.

Havalisi Genel Komutanlığına Mirliva Cavit Paşa²⁶ atandı.²⁷ Savaşın başında Irak'ta bulunan Türk kuvvetlerinin mevcudu 38. Piyade Tümeni (8 taburlu), 6 hudut taburu, 9 seyyar jandarma taburundan ibaretti. Ayrıca Marmaris gambotuyla altı silahlı motor ve altı nehir vapurundan oluşan bir de nehir filosu vardı. Irak ve Havalisi Genel Komutanlığının 1914 Eylül sonundaki personel mevcuduna bakıldığında idari personel dâhil 23.334 kişiydi. 15.963 tüfek, 3 ağır makineli tüfek, 36 top ve 1.099 koşum hayvanı bulunuyordu. Irak'taki ordu birliklerinde Martin, Mavzer ve Şinayder marka piyade tüfekleri bunuyordu ve her bir tüfeğe 211 mermi düşecek kadar cephane mevcuttu. Son derece kısıtlı olan toplar için de top başına 110 mermi düşmekte idi. Irak cephesindeki birliklerimiz personel ve silah bakımından son derece yetersiz durumdaydı.²⁸ Kaynaklar, ordunun o sırada donatım ve giyim kuşam yönünden de yetersiz olduğunu belirtmektedir.

İngilizler, Irak bölgesinin önem kazanması üzerine Avrupa'ya gönderilmek üzere Hindistan'daki takviyeli 16. Tugayı, 23 Ekim 1914 tarihinde Bahreyn adasına gönderdi.²⁹ Osmanlı Devleti'ne savaş ilan eden İngiltere, 6 Kasım 1914 tarihinde Şattü'l-Arap Havzası'ndaki/kıyılarındaki Fav mevkiine asker çıkararak Irak harekâtını başlatmış oldu.

d. Kutü'l-Ammare Kuşatmasına/Muharebelerine Kadar Irak Cephesindeki Gelişmeler

Mahmut Şevket Paşa'nın sadrazamlığı döneminde (Ocak-Mayıs 1913) müttefik arayışında bulunan Osmanlı idarecileri gelecekte

---

²⁶ Cavit Paşa (1862-1932): Samsun'da doğmuş, 1879 yılında girdiği Harbiye Mektebi'nden 1883'de, Erkân-ı Harbiye Mektebi'nden 1885'de kurmay yüzbaşı olarak mezun olmuştur. Balkan Savaşı'nda İstanbul Boğazı ve Havalisi Komutanlığı yapmış, 6 Ocak 1914'te IV. Ordu Müfettişi olarak atanmıştır. 25 Ocak 1914'te emekli olmuştur. Birinci Dünya Savaşı seferberliği ile yeniden göreve davet edilmiş; 3 Ağustos 1914'te IV. Ordu Komutanı, 29 Ağustos 1914'te Bağdat, Basra ve Musul (Irak ve Havalisi Genel) Komutanı olarak atanmıştır. Bir ara Jandarma Genel Komutanlığı görevinde bulunmuş; TBMM II. Dönem seçimlerine katılmış; 30 Temmuz 1923'de yapılan seçimlerde Canik'ten milletvekili seçilmiştir. 25 Aralık 1924'te askerlik mesleğinden emekli olmuştur. Bir süre mebus olarak görev yaptıktan sonra rahatsızlanmış ve 23 Aralık 1932'de vefat etmiştir. Bkz. *Gnkur. ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, (Birinci Dünya Harbi) BDH*, Kls:1644, Dos:24, Fih:3-6. Ayrıca bkz. *Türk Harp Tarihi Derslerinde Adı Geçen Komutanlar*, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, İstanbul 1983, s. 117; *Cepheden Meclise*, MSB Yayınları, Ankara 1999, s. 141.

²⁷ *Gnkur. ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, BDH*, Nu: 4/10481, Kls: 3644, Ds: H-2, F: 1-5.

²⁸ Zekeriya Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2001, s. 2.

²⁹ Fahri Belen, *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi, 1915 Yılı Hareketleri*, C. II, Kara Kuvvetleri Komutanlığı Yay., Ankara 1964, s. 16.

İngiltere'nin yanında yer almayı düşünmüşler bu amaca hizmet eder düşüncesiyle Basra Körfezinin batı kesiminde küçük bir takım üsler İngiltere'ye verilmiştir. Hindistan yolunu emniyete almak, diğer yandan petrol bölgesine yönelik yakın gelecekte yapılması muhtemel harekâta ordularını desteklemek isteyen İngilizler, Bahreyn, Katar ve Kuveyt'te konuşlandıkları arazide aşiret reisi şeyhlerle yakın ilişkiler kurarak her geçen gün daha fazla yığılmak yaparak silah, teçhizat ve personel yönünden bölgedeki kuvvetlerini artırdılar.³⁰ O sırada Musul valisi bulunan Süleyman Nazif Bey, Basra'da bulunan Irak ve Havalisi Komutanı Cavit Paşa'ya 4 Ağustos 1914'te gönderdiği bir yazıda, özellikle Basra Körfezi'ndeki aşiret reislerine güvenilemeyeceğini hatırlattıktan sonra, İngilizlerin yanında yer alan bu şeyhlerde ne din gayreti ne de milliyet haysiyeti bulunmadığını ifade ederek uyanık davranmasını öğütüyordu.³¹ Orta Doğu'nun petrol zenginliklerine sahip olmak, üzerinde güneş batmayan İngiliz İmparatorluğunun egemenlik sahasını daha da genişletmek düşüncesinde olanların planlayıp hazırladıkları kurtlar sofrası kurulduktan sonra "*Büyük Oyun*" böylece sahneye konuldu.

İngiltere'nin Irak'ı işgale yönelik girişimlerini yakından takip eden Hindistan Politik Sekreteri Sir Percy Cox 8 Ekim 1914 tarihinde Bombay'dan Londra'ya gönderdiği raporunda; "*Bugün Bahreyn sevkıyatı başladı. Bana göre İran körfezine asker göndermek ve Türkiye ile savaşmak asla lehte bir olay değildir... Bana göre bizim aleyhimize bir durum ortaya çıkacaktır. Şattü'l-Arap'ta zayıf duruma düşeceğiz, yerel güçler bize düşmanca tavır alacaktır,*"³² diyordu. Bütün bunlara rağmen, İngiliz hükûmeti kararından vazgeçmemişti. İngiliz öncü birlikleri 3 Kasım 1914 günü Fav açıklarına geldiler, buradaki hudut taburu gelişmeleri 38. Tümen Komutanlığına bildirdi. 6 Kasım günü çıkarılan İngiliz öncüleriyle Türk ordusuna bağlı hudut birlikleri arasında ilk sıcak çatışma karşılıklı top ve tüfek atışlarıyla başlatılmıştır. 16. İngiliz Tugayı, 8-10 Kasım 1914 tarihleri arasında gemilerle Şattü'l-Arap'a girerek kuvvetinin büyük kısmını Abadan'ın güney kıyılarına çıkarmıştı. Basra'yı savunmak isteyen Türk kuvvetleri ise, İngiliz birliklerinin ve özellikle nehir filosunun üstün ateş gücü karşısında ağır zayıyat vererek kuzeye doğru çekilmişlerdi.³³

Kuvvet kaybından doğan hassasiyet nedeniyle, Irak ve Havalisi

³⁰ Behzat Balkış-Nezihi Fırat, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Irak-İran Cephesi*, C. III-1, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yay., Ankara 1979, s. 15-21.

³¹ *Gnkur. ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, BDH*, Nu: 4/10481, Kls: 3644, Ds: H-1, F: 1-7.

³² Selçuk Duman, *Aynı eser*, s. 103.

³³ Selçuk Duman, *Aynı eser*, s. 105-106.

Genel Komutanı Cavit Paşa, mevcut kuvvetlerle daha iyi koşullarda muharebe edebilmek maksadıyla, Basra'yı savunmaktan vazgeçip elindeki çok zayıf Türk kuvvetleriyle taktik geri çekilme planını uygulamaya koyarak Dicle ve Fırat nehirlerinin birleştiği Kurna bölgesine geri çekilmiştir. Cavit Paşa, bu sırada İngilizleri Basra'ya davet eden kimi Arap aşiretlerini Bağdat'taki üst komutanlığa şikâyet etmiş, mücadeleyi sürdürebilmesi için kendisine takviye kuvvet gönderilmesini istemişti. Bu talebi olumlu karşılanmış bir alay ile bir makineli tüfek bölüğü gönderileceği bildirilmiş, ancak talep edilen kuvvetler zamanında bölgeye ulaştırılamamıştı. Ayrıca Başkomutan Vekili Enver Paşa tarafından yerli halktan yararlanmak amacıyla Hicaz'da İbn-i Suud ile İbnurresid'e hediyeler gönderilmişse de bundan bir sonuç alınamamış³⁴, bu sırada ikili oynayan Arap aşiret reisleri İngilizlerin yanında yer almayı uygun bulmuşlardı. Talep ettiği takviye birliklerin gelmemesi üzerine daha fazla kayıp vermek istemeyen Cavit Paşa, 20 Kasım'da Basra'dan kuzeye çekilmek zorunda kalmıştır. Bu fırsatı değerlendiren İngiliz ordusu, 23 Kasım 1914'te Basra'yı işgal etmiş, hepsi olmasa da bölgedeki kimi Arap aşiretleri şehre giren İngiliz askerlerini sevinç gösterileriyle karşılamışlardı.³⁵ İngilizler Basra'ya girdikten sonra yerel halka hitaben yayımladıkları bildiride şunları yazmışlardır: *"Bilirsiniz ki İngiltere'nin öteden beri dünyadaki bütün öbür devletlerden ve hatta Türkiye'den çok, milyonlarca Müslüman uyruğu vardır. İngiltere, Türkiye'ye dostluk göstermiş ve bir kaç ay önce savaş çıkınca ona yansız kalması öğütünde bulunmuştur... Ancak Almanlarca yanlış yola sürüklenen Türkiye öğütlerimizi dinlemedi ve arada savaş çıktı. Şimdi İngiltere hükümeti Basra'yı ele geçirdi. Osmanlı ile savaş durumu varsa da halka karşı düşmanlığımız ve kötü niyetimiz yoktur. Halka dost ve komşu olduğumuzu ispat etmeyi umuyoruz. Artık bölgede Türk yönetiminden eser kalmamış; İngiliz yönetimi kurulmuştur. Onun altında hem din, hem de dünya işleriniz de hürriyet ve adaletten faydalanacaksınız."*³⁶

Basra'nın ele geçirilmesinden sonra İngilizlerin ilerlemeleri Kurna'ya kadar devam etti. Aslında Kurna; Basra'nın güvenliğini sağlamak için stratejik öneme sahip bir yerdi. 4 Aralık 1914'te üstün kuvvetlerle Kurna mevziine taarruza başlayan İngilizler beş gün devam

³⁴ *Musul Kerkükle İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919)*, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara 1993, s. 30.

³⁵ Kemal Arı, *Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi*, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yay., Ankara 1997, s. 79.

³⁶ Selçuk Duman, *Aynı eser*, s. 108.

eden çetin muharebelerden sonra 9 Aralık 1914'te Türk kuvvetlerinin kuzeye çekilmesi ile Kurna bölgesinde üstünlüğü ele geçirmişlerdi. 4 Aralık tarihinde cereyan eden Birinci Müzeyra ve 7 Aralık günü yapılan İkinci Müzeyra Muharebesinde İngilizler galip gelmiştir. Türk kuvvetleri bu sırada sadece İngilizlerin değil, bölgedeki Arap aşiretlerinin de saldırısına maruz kalmıştır. İngilizler Dicle Nehri'ni geçip Kurna Kasabası'nı kuzeyden ve batıdan kuşatmışlar; bundan dolayı Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı Kurna'ya yardım gönderememiştir. Geri çekilme yollarının düşman tarafından kesilmesi nedeniyle 38. Tümenine bağlı birliklerin önemli bir kısmı başlarında tümen komutanları Albay Suphi olmak üzere 45 subay, 989 er İngilizlere teslim olmak zorunda kalmış³⁷; kalan birlikler parça parça geri çekilmişlerdir. Bu geri çekilme esnasında Arap aşiretlerinin saldırısı ve soygunundan sağ kalanlar Çatratü'l-Ammar ve Nasriye hattına ulaşmışlardır.

Bu sırada Türk Kuvvetlerinde yeniden teşkilatlanmaya gidilmiştir. Jandarma, hudut, depo birlikleri, yerli halk ile Türk Kuvvetlerinden ayrılmayan Müntefik Aşiretinden teşkil edilen birlikler ve 1915 yılı Ocak ayında Halep'ten gönderilen 35. Tümen'le birlikte yeniden bir düzenlemeye tabi tutulmuştur.

Bundan sonraki günlerde her iki taraf da Irak'taki kuvvetlerini takviye etmekle meşgul oldu. 2 Ocak 1915'te Irak ve Havalisi Genel Komutanı Cavit Paşa'nın teklifiyle rütbesi yarbaylığa yükseltilen Süleyman Askerî Bey³⁸ tayin edilmiştir.³⁹ Enver Paşa, Süleyman Askerî Bey'in Irak cephesinde yerel kuvvetlerle İngiliz ilerleyişini durdurabileceğini düşünüyordu. Bu sırada Irak'ta aşiretler üzerinde güçlü bir otoritesi bulunan Uceymî Sadun Paşa, Süleyman Askerî

---

³⁷ Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım*, C. II, İstanbul 1991, C. II, s. 391; ayrıca bkz. Tarık Saygı, *İngiliz Generali Townshend ve Türkler*, Paraf Yay., İstanbul 2011, s. 49.

³⁸ Süleyman Askerî Bey (1902-P.28) (1884-14 Nisan 1915): 1884'te Prizren'de doğmuş, 14 Mart 1900 tarihinde girdiği Harbiye Mektebi'nden 6 Aralık 1902'de teğmen olarak mezun olmuştur. Daha sonra Erkân-ı Harbiye Mektebi'ne devam etmiş ancak mezun olamayıp 5 Kasım 1905'te mümtaz (kurmaylıkları onanmayarak mümtaz kalanlar) yüzbaşı olarak kıtaya çıkmış, ancak 1912'de kurmaylığı onanmıştır. 1911-1912 Türk-İtalyan Savaşı'na ve 1912-1913 Balkan Savaşı'na katılmıştır. 13 Aralık 1914'te 38. Tümen Komutanlığı ve aynı zamanda Basra Valiliği'ne, 2 Ocak 1915 tarihinde Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı görevine atanmıştır. 20 Ocak 1915'te Birinci Rota Muharebesinde İngilizleri mağlup etmiştir. 12-14 Nisan 1915'te Şuayyibe Muharebesi'nde İngilizler karşısında savaşı kaybedince üzüntüsünden bunalıma girmiş ve arabasında intihar etmiştir. Mezarı Basra, Berceziye'dedir. *Türk Harp Tarihi Derslerinde Adı Geçen Komutanlar*, Harp Akademiler Komutanlığı Yay., İstanbul 1993, s. 423-425.

³⁹ *Gnkur. ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, BDH*, Nu: 4/10481, Kls: 3644, Ds: H-15, F: 1-2, 1-7.

Bey'in yanında yer aldı. Uceymî Sadun Paşa Irak cephesinde cereyan eden bütün muharebeler sırasında kendine bağlı aşirete güçleriyle Türk ordusuna destek verdi. Nitekim, Mondros Mütarekesinden sonra da Urfa'ya yerleşerek kalan ömrünü Türkiye'de geçirmiştir.

Irak ve Havalisi Komutanı Süleyman Askerî Bey, aslında Teşkilat-ı Mahsusa'nın kuruluşunda faal görevler almış, gayr-i nizami harp yöntem ve usullerini bilen ve bunu Trablusgarp'ta Türk-İtalyan harbinde, daha sonra da Balkan harbinde uygulayan vatanperver bir subay idi. Bağdat'ta Jandarma Komutanlığı yaptığından bölgeyi biliyordu. Dönemin önde gelen şahsiyetlerinden Ahmet İzzet Paşa'ya göre kıvrak zekalı, cesaretli ve bilgili bir subay olmasına rağmen tecrübesi azdı.⁴⁰ Süleyman Askerî Bey'in emrindeki Türk ordusu, personel ve silah bakımından üstün İngiliz kuvvetleri karşısında tutunamayınca taktik geri çekilme planı uygulamaya konularak birlikler bir miktar kuzeye doğru kaydırılmıştır. Süleyman Askerî Bey, göreve gelir gelmez Rota köyü ve civarında 7 Ocak 1915 tarihinde İngilizlerle yapılan muharebelerde Türk birlikleriyle aşiret kuvvetleri geri çekilmişler ancak daha sonra yapılan muharebelerde İngilizlere ağır kayıplar verdirmişlerdir. Süleyman Askerî Bey 5 Şubat 1915 tarihli raporunda 2 subay 17 asker şehit, 5 subay 68 asker yaralı verdiklerini açıklarken İngilizlerin 400 ölü 1000'in üzerinde yaralı verdiklerini bildirmiştir.⁴¹ Süleyman Askerî'ye bağlı birlikler bundan sonraki süreçte zaman zaman Kurna'ya kadar akınlar yaparak İngilizlere zayıat verdirmişlerdir. Taşkınlardan dolayı bu sırada Dicle ve Fırat'ın sularının kabarması her iki tarafın hareket kabiliyetini büyük ölçüde kısıtlamıştır.

Teşkilat-ı Mahsusa'nın meşhur "*Osmancık Taburu*"nun⁴² da savaştığı bu muharebelerde Süleyman Askerî Bey, ayağından yaralanmasına rağmen muharebe meydanından ayrılmamıştır.⁴³ 1915 yılı Ocak ayından Mart ayına kadar takip eden aylar boyunca, İngilizler Bağdat'ı işgal etmek, Türkler ise İngilizlerin işgalindeki Basra'yı geri almak amacıyla Dicle nehri boyunca birkaç kez ileri harekâta girişmişlerse de bir sonuç alamamışlardı. Ancak İngilizler bu sırada boş durmamışlar Arap aşiretlerine yönelik olarak yayımladıkları beyannamelerle onlar üzerinde etkili olmaya çalışmışlardır. Yayımlanan bildirilerde özet

⁴⁰ Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, Nehir Yay., İstanbul 1992, C. II, s. 211.

⁴¹ Behzat Balkış-Nezihi Fırat, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Irak-İran Cephesi*, C. III-1, s. 126-131.

⁴² Osmancık Taburu, 100'er kişilik 6 bölükten kurulu bir teşkilatlanma olup günümüz özel kuvvetleri benzeri bir teşkilatlanmaya sahiptir.

⁴³ Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım*, C. II, s. 393.

olarak İngilizlerin “*Arapları Türk zulmünden kurtarmak*” amacıyla bölgeye geldiği vurgulanmıştır.⁴⁴ İngilizlerin Irak’ta otoritelerini güçlendirmeye yönelik çabalarının arttığı bir dönemde İstanbul’daki Alman büyükelçisi Wangenhaim ise Berlin’e gönderdiği 12 Şubat 1915 tarihli raporunda; “*İngilizlerin Basra’dan çıkarılmasının önemi, Almanya için Mısır seferinden daha da mühimdir*” derken Alman yöneticilerin dikkatini bu bölgeye çekmeye gayret etmiş; bu uyarı üzerine Yüzbaşı Klein başkanlığında 16 kişilik bir Alman özel müfrezesi İran’ın Karun bölgesinde İngiliz donanmasının petrol ihtiyacını karşılayan kuyuları etkisiz hale getirmek üzere görevlendirilmiştir.⁴⁵

12 Nisan 1915 tarihinde Fırat Havzası’ndan Basra’ya yöneltilen kesin bir taarruzla Basra’nın ele geçirilmesini planlayan Süleyman Askerî Bey’in bu taarruzu, aşiret kuvvetlerinin kısa sürede dağılmasından dolayı başarısız olmuştur. Bu başarıdan yararlanmak isteyen İngilizler 14 Nisan 1915’de Türk savunma hatlarına doğru taarruza geçtiler. Üç gün süren muharebelere Türkler çok kayıp verdikten sonra nehrin 120 km kadar kuzeyine Hamisi’ye çekilmişlerdir.⁴⁶ Şuayyibe Meydan Muharebesi’nde yenilgiye uğramanın büyük üzüntüsü içerisinde bunalım geçiren Süleyman Askerî Bey, 14 Nisan 1915 günü arabasında iken intihar etmiştir.⁴⁷ Bu muharebede Türk Kuvvetleri 3000’den fazla kayıp vermiştir. Dicle Mürettep Tümeninin ve Kerha Grubunun planlanan taarruzları da çoğunluğu yerli halk ve aşiretlerden teşkil edilmiş birliklerin disiplinsizliği, eğitimsizliği ve planlanan şekilde hareket etmemeleri neticesinde başarısız olmuştur. Aşiretler kim daha fazla para verirse onların yanında yer aldıklarından, kısa sürede fazla para verdiklerinden dolayı İngilizlerin safına geçtikleri görülmüştür. Nitekim aşiret kuvvetleriyle yerli halka aşırı güven duyan Süleyman Askerî Bey, bu güveninin bedelini kimilerine göre 3000, kimilerine göre de -abartılı bir rakam olan- 5000-16.000 asker ve aşiret mensubunun

---

⁴⁴ Selçuk Duman, *Aynı eser*, s. 112.

⁴⁵ Carl Mühlmann, *Das Deutsche-Türkische Waffenbündnis Im Weltkrieg (Dünya Harbinde Türk-Alman Silahlı İttifakı)*, Leipzig 1940, s. 68-69; ayrıca bkz. Veli Yılmaz, *1’nci Dünya Harbinde Türk-Alman İttifakı ve Askerî Yardımlar*, s. 113.

⁴⁶ Türk kaybı hakkında çeşitli rakamlar ileri sürülmekle birlikte, Edward J. Erickson Türklerin 16.000’e yakın şehit ve yaralı, subay ve er 700’de esir verdiklerini; kayıpların önemli bölümünün Arap aşiret kuvvetlerinden olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Edward J. Erickson, *Size Ölmeyi Emrediyorum! Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordusu*, Kitap Yay., İstanbul 2003, s. 150-151.

⁴⁷ Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, C. II, s. 212.

kaybı ve kendi canıyla ödemek zorunda kalmıştır.⁴⁸ Süleyman Askerî Bey'in yerine geçici olarak Mehmet Fazıl Paşa getirilmiş, bir süre sonra da Irak ve Havalisi Komutanlığına Albay Nurettin Bey (Sakallı Nurettin Paşa)⁴⁹ atanmıştır.

İngiliz istihbaratı, Şuayyibe muharebesinden sonra özellikle Şiilerin çoğunlukta oldukları bölgelerde Türklere karşı ayaklanmalar çıkartarak Irak'taki devlet otoritesini sarsmaya çalışmışlardır. Nitekim ilk ayaklanmalar Necef ve Kerbela'da gerçekleşmiştir. Şuayyibe muharebesi yenilgisinin yarattığı moral çöküntüsü yaşanırken, Necef halkı kaymakamlık binasına yürüyerek Türk idareci ve memurlarına baskı yaparak kasabadan çıkarmışlardır. Kerbela'da da aynı şekilde halk kışkırtılarak devlet binalarına karşı yürüyüşe geçilmiş, memurlara taziyete bulunularak şehirden uzaklaşmaları istenmiştir.⁵⁰ İngilizler işgal hedefleri arasında bulunan yerlerin halkının inanç ve mezhep farklılıklarını da kullanarak psikolojik harbi daha sonraki muharebe harekâtına destek verecek şekilde yönlendirerek Irak harekâtında kesin sonuç almaya yönelik teşebbüslerin her türüsüne başvurmakta idiler.

İngiltere'nin büyük ümitler bağladığı Irak Seferi, Hindistan'daki

⁴⁸ Behzat Balkış-Nezihi Fırat, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Irak-İran Cephesi*, C. III-1, s. 200-201; ayrıca bkz. Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım*, C. II, s. 394.

⁴⁹ Albay Nurettin Bey (Sakallı Nurettin Paşa): Asıl adı Nurettin İbrahim (Konyar)'dir. 1873 yılında Bursa'da doğmuştur. Müşir İbrahim Paşa'nın oğludur. 1890 yılında girdiği Harbiye Mektebi'nden 1893 yılında mezun olmuş, 1895'de Erkân-ı Harbiye Mektebi'ni bitirmiştir. 1897 Osmanlı-Yunan Harbi'ne Müşir Ethem Paşa'nın yaveri olarak katılmıştır. Hassa Ordusu'nda, Üçüncü Ordu'da kurmay subay olarak görev yapmış; Makedonya'da çetecilerle savaşmıştır. Babasının karşı çıkmasına rağmen İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girdi; 1909'daki tasfiye sırasında rütbesi albaylıktan binbaşılığa indirildi. 1911'de Yemen'de asilerle mücadele eden birliklerini başında buldu; 1913'de Balkan Harbi'nin son aşamasına katıldı. 14 Nisan 1915'te Irak ve Havalisi Genel Komutanı olarak atandı. Haziran'da komutanlığı devraldı. Aynı zamanda görevlerine Basra ve Bağdat valiliği de ilave edildi. 22-23 Kasım 1915'de Selmanpak'ta General Townshend komutasındaki İngiliz kuvvetini yendi. 20 Ocak 1916'da yerine Halil Paşa atandı. Nurettin Bey, 9. Kolordu Komutanı ve III. Ordu Komutan Vekilliğine getirildi. 1918'de mirliva (tuğgeneral) oldu. Mütareke döneminde İzmir'de Vali ve 17. Kolordu Komutanı idi. Kurtuluş Savaşı'nda Merkez Ordusu Komutanı idi. Büyük Taarruz'da I. Ordu Komutanı olarak harekâta katıldı ve ferikliğe (korgeneral) terfi etti. 1923'te Yüksek Askerî Şura üyesi oldu. 1925'de askerlikten istifa edip milletvekili olarak mecliste göreve devam etti. 18 Şubat 1932'de İstanbul, Kadıköy'deki evinde vefat etti. Bkz. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, Ankara 1972, s. 31-33; Necati Fahri Taş, *Nurettin Paşa ve Tarihi Gerçekler*, Nehir Yay., İstanbul 1997.

⁵⁰ Behzat Balkış-Nezihi Fırat, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Irak-İran Cephesi*, C. III-1, s. 284-287.

İngiliz karargahı tarafından yönetilip yönlendirilmekteydi. Irak'taki İngiliz seferî kuvvetlerinde görevli General Barret sağlık nedeniyle Nisan 1915'te görevden ayrılmıştır. Öteden beri Irak'ta kendisine bir görev verilmesini arzulayan General Sir Charles Vere Ferrers Townshend⁵¹ bu sırada Irak'taki 6. Tümen Komutanlığına atanmıştır. Londra'daki İngiliz yönetimi ve askerî erkânı Irak konusunda temkinli hareket ederken, Hindistan'daki İngiliz karargahı o kadar da temkinli değildi. Aslında İngiliz yetkililer, Türkler karşısında Çanakkale deniz savaşında düştikleri kötü duruma Irak Cephesinde de düşmek istemiyorlardı. Bu bakımdan endişeli, bu yüzden temkinliydi. O sırada Hindistan Pencap'ta Ravalpindi tümen komutanı bulunan Tümgeneral Charles Townshend 18-19 Nisan 1915 gecesi yola çıkarak Karaçi üzerinden Hind Buharlı Gemicilik Şirketinin Dwarka adlı vapuruyla hareket edip beş günlük yolculuktan sonra Basra'ya ulaşmıştır. 23 Nisan 1915 sabahı günün ilk ışıklarıyla Fav'a, öğlene doğru da Şattü'l-Arab'ın denize döküldüğü yerden yaklaşık 100 km. kuzeyde bulunan Basra'ya gelip görevi devralmıştır.⁵²

Bağdat'a 19 Mayıs 1915'te ulaşan yeni Irak ve Havalisi Genel

---

⁵¹ General Sir Charles Vere Ferrers Townshend (1861-1924): I. Dünya Savaşı öncesi büyük bir askerî kariyeri vardı. 1895 yılında Chitral'deki (Pakistan'daki İngiliz Garnizonu) başarılı komutanlığıyla ünlenmiştir. Mısır, Sudan ve Hindistan'daki İngiliz birliklerinde görev yaptı. 1914 yılı Nisan ayında Mezopotamya'daki 6. Hint Tümeni komutanlığına atanmıştır. 1915 yılından itibaren Basra'dan kuzeye doğru harekete geçen İngiliz Ordusunun komutanı olarak bulundu. 29 Nisan 1916'da Halil Paşa komutasındaki Türk ordusuna Kutü'l-Ammare'de bütün birlikleriyle beraber esir düştü. 1916-1918 tarihlerinde Bursa ve İstanbul, Büyükdada'da zorunlu ikamete tabi tutuldu. 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşmasıyla serbest bırakıldı. 1920'de ordudan emekli olup Avam Kamarası'nda parlamenter olarak görev aldı. Büyük Taarruz öncesi Anadolu'ya gelip Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüş ve Türklere olan derin saygı ve sevgisini ifade etmiştir. 18 Mayıs 1924'te 63 yaşında ölmüştür. "Kutü'l-Ammare müdafii Townshend öldü" başlığıyla ölümü duyurulmuştur. İngiltere Norfolk'ta defnedilmiş mezar taşına "Kut'lu Townshend..." yazılmıştır. Townshend, hatıralarını "My Campaign in Mesopotamia" adıyla 1920 yılında Londra'da yayımlamıştır. Tarih-i Askerî-i Osmanî Encümeni 1921 yılında bu hatıratı Türkçe'ye çevirterek "Irak Seferim" adıyla 1921'de İstanbul'da Matbaa-i Askeriye tarafından yayımlanmasını sağlamıştır. Bkz. Charles V.F. Townshend, *Irak Seferi ve Esaret*, Çev. Recep Ahışalı, Yeditepe Yay., İstanbul 2007; Edward J. Erickson, I. *Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu, Çanakkale, Kutü'l-Ammare ve Filistin Cephesi*, Çev. Kerim Bağrıaçık, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2009, s. 123-124; Tarık Saygı, *İngiliz Generali Townshend ve Türkler*, Paraf Yay., İstanbul 2011, s. 253-254, 261-266.

⁵² Charles V.F. Townshend, *Irak Seferi ve Esaret*, s. 64-66. Ayrıca bkz. İsmet Üzen, "Türklerin Kutü'l-Ammare Kuşatması Sırasında İngiliz Ordusunda Bulunan Hintli Askerlerin Tutumu (Aralık 1915-Nisan 1916)" *Gazi Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi*, Kış Sayısı, Gazi Üniv. Yay., c. II, s: 3, Ankara 2008, s. 81 vdd.

Komutanı Albay Nurettin ilk iş olarak Kurna kuzeyi ile Nasıriye istikametinde çekilen birlikleri tertipleyerek burada bir savunma hattı oluşturmaya gayret etmiştir. Ancak Şuayyibe Muharebesinde yaşanan bu ağır yenilginin yarattığı psikolojik baskıya boyun eğen Türk birliklerinin düzensizliği İngilizlerin Dicle ve Fırat cephesinde ilerleyebilmeleri için çok elverişli bir ortam yaratmıştır. Muharebeden sonra dağınık bir şekilde Nasıriye istikametinde çekilen Türk Kuvvetlerine karşı hazırlıklarını tamamlayan İngilizler; General Townshend komutasındaki 6. Piyade Tümenleri ile 31 Mayıs 1915'te Kurna'nın kuzey istikametinde taarruza geçince⁵³ burada İkinci Rot muharebesi yapıldı; ancak Türk birlikleri üstün İngiliz kuvvetleri karşısında tutunamadılar.⁵⁴ Bu muharebede Arap aşiretlerinin olumsuz tavırları da eklenince Türk birlikleri bölgeden çekilmek zorunda kalmıştır. Nitekim bu sırada Ammare Komutanı ve Mutasarrıfı aralarında konuşarak İngilizlere teslim olmaya karar vermişler, bunun üzerine İngilizler 03 Haziran 1915'de Ammare'yi işgal etmişlerdir.⁵⁵ İngiliz birlikleri bu bölgedeki ilerlemelerine bağlı olarak 12. Piyade Tümeni ile Fırat cephesinde 13 Temmuz 1915'te taarruza başlayarak Nasıriye'yi ele geçirdiler. Türk Kuvvetleri ise bu taarruzlar karşısında tutunamayarak Kutü'l-Ammare bölgesine çekilerek bu bölgede savunmak için tahkimat faaliyetlerine başladılar. Nasıriye'de savaşı hakkında Osmanlı Mebusan Meclisinde Divaniye mebusu Mehmet Tevfik tarafından konu hakkında izahat verilirken, Müntefik aşiretinin ve Uceymi Sadun Paşa'nın Türklerin yanında yer aldığı ve pek çok kayıplar verdiği ifade edilmiştir.⁵⁶

Bu sırada bir kısım Arap aşiretlerinin ihanetine engel olmak üzere Irak ve Havalisi Komutanlığı sert tedbirlere başvurmuş; Basra'nın İngilizlerce işgaline içten destek verdikleri, ayrıca Basra kumandanı Ferid ile Müntefik mutasarrıfı Bedir Nuri'nin öldürülmesine sebep oldukları gerekçesiyle yargılanan Basralı Seyit Talip ile Sait Efendi 45 yıl kürek cezasına çarptırılmıştır. İngilizlerle iş birliği yapanlara engel olmak amacıyla gerçekleştirilen bu tahkikat ve yargılamaların amacı

⁵³ Kurna Savaşı hakkında ayrıntı için bkz. Charles V.F. Townshend, *Irak Seferi ve Esaret*, s. 97-108.

⁵⁴ Behzat Balkış-Nezihi Fırat, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Irak-İran Cephesi*, C. III-1, s. 234-243.

⁵⁵ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Irak-İran Cephesi*, C. III-1, s. 248, 249; Ammare'nin düşmesiyle ilgili ayrıntılar için bkz. Charles V.F. Townshend, *Irak Seferi ve Esaret*, s. 114-126. Ayrıca bkz. Selçuk Duman, *Aynı eser*, s. 117.

⁵⁶ Tarık Saygı, *Aynı eser*, s. 57-58.

bölgedeki Arap aşiretlerine gözdağı vermek içindi.⁵⁷

Irak cephesinde muharebeler olanca şiddetiyle devam ederken, savaşın yarattığı olumsuz etkilere açlık, kıtlık ve salgın hastalıklar da eklenmişti. Irak havalisinden Dahiliye Nezaretine gönderilen telgraflarda aylardır süren kolera, veba ve tifüs hastalığından pek çok insanın öldüğü; halkın temizliğe dikkat etmediğinden ölü sayısının her geçen gün arttığı bildirilmiştir. Sıhhiye Nezaretine bağlı doktorlar tarafından ölümlerle ilgili tıbbî teşhiste bulunma girişimlerine ailelerin izin vermedikleri ifade edilmektedir. Dahiliye Nezareti, ölümlerin gizlenmemesi gerektiğini mülkî amirlere ihtar ederken, Sıhhiye Nezaretince tedbir alınmazsa daha da geniş alanlara hastalıkların yayılma ihtimalini dile getirilmiştir.⁵⁸ Irak cephesinde yer alan iki nehrin arasındaki geniş bataklıklar özellikle sıtma hastalığı, kirli sular da koleranın tetikleyicisi olmuştur. Gıdasızlıktan dolayı zayıf düşmüş olan yöre halkı kadar askerler arasında bu hastalıkların yaygın olduğu bir gerçektir.⁵⁹ Dönemle ilgili belgelere bakıldığında 1914-1918 yıllarında hasta olup tedavi amaçlı olarak hastaneye gelen 218.826 askerin 34.133'ü; yaralandıktan sonra tedavi edilmek üzere gelen 41.897 askerin 2.926'ı hayatını kaybetmiştir.⁶⁰ Osmanlı ordusuna ait hastane kayıtlarına göre hastalıktan ölenlerin sayısı 330.796 kişi⁶¹ iken salgın hastalıklardan dolayı kaybedilenlerin sayısı ise 388.000 kişi olarak verilmektedir.⁶²

General Townshend da hatıratında Ammare'yi ele geçirip Nasıriye hattından ilerledikten sonraki süreçte hummaya (sıtma) yakalandığını ve tedavi için Hindistan'a gitmek zorunda kaldığını belirtir ve Ağustos ortasında ancak Irak cephesine dönebildiğini ifade eder.⁶³

Bu arada Irak'ın özellikle Şiiilerin çoğunlukta olduğu Neced ve Kerbela'da İngiliz propagandasının etkisiyle Osmanlı idaresine karşı yer yer ayaklanmalar başlamıştır. İngilizler burada işi şansa bırakmamışlar, halka yüklü miktarlarda paralar dağıtarak Türk idaresine karşı kıskırtmışlardır. İngilizlerin kıskırtmasıyla başlayan bu ayaklanmalar Irak ve Havalisi Genel Komutanlığınca tasarlanan askerî

---

⁵⁷ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye (DH), İdare-i Umumiye (İ. UM), Dosya: 49, Belge: 22.*

⁵⁸ *BOA., DH, İ. UM, Dosya: 79, Belge: 14.*

⁵⁹ Abdülkadir Noyan, *Son Harplerde Salgın Hastalıklarla Savaşlarımız*, s. 50-78.

⁶⁰ *Gnkur. ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, BDH, Kls: 1110, Ds: 517, F: 3-7.*

⁶¹ *Gnkur. ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, BDH, Kls: 1110, Ds: 517, F: 2-1, 2-5.*

⁶² Hikmet Özdemir, *Salgın Hastalıklardan Ölümler, 1914-1918*, s. 145.

⁶³ Charles V.F. Townshend, *Irak Seferi ve Esaret*, s. 141-146.

harekâtı olumsuz yönde etkilemiştir.⁶⁴ 2 Temmuz 1915 tarihinde yeniden ileri harekâta geçen İngilizler, Nasıriye’de Türk ordusuna ağır kayıp verdirdiler. Ağustos ve Eylül ayları her iki tarafın birbirlerine küçük çaplı tacizlerde buldukları bir dönemi içinde barındırır. Bu dönemde her iki taraf karşılıklı istihbarat toplayarak hasım tarafın kuvvetini tespit etmeye çalışmıştır. Nitekim Townshend hatıratında Nurettin Bey’in 6 nehir gemisi, 3 motorbot ve 30 kadar topa sahip olduğu yönünde bilgi edindiğini ancak yine de ne kadar kuvvetinin olduğu konusunda net bir tahminde bulunamadığını belirtmektedir.⁶⁵ İngilizler bu sırada hava keşiflerine önem vererek Türk tarafının faaliyetlerini daha belirgin bir şekilde tespit etmeye çalışmışlardır. Ancak bu keşifler sırasında İngilizlerin uçakları taciz ateşleriyle Türk siperlerine yaklaşması men edilmiş; hatta bir İngiliz uçağı da Türk tarafına inmeye mecbur bırakılmıştır.⁶⁶

Irak ve Havalisi Genel Komutanı Albay Nurettin Bey, kalabalık İngiliz ordusu karşısında daha fazla yıpratmadan birlikleri taktik geri çekilme planıyla kuzeye çekmeye karar verdi. 26 Eylül 1915’de General Townshend, -kuzeye giderken nehrin sağında kalan- Kutü’l-ammare’ye hücum pozisyonu olarak harekete geçmiş; 27 Eylül günü İngilizler taarruza başlamıştır.⁶⁷ Türk birlikleri ileri harekete geçen İngilizler karşısında fazla kayıp vermeden Kutü’l-Ammare’yi boşaltıp daha da kuzeye çekilmeyi uygun buldular. Nurettin Bey İngilizlerin Kutü’l-Ammare’yi bir çembere alarak Türk birliklerini kuşatıp imha etme planını suya düşürmüş, şehri iki gün evvel İngilizlere de sezdirmeden boşaltmıştır.⁶⁸ Nitekim o, 28 Eylül 1915’de emrindeki Türk kuvvetlerine kuzeye doğru taktik geri çekilme emri vermiştir. General Townshend çekilmekte olan Türk kuvvetlerini takip etmiş, 5 Ekim tarihinde Kutü’l-Ammare’nin 100 km kuzeyindeki Aziziye’ye (Bağdat’a 80 km) ulaşmıştır. Townshend aslında Kutü’l-Ammare muharebesinden sonra düzenli bir şekilde taktik geri çekilme planını uygulayan Albay Nurettin Bey emrindeki Türk birliklerini takip ederek tamamen imha etmeyi planlamıştı. Ancak İngiliz komutan hiç bir zaman aradığı fırsatı bulamadı. Albay Nurettin Bey yaptığı yeni plana göre, Aziziye ile

⁶⁴ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Irak-İran Cephesi*, 1979/ III-1: 262-266.

⁶⁵ Charles V.F. Townshend, *Irak Seferi ve Esaret*, s. 176-177.

⁶⁶ Townshend Türk tarafında inmeye mecbur bırakılan bir İngiliz uçağının üzerine 300-400 askerin atılarak onu etkisiz hale getirmeye çalıştığını yazar. Bkz. Charles V.F. Townshend, *Irak Seferi ve Esaret*, s. 180-181.

⁶⁷ Charles V.F. Townshend, *Irak Seferi ve Esaret*, s. 191 vdd.

⁶⁸ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Irak-İran Cephesi*, 1979/ III-1: 367.

Bağdat arasındaki Selmanpak'ta birliklerini konuşlandırdıktan sonra İngiliz ordusuna son darbeyi indirmek düşüncesinde idi. Nitekim hasmı Townshend da bu ihtimalden bahsederek şimdilik daha fazla ilerlemeyi uygun bulmadığını ancak General Nixon'un zayıf kuvvetlerle de olsa kendisini Bağdat'a taarruz ettireceğine kanaat getirdiğini, bu durumun ise İngiliz ordusu için bir felaket olacağını yazmaktadır.⁶⁹

İngilizlerin Kutü'l-Ammare'den kuzeye doğru başlattıkları askerî harekâta çok az zayıat vermişlerken, Türklerin kaybı 4.000 personel ve 14 toptur. Netice itibariyle Birinci Kut muharebesi İngilizlerin başarısıyla sonuçlanmıştır.⁷⁰ İngiliz ordusu, Türk birliklerinin bölgeden geri çekilmesinden sonra, 29 Eylül 1915 günü Kutü'l-Ammare'yi işgal edebildiler.⁷¹ Kutü'l-Ammare'nin işgaliyle birlikte İngilizler Basra vilayetinin ve güneydeki su yollarının tamamına yakınını kontrol altına almış oldular. Townshend bundan sonraki nihai hedef olarak Bağdat'ı gördüğünü ancak birliklerinin de fazla yıpranmaması için şimdilik işgal edilen mıntikanın kuvvetlendirilmesinden yana olduğunu üst komutanlığa bildirerek verilecek emri beklemiştir.⁷²

İngilizlerin bu baskın tarzındaki taarruzları karşısında 35. ve 38. Piyade Tümenleri oyalama muharebeleri yaparak daha da kuzeye çekildiler. Türk birliklerinin Kutü'l-Ammare'yi boşalttıktan sonraki teşebbüsü aslında kuzey yönünde ve yaklaşık 150 km'lik bir geri çekilmeydi. O günün koşullarına göre oldukça güç olan bu geri çekilme harekâtını başaran Türk kuvvetleri, sağ kanadı Dicle dirseğine dayalı olan (Bağdat'a 32 km mesafede bulunan) Selmanpak mevziini tuttular. Selmanpak, Müslümanlar için kutsal bir mekandı, çünkü sahabeden Selman-ı Farisî'nin mezarı buradaydı. Ordularındaki Hint Müslümanlarından çekinen İngilizler yazılı ve sözlü emirlerinde askerlerin etkilenmesinden çekindiklerinden dolayı buraya antik Helenistik çağdaki "Ctesiphon" adını vermişlerdi.⁷³

Bu sırada Türk kuvvetleri Kafkas ve Suriye cephesinden gönderilen birliklerle takviye edildi. Irak ve Havalisi Komutanlığının kuvveti şimdi kadrolarında büyük eksikliklere rağmen dört piyade tümeni, bir

---

⁶⁹ Charles V.F. Townshend, *Irak Seferi ve Esaret*, s. 204-207.

⁷⁰ Edward J. Erickson, *Size Ölmeyi Emrediyorum! Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordusu*, s. 152-153.

⁷¹ Kemal Arı, *Aynı eser*, s. 180.

⁷² Charles V.F. Townshend, *Irak Seferi ve Esaret*, s. 204-206.

⁷³ Mahir Küçükvatan, "İngiliz Basınında Osmanlı'nın Kutü'l-Ammare Zaferi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, c. XIII/26, Bahar Sayısı, İzmir 2013, Dokuz Eylül Üniv. Yay., s. 60.

süvari tugayı, iki aşiret tugayına çıkmıştı. Dolgun mevcutlu dört piyade ve bir süvari tugayından oluşan İngiliz kuvvetlerinin sayısı ise General Townshend'in hatıratında belirttiğine göre 14.000 savaşıdan ibarettir.⁷⁴

Irak Cephesinde bu gelişmeler olurken Irak ve İran cephesi için teşkil edilmiş olan 1. ve 5. Seferî Kuvvetler, yeniden düzenlenerek 18. Kolordu teşkil edilmiş ve bahse konu tümenler de 51. ve 52. Tümen adıyla bu teşkilatta yer almıştır. 18. Kolordunun başına Enver Paşa'nın kendisinden bir yaş küçük amcası Albay Halil Bey (Halil Kut Paşa)⁷⁵ atanmıştır. Enver Paşa kolorduya 4 Ekim 1915'de Irak ya da İran'da muhtemel bir askerî harekât için Bağdat'a intikal emrini vermiştir. Burada ayrıntı olarak vermek gerekirse, 5. Seferî Kuvvet, 3. Ordu Komutanlığının 24 Ekim 1915 tarihli emriyle Irak cephesine görevlendirilmiş; bu defa isim değişikliği ile yani 52. Tümen adıyla Yarbay Bekir Sami Bey komutasında 27 Ekim 1915 tarihinde Hınıs-Muş üzerinden yaya olarak Irak'taki yeni görev yerine hareket etmiştir.⁷⁶ 52. Tümenin kurmay başkanı ise Yüzbaşı Rahmi (Apak) Bey'dir.⁷⁷ Erzurum-Diyarbakır yolu yaklaşık 350 km olup tümenin bu yolu bütün birlikleriyle beraber kat etmesi ancak 50 yürüyüş günü süreceği, Diyarbakır'dan Musul'a yaya yüründükten sonra Dicle nehrinden keleklerle 23 günlük bir yolculuk yapılacağı ve toplam 73 günlük bir yolculuğun ardından tümenin Bağdat'a varabileceği hesaplanmıştır.⁷⁸ Ancak 52. Tümen hesaplanandan daha hızlı hareket etmiştir. Tümene bağlı birlikler 17 Kasım'da Cizre'ye, 22 Kasım'da Musul'a, 3 Aralık'ta da Bağdat'a ulaşmış ve 37 günlük

⁷⁴ Charles V.F. Townshend, *Irak Seferi ve Esaret*, s. 240.

⁷⁵ Korgeneral Halil (Kut) (1902-P.20): 1882 yılında İstanbul'da doğmuştur. Hafız Kâmil Bey'in oğlu ve Enver Paşa'nın kendisinden bir yaş küçük amcasıdır. Kuleli Askerî Lisesi'ni bitirmiştir. 13 Mart 1899 tarihinde girdiği Harp Okulu'ndan 1902'de mezun olduktan sonra Harp Akademisi'ne devam etmiş ve 11 Ocak 1905'te mümtaz (kurmaylıkları onanmayarak mümtaz kalanlar) yüzbaşı olarak okuldan çıkmış, ancak daha sonra eğitimine devam etmiş ve 28 Mart 1911'de kurmay olmuştur. Çeşitli askerî görevlerde bulunmuş; 1911-1912 Osmanlı-İtalya, 1912-1913 Balkan, 1914-1918 Birinci Dünya Savaşlarına katılmıştır. 16 Mart 1916 tarihinde vekâleten atandığı 6. Ordu Komutanlığına 27 Nisan 1916'da asaleten, 30 Haziran 1918'den itibaren de Şark Orduları Grubu Komutanlığına atanmıştır. 18 Şubat 1920'de ordudan uzaklaştırılmış, 14 Temmuz 1923'te kendi isteği üzerine emekli olmuştur. 20 Ağustos 1957 tarihinde vefat etmiş, İstanbul Yahya Efendi Mezarlığı'na defnedilmiştir. Bkz. Hülya Tokernurcan Bal, *Balkan Savaşı'na Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2004, s. 376-377.

⁷⁶ *Gnkur. ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, BDH*, Nu: 6/4517, Kls: 5240, Ds: H-7, F: 1-2, ayrıca bkz. M. Taylan Sorgun, *Bitmeyen Savaş, Halil Paşa'nın Anıları*, 7 Gün Yayınları, Yaylacık Matbaası, İstanbul 1972, s. 151.

⁷⁷ İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu*, s. 163.

⁷⁸ *Gnkur. ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, BDH*, Nu: 1/1, Kls: 143, Ds: 653, F:5, 5-1, 5-4.

yorucu bir yolculuğun sonunda Irak ve Havalisi Komutanlığının emrine girmişlerdir. Irak ve Havalisi Komutanlığına ait 16 Aralık 1915 tarihli kuvve cetvelinde 52. Tümen'in personel olarak 183 subay, 6442 ere sahip olduğu, 4606 tüfeğinin olduğu, 6 adet topunun da yolda olduğu, toplam 1389 yük hayvanı bulunduğu belirtilmektedir.⁷⁹ Irak Cephesine ulaşan Albay Halil Bey, Irak ve Havalisi Komutanı Albay Nurettin Bey'le cepheyi teftiş etti. Albay Halil Bey komuta ettiği kuvvetlerle kendisinden daha kıdemli olan Albay Nurettin Bey'in emir komutasına bağlandı.⁸⁰ Irak ve Havalisi Komutanlığı gelen takviye birlikleriyle birlikte 19 makineli tüfek, 52 top ve 20.000 kişiye yaklaşan bir kuvvet ve ayrıca 400 kişilik bir süvari birliğiyle İngilizlerle kader muharebesine girişecekti.⁸¹ İngilizler, Türk ordusuna gelen bu yeni takviye kuvvetlerden habersizce hazırlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu defa Türkler, -Townshend hatıratında eşit sayıda askere sahip olduğunu belirtmesine rağmen- sayıca İngiliz ordusunun üzerinde bir personel gücüne kavuşmuşlardı. Albay Nurettin Bey, gelen bu yeni kuvvetlere güvenmekle birlikte birliklerinin o güne kadar gösterdikleri kötü savaş deneyimlerinden dolayı da endişeli idi. Bu sırada İngiliz istihbaratı da binlerce savaşçı ere sahip olan Anize ve Şammar aşiretlerinin Türklerin safında yer aldıklarını tespit ederek, İngiliz karargâhını uyarmıştır.⁸²

General Townshend komutasındaki İngiliz birlikleri 21 Kasım günü Türk birliklerine karşı taciz ateşi açarak muharebeyi başlattılar. Ertesi günü (22 Kasım 1915) Townshend bütün kuvvetiyle Türk birliklerinin bulunduğu Selmanpak'a doğru taarruza geçti.⁸³ İngilizler; iki kolla cepheden, iki kolla da kuzeyden kuşatıcı şekilde taarruzu başlatmışlardı. Bu sırada her iki orduya ait birlikler birbirine girmiş, muharebenin şiddetinden olsa gerek aslında her iki tarafta panik havası baş göstermiştir. Muharebe sahası ve özellikle de cephe hattındaki gelişmeleri yakından takip eden Albay Halil'in, bu sırada İngilizlerin Türklerden daha zor durumda olduklarının fark ederek taarruza devam edilmesi yönündeki fikrine uyularak Türk ordusu tarafından takip harekâtına girilmiştir. 51. Türk Tümenininin 23 Kasım'da kuzeyden yaptığı şiddetli bir karşı taarruz üzerine İngilizler püskürtülerek büyük bir yenilgiye uğratılmış; üstelik 4.593 kişi zayıat vererek geri çekilmek

⁷⁹ *Gnkur. ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, BDH, Nu: 4/10481, Kls: 3644, Ds: H-32, F: 1-31.*

⁸⁰ Mahir Küçükvatan, *Aynı makale*, s. 60.

⁸¹ Edward J. Erickson, *Size Ölmeyi Emrediyorum! Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordusu*, s. 154.

⁸² Charles V.F. Townshend, *Irak Seferi ve Esaret*, s., 243-244.

⁸³ Taylan Sorgun, *Halil Paşa, Bitmeyen Savaş*, Ankara 1972, Yaylacık Matbaası, s. 119.

zorunda kalmışlardır.⁸⁴ Selmanpak Muharebesinin birinci günü General Townshend hatıra defterine: “Avrupa’da hiçbir asker yoktur ki -bu ifademini altını çiziyorum- savunmada Türklerle kıyaslanabilsin. Almanların savunmada gayet iyi olduğu farz ediliyor. Fakat siperlerde bulunduğu zaman onlar Türklerle kıyaslanamazlar. Buna verebileceğim bir örnek Gelibolu’dur. Orada, bizim gemi ateşlerimizle birçok kayba uğrayan kıtalar, eğer Alman olsaydı yerlerinde kalamazlar ve hemen Türklerle değiştirilirlerdi. Halbuki Türkler bütün savaş boyunca yerlerinde kaldılar”⁸⁵ notlarını yazarken, muharebedeki gelişmelerden sonra talihsizliğinin cezasını çektiğini ifade etmiştir.⁸⁶

23-24 Kasım günleri cereyan eden muharebelerde her iki taraf büyük kayıplar vermiş; İngilizler Türklerin cephe hattındaki metaneti ve devam eden taarruzları karşısında tutunamayacaklarını anlayınca geri çekilme kararını almışlardır. Nitekim General Townshend, 25 Kasım günü birliklerine daha fazla yıpranmadan geri çekilme emrini vermiştir.⁸⁷ Bundan sonra Türk birlikleri; kısa süreli bir hazırlık ve toparlanmayı müteakip, 28 Kasım 1915’de İngilizleri takibe koyuldu. Türk kuvvetlerinin bu amansız takibinden kurtulmak için güneye doğru kaçan İngiliz kuvvetleri, Delabiha’dan itibaren 58 km yürütülerek 2 Aralık sabahı Şadiye’ye varmışlar, oradan hızla yollarına devam edip 3 Aralık 1915 sabahı, Selmanpak’a yaklaşık 130 km. kadar uzaklıkta bulunan Kutü’l-Ammare’ye sığınmışlardır.⁸⁸ General Townshend’in Kutü’l-Ammare’ye çekilmesini başarılı bir geri çekilme harekâtı olarak gören General Nixon, Townshend’e gönderdiği emirde savunmada da bu üstün ruhu sergileyeceklerine inandığını ifade etmiştir.⁸⁹

Türklerin Selmanpak savaşı sırasında gösterdikleri olağanüstü kahramanlıkları, esir edilen İngiliz askerlerine karşı sergiledikleri insanca davranışları İngilizler arasında efsane gibi anlatılmıştır. 7 Şubat 1916 tarihli İngiliz “*The Daily Telegraph*” gazetesinde, Selmanpak muharebesinde yaralanan bir İngiliz subayının “*Türk İnsaniyeti*” başlıklı makalesi yayınlanmış, bu yazı askerî belgelere de yansımıştır. İngiliz

⁸⁴ *Gnkur. ATASE Daire Bşk.lığı Arşivi*, BDH, Kls: 551, Ds: 2140, F: 102-1; *İkdam*, 30.04.1916; ayrıca bkz. Mahir Küçükvan, *Aynı makale*, s. 63.

⁸⁵ Charles V.F. Townshend, *Irak Seferi ve Esaret*, s. 295.

⁸⁶ İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1993, s. 157.

⁸⁷ Charles V.F. Townshend, *Irak Seferi ve Esaret*, s. 304-310.

⁸⁸ *The Times*, 06 December 1915; Tarık Saygı, *Aynı eser*, s. 70.

⁸⁹ Charles V.F. Townshend, *My Campaign in Mesopotamia*. London 1920, Burtleigh Press, p. 200, Türkçesi için bkz. Charles V.F. Townshend, *Irak Seferi ve Esaret*, s. 310.

subayı, yazısında Türk askerine dolayısıyla onun şahsiyetleştirilmiş temsilcisi “*Mehmetçik*”e has olan insaniyetten bahsederken şu açıklamalarda bulunmuştur:

“*Türkler Selmanpak’tan sonra yaptıkları bir hareketle kendilerini tanımamı sağladılar. 300 yaralı ve biraz da tıbbi ilaç ile askerî doktorun bulunduğu büyük bir sandal, çamura saplanmış olduğundan dolayı terk edilmişti. Türkler bu sandalı kurtararak ve beyaz bir bayrakla nehirden aşağı sevk ederek İngiliz karargahına kadar zararsız ve hatta askerî doktorları bile esir almaksızın teslim ettiler.*

Türkler, iki yaralı İngiliz subayının yalnız revolverlerini, kuşaklarını, evraklarını, dürbünlerini aldılar, bir kötülük yapmadılar. İhtiyaçları olan su ve saireyi vererek dinlenmelerini sağladılar. Ertesi sabah, bizim askerimizin bulunduğu mevkiye gitmek üzere salıverdiler. Bizim yaralı askerlerimize her türlü mezalimi yaparak çok kötü muamele edenler, yalnız Araplardır.”⁹⁰

Selmanpak Muharebesi’nden sonra Irak ve Havalisi Komutanlığı yeni bir düzenlemeye tabi tutularak Kafkas cephesinden tümenlerin katılımıyla 18. Kolordu kurulmuş; bir süre sonra da Irak cephesinde yeni birliklerin katılımıyla 18. ve 13. Kolordulardan oluşan VI. Ordu Komutanlığı teşkil edilmiştir.⁹¹ Kasım 1914 sonlarında Belçika Genel Valiliği görevinden alınan Colmar Von der Goltz (Golç), İstanbul’daki Alman elçisi Wangenhaim ve Alman Askerî İslah Heyeti başkanı Liman von Sanders’in teklifi ve Alman Genelkurmayının onayıyla İstanbul’a gönderilmiştir.⁹² Enver Paşa, Irak ve İran cephelerindeki gelişmeleri dikkate alarak yeni teşkil edilen 6. Ordu Komutanlığına Almanlarla yapılan askerî ittifak antlaşması gereği Goltz (Golç Paşa)⁹³’un tayinine 14 Ekim 1915 tarihli yazıyla onay

⁹⁰ *Gnkur. ATASE Daire Bşk.lığı Arşivi*, BDH, Klasör: 548, Dosya: 2132, Fihrist: 95.

⁹¹ Şükrü Kanatlı, *Irak Muharebelerinde 3’üncü Piyade Alayı Hatıraları*. Ankara 2006, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yay., s. 8.

⁹² *Golç Paşa’nın Hatıratı, İstanbul’da (1914-1915); Irak ve İranda (1915-1916)*, Çev. E. Kaymakam Salih Mayakuşu, İstanbul Askerî Matbaa, 1932, s. 1.

⁹³ Colmar von der Goltz (Alman mareşali): 1843’de Doğu Prusya’da (Kaliningrad) doğmuştur. Osmanlı ve Alman ordularında Mareşal rütbesiyle görev yapmış bir asker ve yazardır. Von der Goltz, 1861 yılından itibaren Prusya ordusunda subay olarak değişik birliklerde bulunduktan sonra, 1878-1883 arasında Berlin’deki askeri akademide öğretmenlik yapmış, “*Silahlanan Millet*” adlı kitabını 1883 yılında yayımlamıştır. Kitabı “*Millet-i Müsellaha*” adıyla Türkçeye çevrilmiştir. Haziran 1883’te binbaşı rütbesindeyken askerî müşavir olarak Osmanlı Ordusu’na katılmak üzere Alman askerî heyeti içinde yer almıştır. Bu iş birliği faaliyetiyle birlikte, Osmanlı Devleti, Krupp ve Mauser gibi Alman şirketlerinden silah almaya başlamıştır. Goltz, Almanya’nın ve

vermiştir. İstanbul'dan hareket eden Goltz, önce Musul'a varmış, 16 Kasım 1915'de buradan hareketle Bağdat'a gitmiştir.⁹⁴ Goltz Paşa 7 Aralık 1915'de 6. Ordu Komutanlığı görevini devr almıştır. Teşkil edilen bu ordunun hedefi Irak coğrafyasındaki İngiliz işgal faaliyetine durdurmak, Irak, İran ve Basra körfezi havalisinden İngilizleri söküp atmak, hatta -Goltz'un hayallerine göre- Hindistan'a kadar giderek İngilizlere en büyük darbeyi vurmaktır. Goltz'a verilen görev oldukça ağır ve emrindeki birlikler de karmaşık (seferî kuvvet, aşiret birlikleri, Alman müfrezeleri, gönüllüler) bir yapıya sahipti. Muhayyel plana göre Goltz, ayrıca İran'ın kuzeyinden ilerleyen Ruslarla güneyinden giren İngilizleri durduracak, bu ülkelere karşı İran halkını ayaklandıracak, İran-İrak'ta mevcut askerî kuvvetleri bir araya getirmek suretiyle bir İran ordusu da kuracaktı.⁹⁵ Henüz Berlin-İstanbul bağlantısının dahi kurulmadığı bir dönemde Almanların göndereceği yardım vaatleri dikkate alınarak hazırlanan bu muhayyel planın uygulanması gerçeklerle pek uyuşmasa da o dönem askerî bürokratlarına hoş görünüyordu.

Bundan sonraki belgelerde Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı, Irak Ordusu adıyla anılmaya başlanmıştır.⁹⁶ Goltz göreve başladıktan bir süre sonra gönderdiği telgrafında kendisine verilen görevin başarılmasının çok masrafa, külfete mal olacağını, daha fazla Alman birliklerine ihtiyaç duyulacağını belirterek başarı şansının zorluğunu dile getirmiştir. Goltz'un uyarılarını dikkate alan Alman İmparatoru da 21 Aralık 1915 tarihli beyanatında, Alman birliklerinin desteği

---

Osmanlı Devleti'nin Doğu'daki nüfuzunu garantilemek için Bağdat tren yolunun inşa edilmesini de desteklemiştir. Goltz, 1908 yılında tekrar Osmanlı Ordusu'nda görevlendirilmek üzere davet edilmiştir; 1911 yılında Mareşal rütbesine terfi ederek Osmanlı Ordusu'nun Erkân-ı Harbiye Riyaseti İkinci Başkanlığına (*Gnkur II. Başkanı*) kadar yükseltilmiştir. I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Ağustos 1914'te Almanya'ya dönmüş; işgal edilen Belçika'nın askerî valiliğine atanmıştır. Goltz, 2 Ağustos 1914 tarihli Türk-Alman gizli ittifak antlaşması gereği Kasım 1914'te Sultan V. Mehmet'in Kurmay Başkanı (*Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi: Genelkurmay Başkanı*) olarak İstanbul'a gönderilmiştir. I. Dünya Savaşı'nda İngiliz Ordusuna karşı Osmanlı ve Alman ordularının birlikte hücum etmesi fikrini Harbiye Nazırı Enver Paşa ve Osmanlı Orduları Komutanı Otto Liman von Sanders'e beğendiremeyen Goltz Paşa'ya Irak'taki 6. Ordu Komutanlığı görevi verilmiştir. Goltz 6. Ordu bölgesine gelince Türk komutanlar tarafından bu atama pek hoş karşılanmadı. Bağdat'ta rahatsızlandı. 19 Nisan 1916'da yakalandığı tifüs hastalığı nedeniyle oluşan yüksek ateş sonucu vefat etti. Mezarı İstanbul'a nakledildi; Tarâbya'da Alman Elçiliği bahçesine defnedildi.

⁹⁴ *Golç Paşa'nın Hatıratı, İstanbul'da (1914-1915); Irak ve İranda (1915-1916)*, s. 35 vdd. Ayrıca bkz. Veli Yılmaz, *1'nci Dünya Harbinde Türk-Alman İttifakı ve Askerî Yardımlar*, s. 115.

⁹⁵ Jeduha L. Wallach, *Aynı eser*, s. 179.

⁹⁶ İsmet Görgülü, *Aynı eser*, s. 164.

sağlanmadan ne Irak'ta, ne de İran'da umulan başarılar elde edilmesinin mümkün olamayacağını belirtmiştir.⁹⁷ Almanların muhayyel planlarının aksine, Irak coğrafyasını yakından tanıyan ve gerçeklerle yüz yüze kalarak İngilizlerle cephenin tozu dumanı içinde mücadele eden Türk komuta heyetinin fikirleri son derece farklıdır. Nitekim Irak ve Havalisi Komutanı Albay Nurettin, 6. Ordu komutanlığına -belki tecrübesi tartışılmaz ancak yaşı ilerlemiş olan- 72 yaşındaki Goltz Paşa'nın, atanmasını hoş karşılamamış; Enver Paşa'ya hitaben yazdığı telgrafında sitemlerini şöyle dile getirmiştir: *"Buraya morali çökmüş, ümidini yitirmiş bir birliği karşımda bularak geldim. Aşiretlere büyük paralar harcamış ve büyük ümitler bağlanmıştı. Oysa onlar her fırsatta Türk ordusunu soyuyorlardı. Irak'ta 20.000'den çok asker kaçağı vardı. Düşmanla açık veya gizli iş birliği yapan asi ruhlu bir halk kitlesi vardı... Bunlara karşılık yirmi beş yıldır her türlü araç ve gereçle donatılmış Irak içlerine kadar sızmış mağrur düşman vardı. İşte her şeyi elinden alınmış, Araplar tarafından soyulmuş, millî duygularını dahi kaybetmiş subaylardan ve askerlerden kurduğum teşkilatla altı aydır mücadele ediyorum. Selmanpak'a çekilme tabiidir, bunu sizin takdirinize bırakıyorum. Goltz Paşa'nın bana ilettiği teklifi kabul etmememin sebebi şahsi değil, millî olduğunu arz ederim."*⁹⁸

Goltz Paşa hatıratında; 6. Ordu Komutanlığı görevine getirildikten sonra İngiltere'yi can evinden vurmak amacıyla Hindistan'a bir sefer düzenlenmesinden bahsederken, bunu 72 yaşında ordu komutanlığı görevine getirilmiş biri olarak başarıp başaramayacağını bilmediğini ancak İngilizleri tedirgin etmek için elinden geleni yapacağını ifade ederken aslında pek de umutlu olmadığını ima etmek istemiştir.⁹⁹ Goltz Paşa'nın Bağdat'a gelmesi epey zaman almış; ancak bölgedeki iklime bünyesi dayanmadığından hastalanmış yakalandığı tifüs ölümüne sebep olmuştur.

e. Kutü'l-Ammare Muharasası (3 Aralık 1915-29 Nisan 1916)

Kutü'l-Ammare'nin üzerinde bulunduğu arazi, üç tarafı Dicle nehriyle çevrelenmiş olup, geniş bir yarımadaı andırır. Kuzeydoğudan güneydoğu istikametine akan Dicle nehrinin geniş bir yay çizerek tekrar batıya yönelmesiyle oluşan bu yarımada üzerindeki Kutü'l-Ammare kalesinde sıkıştırılan İngilizler, kendilerini karadan (batı tarafı) kuşatan Türk ordusuna karşı iki kademeli bir savunma hattı oluşturmuşlardır.

⁹⁷ Carl Mühlmann, *Aynı eser*, s. 75.

⁹⁸ Selçuk Duman, *Aynı eser*, s. 125-126.

⁹⁹ *Goltz Paşa'nın Hatıratı, İstanbul'da (1914-1915); Irak ve İranda (1915-1916)*, s. 37-40.

Türk ordusunun şiddetli takibinden kaçan General Townshend, Kutü'l-Ammare'de kısırılmakla kalmayıp nehir tarafından da abluka altına alınarak dört bir yandan kuşatılmıştır. Bu durumda İngiliz generali, çaresiz bir şekilde kaleye kapanarak burayı savunmak zorunda kalmıştır. Aslında Townshend, Kutü'l-Ammare'de boş durmuyor, bir taraftan Dicle'yi Fırat'a bağlayan Şattülhay “*Garraf*” yolunu kapamak, diğer yandan İngiliz kuvvetlerinin toplanması için zaman kazanmak istiyordu.

Yukarıda da ifade edildiği üzere Selmanpak yenilgisinden sonra Türk kuvvetlerinin önünden kaçan General Townshend komutasındaki İngiliz birlikleri 3 Aralık 1915 tarihinde Kutü'l-Ammare kalesine sığınmışlardı. Kutü'l-Ammare kalesi tuğla ve toprak kerpiçten yapılmıştı. Türk topçusunun yıpratıcı atışlarıyla kale duvarları harabeye çevrilmiş, İngilizler tel engeller de koyarak savunmayı güçlendirmeye çalışmışlardı. Kutü'l-Ammare'den güneye sevk edilen birliklerle İngilizlere gelebilecek yardım yolları da kesilmek istenmişti.¹⁰⁰ Dört tümenle Kutü'l-Ammare'yi kuşatma altına alan Türk ordusunda şimdilik 15.000 tüfek, 1.000 deve, 31 hafif, 7 ağır top bulunmaktadır. Ayrıca 2.000 kişilik bir aşiret kuvveti de destek birliği olarak orduyla beraberdir.¹⁰¹ Bu sırada Türk ordusu Kutü'l-Ammare'dekileri teslim zorlamak için çalışmalarını sürdürürken, General Townshend İngiliz yardım kuvvetlerinin kısa sürede kaleye ulaştırılacağını umduğundan pek endişeli görünmüyordu. Kutü'l-Ammare'nin üç tarafının nehirle çevrelenmiş olması savunmadaki İngilizlere bir yerde avantaj da sağladığı ifade edilebilir. İngiliz generali bir bakıma nehirdaki gidiş gelişi kaleden kontrol edebileceğini umarak bunu kendisi için bir avantaja dönüştürebileceğini sanıyordu. Townshend hatıratında Kutü'l-Ammare'de mahsur kalan askere 60 gün yetecek yiyecek bulunduğunu; 5-6.000 nüfuslu kasaba halkına da üç ay yetecek erzakın varlığından bahsederek Türk taarruzlarına dayanabileceğini umuyordu.¹⁰² General Townshend komutasındaki İngiliz ordusu Kutü'l-Ammare'de mahsur kalmış durumda savunma tedbirleri alırken, Türk birlikleri bir yandan daha da güneye doğru ilerleyişlerini sürdürmekteydiler.

Türk kuvvetleri, takviye birliklerinin gelmesiyle, 5 Aralık 1915 tarihinde Kutü'l-Ammare'ye yönelik baskı ve tazyikin şiddetini artırarak topçu ateşinin ardından taarruza geçtiler. Irak Ordusu Komutanı Nurettin Bey, 8 Aralık 1915 tarihinde General Townshend'e

---

¹⁰⁰ Taylan Sorgun, *Aynı eser*, s. 121-124.

¹⁰¹ Tarık Saygı, *Aynı eser*, s. 73.

¹⁰² Charles V.F. Townshend, *Irak Seferi ve Esaret*, s. 369.

boşuna direnmemesini ihtar ederek Türk kuvvetlerine teslim olması yönünde bir mesaj gönderdi. Albay Nurettin Bey mesajında:

*“Zayıf kuvvetiniz, üstün ordumuz karşısında ve dar bir sahada mahsur kaldı. Ciddi bir hareketimizin, mukavemetinizi kırması tabiidir. Bundan başka, meskun bir kasaba civarında muharebe etmek uygarlık koşullarına tamamen aykırıdır. Beyhude kan dökmekten sakınarak ve biçare masum halkı koruyarak sizi teslim olmaya davet ediyorum. Bu suretle biz insanlık görevimizi yaptığımız gibi, sizin de aynı medeni hislere ve insanlık görevine uyacağınızı ümit ederim...”*¹⁰³

Albay Nurettin Bey’in teslim teklifine General Townshend olumsuz cevap verdi, kesinlikle teslim olmayacaklarını, şehir sakinlerinin de kaderlerini İngilizlerle birleştirdiklerini ve şehri terk etmeyeceklerini bildirdi.¹⁰⁴ Nurettin Bey bu cevabı alınca 14 Aralık 1915 tarihinde birliklerine yeniden şiddetli taarruz emrini verdi. 15 Aralık günü de devam eden taarruzdan bir sonuç alınamadı. Bunun üzerine kuşatmanın daha şiddetli sürdürülmesi kararlaştırıldı. Türk birlikleri, 28 Aralık gününe kadar kuşatmayı sürdürdüler. Bu süre zarfında 18. Kolordu birlikleri düşman mevziine 50 metre kadar sokularak tehdidi artırmış ve bir kısım öncüler de Hazırı kalesi önündeki tel engellerde gedikler açarak ilerlemiş, ancak kesin sonuç alınmamıştı.¹⁰⁵

İngiliz birlikleri Kutü’l-Ammare kalesinde kuşatılmış olmasına rağmen, İngiliz basını kamuoyunun moralini bozmamak için şimdilik Irak ordusuyla ilgili olumlu haberler yazıyorlardı. Önde gelen İngiliz gazetelerinden *The Times*, yaptığı yayınlarda Bağdat ile Basra arasında en güçlü savunma hattına sahip bölgenin Kutü’l-Ammare kalesi olduğunu açıklıyordu. Ayrıca Türklerin burada takviye almalarının pek mümkün olmadığı, bundan dolayı da İngiliz birliklerinin bu kuşatmayı yarararak kurtulmalarının an meselesi olduğu ifade ediliyordu.¹⁰⁶ Nitekim, İngiliz gurura sahip bir kişi olan General Townshend, elindeki yiyecek ve cephane stokuna bakarak iki ay daha Kutü’l-Ammare’de dayanabileceğini ve fırsat bulduğunda gerçekleştirmeyi planladığı bir huruç harekâtıyla kurtulmayı hesap etmekteydi. Bu arada Kutü’l-Ammare Aralık ayı başında ve ortasında, silah ve cephane yetersizliğine rağmen Türkler tarafından düzenlenen iki taarruzdan bir sonuç alınamayınca; Kutü’l-Ammare’nin daha şiddetli muhasara edilerek

---

¹⁰³ *Gnkur. ATASE Daire Bşk.İğİ Arşivi, BDH, Klasör: 3610, Dosya: 316/33, Fihrist: 44-4.*

¹⁰⁴ Selçuk Duman, *Aynı eser*, s. 211.

¹⁰⁵ Selçuk Duman, *Aynı eser*, s. 211-214.

¹⁰⁶ *The Times*, 7 December 1915.

teslim alınması kararına varıldı. Bu sırada kimi İngiliz gazeteleri gelişmeleri İngiliz menfaatlerine göre yorumluyor, Türk birliklerinin küçük başarıları önemsizmiş gibi gösterilmeye çalışılıyor, kendi kayıplarını ise normalmiş gibi göstermeye çalışıyorlardı. Kamuoyunun tepkisini azaltmak için de Türklerin başarılarının geçici olduğu ifade ediliyordu.¹⁰⁷ Basında çıkan haberler bir yana Hindistan'daki İngiliz yönetimi, Kutü'l-Ammare'de mahsur kalan General Townshend'i kurtarmak için bundan sonra (Aralık 1915-Nisan 1916) takviye birlikler göndererek pek çok girişimde bulunacaktı. Aralık ayı sonlarına gelindiğinde Albay Nurettin Bey'in kuvveti, personel bakımından 25.000 kişiye ve 50 topa ulaşmıştır.¹⁰⁸

General Townshend bu sırada İngiliz Irak Ordusu Komutanı General Nixon'a gönderdiği mesajda İran üzerine yönelen Rus Generali Baratoff kuvvetleriyle irtibata geçilmesi ve harekâtın yönünün Irak'a kaydırılmasının sağlanmasıyla ancak kendisinin Türk tazyikinden kurtulmasının mümkün olabileceğini belirtiyordu. Hatta bu sırada Baratoff Townshend'e gönderdiği telgrafta yakında Mezopotamya'da el sıkışacaklarını bildirmiştir.¹⁰⁹ Nitekim Townshend'in planına göre Türkler, Ruslara karşı Irak ordusundan kuvvet ayırmak zorunda kalacaklarından Irak'ta İngilizlerin üzerindeki baskı sona erecekti.¹¹⁰ İngilizlerin Irak ordusu komutanı General Sir John Nixon¹¹¹, bu sırada Dicle Kolordusuna verdiği emirde, ilk hedefin Kutü'l-Ammare'de muhasara altında bulunan General Townshend'i kurtarmak olduğunu bildirmiştir. Bunun üzerine Dicle kolordusu komutanlığına atanan General Aylmer, 1 Ocak'ta bölgeye gelmiş ve 3 Ocak 1916'da bir piyade tümeni, bir süvari ve bir de piyade tugayı ile ileri harekâta geçmiştir. İngilizlerin 7 Ocak'ta başlattıkları saldırılarına karşı Türk kuvvetleri büyük bir direniş göstermiş ve düşmanın büyük kısmı mağlup edildiği halde, iki Türk alayının çekilmesi, durumu tehlikeye sokmuş; bundan etkilenen diğer Türk birlikleri de muntazam bir şekilde geri çekilmiştir.

---

¹⁰⁷ *Western Daily Press*, 7 December 1915.

¹⁰⁸ Edward J. Erickson, *Size Ölmeyi Emrediyorum! Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordusu*, s. 156-157.

¹⁰⁹ Tarık Saygı, *Aynı eser*, s. 91-92.

¹¹⁰ Mahir Küçükvatan, *Aynı makale*, s. 65.

¹¹¹ General John Nikson (1857-1921): Nisan 1915'de Hindistan'daki İngiliz Ordusunda görevli iken, Ocak 1916'ya kadar Mezopotamya İngiliz Orduları Başkomutanlığına atanmıştır. 1917 yılında yayınlanan Mezopotamya Komisyonu Raporu'nda, muharebeyi komuta ettiği sırada özellikle tıp hizmetlerindeki yetersizliği sakladığı gerekçesiyle açık bir şekilde kınanmıştır. Bu nedenle kariyeri ani bir şekilde sona ermiştir. 1921 yılında vefat etmiştir.

Aslında İngilizler, Türklerin bu geri çekilişini ancak 9 Ocak'ta fark edebilmişlerdir. General Aylmer, Türk birliklerinin bu taktik geri çekilme manevrasını gecikmeden Hindistan'daki İngiliz garnizonuna haber verdiği gibi bunu bir İngiliz başarısı olarak değerlendirmiştir.¹¹² İngilizler, 11 Ocak tarihine kadar burada kalarak Dicle Kolordusunu nehrin kuzeyinde toplamaya muvaffak oldular. Bu sırada General Aylmer, General Townshend'den bir huruç (kuşatmayı yarma) harekâtı yapmasını istedi. Ancak İngiliz Irak Ordusu Komutanı General Nixon'un cesaret edememesinden dolayı bu harekât gerçekleştirilemedi.

Albay Nurettin, 6. Ordu Komutanı Von der Goltz'un emrinde olmayı gururuna pek yedirememişti. Kıdemli olması itibarıyla Albay Halil Bey'le birlikte Ocak ayı ortalarına kadar savunma ile ilgili tedbirleri birlikte düşünmüşler, siperleri ve cephe hattını beraber teftiş etmişlerdi. Goltz bu sırada Albay Halil'e gönderdiği mesajda Kutü'l-Ammare bölgesindeki bütün kuvvetlerin komutanlığını üzerine almasını istiyordu. Halil Bey cevabında Nurettin Beyle uyum içinde çalıştıklarını belirttiği gibi Nurettin Beyin emrinde olmaktan bir sakınca görmediğini ifade etmiştir. Bu yazışmalardan haberdar olan Albay Nurettin Bey ileri cephe hattında daha fazla durmanın anlamı olmadığını ifade ederek cephe komutanlığı görevini Albay Halil'e devrederek oradan ayrıldı. 13 Ocak 1916'da Albay Halil (Kut) Bey,⁸ Irak ve Havalisi Komutanlığını devraldı.¹¹³ Bu sırada Vadiikelal'de yapılan muharebede Türk birlikleri İngiliz tugaylarını ağır zayiata uğrattı.¹¹⁴

Bu sırada General Townshend'in daha fazla mukavemet edemeyeceğini bildirmesi ve huruç harekâtı yapma talebi, General Nixon tarafından bir kez daha reddedildi. Diğer taraftan Selmanpak muharebesindeki ağır yenilgiden ve ardından Kutü'l-Ammare savunmasındaki başarısızlığından dolayı sorumlu tutulan İngiliz Generali Nixon görevden alınarak, yerine Hint Ordusu Kurmay Başkanı General Percival Lake¹¹⁵ tayin edildi.¹¹⁶

---

¹¹² *Evening Telegraph*, 10 January 1916.

¹¹³ Edward J. Erickson, komuta değişikliğinin 20 Ocak 1916 tarihinde olduğunu belirtir. Bkz. *Size Ölmeyi Emrediyorum! Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordusu*, s. 212.

¹¹⁴ Mahir Küçükvatan, *Aynı makale*, s. 66.

¹¹⁵ General Percival Henry Noel Lake (1855-1940): 1873 yılında orduya katıldıktan sonra, 1878-1879 İkinci Afgan Savaşı'na katılmış; Kurmay Koleji'nden mezun olduktan sonra ordunun istihbarat şubesinde görev almıştır. 1908-1910 yılları arasında Kanada hükümetine askerî danışmanlık yapmıştır. 1915 yılında İngiliz petrol boru hatlarını korumak için Mezopotamya'ya gönderilmiştir. John Nikson'un başarısızlığından dolayı ayrılması üzerine onun yerine Irak'taki İngiliz birliklerinin başkomutanlığına atanmıştır.

İngiliz 7. Tümen birlikleri, 7-13 Ocak tarihleri arasında cereyan eden muharebelerde büyük kayıplar verdiler. İngiliz birlikleri 21 Ocak'ta tekrar taarruza geçtiler; ancak Türk birliklerinin şiddetli direnişi karşısında başarılı olamadılar. 21-22 Ocak gecesi İngilizler çekildiler. Birinci Felahiye Muharebesi adını alan bu muharebe sonunda İngilizler Hana mevkiinde durdurulmuştur. Bu sırada cephe hattında savunma siperleri arasında elden ele dolaşan propaganda kağıtlarında her iki taraf askerlerin maneviyatını sarsıcı yayınlar yapmaya çalışıyordu. Türk siperlerinden bir yol bulunarak İngiliz siperlerine gönderilen pusulalarda İngiliz ordusunda bulunan Hind Müslümanlarına, kendileri gibi aynı dinden olan Müslüman Türklere karşı harp etmemeleri ihtar ediliyordu. Kimi zaman bu propagandalar o kadar etkili olmuştur ki, İngiliz ordusundaki kimi Müslüman askerler Türk ordusuna iltica etmişlerdir.

İngilizlerin General Townshend'i kurtarmak için 21 Ocak'ta Hana mevziinde başlattığı taarruz, aşırı yağışlar ve sel döneminin gelmesi nedeniyle başarılı olmadı; çarpışmalar Şubat ayı boyunca karşılıklı siper muharebeleri şeklinde devam etti. İngilizler Türk ordusundan başka bir de arazideki baskınlarda çamur deryasına dönüşen bölgede rahat hareket edememenin sıkıntısını çekmekte idiler. Türk ordusu tarafından kuşatılan General Townshend, 25 Ocak 1916'da İngiliz Dicle Kolordusu garnizonuna gönderdiği mektupta içine düştüğü durumu Plevne muhasarasına benzeterak özetle şu cümleleri yazmıştır: “...Durumu daha çok düşündükçe oynayabileceğim en yüce rolün Plevne'de Gazi Osman Paşa örneğini izlemek olduğuna daha çok inanıyorum. Bu örnekte Osman Paşa savunması Rus ilerleyişini durdurmuş ve İstanbul'u kurtarmıştı. Kut savunması da tüm Basra'ya kurtaracaktır.”¹¹⁷ Townshend aslında Kutü'l-Ammare'de sakin 6000 Arap nüfusun da Türklere taraftar, kendilerine düşman olduğunu vurguladıktan sonra, bunların evlerinde de silah ve erzak araması yaparak ihtiyaçlarını az da olsa gidermeyi umduğunu General Aylmer'e bir başka telgrafında ifade etmiştir.¹¹⁸

Şubat ayı geldiğinde General Townshend, yiyecek stoklarının eridiğini, gıdasızlıktan özellikle Hint kökenli askerlerde iskorpit hastalığının arttığını, et ihtiyacını karşılamak için kesilen atları Gurkalar hariç bütün Hintlilerin yemediklerini, sebze adına hiçbir şey kalmadığını,

---

¹¹⁶ Mahir Küçükvatan, *Aynı makale*, s. 67.

¹¹⁷ Charles Townshend, *My Campaign...*, s. 263; Charles Townshend, *Irak Seferim...*, s. 332. Altı maddelik bu uzunca telgrafın Türkçe metni için bkz. Charles V.F. Townshend, *Irak Seferi ve Esaret*, s. 448-450.

¹¹⁸ Charles V.F. Townshend, *Irak Seferi ve Esaret*, s. 451.

Arapların da bu sırada Türkler lehine casusluk yaparak Kut'ta mahsur kalanların moralini daha da bozduklarını ifade etmektedir.¹¹⁹

Yeni İngiliz taarruzu 8 Mart'ta başladı. General Aylmer¹²⁰, Türk kuvvetlerinin arkasından ayrı kollarla saldırmaya karar verdi. İngilizlerin hedefi bölgeye hakim bulunan Sabis Tepesi'ydi. Türk birlikleri Sabis Tepesi ve çevresinde savunma tedbirleri aldı. Türkler sayıca az olmalarına rağmen, düşmana karşı uyguladıkları yanılmama ve aldatma yöntemleriyle üstün İngiliz kuvvetlerine karşı başarılı olmuşlardı. İngiliz komutanı General Aylmer, başarısızlıklarından dolayı planladığı yeni bir saldırı teşebbüsünü iptal etti. Yoğun geçen çarpışmalardan sonra 9 Mart'ta İngiliz birlikleri bölgeden çekilmek zorunda kaldı.¹²¹ Sabis muharebesi denilen bu çarpışmanın ardından 35. Türk Tümeni Beytiisa bölgesini ele geçirdi. Sabis muharebesi sırasında büyük kısmı Dicle'nin güneyine sevk edilen Türk kuvvetleri Mart ayı sonuna kadar burada kaldı. Irak ve Havalisi Komutanlığına bağlı istihkam birlikleri nehir geçişlerinde yan yana dizilen büyük sandal ve sallar aracılığıyla kısa sürede geçici köprüler inşa ederek birliklerin karşı kıyıya intikallerinde yardımcı olmaktaydılar. Nehir geçiş hareketi nokta-i nazarından İnşaat-İstihkam birliklerine bağlı köprücüler muharebelerin seyri açısından önemli başarılarla imza atmışlardır. Öte yandan Halil Bey, 10 Mart 1916 tarihinde birliklerine gönderdiği emirde, gösterdikleri üstün başarı ve gayretten dolayı tebrik etmiştir.¹²²

İngilizlerin Sabis'teki taarruzlarının başarısızlığa uğraması İngiltere, Hindistan ve Irak'ta bulunan İngiliz birlikleri üzerinde kötü etkiler yaptı.¹²³ Dicle Kolordusu komutanı General Aylmer görevden alınarak yerine General George Goringe¹²⁴ atandı. Kutü'l-Ammare'de mahsur kalan İngiliz ordusu ve askerlerinin içine düştükleri kötü durumla ilgili gelen haberler İngiltere'de Avam Kamarasında konunun görüşülmesine ve tartışmaya açılmasına yol açmıştır. Hatta İngiliz hükümeti suçlanmakla kalmamış Hindistan Bakanı ve Irak'taki harekattan

---

¹¹⁹ Charles V.F. Townshend, *Irak Seferi ve Esaret*, s. 459.

¹²⁰ General Fenton John Aylmer: 1862'de İngiltere'de doğmuş; Irak cephesinde görev almış daha sonra İngiliz Kralliyet ordusunda komutanlık yapmış ve 1935'de ölmüştür.

¹²¹ *Tanin*, 14 Mart 1916.

¹²² *Gnkur. ATASE Daire Bşk. lığı Arşivi*, BDH, Kls: 3612, Ds: 42, F: 42-1.

¹²³ Tarık Saygı, *Aynı eser*, s. 95-96.

¹²⁴ General George Frederick Goringe (1868-1945): Birinci Dünya Savaşı sırasında Filistin ve Batı cephelerinde görev almıştır. 1911 yılında Tümgeneralliğe terfi ettiğinde bu rütbedeki en genç komutanlarından biri unvanını almıştır. 1914 yılında Hint Ordusu'nda göreve başlamış; 1916 yılında Dicle Kolordusu Komutanlığına, Ekim 1916 yılında 47'nci Tümen (2'nci Londra) Komutanlığına atanmıştır.

sorumlu kişi olarak Chamberlain'ın verilen soru önergesine açıklama yapması istenmiştir. Chamberlain başlangıçta Irak harekâtının küçük bir kuvvetle başlatıldığını, beklenmedik bir karşı koyma ile karşılaşılınca Hindistan'dan yeterince takviye birlik gönderilemediğini, Irak'taki askerlerin sağlık koşullarının da pek uygun olmadığını itiraf etmek durumunda kalmıştır. Chamberlain bütün bunlara rağmen milletvekillerine ümitlerini yitirmemelerini öğütlerken, tek sorumlunun Irak'taki İngiliz Ordusu komutanı olduğunu belirtmiştir. İngiliz hükûmeti cephesinde konuyla ilgili meydana gelen gelişmeler bu sırada Türk basının tarafından da yakından takip edilmektedir.¹²⁵

İngiliz İmparatorluk Kurmay Başkanının, General Townshend ve birliklerinin bir an önce kurtarılmasını isteyen telgrafında Türklerin kendilerinden teknik ve sayıca daha zayıf olduğunu bildirmesi üzerine Irak Komutanı Lake: *"Şimdi düşman kuvveti en yüksek vasıfları haiz ve seferin evvelki safhalarında karşımızda bulunan Araplara kıyas edilemeyecek derecede olan Türklerden mürekkeptir"* yanıtını vermiştir.¹²⁶

Irak cephesi Komutanı Halil Bey, 10 Mart tarihinde General Townshend'e teslim olmasını teklif etti. Bu teklif Townshend tarafından kabul edilmedi. Ancak diğer taraftan General Townshend silahları ile birlikte Kutü'l-Ammare'den çekilmek hususunda Halil Bey ile müzakerelere girişip girişemeyeceğini General Lake'e sordu. General buna olumsuz cevap verdi.

6. Ordu Komutanı Goltz Paşa, 13 Mart 1916 tarihinde Kutü'l-Ammare kuşatmasında yaşanan her türlü sıkıntıya rağmen büyük cesaret göstererek düşmana karşı savaşan Irak Ordusu subay ve erlerinin kahramanlıklarını takdirle karşıladığını belirtirken yazdığı bir yazısında onları şu cümlelerle övmüştür:

*"...Bu günlerdeki tavır ve hareketiniz, 40 sene evvel Plevne, Şıpka ve Alacadağı'nda bütün dünya tarihlerine şan vermiş olan ecdadınızınkinin aynıdır. Milletinin büyüklüğü ve şanı için muharebe etmiş olan en cesur Osmanlı muharıpleri arasında siz dahi sayılacaksınız, isminiz unutulmayacaktır. Muzafferiyetinizi haber alan vatanınız, sizleri minnet ve şükranla yad edecektir..."*¹²⁷

Bu sırada General Townshend, koşum hayvanlarını, 1100 kadar at ve katırı kestirip etlerini yedirmek suretiyle 7 Nisan'a kadar

---

¹²⁵ Tanin, 4 Nisan 1916.

¹²⁶ Mahir Küçükvatan, Aynı makale, s. 67-68.

¹²⁷ Gnkur. ATASE Daire Bşk.lığı Arşivi, BDH, Klasör: 3612, Dosya: 40, Fihrist: 9-18.

dayanabileceğini bildirdi. Ayrıca her askere verilecek olan ekmek ve et istihkakını yeniden hesap ettirmiştir. Gıda sıkıntısının giderilmesi gerekiyordu; bundan dolayı Kut'ta mahsur kalanların kurtarılmasına yönelik taarruz harekâtının geciktirilmeden yapılması zarureti İngiliz karargahının birinci öncelikli konusuydu.¹²⁸

İngilizler General Townshend'i kurtarmak için yeni bir taarruzu 5 Nisan 1916'da başlattılar. Türk komutanlığı Sinaiyat ve Felahiye'de savunma tertibatı aldı. 7. İngiliz Tümeninin 6 Nisan'da başlatıp Sinaiyat'a yönelttiği İkinci Felahiye Muharebesi'yle başlatılan taarruzda İngilizlere büyük kayıplar verdirilerek geri püskürtüldü. İngilizler 9 Nisan'da tekrar hücumla kalkıştılar ancak başarılı olamadılar. Üçüncü Felahiye muharebesinin başarısızlığının ardından İngiliz komutanlığı nehrin güneyinden sonuç almaya karar verdi. 12 Nisan'dan 15 Nisan'a kadar Türk mevziilerine taarruz eden İngilizler bir sonuç alamadılar. Hatta Halil Paşa, General Townshend'e gönderdiği bir mektupta Felahiye'de 7000 kişi kaybeden İngilizlerin zor duruma düştüklerini, kendisinin de boş yere uğraşmayı teslim olması gerektiğini hatırlatmıştır. Ancak Townshend bu teklife olumsuz cevap vermiştir.¹²⁹ 18-19 Nisan gecesi Alman generali Von der Goltz, Bağdat'ta tifüsten vefat etmiş, cenazesi İstanbul'a getirilerek 24 Haziran 1916'da Tarabya sirtlarındaki Alman elçiliği bahçesine defnedilmiştir.¹³⁰

Bu sırada rütbesi tuğgeneralliğe yükseltilen Kurmay Albay Halil Bey, artık Halil Paşa olarak VI. Ordu Komutanlığına atanmıştır.¹³¹ Halil Paşa bu sırada Townshend'e tekrar teslim olması yolunda bir mektup göndermiş, Townshend yazdığı cevapta teslim olmak istemediğini bir kez daha belirtmiştir. Townshend askerlerine yayımlandığı emirde ellerinde dayanacak malzemelerinin olduğunu, tarihî bir görevi yerine getirdiklerini, ayrıca yiyecek konusunda endişeye mahal olmadığını yemek için 3000 kadar canlı hayvanlarının (çoğunluğu at, çok azı deve) bulunduğunu bildirmiştir.¹³² Ancak yine de Hint kökenli askerler et yemediklerinden bünyeleri her geçen gün daha da zayıflamıştır. Townshend, Hind kökenli askerlerin at eti yemeleri konusunda Hindistan'daki İslam ulemasından, diğer dinlere mensup yetkililerden

---

¹²⁸ Charles V.F. Townshend, *Irak Seferi ve Esaret*, s. 497-498.

¹²⁹ Charles V.F. Townshend, *Irak Seferi ve Esaret*, s. 500-501.

¹³⁰ *Golç Paşa'nın Hatıratı, İstanbul'da (1914-1915); Irak ve İranda (1915-1916)*, s. 66-67. Edward J. Erickson, *Size Ölmeyi Emrediyorum! Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordusu*, s. 213.

¹³¹ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Irak-İran Cephesi*, 1979/ III-1: 834.

¹³² Tank Saygı, *Aynı eser*, s. 103-104.

de icazet alarak askerlere bunları tebliğ ederek et yemeleri konusunda ikna etmeye çalışmıştır.¹³³

Kutü'l-Ammare kalesi önünde yer alan siperlerde ve daha da güneyde İngiliz birlikleriyle muharebeler zaman zaman devam etmiştir. Bu muharebelerde bazen ibret verici olaylar da yaşanmıştır. Nitekim 6 Nisan 1916 tarihinde İkinci Felahiye Muharebesi esnasında İngilizlerle Türkler arasında çok kanlı çarpışmalar olmuştur. Bu muharebelerde Türk ordusundan 51. Tümen, 9. Alay bir piyade bölük komutanı Mülazım-ı Evvel (Üsteğmen) Fındıklılı Mehmet Muzaffer Efendi, boğazından aldığı ağır bir kurşun yarasıyla aşırı kan kaybıyla dizlerinin üzerine yığılır kalır. Konuşamayacak kadar yarası derin ve aşırı derecede kan kaybetmektedir. Emir eri Mehmet'ten işaret diliyle kağıt kalem ister. Kendisini çaresizlik ve şaşkınlıkla izlemekte olan emir eri Mehmet'in gözleri önünde kalemin ucunu boğazından oluk oluk akan kızıl kana batırır ve yazmaya başlar. Mülazım-ı evvel Mehmet Muzaffer Efendi bir yandan da dudaklarını kımıldatarak kelime-i şahadet getirirken, kibleye yönelir ve kağıda al kanıyla son emrini yazar: “*Bölük intikamını alsın!*” Muharebenin o en şiddetli anında Bölük Komutanı Mülazım-ı Evvel Fındıklılı Mehmet Muzaffer Efendi'nin son emri yüksek sesle askere okunur. Emri aldıktan sonra coşan Mehmetçik şiddetle İngiliz birliklerinin üzerine atılır ve şehit komutanları Mehmet Muzaffer'in intikamını alır.¹³⁴ Mezarı Kutü'l-Ammare şehitliğinde bulunan Yüzbaşı Mehmet Muzaffer, Çanakkale Muharebelerine de katılmıştır. “*Bedeli Çanakkale'de kanla ödenecektir*” cümlesi yazılı olan 100 liralık banknotu sanatkar bir üslupla yapan kişi olarak da geçmektedir.

General Lake komutasındaki İngiliz kuvvetleri, Kutü'l-Ammare'deki Türk kuşatmasını yarmak için 17-19 Nisan 1916 tarihleri arasında Beytiisa'daki Türk öncü müfrezesine taarruz etmiş, ancak bu küçük Türk birliğinin kahramanca savunması karşısında geri çekilmişlerdir. İngilizlerin Beytiisa Muharebeleri adını alan bu girişimi

¹³³ Charles V.F. Townshend, *Irak Seferi ve Esaret*, s. 553-557.

¹³⁴ 6'ncı Ordu Komutanı Halil Paşa, 11 Temmuz 1916 tarihinde Yüzbaşı Mehmet Muzaffer için yayınladığı özel bildirisinde “*Mehmet Muzaffer Efendi'nin bu yüce davranışı, yani bir Türk subayının örnek maneviyatı olan o kanlı beyaz zarf, Askerî Müze'ye gönderilmiş; Türk çocuklarına ve gelecek nesillere cevher değerinde bir miras olmuştur. Yaşayan ölülerin mirasları içinde bu zarf da yaşayacak, daima yükselmeye teşvik ve milletin iftihar etmesi için bir belge olarak kalacaktır*” demiştir. Bkz. Metin Soylu, *Yüzbaşı Mehmet Muzaffer*, İstanbul 2012, Truva Yay., s. 1-170; Tarık Saygı, *Aynı eser*, s. 104.

de başarısızlıkla sonuçlanmıştır.¹³⁵ İngilizler nehrin güneyinde bekledikleri ilerlemeyi gerçekleştiremeyince, Kut'un kurtarılması için tek çarenin Sinaiyat mevziini ele geçirmek olduğuna karar vermişlerdir. Ancak 22 Nisan'da yapılan taarruzla başlayan Dördüncü Felahiye muharebesinden de sonuç alınamamıştır.

Bu muharebenin ardından İngiliz kolordu komutanı bütün ümidini kaybetmişti. General Lake, durumu kurtarmak için kalan tek çarenin hazırlanacak bir geminin bir aylık yiyecek ve gönüllü mürettebat ile Kut'a gönderilmesi olarak düşündü. Bu sırada, İngiliz Savaş Bakanlığında, General Lake'e gönderilen mesajlarda "*Milli şeref ve İmparatorluğun menfaatleri için Kut'u kurtarmanın ne kadar önemli olduğuna*" dikkat çekilmekte idi. General Lake elinden geleni yapacağını belirtmiştir. Bu muhaberelerin ardından İngiliz Savaş Bakanlığında Irak komutanlığına gönderilen emirde, gemi ile Kut'a yiyecek götürülmesi, bunda başarılı olunamadığı takdirde Türk makamlarıyla müzakerelere başlanması konusunda yetki verilmiştir.

İngilizlerin Kutü'l-Ammare'ye ikmal maddesi gönderme girişimleri başarısız oldu. İngiliz makamlarınca Kutü'l-Ammare'de mahsur kalan orduya götürülmek üzere yiyecek yüklü bir gemi hazırlanmıştır. Julnar adındaki gemi, 24 Nisan 1916 günü 5000 askeri iki ay süreyle besleyecek 270 tonluk erzak yüküyle Felahiye'den yola çıkarılmıştır. Sinaiyat mevkiinde şiddetli Türk ateşine maruz kalan geminin süvarisi hayatını kaybetmiş fakat buna rağmen yoluna devam etmeye çalışan gemi, Makasis karşısında bir kabloya çarparak karaya oturmuştur. Türkler bu gemiye daha sonra "*Kendi Gelen*" adını vermişlerdir. Adı geçen geminin isim levhası Harbiye Askerî Müzesinde sergilenmektedir. Bütün bunlardan sonra bir türlü başarılı olamayan İngiliz Irak Ordusu Komutanlığınca, General Townshend'in kurtarılması için müzakerelere başlanmasına karar verilmiştir. Bu arada mukavemeti biraz daha uzatabilmek amacıyla uçaklarla Kutü'l-Ammare'ye yardım ulaştırılması gündeme gelmiş; İngilizler uçaklara yükledikleri yiyecek, giyecek gibi yardım malzemelerini havadan atmışlar, ancak Türk birliklerinden uçaklara ateş edilmesi üzerine istenen başarı sağlanamamış, hatta bir kısım un, şeker ve çikolata çuvalları Türk birliklerinin olduğu yerlere düşmüştür.¹³⁶ Türk ordusuna bağlı 103. Alay mıntkasına düşen un ve şekerle ekmek ve helva yapıp

---

¹³⁵ Şükrü Kanatlı, *Irak Muharebelerinde 3'üncü Piyade Alayı Hatıraları*. Ankara 2006, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yay., s. 10.

¹³⁶ Charles V.F. Townshend, *Irak Seferi ve Esaret*, s. 559-561.

askere yedirilmiştir. Bunun üzerine İngiliz uçakları ateşten korunmak için daha yüksekte uçmak zorunda kalmış, ancak atılan yardımlar bu defa Kutü'l-Ammare'de mahsur kalan İngilizlerin olduğu yerlere isabet etmemiştir. Türkler bu esnada bir kaç İngiliz uçağını düşürmeyi de başarmışlardır. Dolayısıyla uçakla havadan yardım ulaştırma çabası da başarısızlıkla sonuçlanmıştır.¹³⁷

Kütü'l-Ammare'ye istenilen yardımın ulaştırılmaması üzerine İngilizlere tekrar teslim olmaları teklif edilmiştir. Bundan sonra Türk makamlarıyla yapılan görüşmelerde teslim şartlarının müzakeresine başlandı. General Townshend, Halil Paşa'ya gönderdiği mektupta Kutü'l-Ammare'yi savunanların bitkin durumda olduğunu belirterek on günlük yiyecek temini ve serbestçe gitmelerini talep etmiştir. Townshend ayrıca toprakların tahribi ve tazminat konusunun da görüşülmesini istemiştir.¹³⁸

General Townshend, 26 Nisan 1916 günü Kutü'l-Ammare'nin 4 km kadar yakınında bir mekanda 6. Ordu Komutanı Halil Bey ile görüşmüştür.¹³⁹ Halil Bey bu görüşmeyi hatıratında şu şekilde anlatmaktadır:

“Vakit geçirmeden müzakerelere başladık. Bana şu tekliflerde bulundu:

1. Dünya harbi devam ettiği müddetçe maiyetimden kimse ve ben, Türkiye aleyhinde hiçbir harekette bulunmayacağım.

2. İngiliz kuvvetleri 40 top ve bilumum cephanelerini sağlam olarak Türklere verecektir.

3. Arzu edeceğiniz herhangi bir bankaya adınıza yazılmış bir milyon İngiliz sterlinlik çek teslim edilecektir. Bu çekin verilmesine İngiliz hükümeti muvafakat etmektedir.

4. Bu şartlar kabul edildiği takdirde, İngiliz kuvvetleri esir alınmayacak ve Basra istikametinde çekilmelerine olur verilecektir.”

General Townshend'in bu teklifi Halil Paşa'yı çok sınırlendirmiştir. Hatıratında hissiyatını şu sözlerle dile getirmektedir: *“Bu teklif, her halde başka şartlar içinde yapılıysaydı tek cevap,*

---

¹³⁷ Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım*, c. II, İstanbul 1991, Nehir Yay., s. 166.

¹³⁸ Charles Townshend, *Irak Seferi ve Esaret*, İstanbul 2007, Yeditepe Yay., s. 570.

¹³⁹ Townshend, hatıratında bu görüşmenin 26 Nisan günü yapıldığını belirtir. Bkz. Charles V.F. Townshend, *Irak Seferi ve Esaret*, s. 569. Öte yandan Edward J. Erickson ise 27 Nisan'da yapıldığını belirtir. Bkz. Edward J. Erickson, *Size Ölmeyi Emrediyorum! Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordusu*, s. 213.

silahımın namlusundan çıkacak tek bir kurşun olurdu.“ Bundan sonra Halil Bey, General Townshend’e şunları söylemiştir:

“General, beş aydır sizinle, Aylmer ve Gorringe orduları ile dövüşüyorum. Türk ordularının maneviyatları için sizin ve ordunuzun esaretinin zarureti hasıl olmuştur. İngiliz yapısı top, tüfek ve cephane de bizim ordularımızın modellerine uymaz, bu itibarla bana lazım değildir, serbestçe imha edebilirsiniz. Daha sonra benim tarafımdan en ufak bir saldırıya uğramanız ihtimali de olamaz. Şahsıma teklif edilen bir milyon sterlinlik çek meselesini de bir latife olarak telakki ediyorum... Biliyorsunuz Baltacı Mehmet Paşa (Pрут Savaşında Rus Çarıçesi II. Katerina’dan rüşvet alıp da Büyük Petro’nun 160.000 kişilik Osmanlı ordusundan kendisini ve ordusunu kurtarması olayını hatırlatarak) devirleri çok geride kaldı. Biz Baltacı değil, kazmacıyız!”¹⁴⁰

Bu sırada Türk tarafına Orta Doğu bölgesinde faaliyetlerini sürdüren İngilizlerin ünlü casusu Lawrance’ın geldiği haber verilmiştir. Yeni bir teklifle gelen Lawrance’ın şartları şöyledir: Daha önce konuşulduğu gibi birinci ve ikinci maddeler aynen tekrarlanmış, çek ile ilgili olan madde: *“Türkiye hükümeti namına iki milyon İngiliz sterlini.”* şekline dönüştürülmüştür. İngilizlerin bu rüşvet teklifleri bir süre sonra İstanbul basınında da haber konusu yapılmıştır.¹⁴¹

Halil Bey iki milyon sterlinlik bu büyük teklifi de reddetmiştir. 28 Nisan gecesi Kutü’l-Ammare kalesinden gelen infilak sesleri ve alevler İngilizlerin ellerindeki cephaneleri imha ettiğini göstermekteydi. 29 Nisan günü Halil Bey, silahsız kalan İngilizlerin Araplara karşı korunması için 3. Piyade Alay Komutanı Albay Nazmi’yi (Solok) görevlendirmiştir. 3. Piyade Alayı bandonun çaldığı marşlar eşliğinde Kutü’l-Ammare kalesine girmiştir.¹⁴² Alayla birlikte şehre giren Halil Bey daha sonra General Townshend’in karargahına gitmiştir. Bu sırada General Townshend birliklerine yayınladığı veda mesajında şunları ifade etmiştir:

“Kut’taki muhafızlarımızı almak üzere bir Türk alayı yaklaşmaktadır. Hem kalenin, hem şehrin üzerine beyaz bayrağı çektim. Taburlar saat 2’de Şumran yakınındaki kampa girmeye başlıyorlar. Biz telsizi yavaşça imha ediyoruz ki bu iş yapılmaya değer. Kut’tan bütün gemiler ve istasyonlara elveda ve hepimize iyi şanslar. 13.35.”¹⁴³

¹⁴⁰ Taylan Sorgun, *Aynı eser*, s. 185; Şükrü Kanatlı, *Aynı eser*, s. 26.

¹⁴¹ *Tasvir-i Efkâr Gazetesi*, 9 Mayıs 1916.

¹⁴² *İkdam*, 13 Mayıs 1916.

¹⁴³ *Gnkur. ATASE Daire Bşk.lığı Arşivi, BDH, Fotoğraf Albümü, Albüm No: 7, Fotoğraf: 109.*

Halil Bey, Generalin teslim alınışını hatıratında şu şekilde anlatmaktadır:

“Kurmaylarımla beraber şehre girdim ve doğruca General Townshend’in karargahına gittim. Generalin odasında hazırlanmış bir masa vardı. Masanın üzerine Generalin kılıcı ve iki revolveri konulmuştu. Yani bir askerin şanı ve şerefi. Savaşın kaderidir bu, esir komutanlar bu acıya dayanmak zorunda kalmışlardır. Teslim olan orduların ya da birliklerin komutanları bunları parçalayarak ya da sağlam bir şekilde teslim etmek zorundadırlar.” Silahları aldım ve tekrar General’e uzattım:

“General, uzun zaman şan ve şerefle kullanılan bu silahlar yine sahibine aittir...” dedim. General gözleri yaşararak silahlarını geri alırken:

“İngiltere hükümeti bana bir ay dayandığım takdirde kurtarılacağımı vaad etmişti. Ben beş ay dayandım ve fakat, ne yazık ki verilen söz tutulmadı ” demiştir. Bunun üzerine Halil Paşa:

“Generalim! Siz ordunuzun ve milletinizin şerefini tamamen müdafaa ettiniz. Durumunuz kısmen, Plevne’deki Gazi Osman Paşa’nın durumudur. Sizi harp esiri olarak kabul etmiyorum. Türk milletinin misafirisiniz. Rus çarı yanında Osman Paşa ne muamele gördüyse, siz de Türkiye’de aynı muameleyi göreceksiniz” karşılığını vermiştir.

O dönemde Irak cephesinde 3. Alay 3. Bölük Komutanı olarak görevli bulunan Üsteğmen Şükrü (Orgeneral Kanath) o günü hatıratında şöyle anlatmaktadır: *“...İngiliz birliklerinin iâşe durumlarının iyi olmadığı bilindiğinden tesliminden hemen sonra onlara tarafımızdan koyun eti ve diğer yiyecek maddeleri gönderildi. Çok duygulandılar. En büyük sıkıntılarında biri de sigara idi. Bol bol tütün ve sigara verdik. Beni General Townshend’in karargahına öğle yemeğine çağırıldılar. O gün öğle yemeğinde at eti ve suyuna çorba yapmışlardı. At eti biraz ekşimtirak oluyordu. O günden itibaren yemeklerini tarafımızdan yollanan iâşe maddeleriyle yapmaya başladılar...”*¹⁴⁴

Bu zaferden sonra bir üst rütbeye terfi ederek mirliva olan Halil Paşa, Kutü’l-Ammare’nin Türklerin eline geçtiği 29 Nisan 1916 gün VI. Orduya tarihî mesajını yayınladı. Harp Edebiyatı ve hitabet sanatı bakımından son derece önemli olan bu mesajında Kutü’l-Ammare Zaferinin kazanılmasında payı bulunan kahraman askerlerine şöyle hitap etmiştir:

---

¹⁴⁴ Şükrü Kanath, *Aynı eser*, s. 27.

“Arslanlar!

1. Bütün Türklere şeref ve şan, İngilizlere kara meydan olan şu kızgın toprağın güneşli semasında şehitlerimizin ruhları sevinçle gülerek uçarken, ben de hepinizin pâk alınlarından öperek cümlelerinizi tebrik ediyorum.

2. Bize 200 seneden beri tarihimize okunmayan bir olayı kaydettiren Cenâb-ı Allah'a şükrederim. Allah'ın büyüklüğüne bakınız ki, 1500 senelik İngiliz devletinin tarihine bu olayı ilk defa yazdıran Türk süngüsü oldu. İki senedir devam eden Cihan Harbi böyle parlak bir olay daha göstermemiştir.

3. Ordum gerek Kut karşısında ve gerekse Kut'u kurtarmaya gelen ordular karşısında 350 subay ve 10.000 erini şehit vermiştir. Fakat buna karşılık bugün Kut'ta 13 general, 481 subay ve 13.300 er teslim alıyorum.¹⁴⁵ Bu teslim aldığımız orduyu kurtarmaya gelen İngiliz kuvvetleri de 30.000 zayıat vererek geri dönmüşlerdir.

4. Şu iki farka bakılınca, cihanı hayretlere düşürecek kadar büyük bir fark görülür. Tarih bu olayı yazmak için kelime bulmakta zorluk çekecektir.

5. İşte Türk sebatının İngiliz inadını kırdığı birinci zaferi Çanakkale'de, ikinci zaferi burada görüyoruz.

6. Yalnız süngü ve göğsümüzle kazandığımız bu zafer yeni gelişen savaş durumumuz karşısında gelecekteki başarılarımızın parlak bir başlangıcıdır.

7. Bugüne “Kut Bayramı” adını veriyorum. Ordumun her ferdi, her yıl bugünü kutlarken şehitlerimize Fatihalar okusunlar. Şühedamız ebedi hayatta göklerde kızıl kanlarla uçarken, gazilerimiz de gelecekteki zaferlerimizin bekçileri olsunlar.”¹⁴⁶

18. Kolordu Komutanı Albay Kâzım Karabekir de bu sırada yayımladığı emirde, 29 Nisan 1916'da 51. Tümenin Selmanpak'ta kırdığı düşman süngülerinin enkazını bugün Kutü'l-Ammare'de

---

¹⁴⁵ Kut muhasarası sırasında İngilizlerden alınan esirlerin sayısı Townshend'in verdiği rakamlara göre 5 General, 232 İngiliz subayı, 2592 İngiliz askeri, 204 Hint subayı, 6988 Hintli ve diğer askerler ve 3248 silahsız kişi olmak üzere toplam 13.309 kişidir. Bkz. Charles V.F.Townshend, *Irak Seferim*, Çev: Tarih-i Askeri Encümeni, Matbaa-yı Askeriye, İstanbul 1327, s. 428.

¹⁴⁶ *Gnkur ATASE Daire Bşk.lığı Arşivi*, BDH, A-5/4579, Klasör: 4496, Dosya: H-35, Fihrist:1-11; Taylan Sorgun, *Aynı eser*, s. 184-190.

toplattığını ve bu nedenle 29 Nisan tarihini 51. Tümenin daimî bayram günü olarak anmasını emretmiştir.¹⁴⁷

Halil Paşa bu sırada Dahiliye Nezaretine gönderdiği bir başka telgrafta da Kutü'l-Ammare Zaferinin müjdesini veriyor; bu büyük zaferin bütün ilgili devlet birimlerine ve kamuoyuna duyurulmasını istiyordu.¹⁴⁸ Halil Paşa, Kutü'l-Ammare'de İngilizlerden alınan ve Anadolu'ya sevk etmek durumunda olduğu esir birlikleri yürütmek istemedi; bu nedenle İngiliz General Gorringe'e bir mektup yazarak esirlerin hiç değilse yolun bir kısmını nehir gemileri ve trenlerle sevk edilebilmeleri için gerekli olan kömürün verilmesini istedi. General Gorringe cevabında: “*Bu kadar necip bir düşmanla çarpışmış olmaktan mutluysuz, ancak savaş halinde olduğumuzdan size kömür göndermemize maddeten imkan yoktur!*” diyerek bu talebi nazikçe reddetmiştir.

Halil Paşa, General Townshend'e esir olduktan sonra son derece medeni davrandı; onu bir esir gibi değil, bir misafir komutan gibi ağırladı. Townshend ve kurmay heyetini bir nehir gemisine bindirdikten sonra askerî törenle Bağdat'a gönderdi, esir generali bu sahneler çok duygulandırmıştı. Townshend Bağdat'ta iken İkdâm gazetesine verdiği röportajında Irak cephesinde görev yapan Türk askerinin sabır, sebat ve dayanıklılığını överek anlatmıştır.¹⁴⁹

16. ve 17. Tugayların erlerinden oluşan ilk esir kafilesi 30 Nisan 1916'da karadan üç süvari bölüğünün muhafızlığında Bağdat'a sevk edildi. Eşyalar vapurla gönderildi. Kutü'l-Ammare'de İngilizlerin 1.306 hasta ve yaralı askeri ile 694 hasta bakıcı ve yardımcı hizmet erleri vardı. 2 Mayıs 1916'da bu hasta ve yaralılar İngiliz hasta vapurları ile kendilerine iade edilmiştir. Bu hareket tarzı, Türklerin hasta ve yaralılara gösterdiği şefkat ve şerefli davranışa ibret verici bir örnektir.¹⁵⁰ Halil Paşa İngiliz esirlerine her hangi bir zarar verilmemesi için elinden gelen çabayı göstermiştir. Ancak ulaşım ve sağlık koşullarının elverişsizliğinden dolayı esirlerin bir bölümü esaret sırasında hayatını kaybetmiştir.¹⁵¹

---

¹⁴⁷ Yavuz Ölçen, *Aynı tez*, s. 58.

¹⁴⁸ *BOA, DH. KMS: 38 / 18*, 16 Nisan 1332.

¹⁴⁹ *İkdâm*, 17 Mayıs 1916.

¹⁵⁰ Şükrü Kanatlı, *Aynı eser*, s. 28.

¹⁵¹ Erickson, Ronald Millar'ın *Death of an Army, The Siege of Kut 1915-1916* (Boston, Houghton Mifflin, 1917) adlı çalışmasından etkilenerek İngiliz esirlerinin % 70'inin esarete hayatını yitirdiğini belirtir ki, bu rakam biz göre oldukça abartılı görünmektedir.

İngilizlerin, Kutü'l-Ammare'yi Türk ordularının kuşatmasından kurtarmak için mücadele ettikleri dört ay zarfında 30.000 kişi kaybettikleri bilinmektedir. İngilizlerin diğer cepheler de hesaba katılırsa toplam zayıyatı 40.000 kişiye yaklaşmıştı. Aynı süre zarfında 6. Orduya bağlı birliklerdeki Türk subay ve erlerinin toplam zayıyatı 350 subay ve 10.000 erden ibarettir. Türkler İngilizlerden ayrıca iki tahrip edilmiş nehir gemisi, 40 adet otomobil, 3 adet uçak, 40 top, 25 makineli tüfek, 5000 piyade tüfeği teslim almışlardır.¹⁵² Tarihçi Briton Cooper Busch, İngilizlerin Kutü'l-Ammare'de düştüğü durumu: “Gösteri olarak başlayan sefer saldırıya, başarılı bir ilerleme de küçük düşürücü askerî bir başarısızlığa dönüştü,”¹⁵³ sözleriyle ifade etmiştir. Aslında ortaya çıkan sonuç itibarıyla değerlendirmek gerekirse, Kutü'l-Ammare zaferi “İngiliz prestijinin Birinci Dünya Savaşında yediği en büyük darbeydi” demek daha doğru olacaktır.

f. Kutü'l-Ammare Zaferinin Sonuçları

Irak cephesinde 29 Nisan 1916 tarihinde kazanılan Kutü'l-Ammare Zaferi, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nun zor şartlar ve imkansızlıklar içerisinde, Çanakkale'den sonra İngilizlere karşı kazandığı ve bir İngiliz tümeninin bütün personeli ile birlikte esir alındığı eşsiz bir zaferdir. Kutü'l-Ammare veya kısa adıyla Kut Zaferi hem yerli, hem de yabancı basında geniş haberlere konu olmuştur.¹⁵⁴

Bu zafer, başta kendisini dünyanın rakipsiz en büyük gücü gören İngiltere olmak üzere bütün dünyada büyük yankı uyandırmıştır. İngiltere bu yenilgiden sonra Irak cephesinin devam etmesi konusunda tereddüde düşmüş ve altı ay süreyle savunmada kalarak Türk birliklerini rahatlatmıştır. Bugün beste ve güftesi elimizde olmasa da, o sırada Prusya Konningberg Askerî Orkestrası Müdürü Paul İvan tarafından bestelenen Kutü'l-Ammare Zaferi konulu marş, Padişah V. Mehmet Reşat'a takdim edilmiştir.¹⁵⁵ Kut Zaferi, Anadolu ve Balkan şehirlerinde de kutlanmış, bununla ilgili yazılan tebrik telgrafları askerî ve mülkî erkâna gönderilmiştir. Meclis-i Mebusan Reisi Hacı Adil Bey, 6. Ordu Komutanı Halil Paşa'ya tebrik telgrafi göndermiş, Enver Paşa'nın Kutü'l-Ammare Zaferiyle ilgili telgrafi da Meclis'te

---

Bkz. Edward J. Erickson, *Size Ölmeyi Emrediyorum! Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordusu*, s. 214.

¹⁵² *The New York Times*, 10 May 1916.

¹⁵³ Briton Cooper Busch, *Britain, India, and the Arabs 1914–1921*, University of California Press California 1971, p. 5.

¹⁵⁴ *L'ami de L'ordre*: 2, 13 Mai 1916.

¹⁵⁵ *BOA, İ-DUİT*: 16/91-2, 09.06.1916.

okunmuştur.¹⁵⁶ Padişah tarafından Halil Paşa'ya muharebe altın imtiyaz madalyası tevcih edilmiş, Sabis Muharebelerindeki başarısından dolayı da 1. Piyade Alayı sancağına altın ve gümüş imtiyaz madalyası takılmıştır.¹⁵⁷

Kutü'l-Ammare Zaferi Osmanlı Devleti'nin müttefiki Almanya'da da sevinçle karşılanmıştır. Alman Genelkurmay Başkanı General Falkenhayn, Başkomutan Vekili Enver Paşa'ya gönderdiği kutlama mesajında Halil Paşa ve ordusunu tebrik ettiği gibi Türklerle iftihar ettiklerini belirtmiştir.¹⁵⁸ Berlin sefaretinden bildirildiği üzere Alman imparatorunun emriyle Berlin'de Brandenburg kapısında törenler icra edilmiş, okullar bir gün tatil edilmiştir.¹⁵⁹ Almanlar bir yandan da bu zaferin payını kendilerine mal etme gayreti içerisindeydiler. Çünkü Kutü'l-Ammare Zaferinden kısa bir süre vefat eden General Von der Goltz'un yaptığı harekât planlarıyla bu sonuca ulaşıldığını belirtmektedirler.¹⁶⁰ İngiliz hükûmeti ise kamuoyunun tepkisini azaltacak tarzda yayınlar yapmakta, Kutü'l-Ammare'yi savunanları bir kahraman olarak göstermeye gayret etmektedir. Ancak bir süre sonra muhalefet tarafından bu tutumlar eleştirilmeye başlanmıştır.

g. Kutü'l-Ammare Zaferinden Sonra Irak Cephesindeki Gelişmeler

1916 yılı sonlarına kadar geçen sürede Irak cephesinde her iki taraf karşılıklı olarak buldukları yeri şimdilik muhafaza etmeyi yeterli gördüler. İngilizler Kutü'l-Ammare'deki acı yenilginin ardından Mezopotamya Ordusu komuta kademesinde değişikliğe giderek hırslı bir kişilik yapısında olan General Sir Stanley Maude'yi atadıkları gibi Maude'yi takviye için Dicle ve Fırat vadilerine takviye için iki tümen daha gönderdiler. Ancak Kutü'l-Ammare'de İngiliz kuvvetlerinin teslimi ile bölgede Türkler lehine kurulan dengeden pek fazla istifade edilemedi. Yaz sıcaklarının başlamasından dolayı İngilizlerin yeni kuvvetler temin etseler bile uzun müddet harekete geçemeyecekleri fikrinden yola çıkılarak Almanların talebi ve Enver Paşa'nın emriyle 13. Kolordunun öncelikle 6. Tümeni Bağdat'tan, ardından diğer bağlı birlikleri Kutü'l-Ammare Cephesi'nden İran'a nakledildi. Önemli miktarda kuvvetin İran'a gönderilmesine gerekçe olarak İngilizlere

---

¹⁵⁶ *İkdam*, 2 Mayıs 1916; Tarık Saygı, *Aynı eser*, s. 123-124.

¹⁵⁷ Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım*, c. 1/2, s. 176-177.

¹⁵⁸ *İkdam*, 3 Mayıs 1916.

¹⁵⁹ *BOA.*, *HR. SYS.*, Ds: 2420, Gömlek: 28, 06 Mayıs 1916.

¹⁶⁰ Tarık Saygı, *Aynı eser*, s. 126-127.

yardım amacıyla İran'dan Hanikin'e doğru ilerleyen Rus Baratof Kolordusunun durdurulması gösterildi. Enver Paşa'nın Rusya'yı içerden çökertip İran üzerinden Afganistan yoluyla Türkistan'a ulaşma hayalleri ve Almanların da bu yolda teşvik ve tahrikleri bu kararın alınmasında etkili olmuştur. Böylece Irak cephesi büyük ölçüde Osmanlı güçlerinden arındırılmış, önemli geçit ve kavşak noktalarının kontrolü zayıf bırakılmıştı. İngilizler bölgede doğan bu boşluğu iyi değerlendirerek Basra'da beklendikleri Hindistan kuvvetleriyle ileri safta bulunan birliklerini takviye ettiler. Daha çetin şartlarda da dayanabilmek içinde erzak ve mühimmat tedarikine önem verdiler. General Maude'un elinde süvari, topçu ve uçaklarla desteklenmiş olan beş piyade tümeni bulunuyordu. Ayrıca Dicle üzerinde kendisini destekleyecek bir nehir filosu da teşkil edilmişti. 1916 yılı yaz ve sonbahar boyunca hazırlıklarını sürdüren General Maude'un muharip gücü 107.000'i Hint ordusundan olmak üzere 166.000 personelden oluşuyordu.¹⁶¹

Osmanlı idarecileriyle Almanlar savaşın sonunda uygulanacak barış görüşmelerine esas teşkil edecek hususları belirlemek, mevcut ittifakı daha da güçlendirmek amacıyla 28 Eylül 1916'da, 2 Ağustos 1914 tarihli antlaşmaya dayanılarak yeni bir Türk-Alman siyasi antlaşması imza edilmiştir. Buna göre, Türk ve Alman cepheleleri tek cephe sayılacak ve Alman imparatoru da müttefik orduların başkomutanı olacaktır. Osmanlı hizmetine verilen Alman askerî ve teknik birliklerin komuta kontrolü her ne kadar Türk ordu komutanlarının yetkinde görünüyorsa da bu birliklerdeki Alman zabitanı her gelişmeyi anında Alman karargahına ihbar etmekle de görevli idiler.¹⁶² Yapılan bu antlaşma metni Osmanlı hükûmeti tarafından da incelenmiş ve Mebusan Meclisi tarafından 13 Ekim 1916'da dokuz maddelik bir ittifak antlaşması metni olarak onaylanmış, uygulanmasında hükûmet yetkili kılınmıştır.¹⁶³ Bu antlaşmanın ardından Berlin'den Türk ordusu için hatırı sayılı miktarda silah ve cephane gönderilerek, kısmi anlamda da olsa takviyede bulunulmuştur. Ayrıca lojistik destek için de

---

¹⁶¹ Edward J. Erickson, *Size Ölmeyi Emrediyorum! Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu*, s. 226.

¹⁶² *Gnkur. ATASE Daire Başkanlığı Arşivi*, BDH, Kls: 42, Ds: 197, F: 81; ayrıca bkz. Akdes Nimet Kurat, "Birinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'de Bulunan Alman Generallerinin Raporları", *Türk Kültürü Dergisi*, Sy: 33, Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü yay., Ankara 1966, s. 68; Veli Yılmaz, *1'nci Dünya Harbinde Türk-Alman İttifakı ve Askerî Yardımlar*, s. 152-155.

¹⁶³ *Gnkur. ATASE Daire Başkanlığı Arşivi*, BDH, Kls:79, Ds: 399, F: 1, 1-1. Antlaşmanın Almanca metni için bkz. Veli Yılmaz, *1'nci Dünya Harbinde Türk-Alman İttifakı ve Askerî Yardımlar*, s. 156-158, Ek: 14, s. 275-277.

otomobil, askerî teçhizat, melbusat, bir miktar da iâşe malzemesi gönderilerek Türk ordusuna yardımda bulunulmuştur.¹⁶⁴ 1916 Ağustos sonları itibariyle Türkiye’de bulunan Alman kara subay sayısı 640’a, asker sayısı da 5900’e; donanmada subay sayısı 150’ye, asker sayısı 2300’e ulaşırken, Boğazlar bölgesinde de subay ve er toplam 1000 kişilik bir özel birlik bulunmakta idi.¹⁶⁵

Kutü’l-Ammare yenilgisinden yeterince ders alan İngilizler, Irak cephesinde bütün hazırlıklarını tamamlayarak gerekli istihbarî bilgileri değerlendirdikten sonra ileri harekâta karar verdiler. İngilizler gerekli takviyeyi yaptıktan sonra Aralık 1916 tarihinde Kutü’l-Ammare cephesinden geniş bir kuşatma harekâtıyla kuzeye doğru taarruza geçtiler. General Maude Dicle nehrinin her iki yakasından güçlü birer kolordu ile ilerlemeye başladı. İngiliz birlikleri yağmur mevsimi girdiğinden ileri harekâtı güç bela sürdürebildiler; 17 Şubat 1917 tarihine gelindiğinde Kutü’l-Ammare’nin 20 km güneyindeki Sınaiyat ancak ilerleyebildiler. İngilizlerin tedbirli bir stratejiyle ilerleyişini haber alan Halil Paşa da boş durmayıp süratle birliklerini düzenlemeye gayret etmiştir.¹⁶⁶

Irak cephesinde olduğu kadar, diğer cephelerde de personel açısından sıkıntı içinde bulunan Osmanlı Genelkurmayı, müttefiki Almanya’ya yaptığı müracaatta Avusturya-Macaristan işgali altındaki bölgelerde yaşayan Türklerin askere celbini teklif ederken, müttefik ordularına destek amaçlı gönderilen birliklerin de ülkeye geri gönderilmesi teşebbüsünde bulunmuştur. Askerî tarihçi Veli Yılmaz’ın hesaplamalarına göre savaşın başından 1916 yılı sonuna kadar yaklaşık 7 milyona yakın Osmanlı vatandaşı silah altına alınarak cepheye gönderilmiştir.¹⁶⁷ Dönemle ilgili belgelere bakıldığında bu sırada Türk ordusunun iâşe-ibatesinden başka sıhhî durumunda da büyük sorunlar yaşandığı bir gerçektir. Nüfusun önemli bir bölümünün tarım bölgelerinden seferberlik dolayısıyla askere alınması, diğer yandan 1915 yılında Anadolu’dan başlayıp, Suriye coğrafyasına kadar yayılan çekirge istilasını gibi sebepler üretimde azalmaya ve buna bağlı olarak

¹⁶⁴ Veli Yılmaz, *1’nci Dünya Harbinde Türk-Alman İttifakı ve Askerî Yardımlar*, s. 165-167.

¹⁶⁵ Carl Mühlmann, *Aynı eser*, s. 104-105.

¹⁶⁶ Edward J. Erickson, *Size Ölmeyi Emrediyorum! Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Ordusu*, s. 227.

¹⁶⁷ 1914 yılı sonuna kadar 1.478.176; 1915 yılı sonuna kadar 2.493.000; 1916 yılı sonuna kadar 2.855.000 kişi olmak üzere toplam 6.826.176 kişi seferber edilerek askere alınmıştır. Bkz. Veli Yılmaz, *1’nci Dünya Harbinde Türk-Alman İttifakı ve Askerî Yardımlar*, s. 170-171.

tarım ürünlerinde kıtlığa yol açmıştır. Harbiye Nezareti çekirge ile mücadele için amele taburları teşkili için emirler dahi vermiştir.¹⁶⁸

İngilizlerin Irak cephesindeki Türk savunma hattını kırmaları ancak 23 Şubat 1917'de mümkün olabilmiştir. General Maude'un taarruzları Şubat sonu Mart başında daha da şiddetli ve baskın tarzında devam etmiştir. 4-5 Martta başlayan İngiliz taarruzu karşısında aldığı savunma tedbirleriyle durdurmayı amaçlayan Halil Paşa, umutsuzca direnmeye gayret etmesine rağmen güçlü İngiliz ordusu karşısında daha fazla tutunamayacağını anlayınca kuzeye çekilmeye karar verdi. Mart başında şiddetini artıran İngiliz taarruzları karşısında Diyala ve Bağdat'ı koruyamayacağını anlayınca, isteksizce de olsa 11 Mart 1917 tarihinde Bağdat'ı boşalttı; İngiliz kuvvetleri hiçbir mukavemetle karşılaşmadan şehri işgal etti.¹⁶⁹ Bağdat'ı düştüğü tarihlerde 6. Orduda görevli bulunan Alman subaylarından Kurmay Binbaşı Paraguin; "*açlık Irak'ta Türklerin gücünü ispat etmelerine imkan vermemiştir.*" diyerek acıklı durumu ifade etmiştir. Binbaşı Paraguin 13 Mart 1918'de Erkân-ı Harbiye Reisi Von Seeckt'e gönderdiği raporunda, Irak cephesindeki zorlukların askerî açıdan ziyade ekonomik zorluklardan ve lojistik takviye unsurlarının yetersizliğinden kaynaklandığını, elverişsiz yol ve iklim şartlarından dolayı uzak mesafelerdeki orduya iâşe temininde sıkıntıların giderilmesinin mümkün olmadığını belirtirken, Irak cephesinde mağlubiyetin kaçınılmaz olduğunu dile getirmiştir.¹⁷⁰

General Maude muzaffer bir edayla 11 Mart 1917 tarihinde Bağdat'a girdi. Bağdat'ın işgali İngiliz kamuoyunda büyük yankı uyandırmış ve sevinçle karşılanmış; Kutü'l-Ammare yenilgisiyle sarsılan itibarlarının iade edildiğine inanmışlardır. Bağdat'ın düşmesi Irak cephesindeki büyük çözülmenin kara habercisi gibi kamuoyunda derin yankılar uyandırırken, 6. Ordu Komutanı Halil Paşa Musul'a çekilerek orada mevzilenmiştir. Personel kaybıyla oldukça zayıflayan, 30.000 kişiye düşen 6. Ordu, Halil Paşa'nın emriyle 300 km genişliğindeki bir savunma hattına yayılarak cepheyi tutmaya çalıştı. Bundan başka 6. Ordu, iâşe-ikmal yönünden de büyük sıkıntılar içine düşmüştür. Diğer taraftan İngilizler de yaz mevsimi başladığından

---

¹⁶⁸ Zafer Toprak, *İttihad-Terakki ve Cihan Harbi, 1914-1918*, Homer Kitabevi, İstanbul 2003, s. 98; Hikmet Özdemir, *Salgın Hastalıklardan Ölümler, 1914-1918*, s. 105-107. Edward J. Erickson, *Size Ölmeyi Emrediyorum! Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu*, s. 228.

¹⁶⁹ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, Ankara 1983, C. 1/2. Kısım, s. 109-111; Sabit Duman, *Aynı eser*, s. 138-142.

¹⁷⁰ Carl Mühlmann, *Aynı eser*, s. 230-231.

daha fazla ilerlemeye cesaret edemediler. General Maude, ikmal hatlarının yetersizliği ve yaz mevsiminde hastalıkların yayılmasından dolayı taarruzda başarı şansını az görerek daha fazla ilerlemeyi uygun görmeyip bulunduğu hatta tutunmayı uygun görmüştür. Ayrıca Maude, Türklerin Bağdat'ı geri almak için tekrar büyük bir kuvvetle saldırabilecekleri istihbaratını da alarak çekinmiş olma ihtimali dahilinde yerinde sabit kalmış olabilir.¹⁷¹

1918 yılında Irak cephesinde karşılıklı siper savaşları devam etmiştir. 1918 Mart ayında hücumla geçen İngilizler Han Bağdat'ta Fırat üzerinde 18. Kolorduyla yaptıkları muharebede Türk tarafına büyük kayıp verdirmelerine rağmen kesin sonuç alamayıp yaz döneminin geçmesini beklemişlerdir. İngiliz savaş kabinesi yaptığı değerlendirmede savaşın kısa bir süre sonra biteceğine hükmederek petrol kaynaklarına sahip olan Musul'un gecikmeyle de olsa ele geçirilmesini çıkarlarına uygun bularak Irak Cephesindeki General Marshall'a 2 Ekim 1918'de nehir boyunca kuzeye Musul'a doğru ilerleme emri vermiştir. İngiliz süvarilerinin çevirme harekâtıyla arkadan kuşatılan Türk kuvvetleri 30 Ekim 1918 tarihinde teslim olmak zorunda kalmıştır. İngiliz Süvari Tugayı, teslim olan Türk Dicle Grubundan 11.322 esir, 51 top ele geçirmişlerdir.¹⁷² İngilizler, 30 Ekim 1918 günü imzalanan Mondros Mütarekesi hükümlerine aykırı olarak da 1 Kasım günü Musul şehrini işgal etmişler; böylece bir cephe de kapanmıştır.

Sonuç

1914'te başlayan 1918'de bütün Irak coğrafyasında yayılıp kökleşen İngiliz işgali, bir süre sonra baskıya dönüşünce bölge halkı ve aşiretler eski idareye olan özlemlerini nafîle yere tekrarladılar. Bundan böyle -9. yüzyıldan 19. yüzyılın ilk çeyreğine kadar- yaklaşık 10 asır Irak ve havalisinde devam eden huzurlu Türk idaresi, artık mazi olmuş bir devrin hikayesi olarak nesilden nesile aktarılan hatıralarda yaşatılacaktı.¹⁷³

Sonuç olarak belirtmek gerekirse, bütün olumsuz koşullar ve kıt imkanlara rağmen Türk ordusu, Irak Cephesi'nde Kutü'l-Ammare'de eşsiz bir zafer kazanarak Türk Harp Tarihine bir altın sayfa daha

---

¹⁷¹ Edward J. Erickson, *Size Ölmeyi Emrediyorum! Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu*, s. 228-229.

¹⁷² Edward J. Erickson, *Size Ölmeyi Emrediyorum! Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu*, s. 275.

¹⁷³ *Musul-Kerkükle İlgili Arşiv Belgeleri, (1525-1919)*, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara 1993, s. 399-401.

eklemiştir. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi'nde kazanılan bu büyük zaferden yararlanılmadığı gibi, bu cephede zafer kazanan birliklerin büyük bölümü İran cephesi başta olmak üzere diğer cephelere gönderilmesi Irak'taki savunmayı zaafa uğratmıştır. Bir süre sonra da başlayan İngiliz taarruzlarına karşı konulamamış, 1917 yılında birbirini izleyen yenilgiler, Bağdat'ın işgaliyle sonuçlanmış, Türk ordusu Musul'a çekilmek zorunda kalmıştır. Türkler, yaklaşık 10 asır egemenlikleri altında tutup vatanlaştırdıkları toprakları, 1917 yılından itibaren başlayan, 1918'de giderek artan muharebelerdeki yenilgiler veya sömürgecilerin masa başındaki baskı ve tazyikleriyle terk etmek zorunda kalmışlardır.

Kaynakça

A. Arşiv Kaynakları ve Yayımlanmış Belgeler ve Gazeteler

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (Belge numaraları metin içinde verilmiştir)

Gnkur. ATASE Daire Bşk.lığı Arşivi (Belge numaraları metin içinde verilmiştir)

Musul Kerkükle İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919), Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara 1993.

The Times, 6, 7 December 1915.

Western Daily Press, 7 December 1915.

Evening Telegraph, 10 January 1916.

The Daily Telegraph, 7 February 1916.

Tanin, 14 Mart 1916.

Tanin, 4 Nisan 1916.

İkdam, 30 Nisan 1916.

İkdam, 2 Mayıs 1916.

İkdam, 3 Mayıs 1916.

Tasvir-i Efkâr Gazetesi: 9 Mayıs 1916.

The New York Times, 10 May 1916.

İkdam, 13 Mayıs 1916.

İkdam, 17 Mayıs 1916.

L'ami de L'ordre: 2, 13 Mai 1916.

B. Kitap, Makale ve Gazeteler

Ahmet İzzet Paşa (1992), *Feryadım*, c. II, İstanbul, Nehir Y.

Anderson, M. S. (1966), *The Eastern Question 1774-1923*, London, III ve IV. bölüm.

- Arı, Kemal (1997), *Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi*, Ankara: Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yay.
- Balkış, B. ve Fırat N. (1979), *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Irak – İran Cephesi, C. 3, Kısım 1*. Ankara: Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları.
- Bayur, Yusuf Hikmet (1983), *Türk İnkılabı Tarihi, c. I/2. Kısım*, Ankara.
- Belen F. (1964). *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi, 1915 Yılı Hareketleri, C. 2*. Ankara: Kara Kuvvetleri Komutanlığı Y.
- Busch, Briton Cooper (1971), *Britain, India, and the Arabs 1914–1921*. University of California Press.
- Cepheden Meclise*, (1999), Ankara, MSB Yayınları.
- Çetinsaya, Gökhan (1994), *Admiration Ottoman of Iraq*, Manchester Univ. Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Duman, Selçuk (2010), *II. Meşrutiyet'ten İngiliz Mandaterliğine Irak*, Berikan Y.
- Earle, Edward Mead (1972), (Çev. Kasım Yargıcı), *Bağdat Demiryolu Savaşı*, İstanbul, Milliyet Y.
- Erickson, Edward J. (2003), *Size Ölmeyi Emrediyorum! Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu*, Çev. Tanju Akad, İstanbul, Kitap Yay.
- _____ (2009), *I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu, Çanakkale, Kutü'l-Ammare ve Filistin Cephesi*, Çev. Kerim Bağrıaçık, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yay.
- Fırat N. ve Balkış B. (1979). *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Irak–İran Cephesi, C. 3, Kısım: 1*. Ankara: Genelkurmay ATASE Bşk.lığı Y.
- Golç Paşa'nın Hatıratı*, (1932), (Çev: Em. Kaymakam Salih Mayakuşu), İstanbul.
- Görgülü, İsmet (1993), *On Yıllık Harbin Kadrosu*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Y.
- Harp Akademileri Komutanlığı (Harpak), (1994), *Türkiye-Irak İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını*, Harp Akademileri Basımevi.
- Kanatlı, Şükrü (2006), *Irak Muharebelerinde 3'üncü Piyade Alayı Hatıraları*. Ankara: Gnkur. ATASE Bşk.lığı Y.
- Küçükvatan, Mahir (2013), “İngiliz Basımında Osmanlı'nın Kutü'l-Ammare Zaferi”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, C. XIII/26, Bahar Sayısı*, İzmir, Dokuz Eylül Üniv. Y. s. 55-85.
- Kürkcüoğlu, Ömer (1978), *Türk İngiliz İlişkileri 1919-1926*, Ankara.
- Ölçen, Yavuz (1992), *Birinci Dünya Harbi Irak Cephesi Kutülammare Muharebeleri (29 Nisan 1916-16 Şubat 1917)*. Ankara, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Doktora tezi.

- Öztürk, Mustafa (1996), “Osmanlı Mirî Rejiminin Misak-ı Millî ile Münasebetleri”, *Beşinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri*, C. I, Ankara, Genkur ATASE Bşk.lığı Y.
- Sabis, Ali İhsan (1991), *Harp Hatıralarım*, C. II, İstanbul, Nehir Y.
- Saygı, Tarık (2011), *İngiliz Generali Townshend ve Türkler*, İstanbul, Paraf Y.
- Selçuk, İlhan (1979), *Yüzbaşı Selahattin'in Romanı*, C. I, İstanbul, Remzi Kitapevi.
- Sorgun, Taylan (1972), *Halil Paşa, Bitmeyen Savaş*, Ankara, Yaylacık Matbaası.
- Soylu, Metin (2012), *Yüzbaşı Mehmet Muzaffer*, İstanbul, Truva Y.
- Taş, Necati Fahri (1997), *Nurettin Paşa ve Tarihi Gerçekler*, İstanbul, Nehir Y.
- Toker Hülya ve Fidan Nurcan (2004), *Balkan Savaşı'na Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri*. Ankara, Genkur ATASE Bşk.lığı Y.
- Townshend, Charles V.F. (1920), *My Campaign in Mesopotamia*. London: Burtleigh Press.
- Townshend, Charles V. F. (1337/1921), *Irak Seferim* (Çev.: Tarih-i Askeri Encümeni), İstanbul: Matbaa-yı Askeriye.
- Townshend, Charles (2007), *Irak Seferi ve Esaret*, İstanbul, Yeditepe Y.
- Türk Harp Tarihi Derslerinde Adı Geçen Komutanlar* (1983), İstanbul: Harp Akademileri Komutanlığı Y.
- Türkmen, Zekeriya (2001), *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- _____ (2003), *Musul Meselesi Askerî Yönden Çözüm Arayışları*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Y.
- Üzen, İsmet (2008), “Türklerin Kutü'l-Ammare Kuşatması Sırasında İngiliz Ordusunda Bulunan Hintli Askerlerin Tutumu (Aralık 1915-Nisan 1916)” *Akademik Bakış Dergisi*, Kış Sayısı, c. II, sy: 3, Ankara, s. 81-102, Gazi Üniv. Y.
- Yıldız, Hakkı Dursun (1980), *İslamiyet ve Türkler*, İstanbul, s. 50 vd.

Bir ABD İstihbarat Ajanının Gözünden Suriye'deki 4'ncü Ordu ve Gazze Muharebeleri

Esat ARSLAN*

Özet

Kanal Seferi, Mısır'ın tekrardan ele geçirilmesi ve Britanya İmparatorluğunun sömürgelerinden Avrupa Harekât alanına asker sevkiyatlarına darbe vurulması düşüncesiyle planlanmıştı. Oysa bu harekât tamamen Almanların isteği doğrultusunda İngilizleri Süveyş Kanalı üzerinde vurmaya amaçlayan bir sefer olarak kurgulanmıştı. Sarıkamış Harekâtından hemen sonra 4'üncü Osmanlı Ordusu, Ocak 1915 ayında Sina Çölünde yaklaşık 350 kilometrelik mesafeyi kavurucu sığağa ve her türlü olanaksızlıklara karşın boydan boya geçmiş ve Şubat 1915 ayında Süveyş Kanalının öbür yakasındaki Britanya Ordusu mevzilerine saldırmıştı. Birinci Kanal Harekâtı Osmanlı Ordusu için pek iç açıcı olmamış, Osmanlı Ordusunun kayıpları İngilizlerden daha fazlaya ulaşmıştı. 4'üncü Osmanlı Ordusu ikinci bir taarruza hazırlanmak için geri çekilirken, sanıldığı gibi bir Arap ayaklanmasının da olmayacağı anlaşılmıştır.

Birinci Kanal Harekâtı'nda Cemal Paşa ile birlikte 4'üncü Orduyu yöneten Alman Generali Von Kressenstein İkinci Kanal harekâtında 4'üncü Orduyu tek başına yöneterek, altı ay sonra 3 Ağustos 1916 tarihinde taarruz başlamıştır. İngilizlerin de taarruz etmesiyle 4'üncü Ordu 5 Ağustos 1916 tarihinde Sina çölüne kadar geri çekilmiş, daha sonra sırasıyla önce El Arış'e daha sonra da Refah ve Gazze'ye çekilmek zorunda kalmıştır. Refah'ta da tutunamayan Osmanlı Ordusu 15 Mart 1917 tarihinde Gazze'ye çekilmek zorunda kalmıştır. Cephane eksikliği, susuzluk, iaşe tedarikinde birçok aksaklık ve teknik olanaksızlıklara karşın, Gazze-Telşeria-Birüssebi hattında tutunan Osmanlı Ordusunun Gazze Muharebelerindeki başarıları her türlü övgüye değerdir. İngilizler Çanakkale ve Kut'ül-Amare'den sonra bir biri peşi sıra Gazze'de yapılan iki muharebede de sarsılmışlardır.

---

* Prof.Dr., Çağ Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü,
e-posta: esat@cag.edu.tr.

26 Mart 1917 tarihinde başlayan ilk muharebe iki gün devam etmiş, kara birliklerinin yanı sıra savaş gemilerinin bombardımanı ile desteklenen İngiliz saldırısı püskürtülmüştür. 21 gün sonra 17 Nisan'da başlayan İkinci Gazze Muharebesi de üç gün sürmüş bu muharebede de büyük kayıplar verilmesine karşın, İngilizler yeniden geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Başarılı geçen bu iki harekât bölgede büyük ölçüde Yahudi kökenli casuslardan yararlanan İngiliz İstihbarat Servisi (BIS)'nin yanı sıra ABD istihbarat elemanlarının da dikkatini çekmiş, bölgeye yönelik istihbarat elemanlarını seferber edilmesini sağlamışlardır.

Bu muharebelerdeki İngilizlerin başarısızlıkları üzerine Başbakan Lloyd George Batı Cephesindeki başarılarıyla göz dolduran General Sir Admound Allenby'yi 28 Haziran 1917 tarihinde bu bölgede görevlendirmiştir.

Bu bildiri kapsamında Washington'daki ABD Ulusal Arşiv Dairesi (NARA)'den elde edilen askerî istihbarat elemanlarının Suriye'deki 4'üncü Ordu ve Gazze'deki muharebelerle ilgili raporlarından yararlanılarak, ABD İstanbul Büyükelçiliği bir Sivil Ajanının Gazze muharebelerine ilişkin iki raporu irdelenerek çıkarımlarda bulunulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Cemal Paşa, Gazze Muharebeleri, General Von Kressenstein, Kanal Seferi.

Kanal Seferinden Gazze'ye Doğru

Kanal Harekâtı Cihad-ı Ekber'in getirileri koşutunda ütopyası oldukça geniş ve İslam dünyasının kamuoyu desteğinin sağlanması amacıyla planlanmıştı. Bu bağlamda Mısır'ın tekrardan ele geçirilmesi ve kritik bir noktada bulunan Süveyş Kanalı'nın zaptıyla Britanya asker sevkiyatlarına darbe vurulması olarak kurgulanmıştı. Bu harekât Berlin'deki Büyük Karargâh'ta kâğıt üzerinde tamamen Almanların isteği doğrultusunda İngilizleri Süveyş Kanalı üzerinde vurmaya amaçlayan bir sefer olarak düzenlenmişti. Birinci Dünya Savaşı sadece düşmanla karşı karşıya gelinerek büyük ölçüde iklim koşulları yanında kötü hava koşullarıyla da mücadele edilerek yapılmış bir büyük savaştır. Birinci Dünya Savaşı'nda meteorolojik şartların muharebelerin kaderinde oynadığı role bakıldığında, iklim koşullarının, meteorolojik bilgi ve hava tahmininin, taktik ve strateji bakımından ne kadar büyük bir öneme sahip olduğu da görülmüş ve sınanmıştır. Kara, soğuğa ve buza teslim olunan elim, donanımı eksik Sarıkamış Arktik Bölge Harekâtının hemen akabinde, 4'üncü Osmanlı Ordusu, Ocak 1915 ayında Sina Çölünde yaklaşık 350 kilometrelik mesafeyi kavurucu sıcağa ve her türlü olanaksızlıklara karşın boydan boya geçebilmiş ve

üstelik Şubat 1915 ayında da Süveyş Kanalının öbür yakasındaki General Jojn Maxwell komutasındaki Britanya Ordusu mevzilerine saldırabilmişti. Kuvveden fiile geçirilerek planlanan, Süveyş'teki Britanya ordusunu sarsması beklenen bu harekâtın sonucu Osmanlı Ordusu için pek iç açıcı olarak gerçekleşmemiş, üzülererek ifade etmek gerekir ki Osmanlı Ordusu'nun kayıpları İngilizlerden daha fazla olmuştu. 4'üncü Osmanlı Ordusu ikinci bir taarruza hazırlanmak için geri çekilirken, sanıldığı gibi İstanbul'daki Hilafet makamı tarafından "Cihad-ı Ekber" ilan edilmiş olmasına karşın, Büyük Britanya İmparatorluğu aleyhine bir Arap ayaklanmasının da olmayacağı iyiden iyiye anlaşılmıştır. Aksine İngilizlerin teşviki ile 2 Haziran 1916 tarihinde 4'üncü Osmanlı Ordusu'nu bu cephede arkadan vuracak tarzda Şerif Hüseyin İsyanı ile karşılaşmıştır. Bu isyan İkinci Kanal Harekâtına son derece ağır bir darbe indirmiştir.

Mısır ele geçirmekten çok, İngilizlere Süveyş Kanalı boyunca güvende olmadıklarını hissettirmek için yapılan harekât, Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığının tahkimli mevzilerinin iksa ve berkitilmesini sağlayarak, bu bölgedeki savunmanın bir dereceye kadar tamamlanmasına olanak sağlamıştı.

Yine stratejik taarruz olarak belirlenen İkinci Kanal Harekâtı için yaklaşık altı aylık bir hazırlık süresi gerekli olmuştur. İlk taarruzda Cemal Paşa ile birlikte orduyu yöneten Alman Generali Von Kressenstein, yenilgi nedeni olarak iki başlı yönetimi gösterdiğinden İkinci Kanal Harekâtı'nda 4'üncü Ordu'yu tek başına yöneterek, 3 Ağustos 1916 tarihinde taarruza başladı. Taarruz Süveyş Kanalı'nın 30 kilometre stratejik Romani şehrine doğru olduğundan yabancı kaynaklar bu muharebeyi Romani Muharebesi (Battle of Romani) olarak da adlandırmaktadırlar. Bu taarruza karşılık, Balkan Savaşlarında benzerleri görülen ilginç bir yaklaşımla İngilizlerin de aynı zamanda taarruz etmesiyle, 4'üncü Ordu, 5 Ağustos 1916 tarihinde Sina çölüne kadar geri çekilmiş, daha sonra sırasıyla önce El Ariş'e, daha sonra'da Refah ve Gazze'ye çekilmek zorunda kalmıştır. Refah bölgesinde de tutunamayan 4'üncü Osmanlı Ordusu 15 Mart 1917 tarihinde Gazze'ye çekilmek mecburiyetinde kalmıştır. Ancak önemle belirtmek gerekir ki, cephane eksikliği, susuzluk, iase tedarikinde birçok aksaklık ve teknik olanaksızlıklara karşın, "Gazze-Telşeria-Birüssebi" asıl muharebe hattında bulunan 4'üncü Osmanlı Ordusunun Gazze Muharebelerindeki başarıları her türlü övgüye değer olarak kabul edilmektedir. İngilizler 1915 yılında Çanakkale'de ve 1916 yılında Kut'ül-Amare'den sonra 1917 yılında birbiri peşi sıra Gazze'de yapılan her iki muharebede de sarsılmışlardır.

26 Mart 1917 tarihinde başlayan ilk muharebe iki gün devam etmiş, kara birliklerinin yanı sıra savaş gemilerinin bombardımanı ile de desteklenen İngiliz saldırısı püskürtülmüştür. 21 gün sonra başlayan 17 Nisan'da başlayan İkinci Gazze Muharebesi üç gün sürmüş bu muharebede de büyük kayıplar verilmesine karşın İngilizler yeniden geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Başarılı geçen bu iki harekât bölgede büyük ölçüde Yahudi kökenli casuslardan yararlanan İngiliz İstihbarat Servisi (*BIS*)'nin yanı sıra ABD istihbarat elemanlarının da dikkatini çekmiş, bölgeye yönelik istihbarat elemanlarını seferber edilmesine neden olunmuştur. Birçok yerel örgüt tarafından da yürütülen Filistin'deki yerel casusluk faaliyetleri "İsrail'in geleceği hiçbir zaman engellenemeyecektir." şeklinde çevrilebilen İbranice "Netzach Israel Loshakere"nin kısaltılmışı "NILI" tarafından da yürütülmüştür.

Bu muharebelerdeki İngilizlerin başarısızlıkları üzerine Başbakan Lloyd George, Gazze önünde iki kez sarsılmış olan General Murray yerine, çalışkanlığı ve olağanüstü tedbirciliği ile Batı Cephesindeki başarılarıyla göz dolduran General Sir Admound Allenby'yi 28 Haziran 1917 tarihinde bu bölgede görevlendirmiştir.

Bu bildiri kapsamında Washington'daki ABD Ulusal Arşiv Dairesi (NARA)'den elde edilen askerî istihbarat elemanlarının Suriye'deki 4'üncü Ordu ve Gazze'deki muharebelerle ilgili raporlarından yararlanılmıştır. Söz konusu raporlar, ABD Ulusal Arşiv Dairesi' de Harp Akademileri Komutanlığına ait Arşiv'de kutular içerisinde muhafaza edilen ve büyük ölçüde tasnife tabi tutulmamış asıl belgelerdir. Bu bağlamda Osmanlı tarafında 4'üncü Ordu askerî personelini yakından izleyen bir ABD İstanbul Büyükelçiliği Sivil Ajanının Gazze'deki muharebelere ilişkin kişisel gözlemlerini içeren 2 Mayıs 1917 tarihli iki raporu irdelenecek¹ ve Gazze muharebelerine ilişkin² çıkarımlarda bulunulmaya çalışılacaktır.

ABD'nin Askerî İstihbarat Genel Çatısı

1885 yılı "Askerî İstihbarat" kavramının ABD Silahlı Kuvvetlerinde Harp Akademileri Komutanlığı çatısı altında örgütlendiği yıl olmuştur. Esasen 1882 yılında Deniz Kuvvetleri Dairesinde bir istihbarat bürosunun tesis edilmesi bu çalışmaya öncülük ettiği de

---

¹ ABD Ulusal Arşiv Dairesi (NARA), **Letters of Instructions to Military Attaches** (*Askerî Ataşelere Talimat Yazıları*), RG 165, Box: 301, 8544/29

² ABD Ulusal Arşiv Dairesi (NARA), **Letters of Instructions to Military Attaches** (*Askerî Ataşelere Talimat Yazıları*), RG 165, Box: 301, 8544/30

söylenbilir.³ 1889 yılında Amerikan Kongresi ABD Silahlı Kuvvetlerinin ilk daimi askerî ataşe sistemini onayladıktan sonra, başlangıçta birer askerî ataşe Berlin, Viyana, Paris, Londra ve St. Petersburg olmak üzere batının başlıca beş büyük başkentine gönderilmişlerdir. 20. yüzyılın başında 1815 Viyana Kongresinde Avrupa'daki beş büyük devlete ilaveten Osmanlı Devleti de büyük devlet olarak sayılmıştır. 1890 yılının başında İstanbul'a da bir askerî ataşe gönderen ABD, ayrıca Osmanlı Devleti'nin başta Erzurum olmak üzere azınlıkların yoğunlaşmaya başladığı özellikle doğu illerinde konsolosluk açma çalışması 1897 yılında bitirilmiştir. 1878 Berlin antlaşmasından sonra Büyük Britanya'nın en keskin casusları Mezopotamya (*Fertile Crescent, Verimli Hilal*)'yı mesken tutmuşlardı. İngiliz İstihbarat Servisinin Orta Doğu coğrafyasını biçimlendiren güçlü kişisi Gertrude Bell, Kudüs'e ilk ziyaretini yaptığı 1899 yılında henüz 32 yaşındaydı.⁴ Şam ile Medine arasındaki bölgeye dair bilgileri titizlikle not eden bu güçlü kadın, İngiliz İstihbarat Servisi (*British Intelligence Service*)'nin MI4 Yabancı Etkisi (*Civil Toplum İçersinde Kontrespiyonaj*)'da çalışıyordu.

ABD Genelkurmayı'nın birinci şubesi eğitim ve seferberlik dâhil silahlı kuvvetlerin yönetimiyle ilgili yardımcı generaller şubesiydi. Genelkurmay üçüncü şubenin görevleri ise, savaş planlarını hazırlamak ve Harp Akademileri Şubesi (*War College Division*) vasıtasıyla genelkurmay görevleri için subayları eğitmek ve askerî istihbarat faaliyetlerini yönetmek idi.⁵ Bir başka deyişle tüm kaynaklardan gelen bilginin birleştirilmesi, analizi, değerlendirilmesi ve yorumlanması vasıtasıyla bilginin istihbarata çevrilmesi ve bilinen ve beklenen kullanıcı ihtiyaçlarını destekleyecek istihbarat sonuçlarının hazırlanması görev ve sorumluluklar ile örgütlendirilmesi Harp Akademileri Komutanlığı (*War College Division*) çatısı altında işlevselleştirilmişti.

20. yüzyılın başlamasıyla birlikte ABD istihbarat tarihinin dönüm noktası Yüzbaşı Ralph Van Deman ile birlikte bir anlam kazanmıştır. Diğer bir deyişle Ralph Van Deman Amerikan istihbarat tarihinin babası olarak da sayılabilir.⁶ Deman oldukça ilginç bir kişilik

---

³ Charles H. **Andregg**, **Management of Defense Intelligence**, (*Savunma İstihbaratının Yönetimi*), Industrial College of the Armed Forces, Washington D.C., 1968, s. 6.

⁴ Mim Kemal Öke, “**Ajanların Gizli Tarihi**”, Kutsal Topraklarda Casuslar Savaşı, İstanbul Mayıs 1995, s. 12.

⁵ ABD Savaş Bakanlığı, **Genelkurmay Kayıtları** (*Records of the General Staff*), Record Group 165, Seçilmiş Doküman, Ulusal Arşiv Dairesi (*The National Archives*), Washington, D.C.

⁶ 1865 yılında Ohio'da doğan Van Deman 1889 yılında Harvard Üniversitesi'nden

olmakla birlikte aynı zamanda gerçek bir istihbarat dâhisiydi. Washington'da yedi katlı bir apartman kiralayarak işe başlayan Albay Ralph H. Van Deman, Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna doğru 282 subay, 1100 sivil personelden oluşan Askerî İstihbarat Bölümü, bütün ABD'yi baştan başa İstihbarata Karşı Koyma büroları vasıtasıyla kontrol ediyordu. 1917 yılında ABD savaşa girdiği zaman, devletin casusluk endişelerine karşı, karşı casusluk faaliyetlerini yönetecek birçok örgütün oluşturulmasına da neden olmuştur. Ancak Van Deman, bunun sadece Askerî İstihbarat Bölümü (*MID*)'nün amaçlarını gerçekleştirecek tarzda oluşturulmasına karar vermiştir. Bu yöndeki istihbarat gayretleri “Amerikan Koruma Ligi” adıyla, 65.000 üyeye ulaşan büyük bir örgütlenme içerisinde birleştirilmiştir. Bu örgütlenme sistematığı gerçek ve gerektiğinde kullanılacak olan istihbarat

---

mezun oldu. Bundan sonra bir yıl hukuk bir yıl da bir tıp okuluna devam etti. 1891 yılında askerlik mesleğine girdi, 1893 yılında tıp okulunu bitirdi. 1895'te bir piyade teğmeni olarak Ft. Leavenworth'teki Kara Kuvvetleri Piyade ve Süvari Okulu'na girdi. 1898 başında Askerî Enformasyon Bölümü'ne atandığında birçok deneyim kazanmıştı. Askerî Enformasyon Bölümü'ne katıldıktan bir yıl sonra Küba'ya gitti. İstihbarat yaşamı boyunca hayatını etkileyecek en keyif aldığı mesleki deneyimi burada oldu. 1901 ve 1903 yılları arasında Van Deman General Arthur McArthur komutası altındaki Askerî Enformasyon Bölümünün Filipinler Bölümünde görev yaptı. Bu birim, Van Deman teşkilata katılmadan önce her birinde bir istihbarat subayının bulunduğu istasyon, birim, birlik şeklinde teşkilatlandırılmıştı. Van Deman, Çin ve Güney Doğu Asya'da bulunan Japon ve yerlilere karşı istihbarat toplama operasyonlarında çok etkin olmuştur. Gizli ajanları kullanarak gerillaların tüm yaptıkları hakkında General McArthur'u devamlı bilgilendirdi. İlginç bir tesadüf olarak 1903 yılında, Manila'nın ele geçirilmesi ve General McArthur'a suikast planını ve elebaşlarını keşfetti ve engelledi. Askerî Enformasyon Bölümünün Filipinler Bölümündeki görevi sırasında bazı belgeler nedeniyle Askerî Polis Başkanlığı Yardımcısı General Franklin Bell ile bir tartışmaya girdi. Japon hükümetiyle tartışmalı ilişkisi olan bir ABD vatandaşı, ABD'ye olan sadakatini ispatlayabilmek için Japon hükümetiyle yapmış olduğu yazışmaları ve diğer belgeleri Filipinler Departmanı'na verdi. Bu şekilde Askerî Enformasyon Bölümü istihbaratın önemini kavrayarak belgeleri alıkoymayı arzuladı. Ancak General Bell yapılan işin centilmen bir hareket olmadığını belirterek belgelerin sahibine geri verilmesinin doğru olacağını söyledi. Askerî Enformasyon Bölümü kazanmıştı. Ancak General Bell bunu hiç unutmadı. Van Deman kısa bir süre sonra Washington'a döndü ve Harp Akademisi'nde göreve başladı. 1906 yılında iletişim hatlarının gizli keşfini yönetmek için Çin'e gönderildi. Bu görev Çin'le yakından ilgilenen ABD için çok büyük öneme sahipti. Görevini tamamlayabilmesi için üç yer bulma timi Çin'e gönderildi. Van Deman aynen Filipinler'deki gibi Çin'deki Japon ajanlarıyla çarpışmaya devam etti. Asya'daki Japon çıkarlarının ilk emareleri Van Deman tarafından ortaya çıkarıldı. Amerikan Genel Kurmay Başkanlığı'ndaki gelişmelere geri dönecek olursak 1907 yılında, Harp Akademileri Bölümü'nün Savaş Bakanlığı'nın dışına çıkarılmasına karar verildi. Harp Akademileri Bölümü Potomac nehri kıyısındaki bugünkü Ulusal Savunma Üniversitesi'nin bulunduğu Fort McNair Kışlasına taşındı.

elemanlarını MID'ye tahsis etmesini sağlamıştır. Van Deman, yine İngiliz askerî istihbarat servisi örgütlenmesini göz önünde bulundurarak, istihbarat çabalarını alt bölümlenmesini aşağıdaki şekilde yapmıştır: MI-1: Yönetim, MI-2: Haberalma, MI-5: Askerî Ataşeler, MI-6: Tercüme, MI-7: Harita ve Fotoğraf, MI-8: Kodlar ve Şifreler ve MI-9: Muharebe İstihbaratı alt bölümlenmesi İstihbarat Bölümü'nü oluştururken; MI-3: Silahlı Kuvvetler (Kontrespiyonaj), MI-4: Yabancı Etkisi (Sivil toplum içinde Kontrespiyonaj), MI-10: Haberler (Sansür), MI-11: Seyahat (Pasaport ve Liman kontrol), MI-13: Dolandırıcılık, Sahtekârlık alt bölümlenmesi de İstihbarata Karşı Koyma Bölümünü teşkil etmiştir.

ABD'nin Savaş Girmesi ve Askerî İstihbaratın “Büyük Savaş” için Örgütlenmesi

Büyük Britanya İmparatorluğu savaşın başından itibaren dünya egemenliğini borçlu olduğu donanması ile Almanya'yı abluka altına alarak Nazi Almanya'sının ticari gücünü kırmaya çalışmıştır. Almanya'da İngiltere'nin bu ablukasını kırmak için geniş çaplı bir denizaltı savaşı başlatmıştır. 1915 Mayıs'ında iki İngiliz yolcu gemisi (*Lusitania* ve *Arabic*) Alman denizaltıları tarafından batırılmış ve birçok Amerikalı yolcu da bu olaylarda yaşamını yitirmiştir. Bu durum ABD-Almanya arasında gerginliğin artmasına neden olmuş, Almanya'nın bir daha bu olayların olmaması yönünde teminat vermesi üzerine ABD savaşa sebebiyet verecek tarzda gerginliği artırmamıştır. Ancak 1916 yılında da bir Fransız gemisinin yine Alman denizaltıları tarafından batırılması ve bu olayda da birçok ABD vatandaşının ölmesi üzerine iki devlet arasındaki ilişkilere yeniden gerginlik kazandırmıştır. Ayrıca 1917 yılı başlangıcından itibaren Almanya ABD ile arası bozuk bulunan Meksika'dan yararlanma yoluna da girmiştir. Meksika ayrıca ABD'nin Monro doktrinine aykırı Japonya ile Almanya arasında aracılık yaparak ABD'ye karşı bir Japon-Alman-Meksika ittifakını kurulması yönünde girişimlerde bulunmaya başlayınca ABD'nin sessiz kalması imkânsız hale gelmiştir. 1917 yılının başlarında iki ABD ticaret gemisinin Alman denizaltıları tarafından batırılması ve Rusya'nın da savaşı terk etmesi ile ABD, 2 Nisan 1917 tarihinde Almanya'ya savaş ilan ederek Büyük Savaş'a dâhil olmuştur. Ancak ABD Osmanlı Devletine savaş ilan etmemiş ve yorgun Bağlaşık Devletler kanadında ortaya çıkan boşluk üstün teknolojik gücü ve zinde kuvvetleriyle ABD tarafından doldurulmuştur.

1917 yılında ABD Seferi Kuvvetleri Avrupa'ya ulaşması ile birlikte Fransız ve İngilizlerin sistemlerini incelemek üzere gözlemciler gönderen General Pershing, Alman ve müttefiklerine karşı harekât icra

edecek olan en iyi karargâh yapılanmasını saptamaya çalışmıştır. Fransızların İkinci Bürosu'ndan, İngilizlerin "G"sinden esinlenerek örgütlenmesini aşağıdaki biçimde gerçekleştirmiştir. General Pershing her seviyedeki komutanlıklarda da istihbarat subaylarını yerleştirmiştir. Örneğin, Kolordu ve Tümenlerde bir **G2**; Tugaylarda **B2**; Alaylarda bir **R2**; Taburlarda **Bn2**; Üslerde ise **S2** görevlendirilmişti. Amerikan Seferi Kuvvetlerini **G2**'si A'dan E'ye kadar harflendirilecek ve aşağıdaki şekilde beş bölüme ayrılmıştı.

G2A (Haberalma) aşağıdaki kısımlara ayrılıyordu:

- 1- Muharebe Düzeni ve Stratejik İstihbarat,
- 2- Tercüme/ Yorumlama ve Teknik İstihbarat,
- 3- Durum haritaları ve Hava Keşfi,
- 4- Özetler ve Arazi İncelemeleri,
- 5- Topçu Hedef Gelişimi,
- 6- Telsiz İstihbaratı ve Haberci Güvercinleri,
- 7- G2 Raporları ve Yayımı.

G2B (Gizli İstihbarat) aşağıdaki görevleri yerine getiren kısımları bulunmaktaydı:

- 1- Kontrespiyonaj Politikası ve Mezalim Araştırma,
- 2- Gizli Kaynaklardan Bilgilerin Yayılması ve İstihbarat Ödeneklerinin Kontrolü,
- 3- Şüpheliler Listesi, Sivil Halkın Kontrolü ve Kontrespiyonaj Harekâtı.

G2C (Topografya) alt bölümlenmesi bulunmamaktadır, ancak haritaların hazırlanmasından, ses ve ışıldaklarla yerlerin kestirilmesinden sorumludur.

G2D (Sansür) aşağıdaki kısımları bulunuyordu:

- 1- : Basın İlişkileri ve Basın Sansürü,
- 2- Sansür Düzenlemeleri ve Posta ve Telgraf Sansürü,
- 3- Fotoğraf ve Sinema Sansürü ve Ziyaretçiler.

G2E (İstihbarat Kolordusu) Bölümü, İstihbarat Polisi Kolordusunu yönetiyordu.⁷

---

⁷ Amerikan Askeri İstihbarat Dokümanı, Washington D.C., 4 Mayıs 1973, s. 24.

Askerî Ataşe'nin Suriye'deki 4'ncü Türk Ordusu ve Gazze'deki Muharebelere İlişkin 2 Mayıs 1917 Tarihli İki Raporunun Genel Değerlendirilmesi

Bölgeye yönelik askerî istihbarat faaliyetleri icra eden savaşan tarafların silahlı kuvvetlerinde olduğu gibi, İstanbul'daki ABD İstanbul Büyükelçiliği bünyesinde görev yapan Askerî Ataşe ve Askerî Ataşe'ye bağlı askerî istihbarat elemanları görev yaptıkları yerlere göre bir kod ismi ile anılmaktadır. Bildiri kapsamında irdelenecek olan 2 Mayıs 1917 tarihli iki rapor, ABD'nin Birinci Dünya Savaşı'na girdikten sonra ABD İstanbul Büyükelçiliği bünyesinde görev yapan ABD Kıyı Topçusu Kolordusu'na mensup, Askerî Ataşe Yüzbaşı R.H. Williams tarafından UY2 kod adıyla Harp Akademileri Komutanlığı'na (*War College Division*) gönderilen raporlardır. ABD askerî istihbaratında başlangıçtan itibaren deniz piyade (*Marine*) subayları önemli yerlerde görevlendirilirken Birinci Dünya Savaşı sırasında ABD Kıyı Topçusu Kolordusu'na mensup bir subayın İstanbul'a askerî ataşe olarak seçilip gönderilmesi, Türklerin Çanakkale Savaşı'nda özellikle Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığına ait kıyı topçusunun başarılı bir biçimde kullanmalarından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Anılan her iki rapor ABD Ulusal Arşiv Dairesinde Harp Akademileri Komutanlığına ait Arşiv'de Askerî Ataşelere Talimat Mektupları (*Yazıları*) RG 165 adı altında 301 numaralı kutu (*Box*) ve 8544/29 ve 8544/30 numaralı evraklar olarak kayıtlandırılmışlardır. Yukarıda genel çatisi çizilen ve askerî istihbaratın bir elemanı olan ABD'nin İstanbul Büyükelçiliği nezdinde görev yapan Askerî Ataşe her ne kadar kendisini bir sivil ajan olarak tanımlasa da daha sonra göndermiş olduğu evrakların gönderme bloğunda "UY2" kod adını kullandıktan sonra parantez içerisinde kendi kimliğini kullanması bir İstihbarata Karşı Koyma önlemi olarak kıymetlendirilmiştir. Diğer bir deyişle Askerî Ataşe her iki raporunda da raporların bir Amerikan Büyükelçilik sivil ajanından alınmış olduğunu belirtse de, daha önce İstanbul'dan Washington'a göndermiş olduğu raporlarda UY2'nin yanında kendi açık kimliğini kullanması ve her iki rapordaki gözlemler ve değerlendirmelerin yazı üslubu bakımından kendisine ait olduğu değerlendirilmiştir. Gerek İngiliz İstihbarat Servisi (*BIS*), gerek Fransız Kontrespiyonaj ve Dış Dokümantasyon İstihbarat Servisi (*Service de Documentation Extérieure et de Contre-Espionnage (SDECE)*) gerekse savaşa girdikten sonra, ABD Askerî İstihbarat Teşkilatı büyük ölçüde bölgedeki Yahudi kökenliler ile Osmanlı Ordusundaki zorunlu

askerliğe tabi tutulan özellikle Osmanlı Savaş Bakanlığı tarafından Amele Taburlarında görevlendirilen Ermeni, Rum ve Yahudi Osmanlı askerlerinden istihbaratî görevlerde yararlanmışlardır.⁸ Askerî Ataşe 8544/29 numaralı üç sayfalık raporunda Osmanlı tarafında 4'üncü Ordu askerî personelini yakından izleyerek Suriye'deki Türk Ordusu'nu değerlendirmiş; 8544/30 numaralı raporda ise Gazze'deki muharebelere ilişkin kişisel gözlemlerini ortaya koymağa çalışmıştır. Her iki raporun en ayırt edici özelliği ABD'nin savaşa katılmasından bir ay sonra 2 Mayıs 1917 tarihli olmasıdır.

Askerî Ataşe'nin Suriye'deki 4'üncü Türk Ordusu Hakkındaki Raporu

Askerî Ataşe'nin 2 Mayıs 1917 tarihli üç sayfalık birinci raporunda ABD'nin henüz savaşa girmediği 1 Ocak 1917 tarihinden itibaren Osmanlı tarafında görev yapan gözlemcilere dayanarak 4'üncü Ordu askerî personeli yakından izlenilmiş ve durumları irdelenmiştir. Ayrıca Askerî Ataşe'nin kişisel gözlemlerinden de yararlanılarak hazırlanan bildiri kapsamında değerlendirilen birinci rapor, Suriye'deki Türk Ordusu'nun iâşesi, ibatesi ve moral değerleri aşağıdaki şekilde kıymetlendirilmeğe tabi tutulmuştur:

“Cemal Paşa karargâhı Şam'da bulunan 4'üncü Ordu'nun komutanıdır. O kâğıt üzerinde Mısır cephesindeki harekâtın komutasından sorumludur, ancak aynı cephedeki harekâtın doğrudan sorumluluk ve yükümlüğünün başı General Von Kress'tir. (Büyük bir kurmay heyeti tarafından desteklenildiği olağanüstü güçlü bir Alman Subayı tarafından gözlemciye rapor edilmiştir.)”⁹

Askerî Ataşe gözlemcilere dayanarak raporun bu ilk paragrafında Cemal Paşa'nın 4'üncü Ordu'nun komutanı olmasına karşın, onun daha çok idari ve lojistik işlerle ilgilendiği zımnen belirtilmekle birlikte Mısır Cephesindeki harekâtın komutasından doğrudan Alman Generali Von Kressenstein sorumlu olduğu özellikle vurgulanmıştır. Ordunun emir komuta yapısından sonra, Mısır cephesindeki birlikleri toplam mevcudunun önce dört tümen olduğu, İngilizlerin El Ariş'e yaptıkları ilerleme sonrası mevcutlarının altı tümene çıktığı ve Gazze Muharebeleri başlamadan üç gün önce Gelibolu ve Kafkaslardaki Gazilerden oluşan yetenekli Alaylardan biri

---

⁸ Alexander Aaronsohn, **Türk Ordusuyla Filistin'de (Bir Yahudi Askerin 1. Dünya Savaşı Notları)**, İstanbul, 2003.

⁹ ABD Ulusal Arşiv Dairesi (NARA), **age**, RG 165, Box: 301, 8544/29, s. 1.

Gazze cephesine ulaşmış olduğu aşağıdaki şekilde belirtilmiştir:

“Bu gözlemci ilk defa Suriye’ye örneğin yaklaşık 1 Ocak 1917 tarihinde ulaştığında, ona güney cephesindeki birliklerin toplam mevcutlarının hemen hemen dört tümen olduğu söylenmiştir. Onun rapor ettiği bu miktar Mart ayının sonuna kadar kaldığı süre boyunca El Ariş ve ötesine doğru büyük ölçüde İngilizlerin istikrarlı ilerlemesi karşısında Gazze’de ya da yakınında Türklerin mevcudu tedrici bir biçimde takriben altı tümene doğru artış göstermiştir. **Bir Türk subayı tarafından kendisine bildirildiğine göre, muharebe başlamadan sadece üç gün önce Gelibolu ve Kafkaslardaki Gazilerden oluşan yetenekli alaylardan biri Gazze cephesine ulaşmıştır.**”¹⁰

Raporun daha sonraki bölümlerinde Türk askerinin azim, tahammül ve teenni sınırlarını zorlayan dayanma gücü aşağıdaki şekilde ifade edilmiştir:

“**Filistin’de asıl muharebe hattı birlikleri münhasıran Türklerden oluşmaktadır. Onun bildirdiğine göre onlar taarruz ve istihbarat azlığı inisiyatifini ortadan kaldıran dikkate şayan dayanma gücü ve şikâyet etmeyen itaatliliğe sahip yürekli ve tamamen güvenilir askerlerdir.** Onların kıyafetleri yetersiz bir biçimdedir ve sersefil bir şekilde beslenmektedirler. Bu gözlemcinin Kudüs’te kalışı sırasında, onların **günlük ekmek rasyonları,** Türklerin az şeylerle yaşadıkları anımsandığında, toplam olarak yetersiz bir miktar olan günlük **300 grama düşürülmüştür.** Ekmeğe ilaveten, onlar besin değeri şüpheli bir çorba ve bir avuç dolusu zeytin almaktadırlar. **Pirinç pilavı tamamen yemek listesinden kaldırılmış, bulgur onun yerini almıştır.**”¹¹

Askerî Ataşe raporun bu bölümünde de önce Osmanlı üniforması altında bu cephede görevlendirilen Arap Alaylarındaki güven telkin etmeyen Arap kökenli askerlerin durumu ile Amele Taburlarında görevlendirilen Hıristiyanlar ile Yahudilerin durumunu aşağıdaki tümcelerle değerlendirmiştir:

“Kuşkusuz **Araplardan oluşan Alaylar da vardır, ancak onlar güven telkin etmemektedirler, onların büyük bir kısmı sık sık firar etmekte ve düşman safına geçmektedirler.** Bu

¹⁰ Age., s. 1.

¹¹ ss. 1-2.

nedenle onlar nadiren taarruzda ya da önemli savunma mevzilerinde kullanılmaktadırlar. Keza hemen hepsi askerlik hizmetine çağrılan Hristiyanlara (Süryaniler, Rumlar, Ermeniler v.d.) ve Yahudilere gelince, onlar nizami orduda hiç kullanılmamakta ve belki de hiçbir üniforma verilmektedir. Onlar demiryollarında, geri bölgede çalışan, mevziler kazan, bütünleme v.s. ikmalî yapan işçi birlikleri oluşturmuşlardır ve durumları Türk askerinden çok daha kötü durumdadır.”¹²

Askerî Ataşe raporun son bölümünde ise Türk ordusunun emir komuta yapısındaki duyarlılığa dikkat çekerek Alman ve Türk subayları arasındaki ilişkiyi aşağıdaki şekilde göstermek istemiştir:

“Orduda Almanlar ve Türkler arasında gerilimli ilişkiler olduğu yönünde birçok şaya söylenilmektedir. Kuşkusuz İstanbul’da yüksek rütbeli subaylar arasında en azından dışarıdan bakıldığında candan ilişkinin olduğunu gösteren büyük bir çabanın yapılmaya çalışıldığı gözlemlenebilmektedir. Bu dizginleme az çok içeride kanıtlanmakta ve çoğu kez oradaki birliktelikler gözükmemektedir. **Alman ve Türk subayları asla birbirlerine kardeşçe davranmaktadırlar** ancak birlikteliklerindeki limit ciddi bir biçimde gereklidir. Aynı zamanda birbirlerine serbestçe fikirlerini ifade etmekte ve bir bakıma pohpohlamadan da uzaktır. Türk subaylar Alman meslektaşlarının baskın karakteristik özelliklerini sabırsızlıkla belirtirlerken, Alman subaylar bu gözlemciye Türklerden çok, onların daha çok Kudüs veya Beyrut’taki Fransız ya da İngiliz (Amerikalı bahsedilmemiştir) kökenli sakinleri ile arkadaşlık etmeyi tercih ettiklerini defalarca söylemişlerdir.”¹³

Askerî Ataşe raporun bu bölümünde ise, Alman Astsubaylarının Türk subaylarına karşı burnu büyük, emir dinlemeyen ve snob tutumlarıyla, tüm olup bitenleri ve verilen emirleri yerine getiren Türk askerinin Almanlar hakkındaki kin ve nefretini aşağıdaki tümcelerle vurgulanmıştır:

“Alman astsubayları ve memurları Türk’ü kalben subayları hakir görmekte ve az çok gerçek hislerini göstermede ketum olmaktadır. Onlar kesinlikle Türk subaylarından emir almayı reddetmektedirler ve hatta olabildiğince onlara selam vermekten kaçınmaktadırlar. **Bir güç gösterisinden kolaylıkla etkilenen**

---

¹² s. 2.

¹³ s. 2.

ve uysal tabiatıyla Türk askeri nadiren açıkça duygularını seslendirmektedir ancak onun ordudaki Alman yoldaşından kin ve nefreti yine de kemikleşmiştir. Türk sık sık aç giderken, Almanların kendilerinin hiçbir zaman hata yapmayan komiserlikleri vasıtasıyla bol miktarda çeşitli enfes yiyeceklerle ikmal edilmesine özellikle içerlemektedir.”¹⁴

Raporun bu bölümünde ise, Türk askerlerinin Almanlardan hoşnutsuzluğuna karşı Türk-Alman dayanışmasını göstermek gereği duyulmuş ve raporu Washington'a göndermeden önce tahminen Askerî Ataşe'nin üstü olan NY.Z el yazısıyla not düşmüş, sayfanın altına (x) işareti ile Askerî Ataşe'den farklı düşündüğünü aşağıdaki tümcelerle ifade etmiştir. Bu bir anlamda İstanbul'da görünenleri özetlemesi daha önce kendisi tarafından gönderilen raporlarla çelişki uyandırmaması için aşağıdaki dipnotu verme gereği duymuş olmasından kaynaklanmaktadır.

“(x) Türk askerlerinin Almanlardan hoşnutsuzluğu hakkındaki bu görüşler İstanbul'da doğru değildir ne de başka yerlerden rapor edilmiştir. Ancak tam aksine iyi bir yoldaş ruhunun oluştuğuna inanılmaktadır.”¹⁵

Askerî Ataşe raporun son bölümünde Avusturya Bataryalarına da değinmiş ve Filistin Cephesinde Alman subayı olmayan tek bir Alayın bile bulunmadığı ve tüm teknik işlerin Alman ve Avusturyalılar tarafından yerine getirildiği aşağıdaki tümcelerle ifade edilmiştir:

“Münhasıran Avusturyalı subay ve personelden oluşan Avusturya Bataryaları ve birkaç Alman makineli tüfek bölüğü dışında bütünüyle Alman ve Avusturyalılardan oluşan birlik bulunmamaktadır. Ancak öte yandan muhtemelen belirli bir sayıda **Alman subayı olmayan tek bir alay bulunmamaktadır ve Almanlar ile Avusturyalılar tarafından bütünüyle çalıştırılmayan en az teknik yetenek isteyen bir hizmet bransı da yoktur.**”¹⁶

Rapor bütünüyle değerlendirildiğinde Türk ordusunda emir komuta yapısından personelin moral değerlerine kadar tüm personel faaliyetlerini tarafsız bir biçimde irdeleyen genel bir personel durum muhakemesi mertebesinde olduğu kıymetlendirilmiştir.

---

¹⁴ ss. 2-3.

¹⁵ s. 3.

¹⁶ s. 3.

Askerî Ataşe'nin Gazze'deki Askerî Harekât Hakkında Yorumunu İçeren Raporu

Askerî Ataşe'nin 2 Mayıs 1917 tarihli iki sayfalık ikinci raporunda kendisinin bizzat Aralık ayının sonlarına doğru bölgede yapmış olduğu gözlemleri yanında “**Gazze Muharebeleri**”ndeki Türk Ordusunun muhtemel çekilme zamanı ve geri bölgelerdeki hatların elde bulundurulmasına dair olasılıklar enine boyuna değerlendirilmiş ve Türk komuta kademesinin çekilme harekâtıyla ilgili yanılığını aşağıdaki şekilde kıymetlendirilmiştir:

“Benim Suriye ve Filistin'deki geçici kalışım Mısır cephesinden ve Güney Filistin'den Türkleri geriye doğru süren İngilizler tarafından gerçekleştirilen kararlı çabalarla örtüşmüştür. Onlar yaklaşık ya da 15 Aralık 1916 tarihinde El Ariş'i işgal etmişler ve ben Şam'a vardığım zaman Aralık ayının sonlarına doğru Cemal Paşa'nın İcra Subayı açık seçik Gazze ve Yafa'nın ve belki de Kudüs'ün olası bir tahliyesini benimle konuştu. Ancak İngiliz ilerlemesinin yavaşlığı çekilmek için alarına neden oldu ve onlara Ege Bölgesi (*Küçük Asya*)'nden ve İstanbul'dan birlikler göndermek için zaman verdi. Bununla birlikte 1917 Martının ortalarına kadar General von Kress'in icra subaylarından biri Binbaşı Von Arnim, Gazze ve Beersheb'in¹⁷ elde bulundurabilme ümidinin kalmadığını ve kolaylıkla savunulmaya uygun kuzeye doğru bir ileri hattın hazırlamalarını Türklere anlattı. Aynı zamanda, bununla beraber Enver Paşa bu cepheye bir uçuş ziyareti yaptı, Cemal Paşaya ve Von Kress'e onların Gazze'de mutlaka durdurulmasını söyledi ve bu durum gizliliği açık bir sır oldu. Ne Türkler, ne de Almanlar Birinci Gazze Muharebesinin sonucundan önce ve ondan sonra bile dört gözle beklenen İngiliz zaferinde müteakip hedef olarak Yafa olduğunu, bunun için Yafa'nın tahliyesinin emredilmesinin bilinmiş olduğunu başarılı bir olasılık olduğu gerçeğini ciddi bir biçimde düşünmediler. Bu doğmadan ölen emir, ben Nisan ayının ilk günlerinde Ramleh ve Yafa'dayken açıkça duyulan ağır topçu ateşinin sesi halkın gözlerinde bolca yer etmişken Türk yetkililerinin çok az rahatsız olmalarına neden oldu.”¹⁸

Burada üzerinde önemle durulması gereken hususun, raporda

---

¹⁷ Anılan yer, Türk ve Arap kaynaklarında “**Birüssebi**” olarak geçmektedir. (*Yazarın notu E.A.*)

¹⁸ ABD Ulusal Arşiv Dairesi (NARA), age, RG 165, Box: 301, 8544/30, s. 1.

belirtildiği gibi Enver Paşa'nın her ne pahasına olursa olsun İngiliz Ordusunun Gazze bölgesinde durdurulması emrine göre **Gazze-Telşeria-Birüssebi** hattında mevzi savunması esaslarına göre savunma tertibinin alınmış olduğu görülmektedir. Enver Paşa bu tarihi kararıyla Liman Von Sanders'in Çanakkale Savaşında uygulamaya çalıştığı oynak savunma kavramından uzaklaşıyor, Mustafa Kemal'in Çanakkale Muharebelerinde başarıyla denemiş olduğu mevzii savunması kavramını Türk Ordusuyla bütünleştiriyordu. Askerî Ataşe raporun bu bölümünde Gazze'de yaralı olarak tutsak alınan bir İngiliz Subayıyla yatmış olduğu Kudüs'teki bir hastanedesadece ikisi arasındaki görüşmelerini aşağıdaki şekilde özetlemiştir:

“Türk uyarlamalarına göre Gazze'deki harekât-yapılıydı bile-bunu tanımlamak boşuna olacaktı. Sonuçlar zamanında Osmanlı resmi tebliğlerinde yayınlandı. Bununla birlikte Gazze'de esir alınan ve yaralanmış bulunan ve onunla Kudüs'te bir hastanede yalnız başına görebildiğim bir İngiliz Subayı tarafından muharebe ve sonuçları belirtmek ilginç olabilir. Türk resmi tebliğini okuduktan ona muharebe hakkında ne düşündüğünü sordum. O da düşüncelerini tam olarak aşağıdaki şekilde belirtti: Şayet Türk iddiaları özünde doğru olsa bile bu durum benim için sürpriz olmayacaktı, bundan başka onlar bizim düşündüğümüzden daha ağır bir biçimde kayıplara uğradıklarını düşünüyorum. Bize herhangi bir topçu hazırlığı olmaksızın çok güçlü tahkim edilmiş bir mevziye taarruz etmemiz emredildi. Çünkü bunu açıklayamam. Aşağıda tonlarca mühimmat, ne yapılacağını bildiğimiz çok fazla silahımız vardı. Bizim süvarimiz subaylarının çoğu, komutanı bile öldürülmüş tüm Avusturya Bataryasını fiilen ele geçirdi. Ve yine de basit bir şekilde söylemek gerekirse, tekrardan muharebeden vazgeçirmek zorunda olduğumuz topçu ve piyademizden yeterli destek almadık. Kesinlikle bizim Türklerin ne kadar güçlü olduğu konusunda fikrimiz yoktu. Çoğumuz El Ariş'e yürüyerek girdiğimiz gibi, Gazze'ye de yürüyerek girmeyi ummuştuk”¹⁹

Her ne kadar esir İngiliz Subayı Askerî Ataşe'yi bu şekilde ifade etse bile Türk Ordusunun Gazze'deki şanlı direnişi karşısında, Gazze'ye ellerini kollarını sallaya sallaya girememişlerdir. Enver Paşa Gazze'deki tarihi Mevzii Savunması kararıyla Liman Von Sanders'in Çanakkale Savaşında denediği **“Oynak Savunma”** kavramından

---

¹⁹ Age., s. 2.

iyiden iyiye uzaklaşıyor, Mustafa Kemal'in Türk Ordusu'yla bütünleştiirdiği “Mevzii Savunması” kavramına iyiden iyiye yaklaşıyordu. Ancak burada üstün İngiliz Kuvvetleri karşısında yapılması gereken, başarı vaat edenin ise stratejik seviyede oynak savunma konsepti olmalı idi. Ancak Türk Ordusu ise bölgede hareket yeteneğinden yoksun bulunuyordu. Mevzii savunmasında ısrar, zamanında geri bölgede mevzilenemeyiş, İngiliz ve özellikle Avustralyalı süvari birlikleri derinliklerde süratle kullanılması İngilizlere başarı getirmişti. İngiliz Ordusu'ndaki Avustralyalı süvari birlikleri tarafından subaylarının çoğu, komutanı bile öldürülmüş Osmanlı Ordusu'nun harekât desteğindeki Avusturya-Macaristan İmparatorluğuna ait topçu bataryasını fiilen ele geçirilmesini sağlamış, ele geçirilen ağır silah mühimmatı ile Türk Ordusu'nun üzerine yapılan baskı ateşini sonunda Gazze'den sonra, Yafa ve Kudus'ün de ele geçirilmesine sebebiyet vermiştir.

Gazze Muharebelerinde Avusturya-Macaristan Ağır Topçu/Havan Bataryası

Bulgaristan'ın Merkezi Ülkeler safında savaşa girmesi, arkasından Alman General Mackenzen komutasındaki Alman ve Avusturya-Macaristan ordularının Doğu Avrupa'da hedeflerine ulaşması sonrası Sırbistan yolu da açılmış oluyordu. Bu şekilde uzun zamandır beklenen Alman topçu cephanesi 1915 yılının Kasım ayının ortasında ve Aralık ayının başında da, Avusturya-Macaristan topçu ve havan birlikleri 5'inci Ordu bölgesine Gelibolu'ya ulaştı. Avusturya-Macaristan topçu ve havan birlikleri öncelikle Anzak ve Suvla bölgelerinde görevlendirildiler. Yüzbaşı Von Kodar komutasındaki 24 cm'lik 9 numaralı Motorlu Havan Bataryası ise Mart 1916'da Suriye-Filistin cephesindeki 4'üncü Ordu Komutanlığı emrine verildi. İki kısım haline getirilen bataryanın iki ağır havanı Hayfa yakınlarındaki Karmel Dağı'nda kıyı savunması için görevlendirildi. Bataryanın diğer yarısı 10,4 cm'lik toplarla takviye edilerek 10 cm'lik Topçu Bataryası No: 20 (*k.u.k 10-cm-Kanonenbatterie Nr.20*) adını aldı. Bu yeni düzenlemeye genel olarak Avusturya-Macaristan Von Kodar Ağır Tümen Topçusu (*k.u.k Schwere Artilleriedivision von Kodar*) adı verildi. Bu birlikler İkinci ve Üçüncü Gazze Muharebeleri ile Ürdün Vadisindeki bütün çatışmalara katıldılar.²⁰

Tutsak İngiliz subayın da belirttiği gibi bataryanın büyük

---

²⁰ Peter Jung, *Der K.u.K. Wüstenkrieg - Österreich-Ungarn im Vorderen Orient 1915 - 1918*, Verlag Styria, 1992, s. 43.

kısımının İngilizlerin eline geçmesi sonrası bölgedeki topçu zafiyetini gidermek amacıyla 26 Şubat 1917 tarihinden itibaren Saros Körfezi kıyı savunması için Keşan'a 17 kilometre uzaklıktaki Yerlisu-Kocadere bölgesinde görevlendirilen Topçu Üsteğmen Engelbert Filipp komutasındaki bir diğer Avusturya-Macaristan Topçu Bataryası 1917 Ağustos ayında 4'üncü Ordu emrine verildi. Batarya önce İstanbul'a, oradan da kabileler halinde Haydarpaşa'dan trene yüklenerek Filistin cephesine yollandı. 12 Aralık 1917 tarihinde batarya Yafa yakınlarındaki Karmel dağında kıyı savunması için yerleştirildi. İngilizlerin ileri harekâtı ile 25 Nisan 1918 tarihinde Karmel Dağındaki mevzilerini bin bir zorlukla boşaltan Batarya, elinde kalan unsurlarıyla 29 Nisan 1918 tarihinde Lübnan'da 7'nci Ordu Komutanlığı emrine girdi.

Sonuç

Birinci Kanal Harekâtı'nda 4'üncü Osmanlı Ordusu'nun kahraman askerleri Sarıkamış Arktik Bölge Harekâtı'ndan hemen sonra, Ocak 1915 ayında Sina Çölünde yaklaşık 350 kilometrelik mesafeyi kavurucu sığağa ve her türlü olanaksızlıklara karşın boydan boya geçmiş olmaları iklim ve arazi koşullarına dayanabilmenin abidevi göstergesi olmuşlardır. 4'üncü Osmanlı Ordusu ikinci bir taarruza hazırlanmak için geri çekilirken, sanıldığı gibi bir Arap ayaklanmasının da olmayacağı anlaşılmış, aksine İngilizlerin teşviki ile 2 Haziran 1916 tarihinde 4'üncü Osmanlı Ordusu'nu bu cephede arkadan vuracak tarzda Şerif Hüseyin İsyanı ile karşılaşmıştır. Bu isyan İkinci Kanal Harekâtı'na son derece ağır darbe indirmiştir.

Stratejik konumu itibarıyla Filistin ve Mısır'a giden yolların kesiştiği yerde bulunan Gazze, sahip olduğu bol su kaynaklarıyla da askeri harekât açısından elde bulundurulması son derece önemli bir bölgede bulunmaktadır. Günde sadece 300 gram ekmek, bir avuç dolusu zeytin, çorba ve bulgur pilavıyla beslenmek zorunda kalan Türk askerinin gerek her iki Kanal Harekâtı, gerekse Gazze Muharebelerindeki azim, tahammül ve teenni sınırlarını zorlayan dayanma gücü ABD Askerî Ataşesi Yüzbaşı R.H. Williams'ın raporunda **“Filistin'de asıl muharebe hattı birlikleri münhasıran Türklerden oluşmaktadır. Onlar taarruz ve istihbarat azlığı inisiyatifini ortadan kaldıran dikkate şayan dayanma gücü ve şikâyet etmeyen itaatliliğe sahip yürekli ve tamamen güvenilir askerlerdir.”** biçimindeki tümcelerle ifade edilmiştir.

26-27 Mart 1917 tarihindeki Birinci Gazze ve 17 Nisan 1917 tarihinde başlayan ve üç gün süren İkinci Gazze muharebesinde kara birliklerinin yanı sıra savaş gemilerinin bombardmanı ile de desteklenen İngiliz saldırıları püskürtülmüş, büyük kayıplar verilmesine

karşın, İngilizler yeniden geri çekilmek zorunda kalmışlardır. 4'üncü Osmanlı Ordusunun Gazze Muharebelerindeki başarıları her türlü övgüye değerdir. İngilizler Çanakkale ve Kut'ül-Amare'den sonra bir biri peşi sıra Gazze'de yapılan iki muharebede de sarsılmışlardır. Bu muharebelerdeki İngilizlerin başarısızlıkları üzerine Başbakan Lloyd George, Gazze önünde iki kez sarsılmış olan General Murray yerine, çalışkanlığı ve olağanüstü tedbirciliği ile Batı Cephesindeki başarılarıyla göz dolduran General Sir Admound Allenby'yi bu bölgede görevlendirmek zorunda kalmıştır.

KAYNAKLAR

- Aaronsohn Alexander, **Türk Ordusuyla Filistin'de (Bir Yahudi askerin 1. Dünya savaşı notları)**, Selis kitaplar, İstanbul, 2003.
- ABD Ulusal Arşiv Dairesi (NARA), Letters of Instructions to Military Attaches (*Askeri Ateşelere Talimat Yazıları*) , RG 165, Box: 301, 8544/29
- ABD Ulusal Arşiv Dairesi (NARA), Letters of Instructions to Military Attaches (*Askeri Ateşelere Talimat Yazıları*) , RG 165, Box: 301, 8544/30
- ABD Savaş Bakanlığı, **Genelkurmay Kayıtları (*Records of the General Staff*)**, Record Group 165, Seçilmiş Doküman, Ulusal Arşiv Dairesi (*The National Archives*), Washington, D.C.
- ABD Askeri İstihbarat Dokümanı**, Washington D.C., 4 Mayıs 1973.
- Andregg Charles H., **Management of Defense Intelligence, (*Savunma İstihbaratının Yönetimi*)**, Industrial College of the Armed Forces, Washington D.C., 1968.
- Cemal Paşa, **Hatırat**, Nehir yayınları, İstanbul, 2006.
- Er-Reyyis Riyad N., Çeviren: D. Ahsen Batur, **Osmanlının Çöküşünde Arap Casusları**, Selenge yayıncılık, İstanbul, 2005.
- Jung Peter, Der K.u.K. Wüstenkrieg - Österreich-Ungarn im Vorderen Orient 1915 - 1918, Verlag Styria, 1992.
- Kandemir Feridun, **Fahretin Paşa'nın Medine Müdaafası**, Yağmur Yayınları, İstanbul, 2006.
- Öke Mim Kemal, **"Ajanların Gizli Tarihi"**, Kutsal Topraklarda Casuslar Savaşı, İstanbul Mayıs 1995.
- Townshend, Charles V. F. **Irak Seferi ve Esaret**, Esir İngiliz Generalin Kaleminden Kût'ül-Amare Zaferi, Yeditepe yayınevi, İstanbul, 2007.

EKLER:

Ek-1 (Report on the Turkish Army in Syria, Submitted by UY2)

Ek-2 (UY2 Tarafından Gönderilen Suriye'deki Türk Ordusu Hakkında Rapor)

Ek-3 (Comment on the Military Operations at Gaza Submitted by UY2)

Ek-4 (UY2 Tarafından Gönderilen Gazze'deki Askerî Harekât Hakkında Yorumu İçeren Rapor)

Ek-1

(National Archives Letters of Instructions to Military Attaches)

RG 165, Box: 301, 8544/29

REPORT ON THE TURKISH ARMY IN SYRIA

Submitted by UY2

Report received from a Special American Civilian Agent, which was made from personal observations to include May 2, 1917.

Djemal Pasha is the Commander-in-chief of the Fourth Army with headquarters at Damascus. He is nominally in command of the operations on the Egyptian front, but the head directly in charge and responsible for the same is General von Kress, (reported by this observer as an exceptionally able German Officer, assisted by a large staff of picked men.

When this observer first arrived in Syria, i. e. about January 1, 1917, he was told that the total number of troops on the southern front was about four divisions. This he reports was gradually increased during his stay - largely owing to the steady advance of the English towards El Arish and beyond - until the Turks, he reports, had probably about six divisions at or near Gaza by the end of March. He was told by a Turkish officer that one of their crack regiments, composed of veterans from Gallipoli and the Caucasus, reached the Gaza front only three days before the battle.

The first line troops in Palestine are composed exclusively of Turks. He reports that they are a hardy, thoroughly reliable body of men whose remarkable staying power and uncomplaining submissiveness make up for their lack of dash and intelligent initiative. They are poorly clothed and wretchedly fed. Their daily bread ration v/as reduced to 300 grams per day during this observer's stay in Jerusalem, a totally insufficient quantity, when it is remembered that the Turks live on little else. Besides bread, they get a soup of doubtful nutritive value and occasionally a handful of olives. Rice has disappeared entirely from their bill of fare, crushed wheat ("bourghoul") having taken its place.

There are, of course, regiments composed of Arabs, but they are not considered trustworthy, large bodies of them frequently deserting or going over to the enemy. They are, therefore, rarely used for attack or at important defensive positions. As regards the Christians (Syrians, Greeks, Armenians, etc) and Jews who have also all been called upon, they are not used in the regular army at all and are seldom even given a uniform. They form the gangs of laborers in the rear

working on the railroads, digging trenches, hauling supplies, etc. and their treatment in considerably worse than that of the Turkish soldier.

Much has been said about the strained relations existing between the Germans and the Turks in the army. There can be no doubt that in Constantinople a great effort is being put forth to make the relations among the higher officers appear at least outwardly cordial. This restraint is much less in evidence in the interior and frequently disappears altogether there. German and Turkish officers never fraternize but limit their intercourse to the strictly necessary. They also express their opinions of each other freely and in a way, which is far from flattering. German officers have told this observer repeatedly that they much prefer to associate with the French or English (not to mention the American) residents in Jerusalem or Beirut than the Turks, while Turkish officers expressed their impatience with the domineering characteristics of their German colleagues. The German non-commissioned officers and men despise the Turk as heartily as the officers, and are far less reticent in showing their real feelings. They absolutely refuse to take any orders from Turkish officers and will even avoid saluting them as much as possible. The Turkish soldier being by nature meek and easily impressed by a display of force, rarely voices his sentiments openly, but his hatred for his German comrade in arms is none the less deep-seated (x) He particularly resents the fact that the Germans are invariably abundantly supplied with excellent food by their own faultless commissariat while the Turk often goes hungry.

With the exception of the Austrian batteries, manned and officered exclusively by Austrians, and a few German machine gun companies, there are no bodies of troops composed entirely of Germans or Austrians, But on the other hand there is probably not a single Turkish regiment without a certain number of German officers, and there are no branches of the service requiring the least technical skill which are not entirely run by the Germans or Austrians.

Note by NY.Z (x) These views about the Turkish soldier's dislike of Germans is not true in Constantinople nor is it the reported facts elsewhere, but quite the contrary, a good comrade spirit is believed to exist.

ets

(Ulusal Arşiv Dairesi Askerî Ataşelere Talimat Mektupları (Yazıları))

RG 165, Box: 301, 8544/29

SURİYE'DEKİ TÜRK ORDUSU HAKKINDA RAPOR

GÖNDEREN: UY2

2 Mayıs 1917 tarihini kapsayan kişisel gözlemlerinden derlenen rapor Amerikalı bir Sivil Ajandan alınmıştır.

Cemal Paşa karargâhı Şam'da bulunan 4'üncü Ordu'nun komutanıdır. O kâğıt üzerinde Mısır cephesindeki harekâtın komutasından sorumludur, ancak aynı cephedeki harekâtın doğrudan sorumluluk ve yükümlüğünün başı General Von Kress'tir. (Büyük bir kurmay heyeti tarafından desteklenildiği olağanüstü güçlü bir Alman Subayı tarafından gözlemciye rapor edilmiştir.)

Bu gözlemci ilk defa Suriye'ye örneğin yaklaşık 1 Ocak 1917 tarihinde ulaştığında, ona güney cephesindeki birliklerin toplam mevcutlarının hemen hemen dört tümen olduğu söylenmiştir. Onun rapor ettiği bu miktar Mart ayının sonuna kadar kaldığı süre boyunca El Ariş ve ötesine doğru büyük ölçüde İngilizlerin istikrarlı ilerlemesi karşısında Gazze'de ya da yakınında Türklerin mevcudu tedrici bir biçimde takriben altı tümene doğru artış göstermiştir. Bir Türk subayı tarafından kendisine bildirildiğine göre, muharebe başlamadan sadece üç gün önce Gelibolu ve Kafkaslardaki Gazilerden oluşan yetenekli Alaylardan biri Gazze cephesine ulaşmıştır.

Filistin'de asıl muharebe hattı birlikleri münhasıran Türklerden oluşmaktadır. Onun bildirdiğine göre onlar taarruz ve istihbarat azlığı inisiyatifini ortadan kaldıran dikkate şayan dayanma gücü ve şikâyet etmeyen itaatliliğe sahip yürekli ve tamamen güvenilir askerlerdir. Onların kıyafetleri yetersiz bir biçimdedir ve sersefil bir şekilde beslenmektedirler. Bu gözlemcinin Kudüs'te kalışı sırasında, onların günlük ekmek rasyonları, Türklerin az şeylerle yaşadıkları anımsandığında, toplam olarak yetersiz bir miktar olan günlük 300 grama düşürülmüştür. Ekmeğe ilaveten, onlar besin değeri şüpheli bir çorba ve bir avuç dolusu zeytin almaktadırlar. Pirinç pilavı tamamen yemek listesinden kaldırılmış, bulgur onun yerini almıştır.

Kuşkusuz Araplardan oluşan Alaylar da vardır, ancak onlar güven etmemektedirler, onların büyük bir kısmı sık sık firar etmekte ve düşman safına geçmektedirler. Bu nedenle onlar nadiren taarruzda ya da önemli savunma mevzilerinde kullanılmaktadırlar. Keza hemen hepsi askerlik hizmetine çağrılan Hıristiyanlara (Süryaniler, Rumlar, Ermeniler v.d.) ve Yahudilere gelince, onlar

nizami orduda hiç kullanılmamakta ve belki de hiçbir üniforma verilmektedir. Onlar demiryollarında, geri bölgede çalışan, mevziler kazan, bütünleme v.s. ikmali yapan işçi birlikleri oluşturmuşlardır ve durumları Türk askerinden çok daha kötü durumdadır.

Orduda Almanlar ve Türkler arasında gerilimli ilişkiler olduğu yönünde birçok şaya söylenilmektedir. Kuşkusuz İstanbul'da yüksek rütbeli subaylar arasında en azından dışarıdan bakıldığında candan ilişkinin olduğunu gösteren büyük bir çabanın yapılmışa çalışıldığı gözlemlenebilmektedir. Bu dizginleme az çok içeride kanıtlanmakta ve çoğu kez oradaki birliklikler gözükmemektedir. Alman ve Türk subayları asla birbirlerine kardeşçe davranmaktadırlar ancak birlikliklerindeki limit ciddi bir biçimde gereklidir. Aynı zamanda birbirlerine serbestçe fikirlerini ifade etmekte ve bir bakıma pohpohlamadan da uzaktır. Türk subaylar Alman meslektaşlarının baskın karakteristik özelliklerini sabırsızlıkla belirtirlerken, Alman subaylar bu gözlemciye Türklerden çok onların daha çok Kudüs veya Beyrut'taki Fransız ya da İngiliz (Amerikalı bahsedilmemiştir) kökenli sakinleri ile arkadaşlık etmeyi tercih ettiklerini defalarca söylemişlerdir. Alman astsubayları ve memurları Türk'ü kalben subayları hakir görmekte ve az çok gerçek hislerini göstermede ketum olmaktadır. Onlar kesinlikle Türk subaylarından emir almayı reddetmektedirler ve hatta olabildiğince onlara selam vermekten kaçınılmaktadırlar. Bir güç gösterisinden kolaylıkla etkilenen ve uysal tabiatıyla Türk askeri nadiren açıkça duygularını seslendirmektedir ancak onun ordudaki Alman yoldaşından kin ve nefreti yine de kemiklemiştir.(x)

Türk sık sık aç giderken, Almanların kendi hatasız komiserlikleri tarafından bol miktarda çeşitli enfes yiyeceklerle ikmal edilmesine özellikle içerlemektedir.

Münhasıran Avusturyalı subay ve personelden oluşan Avusturya Bataryaları ve birkaç Alman makineli tüfek bölüğü dışında bütünüyle Alman ve Avusturyalılardan oluşan birlik bulunmamaktadır. Ancak öte yandan muhtemelen belirli bir sayıda Alman subayı olmayan tek bir Alay bulunmamaktadır ve Almanlar ve Avusturyalılar tarafından bütünüyle çalıştırılmayan en az teknik yetenek isteyen bir hizmet branşı da yoktur.

NY.Z' nin el yazısıyla not: (x) Türk askerlerinin Almanlardan hoşnutsuzluğu hakkındaki bu görüşler İstanbul'da doğru değildir ne de başka yerlerden rapor edilmiştir. Ancak tam aksine iyi bir yoldaş ruhunun oluştuğuna inanılmaktadır.

ets

Ek-3

(National Archives Letters of Instructions to Military Attaches)

RG 165, Box: 301, 8544/30

COMMENT ON THE MILITARY OPERATIONS AT GAZA

Submitted by UY2

Report received from a Special American Embassy Civilian Agent, which was made from personal observations to include May 2, 1917.

My sojourn in Syria and Palestine coincided with the determined effort made by the English to drive the Turks beyond the Egyptian frontier and out of southern Palestine. They had occupied El Arish on or about December 15, 1916, and when I arrived at Damascus, towards the end of December, Djemal Pasha's aides spoke openly of a possible evacuation of Gaza and Jaffa, and perhaps even Jerusalem. But the slowness of the British advance caused their alarm to subside and gave them time to send for troops from Asia Minor and Constantinople. Nevertheless, even as late as the middle of March, 1917, Major von Arnim, one of von Kressl aides, told me that they had no hopes of being able to hold Gaza and Beersheba and that they had prepared a line further to the north which could be more easily defended. In the meantime, however, Enver Pasha had paid a flying visit to this front and it soon became an open secret that he had told both Djemal Pasha and von Kress that they must make a stand at Gaza. That neither the Turks nor the Germans even then seriously thought a success possible is shown by the fact that the evacuation of Jaffa was ordered before the outcome of the first battle of Gaza was known, and in full anticipation of a British victory and consequent occupation of Jaffa as a next objective. This premature order later caused the Turkish authorities no little embarrassment although the sound of heavy artillery fire which was plainly audible when I was at Ramleh and Jaffa in the first days of April amply justified it in the eyes of the population.

It would be futile -even were it possible- to describe the military operations at Gaza according to Turkish versions. The results were published in the Ottoman communiqués at the time. It might however be of interest to quote the comment made upon the battle and its outcome by an English officer who had been wounded and taken prisoner at Gaza and whom I was able to see alone in a hospital at Jerusalem. After reading the Turkish communiqué to him, I asked him what he thought of it. He said literally, "It would not surprise me if the Turkish claims were substantially correct, except that I think they lost as heavily as we did. We were ordered to attack a strongly entrenched

Bir ABD İstihbarat Ajanının Gözünden
Suriye'deki 4'ncü Ordu ve Gazze Muharebeleri

position without any artillery preparation. This I cannot explain because we have tons of guns down there; more guns that we know what to do with. Our cavalry had actually captured the whole Austrian battery most of whose officers including the Commander had been killed. And yet simply because we did not get enough support from our infantry and artillery we had to give it up again. We certainly had no idea how strong the Turks were. Most of us expected to walk into Gaza as we had walked into El Arish.”

ets

(Ulusal Arşiv Dairesi Askerî Ataşelere Talimat Mektupları (*Yazıları*))

RG 165, Box: 301, 8544/30

GAZZE'DEKİ ASKERİ HAREKÂT HAKKINDA YORUM

GÖNDEREN: UY2

2 Mayıs 1917 tarihini kapsayan kişisel gözlemlerinden derlenen rapor Amerikan Büyükelçilik bir Sivil Ajanından alınmıştır.

Benim Suriye ve Filistin'deki geçici kalışım Mısır cephesinden ve Güney Filistin'den Türkleri geriye doğru süren İngilizler tarafından gerçekleştirilen kararlı çabalarla örtüşmüştür. Onlar yaklaşık ya da 15 Aralık 1916 tarihinde El Ariş'i işgal etmişler ve ben Şam'a vardığım zaman Aralık ayının sonlarına doğru Cemal Paşa'nın İcra Subayı açık seçik Gazze ve Yafa'nın ve belki de Kudüs'ün olası bir tahliyesini benimle konuştu. Ancak İngiliz ilerlemesinin yavaşlığı çekilmek için alarma neden oldu ve onlara Ege Bölgesi (Küçük Asya)'nden ve İstanbul'dan birlikler göndermek için zaman verdi. Bununla birlikte 1917 Martının ortalarına kadar General von Kress'in İcra Subaylarından biri Binbaşı Von Arnim Gazze ve Beersheb'nin elde bulundurabilme umudunun kalmadığını ve kolaylıkla savunulmaya uygun kuzeye doğru bir ileri hattın hazırlamalarını Türklere anlattı. Aynı zamanda, bununla beraber Enver Paşa bu cepheye bir uçuş ziyareti yaptı, Cemal Paşaya ve Von Kress'e onların Gazze'de mutlaka durdurulmasını söyledi ve bu durum gizliliği açık bir sır oldu. Ne Türkler ne de Almanlar Birinci Gazze Muharebesinin sonucundan önce ve ondan sonra bile dört gözle beklenen İngiliz zaferinde müteakip hedef olarak Yafa olduğunu, bunun için Yafa'nın tahliyesinin emredilmesinin bilinmiş olduğunu başarılı bir olasılık olduğu gerçeğini ciddi bir biçimde düşünmediler. Bu doğmadan ölen emir, ben Nisan ayının ilk günlerinde Ramleh ve Yafa'dayken açıkça duyulan ağır topçu ateşinin sesi halkın gözlerinde bolca yer etmişken Türk yetkililerinin çok az rahatsız olmalarına neden oldu.

Türk uyarlamalarına göre Gazze'deki harekât-yapılıydı bile-bunu tanımlamak boşuna olacaktı. Sonuçlar zamanında Osmanlı resmi tebliğlerinde yayınlandı. Bununla birlikte Gazze'de esir alınan ve yaralanmış bulunan ve onunla Kudüs'te bir hastanede yalnız başına görebildiğim bir İngiliz Subayı tarafından muharebe ve sonuçları belirtmek ilginç olabilir. Türk resmi tebliğini okuduktan ona muharebe hakkında ne düşündüğünü sordum. O da düşüncelerini tam olarak aşağıdaki şekilde belirtti:

“Şayet Türk iddiaları özünde doğru olsa bile bu durum benim için sürpriz olmayacaktı, bundan başka onlar bizim düşündüğümüzden daha ağır bir biçimde kayıplara uğradıklarını düşünüyorum. Bize herhangi bir topçu hazırlığı olmaksızın çok güçlü tahkim edilmiş bir mevziye taarruz etmemiz emredildi. Çünkü bunu açıklayamam. Aşağıda tonlarca mühimmat, ne yapılacağını bildiğimiz çok fazla silahımız vardı. Bizim süvarimiz subaylarının çoğu komutanı dâhil öldürülmüş tüm Avusturya Bataryasını fiilen ele geçirdi. Ve yine de basit bir şekilde söylemek gerekirse, tekrardan muharebeden vazgeçirmek zorunda olduğumuz topçu ve piyademizden yeterli destek almadık. Kesinlikle bizim Türklerin ne kadar güçlü olduğu konusunda fikrimiz yoktu. Çoğumuz El Ariş'e yürüyerek girdiğimiz gibi Gazze'ye de yürüyerek girmeyi ummuştuk”

ets

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nun Avrupa Cepheleri

Kemal ÇELİK*

Özet

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'na İttifak Devletleri tarafında katıldı. 1914 yılında Almanya ile yapılan anlaşma, müttefiklerinin Osmanlı Devleti'ne yardımını gerektirdiği halde, bir sorumluluğu ve zorunluluğu olmayan Osmanlı Devleti, savaşın kesin sonucunun Avrupa Cepheleri'nde alınacağı varsayımı ve tahminlerine kapıldı. Savaşı galip bitirmek düşüncesiyle askerî, siyasi ve stratejik gayelerle yüz binden fazla sayıda Türk askerî Avrupa Cepheleri'ne gönderildi.

23 Ağustos 1914'te, Avusturya-Macaristan ile Rusya arasındaki muharebelerde, Eylül 1914 ortalarında Avusturya-Macaristan kuvvetleri yenildiler. Galıçya'nın büyük bir kısmını terkederek Karpatlar Bölgesi'ne kadar çekilmek zorunda kaldılar. 20 Ekim'de ise, Avusturya-Macaristan kuvvetleri, Alman kuvvetlerinin desteği ile giriştikleri karşı taarruzda Rus ilerleyişini durdurarak geriye atmayı başardılar.

4 Haziran 1916'da, Ruslar, Brossilov taarruzunda Avusturya-Macaristan ordusunu ağır bir yenilgiye uğratarak yüz binden fazla esir aldılar. Ruslar'ın bu taarruzu, Alman ve Avusturya-Macaristan kuvvetleri tarafından güçlkle durduruldu. Bu günlerde, Osmanlı Devleti'nin, Avrupa Cepheleri'ne göndermek için hazırlamış olduğu 15. Kolordu Galıçya Cephesi'ne, 6. Kolordu Romanya Cephesi'ne, 177. Piyade Alayı ile takviyeli 20. Kolordu ise Makedonya Cephesi'ne katılmak üzere yola çıkarılmışlardı.

Bildirimizde, Harp Tarihi Vesikaları ile Atase Arşiv Belgelerine ve T.C. Genelkurmay Başkanlığı tarafından yayımlanan birinci elden kaynaklara dayanılarak Galıçya, Romanya ve Makedonya'da görevlendirilen Türk kuvvetlerinin Avrupa Cepheleri'ne gönderilmesine yol açan o dönemdeki siyasi gelişmelerle askerî faaliyetlere yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: I. Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti, Galıçya, Romanya, Makedonya, Türk ordusu.

---

*Doç. Dr., Başkent Üniversitesi, e-posta: kcelik@baskent.edu.tr.

Summary

The Ottoman Empire entered the First World War on the side of Central Powers. Although the agreement signed with Germany in 1914 required the allies to help the Ottoman State, the Ottomans, which had no responsibility and obligation, took the assumptions that the final result of the war would be achieved in the European fronts. More than one hundred thousand Turkish soldiers were sent to the European fronts with the ideas of finishing the war as victorious and due to the military, political and strategic goals.

The battles between the Austria-Hungary and Russia started on August 23, 1914 and the Austria-Hungary troops were defeated in the mid September 1914. These troops were forced to leave the most parts of Galicia and to retreat to the Carpathian region. On October 20, the Austro-Hungarian forces managed to stop the Russian attacks through the counter attack they made with the support of German forces.

On June 4, 1916, the Russians defeated the Austria-Hungary Army heavily in the Brusilov attack and captured more than one hundred thousand prisoners. This Russian attack was barely stopped by the German and Austria-Hungary forces. During those days, the Ottoman State sent the 15th Army Corps (to Galicia front), 6th Army Corps (to Romania front), and 20th Army Corps reinforced with the 177th Infantry Regiment (to Macedonia front) to join the battles in the European fronts.

This paper analyses the political developments and military activities of the period, which had caused the deployment of Turkish troops assigned to Galicia, Romania, and Macedonia in the European fronts, by using the Military History Documents, ATASE Archival Documents, and the primary sources issued by the Republic of Turkey, Chief of Staff.

Key Words: *World War I, Ottoman Empire, Galicia, Romania, Macedonia, Turkish Army.*

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşına Girmesi

Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı sıralarda, Osmanlı Devleti, Balkan Savaşları yenilgisinin etkisi altında idi. Batı Trakya Bölgesi dâhil, Avrupa'daki topraklarını tamamen kaybetmişti. 1878 Berlin Antlaşması sonrasında; İngiltere ve Fransa, Osmanlı Devleti aleyhine bir politika izlemiş, Birinci Dünya Savaşı'na Çar yönetimindeki Rusya ile müttefik olarak girmişlerdi. Bu durum, 2 Ağustos 1914'te, Osmanlı Hükümeti'nin, İstanbul'daki Almanya elçisi ile Rusya'ya karşı bir

savunma ittifakı imzalamasına yol açtı. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu da bu ittifaka katılacak; Rusya, Almanya ve Avusturya-Macaristan'a savaş açtığı takdirde Osmanlı Devleti de müttefiklerinin yanında Rusya'ya karşı savaşacaktı.¹

Savaşın başladığı günlerde Osmanlı Devleti seferberlik ilân etmiş, savaşan devletlere tarafsız kalacağını resmen bildirmişti. 11 Ağustos 1914'te, İngiliz gemileri tarafından takip edilen Goeben (**Yavuz**) ve Breslau (**Midilli**) adlarındaki iki Alman zırhlısının Çanakkale Boğazı'nı geçerek Türk sularına girmelerine izin verilmiş, Çanakkale Boğazı kapatılmıştı. Osmanlı Devleti'nin, bu iki Alman gemisini satın aldığını açıklaması ve kapitülasyonları kaldırdığı konusundaki, 7 Ekim 1914 tarihli, hükümet tebliği, tarafsız kalacağı düşüncesi ve isteğindeki İtilâf Devletleri tarafından yeterli görülüyordu. Osmanlı Devleti ise; bu gelişmeler sırasında gerçekte tarafsız kalmakla kalmamak arasında bocalarken; seferberlikte askerî hazırlıklarını tamamlamak, İstanbul ve Çanakkale Boğazları'nı bir taarruza karşı hazır hale getirmek çabasıydı. Almanya yanında savaşa girileceği düşüncesinin İtilâf Devletleri tarafından anlaşılması için de dikkat edilmekteydi.²

Almanya'ya gelince; Osmanlı Devleti'nin, kendisi yanında savaşa katılması Almanya için önemli avantajlar sağlayacaktı. Osmanlı Devleti, Boğazlar'ı kapatacağı için Rusya buğdayını ihraç etmekte, savaş silahları, araç ve malzemelerini müttefiklerinden temin etmekte birtakım engellerle karşılaşacaktı. Ayrıca Padişah-Halife'nin '**kutsal cihad**' ilânının İngiltere ve Rusya sömürgelerinin Müslüman halkını harekete geçireceği, Mısır, Hindistan ve Kafkasya'da ayaklanmalar başlatacağı düşünülüyordu. Fransız ordusunu altı haftada savaş dışında bırakmayı planlamış olan Alman Genelkurmayı; başlangıçta Osmanlı Devleti'nin savaşa katılmasından yana görünmüyordu. Ancak kuvvetlerinin Marn'da uğradığı başarısızlık ve Avusturya-Macaristan'ın, Galiçya'ya düzenlediği taarruzun kötü sonuçlanması üzerine, Rusya'nın Kafkasya'ya kuvvet göndermesini sağlamak, İngiltere'yi de Mısır'ı savunmak zorunda bırakmak için, Osmanlı Devleti'ni savaşa katmak yönünde girişim

---

¹ Pierre Renouvin, *Birinci Dünya Savaşı Tarihi (1914-1918)*, Cilt: 1, (Çev.: Adnan Cemgil), Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1969, s. 273; Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa 1908-1914*, Cilt: II, Remzi Kitabevi, İstanbul 1971, s. 511, 556 ve **1914-1922**, Cilt: III, İstanbul 1972, s. 25; Mustafa Balcıoğlu, "Büyük Hesaplaşma: I. Dünya Savaşı", *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I*, 2000, Cilt: I, 71-127, s. 75, 76.

² Pierre Renouvin, *a.g.e.*, s. 274; Ş. Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, s.511-559; Mustafa Balcıoğlu, *a.g.m.*, s. 76, 77.

başlatıldı. 14 Eylül 1914'ten itibaren Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi, Osmanlı Devleti'ni savaşın içine çekme faaliyetlerini arttırdı. Osmanlı hükümeti ve devlet adamları ise; İttifak Devletleri kuvvetlerinin cephelerde beklenen başarıyı gösteremediği düşüncesiyle, savaşa katılıp katılmamak konusunda tereddüt içindeydiler. Savaşa katılmak isteyenlerin önünde gelen Enver Paşa, hemen Almanya'nın yanında yer alınmasını; bazı en yakın arkadaşları ise, bir süre daha beklemeyi uygun bulmakta idiler. Osmanlı Hükümeti ise; Almanya'nın, savaşa katılması isteğine, içinde bulunduğu malî güçlükleri ileri sürerek olumsuz cevaplar vermekteydi. Almanya, 11 Ekim 1914'te, gerektiği ölçüde yardım yapılacağı sözünü verirken; Osmanlı donanmasının Karadeniz'e açılmasını ve Rus limanlarına harekât düzenlemesini istedi. Sadrazam Sait Halim Paşa bu konuda halen kararsızdı.³

Osmanlı Devleti'nin Avrupa Cephelerine Kuvvet Göndermesini Gerektiren Siyasi Gelişmeler

Galiçya Cephesi'ndeki Siyasi Gelişmeler: 1916 yılı Ocak ayında, kuvvetlerini arttırmak isteyen İngiltere, meclisinde, askerliği zorunlu kılan tasarıyı kabul etmiş, önce bekâr ve çocuksuz, sonra da 18-41 yaş arası erkekler yanında, Mısır, Hindistan ve Avustralya gibi sömürgelerinden kuvvetler sağlamıştı. **Fransa**, daha önce silahaltına almadığı vatandaşlarını kuvvetlerine katmışsa da, insan gücü bakımından yetersizdi. İngiltere ve Fransa, denizdeki üstünlüklerinden yararlanarak, dünyadaki pek çok fabrikaya silah, cephane ve savaş araçları imal ettirmiş, askerî yönden güçlü hale gelmişlerse de, ağır bir borç yükü altına girerek, ekonomik ve siyasi güçlükler yaşamışlardı. 1916 yılının ikinci yarısında, üstünlüklerini arttıran İngiltere ve Fransa, Alman cephesini yarararak, savaşı bitirme kararına varmışlardı. Rusya, 1915 yılında verdiği ağır kayıpların yerini doldurmuş, 1916 yılında asker sayısını arttırmıştı. Fakat alınan yenilgilerden doğan maneviyat azlığı, teşkilât bozukluğu ve komutadaki yetersizlikler nedeniyle, askerî sayı üstünlüğünü avantaja çevirememişti. Ayrıca; 1915 yılında olduğu gibi 1916'da da cephane yetersizliği çekmiş, buna müttefiklerinin Çanakkale Savaşları'nda istenilen sonucu alamaması eklenince, Rusya moral çöküntü yaşamıştı. **Almanya**, verdiği kayıplar nedeniyle kuvvet temininde çektiği sıkıntıyı, 1916 yılı sonlarında iyice hissetmişti.

---

³ Pierre Renouvin, *a.g.e.*, s. 274, 275; Ş. Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, s.559-565; T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (B.D.A.G.M), *Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi I*, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 130, HR.SYS, 2109/10-10, "Osmanlı Devleti'ne Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın Yüzelli Milyon Franklık Mali Yardımı Hakkında", 1 Mart 1915, İstanbul 2013, s. 161.

Avusturya-Macaristan'da, asker temini güçlük yaratmamış gibi görülse de, devlete bağlılıkları giderek azalan ve Ruslar'a iltihak eden Slavlar nedeniyle '**güvenilir asker**' bulmak gereği karşısında kalmıştır. 1916'da, Rusya'nın, Avusturya-Macaristan kuvvetlerine karşı kazandığı önemli başarılarla, Avusturya vatandaşı Slavların, Rus kuvvetlerine katılması büyük rol oynamıştı. **Bulgaristan** asker sıkıntısı çekmiyordu. Sırbistan ve Romanya'nın, Avusturya-Macaristan ve Almanya'ya yenilmeleri sonrasında, Bulgar kuvvetleri ciddi bir muharebenin yaşanmadığı Makedonya Cephesi'nde hareketsiz kalmışlardı. İtilâf Devletleri'nin, kuvvet üstünlüğünü arttırarak Alman Cephesi'ni bir yarma harekâtıyla çökerterek savaşı bitirme çabası başarılı olamamış, 1916'da, karşılıklı yıpratma taktikleri ile geçen savaşın sona erdirilmesine yetmemişti. Bu durum, kuşatma altında bulunan ve kendi imkânlarıyla düşmana karşı koymaya çalışan Osmanlı Devleti'ne sıkıntı yaratmıştı.⁴

Romanya Cephesi'ndeki Siyasi Gelişmeler: İkinci Balkan Savaşı'nda, Bulgaristan'dan toprak ele geçiren ve Bükreş Antlaşması sonrasında Sırbistan ve Yunanistan'la dostluk ilişkilerini sürdüren Romanya, savaş başlamadan önce İttifak Devletleri arasında yer alırken; ele geçirdiği yerleri güvenceye almak için, Fransa ve Rusya ile de gizli görüşmelere başlamıştı. Savaş başlayınca, Almanya ile Avusturya-Macaristan'ın, Sırbistan'ı taarruz ve istila kararının, 1913'de imzaladıkları, Balkan Devletleri'ni muhafaza konusundaki protokole uymadığını ileri süren Romanya; İttifak Devletleri'nden ayrılmamış; iki yıl tarafsız kalabilmişti. Bulgaristan'ın savaşa girmesi, Sırbistan istila edildikten sonra da, İttifak Devletleri'nin, kendileri yanında savaşa girmesi ve toprakları üzerinden Türkiye'ye silah ve malzeme gönderilmesi istekleri Romanya tarafından kabul edilmeyince, Avusturya-Macaristan, sınırlarını kapatarak yığınak yapmaya, Romanya da, ordusunu Karpatlar'a yığmaya başladı. Bu sert tutumlar Romanya'yı müttefiklerinden uzaklaştırırken; İtilâf Devletleri, Romanya ile görüşmeler başlattılar. 1915'de, Sırbistan henüz ayaktaydı ve Romanya, İtilâf Devletleri yanında savaşa girerse, Avusturya-Macaristan'ın güney sınırında Türkiye ve Bulgaristan'ı İttifak

---

⁴ Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi*, 1991, Cilt: III, Kısım: III, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s. 522-525; T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Avrupa Cepheleri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1996, s. 83-85; B.D.A.G.M, **HR.SYS, 2109/9-21**, "*Amerikan Silâh Fabrikalarına İtilâf Devletleri'nin Verdikleri Yüklü Siparişler*", 4 Mart 1915, s. 162.

Devletleri'nden ayıran bir cephe açılacak, Rusya, Romanya ve Sırbistan'a destek verebilecekti. Romanya, bu durumu iyi değerlendirmiş yeni topraklar ele geçirmek, daha çok maddî destek sağlamak için görüşmeleri bilinçli şekilde uzatmıştı. Bütün istekleri kabul edilen Romanya, savaşa girmeyince, 1916 yazında bir ultiimatom veren İtilâf Devletleri savaşa girmesi veya topraklarını genişletme hevesinden vazgeçmesini bildirdiler. Romanya, Rusya'nın yardım edeceği, General **Sarrail** (Saray) Ordusu'nun, Romanya savaşa girdikten en geç bir hafta sonra Selanik üzerinden Bulgaristan'a taarruz edeceği, İngiltere ve Fransa'nın, Romen ordusuna yeterli savaş malzemesi verecekleri güvencesiyle, 17 Ağustos 1917'de, İtilâf Devletleri ile anlaşma imzaladı. 27 Ağustos 1917'de, İttifak Devletleri'ne savaş ilân etti. Seferberliği kısa sürede tamamlayan Romenler, Avusturya-Macaristan ile Bulgaristan başka cephelerde muharebe ettiklerinden, kendileri için savaşın çok kolay geçeceği düşüncesindeydiler.⁵

Makedonya Cephesi'ndeki Siyasi Gelişmeler: Rusya ile bağlantı kurmak gayesiyle Çanakkale Savaşı'nı başlatan İtilâf Devletleri, başarısız olunca, Rusya'ya gereken yardımı yapmak, Alman ve Avusturya-Macaristan kuvvetlerinin Ege kıyısına inmelerini önleyerek; Osmanlı Devleti ile irtibatı kesmek, Doğuda Rusya, Batıda Fransa ve İtalya cephelerinde, Alman ve Avusturya-Macaristan baskısını hafifletmek, Sırp Ordusu'na yardım etmek için, Avrupa cephelerini açtılar. İtilâf Devletleri, Makedonya Cephesi'ni açmak kararı alırken; İttifak Devletleri, Bulgaristan'ı kendi saflarına çekmek, Sırbistan'ın işgal planını hazırlamakla meşguldüler. Osmanlı Devleti ile yaptığı, 6 Eylül 1915 tarihli sınır düzeltme sözleşmesi ile Meriç koridoru Bulgaristan'a bırakılmış, aynı gün Almanya ile yaptığı gizli anlaşma, Bulgaristan'ı İttifak Devletleri safına katmıştı. 5-6 Ekim 1915'de, İttifak Devletleri kuzeyden Sırbistan'a taarruza geçerken, 5 Ekim 1915'de, Fransız Generali **Bayond** Komutası'nda, 156. Fransız ve 10. İngiliz Tümenleri, 20.000 kişilik kuvvetle Selanik'e çıkmış, 12 Ekim 1915'de, Selanik'deki kuvvetin başına Fransız Generali **Sarrail** (Saray) getirilmişti. 27 Ekim 1915'de, bu kuvvet 57. ve 122. Tümenlerle takviye edilmişti.⁶

---

⁵ Ş. Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, Cilt: III, s. 389; Veli Yılmaz, *Yakın Dünya Harp Tarihi Özetleri*, Harp Akademileri Komutanlığı, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul 1993, s. 21; T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Aynı Yer*.

⁶ T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *a.g.e.*, s. 216, 217; B.D.A.G.M, **HR.SYS, 2325/3_123-128**, “*Bulgaristan İle Hudut Tashihi*”, 24 Ağustos 1915, s. 219-222, **HR.SYS, 2111/5-15**, “*Bulgaristan'ın Savaşa Girmesi*”, 9 Ekim 1915, s. 231 ve ayrıca **HR.SYS, 2111/9-9**, “*Osmanlı Devleti İle Müttefikleri Arasındaki İrtibatı Kesme Gayreti*”, 26

1868'de Avusturya-Macaristan tahtına çıkan İmparator **François Joseph** (Franz-Josef), imparatorluğun çeşitli ulusları arasında güçlü manevî bağlar oluşturmuş, savaşın bıkkınlığı ve **Brussilof** yenilgisinin olumsuz etkileri bu bağları yok edememişti. 21 Kasım 1916'da, imparatorun ölümü ve genç **Carl** (Karl)'ın tahta çıkması Avusturya-Macaristan'ı yıkıma doğru sürüklemiştir. İngiltere Başbakanı **Asquit** (Askit) çekilmiş, başbakanlığa **Lloyd George** (Loyd Corc) getirilmişti 1916 yılı ikinci yarısına kadar; Makedonya Cephesi'nde taarruz üstünlüğünü elinde tutan İttifak Devletleri, Ağustos ayı sonlarında bu üstünlüğü İtilâf kuvvetlerine kaptırmış, 12 Aralık 1916'da, savaşın sorumluluğunu İtilâf Devletleri'ne yükleyen bir ateşkes önerisinde bulunmuşlardı. İtilâf Devletleri, Alman Ordusu'nun eski sınırlarına çekilmesi şartını ileri sürünce, bu girişim sonuçsuz kalmıştır. 18 Aralık 1916'da, ABD Başkanı **Woodrow Wilson** ve 26 Aralık 1916'da, Osmanlı Padişahı **Mehmet Reşat**'ın, barış görüşmeleri yapılması teklifleri kabul edilmemiştir. 1917'de, Rusya'da ilki 12 Mart ve 7 Kasım'daki ihtilâller başarıya ulaşmış, Çar idaresi yıkılmıştı 16 Mart'da **Kerensky** hükümetinin kurulduğu ilk ihtilâlden sonra savaşa devam eden Rusya, Bolşevik yönetimin başa geçtiği ikinci ihtilâlden sonra savaşa son vererek, 15 Aralık 1917'de, mütareke yapmak zorunda kalmıştı. 30 Mayıs 1917'de, İtilâf Devletleri safında savaşa katılarak yenilen Romanya, 9 Aralık 1917'de, İttifak Devletleri ile anlaşmak zorunda kalmıştı. İtilâf Devletleri ile tarafsız devletlerin denizüstü ve denizaltı gemilerini batıracağını ilân eden Almanya; bazı ticaret gemilerinin, Alman denizaltıları tarafından batırılması ve Almanya'nın, Meksika'yı da kendisine karşı kışkırttığını öğrenen ABD'nin, 6 Nisan 1917'de, İtilâf Devletleri safına katılmasıyla zor durumda kalmıştı. Makedonya Cephesi'nde, gerilerini emniyete almak isteyen İtilâf Devletleri, Haziran 1917'de Atina'ya kuvvet çıkarmış, Kral Konstantin'in tahtını oğluna bırakmasını ve 26-27 Haziran'da, Yunan Ordusu'nun kendi saflarında savaşa katılmasını sağlamışlardı. 1917'de, genel taarruz kararı alan İtilâf orduları başarılı olamamış, Makedonya Cephesi'nin çeşitli kesimlerinde muharebeler durmuş, ileri geri faaliyetlere dönüşmüştü. 1918 yılının etkileyici siyasi olaylarından biri ABD Cumhurbaşkanı **Wilson**'un, 8 Ocak 1918'de, kongrede ortaya attığı '**Wilson Prensipleri**', Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olan kısımlarının egemenliğinin sağlanması, Türk olmayan kısımlarına muhtariyet verilmesi. Çanakkale ve İstanbul boğazlarının bütün ulusların ticaret gemilerine açık tutulması, bu

hususun uluslararası garanti altına alınmasına ilişkin idi. Bir diğer ilke Romanya, Sırbistan ve Karadağ'ın İttifak Devletleri tarafından boşaltılması idi. 9 Şubat'da, İttifak Devletleri, yeni kurulmuş olan Ukrayna ile barış antlaşması yapmış, Kiev ve Odesa gibi önemli merkezlere Almanya ve Avusturya-Macaristan işgal kuvvetleri gönderilmişti. Sovyet Rusya, 3 Mart 1918'de Brest-Litovsk, Romanya, 20 Mart ve 7 Mayıs'da, Bükreş anlaşmalarını yapmak zorunda kalmışlardı. Böylece, Avrupa Doğu Cephesi ile Romanya Cephesi'ndeki Alman, Avusturya-Macaristan ve Bulgar kuvvetleri serbest kalmış, İttifak Devletleri'nin kesin zafere ulaşma ümitleri artmıştı. Fakat siyasi düşünceler ve özellikle ekonomik çıkarlar sağlamak peşinde Rusya içlerine, Finlandiya, Kırım ve hatta Kafkasya'ya kadar uzanan askerî işgal harekâtı, çok sayıda birliklerin kesin sonuç alınacak olan Batı Cephesi'nde kullanılması imkânını ortadan kaldırmıştı.⁷

Osmanlı Devleti'nin Avrupa Cephelerine Kuvvet Göndermesini Gerektiren Askerî Gelişmeler

Avrupa Cepheleri Genelinde Askerî Durum: Fransa'da **Chantilly** (Şantiyi)'de, 6-8 Aralık 1915'de, toplanan İngiltere, Fransa, İtalya, Rusya, Belçika ve Sırbistan askerî delegeleri, 1916 yılı genel savaş planının ana hatlarını görüşmüş, Fransız, Rus ve İtalyan temsilcileri ilke olarak 1) Her biri kendi cephesine karşı yapılacak bir saldırıya karşı hazırlanmayı, 2) Aralarından biri saldırıya uğradığında, diğerlerinin yardıma koşması kararı almışlardı. İngiliz delege; beklenilmeyen siyasi gelişmeler nedeniyle, Fransa'ya gönderilecek İngiliz kuvvetleri sayısında sürekli değişiklik olabileceğini belirtmişti. Askerî delegeler, asıl kuvvetlerini Avrupa'da ana cepheyi oluşturan Fransa, Rusya, İtalya'da toplamak, orduları hazır olduğunda bu cephelere organize genel saldırılar düzenlemek, Almanya ve Avusturya-Macaristan kuvvetleri yıpratılıncaya kadar saldırıları devam ettirmek kararı aldılar. Organize saldırıları zamanlarının belirlenmesi ile İtalya'nın ihtiyaç duyduğu silah ve cephanenin sağlanması, Rusya'nın, 1915 yılındaki yenilgilerin etkisinden kurtulması düşünülmüş, bu nedenlerle, **Chantilly** toplantısında organize genel saldırı tarihi belirlenmemişti. General **Joffre** (Jofr), 2 Aralık 1915'de, bütün cephelerdeki Fransız orduları başkomutanlığına atandı. 29 Aralık'ta,

---

⁷ Ş. Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, Cilt: III, s. 383, 389, 390; T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *a.g.e.*, s. 244-246; . T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (B.D.A.G.M II), *Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi II*, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 131, **HR.MA, 1191/59**, "*Amerika'nın İtilâf Devletleri Safında Savaşta Dahil Olması*", 9 Nisan 1917, s. 119-121.

Fransa'daki İngiliz Orduları Başkomutanlığı görevine getirilen General **Douglas Haig** (Duglas Hayig), kendisini Joffre'un emri altında saydığını belirtince, Fransa cephesinde komuta birliği kurulmuş oldu. **Joffre** ve **Haig**, 1916 yılının Avrupa Cephesi savaş planını belirlediler. 1 Temmuz 1916'da, **Somme** (Som) ırmağının iki kıyısı boyunca 70 kilometrelik bir cephede saldırı kararı aldılar. 1 Temmuz'a kadar silah ve cephane ihtiyaçlarını karşılamayı, Rusya'ya organize toplu saldırıya katılması için zaman kazandırmayı düşünmüşlerdi. **Brussilof** saldırısı başlangıçta başarılı olmuş, Rusya, toprak kazanmak yanında savaş araç ve gereçleri edinmiş, çok sayıda esir alınmıştı. Çar yönetimi, bu başarıyı halkın moralini yükseltmek, savaşa katılımı arttırmak için kullanmıştı. Fakat çökeceği sanılan Avusturya-Macaristan'ın dayanması, saldırının hızını kaybetmesi, bitmesi beklenen savaşın devamı Rus halkı ve ordusunu yormuş, bıkkınlık yaratmış, zulüm ve yolsuzluklar Brussilof başarısıyla örtülemeyecek hale gelmiş, altı ay sonra Çar yönetimini devirecek olan halk ayaklanması başlamıştı. Brussilof saldırısı, Avusturya-Macaristan üzerinde de çok etkili olmuştu. Başkomutan General **Hötendorf** (Höçendorf), başarısızlığı nedeniyle değiştirilmiş, ordu ve halkta savaş yorgunluğu ve bıkkınlık artmış, Slav uyruklu erlere güven azalmıştı. 1916 yılı Osmanlı Devleti için de zorlu geçmişti. İtilâf Devletleri'nin, Avrupa'da cephe organizasyonu oluşturarak, muharebelerin durgunlaştığı cephelerden, aktif savaşılan cephelere kuvvet taşımaları, asker sıkıntısı çeken Almanya'yı zor durumda bırakmıştı. İngiliz-Fransız topçularının, Alman topçusu karşısındaki üstünlüğü savaşın sonucu hakkında tahminleri belirsiz hale getirmişti. Verdün'de, Almanlar'ın başarısızlığı ile ağır kayıplardan sorumlu tutulan **Falkeynhan**, çekilmek zorunda kalmıştı. Kayser **Wilhelm**, Doğu Cephesi'ndeki **Hindenburg**'u başkomutan atamış, **Ludendorf** yardımcısı olarak kalmıştı. Avusturya-Macaristan, Osmanlı ve Bulgar orduları, Kayser adına **Hindenburg**'a bağlandı. Böylece, İttifak kuvvetleri arasında da komuta birliği sağlanmış oldu.⁸

Galiçya Cephesi'nde Askerî Harekât

Almanlar'ın Verdün Saldırısı (21 Şubat 1916): General Falkeynhan, öncelikle Fransız Cephesi'nde, Alman sınırına dayanan ve muhtemel bir Fransız taarruzunda, bir çıkıntı halindeki kalesi Alman artçı kuvvetlerine tehlike oluşturacak olan **Verdün**'ü üç taraftan kuşatıp ele geçirmeyi düşünürken, Fransızlar ise, Verdün'ü kaybetmemek

⁸ Y. Hikmet Bayur, *a.g.e.*, s. 537; Ş. Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, s. 511, 556; Veli Yılmaz, *a.g.e.*, s. 20.

için büyük kayıplar vermeyi göze almışlardı. 21 Şubat 1916'da saldırıya geçen Almanlar, başlangıçta havan topları kullanıp başarılı olmuş, hava şartları kötüleşip, takviye alamayınca zor duruma düşmüşlerdi. ABD'nden gelen silah ve cephane desteği yanında, 24 Haziran'da, İngiliz ve Fransızlar'ın Somme (Som) ırmağı boyunca saldırısı Aralık 1916'ya kadar sürmüştü. Fransızlar ise; Ekim-Aralık aylarında karşı taarruzlarla, Almanlar'ı, Verdün'de önceki mevzilerine geri atmaya başarmışlardı. **Falkeynhan**'dan sonra komutan atanan **Hindenburg**, saldırıları durdurma emri verdiğinde, Fransızlar bu savaşta kaybettikleri yerleri geri almışlardı.

Avusturya-Macaristan'ın İtalya'ya Taarruzu: Avusturya-Macaristan Ordusu Başkomutanı, 1915'de Rusya'ya karşı başarılar kazanan General **Hötendorf** (Höçendorf)'du. 1916'da, Verdün'de Fransızlarla savaşan Alman kuvvetlerinin güvenliği için Rus kuvvetlerini oyalaması gerekirken; Rusya'ya karşı savaşta pek güvenilemeyen Slav ırkından Yugoslav askerlerinin, İtalya'ya karşı iyi savaşmışları düşüncesiyle, haber vermeden İtalya'ya karşı taarruza geçmişti. 15 Mayıs 1916'da, Asiago çevresinde başlatılan Avusturya-Macaristan taarruzu, Asiago şehrinin ele geçirilmesi, 300 top elde edilmesi ve 30.000 esir alınması ile sonuçlandı.⁹

Avusturya-Macaristan Kuvvetlerine Rus Taarruzu: 4 Haziran 1916'da, General **Brussilof** komutasında, İtalya'ya saldırı sonrası çok yıpranmış olan Avusturya-Macaristan kuvvetlerine karşı saldırıya geçen Ruslar, Ağustos 1916'ya kadar süren çatışmada başarı kazanarak Karpatlar'a kadar ilerlediler. ABD ve Japonya'dan destek alarak, çift hat haline getiren, Sibiryaya demir yolunu Arkanjelsk Limanı'na kadar uzatan Ruslar, İngiltere ve Fransa'dan da yardım alarak, kolordu mevcutlarını arttırdılar. Ruslar, Bakovinya Bölgesi'nin tamamını istila etmiş, Avusturya-Macar kuvvetlerinin yardımına koşan Almanlar yenilgiyi önleyememişlerdi. Rus saldırısı Ağustos ayı ortasında cephane yetersizliği nedeniyle etkisini kaybetti, Eylül'de tamamen durdu. Avusturya kuvvetleri arasındaki Slav erler bu savaşta Rusya tarafına geçmişlerdi. Avusturya-Macaristan'nın, İtalyan cephesine giriştiği saldırı üzerine, 6 Ağustos'ta Goriç Bölgesi'nde karşı saldırıya geçen İtalyanlar, önemsiz bazı başarılar kazandılar. General Brussilof Komutası'ndaki Rus saldırısı üzerine, Avusturya-Macaristan kuvvetlerinin çoğu Ruslar'a karşı sevk edildiğinden, İtalya'ya karşı

---

⁹ Y. Hikmet Bayur, *a.g.e.*, s. 529-534; Veli Yılmaz, *Aynı Yer*; T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *a.g.e.*, s. 45.

taarruz durdurulmuştu.¹⁰

İngiliz ve Fransızlar'ın Somme (Som) Taarruzu: 24 Haziran 1916'da, Somme ırmağı taarruzunda, Fransız Başkomutanı General **Joffre**, taarruzu dar bir cephe ile sınırlı tuttu. Joffre, belli hedeflere saldırmak, yoğun topçu ateşiyle ezilen Almanlar'ı bozarak piyade saldırıları ile esir alıp eritmekte başarılı olmuştu. İngiliz ve Fransızlar, 1916 yılı Ekim ayına kadar süren mücadelede az bir başarı sağlayabildiler. İngilizler, bu savaşta ilk defa tank kullanmış, beklenen sonucu alamamışlardı. Fransız ve İngilizler ağır kayıplar vermişlerse de; bu saldırı Alman ordusuna yedek kuvvetler sağlanması ve uğranılan kayıpların yerini doldurma olasılığını azaltmıştı. 1915 yılı Ekim ayında, Bulgaristan kuvvetlerinin, Avusturya-Macaristan Ordusu'na katılması sonucunda, Sırbistan işgal edildi. İtilâf Devletleri kuvvetlerinin ilerlemesini önlemek üzere Makedonya Cephesi kuruldu. Bu cephedeki bazı birliklerini Fransa tarafına sevk eden Almanya, bunların yerine Osmanlı Devleti'nden Türk birlikleri göndermesini istedi. Bu isteği yerine getiren **Enver Paşa**, 30 Ağustos 1916 tarihli emriyle, 2. Ordu emrine katılmak üzere hazırlanan 50. Tümen Makedonya Cephesi'ne katılması emrini vermişti. 50. Tümen, 1916 yılı Eylül ayı sonlarında Strumca'da bulunan Bulgar 2. Ordusunun emrine girdi. Aralık 1916 sonlarında 46. Tümen de bu kuvvetlere katıldı. Bu iki Türk Tümeni **Abdülkerim Paşa** Komutası'nda 20. Türk Kolordusu'nu oluşturdu. Belew ordular grubundan Beles Müfrezesine katılan 177. Türk Piyade Alayı ile birlikte, bu Türk kuvvetleri 5. Ordu birlikleri arasında yer aldılar.¹¹

Türk Birliklerinin Gelişi Öncesinde Galiçya'da Askerî Durum

Galiçya Cephesi'ne Kuvvet Sevk Edilmesinin Nedenleri: Çanakkale'de beklemedikleri bir direnişle karşılaşarak ağır bir yenilgiye uğrayan İtilâf Devletleri, savaş başka cephelere taşımaya başladılar. Süveyş Kanalı'na ikinci saldırıları başarısız olan İngilizler'in, Bağdat'ı ele geçirme girişimleri 13. Kolordu tarafından önlenmiş, 29 Nisan 1915'de yenildikleri Kut'ül-Amare'yi yeniden ele geçirme girişimleri sonuç vermemişti. 1916 yılına girildiğinde kuvvet dengesi Osmanlı Devleti aleyhine gelişme gösterince, **Enver Paşa** savaşın kesin sonucunun Avrupa Cephesi'nde alınacağını düşünmüş, Almanya ile Osmanlı Devleti arasında 2 Ağustos 1914 anlaşması ve

¹⁰ Y. Hikmet Bayur, *a.g.e.*, s. 533-535; Veli Yılmaz, *Aynı Yer*.

¹¹ Y. Hikmet Bayur, *Aynı Yer*; Veli Yılmaz, *a.g.e.*, s. 21; T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Aynı Yer*.

Sait Halim Paşa ile **Wangenheim** arasındaki 11 Ocak 1915 tarihli anlaşmada böyle bir hüküm olmadığı halde, **Enver Paşa**, Almanlar'a, Avrupa Cephesi'ne kuvvet sevk etmeyi önerdi. **Falkeynhan**, Türk birliklerinin dinlenmesi gerekçesiyle bu öneriyi karşı çıktı. **Liman von Sanders** de; Türk kuvvetlerinin kendi topraklarını savunmasının İttifak Devletleri'nin kesin sonuç planına uygun olduğu düşüncesindeydi.¹²

15. Türk Kolordusu gönderileceği sırada Galiçya'da bulunan Alman ve Avusturya-Macaristan kuvvetleri: Alman Genel Karargâhı'na bağlı Doğu Balkan ve Batı Balkan Cephesi Ordular Grubu Komutanlıkları. Avusturya Genel Karargâhı'na bağlı Avusturya Velihtı **Carl** Ordular Grubu ve İtalya Cephesi Ordular Grubu bulunmaktaydı. Carl Ordular Grubu, Alman Güney Ordusu 3. ve 7. Ordulardan kuruluydu. 15. Türk Kolordusu'nun katılacağı Güney Ordusu Komutanı Orgeneral **Graf van Bothmer** Komutası'ndaki 9. Kolordu, Hoffmann Kolordusu, 6. Kolordu ve 48. İhtiyat Tümeni ile menzil müfettişliğinden oluşmaktaydı. Güney Ordusu, Avusturya-Macaristan Cephesi'nin asıl kuvvetiydi. Bu ordu mevzilerde tutunamadığı takdirde cephe çözülüp dağılabilirdi. Bu nedenle, 15. Türk Kolordusu, güçlendirmek amacıyla Güney Ordusu'nun emrine verilmişti. 15. Türk Kolordusu emrine ayrılan Alman ve Avusturya-Macaristan birlikleri muharebede bağlı buldukları komutanlıklar tarafından yönetilecek, silah, cephane, araç ve gereç ikmalleri aynı kanallardan yapılacaktı.¹³

Türk Birliklerinin Hazırlığı ve Galiçya Cephesine Gönderilmesi: Avrupa Cephesi'ne Türk askeri göndermek kararından vazgeçmeyen **Enver Paşa**, Çanakkale Savaşları'nda yeniden kurulan 15. Kolordu'nun düzenlenmesini emretmiş, yeniden düzenlenen 5. Ordu, 15. Kolordu'ya 19. ve 20. Tümenleri ilâve etmişti. 15. Kolordu Komutanı **Yakup Şevki Paşa**, kurmay başkanı **Yarbay Hayri** idi. Enver Paşa'nın kararı ve Ordu emri gereği hazırlıklar gizlilikle yürütülmüştü. İlk kafile 17 Temmuz'da, Uzunköprü'den Macaristan'a doğru yola çıkarılmış, Subotitsa (Şabatka)'daki ilk konak yerine ulaşmıştı. 20. Tümen 22 Temmuz'da Şarköy'den, 19. Tümen 24 Temmuz 1916'da, Keşan'dan

---

¹² Akdes Nimet Kurat, *Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'de Bulunan Alman Generallerinin Raporları*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 23, Seri: III, Sayı: B3, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1966, s. 15-33; Ş. Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, s. 511, 556; Veli Yılmaz, *Aynı Yer*; T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *a.g.e.*, s. 14; Selma Yel, *Yakup Şevki Paşa ve Askerî Faaliyetleri*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Başak Matbaası, Ankara 2002, s. 14-16; B.D.A.G.M II, **HR. MA, 1177/16_5-7**, "Galiçya'ya Gönderilen Türk Askeri", 3 Ağustos 1916, s. 35, 36.

¹³ Veli Yılmaz, *a.g.e.*, s. 20, 21; T.C. Genelkurmay, *Aynı Yer*; Selma Yel, *a.g.e.*, s. 20.

yola çıkacaktı. 27 Temmuz 1916'da, **Liman von Sanders** ve **Enver Paşa**, Uzunköprü'de birlikleri denetlemiş, Enver Paşa, bazı noksanların giderileceğini söylemişti. Yakup Şevki Paşa ve karargâhı, 26 Temmuz 1916'da, yola çıktı.¹⁴ Türk birlikleri, Uzunköprü ve Alpullu'dan hareketle, 2 Ağustos'da, Macaristan'ın Zemlin (Zemun) Kasabası'nda toplanmış, 4 Ağustos 1916'da, Keşan'dan ayrılan 15. Kolordu, Alman, Avusturya-Macaristan general ve subayları ile Enver Paşa tarafından denetlenmişti. 19. Tümen Komutanı, 12-13 Ağustos'da, tümeninin Zlotalipa vadisi hattında görevlendirildiğini öğrendi. 20 Ağustos 1916'da, Avusturya-Macaristan Veliâhtı **Frederik Carl**, bir gün sonra General **Bothmer**, 15. Kolordu ve Komutanı'nı ziyaret etmişlerdi. Güney Ordusu Komutanı General Bothmer'in emrine göre; 15. Kolordu, 1. Alman İhtiyat Tümeni'nin sol yanında, emir ve komutayı üstlenecekti. Komutan Bothmer "*Çanakkale kahramanı Türk kuvvetlerinin, Alman ve Avusturya-Macaristan kuvvetleriyle birlikte... Olmasından duyduğu memnuniyeti ve yeni cephede başarı kazanmaları*" dileğini ilettili.¹⁵

15. Kolordu Galiciya'ya gelmeden önce, 4 Haziran 1916'daki saldırıda, Brussilof Komutası'ndaki Ruslar cepheye hakim olmuş, cephe azlığı yüzünden Karpat geçitleri önünde duraklamışlardı. Edinilen bilgiye göre, 15. Kolordu karşısındaki Rus Tümenleri başka cephelere gönderilmiş, 3. Türkistan Tümeni kalmıştı. Son günlerde, Ruslar'ın obüs ve dağ bataryaları Türk mevzilerini ateş altına almışlardı. Alman Güney Ordusu Komutanlığı kendi topçusuna, Rus topçu ateşini, uçaklarla iş birliği ile susturmasını emretti. Ruslar'ın, 2 Eylül'de, 77. Türk Alayına saldırıları önlenmiş, 35. Alaya yapılan saldırı püskürtülmüştü. 3 Eylül'de, Ruslar'ın, 35. Alay ve Hoffman Kolordusu'na taarruzu ile, Pototory kesiminde çatışmalar devam ederken, Avusturya-Macaristan kuvvetleri karşı saldırıya hazırlanmışlardı. 4 Eylül'de, 55. Tümenle 4. Bavyera Alayının taarruza devam ettiği, kaybedilen mevzilerin geri alındığı bildirildi. Güney Ordusu'ndan; "*Novagrobla'dan Pototory kesimindeki cepheyi teslim alan 15. Kolordu'ya, bataryaları ile 4. Bavyera Alayı makineli tüfek bölüklerine ateş yardımı yapması, 5 Eylül'de, saldırıya geçmesi*" emredilmiş, 15. Kolordu'nun önlemleri ile Rus saldırısı durdurulmuş, Hoffman Kolordusu, Pototory kuzeyindeki mevzileri geri almıştı. General Hoffman, başarısı nedeniyle 15. Kolordu Komutanlığı'na teşekkür etmişti.¹⁶

¹⁴ VeliYılmaz, *a.g.e.*, s. 20, 21; T.C. Genelkurmay, *a.g.e.*, s. 14-18; Selma Yel, *a.g.e.*, s. 16-18.

¹⁵ T.C. Genelkurmay, *a.g.e.*, s. 19, 20; Selma Yel, *a.g.e.*, s. 20-22.

¹⁶ T.C. Genelkurmay, *a.g.e.*, s. 21-23; Selma Yel, *Aynı Yer*.

Diğer kuvvetler Rus saldırısı karşısında tutunamamış, Güney Ordusu Komutanı'nın, 5 Eylül 1916'daki, Pototory hattına çekilme emriyle, 15. Kolordu da geri çekilmişti. 6 Eylül'de, Gerok Grubu'nun 1. Bavyera İhtiyat Tümeni'ne saldıran Rus birlikleri, Bybelka vadisine yaklaşıncaya, Bavyera Tümeni, Ordu Komutanı'nın emriyle savunmaya geçti. Rus saldırısı 6 Eylül öğleden sonra yeniden başladı. 20. Tümen yeni mevzilerini tahkim etmeye, artçı birlikleri Şümlani-Pototory hattını elde tutmaya çalışmaktaydı Bozkaw'a saldıran ve 77. Alay artçılarını 372 rakımlı tepeye bırakan Rus kuvvetlerinin bir kısmı Saranczuki (Saraçuki) civarında ilerlemekteydi. Aynı gün, 20. Tümen artçıları 1. Bavyera İhtiyat Tümeni'nin zamansız hareketi ile, Ruslar'ın çevirme girişiminde çok kayıp vermiş, 61. Alayın 1. Taburu zor anlar geçirmiş, 5. Bölük tümüyle esir düşmüştü. 19. Tümen bölgesinde 72. Alayın 2. Tabur iki piyade bölüğü kuşatılarak Ruslar'a esir düşmüş, 20. Tümen 600, 19. Tümen 100 kadar kayıp vermişlerdi. 15. Türk Kolordusu erlerinin, Alman ve Avusturya-Macaristanlı komutanlar tarafından, cephenin en çetin yerlerine ileri sürülmeleri ise, dikkati çekmişti.¹⁷

7 Eylül'de, Şümlani bölgesindeki Rus kuvvetleri, 61. Alayla 20. Topçu Alayı mevzilerini top ateşine tuttular. 20. Tümen topçusu, Rus mevzilerine ateş ediyordu. 19. Tümenin 57. ve 72. Alayları geri çekilirken, Rus kuvvetlerinin saldırısına uğradılar. Rus ilerleyişi Türk alaylarının ateşiyle önlendi. 20. Tümen cephesinde, Molohow'dan ilerleyen Rus kuvvetlerinin 62. Alaya saldırısı, karşı taarruzla geriye atılmıştı. Molohow yönünden geceye doğru ve gece tekrarlanan saldırı püskürtülmüştü. 19. Tümenin 77. Alayı ile 15. Kolordu'nun sağındaki 1. Bavyera İhtiyat Tümeni'ne yapılan Rus saldırıları da başarısızlığa uğratıldı. 8 Eylül'de, Rus kuvvetleri, 19. Tümen'e karşı giriştikleri taarruzda 397 rakımlı tepeyi ele geçirmiş, karşı saldırıyla kısmen geri atılmıştı. 20. Tümen bölgesinde saldırılar 421 ve 419 rakımlı tepelerde yoğunlaşmıştı. Rus erlerinin yılgınlığı, subayların bazı erleri makineli tüfek ve bomba ile tehdit ettikleri dikkati çekmişti. 8 Eylül öğleden sonra Ruslar'ın, 61. ve 63. Alaylara taarruzla, 15. Kolordu'ya saldırıları, Avusturya-Macaristan ve Türk topçularının desteği, 15. Kolordu'nun karşı taarruzu sonucu yenilen Rus kuvvetleri Staventin-Molohow hattına çekildiler. Bu çarpışmalarda Türk tarafı şehit, yaralı 15.000 kadar kayba uğramış, 15. Kolordu kuvvetleri, iki kat fazla Rus kuvvetine karşı mevzilerini korumuştur. Alman ordularınının 16 Eylül'deki resmî

---

¹⁷ Ş. Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, C.III, s. 343, 344; T.C. Genelkurmay, *a.g.e.*, s. 24, 25; Selma Yel, *a.g.e.*, s. 20, 21.

bildirisinde “*Ruslar'ın,... Alman cephesini yarıp Haliç'i ele geçirmeyi planladıkları... Ruslar'a büyük kayıplar verildiği ile 15. Türk Kolordusu ve Gerok Grubu'na da övgü ve teşekkürler*” edilmekteydi. 15 Eylül gecesi, 61. Alay cephesi ilerisindeki Rus siperleri bir baskınla ele geçirildi. Ruslar'ın, 62. Alay 2. Tabura ve 57. Alay bölgesinde 397 rakımlı tepeye yaptığı saldırı da geri püskürtüldü.¹⁸

16 Eylül'de, topçu ateşi ile 19. Tümen, 20. Tümen 63. Alay cephesine taarruza geçen Ruslar, ağır kayıplar vererek püskürtüldüler. 15 Kolordu'nun bütün mevzilerine top ateşi açan Ruslar'ın, 20. Tümen bölgesinde 62. ve 63. Alaylara karşı taarruzu püskürtüldü. Ruslar'ın, 15. Kolordu kuvvetlerine taarruzu sonucu, 61. Alay 2. Tabur Lipicadolna'ya çekilmişti. 16 Eylül'de, Ruslar'a düzenlenen karşı taarruza katılan Türk-Alman kuvvetleri, planlama, idarî hatalar nedeniyle başarılı olamamıştı. 20. Tümen 61. Alayı'na süvari taarruzu püskürtülmüş, Ordu Komutanlığı'nın, Narajovka vadisi hattına düzenlediği karşı taarruzda, 300 kadar esir veren Ruslar geri çekilmişti. Rus kuvvetleri, 62. Alayın bulunduğu bölgeye zehirli gaz atmışlardı. 19. Tümen 57. Alay mevzilerine ilerleyen Rus taarruzu, 57. ve 72. Alayların karşı taarruzu ve 55. Alman Tümeni'nin desteğiyle durdurulmuş, 19. Tümen bölgesi Ruslar'dan temizlenmişti. 15. Kolordu önemli kayıplar vermiş, Zlotalipa ve Narajovka vadileri mevzilerini başarıyla savunup, Ruslar'ın, ordu cephesini yarma harekâtını önleyerek, komutanlığın övgü ve güvenini kazanmıştı. 15. Kolordu Komutanlığı, 16 Eylül'de, Ordu Komutanlığına gönderdiği telgrafta; “*16 Eylül'de... Ruslar'ı püskürtmekle birlikte; 1,5 ay... önce cepheye geldikleri halde 95 subay, 7000 er kayıp verildiğini*” belirtmişti. Bu sürede, 6 tabur ve 22 bölük komutansız kalmış, bazı bölüklerde subaysız kalmıştı.¹⁹

16-17 Eylül muharebeleri sona erince, 19. Tümen'in mevzii daraltılmıştı. 20 Eylül'de, 20. Tümen mevzilerine girmiş olan Rus kuvvetleri geri atılmış, Rus uçakları, Alman mevzilerine zehirli gaz mermileri atmışlardı. 24 Eylül'de, 41. Rus Tümeni, 77. ve 62. Alaylara taarruzla büyük kayıplar verdiyse de, 421 rakımlı tepe siperlerini ele geçirmiş, mevziler karşı taarruzla geri alınırken, büyük kayıpla, çok sayıda esir vererek çekilmişti. İtilâf kuvvetlerinin Ekim ayı başında bir taarruza geçecekleri bilgisi edinilmişti. 30 Eylül 1916'da, 20. Tümen mevzilerini topçu ateşine tutan Rus birlikleri, Türk kuvvetlerine yaklaşmış, Pototory kuzeyine başlattıkları saldırıda 15. Kolordu'nun

¹⁸ T.C. Genelkurmay, *a.g.e.*, s. 26-29; Selma Yel, *a.g.e.*, s. 22.

¹⁹ T.C. Genelkurmay, *a.g.e.*, s. 29-32; Selma Yel, *Aynı Yer*.

mevzileri ile **Popielicha** (Popilika)'yı, topçu ateşine tutmuşlardı. 61. ve 57. Alay mevzilerine giren Rus birlikleri, 72. Alay'ın da katıldığı süngü muharebesinde geriye püskürtülmüştü. 15. Türk Kolordusu bütün cephelerde Ruslar'ı geri püskürtmüş, 421. tepeye karşı saldırıya geçmişti. Ruslar, Güney Ordusu'nun başarılı savunması nedeniyle ilerleyememiş, 19. Tümen sahasındaki Rus taarruzu, 55. Alman Tümeni'nin çekilmesi nedeniyle tehlike yaratmıştı. 20. Tümen bölgesinde yapılan bir karşı taarruzla 421 rakımlı tepe ve doğu kesimindeki Cevattepe (bu isim Türk birlikleri tarafından verildi) geri alınmıştı. Topçularımız, büyük kayıplar verdirerek başarılı olmuş, piyadeler üstün direnişle övgüye hak kazanmışlardı. 15. Türk Kolordusu birliklerinin savaştaki kahramanlık ve üstün başarısı Ordu emriyle kutlanmıştı. 15. Kolordu'nun bu savaştaki kayıpları, 45 subay, 5.000 erdi. 57. Alayın er ve taburlarının subay sayısı çok azalmış, Ruslar'dan 500 esir alınmış, çok kayıp verdirilmişti.²⁰

Ekim 1916'da Galiçya Cephesi'nde Gelişmeler ve Muharebeler: 1 Ekim 1916'da, 15. Kolordu 20. Tümeni hedef alan bir taarruz, karşı ateşle püskürtülmüş, 15. Kolordu'nun personel, silah durumu ve kayıpları konusunda, Ordu'nun istediği bilgiler bildirilmişti. 2-3 Ekim'de, 20. Tümen bölgesini topçu ateşine tutan, Ruslar, Cevattepe karşısındaki kuvvetlerini takviye etmişlerdi. 5 Ekim 1916'da, Ruslar, 61. Alay kontrolündeki 421 rakımlı tepeyi ele geçirmiş, Kolordu ve tümen ihtiyatları karşı taarruzla bu tepeyi geri almıştı. 77. ve 63. Alayların ateşi Ruslar'a büyük kayıplar verdirmişti. 72. Alaya taarruz eden 108. Rus Tümeni'nden bazı birliklerin Amerikan tüfekleri kullandığı görülmüştü. 15. Kolordu birlikleri epeyce yıpranmış, 20. Tümen ve 61. Alay savaşamayacak hale gelmişlerdi. 6 Ekim'de, Cevattepe üzerinden Rus taarruzu kısa zamanda durdurulmuştu. 15. Kolordu'nun Osmanlı Türk Başkomutanlığı'na verdiği rapora göre: *5-6 Ekim'de... Türk kuvvetleri 15 subay, 3.000 er kayıp verirken; Rus kaybının dört beş kat fazla olduğu... On kadar bölük komutansız kalmış... Çok kayıp veren 20. Tümen muharebe gücünü kaybetmişti.* 7 Ekim'de, 15. Kolordu bölgesindeki Ruslar'ı püskürterek Cevattepe'ye ilerleyen karşı taarruz birlikleri mevzilerine dönmüşlerdi. 15 Ekim'de, Türk mevzilerine topçu ateşi açan Ruslar, Ordu cephesine taarruzda ağır kayıplarla püskürtüldüler. 12 Ekim'de, Galiçya'dan ayrılan 19. Tümen Komutanı yerine atanan **Yarbay Sedat** (daha sonra Korgeneral Doğruer) göreve başlamıştı. 19. Tümen;

---

²⁰ T.C. Genelkurmay, *a.g.e.*, s. 32-36; Selma Yel, *a.g.e.*, s. 26.

“Rus kuvvetinin bıkkın olduğu, birkaç alayın isyan girişiminin ateşle bastırıldığı, bazı birliklerin Japon tüfekleri kullandıkları” bilgisini edinmişti. Kolordu’ya gelen raporlarda; “15. Kolordu karşısındaki Rus Kolordusu’nun Romanya’ya gönderileceği...” bildirilmekteydi. Ordular Grubu Komutanlığı, 22 Ekim 1916’daki, kahramanca savunmayı kutlamış, Güney Ordusu personeline övgü ve şükranlar bildirilmişti. 30 Ekim’de, karşı taarruza geçen 15. Kolordu’nun Alman birlikleri, Ruslar’dan bazı mevzileri geri almışlardı. 15. Kolordu 63. Alayı, taarruza geçerek, Ruslar’dan Cevat ve Rıza tepeleri almış, 4 subay, 131 er esirle, 372 Rus, 120 Japon, 5 Alman tüfeği, 5 makineli tüfek, 5 tane de bomba makinesi ele geçirmişti. 31 Ekim 1916’da, taarruza geçen Ruslar, Cevattepe’yi yeniden ele geçirmiş, 63. Alay’ın karşı taarruzunu destekleyen, birkaç bataryanın ateşiyle, geri püskürtülmüştü.²¹

1916 Yılı Kasım-Aralık Muharebeleri: 6 Kasım’da, Rus topçusunun Cevattepe’ye açtığı ateş epeyce zarar vermişti. Ordu Komutanlığı 15 Kasım 1916 tarihli emrinde: *Ruslar’ın, çok sayıda alev makineleri sipariş ettiğini. Bunların... Yakın muharebelerde kullanılacağı...* bildirmişti. Ordu tarafından subay talimgâhında, yakın muharebe ve bomba eğitimi verilmiş, personele yirmişer günlük kurslar düzenlemişti. Türk piyade taburları ortalama 600 mevcutlu iken, Alman taburlarının mevcudu 900’den fazlaydı. Güney Ordusu Komutanlığı, Kasım 1916’da, bir emirle; alayların üçer tabur, taburların ikişer bölükten oluşmasını istemişti. Başkomutanlık vekâleti, taburların da üçer bölükle oluşturulmasını isteyince, 6 Kasım’da taburlar üçer bölükten kurulmuştu. 30 Kasım’da, Türk Kolordusu’nun bütün taburlarına üçer adet 1915 modeli Alman hafif makineli tüfeği verilmişti. Kasım ayında, Ordu tarafından açılan hücum taburu talimgâhında her tümenden birer subay, alaylardan birer astsubay eğitilmişti. 18 Aralık’ta, bazı Rus erleri, barıştan söz etmiş, Türk siperlerine bildiriler atmışlardı. Aralık 1916’da, muharebede yeni görülen zırhlı otomobillere karşı, eğitim verilmişti. Avusturya-Macaristan’a savaş açan Romen kuvvetleri; 1916 yılı Ekim-Aralık aylarında **Mackenzen** Ordusu’nun Bulgaristan’dan Dobruca ve Bükreş’e, **Falkenhayn** Ordusu’nun Transilvanya’dan Eflak’a taarruzunda yenilmiş, Seret hattına geri atılmıştı. Makedonya Cephesi’nde: Bulgaristan’ın, Ağustos ayında düzenlediği taarruza karşılık, İtilâf kuvvetleri, Batı Makedonya’da karşı taarruza geçmiş, Kasım ayında Bulgarlar’ı geri atmışlardı. Sonuç olarak; Avrupa cephelerinde İttifak Devletleri

---

²¹ T.C. Genelkurmay, *a.g.e.*, s. 35-42.

başarılı olmuş, Doğu Cephesi'nin kuzey (Alman) ve güney (Romanya) kesiminde büyük arazi kazanmakla birlikte, İttifak Devletleri iç ve dış ihtiyaçlarını karşılamakta çekilen sıkıntılar ve idaresizlik ve muharebelerde verilen büyük kayıplar nedeniyle, savaşa karşı bir yılgınlık, barışa istekli haldeydiler.²²

15. Kolordu'nun 1917 Yılı Harekâtı ve Türkiye'ye Dönmesi:

4 Ocak 1917'de, Galiçya'ya gelen Şehzâde Osman Fuat ve Abdurrahim Efendiler, Ordu Karargâhı ile 19. Tümeni ziyaret ettikten sonra, 7 Ocak'ta, Avrupa Doğu Cephesi Karargâhı'na gitmek üzere ayrılmışlar. 6 Ocak'ta, Alman İmparatoru **Wilhelm**, bütün orduya gönderdiği mesajda: "*Moralin yüksek seviyede tutulmasını sağlayacak öğüt ve dileklerde bulunmuştu.*" 14 Ocak 1917'de, 15. Kolordu'nun kontrolüne 36. Alman Tümeni de verilmişti. Ruslar'ın elinde bulunan birkaç tankın muharebelerde pek etkili olmadığı öğrenilmiş, yine de tanklara karşı savunma eğitimi düzenlenmişti. Son günlerde Rus kuvvetlerinde savaşa karşı bezginliğin arttığı anlaşılmıştı. Rus piyadeleri açıkça barış istiyor, savaştan kaçınıyorlardı. Ruslar, 28 Ocak 1917 sabahı 19. Tümene taarruza başladılar. 77. Alaya yönelen taarruzda, ele geçirdikleri bazı siperler geri alındı. 57. Alaya düzenledikleri taarruz savunma ateşi ve kuzeydeki Alman Tümeni topçusunun desteği nedeniyle başarılı olmadı. Güneyden 19. Tümen cephesine ilerleyen bazı Rus birlikleri, topçu ateşi altına alınmıştı. 17 Şubat'ta, 72. Alaya taarruzları geri püskürtüldü. Ruslar, 25 Şubat'da, Çekilani bölgesine taarruz girişiminde başarılı olamadılar. 5 Mart'da, Ruslar'ın, makineli tüfek ve bomba topu ateşiyle, bir tabur kuvvetle Çekilani tepesine taarruzları püskürtüldü. 5-6 Nisan gecesi, iki lâğım patlatarak taarruza geçen bir Rus Alayı, 62. Alayın savunması ve karşı taarruzu sonunda geri atılmıştı. Çar yönetiminin yıkılması ile ortaya çıkan siyasi değişiklik, cephelerdeki Rus kuvvetlerini etkilemiş, siperler üzerine çıkan Rus erleri dostluk gösterisinde bulunmuşlardı. Bu manevî ve siyasi gelişmeleri dikkate alarak yumuşayan, muharebede ateşi azaltan Alman birlikleri, 14-15 Nisan günleri, siperlerimize yaklaşan iki Tatar erden; "*Ruslar'ın savaş istemedikleri, İngilizler'den hoşlanmadıkları, ihtilâlin durumu hakkında bilgi sahibi olmadıklarını*" öğrenmiş, karşılıklı yumuşama, 5 Mayıs'da Rus topçusunun şiddetli ateşiyle sona ererken, Rus piyadesi hiç ateş açmamıştı. Ruslar, Kozowna ve Litiatyn istasyonlarında ray döşeme çalışmalarını arttırmış, uçaklar ve ağır toplar için rampalar kurmuş, büyük mühimmat depoları inşa etmişlerdi.

---

²² T.C. Genelkurmay, *a.g.e.*, s. 42-46.

Rus uçakları sayıca fazla olsa da, Almanya ve müttefik uçak personeli üstün yeteneklere sahipti. Ruslar, bataryaları takviye edip mevzilendirirken, piyade mevzileri durgundu. 15 Mayıs'da, Alman Ordu topçuları ile Rus topçusu karşılıklı ateşe başladılar. O günlerde, Rus Hükümet Başkanı **Kerensky** ile General **Brussilov**, Lipicadolna'nın doğusunda, Pototory civarındaki Rus mevzilerini ziyaret etmişlerdi. Savaşmak istemeyen Rus piyadesi, İngiliz, Fransız propogandası etkisinde savaşa isteği duymaya başlamıştı. Hava muharebelerinde Almanlar, Ruslar'ı ağır kayba uğratmıştı. 3 Haziran'da, Ordu'dan alınan; "*Ruslar'ın, 14 Haziran'da bir taarruza girişeceği*" bilgisiyle, Güney Ordusu takviye edilmiş, obüs bataryaları dörder topa çıkarılmıştı.²³

15. Kolordu'nun (20. Tümen hariç) Türkiye'ye Dönüşü:

15. Kolordu'nun Türkiye'ye dönmesi Mayıs 1917'de planlanmış, Haziran'da 19. Tümen geriye dönerken, Harbiye Nezareti, bir emirle; 20. Tümenle 15. Kolordu'nun da karargâha dönmesini bildirmişti. 1917 yılı Haziran ayının 12'sinden itibaren 15. Kolordu, bölümler halinde cepheden ayrılırken, 20. Tümen bir süre daha mevzide kaldı. İttifak Devletleri kuvvetlerine başarılı hizmetleri olan 15. Kolordu'nun dönüşünde Almanya ile Avusturya-Macaristan'ın Kolorduya vermiş olduğu bazı gereçleri birlikte getirmesi Harbiye Nezareti ve Kolordu tarafından istenmiş, Avusturya-Macaristan, tümenlerde bulunan 20'şer arabadan kurulu birer ağırlık kolu, bütün araç, gereçler, iki seyyar hastane, on adet dezenfekte makinesi ve taşıtlarıyla tümenlerin bomba topları dışında istenilenleri vermemişti. **Kerensky**, Rusya Hükümet Başkanı olunca, bütün cephelerde taarruza geçilmesine karar vermişti. Daha önce Güney Ordusu'ndan iki kat fazla kuvvete sahip olan Ruslar'ın, cepheye getirdiği yeni kuvvetler Haziran ayı ortalarında ilerleyerek 25 Haziran'da Podhajce'ye ulaşmıştı. Haziran ayı sonlarında, Ruslar'ın, Narajovka ile Zlotalipa arasında bir taarruza hazırlandıkları öğrenilmiş, taarruzun tahmin edildiği 29 Haziran sabahı Konluchy civarındaki mevzilerle, 20. Tümen bölgesine açılan topçu ateşi büyük tahribat yapmış, Türk topçusu etkili atışlarla bu ateşe cevap vermişti. Rohatyn kesiminde başlatılan taarruz, 30 Haziran'da bütün Güney Ordu cephesine yayılmış, 24. Alman Tümeni bölgesi ile Avusturya-Macaristan 25. Kolordusu'nu hedef almıştı. 20. Türk Tümeni bölgesinde, taarruzlar sürmüş, gün içinde aralıklarla gaz atışları yapılmıştı. Güney Ordusu Cephesi'nin ortasını hedef alan asıl taarruzları kahramanca karşılayan 20. Türk Tümeni, bazı Alman Tümenleriyle,

²³ Ş. Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, Cilt: III, s. 367, 369; T.C. Genelkurmay, *a.g.e.*, s. 45-49.

ağır kayıplarla, Ruslar'ı püskürtmüşlerdi. 30 Haziran gecesi azalan Rus topçu ateşi, ertesi sabah yeniden şiddetlendi. 15. İhtiyat Tümeni ile 20. Türk Tümeni ateş altındalardı. 75. İhtiyat Tümeni topçuları, Rus topçusu ile muharebe etmişti. 1 Temmuz'da, 20. Tümen bölgesine gaz ve şiddetli topçu ateşini takiben taarruza geçerek, Cevatpe ve Rızatepe'yi ele geçiren Rus kuvvetleri püskürtülmüş, Cevat ve Rızatepeler geri alınmışlardı. 1 Temmuz akşamı Ruslar, muharebelerde daha önce hiç kullanılmayan obüslerle ağır demir yolu toplarını kullanmışlardı. 2 ve 3 Temmuz'da, alınan önlemler ve karşı taarruzlarla, Rus kuvvetleri tamamen püskürtüldü. Ruslar'ın, sadece Berzezani bölgesindeki ölü sayısı 13.000 kadardı. 15. Kolordu, 20. Tümen'e muharebede gösterilen cesaret ve kahramanlığın, Türklüğün şanını yükselttiğini etmişti. Kolordu Karargâhını ziyaretinde General **Bathmer**, takdir ve teşekkürlerini bildirmişti. 8 Temmuz'da, Stanuslau (Stanislov)'da 3. Ordu mevzilerinin yarılması, Güney Ordusu için tehlike yaratmıştı. 10 Temmuz'da, 3. Alman Ordusu Komutanlığı Karargâhı'nı Kalusz (Kaluç)'dan Bolechow (Bolşov)'a nakletmiş, Rus öncüleri 11 Temmuz sabahı Kalusz'a girmişlerdi.²⁴

İttifak Kuvvetlerinin Genel Karşı Taarruzu ve 20. Tümenin Harekâtı: 15. Türk Kolordusu Karargâhı, 15 Temmuz'da trenle Türkiye'ye hareket etmiş, 12 Temmuz 1917'den itibaren 20. Tümen, Rohatyn bölge komutanlığı emrinde savunma görevi üstlenmişti. Kalusz kesiminde Ruslar, güneydeki Avusturya-Macaristan mevzilerini yarmışlardı. Rus Hükümet Başkanı **Kerensky**, ittifak kuvvetlerinin tutunmasına meydan verilmemesini istemişti. Fakat, Rus ihtilâlinin etkisi ve savaştan kuvvetlerinin kesin sonuç alamaması Rus askerlerinde bezginlik yaratmış, taarruz azmini kırmıştı. Buna karşılık; İttifak Devletleri'nin Doğu Cephesi'ne getirdiği yeni kuvvetlerle sağlanan üstünlük zafere inancı arttırmıştı. 15 Temmuz'dan itibaren, savunma önlemleri almaya başlayan Rus Ordusu'nun komuta merkezi Telacze (Tulaç)'den Buczacz (Buçaç)'a geri alınmıştı. 16-17 Temmuz'da, keşif uçaklarının tespit ettiği, Rus kuvvetleri gerisindeki toplanma ve ulaşım faaliyetleri, taarruzların sona ereceğine işaretledi. 16 Temmuz'da, Kalusz'ı boşaltan Ruslar, 17 Temmuz'da bazı birliklerini geri çekmişlerdi. 19 Temmuz'da, Böhm-Ermolli Ordular Grubu'nun yarma harekâtında, Rus kuvvetlerinin esir alınması planlanmıştı. 20 Temmuz'da, Güney Ordusu ileri harekâtı, hava birliklerince desteklenmişti. 21 Temmuz'da, Ruslar, cephe gerisindeki meskûn yerleri yakarak, tahrip etmiş, geri

²⁴ Ş. Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, Cilt: III, s. 367-369; T.C. Genelkurmay, *a.g.e.*, s. 50-55.

çekilmeye başlamışlardı. 21 Temmuz'daki görevi, Kozova-Tarnopol demir yolu kuzeyindeki Rus direnişini kırmak olan Güney Ordusu, 22 Temmuz'da, Seret-Dnyester arasındaki Rus Cephesi'ni dağıtmıştı. 20. Türk Tümeni de, Litvinov-Kotov hattında Zlotalipa deresini geçmiş, 23 Temmuz'da Muzlow ve Podhcece bölgesine ulaşmıştı. 25 Temmuz'da, Podhajçe bölgesinde Alman İmparatoru tarafından denetlenerek beğenilen 20. Türk Tümeni, 4. İkmal Tümeni'ni takip edip, 25 Temmuz akşamı Dobrowady civarında gecelemiş, 25 ve 26 Temmuz'da Jezierzeni'ye doğru ilerlemişti. 26 Temmuz'da, ileri harekâta asıl hedefin Zbrucz (Zebruç)'un batısındaki Rus kuvvetlerini yok etmek olduğu bildirilmişti. 20. Türk Tümeni geceyi Buczacz (Buçaç)'da geçirmiş, ikinci hatta Bazar yakınlarına gelmişti. 27 Temmuz akşamı, Ordular Grubu Komutanlığı, Zbrucz mevzilerine girilmesi emrini vermişti. Rohatyn Bölge Komutanlığı, 20. Türk Tümeni'ni ileriye almış, kuzeydeki Hussar Hassa Tugayı ile birleşip taarruza geçerek Wolkowçe'deki Ruslar'ı püskürtmüştü. Ordu'nun, Zbrucz vadisi ile batısında görülen durum, Rus çekilmesinin sonuna yaklaştığıydı. 31 Temmuz'da, taarruza devam eden Ordu, Zbrucz mevzilerinin tamamen ele geçirilmesi emrini vermişti. 20. Türk Tümeni, 30-31 Temmuz gecesi Niwra Köyü'nü ele geçirmiş, bölgedeki Rus kuvvetleri tümüyle nehrin doğusuna sürülmüşlerdi. 25 Temmuz'dan itibaren, direnişleri kırılan Ruslar, Ordu'nun önünde Zbrucz'a geri çekilmişlerdi. Taarruz gücü ve savaşma isteklerini kaybetmekle kalmayan Ruslar, ihtilâlin etkisiyle çok sayıda esir vermiş, ganimet bırakmışlardı. Ağustos 1917 başında Cephe Başkomutanlığı, taarruzların Zbrucz'un batı kıyısında durdurulması ve savunmaya geçilmesini istemişti. Ruslar, 10 Ağustos'tan itibaren, durgun bir mevzi muharebesi başlatmışlardı.²⁵

20. Türk Tümeninin Yurda Dönüşü: 20. Türk Tümeni'nin, Zbrucz nehri doğusuna geçmesi planlanmış, harekâttan vazgeçilince, Türkiye'ye dönmesi emri üzerine, 5 Ağustos'da, Tümenin Huçisko'da toplanması bildirilmişti. 20. Tümen emrindeki Avusturya-Macaristan bataryaları yerlerinde bırakılmış, 6 Ağustos'da, Wolkofça'da yapılan bir törenle 20. Tümen Alayları ile bazı personele Padişah tarafından gönderilen harp madalyaları takılmıştı. Topçu birlikleri 16 Ağustos 1917, piyadeler 22 Ağustos günü trenle Türkiye'ye dönmek üzere yola çıktılar. Tümen karargâhı 11 Eylül'de, 20. Tümen'in bütün birlikleri 26 Eylül'de İstanbul'a dönmüşlerdi. Galiçya harekâtı devam ettirilmiş,

²⁵ Ş. Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, Cilt: III, s. 366-372; T.C. Genelkurmay, *a.g.e.*, s. 56-60; Selma Yel, *a.g.e.*, s. 22.

Rusya'daki değişim ve sarsıntılar nedeniyle İttifak Devletleri'nin sağladığı üstünlük sonucu, 3 Mart 1918'de, Brest-Litovsk antlaşması imzalanmıştı.²⁶

Romanya Cephesi

Askerî Durum ve Dobruca Taarruzu: İttifak Devletleri Başkomutanları'nın, 28 Temmuz 1916'da, Plest'de, Romanya'ya karşı hazırladıkları harekât planına göre: Almanya ve Avusturya-Macaristan taarruza geçip, Romen kuvvetlerini üzerlerine çekecek, Bulgar Ordusu Dobruca'ya taarruz ederek Totrakan ve Silistre kalelerini ele geçirip Bükreş'e ilerleyecekti. Avusturya-Macaristan'ın Tuna filosu da bu harekâta destek verecekti. Edirne civarında toplanacak bir Türk kuvveti de, 3. Bulgar Ordusu'na yardım edecekti. Romen Ordusu'nun harekât planı; Transilvanya üzerinden Budapeşte'ye etkili bir darbe indirmek, böylece Avusturya-Macaristan Ordusu'nu, Rus cephesinde tutmaktı. Dobruca üzerinden Tırnova'ya doğru da bir taarruz düşünölmekteydi. 28 Ağustos 1916'da, üç Romen Ordusu Karpatlar sınırını geçerek ilerlemiş, bu ani baskında Alman ve Avusturya-Macaristan birlikleri geri çekilmişlerdi. Fakat kuzeydeki Rus kuvvetleri ağır ilerleyince, Romen kuvvetleri ileri geçmiş, Bulgar Ordusu Dobruca'dan harekete geçince, birliklerine savunma emri veren Romen Genel Karargâhı, bütün ihtiyatlarını Dobruca'ya nakletmişti. Romen ilerleyişi Transilvanya'da durdurulmuş, Alman Genel Karargâhı; Romanya Cephesi'nde kesin sonucu Karpatlar'da almak, 9. Alman ve 1. Avusturya-Macaristan Ordusu'nu takviye etmeyi, Türk Kolordusuyla takviyeli 3. Bulgar Ordusu ile Dobruca'ya taarruzla Romenleri etkisiz hale getirip, Eflâk ovasına indikten sonra Romen Ordusu'nu kuşatmak üzere Tuna'dan kuzeye geçmeyi planlamıştı. O sırada (26-29 Eylül 1916), Transilvanya'da 9. Alman Ordusu, 1. Romen Ordusu'na taarruz etmekteydi. Bu taarruzda bozguna uğrayan Romenler, Alman ve Avusturya-Macaristan taarruzunu, Karpat dağlarında durdurabildiler. Güneyde ise, 3. Bulgar Ordusu, sınırı geçmiş Dobruca'ya ilerlemekteydi. 3. Bulgar Ordusu'nun, Alman kuvvetleri Eflâk ovasına ulaşınca kadar Dobruca bölgesinde savunmada kalması. Almanlar Eflâk ovasına gelince, Tuna'yı geçmesi ve Bükreş yönündede birleşip taarruza geçecek diğer kuvvetlerle, Romen Ordusu'nun yok edilmesi düşünölmüş; fakat 3. Bulgar Ordusu Komutanı, Romen Ordusu takviye almadan yenilmesini teklif ve kabul ettirmişti. Baskın tarzında sınırı geçecek olan Bulgar Ordusu, Totrakan

---

²⁶ Ş. Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, Cilt: III, s. 383-386; T.C. Genelkurmay, *a.g.e.*, s. 60.

ve Silistre müstahkem mevkilerini ele geçirdikten sonra Dobruca'ya ilerleyecekti. 2 Eylül sabahı, Bulgarlar taarruzla Romenleri geriye atmış belirlenen hedeflere ulaşmışlardı. 4 Eylül'de, 9. Romen Tümeni Silistre'den batıya doğru ilerlerken, Koçmar'da karşılaştığı Bulgar kuvvetine yenilerek çekilmiş, 6 Eylül'de, Totrakan kalesi Bulgarlar'ın eline geçmişti. Romenler'in taarruz ihtimali ortadan kalkınca, Bulgar Varna Seyyar İhtiyatı (Dobriç birliği), Dobruca'yı muharebesiz işgal etmişti. 5-8 Eylül günleri, Totrakan ve Dobruca'nın işgalini önlemeye çalışan 3. Romen Ordusu, 61. Rus Tümeni ve bir Sırp Tümeni'nden oluşan İtilâf kuvvetleri; 3. Bulgar Ordusu, 6. Türk Kolordusu ve Alman tugayı karşısında yenilerek, Totrakan, Dobruca ve Silistre'yi terketmek zorunda kalmışlardı.²⁷

Türk Birliklerinin Romanya Cephesindeki Harekâtı (1916)

İlk Türk Birliğinin Romanya'ya Hareketi: Başkomutanlık vekâleti, 20 Temmuz 1916'da, 5. Ordu Komutanı'na bir kolordu veya iki tümen kuvveti önce Ordu, sonra Genel Karargâh ihtiyatı olarak Tuğgeneral **Mustafa Hilmi** Komutası'nda geriye çekmesi, 6. Kolordu Komutanı'na, kuvvetlerini Çanakkale grubu emrine vermesini ve karargâhı ile 25. Tümeni Keşan, 15. Tümeni Manisa ve Soma civarında toplamasını emretmişti. Başkomutanlık, 15. ve 25. Tümenlerle 6. Kolordu Karargâhı'nın Romanya harekâtı için ayrıldıklarını, bildirdi. 25. Tümen, 14 Ağustos 1916 akşamı Edirne'ye ulaşmış, 15. Tümen, 27 Ağustos'da Bakırköy'de konuşlanmıştı. Mackenzen Karargâhı'ndan 20 Ağustos 1916'da, 6. Kolordu Komutanı'na gelen emirde "6. Kolordu ileri müfrezesinin Pravadi ve Şumnu'ya gönderilmesi..." isteniyordu. Başkomutanlık durumu bildiren 6. Kolordu Komutanı'na "6. Kolordu'nun Mackenzen Ordusu'na bağlanmakla birlikte, ülkemizde bulunduğu sürece 5. Ordu'ya da bağlı kalacağı" bildirilmişti. 23 Ağustos 1916'da, 25. Tümen Pravadi'ye, Kolordu Karargâhı ve 15. Tümen Şumnu'ya gitmek üzere, Karaağaç'dan, trenle yola çıktılar. 25. Tümen ve 6. Kolordu Karargâhı 19 Eylül, 15. Tümen ise, 6 Ekim 1916'da yerlerine varmışlardı.²⁸

Dobruca Harekâtı (Eylül 1916): Mackenzen Karargâhı'nda, bozguna uğrayarak çekilen Romen kuvvetlerinin, bir taarruzla yok edilmesi düşünülmekteydi. Mackenzen ve 3. Bulgar Ordusu Komutanı General Toşef görüşmesinde; asıl taarruzun, Silistre ve Dobruca'dan çekildikten sonra Romenler'in savunacağı Tuna nehri ile Musabey-

²⁷ T.C. Genelkurmay, *a.g.e.*, s. 83-88.

²⁸ Veli Yılmaz, *a.g.e.*, s. 21; T.C. Genelkurmay, *a.g.e.*, s. 90-93.

Mangalya hattına yapılması kararı alınmıştı. 12 Eylül 1916'da, Musabey güneyinde bulunan ve süvari birlikleri ile Karaağaç-Harmankuyusu bölgesini tuttıkları anlaşılan Romenlerle yapılan topçu ve piyade muharebesi bir sonuç vermemişti. 14 Eylül 1916'da, 3. Ordu birlikleri taarruza geçtiler. Romenler, Poryaz ile Musabey arasındaki cepheyi piyade, topçu ve süvari birliğiyle tutmuş, makineli tüfekte takviye etmişlerdi. Dobruca birlikleri, Romen topçu ateşi altında ilerleyerek Poryaz'a ulaşmış, 6. Tümen'in Musabey taarruzuna yardım için kuzeye yönelmişlerdi. Romen ihtiyatları bu kuşatma taarruzunu durdurmak için Musabey sırtlarından top ateşi açmışlarsa da, Dobruca birlikleri durmaksızın ilerleyince moralleri bozulmuş, topçuları ve ihtiyatları çekilirken yayılan panik havası ile 6. Tümen cephesindeki direnişleri kırılmıştı. 1. Tümen, bütün cepheye taarruza geçince, şiddetli topçu ateşine tutulmuş, mevzilerinden çıkan çok sayıda Romen kuvveti, karşı taarruza geçip, güney kanadına ilerleyerek kuşatmaya çalıştıkları 6. Tümen geriden gelen 3 batarya ve bir alayın takviyesi üzerine Romenler, Tuzla-Gobadin savunma mevziine çekilmişlerdi. 15-16 Eylül'de, 3. Ordu yeniden taarruza başlamış, Romenler geri çekilince takibe geçilmişti. 15 Eylül gecesi, 25 Tümen'in yer aldığı Dobruca birlikleri Kızılmurat'a ulaşmıştı.²⁹

Gobadin Tahkimli Mevzii'ne Taarruz ve Romenler'in Karşı Taarruzu: Romenler, denizle Tuna nehri arasındaki tahkimli mevzide iken; sürekli yürüyüş ve muharebe ile erleri yorulan ve zayıflayan 3. Ordu zayıflamıştı. General **Mackenzen**, yenilen ve morali bozulan Romenlere karşı vakit geçirmeden yapılacak bir taarruzla kesin sonuç alabileceğini düşünüyordu. 19 Eylül'de, Dobruca birlikleri, 74. Piyade Alayı ve 1. Süvari Tümeni'nin taarruzunu, Romenler, ilk mevzilerinin gerisine attılar. 21 Eylül'de, Engez-Kaşıkçılar muharebesinde; Romenler, 1. Süvari Tümeni ve 25. Tümen taarruzla başlayan, Kinovalya ve Engez-Kaşıkçı hattında yapılan muharebelerde etkili olsalar da kesin sonuç alınmadı. 1-6 Ekim 1916'da, Romanya Ordusu'nun, kuzeyde Avusturya-Macaristan, güneyde, Bulgar Ordusu'na taarruzu öngören planı gereği, Karpatlar'dan sınırı geçen Romenler, Rus ileri harekâtı ağır ilerleyince, Eylül ayında Transilvanya'nın ancak üçte birini işgal edebilmiş geniş cepheye dağılan kuvvetleri yetersiz kalmıştı. Mackenzen kuvvetlerinin taarruzu ile Romenler, Dobruca'da, Bulgarlar'a karşı üstünlüğü kaybetmişlerdi. Bulgar ileri harekâtının gelişmesi üzerine, Romen Genel Karargâhı'nda;

---

²⁹ T.C. Genelkurmay, *a.g.e.*, s. 96-102.

“Transilvanya harekâtında acele edildiği... Güney cephesinin takviyesi ve Bulgarlar'a karşı taarruza geçilerek kesin sonuca ulaşılması” kararı verilmişti. 3. Bulgar Ordusu da takviye almıştı. 1 Ekim 1916'da, taarruza geçen Romen Dobruca Ordusu, 25. Tümen cephesindeki Amuzaca Köyü'nü topçu ateşine tutmuş, Romen ileri harekâta geçen piyadeleri, 1. Süvari Alayı ve 59. Alayın topçu ateşiyle durdurulmuştu. 56. ve 74. Alaylar cephesinde ilerleyen Romen kuvvetleri 74. Alayla muharebeye başlamış, 2 Ekim de, taraflar birbirine kesin bir üstünlük sağlayamamıştı.³⁰

30 Eylül-1 Ekim 1916 gecesi Totrakan ile Rusçuk'dan Tuna'yı geçen Romenler, 2 Ekim akşamı Breslen-Kabmakamla hattına ulaşmıştı. 2-3 Ekim, Romen kuvvetlerinin büyük bir kısmı Romanya toprağına geçtiler. 2 Ekim 1916'da, 25. Tümen, 1. Süvari Tümeni ve Dobruca birliklerine taarruz eden Romenler, topçu ateşi ve 56. Alay'ın karşı taarruzu ile geriye çekilmişlerdi. 3 Ekim'de, karşılıklı topçu ateşi sırasında Romenler, 25. Tümeni etkili top ateşine tutmuş, 1. Süvari Tümeni ve 25. Tümene taarruzları sonuçsuz kalmıştı. 56. ve 59. Alaylar, Bulgar piyade taburu ve topçu taburu ile muharebe eden Romenler, Amuzaca Köyü'nü ele geçirmiş; bu kuvvetlerin direnişi ve Bulgar taburunun Amuzaca'yı geri alması üzerine, Romen ileri harekâtı durdurulmuştu. Tuna ve Dobruca Cephesinde, 4 Ekim-24 Ekim arasında İttifak kuvvetleri ile Romenler arasındaki muharebelerde taraflar kesin bir sonuç alamamıştı. Romenler'in, Çernovoda'yı boşalttığını öğrenen **Mackenzen**, şehri ele geçirmek istemişti. 25 Ekim 1916'da başlayan harekâta, Çernovoda'ya yaklaşan 75. Piyade Alayı, bir direnişle karşılaşmamış, Romenler'in, Çernovoda'yı boşalttığı anlaşılınca şehre girmişti. Güney Dobruca harekâtında 6. Türk Kolordusu çok başarılı olmuştu. Batı Grubu'nun görevi Romen kuvvetini yerinde tutmak iken, 6. Kolordu'nun Romen mevzilerini ele geçirmesi, bu grubun da Doğu Grubu gibi taarruza geçmesini sağlamış, Romenler geriye atılmıştı. Dobruca'daki muharebelerde büyük başarı gösteren 6. Kolordu, **Padişah Mehmet Reşat** ve **Almanya İmparatoru** tarafından takdir edilmişti.³¹

Romenler'in Dobruca'dan Tamamen Atılması: 26 Ekim 1916'da, Alman Komutanlığı, Alman ve Avusturya-Macaristan birlikleri ile koordineli şekilde Bükreş'e taarruz için; Dobruca Ordusu'ndan bazı birliklerin Tuna Cephesi'ne nakledilmesini emretmişti. 23-30 Kasım 1916'da, Eflak'da ilerleyen Alman kuvvetleriyle, Mackenzen'in Tuna'yı

³⁰ T.C. Genelkurmay, *a.g.e.*, s. 102-123.

³¹ T.C. Genelkurmay, *a.g.e.*, s. 123-151.

geçme girişimine karşı, Ester'i işgal edip tel örgülere yaklaşan Romenler, Mürettep Tümen'in karşı taarruzu sonucu 300'den fazla ölü ve yaralı vererek çekilmiş, cephede ve Çernovoda'da, 29 Kasım'a kadar hareketsiz kalmışlardı. Mackenzen'in Tuna Ordusu Zıştovi'den Eflâk'a geçmiş, 9. Alman Ordusu da Transilvanya dağlarından Eflâk ovasına inmişti. 30 Kasım 1916'da, 4. Tümeni ateş altına alan Romen piyadeleri Satışköy'ü ele geçirmiş, asıl mevzilere yaklaşıncaya, etkili topçu ve makineli tüfek ateşiyle geri çekilmek zorunda bırakılmıştı. 15. Tümen cephesinde taarruza geçen Romenler, 4. Tümen'in şiddetli topçu ve piyade ateşi karşısında ağır zayıat vererek geriye çekildiler. 3 Aralık'ta, 4. Tümen, bir gece baskınında, Ortaköy'de birinci hattı geçen Rus birlikleri, bir Alman taburunun karşı taarruzuyla geriye atılmış, Satışköy geri alınmıştı.

Kuzey Dobruca'nın İşgali (Aralık 1916-5 Ocak 1917):

15 Aralık'ta, 6. Kolordu, 15. ve 25. Tümenlerle ilerlerken, Romenler'in siperlerini terk ettikleri, çekildikleri görüldü. 16 Aralık'ta, karşılaşılan Romen birlikleri geriye atılarak, 17 Aralık'ta, ulaşılması emredilen hat işgal edildi. 18 ve 19 Aralık'ta, ileri harekâta Atmaca Köyü kuzeyinde Romen kuvvetine taarruz edilerek, 177 rakımlı tepeye atıldı. 20 Aralık'ta, Başköy güneyinde bir Romen kuvvetinin ateş açması üzerine, taarruza geçen 25. Tümen, 188 rakımlı tepeyi ele geçirmiş, 59. Alay da, karşısındaki Romen birliğini geriye atarak ilerlemişti. 25. Tümen taburları Başköy'ü ve Çineli Köyü güneyindeki tepeleri işgal etmişti. 59. Alay, takviye alan Romenler'in karşı taarruzunu, büyük zayıatla geriye atabilmişti. Mürettep Tümen birlikleri de Başköy'e girmiş, 25. Tümenle irtibat sağlamışlardı. 21 Aralık'ta, 25. Tümen, Romen birliğiyle ateş muharebesine başlamış, 15. Tümen de taarruza geçmişti. 56. Alay Ortaköy sırtlarındaki Romen mevzilerini ele geçirmişse de, takviye alan Romenler karşı taarruza geçince, geriye çekilmişti. 22 Aralık'ta, Romenler'in çekildiği anlaşılmış, 6. Kolordu'nun, emri gereği, Romen mevzileri tamamen ele geçirilmişti. 15. Tümen süvari bölüğü de Meydan Köyü işgal etmiş, Bulgar Tümenlerinin keşif kolu ile irtibat sağlamıştı. İki gün süren bu muharebelerde 6. Kolordu birlikleri 2.000'e yakın zayıat vermişlerdi. 23-24 Aralık günü 15. Tümen'den bir alay Nikolite ve İshakça'yı işgal etmişti. 3. Bulgar Ordusu Komutanı, Maçin istikametine çekilen Romenler'i, takip etmek kararı vermiş, 6. Kolordu'yu Eflâk harekâtı için Nikolite-Meydanköy bölgesinde toplamıştı.³²

³² T.C. Genelkurmay, *a.g.e.*, s. 151-170.

6. Kolordu'nun Tuna Ordusu Emrine Girmesi: Dobruca harekâtı, Romen kuvvetinin bölgeden atılması ile sona ermiş, Eflâk harekâtı ise oldukça ilerlemişti. Mackenzen, 6. Kolordu'nun, Tuna Ordusu emrine girmesi kararını vermiş, fakat 25. Tümen'in daha sonra gitmesini isteyen 3. Ordu Komutanı'nın isteğine uymuştu. 15. Tümen, 1 Ocak 1917'de Tuna batısına geçmişti. 25. Tümen'in topçuları Süvari Tümeni emrinde olduğu gibi, 75. Piyade Alayı da, Maçın mevziine taarruz için 4. Bulgar Tümeni emrine verilmişti. 25. Tümen 14 Ocak'ta Tuna'yı geçerek 6. Kolordu emrine girdi. Dobruca'da kalan Romen birlikleri **Maçın** hattına ulaşmışlardı. Romen Komutanlığı bu mevziyi Dobruca'ya asker geçirmek için elde tutmak istiyordu. 3. Ordu birlikleri, 26 Aralık 1916'da, İğrita-Raşel hattına ulaşmış, Romenler ateş altına alınmış, piyade birlikleri ilerlemeye başlamışlardı. Bu harekâtı ateşle karşılayan Romen kuvvetini bu hattan atan birlikler, 29 Aralık'ta **Maçın** asıl hattına yaklaşmışlardı. 30 Aralık'ta, 4. Tümen'in cephe ortasına şiddetli taarruzu, 75. Alay'ın kahramanca saldırısı başarılı olmuş, Romen mevziine girilmiş, gece Ruslar'ın karşı taarruzu püskürtülmüştü. 1 Ocak 1917'de, taarruza devam edildi. Romenler, sol kanat ve merkezini çekmeye başlayınca, İttifak kuvvetleri, çekilmekte olduğu hatta doğru ilerlemeye başladılar. 3 Ocak'ta, 4. Tümen topçusunun ateşiyle mevzileri tahribe uğrayan Romenler, 4. Tümen'in taarruzu ile 75. Türk Alayı karşısında tutunamayıp, Tuna'ya doğru çekilmeye başladılar. 4 Ocak'ta, Romenler takip edilerek Gecat Köyü'ne girildi. Tuna'nın batı kıyısında mevzilenen Romen bataryaları 3. Ordu taarruzunu durdurmakta başarılı olamamışlardı. 5 Ocak 1917'de, kuzey Dobruca harekâtı sona ermiş, Dobruca bölgesi İtilâf kuvvetlerinden tamamen temizlenmişti. Bu muharebelere 4. Tümen emrinde katılan 75. Piyade Alayı kahramanlığı ile takdir toplamış, 200 esir almayı başarmıştı. Alman Genel Karargâhı, ordusuna ezici bir darbe vurarak, Romanya'yı istila etmek için, Mackenzen Ordusu'nun Dobruca, **Carl** Ordular Grubu'nun Seret nehri-Kalas yönünde taarruza geçmeleri, Eflâk'daki asıl Romen Ordusu'nun yok edilmesi ve büyük bir ikmal kaynağına sahip bölgenin ele geçirilmesini planlamıştı. Mackenzen Ordusu, Romen kuvvetini Topraisar-Gobadin mevziinden geriye atmıştı. Transilvanya'daki Romen kuvvetine Kronştat istikametinde yapılan taarruz da başarılı olmuştu. Fakat Orsova'dan Bukovina sınır bölgesinde direnişle karşılaşan 9. Alman ve 1. Avusturya-Macaristan Orduları'nın taarruzu durmuştu. Kuzeydeki ordularını, Transilvanya

geçitlerinden Eflâk ovasına indirmeyi, bu sırada Tuna'yı geçecek olan Mackenzen Ordusu ile Eflâk'ı istila kararı alan Genel Karargâh'ın emriyle Dobruca harekâtını durduran Mackenzen, Tuna Ordusu'nu oluşturmaya başlamıştı.³³

Transilvanya'da Durum: Silistre'nin ele geçirilmesini takiben, 22 Kasım 1916'da, İttifak kuvvetleri Zıştovei'de toplanmış, 74. Türk Alayı Silistre'ye getirilmişti. Ayrıca Türkiye'de hazırlanan ve trenle sevkine başlanan 26. Piyade Tümeni Mackenzen emrine verilmişti. Plan gereği bu kuvvetler Volkan geçitlerinden Eflâk ovasına inecek, Bükreş güneyinden Tuna'yı geçecek olan Mackenzen Ordusu ile birlikte; Ruslar'dan takviye alma ihtimali olan Romen Ordusu'nu yenmeye çalışacaktı. Carl Ordular Grubu da takviye edilmişti. Volkan geçidi harekâtında ittifak kuvvetleri, 17 Kasım 1916 günü, Romenleri **Targolya** muharebesinde yenmeyi başardılar. 21 Kasım 1916'da Kreyova alınmış, 23 Kasım'da, Süvari Kolordusu Alt nehri köprüsünü ele geçirmişti. Başkomutanlık vekâletinin, Mackenzen emrine verilmek üzere hazırladığı 26. Kolordu, 23-24 Kasım'da Zıştovi güneyinde Patras'a intikal etmişti. 26 Kasım'da, Tuna Ordusu, Bükreş kalesinin güneybatı kesimine hareket emrini almıştı. Vilganesti-Aleksandriya yönünde ilerleyen 26. Tümen, Marjanesti'ye yaklaşırken topçu ateşiyle karşılaştığı Romen kuvvetini karşı taarruzla geriye attı. Eflâk'daki bu ilk muharebesinde topçu desteği olmadan gösterdiği kahramanlık ve başarı takdirle karşılanan 26. Tümen'e bir Alman ağır topçu taburu verilmişti. İleri harekâta devam eden Tuna Ordusu, 30 Kasım'da, Pueni-Balarya-Mereni hattını tutmuştu.

1 Aralık 1916, 26. Tümen'in Draganesti Muharebesi: Romen Başkomutanlığı, Dobruca ve Marjanesti cephelerinde yenilen ordusunu, Ruslarla takviye etmiş, Tuna Ordusu'na karşı hazırlamıştı. Flamanca'yı işgal eden Romen kuvvetinin Tarnova yönünden Draganesti'ye ilerlediği haberini alan 26. Tümen Komutanı'nın, muharebeye başladığı Romenler ağır zayıyla çekilince, 76. Alay taburları Tarnova'yı ele geçirmişlerdi. Tuna Ordusu, akşam üzeri Purund-Balarya hattını ele geçirmişti. 2 Aralık 1916'da, Romen birliklerinin Tuna Ordusu'na taarruzu üzerine, Bulgar ve Alman Tümenleri savunmaya geçirildi. 26. Tümen Letsavaşe üzerine ilerlerken bir Romen bölüğünü teslim almıştı. 52. Kolordu ile 1. ve 12. Bulgar Tümenleri, karşılaştıkları 40. Rus Tümeni'nin, 217. Alman Tümeni de bir Romen Tümeni'nin karşı taarruzlarını kayıplar verdirecek geriye atmışlardı. 9. Ordu ise, İtilâf

---

³³ T.C. Genelkurmay, *a.g.e.*, s. 170-172.

kuvvetlerini sıkıştırmış, harekât iş birliği ile devam ettirilmişti.

3 Aralık 1916 26. Tümen'in Balarya Muharebesi: 26. Tümen Komutanlığı, Balarya'dan geçerek Stilpu yönüne ilerlemesi emrini almış, Kaufman Süvari Tugayı, Balarya'daki Romen kuvvetiyle muharebeye tutuşmuştu. Balarya'ya gelmiş olan 78. Alay, 9. Romen birliklerinin taarruzu ile karşılaşmıştı. 26. Tümen takviye kuvvetleri ve 78. Alay'ın kahramanca direnişi, Romen ilerleyişini önlemiş, 73. Alay, 217. Alman Tümeni ve 26. Tümen'in bütün kuvvetleriyle taarruzu sonucu, Romenler, dağılarak çekilmişlerdi. 26. Tümen, 66 subay, 3.600 er esir almıştı. Ayrıca 9. Romen Topçu Alayı'ndan 2 tanesi 150 mm.lik obüs olmak üzere 37 top, 20 makineli tüfek, 3 otomobil, 100 cephane arabası, pek çok sıhhi malzeme ele geçirilmişti. Tümen 500 şehit, 1.600 yaralı verirken, Romenler'in ölü ve yaralı sayısı çok fazlaydı. 26. Tümen'in, üstün Romen kuvvetlerini yenerek bozguna uğratması, Alman Genel Karargâhı harekât planı ile Ordu'nun başarısında büyük rol oynamıştı. 26. Tümen, Başkomutanlık vekâletince takdir edilmiş, Binbaşı **Ömer Lütfü** Komutası'ndaki 78. Alay sancağına bir harp madalyası verilmişti.³⁴

Bükreş'in İşgali ve Takip Harekâtı (5-6 Aralık 1916): Tuna Ordusu, Romenler'in boşalttığı Bükreş'e doğru harekete geçti. Argesu nehri üzerinde önemsiz direnişle karşılaşan Tuna Ordusu, bunları kısmen esir alarak Bükreş'e yaklaştı. Karargâh ileri gelenleri ile şehre giren Mackenzen, direnişle karşılaşmamış, silahlı İtilâf erleri de ateşle karşılaşmak yerine, halkla birlikte onu selamlamışlardı. Bükreş'in işgali sonrası, Tuna Ordusu şehre girmemişti. Berceni'ye ulaşan 26. Tümen'in, Mackenzen'in, Bükreş'e giriş törenine katılmasını istediği bir kıtası, diğer birliklerle şehre girmişti.

Takip Harekâtı (9-15 Aralık 1916): Tuna Ordusu, 26. Tümenle Romenler'i takip etmiş, 14 Aralık'ta, bir direniş görmeden Yolamiça nehrini geçmişti. Tuna Ordusu'nun Eflâk'daki ileri harekâtı sırasında, 20 Aralık 1916'da, 26. Tümen'in yaptığı keşifte, Romen birliklerinin Viziol ile güneybatısında oldukları anlaşılmıştı.

Viziol Muharebesi ve 26. Tümen: Mackenzen'in, 22 Aralık'taki emriyle taarruza geçen 9. Ordu'nun, harekâtı 25 Aralık'ta başarıyla tamamlanmıştı. Tuna Ordusu Komutanlığı da, 26 Aralık'ta, taarruz birliklerine gerekli emirleri vermiş, Pirlita'dan taarruza geçmesi emredilen 26. Tümen birlikleri, Romen mevzilerine yaklaşıncâ şiddetli ateşle karşılaşmış, 76. Piyade Alayı kendisinden çok üstün kuvvetlerle

³⁴ T.C. Genelkurmay, *a.g.e.*, s. 170-183.

muharebeye tutuşmuştu. 78. Alay, Ruslar'dan oluştuğu sonradan anlaşılan kuvveti geriye atarak asıl mevzilerine yaklaşmış, fakat şiddetli ateş altında ilerleyememişti. 76. Alay da, karşısındaki kuvvetin sayıca çokluğu ve yardım alamadığı için ilerleyememiş, 78. Alay topçu ateşi desteği ile bazı mevzileri ele geçirmişti. Bu muharebede subay ve erleriyle birlikte gayretle savaşan 26. Tümen, Türk Ordusu'nun ün ve şanını bir kat daha arttırmıştı. İki gün süren bu harekâta Tuna Ordusu ilerleyememekle birlikte, taarruzuna destek verdiği 9. Ordu Rimmikulsarat'da İtilâf kuvvetlerini yenmişti. 28 Aralık'ta, Tuna Ordusu taarruza devam etmiş, Ordular Grubu'nun diğer birlikleri taarruzlarında İtilâf kuvvetlerini kuzeydoğuya atmışlardı. Tuna Ordusu karşısındaki birliklerin çekileceği tahmini doğru çıkmış, 28-29 Aralık 1916'da, mevzilerinden çekilmeye başlamışlardı. 29 Aralık'ta, Tuna Ordusu diğer birlikleri, itilâf kuvvetlerini geriye atmışlardı. 26. Tümen, bir kısım piyade ve bir süvari bölüğünün direnişine rağmen, Golaşinui'ye girmişti. 30 Aralık'ta, Osmanol bölgesine ulaşan 26. Tümen 78. Alay, 31 Aralık 1916'da Silistrarul'dan ateşe tutulmuş, 26. Tümen Komutanı'nın, taarruz kararıyla, 78. Alay Silistrarul, 76. Alay da Trayan'a karşı harekete geçerek, İtilâf kuvvetlerini geri atmışlardı. Daha çok zayıat vermekten kaçınan 26. Tümen Komutanı, harekâtı durdurarak, Bulgar birliklerini beklemeye karar verdi. 26. Tümen'in beş günlük takip harekâtındaki zayıatı 256 şehit, 1449 yaralı idi.³⁵

Türk Birliklerinin Romanya Cephesinde 1917-1918 Yılları ve Eflâk Harekâtı: Dobruca harekâtını takiben, 6. Türk Kolordusu birlikleri Eflâk'a intikal etmişlerdi. Mackenzen, Tuna Ordusu ile oyalama, 9. Ordu ile asıl taarruzu planlamıştı. 6. Kolordu Komutanı Vizirof'a gelmiş, 26. Tümen'in emir ve komutasını üzerine almıştı. 26. Tümenle, Nazlimof Müfrezesi, karşı kuvvetleri yerinde tutan oyalama taarruzları yapacak, batısındaki birliklerin taarruzu başarılı olursa, 26. Tümen de taarruzunu ciddileştirerek geriye atacağı kuvvetleri takip edecekti. 4 Ocak'ta, Ordular Grubu taarruza başladı. 217. Alman Tümeni, İtilâf kuvvetleri mevzilerini tamamen ele geçirmişti. 26. Tümen de, emrine giren 15. Tümen topçusunun desteği ile karşısındaki kuvvetleri yerinde tutmakla yetinmiş, muharebede 7 yaralı, 1 şehit veren 26. Tümen, çekilen İtilâf birliklerini keşif faaliyetini arttırmıştı. 5 Ocak 1917 günü verilen emirde; 1. Bulgar ve 217. Alman Tümenleri karşısındaki kuvvetlerin çekildiği, Romonol'un boşaltıldığı bildirilmiş, 26. Tümen, karşısına çıkan zayıf artçıları geriye atarak, iki koldan

---

³⁵ T.C. Genelkurmay, *a.g.e.*, s. 183-188.

kuzeye ilerlemeye başlamıştı. 6. Kolordu, İtilâf birliklerinin İbrail kuzeybatısındaki demir yolundan faydalanmasını önlemek için, 26. Tümen'in, demir yolu güzergâhını kesmesini istedi. Ordu Komutanlığı'ndan aldığı emirde, 6. Kolordu Komutanı; Karargâhı'nın, 6 Ocak 1917 akşamı, İbrail'de kurulacağını bildirmişti. Ordu Komutanlığı, 6. Kolordu'nun, Vadeni'ye taarruz için keşif ve hazırlık yapması, 8 Ocak 1917'de başlaması düşünülen taarruz için, edinilen bilgileri 7 Ocak akşamı raporunda Ordu'ya bildirmesini istemişti. İtilâf kuvvetleri Mihaileha-Kutuluğ hattında dayanmakta ve Seret bölgesinden uzun menzilli toplarla Malakof'a kadar ateş etmekteydiler. Bulgar subaylarının verdiği bilgilerden, Mihaileha kuzeyinde bir de tombaz köprüsüne sahip oldukları anlaşılmıştı. 15. Tümen birlikleri ile İtilâf öncü birlikleri arasında karşılıklı ateş başlamıştı. 7-8 Ocak 1917 gecesi, İtilâf kuvvetinin, 38. Alay'a yaptığı baskın süngü hücumu ile geriye atılmış, 60'dan fazla esir alınmıştı. 12 Ocak 1917'de başlatılan taarruzda, 26. Tümen emniyet hattını ele geçirmiş, 15. Tümen karşısındaki birlikler süngü hücumu ile Seret kuzeyine atılırken; mevzileri ele geçirilmiş, 3 subay, 263 er esir alınmış, bir o kadarı da Seret nehrinde boğulmuştu. Tümen cephesinde 500 ölü sayılmış, 10 makineli tüfek ele geçirilmişti. 26. Tümen'in, Vadeni'ye taarruzu ilerlemiş, Kolordu'nun emrettiği hat ele geçirilmiş, çekilen birlikler Seret yakınına kadar takip edilmişti. 15 Ocak 1917'de, İtilâf kuvvetleri, 26. Tümene yaptıkları taarruzda Vadeni kasabasını ele geçirdiler. 16 Ocak'ta, İtilâf güçlerinin kuvvetli avcı hatları ile 26. Tümen cephesine ilerleyen yeni taarruz, topçu ve piyadenin etkili ateşi karşısında başarılı olamayınca, İtilâf kuvvetleri, birliklerini geriye çekmişlerdi. 30 Ocak'ta, üç taburluk bir İtilâf kuvveti, 25. Tümene taarruz etmiş, şiddetli topçu ve piyade ateşi karşısında geri çekilmişti. Bu kuvvetten bir taburla tekrarlanan taarruz da geriye atılmıştı. Şubat 1917'de, İtilâf topçusu aralıklı şekilde etkisiz ateş açmış, Mart 1917'de atışları belirli ölçüde azalmış, birliklerini yeni kuvvetlerle takviye ettikleri öğrenilmişti. Nisan 1917'de cepheden çekilerek İstanbul'a dönmesi emredilen 26. Tümen, nakil hazırlıklarına başlamıştı. Mayıs-Haziran 1917'de, Türkçe yazılmış bildirimler atan ve iç karışıklık yaşayan Rus askerlerinin savaşmak istemediği, emir ve komuta düzeninin bozulduğu anlaşılmıştı. 16 Temmuz 1917'de, Romanya cephesinde görülen süvari birliklerinden, İtilâf kuvvetlerinin 20 Temmuz'da taarruza geçeceği tahmini tutmamıştı. Eylül-Ekim 1917'de, taciz ateşine devam eden İtilâf kuvvetinin durumunda bir değişiklik olmadığı anlaşılmıştı. 30 Eylül 1917'de alınan bir emirde, 25. Tümen'in de İstanbul'a nakledileceği, yerine 5. Türk Ordusu'ndan bir tümenin verileceği bildirilmişti. Kasım-Aralık 1917'de, İstanbul'dan gelecek

birliğin 46. Tümen olduğu, tümenin bir alayı Romanya'ya gelmiş, Başkomutanlık vekâletinin 46. Tümeni göndermekten vazgeçtiği bildirilmişti. Romanya'dan ayrılacak olan 25. Tümen'in bağlı olduğu 9. Alman Ordusu Komutanı; “25. Tümen ve komutanına bir yıllık silah arkadaşlığı sırasında yardımları nedeniyle teşekkürlerini” bildirmişti. Rusya'da **Lenin** (Bolşevikler)'in idareyi ele geçirmesi üzerine, Rus Komutanlığı ile Alman, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Başkomutanlık vekâleti arasında, 15 Aralık 1917'de imzalanan Brest-Litovsk Mütarekesi, bütün cephelerdeki kuvvetleri kapsayacaktı. Ocak-Şubat-Mart 1918'de, Ordu'dan verilen bir emirde, Rusya'dan iade edilecek esirlerin İbrail'de, toplanacağı, Türk esirlerin İbrail Merkez Komutanlığı'na teslim edileceği bildirilmişti. 9. Ordu emrinde, Başkomutanlık vekâletinin 15. Tümeni de, Köstence'den Trabzon'a nakledeceği bildirilmişti. Nisan-Mayıs 1918'de; 6. Kolordu Karargâhı, 29 Nisan 1918'de, İbrail'den şileple Çernovoda, trenle Köstence üzerinden, 12 Mayıs 1918'de Batum'a, 15. Tümen, 13 Mayıs'da İbrail'den Köstence ve Batum'a vapurla, Tümen Karargâhı, 29 Haziran 1918'de, Batum'a ulaşmıştı. 45. Piyade Alayı ile Romanya'daki geri hizmet birlikleri denizyolu ile İstanbul'a taşınmışlardı.³⁶

Makedonya Bölgesinde Türk Birliklerinin Harekâtı (1916)

50. Türk Piyade Tümeni Birliklerinin Cepheye Gönderilmesi:

1916 yılı Ağustos ayı sonlarında, Alman Genelkurmay Başkanlığı'na **Hindenburg**, ikinci başkanlığa **Ludendorf** atanmış, Eylül ayının ilk haftasında Almanya'da İttifak Devletleri Başkomutanları seviyesinde, Başkomutan vekili **Enver Paşa**'nın da katıldığı, Makedonya Cephesi'ndeki durumun değerlendirildiği bir görüşmede; 12 Eylül 1916'da, Almanlar'ın isteği ile Makedonya Cephesi'ne de Türk kuvveti gönderilmesi kararı alınmıştı. **Enver Paşa**, 2. Türk Ordusu'na katılmaya hazırlanan 50. Tümen'in İstanbul'a dönmesi emrini vermişti. 50. Tümen, 13 Eylül'de geriye intikale başladı. 21 Eylül 1916'da, kademeli olarak demir yolu ile 25 Ekim 1916'da son bulan intikale başladı. 23 Eylül'de, ilk kademe ile Drama'ya gelen tümen emir subayı, bölge sorumlusu 10. Bulgar Tümeni Komutanı'ndan, 50. Tümen'in, Anigista çevresinde toplanacağı hakkında ilk emri almıştı.

50. Türk Piyade Tümeni'nin 10-30 Ekim 1916 Harekâtı:

50. Tümen birlikleri Anigista dolaylarında toplanmakta iken, Sırplar'ın Ostrovo-Manastır doğrultusunda 12 Eylül'de başlayan taarruzlarına paralel olarak; Struma kesiminde, 30 Eylül 1916'da, İngiliz kuvvetleri

³⁶ Ş. Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, Cilt: III, s. 383-386; T.C. Genelkurmay, *a.g.e.*, s. 189-209.

Serez ve Demirhisar yönlerinde taarruza geçmiş, 4 Ekim 1916'ya kadar devam eden bu harekâta ancak önemsiz bir araziye ele geçirebilmişlerdi. 50. Tümen Komutanı **Şükrü Naili**, karargâhı ile 10 Ekim 1916'da Drama'ya gelince; Struma-Serez batısı savunmasını üstlenen ve sorumluluk sahasını dört kesime ayırmış olan 10. Bulgar Tümeni Komutanı'ndan ilk harekât emrini aldı. Sağ (batı) taraf kesimi kuvvetleri arasında bir Türk süvari bölüğü olacaktı, 50. Türk Tümeni sol (doğu) kesiminde yer alacak, 2. Tugay Komutanı sorumluluğunda bulunacaktı. 16 Ekim'de, İstanbul'dan yola çıkarılan **Binbaşı Münir** Komutası'ndaki 16. Depo Alayı'nın, İskeçe batısında Yeniköy'e vardığı ve Drama'ya doğru yola çıktığı öğrenildi. İtilâf kuvvetleri, Orfano körfezine soktuğu beş torpidobot, birkaç muhrip ve kruvazörle, 169. Piyade Alayı sahasını bombardıman etmişti. 28 Ekim 1916'da, üst karargâhtan 50. Tümen Komutanı'na: *"İtilâf Devletleri'nin, Taşoz Adası'nda yerli halk ve kaçaklardan kurduğu bir tugayı güçlendirerek... Kiremitli veya Dedeagaç'a çıkarma niyetinde olduğu; Neohori bölgesine de bir taarruz düzenleyebileceği..."* bildirildi. 30 Ekim 1916'da, 2. Bulgar Ordusu cephesinde; Fransız, İtalyan ve Yunan birliklerine rastlandığı. Selanik'e 300 kadar Rus askerinin gelmiş olduğu. Bölgede İngiliz üniformalı 500 kadar Yunanlı'nın bulunduğu. İtilâf kuvvetlerine katılan Yunan birlikleri sayısının 35.000'e ulaştığı. Nigrita Köyü çevresindeki Venizelistler'den bir kısmının kaçmakta oldukları. Yunan askerlerinin Türk köylülerden harp vergisi adı altında 200-400 lira arasında para aldıkları bilgilerini veren raporlar alınmıştı.

Karabayır Muharebesi (31 Ekim 1916): İtilâf birliklerinin tespit edilen kıta faaliyetleri ile beklenen taarruz, 31 Ekim 1916'da, 169. Piyade Alayı ve 1. Bulgar tugayı sahasındaki Tevfikbey çiftliğine yönelik kesif bir donanma ve topçu ateşi ile başladı. Neohori-Dedeballı yönünde ileri harekâta geçen 80. İngiliz Tugayı birlikleri, 50. Türk Tümeni topçusunun etkili topçu ve piyade ateşi karşısında eski mevzilerine çekilmek zorunda kalmışlardı. 2. Bulgar Komutanlığı tarafından, 50. Türk Tümeni'ne '**Zafer**' adı verilmişti. Bu muharebede, 50. Türk Tümeni'nin zayıyatı 19 şehit, 90 yaralı, 4 kayıp toplam 113 kişiydi. İngiliz birliklerinin 1. Bulgar Tugayı ve 7. Tümen mevzilerine taarruzu da başarısız olmuştu. Fransız birlikleri ile takviyeli Sırp kuvvetlerinin Ostrovo-Manastır yönündeki taarruzları karşılıklı topçu ateşleriyle devam etmekteydi.

1 Kasım-6 Aralık Harekâtı: İngilizler, Serez kesiminde taarruzlar düzenlemiş, 50. Türk Tümeni'ne yapılan topçu ateşleri dışında önemli bir gelişme olmamıştı. Kasım 1916'da, Makedonya Cephesi'nin Manastır bölgesinde İtilâf Devletleri kuvvetleri taarruzlarına

devam etmişlerdi. Bulgar birlikleri, 10 Kasım 1916'da, Karasu güneyine çekilmişlerdi. İttifak Devletleri Başkomutanlığı, Struma kesimindeki Türk kuvvetlerinin iki tümenli bir kolordu haline getirilmesine, 11. Alman Ordusu'na takviyeli bir Türk alayının gönderilmesine karar vermiş, Başkomutanlık vekâleti de, 9 Kasım 1916'da, İstanbul'da bulunan 46. Piyade Tümeni ile Makedonya'daki 50. Piyade Tümeni ve 16. Depo Alayı'ndan **Tuğgeneral Abdülkerim** Komutası'nda 20. Kolordu'yu hazırlamıştı.

20. Türk Kolordusu'nun Harekâtı: 20. Kolordu Komutanı, 6 Aralık 1916'da, karargâhı ile Drama'ya gelmişti. İtilâf Devletleri, cephenin tamamında ve özellikle Batı Cephesi'nde başarılı taarruzlar yapmışlardı.³⁷

1916 Yılı İkinci Yarısında Makedonya Cephesi'nde Türk Birliklerinin Harekâtı:

Türk birliklerinin Makedonya Cephesi'ne katıldığı 1916 yılı ikinci yarısında, önceden taarruz üstünlüğüne sahip olan İttifak Devletleri kuvvetleri, Ağustos ayı sonlarından itibaren yenilerek Manastır kuzeyine çekilmiş, üstünlüğü İtilâf Devletleri kuvvetlerine kaptırmışlardı.

20. Türk Kolordusu'nun Harekâtı ve Yurda Dönüşü: 1917'de, Makedonya Cephesi'nin Türk Kolordusu kesiminde, İtilâf kuvvetlerinin zehirli gaz kullanma ihtimali nedeniyle, gaz maskesi kullanma ve diğer eğitimler verilmiş, bölgedeki muharebeler keşif kolu çarpışmaları ve karşılıklı topçu ateşlerine dönüşmüştü. Şubat 1917'de, Başkomutanlık vekâleti, Türkiye'nin doğu kesimindeki Rus ilerleyişi karşısında, İttifak Devletleri Başkomutanlığı'na, Avrupa cephelerindeki kuvvetlerinden bir kısmını çekme isteğini bildirmiş, 50. Türk Tümeni ve 177. Alay dışındaki Türk birliklerinin vatana dönmesi kararı alınmıştı. 17 Mart'da, 2. Bulgar Ordu Komutanlığı, İtilâf kuvvetlerinin Manastır taarruzunun etkisini azaltmak amacıyla düzenleyeceği karşı taarruza, 20. Kolordu'nun da katılmasını istemişti. 17 Mart'da, karşılıklı topçu ateşi devam ederken; 50. Tümen Komutanı'nın, "*İtilâf kuvvetinin Krusevo civarında mevzilenen kara ve Orfano körfezindeki gemi topçusu nedeniyle çok zayıf verileceği, harekâtın akşam yapılması önerisi*" uygun bulunmuş, topçu ateşine devam edilmiş de, sonradan Ordu Komutanlığı, '**Drišta**' adı verilen bu gece taarruzu planından vazgeçmişti. 46. Tümen piyadesinin, 19 Mart'da başlayacak Türkiye'ye dönüş intikali, 11 Nisan'da sonuçlanacaktı. Kolordu Komutanı

³⁷ Ş. Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, Cilt: III, s. 342; Veli Yılmaz, *a.g.e.*, s. 21; T.C. Genelkurmay, *a.g.e.*, s. 219-232.

ile tümen karargâhı, 30 Mart'da Makedonya'dan ayrıldılar. 2. Bulgar Ordusu Komutanı, 20. Kolordu ve 46. Tümen personeline hizmetleri için teşekkürlerini bildirmişti. Makedonya Cephesi Struma kesiminde kalan 50. Tümen için 1917 Nisan ayı, karşılıklı topçu ateşleriyle geçmişti. İngilizler, hergün karadan ve denizden 169. Piyade Alayı mevzilerine topçu ateşi açmışlardı. Makedonya Cephesi'nde durgunluk yaşanırken, Irak Cephesi'nde devam eden şiddetli muharebeler nedeniyle, Başkomutanlık vekâleti, 50. Tümen'in de vatana dönmesi kararı almıştı. 50. Tümen, 30 Haziran'da intikale başlayıp 25 Temmuz'da toplandığı İstanbul'dan Halep'e gönderildi. Makedonya Cephesi'nde yalnız Manastır kesimindeki Türk Rumeli Müfrezesi (177. Piyade Alayı) kalmıştı.³⁸

Türk Rumeli Müfrezesi (177. Piyade Alayı)'nin Harekâtı:

Bakırköy'den intikal ettirilerek, 21 Aralık 1916'da, Makedonya Cephesine sevk edilen 177. Piyade Alayı, 29 Aralık'ta Köprülü'de toplanmıştı. Mart ayının ilk yarısında Alman-Avusturya-Macaristan ve Bulgar birliklerinden oluşan 62. Kolordu emrindeki Mürettep Tümen'in 22. Tugayına katılmak üzere Prespa ve Ohrice gölleri bölgesine gönderildi. İtilâf kuvvetlerinin taarruzu üzerine çekilmek zorunda kalan Mürettep Tümen, Hoteşovo-Trepezica hattında tutunabilmişti. İtilâf kuvvetlerinin aynı şiddetle taarruzu halinde, Makedonya ile Arnavutluk cephelerinin irtibatını sağlayan Gevat boğazının tehlikeye gireceğini gören 11. Alman Ordu Komutanı, Türk Rumeli müfrezesini 62. Kolordu'ya, Kolordu da Mürettep Tümen emrine vermişti.

Türk Rumeli Müfrezesi'nin Mart 1917 İkinci Yarısındaki

Harekât: Müfrezenin 1. Taburu, 16 Mart 1917'de, Hoteşovo'nun batısına ulaşmış, muharebeye fiilen katılacak duruma gelmişti. Mürettep Tümen'in karşısındaki 76. Fransız Tümen Komutanı, Gevat boğazını kontrol için taarruza geçince, şiddetli topçu ve piyade ateşiyle elindeki mevzileri Fransızlar'a kaptıran Alman birliği geri çekilmiş, Avusturya-Macaristan bölüğünün muharebeye sokulması da bir fayda sağlamamıştı. Komutanı'nın emriyle süngü muharebesine giren Türk Taburu, Fransız birliklerini geri çekilmek zorunda bırakmış, Alman taburunun çekildiği siperler tekrar ele geçirilmişti. Çekilme fırsatı bulamayan Fransızlar süngülenmiş, bir kısmı da esir alınmıştı. 17 Mart 1917'de, topçu ateşiyle yeniden taarruza geçen Fransızlar, çetin bir muharebeden sonra önemli sayıda kayıpla mevzilerine çekilmiş, ele geçirdikleri bir Türk makineli tüfeğini de yanlarında götürmüşlerdi.

³⁸ T.C. Genelkurmay, *a.g.e.*, s. 232-236.

Bunu öğrenen 1. Bölük Komutanı **Yüzbaşı Şerafettin**, tabur komutanına haber vermeden, Fransız mevziine taarruz etmiş, topçu ateşine rağmen, kendi makineli tüfeği ile iki makineli tüfek ve birkaç esirle dönmüştü. 12 Mart 1917'den beri, Fransız birliklerinin taarruzu asıl kuvvetlerle Alman Taburu'nun bulunduğu orta kesimi hedef almıştı. Türk taburunun muharebeye girmesi nedeniyle, taarruz Bulgar Taburu mevzilerine kaydırıldı. Bu bölgedeki 3. Türk Taburu, 20 Mart sabahı, Fransız topçusunun ateşi ile uyanmış, kuvvetlerini mevziye yerleştirmişti. Fransız taarruzunun hedef aldığı 12. Bölük, 80 kadar şehit vermiş, geriye kalan erlerin çoğu yaralanmıştı. Fransız kuvvetinin 12. Bölük mevziine girdiğini gören 3. Türk Tabur Komutanı'nın baskın şeklindeki başarılı karşı taarruzu ve 10. Bölüğün taarruz mevzilerini ele geçirmesi üzerine, Fransız birlikleri çekilmek zorunda kalmıştı.³⁹

Türk Rumeli Müfrezesi'nin 1 Nisan-31Aralık 1917 Harekâtı: Mart 1917 sonlarında, 22. Tugay Komutanı'nın teklifini uygun bulan 62. Kolordu Komutanlığı, 1 Nisan 1917'de, Türk Müfrezesi'nin başlatacağı ve başarılı olduğu takdirde diğer birliklerin de katılacağı bir taarruz planlamıştı. 1 Nisan 1917'de, taarruz hazırlıkları tamamlanmış, topçu hazırlık ateşini takiben, 1. Tabur ve peşinden 2., 3. Taburların hareketiyle başlayan taarruz, Fransız topçu ve makineli tüfek ateşi altında ağır ilerlemiş, Türk birlikleri Fransız mevzilerine girmişlerse de, zayıfın çokluğu nedeniyle, harekât durdurulmuştu. 1-2 Nisan gecesi, Fransız karşı taarruzları başarıyla püskürtülmüştü. 2 Nisan'da, Başkomutanlık vekâletine: *“Türk kitalarının başarılı bir taarruzla Fransız mevzilerini ele geçirdikleri... Fransızlar'ın gece yaptığı karşı taarruzların püskürtüldüğü, çok sayıda silah ve malzeme ele geçirildiği”* bildirilmişti. Fransızlar kaybettikleri yerleri almak için yeniden taarruza geçmiş, mevzilerini başarıyla savunan Türk birlikleri komutanı, zamanla Türk birliklerinin zayıfı çok arttığından, savunmadan vazgeçip birliklerini eski mevzilerine çekmişti. Bir süre sonra harekât karşılıklı topçu ateşi ve keşif faaliyetine dönüştü. Fransızlar, 7 Mayıs 1917'de, 3. Tabur kesimini hedef alan bir taarruz daha yaptılar. 7-8 Mayıs'da, harekâtı süngü hücumu ile devam ettirdilerse de başarılı olamadılar. Bu muharebede çoğu 10. Bölükten 139 kayıp verilmişti. **Enver Paşa**, 19 Haziran 1917'de, Alman Karargâhı'ndan, Türk Rumeli Müfrezesi'nin Türkiye'ye gönderilmesini istemiş, kabul edilmemişti. Ağustos 1917'de, İtilâf kuvvetleri, göller bölgesine ve özellikle Türk mevzilerine birkaç

---

³⁹ Veli Yılmaz, *Aynı Yer*; T.C. Genelkurmay, *a.g.e.*, s. 236-240.

taarruz düzenlemiş, başarısız olmuşlardı. Bu taarruzların önemli biri '**Barikatın korunması**' adı verileniydi. Bu muharebede, Türk birliklerinin kahramanlık ve direnme gücünden ötürü, komutan, subay ve erlerine törenle Bulgar askerî nişanları takılmıştı. Ancak aylardan beri mevzilerde devamlı muharebe ve diğer İttifak birliklerinden farklı davranılması, müfreze erlerini kötü etkilemiş, firar olayları artmıştı. Bu nedenlerle, müfrezeden ayrılan eski komutanı yerine atanan müfreze komutanı **Yarbay Ali** (Çetinkaya)'nin, birliğin dinlendirmeye alınması isteği de kabul görmemiş, 62. Kolordu ve Mürettep Tümen komutanları, müfrezeyi muharebe ile meşgul etmek kararıyla, Rus işgaline giren İttifak mevzilerini yeniden ele geçirmek için sınırlı bir taarruz planlamışlardı. Harekâtı, Türk müfrezesinden seçilecek 80 er ve Alman taburundan verilecek bir mangalık bir hücum birliği yapacak; 6 batarya, 1 havan bölüğü, 12 bomba atar ile makineli tüfekler destekleyecekti. 6 Eylül'de, başlayan harekâta, Rus ileri mevzileri ele geçirilmişti. Ertesi gün, Ruslar'ın yerini alan Fransız birlik komutanı, savunmalarını zorlaştıracakını düşündüğü bu mevzileri geri almak üzere 7 Eylül'de başlattığı harekâta Türk birliklerinin azmi, Komutan **Yarbay Ali**'nin önlemleri ile Fransız taarruzu başarısızlığa uğratıldı. Müfrezenin kayıp sayısı 129 kişiydi. 6 Ekim'de, Başkomutanlık vekâletinin, müfrezenin Kasım ayında İstanbul'a intikal ettirilmesi isteği yerine getirilmemiş, çeşitli girişimler sonunda, 23 Kasım'da, Ludendorf imzasıyla, Türk birliğinin dinlendirilmesi emri verilmişti.⁴⁰

Türk Rumeli Müfrezesi (177. Piyade Alayı)'nin Harekâtı ve Yurda Dönmesi: 3 Aralık 1917'de, Buçin civarındaki bölgesine gelen Türk Rumeli Müfrezesi, 11 Şubat 1918'e kadar burada dinlendikten sonra, göller bölgesine, oradan hareketle Romanya'ya geçti ve katılma emri aldığı Batum'a gidecek olan 15. Tümen emrine girerek bir süre Köstence'de kaldı. 28 Haziran 1918'de, Türkiye'ye hareket etti. 1917'de, Orta Cephe, Arras-Soon (Zigfrit) mevziine çekilerek, bu hattı yıl sonuna kadar başarı ile savunan Alman Ordusu, ABD'nin Avrupa'ya göndermeye hazırladığı kuvvetler gelmeden kesin sonuç almak istediği Batı Cephesi'nde, 1918 yılı Mart ayı ortasına kadar başarılı olamamıştı. 21 Mart 1918'de, İngiliz mevzilerine taarruza geçerek, 14 gün süren muharebede 60 km. içeriye kadar ilerlemişlerse de, bölgeye getirilen Fransız ihtiyat birlikleri karşısında kesin sonuç elde edememiş, 9-29 Nisan 1918'de ve 27-31 Mayıs'da, Fransızlara karşı yeniledikleri taarruzlarda Marn nehrine kadar ilerleyip belli bir

⁴⁰ Ş. Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, C.III, s. 343, 344; T.C. Genelkurmay, *a.g.e.*, s. 240-245.

bölgeyi ele geçiren Almanlar, nehri aşamamışlardı. Haziran-Temmuz aylarında tekrarlanan taarruzları da sonuçsuz kalan Alman kuvvetleri taarruz gücünü kaybetmişlerdi. ABD birliklerinin savaşa katılmasıyla üstünlük kazanan İtilâf Devletleri, 8 Ağustos 1918'den itibaren bütün cephede genel karşı taarruza geçmişler, Almanları, Eylül 1918 sonlarında Zigfrit, Ekim ayı sonlarına doğru da Anvers-Sedan-Meç hattına çekilmek zorunda bırakmışlardı. Batı Cephesi'nde olduğu gibi, diğer cephelerde de durum İttifak Devletleri aleyhine dönmüştü. Makedonya Cephesi'nde, İtilâf kuvvetlerinin Vardar nehri batısı-Manastır arasında Köprülü doğrultusunda, 15 Eylül 1918'de, başlattıkları taarruz yarma ile sonuçlanmış, ayrıca Bükreş Antlaşması'nda Dobruca'nın kendilerine verilmemesi nedeniyle isteksizleşen Bulgarlar, 30 Eylül'de silah bırakmışlardı. O sıralarda, İngiliz kuvvetleri de, Yıldırım Ordu Grubu'ndan ibaret Türk kuvvetlerini yenerek, Halep bölgesine çekilmek zorunda bırakmışlardı. Bu askerî durum ve İttifak Devletleri, bu savaştaki kayıpları, moral bozukluğu, ekonomik durumlarının gün geçtikçe kötüleşmesi nedeniyle savaşa devam etmeyi yarırsız görmüşlerdi. Böylece, milyonlarca insan ve büyük servetlerin kaybına sebep olan Birinci Dünya Savaşı yapılan anlaşmalarla sonuçlanmıştı. Ancak İtilâf Devletleri'nin anlaşmalarda kabul ettirdikleri ağır şartlar, ve Türk milletinde doğuştan gelen özellikler, bir Türk istiklâl mücadelesinin verilmesinde, 20 yıl sonra İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasında başlıca etkenlerden biri olmuştu.⁴¹

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı başladığı sıralarda, Balkan Savaşları yenilgisinin etkisi altındaki Osmanlı Devleti, tarafsız kalmakla, İtilâf veya İttifak bloklarından birini seçmek konusunda bocalamakta idi. Almanya, Osmanlı Devleti'ni yanına çekmiş, 2 Ağustos 1914'te, imzalanan ve gizli tutulan **İttifak Muahedesi**'ne göre: Rusya, Almanya ve Avusturya-Macaristanla savaşırsa; Osmanlı Devleti de Rusya'ya cephe alacaktı.

Avrupa Cephesi'nde, Avusturya-Macaristan başlangıçta Sırbistan ve İtalya karşısında başarılı olmuş, fakat Rus kuvvetlerine yenilmişti. Fransa'yı altı haftada çökertme planı yapan Almanya, Paris'e çok yaklaşmasına rağmen, Verdün savunmasını aşamamış Marn'ı geçememişti. Almanya, altı hafta yerine altı ay süren savaş sonunda, başlangıçta ele geçirdiği yerleri Fransa'ya terk ederek geri çekilmek zorunda kalmıştı. Avrupa Cepheleri'ne Türk askeri gönderme

---

⁴¹ Ş. Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, Cilt: III, s. 409; T.C. Genelkurmay, *a.g.e.*, s. 245-248.

fikri, Enver Paşa'nındır. Paşa, kesin sonucunun Avrupa'da alınacağına inandığı bu savaş kazanıldığı takdirde; Osmanlı imajının yükseleceği, kaybedilen Balkan toprakları ve özellikle Türkler'in yoğun yaşadığı Batı Trakya'nın geri alınacağını, ayrıca Türkiye'nin doğusunda etkili olan Rusya'nın, ilgisini Avrupa'ya çekerek Türkiye'nin yükünü hafifletmeyi düşünmüştür. Enver Paşa'nın, Avrupa'ya asker sevk etmesi olumlu veya olumsuz çok eleştirilmiştir. **Sait Halim Paşa** ile **Wangenheim** arasındaki 11 Ocak 1915 tarihli anlaşmada böyle bir madde yoktu. Falkeynhan, Türk birliklerinin dinlendirilmesi gerektiğini; Liman Von Sanders, Türkler'in kendi topraklarını savunmasının İttifak Devletleri planına da uygun düştüğünü, Von Bronsart da, savaşın asıl sonucunun Avrupa Cephesi'nde alınacağı görüşüne katılmakta ve Osmanlı'nın, bu cephenin yükünü hafifletmek görevini yerine getirmesi İstanbul yakınındaki bu kuvvetlerin geri çekilmesiyle, Karadeniz'de Rus sınırı ve Bulgaristan'ın savunmasız kaldığı, şayet Ruslar karaya asker çıkarmış veya Bulgarlar, Osmanlı'ya savaş açmış olsalardı İstanbul elden gitmiş olurdu demektedir. Öte yandan, Almanlar, başlangıçta istememiş olsalar da, daha sonra kendileri yeni Türk kuvveti talebinde bulunmuşlardır. Bunun da ötesinde, Suriye Cephesi kötü duruma düşünce, Enver Paşa, bu Türk kuvvetlerinin geri gönderilmesi isteği İttifak komutanları tarafından oyalanmıştı. Bulgarlar ise; Enver Paşa'nın Makedonya'daki Türk birliklerini ziyaret etme isteğini açıkça reddetmişlerdir.

Osmanlı topraklarındaki cephelerin kritik bir döneminde, yapılan itirazlara rağmen Avrupa'nın Galiçya, Romanya ve Makedonya cephelerine 117.000-130.000 arasında Türk askeri gönderilmişti. Avrupa'ya gönderilen Türk birlikleri, Rusya'nın Galiçya'daki yarma harekâtını durdurmayı başarmış, Romanya ve Makedonya'da taarruz ve savunma görevlerini başarıyla yerine getirmiş, müttefik komutanların takdir ve şükranlarını kazanmışlardı. Dikkati çeken ve söz edilmesi gereken önemli bir nokta da; Avrupa'ya gönderilen Türk birliklerine, cephede müttefik komutanlar tarafından kasıtlı ve samimiyetsiz davranılmasıdır. Almanlar, kendi birliklerinden biri taarruza geçtiğinde buna çok dar bir cephe ve diğer birliklerden takviye topçu desteği sağlarken; Türk kuvvetine on kilometreye varan çok geniş ve iyice tahkim edilmiş bir cepheyi ele geçirme emri vermişlerdi. Almanlar'ın, Türk askerine yiyecek, giyecek ve barınmada yanlı ve acımasız tutumları da çok dikkati çekmişti. Bulgarlar ise; istekli savaşmayıp sağ kalmayı amaçlayan bir görüntü vermişlerdi. Türk birlikleri bu cephede çok sayıda subay ve erini şehit, yaralı, esir vermiştir.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri:

T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (B.D.A.G.M), *Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi I*, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 130, Seçil Ofset, İstanbul 2013: **HR.SYS, 2109/10-10, HR.SYS, 2109/9-21, HR.SYS, 2325/3_123-128, HR.SYS, 2111/5-15, HR.SYS, 2111/9-9**, s. 161-262.

T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (B.D.A.G.M), *Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi II*, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 131, Seçil Ofset, İstanbul 2013: **HR.MA, 1191/59, HR.SYS, 2113/4-4**, s. 119-124.

Kitaplar:

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa 1908-1914*, Cilt: II, Remzi Kitabevi, İstanbul 1971, s. 511-565.

-----, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa 1914-1922*, Cilt: III, Remzi Kitabevi, İstanbul 1972, s. 367-409.

BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi*, 1991, Cilt: III, Kısım: III, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s. 522-537.

KURAT, Akdes Nimet, *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'de Bulunan Alman Generallerinin Raporları*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 23, Seri: III, Sayı: B3, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1966, s. 13-74.

RENOUVIN, Pierre, *Birinci Dünya Savaşı Tarihi (1914-1918)*, Cilt: 1, (Çev.: Adnan Cemgil), Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1969, s. 273-275.

T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Avrupa Cepheleeri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1996, s. 14-248.

YEL, Selma, *Yakup Şevki Paşa ve Askerî Faaliyetleri*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Başak Matbaası, Ankara 2002, s. 14-26.

YILMAZ, Veli, *Yakın Dünya Harp Tarihi Özetleri*, Harp Akademileri Komutanlığı, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul 1993, s. 20-22.

Kitap Bölümü

BALCIOĞLU, Mustafa, "Büyük Hesaplaşma: I. Dünya Savaşı", *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I*, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2000, 71-127, s. 75, 76.

Birinci Dünya Savaşı'nda Rus Cephesi ve Cephe Gerisinde Türkistan İsyanı: Kırgızistan Örneği

Gülnisa AYNAKUL*

I. Dünya Savaşı Çarlık Rusya yönetimine, ülke ekonomisinin uzun süreli yıpratıcı savaş kampanyalarına hazır olmadığını açıkça ortaya koymuştur. Hükümetin, devlet ekonomisinin savaş koşullarına uyarlanması, silah ve mühimmatın sistematik bir şekilde ikmal edilmesi üzerine somut ve uzun süreli bir planı yoktu. 1914 yılında patlak veren bu savaş Çarlık Rusya yönetimi altında bulunan sömürge halklar üzerinde ağır etkisini göstermiştir. Çünkü Rus idaresi, ne pahasına olursa olursun zafere ulaşmak için imparatorluğun sömürge topraklarındaki tüm imkân ve kaynaklarından sınırsız bir şekilde yararlanmak istemiştir. Netice olarak, Türkistan halklarının ekonomik durumu daha da kötüleşmiştir; bu yağma harbi, Türkistan halklarına daha çok sömürü baskısı, ağır vergiler, yeni hizmetler vs. getirmekle birlikte, yeni musibetlere, yoksulluğa, insan kaybına yol açmıştır. Şehir ve köylerde yaşayan Slav halklarının işe yarar kesiminin sistematik bir şekilde orduya çağırılması sonucunda bölgede iş gücü azalmıştır. Bu durum tarım bölgelerinin azalmasına, dolayısıyla buğday ve diğer tarım ürünlerinin hızlı bir şekilde ortadan kaybolmasına yol açmıştır. 1916 yılından itibaren bazı bölgelerde buğday hasadı yarı yarıya düşmüş, sanayi bitkilerinin ekimi, hayvan sürülerinin sayısı da keskin bir şekilde azalmıştır. Ticaret sekteye uğramış, ülke ekonomisi için zaruri olan hububat, şeker, demir eşya, çeşitli kumaşlar, giysi vs. gibi Rusya'dan gelen eşyaların ithali de durmuştur.

Rusya İmparatorluğu ile yapılan Şartname'ye göre, Türkistan Genel Valiliği'nde yaşayan Türk halkların Rus ordusunda görev yapma hizmetinden muaf tutulması ve Rusya'dan göç etmiş olan Rus köylülerinin, Türkistan halklarının tarım ve hayvancılık yaptıkları bölgelere zarar vermeyecekleri yerlere yerleştirileceği vurgulanmasına rağmen, Rus göçmenleri Türkistan'ın en iyi bölgelerini ele geçirmiş, üstelik Türkler üzerinde baskı kurmaya başlamışlardı. 1915 yılından

---

* Doç. Dr., Siirt Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
e-posta: gaynakulova@gmail.com.

itibaren Türkistanlılar, askerlik muafiyetinin bedelini, halktan alınan tüm vergilerin %21'ine eşit olan askerlik vergisini vermekle ödemeye başlamıştır. Çarlık yönetimi *Harp İhtiyaçları* bahanesiyle yerli halktan binlerce at, deve, çadır, halatlar, keçeler vs. alarak stoklamaya başlamıştır. Ayrıca Rus yönetimi tarafından Türklere, Harbe asker gönderen Slav köylülerine yardım etmesi gibi mecburi hizmetler de getirilmiştir. Bundan sonra Türkler, orduya asker veren komşu Rus köylülerinin tarlalarını sulamaları, ekip biçmeleri, ürünlerini toplamaları vs. gibi tarım işleri için onların tasarrufunda çalışmak, onlara hizmet vermek mecburiyetinde bırakılmıştır. Bütün bunlar doğal olarak, Türk halklarının hoşnutsuzluğuna yol açmış, milli isyan ve direnişin meydana gelmesinde önemli bir etken olmuştur. 10 milyondan fazla Türkistanlının yer aldığı bu Milli İsyân, Kırgız tarihinde olduğu gibi bütün Türkistan halklarının tarihinde de önemli bir hadisedir. 1916 İsyânı, özellikle Kırgızistan'da çok geniş kitlelere ulaşmış olup, en şiddetli direniş Kırgız Türkleri göstermiştir. Bu milli mücadele sırasında yüz binden fazla Kırgız Türkü katliama maruz kalmıştır. Bu milli mücadele Kırgız halkının kahramanlığının, vatanseverliğinin, özgürlük sevgisinin göstergesi olduğu gibi, Türk halklarının Çarlık Rusya'nın müstemleke politikasına karşı verdiği büyük bir direniştir. Bir taraftan cepheye savaş veren Rusya devleti, cephe gerisinde bu tür isyan ve hareketler ile uğraşırken söz konusu durum, devletin ekonomisine darbe indirmiş, Çarlık yönetiminin çökmesini hızlandırmıştır.

28 Haziran 1914'te Avusturya-Macaristan tahtının veliahdı Arşidük Frans Ferdinand Bosna'nın Sarayevo şehrine düzenlediği bir gezi sırasında "Mlado Bosna" örgütünün üyesi Gavriilo Prinsip tarafından öldürüldü. "Saray Bosna'daki bu olay", Rusya'nın askerî gücünü kuvvetlendirmek üzere başlattığı "*küçük*" ve "*büyük*" programların hayata geçirilmesinden daha önce savaşı başlatmak isteyen Alman militaristleri için bir bahane olarak hizmet etmiştir.¹ Rusya'nın söz konusu "*küçük*" ve "*büyük*" programlarından hareket ederek Rusya İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'nın başındaki askerî ve ekonomik gücüne bakacak olursak;

1907-1914 yılları arasında Rusya, ülkeyi dünyanın lider devletleriyle aynı sıraya getiren büyük bir ekonomik gelişme yaşamış, netice itibarıyla devletin savunma gücü de önemli derecede artmıştır. Hükümet Rus Japon harbinin sonuçlarından ders çıkararak harp

---

¹ İ. A. Fedosov (Red.), *İstoriya SSSR, XIX-naçalo XX veka*, "Vişşaya Şkola", Moskva, 1981, s. 358.

donanmasının yeniden tesis edilmesine ihtimam göstermiştir. Daha Haziran 1907'de Çar II. Nikola, dört sene içinde hayata geçirilmesi öngörülen kısa vadeli gemi inşaat planını onaylayarak yeni gemilerin yapımı için her sene 31 milyon rublenin tahsis edilmesini buyurmuştur. Nisan 1911'de Donanma Genel Kurmayı, II. Nikola'ya, Baltık denizi ve Karadeniz'de çağdaş donanmaların tesisini öngören “Rusya İmparatorluğu'nun Deniz Filosu” hakkında kanun tasarısını sunmuştur. Bu kanun tasarısına göre sadece Baltık Denizinde ikisi harp, biri yedek olmak üzere üç deniz filosu tesis edilecekti. Yapımı öngörülen bu filonun her birinde 8 zırhlı, 12 kruvazör, 36 destroyer ve 12 denizaltı bulundurulacaktı. 1914 yılına doğru, 820 milyon rublenin tahsis edileceği dört büyük gemi inşaat programı onaylanmıştır. Söz konusu programların bir kısmının daha geç dönemde bitirilmesi planlanmış ama önemli kısmı genel itibarıyla 1917-1919 yıllarına doğru tamamlanacaktı.

Rus Harbiye Vekaleti'nin çalışmaları Çar ve hükümeti tarafından büyük destek görmekteydi. Örneğin Ağustos 1909'dan 1910 yılının başına kadar Çar II. Nikola'nın direktifiyle P. Stolipin'in başkanlığı altında silahlı kuvvetlerin geliştirilmesi ve yeniden düzenlenmesi üzerine dört *Özel İstişare Toplantısı* tertip edilmiştir. Hükümet 1914 yılına doğru ordunun yeniden silahlandırılmasını tahakkuk ettirecek 1,1 milyar rublelik finans programının Duma ve Bakanlar Kurulu'ndan geçmesini sağlamıştır. Ordunun yeniden silahlandırılması ve modernleştirilmesini öngören bu program “küçük” ve “büyük” programlar olmak üzere ikiye ayrılmaktaydı. Çarın Temmuz 1913 yılında onayladığı “küçük” programa göre 1913-1917 yılları arasında topçu sınıfı, istihkam sınıfı, hava kuvvetleri ve yardımcı sınıfların geliştirilmesi finanse edilecek, “büyük” programa göre de muvazzaf ordunun yeniden düzenlenmesi, özellikle personel sayısının artırılması için para tahsis edilecekti. Sonuç olarak 1917 yılına doğru ordunun barışlık kadrosu 11,8 bin subay ve 468,2 bin er olmak üzere 1913 yılına nazaran %40 artmıştır. Programın en büyük eksikliği geç kalmış olmasıydı; çünkü program Çar tarafından ancak I. Dünya Savaşı'nın ilanından 1 ay önce yani 22 Haziran 1914 yılında onaylanmıştır.²

Savaşın başında Rus ordusu 114 piyade tümeni ve 40 süvari tümeni olmak üzere toplam 3,5 milyon mevcudiyetiyle Avrupa'nın en kuvvetli ordularından birini teşkil etmekte, çoğu bakımdan düşman ordularına göre daha iyi hazırlanmış gibi gözüküyordu. Yalnız harbin

---

² A. F. Kiselev, E. M. Şagin (Red.), *Noveşaya İstoriya Oteçestva. XX vek*, T. I, “Vlados”, Moskva, 2002, ss. 151-153.

ne kadar süreceği, ne kadar silah ve cephanenin gerekeceği, cephe gerisindeki çalışmalara ne kadar ihtiyaç duyulacağı doğru tahmin edilememiş, savaşın kısa zaman içinde biteceğini düşünen arlık hkmet özel endüstriyi harp ihtiyaçlarına uyarlamadan devlet fabrikalarının eski rezerv ve stokları ile savaş yapma niyetindeydi. Rusya'nın I. Dünya Savaşı'na katılması Orta Asya ve Kafkasya dâhil olmak üzere ülkeyi ekonomik krize sürükleyerek özellikle 1915 yılının ikinci yarısından itibaren ciddi sıkıntı ve gelişmelere yol açmıştır. Henüz savaşın ilk aylarında mühimmat stokları tükenmiş, dolayısıyla cephe sarfiyatında kıtlık normları tespit edilerek uygulanmaya konmuştur. İkmal maddelerinin yetersizliği 1915 yılı boyunca yoğun bir Şekilde hissedilmiştir. Ağustos'ta Rus ordusundaki silahsız asker oranı %30'u geçmiş, askerler savaşabilmek için yaralıların veya ölülerin silahlarını alıyorlardı³. Düşman topçular Rus mevzilerine mermiler yağdırırken Rus topçuları için günlük mermi sarfiyatı top başına bir iki mermi atışı olarak tespit edilmiştir.⁴ Görüldüğü zere Rus ordusunda erzak ve mühimmat eksikliği, ikmal malzemelerinin tedarikinde zorluklar yaşanmaktaydı.

1915 ilkbaharından itibaren şehirlerle birlikte cephe gerisindeki garnizonlarda, hatta askerî harektlardan çok uzaklarda bulunan Türkistan bölgesinde bile erzak teminatında sıkıntılar çıkmış, hayvan yeminin ikmalinde bile eksiklikler hissedilmiştir.⁵ I. Dünya Savaşı arlık Rusya yönetimine, ülke ekonomisinin ordu ve cephe gerisinin uzun süreli yıpratıcı savaş kampanyalarına hazır olmadığını açıkça ortaya koymuştur. Hükümetin, devlet ekonomisinin savaş koşullarına uyarlanması, silah ve mühimmatın sistematik bir Şekilde ikmal edilmesi üzerine somut ve uzun süreli bir planı yoktu. 1914 yılında patlak veren bu savaş arlık Rusya yönetimi altında bulunan sömürge halklar üzerinde ağır etkisini göstermekte gecikmemiştir. Çünkü Rus idaresi, ne pahasına olursa olsun zafere ulaşmak için imparatorluğun sömürge topraklarındaki tüm imkân ve kaynaklarından sınırsız bir Şekilde

---

³ G. Vernadsky, *Rusya Tarihi*, eviren D. Mızrak, E. Mızrak, Selenge Yayınları, İstanbul, 2009, s. 343.

⁴ İ. A. Fedosov, a.g.e., s. 365; Rusya top sayısı bakımından düşmanlarının gerisindeydi; Rusya'nın sahip olduğu 7088 topun karşılığında Almanya'nın 9388, Avusturya-Macaristan'ın 4088 topu bulunmaktaydı. Bunların arasında Almanya'nın 3260 ağır topu, Avusturya-Macaristan'ın 1000, Rusya'nın ise ancak 240 ağır topu mevcuttu. Daha fazla bilgi için bakınız; A. F. Kiselev, E. M. şagin (Red.), a.g.e. s. 153. Rus topçuları atış hazırlıkları görmüş iyi eğitimi askerlerdi fakat orduda her top başına 1000 mermi olmak üzere ancak yarı yıllık cephe bulunuyordu.

⁵ S. İ. İlyasov (Red.), *İstoriya Kirgizskoy SSR*, T. II, "Kirgizstan", Frunze, 1986, s. 324.

istifade etmek istemiştir. Netice olarak, Türkistan halklarının ekonomik durumu daha da kötüleşmiştir; bu yağma harbi, Türkistan halklarına daha çok sömürü baskısı, ağır vergiler, yeni hizmetler vs. getirmekle birlikte, yeni musibetlere, yoksulluğa, insan kaybına yol açmıştır.

29. yüzyılın başında Rusya İmparatorluğu'nun sömürgeci-şovenist siyasetinin temeli olan Türkistan'ı Ruslaştırma politikası önceki yıllara göre daha da şiddetlenmiştir. 31 Ekim 1911'de Türkistan Genel Valisi'nin bölgesel askerî valilerine yazdığı direktif bu durumu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Genel Vali bu direktifinde: "*Yerliler (yani Türkistan halkı) bizi gelecekteki Rus köylülerinin işini görecektir kadar ilgilendirdiği için onların kanına bütün Ruslara hürmet etme duygusunun aşılması lazım. Eğer herhangi bir yerli bu durumu kabul etmek istemiyorsa topraklarından olur, açlıktan ölür veya Rusya'nın gazabına uğrayacaktır*"⁶ demektedir. Rusya İmparatorluğu ile yapılan Şartname'ye göre, Türkistan Genel Valiliği'nde yaşayan Türklerin Rus ordusunda görev yapma hizmetinden muaf tutulması ve Rusya'dan göç etmiş olan köylülerin, Türkistan halklarının tarım ve hayvancılık yaptıkları bölgelere zarar vermeyecekleri alanlara yerleştirileceği vurgulanmasına rağmen, Rus göçmenleri Türkistan'ın tarıma elverişli en iyi bölgelerinde yerleşmişler, üstelik bu köylüler Türkler üzerinde baskı kurmaya başlamışlardı.

Türkistan müstemleke ülkelerin klasik bir örneğiydi. Türkistan Bölgesi Rusya'nın dikkatini, her şeyden önce Ural Dağlarının ötesindeki bölgelerin istilası için kullanılacak askerî-stratejik bir üs olarak çekmekteydi; Rusların Türkistan'da yerleşmeleriyle birlikte Rusya doğuda İngiltere ile rekabete girecek, Büyük Petro'dan beri Rus çarlarının hayalini süsleyen zengin Hindistan ülkesinin ele geçirilmesi için imkânlar doğacaktı. İkincisi, Türkistan Rus sanayi ürünlerinin pazarlanacağı piyasa ve hammadde kaynağını oluşturacak; aynı zamanda geniş Türkistan coğrafyası Rus köylülerini isyan bölgelerinden uzaklaştırarak yeni bölgelere göç ettirmek için ideal bir alan olarak hizmet edecekti. Çarlık Rusya ilhak ettiği bölgelerde yerli sanayinin gelişmesi için hiç özen göstermemiştir. Kültürel açıdan Türkistan Rusya İmparatorluğu'nun gelişmemiş, en geri kalmış eyaletlerinden biri olarak bilinmekteydi.

Rusya İmparatorluğu'nun toprak politikası uyarınca Rusya'dan

---

⁶ Ö. Ç. Osmonov, A. A. Asankanov, *Kırgızistan Tarihi (En Bayırkı Doordon Azırkı Mezgilge Çeyin). Coğorku Okuu Cayları Üçün Okuu Kitebi*, "Erkin Too", Bişkek, 2001, s. 257.

çok sayıda Rus köylüleri getirilmekteydi. Köylüleri Rusya'nın merkez bölgelerinden Türkistan'a göç ettirmek için 1896-1916 yıllarında 237.310.236 ruble ayrılmıştır. 1916'da Türkistan'da yaşayan umum halkın ancak %6'sını oluşturan Rus göçmenlerin tasarrufunda 1.900.000 *hektar** toprak veya tarıma elverişli arazinin %57,6'sı bulunmaktaydı.⁷ Bunun karşılığında Türkistan halkının %94'ünü oluşturan yerli halkın payına, tüm işletilen arazinin sadece %42,4'ü denk gelmekte idi. Başka bir ifadeyle Türkistan'da her Rus köylüye 3,17 hektar elverişli toprak düşerken, bir Türk'e (Özbek, Kazak, Kırgız, Türkmen vs.) ancak 0,21 hektar yani 15 kat daha az toprak düşmekteydi.⁸ Sadece Yedisu Bölgesi'nde, savaşın ilk üç senesi içinde 1800 *desyatina*** en verimli mera ve tarlalar müsadere edilmiş ve arazinin sahipleri olan Kazaklar kurak ve çölleşmiş bölgelere zorla göç ettirilmiştir. Bunlardan müsadere edilen araziler çarlık memurları, din görevlileri, Kazaçıklar, Rusya ve Ukrayna'dan göç edip gelen köylülere pay edilmiştir.⁹ Aynı durum Kırgız Türkleri için de geçerlidir; Çarlık idare, yerleşik hayata geçerek topraklarını elinde tutmak isteyen konargöçer Kırgız Türklerine, bu istek ve arzularının yerine getirilmesi için Ortodoksluğa geçmeleri ve Rus ordusuna asker vermeleri şartlarını koymuşlardır. Söz konusu şartları kabul etmeyen Kırgızlar tarım yapma ve hayvan otlatmaya çok az elverişli olan Tanrı Dağları'nın uzak bölgelerine sürülmüşlerdir.¹⁰ Sonuç itibarıyla, ekonomileri konargöçer hayvancılığa dayanan Kırgız Türklerinin hayvan sürülerinde iki kat azalma yaşanmış, bu durum doğal olarak halkın yoksullaşmasına yol açmıştır. Rus idaresi ve göçmenler Türkleri hiçe sayarak dere ve su yataklarını ele geçirmişlerdi. Rus köylüleri Türklere su yollarını kapattıkları için sudan mahrum kalan yerli halk, topraklarını terk etmek zorunda kalıyorlardı. Çarlık hükümetin yolsuzlukları, yarım asırdan fazla zamandan beri Türkistan'da

---

* 0,1 Hektar=1 dönüm. Bakınız: E. M. Mustafaev, V. G. Tşşerbinin, *Büyük Rusça-Türkçe Sözlük*, Multilingual, İstanbul, 1996, s. 143.

⁷ K. Üsönbayev (Red.), *1916 - Cilkı Kırgızstandağı Kötörülüş, Dokumentter Cana Materialdar*, "Kırgızstan", Bişkek, 1996, s. 6.

⁸ C. Abdrahmanov, *Kırgızdardın 1916-Cıldağı Kötörülüşü Cönündö* / K. Cusupov (Ed.), *Kırgızdar*, "Kırgızstan", Bişkek, 1991, s. 363-364.

** Eski Rusya'da 1,09 hektara eşit arsadır; Bakınız: E. M. Mustafaev, V. G. Tşşerbinin, *a.g.e.*, s.180.

⁹ M. K. Kozıbayev (Red.), *Eski Devirlerden Günümüze Kazakistan ve Kazaklar*, Çeviren A. Kara, Selenge Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 378-379.

¹⁰ C. Abdrahmanov, *Oktyabrın Karlıgaçı* / K. Üsönbayev, *a.g.e.*, s. 349-359; K. Useмбаev, *1916: Geroişeskie i Tragişeskie Stranitsı*, İzdatelstvo "Şam", Bişkek, 1997, ss. 3, 6-41...vs.

Rusların hakimiyet sürmesi, bununla birlikte yerli asilzadelerin de kendi halklarına karşı olumsuz tutumları Türklerin yoksullaşmasına yol açmıştı.

Ticaret konusunda da aynı durum söz konusuydu; Ruslar Türklerin yoksulluğundan istifade ederek hayvanlarını kuruşlara satın alıyorlardı. Yerli halkın hayvan sürülerini çeşitli bahaneler ile ellerinden alarak kendi aralarında paylaştıkları olayların sayıları gittikçe artmıştı. 1914-1916 yıllarında Türkistan'dan Rusya'ya 41 miyon *pud*^{***} pamuk, 3 milyon puddan fazla pamuk yağı, 200 pud sabun, 300 bin pud et, 474 bin pud balık, 70 bin at, 12,797 deve, 270 araba ve 13441 çadır, çok miktarda kuru meyve ve başka yiyecekler gönderildi. 1914'te Yedisu bölgesinden 14 milyon somluk sığır, 1915'te Sır Derya ve Yedisu bölgelerinden 1 milyon baş koyun götürüldü.¹¹ Üstelik 1 Ocak 1915 yılından itibaren Türklerin, askerlik hizmeti yapmamalarına karşılık gelirlerinden ek olarak %21 askerlik vergisi ödedikleri de bilinmektedir. 1916 yılının ortalarına gelindiğinde sadece Kazak halkından gasp edilen toprakların büyüklüğü 45 milyon desyatınaya ulaşmıştı. Yerli halka yüklenen vergiler savaşın başlamasıyla 3-4 misli, bazı özel durumlarda ise 15 misline katlanmıştı.

Çarlık idarenin sömürgeci politikası ve idare sistemi göçmen Slavlar ile Türkleri birbirine hasım topluluklar durumuna getirmişti; Ruslar yerli halkın isyan teşebbüsünü önlemek için Türkistan Valiliğine bağlı Rus silahlı kuvvetleri haricinde, göçmen köylüleri de silahlandırmıştı. 29 Kasım 1891 yılında Çarlık hükümet göçmen köylüleri silahlandırmak için özel kanun çıkarmış, sadece Sır Derya bölgesinde yaşayan Rus köylüleri için 1500 tüfek dağıtmıştır. Endican İsyanı'ndan sonra Rus köylülerini silahlandırma süreci daha da hız kazanmıştı. 1898'de Yedisu Bölgesi'ne yerleştirilmiş köylülere mühimmatıyla birlikte 300 tüfek dağıtılmıştır. 1901 yılındaki bilgilere göre Türkistan'da yerleşmiş Rus köylülerinin elinde cephanesiyle birlikte 18.700 tüfek bulunmaktaydı. 1916 Milli İsyân'ın arifesinde Yedisu bölgesinde yerleştirilmiş göçmenlerin %43'ü silahlandırılmış durumdaydı.¹² Bu durum gösteriyor ki kadınlar, çocuklar ve yaşlılar haricinde herkesin, yani silah kullanmaya muktedir her Rus göçmenin elinde silah bulunuyordu. 1914'te başlayan I. Dünya Savaşı ve Rusya'nın

---

*** Eskiden Ruslarda 16,3 kiloluk bir birimdi; Bakınız: E. M. Mustafaev, V. G. Tsherbinin, *a.g.e.*, s. 740.

¹¹ H. Ziyayev, *Türkistan'da Rus Hakimiyetine Karşı Mücadele*, Çeviren A. Çelikbay, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2007, s. 358.

¹² Ö. Ç. Osmonov, A. A. Asankanov, *a.g.e.*, s. 257.

bu savaşa iştiraki zaten zor şartlar altında yaşayan müstemleke halklar için büyük bir felaketin başlangıcı olmuştur. Kırgızlar diğer Türkistan halkları gibi savaşa para, giysi, süvari birlikleri için Kırgız atları vs. vermeleri gerekmektedir.

Müttefiklerin etkisinde kalan Rus hükümeti silah taşıyabilecek hemen her kişiyi göreve çağırmıştır. 1917'nin başına kadar 15 milyon erkek orduya katılmıştı.¹³ Harbin başlamasıyla şehir ve köylerde yaşayan Slav halklarının işe yarar kesiminin sistematik bir şekilde orduya çağırılması sonucunda Türkistan bölgesinde insan gücü azalmıştı. Bu durum tarım bölgelerinin azalmasına, dolayısıyla buğday ve diğer tarım ürünlerinin hızlı bir şekilde ortadan kaybolmasına yol açmıştır. 1916 yılından itibaren bazı bölgelerde buğday hasadı yarı yarıya düşmüş, sanayi bitkilerin ekimi, hayvan sürülerinin sayısı da keskin bir şekilde azalmıştır. Ticaret sekteye uğramış, harp sebebiyle yaşanan ekonomik sıkıntılar ve ikmal sorunları neticesinde Türkistan ekonomisi için zaruri olan hububat, şeker, demir eşya, çeşitli kumaşlar, giysi vs. gibi Rusya'dan gelen eşyaların ithali durmuştur. Çarlık yönetimi *Harb İhtiyaçları* bahanesiyle yerli halktan binlerce at, deve, çadır, halatlar, keçeler vs. alarak stoklamaya başlamıştı. Ayrıca Rus yönetimi tarafından Türklere, Harbe asker gönderen Rus göçmenlerine yardım etmesi gibi mecburi hizmetler de getirilmiştir. Bundan sonra Türkler, orduya asker veren komşu Rus köylülerinin tarlalarını sulamaları, ekip biçmeleri, ürünlerini toplamaları vs. gibi tarım işleri için onların tasarrufunda bedava çalışmak, onlara hizmet vermek mecburiyetinde bırakılmıştır.¹⁴ Bütün bunlar doğal olarak, Türk halklarının hoşnutsuzluğuna yol açmış, milli isyan ve direnişin meydana gelmesinde önemli bir etken olmuştur.

Ayaklanmanın patlak vermesine Çarın 25 Haziran 1916'da Türkistan, Kafkasya ve Sibiryaya bozkırlarında yaşayan 19-43 yaşları arasındaki Rus olmayan erkeklerin ordunun geri hizmetlerine çağırılan emirnamesi yol açmıştır. Rus idaresi Türkistan Genel Valiliği'nden 250.000, Bozkır Genel Valiliği'nden 234.055 olmak üzere yaklaşık yarım milyon Türkistanlıyı cephe hizmetleri için askere almak niyetinde idi.¹⁵ Baymirza Hayit'in ifade ettiği gibi: "*Bu emirname Rusya'nın, eşit haklara sahip bir vatandaşı olarak asla muamele görmemiş*

---

¹³ G. Vernadsky, a.g.e., s. 347.

¹⁴ T. N. Ömürbekov, T. K. Çorotegin, *Kırgızdardın Cana Kırgızstandın Cangı Doordogu Tarihi, XVII-XX kk. Başı*, Bişkek, "Kırgızstan", 1995, s. 177.

¹⁵ B. Hayit, *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995, s. 207.

Türkistan halkına karşı haksız bir yükü". Çarın söz konusu emirnamesi, Milli İsyanın başlatılması için sadece bir bahane olarak hizmet etmiştir.¹⁶ Çünkü uzun zamandan beri haklarından mahrum, ağır şartlar altında yaşayan ve hor görülen Türkistan halkının eline silah alıp milli kurtuluş mücadelesine girmekten başka çaresi kalmamıştı. Milli İsyın 4 Temmuz 1916'da Semerkant Bölgesi'nin Hocent şehrinde başlamış, kısa zaman içinde Sır Derya, Fergana bölgelerine yayılarak buralardan da Oş, Ketmen Tepe, Çatkal, Toğuz-Toro vs. gibi Kırgızistan'ın iç bölgelerine kadar ilerlemiştir. Türkistan'ın diğer bölgelerine nazaran Kuzey Kırgızistan'da isyan en şiddetli boyuta ulaşmıştır. Burada halk hareketi yukarıda sözünü ettiğimiz gibi Avrupa'nın en iyi silahlarıyla donatılmış Çar ordusuna karşı mücadele etmiştir. İsyanda sadece Kırgız Türkleri yer almayıp Kazaklar, Uygurlar, Döngenler, Özbekler vs. de aktif bir şekilde boy göstermişlerdir. 1916 yılının Temmuz ayında başlayan isyan Ağustos'ta zirveye ulaşmıştır. İsyanın tüm Türkistan bölgesine yayılmasından korkan çarlık hükümet isyan başlar başlamaz Avrupa cephesindeki hareket ordusundan General A. N. Kuropatkin'i çağırarak Türkistan Genel Valisi tayin etmiştir. 17 Temmuz 1916'da Türkistan'da harp hali ilan edilerek harp bakanlığının emriyle Türkistan'a 11 tabur ve 3300 Rus Kazacığı gönderilmiştir.¹⁷ Çarlık hükümetin gönderdiği ordu Sır Derya, Semerkant, Fergana bölgelerindeki isyanları Temmuz'un sonuna doğru bastırmayı başarmıştır.

Yedisu Bölgesi'nde (Kuzey Kırgızistan) durum farklıydı: Burada Rusya'dan gelen göçmenlerin sayısı diğer bölgelere göre daha fazla olması hasebiyle bölgede yaşayan Kırgız Kazak Türkleri, topraklarından, mal mülklerinden daha çok mahrum bırakılmışlar ve toprak meselesi haddine ulaşmıştır. 1913 yılına doğru Yedisu'da 4.101.873 *desyatina* 'nın yani elverişli toprakların yarısından fazlasının Ruslar tarafından zapt edildiğı olgusu bölgede yaşayan Türklerin durumunu tahayyül etmek için kafidir.¹⁸ Ayrıca Yedisu bölgesinde isyan, Türkistan'ın diğer bölgelerdeki isyanlar bastırıldıktan sonra meydana geldiğı için Rus idarecileri Türkistan'daki tüm askerî güçleri söz konusu bölgedeki isyanı bastırmak için sevk etmişlerdir. Genel

---

¹⁶ C. Abdrahmanov, *a.g.e.*, ss. 349, 392-93; C. Abdrahmanov, *Kırgızdardın 1916-Cıldağı Kötürülüğü Cönündö*, s. 358-393; B. U. Urstanbekov, T. K. Çorotegin, *Kırgız Tarihi, Kısaça Entsiklopediyalık Sözdük*, Kırgız Sovet Entsiklopediyasının Başkı Redaktsiyası, Frunze, 1990, s. 185; K. Usenbaev, *a.g.e.*, s. 64.

¹⁷ Ö. Ç. Osmonov, A. A. Asankanov, *a.g.e.*, s. 258.

¹⁸ K. Usenbaev, *a.g.e.*, s. 31.

itibariyle Yedisu isyanını bastırmak için Türkistan Genel Valiliği'nde bulunan 1105'i süvari birlikler olmak üzere son model silahlarla donatılmış 6530 asker gönderilmiştir. Rus Harbiye Vekaleti'nin emriyle daha sonraki yıllarda Avrupa cephesinde bulunan askerlerden 2 Kazaçık-Rus alayı, 240 süvari, 16 top ve 47 makineli tüfek ek olarak getirilmiştir. Bunların haricinde yukarıda, göçmen Rus köylülerin %43'ünün silahlandırıldığından da söz etmiştik. 15 Ağustos 1916'da Yedisu bölgesinin askerî valisi M. A. Filbaum isyancılara karşı koymak için Rus köylülerinden, süvari ve piyade birliklerinin teşkil edilmesini emretmiş, 12 Ağustos 1916'da Türkistan Genel Valisi General Kuropatkin isyancıların cezalandırılmasını kolaylaştırmak için seferi askerî mahkemelerinin kurulması için emir vermiştir.****

Organizasyondan uzak, sayılı tüfek ve kılıç, sopa, orak, tırpan, dirgen vs. gibi ilkel araçlarla silahlanmış halk hareketini bastırmak, düzenli Rus ordusu için pek zor olmamıştır. Çarlık hükümet isyancıların acımasızca cezalandırılması, yerli halkın ortadan kaldırılarak atlarına, davarlarına, arazileri ve mallarına el konması, köylerinin de ateşe verilmesi için emirname yayınlamıştı. Seferi askerî mahkemeler ise isyancılara idam hükmü çıkararak derhal yerinde infaz etmekteydi. Cezalandırma ordusu, sadece isyancıları değil, isyanda yer almamış sivil halkı da; kadın, çocuk, yaşlı demeden hepsini kurşuna dizmiştir.

Bu şekilde Temmuz'da başlayan Milli İsyân, çarlık hükümet tarafından alınan çok ağır tedbirler, cezalandırma ordusunun uyguladığı aşırı şiddet, hunharca katliam sonucunda Ağustos sonu Eylül'ün başında sona ermiştir. Kırgız Türkleri Eylülün sonundan itibaren yağmadan kurtarabildikleri hayvanlarını alarak Çin'e doğru kaçmaya başlamışlardır. Peşinden gelen cezalandırma ordusu ve Rus köylüler, Türkleri yakaladıkları yerde öldürerek hayvanlarını zapt ediyorlardı. Kaçış kış mevsimine denk geldiği için bir sürü insan soğukta Tanrı dağlarından Çin'e giden karlı geçidi geçmeden yolda şehit olmuşlardır. Çin kaynaklarına göre Kırgızistan'dan Çine ancak 332.000 mülteci ulaşmayı başarmıştır. 1916 Milli İsyân'da yaklaşık 200.000 Kırgız Türkü şehit olmuş, katliam sonucunda Kuzey Kırgızistan'ın nüfuzu %41,4 azalmıştır. 10 milyondan fazla Türkistanlının yer aldığı bu Milli İsyân, Kırgız tarihinde olduğu gibi bütün Türkistan halklarının tarihinde de önemli bir hadisedir. 1916 İsyânı, özellikle Kırgızistan'da

---

**** Kuropatkin'in, Çara göndermiş olduğu 22 Şubat 1917 tarihli raporuna göre Türkistan Genel Valiliği'nde, ayaklanmaya karşı savaşta 14 tabur, 37 Kazaçık yüzlüğü, 42 top ve 69 makineli tüfek kullanıldığı belirtilmiştir. Bakınız; B. Hayit, *a.g.e.*, s. 209.

çok geniş kitlelere ulaşmış olup, en şiddetli direnişi Kırgız Türkleri göstermiştir. 1916 olayı Türkistan tarihindeki en büyük isyan olarak Rusya'daki devrim faaliyetleri için de büyük önem taşımaktaydı. Türk halklarının milli mücadelesi Rusya İmparatorluğu'nun cephe gerisinde büyük bir delik açarak, Çarlık Rusya'nın Türkistan'daki müstemele siyasetine darbe indirmiştir. Mücadele sonucunda Türkistan'da bütün halklar birleşerek zulme karşı ortak mücadele edebileceklerini kavramışlar ve ileride Çarlık Rusya'ya karşı savaşta aktif bir rol üstlenerek Çarlık rejimin çöküşünü hızlandırmıştır.

Kaynakça:

- ABDRAHMANOV C., *Kırgızdardın 1916-Cıldağı Kötörülüşi Cönündö* / K. Cusupov (Ed.), *Kırgızdar*, "Kırgızstan", Bişkek, 1991.
- ABDRAHMANOV C., *Oktyabrın Karlıgaçı / ÜSÖNBAYEV K., 1916-Cılka Kırgızstandağı Kötörülüş. Dokumentter Cana Materialdar, Eskertüülör* (L. V. Lesnaya tarafından derlenmiş Belgeler ve Materyaller), "Kırgızstan", Bişkek, 1996.
- FEDOSOV İ. A. (Red.), *İstoriya SSSR, XIX-naçalo XX veka*, "Vıssaya Şkola", Moskva, 1981.
- HAYİT B., *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995.
- İLYASOV S. İ. (Red.), *İstoriya Kirgizskoy SSR*, T. II, "Kırgızstan", Frunze, 1986.
- KİSELEV A. F., *Noveşaya İstoriya Oteçestva. XX Vek*, T. I, "Vlados", Moskva, 2002.
- KOZIBAYEV M. K. (Red.), *Eski Devirlerden Günümüze KAZAKİSTAN ve KAZAKLAR*, Çeviren A. Kara, Selenge Yayınları, İstanbul, 2007.
- MUSTAFAEV E. M., TSHERBİNİN V. G., *Büyük Rusça-Türkçe Sözlük*, Multilingual, İstanbul, 1996.
- OSMONOV Ö. C., ASANKANOV A. A., *Kırgızstan Tarihi*, "Erkin Too", Bişkek, 2001.
- ÖMÜRBEKOV T. N., ÇOROTEGİN T. K., *Kırgızdardın Cana Kırgızstandın Cangı Doordogu Tarihi. XVII-XX kk. Başı*, "Kırgızstan", Bişkek, 1995.
- URSTANBEKOV B. U., ÇOROTEGİN T. K., *Kırgız Tarihi*, Kısaça Entsiklopediyalık Sözdük, "Kırgız Sovet Entsiklopediyasının Başkı Redaksiyası", Frunze, 1990.
- USENBAEV K., *1916: Geroiçeskie i Tragiçeskie Stranitsı*, İzdatelstvo "Şam", Bişkek, 1997.

ÜSÖNBAYEV K. (Red.), *1916-Cılkı Kırgızstandağı Kötörülüş. Dokumentter Cana Materialdar, Eskertlr (L. V. Lesnaya tarafından derlenmiş Belgeler ve Materyaller)*, "Kırgızstan", Bişkek, 1996.

VERNADSKY G., *Rusya Tarihi*, eviren D. Mızrak, E. Mızrak, Selenge Yayınları, İstanbul, 2009.

ZİYAYEV H., *Türkistan'da Rus Hakimiyetine Karşı Mücadele*, eviren A. elikbay, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2007.

ÜÇÜNCÜ OTURUM SORU – CEVAP BÖLÜMÜ

(E) Ora. Metin ATAÇ: Öncelikle memnuniyetimi belirterek başlayıp ondan sonra konuşmacılara bir sorum olacak. Bu sempozyum beni hakikaten son derece mutlu etti. Anlıyorum ki bilim kurulu etkinlikle çalışmış. Özellikle konuşmacıların ve takdimcilerin seçiminde son derece yüksek kalitede bir sempozyum izledik. Birçok ilklere ve daha önce yayınlanmamış konulara rastladık. Özellikle Zekeriya Türkmen Albay'ın takdiminde yer alan Kut-ül Amare zaferiyle ilgili ilkleri ben şahsen ilk defa öğreniyorum. Ona ben de bir ilk ekleyeyim. İki revolverdan bahsetti Townshend'e ait olan esir alınırken. Bunun bir tanesi şu anda İskenderun Deniz Müzesi'nde altı mermisiyle birlikte. İkinci revolverı bilmiyorum. Yine Rezzan Albayın takdiminde birçok ilkler vardı. Bingür hocanın takdiminde, Sayın Profesör Arslan'ın takdiminde hepsinde birçok ilklere rastladım. Bu yüzden Akademi Komutanını da kutluyorum etkinlikle bilim kurulunu çalıştırdığı için.

Benim dedem Sarıkamış'ta esir oldu, Mülazım-ı Sâni Emin Efendi, ben iki buçuk yaşındayken dedem vefat etmiş daha sonra İstiklal Harbi'ne de katılmış. Ben dedemin hep izini aradım maalesef çok bilgi edemedim. Ben de Bingür hocaya bunları anlattığımda bana 15-20 tane kitap gönderdi “Bunların içinde aradığınızı bulabilirsiniz” dedi. Bir hikâyeden hareketle dedemin nerede olduğunu buldum sanırım. Çünkü rahmetli anneannem bana anlatırken esaret hayatında dedemler bir alay karargâhı olarak esir olmuşlar Sarıkamış civarında, sonra Ruslar trenle Sibirya'ya götürmüşler. Her gün bir öküz başı verirlermiş Türk esirlerine ve esirler öküz başını çeşitli yollarla kaynatarak bir alay karargâhının protein ihtiyacını buradan karşılarlarmış. Kitaplardan bir tanesinde zannediyordum ‘Vertugo’ diye bir yerde dedemin ilk izine rastladım. Oradaki bir esir kampında bize kurtlu bir öküz başı verirlerdi kar içinde bekletilmiş diye yazıyordu. Daha sonra dedem oradan 4 arkadaşı ile birlikte kaçıyor, oradan Almanya'ya geçiyor ve Almanlar Türkiye'ye iade ediyorlar trenle. İstanbul'a indiklerinde Enver Paşa bunları huzura kabul ediyor ve söylediği şey şu “Niye intihar etmediniz?” Bugünün düşüncesinde esirler hayatta kalmak ister daha sonra vatanına hizmet etmek için. Ama o zamanlar sanırım böyle bir anlayış yok.

Sorum Bingür hocaya. Vertugo ile ilgili daha başka şeyler öğrenebilir miyiz? Bir de Rezzan Albay'a bir şey söylemek istiyorum. Gültekin Yıldız hoca ifade etti ATASE ile ilgili araştırmalarda belgelere ulaşmada sıkıntılar olduğuyla ilgili. Ben biliyorum ki sizler

birçok tedbirler aldınız ve bu iş çok kolaylaştırıldı. Bunu bir de sizden dinleyelim. Mesela deniz müzesi için biz birçok tedbirler aldık ve artık araştırma sorunu yok, eskiden birçok bürokratik engeller vardı ama bu büyük oranda ortadan kalktı diye biliyorum. Var mı sizden bunu öğrenebilmek beni daha da rahatlatacak akademisyenler adına. Çok teşekkür ediyorum.

Prof.Dr. Bingür SÖNMEZ: Komutanım dedenizin ruhu şad olsun. Söylediğiniz yer ‘Vetluga’. Vetluga büyük bir ırmak, kışın tamamen donuyor ve çok büyük esir kamplarından birisi. Dedenizin yediği öküz başı değil at başı. Maalesef donmuş atların başlarını kesip veriyorlar. Bunu çok kötü şekilde anlatan anılar da var. Dönüşte olan olay çok ilginçtir. Dönüşte neden intihar etmediniz diye sormaktan öte Enver Paşa her vesile ile arkasında bir iz bırakmamak için birçok komutanın idamına karar veriyor. Bu gelenek Halil Paşa’da da devam ediyor. Kendisi birçok infazlar yapıyor. Dönen her asker Divan-ı Harp’e veriliyor. Elimde özel tutanaklar var özel sorular var. “Nerede esir düştünüz? Süngü savaşı yaptınız mı? Tabancanızı teslim ettiniz mi? Kimler vardı yanınızda? Hangi esir kampında kaldınız?” gibi özel sorular soruluyor. Büyük çoğunluğu da emekliye ayrılıyor. O emekliye ayrılanların bir kısmı da Kurtuluş Savaşı’nda gittiler. Dedeniz demek ki göreve devam etti. Ama o “Neden intihar etmediniz?”, “Keşke ölseydiniz, arkamda iz kalmasaydı”nın bir devamı maalesef.

Prof.Dr. Temuçin Faik ERTAN: Teşekkür ediyorum hocam. Ben de arşiv sahibi bir enstitünün başında olarak bu konularda muzdarip olanlara açıklama yapmayı aslında ben de isterim ama siz genel bir açıklama yaparsanız bizim de duygularımıza tercüman olursunuz Rezzan Albayım.

Dr.Hv.Öğ.Alb. F.Rezzan ÜNALP: Komutanım ben bu konuya kısaca açıklama getirmek istiyorum. ATASE arşivi bilindiği gibi zengin bir arşiv. Fakat arşiv çeşitli koleksiyonları içinde barındırıyor. 1853-56 Kırım Harbi’nden günümüze kadar gelen süreçte farklı koleksiyonlar var. On milyona yakın belge ihtiva ediyor. Ancak bu koleksiyonlardan bazılarının ince tasnifi tamamlanmış bazıları kaba tasnifle okuyucuya ve araştırmacıya sunulduğu için ince tasnifi yapılmış koleksiyonlarda herhangi bir sıkıntımız yok. Ancak tasnifi tamamlanmamış koleksiyonların okuyucuya eriştirilmesi konusunda personel durumunu da göz önünde bulundurduğumuzda bazı sıkıntılar yaşanabiliyor. O sıkıntılar da sürenin uzamasını beraberinde getirebiliyor. Yoksa herhangi bir kısıtlama söz konusu değil. Tüm dünya arşivlerinde olduğu gibi ince tasnifi yapılmamış koleksiyonların olduğu gibi araştırmacıya sunulması mümkün değil. Bu sadece Türkiye

için değil diğer ülkeler için de geçerli. Örneğin İstiklal Harbi'nin ince tasnifi yapılmıştır, herhangi bir sorun yoktur. Birinci Dünya Harbi koleksiyonunun günümüzde çok rağbet var, çok araştırmacı geliyor - 100'üncü yıldönümü olması dolayısıyla- arkadaşlar yardımcı olmaya çalışıyorlar ama mecburen belirli bir sıraya koymak durumunda kalıyoruz. Bu sivil akademisyenler için olduğu gibi askerî araştırmacılar için de geçerli. Ancak temennimiz en kısa sürede tasnif işleminin tamamlanması ve katalogların yayınlanması.

Prof.Dr. Bingür SÖNMEZ: Bir ekleme daha yapmak istiyorum. Sivil esirlerin hiçbir kaydı yok. Ancak asker esirlerin kayıtları var ve bu kayıtlar Kızılay'da var. Hepsi çuvallar içerisinde hiçbirisi tasnif edilmemiş durumda. Keşke bir tarihçi birkaç yılını verse de o esirlerin listesini ve akıbetini bize çıkarabilse. Çok meraklı tarihçilere ihtiyacımız var. Ancak özel amaçlar yapılabilecek hizmetler bunlar yoksa ATASE'nin böyle bir şeyi yapması pratik olarak mümkün değil. Asker kayıtlarının hepsi Kızılay'ın arşivlerinde var. Bir örneğini gösterdim ben zaten.

Dr.Öğ.Alb. Zekeriya TÜRKMEN: Ben de bir ekleme yapmak istiyorum. Vetluga Irmağı kıyısında o esir kamplarında yaşayanlardan bir tanesi de Mehmet Asaf Saygun. Tarih öğretmenim olan Dr. Murat Cebecioğlu bununla ilgili bir hatırat da yayınladı. Vetluga ırmağında kamplarda yaşayanlar bir de gazete yayınlıyorlar. Esaret hayatı bambaşka bir şey. Belki bir asker için ölümden de beter bir acı. Hatta ölümlerle hayat arasında ince bir çizgi diye belirtiyor Mehmet Asaf hatıratında. Bunlar Rusya'ya gittiklerinde hiçbir şey yok diyorlar. Özgürlük yok, küçük bir pencere açılması bile izne tabi. Hatta İhsan Paşa küçük pencere açıldığında törenle kurdeleyi keserek özgürlüğü oradan izlediğini söylüyor. Gazete çıkarmaya çalışıyorlar ve gazetenin ismi hürriyet mi olsun, özgürlük mü olsun derken en son diyorlar ki Rusya'da her şey yoktan ibaret. “Yok” anlamına gelen bir kelime var “Niyet”. Gazetenin ismi “Niyet” olsun diyorlar. 37 sayı elle çoğaltılıyor bu gazete. Şu anda Dr. Murat Cebecioğlu'nda bu gazetenin bütün nüshaları var. Hatta ben de biran önce yayınlansın diye kendisine bir teklifte buldum. Esirlerle ilgili kayıtların çoğu Kızılhaç raporlarında da var. Bunları Milli Savunma Bakanlığı ve Kızılay yurt dışından temin ettiler ve araştırmacıların bunlara bir an önce bakması lazım. 200.000 küsur esirimiz var. O dört yıllık savaş süresince 2.850.000 asker seferber ediyoruz. 200.000'den fazla esir veriyoruz. Bu rakam net bir rakam da değil. Ben sadece askerler için söylüyorum, siviller bu sayının dışındadır.

Dr.Hv.Öğ.Alb. F.Rezzan ÜNALP: Ben de kısa bir bilgi sunmak istiyorum. Konu arşiv ve esirler olunca enteresan bir bilgi olması dolayısıyla sunmak istiyorum. Sibirya'ya gönderilen esirler sadece Sarıkamış'tan ya da doğu cephesinden giden esirler değildi. Galiçya cephesinden de aynı şekilde gönderilen esirler olmuştur. İlginç olanı Galiçya cephesinde esir olan subay olarak bir Macar Lajoş Fekete vardır. Kendisi esir olan Türk subayları neticesinden Türkçeyi öğrenmiştir ve Atatürk döneminde Türkiye Cumhuriyeti'ne davet edilerek Türk arşivlerinin düzenlenmesi konusunda görev almıştır.

Prof.Dr. Bingür SÖNMEZ: Esir meselesiyle ilgili bir şey daha söylemek istiyorum. Yusuf AKÇURA 1917 yılında Kızılay tarafından Moskova'ya görevlendiriliyor. Dönüşte yazdığı raporda Sibirya'da 65.000 esirimiz var diyor. Muhtemelen bunun 15.000'i sadece asker geri kalan hepsi sivil. O 65.000 rakamını lütfen 100.000 gibi düşününüz, çünkü yolda ölenler var. Sadece Sibirya'da ölen 100.000 civarında esirimiz var ki, ancak 15.000–20.000'i asker geri kalanı sivil.

Prof.Dr. Esat ARSLAN: Ben de bu konuda biraz çalıştım. Onu ifade etmek istiyorum. Çita Harpin bölgesinde bir mektup ele geçirdim Osmanlı padişahına ithafen. Bakın efendim bütün ateşkes anlaşmalarının en önemli özelliklerinden bir tanesi askerî esirlerin bırakılmasına matuftur. Ama maalesef eğer biz milli mücadeleyi yapmasaydık, bizim askerî esirlerimiz, 1921 yılına kadar devam etmişlerdir ve 1921 yılında İkinci İnönü Muharebesi'ni kazandıktan sonra ancak hürriyetlerine kavuşmuşlardır. Bu bir insanlık suçudur. Çita ve Harpin'de yaklaşık 350 kilometreyi yalınayak yürüyerek gelmişlerdir. Bize kim sahip çıkmıştır biliyor musunuz? Japonya sahip çıkmıştır. Ben yıllar önce zannediyorum 1990'lı yıllarda bunu yazdım. Türk-Japon dayanışması önemlidir. Japonlar bize sahip çıkmıştır; gemi göndermesi bakımından, getirilmesi bakımından vs. Ancak çok önemli bir şey daha söylemek istiyorum “Bu bir insanlık suçudur”. “Crime against humanity”dir.

Prof.Dr. Temuçin Faik ERTAN: Diğer hocalarıma da esirler konusunda görüşleri var mı diye sorayım.

Doç.Dr. Kemal ÇELİK: Ben de kısaca şunu belirtmek isterim. Türk esirlere çok kötü davranıldı. Asit kuyularına atıldı ve gerek Rusya, gerek İngiltere, gerekse Fransa tarafından alınan esirlerin de gerçekten çok kötü koşullarda olduklarını ve çok kayıp verdiklerini ifade etmek isterim.

(E) Öğ.Alb. Tuğrul AKIN: Ben bir Mehmedin bir komutana yönelttiği kısa bir soru nakletmek istiyorum. Kısa bir soru ama çok şey anlatıyor. “Gumandanım Galiçya ne yana düşer?” soruma geçiyorum. Derslerimde en çok sıkıntı çektiğim konu rakamlar idi. Savaşlara

katılım miktarları ve kayıplar. Bunda çok sıkıntı yaşıyordum çünkü çok farklı rakamlar oluyordu kaynaklarda. Bingür hocam ifade ettiler Sarıkamış'ta şehit sayımızın resmi olarak 60.000 olduğunu bu konuda genelde 90.000 rakamı da vardır. Çanakkale orada da genel kayıplar ve şehit sayısı genelde karıştırılıyor. Orada da değerli silah arkadaşım ve meslektaşım Zekeriya Albay'dan bir açıklama bekliyorum. Arz ederim

Prof.Dr. Bingür SÖNMEZ: Şimdi askerlerin yanında bunu söylemek zor, ama şehit kavramı başka şey yitik kavramı başka şeydir. Eğer benim dedem o savaşa girdi ve geri dönmedi ise şehit olmuş yitik olmuş benim için hiçbir farkı yoktur, ben dedemi kaybettikten sonra o artı birdir benim için. 90'ıncı Alay 29 Aralık gecesinde 3150 metre zirvede tipiye kapılmıştır. Sabahleyin alayın yarısı yoktur bu kayıtlara yitik olarak geçmiştir, şehit olarak geçmemiştir. Vietnam filmlerindeki gibi komutanın önünde şahadeti önünde yaşamını yitirecek, künyesi alınacak, askerlik şubesine gidecek, Genelkurmay'a gidecek ve artı bir şehit yazılacak. Donanların büyük çoğunluğu maalesef komutanlar tarafından firar olarak kaydedilmiştir. Sorumluluktan ileride divan-ı harbe verilmekten korktukları için. Firar sayısı kesin olarak bilinmiyor. Mesela Galiçya'da firar hemen hemen hiç olmamıştır çünkü bilinmeyen yabancı bir ortamdır. Ama Kafkas cephesinde çok firar olmuştur yerli halktan oldukları için. Rakamın hiçbir anlamı yok eğer 15 günlük savaşı konuşuyorsak, Genelkurmayın kabul ettiği Fevzi Çakmak'ın çalışmalarında 60.000 şehit var kayıtlara geçen. Ancak esarete yaşamını yitiren, esarete şehit olan, yitik olan, gidip gelmeyenleri, kayıt dışı olanları gerçekten bilemiyoruz. O on beş günlük savaşta 90.000 folklorik bir rakamdır lütfen bu ağıtları saygı duyalım ozanlar bence doğrusu söylemişlerdir ama Birinci Dünya Savaşı'nda iki milyonun üzerinde bir neslimizi yitirdik.

Dr.Öğ.Alb. Zekeriya TÜRKMEN: ATASE arşivinde uzun süre çalışmış ve orada görev yapma onurunu yaşamış birisi olarak, Çanakkale muharebelerindeki genel zayıtın 213.812 kişi olduğunu söyleyebilirim. Bugüne kadar belgelerden tespit ettiğimiz rakamdır bu. Bunun şehit sayısı ne kadar? Mesela 57'nci Alay'a biz şehitler alayı deriz. Topyekûn hepsi şehit oldu diyoruz ancak bu böyle değil. Özellikle 25 Nisan harekâtının ilk günü ile ilgili 2010'da Çanakkale'de yaptığımız sempozyumda ki Rezzan Albayım da katılmıştı, orada da bunu ifade ettik. Çanakkale'deki toplam şehit sayımız, bugüne kadar belgelerden tespit edilen rakam 57.263 kişidir. Bu belki bundan sonra yeni bulunacak bilgi ve belgelerle artırılabilir, bilemiyorum. 57'nci Alayın tamamı şehit düşmemiş, üçte ikisi civarında bir asker kaybımız söz konusudur.

Prof.Dr. Temuçin Faik ERTAN: Bu rakamlarla ilgili benim de şöyle bir yorumum var aslında. Biz şehit veya kayıp rakamı ne kadar çok olursa o kadar kahramanlık gibi algılıyoruz. Bilmiyorum, askerî teknik açısından zayıfın fazla olması başarı mıdır? Biraz bunun üzerine eğilsek. Doğrudur kahramanlıktır ama savunma zaferidir bu. Aslında tam bir akademik bilgi verilmesi lazım, Zekeriya Bey'e o yüzden teşekkür ediyorum. Keşke hiç kimsenin burnu kanamadan Çanakkale'yi kurtarabilseydik derim. Keşke hiç kimse donmadan Sarıkamış harekâtını yapsaydık. O zaman yine zafer olurdu bence öyle düşünüyorum.

Necmettin ÖZÇELİK: Bütün konuşmacıları tebrik ediyorum. Bütün şehitlerimizin ruhları şad olsun. Sayın Zekeriya hocamın Kut'la ilgili sunumunda Halil Paşa'nın 29 Nisan günü "Arslanlarım" diye hitabesinde Kut Bayramı veya Kut Zaferi olarak geçen kısım ile ilgili gerçekten Çanakkale Zaferini konuşuyoruz Kut Zaferini de konuşmamız gerektiğine inanıyorum. Zannediyorum Kut Zaferini ve bayramını ülkemizde andık. Şu anki gelişmelerle ilgili bilgileri varsa sayın konuşmacıların bilgileri varsa paylaşmalarını rica ediyorum.

Dr.Öğ.Alb. Zekeriya TÜRKMEN: Teşekkür ederim, Necmettin Bey. "Kut Bayramı" mesajı, Halil Paşa'nın harp tarihinde ve harp edebiyatında önemli bir mesajdır, bana göre. "Arslanlar" diye başlayan ve askerimizi öven bir mesaj. Onun üçüncü maddesinde biraz önce okudum. Kut'u kurtarmaya gelen ordular karşısında 350 subay, 10.000 erini şehit vermiştir. Fakat buna karşılık bugün Kut'ta 13 general 481 subay ve 13.300 er teslim alıyoruz. Bu teslim aldığımız orduyu kurtarmaya gelen İngiliz kuvvetleri 30.000 zayıf verdi. Yani rakamsal olarak bunları veriyor kendisi. ATASE belgelerinde de bu rakam aynı şekilde geçer. Townshend'in hatıralarına baktığımızda o da 13.300 diye bir rakam veriyor. Olabilir, o da hatıratını daha sonra yazdı. Belki net rakama ulaşamamış olabilir. Sizin sorunuzla ilgili hususa gelince tabii kamuoyunda bir rivayet var "Türkiye 1950'lere kadar Kut Bayramı'nı kutladı, daha sonra NATO'ya girişimizde böyle bir talep geldi karşı taraftan" şeklinde. İngiliz harp tarihinde Kut yenilgisi gerçekten acı bir sayfadır. Onu pek bahsedip bahsetmediklerini bilemiyorum ama biz Kut Zaferini Genelkurmay karargâhımızda 2006 yılında, sanıyorum ilk konferansı ben verdim, ondan sonraki süreçte de bu bir gelenek haline geldi. Bizim 51'inci Tugayımız ve 52'nci Tümenimiz var, biz orada da Kut Zaferi ile ilgili 29 Nisan tarihinde anma yapıyoruz. Hatta 2016 yılında akademimiz böyle bir planlama da yaptı. 2016'da Kut Zaferinin 100'üncü yıldönümünü yine bu salonda sizlerin katkılarıyla anacağız. Teşekkür ederim.

Dr.Hv.Öğ.Alb. F.Rezzan ÜNALP: Birinci Dünya Harbi süresinde İngilizlere karşı kazandığımız başarı önce Çanakkale daha sonra Kut'tur. Yalnız Kut'u anarken Selmanpak ile birlikte anmak gerekir. Çünkü Selmanpak Muharebesinin sonucudur Kut ve Çanakkale ile mukayese edilmez. Mutlaka büyük bir zafer, zaten iki sınıf arkadaşının kazandığı bir zaferdir. Halil Kut Paşa, Enver Paşa'nın amcasıdır aynı zamanda. Dünkü bildiriler sırasında da söylendi Sakallı Nurettin Paşa'nın harekât planını izlemiştir, çok kısa bir süre önce gelmiştir, Halil Paşa almıştır. Orada büyük bir zeka ürünü, aynı planı tekrarlamıştır. Mutlaka önemli bir zafer ama sonuçlarını düşündüğümüzde bir süre sonra maalesef tüm Arabistan'ı kaybı da mümkün olmuştur. Selman Pak olmasaydı Kut da olmazdı.

Hüseyin BAYAZIT: Prof.Dr. Esat Arslan'ın da bahsettiği stratejik istihbarat veyahut da yani hem muharebenin angajman, taktik veya cari istihbarat, taktik ve operasyonel istihbarattan biz Osmanlı İmparatorluğu zamanında stratejik aklımızı başkalarına emanet ettiğimizden dolayı. Bu perspektifte acaba biz savaşı niye kaybettik hususunda yorumlarınızı rica ediyorum.

Prof.Dr. Esat ARSLAN: Sorunuza geçmeden önce şunu ifade edeceğim. Zayıat konusunda Lodumlu'da bir arşivimiz var. Bütün askerlik şubelerinin arşivi orada. Ben orada da çalıştım. Hatta kendisi teşrif edemediler, Prof. Justin McCarthy benim hocamdır. Birlikte yazdığımız bir kitap var, ikinci kitabı da bitirdik. Özellikle Van askerlik şubesi kayıtlarını çok inceledim. Daha sonra o kayıtları bulamadım. Tiflis üzerinden bir doküman dedektifi gibi yani bütün o bölge de aradım. En sonunda bunun Moskova'ya götürüldüğünü tespit ettim. O defterleri açtığımızda Osmanlı'daki bürokrasiye hayran olmamak elde değil. Askerlik şubeleri takip edilmiş. Bingür hocam doktor olduğu için söyleyecektir, yani sadece şehit olanlara baktığımızda 57263, ancak hastanede kalan, çok ağır yaralı olan ve askerlik şubeleri onların kaydı altında olduğu için bunları çok güzel bir şekilde kayıtlarını tutmuş. Zayıat olarak değerlendirildiğinde gerçek rakamlara yakın rakamlar elde edebileceğimizi söylüyorum. Ben bu sene altıncıyı bitirdim, hep yurtdışında katıldım. Birinci Dünya Savaşı'nda maalesef yitirdiklerimizin muhasebesini yapıyoruz ancak kazanımlarımızın muhasebesini yapmıyoruz. İnanılmaz derecede kazanımlarımız var. O kazanımlar olmasaydı bütün milli mücadeleye devam edemezdik.

Benim Braşov'da sunduğum bir şey var. Biz Bükreş'te Osmanlı askerî valiliği kurmuşuz. iki sene yönetmişiz. Gerçek ortak akıl, hiç kimse bizi güdülemedi bunlarda. Evet, büyük karargah 1916'dan sonra bizim planlarımızı yaptı; evet doğrudur. Bu bizim ürettiğimiz bir

olgudur, Bükreş'te Romanya Askerî Valiliği'ni kurduk. Romanya Bilimler Akademisi bunu kitap halinde basacak. Romanya ile savaştınız, barış oldu, o askerler Bükreş'e döndüler. Onlara ne yaparsınız? Nasıl bakarsınız? Onlara hastane hizmeti verilmesi, maaş verilmesi, beslenmesi, işte bu bir Osmanlı aklının, Türk aklının zaferidir. Kazanımlarımız, yitirdiklerimizden çok fazla. Saygılar sunuyorum.

Prof.Dr. Bingür SÖNMEZ: Ben yaralılarla ilgili bir şey söylemek istiyorum. Esat Hoca'nın söylediği çok doğru, hastane kayıtları mükemmeldir. Tabii ki sargı yerinde kayıt yok, olsa bile esaret durumlarında onlar karargâh içerisinde yakılmış. Ancak Erzurum Çakmaklı Hastanesi'nde bir beyin cerrahı arkadaşım hastane kayıtlarını incelediğinde süngü yarası, yeri, boyu, derinliği, hasta izne gitmiş mi, dönmüş mü, bir yerde yaşamını yitirmiş mi yitirmemiş mi gibi dokümanlar olduğunu görmüştür. Bence hepimiz için yapacak çok şey var.

Doç.Dr. Kemal ÇELİK: Ben bir atıfta bulunmak istiyorum. Önce Esat beyin söylediği ile ilgili. Macaristan'da şunu duyduk. "Savaşın sonra yenildik." Macarlar böyle diyor. "Biz mücadeleyi bıraktık. Sizde ise bir Mustafa Kemal Atatürk çıktı. Türkiye topraklarını korumayı başardı. Anadolu'yu korumayı başardı. Biz topraklarımızın üçte ikisini kaybettik." Diğer husus ise şudur. Bingür Bey az önce "Galiçya'da firar olmamıştır." demişti. Şöyle ki kötü düşman firara zorlamıştır, kötü davranarak. Oradaki 177. Türk Piyade Alayı savaştan savaşa koşturuluyor, cepheden cepheye sürülüyor, sürekli ön cepheye sürülüyor. Daha sonra Türk komutan çok zayıf verildiğini görüyor ve bir süre askerlerini dinlendirmeyi düşünüyor. Kabul edilmiyor. Bu Türk komutan istifa ediyor yerine hepimizin bildiği Ali Çetinkaya komutan olarak atanıyor. O da sürekli dinlenme talebinde bulunuyor. O da maalesef reddediliyor. Böylece iki ay kadar sonra ancak Türk Piyade Alayını cepheden çekiyorlar. Ancak bu arada erler artık kötü davranıştan, ayrımcı davranışlardan (diğer müttefik ülkelerin komutanlarının farklı davranmasından) erler çok üzülüyorlar ve birtakım firar olayları bu nedenle yaşanıyor.

Prof.Dr. Temuçin Faik ERTAN: Ben de bir konuya temas etmek istiyorum. Selmanpak Zaferinde etkili olan Kazım Karabekir Paşa o zaman albay. Kazım Karabekir Paşa'nın kızı Sayın Timsal Karabekir aramızda. Kendisinin söylemek istediği bir şeyler varsa rica ederiz.

Timsal KARABEKİR: Efendim teşekkür ediyorum, saygılar, sevgiler. Gerçekten çok duygulandım. Kazım Karabekir Kuleli Ortaokulu'nun son sınıfında anılarında diyor ki "Kars'ı almak benim idealimdi". Daha bir okul çocuğu iken 40 yıl süren zulümden Kars'ı kurtarmak onun ideali olmuş ve Allah ona iki kez bunu nasip etmiştir.

Bildiğimiz gibi Çanakkale, Kut’ül Amare, Irak cephesi ve doğumuz kanıyor adeta. Izdıraplar içindeyiz. Kazım Karabekir anılarında Erzurum, Erzincan, Kars, Sarıkamış ve ötesi diyor. Ötesi Nahçıvan. Kars’ı kurtardığı için generalliğe yükseliyor fakat Mondros Ateşkes anlaşması oluyor ve Karabekir Paşa geri çağırılıyor. Ben burada önemli bir konuya değinmek istiyorum. 2015 yılı önemli bir yıl. Ermeniler adeta bileniyorlar. Bilmiyorum, biz ne kadar ne yapıyoruz?

Karabekir’in şu anılarını paylaşmak istiyorum. “İstanbul’a gelir gelmez (yıl 1918) Harbiye Nazırı Abdullah Paşa’ya çıktım. Paşam dedim, ben size doğuda Ermeni Mezalimi’ni içeren bir takım vesikalar gönderdim niçin bastırmadınız? İleride Ermeniler bunun tersi ile Türkleri suçlayacaklar. Abdullah Paşa’nın hiç bunlardan haberi yok “Kazım diyor, sağda solda buldurttum bastırdım. Yetmezdi Fransızca basılmalıydı ki ecnebler de neyin ne olduğunu bilsin. Devletin bütçesinde Fransızcaya çevirip bastırarak yeterli para yoktu. İsmet’in başında bulunduğu komisyon benim ödediğim bu parayı bana ödedi.”

Demek istediğim şu ki aradan neredeyse 100 yıl geçmiş, dört yıl sonra 100 yıl olacak. Ermeniler hazırlık içerisinde, biz ne yapıyoruz bilmiyorum? Yapmamız gerekeni yapıyoruz diye zannediyorum ama yetmiyor. Gerçekten Kazım Karabekir’in anısını sizlerle paylaşmak istedim. Teşekkür ediyorum.

Prof.Dr. Temuçin Faik ERTAN: Biz de Kazım Karabekir Paşa’yı bir kez daha anıyoruz, size de saygılarımızı sunuyoruz.

Doç.Dr. Mustafa SELÇUK: Ben esirler konusunda küçük bir katkı yapmak istiyorum. Özellikle 200.000 civarındaki Osmanlı esirlerinin her türlü insanlık ve hukuk dışı esaret hayatı var, Nargin adasında, Sibiry’a da. Hatta Mısır’da gözlerinin kör edilme iddiaları var. Ama bunun karşılığında Osmanlı kendi içinde Anadolu’da özellikle toplama kamplarında menzil müfettişliklerinde topladığı düşman esirlerine çok insancıl davranmıştır. Burada Hintli askerler var mesela onların menüsünde kadar ilgilenmiştir. Osmanlı’nın kendi askerlerine verdiği iâşe çok sıkıntılı olmasına rağmen onların inek eti yememesine dikkat ediyor ayrıca onların dini ibadetleri ile ilgili hususlara hep dikkat etmeye çalışmıştır. Bu esirler kendi hatıralarında da bunlardan bahsediyorlar. Ben Sayın Ünalp’e bir soru sormak istiyorum. Trablusgarp cephesinde komutanlardan bahsedildi orada zannedersen operasyonel bir güç gibi Teşkilat-ı Mahsusa dediniz. Böyle bir birlik seviyesinde askerimiz var mı? Burada Alman rekabeti hangi boyutta?

Dr.Hv.Öğ.Alb. F.Rezzan ÜNALP: Teşekkür ederim. Bildirimim başında da ifade etmiştim. 1. Dünya Harbi süresince düzenli birliklerin erişemediği noktalara Teşkilat-ı Mahsusa birlikleri

görevlendirilmiştir. Bunlar gönüllülük adı altında seçilen subaylar ve neferlerdir. Ben Teşkilat-ı Mahsusa'ya ait askerlerin tüm künye defterlerini okudum, yayımlanan kitabımda da yer alıyor. Ancak şu var ki, bölgedeki yerel halkı teşkilatlandırarak yapılan muharebelere katılmak söz konusudur. Aynı şey Kafkas cephesinde de geçerlidir. Biliyorsunuz Erzurum'un kaybindan sonra orada çeşitli adlar altında müfrezeler teşkil edilmiştir. Bunlar hep Teşkilat-ı Mahsusa'ya bağlıdır. Sonuçta Teşkilat-ı Mahsusa, Harbiye Nezareti'ne bağlı resmi bir kuruluştur. Kuruluşu itibariyle Balkanlarda ortaya çıkmasına rağmen 1. Dünya Harbi'nin gelişen süreci içerisinde Osmanlı ordusunun geniş ölçekli sahalarda geniş ölçekle yapmış olduğu muharebelerde duyulan ihtiyaç daha ön plana çıkaracaktır bu birlikleri. Subaylarımız var. Bunun gibi daha sonra Trablusgarp Harbi sonrasında kalan subaylarımız da var Neşet Bey gibi. Tüm savaş süresince 1914'ten 1918'e kadar savaşmışlardır. Ancak en büyük etkinlikleri yerel halkı, bölge halkını düşman güçlere karşı teşkilatlandırma ve birlikte harbi sürdürmektir misyonu Teşkilat-ı Mahsusa'nın. 1918 Mondros Mütarekesi imzalandığında da ilga edilecektir Teşkilat-ı Mahsusa. Gönüllü subayları ve erleri bünyesinde barındırmaktadır.

Prof.Dr. Temuçin Faik ERTAN: Biz hep nasıl esir olduğumuzu anlattık, nasıl esir aldığımızı bu oturumlarda pek söylemedik. Kayıplar üzerinden gittik. Esat hocanın da söylediği gibi kazandıklarımız da vardır. Çok da zaferimiz vardır.

Dr.Hv.Öğ.Alb. F.Rezzan ÜNALP: Ben bir şey eklemek istiyorum kazanımlarımız konusunda. Her kaybedilen savaş, savaş teknolojisinin gelişmesine katkıda bulunur. Bu geçmiş zamanlardan günümüze kadar böyleydi. Ben kendimi tarihçi olarak, 1. Dünya Harbi'nin tüm cephelerini görmüş bir subay olarak tarihçi olarak şanslı addediyorum. Bana göre 1. Dünya Harbi'nin en büyük kazanımı Mustafa Kemal'dir ve bu savaş süresince tecrübe edinmiş komutanlardır. 1.Gazze, 2. Gazze, Birüssebi, Nablus Muharebesi, tüm bu muharebeler incelendiğinde milli mücadelenin tüm komutanlarının çeşitli birlik seviyesinde komutanlık yaptıklarını görürsünüz Kanal Harekâtı dâhil. Refet Beleler, Ali Fuatlar ve Kazım Karabekirler, Atatürk'ler. Bir Nablus Muharebesi'ni düşündüğünüzde İngiliz ordusu 800 kilometrelik bir alanı Bağdat'tan Halep'e kadar gelecek ve sizin geri çekilmenize neden olacaktır ama Türk harp tarihine geri çekilme, bir harekât biçimi olarak yerleşmiştir. Çünkü Mustafa Kemal'in 7.Ordusu'nu Şeria Nehri'nin öbür tarafında geçirerek zayıtsız taşıması büyük bir başarıdır. Biz bu savaşları tam manasıyla incelemeyen ne büyük taarruzu ne Sakarya Meydan Muharebesi'ni tahlil edebiliriz. Milli mücadeledeki başarı tesadüfî bir başarı değildir. Tecrübeli

komutanların başarısıdır. İşte bu harpte biz bu komutanların tecrübe kazandıklarına şahit olmaktadır.

Prof.Dr. Bingür SÖNMEZ: Esaret utanılacak bir şey değildir. Esaret de şahadet kadar kutsaldır. Bu ülkenin iki Cumhurbaşkanı İngilizlere esir düşmüştü. Bugün esir yarın ne olacağı belli olmaz. Cemal Gürsel ve Cevdet Sunay Paşalarımız Cumhurbaşkanı olmuştur. O yüzden esaret de şahadet kadar kutsaldır bence.

Prof.Dr. Temuçin Faik ERTAN: Oturumu zorunlu olarak burada kapatıyorum.

Keynote Speech

Disastrous Effects of War in Turkey and the Middle East

Justin McCARTHY*

Some of the difficulties brought about by the division of the Ottoman Empire are well-known, because the creation of independent states out of the Ottoman Arab lands was a political disaster.

The Ottomans understood that there was no such thing as an Iraqi nation. Iraq was a geographic designation, like the Ruhr in Germany, Siberia in Russia, or the South in the United States. It contained none of the markers that might contribute to the creation of a nation -common language, common religion, common traditions of governance, or, most important, a desire among the people to bond together. The Ottomans thus governed Iraq in three separate provinces -Mosul, Baghdad, and Basra- roughly Kurdish, Sunni Arab, and Shia Arab. No attempt was ever made to unite the three. The British and their Hashemite surrogates attempted the impossible. Only military power could enforce something that only resembled unity. Little has changed today.

If there was anything like a geographic, economic, and cultural unity in the Arab World, it was in Syria -the large region that contained what today are Syria, Lebanon, Israel, and Palestine. The creation of the British Palestine mandate and French division of their mandate into Syria and Lebanon resulted in the division of peoples into separate states, a division that affected not only the Muslims, but also minority communities such as the Druze. Landlords were often in one country, their lands in another, facilitating the sale of land to incoming groups and dispossessing agriculturalists. Migration policies of the British would lead to conflict.

Traditional trade connections were broken. Like the problems that arose from creating political divisions, this is obvious when one

---

* Prof., Ph.D., University of Louisville.

looks at the map of the mandates. (GRAPHIC 1) Coastal Syria and Anatolia was an economic whole, from Adana to Jaffa. Traditional maritime commerce had been augmented by the Ottoman railways. Inland regions such as Damascus followed the same roads to the Mediterranean and north to Anatolia that they had for millennia. The mandates, drawn by Europeans who took none of this account, disrupted everything. (GRAPHIC 2) The route from Palestine north now lay in a rival state. The route from Damascus to Beirut, its most obvious port, was deliberately put in another country by the French. As long as the French ruled both new countries, this was a small problem. It was to become a problem once the French left.

Although such a very brief summary can define the problem, the politics and commerce of the mandates are not what I will discuss today. I wish instead to consider how effective were the governments of the British and French mandates and the Turkish Republic -the successor states to the Ottoman Empire. Statistics on population and education tell the story. The statistics illustrate both the state of the governments and the condition of their people.

The overall success or failure of the post-war states is demonstrated by their demography. Much of Turkey had been left in ruins by the war, and one would expect this devastation to have had great effect on the demographic variables that describe the quality of life. In theory, the mandatory powers who occupied the Ottoman Arab provinces should have significantly improved the quality of life there. That was the only moral justification for the occupation -the assumption that European government would be better than government by Middle Easterners. The French and British were surely more equipped to improve their conquered territories than had been the Ottomans. They could draw on an educated population at home to provide colonial administrators. In short, the quality of life in the mandates should have improved at a greater rate than it had before World War I. Most important, they had more money. Unlike the Ottomans, they did not need great expenditures for defense. In the last years of the Empire, more than 50% of the Ottoman state budget was necessarily spent on defense, and the British and French mandates did not have to spend in preparation for Russian attack.¹ (In 1925, security expenses in Syria and Lebanon were 22% of the budget, 23% in

---

¹ For expenditures on Harbiye, Bahriye, İmalât- Harbiye, and Jandarma see Maliye Nezâreti, *İhsaiyat-i Maliye, 1326*, Istanbul: 1329 M, p. 308.

1937.)² In Palestine under the British, statistics show that life and government did indeed improve greatly. In French Syria and Lebanon, it did not. The outstanding success, however, was in the country that was not subject to supposedly beneficial colonization -Turkey.

In order to analyze the success of the post-war states, the best comparison is to the Ottoman Empire. Because it was beset by incessant wars, the loss of territory, inimical European diplomatic pressure, and economic imperialism, the Ottoman Empire should have been relatively slow in developing its state and the lives of its people. Given their experience and the economic realities, the British and French mandates should have done much better.

Population

Perhaps the best way to judge economic development and improvements in security is demographic. In traditional societies, in good times population grows; better government means more crops get to market and more health care gets to the people. Fewer children die. There are fewer wars, and more men remain home to father children. Population rises fairly quickly. Under ineffective governments, population rises slowly, sometimes not at all.

The population as recorded in the Ottoman Empire is the base for comparison. A successful post-war state should have significantly improved on Ottoman statistics. (GRAPHIC 3)

Table 1. Population Increase.³

	Period	Yearly Increase
Ottoman Suriye Vilâyeti	1878-1914	.012
Ottoman Beyrut Vilâyeti	1878-1914	.018
Mandate Lebanon	1922-1938	.014
Mandate Syria	1922-1938	.018
Mandate Palestine	1922-1938	.043*
Turkish Republic	1922-1940	.015

* Includes large Jewish in-migration. Excluding Jews, all other groups increased at .023 a year.

² France, Ministère des Affaires Étrangères, *Rapport à la Société des Nations sur la Situation de la Syrie et du Liban*, Paris: Imprimerie Nationale (hereafter *Rapport*), 1926, p. 239, and 1938, p. 168.

³ These figures are for the corrected, not the recorded, populations.

Between 1878 and 1912 (when the Balkan Wars changed the demographic picture), the population of what would become the Turkish Republic and the mandates increased at a uniform .012 to .013 or more a year, with very little variation among regions.⁴ If the mandatories fulfilled their avowed duty to improve the lives of their peoples, those rates should have improved significantly. In the French mandates, they did not. The population growth rates in mandate Lebanon and Syria indicate that not much had changed from Ottoman times in the most important factors in life -birth and death. The fertility and mortality rates also did not change markedly in Turkey. However, as will be explained below, considering the adverse conditions in Turkey, the rate of growth was actually remarkable. British Palestine showed a marked improvement.

Demographic Statistics

The quality of demographic statistics is a good indication of the efficiency of government. French population statistics in Syria and Lebanon were in most ways deficient. Whereas the Ottomans had attempted, with considerable success, to actually count the people, in their first so-called "census" the French did not actually count anyone. French officials ascertained population numbers by asking village leaders and officials to tell them how many people lived in their regions. As might be expected, this was an unsatisfactory procedure. One can theorize that the only way leaders might have come to even approximately correct figures was to refer to Ottoman data and make whatever corrections they felt to be appropriate. There was a great undercount of the population in both Lebanon and Syria. (GRAPHIC 4)

---

⁴ The one major variation was Beyrut Vilâyeti, with a rate of .018 a year.

Table 2. Populations of the Areas of Mandate Lebanon and Syria.

Lebanon			Syria		
Ottoman		Corrected	Ottoman		Corrected
1914		795,630	1914		1,724,901
1918*		780,000	1918*		1,700,000
Mandate	Recorded	Corrected	Mandate	Recorded	Corrected
1922	559,529	844,711	1925	1,324,026	1,964,148
1925	597,789	882,744	1938	2,487,027	2,489,164
1935	785,543	1,008,142	1942	2,807,645	
1947	1,186,145		1947	3,082,257	

Sources: French mandate yearbooks, McCarthy, “Population of Ottoman Syria and Iraq” and “Demographic and Social Comparisons.”⁵

*Estimate. Ottoman figures adjusted for wartime loss of 5-10% in Lebanon and a static native population in Syria from 1915-18.

If the French statistics were accurate, the growth of Lebanon and Syria would indeed have been incredible: 6% a year in Lebanon, 5% a year in Syria. Incredible or, more precisely, unbelievable is the right description, because such rates of growth were impossible. Given fertility and mortality conditions, the populations should have grown at less than 2% a year.⁶ Statistics demonstrate that for the first decades of their rule the French had little idea what was the population of the mandates. How could a government deliver essential services if it had so little knowledge of the condition of the people?

The graph shows the deficiencies of the French population data. The data have been adjusted, in the Ottoman case, for an undercount of women and children, and, in the case of the French mandates, for general lack of knowledge of the demographic situation. Rather than repeat the fairly lengthy calculations needed to obtain these figures here and elsewhere, they are included in the citations in the notes.

---

⁵ *Rapport* various years; Justin McCarthy, “The Population of Ottoman Syria and Iraq, 1878-1914,” *Asian and African Studies*, vol. 15, no. 1, reprinted in Justin McCarthy, *Population History of the Middle East and the Balkans*, Istanbul: Isis, 2002, pp.173-210, “Demographic and Social Comparisons-Ottoman and Mandatory Syria, Lebanon, and Palestine,” *Population History of the Middle East and the Balkans*, Istanbul: Isis, 2002, pp.211-32.

⁶ See the calculations and citations in Justin McCarthy, *Muslims and Minorities*, New York: New York University Press, 1983, pp. 193-230.

Table 3. Populations of the Areas of Turkey and Mandate Palestine.

Turkey			Palestine		
Ottoman		Corrected	Ottoman		Corrected
1914		20,967,130	1914		798,389
1922		13,616,442	1918*		748,128
Republic	Recorded	Corrected	Mandate	Recorded	Corrected
1927	13,648,270	14,589,149	1922	739,284	816,123
1935	16,158,018		1931	1,035,821	1,054,189
1940	17,820,950		1938	1,462,249	
1945	18,790,174		1946	1,942,349	

Sources: British and Turkish censuses; McCarthy, *Muslims and Minorities and The Population of Palestine*.⁷

Unlike the statistics of the French mandates, what was recorded in British Palestine and the Turkish Republic was far more accurate. (GRAPHIC 5) Palestine records indicated approximately a 2% growth to 1938 (Jewish in-migration excluded). This was too high, because the 1922 Palestine census undercounted the population by 10%. The 1922 figure has been adjusted to account for this. The recorded increase in Turkey from 1927 to 1940 was also approximately 2% a year, because the 1927 census undercounted the population by 7%, and the 1927 figure has also been adjusted.⁸ In order to make the areas comparable, the populations of the Russian regions of Kars-Ardahan and part of far northeastern Anatolia, projected from the 1897 Russian census, have been added to the Ottoman statistics.

Despite the undercounts shown on the graph, the first British Palestine and Turkish Republican censuses were remarkably accurate. Many modern censuses routinely undercount populations by 5% or more. The 1927 Turkish census was especially a feat of accuracy, given post-war conditions in Turkey. In terms of accuracy, the first Turkish census was slightly better than the first British Palestine census and much better than those in the French mandates were. (Note that the figures for British Palestine include a large amount of Jewish in-migration.)

⁷ *Muslims and Minorities*, pp. 109-16 and 145-62, and *The Population of Palestine*, New York: Columbia University Press, 1990, pp. 25-38.

⁸ The actual population is calculated in *Muslims and Minorities* (pp. 156-8) as 14,589,149.

Table 4. Recorded Mortality and Fertility.

	Year	Birth Rate	Death Rate
Ottoman Haleb Vilâyeti	1895-6	.013	.010
Ottoman Suriye Vilâyeti	1895-6	.025	.013
Ottoman Beyrut Vilâyeti	1895-6	.016	.009
Mandate Syria	1927	.005	.005
Mandate Lebanon	1927	.008	.003
Mandate Palestine	1924	.050	.028
Expected		.050	.032

Both the Ottoman Empire and the French greatly undercounted births and deaths (Table 4). (GRAPHIC 6) This is as expected in regions without sufficient officials or infrastructure to record vital events. The important factor, however, is that the French records were much poorer than Ottoman records. Rather than bringing a European standard to the Middle East, the French had allowed the standard that was already there to deteriorate. This probably says much about mandatory government administration in Syria and Lebanon.

In Syria province, the Ottomans recorded half the expected births, the French recorded only 10% of the births in their Syrian Mandate.

It would be instructive to know the difference in Muslim and Christian growth rates, but French statistics are too poor for that calculation. The rates at which the general populations of Syria and Lebanon grew before and after World War I indicate that the mortality of the population was more or less the same as in Ottoman times. French colonization had not changed a thing.

Registration of births and deaths was one area in which the Turkish Republic was less than completely successful. In the early years of the republic, fertility and mortality data were published only for the central districts of provinces. It is hard to see how it could have been any different: keeping day-to-day records in the mountains of Hakkâri seems unlikely. The map (GRAPHIC 7) demonstrates the difficulty of gathering data in mountainous regions of Turkey, as opposed to the relatively flat land of the Syria and Palestine.

Education

Table 5. Construction of Ottoman State Primary Schools.

Province	Before September 1908	After September 1908
Beyrut	60	76
Haleb	52	161
Suriye	64	65
Zor	19	20
Kudüs	8	22
Total	203	344

Source: *1329-1330 Maarif*, P. 166.

Ottoman construction of schools began to rapidly accelerate during the reign of Abdülhamit II, but increased dramatically after the 1908 revolution. For example, many more elementary schools were constructed in the five years after September, 1908 than in all the years before (Table 5). The important point is the number of students taught in those schools and in the schools of the mandates and the Turkish Republic.

**Table 6. Students in Ottoman Schools
in the Area of the French Mandates, 1913-14.⁹**

	Muslim	Christian	Jewish	Total*
State	19,478	1,799	202	21,484
Private	9,920	8,933	1,325	20,721
Foreign ¹⁰	Not aggregated			6,584
Total	29,398	10,732	1,527	48,789

Source: *1329-1330 Maarif*.¹¹ *includes "other."

⁹A breakdown of public elementary schools is not available. I have entered them as 90% Muslim, 9% Christian, and 1% Jewish. These numbers are indicated in the few mentions of the breakdown in provincial *salnames*. The calculation is obviously inexact, but does not have much effect on the numbers, and no effect on the conclusions drawn here.

¹⁰ The source does not break down the students in foreign schools by religion. It does give the names of the institutions, and these indicate that the students were mainly Christian and Jewish.

¹¹ *Maarif-i Umumiye Nezareti, 1329-30 Senesine Mahsus Maarif-i Umumiye İhsiyat Mecmuası*, Istanbul, 1336, in Mehmet Ö. Alkan, preparer, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e*

Comparison of students in the Ottoman Empire and French mandate (Tables 7 and 8) appears to show that the number of students increased dramatically under the mandate. (GRAPHIC 8) The enrolment of students in the schools in Syria and Lebanon well outpaced population increase. Actually the French authorities had a mixed record in education. Numbers of Muslim students increased at approximately the same rates as they had in late Ottoman times.¹² Education of Christians, however, improved greatly. From a great increase in the number of Christian students in the first year of the mandates, the numbers continued to grow significantly in later years.

Table 7. Students in Schools in the French Mandates.

	Muslims	Christians	Jews	Total*
1928				
State	44,595	5,674	68	50,340
Private	21,847	75,006	3,910	100,847
Foreign	2,881	6,231	169	9,325
TOTAL	69,323	86,911	4,147	160,512
1937				
State	79,933	11,397	78	91,909
Private	31,008	82,912	934	114,902
Foreign	7,908	52,660	3,621	64,353
TOTAL	118,849	146,969	4,633	271,164
Increase 1928-37				

Moderleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924, T. C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara: 2000, pp. 161-279, with considerable addition of statistics from various tables.

There was not a fixed difference between private and foreign schools. Some of what should be classified as “foreign,” because they were operated by missionaries, were counted as “private.” This appears to have also been the case in the French mandates.

¹² Comparing figures in the *1329-30 Senesine Mahsus Maarif-i Umumiye İhsiyat Mecmuası* and the *Maarif-i Umumiye Nezaret-i Celilesi İdaresinde Bulunan Mekatib-i İptidaiye, Rüştüye, İdadiye, Aliye ile Mekatib-i Hususiye ye Ecnebiye ye Dersaadet'te Taharri-i İcra Kılman ve Taşrada Mevcud Bulunan Kütüphanelerin İstatistikleri (1894-1895) Sene-i Dersiyeh-i Maliyesine Mahsusdur*, Dersaadet: Matbaa-i Osmaniye, in Alkan, pp. 47-111

Official	0.79	1.01	0.15	0.83
Private	0.42	0.11	-0.76	0.14
Foreign	1.74	7.45	20.43	5.90
TOTAL	0.71	0.69	0.12	0.69

Sources: French yearbooks.¹³ *includes "other."

Looking at the French statistics, one would think that Muslim student numbers advanced like the Christian numbers from 1928 to 1937. This would appear to be especially noteworthy, because of the accepted belief that the French uniformly favored Christians, but the data is deceptive (GRAPHIC 9). The 1937 figures for Muslims included 37,056 students in what the French called "Koran schools" (*maktab*). If these were subtracted from the 1937 figures, the increase of Muslim education would be only 18%, well below the increase seen in the Ottoman Empire, whereas the Christian increase was 69%.¹⁴

In 1937, the foreign schools enrolled more than seven times as many Christians as in 1928. This was significant, because these were arguably the best schools in the country. The so-called "private" schools so favored by the Christians were also not what they appeared to be. The mandate government "subvened" (the French term) most of these schools. In fact they were private schools paid for by the state. In 1927, for example, 87% of those in "private" schools were in "subvened" schools, and 83% of these students were Christians. As the graph demonstrates, the proportion of Christian students was significantly larger than the Christian share of the population. It is obvious that the Christian students had a much better chance at an education.

---

¹³ *Rapport*, 1928 and 1938. Note that all the communities that were entered as Muslim by the Ottomans (Sunni, Shia, Druze, etc.) are included as Muslim here. This fits the conclusions in this study, makes comparison to Ottoman data possible, and keeps tables from being much longer and hard to understand.

¹⁴ Some of these extra students may have been entered in the earlier statistics, but surely not nearly so many. This would affect the increase, but not so much that it would match Christian increase. The published French statistics were very deficient. It does seem that these Muslim students are not those registered as studying in "écoles privées," the numbers of which are too small to be those in the Koran schools. Koran schools are only described in any detail once they appear to be in the general statistics. Not too much trust can be placed in any of these statistics. They do show, however, the general trend of education in the French mandates.

**Table 8. Students in Ottoman Schools
in the Region of the Palestine Mandate, 1913-14.**¹⁵

BR	Muslim	Christian	Jewish	Total
State	7,715	726	81	8,521
Private	7,731	4,798	3,947	16,531
Foreign	Not aggregated			9,237
	15,446	5,524	4,028	34,289

Source: 1329-1330 *Maarif*

Education in the Palestine Mandate improved at a faster rate than it had in the Ottoman Empire. The number of students by the end of the British Palestine mandate increased greatly. In 1944, there were 59,045 Muslim students in state schools and 17,815 in private (including foreign) schools; 5,745 Christians in state schools, 22,013 in private schools.¹⁶ Total numbers of Christian and Muslim students increased more than three times from Ottoman numbers. The British Palestine mandate contributed the greatest improvement in education in the Middle East. It should be noted, however, that, like the French, the British also encouraged sectarian separation. They allowed the Jewish community to run its own state-supported schools. The result was one standard for Muslims and Christians, i.e. Arabs, and another for Jews—a potentially divisive system.

Table 9. Elementary School Students in Turkey, 1923-34.¹⁷

Ottoman	male	female	Total
1913-14	176,128	42,372	218,181
Republic			
1923-4	282,216	64,670	346,886
1933-4	374,238	195,747	569,985

Source: Turkish Statistical Yearbook, 1934/35.¹⁸

¹⁵ See note 12 above for sources.

¹⁶ Great Britain, Palestine, *A Survey of Palestine*, Jerusalem: 1946 CHECK, Chapter XVI, Table 1. Jewish student numbers had increased even more precipitously, to 97,991, but these included a great number of in-migrants.

¹⁷ Note that these areas are not strictly comparable, because of the addition of the Kars-Ardahan Region (approximately 3,700 primary students). The Ottoman and Republic students are also not strictly comparable, because of the question of where to place middle schools (*ortaokul*). If *ortaokul*s were added to the Republican figures, there would be an additional 1923-4: 5,905 males and 1,110 (est.) females; 1933-4: 28,712 males, 9,680 females.

Turkish educational achievement was also significant, particularly when the destruction of the 1912-1922 wars is considered. By 1933, the number of students was more than 2 ½ times the Ottoman number.

Judging by their educational statistics, the Turks, the British, and even the Ottomans were not only more concerned with education than the French, they had a much better grasp of their educational systems. All three published very extensive records on schools, teachers, and students. (The Ottomans even printed data on the occupations of children's parents.) The French printed only the most general tables, with little commentary.

Male-Female Ratios in Education

As might be expected, the sex ratio in Ottoman primary schools in the region that would become the Turkish Republic was fairly high, 4.2 males to 1 female. The ratio reflected a large difference between Eastern Anatolia, where cultural views and lack of development did not favor female education, and the rest of the region.¹⁹ Early Republic schools were similar, a 4.4–1 ratio. As education was expanded and reformed, the ratio improved impressively, to 1.9-1 in 1933. In the French mandates, little changed. In Ottoman schools the ratio in what would become the French territory was 2.9-1. The French improved this slightly to 2.4-1 in 1928, but only reached 2.3-1 in 1937. Interestingly, while the numbers of students in the British mandate state schools improved rapidly, the student male to female ratio showed little improvement from the beginning of the mandate, 4.32-1, to its final years, 3.68-1.²⁰ In both the French and British mandates, female elementary education was much more complete among Christians and Jews, nearly equal to male proportions. This surely is partly due to cultural and economic factors, and probably also reflects administrative preference toward Christians and Jews.²¹

---

¹⁸ Başbakanlık İstatistik Genel Dairesi, *İstatistik Yıllığı cilt 7, 1934/35*, Ankara: Devlet Basımevi, 1935, p. 295.

¹⁹ For example, 8.3-1 in Van, 8.5-1 in Bitlis, and 12.4 in Erzurum provinces.

²⁰ The sources for this data are those listed above and Great Britain, Colonial Office, *The System of Education of the Jewish Community in Palestine*, London: H.M.S.O., 1946, p. 55, quoted in Judith L. Wolf, "Selected Aspects In The Development Of Public Education In Palestine 1920-1946," unpublished Ph.D. dissertation, Boston College, 1981.

²¹ In the case of Jews in Palestine, all females attended school. The state schools were largely Muslim.

The ideology of the Turkish Republic undoubtedly was a major factor in the improvement in female education. The intent of the ideology was to modernize and Europeanize; both included the education of females. How can one justify the poor performance of the Europeans, themselves presumably European and modern?

The Effect of Wartime Destruction

The entire Greater Syrian area suffered greatly in the war. (GRAPHIC 10) This was true in Palestine, where the population decreased by 6% in World War I. Although poor French statistics make estimation difficult, it seems that the population in Lebanon suffered as much. Terrible as it was, the loss in what would become the mandates cannot compare to that in Anatolia. The main concern here, however, is physical destruction. When schools, businesses, government infrastructure, and farms and animals are destroyed, development becomes a much more difficult task.

Table 10. Destruction in Cities Visited by Niles and Sutherland.

	Before War	August, 1919	
Cities			
Bitlis City	8,000	1,000	All Muslim houses destroyed
Van City	6,500	1,173	Only 3 Muslim remained
Bayazıt City	1,150	690	
Hasan Kale Town	2,000	200	
Erzurum	7,574	5,553	
Kazas			
Diyadin	2,978	1,147	
Kara Kilise	2,344	543	
Villages			
Van Vilâyeti	1,672	200*	All Muslim villages destroyed or nearly so. 350 villages were repaired
Bayazıt Sancağı	481	326	

Source: The report of Niles and Sutherland.²²

²² Justin McCarthy, "The Report of Niles and Sutherland," *Kongreye sunulan bildiriler: XI. Türk Tarih Kongresi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1990, pp. 1809-1853.

Physical destruction in the war was probably the most important factor that affected post-war development. In Syria and Lebanon the destruction was relatively slight. Jerusalem and Damascus still stood. The war had been mainly fought in rural areas and south coastal cities in Palestine. Only those coastal cities suffered significant destruction from British naval shelling.²³ All was different in Anatolia and Thrace. Both were zones of most destructive warfare -in Anatolia in World War I and the Turkish Independence War and in Thrace in the Balkan Wars.²⁴

Eastern Anatolia was far from the diplomats and reporters who might have reported on the loss of livestock, crops, and buildings there. The best account of the destruction came from Emory Niles and Arthur Sutherland who travelled through the east expecting to find destruction by Muslims and found destruction done to Muslims and their property. Despite the fact that they had been sent by missionary-based organizations, no friends to the Muslims, they tried to report accurately on what they saw. In addition, what they saw was devastation not known since the time of the Mongols.

Niles and Sutherland could not give statistics on the devastation in cities such as Erzincan. They did describe the situation they observed, stating that “a large majority” of the village houses in Bitlis and Van provinces had been destroyed, and that between Bayazit and Erzurum, “the villages and towns are almost completely destroyed.” “We saw the country as far as Namoukatoon [Tercan], and it was in a condition exactly like that east of Erzurum. The country to the northwest as far as Baiburt seems to be in the same state of ruin and want as well.”

The materials needed to develop the region were wanting: Walls could be made of mud brick, but there was little or no wood for roofs. Where possible, officials were cutting trees from some villages to use for roofs in others; necessary, but unfortunate in a land with few trees. The two could not visit some large towns because the roads were impassable. None too good before the war, they had been ruined by years of fighting. Moreover, there was little gasoline for automobiles or trucks.

The Niles and Sutherland report indicates the conditions that the Turkish government had to overcome if it was to develop the east.

---

²³ The term “significant” is obviously relative. Here it signifies significant compared to the destruction in Turkey.

²⁴ British shelling on the Marmara coast as a prelude to Greek invasion also caused some destruction.

In contrast to eastern Anatolia, there is abundant information on the destruction in western Anatolia. Detailed reports from Turkish officials, British soldiers and diplomats, and American newspaper reporters described the destruction of near destruction of major cities and villages in the region of Greek conquest and, especially, as the Greeks destroyed as they retreated.²⁵

At the Lausanne Conference, İsmet Paşa presented a list of some, not all, of the areas destroyed in Western Anatolia: 54,000 houses had been destroyed in the cities (those on the map), 88,000 more in the countryside. Rebuilding city and village buildings was difficult and often impossible, because the wood in the roofs of the houses had been burned and trees had been cut down in the Greek retreat. The animals that villagers needed to survive were also gone: 134,000 horses, 64,000 sheep, 1,770,000 sheep, etc. It would be many years before breeding stock could be replenished and roofs put on houses. Like Eastern Anatolia, Western Anatolia was a ruin.

That was what the Turks had to overcome if they were to develop a war-torn land. Cities in the east and west were in ruins. There was little commerce, and the minority groups that had controlled much of it were gone. Machine shops and factories, always small but essential, were demolished. Yet the development in Atatürk's republic was impressive.

Conclusion

Certain communities formerly belonging to the Turkish Empire have reached a stage of development where their existence as independent nations can be provisionally recognized subject to the rendering of administrative advice and assistance by a Mandatory until such time as they are able to stand alone. The wishes of these communities must be a principal consideration in the selection of the Mandatory.

Article 22 of the League of Nations Covenant

Obviously, no one included the wishes of the Middle Eastern communities in the selection of their mandatories, and "until such time as they are able to stand alone" is a historical joke. The "administrative advice and assistance" was actually complete rule. The question is how well did the mandatories govern? This paper has only considered a

---

²⁵ See the reports in Justin McCarthy, *Death and Exile*, Princeton: Darwin, 1995, pp.273-322.

small part of mandatory governance. However, statistics on population and education do show much of the successes and failures of the Middle Eastern mandates. Briefly stated, the British did fairly well; the French did poorly.²⁶ Population statistics reveal that in matters of life and death the French mandates did no better than the Ottoman Empire. Moreover, the poor quality of French statistics indicates that the French had little understanding of what was transpiring in Syria and Lebanon. This says much of the deficiencies of their administrative system. In the Palestine mandate, however, the British knew their territory and its peoples much better.²⁷ Judging by population increase, the people of Palestine did marginally better than they had before the war. Whether this slight improvement was a justification for British imperialism seems questionable. In the French case, there can be no justification.

The mandates all were biased toward one section of the population -in the French case, toward Christians, in the British case, toward Jews. The biases in British Palestine are too well known to need consideration here. Statistics, particularly educational statistics, make the case that bias was at least as displayed in Syria and Lebanon. Christians did much better than Muslims in the French mandates. The preferences shown by the mandatories were to greatly influence subsequent history.

The most noteworthy case of post-war development was in the one country not subject to European occupation -Turkey. Turkey developed rapidly, despite the desolation left by the wars and physical difficulties caused by its terrain. Without the supposed benefits of European "advice and assistance," the Turks did very well.

---

²⁶ A Note on Iraq: Ottoman statistics on Musul, Bağdat, and Basra vilâyets are available. The Ottomans never did more than estimate the populations of the Iraq provinces, although their estimates were considerably better than those of contemporary Europeans. (See Justin McCarthy, "The Population of Ottoman Syria and Iraq, 1878-1914.") For example, the Ottomans recorded 3,179 elementary students in Bağdat and 1,974 in Musul. The statistics are limited, but at least some exist.²⁶ This is not true of the Iraq mandate and kingdom, where partly reliable statistics do not appear until after the second world war. For that reason, it is impossible to show the situation either before or after World War I and the results of the war. It can be inferred that not much was done to improve matters.

²⁷ It should be noted that by almost immediately separating Trans-Jordan from their mandate the British gave themselves an easier region for development.

Birinci Dünya Savaşı'nda Rusya'daki Türk Esirleri Konusunda Bazı Tespitler

Ali ASKER*

Öz

İnsanlık tarihini, birçok milletlerin ve halkların tarihini derinden etkilemiş Birinci Dünya Savaşının yankıları ve acıları bugün de devam etmektedir. Avrupa siyasi haritasını yeniden şekillendiren bu savaş birçok milletler gibi Türklerin de kaderinde derin iz bırakmış, yüzyıllar boyu devam eden imparatorluk geleneğini yıkmış, büyük maddi ve insani tahribatlar yaşatmıştır. Söz konusu dönemin bugün de devam eden en acılı ve düşündürücü konularından birisi de savaş sırasında esir düşmüş Türklerin kaderidir.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Türk esirler, Rusya, Kızılhaç, Kızılay

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'nın 100. yılında savaşın başlama nedenleri, muharebeler, beşeri ve ekonomik kayıplar, barış süreci vs. konularda yayınlanmış çok sayıda makale ve kitaplar tarih, siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler tarihi literatürüne zenginlik katmaktadır. Bunlar arasında özgün öneme sahip konulardan biri de esirler konusudur.

Osmanlı devleti savaş boyunca birçok cephelerde esir vermiş, bunun ötesinde savaşta yenilgi ve ağır tahribatlara uğramış, bu yüzden de esir düşmüş tebaasının sorunlarıyla yeteri kadar ilgilenememiştir. Milli Mücadele dönemi ve sonrasında da maalesef, ülkenin içinde bulunduğu ağır siyasi, ekonomik ve askerî koşullar esirler sorununu arka plana itmiştir. Günümüzde Türkiye'de ve Rusya'da Birinci Dünya Savaşı dönemindeki esirler konusunda birçok çalışmalar yapılmaktadır. Fakat konunun genişliği ve belge teminindeki zorluklar nedeniyle birçok sorunların yaşandığını görmekteyiz.

İki ülke arasında mukayese yapmak gerekirse Rusya'da yapılan araştırmalar sayı, kapasitesi ve malzeme zenginliği itibarıyla Türkiye'de yapılan araştırmalara oranla daha fazladır. Bu durumun

---

* Karabük Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, Rus-Slav Araştırmaları Merkezi Bilimsel Danışmanı.

ortaya çıkmasındaki neden, öncelikli olarak ilgili araştırmaların belli plan proje çerçevesinde yürütülmemesi, ayrıca malzeme temininde yaşanan sorunlardan kaynaklanmaktadır.

Birinci Dünya Savaşı döneminde Rusya'daki Türk esirlerle ilgili çalışmamızda konuya ilişkin öncelikli birkaç husus ele alarak bazı tespitlerde bulunmakta yarar vardır.

- Rusya'daki Türk esirlerin sayısı ile ilgili öteden beri devam eden kesinleşmemiş verilerin tekrarlanması söz konusudur. Bu hususta farklı tahminler ileri sürülürken sayıların tespitinde kesin bir fikir oluşturacak belge ve bilgiler tam değildir.

- Birinci Dünya Savaşı imparatorlukların yıkılmasına zemin hazırlayan ve milletçilik akımlarının güçlenmesine yol açan bir savaştır. Çarlık Rusya'nın esirlerle ilgili Panslavist ve Pan-Ortodoks politikası karşısında Türk esirlerle ilgili Rusya'nın Türk-Müslüman halklarının kuvvetli yardım ve dayanışma ruhuyla hareket ettiğini görmekteyiz.

- Özellikle Kafkasya cephesinde Türk esirlerin sevki ve iskânı sırasında Ermeni çeteleri, askerler ve ayrıca doktorlarının şiddetine maruz kalmış ve birçok sivil ve savaş esiri öldürülmüştür.

- Bolşevikler Rusya'daki esirleri, aynı zamanda Türk esirlerin bir kısmını Ekim İhtilalı sırasında gerek propaganda faaliyetlerinde gerekse askerî bir güç olarak çatışmalarda kullanmışlardır.

Bu hususların her birisi ayrı bir çalışmanın konusu veya konularını oluştururken genel hatlarıyla ele alarak bazı tespitlerde bulunmaya çalışacağız.

1. Rusya'daki Türk Esirler ve İlgili Çalışmalar

Yayılcılık politikaları Rusya'nın tarihsel gelişim sürecini türlü savaşlarla “zenginleştirmiştir”. Avrupa'da ve Asya'da büyük devletlerin etkinlik alanı üzerinde hegemonya kurma uğruna giriştiği savaşlar, Rusya'nın askerî gücü, kayıpları ve kazanımları, ayrıca sonuçları itibarıyla önemli savaşlardır. Özellikle Avrupa devletleriyle yaptığı savaşlar bu anlamda dikkat çekicidir. Osmanlı-Rus savaşları da her iki devletin tarihinde önemli yer işgal etmektedir. Zira iki ülke arasındaki ilişkilerin tarihi savaşlar etrafında dönmüştür. Bu savaşlar Osmanlı açısından toprak ve beşeri kayıplar oluştururken Rusya açısından beşeri kayıpların yanında yeni toprak kazanımı ve güç tesis etme sonucunu doğurmuştur.

19. yüzyıl ve 20. yüzyılın başlarında yaşadığı yoğun savaşlar Rus devletine savaş ve barış koşulları, toprak ilhakı, tazminat vs. konuların yanı sıra esirler meselesinde de yeni “tecrübeler kazandırmıştır.”

Avrupa devletleriyle yapılan savaşlarda kalabalık asker ve sivil esirler barınma, yiyecek ve giyecek temini, işgücü vs. gibi sorunların da boyutunu genişletmişti. 18. yüzyılda Osmanlı-Rus, Rus-İsveç, Rusya-Lehistan savaşları döneminde¹ Ruslar esirlerin sevki, iskânı, yaşam koşulları ve geçimiyle ilgili sorunların çözümü konusunda belli bir deneyim kazanmıştı. Fakat bu bağlamda ilk ciddi gelişme 1806-1807 yılları Napolyon ordusuyla savaşta yaşanmıştı. Askerî ve sivil yönetim ilk kez birkaç bin savaş esirinin iskânı, bakımı ve geri dönüşüyle ilgili sorunlarını çözüyordu. Napolyon ordusunun asker ve subayları çok değişik ortamlarda; savaş ve keşif operasyonları sırasında, ağır yaralanma, hastalık, ayrıca karşı tarafa gönüllü teslim olma durumlarında esir alınmışlardı. Esir sayısındaki artışı dikkate alarak Çar I. Aleksandr güzergâhlarını da belirtmek kaydıyla 28 Kasım 1806 tarihinde esirlerin sevkine dair bir emir vermiştir. Emirde aynı zamanda esirlerin parasal, erzak ve eşya bakımından teminatı da öngörülmüştü. Çar yönetimi bu ve benzeri sorunların çözümünde 17-18. yüzyılda yaşanmış savaşlarda edindiği deneyimi kullanıyordu.²

1812'de Napolyon'un Rusya seferinde esir düşmüş³ Fransızlar ülkenin iç bölgelerine sevk ediliyordu. Avrupa'nın çeşitli ülkelerinden

---

¹ Rus ordusu 1708 yılında İsveç kralı XII Karl'ın ordusundan, Poltava ve Perevolochny'da (27 ve 30 Haziran 1709) 20-25 bin arası savaş esiri almıştır. Шебалдина Г.В. **Шведские военнопленные в Сибири в первой четверти XVIII века.** Москва 2005; Грот Я.К. О пребывании пленных шведов в России при Петре Великом. **Журн. Мин-ва народ. просвещения.** Февраль, Ч. 77. Москва 1853; Рычаловский Е. Социокультурная адаптация шведских пленнх периода Великой северной войны. **Полтава: судьбы пленнх и взаимодействие культур.** Москва 2009; Миловидов Б. П. Военнопленные поляки в Сибири в 1813-1814 гг. **Отечественная война 1812 года: Источники. Памятники. Проблемы.** Можайск, 2009, (с.325-358).

² Самович А. Л., Российская власть и военнопленные "Великой армии" Наполеона в 1806-1807 гг., **Власть.** № 10, 2010 (с. 111-114); Самович А. Л., Содержание военнопленных в России в 1806-1807 гг. **Военно-исторический журнал,** № 2010 (с.52-55).

³ Rusların Vatan Savaşı olarak adlandırdıkları 1812 Fransız-Rus Savaşında Napolyon ordusunun esir kaybıyla ilgili hesaplamalar 100 binden 200 bine dek değişen rakamlarla ifade edilmektedir. E.V. Tarle 100 bin, M.İ. Kutuzov 150 bin, D.P. Buturlin 190 bin, V.G. Sirotkin 216 bin (140-150 bini kamplarda, 50-60 bini ahalinin elinde) Napolyon askerinin esir alındığını yazıyor. Bu konuda bkz: Бессонов В.А. Военнопленные Великой армии 1812 года в России:По материалам Калужской губернии, (диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук). Самара 2001; Бессонов В.А.. Численность военнопленных 1812 года в России Отечественная война 1812 года. **Источники. Памятники. Проблемы: Материалы X Всероссийской научной конференции.** Москва 2002, (с. 18-38).

toplanmış ve Fransız imparatorunun bayrağı altında savaşan askerlerin bir kısmı Rusya'nın Avrupa bölgesindeki vilayetlere dağıtılırken bir kısmı da Sibiryaya ve Kafkaslara sevk ediliyordu.⁴ İlgili uluslararası düzenlemelerin yokluğu ve devletlerin belli yükümlülüklerle sahip olmamaları yüzünden esirlerin barınma ve yaşam koşulları denetim dışında kalıyordu.

19. yüzyıl Rusya tarihinde yoğun savaşların yaşandığı bir dönemdi. Rus-İsveç (1808-1809 yy.), Rus-Türk (1806-1812, 1828-1829, 1877-1878 yy.), Rus-Leh (1831 y.), Kırım (1853-1856 yy.), ayrıca Rus-Japon (1904-1905 yy.) savaşları sırasında Rusya'da esirlerin sevki, iskânı, barınması ve yaşam koşullarıyla ilgili sorunların çözümünde teamüller ve deneyimlerin şekillenmesi söz konusuydu.⁵

Savaş esirleriyle ilgili en önemli gelişmeler Birinci Dünya Savaşı sırasında yaşanmıştır. Çok sayıda kalabalık orduların katıldığı bu savaş beşeri kayıpları, savaş alanının büyüklüğü, kullanılan silah ve teknolojinin gelişmişliği, ayrıca sivil hayat üzerindeki etkileri bakımından önceki savaşlardan çok farklı idi. Esir sayısı da önceki savaşlarla kıyaslanmayacak kadar yüksekti.

Sovyet sonrası dönemde yapılan savaş tarihi araştırmalarında Rusya'nın savaşa girişi değişik bakış açısı ve yaklaşımlar doğrultusunda ele alınarak irdelenmektedir. Birçok tarihçi Rusya'nın savaşa girmesini Avrupa'nın büyük devletlerinin baskısıyla ilişkilendirirken, bir kısmı da bunu Rusya'nın emperyal planları doğrultusunda gerçekleştirdiği fikrini savunmaktadır. Unutmamak gerekir ki Rusya'nın yayılmacılık politikası kesintisiz ve sınırları belirsiz bir politikaydı. Büyük devletlerin katıldığı savaşta Rusya gibi kuvvetli emperyal tutkulara sahip bir devletin savaş dışında kalması

⁴ Rusya'nın değişik bölgelerindeki esirler konusunda bkz: Военнопленные в эпоху Наполеоновских войн, <http://adjutant.ru/captive/>

⁵ Миловидов Б.П. Турецкие военнопленные в России в 1812 г. **Вопросы истории**. № 10, 2008 (с.с. 91–98); Миловидов Б.П. К истории формирования программы использования турецких пленных на государственных работах в 1828–1829 гг. **Вестник военно-исторических исследований: межвуз. сб. науч. тр.**: Вып. 1. Пенза 2009 (с.с. 61–69); Самович А.Л. **Военнопленные XIX-начала XX в. в западном регионе России (историческое исследование)**. Москва 2011; Самович А.Л. **Политика Российской Империи в отношении иностранных военнопленных (XIX-начала XX в.)** Москва 2011; Самович А.Л. Деятельность российского государства в отношении иностранных военнопленных (XIX-начала XX в.), (автореф. дис... д-ра ист. наук), Москва 2011; Познахирев В. В. Турецкие пленники в войнах России за 1677-1917 гг. (автореф. дис... канд. ист. наук), Курск 2012.

düşünülemezdi.⁶ Rusya'nın bu savaşla ilgili kendine özgü planları vardı ve bu planlar büyük ölçüde Osmanlı Devletiyle ilgiliydi. Savaşın seyrine baktığımızda önemli askerî faaliyetlerin Şark ve Avrupa cephelerinde gerçekleştiğini, Kafkasların ikinci dereceli bir cephe olduğunu görebilmekteyiz. Fakat konuyu Türk savaş esirleri bağlamında ele alırsak Kafkaslar cephesi en önemli cephe olarak karşımıza çıkmaktadır.

30 Ekim'de (1 Kasım 1914) II. Nikolay'ın manifestosuyla Rusya Osmanlı Devletine savaş açmış, aynı gün içinde Rus ordusu sınırı geçerek ilerlemiştir. Kafkasya cephesindeki savaşlarda Osmanlı'nın insani kayıpları (özellikle Sarıkamış harekâtında⁷) çok büyüktü.

Şunu da belirtmek gerekir ki Rusya'daki Türk savaş esirleri konusu sadece Birinci Dünya Savaşı'yla sınırlı değildir. İki ülke arasında özellikle 18-19. yüzyılda çok sayıda savaş yaşanmıştır: 1676-1681 yy., 1686-1699 yy., 1710-1713 yy., 1735-1739 yy., 1768-1774 yy., 1787-1791 yy., 1806-1812 yy., 1828-1829 yy., 1877-1878 yy., ayrıca 1853-1856 Kırım Savaşı ve Birinci Dünya Savaşı (1914-17).⁸

Birinci Dünya Savaşı her iki imparatorluğun sonunu getirmiştir. Osmanlı devleti tarih sahnesinden silinmiş ve yerine Türkiye Cumhuriyeti devleti kurulmuştur. Rusya İmparatorluğunun (ardından kurulmuş Geçici Hükümet yönetimi) da varlığı sona ermiş ve yerine Bolşeviklerin yönetiminde sosyalist Rusya devleti kurulmuştur.

Uluslararası sistemde dengelerin yeniden oturması her iki devleti birbirine yakınlaştırmış ve iş birliği yapmağa zorlamıştır. 16 Mart 1921'de Sovyet Rusya ve Türkiye arasındaki Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması imzalanmıştır.

Rusya'da Birinci Dünya Savaşı dönemindeki savaş esirleri konusunda çalışmaların genelde üç dönem şeklinde ortaya çıktığını görmekteyiz:

- 1) 1915-20 yılları yapılan çalışmalar. Bu çalışmalar savaş dönemi ve hemen arından yapılan çalışmalardır
- 2) 1930-80'li yıllarda yapılan çalışmalar. Bu çalışmalar

---

⁶ Asker A. Birinci Dünya Savaşında Rusya ve Kafkaslar: Değişen Rejimler ve Değişmeyen Yayılmacılık Tutkusu. **100 Yılında Birinci Dünya Savaşı** (ed.: Ümit Özdağ). Kripto, Ankara 2014 (ss.153-180), s. 162.

⁷ Kaynaklarda zayıflarla ilgili çeşitli rakamlar yer alırken donarak soğuktan ölmüş Türk askerinin sayısının 23-90 bin arasında değişik rakamlarla ifade edilmektedir.

⁸ Познахирев В. В. Турецкие пленники в войнах России за 1677-1917 гг., (автореф. дис... канд. ист. наук). Курск 2012, s. 4.

ideolojik çerçevede ve Marksist metodoloji doğrultusunda yapılmıştır

3) 1990'lı yılların başlarından itibaren devam eden Sovyet sonrası dönem.⁹

Rusya'da esirlerle ilgili yapılan çalışmalar değişik konulardan ele alınmıştır. Gazete ve dergi yazıları, bilimsel makale, tez ve kitap olarak yapılan çalışmalarda esir kampları, esirlerin yaşamları ve dönemin şartları yer almaktadır.¹⁰ Birçok çalışmada bu konunun yerel bağlamda ele alınarak incelendiğini görmekteyiz. Savaş sırasında esir kamplarının bulunduğu değişik bölgelerde¹¹ esirlerin nakli, geçici iskânı, kamp hayatı, işgücü kullanımı ve geri dönüşü gibi konuların işlendiğini görmekteyiz. Bu çalışmalarda kısmen Türk esirlerle ilgili bilgilere az veya çok¹² olmak kaydıyla rastlayabiliriz. Çalışmaların birçoğunda esirlerle ilgili sorunlar mensup oldukları kimlik (tebaa, milliyet, din vs.) bağlamında ele alınarak incelenmiştir. Slav kökenli esirler ve Türk esirlerle ilgili bu tür çalışmaların yapıldığını görmekteyiz.¹³

⁹ Калякина А. В. Подданные стран-участниц Четверного союзов Саратовском Поволжье (1914-1922 гг.), (автореф. дис... канд. ист. наук), Саратов 2013, s. 6.

¹⁰ 1990 sonrası araştırmalarla ilgili tarih yazımı çerçevesinde yapılmış eleştirel bir çalışma için bkz: Суржикова Н.В. Российский плен 1914–1922 годов в новейшей отечественной историографии: контексты, конструкты, стереотипы. **Вестник Пермского университета**, Выпуск 2 (22), Перм 2013 (с. 167-178).

¹¹ Örneğin, Ural ötesi bölgelerdeki esir kampları konusunda bkz: Бондаренко Е.Ю. Иностранцы военнопленные на Дальнем Востоке России (1914-1956), (дис... д-ра ист. наук). Владивосток 2004. Гергилева А.И. Военнопленные Первой мировой войны на территории Сибири (дис. ... канд. ист. наук). Красноярск, 2006; Иконникова Т.Я. **Военнопленные Первой мировой войны на Дальнем Востоке России (1914–1918)**. Хабаровск 2004; Талапин А.Н. Военнопленные Первой мировой войны на территории Западной Сибири (дис. ... канд. ист. наук). Омск 2005.

¹² Örneğin, Крючков И. В. **Военнопленные Австро-Венгрии, Германии и Османской империи на территории Ставропольской губернии в годы первой мировой войны**. Ставрополь 2006.

¹³ Познахирев В.В. Турецкие пленники в войнах России за 1677–1917 гг. (автореф. дис... канд. ист. наук), Курск, 2012; Субаев-Казанлы Н. Турецкие военнопленные в Поволжье: фрагменты истории (1915-1919 гг.). **Эхо веков**. № 1(2), 1999, (с. 280-282); Таскаев М.В. Подданные и военнопленные Австро-Венгрии, Германии и Турции в Коми-крае (1916-1919 гг.). **Вопросы истории и культуры северных стран и территорий**. № 1(5), 2009, с. 66-73. Калякина А. В., Подданные стран-участниц Четверного Союза в Саратовском Поволжье (1914-1922 гг.), (автореф. дис... канд. ист. наук). Саратов 2013; Сибгатуллина А.Т. **Контакты тюркомусульман Российской и Османской империй на рубеже XIX-XX вв.** Институт востоковедения РАН. Москва 2010; Пылькин В.А. **Военнопленные Австро-Венгрии, Германии и Османской Империи на Рязанской земле в годы мировой войны и революции**. Горячая линия – Телеком. Москва 2013.

Benzeri yöntem Birinci Dünya Savaşı ve öncesini konu alan çalışmalarda¹⁴ da görülmektedir.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Türk esirlerle ilgili bölgesel çalışmaların birçoğunda merkezi arşiv belgelerinin yanı sıra yerel arşivlerdeki belgelerin de kullanıldığını görmekteyiz. Bu türden çalışmaların geliştirilmesi sonucunda Türk esirlerle ilgili yeni bilgiler edinme ihtimali artacaktır. Esirlerle ilgili çalışmalarda sevk, iskân, toplama kampları ve daimi esir kamplarının bulunduğu bölgeleri tespit ederek yerel arşiv malzemelerinin (aynı zamanda basın organlarının) devreye sokulması çalışmaların derinleştirilmesi ve kapsamı açısından büyük fayda sağlayacaktır.

2. Savaş Esirlerinin Sayısı

Savaş esirleriyle ilgili çalışmaların önemli konuları esir sayılarının rakamsal olarak kesinleştirilmesi, etnik, dinsel kimlik açısından oranları, yaş ve cinsiyet grupları, sivil esirlerin oranı gibi konulardır. Genel olarak Birinci Dünya Savaşı literatüründe esirlerin, aynı zamanda Türk esirlerin sayısına ilişkin tahmin ve verilerde birbiriyle uyuşmayan bilgilere rastlamaktayız. Bunun esas nedeni savaş ortamında esir kayıtlarıyla ilgili sistematik çalışma mekanizmasının yetersizliğidir. Türkiye arşivlerinde bu konuda yeteri kadar malzeme olmadığı, arşiv belgelerinin yeteri kadar tasnif edilmediği iddia edilmektedir. Rusya'daki çalışmalarda da durumun pek farklı olmadığını görebilmekteyiz. Her iki ülkenin arşivleri için geçerli olan husus araştırmacıların arşiv belgelerine ulaşmalarında yaşanan zorluklar ve engellerdir. Esir sayılarının belirlenmesinde ana kaynak olan esir listelerinin iki devlet arasında düzenli olarak teati edilmemesi, esir alındıktan sonra Türk esirlerinin ne kadarının uluslararası antlaşmalar çerçevesinde “savaş esiri” statüsüne alınmaları veya antlaşmalara aykırı olarak muharebe veya sevk sırasında yollarda imha edildiklerinin kesin olarak bilinmemesi, Rusya'da rejim ve hükümet değişikliklerinin oluşturduğu kaos ortamında esirlerin sayılarının tespitine yönelik çalışmaların bir sonuç vermemeşi¹⁵ kesin

---

¹⁴ Курцев А.Н. Военнопленные в конце XIX- начале XX века (на примере Центрального Черноземного региона). **Куликово поле: вопросы историко-культурного наследия: тр. науч.-практ. конф.** (Москва - Тула, 25-27 окт. 1999 г.), Тула 2000. (с. 343–350); Курцев А.Н. Пленные в войнах XIX-начала XX веков (на примере Центрально-Черноземного региона). **Новое в исторической науке: в помощь преподавателю истории: сб. науч.-метод. тр.** Вып. 2. Нижневартовск 2001 (с. 136–143).

¹⁵ Kutlu C. I. Dünya Savaşı'nda Rusya'daki Türk Savaş Esirleri, A.Ü. **Türkiyat**

rakamlara ulaşmamızı imkansız kılmaktadır.

Türkiye’de yapılan çalışmalarda; gerek kitap ve makalelerde, gerekse tez çalışmalarında esir sayılarının tespitiyle ilgili verilerin ve ileri sürülen tahminlerin destekleyici malzemenen yoksun olduğunu görmekteyiz. Zira söz konusu sorun başlı başına uzun soluklu, çok boyutlu ve karşılaştırmalı araştırmaların yapılmasını zaruri kılmaktadır. Esirlerin sayısının tespiti bilimsel çalışmalarda ayrı bir araştırma konusu olarak ele alınmazken daha önce yapılan çalışmalardaki mezkûr rakamların “yeniden değerlendirilmesi” şeklinde ortaya atılmış bir tahmin niteliği arz etmektedir. Şunu da vurgulamak gerekir ki Rusya’daki Türk esirler arasında sadece ordu mensupları değil, aynı zamanda savaş kurbanı olmuş sivil esirler de vardı. Rusya savaş ilan edince kendi sınırları içindeki Osmanlı tebaası, yani sivil halk doğal surette esir vaziyetine düşmüş, evlerinden toplanarak esir kamplarına götürülmüşlerdir. Karadeniz sahillerinde, özellikle Trabzon ve Rize çevresinde yaşayan binlerce Türk Novorossiysk, Odessa vd. şehirlerde çalışıyorlardı. Bunlar genelde ticaret, pastacılık yapanların yanı sıra limanlarda ağır işte çalışan işçiler de vardı.¹⁶ Aynı uygulama Rusya’ya düşman diğer ülkelerin tebaası için de geçerliydi. Bunun dışında ordu birlikleri geri çekilmeleri sırasında sivil halkı da esir alıyordu. Örneğin, 1914 sonbaharında Rus ordusu Doğu Prusya’dan geri çekilişi sırasında 11.000 sivil esir almıştı. Bunların arasında ihtiyarlar, kadınlar ve çocuklar da vardı. O dönemde savaş esirleri genellikle Sibirya’nın şehirlerine toplanırken sivil esirler siyasi sürgün yerlerine (Turuhanski Ülkesi, Narımski Ülkesi vs.) sevk ediliyorlardı.¹⁷

Osmanlı için savaş aslında 1914’ten değil, daha önceden Balkan savaşlarıyla (8 Ekim 1912-29 Eylül 1913) başlamış bulunuyordu. Her ne kadar bu savaşlarda Osmanlı son dönemde kaybettiği topraklardan birazını geri kazanmışsa da, Balkan Savaşı sonrasında Osmanlı İmparatorluğu yeni kurulan devletler karşısında büyük bir yenilgiye uğramış, tarihi sınırlarını Adriyatik sahillerinden Meriç nehrine kadar geri çekmek ve Ege Adaları’nın kaderini de büyük devletlerin eline bırakmak zorunda kalmış, Balkanlarda yaşayan Türk nüfusu doğma yurtlarından kovulmuştu.

Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED), 43. Erzurum 2010 (ss. 319-328), s. 320.

¹⁶ Sönmez B. Bakü Halkının 1915-1917 Sarıkamış Esirlerine Kardeş Kömeği. **Karadeniz** (ss. 9-23), s. 11. Elektronik: <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/kdeniz/article/view/5000046969/5000044264>

¹⁷ Военнопленные империалистической войны, **Сибирская Советская Энциклопедия-1929 год**, <http://45f.ru/sse/voennoplennye-imperialisticheskoy-voyny/>.

Birinci Dünya Savaşında esir düşmüş Türklerin sayısına ilişkin araştırmalarda geçen bazı farklı tahminlere değinebiliriz. Osmanlı devleti Birinci Dünya Savaşına kalabalık bir orduyla katılmıştır. Prof.Dr. Cemalettin Taşkiran'ın belirttiği rakamlara göre 1915 yılı Temmuz ayına dek seferber edilen asker sayısı 1.934.720 idi. Mükellef olmayanlarla birlikte toplam asker sayısı 2 milyon idi. Hicri 1285-1315 doğumlu “mustahfiz”, yedek, hizmette olanlar ve “ikinci tertip asker” olarak toplamda 2 milyon 608 bin asker seferber edilmiştir. Bunlardan hasta, firar, esir ve kayıpların sayısı 1 milyon 560 bin olup toplam asker sayısında önemli bir orana tekabül etmektedir. Toplam esir sayısı ise 200 bin idi.¹⁸ Esirlerin tam sayısını belirlemek oldukça zordur. C.Taşkıran'a göre ülkeler bazında esir düşmüş Türklerin sayısı aşağıdaki gibidir: İngiltere 134 447, Rusya 65000, Fransa 2000, Romanya 605, İtalya 100 (toplam sayı 202.152).¹⁹

Esirler konusunda Hilali-Ahmer (Kızılay) Cemiyeti tarafından Rusya'ya gönderilmiş Yusuf Akçura'nın verdiği tahmini sayı Güney ve Kuzey Kafkasya'da 20-30 bin, Rusya'nın diğer bölgelerinde 20-30 bin olmak kaydıyla 40-60 bindir. Y. Akçura'nın Rusya gibi devasa yüzölçümüne sahip bir ülkede sadece Moskova, Kostroma, Nijni Novgorod, Samara, Kazan, Simbirsk ve Ufa'ya gitmesi, Sibirya, Ukrayna, Kafkasya ve Rusya'nın diğer bölgelerine gidememesi bu rakamın doğruluk ihtimalini oldukça azaltmaktadır.²⁰ Prof.Dr. Akdes Nimet Kurat Rusya'nın değişik bölgelerinden Türk esirlerle ilgili bilgi toplamış Y. Akçura'nın Eylül 1919'da İstanbul'a döndükten sonra “Sabah” ve “Türk Dünyası” gazetelerinde (2 Ekim 1919)'da yayınladığı “Rusya'da Bulunan Esirlerimiz” başlıklı yazısındaki bilgilere dayanarak Rusya'daki Türk esirlerin sayısının 50-60 bin civarında olduğunu yazmaktadır. İhtilal sonrası esirlerin birçoğunun türlü vasıtalarla yurda döndüğünü, ayrıca 1919 Eylül'den itibaren Rusya'da 10 bin Türk kaldığını, Mondros Mütarekesinden sonra kalan esirlerin de teşkilatsız bir şekilde değişik yollarla vatana döndüğünü yazmıştır.²¹

1916 yılı yaz aylarına dek Kafkasya cephesinde savaşlar devam ederken Galiçya'da Ruslara karşı yeni çephe açılmıştır. Ruslar ve Türkler her iki cephede esir veriyorlardı. Tahminlere göre 50.000 Türk esir Rusya'ya götürülmüş, 15 bini yollarda ve savaş meydanlarında

¹⁸ Taşkiran C. **Ana Ben Ölmedim**, Türkiye İş Bankası Yayınları. İstanbul 2001, s. 57.

¹⁹ Bkz: Taşkiran C., s.57-64.

²⁰ Kutlu C. I. Dünya Savaşı'nda Rusya'daki..., s. 321-322.

²¹ Kurat A. N. **Türkiye ve Rusya: XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)**. TTK, Ankara 2011, s. 457.

ölmüştür. Esirlerin yaklaşık 5000'i Ukrayna, 20000'i Kafkaslar, 10.000'i Sibirya ve geri kalanı Rusya'nın diğer bölgelerindeki esir kamplarına sevk edilmişlerdi. Esirlerin yaklaşık 20-25 bini değişik yollarla Türkiye'ye geri dönebilmiş, geri kalan esirler ise Rusya'da hayatlarını kaybetmişlerdi.²²

Rusya'daki yayınlarda da sıkça başvurulanan Dr. Cemil Kutlu'nun²³ konuya ilişkin değişik literatür incelemesi üzerinden yaptığı tespitte esir sayısı şu şekilde belirtilmektedir: "1914 Sonbaharındaki Köprüköy-Azap Muharebelerinde 3000; 1914-1915 kışındaki Sarıkamış Harekâtında 15.000; 1915 yazındaki 3. Türk Ordusu'nun taarruzu ve muhtelif çarpışmalarda 7000; 1915-1916 kışındaki Rus Taarruzunda (Muş, Bitlis, Erzurum ve Doğu Karadeniz'in İşgali) 15.000; 1916 yazındaki Çoruh-Kaledere-Kop-Mama Hatun Muharebeleri ve diğer çarpışmalarda 20.000; 1916 yazı ve sonbaharındaki Galiçya ve Romanya Cephesindeki çarpışmalarda 3000 ve 1914-1917 arasındaki münferit çatışmalarda (Deniz çatışmaları, mevzi çarpışmalar, keşif hareketleri) 2000 olmak üzere toplam 65.000 civarında esir kaybı verilmiştir."²⁴

1918 yılı Mayıs ayında esir mübadelesi için Moskova'da bulunmuş Osmanlı heyetinin Rusya'daki Türk esirlerinin sayı ilgili sorusuna 15 Mayıs 1918 tarihli 7257 No'lu yanıtta 2398 subay (12'si imam, 90'ı hekim) ve 45.287 er olmak kaydıyla toplam 47.687 esir olduğuna dair bilgi verilmiştir. Cemil Kutlu'ya göre bu rakamların doğru olduğunu kabul edersek Rusların Osmanlı ordusundan esir aldıkları 60-70.000 savaş esirinden yaklaşık 50.000'i Rusya'ya ulaşmış, geri kalanı ise ya cephe arkasında ya da yollarda mahvedilmiştir. Gidenlerin yaklaşık 20-25.000'i çeşitli yollarla Türkiye'ye geri dönmüş, geri kalanı ise son derece ağır koşullarda hayatını kaybetmiştir.²⁵ Tartışmalı sorunlardan biri de hastalık ve başka nedenlerle hayatını kaybetmiş esirlerin oranıdır. E. Z. Volkov'a göre Rusya'da 1914-1917 toplamda 155 bin esir (toplam sayının %6.3)

---

²² Köstüklü N. I. Dünya Savaşında Rusya'nın Ukrayna ve Diğer Bölgelerindeki Türk Savaş Esirlerine Dair Bazı Tespitler, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XXVIII/83. Temmuz 2012 (ss. 1-16), s.4.

²³ Bkz: Kutlu C., I. Dünya Savaşında Rusya'daki Türk Savaş Esirleri ve Bunların Yurda Döndürülmeleri Faaliyetleri, (Basılmamış Doktora Tezi). Erzurum 1997; Kutlu C., Krasnoyarsk'ın Ölüm Kampından Yatılı Üniversiteye Dönüşmesi, **A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**. Sayı 32 Erzurum 2007, (ss. 245-267); Kutlu C. Vladivostok Asınara Hattında 1030 Türk, **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi** (TAED). Sayı: 10, 1998 (ss. 211-226); Kutlu C., I. Dünya Savaşı'nda...

²⁴ Bkz: Kutlu C. I. Dünya Savaşı'nda Rusya'daki..., s. 319-320.

²⁵ Kutlu C., s. 322-324.

hayatını kaybetmiştir.²⁶ Esirler daha ziyade kanlı ishal, mide ülseri, tüketim, pnömoni, çiçek, beyin, iskorbüt, tifüs, kronik peritonit, verem vs. hastalıklardan ölmüşlerdi.²⁷

Rusya'da yapılan çalışmalarda da esirlerin, aynı zamanda Türk esirlerin sayısına ilişkin kesin rakamlar tespit edilememektedir. Rusya'daki esirlerin savaştan ordu mensupları, aynı zamanda düşman ülkenin tebaası (vatandaşı) olarak esir durumuna düşmüş siviller oluştururken, savaş korkusuyla kaçan milyonu aşkın mültecinin de olduğunu söylemek gerekir. Alman ve Avusturya-Macaristan ordularının doğuya doğru ilerlemesi sonucunda özellikle Polonya ve Baltık bölgelerinden yaşlılar, kadınlar ve çocuklardan oluşan mülteci dalgası da doğuya doğru hareket ediyordu. Bu kadar mültecinin beslenmesi, geçici iskân ve günlük ihtiyaçlarının karşılanması büyük bir sorun haline gelmiştir. 1917 Ekim İhtilali sonrası Milliyetler Halk Komiserliğinin hesaplamalarına göre sadece Polonya topraklarından kaçan mülteci sayısı bir buçuk milyon civarında idi.²⁸

Genel olarak esir sayılarına ilişkin çelişkili (tartışmalı) bilgilere resmi yayınlarda ve bilimsel çalışmalarda rastlayabiliriz. Kızılhaç Cemiyeti verilerine göre 1916 yılında Rusya'da bulunan savaş esirlerinin sayısı 63.000 idi.²⁹ General N.N. Golovin'in "Rusya Birinci Dünya Savaşında" adlı eserinde 1 Eylül 1917 tarihinden önce esir alınan Türk askerinin sayısı 64.509 olarak geçer. Onlardan 306'sı kaçmış, 582'si ölmüş, 258'i savaş malulü olarak ülkesine gönderilmişti. Barınma yerlerinde, hastanelerde ve değişik işlerde bulunan esir sayısı 63.363'dir.³⁰ Başka bir çalışmada ise esir Türklerin sayısı 50.000'er ve 950 subay olarak belirtilmiştir.³¹ Rusya'da savaş esirleriyle ilgili

---

²⁶ Волков Е. З. Динамика народонаселения СССР за восемьдесят лет. М.-Л. 1930, s.76.

²⁷ Суржикова Н. В. Военнопленные Первой мировой войны на Урале. К реконструкции коллективного портрета. **Вестник Пермского университета, История** Выпуск 3 (17) 2011 (с. 57-64), 59-61.

²⁸ Курганов И. Иностранцы участники коммунистической революции в России, **Первопеходник**, № 15 Октябрь 1973 г., <http://pervopohodnik.ru/publ/4-1-0-44>.

²⁹ Alman ordusundan 187.000, Avusturya-Macaristan ordusundan 2.100.000, Osmanlı ordusundan 63.000 şeklinde idi. Bulgar ordusundan esir alınanların sayısı ise belirsizdi. Bulgar esirler hariç Rusya'daki savaş esirlerinin toplam sayısı 2.350.000 idi. Bunlardan 80 bini subay ve 2.270.000'i er idi. **Участие трудящихся зарубежных стран в Октябрьской революции**. Академия наук СССР. Изд. "Наука", Москва 1967. Alıntı: Курганов И. <http://pervopohodnik.ru/publ/4-1-0-44>.

³⁰ Головин Н.Н. **Россия в Первой мировой войне**. "Вече", Москва 2014.

³¹ Шлейхер И.И. Военнопленные стран Четверного союза в Сибири: некоторые вопросы транспортировки и содержания в лагерях. **Военно-исторические**

rakamların farklı olmasının esas nedeni savaş döneminde esirlerin kaydını tutan tek kurumsallaşmış bir sistemin olmamasıydı. Kayıtlar üç değişik kurum tarafından tutuluyordu: Mülteci ve Göçmen Komisyonuna bağlı Merkezi Bilgi Bürosu, Genelkurmay Başkanlığı Sekreteryası, Moskova Askerî dairesi Karargâhı. Değişik kurumların sundukları veriler oldukça çelişkilidir.³² Esirler Hazar denizinden Sibiryâ'ya kadar uzayan ve geniş bir arazide kurulmuş Samara, Simbirsk, Kazan, Ufa, Nijniy Novgorod, Oka, Kostroma, Vyatka, Vologda, Krasnoyarsk, Vladivostok gibi birbirindən çok uzak mesafelerde yerleşik kamplara gönderiyorlardı. Bu ve diğer kamplarda bulunan esirler sadece beş-altı yıl sonra vatana dönebilmişlerdi.³³ Galiçya cephesinden esir alınanların yanı sıra Kafkasya cephesinden de esir alınanlar Kiev, Harkiv, Donetsk, Dnepropetrovsk bölgelerine gönderiliyorlardı.³⁴ Rusya'daki bölgesel arşivlerin de incelenmesiyle o bölgelerde bulunan Türk esirlerinin sayısı ve kimliklerine ilişkin bilgilerin daha fazla somutlaştırılması imkânsız değildir. Çünkü esirlerle ilgili hükümet politikasının uygulanmasında merkez (bakanlık ve üst düzey müdürlükler) ve mahalli (askerî daire karargâhları, valiliklerin yazı işleri birimi) devlet kurumları yer alıyordu. Merkez teşkilatı olarak Harbiye Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı ve taşra birimleri esirlerle ilgili konularda görevlendirilmiştir. Esir aylarının hızla artmasıyla kurumsallaşma kapasitesi artırılmış, Genelkurmay ve Dışişleri Bakanlığı bünyesinde "esirlerin gözetimi" ve "esirlerle ilgili" özel birimler oluşturulmuştu. Moskova, Kazan, Türkistan, Omsk, İrkutsk ve Priamursk askerî dairelerinde ilgili birimler tesis edilmişti. Merkezden gelen emirlerin uygulanmasında valiler önemli rol üstlenmişlerdi. Askerî ve sivil valiler esirlerin kabulünden geri dönüşüne dek geçen dönemin tüm aşamalarındaki sorunlarla (sıcak ayakkabı ve giyeceklerle temin edilmesinden başlamış geri dönüşlerinin sağlanmasına dek) ilgili müdahale yetkisine sahipti.³⁵

Diğer araştırmalarda da zikredilen rakamları ele aldığımızda

исследования в Поволжье. Сб. науч. трудов. Саратов 2005. Вып. 6. (с. 78-90).

³² Rusya Kızılhaç Cemiyetinin verilerine göre esir sayısı 1.782.966, Genelkurmay verilerine göre 1.961.333, Merkezi Bilgi Bürosunun verilerine göre ise 2.328.540 esir vardı. Идрисова Э. С. Иностраннные военнопленные Первой мировой войны на Южном Урале в 1914-1921 гг. (автореф. дис... канд. ист. наук). Оренбург 2008.

³³ Taşkıran C., s. 310-311.

³⁴ Köstüklü N., s.4.

³⁵ Самович А.Л. Деятельность российского государства в отношении иностранных военнопленных (XIX-начала XX в.), (автореферат дис. ... д-ра ист. наук). Москва 2011, s. 29.

çoğu zaman 60-65.000 arasında değişen bir Türk esir sayısından bahsedildiğini görmekteyiz. Yukarıda belirttiğimiz nedenler yüzünden esirlerin sayısına ilişkin kesin rakamlar ifade etmek oldukça zordur. Bundan sonraki araştırmalarda bu konuda olağandışı bir rakamın belirtilmeyeceğini söyleyebiliriz.

Osmanlı, daha sonradan Türkiye hükümeti Rusya'daki esirlerin sayılarının tespiti ve geri dönüşlerinin sağlanmasına ilişkin çeşitli tarihlerde birçok girişimlerde bulunmuş ve bazı çalışmalar gerçekleştirmişlerdi. TBMM açıldıktan sonra Ankara Hükümeti'nin Rusya'daki Türk esirler konusuna özel bir önem verdiğini görebiliriz. Sovyetlerle olan dostluk ilişkileri çerçevesinde Türk savaş esirleri hususu iki ülke arasında önemli müzakere konularından biri olmuştur. Ankara Hükümeti 28 Mart 1921'de Sovyet Rusya ile Moskova'da Esirlerin İadesi Sözleşmesi'ni (İade-i Üsera Mukavelenamesi) imzalamıştır. Yaklaşık 6 ay sonra da 17 Eylül'de Moskova'da Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ile de benzer nitelikli bir Esir Mübadele Sözleşmesi imzalanmıştır.³⁶ Bu sözleşmeler çerçevesinde, Ukrayna ve Rusya'ya zaman zaman heyetler gönderilerek Türk esirlerin yurda dönüşlerinin sağlanmasına çalışılmıştır.³⁷ Mükavelenin yürürlüğe girmesinden sonraki tarihlerde de savaş esirleri sorununun önemini kaybetmediğini görüyoruz. Kastamonu milletvekili Halit Beyin Rusya ve diğer ülkelerdeki Türk esirlerle ilgili 1925 tarihli önergesine (*T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre II, İçtima Senesi II, Cilt 12, İ.41, 26.1.1341, C.1, s. 329,331.*) verilen cevaplarda³⁸ kesin bilgilerin olmadığını görebiliriz. Dışişleri Bakanlığı'nın 25 Eylül 1339 (1923) tarihli TBMM Riyâset-i Celilesi'ne gönderdiği cevap yazısında, yabancı ülkelerde kalmış ve henüz yurda dönmemiş Türk esirleri ile ilgili malumatın temin edilmesi için hem Milli Savunma Bakanlığı hem de Hilâl-i Ahmer (Kızılay) delegesine resmî yazılar yazıldığını, hatta Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'ndan ilgili bir heyetin Türk esirleri ile ilgili sağlık yardımı konusunda görüşmek üzere Rusya'ya gönderildiğini; ancak Rus yetkililerin harp esirlerimizi tanımadıklarını

³⁶ Yerasimos S. **Türk Sovyet İlişkileri – Ekim Devriminden Milli Mücadele'ye.** İstanbul 1979, s.406- 410. Alıntı: Köstüklü N., s.7.

³⁷ Köstüklü N., s.7, Ukrayna'daki esirler daha ziyade Avrupa'dan, özellikle Galiçya cephesinde esir düşenlerden oluşuyordu. Bunun dışında Nargin adasından da Ukrayna'ya esirler getirilmişti. Ukrayna'daki esirler daha ziyade Kiev, Harkiv, Donetsk, Dnepropetrovsk'ta idiler. Kırım'a da esirler gönderiliyordu. Köstüklü N., s. 4.

³⁸ Durdu M. B. Kastamonu Milletvekili Halit Bey'in Rusya ve Diğer Ülkelerde Kalan Türk Esirleriyle İlgili Önergesi ve Bakanlıklardan Gelen Cevaplar. **Kastamonu Eğitim Dergisi.** Cilt:14 No:1 Mart 2006 (cc. 201-216.)

ve yeni bir heyetin gönderilmesine gerek olmadığını, ileride savaş esiri tespit edildiğinde Türk elçiliği veya konsoloslugu vasıtasıyla yurda sevklerinin mümkün olacağını bildirmişlerdir. Ayrıca 1917-20'li yıllarda da Rusya'da meydana gelen devrim yıllarında Rus orduları tarafından Türk esirlerin gönderildiği ifade edilmiştir.³⁹ Özetle, savaşın ortaya çıkardığı ağır sosyo-ekonomik koşullar, tahripler ve ülkedeki diğer sorunlar, savaş sonucunda Osmanlının parçalanması ve Türk milletinin yeni bir devlet kurma mücadelesindeki zorlukları maalesef esirler sorununu geri plana atmıştır.

3. Savaş Esirleri ve Müslüman-Türk Dayanışması

Birinci Dünya Savaşı öncesi yaşanmış Balkan savaşları da sonuçları itibariyle Osmanlının maddi ve manevi kayıpları açısından ağır geçmiş savaşlar idi. Balkan savaşları sonucunda Osmanlı Devleti toprak kayıpları yaşamış, bölgedeki Türk ahali doğma yurtlarından kovulmuşlardı. Söz konusu savaşlarda Rus liberallerinin ilkesizliği tam anlamıyla gün ışığına çıktı. Liberallerin Osmanlı ordusuna karşı yoğun propaganda faaliyetleri, gönüllü birlikler teşkil etmeleri, orduya para toplamaları Türk aydınlarını psikolojik olarak çok etkilemişti.⁴⁰ Azerbaycanlı aydınların Rusların politikasından memnun kalmadıklarını o dönemde yeraltı faaliyetini sürdüren Müsavat Partisinin beyannamesinde ortaya konulmuştur. Beyanname "yegane nicasımızın Türkiye'nin istiklali ve terakkisi olduğu" ifade edilmiştir. Müsavat Partisi, diğer memleketlerdeki Müslüman kardeşler Türkiye'ye yardım ederken Rusya Müslümanlarının kayıtsızlığını tenkit ediyordu. Bu beyanname Kafkas Müslümanları arasında büyük heyecan uyandırırken Çar Polisini de korkutmuştu.⁴¹

Çar hükümeti esirlerin sevki ve iskânı meselesini stratejik bir bakış açısıyla ele alıyordu. Güvenilmez düşman unsurlar olarak gördükleri esirler, Slav kökenli esirler, Türkler vs. konusunda ayrımcı bir çizgi takip eden Rus yönetimi esirlerin iskân yerlerini konusunda seçici davranıyordu. Esirler konusunda ayrımcı bir tutum sergileyen Çar hükümeti Slav olanları ve diğer esirleri birbirinden ayırıyordu. Kazan Askerî Dairesi komutanlığının 24 Haziran 1916 tarihli ve 753 No'lu emri çıkarıldı. Emir 10 bölüm 148 maddeden oluşurken

---

³⁹ Durdu M. B., s. 208.

⁴⁰ Вах: Гасанлы Дж. **Русская революция и Азербайджан: Трудный путь к независимости (1917-1920)**. Изд. "Флинта", Москва 2011, s. 28-29.

⁴¹ Bal H. **Azərbaycan Cumhuriyyətinin Kurtuluş Mücadelesi ve Kafkas İslam Ordusu**. İdil yayıncılık, İstanbul 2010, s. 25-26.

aşağı rütbeli savaş esirlerinin barınma kurallarını belirliyordu. Kurallarda askerler kesin bir şekilde etnik ayrıma tabi tutulmuştu. Slav esirlerin durumunu iyileştirmek adına 30 Ekim 1914'te Tüm-Rusya Slav Esirler Vasilik Kurumu oluşturulmuştu. Ekim 1915'de Simbirsk Valisi Slav kökenli esirlerin durumunu iyileştirmek ve onları Macar ve Almanlardan tamamen ayırma tavsiyesini içeren bir emir vermiştir.⁴² Güvenilmez unsurlar olarak görülen Alman, Avusturya ve Macar esirler başlıca olarak Ural ötesi (Sibirya), Türkistan ve Uzak Doğu bölgelerine sevk ediliyorlardı. Türklerin önemli bir kısmı Kafkasya cephesinden esir alındıkları için önce Tiflis'e, oradan da Bakü'ye, daha sonra Rusya İmparatorluğunun diğer şehir ve vilayetlerindeki esir kamplarına naklediliyordu. Hükümet, Türk esirleri mümkün olduğu kadar Müslüman ve Türklerin yaşadıkları bölgelerden uzak tutulmaya gayret ediyordu. Bu yüzden Orta Asya'ya değil, Rusya'nın içlerine, özellikle Sibirya naklediliyordu. Rus yönetimi Avusturya-Macaristan ordusundaki Ortodoks inancına sahip esirlerin yerel halkla temasına engel olmuyor, bayram günleri kilise ziyaretlerine ve akrabalarıyla yazışmalarına müsaade ediyordu. Diğer esirlere ve özellikle Türk esirlere böyle bir hak tanınmamıştı.⁴³

Başlangıçta Rus hükümeti savaş esirlerinin çalıştırılmasına müsaade etmiyordu. Fakat esirlerin geçimini sağlamak hazine üzerinde büyük yükü. Ayrıca bir müddet sonra erkek nüfusun cepheye gitmesi sonucunda işgücündeki yetersizlik açık şekilde ortaya çıktı. Esirlerin büyük çoğunluğu (yaklaşık bir buçuk milyon esir) savaşa yollanmış ahalinin yerini doldurmak için fabrikalarda, üretim tesislerinde, madenlerde vs. çalışıyorlardı. Bazı esirler ise ayrı ayrı ailelerde yabancı dil öğretmeni, ayrıca terzi, marangoz vs. işlerde çalışıyorlardı.⁴⁴ 10 Ekim 1914 yılında "Savaş Esirlerinin Özel Şirketlerle Birlikte Demir Yollarının İnşasında Çalıştırılmasına Dair Kurallar", 28 Şubat 1915 yılında "Savaş Esirlerinin Tarım İşlerinde Çalıştırılmasına İzin Verilmesine Dair Kurallar", 17 Mart 1915 yılında ise "Savaş Esirlerine Özel Sanayi İşletmelerinde Çalışmalarına İzin Verilmesine Dair Kurallar" tasdik edildi.⁴⁵

---

⁴² Ниманов Б.И. Содержание иностранных военнопленных на территории России в годы Первой мировой войны, серия История России, № 2. **Вестник РУДН**, 2009 (с. 55-56).

⁴³ Субаев-Казанлы Н. www.archive.gov.tatarstan.ru/magazine/go/anonymous/main/?path=mg:/numbers/1999_1_2/14/14_4/.

⁴⁴ Курганов И. <http://pervopohodnik.ru/publ/4-1-0-44>.

⁴⁵ Ладыгин И.В. <http://army.armor.kiev.ua/hist/intervent.php>

Esirlere bir miktar para veriliyordu. Sivil esirlere de siyasi tutsaklara verildiği kadara yardım bağlanmıştı. Bunun dışında sivil esirlere savaş esirleriyle birlikte Alman ve Avusturya hükümeti de bir miktar yardım. Tyan-Dzin’de kurulmuş, Elsa von Ganneken başkanlığındaki “Sibirya’daki Alman ve Avusturya Esirlere Yardım Cemiyeti (“Hulfsaktion für deutsche und oester-reichungarische Gefangene in Sibirien”) de bu konuda aktif faaliyet gösteriyordu. Onun yardımıyla Çin, Japonya, Avustralya ve özellikle Amerika’da yaşayan Almanlardan bir hayli yardım toplanmıştı. Ağustos 1917’de Çin’in Almanya’ya savaş açmasıyla cemiyetin faaliyetine son verilmişti.⁴⁶ Osmanlı devletinin Rusya’daki esir tebaasına yardım edecek kaynağı yoktu. Onlara sadece Avusturya ve Alman kaynaklarından bir miktar yardım sağlanıyordu. Türk esirlerin bir kısmı soğuktan ve alçıktan ölürlen çok azı Sibirya’nın ağır yaşam koşullarını karşı koyabilmişti.⁴⁷

12 Ocak 1915 tarihinde (10 sayılı) “Penza Haberleri” (Пензенские ведомости) gazetesinde şu satırlar yer almaktaydı: “9 Ocak 1915. Gündüz saatlerinde Ryazan-Ural demir yolunun Penza istasyonunda trenler mola verdikleri sırada Sibirya ve diğer şehirlere nakledilen çok sayıda esir Türk ve Avusturyalıyı görmek mümkündü. Türkler arasında ihtiyarlar çoktu. Neredeyse tüm esirler Rusça iyi konuşuyorlar. Üzerleri oldukça incedir. Çoğunun üzerinde değişik renkli montlar vardır. Çok azı askerî üniforma benzer elbise giymişler. Türkleri ayrı taşıyorlar ve onlara, bekçilerin korudukları vagonlardan dışarı çıkmaya izin yok. Oysa Avusturyalı Slavlar vagonlarından dışarı çıkarak, konvoysuz, serbest şekilde su, ekmek vs. almaya gidebiliyorlar. Avusturyalıların da giysileri o kadar sıcak değil, fakat hepsi aynı şekilde giymişler. Türklerin ve Avusturyalıların esir alındıkları vagonlara hiç kimseyi yaklaştırmıyorlar. Türkler yüksek sesle, onları bu savaşa sokan Almanlara sövüyorlardı”.⁴⁸ “Pester Lloyd” gazetesinin 1916 tarihli bir makalesinde Penza’ya getirilmiş 700 Türk esirin vagonlarda tutulduğu, yirmi gün hiçbir şey yapılmadığı,

---

⁴⁶ Военнопленные империалистической войны, <http://45f.ru/sse/voennoplennye-imperialisticheskoy-vojni/>, **Сибирская Советская Энциклопедия - 1929 год**, 06.05.2011.

⁴⁷ Военнопленные империалистической войны, <http://45f.ru/sse/voennoplennye-imperialisticheskoy-vojni/>, **Сибирская Советская Энциклопедия-1929 год**, 06.05.2011

⁴⁸ Сибгатуллина А. Т. Материалы русской прессы 1914-1916 гг. о турецких военнопленных, **Bildiriler**, 38. **ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi)**, 10-15.09.2007, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. Ankara-2012 (cc.2811-2818), s. 2813-2814.

Petrograd'dan gereken talimat gelmediği için vagonlarda kapalı tutulduklarını ve bu yüzden tümünün vagonlarda öldüklerini yazmıştı.⁴⁹ Rus yönetimi Türk esirlerin kaderine tamamen kayıtsız idi. Şubat 1915'de Samara'ya iki esir treninde Türk esirlere ait 57 donmuş ceset vardı. Aynı tarihlerde Omsk'a donmuş cesetlerin bulunduğu tren gelmişti.⁵⁰ Orta Sibirya'da Trans-Sibirya demir yolu hattı üzerinde bulunan ve başlangıçta sekiz bin kişi için öngörölmüş Krasnoyarsk kampındaki esir sayısı kısa süre sonra 14.000'e ulaşmıştır. Aşırı kalabalık yüzünden yaşam koşulları daha da ağırlaşmış, sadece 1914-1915 yılı kış aylarında tifüs salgını ve çeşitli bulaşıcı hastalıklar yüzünden 1300 savaş esiri hayatını kaybetmiştir. Ölenlerin içinde 60 Türk askeri de vardır. Ölen esirler hastane barakalarından alınarak üst üste el arabasına yığılıyor, kampın üç kilometre uzağında açık şekilde bekletilen çukurlara boşaltılıyordu. Mezar olarak açılan çukur üst kısmına kadar dolmadıktan sonra kapatılmıyordu.⁵¹ “Russkoe slova” (“Русское слово”) gazetesine 30.12.1914 tarihinde Tiflis'ten gönderilmiş bir telgrafta şöyle deniyordu: “Esirler birbirin ardınca naklediliyorlar. Devasa yolcu ve yük vagonları ağzına kadar Türk, Arap ve Kürtlerle doludur. Bazılarının anlattığına göre esir düşmeden önceki on günden beri hiçbir şey yememişlerdi. Çok sayıda hasta vardır. Onlarca kişi yollarda ölüyorlar. Vagonlardan çoğu zaman ceset çıkarıyorlar”.⁵² Petersburg Telgraf Ajansının haberine göre 1 Aralık 1914'ten 24 Ocak 1915 tarihine dek Tiflis üzerinden 326 esir Türk subayı getirilmiştir. Onlardan %60'ı karargâh subayı ve 14.220'si erdi. Bunlardan önemli kısmı Sarıkamış'ta esir düşenler idi. Çoğunun ayakları ve elleri donmuş, en ufak dokunduğunda acıdan çığlık atıyorlardı. Çoğu bitkin durumdaydı ve otuz esir yorgunluktan, ayrıca açlıktan yolda ve şehir hastanesinde ölmüşleri. Hepsini bit basmış ve

---

⁴⁹ Ниманов Б.И. Содержание иностранных военнопленных на территории России в годы Первой мировой войны, **Вестник РУДН**, серия История России, № 2, 2009, (с. 55-56), с. 59.

⁵⁰ Военнопленные империалистической войны, <http://45f.ru/sse/voennoplennye-imperialisticheskoy-voyny/>, **Сибирская Советская Энциклопедия -1929 год**, 06.05.2011

⁵¹ Bu toplu mezara daha sonra bir anıt dikilerek Türkçe, Almanca ve Macarca ithaf ifadeleri yer almıştır: “Müttefik Alman, Avusturya-Macar ve Osmanlı Orduları Zabitanından Krasnoyarsk'da Vefat Edenlere Arkadaşlarının İthafı, 1330–1331/1914–1915”. Kutlu C., Krasnoyarsk'ın Ölüm Kampından Yatılı Üniversiteye Dönüşmesi. A. **Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı 32 Erzurum 2007 (ss. 245-267), s. 246, 249.

⁵² Сибгатуллина А. Т., s. 2812-2813.

bir türlü baş edemiyorlardı.⁵³ “Türk Esirlerine Yardım Komitesi” adıyla Açık Söz gaztesinde 16 Ocak 1918 tarihinde yayınlanan “Tambov’da Türk Esirleri Hakkında” başlıklı bir yazıda Rusyadaki esirlerin durumunu algılamak zor değildir. Makalede şöyle yazılmıştı: “Bakü Cemiyet-i Hayriyesi tarafından esirlere yardımlar organize edilmiştir. Bu cemiyet sayesinde 700 kadar özürü de memleketine gönderilecektir. Bakü Cemiyet-i Hayriyesi’ne teşekkür ediyoruz, 700 kişilik bu özürü esirler, belki de Nargin adasından vatanlarına ulaştırılmışlardı” ifadeleri ile bu insanların Azerbaycan’dan yola çıkarıldığını ancak Rus Hükümeti’nin müdahalesiyle bu teşebbüsün akamete uğradığını duyurmaktadır. Buna göre, 1917 yılı Kasım ayı başlarında “bu biçareler” öz vatanlarına değil, Tambov’a getirilmişlerdir. “Şimdi bu insanlar Tambov’dadır. O adadan (Nargin) hareket ettikleri” zamanki sayıları buraya, Tambov’a gelince 527 kişi kalmıştır. Geri kalanlar “yolda” hastalanıp hayatlarını kaybetmişlerdir.⁵⁴

Kafkasya cephesinde esir düşmüş Türkler öncelikle Tiflis üzerinden Bakü’ye, Hazar denizindeki Nargin adasına getiriliyorlardı. Burası esirlerin oldukça ağır şartlar altında yaşadıkları bir yer idi. Ayrıca Nargin adası, esirlerin yerel halktan uzak tutulması açısından da Çar hükümeti tarafından yapılmış “önemli” bir tercih idi. Tiflis civarında esirler için 500 çadır kurulmuşdur. Esirler arasında siviller, ihtiyarlar ve çocuklar da vardı. Ölenlerin sayısı günbegün arttığı için onlara ayrı ayrı mezar kazımak imkansızdı. Buna göre de ölenler toplu şekilde kazılmış hendeğe doldurulurdu. Bazen hendeğin derinliği yetersiz olduğu için cesetlerin üzeri açık kalıyordu. Bu da bölge halkının itirazına neden oluyordu.⁵⁵ Esir kampında tutulanların durumunu ilk kez dünyaya duyuran ise, Azerbaycan’ın devlet adamı ve aydını Neriman Nerimanov olmuştur. Nerimanov “Hükümet” gazetesinin 28 Kasım 1917 tarihli sayısında “Gözyaşı Döktüren Cezire” adlı bir makale kaleme almış, esir kampındaki vaziyeti açık ve net bir şekilde gözler önüne sermişti: “Keşke bu cezireye (adaya) gitmez olaydım. Keşke bir deri bir kemik bedenleri, fersiz gözleri, ah-u zar eden bu insanları görmez olaydım. Keşke, “Efendim, su!”, “Efendim, yemek!”, “Efendim, giyecek!” sözlerini işitmez olaydım. Keşke; (vücutları) çıplak, dudakları soğuktan titreyen, yüzleri morarmış anasız babasız çocuklarla konuşmamış olaydım. Keşke hastanede, başları

⁵³ Сибгатуллина А. Т., s. 2813.

⁵⁴ Aşırılı A. **Nargin: Sarıkamış-Kafkas Cephesi Esirlerinin Dramı** (Yayına hazırlayan: Bingür Sönmez), Babiali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2013, s 47, 48

⁵⁵ Aşırılı A., s. 21-22.

kerpiç üstünde can veren yiğitlere rast gelmemiş olaydım.”⁵⁶ Merkezi Bakü’de olan ve bir çok şehir ve kasabalarda şubeleri bulunan Bakü İslam Cemiyeti Hayriyesi (“Kardeş Kömeği”) teşkilatı ve diğer Müslüman hayır cemiyetleri bu duruma ciddi itiraz etmişlerdi. Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi’nin temsilcisi İsmail Bey Seferbeyov Tiflis’e gelerek durumu incelemiş, ölümlerin defninden sorumlu şahıslar görevden uzaklaştırılmış, hastalar değişik hastanelere yerleştirilmişlerdi. Hastalara bakan hekimlerin ekseriyeti Ermeni oldukları için hastaların durumu daha da ağırdı.⁵⁷ Azerbaycan’daki değişik hayır cemiyetleri, gazeteler, aydınlar ve iş adamlarının Türk esirlerle ilgili faaliyetleri ve gösterdikleri çabalar her şeyden önce bir insani görev olmanın yanı sıra bir Türk-Müslüman dayanışmasının sağlam örneği idi. Bakü İslam Cemiyet-i Hayriyesi Rus işgali altında bulunan Doğu Anadolu’da çeşitli şubeler açarak savaş mağdurlarına Azerbaycan halkının yardımlarının ulaştırmakla büyük fedakârlık örneği vermişti. Cemiyetin görevlileri işgal altında bulunan topraklarda dolaşarak kimsesiz çocukları toplamış ve Bakü’deki yurtlara yerleştirerek bakımlarını sağlamışlardır. Bazı Azerbaycan tiyatro toplulukları “Kars-Ardahan Müslümanları nef’ine”, “Anadolu felaketzedeleri hayırına” gibi ifadelerle maksatlarını açık şekilde ortaya koymuş, sergiledikleri oyunlarla İslam Cemiyeti Hayriyesin’e yardımlar toplamışlardır.⁵⁸ Teşkilat 1917 yılında Bakü’de “Kardeş Kömeği” adlı bir mecmua da çıkarmıştı.⁵⁹ Bu mecmuanın yazarları 20. yüzyıl Azerbaycan edebiyatı, ilmi ve siyasetinin en parlak şahsiyetleri idiler: Hüseyin Cavid, Abdulla Şaik, Ömer Faik Nemanzade, Ahmet Cevat, Mehmet Emin Resulzade, Abbas Sıhhat, Salman Turhan (Mümtaz), Memmed Said Ordubadi vs. Bakış açıları, görüşleri, sosyal durumları bu kadar muhtelif olan ve hatta uzak şehirlerde yaşayan bu insanları bir araya getiren ortak özellik onların sahip oldukları insancılık, eziyet ekenlere, ihtiyacı olanlara kardeşlik elini uzatmak, yardım etmek, maddi ve manevi yönden destek olmak isteği idi.⁶⁰

Kasım 1917’de Cemiyetin Başkan yardımcısı Oruc Orucov Açık Söz gazetesinde halka şöyle sesleniyordu: “Cezire’de 5000’den fazla

---

⁵⁶ Aşırılı A., s 32.

⁵⁷ Aşırılı A., s. 21-22.

⁵⁸ Bal H., s 52, 53

⁵⁹ Daha önce Mart 1915’de “Qardaş kömeği” adlı gazete çıkarılmış ve sadece 1 sayısı yayınlanmıştı.

⁶⁰ Cəfərov N. Qardaşlıq borcu, insanlıq vəzifəsi, İçində: **Qardaş köməyi-Kardeş Yardımı**, TİKA, Azərbaycan GYF, Bakı 2012 məcmuəsi (ss. VII-VIII), s. VII.

dındaş ve millettaşlarımız kötü bir halde yaşamaktadır. Onların bu gurbet ve esarete tek ümitleri ancak bizlerdir. İhtiyaç büyük olduğu için büyük yardıma ihtiyaç vardır. Binaenaleyh insaniyet ve milliyet namına felaketzedelere merhamet elinizi uzatınız. Her türlü yiyecek, yorgan, döşek, yastık ve.s yardımda bulununuz.”⁶¹

Kardeş Kömeği çalışmalarına diğer cemiyetler de destek vermişlerdir: Bakü Müslüman İnâs (Kadınlar) Cemiyet-i Hayriyesi, Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi, Kafkas Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi, Gence Milli Müslüman Komitesi ve Gence Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi, Necat Cemiyeti, Neşr-i Maârif Cemiyeti, Safa Cemiyeti, Revan Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi.⁶²

Bakü halkı esirlerin kaçmalarına her türlü destek veriyorlardı. Esirlerin himayesini üstlenmiş hayır cemiyeti esirler için belli günlerde Bakü’ye çıkma izni alabilmişti. 1915 yılı temmuz ve ağustos aylarında Türk bayramı günü sekiz asker ve subay şehre çıkmış ve bir daha geri dönmemişlerdi. Azerbaycan Türkleri gerek komite ve teşkilatların yardımıyla gerekse kişisel çabaları sayesinde Türk esirlerinin kaçışına ve vatana dönmelerine yardım ediyorlardı. Örneğin Sarıkamış muharebeleri zamanında esir düşen en üst rütbeli Türk subayı olan 9. Kolordu Kumandanı İhsan Paşa, Erkan-ı Harbi Fethi Bey ve başka 27 Türk subayının Sibiryadaki esir kampından kaçmasına bir Azerbaycan Türkü yardım etmiştir.⁶³ Azerbaycan Türklerinin esir Türk kardeşlerine yardımları 1918’de Azerbaycan Halk Cumhuriyeti kurulduktan sonrada devam etmiştir. Yardım faaliyetlerini Azerbaycan hükümeti üzerine almış ve bu işlerle ilgili olarak “Umur-u Hayriye Nezareti” görevlendirilmiştir. Bununla birlikte Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi Rusya’nın çeşitli yerlerindeki esir kamplarından Baküye gelen Türk esirleri ile ilgilenmeye devam etmişlerdir.⁶⁴

Bu yardımlarla ilgili benzeri fedakârlıkların yaşandığı başka bir bölge de Kazan idi. Kazan bölgesindeki esir kamplarında da çok sayıda Türk vardı. Birinci Dünya Savaşı arifesinde Kazan, bünyesinde

---

⁶¹ Açık Söz 30 Kasım 1917 No 617. Alıntı: Aslan B., **I. Dünya Savaşı Esnasında “Azərbaycan Türkləri”nin “Anadolu Türkləri”ne “Kardeş Kömeği (Yardımları)” ve Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi**, Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2000, s 170

⁶² Bkz. Aslan B., s 173-184.

⁶³ Aslan B., s. 163-164. İhsan Paşayla ilgili Rus basınında yer alan haberler ve kaçışına ilişkin bkz: Сибгатуллина А., Некоторые сведения об Искан-паше в Российской периодической печати, **Karadeniz**, Yıl: 1, Sayı: 1, Kış 2008, s. 173-181.

⁶⁴ Aslan B., s 173

11 gubernya ve iki askerî vilayeti (oblast) barındıran büyük bir askerî bölgeydi. Rusya'daki yaklaşık 400 esir kampından 113'ü bu bölgede idi ve bu kamplarda 285 bin esir bulunuyordu. Volga boyu birçok şehirde (Kostroma, Yaroslav, Simbir, Samara, Saratov, Tsaritsın ve Astrahan) kamplar vardı. Kazan'ın içinde ise iki kamp vardı: Birinci kamp Alafuzovların fabrikaları depolarının bulunduğu bölgede yer alıyordu. Bu kampta Avusturya-Macaristan ordusundan esir düşmüş Macar, Alman, Avusturya, İtalyalı esirler bulunduruluyordu. İkinci kamp ise Oscar Petzold “Şark Bavaryası” bira fabrikalarının yer aldığı kasabasında idi. Burada Osmanlı ordusundan Türk, Kürt, Çerkez, Laz, Kırım Tatarları ve hatta birkaç Arap subayı bulunuyordu.⁶⁵ Kazan'da ve Volga boyundaki birçok şehirlerde savaş esirleri fabrikalar ve üretim tesislerinde, Kazan boyunun inşasında, yol inşaatı, Kazan-Yekaterinburg demir yolu inşaatı, ayrıca zengin köylülerin ve toprak sahiplerinin arazilerinde çalışıyorlardı. Bazı Türk esirler Kazan'ın zengin Tatar ailelerinin evlerinde çalışıyorlardı.⁶⁶ Türk esirlerin durumuyla ilgilenme ve yardım yapmak üzere Moskova, Petrograd, Kazan, Ufa ve Orenburg başta olmak kaydıyla Kazan Türkleri tarafından komiteler teşkil edilmiştir. Bu komiteler mahalli “milli şuralar” denetimi altında çalışıyorlardı. Bazı şehirlerde Türk esirler için hastaneler dahi açılmıştı. Esirlere yardım için Kazan Türklerinin belli başlı gazeteleri tarafından yardım kampanyaları açılmakta ve yardım edenlerin adları gazete sayfalarında yayınlanmaktaydı. Ayrıca esirlere ait haberler de bu gazetelerin sayfalarında yer alıyordu.⁶⁷ Türk esirlerin durumlarının iyileştirilmesi yönünde ilk adımlar Ufa'nın varlıklı sakinleri tarafından atılmıştı. 1915 yılında Ufalı general eşi Mahiperver bike Türk esirlere yardım maksadıyla sadece Tatarlar ve Başkortlar değil, aynı zamanda Ruslardan da yardım toplamıştı. Yardım çağırışı Ayaz İsaki'nin “İl” gazetesinde ışıktandırıldıktan sonra Türklerin yoğun yaşadıkları şehirlerde (Kazan, Kastroma, Yaroslav, Samara, Saratov, Astrahan, Troitsk, Petropavlovsk vs.) de çok sayıda taraftar bulmuştu. Şubat İhtilalı ve Ekim İhtilalı sonrası asker şuralarının Türk esirlere yardım şubeleri, Müslüman sosyalist

---

⁶⁵ Субаев-Казанлы Н. www.archive.gov.tatarstan.ru/magazine/go/anonymous/main/?path=mg:/numbers/1999_1_2/14/14_4/

⁶⁶ Субаев-Казанлы Н. www.archive.gov.tatarstan.ru/magazine/go/anonymous/main/?path=mg:/numbers/1999_1_2/14/14_4/

⁶⁷ Moskova'da Ayaz İshaki Bey tarafından çıkarılan İl gazetesi, Kazan'da Hadi Maksudi Bey tarafından çıkarılan Yıldız, Orenburgdaki Vakit gazeteleri bunlara örnek olabilir. Kurat. A. N. s 447

komiteleri, hayır cemiyeti ve çok sayıda mahalle camileri bu yardım faaliyetleri içinde yer alıyordu. Kazan Müslüman örgütleri köy mahallerine de etki yaparak Türk esirler için erzak topluyorlardı.⁶⁸ Rusya Türklerinin (Müslümanlarının) Türk esirlere yardım konusunda gösterdikleri yardım ve fedakârlıklar toplumda büyük yankı uyandırmış, sömürge tebaa konumunda olan Türklerin millet ve kimlik bilincinin yükselişine olumlu etki yapmıştır.

4. Ermenilerin Türklere Karşı İşledikleri Cinayetler

Yukarıda da belirttiğimizi gibi savaşın başlamasıyla Rusya'nın sınırları içinde bulunan Osmanlı tebaası Rusya'nın esiri durumuna düşmüştür. Önceden Rusya sınırları içinde yaşayıp çalışanlar buldukları bölgelerde işlerine devam etmek istiyorlardı. Bu öteden beri Rusya'da yaşayıp çalışmasına rağmen esir durumuna düşmüş ve en iyi halde polis denetimi altında yaşıyorlardı.⁶⁹ Oysa Ermeniler Osmanlı tebaası olmalarına rağmen özel muamele görüyorlardı. Rus yönetimi Ermenilerin ticaretle uğraşmalarına engel olmuyordu. Örneğin, Kursk'ta merkezde un mamulleri imalatıyla uğraşan Kevark Titasyants, Starıy Oskol'da yine ekmek işiyle uğraşan Adamyants ticaretlerine devam etmişlerdi. Birinci Dünya Savaşı boyunca onlarca Osmanlı Ermenisi tek başına veya aileleriyle birlikte Rusya'nın değişik bölgelerinde çalışıyorlardı. Onların arasında "izinli" veya "hastalığına göre askerlik hizmetinden ayrılma" gerekçesiyle çok sayıda Ermeni rahatlıkla yaşayıp çalışıyordu.⁷⁰ 1916-17 yıllarında, birçok vilayetlerde cephe arkasının güvenliğini sağlamak amacıyla Rusya İçişleri Bakanlığı Osmanlı Ermenilerinin tehcir edilmesine karar verdi. Fakat Moskova Ermeni Komitesinin protestoları karşısında geri adım atarak tehcir kararını iptal etmek zorunda kaldı. İlginçtir ki, İç savaş kaosu ortaya çıkınca söz konusu Ermeniler Rusya'yı hızlı bir şekilde terk etmişlerdi.⁷¹

---

⁶⁸ Субаев-Казанлы Н. www.archive.gov.tatarstan.ru/magazine/go/anonymous/main/?path=mg:/numbers/1999_1_2/14/14_4/.

⁶⁹ Örneğin, Kursk ilinde "beyaz ekmek ve unlu mamuller" imal eden Mustafa İdris Korkoğlu 1913 yılından itibaren, başka bir ekmekçi Mustafa Yakup 1907 yılından itibaren Rusya'da yaşıyorlardı. Познахирев В.В. Турецкие пленные в Курской губернии в 1914–1921 гг. **История и археология**. № 4 2013. URL: <http://history.snauka.ru/2013/08/781>; Познахирев В.В. Турецкие военнопленные в городе Курске в 1916 г. **События и люди в документах курских архивов**. Вып. 8. Изд. Гос. архива Курск. обл., Курск 2010 (с. 91–93).

⁷⁰ Познахирев В.В. <http://history.snauka.ru/2013/08/781>.

⁷¹ Познахирев В.В. <http://history.snauka.ru/2013/08/781>.

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Rusların Osmanlı Ermenilerini ayaklandırmak niyetlerini içeren bir plana sahip oldukları bilinmektedir. Şunu da vurgulamak gerekir ki, planlanan eylem “Rusların Ermenileri kıskırtmak” şeklinde bir eylem olmayıp karşılıklı olarak çıkarlara odaklanmış ve Ermenilerin beklentilerini içeren nitelikte idi. Savaşın başlaması üzerine Erzurumdaki görevinden ayrılan Rus konsolosu A. A. Adamov’un Ermenilerin durumuna ilişkin 1 Kasım 1914 tarihli raporu Rusların ve Ermenilerin fırsat kolladıklarını gözler önüne sermektedir. Rus merkezi hükümetine iletilen bu raporda şu satırlar yer almaktaydı: “Sadece Erzurumun Ermeni ahalisi değil Erzincan, Sivas, Mamahatun, Kayseri dahil olmak üzere çevresindeki bütün kentler, ayrıca köyler ve kırsal alanlar kendilerini Türk boyunduruğundan kurtaracak Rus birliklerinin gelişini sabırsızlıkla bekliyorlar.”⁷² Ermenilerin bu planları sadece tebaası oldukları devlete karşı bir ayaklanma olmayıp, düne kadar bir arada yaşadıkları ve yurttaş oldukları insanlara, Müslüman ve Türk olduklarından dolayı yaptıkları büyük bir mezalim ve vahşet idi. Türk esirler de Ermenilerin vahşetten nasibini almıştır. Rus Yüzbaşı Cologriov’un raporuna göre, Kafkasya’daki Türk savaş esirlerinin durumları halkının çoğu Ermeni olan ve olmayan yerlere göre ikiye ayrılıyordu. Ermenilerle meskûn yerlerde esirlerin yok edilmesi için gerekli bütün koşullar oluşturulmuştu. Ermeni askerler sırf kişisel zevkleri için Türk savaş esirlerini öldürüyor, bunu çoğunlukla işkenceyle gerçekleştiriyorlardı. Kuzey ve Güney Kafkasya’daki Türk esirleri teftişle görevlendirilen Danimarka Kızılhaç üyesi Castenskiold ile Dr. Lorsej’den oluşan heyetin tespitine göre Gümrü’deki Karanov kışlasındaki 1.800 esirin durumu çok kötüydü. Esirler Ermenilerden çok korkuyorlardı. Çünkü Kars ve Gümrü’de Ermenilerin Osmanlı esirlerini öldürdükleri ortaya çıkarılmıştı.⁷³

Kafkasya cephesinden nakledilen Türk esirlerin kafilelerinde muhafız görevi yapan Ermeniler onlara olmazın eziyet ve işkence ediyorlardı. Çar II. Nikolay’ın dayısı ve Rus Kızılhaç teşkilatının başkanı Oldenburg esirlerin durumuyla ilgilenmek için Bakü’ye gelmiş, incelemelerini tamamladıktan sonra esirlerin durumuyla ilgili

---

⁷² McMeekin. S. **I. Dünya Savaşı’nda Rusya’nın Rolü** (Çeviren: Nurettin Elhüseyni), YKY. İstanbul 2013, s. 196-197.

⁷³ **Rusya’daki Üseramız Hakkında Malumat.** [y.y., t.y.] s. 28, 29-30. Alıntı: Sabahettin Özel, Ermenilerin ve Yabancıların Gözüyle Türk-Ermeni İlişkileri ve Ermeni Sorununa Bir Bakış, **İ.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, sayı: 3, İstanbul 2003, (ss.175-229)

bir toplantı yapmıştır. Toplantıda Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi'nden katılmış temsilciler Türk esirlerin çekmiş oldukları sıkıntıları dile getirmiş, özellikle Rusya'ya nakil sırasında Ermeni muhafızlar tarafından zulüm edildiğini bildirerek durumun düzeltilmesi için Oldenburg'dan ricada bulunmuşlardı. Oldenburg Kafkas Genel Valisi Vorontsov-Daşkova sert mazmunlu bir telgraf çekerek, Ermenilerin insanlık dışı davranışları ve yaptıkları zulümlerin Rusya İmparatorluğuna yakışmadığını ve bu hallerin Rus ordularının yüzünü kızartacağını ifade ederek, bundan sonra Türk esirlerin muhafazasında Ermeni askeri bulundurulmaması talebinde bulunmuştu. Bu olaydan sonra hükümet Kafkas demir yolu üzerindeki Ermeni askerlerin tümünü geri çekmiştir.⁷⁴ Ermeni çeteleri, Taşnak Partisinin silahlı güçleri Türk-Müslüman halkı öldürmek amacıyla zaman zaman Bolşeviklerin hizmetine bile girmişlerdi. Rusya'nın savaştan çekilmesi sırasında Kafkaslarda ve Doğu Anadolu'daki iktidar zafiyetini fırsat bilen Ermeniler onbinlerce Müslümanı katletmiş, onları doğma yurtlarından kaçmaya mecbur bırakmış, yerleşim yerlerin yakıp yıkmış, hatta birçok köye ve kasabayı yeryüzünden silmişlerdi.

5. Savaş Esirleri ve Enternasyonalizm

Sovyet dönemi tarihçilerin çalışmalarında sınıfsal özellik ön plana çıkarıldığı için esirlerin sosyal tabakalaşması konusuna önem verilmiştir. Avusturya-Macaristan esirleri içinde küçük ve orta tabaka çiftçiler (köylüler), tarım işçileri ve gündelikçi işçiler (%57), Türk esirler içinde topraksız ve küçük toprak sahibi çiftçiler çoğunlukta idiler.⁷⁵ Savaş döneminde gittikçe kötüleşen ağır çalışma koşulları esirleri kendi hakları uğruna mücadeleye teşvik ediyordu. Esirler, Rus işçilerle bir arada iktisadi taleplerle bu mücadelenin içinde yer alıyorlardı. Rusya'daki ekonomik ve siyasi kriz derinleştikçe devrim hareketi de hızlanıyordu. Moskova, St. Petersburg, Kiev, Taşkent, Ufa, Çelyabinsk, Barnaul, Alma Ata, Ulan Ude, İrkutsk, Odessa, Petrozavodsk, Novosibirsk, Tomsk, Tümen vd. yerel Bolşevik basın organları ve arşivlerinde bulunan belgeler enternasyonal devrim hareketinin ülkenin değişik bölgelerine yayıldığını doğrulamaktadır.⁷⁶

⁷⁴ Emircan A., Gerger M.Emin, **Büyük Ermenistan Hayali ve Kars'tan Karabağ'a Ermeni Vahşeti**, İstanbul 1992, s. 64; Aslan B., s. 159-161.

⁷⁵ Суржикова Н. В. Военнопленные Первой мировой войны на Урале. К реконструкции коллективного портрета, **Вестник Пермского университета**, 2011, История Выпуск 3 (17), (сс. 57-64), 58.

⁷⁶ Манусевич А. Состояние и задачи изучения истории интернационалистского движения в России в 1917-1920 гг. **Участие трудящихся зарубежных стран в**

Şubat İhtilalı sonrası esirlerin durumunda kısmi iyileşmeler yaşandı. Fakat savaş devam ediyordu ve Geçici Hükümetin savaştan çekilmek gibi bir niyeti yoktu. Bu durum esirlerin üzerinde olumsuz psikolojik etki oluşturuyordu. İleride her şeyin meçhul olduğu bir durum söz konusuydu. Bolşevik propagandası için paha biçilmez bir ortam oluşmuştu. Esir kamplarında komünist propaganda faaliyetleri yoğun bir hale gelmiştir. Savaş esirleri için çok sayıda dergi ve gazete çıkarılarak komünist propaganda yoğun hale getirilmiştir. Yayınlar içerisinde en fazla yayın Lehçe (38), Macarca (34), Almanca (31), Çek ve Slovak (13) dillerinde iken diğer dillerde aynı zamanda Türkçede de 1 adet yayın çıkarılmıştır. Ayrıca değişik dillerde Marks, Engels ve Lenin'in eserlerinden baskılar yapıldığı bilinmektedir.⁷⁷ Komünistlerin; bu savaşın bir emperyalist savaşı olduğu, savaşın yükünün işçi ve köylülerin sırtında olduğu iktidara geleceği takdirde savaşı durduracağı yönündeki vaatleri özellikle esirler üzerinde çok etkili olmuştur. Kamplardaki sol örgütlenmelerin hızla artması, enternasyonal örgütlerin oluşması, yerel komünist örgütleriyle iş birliğinin artması Bolşevik İhtilalına güç katıyordu. Türk komünistlerin daha etkin olabileceği bölgeler Müslüman ve Türklerin yaşadıkları bölgeler idi. Kazan'da 1918 yılı yazında sosyalist faaliyetlerinin canlandığını görmekteyiz. Rusya'daki Türkler arasında komünist propaganda ve örgütlenme faaliyetlerinde yer alanlardan biri de Mustafa Suphi idi. Birinci Dünya Savaşı çıkınca Mustafa Suphi “düşman devlet tebaası” olduğu gerekçesiyle esir alınanlar arasındaydı ve Kaluga kentine sürülmüştür. Savaş sırasında burada, Türk ırkından çeşitli solcularla temaslarda bulunmuş ve esir düşen Türk askerleri arasında da faaliyette bulunmuştur.⁷⁸

Uzun süre Sovyet tarihçileri “14 devletin genç Sovyet cumhuriyetine saldırısından” bahseden tezler geliştirmiş ve resmi tarih bu tezler üzerine oturulmuştur. Vurgulamak gerekir ki İç Savaş döneminde yabancı devletlerin askerî birliklerinin topyekûn bir katılımı söz konusu değildir. Hatta katılsa bile, o dönemde Rusya'da bulunan Bolşevik karşıtı hükümetlerin bulunduğu arazilerdeki yabancı “müdahalecilerin” toplam sayısı 202 bindir. Oysa Kızıl Ordu saflarında yer alan yabancıların sayısı 250-300 bindi.⁷⁹ Askerî tarihçi Y.G.

Октябрьской революции, сборник статей (отв. ред. И.И.Мицц). Наука, Москва 1967 (с. 13-46), с. 44.

⁷⁷ Курганов И. <http://pervopohodnik.ru/publ/4-1-0-44>.

⁷⁸ Dağıstan A., Millî Mücadele'de Mustafa Suphi Olayı, <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-34/milli-mucadelede-mustafa-suphi-olayi>

⁷⁹ Ладыгин И.В., Как сражалась революция. “Другая” интервенция в Сибири.

Vermeev'e göre Beyaz Muhafızlar safında yer almış yabancı askerî birlikler kendi hükümetlerinin talimatı doğrultusunda hareket ederken çoğu zaman kendi aralarında uyuşmazlık söz konusu oluyordu. Ortak koordinasyon ve yönetim merkezinin olmadığı bu birlikler Beyaz Ordu komutanlığına tabi değildiler.⁸⁰ Bolşevik İhtilalı sonrası komünist yönetim ülkenin içinde bulunduğu ağır sosyo-ekonomik şartlar ve iç savaş ortamında savaş esirlerinin gücünü kullanma taktiğini tercih ediyordu. 15 Aralık 1917'de Sovyet hükümeti savaş esirlerine tarafsız ülke vatandaşları statüsü verdi. Esirlerin giysilerindeki tanınma işaretleri ve birçok sınırlamalar kaldırıldı. Bunun yanı sıra devrim karşıtı unsurların da takip edilmesi devam ediyordu.⁸¹ Birçok subay bu ve benzeri baskı ve takipler karşısında duramayarak kamplardan kaçıyorlardı.⁸² Ekim İhtilalı sonrası esir örgütlerinin devrim gereksinimleri doğrultusunda daha verimli kullanılması amacıyla, "Tüm-Rusya Savaş Esirleri Bürosu" adında bir merkezi organ tesisi edildi. Büronun bölgelerde enternasyonal savaş esirlerinden oluşan özel komiteleri oluşturulmuştur. Bu komiteler esirlerin devrim faaliyetlerini organize ediyordu.⁸³ 1918'den itibaren komünist parti teşkilatında milli bölüm ve gruplar (Macar, Roman, Alman, Yugoslav, Çekoslovak, Fransız, Türk, Bulgar, Leh ve Anglo-Amerikan) meydana gelmeye başladı. Bu gruplar Merkezi Komiteye bağlı federasyonda bir araya getirildiler. Ekim İhtilalının ardından Kızıl Ordu gönüllülük ilkesiyle oluşturulmaya başlanmıştı (28 Ocak 1918 Dekreti). Fakat bu şekilde oluşturulan bir askerî güç Bolşevik hâkimiyetini korumak ve devrim karşıtı güçlere karşı mücadele etmek açısından yetersizdi. 29 Mayıs 1918'de gönüllülük ilkesi kaldırılarak mecburi askerî mükellefiyet sistemi getirildi ve yüz binlerce kişi orduya alındı. Onları çoğu zaman enternasyonal savaş esirleri eğitiyorlardı. Ekim 1918'de Kızıl Orduda 800.000, 1919 yılı Ocak ayında ise yaklaşık 1 milyon asker vardır. 1 Nisan 1918'de Rusya vatandaşlığı edinmesine dair Dekret yürürlüğe girdi ve savaş esirleri toplu şekilde Rusya vatandaşlığına alınmaya başladılar. Bu sayede Kızıl Ordu saflarında

---

<http://army.armor.kiev.ua/hist/intervent.php>. İçinde: Веремеев Ю.Г. **Анатомия армии**, <http://army.armor.kiev.ua/> (internet sayfası)

⁸⁰ Ладыгин И.В. <http://army.armor.kiev.ua/hist/intervent.php>.

⁸¹ Мальков А.А. Деятельность партийных и советских органов Поволжья среди военнопленных после заключения Брестского мира. **Участие трудящихся зарубежных стран в Октябрьской революции**, сборник статей (отв. ред. И.И.Милиц). Наука, Москва 1967 (сс. 269-283), с.276.

⁸² Мальков А.А., с. 273.

⁸³ Курганов И. <http://pervopohodnik.ru/publ/4-1-0-44>.

Leh, Fin, Fransız, Roman taburları, İtalyan ve Türk birlikleri oluşturulabilmişti. Ordu mensupları içinde Kore, Afgan, Hint vd. vardı.⁸⁴ General N. Galay'ın kaynaklara dayanarak yaptığı hesaplamalara göre Kızıl Ordu birliklerinde yaklaşık 200-250.000 enternasyonalist savaşmıştı.⁸⁵

Esirlerden oluşan taburlar ve birlikler “devrim karşıtı unsurları ezmek” maksadıyla çeşitli bölgelere sevk ediliyorlardı. Ağustos 1918'de Azerbaycan komünistlerinin yardımına bir bölük asker gönderilmiştir. Bölükte 100 Bulgar, 100 Macar ve 200 Yugoslav olmakla toplam 400 kişi vardı. Ayrıca Türk savaş esirleri ve “Adalet” birliklerinden İranlı askerler Azerbaycan'daki komünistlere yardıma gönderilmişlerdi. Bolşevik propagandası esirleri “mazlum ve ezilen halkları burjuvazinin ve sömürgecilerin elinden kurtarmak” mücadelesinde yer almaya çağırıyordu. Oysa bu birlikler dağılmış Rusya İmparatorluğunu yeni ideolojik esaslar üzerinde inşa etmeye başlamış Bolşevik yönetimin elinde birer vasıta haline gelmişlerdi. 27 Nisan 1920'de Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin son parlamento oturumunda yaptığı konuşmasında Mehmet Emin Resulzade sözde enternasyonal, gerçekte işgalci Bolşevik Rus ordusunun karakterini şöyle ifşa ediyordu: “Gelen Kızıloğu kumandanı Necati Bey namında bir Türk'tür; bu ordunun kıtaatı meyanında Türk üsera-yı harbinden müteşekkil alaylar var. Birçok kıtaat dahi Volga boyu Türklerinden ibarettir. Bu ordu hayat-memat mübarezesi içinde bulunan Anadolu'nun muavenetine koşuyor; bu kuvvete karşı gösterilecek mukavemet Türkiye'nin halasına engel edecek bir vak'a olabilir ki, büyük Türklük ve İslamlık nokta-ı nazarından bir hiyanettir.”⁸⁶ M.E. Resulzade'nin o döneme ilişkin tasvir ettikleri Türk komünistlerin Bolşevik hareketi içindeki çabalarını görmek açısından önemlidir: “Nisan 28'den itibaren üç renkli Azerbaycan bayrağı kısmen Kızıl Sovyet ve kısm-i azamı da Osmanlı bayrağına ivaz edilmişti. Milis başında, yardım alayında, şehir kumandanlığında ve diğer mesuliyetli makamlarda bulunan Türk (Osmanlı) nam ve imzası ile çıkan emr-i yevmiler, beyanname ve ilanlar göze çarpıyordu. Öyle bir tesir hasil

---

⁸⁴ Манусевич А., с. 29.

⁸⁵ Галай Н.Я. Связи и взаимовлияния между социальной структурой общества и его военной системой на примере СССР, **Часовой** (Брюссель) № 5, 1967, с. 8. Alıntı: Курганов И., <http://pervopohodnik.ru/publ/4-1-0-44>

⁸⁶ Resulzade M. E. **Azerbaycan Cumhuriyeti (Keyfiyet-i Teşekkül ve Şimdiki Vaziyeti)**, (Hazırlayanlar: Yavuz Akpınar, İrfan Murat Yıldırım, Sabahattin Çağın). İstanbul 1990, s. 86.

oluyordu ki ihtilali yapan tecavüzkar Rus ordusu değil, Osmanlı Türkleridir. Müsavat hükümeti devrilmiş, yerine Türkiye hükümeti kurulmuştur. Otomobillerde şehrin muhtelif semtlerine koşan Osmanlı zabitanı hakikaten bu zehabı takviye edecek bir mahiyette idi.”⁸⁷ Sonraki tarihlerde de ayaklanmaların bastırılmasında enternasyonal birliklerin gücünden yararlanılmıştır. Mesela, Türkistan’da basmacı ayaklanmalarının bastırılmasında Macar, Sırp, Hırvat vs. değişik milletlerden olan savaş esirleri katılmışlardır.⁸⁸

Türk savaş esirlerinin bolşevik örgütlenmeleri içinde yer alması gerçeğini tüm esirlere teşmil etmek elbette doğru olmayacaktır. 1917 Şubat devrimi sonrası müslüman Türk cemaatlerinin Türk esirlere yardım olanakları artmış ve kamplardan ayrılmaları gittikçe kolaylaşmıştır. Bundan faydalanarak esaretten kaçanların sayılarının artmış olması tahmin edilebilir.⁸⁹ 1917 sonrası Türkistanda milli harekât ve teşkilatlanma sürecinde Türk subaylar esir kamplarından ayrılarak Türkistan’a gelmiş, Taşkent, Buhara, Samarkand, Hokand ve Hivede bu subayların bir çoğu yerli milli harekâta aktif rol oynamışlardır. Türk subaylarından bazılarının 1918 - 1920 yıllarında o bölgelerde önemli görev almış eğitim, askerî ve örgütlenme sahasında gayet başarılı işler görmüşlerdir.⁹⁰ Bu yüzden esirlerin örgütlenmeler içinde yer almasının nedenleri değişiktir. Esirlerin bir kısmı zor yaşam koşulları altında hayatlarını sürdürmenin çetinliği karşısında sivil hayata geçme fırsatı olarak görmüşlerdir. Birçok esir ise bunu, bu sayede kamplardan kurtularak bir şekilde ülkesine kaçma fırsatı olarak görmüştür. Bir kısım savaş esirinin ise ideolojik gerekçelerle Bolşevik örgütlenmelerine katıldıkları gerçektir ve görmezden gelinemez.

Sonuç

Birinci Dünya savaşının başlamasının üzerinden 100 yıl geçse de savaşın ağrı ve acıları bugünde devam etmektedir. İnsanlık tarihi ilk en büyük faciası olarak tarihe geçen Birinci Dünya Savaşı bir barışla sonuçlansa da bunu kalıcı hale getirememiş ve yirmi sene sonra yeni bir dünya savaşı patlak vermiştir. Tesadüfî değildir ki bu yüzden birçok tarihçiye göre aslında tek bir dünya savaşı vardır ve yirmi yıl arayla bir daha tekrarlanmıştır. Türkiye belki de birinci dünya savaşından aldığı ağır fiziksel ve psikolojik travmalar nedeniyle İkinci

---

⁸⁷ Rezulzade M. E., s.86-87.

⁸⁸ Курганов И. <http://pervopohodnik.ru/publ/4-1-0-44>

⁸⁹ Kurat. A. N. s 445

⁹⁰ Kurat. A. N. s 445

Dünya Savaşı'nda oldukça itidalli bir politika izlemek zorunda kalmıştır. Bu anlamda İkinci Dünya Savaşı'na katılmama belki de Türkiye için yaşamsal öneme haiz bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Türk millî hafızasında Birinci Dünya Savaşı tarih boyunca gelmiş geçmiş en ağırlı ve uzun soluklu bir savaş olarak kalmaktadır. Zira bu savaş sonucunda Osmanlı Devletinin varlığına son verilmiş, çok büyük toplumsal tahribatlar yaşanmış bir devlet için büyük önem arz eden insan faktörü ağır yara almıştır. Balkanlar savaşından sonra başlayan bu savaş diğer devletlerden farklı olarak Türkiye için 1918'de bitmemiş, emperyal güçlerin Türk devletini tasfiye planlarına karşı koyan zorlu bir milli mücadele savaşı da yaşanmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'ndaki Türk esirleri konusunu bu hususlar çerçevesinde ele aldığımızda gerek insani gerekse askerî ve siyasi açıdan önem arz eden bu sorunun yeteri kadar üstesinden gelinmediği bir nebze olsun anlaşılmaktadır. Tahmini hesaplamalara göre Rusya sınırları içinde bulunmuş yaklaşık 55-60.000'lik sayıya ulaşan Türk esirlerinin yaşadıkları acılar, sıkıntılar ve meşakkatler çok daha sonradan yayınlanmış anılarda, dönemin basın organlarında ve zaman geçtikçe çok sayıda gün ışığına çıkan arşiv belgelerinde açık bir şekilde görülmektedir.

Savaş tarihimizin bu döneminde sözde Ermeni sorununun zirve yapması Türk topraklarının koparılarak bir Ermeni devleti oluşturulacağına dair planlar Ermeni terör örgütlerinin insanlık dışı eylemleri sivil Türklere ve savaş esirlerine uyguladıkları işkenceler, bugünün de şartları ve özellikle Ermeni soykırımı yalanı dikkate alındığında bizim açımızdan büyük önem arz etmektedir. Yani her ne kadar barış ortamında yaşasak da birçok büyük devletin hala bu yalan üzerinden Türkiye'ye siyasi baskı yapma girişimleri 19. yüzyılın sonlarından itibaren devam eden bir planın hala güncül olduğuna dair kuvvetli ipuçları vermektedir.

Birinci Dünya Savaşı'nda Türk esirleri ile ilgili yapılan araştırmalar Türk (Müslüman) bilinci bağlamında ki dayanışma ruhunun ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Hukuken tebaası olduğu devletle düşman olan bir devletin yurttaşlarına yardım etmek için yaptıkları büyük fedakârlıkların nedeni yalnız kardeşlik duygularıyla açıklanabilir. Yüzyıl öncesinde Türk milletinin (halklarının) vermiş olduğu bu sınavdan onurla çıkması günümüzdeki ilişkilerin daha da geliştirilmesi açısından sağlam yapı taşları oluşturmaktadır. Bu düşünce üzerine inşa edilecek birliktelik pragmatist çıkarların doğura bileceği her türlü tehlikeyi bertaraf etme gücüne sahiptir.

KAYNAKÇA

- Asker A. Birinci Dünya Savaşında Rusya ve Kafkaslar: Değişen Rejimler ve Değişmeyen Yayılmacılık Tutkusunu. **100 Yılında Birinci Dünya Savaşı** (ed.: Ümit Özdağ). Kripto, Ankara 2014 (ss.153-180)
- Aslan B., **I. Dünya Savaşı Esnasında “Azərbaycan Türkləri”nin “Anadolu Türkləri”ne “Kardaş Kömeği (Yardıımı)” və Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi**, Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2000.
- Bal H. **Azərbaycan Cumhuriyətənən Kurtuluş Mücadelesi ve Kafkas İslam Ordusu**. İdil yayıncılık, İstanbul 2010.
- Cəfərov N. Qardaşlıq borcu, insanlıq vəzifəsi, İçində: **Qardaş köməyi-Kardeş Yardımı**, s. VII., TİKA, Azərbaycan GYF. Bakı 2012 məcmuəsi (ss. VII-VIII).
- Dağıstan A. Millî Mücadele’de Mustafa Suphi Olayı, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt XII, Mart 1996, Sayı 34, (ss.171-195) <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-34/milli-mucadelede-mustafa-suphi-olayi>.
- Durdu M. B. Kastamonu Milletvekili Halit Bey’in Rusya ve Diğer Ülkelerde Kalan Türk Esirleriyle İlgili Önergesi Ve Bakanlıklardan Gelen Cevaplar, **Kastamonu Eğitim Dergisi**, Cilt:14 No:1, Mart 2006 (ss. 201-216)
- Emircan A., Gerger M.Emin, **Büyük Ermenistan Hayali ve Kars’tan Karabağ’a Ermeni Vahşeti**. İstanbul 1992.
- Köstüklü N. I.Dünya Savaşında Rusya’nın Ukrayna ve Diğer Bölgelerindeki Türk Savaş Esirlerine Dair Bazı Tespitler. **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XXVIII/83, Temmuz 2012 (ss.1-16).
- Kurat A. N. **Türkiye ve Rusya: XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)**. TTK, Ankara 2011.
- Kutlu C. Krasnoyarsk’ın Ölüm Kampından Yatılı Üniversiteye Dönüşmesi, **A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**: Sayı 32 Erzurum 2007 (ss. 245-267).
- Kutlu C. I. Dünya Savaşı’nda Rusya’daki Türk Savaş Esirleri, **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)**, 43, Erzurum 2010 (ss. 319-328).
- Kutlu C., I. Dünya Savaşında Rusya’daki Türk Savaş Esirleri ve Bunların Yurda Döndürülmeleri Faaliyetleri, (Basılmamış Doktora Tezi). Erzurum 1997.
- Kutlu C., Vladivostok Asınara Hattında 1030 Türk, **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)**, Sayı: 10, 1998 (ss. 211-226).
- McMeekin. S. I. Dünya Savaşı’nda Rusya’nın Rolü (Çeviren: Nurettin Elhüseyni) YKY. İstanbul 2013.

Özel S.Ermenilerin ve Yabancıların Gözüyle Türk-Ermeni İlişkileri ve Ermeni Sorununa Bir Bakış, **İ.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 3, İstanbul 2003, (ss.175-229)

Rezulzade M. E. **Azerbaycan Cumhuriyeti (Keyfiyet-i Teşekkül ve Şimdiki Vaziyeti)**, (Hazırlayanlar: Yavuz Akpınar, İrfan Murat Yıldırım, Sabahattin Çağın), İstanbul 1990.

Sönmez B. Bakü Halkının 1915-1917 Sarıkamış Esirlerine Kardeş Kömeği, **Karadeniz** (ss. 9-23).

Taşkıran C. **Ana Ben Ölmedim**, Türkiye İş Bankası Yayınları. İstanbul 2001.

Бессонов В.А. Военнопленные Великой армии 1812 года в России: По материалам Калужской губернии, (дис.. канд. ист. наук). Самара 2001.

Бессонов В.А.. Численность военнопленных 1812 года в России Отечественная война 1812 года. **Источники. Памятники. Проблемы: Материалы X Всероссийской научной конференции**. Москва 2002 (сс. 18-38).

Бондаренко Е.Ю. Иностранцы военнопленные на Дальнем Востоке России (1914-1956) (дис. ... д-ра ист. наук). Владивосток, 2004.

Военнопленные в эпоху Наполеоновских войн, <http://adjutant.ru/captive/>

Военнопленные империалистической войны, <http://45f.ru/sse/voennoplennye-imperialisticheskoy-vojny/>,

Сибирская Советская Энциклопедия-1929 год, 06.05.2011.

Волков Е. З. **Динамика народонаселения СССР за восемьдесят лет**. М.; Л., 1930, s.76.

Гасанлы Дж. **Русская революция и Азербайджан: Трудный путь к независимости (1917-1920)**, Изд. “Флинта”, Москва 2011.

Гергилева А.И. Военнопленные Первой мировой войны на территории Сибири (дис. ... канд. ист. наук). Красноярск 2006.

Головин, Н.Н. Россия в Первой мировой войне. “Вече”, Москва 2014.

Грот Я.К. О пребывании пленных шведов в России при Петре Великом. **Журн. Мин-ва народ. просвещения**. Февраль, Ч. 77. Москва 1853.

Идрисова Э. С. Иностранцы военнопленные Первой мировой войны на Южном Урале в 1914-1921 гг. (автореф. дис. ... канд. ист. наук). Оренбург 2008.

Иконникова Т.Я. **Военнопленные Первой мировой войны на Дальнем Востоке России (1914-1918)**. Хабаровск 2004.

Калякина А. В. Подданные стран-участниц Четвертого Союза в Саратовском Поволжье (1914-1922 гг.), (автореф. дис. канд. ист.

наук). Саратов 2013.

Сибгатуллина А.Т. **Контакты тюрок-мусульман Российской и Османской империй на рубеже XIX-XX вв.** Институт востоковедения РАН, Москва 2010.

Пылькин В.А. **Военнопленные Австро-Венгрии, Германии и Османской Империи на Рязанской земле в годы мировой войны и революции.** Горячая линия – Телеком, Москва 2013.

Калякина А. В. Подданные стран-участниц Четверного союзов Саратовском Поволжье (1914-1922 гг.) (автореф. дис... канд. ист. наук). Саратов 2013.

Крючков И. В. **Военнопленные Австро-Венгрии, Германии и Османской империи на территории Ставропольской губернии в годы первой мировой войны.** Ставрополь 2006.

Курганов И. Иностранцы участники коммунистической революции в России, **Первопоходник**, № 15 Октябрь 1973 г., <http://pervopohodnik.ru/publ/4-1-0-44>.

Курцев А.Н. Пленные в войнах XIX –начала XX веков (на примере Центрально-Черноземного региона). **Новое в исторической науке: в помощь преподавателю истории: сб. науч.-метод. тр.** Вып. 2. Нижневартовск 2001 (с. 136–143).

Курцев А.Н. Военнопленные в конце XIX – начале XX века (на примере Центрального Черноземного региона). **Куликово поле: вопросы историко-культурного наследия: тр. науч.-практ. конф.** (Москва - Тула, 25-27 окт. 1999 г.). Тула 2000 (с. 343–350).

Ладыгин И.В., Как сражалась революция. "Другая" интервенция в Сибири. <http://army.armor.kiev.ua/hist/intervent.php>. İçinde: Вепемеев Ю.Г. Анатомия армии, <http://army.armor.kiev.ua/> (internet sayfası)

Мальков А.А. Деятельность партийных и советских органов Поволжья среди военнопленных после заключения Брестского мира. **Участие трудящихся зарубежных стран в Октябрьской революции**, сборник статей (отв. ред. И.И.Минц). Наука, Москва 1967 (с. 269-283).

Манусевич А. Состояние и задачи изучения истории интернационалистского движения в России в 1917-1920 гг. **Участие трудящихся зарубежных стран в Октябрьской революции**, сборник статей (отв. ред. И.И.Минц). Наука, Москва 1967 (с. 13-46).

Миловидов Б. П. Военнопленные поляки в Сибири в 1813-1814 гг. **Отечественная война 1812 года: Источники. Памятники. Проблемы**, Можайск 2009 (с.325-358).

Миловидов Б.П. К истории формирования программы использования турецких пленных на государственных работах в

1828–1829 гг. **Вестник военно-исторических исследований: межвуз. сб. науч. тр.:** Вып. 1. Пенза 2009 (с. 61–69).

Миловидов Б.П. Турецкие военнопленные в России в 1812 г. **Вопросы истории.** № 10, 2008 (с. 91–98).

Ниманов Б.И. Содержание иностранных военнопленных на территории России в годы Первой мировой войны, **Вестник РУДН**, серия История России, № 2, 2009 (с. 55–56).

Познахирев В.В. Турецкие военнопленные в городе Курске в 1916 г. **События и люди в документах курских архивов.** Вып. 8. Изд. Гос. архива Курск. обл., Курск 2010 (с. 91–93).

Познахирев В.В. Турецкие пленники в войнах России за 1677–1917 гг. (автореф. дис. канд. ист. наук), Курск 2012.

Познахирев В.В. Турецкие пленные в Курской губернии в 1914–1921 гг. **История и археология.** № 4 2013. URL: <http://history.snauka.ru/2013/08/781>

Рычаловский Е. Социокультурная адаптация шведских пленных периода Великой северной войны. **Полтава: судьбы пленных и взаимодействие культур.** Москва 2009.

Самович А. Л., Российская власть и военнопленные “Великой армии” Наполеона в 1806-1807 гг., *Власть.* № 10, 2010 (с. 111-114).

Самович А. Л., Содержание военнопленных в России в 1806-1807 гг. **Военно-исторический журнал,** № 10, 2010 (с.52-55).

Самович А.Л. **Военнопленные XIX-начала XX в. в западном регионе России (историческое исследование).** Москва 2011.

Самович А.Л. Деятельность российского государства в отношении иностранных военнопленных (XIX-начала XX в., (автореф. дис... д-ра ист. наук), Москва 2011.

Самович А.Л. **Политика Российской Империи в отношении иностранных военнопленных (XIX- начала XX в.).** Москва 2011.

Сибгатуллина , А. Т. Материалы русской прессы 1914-1916 гг. о турецких военнопленных,

Bildiriler.

38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi), 10-15.09.2007, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara 2012 (с. 2811-2818).

Сибгатуллина А., Некоторые сведения об Исхан-паше в Российской периодической печати, **Karadeniz,** Yıl: 1, Sayı: 1, Kış 2008 (с. 173-181).

Субаев Н.Турецкие военнопленные в Поволжье: фрагменты истории (1915-1919 гг.). **Эхо веков.** № 1(2), 1999 (с. 280-282).

Субаев-Казанлы Н. Турецкие военнопленные в Поволжье: фрагменты истории (1915-1919 гг.) **Эхо веков.** № 1(2),1999 (с. 280-282).

Суржикова Н. В. Военнопленные Первой мировой войны на Урале. К реконструкции коллективного портрета, **Вестник Пермского университета**, История Выпуск 3 (17), 2011 (с. 57-64).

Суржикова Н.В., Российский плен 1914-1922 годов в новейшей отечественной историографии: контексты, конструкты, стереотипы. **Вестник Пермского университета**, Выпуск 2 (22), Перм 2013 (с. 167-178).

Талапин А.Н. Военнопленные Первой мировой войны на территории Западной Сибири (дис. ... канд. ист. наук). Омск 2005.

Таскаев М.В. Подданные и военнопленные Австро-Венгрии, Германии и Турции в Коми-крае (1916-1919 гг.). **Вопросы истории и культуры северных стран и территорий**. № 1 (5), 2009 (с. 66-73).

Шебалдина Г.В. **Шведские военнопленные в Сибири в первой четверти XVIII века**. Москва 2005.

Шлейхер И.И. Военнопленные стран Четверного союза в Сибири: некоторые вопросы транспортировки и содержания в лагерях. **Военно-исторические исследования в Поволжье: Сб. науч. трудов**. Вып. 6. Саратов, 2005 (с. 78-90).

The Evolving Systemic Transformations: Echoes of the World War One

Beenish SULTAN*

Abstract

The premise of this paper is on establishing a linkage between course of events of the First World War and resultant restructuring of the political arena. This provides a ladder for better appreciation of its reflection in the contemporary world order as well. The paper studies the political and theoretical processes as they emerged and up till now endure in one way or the other. The study also brings out the need of a framework in order to interpret the international realities and to address the challenges through a body of theoretically embedded ideas. Indeed the First World War still continue to attract immense scholarly investigation. This is so because the calamitous affair restructured the global political borders entirely and proved to be a turning point for reshaping of the colonial map beyond Europe and thus for 'global transformations'. As a matter of fact, the subsequent events associated with Second World War and Cold War can both be considered as an extension of the First global confrontation. The study stresses on the fact that in this century, we are in fact living through manifestations of the very event of the First World War. Wars not only decide the extent of influence of a military power but also bring before the world the interplay of alliances, imperialism and nationalism. This indeed has been pronounced in the history of the global confrontations and to date remain as a tangible reality. Consequently, the 'Great War' in fact established limitations on European potential to conclusively win a war and to carry out an unchallenged solution. Hence, the next European War indexed the American role and an era of bi-polarity and subsequently of a Uni-polar Order. Nevertheless, it is safe to assume at this point, that America itself has now moved to the pre- World War-One situation as the world moves towards multi-polarity. In this regard, the study underlines that there are certain

---

* Research Associate, Institute for Strategic Studies; Research and Analysis (ISSRA), National Defence University, Sector E-9, Islamabad, Pakistan, e-posta: beenish.sultan.qazi@hotmail.com.

lessons to be drawn from the Great War. Firstly, global conflict is always unpredictable as far as its outcome is concerned; second, a conflict of an international nature would in turn have internal fallout and breed civil disturbances. Third, confrontation once initiated moves beyond the control of political leaders and fourthly, in the absence of a credible political structure War is the only option. Nevertheless, does Victor's solution imposed on the vanquished hold the promise of building sustainable structures of peace? This is evident in the aftermath of the First World War with the fate of League of Nations and advent of the Second World War that is a question we owe to the First World War. Moreover, the question is still with us today.

Key words: *First World War, Restructuring, Global Transformations, Political processes, Alliances*

Gelişen Sistemsel Dönüşümler: Birinci Dünya Savaşı'nın Yankıları

Özet

Bu tebliğin amacı Birinci Dünya Savaşı'nda olayların gelişimiyle savaşın sonunda siyasal alanda ortaya çıkan yeniden yapılanma arasındaki ilişkiyi kurmaktır. Tebliğ savaşın çağdaş dünya düzenindeki yansımaları daha iyi anlamaya ışık tutacaktır. Tebliğ ortaya çıkan ve bir şekilde bugüne kadar devam eden siyasal ve teorik süreçleri incelemektedir. Çalışma ayrıca uluslararası gerçekleri yorumlamak ve teorik anlamda karşılaşılan zorlukları ele almak için bir çerçeveye ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Aslında Birinci Dünya Savaşı tartışmasız bir şekilde çok fazla sayıda bilimsel araştırmanın konusu olmaya devam etmektedir. Bunun nedeniyse bu belalı hadisenin küresel siyasal sınırları tümenden yeniden tanzim etmesi ve sömürgecilik haritasının Avrupa'nın ötesinde yeniden şekillenmesi ve nihayetinde "küresel dönüşümler" açısından bir dönüm noktası olduğunu ispatlamasıdır. Aslında onu takip eden İkinci Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş ile ilgili olayları da küresel düzeyde yaşanan bu ilk çatışmanın uzantıları olarak düşünmek mümkündür. Çalışma bu çağda halen bizzat Birinci Dünya Savaşı'nın uzantılarını yaşamakta olduğumuzu ileri sürmektedir. Savaşlar sadece bir askerî gücün ne kadar etkili olacağını tayin etmekle kalmaz aynı zamanda ittifaklar arasındaki ilişkileri, emperyalizm ve milliyetçiliği de etkiler. Bu küresel mücadeleler tarihinde kendisini göstermiş olup günümüze dek bariz bir gerçek olmayı sürdürmektedir. Nitekim "Büyük Savaş" Avrupa'nın bir savaş kazanma ve karşı konulmaz bir çözüm getirme

yeteneğini sınırlamıştır. Böylelikle, bir sonraki Avrupa Savaşı Amerikan rolüne, iki kutupluluğa ve bunu takiben tek kutuplu düzene endekslenmiştir. Yine de bu noktada dünya çok kutupluluğa giderken Amerika'nın kendisini Birinci Dünya Savaşı öncesindeki duruma ittiğini düşünmek mümkündür. Bu bağlamda çalışma Büyük Savaştan belli derslerin çıkartılması gerektiğinin altını çizmektedir. Birincisi, küresel çatışma, sonuçları itibarıyla her zaman öngörülemeyen bir karakterdedir. İkincisi, uluslararası nitelikte bir çatışmanın içte de etkiler doğurması ve çatışmalara yol açması söz konusudur. Üçüncü ve dördüncü dersler ise çatışmanın bir kez başladıktan sonra siyasal liderlerin kontrolünün dışında kalmaya ve güvenilir bir siyasal yapının yokluğunda gelişmeye başladığıdır. Savaş yeğane seçenektir. Ancak Galip'in mağluba dayattığı çözüm barış için sürdürülebilir yapıların inşa edileceği vaadini tutacağını gösterir mi? Birinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan Milletler Cemiyeti'nin kaderi ve İkinci Dünya Savaşı'nın patlaması bunun cevabını açıkça ortaya koymuştur. Birinci Dünya Savaşı'na borçlu olduğumuz bu soru hala bugün de bizim için geçerliliğini korumaktadır.

Anahtar kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Yeniden Yapılanma, Küresel Dönüşümler, Siyasal süreçler, İttifaklar

Introduction:

One hundred years after the First World War, the world still remains in the 'nuances' of what was considered as the cataclysm of century. Impetus for this consideration rests upon systemic political and theoretical evolution of the world in the aftermath of the 'Great War' and a replay of the cycle in relation to ingredients of the situation over the successive phases. The subsequent events of the Second World War just twenty years later, rise of a bi-polar world- the United States and Soviet Union as two poles and then the disintegration of the Soviet Union after the Cold war era, bringing the world to the doorstep of a unipolar order: all are indeed manifestations of the political and theoretical processes as first emerged in the 19th century.

As for today, there is a single 'diminishing superpower'- the US, that has in this new century sent its military into action globally and violently.¹ Yet these actions have failed to reinforce the imperial

---

¹ Stathis N. Kalyvas, 'New' and 'Old' Civil Wars: A Valid Distinction?', *World Politics*, October 2008, Volume 54, No.1, Cambridge University Press, p. 100.

system of organizing the planet that it put in place at the end of Second World War; nor has it proven capable of organizing a new global system for a new century. In fact, everywhere the US touched militarily, local and regional chaos has followed. Nonetheless, as far as the origins of the First World War are concerned they were no different than the present situation, as nationalism and social mobilization took a center stage in both cases.

Furthermore, geopolitically speaking, when it comes to war and the imperial principle, we may be in unexplored territory. Take a look around and we see a world at the boiling point. From Ukraine to Syria, South Sudan to Thailand, Libya to Bosnia, Turkey to Venezuela, citizen protest (left and right) is sparking not just disorganization, but what looks like, to coin a word, 'de-organization' at a global level.² Increasingly, the unitary status of states, large and small, old and new, is being called into question. Civil war, violence and internecine struggles of various sorts are visibly on the rise and in some places; there is a call of revolution on the basis of nationalism. In many cases, for example in Pakistan, there is a mix bag of struggle based on nationalism and simultaneous row of democracy, yet in each instance state power seems to be draining away. So here is one question: does it have any linkages with the first ever global conflict?

Today, in the aura of a 'New World Order', there is yet again interplay of alliances, rise of new power structures, and an even greater urge of militarism. Internal disturbances are exploited by rival powers, and the United States is looking for maintaining its global hegemony-which can be coded as the American 'imperialism', where the world is yet again on way towards a multi-polar order;³ as China is rising steadily as an economic giant, Russia is resurging and Europe is attempting to become an important player. According to Leon Panetta, former chief CIA, "After every major conflict -World War One, World War Two, Korea, Vietnam, the fall of the Soviet Union- what happened was that we ultimately hallowed out the force, largely by doing deep across -the board cuts."

Major wars have a habit of generating a peace agenda, which goes beyond the immediate security objectives of the campaign to

---

² Robert Gilpin, '*War and Change in World Politics*', Princeton University, Cambridge University Press, United Kingdom, 2002, 6.

³ Elizabeth Dickenson, 'New Order- How the Multipolar order came to be', 19th October 2009, *Foreign Policy*. http://www.foreignpolicy.com/articles/2009/10/19/new_order.

outline a vision of a better world, of international order based on universal values such as justice and morality. This is particularly true of wars that are fought not by one country but by a coalition of countries. The broader peace agenda is needed to keep the coalition together and to justify the sacrifices that have to be made in the course of fighting the war against the adversary. Thus, First World War was the war to end all wars. Second World War was fought to free the world from the scourge of fascism and to make it safe for democracy. Only time will tell what the present situation will bring for the world now.

Furthermore, the fault lines from the failed peace settlement of the First World War led to the Second World War barely 20 years later then to the Cold war. It brought an end to the colonial era, and brought massive economic degradation for every country which participated in the war; except for the US and Japan. Indeed, the ideas of the causes of the First World War still rule us today: secret alliances, nationalism, economic imperialism and militarism. The Great War, which was surprisingly welcomed by the European powers witnessed pressure of change in almost every European state.

In keeping with the above discussion, the study aims at analyzing the contemporary world order within the ambit of the causes and outcome of the First World War. It presses on the need to learn from the failed peace agenda in the post-World War One scenario and brings forward the requirement of understanding why the broad causes of the Great War i.e. Imperialism, Nationalism, Secret Alliances and Militarism, still persist in one way or the other. This is very much relevant when the question of sustainable peace processes and a tangible framework based on theoretical processes are brought into question. Particularly, when the Great War was responsible for dramatically changing the map of the world, forming new states with faulty demarcations and borders, which left the questions of nationalism unanswered. Now, what the world has is the call for 'going beyond the borders' on the basis of nationalism, American 'imperialism', alliance formation amongst various flanks and rise of militarism.

In a nutshell, the ultimate question arises: what such global realities have in store for the world at large now? On the other hand, simply stated: Is a new-war in the making? In this regard, the central argument of the paper rests on the notion that, the political uncertainties and theoretical processes as emerged in the 19th century, which caused the First World War, have continued manifestations in the post-WW1 scenario; this is evident in the form of Second World War and the Cold war era and even now in the new world order.

The ‘Great War’: Political and Theoretical Processes

Considered as one of the seventh biggest catastrophe in modern history, the human death toll of the ‘Great war’ surpasses millions. Initially considered within the traditional ambit of patriotism, nationalism and revolutionary democracy, in the later half the war turned out to be an affair of revenge and compensation for losses amongst the participants. However, what is more significant in this regard is the way the global political boundaries were dramatically changed as an aftermath of the war. The world had indeed changed. New countries were formed, the fall of Ottoman dynasty was witnessed, rampantly disturbing the Muslim world; Russia was converted into the Union of Soviet Socialist Republic and launched America as a super power. Nonetheless, the change was physical, based on interplay of ideological rifts amongst the warring states.

President John F. Kennedy would often inquire to his colleagues about the causes of the First World War and then would remind them of his fancied answer in the form of a quote from a famous German Chancellor Theobald von Bethmann Hollweg: “Ah, if we only knew.” Following which, in the Cuban Missile Crisis when Kennedy faced an “eyeball to eyeball” situation with the Soviet leader Khrushchev, and being in a position of making such decisions that could affect 100 million people and cause their death, he reflected the lessons of 1914. He propagated his decisions as an effort that could avoid the mistakes of those leaders. However, the world could not prevent itself from the political and theoretical processes which emerged during the 19th century that paved way for initiation of the first global conflict.

An overview of the historical background and the preceding decades of imperialism are mandatory to understand the events that took place in July and early August 1914. However, this pretext is not considered to be enough in order to substantiate the political and theoretical processes that caused the outbreak of the First World War. The two eminent political aspects augmented by another process constitute a decisive role, namely: Imperialism and Wihelmine Weltpolitik, which was a German version of World policy, paved way for the framework and related issues. A permanent but latent threat that was posed to the old empires was that of national self-determination along with its revolutionary potential that played a major role in building up tensions in the South- East Europe. Among other players were the Tsarist Russia who aimed at upholding the monarchic principles and after them Germany, the then most determined, powerful and conservative force with its Weltpolitik, made war inevitable.

The forces of democracy whether national or revolutionary which were most active in the South East Europe before the war have their roots way back in the period of French Revolution. Those were the days dating back to 1914 when the principle of self determination was perceived to threaten the Ottoman Empire directly, causing the first Balkan war against Turkey aimed at national liberation. The formation of new Balkan proceeded by targeting Austria- Hungary, a close ally of Germany. Germany despite of being a nation state constituted several compact minorities that inhabited its borders , about 10 percent of German population were in form of Danes in Schleswig, Walloons in Eupen- Malmedy, Poles in West Prussia and Posen and Upper Silecia. These populations led a marginal life, a life of second class citizens that articulated in their resent for the arbitrary separation from their compatriots and the forced inclusion in the German nation. This indicates that even the German nation state was affected by the rise in national self-determination.

The main reasons why the most significant political process was raised from Germany are firstly, its longstanding ambitions to attain the status of a 'world power' but without the augmentation of this power with the already existing ones. Secondly, it's self-proclaimed status as a safeguard against revolutions and democracy.⁴ Although these two factors played an important role in the 1848-9 revolution but the credit also goes to Bismarck's diplomacy and Moltke's Blitzkrieg strategy that enabled Bismarck to unite Germany in the face of Europe's misgivings.⁵ The Middle ages had caused a central weakness in Europe causing a political vacuum reason being the old Reich in perennial agony, and two great German powers neutralizing each other by their rivalries, the immediate implications of the re-establishment of Reich was to change the balance of power in Europe. Prussia's industrial prevalence over her Austrian and French rivals along with Germany's economic expansion overseas posed rivalry to Great Britain and made way for Germany to be a leading power.

The abovementioned sketch of Europe during the 19th century brings into focus the, Social Darwinism and its deep rooted impacts on the international relations owing to the fact that there was a coalition of

---

⁴ Kenneth N. Waltz, "The Origins of War in Neorealist Theory", *Journal of Interdisciplinary History*, 1988, Volume: 18, Issue 4, 615-628, p.

⁵ James D. Fearon, "Rationalist Explanation for War", *International Organization*, 1995, Volume: 49, No. 3, 379-414, p.

states following the fall of Napoleon I.⁶ This coalition was aimed at the safeguarding the common accepted agreements and values, hence it was not possible unilaterally to alter the decisions about treaties and territorial status quo that protected the monarchial legitimacy. Despite of being a short-lived system due to the clash and competition of interests among European powers, this coalition brought together states to a kind of a 'display of European powers' which resulted in a stagnant economic growth across all states. After the year 1890, onwards the system of coalition decayed as the powers started to develop a balance of power phenomenon among themselves due to many implications including the pressure from the outside world, the power vacuum outside Europe and the growing urge of democracy.⁷

Hence, all states had acquired the special status and identity and Social Darwinism provided a rational theory that explained this change. This theory explained that states have a tendency to acquire the feeling of being satisfied or dissatisfied and young or old, so they start considering rights and actions that are suitable for them. This dynamic character that governs the Social Darwinism formed the doctrine of progress that performed the elimination of the unfit nations and unfit individuals as a policy directing to national euthanasia serving the purpose of the 'racial' selection. The attempt to bring social revolution in the European states caused nationalism to transform into racism, hatred and pacified class struggle for a short time.

The rapid industrialization in Germany, France and Austria created many classes of population according to the materialism of industrial age.⁸ At societal level, the main causes of the Great War were the racism, radicalization and the anti- Semitism, which also contributed to the following Second World War articulating the failure of the League of Nations that was formed in 1918. The League could not prevent the onset of the War and now the question arises about the role of the United Nations in maintaining world peace that was formed in 1945 because it could not prevent the Second World War world.⁹

---

⁶ John R. O'Neal, "Causes of Peace: Democracy, Interdependence, and International Organizations, 1885-1992," *International Studies Quarterly*, 2003, Volume: 47, 371-393, p.

⁷ Jack S. Levy, "Misperception and the Causes of War: Theoretical linkages and Analytical Problems", *World Politics*, 1983, 76-99, p.

⁸ Jack S. Levy, "The Causes of War and the Conditions of Peace", *Annual Review of Political Science*, 1998, Volume: 1, 139-65.

⁹ Jack S. Levy, "Domestic Politics and War", *the Journal of Interdisciplinary History*, Volume: 18, No. 4, pp. 653-673.

The end of Cold war resulted in a uni-polar world with an established American imperialism and now the political and theoretical processes are still at the doorstep of systemic handing over in the New World Order. So the question arises about the linkages of these political and theoretical processes related to the world that we live in today? For that we need to understand the New World Order first.

Understanding the New World Order

For understanding the term the ‘New World Order’, one should go down the lane of history, when Adolph Hitler had once exclaimed that: “National Socialism will use its own revolution for the establishment of ‘a new world order’”.¹⁰ The term has been used with different connotations at various occasions ever since but became well known since the 1991 Persian Gulf War. Despite the fact that this term has no categorical explanation but it implies to the new spirit of collaboration and cooperation among the nations of the world for the purpose of promotion of peace. In fact, this term was coined to give peace a chance with varying meanings after a series of wars in human history

Historically, the term ‘New World Order’ has been used extensively by numerous leaders at various occasions. Just to mention a few: King Edward VIII, the King of England in 1936 was of the view that “Whatever happens, whatever the outcome, a New Order is going to come into the world... It will be buttressed with police power... When peace comes this time there is going to be a New Order of social justice. Then it was New York Governor Nelson Rockefeller who declared about the then U.S. President in a speech as reported by Associated Press on July 26, 1968 “he would work toward international creation of a New World Order.”¹¹

Furthermore, during the 1976 Presidential campaign, Jimmy Carter said: “We must replace balance of power politics with world order politics.”¹² On February 14, 1977, Carter said in a speech: “I want to assure you that the relations of the United States with the other countries and peoples of the world will be guided during my own Administration by our desire to shape a World Order that is more

---

¹⁰ Robert Gilpin, *War and Change in World Politics*, Cambridge University Press, Cambridge UK, 1981, p. 22.

¹¹ Stathis N. Kalyvas, “New and Old Civil Wars: A Valid Distinction?” *World Politics*, 2001, Volume: 54, No. 1, pp.99-118,

¹² Jack S. Levy and William R. Thompson, ‘*Causes of War*’, Blackwell Publishing, 2010, West Sussex UK, p.

responsive to human aspirations. The United States will meet its obligation to help create a stable, just, and peaceful World Order.”¹³

Nonetheless, the person who brought the New World Order in the lime light was President George Bush senior.¹⁴ In February 1990, Bush said: “Time and again in this century, the political map of the world was transformed. And in each instance, a New World Order came about through the advent of a new tyrant or the outbreak of a bloody global war, or its end.” Later on in an interview, he said: “When we are successful, and we will be, we have a real chance at this New World Order, an order in which a credible United Nations can use its peacekeeping role to fulfill the promise and vision of the United Nations’ founders.”¹⁵

The September 17, 1990 publication of Time magazine said that “the Bush administration would like to make the United Nations a cornerstone of its plans to construct a New World Order.” Jeanne Kirkpatrick, former U.S. Ambassador to the UN, said that one of the purposes for the Desert Storm operation, was to show to the world how a “reinvigorated United Nations could serve as a global policeman in the New World Order.” Prior to the Gulf War, on January 29 1991, Bush told the nation in his State of the Union address: “What is at stake is more than one small country, it is a big idea -a New World Order, where diverse nations are drawn together in a common cause to achieve the universal aspirations of mankind; peace and security, freedom, and the rule of law. Such is a world worthy of our struggle, and worthy of our children’s future.”¹⁶

Hence, we can comprehend that a new world coming into the view and progressing according to the U.S. vision, as Winston Churchill had promised a “world order” comprising of the “principles of justice and fair play for protecting the weak against strong. A perfect world where the United Nations , which is free from the stalemate of cold war should be poised to fulfill the visions of its founders for the formation of a world in which human rights find freedom and respect in all the nations of the world. That would be a world, which has real prospects for the new world order.

---

¹³ Daniel Chirot, “World System Theory”, *Annual Reviews of Sociology*, 1982, Volume: 8, pp. 81- 106.

¹⁴ John H. Herz, “Rise and Demise of Territorial State”, *World Politics*, 1975, Volume: 9, No. 4, pp. 473- 493

¹⁵Ibid

¹⁶Ibid

However, the definition of the new world order seems to be a superficial one and all the promises of its proponents are yet to be fulfilled in the practical sense as we proceed to go in the minute details synonymous to an old saying that “you can’t tell a book by its cover, there is more here than meets the eye”. The concept of New World Order is an ancient one and there is also some philosophy in its roots because if peace was to be willingly given a chance then why were such major wars fought after the Great War? Does history repeats itself?

Mark Twain observes that while history never repeats itself, it does sometimes rhyme.¹⁷ In 21st century as we see that China as a rising power has territorial disputes with Japan over its administered islands in the East China Sea, so if we say that history may rhyme sometimes, a question arises that if an incident between the two countries caused the sinking of a naval ship or destruction of a plane, would the U.S. stand with Japan even if Japan had offensive intentions for China? If so then could this situation escalate into a war between China and U.S.? It seems less likely now but many people still perceive that China’s disputes with its neighboring countries regarding territorial disputes would cause a full fledged war. The subsequent sub-heading will discuss this aspect in detail.

The New-World Order: Reflections of the Past

The global stability, prosperity and development today is affected by the massive shift in the global balance of power that followed the collapse of Eastern Europe. According to the Optimists a ‘New World Order’ is one in which a peace leads to an enhanced human welfare, reduced discrimination and inequality along with environmental protection. Whereas Pessimists have fears that the social and economic polarization and growing political instability are more assertively imposed by a hegemonic United States than that before China’s rise, this can be because before the rising China it had little need to compromise in the absence of a rival power.¹⁸ Hence, the world today is faced with a re-emergence of a more explicit form of imperialism, threatened by the rise of a rival power that has potentially serious consequences for large parts of the developing world.

The American-led wars in Afghanistan, Iraq, and Haiti, which

---

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Sinisa Malesevic, “The Sociology of New Wars? Assessing the Causes and Objectives of Contemporary Violent Conflicts”, *International Political Sociology*, 2008, Volume: 2, pp. 97-112, p.

occurred after the events of 11 September 2001, the phrases “American imperialism” and “American empire” have re-emerged the popular dialect.¹⁹ However, the linkage of these terms to the human development and globalization as a theoretic explanation of capitalist expansion and its assistant securitization and militarism adds little to our understanding of contemporary imperialism. It is believed that contemporary imperialism is promoted and ideologically propagated up by George W. Bush and his administration.²⁰ Some believe that American imperialism has always existed, since its birth and this imperialism has been both predatory and anti-democratic.²¹ However deeply embedded social relations of capitalism are present that successive administrations never do more than seemingly alter the outlook of the underlying structure of imperialism.

Leading theorists of the neoconservative and neorealist paradigms demonstrates the structural construction of this new elite consensus.²² This not only constructs the existing global modes of capitalism and its structures of domination and subordination as concrete, but also attempts to legitimise expand these structures to exclude any possible alternatives to the New World Order.²³ Four theorists active in the construction of this elite consensus are neoconservative Samuel Huntington (1996) in *The Clash of Civilizations and The Remaking of World Order* fellow neo-conservative Francis Fukuyama (2004) in *State-building: Governance and World Order in the 21st Century* neoliberal/liberal-internationalist Michael Ignatieff (2003) in *Empire Lite: Nation-Building in Bosnia, Kosovo, and Afghanistan* and neorealist Andrew Bacevich (2002) in *American Empire: The Realities & Consequences of U.S. Diplomacy*.²⁴ These theorists explain the key characteristics of capitalism and imagine a vision for the future to come, which; despite many theoretically flaws advocate the vigorous expansion of the American empire. Each author acknowledge in different ways that the American

---

¹⁹ Robert Jervis, “From Balance of Power to Concert: A Study of International Security Cooperation”, *World Politics*, 1985, Volume: 38, No.1, pp.58-79.

²⁰ C. Wright Mills, Secker & Warburg, “The Causes of World War Three”, *Universities & Left Review* 6, 1959, p.

²¹ Rogers Brubaker, “*Nationalism reframed: Nationhood and the nation question in the New Europe*”, Cambridge University Press, Cambridge UK, 1996, P.

²² Stephen Waltz, “International relations: One World Many Theories”, *Foreign Policy*, 1998, pp. 29-46, p.

²³ Ibid.

²⁴ Ibid.

imperialism exists and provides descriptions of the New World Order.

Politically, there are various similarities and differences in the world today in the one in the year 1914. An account for them in the preceding paragraphs would help understand the manifestations of the past in the 21st century.

Similarities:

1. “The Trap of Thucydides”

There is an enormous level of stress, which occurs when a rapidly rising power rivals a ruling power. Thucydides observed, keeping in view about ancient Greece that arising Athens became more ambitious, assertive, and even hubristic. This caused paranoia resulting from fear and defensiveness among the leaders of Sparta.

When we see the contemporary world in the light of Thucydides trap, the Britain in 1914 was having an economic primacy, naval dominance, and was viewed by Germany with alarm, which demanded a greater sphere of influence and was also expanding its naval forces and military capabilities in order to challenge Britain’s control of seas. Thus Britain abandoned a century of “splendid isolation” and tightened entanglements with France and then Russia. While German military planners observed with alarm as Russia proceeded to complete railways that allowed transport of forces rapidly to the borders of Germany and its Austro-Hungarian ally.

Today in 2014, the threat perception and paranoia between United States and the rising China is evident as the American position of ‘Number One’ is being challenged by an emerging China as the world’s fastest growing economy in the next decade. China, as it grows has also become more engaged and assertive in its neighborhood particularly in its seas to the east and south, putting in fear its neighbors extending from Japan to Philippines to Vietnam naturally. They look forward to seek support and security guarantees from the U.S. as a guardian since World War II was the period this area was America’s Pax Pacifica.

2. The Question of “Total” War

In 1914, the concept of war was “old fashioned” aside from occasional small wars, Norman Angell argued that war was a “great illusion,” since the so-called winner would certainly lose more than it could possibly gain in the long run. When in 2014, we see the “long peace” since World War II, toughened by nuclear weapons and economic globalization; it makes the full fledged war between the major powers a zero sum game and self-defeating act where no one is going

to gain and all will definitely lose.

3. Heavy Interdependence:

U.K. and Germany were each other's major trading partner in 1914 and major foreign investor. King George and Kaiser Wilhelm were first cousins, the latter having sat by the deathbed of his grandmother, Queen Victoria, in 1901, and marched as second only to George at the funeral of George's father, King Edward VII, in 1910. Elites of both societies studied at each other's major universities, were partners in business, and socialized together. Likewise today, China is the United States' second-largest trading partner, the U.S. is the largest buyer of Chinese exports, moreover China being the largest foreign holder of American debt. A quarter of a million Chinese students study annually in American universities, including most recently Chinese President Xi Jinping's only daughter.

4. Rise of Nationalism

When in the year 1914 the Ottoman Empire unraveled, the Serbian nationalists had the aspirations to establish a greater Serbia while Russia and Austria-Hungary were competing at that time for the greater influence in the Balkans. The Germans who were resurgent had planned for a greater Germany and on the other side France had the aspirations of capturing back the Alsace-Lorraine, the provinces that were taken by Germany from France in the Franco-Prussian War of 1870-71. As we look at the situation in 2014 we see that China's dispute with Japan over the Senkaku islands in the China sea along with the '9-dash line' according to which it claims the ownership of the entire South China sea shows the ambitions that would define the new facts along the surrounding waters. This would excite a wave of new nationalism among its own population as well as the regional neighbors.

5. Enemy Focused Approach

The security threat perception between Britain and Germany's militaries in 1914 was of a great extent. Germany and Russia's views about the other were as the biggest rivals whereas France was having fear of the danger that was posed by Germany. By 1907, German naval forces were expanded to the extent that Britain naval dominance could be challenged and the British prime minister had to direct the prominent analysts for formulating a memorandum addressing the 'present status of British relations with France and Germany'. The memorandum called Germany's aspirations as 'political hegemony and maritime ascendancy' and regarded them to be a threat to other countries as well as Britain's existence. Today the contemporary

scenario, the U.S plans against ‘Anti access threat’ for China as China has been working on building and training its naval capacity to push the .U.S. naval forces back from Taiwan.

6. Alliance Formation

In 1914, the threat of rapid escalation into Great Power war was felt as a web of complex alliance commitments. Chancellor Otto von Bismarck developed a network of alliances after unifying Germany in the late nineteenth century aiming at maintaining the peace in Europe and to isolate Germany’s enemy, France. Bismarck’s carefully planned alliance was wrecked by Kaiser Wilhelm as he refused to make Germany an ally of Russia in 1890. Two years later, France and Russia were allies and this led Germany to build up strong relations with Austria-Hungary, and Britain in order to entertain deeper entanglement with both France and Russia.

2014 brings us the picture of East Asia as China has fewer allies than the United States and the American operational plans and obligations that govern the U.S, - Japan Treaty of Mutual Cooperation AND Security includes the obligation for U.S. to regard any attack on Japan as an attack on itself. Further, the agreements of America with Philippines and the other states that need consultation and support show that U.S is a strong player in the Asian sphere of influence and as China takes the assertive position by defining the air identification zones, carrying on natural resource exploration in the disputed areas, not allowing other states ships to sail around the disputed islands and continues to operate naval army and aircrafts to assert the ‘rules of the road’, one can imagine the outcomes of even a single misunderstanding or miscalculations that could lead to results unimaginable.

7. Quest of Power and Prestige

A decline in the Austria Hungary faced rising was observed in the 1914 as the Russian supported pan Slavism prevailed in the Balkans. As Serbia was regarded as the epicenter for pan Slavism, the Emperor Franz Joseph perceived that this menace could only be eradicated or contained if a decisive defeat of Serbia can be planned so the subsequent assassination of his successor, Franz Ferdinand served as an opportunity for this plan to be executed. Likewise in the contemporary world, when we see Japan, Shinzo Abe seeks to bring back Japan’s lost decades as a quarter century ago Japan was on the verge of becoming the ‘number one’ and now it has become stagnant and almost irrelevant in the international politics so Abe aims at reviving Japan’s influence in the world and also revision of constitution along with military expansion to counter the threat that it

explicitly calls as ‘the China threat’.

The reminder of several events that took place a century ago have certain linkages, similarities and are not deluded in today’s contemporary world but they also have some points of significant divergences as well.

Differences

1. Clash of Civilizations:

The theory given by Samuel Huntington in his famous book ‘Clash of Civilization’ regarding the diversity and deep rooted differences in the values and perspectives in the worldviews between civilizations serve as a significant systemic aspect that favors any conflict as disagreements rise among different states over a particular matter. Comparing this dimension in the scenario a century ago and today in 2014, we see that this world situation is more dangerous and vulnerable than a century ago. In 1914 Europe was seen as the hub of civilization and its leaders were seen as the masters of the universe, most of which were relatives ruling from the Arctic Circle to the Mediterranean, nonetheless Huntington observed that a fault line existed between the western civilizations and eastern orthodoxy running through the Balkans. Contrary to this, in 2014 the U.S. and China are separated from each other by more factors than just the Pacific Ocean including political, social and economic belief systems.

2. Financial Basis of the Hegemon.

The Great Britain was the world’s largest creditor in 1914, and in 2014, the U.S. is the uncontested largest debtor of the world. Washington has borrowed \$17 trillion as a result of an amalgamation of low taxes and high spending, a large amount of which comes from the foreign lenders. China is having the largest share in this debt that is lend to America so. These circumstances when America is the largest as a debtor as a market for Chinese products and on the other side China’s position as a banker for America and a supplier of consumer goods lead towards the creation of conditions that is called as MADE (Mutual Assured Destruction of Economies).

3. Geography

In contrast to the contiguous physical borders of European competitors in the 1914, this created advantages for mobilization and accelerating the decision making under crisis situation. Today in 2014, the two rivals U.S. and China are hemispheres apart but as a power and a major influence due to major alliances throughout Asia, there is constant presence of the U.S. in the seas surrounding China.

Technological advances have enabled the situation in which there exist no borders and boundaries in the space and cyberspace, so the notion that the rapid advances can be used to achieve decisive advantages raises the vision of a 'crisis instability'.

4. Nuclear Weapons

As the concept of war in the 1914 showed that a Pan-European war could cause so much devastation that it would ultimately end a millennium in which the European leaders ruled the world was implausible. The world in 2014 shows that a nuclear war would erase their nations from the map so the escalation and its aftereffects are crystal clear to the world leaders.

5. Balance in Military

1914 showed a fragile military balance among the major states of Europe, the Great Britain had the most powerful naval force, Germany was known for the strongest army and also the military capabilities of Russia and France were also eminent. All the states have a major role in the fragile game of balancing the world power of that time. As we observe now in the year 2014 contrarily, the U.S. military capabilities are matchless as it does not match any other country in terms of defence expenditure. America today has the best armed and trained forces on earth and in the foreseeable future it is very much impossible that China despite of being the far most closest rival of the U.S. can even defeat the American military forces on the battleground.

6. Technological Advancements

In 1914, Russia and France feared that Germany could organize in secret. Uncertainty about mutual mobilization timetables and troop movements contributed mightily to the dynamics of escalation. Governments sent cables to ambassadors who transmitted messages to foreign offices, increasing the chances of miscommunication.

In 2014, intelligence systems provide near-real-time information on movements of ships, aircraft, and troops. This information equips leaders with significantly more and better information to make decisions in a crisis. Moreover, they can talk directly to one another by telephone and video teleconference.

In 1914, we observed that it was a common fear among Russia and France that Germany could organize and mobilize confidentially. This fear and uncertainty about the troop movements and the mutual mobilization timetables caused much of a threat perception and contributed to the escalation of the situation. At that time, the respective governments used to send cables to their ambassadors who

used to transmit messages to the foreign offices, augmenting the miscommunication.

7. World Political Scenario

The global politics in 1914 there was a clear multi-polarity which made a delicate balancing essential, and miscalculation to be unavoidable. Whereas in 2014, we see that the U.S. remains the sole hegemonic power in a world that is, currently, evolving toward polarity. The bi-polarity with China, and even multi-polarity if Europe has become a player in the contemporary arena. India is rising to the ranks of a great power, and Russia is seen to continue its new assertiveness. Russian and Chinese miscalculations about the relative balance of power are now posing potential risks.

Nonetheless, if not similar, the New World Order is somehow depicting the echoes of the World in the first global conflict. The world today has different kinds of warfare and there is presence of nuclear powers. However, the similarities in subsequent phases of the Great War are enough to realize the amount of uncertainty in the world both in the 19th century and now in the New World Order. Today there are rival powers, secret alliances and rise of new power structures which pose a threat to American hegemony. On the other hand, the failure of the League of Nations in providing a sustainable peace arrangement to the world holds a lesson for the United Nations in the world today. Can the UN actually prove to be a facilitator of peace in the true sense?

A Neo-War in the Making? / Does Peace Have a Chance?

Numerous views regarding the current situation and what it holds for the world ahead are prevalent. The New World Order and its agenda of peace can indeed be compared with the post-First World War scenario, by doing which, the role of American imperialism for maintaining its hegemony in the world today cannot be viewed in isolation. Now the question that arises is that will the thirst of power balance create a world that stands at the doorstep of a global conflict? Or Is the world moving towards multi-polarity? Answers to these questions lie in the comprehensive analysis of the degree of the patterns by which the American power has faded away. Two schools of thought can be referred for the explanation one far and one against the idea:

Firstly, Huntington lays the ideological foundation to legitimize an American-led New World Order both in his article “The Clash of

Civilizations”, published in *Foreign Affairs*,²⁵ and then in greater detail in his book, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. Huntington talks about the current American crusade against Islam, which may foretell even more violent crusades to come. Huntington insists “the most pervasive, important and dangerous conflicts” of the 21st century will be between cultures. Huntington elaborates clashes along the cultural differences that he insists exist between what he problematically defines as “Western civilization” and others like Confucian, Hindu, Slavic-Orthodox, Japanese, Islamic, Latin American, and African cultures. He refers to a vague set of Western values, which although he fails to define, but nevertheless he explains this fear that is felt and creates a threat from the opposing values of other cultures.

In order to explain his concept of New World Order as a multipolar world order dominated by the US, Huntington presents an imaginary future in which China is the dominant state of Asia and is supposed to have the support of numerous Islamic states as allies’ states against the US. He plays out a scenario of world war based on cultural differences and deviations. Huntington proposes that these highly conflictual cultural differences must be acknowledged, and they must be placed under firm American control. The prescription that he presents in order to prevent a world war, is to contain China’s growing power pre-emptively by partitioning the prime cultures of the world.

Secondly, on the other hand, Fukuyama’s model of a culturally deviant and partitioned New World Order does not include the same concept on intervention.²⁶ Regardless of the numerous similarities with Huntington’s model Fukuyama argues for an almost direct American rule of the world by using the rhetoric of “weak” and “failed” states, Fukuyama proposes that American intervention in such states” is legitimate and indispensable, because they are weak in the sense that they commit human rights abuses, drive massive waves of immigration, provoke humanitarian disasters, have an increased vulnerability towards regional conflicts with their neighbors and provide safe haven for terrorists “who pose a permanent threat to the U.S. and other developed countries. Fukuyama concludes that the U.S. should be able to intervene on a global scale, beyond any barriers of

---

²⁵ Samuel Huntington, “The Clash of Civilizations and The Remaking of the World Order”, *Foreign Affairs*, 1993, p.22-49.

²⁶ Francis Fukuyama, “The End of History”, *the National Interest*, Vol. 16. 1989, p.26.

logistical practicality.

According to Fukuyama, the US can achieve global security and secure its dominant position by reconstructing the “weak” or “failed” states by a process called state-building. As the US cannot intervene in any state with its military forces at once, Fukuyama suggests that it must first stimulate the state-building process in weak states so that the future needs for American intervention are lessened. The military intervention that are necessary for the process of state- building range from relatively low-cost operations such as the one undertaken in Haiti, to potential and expensive operations on a far larger scale like the intervention in Iraq or Afghanistan and also perhaps even a greater scale like the intervention and engagement in the process of forming a ‘New Middle East’ proposed by the current secretary of state.

No matter what argument one considers to understand, the fact remains that today we live in a world where war is inevitable; war which is of the transnational and global nature. American power is fading away but not thought to be subject to total eclipse. War had a conventional nature in the 19th century, but today it has transformed into an unconventional nature and is composed of numerous hot beds of conflict and strategic aspects. In earlier times, where it was “easier to have power over one million people than to kill one million people but today, it is infinitely easier to kill one million people by using nuclear arsenal than to control one million people”, as said by Brzezinski during a 2010 Council on Foreign Relations speech that took place in Montreal. An important term the “global political awakening.’, that was coined by Zbigniew Brzezinski, explains the fact that a new and unique development in human history has taken place throughout the world and is the greatest threat to all global power structures, as Brzezinski wrote:

“For the first time in history almost all of humanity is politically activated, politically conscious and politically interactive. Global activism is generating a surge in the quest for cultural respect and economic opportunity in a world scarred by memories of colonial or imperial domination. It is, in essence, this massive ‘global political awakening’, which presents the gravest and greatest challenge to the organized powers of globalization and the global political economy: nation-states, multinational corporations and banks, central banks, international organizations, military, intelligence, media and academic institutions. For the first time in history, we have truly global and heavily integrated elite. As elites have globalized their power, seeking to construct a ‘new world order’ of global governance and ultimately

global government, they have simultaneously globalized populations. Where there is great inequality, there is great injustice and where there is great injustice, there is the inevitability of instability. This relationship, between inequality and instability, has not gone unnoticed by the world's oligarchs and plutocratic institutions."

In view of numerous analysts, one of the major causes for "social unrest today is the onset of the global financial and economic crisis that began in 2007 and 2008. However, keeping in view the two models as presented by Huntington and Brzezinski, it is true to believe at this point in history that, America is skeptical about the rise of new power structures in the global arena. Despite the fact that it is enjoying economic interdependence with China and other rising powers, the chances of a global conflict may be very much there, as they were when Europe was enjoying peaceful productivity of international credit in the summer of 1914 and still a war broke out. The presence of nuclear warheads with every major power today and the change in mode of conflict from conventional to unconventional sometimes paves way for denying the idea of a conflict at the global level. However, letting go of the idea of American 'imperialism' and hegemony holds very high stakes for the country itself. In this regard, no matter in what form, global unrest is already surging. It can be only hoped that, a conflict of the magnitude of the First World War is not pressed upon the world yet again. Let peace be given a chance once and for all.

Findings and Conclusions

The First World War was indeed a great tragedy. Both its causes and consequences were so intense that the subsequent global conflicts and restlessness cannot be viewed in isolation from the roots of the first global confrontation. Nonetheless, the ingredients of the situation as it emerged in the successive phases are manifest in the replay of the cycle generated in the 19th century. Furthermore, today in the 21st century and in the aura of a New World Order, the ingredients which, include, secret alliance formation, imperialism and call for nationalism are still at the center stage. Hence, it is pertinent to analyze at this point, in time, the contemporary world order within the ambit of the causes and outcome of the First World War. Particularly, when the post – First World War scenario provided a failed peace agenda, despite the presence of United Nations, the question today still rests upon how to formulize a global peace arrangement, which restricts the outburst of conflict in the World.

The world today is still facing the brunt of the broad causes of

the Great War, which are present in one form or the other. This is true because, where the WW1 changed the map of the world and brought intense racial hatred in the limelight, as a consequence now what the world have today is an ever more intense call for disrupting the post-World War borders on the basis of nationalism. Hence, a sustainable peace process and tangible agenda based on systemic theoretical processes is the need of the day. In this regard, global peace institutions should play a pro-active role to deal with the challenges posed to world peace at large.

In this regard, various lessons can be deduced from the happenings of the World War. They include: Firstly, the global conflict has a complicated dynamics that is interplay of mixed and inter linked factors and circumstances. It has always been and will always be unpredictable as far as its outcome and implications are concerned. Secondly, a conflict having an international nature would always in turn have internal fallout and breed civil disturbances. Thirdly, the military or any form of physical confrontation once initiated moves beyond the control of political leaders and fourthly, in the absence of a credible political structure, War is the only option.

Nonetheless, the World War One was fought to end all Wars and yet twenty years later the world saw another global conflict which was a war to free the world from the scourge of Fascism. However, the ingredients just mentioned above raise the specter of uncertainties that may exist in the makeup of contemporary environment as to how a war to end all wars only provides a recipe for a chain of conflicts. Hence, a recycling of uncertainty. It in fact unleashed a series of conflicts with a common ladder in the New World Order. What is more important now is to realize that the uncertainty still prevails at the global level today. Will the victor's this time be the ones who provide a peace agenda to restrict this uncertainty once and for all? This is indeed the biggest question that lies ahead of all of us.

References

- Brubaker, Rogers. "*Nationalism reframed: Nationhood and the nation question in the New Europe*", Cambridge University Press, Cambridge UK, 1996.
- Chirot, Daniel. "World System Theory", *Annual Reviews of Sociology*, 1982, Volume: 8, pp. 81- 106.
- Fay, Sidney Bradshaw. "*Origins of The World War*", Second edition,

- Macmillan Publishing Co., Inc, 1958, pp 547-558.
- Fearon, James D. "Rationalist Explanation for War", *International Organization*, 1995, Volume: 49, No. 3, 379-414.
- Fukuyama, Francis. "The End of History", *the National Interest*, Vol. 16. 1989.
- Gilpin, Robert. '*War and Change in World Politics*', Cambridge University Press, Cambridge UK, 1981.
- Herz, John H. "Rise and Demise of Territorial State", *World Politics*, 1975, Volume: 9, No. 4, pp. 473- 493
- Huntington, Samuel. "The Clash of Civilizations and The Remaking of the World Order", *Foreign Affairs*, 1993, p.22-49.
- Jervis, Robert. "From Balance of Power to Concert: A Study of International Security Cooperation", *World Politics*, 1985, Volume: 38, No.1, pp.58-79.
- Kalyvas, Stathis N. "New and Old Civil Wars: A Valid Distinction?" *World Politics*, 2001, Volume: 54, No. 1, pp.99-118,
- Krasner, Stephen D. "Structural causes and regime consequences: regimes as intervening variables", *International Organization*, 1982, Volume 36, No. 2, pp. 185-205.
- Levy, Jack S. "Domestic Politics and War", *the Journal of Interdisciplinary History*, Volume: 18, No. 4, pp. 653-673.
- Levy, Jack S. "Misperception and the Causes of War: Theoretical linkages and Analytical Problems", *World Politics*, 1983, 76-99.
- Levy, Jack S. "The Causes of War and the Conditions of Peace", *Annual Review of Political Science*, 1998, Volume: 1, 139-65.
- Malesevic, Sinisa. "The Sociology of New Wars? Assessing the Causes and Objectives of Contemporary Violent Conflicts", *International Political Sociology*, 2008, Volume: 2, pp. 97-112.
- Mills, C. Wright. "The Causes of World War Three", *Universities & Left Review* 6, 1959.
- O'Neal, John R. "Causes of Peace: Democracy, Interdependence, and International Organizations, 1885-1992", *International Studies Quarterly*, 2003, Volume: 47, 371-393.
- Russett, Bruce. '*Grasping the Democratic Peace: Principles for a post- Cold War world*', Princeton University Press, UK, 1994
- Russett, Bruce. "Normative and Structural Causes of Democratic Peace", *The American Political Science Review*, 1993, Volume: 87, No.3, pp.624- 638.
- Taylor, AJP. "*The Origins of the Second World War*", Penguin Publishers, UK, 2001.
- Tompson, William R. '*Causes of War*', Blackwell Publishing, 2010, West Sussex UK.

Waltz, Kenneth N. "The Origins of War in Neorealist Theory", *Journal of Interdisciplinary History*, 1988, Volume: 18, Issue 4, 615-628.

Waltz, Stephen. "International relations: One World Many Theories", *Foreign Policy*, 1998, pp. 29-46.

The Habsburg Issue in Central Europe: The Inter-War Period*

Arpad HORNJAK**

As a consequence of the Great War one of the oldest dynasties of Europe, the Habsburg dynasty, had to resign of its right of ruling the territories that were under the realm of the double Monarchy for centuries. The dynasty was deprived of its power, its properties were nationalized and most of the members of the Dynasty found themselves in exile suddenly. However, century long traditions, connections and feelings cannot be cancelled overnight.

The Habsburg question had quite significance in the internal and foreign policy of all successor states in the inter-war period. It was especially true while the last emperor/king Charles IV was alive, until 1922. Since the successor states were formed to certain extent from the territories of the former dual monarchy, the attitude of the former sovereign (later the members of the dynasty) towards these territories could not be indifferent to them and vice versa, the feelings of the inhabitants of these territories also had to be paid attention. Though the importance of the problem reduced after the death of Charles IV, it never stopped to exist. The question of the Habsburgs played important role in the political life of the Central European states. The possibility of restoration was launched time and again in different countries in different time and sometimes gained European dimensions, and through the issue of the Habsburgs the struggle of the pre-war and the post-war new world order can be demonstrated to certain extent.

My paper, based primarily on the archival sources aims at elaborating the importance and role of the Habsburg question in the successor states, first of all in Czechoslovakia, Hungary, Austria and Yugoslavia and to introduce their attitude to the matter. It also involves the British point of view, as one of the most important guardian of the new world order that way puts the whole question into wider context.

---

* This paper was written within the frameworks of the OTKA (Hungarian Scientific Research Found) K 113 004 project.

** Assoc.Prof., Ph.D., University of Pécs.

At the end of the World War I, it seemed that the Habsburg question would not arouse at all since on 11 November the last emperor in the so called Eckartsau Declaration renounced all share in the Government of Austria and two days later as King of Hungary in similar terms renounced all share in the Government and administration of Hungary, too. However, he was not the only Habsburg who had dreams about the Austrian and Hungarian throne. Archduke Joseph for example as *homo regius* in Hungary on behalf of the king inaugurated the new prime minister, István Friedrich in August 1919 that made the successor states, especially Yugoslavia and Czechoslovakia anxious to the extent that they were toying with the idea of taking military action against Budapest. The Great Powers, indeed the Conference of Ambassadors, after conveying several warnings to Hungarian Government finally made a declaration on 2nd February, 1920 stating that they would neither recognize nor tolerate a Habsburg restoration.¹

Beside this warning of the Great Powers, the most interested states did their best to prevent a Habsburg restoration. Though the treaties of Saint-Germain and Trianon did not contain any similar clauses in respect to the ex-Emperor/King Charles nor any mention were made of the Habsburgs in either instrument that Treaty of Versailles had concerning the German Emperor and its dynasty, number of post-war political treaties and conventions existed which explicitly or implicitly had direct bearing on the question of Habsburgs.²

But why the restoration was so problematic and why the successor states felt themselves endangered by it? In all successor states, including Austria and Hungary, the possibility of restoration would have meant challenge of the existing regimes. Since nobody believed that restoration would happen only in Hungary or only in

---

¹ Papers and Documents Relating to the Foreign Relations of Hungary. Volume I. 1919-1920, eds. Francis Deák and Dezső Ujváry, Royal Hungarian Ministry for Foreign Affairs, Budapest, 1939. 139-140.

² First and possibly the most important were the Little Entente treaties in 1920 and 1921; then the Italo-Yugoslav Convention of November 12, 1920 in Rapallo in which the contracting parties agreed to "take concerted political action to prevent the restoration of the Habsburgs to the thrones of Austria and Hungary". By exchange of notes on 28th February, 1921 the Italian and Czechoslovak Governments declared themselves bound by the provisions of the Italo-Yugoslav Convention of the 12th November, 1920. Even the Austro-Czechoslovak political treaty of December 16, 1921 and the Franco-Czechoslovak Treaty of alliance of January 25, 1924 had undertakings concerning the prevention of a Habsburg restoration.

Austria that meant that the restoration of the Habsburg in the power of one of these countries would result the restoration of the Habsburg Monarchy in other words restoration of Austria-Hungary. The established Monarchy with the core countries of the pre-war Monarchy would have been bigger and stronger in the terms of economic, number of population and also in military aspects than the successor states respectively therefore it could challenge the new states and alter the new order either by military power or attracting the gained territories and their inhabitants by its economic influence and possibly by the sentiments of nostalgia. That explains why the attempts of the last Habsburg ruler caused such hysteric reaction in Yugoslavia and Czechoslovakia and why it contributed to great extent to establishment of the system of Little Entente alliance, consisted of Czechoslovakia, Romania and Yugoslavia in 1920-1921.

Despite the ban of the Great Powers on the Habsburg restoration and despite of his own declaration, Charles IV made two attempts to “take again share in the Government of Hungary”. The first one was in April 1921 and the second was in October in the same year. Both attempts failed and Hungary after the second attempt of restoration of King Charles IV passed a law that permanently excluded the Habsburgs from the throne of Hungary.³ Austria did it immediately after the war.⁴

After the failure of the second attempt in October 1921, Charles was exiled to Madeira where he died half a year later on 1 April 1922. Due to this, the question of restoration lost its significance for a while though there were other candidates for the thrones and the legitimist movements remained remarkable strong both in Hungary and in Austria after the death of Charles IV. His 10-year-old son, Archduke Otto, or Otto von Habsburg, as he was called in the official documents, was the most accepted candidate for the throne. His mother, empress Zita did everything to preserve her son’s rights for the thrones and grow him up as the future emperor and king. However, not everybody agreed with her methods and her desperate fight to change the existing situation. Count István Bethlen, the prime minister of Hungary described the Archduke “as a good boy rapidly being ruined by the way in which he is being brought up by his mother... who is educating her son in a ridiculous manner as though he was a reigning sovereign, still lord of

---

³ XLVII. law of 1921. November 6, 1921. The law entered into force on day of its acceptance.

⁴ By enactments of April 13, 1919 and October 30, 1919 whereby the Hapsburgs were excluded from the throne and exiled from Austria and their property was confiscated.

Czechs, and Croats and the boy was made to learn these languages, to give audiences, and generally to be treated as a reigning monarch”.⁵

Approaching majority of the Archduke (November 18, 1930) has given rise to all sorts of rumours and also to numerous intrigues. The Czechoslovak foreign minister, Dr. Beneš seemed to be especially nervous of an attempt to place the Archduke on the throne as soon as he comes of age and took all opportunities to emphasize that the Little Entente would die in the last ditch rather than allow such thing to happen. In his conversation with Sir E. Drummond, the secretary general of League of Nations on October 3rd, 1930 Benes stated that Little Entente had decided that they would immediately close their frontiers to all traffic from Hungary and would at once ask for extraordinary session of the Council on the ground that an international engagement had been violated and if the Council were divided the Little Entente felt that they would remain at liberty to take action according to paragraph 7 of article 15 of the Covenant (in other words reserve themselves the right to take such action as they shall consider necessary for the maintenance of right and justice.)⁶

While in the 1920's Hungary gave more concern to those who feared of the Habsburg restoration in the 1930's Austria took over this role. Loosing of this position can be among other reasons be justified that in Hungary got into the power those people who were committed opponents to the Habsburgs, first of all Gyula Gömbös the prime minister 1932-1936. On the other hand, from 1933 the question of Austrian independence become more and more actual and important international question due to the German endeavours to complete the Anschluss as soon as possible. The Austrian statesmen started playing with the idea of the Habsburg restoration that by that time was merely the pious hope of a few old-fashioned aristocrats, since it seemed to be the last hope of preserving independence of Austria form Germany and prevent the Anschluss. The independence of Austria and in connection with it the possible return of the Habsburgs came on the agenda of political discussions these years.

Eduard Beneš, the Czechoslovak foreign minister in his book *The Problem of Central Europe and the Austrian Question*⁷ dealt with

---

⁵ TNA FO 404/12 Memorandum respecting the Restoration of the Habsburgs to the Throne of Hungary C 479-479/21 January 6, 1926.

⁶ TNA FO 371/14397 C 8325/3929/21 Sir Eric Drummond to Robert Vansittart Oct. 3, 1930.

⁷ Eduard Beneš, *Problem of Central Europe and the Austrian Question*. Orbis, Prague, 1934.

the Habsburg issue thoroughly. As a possibly solution for Austria Beneš could imagine the union of Austria with Hungary but that solution the Little Entente considered as a preliminary to the return of the Habsburgs stating, that the union of the two countries could not be maintained by any other means than dynastic links.⁸ Speaking on behalf of the Little Entente Beneš opposed the Habsburg restoration on political grounds, “since the union between Austria and Hungary would very likely look for support of Italy who might under certain conditions favour such a solution. This would mean splitting the Danubian States up politically into two mutually destructive blocks and it would meant permanent economic rivalry and persistent struggles on behalf Italain and German influence in Central-Europe and thus once more upset equilibrium in Cenral Europe.”⁹

Nevertheless, for many politicians the Habsburg restoration was considered as the remedy for the Anschluss. As a first dose of the “medicine” in summer 1935 (July 4, 1935), Austria passed a law regarding the Habsburg properties restoring to the House of Habsburg some thirteen country estates and seven houses in Vienna.¹⁰ The changing position of the Habsburgs for better proved by the fact that Archduke Otto had been made honorary citizen of not less than 540 communities in Austria.¹¹ On January 19, 1936 at a rally of officials of the Fatherland Front, prince Ernst Rüdiger Starhemberg, vice-chancellor of Austria and head of the nationalist Fatherland Front, declared that Austria refused to become a province of Greater Germany, that Austrian history could not be separated from the Habsburgs, and that his hearers could well imagine that the time might come when Austria

---

⁸ “It is not sentimental reasons or feelings of hatred to or aversion from this Dynasty which dictate this standpoint on the part of the three States of the Little Entente. It is our conviction that a return of the Habsburgs to Central Europe signifies a permanent, never-ceasing struggle for the heritage of the former Habsburg Empire, everlasting intrigues, the persecution, bribery and corruption of the population in the former territories of the Empire, the development of new forms of irredentism and revision campaigns, attempts to win Croatia from Yugoslavia, numbers of Slovak districts from Czechoslovakia, and Transylvania from Rumania -in short a neverceasing struggle and nowhere peace. I repeat: the Habsburg sin Central Europe mean that there will never be peace or quite. That is the final word of the Little Entente countries.” Ibid. 52-53.

⁹ Beneš saw, however, serious psychological obstacles for a new Austrian-Hungarian union under the Habsburgs in Austria and Hungary themselves. First of all, the memory of pre-war Dualism and the passionate conflict between Vienna and Budapest. Ibid. 50-51.

¹⁰ The National Archives, FO 434/2. R1119/662/3 Sir W. Selby’s report to Sir John Simon, February 14. 1935.

¹¹ Ibid.

and the Habsburgs would be reunited to the benefit not only of Austria, but of all Europe.¹² The Habsburg question gradually acquired the quality and forced not only the Little Entente powers but the Great Powers too, to reconsider their views regarding the restoration.

In France there were circles which favoured the Habsburg restoration as a possible alternative to the Anschluss. Nevertheless, many people, indeed the opposers of the restoration found the remedy worse than the disease itself. Among them the Yugoslav prime minister, Milan Stojadinović who could not consider the possibility of return of the Habsburgs as a purely internal matter for Austria. He considered it an international question, which interested him in the greatest possible degree and Belgrade was resolutely and absolutely opposed to it. It was reassuring for the Yugoslavs that their Czechoslovak and Rumanian allies were in entire agreement and, apart from the Little Entente, certain Great Powers (Germany and Italy and on the surface France) had adopted this point of view, therefore Yugoslavia was in good company and could calmly watch the march of the events.¹³ Stojadinović was quite right. Nicolae Titulescu, the Romanian minister of Foreign Affairs commented the events in the same sense to Sir Reginald Hoare, the British minister in Bucharest stating that the Little Entente would immediately mobilize if Austria attempted to restore the Habsburgs and that the Anschluss would be preferable to a Habsburg restoration. On the amazement of the Brits, he explained that the Habsburgs on the throne would be a dangerous tendency to gravitate towards the throne. Little Entente considered that the restoration of the Habsburgs would render impossible for the concerned countries to control their minorities, a Habsburg on the throne of Austria (or Hungary) would mean very likely a reunion of the Monarchy and the minorities would regard that as beginning of the end.¹⁴

The matter was carefully observed in the Foreign Office in the whole inter-war period. Since majority of Otto von Habsburg, the events have strengthened and it made desirable to clarify the possible British action. Then the Rome protocol of January 7th 1935, the so called Mussolini-Laval agreement, providing for the negotiations of mutual non-interference pact between the principal European countries

---

¹² Documents on German Foreign Policy 1918-1945. Series C (1933-1937) The Third Reich: First Phase. Volume IV. April 1, 1935-March 4, 1936. Her Majesty's Stationery Office, London, 1962. 1045.

¹³ TNA FO 371/19483 (40/47/35) British minister in Belgrade to Foreign office July 29, 1935.

¹⁴ TNA FO 371/19483 R1456/662/3 Sir Reginald Hoare to John Simon, February 27, 1935.

has brought once more into view the perennial problem of the Habsburg restoration. Characteristic that British opinion in general was “wait and see” and not to take the initiative neither to support nor to ban the restoration.

Other powers were pretty much more defined. Germany was the most devoted opponent to restoration and did not hide its feelings. German diplomacy was quite determined as can be seen from a circular letter sent on July 11, 1935 by Konstantin von Neurath, the foreign minister of Germany, which informed the German ministers abroad that “Our principle is non-interference. But we do not want there to be any doubt that a restoration would be highly unwelcome to us, too.”¹⁵ Few months later in November, Berlin informed its representatives more precisely concerning Germany’s views on Habsburg restoration. “In our view a restoration of the Hapsburgs in Austria is wholly undesirable. It would mean a further complication of our relations with Austria, and in addition a serious disturbance of all political relations in the Danubian region and in central Europe. We cannot, therefore, regard the return of the Hapsburgs as a purely internal Austrian affair, to which would apply the principle of non-intervention -which we have otherwise observed towards Vienna- but must regard it as an international problem of grave import. In addition it would appear, given the present conditions in Austria that a genuine plebiscite on the return of the Habsburg monarchy would be out of the question. We would, accordingly, most determinedly oppose a return of the Habsburgs. But we do not wish to act as trace horse for other Powers; on the contrary, we consider that, in the first place, those States are called upon to play an active part whose national existence, in the event of a restoration, would be directly threatened by Habsburg ambitions.”¹⁶

Nevertheless, one year later June 11, 1936 Germany signed an agreement with Austria in which the German Government recognized the full sovereignty of Austria, each of the two Governments regarded the inner political order (including the question of Austrian National-Socialism) obtaining in the other country as an internal concern of that country, upon which it will exercise neither direct nor indirect influence. On the contrary, the Austrian Federal Government bound itself to following constantly its policy in general, and in particular

---

¹⁵ DGFP. C/4 424.

¹⁶ DGFP C/4 831.

towards Germany, a line in conformity with leading principles corresponding to the fact that Austria regards herself as a German State. This agreement obviously created the greatest discontent among the legitimist of Austria who saw in it the end of their hopes of a Habsburg restoration and dramatically reduced their activity. But when it was appreciated that the German Nazi party might be seeking this agreement as a cover to establish their authority in the counsels of the Government, the Legitimist agitation revived to such an extent by the slogan: "The only way now to stop the Anschluss is a restoration" that it seemed the question to become the problem of real politics.¹⁷

Yugoslavia and the Little Entente, the states whose "national existence, in the event of a restoration, would be directly threatened by Habsburg ambitions" acted in accordance with the German expectations. They remained at their previous firm opposing stand regarding the restoration despite their resolution accepted at their meeting in Bucharest in June 1936 according to which they would reduce their proposed action to consultation in the first place whilst waiting for the attitude of other Powers instead of marching automatically into Austria in the event of Habsburg restoration.

Italy's attitude was somehow ambiguous and served for disappointment for the Legitimists in Austria since Mussolini expressed his views to them: "I like Monarchies and hate republics, and that applies to Austria. However, this is no time for action. You must wait."¹⁸

In the meantime, in Hungary the hopes of the Hungarian Legitimists had substantially increased since the death of the late Prime Minister, Gyula Gömbös. Nevertheless, the Government was opposed to a restoration but also the general opinion remained disinterested, people mostly were satisfied with the Regency and would not view any change with favour unless it could be proved to be indisputably to their own benefit, and certainly to the benefit to revisionism.¹⁹

In Austria, the fortunes of the Monarchists underwent in the spring of 1937 a serious set-back, which was, however, succeeded by a

---

¹⁷ TNA FO 434/4 R 1703/988/3 Summary of Attitude in early March 1937 of the Leading Countries Interested as revealed in latest Telegrams and Despatches, towards a possible Habsburg Restoration in Austria.

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Admiral Miklós Horthy, regent of Hungary assured the German minister in Budapest that the Habsburg question had been finally settled and that the role of the House of Habsburg was played out. "No Habsburg would ever ascend the throne of the kingdom of Hungary again" DGFP C/5 1006.

determined revival later in the year. On balance, it may be said that the movement has succeeded in arousing increased interest in Austria. Outside the country, however, opposition to restoration continued to be as strong as ever, particularly in Yugoslavia and of course in Germany who put in force the “Sonderfall Otto”²⁰ in the case if Otto would enter to Austria. The president of the Reichstag and Minister president of the Free State of Prussia, Hermann Göring openly expressed that in the event of possible restoration in Austria, „our guns would go off as we could never tolerate such a thing” and nobody had reasons to doubt in the credibility of this statement. In the meantime, Italy proved less firmly friendly than the Austrian legitimists had hoped and could not counterbalance the German and Little Entente opposition of a restoration.

Finally as usually happens in the case of small countries when interests of Great Powers seem to be endangered by some domestic affairs of the small states, the matter was solved from outside. Germany imposed upon the Austrians the Anschluss. However, even the Anschluss did not put an end to this matter: after the outbreak of the World War II the Habsburg question arose again in French political and press circles and caused disturbances between the British and French political circles discussing if the Habsburg restoration as war aim would help in their fight against Germany.²¹ However, it is another story.

---

²⁰ “Special case” In June 1937 Werner von Blomberg Minister of War ordered to prepare a plan for a German military intervention in Austria in case of a Habsburg restoration there.

²¹ The French Government informed the British Ambassador in Paris, that Otto von Habsburg put forward his claims to the Austrian throne. Though the French Government agreed with the British Government that the future shape and composition of Central Europe could not be prejudged at that stage there was considerable talk in the French press and in certain circles in Paris of the desirability of a Habsburg restoration. In December 1939, Archduke Otto was very much evident in Paris and his cause appeared to be making progress and prominent personalities, like Joseph Caillaux who hold several times different ministries in the left-wing governments expressed himself in favour of a Habsburg restoration. TNA FO 371/23101 Foreign Office minute on December 16, 1939. Italy also warned Paris and London that France could nothing to gain and perhaps much to lose by sponsoring the movement in favour of Otto von Habsburg. TNA FO 371/23104 C 20210/15028/18.

Birinci Dünya Savaşı Sonrası Orta Doğu'daki Gelişmeler ve Günümüze Etkileri

Levent ÜRER*

Teşekkür ederim. Sevgili komutanlarım, sevgili hocalarım ve sevgili meslektaşlarım saygılar.

Bugün aslında bir siyasi tarih hocası olarak konuyu geriye sararak başlatmak istedim. Fransız İhtilali ve ihtilal sonrası dönüşümler ve Bertrand De Jouvenel diye bir Fransızın hatıratlarından bahsedeceğim. Fransız İhtilali sonrasında Avrupa'nın ve dolayısıyla bizlerin de kafasının çok karışık olduğu bir dönem vardır. Bunları anlattıktan sonra sunumumu, 1. Dünya Savaşı'nın bu kafa karışıklığını ne kadar arttırdığı ve o süreç içerisinde Wilson'un bugün sosyal inşacılık dediğimiz ulusları ya da dünyayı inşa etmek üzere tasarımların işleyişe nasıl girdiğini ve hatta o tasarımların bugüne kadar nasıl yansıdığını ve azınlıklar ilişkisi çerçevesinde çizilen Orta Doğu haritasının ve self-determinasyon kavramı içerisinde azınlık tartışmaları ve günümüzde devam ediyor olması açısından Lozan da azınlıklara getirilen hükümlerin tartışmasıyla bitirmeye çalışacağım.

İlk olarak ben hep şu soruyla başladım. Doğru nedir? İki nokta arasında en kısa mesafe değilse nedir? Sınıfça vardığımız sonuçlar genellikle çoğunluğun söylediğinin doğru olduğu şeklindedir. Fransız İhtilali'nde varılan nokta o gün orada yönetici sınıflar ya da yönetim kuralları kaldırıldığına göre şimdi soru "Kim yönetecek" ve bu nasıl olacaktır. 1. Dünya Savaşı bittiği andan itibaren yazılan tezlerde ilk eleştiriler gelmeye başlar. Örneğin Bertrand De Jouvenel "Biz Fransız İhtilali'ni yapmadan önce iki sebebimiz vardı: askere gitmemek, vergi vermemek. Hepimiz askere gidiyoruz ve hepimiz vergi veriyoruz." Hepimiz asker olduğumuz için savaşlar genel olmaya başladı. Buradan yola çıkarak eskiden sadece soylular yöneticiydi şimdi soysuzlar da yönetici oldu diye eleştirilerine devam eder.

Doğal olarak 1. Dünya Savaşı ve savaşın sonuçları şekillenmeye başladığında 30 milyon ölü ile birlikte asıl tartışılan soru "Nasıl bir dünya tasarlayabiliriz ki bir daha savaş çıkmayın ve acaba bir ebedi barış tesis edilebilir mi?" Buna ilişkin birtakım tartışmalar var ama

---

* Prof.Dr., Beykent Üniversitesi.

Guibernau, “Devletler Üzerine, Devletsiz Uluslar ve Ulussuz Devletler” adlı tartışmasında genel olarak şunu söylemiştir: Bugün artık devletin belirlenmiş sınırları bulunan bir toprak üzerinde şiddet araçlarını kontrol eden kurum şeklinde yapılan geleneksel tanımı doğru değildir. Çünkü artık yalnızca ulus devletin iktidarını tehdit etmekle yetinmeyen aynı zamanda onu felç edebilecek yüksek güçte teknoloji ile üretilmiş silahlara sahip uluslararası ve uluslararası örgütler bulunmaktadır demıştır. Hannah Arendt ile yaptığı tartışmasında 1. Dünya Savaşı biterken kurulan organizasyonlar dolayısıyla ulus devletlerin bittiğini öne sürmeye başlayacak. 1. Dünya Savaşı’nın bu ilerleyen süreçler içerisinde şunu yapmak istedim; Jouvenel’den yola çıkarak değişen bir kültürel algı ve bu kültürel algıların üzerine yeni bir dünya düzeni tesis edilme çabası ve bu dünya düzeni üzerinde de biz bir ebedi barış tezini nasıl geliştirebiliriz duygusunu incelemek.

Savaşın devam ettiği süre içerisinde Wilson’un ünlü 14 noktası dediğimiz 8 Ocak 1918 de yayınlanan prensiplere baktığımızda aslında bugünkü dünyanın birtakım kopyalarını vermeye başladığını görüyoruz. ABD o dönemde bir özgürlük söylemiyle hareket etmiştir. Bu özgürlük söylemiyle birlikte 1. Dünya Savaşı’nın sonunda hareket ederken daha önce tasarlanmış ve paylaşılmış Orta Doğu konusunda aslında istediği şey klasik sömürgecilik anlayışını bitirmek emperyalizm teorileri çerçevesinde dünyayı yeniden ben tasarlamaktır. ABD’nin kendi istediği şekilde her şey yeniden gelişin şeklinde bir kaygı içerisinde olduğunu gözlemledim. Bu çerçevede 14 noktanın bugün hâlâ devam ettiğini ve bunu biz uluslararası ilişkilerciler, genellikle devrin başkanının ve Amerika’nın ve Lenin’in idealizmi olarak sorguladığımızı ifade etmek isterim. Ancak yıllar içerisinde yaptığım çalışmalarda gözlemlediğim şu oldu ki Amerika’nın realizmini, ideal realizmini bizler sanki dünyanın idealizmi gibi algılamışız ve o dönem buna idealizm demişiz. Oysa bu maddeleri okumaya başladığımda ulus devletlere dayalı bir dünya tasarlanmıştır ve bu tasarlanan dünya içerisinde de hasbelkader çizilmiş olan Orta Doğu haritası içerisinde özgürlük söylemleri ile birlikte paylaşılmış dünyayı ABD yeniden paylaşmak istemiştir.

Bu tartışmalar aslında 1. Dünya Savaşı sonrasında Doğu Halkları Kongresi içerisinde de konuşuldu. Bakü’de toplanan Doğu Halkları Kurultayı’nda herkes nasıl olsa ABD özgürlük vaat ediyor diyerek birakalım self-determinasyon çerçevesi içerisinde ABD’nin bize sunduğu özgürlüklerle yetinelim tartışması başlamıştır. Burada söz alan John Reed, (ABD Komünist Partisi delegesi ve “Dünyayı Sarsan On Gün” isimli kitabın yazarı) “Siz şimdilik İtalyan, İngiliz ve Fransızların emperyalistlerini tanıyorsunuz ve haklı olarak

lanetliyorsunuz. Büyük bir olasılıkla özgür Amerika'nın daha iyi yönetildiğini sömürge halklarını kurtaracağını onları besleyeceğini ve koruyacağını düşünüyorsunuz. Hayır, Filipinler'in işçi ve köylüleri, Karayip Denizi Adaları ve Orta Amerika halkları özgür Amerika'nın egemenliği altında yaşamının ne demek olduğunu bilirler. Örnek olarak Filipin adaları halklarını alalım. 1898'de Filipinler halkı iğrenç İspanyol sömürge yönetimine karşı ayaklandılar ve Amerika onların yardımına gitti ama İspanyollar oradan kovulduktan sonra "yankee"ler oradan gitmek istemediler. O zaman Filipinler halkı Amerikalılara karşı ayaklandılar ve hemen görüldü ki dünün kurtarıcıları ayaklananların çocuklarını ve karılarını boğuyor ve yerlileri kitle halinde öldürüyorlardı. Kuzey Amerika'da on milyon zenci yaşar. Bunları Amerikan vatandaşı olmalarına ve kanunlar önünde eşit olmalarına rağmen pratikte ne medeni ne de siyasi hiçbir hakları yoktur. İşçileri haklı davalarından saptırabilmek amacıyla sömürücülerce sinsice ırk savaşını körükleyebilmek için zencilere zulüm politikasını kışkırtırlar." demiştir. Genel olarak sunduğu şey o özgürlük vadeden Amerika'nın şu anda kendi içinde zencilerle ilgili bunu tartışmadığını bile ifade edecektir.

O zaman aslında 1. Dünya Savaşı'ndan önce yıkılan şey de aslında şudur. ABD Başkanı, o güne kadar var olan şeyi bir kere yıkabiliyorsak ve doğru bildiğimiz şey birden yanlışlanabiliyorsa biz bir şeye doğru deriz ve o doğru olabilir diyecektir ve büyük bir özgüvenle dünyayı yeniden tasarlamaya başlayacaktır. Dolayısıyla bu kez tasarlarken klasik sömürge teorisini modern emperyalizm teorisine dönüştürerek bunu dünyanın önüne koyacaktır. Buradaki maddelere baktığımızda ulus devletlere dayalı bir dünya düzenleyecektir. Bu tasarladığı algıda self-determinasyon kavramı çerçevesi içerisinde (Batı'da tartışılan süreç budur) devlet olma geleneğine sahip olanlar ya da olmayanlar şeklinde bir ayırım getirerek milliyetçilik ilkesi esasına göre devletsiz ya da ulussuz alanlarda devletin ya da ulusun kurulması, kurgulanmasını beklemek üzere bir sistemin tasarlamasını sağlayacaktır. Bu oluşumları da standart olarak denetleyebilecek bir sistemin tesis edilmesini tasarlayacak ve Milletler Cemiyeti sistemi adı altında bir kere siteme kayıt edilip yeni doğacak ulusları ve devletleri nasıl kontrol edebilecekleri kaygısı ve endişesi içerisinde 1. Dünya Savaşı sonrası düzeni tesis etmeye çalışacaklardır. Malum savaş bittikten sonra ABD'nin tekrar kendi içine kapandığı söylencesi ile birlikte ancak sonraki torun Roosevelt, içine girdiği tartışmalarda Wilson'un haklı olduğunu ve Wilson'un ilkelerine dönülmesi gerektiğini anlayacaktır. Çünkü bir Avrupa Birliği fikri dâhil olmak üzere liberalizm, serbest ticaret koşulları ve milliyetçilik ilkesi bu

14 nokta içerisinde sunulan ilkelere yeniden bakıldığında hep aynı şeylerin tekrar edildiği görülecektir.

Milletler Cemiyeti ve Arendt'in tartışmaları içerisinde olaya baktığımızda şunu görürüz. Arendt "Çok acımasız bir şekilde 1. Dünya Savaşı bittiğinde dünyayı çoğunluk ilkesi ile tasarlayacaklar ama ortaya ciddi bir şekilde azınlık kavramı çıkacaktır. Çünkü sadece Avrupa'da yüz milyon kişi düzenlenirken bunun %30'u o devletin sınırları içerisinde azınlık durumunda kalacaktır." demiştir. Uluslaşma kavramları anlamında buna gönüllü olarak katılan, katılmayanlar ve bekleyenler diye bir tanım getirmeye çalışmıştır. Örneğin bu tartışmalar içerisinde özellikle Almanların ve savaştan sonra Yahudilerin çoğunlukların içerisinde erime düşünüyü daha sonraki soykırım sebebi olarak 1. Dünya Savaşı üzerine yazdığı bir makalesinde tartışmaya açacaktır.

Self-determinasyon kavramı ve Wilson İlkeleri açısından baktığımızda hatırlayacağımız üzere bu konu Türkiye'de de tartışılacaktır. Benzer şekilde, Wilson İlkeleri nasıl olsa Türkiye'ye de özgürlük getirecek şekilde düşünülecektir. Ancak biraz batı kavramlarına sahip olan Mustafa Kemal'in bu kavramları kabul etmeyerek egemenliğin alınan bir hak olmasından yola çıkarak pratikte Kurtuluş Savaşı ile bu tezgâhın dışında kalmaya çalıştığını gözlemliyoruz.

Silahsızlanma konusundan, Boğazların silahtan arındırılmasına, Alsace-Loren bölgesinde bir organizasyonun tesisine kadar veya bugün AB süreci içerisinde bu 14 noktayla rastlantısal bir şekilde karşılaşabiliyoruz. Bu dünya görüşünden yola çıktığımızda şöyle bir tasvir yapmamız gerekiyor. Wilson İlkeleri ve bunu reddedenler sürecinde Türkiye'yi farklı bir yere koyabiliriz. Orta Doğu'daki birçok devletin buna başlangıçta ses çıkarmadığı gözlemlendi. Bunu şu şekilde tartışabiliriz. Uluslararası hukukta, buraların egemenliklerini 1920 ve 1940'larda biz düzenlediysek şimdi yeniden düzenleyebiliriz demek hakkını zaten self-determinasyon ve MC süreci içerisinde ABD ve AB kendinde buluyor diyebiliriz.

Bu anlamda MC sistemini en somut olarak Lozan Anlaşması'nda görebiliriz. Çünkü Lozan Anlaşması o dönemin ruhunu ve duygusunu yansıtan anlaşmalardan bir tanesidir. Lozan Barış Anlaşması'nın 37-45. Maddeleri arasını incelediğimizde klasik ulus devlet kavramının deforme edildiğini görürüz. Klasik ulus devlete göre en üst birim devlet iken Lozan'da şu maddeyi görebiliriz. 38. maddeden itibaren okuyorum: Türkiye, 38.'den 48.'ye kadar olan maddelerin kapsadığı hükümlerin temel yasalar olarak tanınmasını ve hiçbir kanunun, hiçbir yönetmeliğin ve hiçbir resmi işlemin bu hükümlere

aykırı ya da bunlarla çelişir olmamasını ve söz konusu hükümlerden üstün sayılmaması hükmündedir. Yani aslında Lozan ve hükümleri devrin bir anlayışının ürünüdür. Milletler Cemiyeti'nin ilk başlangıç hükümleri o zaman yapılan tüm anlaşmaların başına konular ve konulan hükümler içerisinde de grupsal tasnifler yapılarak özellikle azınlık hakları adı altında bir takım güvenceler ve hukuksal korumalar sistemi içerisinde ele alınır.

Şimdi affınıza sığınarak 2. Dünya Savaşı sonrasında bu mantığın tamamen değişeceğini ve değişimin de bu defa azınlık ve grup haklarının terk edilerek bireysel haklar bazında ele alındığını ifade etmek isterim. Çünkü özellikle 2. Dünya Savaşı sonrasında insan hakları bildirgesi ile birlikte grup olduğu için haklar değil birey olduğu için haklar kavramının tartışılmaya başlandığı bir süreci konuşuyoruz. Eğer bugün grup hakları konusunda bir şeyi tartışacak isek elimizde dönüp bakabileceğimiz kendi içerisinde en ileri metin olarak Milletler Cemiyeti maddelerini görürüz. Bu ileri metinlerden de en iyisi olarak Lozan Barış Anlaşması'nı görürüz. Yani ileri ve iyisi derken Lozan Barış Anlaşması'ndaki hükümleri okuduğunuzda bunu şöyle anlıyorsunuz Türkiye'de her grubun kendisinin de yararlanmak istedikleri haklar kısmını konuşuyoruz. Metinleri okuduğunuzda görüyoruz ki kendi dillerinde vs. konuşmak ve gruplara tanınan haklar dediğimiz Baskın Oran'ın da zaman zaman atıf yaptığı bu kavramları karşımıza çıkar. 45. maddeye göre Türkiye taraf ve imzacı devletlerin başvurusu üzerine uluslararası mahkemelerin kararını peşinen kabul ettiğini de görülmektedir.

1. Dünya Savaşı'nı ayrı turalım ve 2. Dünya Savaşı sonrasında azınlıklara yapılan yanlış uygulamalar dolayısıyla imzacı devletlerden bir tanesi Türkiye'yi uluslararası mahkemelere götürseydi böyle bir maddenin Lozan'da olduğunu görüyoruz. O zaman aslında ilk olarak Lozan'ın azınlıklara ilişkin bu hükümleri -tabii o dönemde bütün devletleri incelediğimizde şunu gözlemleyeceksiniz, hepsi o dönemde ulus devlet kavramı içerisinde sosyal inşacılık ya da çoğunluğun içerisinde erimelerinin eğilimine bakarak ya da kendine asimile etme çabasında olduğunu görüyoruz.

O zaman ben Lozan'ı ifade ederken derim ki, keşke Lozan'ın azınlıklara ilişkin verdiği hakları keşke diğer devletler de kendi içinde azınlıklara tanısa, aynı garantiler sistemini kursa derim. Doğal olarak MC sistemi bir grup tasarımı üzerinden şekillenecek ve Orta Doğu'yu da bu çerçeve içerisinde çizilen sınırlar içerisinde devletler tarafından uluslaştırılmaları beklenecektir. Ancak burada temel ya da hesaplanamayan bir sıkıntı vardır o da din konusu, çünkü Orta Doğu'da uluslaşma kavramlarına bakarsanız Ernest Renan "Ulus geçmişi

unutmak üzere kurgulanır.” demiştir. Doğal olarak aslında başlangıçta ABD’den başlayarak Fransa’ya kadar bakarsanız 1789 ve sonrası diye bir tanım göreceksiniz. Türkiye’de de 1920 ve sonrası diye bir takım veriler göreceksiniz. Ulus inşa etme denilen bir kavram olarak göreceksiniz. Aslında Avrupa ve Amerika bir ulus tasarladı ve bugün Avrupa aynı sosyal inşacılık ile birlikte bir Avrupa Birliği fikrini inşa etmeye çalışıyorlar. Tamamen inşacılık ve tamamen bürokratik aracılıklar süreciyle bunu yaptığını ifade ederiz.

Çelişkilerin nerede olduğuna bakacak olursak Avrupa aydınlanması dediğimiz kavram içerisinde iki kavram birlikte gelişir. Bunlar özgürlük ve eşitlik. Bunlardan zaman zaman Avrupa’da özellikle Sovyetlerde eşitlik ön plana çıkarılırken İsviçre gibi ülkelerde ya da gelişmiş Kuzey Avrupa ülkelerinde özgürlük ve eşitliğin aynı oranda tartışıldığını görürsünüz. Ancak özellikle 2. Dünya Savaşı’ndan sonra Amerikan hegemonyasının tesis edilmesiyle beraber eşitlik kavramı yerine daha çok özgürlük kavramının aydınlanma süreci olarak ön plana çıkarıldığı görüyoruz. Yani eskiden özgürlük ve eşitlik denilen aydınlanma kavramı şimdi artık sadece özgürlük olarak ele alınıyor. Orta Doğu analizleri de dâhil olmak üzere bütün analizlerimizde bu insanlar ne istiyor sorusuna verilen cevap sadece özgürlük deniyor. Ama ne kadar özgürlük? İngiltere’de ayaklanan insana burası zaten özgür daha başka ne isteyebilir şeklinde cevaplar veriliyordu.

Unutmamak gerekir ki aydınlanmanın ikinci bir ayağı vardır. O da eşitliktir, bu hiç tartışılmayan bir kavramdır. Doğal olarak ya bu insanlar, Orta Doğu’dakiler de dâhil olmak üzere eşitliğin peşinde koşuyorsa? ABD’nde sokağa dökülen insanlar, borsacılar sadece bankaları kurtardın niye bizi kurtarmıyorsun dediğinde hala bunu özgürlük şeklinde tartışıyorsa, bunun bir ayağının eksik olduğunu yeniden tabloların gözden geçirilmesi ve akademik çevrelerin bir de eşitlik kavramından yola çıkarak tüm Orta Doğu’yu incelemesi gerektiğine inanıyorum. Tıpkı ulus devlet kavramının da özgürlükçü yanından hareket edilmesi gibi hiçbirisinin eşitlik amacı yoksa hepsi görece kendisini daha özgür ve hatta diğerinden daha avantajlı olmak için bir rekabet alanı yaratması gibi. Tarih yazımı da bakış açısı da dâhil olmak üzere Wilson ilkelerinden yola çıkarak yeni aydınlanma tipi içerisinde eksik ya da tartışılmamış olan eşitlik ayağının yeniden tartışılması ve gündeme getirilmesinin Orta Doğu halkını ya da birçok yerdeki insanların yeni arzusu olarak ön plana çıkabileceğini ifade etmek isterim.

Mustafa Kemal Atatürk: From Tactical to Strategic Thought

George GAWRYCH*

In World War I, Mustafa Kemal Atatürk demonstrated exceptional talents and skills as a senior military commander, from commanding a division at the beginning of the conflict to inheriting command of *Yıldırım Ordular Grubu* (Lightning Army Group) at the end of hostilities. His successes, well documented in military literature, point to the gift of intellect and, in particular, intuition or *coup d'oeil* as described by Carl von Clausewitz as important at the strategic and tactical dimensions of war.¹ However, to appreciate Mustafa Kemal's brilliance in war requires serious attention to Mustafa Kemal's military writings during the Great War. Two documents stand out in this regard, the first tactical and the second strategic in nature, and together they provide insights into his critical understanding of nature of war and leadership in war.

The first document concerns the tactical level. On 10 December 1915, Mustafa Kemal departed Gelibolu for a much-needed leave. On 14 January 1916, he was appointed as commander of 16th Corps. Sometime in the subsequent six weeks, while preparing for deployment, Mustafa Kemal composed *Kolordu Emri* or *Corps Order* as a training manual for officers under his command. *Kolordu Emri* reveals Kemal's thoughts about the nature of war and leadership as related to preparing his officers for combat. This document is rich, for Mustafa Kemal wrote it shortly after his experiences in the Gelibolu campaign.

First of all, *Kolordu Emri* underscores the fact that Mustafa Kemal took his profession very seriously. He dedicated time and energy into writing a training document intended to prepare his officers for combat. This manual underscored for officers the seriousness and professionalism of their corps commander. *Kolordu Emri* also offered clarity of Kemal's vision of command for his corps. In it, Mustafa Kemal addressed the fundamentals of war for a tactical command.

---

* Prof., Ph.D., Baylor University.

¹ Carl von Clausewitz, *On War*, edited and translated by Michael Howard and Peter Paret (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1984): 102.

Concise and to the point, *Kolordu Emri* contains only seven pages of Ottoman text, written with short sentences for easy reading and comprehension. The title page requires “every officer” to study its contents with care.² The first sentence of text establishes the centrality of both the intellect and emotion in command. “To solve a tactical problem, one must, before anything else, study the problem several times, from beginning to end, with a tranquil mind.” Officers must bridle their emotions, for as Clausewitz noted almost a century earlier: “inflammable” or “volatile” emotions have “little value” in war.³ In preparing their minds, officers must imbed or internalize tactical problems through careful, serious, and detailed study. According to Mustafa Kemal, concentrated and repetitive analysis facilitates not forgetting important points and results in “the situation of both sides settling soundly in the intellect (*zihin*).”⁴ Later in the text, Mustafa Kemal takes this dynamic one step further when he challenges his officers to anticipate the enemy’s actions: “to pass over mentally (*zihnen*) to the enemy’s side and take on his point of view.”⁵

When assessing the adversary, *Kolordu Emri* cautions against over confidence, underscoring that the enemy must be taken seriously, for he possesses intellect and capabilities as well.⁶ In the World War I context, this statement was especially true. Mustafa Kemal would face the Russians. Drawing upon on his own recent experiences in the Battles of Arburnu and Anafartalar, Mustafa Kemal notes that “rarely” does one have, before or even after a battle, accurate intelligence of the enemy’s strengths.⁷ Put in Clausewitzian terms, intelligence belongs to the domain of friction, not a magic bullet that ensures success.⁸ In war, intuition, *coup d’oeil*, thus forms an important ingredient in military command.

On the practical side, *Kolordu Emri* provides basic templates for reaching a “definite decision” (*karar-ı kati*). Four points appear on the first page of text: formulate plans based on mission and the situation; consider what the enemy might do to thwart us; develop measures to

---

² M. Kemal, *Kolordu Emri: Ta’biye Meslesesinin Halli ve Emirlerin Sureti Tahririne Dair Nesayih* (Edirne: Edirne Sanayi Mektebi Matbaası, 1331/1916), 1.

³ Clausewitz, *On War*, 106-07.

⁴ Kemal, *Kolordu Emri*, 2.

⁵ *Ibid.*, 4.

⁶ *Ibid.*

⁷ *Ibid.*, 3.

⁸ Clausewitz, *On War*, 117-18.

prevent the enemy from achieving his goals; and stick with the first plan.⁹ This last point suggests that he who hesitates is lost but instead go with your rational analysis and instincts. In addition to mission, situation, and the enemy, terrain deserves special attention as well.¹⁰

Kolordu Emri restates the basic military operations: attacking, defending or withdrawing. Here, Mustafa Kemal expects officers to be prepared to execute all three. Retreating was not a defeatist attitude but a recipe for fighting another day. For his part, Mustafa Kemal would end the war having successfully commanded in all three types of operations.

Because of war's unpredictable nature, *Kolordu Emri* calls for officer to embrace mental flexibility or agility as natural and necessary. No matter how big the unit, commanders must be predisposed to making adjustments to plans during combat.¹¹

Over half the manual addresses writing orders, often referencing Ottoman military doctrine. Orders need to be brief, clear, and definitive, and they must be commensurate with the capabilities of those who receive the order. In other words, knowing your own troops is as important as knowing your enemy. *Kolordu Emri* elaborates on each point. Half decisions and incomplete plans, for example, are dangerous.¹² Mustafa Kemal counsels "prudence" (*ihiyat*) and condemns "egotism" (*hodbinlik*). Rather than a commander boasting "I will expel the enemy," he should modestly state "I will attack the enemy."¹³ In other words, let success speak for itself.

Kolordu Emri blended theoretical consideration of war with practical wisdom with an aim of preparing officers for taking the initiative while reaching sound judgments based on critical analysis. Mustafa Kemal revealed insights into the inner dynamic of his own mind: study a problem carefully and seriously, do it with an interior calm, get into the adversary's shoes so to speak, make firm decisions, then implement them without hesitation, and be predisposed mentally and emotionally to make changes to plans in accordance to unexpected developments during combat. Here was his recipe for decision-making and execution, a recipe that was "timeless" in its wisdom.

---

⁹ Kemal, *Kolordu Emri*, 2.

¹⁰ Ibid., 3.

¹¹ Ibid., 4.

¹² Ibid., 4-7. For brief, clear, definitive, and commensurate: p. 5.

¹³ Ibid., 7.

Overall, Mustafa Kemal saw war in Clausewitzian terms, unpredictable and comprising unique events. It was thus imperative to prepare officers not what to think but how to think, so that they would respond intelligently to war's ever-changing demands with intuition or *coup d'oeil*. Mustafa Kemal drew upon history, official army manuals, and his own war experiences, a dynamic combination for officers to follow as a compelling example. By preparing and disseminating *Kolordu Emri* to his officers, Mustafa Kemal encouraged the development of a serious and professional command climate among his officers.

Why did I focus so far in this paper on tactics at a strategic studies institute? For any military institute or center focused on strategic studies, it is vital to reflect upon the tactical level of war so as to maintain a comprehensive approach to the study of war. Understanding a war also involves appreciating both change and continuity. In *Kolordu Emri*, Mustafa Kemal gave attention to the latter with theory and practical wisdom.

The second document transports us from tactical to strategic dimension of war. On 20 September 1917, Mustafa Kemal submitted to Talat, the grand vezir and interior minister, and Enver, the deputy commander-in-chief, a detailed, critical analysis of the empire's strategic situation along with important recommendations for reform. The context of this famous report is well-known

At the beginning of the summer of 1917, after the loss of Baghdad to the British, Enver wanted to retake the city in a major offensive. On 5 July, he appointed Mustafa Kemal as commander of Seventh Army. Then, five days later, he formally created *Yıldırım Ordular Grubu* consisting mainly of Sixth and Seventh Armies with Erich von Falkenheim as commander with the rank of marshal.¹⁴ By the time of Kemal's report, Enver had abandoned his project for a major offensive to regain Baghdad and had instead turned his attention to the Sinai front. This shift in direction created command and strategy issues in Mustafa Kemal's mind. Enver wanted Falkenheim to command the Ottoman forces in theater.

The report is divided into five parts: the country's general strategic situation; the general military situation; Turkey's military situation; and specific recommendations in the last two sections.¹⁵

---

¹⁴ ATASE Arşivi, ATA-ZB, Klasör 211, Dosya 892, Fihrist No. 17.

¹⁵ *Mustafa Kemal'ün Tamim, Telegraf ve Beyannameleri*, vol. 4, 1915-1919 (Ankara:

Mustafa Kemal begins with an assessment of the country's strategic situation, underscoring that this area requires attention before everything else. Here the people and economic conditions receive primary analysis. Mustafa Kemal understood the importance of senior commanders considering the home front in developing military strategies in theater.

The report is highly critical of the general conditions on the home front, using emotive language. The war has shaken the relationship between the people and the government. "People who remain in their homes far from the government are, from every point of view, in a beneficial situation." Moreover, "women, the destitute, or fugitives" dominate the countryside, many suffering from starvation. The government now faces the challenge of preventing the people's way of life from degenerating into general anarchy. Embezzlement, profiteering, and other such activities by officials undermine justice, and these practices have brought decay to life in every corner, in every city of the empire. This report describes a moral degeneration in poignant, humanistic language coming from the heart. In fact, "war can reach such conditions that compel men of honor to separate [themselves] from [their] sacred obligations. Therefore, the greatest threat that we will face in the continuance of this war is the possibility of the great structure of the sultanate one day collapsing from within."¹⁶

The report next analyzes the military strategic situation in general. The war is not going to end quickly and the keys to ending it are not in Ottoman hands. In central Europe, Germany had settled into a defensive strategy of "Come [and] defeat us."¹⁷

The third section of the report criticizes "Turkey's" military situation. The army is in a most difficult situation. Many units lack sufficient manpower. In his Seventh Army, only half the men in the 59th Division are capable of fighting.¹⁸ Dismissing any threats on other fronts, Mustafa Kemal regards the serious threat coming from the British on the Sinai front, where they are the strongest and intent on establishing a Christian government in Palestine tied to Britain as a means to undermine the Ottoman position in the Islamic world.¹⁹ Here

---

Mustafa Kemal Araştırma Merkezi, 1991), pp. 1-8.

¹⁶ Ibid., 2.

¹⁷ Ibid., 3.

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Ibid., 3-4.

Mustafa Kemal was not far off the mark. Britain would eventually establish a mandate but with the aim of facilitating the establishment of a Jewish homeland.

In the fourth and fifth areas, Mustafa Kemal offers general recommendations to address the empire's ills. The home front needs law and order, justice, commerce and economic activity. The government must adopt a defensive strategy to ensure minimal loss of life as well as take steps to ensure that no Ottoman soldiers serve outside the country.²⁰ Mustafa Kemal recommends the adoption of a constructive defensive strategy in his theater. A "Muslim Ottoman" should assume political and military command over the Syrian and Hejaz fronts, relegating Falkenheim to a command authority limited to only military matters.²¹ He especially criticizes the German commander for sending lieutenants to Arab tribal chiefs. This independent German policy deliberately sows discord between Arabs and the Turks and undermines the Ottoman government's position with the Arab tribesmen. Mustafa Kemal goes so far as to claim that the Germans want to control all Arabia and to turn the Ottoman Empire into a "colony" (*müstemleke*).²² Such rather extreme analysis, I believe, was intended to urge the Ottoman government to adopt policies serving its own interests.

In building his argument, Mustafa Kemal does appeal to nationalist sentiment. The text twice refers to the shedding of "Turkish blood" (*Türk kanı*).²³ Mustafa Kemal also reveals his own ambition by offering to assume command of the entire Sinai front.²⁴ He ends by asserting that submitting this report lifts a burden off his "conscience" (*vicdan*).²⁵ Little came of the report, and Mustafa Kemal eventually resigned his command on 4 October 1917.

In his report of 20 September 1917, Mustafa Kemal submitted a strategic critique of the war that linked the home front with military strategy. As a senior commander of a field army and a *paşa*, such high-

---

²⁰ *Ibid.*, 4-5.

²¹ *Ibid.*, 5-6.

²² *Ibid.*, 7.

²³ *Ibid.*, 6 for life and death and 7 for Turkish blood. I have checked a photocopy of the Ottoman text to verify the use of the word "Turk." For a copy of the Ottoman original, see Nusret Baycan, *Atatürk ve Askerlik Sanatı* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1998), pages 131 and 132.

²⁴ *Mustafa Kemal'in Tamim, Telegraf ve Beyannameleri*, 6.

²⁵ *Ibid.*, 8.

level thought was appropriate. War was not just between armies but also between nations, and the latter required serious attention, especially with the increasing length of the global conflict. Moreover, military strategy had to pay proper regard to other fronts or theaters and to non-military factors.

For Mustafa Kemal, the Ottoman Empire had lost the strategic balance not just on the Iraqi and Syrian theaters but overall. The people have suffered greatly, the army lacked military power to deliver a strategic victory, and the Ottomans had to serve their own interests at Germany's expense. A defensive strategy with the prospect of a stalemate offered the best option. Mustafa Kemal, no doubt, sensed intuitively the empire's dire straits as he linked policy, the army and the people, and for him, therefore, offensive operations were foolhardy.

World War I prepared Mustafa Kemal to excel as both a political and military leader in Turkey's War of Independence. *Kolordu Emri* revealed Mustafa Kemal's realistic, comprehensive, and systematic understanding of war at the tactical level that later helps explain his successful military command in the Battle of Sakarya and the Great Offensive. In his 1917 strategic document, Mustafa Kemal demonstrated appreciation of the linkage of war, policy, the army, and the people at a critical point in the war. In the War of Independence, he ended military operations with a lightning campaign in the Great Offensive and Pursuit as a "total war" effort. In the Great War, Mustafa Kemal thus cut his teeth, so to speak, to set the foundations for becoming the successful statesman and the commander-in-chief in the struggle for Turkey's independence.

Taken together, *Corps Command* and the report of 20 September 1917 remind us that despite the industrialization of modern war and the revolutionary character of the Great War in technological transformation with the emergence of such weapon systems as the plane, the tank, the submarine, and the aircraft carrier, the nature of war remains basically the same. War, because of its unpredictable nature, demands intellect and intuition at the tactical and strategic dimensions. Perhaps, so does serious scholarship on Great War.

DÖRDÜNCÜ OTURUM SORU – CEVAP BÖLÜMÜ

Ora. Murat BİLGEL: Ben Levent hocama bir soru sormak istiyorum. 1. Dünya Savaşı'ndan sonra Wilson prensipleri doğrultusunda ve Milletler Cemiyeti'nin bakış açısında ulus devletler ortaya çıktı. Bir de diğer bir bakış açısıyla devlet ulus ilişkisi var. Şimdi 1. ve 2. Dünya Savaşı sonunda bazı devletler bazı milletler ulus devlet bazıları da devlet ulus oldu. Ben sizin takdiminizde anladığım kadarıyla Orta Doğu devlet ulus haline geldi fakat bunun benzerleri bazı yerlerde görüldü. Bunlardan da azınlıklar sorunu, insan hakları sorununa doğru gidiliyor.

Prof.Dr. Levent ÜRER: Aslında ulus devlet, devlet ulus yumurta tavuk ilişkisi gibidir. Unutmamak gerekir ki her ulus bir devletin içinde doğuyor ve yerel elitleri aracılığıyla da bu çok popüler hale dönüştürülüyor. Ama Avrupa'nın genel bir bakışı vardır. Bu dönemdeki tartışmalarda derler ki bir ulus geleneğini ve devlet geleneğini haiz olanlar var ki onlar biziz, bir de olmayanlar var ki onlar sömürgeler ve boş alanlardır. Avrupa, biz bu boş alanları çizelim ve burada devleti kuralım devlet orada ulus yaratsın demiştir. Literatürde okuduğunuzda sizin ya da bizim kadar net bir ayırım yoktur. Mesela birçok düşünür Fransa'yı zaman zaman benim düşündüğümün tersine devlet ulus şeklinde, Almanya'yı ulus devlet şeklinde nitelendirmiştir. Oysa benim gördüğüm şablona pek uymuyor. Self determinasyon kavramından beklenen şey buralarda bir ulus devlet yaratmaktır. Ancak soru şudur, uluslaşma eğer bir tasarımsa Hristiyanlık felsefesiyle bir hesaplaşma sonrası Avrupa'da ulus devletler ortaya çıktı. Türkiye dâhil İslam'ın böyle bir hesabı yoktu. O yüzden ben derste sınıfa dönüyorum ve bana uluslaşmış bir İslam devleti gösterin diyorum. En yakın model Türkiye'dir belki Mısır'ı ya da İran'ı ele alabiliriz. Ancak laik ve seküler mantıkla buralara baktığımızda ulus devletlerde böyle bir sorun felsefi anlamda olduğunu görürüz. Düşünün ki Mustafa Kemal kendisine Atatürk diyor 80-100 sene sonrasında artık kendimize Türk diyemez hale geldik. Sarışın ve mavi gözlü bir adam kendisine Atatürk diyor ki açık literatüre baktığınız zaman Türk tanımları böyle bir şey değil. O zaman onun ne kadar soyut ve felsefesinin Rousseau'nun felsefi kuramlarına nasıl hâkim olduğunu görüyoruz. Ulus derken ne algıladığı o farklı entellektüel bakış açısıyla baktığımızda sonra bizim arınarak ve daraltarak etnik, kültürel veya Renan'ın ifadesiyle geçmişi hatırlayarak (geçmiş hatırlamak ulusları etnikleştirir), geçmişe feodal bakarak kendi soyumuza dönüp arama heyecanı ve telaşı ve anlayamamız sonuçta

bizi karışık bir kavramla karşı karşıya bırakıyor.

Orta Doğu'da zaten diyorlar ki “Biz yanlış tasarlamışız, şimdi bir daha tasarlayalım.” Doğal olarak eğer egemen biz isek ki bunu tartışabilirler de hukuksal anlamda kaderlerini biz belirledik ve o gün de ses çıkarmadılar. O devletlerin Orta Doğu ve Afrika haritasında yerlerine baktığımızda ses çıkartmadıklarından yola çıkarak biz bugün yeni bir düzenleme yapabiliriz diyebilirler mi diye bakıyorum.

Prof.Dr. Temuçin ERTAN: Öncelikle herkese çok teşekkür ederim. Ben kuramsal açıklamalarınızdan yararlandım. Lozan üzerine bir şeyler söylemek istiyorum. Disiplinlerarası tarih, uluslararası ilişkiler ve siyaset bilimi farklı bakış açısına sahip alanlardır. Biz tarihçilerde zaman, mekân, neden, sonuç takıntı derecesinde vardır. Bunu önemseriz. Bu anlamda Lozan'daki azınlıklar ile ilgili hükümleri diplomatik bir beceriksizlik mi yoksa Osmanlı millet sisteminin bir devamı mı olarak ben mesela Osmanlı devlet sisteminin bir devamı olarak görüyorum. Diğer yandan diğer azınlıklar için de bir özendirici olduğu söyleniyor ancak Süryaniler bunu kabul etmiyor, asli unsur olduğunu söylemişlerdir ve ilginçtir Lozan'da metne bakarsanız herhangi bir etnik köken tanımlaması yoktur. Sevr'e de bir tepkidir aslında bu. Yani din esasına göre düzenlenmiştir. Bir de insan hakları konusundaki yargıya gitme -yanlış biliyorsam lütfen düzeltin- 2. Dünya Savaşı'ndan sonraki bir süreçtir. Yani bu anakronizm gibi oluyor, çok mekanik bir tarihçilik gibi algılanıyor. 1923'te bu anlaşma imzalanırken Hitler'in ortaya çıkacağı sonra bir dünya savaşı çıkacağı ondan sonra bir soğuk savaş yaşanacağı dünyada artık herkesin içerideki düzenlere de -ulusal ceberrutlara da karşı müdahale edelim-görebilirler miydi? Bence göremezlerdi. Bu anlamda ben Lozan'ı o koşullarda zayıf ve güçlü yanları da var olarak görüyorum çünkü okul, kapitülasyonlar, adli yanları da var. Azınlıklar açısından biraz daha neden sonuç ilişkisi ile değerlendirilebilir mi diye sormak istiyorum. Çok teşekkür ederim.

Prof.Dr. Levent ÜRER: Çok kısaca şunu ifade etmek isterim. Ben zaten şunu yapmak istedim. İnsan Hakları, 1948 sonrası tartışılan bir konu dedim. Yani grup hakları açısından bakarsanız demokrasi tanımı 1948 sonrası bireysel haklardan yola çıkıyor ve gruplara ilişkin hakları tartışacaksanız Milletler Cemiyeti dönemine bakın demek istedim. Doğal olarak Milletler Cemiyeti döneminde grup hakları tasnif edilmiştir. Sonrasında hatta günümüzde bile bu tanımlar yok artık insan hakları kavramı içerisinde var. Yani demokrasi literatürünü açtığımızda cemaatler ve siyasal katılım konusu sıkıntılı. O yüzden eğer bakılacaksa birinci dönemde bu konuşulmuştur. Türkiye Lozan'da

müslümanlık teziyle dahası Milletler Cemiyetinde dile getirilen kavramlarla hareket etmiştir. Ama aslında şöyle düşünmek lazım Türkiye, Osmanlı'nın devamı olmadığını Lozan'da çok net bir biçimde ifade etmiştir. Milletler Cemiyeti tartışması gündeme geldiğinde etnik ve körtler konusu gündeme getirildiğinde Rıza Nur'un isyanı var. Der ki bunlar 72,5 milleti konuşuyorlar bizi allak bullak edecekler. Yani bir reddiye var, Türkiye Lozan'da kendi tezini kabul ettiriyor. Başarıdır ya da başarısızlıktır diye anlayamayız belki ama o gün bütün Avrupa'da Türkiye'nin tezi bir şekilde kabul ediliyor. Ben bu taktik ve diplomatik anlamda azınlıklara ilişkin hükümlerde Sevr'in ve Lozan'ın ilgili maddelerini yan yana koyuyorum. Sevr'in maddelerini incelediğinizde soykırım demese bile Ermeniler konusunda topluca öldürmeleri kabul eder, azınlıklara ilişkin bütün maddelere baktığınızda Osmanlı tazminatı kabul eder. O zaman Lozan'ın nasıl büyük bir kazanım olduğunu ben hiç inkâr edemem. Eğer biz Lozan'ı bir kompleksle okursak büyük bir yanlış yaparız. Lozan eğer biz onu okuyabilirsek bugüne belge olabilecek bir metin. O kadar garantiler sistemi var ki dönüp Avrupalı ülkelere siz neden o gün varlık vergisinde bize eleştiride bulunarak uluslararası mahkemelere götürmedin diyebiliriz. Belki bu tür algılar ya da tartışmalar sorun olabilir. Çok teşekkürler.

Alb. Kazım DALKIRAN: Öncelikle sunum yapan Sultan Qazi hanımefendi ayrıldılar. Ancak söylediği bir hususun önemli olduğunu düşünüyorum. “Global unrest” dedi. Buna yaklaşıyoruz şeklinde söyledi. Ancak Prof. Gawrych de bununla ilgili bağlantılı bir şeyler söyledi. Küresel yaklaşım da aslında Atatürk'ün düşüncesinde vardı. Çünkü Atatürk “Yurtta sulh, cihanda sulh” diyerek ve 1937'de bir anlamda bugünkü Birleşmiş Milletlerin sadece bir genel kurulunu değil onun aynı zamanda bir güvenlik kurulunun olmasını önermiştir. Ancak bu sağlanamamıştır. Bunu sağlamak için de barışı sağlamak için güçlü ordulara ihtiyaç vardır sözünü de dikkate alırsak bugün ortaya çıkabilecek bir “global unrest”i nasıl önleriz sorusunu bugünlerde düşünmemiz gerekir. Ülkeler arasında yine Atatürk'ün bütünleştirici yaklaşımını kendisinin Diyarbakır'da 16. Kolordu olarak bulunduğu süreyle ilgili bir arz olmuştu. Orada şunu görmüştük ki Atatürk aslında çok dilli bir hayatı Trablusgarp'ta ve diğer yerlerde görmüştü ve dilin bir çatışma sebebi olmasını engellemek için güneş dil teorisini geliştirmiştir. Aslında bütün dillerin kökeni aynıdır diyerek insanların aynı köke yaklaştırmaya çalışmıştır. Yine aynı şekilde Atatürk laiklik ve mezhepsel-dinî çatışmaları önlemeye çalışmıştır. Prof.Ürer'den Lozan'ın o zamanki şartlarında azınlıkları bir problem olarak mı görmek lazım sorusunun cevabını rica ediyorum. Ayrıca Sayın Gawrych'ten Atatürk'ün küresel yaklaşımı da bir şekilde sağladığını

tekrar değerlendirmesini rica ediyorum.

Prof. George GAWRYCH: When listening to you a thought came to my mind. Atatürk wanted to rebuild Turkey. That was his wish. However, at the same time, he understood that there is a larger world that you have to have “peace at home and peace abroad”. The linkage is that it becomes a self-centered linguistical fracture. Therefore, the wisdom is to persue a foreign policy that tries to build that peace abroad not just worry about self and self nation. Your example of 1937... Balkan alliance was tried to build and bringing in the Venezuallas to Ankara to heal wounds. The famous speech of 1934, Çanakkale, while you are on the way down to visit Venezualla Congress, Hitler, and Nazis going nuts in militarizm and so there is the wisdom is there. Sometimes you lose one of those components but you have to have both beacuse for example focusing internally it is clear that you want to focus on yourself. But at the same time the foreign policy to make sure the statement “peace at home and peace at abroad” that much more powerful

Prof.Dr. Levent ÜNER: Hobsbawm’ın “Tarihi azınlıklar yapar.” diye bir deyimini var. Aslında Jovener’den de yola çıkarak şöyle bir tartışma var. Erich Fromm “İtaat Üzerine” adlı kitabında diyecek ki “İnsanın ilk insan olması ilk itaatsizlikle başladı ve korkarım itaatle sona erecek.” Doğal olarak aslında soru, azınlıkları yaşatmak değil onları konuşmak ve aslında daha da kötüsü bizim homojen düşünce yapısından çıkmamız. Lozan’da azınlıklar belki bir süs veya demir leblebi gibi algılayanlar var ama kaldı mı peki şimdi biz azınlıkları konuşacağız. Şimdi azınlıklar kadınlar, homoseksüeller, lezbiyenler, geyler bunları bile konuşamaz haldeyiz. Toplum olarak bir kere konuşmuyoruz. Doğal olarak bırakın bize zaten konuşmamak üzere leblebileri vermelerini azınlık kavramı aslında değişti. Artık herkes her yerde azınlık halinde. Fransızlar bugün tepki göstererek diyorlar ki varoşlardan gelen insanların nüfus ve dinamik anlamında baktığımızda -hatırlayın o göç haritalarını- Orta Asya’dan Türkiye’ye, Amerika bugün en büyük göçmen ülkesi Fransa, % 8 Fransızca konuşulanlardan % 100 Fransa’yı inşa etti. Eğer tarihi bir daha okursanız göçmenlerin tarihini konuşuyoruz. O zaman herkes gittiği yerde egemenlik tesis ediyorsa ki Anglosakson diyorsunuz İngiltere’yi konuşuyorsunuz oysa Saksonya daha güneyde. Eğer böyle bakarsanız, Fransız tarihçi de diyor ki biz böyle gidersek hiçbir şey olacağız. O zaman bu korkuyla yaşayıp ötekine katlanmamak ya da dışlamak yerine kapsamak önemli. Ben Lozan’daki azınlık sistemi iyi okunup sonuç çıkarılabilecek bir olaydır derken Tablolari okumak çok önemlidir diyorum. Tabii ki azınlık kalmadıktan sonra bir çeşni gibi algılanabilir. Unutmamak

gerekir ki Mustafa Kemal %60 ortalama Müslüman olan bir ülkeyi %90 Müslüman teslim aldı. Doğal olarak onun görmemesi mümkün değildir. Bu yüzden o güvenceler ve garantiler sistemi vardı. Ama sonra değişen dönüşen şeyler oldu. Yurtdışında size verilen belgelerle bizim bugün dilimiz de çok acı. Benim gördüğüm konuşma tarzımız çok kaba ve anlatırken o kadar dışlayıcı bir dilimiz var ki konuşurken bile o kültürümüze yansımaları benim çoğu zaman içimi acıtıyor. O yüzden ben azınlığı zaman zaman kendimin çok içinde olduğu bir durum olarak görüyorum ve korunmamız gerektiğini düşünüyorum. Çok teşekkür ederim.

Prof.Dr. Gülnihal BOZKURT: Azınlıklar ve Lozan konusu başlı başına yüzlerce sempozyuma konu olabilecek niteliktedir. Bu konuda çok çalışan bir hoca olarak konuşmamak için de kendimi zor tutuyorum hepinize olan saygımdan dolayı.

İzinizle oturumu kapatırken ordumuzun her zamanki misafirperverliği ile hepimizi en iyi şekilde ağırlayan sayın komutanımıza, Harp Akademileri'nin değerli mensuplarına ve SAREN Müdürü Sayın Zekeriya Türkmen Albay başta olmak üzere tüm ekibine gösterdikleri tüm nezaket, misafirperverlik ve dostluk için içtenlikle hepimiz adına teşekkür etmek istiyorum. Birinci Dünya Savaşı'nın sürecini ve sonuçlarını iki gündür inceliyoruz. Bir cehennem gibi... Bizi bu cehennemden sulh içinde yurtda ve cihanda sulh ilkesine dayalı bir çağdaş cumhuriyete çıkararak Mustafa Kemal Atatürk'e ve silah arkadaşlarına, tüm şehitlerimize gazilerimize, o günden bugüne vatanımız için şehit ve gazi olan herkese sonsuz şükranlarımızı bildirerek oturumu kapatmak istiyorum. Hepiniz sağ olun var olun. Saygılarımızı sunuyorum.

Sempozyum Kapanış Konuşması

Zafer TOPRAK*

Değerli Komutanlarım, Harp Akademisi'nin seçkin mensupları, konuyla yakından ilgilenen bütün misafirlerimiz iki gün boyunca son derece verimli bir uluslararası kongreye şahit olduk. Benim konuşmam daha makro düzeyde olacak, tebliğleri de daha önceden görmüştüm, tabii Türkiye ağırlıklı bir şekilde geçti konferansımız. Stratejiler, taktikler, değişik cepheler ve bunların bir anlatımsal boyutu ön planda yer alıyordu. Benim yaklaşımım daha makro düzeyde savaşı belli bir komplekse oturtmak olacak ve konuşmalarda belki de daha geri planda kalan bazı hususlara değinmek olacak.

Şimdi her şeyden evvel tabii Türkiye'de oluşu nedeniyle konuşmalar Türkiye'de odaklandı ama tabii bu genel bir savaş, total bir savaş ve büyük bir savaş. Birinci Dünya Savaşı genel bir savaş artık Birinci Dünya Savaşı'nda cepheyle cephe gerisi diye bir şey kalmamış durumda. Daha önceki savaşlardan çok daha farklı bir nitelik taşıyor, topyekûn bir savaştan söz ediyoruz. Bu yüzden bu savaşa total bir savaş diyoruz, genel bir savaş diyoruz. Artık dünyanın dört bir tarafının bu savaşta bir şekilde rol aldığı biliyoruz, Japonya'dan tutun da işte yeni dünyaya kadar.

Hindistan'dan savaşa katılan askerler, emekçi kesimi diyeyim, bir ölçüde İngiliz büyük Britanya imparatorluğunun lojistiğini sağlayan 1.300.000 kişi sırf Hindistan'dan ve Yeni Zelanda'yı düşünün, dünyanın diğer ucunda olan bir ülke. Bu ülkenin verdiği kayıp 17.000, kendi nüfusuna göre epey yüksek bir sayı. Bu açıdan total olmanın yanı sıra da genel bir savaş. Bir de tabii bu büyük bir savaş, yani daha önceki ölçüklere göre çok büyük bir savaş. Kabaca 70.000.000 kişi seferber olmuş durumda, bunun 60.000.000'u Avrupa'dan, zayiata bakıldığı vakit 9-10.000.000 kadar savaş meydanlarında insan yitirilmiş durumda, onun iki katı bir ölçüde savaş nedeniyle yaralı ve savaştan mağdur duruma düşmüş bir takım insanlar. Ayrıca 10.000.000 civarında sivil kişi de zayii olmuş durumda Birinci Dünya Savaşı'nda, 20.000.000 civarında açlık ve salgın hastalıklar nedeniyle kayıp var, büyük rakamlar bunlar. Hatta savaşın son yılında, tabii savaşla

---

* Prof.Dr. Boğaziçi Üniversitesi.

doğrudan bağlantılı olmasa da, Haziran 1918'den itibaren Aralık 1920'ye kadar süren bir İspanyol gribi var. Aslında bu İspanyol gribinin tahribatı savaştan da daha yüksek, rakamları kestirmek zor ama 50 ila 100 milyon arasında, yani o dönemin nüfusunu düşündüğümüz takdirde, 1.800.000.000 o tarihlerde dünya nüfusu, bunun %3'ü sırf İspanyol nezlesinden telef olmuş durumda. Doğrudan doğruya İspanyol nezlesi sebebiyle bir şekilde ölmeyen ama bu hastalığa bulaşan insan sayısı da dünya nüfusunun yüzde yirmi yedisi, şimdi bu rakamlar büyük rakamlar.

İkinci Dünya Savaşı aslında daha da ölümcül bir nitelik taşısa da Birinci Dünya Savaşı, dünya tarihi açısından çok daha önemli bir kırılma noktasını oluşturuyor. Bizler genellikle uzun bir 19. yüzyıldan bahsederiz, Fransız devrimiyle başlar 1789'da ve 1914'te biter ve bu son zamanların moda terimiyle bir küreselleşme evresidir. Dünya ticaretinin hızlı bir şekilde büyüdüğünü ve 19. yüzyılda 25 kat arttığını düşünün, serbest ticaret anlaşmaları serbest ticaretin bir şekilde dünyada hâkim konuma geldiği bir evre, altın standardı dünya ticaretinin omurgasını oluşturmuş bu tarihlerde ve Birinci Dünya Savaşı'yla birlikte bir kırılma noktası yaşanıyor. Bizler genellikle Birinci Dünya Savaşı'yla başlayan ve 1945'e kadar süren bir evreyi küreselleşme evresi olarak görürüz. Evet, bu dönemde dünya ticaretinde önemli bir daralma var, biraz önce de gündeme getirildi ve savaş sonrası özellikle yepyeni bir dünya ile karşı karşıyayız. Yani genellikle 20'inci yüzyılı biz 1914 ile başlatırız, kısa bir 20. yüzyıldan bahsediyoruz, 1914'te başlar ve 1991'de Sovyetler Birliği'nin çözülmesiyle birlikte 20. yüzyıl sona erer bu devrede.

Tabii çok önemli Birinci Dünya Savaşı'yla birlikte çok önemli gelişmeler olmuştur, siyasi gelişmeler olmuştur, her şeyden evvel dört imparatorluk son bulmuştur. Osmanlı, Avusturya-Macaristan, Alman ve Rusya imparatorlukları ve ardından demin de gündeme getirildiği gibi, ulus devletler hatta deminki konuşmacımız Levent Bey bir noktada ulus devletlerin sonu diye belirtti, aslında bilakis eğer Westfalia'dan itibaren ulus devletlerin oluşumu düşünüldüğü takdirde ulus devletlerin doruk noktaya çıktığı bir evre diyebiliriz. Çünkü hakikaten imparatorluklar sonucunda birçok ulus devlet ve devletçisi gündeme gelmiştir, Wilson prensipleriyle birlikte, her ne kadar Wilson prensipleri ve ardından gelen Milletler Cemiyeti yeterince bir işlev göremez ise de, Wilson prensiplerinin gündeme getirdiği ilkeler önemli ilkeler. Belki Milletler Cemiyeti'yle gerçekleşmemişse de, Birleşmiş Milletlerle birlikte 1945'de San Francisco'da bir noktada o ilkeler aşağı yukarı İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren hâkim bir konuma gelmiştir.

Dört ilkeye indirgeyebiliriz, Wilson prensiplerini; her şeyden evvel tekrar dünya ticaretini geniş bir tabana oturtmak yani serbest ticaret, ikincisi demokrasi, demokrasinin tekrar yerleştirilmesi çünkü Birinci Dünya Savaşı'yla birlikte bu konuda önemli tereddütlerin ortaya çıktığını görüyoruz, devletin bir şekilde müdahalesi söz konusu, üçüncüsü genel güvenlik yani dünya güvenliğinin sağlanması ki Milletler Cemiyeti bunu ifade edecek, dördüncüsü de ulusların kaderini belirleme hakkı diye nitelendirilen ama o da büyük ölçüde gerçekleşmeyen, umutlar vaat eden bir şey aslında. İşte Mao'sundan Gandhi'sine kadar herkes buna büyük ümitler bağladı. Bu ilkeye tek ümit bağlamayan ve bunun boşa çıkacağını bilen dahi Atatürk'tü, bu arada anti parantez içerisinde belirtiyim, hiçbir şekilde yüz vermedi ve kendi mücadelesini verme gereğine inandı, Batı'nın bu süreç sonucunda uluslara bağımsızlık tanımayacağı konusunda Atatürk'ün uzak görüşlülüğü vardı bunu belirtmek gerekir. Kısacası Birinci Dünya Savaşı'nın her şeyden evvel böyle bir siyasi yönden önemli bir kırılma noktası olduğunu görüyoruz. Her ne kadar bağımsız olmasalar bile Birinci Dünya Savaşı sonrası bağımsızlık umudu yaygınlaştı ve bunun da bayraktarlığını her şeyden önce Türkiye yaptı. Bizim Milli Mücadele bunun ilk örneğini oluşturdu diyebiliriz. Daha sonra birçok ülkeye de örnek oldu.

Tabii bunun yanı sıra başka siyasi gelişmeler oldu. Mesela her şeyden önce siyasi veya sosyal diyebileceğimiz kadınların konumu değişti, birçok ülkede kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanındı. Birinci Dünya Savaşı sonrası kadınlar daha eşit bir konuma geldiler, çalışma yaşamına entegre oldular. Çünkü Birinci Dünya Savaşı'nda kadınlar da bir ölçüde cephe gerisinde önemli işlevler gördüler ve özellikle Türkiye'de görünür hale geldiler, bu çok önemli bir gelişme. Aynı zamanda Birinci Dünya Savaşı sonrası çalışan kesimin haklarında da önemli gelişmeler oldu mesela İngiltere'de İşçi partisinin giderek güç kazandığını gördük Liberal partinin giderek yerini aldığını gördük. Kısacası sosyal alanda da benzer gelişmelerle karşı karşıya geldik.

Tabii daha da ötelere gidersek sanat anlayışında da köklü girişimler oldu, yani Birinci Dünya Savaşı'yla birlikte işte Kübizm, Dadaizm hatta onun ardından özellikle Sovyetler Birliği'nin öncülüğünde Endüstriyalizm gibi bir takım yeni sanat anlayışları gündeme geldi. Bunlar da dünyayı önemli ölçüde değiştirdi, her şeyden evvel Birinci Dünya Savaşı'nın bu türlü işlevleri olduğunu söylememiz gerekir.

Birinci Dünya Savaşı daha önceki savaşlardan çok daha farklıydı, Birinci Dünya Savaşı her ne kadar hâlâ organik bir nitelik taşıyorsa da, yani insan gücü ağırlıklı bir savaş ise de, Birinci Dünya

Savaşı'nın sonunda mesela tanklar kullanılmaya başlandı, denizaltı savaşlarını biliyoruz, zehirli gaz Birinci Dünya Savaşı'nda kullanıldı aynı şekilde, hatta Çanakkale açıklarında üç tane uçak gemisi vardı, tabii bugünkü anlamda değildi bu uçak gemileri daha çok denize indirilip, denizden kaldırılan uçak gemileriydi bunlar. İşte biliyoruz bu savaşta büyük ölçüde siper savaşları gündeme geldi, bunların hepsi her ne kadar savaşın başlangıcında bir mobilite varsa da bir müddet sonra immobil savaşlar haline geldi. Hakikaten bütün bu Batı cephesini düşünün, Batı cephesinde alman ilerleyişi durduruldu, 1917'e kadar da değişmedi. Çok sabit bir savaş niteliği taşıdı en azından Batı cephesinde. Kısacası bunların hepsi Birinci Dünya Savaşı'yla birlikte teknolojinin de büyük ölçüde dönüşümüne de neden oldu, bu nedenle de savaş sonrası farklı bir dünya gündeme geldi. Savaşın gündeme getirdiği teknolojik inovasyon bir şekilde savaş sonrası önemli ölçüde dönemde, bu savaş teknolojisinin barış ortamına uyarlanmasıyla birlikte üretimde büyük bir artış oldu. İşte Taylorizm, Fordizm dediğimiz bütün bu yenilikler savaş sonrası uygulama alanına sokuldu ve ABD'nin özellikle 1920'li yıllara baktığımızda tam 1929 krizi öncesi önemli bir model ülke haline geldiğini göreceksiniz. ABD artık bütün dünya ölçeğinde süper güç dediğimiz bir nitelik kazandığını görüyoruz 1920'li yıllarda ve Avrupa artık çökmüş durumda onu da unutmamak lazım, yani Birinci Dünya Savaşı'nın Avrupa'da kazananı yok, yani yenen de yenilen de çökmüş durumda. Bu paradoksal olarak tabii bizim bağımsızlığımıza olumlu bir katkıda bulunmuştur, Avrupa'nın durumu bir ölçüde Milli Mücadelenin lehimize çalışan bir faktörü olmuştur ve Avrupa ancak ABD'nin finansal desteğiyle ayakta durabilmiştir. 1929 buhranı ile birlikte bu destek çekildiği vakit Avrupa'nın halini gördük yani Hitler, Mussolini, Franco bütün bunlar aslında böyle bir çöküntünün ürünüdür. Bu nedenle birçok tarihçi aslında Birinci Dünya Savaşı'yla İkinci Dünya Savaşı arasında bağ kurar ve hatta tek bir savaştan söz edenler bile vardır. 1914'te savaş başlamıştır ve 1945'te bitmiştir arada silah bırakışma vardır. Çünkü gerçekten ara dönemdeki yapılanmaya baktığımız vakit, Türkiye'de de gerçek bu şekildedir, devamlı bir kuşku vardır İkinci Dünya Savaşı'nın çıkacağı konusunda bir beklenti vardır. Hatta 1914'te daha Birinci Dünya Savaşı başladığı tarihte savaşın adını Birinci Dünya Savaşı koyanlar vardır.

Birinci Dünya Savaşı bildiğiniz gibi irredantist, rövanşist bir takım ülkeler ortaya çıkarmıştır, beş tane anlaşma vardır Birinci Dünya Savaşını sonlandıran Versay, Saint-Germain, Trianon, Neuilly ve Sevr, Paris'teki beş semtin adı ve bunlar arasında çok klişe anlaşmalardır bunlar, Lozan ve Sevr'den hepimiz biliyoruz, haritadan silmeye

yöneliktir. Büyük savaş tazminatları yükleyen ve bu savaş tazminatları sonucunda Almanya’da orta sınıfın yok olmasına neden olan, savaş enflasyonu nedeniyle birazdan ona değineceğim ve uç noktalarda ideolojilerin bilerek kök salması ve Hitlerin iktidara gelmesi 1933 yılında, bütün bu olaylar aslında bu Versay anlaşmasıyla yani bu Almanların itilaf devletleriyle yapmış olduğu anlaşmayla çok yakından bağlantılıdır. Nitekim bu anlaşma sırasında İngiltere delegasyonunda bulunan büyük iktisatçı Keynes bu koşullar altında eğer Versay anlaşması imzalanırsa, bu bütün Avrupa’yı çökertir diyor ve istifa etmiştir, geri dönmüştür ve ünlü eseri çok satan olan “Barışın Ekonomik Sonuçları” adlı kitabını yazmıştır 1919’da. Hemen parantez açayım bu kitap o tarihlerde Türkçeye çevrilmiştir, çeviren de Fethi Okyar’dır. Malta’da sürgündeyken can sıkıntısından almıştır bu kitabı, Türkçeye çevirmiştir, Osmanlıca olarak bu kitap o tarihlerde yayımlanmıştır. Aslında biz Keynes’i bir o tarihte biliyoruz, bir de sonra genel teorisi ki çok önemlidir, 1936’da yazdığı genel teori, bunu ancak 1969’da Türkçeye çevirebileceğiz yani Keynes bilgimiz aslında başlangıçta var ama daha sonra unutup gitmişiz.

Ben aslında konuma geçmede biraz gecikiyorum şimdi her şeyden evvel Birinci Dünya Savaşı aynı zamanda bir ekonomik savaştır, finansal bir savaş niteliği taşımıştır bu bağlamda. Bir mobilizasyon söz konusu olmuştur ve aslında Almanya’nın çok güçlü bir ordusu var ve bu güçlü ordunun kısa sürede sonuç almak üzere kurulu bir stratejisi vardır. 1890’lardan itibaren Alman Genelkurmayı’nda bu savaşın hazırlıkları yapılıyor, 1905’te kesinleşiyor ve Yıldırım Harbi yani Batı’ya yüklenecek. İşte Belçika’dan, Lüksemburg’dan Fransa’ya girecek İngiltere’yi alt edecek, o sırada Rusya seferberliği gerçekleştirilmeden daha sonra doğuya dönecek ve Rusya’yı alt edecek, 6 haftalık bir strateji bu. Bunun üzerine kurulu bir savaş stratejisi, tabii işler planlandığı gibi gitmiyor çünkü İngilizler ve Fransızlar durduruyorlar, Almanları ve Almanya aslında o tarihten itibaren ki, bu 5-12 Eylül 1914’tür, bu malum savaşın bu tarihte aslında kaderinin değiştiğini söylememiz mümkün. Daha o 1914’teyiz yani şöyle ifade edeyim, o tarihten itibaren savaşın sürdürülebilirliği gündemdedir, yani ekonomik faktörler önemlidir, yani lojistiği önemlidir, kaynakları önemlidir, nüfusunuz önemlidir, sahip olduğunuz toprak alanı önemlidir.

Şimdi o tarihlerden itibaren buradaki rakamlara baktığımız zaman, Almanya’nın önderliğindeki yani Almanya, Avusturya-Macaristan sonra buna Osmanlı da katılacak, Bulgaristan katılacak dezavantajlı bir durumda olduğunu görüyoruz. Kısacası bir makro iktisatçımız olsaydı, tabii makro iktisat yoktu o tarihlerde, mesela Keynes gibi bir iktisatçımız olsaydı Almanlar safında savaşa

girilmemesi için telkinde bulunurdu diye düşünüyorum. Ben aslında iktisat tarihçisiyim dünyada biz bunun hesabını yapıyoruz birçok meslektaşımızla birlikte, onlarla ilgili bazı rakamlar size vereceğim. Burada belirttiğim gibi altı hafta içerisinde bu olayın tamamlanması gerekiyor Almanya açısından ama eğer altı hafta içerisinde bu Alman askerî üstünlüğü sonuç vermediği takdirde durum tamamen kaynaklar daha doğrusu işin geri planında sürdürülebilirlik ön plana çıkmış oluyor. Baktığımız vakit itilaf devletleriyle ittifak devletlerinin aralarındaki oranını burada size veriyorum, itilaf devletlerinin yani İngiltere Fransa ve Rusya'dan oluşan itilaf devletlerinin nüfusu, tabii burada sömürgelerle birlikte, bütün bunlarla beraber baktığımız zaman beş kat daha fazla Almanya, Avusturya, Osmanlı, Bulgaristan'a oranla. Tabii bu giderek daha da artacak, bildiğimiz gibi savaş ilerledikçe Japonya savaşa girecek ve sonra ABD savaşa girecek, yani itilaf devletlerinin çok daha geniş bir potansiyeli var bunu unutmamak gerekir. Avrupa'nın hemen hemen önemli bir kısmı itilaf devletlerinin safında yer alacak yani Portekiz'den Yunanistan'a kadar Sırbistan'dan Karadağ'a kadar.

Şimdi toprak bütünlüğüne baktığımız vakit, on bir kat daha fazla itilaf devletleri, bu toprak dediğimiz vakit madenler, verimli topraklar, tarım alanları bütün bunlar. Almanya bundan yoksun üretim olarak baktığımız vakit bu da 3 kat bir nitelik taşıyor, savaşın başlangıcındaki durum bu, yani bu durumda savaşa girilir mi girilmez mi hangi safta savaşa girmek gerekir bunu sorgulamak gerekir. Ben size burada birkaç istatistik veriyorum, katları gösteriyorum burada gördüğünüz gibi 1914 Kasım ayında itilaf devletleri ittifak'a oranla 5,2 daha fazla bir nüfusa sahip Düvel-i Muazzama'yı ele aldığımız takdirde ve sömürgeleri dışladığımız takdirde 2,2 gibi bir üstünlüğe sahip. Bu daha sonra daha da artacak gördüğünüz gibi 8,1 gibi yüksek bir rakama ulaşacak. Tabii bu arada Rusya savaştan çekilecek ama ABD girecek savaşa, zaten ABD ile birlikte savaşın kaderi değişecek. Birinci Dünya Savaşı'nda da böyle oldu İkinci Dünya Savaşı'nda da böyle oldu. Toprak olarak baktığımız vakit yine aynı rakamları size veriyorum, burada da görüyorsunuz, tabii İngiltere güneşin batmadığı ülke olduğu için Britanya çok geniş topraklara sahip ve geniş olanaklara sahip, doğal kaynaklara sahip bu da tabii avantajlı bir konuma getiriyor İngiltere'yi onu da unutmamak gerekir. Hemen hemen değişik tarihlerdeki rakamları veriyorum 13,5 kat daha fazla toprağa sahip demek ittifak ülkelerine göre sırf büyük devletleri aldığımız vakit bu büyük devletler kavramına Osmanlı dâhil değildir onu belirtiyim.

Gayrisafi yurt içi hâsıla kavramına baktığımız vakit gene önemli ölçüde itilaf devletlerinin fark attıklarını görüyorsunuz Almanya,

Avusturya-Macaristan'a oranla. Tabii bunun içerisinde Hindistan var, o var şu var. Kişi başı gelir bağlamında baktığımız vakit geri plana düşüyor itilaf devletleri, çünkü hakikaten o sömürgeler falan aşağı doğru çekiyor "per capita"yı ama savaşa ABD'nin girişiyle birlikte aşağıda görüyorsunuz, bu durum tekrar itilaf devletlerin lehine geliştiğini görüyoruz. Tabii savaş sırasında gelişme nasıl oluyor, yani bu gayri safi yurt içi hâsıladaki gelişme nasıl oluyor, bir takım rakamlar vereyim. Gördüğümüz gibi İngiltere'de, ABD'de yüzde onun üzerinde bir gelişme var gayri safi yurt içi hâsıla bağlamında. Oysa Almanya ile Avusturya'ya bakıyorsunuz, buralarda bir gerileme var, üretim kapasitesinde bir düşüşten söz ediyoruz. Daha sonra Rusya var, Rusya'dan sonra da Fransa var. Rusya'da zaten devrim olacak 1917'de, ondan sonra rakamlarımız yok. Aslında Fransa'nın durumunun da pek parlak olmadığını söyleyebiliriz aslında, özellikle İngiltere ve ABD'de gelişimin hızlı bir şekilde devam ettiğini, tabii buraları savaş dışı mekânlar olduğunu unutmamak gerekir, İngiltere ve ABD çok uzaklarda bir coğrafya.

Şimdi bunlar konusunda fazla detaya girmek istemiyorum vaktimin yetersizliği nedeniyle, son bir hususa değinmek istiyorum, o da savaşı nasıl finanse edersiniz böyle bir soru aklımıza geliyor. Daha doğrusu bu şu açıdan önemli Türkiye'nin kaderini belirleyecek savaşın finansmanı, çünkü kimse dört yıllık bir savaş beklemiyordu, en geç savaşın Noel'de sona ereceği değerlendiriliyordu. Bu yüzden de bütün hazırlıklar 4 aylık bir savaş için yapılmıştı hatta Almanya için daha da kısaydı yani borçlanma politikalarına baktığımız vakit Almanya'nın çok daha kısa sürede savaşın sonlanacağı beklentisi içerisindeydik. Osmanlı'da durum neydi diye sorarsanız Osmanlı'da gayri safi yurt içi hâsılayı tabii Türkiye'de istatistiklerimiz çok dağınık yani bu konuda kesin rakamlar vermek zor ama yüzde 30 ile yüzde 40 arasında bir düşüş var üretkenlik bağlamında. Başka bir husus ise bugünlerde iktisat literatüründe çok yaygın bir terim var, regülasyon diyoruz yani devletin müdahalesi.

Şimdi savaşla birlikte 19. yüzyılın serbest ticaret anlayışında bir devletin pasif konumunun sona erdiğini görüyoruz savaşla birlikte. Artık devletler ekonomide çok aktif bir konumdalar kabaca ifade ediyorum, savaş öncesi %10 civarında gayri safi hâsıladan pay alıyor devlet savaşa öncesi, bu savaş sonrası %40-50'ye kadar çıkıyor. Burada size o rakamları veriyorum Almanya'da gördüğümüz gibi, Fransa'da %54'e çıkmış durumda buna regülasyon veya devletçilik diyebilirsiniz. Türkiye'de de bu evrede İttihat ve Terakkinin aktif bir şekilde ekonomiye müdahale ettiğini görüyoruz. İşte bizim milli iktisat dediğimiz yapıya doğru ekonomiye yönlendiğini biliyoruz yani İttihat

ve Terakki pazar göstergelerini bir kenara bırakmış durumda, değişik şirketler kuruyor, banka kuruyor ve doğrudan ittihat ve terakkinin öncülüğünde bu gerçekleşiyor. Yani işte Celal Bayar'dı, şuydu, buydu bunların aktif katılımıyla gerçekleşiyor bu süreç aslında.

Üç seçeneğimiz var, savaşı finanse etmek açısından teorik bağlamda: ya vergi ihdas edersiniz yani Osmanlı'da da vardır bu ya vergilerle finanse edersiniz bunu ya kendi halkınıza borçlanırsınız ya da dış ülkeye borçlanırsınız. Nitekim Birinci Dünya Savaşı sırasında itilaf devletlerinin borç toplamı 20 milyar dolar tutarında bunun 10 milyar dolarını ABD sağlamıştır, 7,5 milyar dolarını İngiltere, 2,5 milyar dolarını da Fransa sağlamıştır. Yani dışarıya borçlanmanız da mümkün fakat üçüncü seçeneğiniz aşağıda gördüğümüz gibi Merkez Bankasına borçlanırsınız şimdi ikinci borçlanmayla bunun arasında çok önemli bir fark var, yani halkınıza borçlanmakla Merkez Bankasına borçlanmak arasında önemli bir fark var. Merkez Bankasına borçlanmak demek para basmak demektir yani ikincisinde ve birincisinde ne yapıyorsunuz bir cebinizden alıp öbür cebinize koyuyorsunuz parayı, yani şöyle ifade edeyim halkın satın alma gücünü daraltıyorsunuz ve bunu devlete intikal ettiriyorsunuz. Tabii bunlar aşağıda belirttiğim gibi biri diğerini dışlamıyor üçü de birlikte bir şekilde uygulandı ama ilginç bir şekilde ilk uygulama vergilendirme olayını İngiltere uyguladı, İngiltere özellikle, bizim harp kazançları vergisi diye belirttiğimiz, bir şekilde savaş nedeniyle oluşan spekülative kazançları çok yüksek oranda, %70-80 civarında vergilendirdi ve büyük ölçüde bu savaşı savaş vergileriyle finanse etme çabası içerisindeydi. Tabii borçlanmaya da gitti yani kendi halkına borçlandı, ABD'ye borçlandı, özellikle savaşın son yıllarına doğru. Ama asıl model büyük ölçüde vergilendirmeydi İngiltere'de savaşın finansmanı.

Almanya'ya geldiğimiz vakit Almanya'nın finansal yapısı İngiltere kadar güçlü değildi yani vergilerle savaşı finanse edebilecek durumda değildi. Vergi savaş gelirlerinin %13'ü civarındaydı, diğerleri ise halkına borçlandı fakat ilginç bir şekilde Alman halkı da borç verdi Askerî gerekçelerle yapılan borçlanmaya. Hatta 7.000.000 hane halkı devlete borç verdi toplam hane halkı Almanya'da 14.000.000 yani nüfusun yarısı savaşı finanse etmek üzere cebinden parasını çıkardı devlete intikal ettirdi.

Tabii Osmanlı'nın ne birincisi, ne de ikincisine takati yetmiyor, Osmanlı'nın vergi sisteminin esneklik oranları son derece düşük, buralarda yeni vergi sistemi ihdas etmeniz olanaksız. Zaten eskiden kapitülasyonlar nedeniyle eyerlenmişsiniz, uzun zaman halkınıza hiçbir şekilde borçlanmamışsınız, hep dış borç almışsınız o tarihe

kadar. Bir tane savaş sırasında istikraz diye bir borç alınacak ama bu devele kulak kalıyor. Osmanlı ne yapıyor, Osmanlı matbaayı keşfediyor diğeri bir deyişle kâğıt parayı keşfediyor, evrak-ı nakdiye aslında o evrak-ı nakdiye sizin cebinizdeki kâğıt para onunla birlikte biz kâğıt paraya geçiyoruz 1915 yılında. Osmanlı kıymetli madeni üzerine bir para sistemi 1844'te tahsilâtı ayar yapılmış mecdiye dediğimiz o altın ve gümüş liraya çıkmış paralar kendi değerlerini üzerlerinde taşıyorlar, yani para dediğin vakit içinde para değeri. Oysa kâğıt para öyle değil, kâğıt paranın bir karşılığı oluyor o karşılığı da bu savaş yıllarında, Almanya'ya demişiz ki biz böyle kâğıt para çıkartacağız Alman yönetimi de demiş ki; evet ben bunların karşılığını hazine bonosu olarak Almanya'da saklayacağım, yani şunu demeye getiriyor, siz halkınıza şöyle bir ifadede bulunuyorsunuz, siz kâğıt parayı kullanın savaş sonrası kâğıt parayı getirin karşılında ben tıkr tıkr altın ödeyeceğim, bu taahhütleri veriyor insanlara. Tabii bu taahhüt sizin ne kadar para çıkardığımızla çok yakından bağlantılı, bir taraftan üretim kapasiteniz düşüyor, %30-40, öbür taraftan devamlı piyasaya para sürüyorsunuz savaşı finanse etmek için, ne oluyor tabii Türkler tarihte enflasyonu keşfediyorlar. Türkiye'de ilk defa 1917'de yıllık fiyat artışı %400, tabii Almanya daha sonra hiperenflasyonu yaşayacak o ayrı bir olay ama o tarihe kadar enflasyon diye bir şey yok, biz enflasyonu keşfediyoruz 1916'dan itibaren. Onlarla ilgili birkaç istatistiksel veriye geçeyim, İngiltere'deki savaş kazançlarını vergilendirmek çok önemli ve bu büyük ölçüde giderek artıyor %80'e kadar çıkıyor ve gördüğünüz gibi toplam gelirin üçte biri şirketlerin aşırı kazançlarından kaynaklanıyor tabii Almanya'nın böyle bir olanağı olmayacak. Tabii bu arada uzun dönemli borçlanmaya da gidiyor İngiltere tek bir kaynaktan finanse etmiyor savaşı, finanse etme yöntemlerini görüyorsunuz, orada bütçe açığını görüyorsunuz, uzun vadeli borçlanmayı görüyorsunuz, kısa vadeli borçlanmayı görüyorsunuz. Bir de tabii bastığı para miktarı da şu en sağdaki ama ekonomi büyüdüğü için bu piyasaya sürülen para enflasyonist etkiyi sınırlı bir şekilde ortaya koyuyor. Gördüğünüz gibi enflasyon dediğimiz olayın artışı bu kadar İngiltere'de yani olsa olsa iki kat artıyor fiyatlar. Şimdi Almanya'ya baktığımız vakit Almanya'nın tabii tek seçeneği halkına borçlanmak ve bunu başarılı bir şekilde yürüttüğünü söyledim. Çünkü kısa bir savaş beklemiş ve buna göre bütün hazırlıklarını yapmış ve Eylül 1914'ten itibaren savaş tamamen sürüncemede kalmış ve Almanya borçlanmanın dışında bir çözüm bulamamıştır ve nitekim bu realistlik olmayan bir strateji olarak nitelendiriliyor bugün. Birkaç hafta içerisinde bir galibiyet bekleniyor ama bildiğiniz gibi bu gerçekleşmeyecek ve bunun sonucu olarak

Almanya sürekli borçlanıyor, bir tür kumar oynar duruma gelmiş durumda Almanya ve bunun sonucunda normalde bütçe %13 ama olağandışı bütçe %87'i bulmuş durumda. Borçlanma sonucunda Almanya'daki toptan eşya fiyatlarını ve besin maddeleri fiyatlarını görüyorsunuz şu aşağıdaki rakam, müthiş bir rakam. Bu 1923'teki hiperenflasyon dediğimiz Hitleri iktidara getirecek olan enflasyon, yani savaş öncesi 1 dolar 4 mark iken, şu noktada 1 dolar 4 trilyon mark haline geliyor, yani o denli bir büyük hiperenflasyonla karşı karşıyayız. Yani sabit gelirlili insanların bankadaki mevduatları veya her türlü ücretler almış başını gitmiş durumda ve Almanya'da otoriter yapılanmaya doğru yönelişin temelinde savaş tazminatı olarak Versay'da gündeme gelen bu husus var. Osmanlıyla ilgili kâğıt para, Osmanlı'daki tek çözüm olacak ve bununla ilgili olarak size birkaç Osmanlı bütçesini size burada gösteriyorum, giderek artan bir bütçe açığıyla karşı karşıyayız ve bunu karşılayabilecek bir vergi sistemimiz yok ve bunun sonucu olarak 161.000.000 tutarında kâğıt para basıyoruz yedi tertipte basıyoruz. Yani savaş öncesi dolaşımdaki para miktarı ne kadar diye sorarsanız 50.000.000 Osmanlı lirası, yabancı para da var tabii. Osmanlı bankasının banknotları tamamen ticari amaçla kullanılan banknotlar yani sirkülasyonu olan banknotlar değil yani bir emisyon bankası işlemi görmedi Osmanlı bankası hiçbir zaman, 46.000.000 daha sonra 124.000.000 ve sonra 161.000.000 kadar çıkıyor bu kâğıt para miktarı yani bugün cebinizde gördüğünüz kâğıt paranın dedesi diyelim bu bizim ilk kâğıt paramız evrak-ı nakdiye diye nitelendirdiğimiz ve bu kâğıt paranın karşılığı da alman hazine bonusu yani Almanya'da. Yani Alman devleti hazine bonusu karşılığında güvence veriyor bu kadar, yani savaş sırasında biz Almanya'ya borçlanmadık onu belirttim ve bunun sonucunda belirttiğim gibi yedi kez bu para piyasaya sürülüyor ve tabii bu para kısa sürede değer kaybetmeye başlıyor.

Gördüğünüz gibi altın lirayla olan değişimini burada veriyorum hatta daha genel bir şekilde vereyim onları bir liste halinde de vermiştim, değişik coğrafyalardaki gördüğünüz gibi Ağustos 1917'de 1 altın lira karşılığında yani 100 kuruş karşılığında kaç kâğıt para vermek durumundasınız, yani kâğıt paranın değer kaybını görüyorsunuz merkezden uzaklaştığımız oranda bu daha geniş bir şekilde açılıyor bunu da unutmamak gerekir. Tabii bunun sonucu olarak burada dolaşımdaki kâğıt para miktarlarındaki artış gösteriyorum İngiltere, Fransa'da, Almanya'da ve Türkiye'de ki biz 1915'den itibaren bu kâğıt parayı piyasaya sürüyoruz bunun sonucu olarak enflasyon dediğimiz olayla karşı karşıya geliyoruz ve Türkiye'de fiyatlar Birinci Dünya Savaşı sonunda 20 kat artıyor.

Gördüğünüz gibi tüketici fiyat endeksini veriyorum size 1440'a kadar çıkmış durumda biz savaşı hep cephelerde görme eğilimi içerisindeyiz, aslında savaşın çökerttiği bir yapı var ve Osmanlıyı çökerten enflasyon dediğimiz bu ekonomik süreç oldu. Edebiyatta bu çok yaygın bir şekilde ele alındı, ben iki kitap yazdım bunların üzerine. Bir tanesi burada gördüğünüz harp zenginleri dediğimiz bir kesim var, burada da harp fakirleri var, bir devlet memurunun durumunu görüyorsunuz Osmanlı'da çok bariz bir şekilde meydana gelmiş durumda ve bu büyük ölçüde Pax Ottomanica dediğimiz Osmanlı barışını da sona erdiren bir süreç. Osmanlı bundan sonra tırnak içerisinde sınıflı bir toplum haline geliyor ve bunun sonucunda Osmanlı imparatorluğunu çökerten bir yapı ortaya çıkmış durumda, yeni bir ulus devlete geçmiş oluyoruz. Kısacası bu enflasyonla ilgili fazla sizlerin zamanını almayacağım ama altın standardının çökmüş olduğunu görüyoruz bu tarihlerde, savaştan sonra tekrar bunu gündeme getirme çabaları var ama nafile. Gerçekten bir takım ülkeler altın standardına geçme girişiminde bulunmuşlarsa da 1929 buhranı ile birlikte bütün dünya ekonomisinin çökmüş olduğunu göreceğiz, burada hiperenflasyonun nerelerde olduğunu gösteriyorum. Almanya başta olmak üzere Avusturya, Polonya, Rusya fakat Türkiye bunlardan farklı. Tabii burada Versay anlaşmasını gündeme getirdim, bunun sonucundaki Alman enflasyonunun artışı görüyorsunuz burada altının kâğıt parayla olan orantısını görüyorsunuz.

Burada Türkiye aslında Birinci Dünya Savaşı'ndan çok şey öğrendi yani Birinci Dünya Savaşı travması Cumhuriyet Türkiye'sinin inşa sürecinde çok önemli açılımlara neden oldu. Türkiye geçmişi unutmayı öğrendi, ulus devlet inşa süreci içerisinde unutmazdı irredantist olurdu, rövanşist olurdu, hiçbir şekilde tatmin olmazdı çünkü koskoca imparatorluk çökmüş. O imparatorluk özleminin doğuşunu engelleyen Atatürk'ün önemli söylemi "yurtta sulh cihanda sulh" bir şekilde ilke olarak benimsendi ve barış Türkiye'de çok daha belirleyici oldu o tarihlerde. Bu çok önemli yani biz Sevr'i, Lozan'la silip atmasaydık Türkiye'nin büyük ölçüde irredantist ve rövanşist olacağını söyleyebilirdik ama onun da ötesinde enflasyondan çok şey öğrendi ve Türkiye'nin bu tarihlerdeki politikası iki temel ilke üzerine kuruluydu; denk bütçe ve sağlam para. Türkiye 1939'a kadar tek bir yeni kuruluş basmadı, sırf bu enflasyon travmasını yaşamamak için ve dışarıya borçlanması da son derece sınırlı oldu ve denk bütçe ilkesini korudu ve Türkiye bu tarihlerde ekonomik gelişmesinde önemli atılımları gerçekleştirdi. Dünya tarihinde, iktisat tarihinde Türkiye'nin yeri 1930'lardır, dünya tarihindeki gelişmeler de Türkiye'yi oraya sevk etti yani Türkiye'nin o tarihlerde gündeme getirdiği 1. sanayi planı, 2.

sanayi planı, bütün bunlar Türkiye'nin bir şekilde kazasız belasız İkinci Dünya Savaşı'nı da atlatmasına vesile oldu. Türkiye'de açlık yaşanmadı, İkinci Dünya Savaşı sırasında birçok sorunla karşı karşıya kalındı, toprak mahsulleri vergisi vesaire bütün bunlarla karşılaştık, bütün bunlar halkın sırtında önemli yükler getirdi. Ama Türkiye savaşa girmedi ve bu da bir ölçüde tek parti döneminde İnönü'nün sayesinde oldu, özellikle İkinci Dünya Savaşı tarihini incelediğimizde, ne denli güçlü bir politika izlendiğini biliyoruz yani Türkiye'nin kulağından tutularak savaşa sokulmasını istiyor Stalin ve bunun bedeli de ağır oluyor. Çünkü savaş sonrası Türkiye, Rusya'nın payına düşüyordu eğer Truman doktrini olmasaydı ve ardından Marshall planı olmasaydı tabii. Beni dinlediğiniz için teşekkür ederim, var olun, sağ olun.

SEMPOZYUM FOTOĞRAFLARI

Sempozyum Katılımcılarıyla Anı Fotoğrafi

Harp Akademileri Komutanı
Orgeneral Abdullah Recep'in Açış Konuşması

Salondan Genel Görünüm

Birinci Oturum Katılımcılarına Anı Objesi Takdimi

İkinci Oturum Katılımcılarına Anı Objesi Takdimi

Üçüncü Oturum Katılımcılarına Anı Objesi Takdimi

Dördüncü Oturum Katılımcılarına Anı Objesi Takdimi

Harp Akademileri Komutanı Orgeneral Abdullah Recep tarafından Prof.Dr. İlber Ortaylı'ya Anı Objesi Takdimi

Harp Akademileri Komutanı Orgeneral Abdullah Recep tarafından Prof.Dr. Zafer Toprak'a Anı Objesi Takdimi

